Valeriu Cristea

DICȚIONARUL PERSONAJELOR LUI DOSTOIEVSKI

Scanned with OKEN Scanner

Iași 10.07.'86

VALERIU CRISTEA

DICȚIONARUL PERSONAJELOR LUI DOSTOIEVSKI

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ

1983

Scanned with OKEN Scanner

Din partea autorului

Volumul de față cuprinde personajele „marilor romane" (*Crimă și pedeapsă*, *Idiotul*, *Demonii*, *Adolescentul*, *Frații Karamazov*), urmînd ca un al doilea volum — pentru care o parte din material este deja scris — să adăpostească restul populației dostoievskiene, din celelalte romane, nuvele și povestiri ale scriitorului, de la *Oameni sărmani* la *Visul unui om ridicol*. Volumul de față cuprinde *toate* personajele lui Dostoievski din cele cinci romane mai sus-amintite, numite și anonime, principale și secundare, permanente (dacă ne putem exprima astfel) și episodice ; mai mult : el le include — pe cît ne-a fost cu putință și ne-a slujit atenția unor repetate lecturi „vînătorești" — și pe cele efemere sau reduse la o simplă voce, fiind, ca intenție și, sper, în fapt, un *dicționar complet* în care în orice clipă orice personaj dostoievskian „strigat" de cititor să poată răspunde „prezent" (același caracter pe cît e omenește posibil exhaustiv îmi propun să-l mențin și în al doilea volum). Am procedat astfel, nevoind să renunț în principiu la „nimeni" (pe lîngă dificultatea insurmontabilă de a ști unde și la cine să mă opresc ; numai la marii protagoniști sau, împingînd mai departe granița, numai la personajele care poartă, uneori cu totul întîmplător, dintr-un capriciu al scriitorului, nume ? Imposibil, pentru că fără „secundarii" generali Epancin și Ivolghin de pildă edificiul romanului *Idiotul* s-ar surpa, pentru că strict episodicul Mihail, „oaspetele de taină" este un colos, pentru că doi din cei mai importanți eroi ai scriitorului, „omul din subterană" și „omul ridicol", sînt eroi anonimi...), din dorința de a aduce în fața cititorului nu o parte din, ci, în totalitatea ei, masa umanității dostoievskiene. Cu alte cuvinte, nu cîțiva copaci falnici, ci întreaga pădure. Dorință, conformă de altfel unei „legi" a universului social dostoievskian, în care indivizii se ciocnesc inevitabil și se grupează magnetic (cîteodată chiar și dincolo de necesitățile acțiunii, de implicațiile intrigii), decurgînd din convingerea că pentru a-l înțelege mai bine Dostoievski trebuie privit nu exclusiv prin Stavroghin, Kirillov, Versilov, Svidrigailov sau Ivan Karamazov ci prin Dostoievski însuși, adică prin mozaicul tuturor personajelor sale, negative și pozitive, excepționale și obișnuite, bizare și normale etc. Oare imaginea unui Dostoievski „rău", a „demonicului" scriitor nu este și produsul deprinderii obstinate de a-l discuta prin prisma doar a unui mănunchi de eroi, aproape mereu aceiași ? Poate că dacă s-ar fi ținut în mai mare măsură seama și de celelalte personaje ale sale, mari și mici, s-ar fi observat mai ușor *densitatea oamenilor buni* în opera romancierului rus și s-ar fi priceput mai devreme *faptul esen-*

țial că eroii atît de răsfățați de o parte a criticii și filozofiei de ieri și de azi, în special occidentale, sînt eroi *negativi* chiar din punctul de vedere al creatorului lor, care nu se reflectă în ei, cum ar vrea să creadă epigonii lui mai vechi sau mai noi, ci, dimpotrivă, îi condamnă fără echivoc, dar, ce-i drept, cu mijloacele (încă derutante pentru unii) ale unei proze moderne lipsită de orice umbră de intenție didactic-moralizatoare. Procedînd cum am procedat, introducînd în acest volum al *Dicționarului...* toate personajele celor cinci romane ale maturității, nu numai „stelele" și „monștrii" marelui spectacol dostoievskian ci și pe „umiliții și obiditii" lui, am respectat, cred, însuși spiritul autorului *Oamenilor sărmani*, care, în finalul scurtei povestiri *Centenara*, improvizată sub impulsul unui fapt divers chiar sub ochii noștri, demonstrativ parcă, în *Jurnalul scriitorului* (1876, martie), după ce deplînge soarta milioanelor de inși ce „trăiesc neobservați și mor neobservați", se adresează divinității cu un „Blagosloveşte, Doamne, viața și moartea bunilor oameni simpli !", cît se poate de semnificativ. Aproape de sfîrșitul carierei sale, scriitorul a ținut parcă să sublinieze prin această exclamație de un patetism discret, scăldat deja în zîmbetul trezirii din convenție al ultimului paragraf, că le-a rămas credincios „bunilor oameni simpli" cu a căror evocare a debutat în literatură. În fine, includerea în *Dicționar* (un dicționar nu numai al giganților ci și al pigmeilor dostoievskieni) și a personajelor mici, sau chiar minuscule, numite sau anonime, se justifică după părerea noastră îndeajuns — în cadrul năzuinței generale a lucrării de a reda nu prin cîteva trăsături, fie și de mare efect, ci *în întregime* chipul umanității dostoievskiene — prin importanța lor : a) pe scena acțiunii-spectacol (în romanele lui Dostoievski putîndu-se vorbi de un balet al personajelor care, oricît de distanțate între ele sau chiar complet izolate unele față de altele, își coordonează mișcările, „cei mici" imitîndu-i sau, dimpotrivă, anticipîndu-i pe „cei mari" ; gimnasticii sufletești (interioare) a dedublării îi corespunde gimnastica în spațiu (exterioară) a dublării ; astfel, în *Crimă și pedeapsă*, doamnele Kobîleatnikov, mamă și fiică, le dublează pe doamnele Raskolnikov, tot mamă și fiică, venite și ele de curînd din provincie la Petersburg ; în *Idiotul*, septuagenarul Kapiton Alexeici Radomski, despre care ni se șoptește că i-a dat și el tîrcoale Nastasiei Filippovna, îl „maimuțărește" pe generalul Epancin, cel care nădăjduise să ia locul lui Toțki ; tot în *Idiotul*, revolta în genunchi a insignifiantului Surikov prevestește revolta eșuată a colocatarului său Ippolit Terentiev ; în *Frații Karamazov*, fiul Prohorovnei — v. la Zosima —, care anunță că se va întoarce în curînd din Siberia în tovărășia unui funcționar, „pregătește" sosirea, din aceleași îndepărtate ținuturi, a unui alt cuplu (Mussjalowicz-Wrublewski) : cele două perechi de călători ce își coordonează atît de bine mișcările nu au în planul subiectului nici o legătură între ele ; la acest balet — obligatoriu — al personajelor participă și infirmele : în *Demonii* de exemplu motivul piciorului frînt reapare exprimat de o siluetă fugitivă, a Marfei Sergheevna ; b) în intriga narațiunii, pe care o determină (prietenul — apariție efemeră, o singură dată menționată — lui Mitea Karamazov, pe care printr-o scrisoare sosită la țanc îl informează în legătură cu suspiciunile ce planează asupra colonelului, tatăl Katerinei Ivanovna Verhovțeva) sau căreia îi anticipează momentele (bătrînelul deșucheat, fost redactor al unei gazete de scandal, din ceata lui Rogojin pregătește „apariția" săptămînalului umoristic în care este calomniat Mîșkin) ; c) ca „ușieri" ai altor personaje, pe care le introduc în narațiune (un astfel de „ușier" este la serata Epancinilor

Scanned with OKEN Scanner

marele demnitar anonim despre care se spune că i-a scăpat cîndva de neplăceri pe studentul Podkumov și pe impiegatul Șvabrin în legătură cu care nu ni se mai dau alte informații în roman ; grefierul, de asemenea fără nume, adus de judecătorul de instrucție Neliudov pentru interogatoriul de la Mokroe îl evocă pe un anume Gridenko, delapidator repede demascat etc.) ; d) ca purtători de replici memorabile, adevărate perle ale conținutului filozofic al operei dostoievskiene (asemenea *purtători* sînt căpitanul din *Demonii* care se întreabă „Dacă Dumnezeu nu există, atunci ce fel de căpitan sînt eu ?", maica din același roman, care rostește celebra prescripție a mîntuirii prin lacrimi, medicul cunoscut cîndva de Zosima, care iubea umanitatea dar nu putea suporta nici 24 de ore prezența unui alt om în aceeași cameră etc ; unor insignifiante apariții de o clipă Dostoievski nu a ezitat să le încredințeze, eternizîndu-le, inestimabile comori ale cugetării sale hrănite cu substanța marilor teme veșnice, universale).

Dicționarul are un dublu caracter : biografic și critic. În fiecare din articolele componente, în mod special, firește, în cele consacrate marilor eroi și eroine, mi-am propus mai întîi să adun și să ordonez toate datele, de regulă împrăștiate haotic în roman și adeseori incerte, referitoare la respectivul personaj, înzestrîndu-l astfel cu ceea ce el nu posedă la Dostoievski (care, spre deosebire de Turgheniev sau Tolstoi, lucrează — după cum a arătat Bahtin — nu cu un *timp biografic* ci cu un *timp al crizei*) : cu o biografie „normală", logică (deci cronologică), pe cît posibil riguroasă și clară. Pe lîngă intenția deja mărturisită, de a reface întreg traseul vieții eroilor (traseu din care autorul selectează doar punctele cele mai spectaculoase, de obicei cascadele marilor prăbușiri), necesitatea strîngerii tuturor datelor decurge și din semnificația simbolică a amănuntelor în proza lui Dostoievski. Scriitorul, am constatat nu fără mirare, procedează foarte calculat, premeditîndu-și, aproape la modul naiv, fiece pas : nimic întîmplător în sfera amănuntelor dostoievskiene, în care — exact ca la cutare sau cutare stîngaci prozator contemporan — orice precizare aspiră la o semnificație. Nu e întîmplător de pildă că Lebedev, „bufonul mistic" (Nina Gourfinkel) locuiește pe una din străzile Rojdestvenski (de la Рождество = Crăciun) sau că pe fostul șef al aceluiași, tălmăcitor din Apocalipsă, îl chemase Nil Alexeevici (a existat un „preafericit" cu acest nume, oricum de aluzie biblică). După cum nu e deloc întîmplător că Nastasia Filippovna locuiește, în perioada castității ei petersburgheze, pe strada de sugestie stelară Cinci colțuri pentru ca la Pavlovsk, unde se comportă ca o curtezană, să locuiască pe strada Marinarilor. Marea forță de creație proprie lui Dostoievski îngroapă însă în text (unde ele pot să devină totuși vizibile) sîrmele tuturor acestor intenționalități, care „zgîrie" insuportabil în proza altora, întreaga rețea de semnificații și simboluri voite. *Dicționarul* are însă un caracter nu numai biografic, ci totodată și critic. Oferind în toate cazurile ce o reclamă o interpretare a personajului respectiv, desigur limitată (dificultatea de a ști unde să te oprești — de pildă scriind despre Raskolnikov — apare din nou) și subiectivă, interpretare bizuindu-se în primul rînd pe textele scriitorului (textul romanesc definitiv, variante, materialele pregătitoare, proiecte nerealizate, scrisori, publicistică) dar avînd în același timp în permanență în vedere și profitînd, în măsura capacității mele de documentare, de cele mai diverse contribuții ale unei exegeze dostoievskiene care a depășit deja vîrsta unui secol și care astăzi este deosebit de activă pe plan mondial, atît în Uniunea Sovietică și în Răsăritul

Scanned with OKEN Scanner

Europei, cît și în Apus. Fiind vorba de o lucrare personală, de un monodicționar, rodul străduințelor unui singur autor (deși cantitatea de muncă pe care a presupus-o numai acest volum ar fi putut să dea de lucru unei întregi echipe de critici) nu am căutat, redactînd materialul, să-mi „transform" stilul pentru ca *Dicționarul* meu să semene cît mai mult cu un dicționar și să aibă eventual un aer cît mai „științific". Nu vreau să înșel pe nimeni : *Dicționarul personajelor lui Dostoievski* (prima încercare de acest fel consacrată vreodată romancierului rus, după cîte știu) este un dicționar *adevărat* — complet (pentru partea de operă cuprinsă în prezentul volum), amănunțit, documentat (în limite omenești și personale) și totodată o lucrare liberă, neîncorsetată de nici un fel de condiții, prejudecăți sau temeri, în care rămîn ceea ce am fost și pînă acum — un eseist. Deci nici frază albă, nici ton neutru și cu atît mai puțin — căci nu am scris un dicționar de buzunar mulțumindu-mă să observ de sus, „din avion", lanțul cîtorva munți impunători crescuți din relieful umanității dostoievskiene ci o carte în care am încercat să privesc cu neslăbită atenție, de aproape, *tot* personajul (în integralitatea aspectelor sale) și *toate* personajele (în diversitatea lor de mulți nebănuită) — un stil sintetic, strîns, succint. Scopul unei atari întreprinderi ? În România, Dostoievski este de multă vreme (de la începutul acestui veac cel puțin) un scriitor foarte cunoscut și foarte iubit, fapt atestat, printre multe alte mărturii ce ar fi de citat, de confesiunea, încă fierbinte și astăzi, a marelui nostru poet Octavian Goga, confesiune referitoare la lectura romanului *Crimă și pedeapsă* : „Atmosfera de mesianism, scormonirea durerilor, tendința aceea de mister care planează peste capul chinuitului scriitor rus, în Raskolnikov (în *Crimă și pedeapsă*, n.n.), și-au înfipt ghearele în sufletul meu din primul moment și mi-au dat o adevărată zguduire de nervi, care m-a ținut aproape un an de zile. M-am pomenit, m-a dus într-o adevărată criză de conștiință, și care m-a făcut să trec printr-o revizuire a problemelor morale și să-mi schimb cu totul concepția de viață...". Interes și dragoste care m-au susținut în hotărîrea de a scrie *Dicționarul* de-a lungul celor trei ani și ceva în care aproape zi de zi am lucrat la acest volum trecînd prin cele mai diferite stări de spirit : de la deznădejdea copistului Vasea Șumkov din nuvela de tinerețe *Inimă slabă*, incapabil să-și ducă la bun sfîrșit însărcinarea, pînă la aroganta siguranță de sine a pictorului amator Piotr Stepanovici din *Adolescentul*, pînă la acel „eu pot orice", cu care obișnuia să se laude zugravul. Dacă însă Dostoievski este întotdeauna înțeles cum se cuvine constituie o altă problemă. Mai sînt încă multe de făcut la noi pentru o comprehensiune mai adecvată și mai sincronică, la nivelul marelui salt înainte înfăptuit pe plan mondial în ultimii zece-cincisprezece ani de exegeza dostoievskiană, a operei autorului *Fraților Karamazov*. Dacă DPD, așteptînd să-i bată ceasul, iar ceasul său nădăjduiesc să bată după orice lectură din Dostoievski, cînd cititorul ar putea fi îmboldit să cunoască părerea unui alt cititor despre Raskolnikov, Mîșkin sau Stavroghin, va facilita într-o anumită măsură acest proces de mai bună înțelegere a literaturii marelui scriitor rus și universal, voi putea considera atins scopul acestei lucrări. Nu pot încheia înainte de a aduce un pios omagiu memoriei regretatului Marin Preda, care, în calitate de director al editurii „Cartea Românească", a avizat favorabil, în primăvara anului 1978,

Scanned with OKEN Scanner

după doar o zi de reflecție, propunerea mea privitoare la alcătuirea unui dictionar Dostoievski. Țin de asemenea să aduc cele mai vii mulțumiri lui Cornel Popescu, redactor-șef al editurii — primul căruia i-am împărtășit intenția de a scrie o asemenea carte, și Georgetei Naidin-Dimisianu, redactor al editurii ; ambii m-au încurajat nu o dată, ajutîndu-mă să-mi împlinesc făgăduiala.

Așezarea personajelor în *Dicționar* s-a făcut în ordinea alfabetului românesc, pe baza numelui de familie (în cazul în care personajul respectiv este înzestrat cu un asemenea nume — în caz contrar pe baza numelui mic/ de botez urmat, dacă există, de patronimic) dar și a numelui celui mai frecvent citat în roman, astfel încît unul și același erou poate apărea de două ori în *Dicționar*. E ceea ce li se întîmplă în special eroinelor care, chiar atunci cînd posedă un nume de familie, sînt invocate mai ales prin numele mic (uneori diminutivat) urmat sau nu de patronimic, de pildă : Katerina Ivanovna (Marmeladova) în *Crimă și pedeapsă*, Nastasia Filippovna (Barașkova) în *Idiotul*, Lizaveta Nikolaevna sau pur și simplu Liza (Tușina) în *Demonii*, Sofia Andreevna (Dolgoruki) în *Adolescentul*, Katerina Ivanovna (Verhovțeva) sau Grușenka (Agrafena Alexandrovna Svetlova) în *Frații Karamazov*. Celebra Nastasia Filippovna sau nu mai puțin celebra Grușenka vor fi așadar introduse atît la litera N, respectiv G (unde cei mai mulți cititori le vor căuta în mod firesc : cîți dintre noi am reținut, fie și după repetate lecturi din Dostoievski, că pe cea dintîi o cheamă Barașkova iar pe a doua — Svetlova ?) cît și la literele B, respectiv S. Cel ce va voi să consulte *Dicționarul* preocupat să zicem de Nastasia Filippovna se va duce la secțiunea literei N, de unde va fi trimis însă la secțiunea literei B. Articolul se află întotdeauna la numele de familie al personajului (evident, cînd acest nume există). Numele de familie poate fi cert la modul documentar (menționat ca atare în textul romanului) sau cert doar la modul logic (nemenționat ca atare, dar sigur). Mama lui Raskolnikov semnează scrisoarea adresată fiului ei și reprodusă în *Crimă și pedeapsă* cu numele Pulheria *Raskolnikova* în vreme ce sora eroului, și ea (pînă la căsătoria cu Razumihin) tot o Raskolnikova, nu este numită în roman decît Dunea sau Avdotia Romanovna. Numele de familie cert doar la modul logic este reprodus în *Dicționar* între paranteze ascuțite, de pildă : ⟨Raskolnikova⟩, Avdotia Romanovna (Dunea). Personajele anonime (rămase uneori anonime dintr-un simplu capriciu al scriitorului care vrea parcă să ne facă în ciudă : numele medicului fără slujbă din *Idiotul*, pentru care se zbate Ippolit Terentiev, deși notat sub ochii noștri de acesta din urmă într-un carnet, nu ne este totuși comunicat !) au fost incluse în textul articolelor dedicate personajelor cu nume de care sînt introduse în narațiune sau de care într-un fel sau altul depind, se află în interiorul personajelor mai mult sau mai puțin importante, după principiul, valabil după cum se vede și în *Dicționar*, „peștele mare înghite pe cel mic". Căluțarul Iov din *Frații Karamazov* (numit în roman și Iona) „locuiește" de pildă în *Dicționar* în „burta" lui Feraponț. Singura excepție în acest volum o constituie naratorul din *Frații Karamazov*, numit curent în literatura critică dostoievskiană Cronicarul, denumire pe care am adoptat-o și noi (acest personaj-povestitor nenumit se află deci la litera C). Ca să-i descopere pe anonimii care îl interesează cititorul va trebui deci să bată, în urma unor deducții personale, la ușa acelor personaje considerate probabile „gazde" ale celor fără nume. Astfel, căpitanul mai sus-amintit din *Demonii* neliniștit de soarta gradului său în cazul în

Scanned with OKEN Scanner

care Dumnezeu nu există, căpitan pe care îl întîlnește în cursul unei călătorii cu scop de subversiune prin provincie Piotr Verhovenski este normal să fie căutat la acesta din urmă (unde se și găsește). Cu toate că nu întotdeauna locul în care se „ascund" în *Dicționar* anonimii va putea fi „ghicit" atît de lesne, am preferat să nu lungesc și mai mult lista intercalîndu-i și pe ei în catalogul celorlalte personaje cu ajutorul unor perifraze de tipul „medicul de provincie rămas fără slujbă și venit la Petersburg să-și caute dreptatea" sau „căpitanul speriat de ateism din cauza gradului său", de exemplu. În textul articolelor consacrate personajelor mai mult sau mai puțin importante am inclus și unele personaje mărunte, insignifiante sau efemere *numite* totuși — de multe ori tot dintr-un capriciu al scriitorului (în familia logodnicei de 16 ani a lui Svidrigailov de pildă, familie de anonimi în roman, numai servitoarea — Fedosia — are nume !). Deci nu toate personajele cu nume din cele cinci romane cuprinse în prezentul volum, *toate* (în număr de aproximativ 560) *înregistrate* în *Dicționar*, sînt prevăzute cu articole. Cele care nu sînt prevăzute cu articole — precum Duklida, Kolpakov, Natalia Nikitișna — beneficiază de trimiteri exacte la locul (sau locurile) unde este vorba despre ele — în ordinea citării numelor de mai sus : la Raskolnikov, R.R. ; la Mîșkin, N.L. (tatăl) ; la Mîșkin, L.N., la Pavlișcev și la Ivan Petrovici. Marile personaje dostoievskiene sînt personaje „sans rivages" : unde și după ce să pui punct scriind despre ele ? Și pentru că a trebuit să punem totuși punct și în cazul lor, le-am permis în schimb să se „reverse" și în spațiul acordat altor personaje, al personajelor cu care ele întrețin cele mai strînse relații, în primul rînd. Mi-aș permite de aceea să recomand celui ce va deschide *Dicționarul* ca să „citească" un anume personaj, să-l „citească" (mai ales dacă e vorba de unul important) în familie, la propriu sau la figurat. Citind despre unul din Karamazovi, să-i „citească" pornind de la el pe toți. Citind despre Stavroghin, să continue lectura cu părinții lui, generalul Stavroghin și Varvara Petrovna Stavroghina, cu discipolii Kirillov, Șatov și Piotr Verhovenski, cu antipodul său Tihon, cu femeile-satelit (Liza, Dașa, Maria Timofeeva Lebeadkina) și cu copila-victimă Matrioșa. Dincolo de articolul ce-i este consacrat, un personaj cu greutate continuă să fie comentat în legătură cu o serie de alte personaje, în spațiul rezervat și din unghiul acestora. Astfel încît, prezenți în multe din „căsuțele" *Dicționarului*, protagoniștii dostoievskieni vor putea fi văzuți întorcîndu-se cu fața cînd spre unul, cînd spre altul din conpersonajele de care sînt legați. *Dicționarul* fiind o carte care nu se citește ci se consultă, sau o carte care se citește începînd de oriunde, de la orice pagină, repetarea anumitor lucruri devine inevitabilă. Deschizînd *Dicționarul* la un anume personaj — să zicem mijlociu ca importanță — cititorul trebuie să înțeleagă repede și bine ce e cu acel personaj, ce loc ocupă el în narațiune, ce rol îi revine în intriga romanului, ce funcție îndeplinește în raport cu alte personaje etc. Pentru a facilita tête-à-tête-ul cititorului, pentru a situa cît mai exact personajul cu care el a hotărît pentru moment să se întrețină, a fost necesar să revin de mai multe ori asupra unor evenimente și împrejurări, scene, caracterizări, eroi etc.

Pentru citatele din Dostoievski și din alți autori am folosit ghilimelele obișnuite, cu ghilimele ascuțite pentru citatul în citat : „« »". Cînd am simțit nevoia să întrebuințez eu însumi ghilimelele, în scopul nuanțării — ironice sau sceptice să zicem — a unui cuvînt, am recurs la semnele , ‘. Cu excepția ediției complete în 30 de volume în limba rusă și a celor 11 volume

Scanned with OKEN Scanner

de *Opere* în limba română ori a unor lucrări cu caracter de sinteză (precum *Istoria romanului rus* sau *Istoria literaturii ruse din sec. X—XVII*), reproducînd diferite opinii despre Dostoievski şi personajele sale am citat — pentru a nu îngreuna textul — nu cartea ci autorul : de pildă Dolinin, Grossman, Romano Guardini, Jacques Catteau, Tudor Vianu, Ianoşi etc., volumele, studiile, articolele acestora şi ale altora fiind cuprinse în bibliografia de mai jos.

Pentru cele cinci romane de care m-am ocupat în prezentul volum am folosit, confruntîndu-l în permanenţă cu originalul, textul traducerilor în româneşte semnate de Ştefana Velisar Teodoreanu şi Isabella Dumbravă (*Crimă şi pedeapsă*, 1957, şi — în *Opere*, 5 — 1969), Nicolae Gane (*Idiotul*, 1959 şi — în *Opere*, 6 — 1969), Marin Preda şi Nicolae Gane (*Demonii*, 1970), Emma Beniuc (*Adolescentul*, 1961 şi — în *Opere*, 8 — 1971), Ovid Constantinescu şi Isabella Dumbravă (*Fraţii Karamazov*, în *Opere*, 9, 10, 1972). De un nepreţuit ajutor în timpul lucrului mi-a fost marea ediţie critică, oferind un bogat material informativ, ample comentarii şi o bibliografie adusă la zi, a *Operelor complete în treizeci de volume (Полное собрание сочинений в тридцати томах)*, ediţie inaugurată în 1972 care apare sub egida Academiei de ştiinţe a U.R.S.S. în cadrul Institutului de literatură rusă (Casa lui Puşkin), redactor-şef : V. G. Bazanov, redactor-şef adjunct : G. M. Fridlender şi care în 1981 ajunsese la al 23-lea volum (ultimul ce ne-a parvenit) ; în *Dicţionar*, prescurtat, ed. acad. Am consultat de asemenea cu folos cele 11 volume de *Opere* (al căror aparat critic a fost alcătuit de Tamara Gane — pentru volumele 1 şi 2, de Ion Ianoşi — pentru volumele 3—10, de Leonida Teodorescu — pentru volumul 11). Din celelalte cărţi (culegeri, studii, articole) parcurse, citez : Dostoievski : *Journal d'un écrivain*, 1951 ; F. M. Dostoievski, *Scrisori*, 4 vol., 1928—1959 (în lb. rusă) ; Dostoievsky : *Lettres a sa femme*, 1927 (2 vol.) ; Anna Dostoievskaia : *Amintiri*, 1975 ; *F. M. Dostoievski în amintirile contemporanilor*, 2 vol., 1964 (în lb. rusă) ; L. Grossman : *Dostoievski*, 1962 (în lb. rusă) ; C. Motchoulski : *Dostoïevski. L'homme et l'oeuvre*, 1963 ; Pierre Pascal : *Dostoïevski, l'homme et l'oeuvre*, 1970 ; Jacques Madaule : *Dostoïevski*, 1956 ; Dominique Arban : *Dostoievski par lui-même*, 1962 ; Nina Gourfinkel : *Dostoievski, notre contemporain*, 1961 ; Tudor Vianu : *F. M. Dostoievski*, 1957 ; A. Suarès : *Dostoïevski*, 1911 ; N. Berdiaev : *L'esprit de Dostoievski*, 1929 ; André Gide : *Dostoïevski*, 1964 ; M. Bahtin : *Problemele poeticii lui Dostoievski*, 1970 ; Romano Guardini : *L'univers religieux de Dostoïevski*, 1947 ; Jacques Catteau : *La création littéraire chez Dostoïevski*, 1978 ; Boris Bursov : *Personalitatea lui Dostoievski* (în lb. rusă) ; Ion Ianoşi : *Tragedia subteranei*, 1968 ; Albert Kovács : *Poetica lui Dostoievski* (în curs de apariţie) ; A. S. Dolinin : *Ultimele romane ale lui Dostoievski*, 1963 (în lb. rusă) ; V. I. Kirpotin : *Dostoievski în anii '60*, 1966 (în lb. rusă) ; G. M. Fridlender : *Realismul lui Dostoievski*, 1964 (în lb. rusă) ; G. Fridlender : *Dostoievski şi literatura universală*, 1979 (în lb. rusă) ; E. Saruhanian : *Dostoievski la Petersburg*, 1970 (în lb. rusă) ; David I. Goldstein : *Dostoïevski et les juifs*, 1976 ; V. A. Tunimanov : *Creaţia lui Dostoievski (1854—1862)*, 1980 (în lb. rusă) ; Valeriu Cristea : *Tînărul Dostoievski*, 1971 ; *Dostoievski : Studii şi documente*, vol. I — 1974, vol. 2 — 1976, vol. 3 — 1978 ; culegeri cuprinzînd contribuţii de A. V. Cicerin, M. S. Altman, A. Kovács, G. A. Fedorov, R. G. Nazirov, M. Johns, I. D. Iakubovici, E. I. Kiiko, S. G. Bocearov, V. D. Rak,

Scanned with OKEN Scanner

V. A. Tunimanov, I. A. Bitiugova, T. L. Motîleva, D. D. Oblomievski, G. M. Fridlender, R. L. Jackson, A. P. Valaghin, T. I. Ornatskaia ș.a. (în lb. rusă) ; *F. M. Dostoievski în critica rusă*, 1956 ; culegere de celebre articole aparținînd unor V. G. Bielinski, N. A. Dobroliubov, D. I. Pisarev, M. E. Saltîkov-Șcedrin, N. K. Mihailovski, M. Gorki, A. V. Lunacearski ș.a. (în lb. rusă) ; *Dostoievski — artist și gînditor*, 1972 ; culegere cuprinzînd studii semnate printre alții de D. D. Blagoi, A. V. Cicerin, V. A. Tunimanov, A. S. Measnikov, U. A. Guralnic, K. N. Lomunov (în lb. rusă) ; *Dostoievski și epoca sa*, 1971 ; culegere de studii și articole de G. M. Fridlender, V. A. Tunimanov, N. I. Pruțkov, L. M. Lotman, R. G. Nazirov, I. F. Kariakin, M. S. Altman, V. S. Neceaeva ș.a. (în lb. rusă) ; *Dostoievski în alte literaturi*, 1978 ; culegere de studii (în lb. rusă) ; Dostoievski : *Notes d'un souterrain. Notice bibliografique et introduction de Tzvetan Todorov*, 1972 (ediție bilingvă, ruso-franceză) ; *Europe*, octombrie 1971, număr consacrat lui Dostoievski la care, printre alții, colaborează Jacques Madaule, Sophie Ollivier, Boris Kuznețov ; *Dostoievski. Cahier de l'Herne* (în care semnează Pierre Pascal, Jacques Catteau, D. Arban, Jan van der Eng), 1973 ; L. N. Tolstoi : *Despre literatură*, 1955 (în lb. rusă) ; E. M. de Vogüe : *Le roman russe*, 1886 ; D. Merejkovski : *Eternels compagnons de route* ; Nikolai Berdiaev : *Ideea rusă*, 1971 (în lb. rusă) ; Lev Chestov : *Les Révélations de la mort* ; Albert Camus : *L'homme révolté*, 1951 ; Victor Șklovski : *Despre proză*, vol. II, 1976 ; A. V. Cicerin : *Studii despre istoria stilului literar rus*, 1977 (în lb. rusă) ; G. Steiner : *Tolstoi ou Dostoïevski*, 1963 ; Colin Wilson : *L'homme en dehors* ; Virginia Woolf : *Eseuri*, 1972 ; Paul Evdokimov : *Gogol et Dostoïevski ou la descente aux enfers*, 1961 ; Nathalie Sarraute : *L'ère du soupçon*, 1956 ; *Istoria romanului rus*, vol. 2, 1964 (în lb. rusă) ; *Istoria literaturii ruse din sec. X—XVII*, 1980 (în lb. rusă) ; D. Lihaciov : *Marea moștenire*, 1980 (în lb. rusă) ; A. I. Herzen : *Amintiri și cugetări*, 4 vol. ; P. Tchaadaev : *Lettres philosophiques adressées à une dame*, 1970 ; *Cursurile lui T. N. Granovski*, 1971 (în lb. rusă) ; Sfîntul Isaac Sirul : *Cuvinte despre nevoință*, 1981 ; *Apologeți de limbă latină* (Tertulian, Minucius Felix, Sfîntul Ciprian), 1981 ; E. Renan : *Marc-Aurèle et la fin du monde antique* ; J. Tondriau et R. Villeneuve : *Dictionnaire du Diable et de la demonologie*, 1968 ; Rudolf Otto : *Le Sacré* ; Paul Evdokimov : *La femme et le salut du monde*, 1978 ; Roderic Dunkerley : *Le Crist*, 1962 ; J. Tixeront : *Histoire des dogmes*, 3 vol., 1923 ; Johannes Joergensen ; *Saint François d'Assise*, 1910 ; Georges Duby ; *Le temps des Cathédrales*, 1976 ; Jean Delumeau : *La peur en Occident*, 1978 ; B. G. Kuznețov : *Albert Einstein*, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

ADELAIDA IVANOVNA, Idiotul, v. la Epancina, Adelaida.

ADELAIDA IVANOVNA, Fraţii Karamazov, v. la Miusova.

AFANASIE PAVLOVICI, Fraţii Karamazov. Omul de care se leagă în roman convertirea lui Zinovie-Zosima, transformarea tînărului ofiţer în călugăr: „tot ce a fost după aceea de la tine mi se trage", îi va spune mai tîrziu Zosima fostei sale ordonanţe din oraşul de garnizoană K. unde în 1826 (cu 40 de ani înaintea prezentului acţiunii) întîmplările menite să-i mute viitorului stareţ viaţa într-o nouă albie se împletiseră într-un nod decisiv. Ordonanţă lui Zinovie, Afanasie i-a fost atunci doar un scurt interval de timp, sincronizat însă în aşa fel succesiunii evenimentelor (dragostea aprinsă, gelozia, provocarea duelului) care aduc la perigeu traiectoria morală a fratelui mai mic al lui Markel încît soldatul să-şi poată face ‚datoria' (în roman) la momentul oportun. Palmele violente aplicate într-o seară de tînărul ofiţer, corupt cu uşurinţă dar superficial de moravurile cazone contemporane, lui Afanasie (pe care îl mai lovise şi altă dată însă nu cu atîta sălbăticie) îl fac să se simtă a doua zi dimineaţa (ziua duelului) „mişel" şi „covîrşit de ruşine". Motivul bătăii ce desfigurează chipul uman al călăului păgînizat (precum căruţaşul Mikolka din Crimă şi pedeapsă) sau reificat şi automatizat (precum spaima vizitiilor, curierul militar transformat într-o maşină de pumni punîndu-se cu punctualitate în mişcare înainte de sosirea în şi după plecarea din orice staţie de poştă şi funcţionînd ritmic, egal, fără greş, înfricoşător metronom al cruzimii, sumbru manechin al sadismului intrat în obişnuinţă, în firea lucrurilor din Jurnalul scriitorului, 1876, ianuarie, capitolul III) — motiv de atîtea ori prezent în opera literară şi în publicistica lui Dostoievski în care victimele sînt deopotrivă oameni şi animale — provoacă şi lui Zinovie, ca odinioară lui Raskolnikov (visul cu calul din Petrovski Ostrov), o puternică zguduire morală, de data aceasta însă decisivă. Imaginea soldatului îndurînd loviturile „cu braţele lipite de trup, cu fruntea sus şi ochii holbaţi, aţintiţi" spre cel care îl bate, „ca şi cînd s-ar fi aflat în front", „fără a îndrăzni măcar să ridice braţul ca să se apere" devine insuportabilă vinovatului — şi astfel va rămîne pentru el întreaga viaţă: „Au trecut de atunci patruzeci de ani — spune Zosima celor mai apropiaţi prieteni ai săi —, dar, nu ştiu dacă mă credeţi, pînă şi azi mă cuprinde ruşinea şi-mi sîngerează inima de cîte ori mi-aduc aminte de asta". Remuşcările reînvie în sufletul ofiţerului moştenirea spirituală a fratelui său Markel, mult timp ‚îngropată' şi ‚uitată' dar cu toate acestea păstrată intactă. Convertirea lui Zinovie se traduce şi se consolidează fără întîrziere în şi prin fapte. Ofiţerul galonat cade la picioarele ordonanţei sale, un simplu ostaş, cerîndu-i iertare. A-i prezenta apoi scuze pe teren rivalului său în dragoste, în care refuză să tragă, i se pare o treabă uşoară. Greu îi este în schimb să-l mai privească în ochi pe Afanasie, după cele întîmplate, şi de aceea, chiar în ziua duelului, întorcîndu-se acasă, se grăbeşte să-l expedieze pe soldat „înapoi la regiment": „Ca să vedeţi cît de lesne se poate ruşina chiar şi de o faptă bună un mirean ce nu şi-a pregătit încă sufletul!" — va spune în ultimele ceasuri ale vieţii sale Zosima făcîndu-şi mea culpa. Oricum, rolul lui Afanasie, de determinant al crizei morale în urma căreia Zinovie va dispărea pentru a lăsa locul lui Zosima, se încheiase. Pe noul său drum, ofiţerul, acum „un învingător" adevărat, va merge singur şi sigur, fără a se poticni. Îşi dă demisia din armată şi începe să propovăduiască prin saloane. În cele din urmă (după epi-

sodul cu „oaspetele de taină“ Mihail) părăseşte oraşul K. pentru a se călugări. Opt ani mai tîrziu, pe cînd colinda Rusia în lung şi-n lat împreună cu părintele Anfim, ca să strîngă danii pentru mînăstirea unde îşi făcea ucenicia, ajungînd în orăşelul K., lui Zinovie, deja Zosima dar încă „un călugăr de rînd“, îi este dat să-l mai întîlnească o dată, pentru ultima oară, pe Afanasie Pavlovici. Cercul raporturilor dintre ei, cu cernic armonios, început în oraşul K. se încheie în orăşelul K.: „M-a zărit din întîmplare în piaţă, şi, recunoscîndu-mă, n-a ştiut cum să vină mai repede la mine. Doamne, ce bucurie pe el! «Cum, dumneavoastră sînteţi, boierule? Văd bine oare, dumneavoastră să fiţi?» M-a luat la dînsul acasă. Între timp fusese lăsat la vatră, se însurase şi avea doi copii mici. Făcea negoţ pe picior, avea împreună cu nevastă-sa o tarabă în piaţă. Locuiau cu toţii într-o bojdeucă sărăcăcioasă, dar curată şi primitoare. M-a poftit să şed, a pus samovarul şi-a trimis îndată după femeia lui, de-ai fi zis că era cine ştie ce zi mare pentru el fiindcă-i intrasem în casă. Mi-a adus copiii să-i văd şi m-a rugat: «Blagosloviţi, sfinţia-voastră!» «N-am har să-i blagoslovesc, căci nu sînt decît un călugăr de rînd, i-am zis eu, dar am să mă rog lui Dumnezeu pentru ei; pe tine, Afanasie Pavlovici, şi aşa te pomenesc în toate rugăciunile mele, încă de atunci — ţi-aduci aminte, nu? — căci tot ce a fost după aceea de la tine mi se trage». Şi am căutat să-i lămuresc, aşa cum m-am priceput, cele întîmplate. Şi ce să vedeţi? Bietul om se tot uita la mine şi parcă nu-i venea să-şi creadă ochilor că eram într-adevăr eu, fostul ofiţer, stăpînul de odinioară, cel ce şedeam acolo în faţa lui, arătînd aşa cum arătam îmbrăcat în straie călugăreşti; în cele din urmă, l-a podidit plînsul. «De ce lăcrimezi, omule, l-am dojenit, să ştii că pururea am să te port în gîndul meu; cuvine-se mai curînd să te bucuri cu mine, dragul meu, căci luminoasă şi fericită e calea pe care am purces». Abia dacă scotea cîte un cuvînt, ofta întruna şi clătina din cap, uitîndu-se la mine cu duioşie. «Ce s-a făcut cu averea domniei-voastre?» m-a întrebat el. «Am dăruit-o mînăstirii, i-am răspuns, căci acolo trăim cu toţi în obşte.» Am băut ceaiul şi m-am ridicat să-mi iau rămas bun, şi numai ce-l văd că-mi aduce cincizeci de copeici pentru mînăstire, după care îmi îndeasă grăbit în mînă încă un gologan de cincizeci: «Asta-i pentru domnia-voastră, prinde bine la drum, în pribegie, boierule». Am primit obolul, am făcut o plecăciune în faţa lui şi a femeii sale şi am plecat gîndindu-mă fericit: «În clipa asta, pesemne, amîndoi, unul acasă, iar celălalt călător, suspinăm, dînd din cap împăcaţi şi cu inima înveselită şi ne minunăm cum de-a făcut Dumnezeu să ne încrucişăm paşii». De atunci nu l-am mai văzut niciodată.“ Reîntîlnirea dintre stăpîn şi slugă, acum egali ca „fraţi întru duh“ (reîntîlnire a cărei istorisire este intercalată în „Învăţăturile“ lui Zosima la capitolul Despre stăpîni şi slugi. Dacă e cu putinţă ca stăpînul şi sluga să fie fraţi întru duh) constituie în roman o pagină de jitie. Cu toate acestea, Afanasie, un instrument orb al destinului lui Zinovie-Zosima, nu este aici tratat ca un simplu pion. El e un personaj viu, cu sînge şi carne, cu o psihologie observată realist. În ultima scenă în care apare duioşia hagiografică se amestecă în chip vizibil la el cu surpriza, temerea şi chiar căinţa pricinuită de noua situaţie în lume a fostului ofiţer şi boier ajuns aproape un cerşetor.

AFERDOV, Adolescentul, v. la **Zerşcikov.**

AFIMIA, Fraţii Karamazov, v. la **Zosima.**

AFROSINIUŞKA, Crimă şi pedeapsă, v. la **Raskolnikov, R.R.**

AGAFIA, Demonii, v. la **Liputin** şi la **Stavroghin, N. V.**

AGAFIA (?), Demonii, v. la **Lebeadkina.**

AGAFIA, Adolescentul, v. la **Touchard.**

AGAFIA, Fraţii Karamazov, v. la **Krasotkin, N.I.** şi la **Krasotkina.**

AGAŞA, Idiotul, v. la **Keller.**

AGAŞA, Demonii, v. la **Alexei Egorovici.**

AGLAIA, Idiotul, v. la **Epancina, Aglaia.**

AHMAKOVA, KATERINA NIKOLAEVNA, Adolescentul. Fiica şi moştenitoarea bogatului prinţ **Sokolski, Nikolai Ivanovici,** văduva generalului **Ahmakov.** La Ems îl întîlnise pe **Versilov,** cu care la început se împrietenise (ca şi soţul ei de altfel) şi sub a cărui influenţă se aflase o vreme. Se ceartă şi rupe însă cu acesta (sau acesta se ceartă şi rupe cu ea) din motive pe care scriitorul nu se grăbeşte să le elucideze, trecîndu-le mai întîi prin filtrul unor comentarii contradictorii. În momentul în care începe desfăşurarea propriu-zisă a acţiunii romanului Adolescentul, Arkadi Dolgoruki crede a putea constata că „între ei se ducea un vechi duel pe viaţă şi pe moarte“. Cu un an şi ceva înaintea întîmplărilor pe care Arkadi Dolgoruki le relatează în calitate de martor mai mult sau mai puţin ocular, alarmată de cheltuielile absurde pe care tatăl ei, bătrînul prinţ, începuse să le facă în străinătate după

criza lui de nervi (căreia unii i-au zis nebunie), Katerina Nikolaevna compune fatalul „document“ (de atîtea ori pomenit în roman), acea scrisoare adresată lui Andronikov în care se interesa de posibilitatea de a-l pune pe risipitor sub interdicție. Se părea că scrisoarea va rămîne fără consecințe, căci juristul, „vechi prieten“ al Katerinei Nikolaevna, „ar fi sfătuit-o încă de la început să renunțe la această intenție“ (pentru care de altfel eroina însăși se va căi din tot sufletul); „iar mai tîrziu, după ce prințul se însănătoșise pe deplin, totul căzuse baltă“. Survine însă moartea neașteptată a lui Andronikov, și odată cu ea riscul ca scrisoarea compromițătoare (pe care primitorul avusese grijă s-o păstreze!) să iasă la iveală. Cum văduva și fiicele lui Andronikov erau în bune raporturi cu Versilov, exista pericolul ca ele să-i predea acestuia toate hîrtiile rămase de la răposat: „documentul“ ar fi încăput astfel în mîinile dușmanului ei de la Ems. Dorința de răzbunare a acestuia din urmă nu putea visa la o armă mai diabolică: punerea bătrînului prinț la curent cu conținutul scrisorii ar fi privat-o pe Katerina Nikolaevna nu numai de marea moștenire la care avea dreptul, dar și de dragostea tatălui, nu mai puțin prețioasă pentru această Cordelie copleșită de rușinea unui moment de ușurință și slăbiciune. Dezvăluirea ar fi turnat în inima părintelui ei, bătrîn și bolnav, otrava unei mîhniri mortale. Eroină a întîmplărilor de la Ems și autoare a „documentului“, Katerina Nikolaevna sosește la Petersburg cu presentimentul primejdiilor care o așteaptă. (În realitate „documentul“ se afla nu la Versilov, ci la fiul acestuia Arkadi, cusut în căptușeala hainei lui de către Maria Ivanovna. Cu toate acestea temerile Katerinei Nikolaevna nu sînt neîndreptățite: ezitările Adolescentului nu fac decît să amîne deznodămîntul.) ● Și acest personaj apare învăluit în aparențe care se contrazic și se exclud, și el trebuie ‚descurcat‘ din plasa complicată a părerilor altora. Ale lui Versilov și Arkadi în primul rînd: **„O femeie cît se poate de obișnuită, chiar ordinară“**, opinează de exemplu cel dintîi, care îi atribuie „«toate viciile», toate cusururile“. Tot el recunoaște însă că „S-ar fi cuvenit să fie perfectă, tocmai fiindcă are o asemenea putere asupra altora.“ O „sfîntă“ o numește în schimb Arkadi, care o ridică în „slava cerului“ dar, fiul călcînd pe urmele tatălui și în această privință, și el oscilează între admirație și dispreț, dragoste și ură, comparînd-o odată cu „o viperă“. Pentru Lambert, Katerina Nikolaevna nu se deosebește prin nimic de acea „mironosiță“ de la Moscova pe care se laudă că o șantajase cu succes (Mesalina e unul din numele sub care Ahmakova apare în carnetele la roman). Tatiana Pavlovna Prutkova evocă „farmecul (...) de zînă“ al prietenei sale. Deși reflectată derutant de mai multe puncte de vedere divergente, imaginea eroinei este în final mai clară decît a altor personaje dostoievskiene. Katerina Nikolaevna se degajă în cele din urmă de ambiguitatea pe care alte personaje o păstrează pînă la ultima lor apariție și cu toate că scriitorul se ferește cu grijă de orice afirmație categorică, relativizînd imediat tot ce ar putea să pară tranșant, despre firea Ahmakovei cititorul își poate face, la capătul lecturii, o părere fermă și în întregime pozitivă. Este limpede că eroina nu îl iubește pe Versilov: „Cred că nu te mai iubesc deloc — declară Katerina Nikolaevna în marea scenă a explicației cu Versilov din locuința acestuia. Nu te iubesc (s.n.), adaugă ea categoric, fără să mai zîmbească sau să roșească. Cîndva te-am iubit, dar numai scurtă vreme. Mi-a trecut foarte curînd.“ Nu sînt motive de a pune la îndoială adevărul acestor cuvinte. Textul romanului nu oferă nici unul cît de cît serios, chiar dacă Arkadi (dar cîte erori monumentale n-a comis el!) mai crede și după întîlnirea dintre cei doi („spionase“ și de această dată) că Ahmakova „îl iubește totuși“ pe tatăl său. Asemănarea cu Versilov („semănăm întrucîtva“, susține Katerina Nikolaevna în consens cu Andrei Petrovici, care-i spune: „dumneata ești plămădită din același aluat ca mine!“), de mare efect pentru o ‚așezare‘ spectaculoasă a personajelor ‚în scenă‘, nu trebuie exagerată. Ea se reduce la mîndria Katerinei Nikolaevna (care deși are o „expresie de copil, poznașă și nevinovată din cale afară“, știe să privească și „cu atîta trufie“), la curajul (eroismul) ei și la un anume gust al riscului. La scrisoarea absurdă a lui Versilov (care, printre altele, îi cere o întîlnire la el acasă) ea răspunde cu o faptă absurdă, acceptînd propunerea. E „năzdrăvană“(„Безумная“).Consimțind să-l înfrunte pe Versilov pe terenul acestuia, Katerina Nikolaevna „a luat o hotărîre eroică. S-ar putea să fie o luptă cavalerească între doi oameni care se întrec în curaj și generozitate“ (comentează Anna Andreevna Versilova). Katerina Nikolaevna și Versilov sînt adversari de aceeași talie. Ca structură ei diferă însă profund (Katerina Nikolaevna seamănă „întrucîtva“ și cu Arkadi, cu care discută „simplu și prietenește ca doi studenți“ și cu care împărtășește înclinația spre visare: „Sînt și eu o fire visătoare și nici nu știi cîte îmi trec prin cap în unele momente cînd imaginația mea o ia razna!“ — mărturisește ea Adolescentului). Trebuie să credem în sinceritatea Katerinei Nikolaevna: dorința ei

Scanned with OKEN Scanner

este într-adevăr ca Versilov „s-o lase în pace". La Ems ca și la Petersburg ea îl respinge pe Andrei Petrovici ● Vina Katerinei Nikolaevna este legată de intenția de a-și pune tatăl sub interdicție, de scrisoarea adresată lui Andronikov : „Scrisoarea asta (...) a fost cea mai regretabilă și mai nesăbuită faptă din viața mea. O să am veșnic remușcări din pricina ei." Cît de gravă este însă în realitate greșeala eroinei ? La o examinare mai atentă, ținînd seama și de circumstanțele în mod sigur atenuante în care s-a produs, ea nu ni se pare foarte serioasă. În primul rînd este vorba doar de o intenție de o clipă, mărturisită unui „vechi prieten" ; apoi, cheltuielile la care se dedase bătrînul prinț nerestabilit pe deplin după boală erau într-adevăr nebunești : ele puteau îngrijora chiar și pe omul cu sufletul cel mai nobil. Pentru îngrădirea risipei, anumite măsuri se impuneau în situația dată. În sfîrșit, interesul pentru moștenire se justifica și prin aceea că fiica prințului Sokolski rămăsese — dar nu din vina ei — fără un ban. În trei ani de căsnicie, generalul Ahmakov, soțul Katerinei Nikolaevna, izbutise „să toace la cărți considerabila zestre a soției lui". Ce i se mai poate imputa Katerinei Nikolaevna ? Cînd, mai tîrziu, Bioring îi propune să-l ducă pe tatăl ei bolnav în străinătate și să procedeze cu el cam așa cum intenționase ea o clipă să facă, eroina refuză categoric. În relațiile cu Arkadi, e adevărat, se dovedește la început interesată (din pricina „documentului"). Prefăcătoria e însă mai întîi reciprocă („dacă eu am fost vicleană, nici dumneata n-ai fost mai bun" — îi spune eroina Adolescentului, căci „devotatul" ei prieten are asupra lui tocmai ‚arma' de care ea se teme mai mult și la care el nu se grăbește să renunțe) și apoi ea, această prefăcătorie, împreună cu alte sentimente negative, constituie aici doar unul din straturile de care dispune structura personajelor dostoievskiene în general. Arkadi vine la început ca dușman iar Katerina Nikolaevna e ipocrită față de el, dar dincolo de aceste raporturi se stabilesc altele, mai profunde, de simpatie și iubire. (Din acest punct de vedere Epilog-ul sugerează perspective dintre cele mai promițătoare pentru Arkadi.) Că la Ems a cochetat poate cu prințul Serghei Petrovici Sokolski, căruia i-ar fi spus „o vorbă în doi peri" ? Desigur nu mai mult decît un banal flirt estival monden (numai un biet flirt a rămas din marea legătură din Carnete a Cneaghinei cu tînărul prinț, de care acolo fusese îndrăgostită „pătimaș, teribil") : „sînt o fire serioasă — se explică în textul definitiv al romanului Katerina Nikolaevna. Sînt cea mai gravă și mai posomorîtă dintre toate femeile din lumea noastră". Lume în care aparițiile ei sînt cu toate acestea imediat remarcate. (Pentru Katerina Nikolaevna Ahmakova și mai ales pentru Cneaghina din Carnete scriitorul s-a folosit de un model apropiat, din familie, Elena Pavlovna Ivanova, nora surorii sale, Vera Mihailovna — notată în materialele pregătitoare E.P. sau El. Pav-na. Printre rude, se discuta ca despre un lucru deja hotărît ca după moartea soțului ei, bolnav fără speranțe de mai mulți ani, Elena Pavlovna să se mărite cu Feodor Mihailovici, care în acest caz ar fi urmat să se stabilească la Moscova. Relațiile dintre tînărul prinț Sokolski și Ahmakova erau — precizează Dostoievski în Carnete — de natura celor dintre el însuși și Elena Pavlovna, pe care A. S. Dolinin o caracterizează astfel : „era bună, simplă și naturală, purtîndu-se cu toți la fel, cu dragoste dar fără pasiune"). ● De-a lungul întregului roman frumusețea Katerinei Nikolaevna strălucește ca soarele (cu care Adolescentul o și compară). E o frumusețe orbitoare : „De cum te-am văzut, parcă am orbit", îi mărturisește Arkadi Katerinei Nikolaevna (cînd îi fusese prezentat, nu-și putuse lua ochii de la ea „trei minute"). E în același timp o frumusețe înaltă. Katerina Nikolaevna reprezintă „idealul", „întruchiparea idealului", „femeia desăvîrșită", „chintesența vieții" : „Voi păstra ca pe o comoară amintirea perfecțiunii (s.n.) dumitale" — îi spune Arkadi. Perfecțiune aproape nepămînteană, pe care eroina a obținut-o fără efort, ca pe un mare dar : „ea a atins desăvîrșirea fără nici o strădanie", susține indignat Arkadi într-un moment de ostilitate față de Katerina Nikolaevna. „Toată evoluția dumitale, toată structura dumitale sufletească — i se adresează el lui Versilov — se datorește unei vieți de suferință și luptă, pe cînd ea a atins desăvîrșirea fără nici o strădanie. E o nedreptate. Această inegalitate în favoarea femeii e revoltătoare". Ideea superiorității Katerinei Nikolaevna, care triumfă „fără nici o osteneală", revine și în replicile altor personaje : „Dumneata îi cucerești pe toți, fără nici o osteneală. Pînă și eu, o biată bătrînă, sînt îndrăgostită de dumneata și abia mă stăpînesc să nu te sărut" — îi spune eroinei Tatiana Pavlovna. Katerina Nikolaevna, o caracterizează Prutkova, adresîndu-i-se lui Arkadi, este „zîna", „zeița ta", „idealul tău". La rîndul lui Adolescentul o numește „o zeiță pămînteană". Katerina Nikolaevna e cea mai senină dintre marile eroine dostoievskiene. Nu întîmplător, în amplul portret pe care i-l face adresîndu-i-se, în acel portret-monolog Arkadi stăruie asupra frunții ei, „ca de statuie", „albă și netedă ca marmura". Nenorocirile, dramele și primejdiile (moartea soțului, a fiicei vitrege — la care ținuse ca o adevărată

Scanned with OKEN Scanner

mamă, dușmănia lui Versilov, sentimentul de culpabilitate filială) alunecă parcă pe lîngă ea fără s-o atingă. De o frumusețe calmă, radioasă, apolinică, sigură de ea și puternică (deși sperioasă ca un copil nu se temuse să-l înfrunte pe Versilov), netulburată de agitațiile vieții — Katerina Nikolaevna este o adevărată zeiță. Andrei Petrovici o întîlnise în timpul peregrinărilor sale prin Europa lui mult iubită, ca pe un simbol al trecutului bătrînului și gloriosului continent, al geniului Greciei antice. Se poate spune că strălucitoarea eroină s-a născut din spuma visului despre vîrsta de aur pe care Versilov îl avusese în Germania într-o după-amiază însorită.

AHMAKOV, Adolescentul. General, soțul Katerinei Nikolaevna Ahmakova, are, dintr-o altă căsătorie, o fiică de 17 ani bolnavă de piept (Lidia Ahmakova), de dragul căreia se stabilise la Ems. El însuși suferind, căci, deși încă tînăr („în floarea vîrstei"), din pricina „unei vieți dezordonate", suportase „un atac timpuriu de apoplexie". Cartofor (ca atîția eroi dostoievskieni), risipise pînă la ultimul ban „considerabila zestre" a soției sale, care, cu toate acestea, îl caracterizează drept un om „de o mare noblețe sufletească" și „foarte, foarte inteligent". Personaj episodic, evocat (nu apare decît în protoistoria acțiunii romanului), generalul Ahmakov ține, din punct de vedere compozițional, mai mult de Versilov decît de Katerina Nikolaevna. El ilustrează faza „monahală" a lui Andrei Petrovici și este una din victimele intrigilor lui. Versilov, sub a cărui influență ajunsese și de care începuse să se teamă, izbutise să-i vîre în cap că soția sa n-ar fi indiferentă față de prințul Serghei Petrovici Sokolski. Mai mult, face aluzii la faptul că ea ar fi îndrăgostită chiar de el, de Versilov. Ca urmare, „viața întregii familii s-a prefăcut într-un iad". Însă „pe măsură ce se îndepărta de Katerina Nikolaevna, pe care o iubise foarte mult pe vremuri, generalul începuse s-o divinizeze aproape pe fiică-sa". Fusese chiar pe punctul de a accepta, împotriva voinței soției, ca Lidia să se căsătorească — după cum o doreau cu egală înflăcărare atît fata muribundă cît și ciudatul ei pretendent — cu Versilov. Moare la trei luni după decesul fiicei sale, „probabil de inimă rea", sigur „în urma unui al doilea atac de apoplexie".

AHMAKOVA, LIDIA, Adolescentul. E o „fată tînără pe patul morții". Bolnavă de piept, frumoasă și visătoare, era o ființă „foarte ciudată" care uneori nu părea „în toate mințile". Sedusă de prințul Serghei Petrovici Sokolski, cu care are o legătură efemeră și de la care așteaptă un copil, „se lasă fermecată" apoi de Versilov. Acesta — pentru a se răzbuna pe Katerina Nikolaevna Ahmakova, pentru a face o faptă creștinească, pentru a se pune la încercare (se afla doar în faza sa religioasă) sau poate pentru că... pur și simplu o iubește — nu ezită s-o ceară în căsătorie, spre stupoarea tuturor. Fata răspunde cu înflăcărare sentimentelor (pseudo-sentimentelor) lui Versilov, insistînd la rîndul ei să se căsătorească (însă tatăl, generalul Ahmakov, la început, apoi mama ei vitregă, Katerina Nikolaevna, mai ales, se opun acestui straniu și de nimeni așteptat proiect matrimonial). Oricare ar fi fost mobilul atitudinii lui Versilov față de Lidia (pe care, într-o discuție cu Arkadi Dolgoruki, o califică drept „o biată nebună", dar al cărei portret se află mereu pe masa lui de lucru !), afecțiunea sa (reală sau mimată) o face fericită pe tînăra fată ce își trăiește ultimele zile. (Asemenea logodnice bolnave sau infirme, oficiale sau nu, adevărate sau închipuite există în biografia multor eroi dostoievskieni : fiica proprietăresei lui Raskolnikov, Natalia Zarnițina, elvețianca Marie evocată de Mîșkin, Maria Lebeadkina, „șchioapa" pe care Stavroghin o prezintă în salonul plin de musafiri al mamei sale tocmai ca logodnica lui, Liza Hohlakova, „a lui" Aleoșa Karamazov...) Zvonurile nu o ocolesc nici pe Lidia Ahmakova, personaj care aparține trecutului (și nu prezentului) acțiunii. Copilul pe care îl așteaptă îi este atribuit lui Versilov, se vorbește — după decesul fetei — de sinucidere (scoasă din minți de împotrivirea părinților s-ar fi otrăvit cu chibrituri de fosfor). Cert este că după nașterea copilului (de a cărui îngrijire se va ocupa cu discreție Versilov) și înainte de a muri, Lidia „zăcuse două săptămîni". Respins de Katerina Nikolaevna, Versilov — se poate presupune — își încercase imediat norocul cu fiica vitregă a acesteia, cucerind-o fără dificultate. Palidă Ofelie a unui Hamlet foarte consistent, Lidia Ahmakova e în orice caz una din femeile-vasale din anturajul lui Versilov.

AKIM, Frații Karamazov, v. la Karamazov, D. F. și la Trifon Borisîci.

ALENA FROLOVNA, Demonii, v. la Tușina.

ALEOȘA, Frații Karamazov, v. la Karamazov, A. F.

ALEXANDR ALEXANDROVICI, Frații Karamazov, v. la Sneghireva, A.P.

ALEXANDR SEMIONOVICI, Adolescentul. De profesie medic, îi îngrijește pe Arkadi Dolgoruki (în timpul bolii lui violente, de hotar între Părțile a doua și a treia ale romanului) și pe Makar Ivanovici Dolgoruki, înfățișat pentru ultima oară familiei soției sale legale, Sofia Andreevna, aproape muribund. Trezește la început antipatia Adolescentului, căruia îi pare plin de „ifose de parcă ar fi făcut peste noapte

Scanned with OKEN Scanner

cine știe ce descoperire senzațională, deși peste noapte nu se întîmplase nimic deosebit". Își „dă aere de om cu picioarele pe pămînt" deși „e îmbîcsit de prejudecăți" ; e „bădăran și incult", cum „sînt în zilele de azi toți tehnicienii specialiști de la noi" — optica e mai mult a bolnavului decît a naratorului Arkadi. Pînă la urmă însă acesta se împacă și chiar se împrietenește cu doctorul Alexandr Semionovici, la care începe să aprecieze „simplitatea, naivitatea". Personajul — unul din acei tineri progresiști mărginiți dar onești înfățișați de scriitor — se ține minte grație mai ales ‚diagnosticului' în materie de credință pe care i-l pune Makar Ivanovici. Întrebat de Alexandr Semionovici dacă îl consideră „un ateu, un necredincios", bătrînul pelerin răspunde negativ, motivîndu-și concluzia prin faptul că medicul ar fi „un om vesel". „Va să zică, un om vesel nu poate fi un necredincios" — remarcă doctorul „cu ironie" dar Versilov, „cît se poate de serios", e de părere că în spusele lui Makar e „o idee" ; „o idee mare", reia, ca un ecou, Arkadi, uimit de „sensul adînc" al cuvintelor bătrînului.

ALEXANDRA IVANOVNA, Idiotul, v. la Epancina, Alexandra.

ALEXANDRA MIHAILOVNA, Idiotul, v. la Ivolghin, A.A.

ALEXEI, Idiotul. Lacheu în casa generalului Epancin, „ușier cu însărcinări speciale pe lîngă cabinetul excelenței sale". Îmbrăcat în frac, „cu părul alb (s.n.) și fața roșcată" (Partea întîi, V), deși mai înainte (cap. II) vîrsta lui fusese fixată doar la ceva mai mult de patruzeci de ani, el este pus în încurcătură de vizita lui Mîșkin, pe care îl preia de la un alt fecior (cel ce deschisese oaspetelui ușa de la intrare) dar pe care se teme să-l introducă, pe răspunderea lui, în lipsa secretarului așteptat să sosească din clipă în clipă, la general. Ceea ce îl descumpănește nu e numai îmbrăcămintea sărăcăcioasă a vizitatorului — bocceluța lui îl neliniștește vădit — ci și felul simplu și deschis în care noul sosit i se adresează, lui, un servitor. Îl apreciază din această cauză drept „un prostălău" deși „prințul începuse să-i placă într-un anumit fel". După ce Mîșkin evocă execuția de la Lyon, evocare încheiată cu memorabilele cuvinte „Nu, nu se cade ca omul să fie chinuit așa !", atitudinea lacheului, pe a cărui față „înduioșată" se putea citi că „a înțeles bine miezul chestiunii", se schimbă atît de mult încît el îi permite vizitatorului chiar să și fumeze (e drept, într-o odăiță de sub scară). Ușierul generalului Epancin, în care năravurile slugii nu au înăbușit simțirea omului din popor, scoate în lumină democratismul evanghelic al prințului și forța de șoc a cuvîntului său. Cea dintîi dintre povestirile lui Mîșkin i se adresează, experimental parcă, lui Alexei, primul personaj din roman transformat de erou. Numele servitorului este readus pentru o clipă la suprafața narațiunii în Partea a doua, VII, de o poruncă a Lizaveti Prokofievna Epancina, nerăbdătoare să-și procure versurile lui Pușkin, din care răutăcioasa Aglaia, ca să se răzbune pe Mîșkin, tocmai recitase balada despre „sărmanul cavaler" : „Trimiteți numaidecît pe cineva la oraș (la Petersburg ; Lizaveta Prokofievna și ceilalți se aflau la Pavlovsk, n.n.) să cumpere cartea, să plece Feodor sau Alexei (s.n.) cu primul tren mai bine Alexei (s.n.)". Din ultimele cuvinte citate, care exprimă o preferință, rezultă că Alexei era prețuit de stăpînii lui ca o slugă mai de încredere sau mai potrivită pentru însărcinarea dată (cumpărarea și aducerea unei cărți). Între puterea sa de înțelegere (demonstrată în timpul discuției cu Mîșkin) și trimiterea lui într-o misiune, ca să spunem astfel, culturală există, evident, o legătură.

ALEXEI, Frații Karamazov, v. la Zosima.

ALEXEI EGOROVICI, Demonii. Servitorul devotat al Stavroghinilor, aparținînd de domeniul Skvoreșniki și avînd reputația unui om drept și chiar venerabil : „Era un slujitor vechi, fostul îngrijitor al lui Nikolai Vsevolodovici, care-l dădăcise cîndva purtîndu-l în brațe, un om de ispravă, priceput și serios, căruia îi plăcea să asculte și să citească cărți sfinte". Apare în multe din scenele și momentele cheie ale romanului, de pildă în salonul Varvarei Petrovna Stavroghina, în duminica marilor coincidențe și surprize. În noaptea escapadei lui Stavroghin, îl conduce pe acesta pînă la portița din dos a grădinii, înmînîndu-i o umbrelă enormă și un felinar. La despărțire, îi urează — cu tîlc — stăpînului său (care tresare) ca Dumnezeu să-l binecuvînteze, „dar numai la fapte bune". E la curent cu legătura dintre Nikolai Vsevolodovici și Daşa (Daria Pavlovna, sora lui Șatov) și în general cu tot ce se întîmplă în familie (în dimineața luminată de incendii aleargă după Liza Tușina ca s-o convingă să se întoarcă). E trimis după doctorul Salzfisch, ca să-l aducă la Ustievo (unde Stepan Trofimovici Verhovenski se stingea din viață), transmite (printr-o slujnică) Daşei scrisoarea trimisă în secret de Stavroghin (printr-un „necunoscut") din stația de cale ferată unde se ascunsese. Raportează Varvarei Petrovna ultima (și ca de obicei neașteptata) întoarcere a fiului ei la Skvoreșniki (unde Stavroghin se înapoiase ca să se sinucidă). ● Dintre ceilalți servitori, mai sînt amintiți : Agaşa, camerista favorită a Varvarei Petrovna, „un fecior" (care își însoțește stăpîna la bise-

rică şi îi aşează în faţă „o pernă de catifea“ pentru genuflexiuni), decoratorul Fomuşka, cel care, împreună cu o slujnică, Maria, este trimis să facă ordine în locuinţa lui Stepan Trofimovici pentru eventualitatea în care „marele scriitor“ Karmazinov se va hotărî să-l viziteze pe fostul său prieten de odinioară, şi care se află în grupul de servitori ce le însoţesc pe Varvara Petrovna şi pe Daşa în expediţia lor învăluită în presimţiri funeste de la Skvoreşniki, de căutare a lui Stavroghin. Fomuşka propune să se cerceteze şi la mezanin (dar în nici una din cele trei camere de acolo „nu găsiră pe nimeni“). Mai (rău) inspirat, altcineva dintre servitori („careva“) arată apoi spre uşa mansardei.

ALEXEI SEMIONOVICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Vahruşin.

ALIONA IVANOVNA, Crimă şi pedeapsă. Victima lui Raskolnikov, „păduchele“ pe care eroul îl striveşte ca să-şi experimenteze teoria: „văduvă de arhivar şi cămătăreasă“, în vîrstă „de vreo şaizeci de ani“, e „mărunţică, uscăţivă, cu un nas ascuţit şi nişte ochişori ageri, plini de răutate“. „Părul bălan, uşor încărunţit şi rar, uns din belşug cu ulei“ şi-l purta „strîns împletit într-o codiţă subţire ca o coadă de şoricel“. Fizionomia şi pieptănătura îi scot în evidenţă dubla apartenenţă: nasul ascuţit ca un cioc de pasăre de pradă şi răutatea şobolănească a privirii o integrează tipului rapace; ochişorii ageri şi codiţa subţire de păr o fac să semene cu un biet şoricel şi o introduc în categoria celor slabi, a victimelor (în vocabularul supraoamenilor dostoievskieni „şoarecele“ este unul din termenii care desemnează micimea şi insignifianţa omului: „Люди-мыши“, spune de pildă Versilov). Deşi „bogată ca un jidov“ („ar putea să dea şi cinci mii dintr-o dată“), „primeşte şi amanete de o rublă“, motiv pentru care „mulţi studenţi se duc la dînsa“ (printre aceştia şi acel Pokorev care, părăsind Petersburgul, îi lasă lui Raskolnikov, pentru orice eventualitate, adresa cămătăresei Aliona Ivanovna); „mică şi pricăjită“, „prăpădită“ şi „dezgustătoare“ („tuşea şi icnea întruna“), bătrîna e bănuitoare (suspectîndu-l pe Raskolnikov încă de la „repetiţie“) şi rea ca o „scorpie“. Dădea numai un sfert din preţul obiectului şi lua cinci sau chiar şapte la sută dobîndă pe lună. Dacă persoana care amanetase întîrzia fie şi numai cu o zi să-şi răscumpere obiectul, acesta intra definitiv în posesia cămătăresei. Pe sora ei mai mică Lizaveta o trata „ca pe o sclavă“. O silea să-i robotească zi şi noapte („Munca Lizavetei“ — gîndeşte eroul venit la „repetiţie“ şi cercetînd cu privirea încăperile strălucind de curăţenie), o obliga să-i dea toţi banii pe care-i cîştiga lucrînd pentru alţii, o bătea chiar (odată, „de ciudă“, a muşcat-o de deget în chip feroce, pînă la os!). Făcîndu-şi testamentul, dispune ca toţii banii să fie donaţi, „pentru veşnica ei pomenire“, unei mînăstiri din gubernia N. Lizavetei nu-i lasă „nici o para chioară“ ci „numai mobila, scaune etc.“ (cele mai multe date în legătură cu Aliona Ivanovna le furnizează în roman, parcă anume pentru urechea lui Raskolnikov, studentul din local, care între două partide de biliard se întreţine bînd ceai cu partenerul său, un ofiţer; acelaşi student care în aceeaşi scenă demonstrează ofiţerului: „nu vezi, e aproape o chestiune de aritmetică“ şi... lui Raskolnikov dreptul de a comite o crimă dacă scopul e nobil, virtuos: „Mii de vieţi salvate de mizerie şi descompunere cu preţul unei singure vieţi“). Raskolnikov îşi alege cu multă grijă victima în aşa fel încît omorul lui să pară cît mai ‚scuzabil‘ („am ales dintre păduchi pe cel mai nefolositor“ — îşi va spune mai tîrziu eroul, recapitulîndu-şi crima). Într-adevăr, cămătăreasa este o făptură rea şi dezgustătoare, nu numai inutilă ci şi nocivă. Suprimarea ei va fi considerată de Raskolnikov multă vreme înainte şi după, ca perfect „logică“ (Soarele care inundă pur şi simplu odaia Alionei Ivanovna în scena „repetiţiei“ nu este oare în planul simbolic al cărţii chiar soarele raţiunii care aprobă intenţia eroului?) Şi totuşi — după cum va spune Sonia — „păduchele ăsta era o fiinţă omenească!“. Există în carte un fel de opoziţie între operativitatea criminalului şi imposibilitatea lui de a „digera“ crima. Actul propriu-zis al uciderii se săvîrşeşte în roman fără peripeţii, simplu, ţeasta Alionei Ivanovna (fragilitatea victimei) se sparge uşor ca un ou. După aceea însă ucigaşului îi lipseşte tocmai sîngele rece şi seninătatea pe care conta, totul se petrece altfel decît se aştepta complicîndu-se pînă la insuportabil. Victima se răzbună ‚agăţîndu-se‘ de călăul ei: „O, n-am să i-o iert niciodată babei!“, declară asasinul exasperat. Într-adevăr, „baba“ s-a dovedit mai tare decît el. „Supraomul“ n-a izbutit să strivească total „păduchele“. ● Aliona Ivanovna reapare în visul lui Raskolnikov de reiterare a crimei (Partea a treia, VI). Ca să se opună loviturilor ucigaşului ei, acum de o stranie ineficacitate, şi ca să rîdă de neputinţa lui. În odaia în care revine în vis eroul „nimic nu se schimbase“ în afară de faptul că este altfel luminată. De data aceasta ea este „scăldată în razele lunii“: „O lună uriaşă, rotundă, roşie-arămie privea prin geam. «Din pricina lunii e atîta linişte — se gîndi el — ce enigmatică este»“. Soarele raţiunii a dispărut. Acum tot ce era înainte clar şi logic apare nesigur şi tulbure, într-o ‚altă lumină‘.

Scanned with OKEN Scanner

ALIOŞKA, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R.R.

ALPHONSINE, Adolescentul, v. la Verdaine.

ANDREEV, Idiotul, v. la Rogojin, P.S.

ANDREEV, NIKOLAI SEMIONOVICI, Adolescentul. Prietenul lui Trişatov, de care, ca personaj, nu poate fi despărţit şi cu care, contrastînd în unele privinţe după legile cuplului literar, seamănă izbitor printr-o serie de împrejurări şi trăsături. Ca şi Trişatov face mai întîi parte din echipa escrocului Lambert şi trece apoi în serviciul Ciupitului (Semion Sidorîci, un escroc în stil mare); ca şi Trişatov, e un tînăr decăzut dar de familie bună: are şi el o soră, risipise la rîndul lui averea părintească şi suferă nu mai puţin de remuşcări; asemenea prietenului său, îl ocroteşte în felul lui pe Arkadi Dolgoruki, prevenindu-l să nu bea prea mult în compania lui Lambert (care urmărea să-i fure „documentul"). Foarte înalt dar „puternic ca Hercule", prost îmbrăcat şi neîngrijit, are o privire „sfredelitoare, exagerat de îndrăzneaţă, chiar necuviincioasă". Supranumit le grand dadais, fostul iuncher face pe bufonul şi încearcă să pară „un cinic". Cult şi inteligent, vorbeşte înadins cu greşeli franţuzeşte (deşi cunoaşte la perfecţie limba) ca să-i imite pe unii concetăţeni. Recomandat unei venerabile doamne din aristocraţie care se interesa — pentru a-i readuce pe drumul cel bun — de rătăciţii ce dădeau semne de căinţă, începe în timpul întrevederii, brusc, să fluiere. Plăcerea lui cea mai mare este însă de a extorca mici sume de bani de la Lambert, printr-o purtare scandaloasă în public (incidentul cu polonezii de la restaurantul tătăresc constituie un bun exemplu). Felul de viaţă al lui Andreev e un program de auto-distrugere: „De disperare a ajuns să nici nu se mai spele — explică Trişatov într-o discuţie cu Arkadi. Are nişte idei grozav de ciudate: e în stare să spună bunăoară că între un pungaş şi un om cinstit nu-i nici o deosebire, că sînt din acelaşi aluat, că nu trebuie să faci nici bine nici rău, sau că poţi face şi bine şi rău, căci la urma urmei e totuna, dar că cel mai bun lucru e să zaci fără să te primeneşti cu lunile, doar să bei, să mănînci, să dormi şi atît. Şi totuşi, sînt convins că nici el nu crede ce spune." Cinismul ostentativ ascunde în cazul lui Andreev un om profund nefericit, ros de remuşcări („A mîncat şi a băut zestrea surorii lui, mai mult, a tocat toată bruma de avere a familiei lui în anul acela cît a fost în armată..."). Care se trădează plîngînd: „Poate nici n-ai să crezi — continuă să povestească Trişatov aceluiaşi Arkadi —, dar uneori, noaptea, sau cînd rămîne singur multă vreme, începe să plîngă, şi are un fel al lui de a plînge cum nu am mai văzut pe nimeni plîngînd: urlă cu atîta desperare, de te cutremură... cum să nu ţi se rupă inima, cînd vezi un vlăjgan ca el topindu-se de plîns. Îţi dai seama cît e de nefericit!" Acest plîns — urlet de lup singuratic, ‚monologul' — de neuitat — al disperatului bufon (personaj aproape existenţialist) prevesteşte un sfîrşit tragic. Împuşcîndu-se, Andreev ridică la trei numărul sinucigaşilor din roman (care mai consemnează, prin Serghei Petrovici Sokolski şi respectiv prin Versilov o intenţie şi o încercare de sinucidere). Dar în vreme ce Kraft moare declanşînd resortul unui silogism iar Olea ca victimă a mediului, le grand dadais se omoară ca om revoltat, ca să se pedepsească şi totodată în replică la o condiţie umană pe care o simte umilitoare şi injustă.

ANDREEV, NIKON SEMIONÎCI, Demonii. Negustor „onorabil" cu preocupări cărturăreşti (purtînd „ochelari respectabili în montură de argint") şi băcan, arheolog — autodidact şi „colecţionar pasionat de antichităţi ruseşti", pretindea să rivalizeze cu Stepan Trofimovici Verhovenski, clientul său, „în erudiţie" şi „mai cu seamă în sfera opiniilor progresiste". De la acest „Andrejeff", „un bufon ortodox cu barbă", se aproviziona Stepan Trofimovici cu vin şi şampanie (conturile fiind achitate la fiecare jumătate de an de Varvara Petrovna Stavroghina). La rîndul său, negustorul cumpărase cîteva deseatine de pădure din moşioara lui Verhovenski, căruia, în ajunul călătoriei acestuia la Berlin, îi mai datora „patru sute de ruble" (foarte necesare voiajorului pentru „anumite cheltuieli secrete" dar pentru plata cărora Nikon Semionîci, ca să se răzbune poate pe ‚rivalul' său — cere o amînare legală de o lună lăsîndu-l pe Stepan Trofimovici să plece fără această sumă pe care conta în ascuns atît de mult de vreme ce, văzîndu-se lipsit de ea, „era aproape să izbucnească în plîns"). În scena de la biserică, în pridvor, explică Varvarei Petrovna cine este „nefericita" care îngenunchease în faţa ei şi îi sărutase mîna, şi dă relaţii despre Lebeadkin.

ANDREI, Fraţii Karamazov. Surugiul care îl duce pe Dmitri Feodorovici Karamazov, în seara crimei (a treia zi a acţiunii), din Scotoprigonievsk la Mokroe, cale de 20-25 de verste; „un om încă în puterea vîrstei, roşcovan şi uscăţiv, îmbrăcat ţărăneşte", Andrei îl aşteaptă pe Mitea (care îl tocmise se pare pe stradă, pe cînd se îndrepta, venind de la Fenia, spre locuinţa lui Perhotin) în faţa prăvăliei lui Plotnikov într-o troică pregătită de drum. Se laudă

că vor ajunge la Mokroe cu mai puțin de un ceas întîrziere față de Timofei, surugiul care îl dusese „data trecută" pe Mitea la Mokroe și care în acea seară o dusese tot acolo pe Grușenka, pentru întîlnirea decisivă cu Mussjalowicz, „fostul" ei. Dmitri îi promite 50 de ruble bacșiș dacă se va ține de cuvînt și îl tratează cu vodcă și coniac. Și într-adevăr, odată pornită, troica lui Andrei — se precizează — „zbura ca vîntul". Andrei, surugiul eroului-„șoim", este mai rapid decît Timofei, surugiul eroinei-„porumbiță" : „Ce, se potrivește mersul lor cu al nostru, Dmitri Feodorovici ?". Viteza lui Andrei este viteza din acel moment a narațiunii și măsoară totodată iuțeala prăbușirii spre moarte a timpului ultim, pe care îl mai are de trăit Mitea (hotărît să se sinucidă a doua zi în zori). Pe drum, încă sub impresia scenei premergătoare plecării, cu Fenia, care, prosternîndu-se înaintea „căpitanului" (cum îi spunea ea lui Mitea), îl imploră să nu-și facă „păcatul cu coniță" (trădată sub imperiul fricii de servitoare), Andrei își exprimă unele temeri în legătură cu intențiile mușteriului său. Dmitri îl liniștește, explicîndu-i și lui, ca și Feniei, tot alegoric, dar în alți termeni, ca unui surugiu, că sînt momente cînd „trebuie să te dai la o parte" : „Nu înseamnă că, fiind surugiu, poți să calci peste oameni, numai să nu lași pe nimeni să ți-o ia înainte ! Păzea, că dau peste voi ! Nu, surugiule, să nu dai peste oameni ! Ferește-te să strivești lumea, n-ai dreptul să strici viața nimănui ; iar dacă ți-ai făcut totuși păcatul cu cineva, caută să-ți iei singur pedeapsa... Dacă ai stricat viața cuiva, dacă s-a întîmplat să nenorocești pe cineva — ia-ți singur pedeapsa și pleacă !" Om înțelept și creștin cu frica lui Dumnezeu, Andrei îl aprobă pe boier : „nu se poate să calci așa omul în picioare, nici să-l canonești... Nici un dobitoc nu trebuie canonit, că și el e tot făptura lui Dumnezeu ; nici calul măcar nu se cade să fie canonit, că vezi pe unii surugii cum îl deșeală în bătaie... Parcă n-ar avea teamă de Dumnezeu, așa scot sufletul din el și-l tot mînă mereu înainte". La antipodul mujicului din poezia lui Nekrasov citată de Ivan sau al celui din visul lui Raskolnikov, Andrei, pentru care dobitocul este tot „făptura lui Dumnezeu" e un „suflet curat", un „suflet cinstit", cum spune adresîndu-i-se Mitea. Tocmai de aceea eroul îl alege, ca și pe Aleoșa, judecătorul său. Care, în drum spre Mokroe, e întrebat dacă el, Dmitri Feodorovici Karamazov va ajunge sau nu în iad și căruia îi cere să-l ierte „pentru toți, tu singur în numele tuturor". Drept răspuns, surugiul spune o „frumoasă legendă" despre iad (sînt mai multe asemenea legende în romanul Frații Karamazov care, ca o adevărată epopee, se desfășoară concomitent în cer, pe pămînt și în infern) și acordă un verdict de absolvire eroului. Ajungînd la Mokroe, Mitea vrea să-i dea surugiului 15 ruble pentru drum și alte cincizeci „pentru credința și dragostea cu care m-ai servit" însă Andrei, pe care discuția din timpul drumului nu era de natură să-l liniștească, nu acceptă (de față fiind și Trifon Borisîci) decît cinci ruble, ceea ce provoacă mînia și ocările boierului. Ca orice om simplu, pățit, Andrei se teme să aibă încurcături cu autoritățile dar ceea ce dorește el să evite în primul rînd este probabil complicitatea în fața propriei conștiințe cu un posibil ucigaș. În timpul nopții, al chefului, Mitea își aduce aminte de mai multe ori, „înduioșat", de surugiu (care rămăsese și el la Mokroe) și poruncește să i se trimită vodcă, și mai tîrziu chiar „niște punci" — „ca să nu mai fie supărat pe mine". Cu toată cearta lor de la sosire, între boier și surugiu se menține de-a lungul întregii scene de la Mokroe (în cursul căreia cei doi nici măcar nu se mai văd) o permanentă legătură de simpatie bazată pe o profundă înrudire sufletească. Tandemul Mitea-Andrei nu se desface de fapt odată cu sosirea la destinație. „Andrei, suflet curat" este o parte inalienabilă a sufletului karamazovian „larg". Interogat a doua zi dimineața la Mokroe (temerile lui par a se fi adeverit) surugiul Andrei confirmă însă declarația hangiului Trifon Borisîci potrivit căreia acuzatul ar fi cheltuit în total cu prilejul celor două chefuri de la Mokroe 6000 de r., referindu-se pe deasupra, spre satisfacția anchetatorilor, și la bizara discuție despre iad și celelalte avută în timpul călătoriei cu clientul său. Propunînd modelele unor personaje din Frații Karamazov, L. F. Dostoievskaia, fiica scriitorului, afirmă : „Surugiii — Andrei și Timofei — sînt surugiii noștri preferați, care ne transportau în fiecare an pe malul lacului Ilmen, unde toamna opreau vapoarele."

ANDRIEUX, Adolescentul, v. la Verdaine.

ANDRONIKOV, ALEXANDR NIKANOROVICI, Adolescentul. Destinatarul și păstrătorul fatalei scrisori („documentul") în care Katerina Nikolaevna Ahmakova exprimase intenția de a-și pune sub interdicție tatăl, pe bătrînul prinț Sokolski, Nikolai Ivanovici. Jurist și fost șef de serviciu la o instituție oarecare, administrase averea lui Versilov, fiind unul din cei mai importanți martori ai trecutului acestuia. În relații de afaceri totodată și cu familia Ahmakov și „vechi prieten" cu Katerina Nikolaevna, era cel mai în măsură să fie la curent cu istoria de la Ems, în legătură cu care deținea „cele

Scanned with OKEN Scanner

mai multe amănunte". În casa lui de la Moscova a locuit o vreme Arkadi Dolgoruki care, scriindu-şi însemnările, îşi aminteşte de „toate doamnele şi domnişoarele" care o populau, de Andronikov însuşi transportînd mari cantităţi de provizii de la piaţă şi servind cu demnitate supa la masă, de lecţiile de franceză şi de fabulele lui Krîlov pe care le recita dînd buzna în biroul lui Alexandr Nikanorovici. (Mutarea lui Andronikov la Petersburg a determinat probabil intrarea lui Arkadi la pensionul Touchard.) Consultat în scris de Katerina Nikolaevna în legătură cu o eventuală punere sub interdicţie a bătrînului prinţ Sokolski (care, după boală, începuse să facă cheltuieli nebuneşti), Andronikov o sfătuieşte ferm să „renunţe la această intenţie" dar, cum „nu distrugea niciodată o hîrtie străină", păstrează scrisoarea. Simplă obişnuinţă, inerţie de birocrat? Nu se putea ca un jurist cu atîta experienţă ca Andronikov să nu înţeleagă cît de compromiţătoare este pentru Katerina Nikolaevna această scrisoare. De ce atunci nu o înapoiază el vechii sale prietene, sau cel puţin de ce nu o distruge? Neglijenţa nu i se poate imputa decît Ahmakovei, care abia după moartea lui Alexandr Nikanorovici, temîndu-se ca hîrtia să nu ajungă în mîinile lui Versilov, încearcă s-o recupereze, mai întîi de la văduva şi fiicele răposatului, apoi de la Maria Ivanovna, nepoata preferată a lui Andronikov? Sau acesta urmărise un scop, vroind s-o aibă la mînă pe Katerina Nikolaevna? „Şiretul" personaj (cum este calificat în Carnete un avatar al lui Andronikov) dezvăluie în această împrejurare un profil moral dubios (Kraft, care fusese ajutorul lui Andronikov şi colaborase cu el „la administrarea unor averi particulare", afirmă despre el că „fiind un om cu vederi largi, avea şi o «conştiinţă largă»"). Personajul este suspect de o vagă răutate. Păstrînd scrisoarea Katerinei Nikolaevna şi încredinţînd-o, cînd îşi simte sfîrşitul, Mariei Ivanovna (în loc s-o restituie măcar acum trimiţătoarei), Andronikov determină în mare măsură intriga romanului. Din protoistoria fabuloasă a fabulei naraţiunii şi apoi din mormînt (murise cu aproximativ trei luni înainte de începerea acţiunii) acest personaj episodic şi intenţionat umbrit influenţează puternic desfăşurarea evenimentelor. Bătălia pentru „document" i se datorează în primul rînd.

ANFIM, Fraţii Karamazov. Călugăr bătrîn în mînăstirea de lîngă orăşelul Scotoprigonievsk, al cărei stareţ este Zosima. Împreună cu acesta colindase, în urmă cu 40 de ani, „sfînta Rusie" ca să strîngă danii pentru o mînăstire „săracă şi prea puţin cunoscută din Kostroma", căreia probabil că Anfim îi aparţinea şi unde — abia intrat „în cinul monahicesc" — Zosima îşi făcea ucenicia. Peregrinase în doi multă vreme („Ani de zile"), fiind alături de viitorul stareţ şi de contemplativul flăcău edecar în noaptea de iulie dumnezeiască petrecută „pe malul unei ape mari" în mijlocul pescarilor şi probabil împreună cu Zosima cînd, opt ani după întîmplarea care i-a schimbat cursul vieţii, acesta din urmă se reîntîlneşte în orăşelul K. cu Afanasie, fosta lui ordonanţă. De la el învăţase în anii pelerinajului comun Zosima, după cum singur mărturiseşte în seara morţii sale, să iubească din tot sufletul copiii: „Eu de la părintele Anfim am învăţat să iubesc copiii; aşa cum îl vedeţi, dragul de el, tăcut şi smerit, odinioară, cu banii adunaţi din cerşit, cumpăra turtă dulce şi bomboane pentru ei, bucurîndu-i deopotrivă pe toţi; nu putea să treacă pe lîngă un copilaş fără să i se moaie inima, aşa-i el făcut." Minusculul personaj face şi el să vibreze, după puterile sale, clopotul marii teme karamazoviene a copiilor, a compasiunii faţă de nevoile şi suferinţele lor. Anfim este legat de tinereţea lui Zosima, de prima perioadă călugărească a vieţii eroului care, ajuns stareţ, i-a dat probabil fostului tovarăş de pribegie posibilitatea să se aciueze în mînăstirea ‚sa' (sau poate că înainte ca Zosima să ajungă stareţ, amîndoi s-au stabilit în mînăstirea de lîngă Scotoprigonievsk). În orice caz motive ca Zosima să ţină „nespus de mult la omuleţul" acesta „atît de smerit, pentru care toată viaţa avusese o stimă deosebită, deşi rareori poate i se întîmplase să schimbe cîteva vorbe cu el" — există destule. În mod firesc Anfim va face de aceea parte (alături de Paisie, Iosif şi Mihail, stareţul schitului) din grupul de patru al celor mai credincioşi prieteni ai lui Zosima, care în ajunul morţii acestuia vor fi depozitarii ultimelor învăţături şi confesiuni (cîteva din bucăţile de biografie înfăţişate de stareţ îl cuprind în ele şi pe Anfim); „om simplu, neam de ţărani săraci lipiţi pămîntului, abia ştiind să deslueşească buchiile, tăcut şi smerit, cel mai umil dintre umili", monahul „avea aerul unui ins care trăia sub impresia covîrşitoare a unui lucru înfricoşat şi plin de măreţie, un lucru pe care mintea lui neştiutoare nu era în stare să-l înţeleagă". Prin chipul său marcat de un tipar al mirării solemne Anfim aminteşte de feţele de asemenea perpetuu şocate ale Kapernaumovilor din Crimă şi pedeapsă (v. la aceştia). Ca şi gazdele Soniei Marmeladova, personajul din Fraţii Karamazov pare să se afle într-o permanentă stare de revelaţie confuză.

ANFISIA ALEXEEVNA, Idiotul, v. la Toţki.

ANISIA, Idiotul, v. la Doktorenko şi la Lebedev, L. T.

Scanned with OKEN Scanner

ANISIM IVANOV, Demonii, v. la Verhovenski, S. T. şi la Gaganov, P. P.

ANISKA, Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailov.

ANNA ANDREEVNA, Adolescentul, v. la Versilova.

ANNA FEODOROVNA, Idiotul, v. la Ivolghin, A. A.

ANTONINA VASILIEVNA, Adolescentul, v. la Touchard.

ARINA, Adolescentul, v. la Dolgoruki, A. M. şi la Nikolai Semionovici.

ARINA, Fraţii Karamazov, v. la Trifon Borisîci.

ARKADI, Adolescentul, v. la Dolgoruki, A.M.

ARMANSA, Idiotul, v. la Lihaciov.

AVDOTIA SERGHEEVNA, Demonii, v. la Gaganov, P. P.

AVERIANOV, Adolescentul, v. la Darzan.

B

B., Crimă şi pedeapsă, v. la Porfiri Petrovici.

BABUŞKIN, Crimă şi pedeapsă, v. la Razumihin.

BAHMUTOV, Idiotul. Fost coleg de liceu cu Ippolit Terentiev, avea faima „de a fi un aristocrat". Însă cu „toate că se îmbrăca admirabil şi venea totdeauna cu trăsură proprie" la şcoală, „nu era deloc îngîmfat, ci, dimpotrivă, un bun camarad"; „întotdeauna vesel, uneori chiar foarte spiritual, deşi (după aprecierea lui Ippolit, n.n.) de o inteligenţă cam redusă", fusese „primul la învăţătură". Toţi colegii îl iubeau, cu excepţia lui Terentiev care, „irascibil din fire şi posac", respinsese „neînduplecat" toate încercările de apropiere ale lui Bahmutov. Duşmănia faţă de acesta reprezintă la Ippolit o trăsătură „subterană" (de caracter şi biografică). La Bahmutov, cu care nu se mai văzuse de un an şi care între timp intrase la universitate, Terentiev apelează (pe la mijlocul lui martie — al doilea an al acţiunii romanului), vizitîndu-l acasă — vizită presupunînd, îşi aminteşte Ippolit, „un ceremonial întreg: un lacheu s-a dus să mă anunţe etc." — ca să-i ceară să-l roage pe influentul său unchi, Piotr Matveevici Bahmutov, consilier de stat cu funcţie de director, să intervină în favoarea unui biet medic de provincie dat afară din slujbă pe nedrept. Cu acesta din urmă, aflat de cinci luni la Petersburg pentru demersuri, Ippolit făcuse cunoştinţă întîmplător. Plimbîndu-se într-o seară prin cartierul Şestilavoşnaia, Ippolit observase că unui trecător pe care putuse să-l aprecieze după îmbrăcăminte ca făcînd parte din tagma „domnilor scăpătaţi" îi căzuse ceva din buzunar. Era un portofel „plin doldora" (dar în mod sigur nu cu bani) pe care Ippolit izbuteşte să-l ridice exact în clipa în care un individ suspect („unul îmbrăcat într-un caftan lung") se şi repezise să-l înhaţe. Luîndu-se după păgubaş, ca să-i restituie obiectul pierdut, Terentiev, deşi rămas în urmă la o distanţă de 40 de paşi şi stingherit de îmbulzeala pietonilor foarte numeroşi la acea oră, reuşeşte totuşi să dea colţul străzii tocmai la timp pentru a-l vedea pe omul său dispărînd pe poarta unei case. Explorator din întîmplare al universului sărăciei, Ippolit trece prin gangul ca un tunel obscur, străbate curtea interioară imensă, urcă scara „îngustă, foarte murdară şi întunecoasă" (în cărţile lui Dostoievski scările imobilelor de raport, foarte des evocate, alcătuiesc limbul infernului mizeriei). Se strecoară apoi prin trei încăperi, tixite cu mobilier desperecheat, una mai mică decît alta — „o bucătărioară minusculă" (unde dă peste „o femeie care tocmai atunci punea samovarul"), „o cameră la fel de mică, foarte joasă" (unde zăcea un anume Terentici, „pare-se beat criţă"), în fine o odaie „şi

Scanned with OKEN Scanner

mai mică decît prima" unde domnul ce-şi pierduse portmoneul se aciuase împreună cu soţia („o femeie... tînără încă dar cu o înfăţişare bolnăvicioasă, de o paloare impresionantă, de abia coborîtă, pesemne, de pe patul de lehuzie"), „o fetiţă de vreo trei ani" (care în momentul intrării lui Ippolit în odaie dormea pe o canapea învelită cu o redingotă) şi „un prunc" („să tot fi avut trei săptămîni"). „Era medic într-o gubernie şi avea un post bunicel" — îl informează pe aducătorul obiectului pierdut (deosebit de preţios pentru că în portofel se aflau „toate datele", „ultimele dovezi") nefericitul soţ şi tată de familie (un bărbat „de vreo douăzeci şi opt de ani", cu „o faţă smeadă şi uscăţivă, încadrată cu favoriţi negri", cu un chip „destul de fin şi chiar plăcut" exprimînd însă o „mîndrie bolnăvicioasă" — trăsătură prin care medicul oropsit se ‚înrudeşte' în roman cu binefăcătorul său întîmplător, muribundul — printr-o ironie a soartei — Ippolit). În urma intrigilor unor „răuvoitori" (intrigi în care aceştia „o amestecaseră pînă şi pe soţia lui"), îşi pierde însă, intervenind şi „o schimbare a guvernatorului în favoarea duşmanilor săi", slujba şi „cu banii ce-i mai rămăseseră veni la Petersburg ca să se reabiliteze". Chiar în acea zi — în care un tînăr necunoscut îşi face pe neaşteptate apariţia în „colţul" său ca un intrus obraznic — cererea lui, după cinci luni de alergături şi demersuri, fusese „respinsă definitiv". Notîndu-şi „cîteva date" şi numele medicului nenorocos (nume pe care nu ni-l comunică însă !), Ippolit promite să încerce o intervenţie pe lîngă Piotr Matveevici Bahmutov — adică tocmai pe lîngă omul de care, după cum declară „aproape tremurînd" solicitatorul, „depinde totul". Neînsurat şi fără copii, Piotr Matveevici, care îşi adora nepotul şi ţinea la el „ca la ochii din cap, considerîndu-l ultimul vlăstar al familiei sale", decide reluarea cazului şi peste o lună şi jumătate medicul este „reintegrat într-un post similar într-o altă gubernie, acordîndu-i-se cheltuielile de transport şi ajutoare". Cu fostul său coleg Bahmutov, care în acest răstimp „se înnădise cam des" pe la locuinţa doctorului (din cauza soţiei acestuia ?), Ippolit se mai vede de cîteva ori. Ultima oară, în ajunul plecării la noul post a medicului, cu prilejul întîlnirii de adio, pe care Bahmutov „a aranjat-o la el acasă oferind o masă cu şampanie" („a luat parte şi soţia doctorului" dar „n-a stat mult, grăbindu-se să plece acasă, la copil"). După terminarea petrecerii („amîndoi eram cu chef" — îşi aminteşte Ippolit), Bahmutov iese să-şi conducă fostul coleg, cu care discută despre filantropie, oprindu-se la un moment dat pe podul Nikolaevski (pe care cu trei ani înainte se oprise şi Raskolnikov) şi sprijinindu-se cu coatele pe balustradă. Tocmai în timpul acestei discuţii cu bunul şi fericitul Bahmutov (care primise totul de la natură şi societate) în mintea muribundului Ippolit — tentat o clipă să se arunce de pe pod în apă — se ivesc germenii convingerii sale supreme : sinuciderea. Episodul cu medicul venit din provincie în capitală ca să i se facă dreptate (şi căruia în cele din urmă i se face dreptate numai printr-o minune !) relevă, în opoziţie cu episodul Surikov, a doua atitudine a lui Ippolit, atitudinea pozitivă, umană, faţă de „oamenii sărmani". În toată această împrejurare comportarea adolescentului muribund ilustrează cum nu se poate mai bine propria sa afirmaţie potrivit căreia „sîntem cu toţii nişte oameni extrem de buni, buni pînă la ridicol".

BAHMUTOV, PIOTR MATVEEVICI, Idiotul, v. la Bahmutov.

BAKALEEV, Crimă şi pedeapsă, v. la Lujin şi la Raskolnikova, P.A.

BARAŞKOV, FILIPP ALEXANDROVICI, Idiotul, v. la Baraşkova.

BARAŞKOVA, NASTASIA FILIPPOVNA, Idiotul. Împreună cu Sonia Marmeladova (care de altfel o şi prefigurează întrucîtva) împarte titlul (neoficial) de cea mai celebră eroină dostoievskiană. Spre deosebire însă de Sonia, care se defineşte în raport cu divinitatea, Nastasia Filippovna e determinată de relaţia cu destinul. În vreme ce mica prostituată este în viziunea autorului protejată de providenţă, curtezana suportă în chip de victimă (aparent rebelă, în fond resemnată) loviturile repetate ale soartei implacabile la modul antic. Întreaga existenţă a eroinei se desfăşoară sub semnul fatalităţii. Aceasta intervine mai întîi, glumind parcă, în viaţa tatălui, „un om care ajunsese de pomină prin neîncetatele sale ghinioane". Fost ofiţer, „născut dintr-o familie nobilă, de viţă mai veche chiar decît a lui Toţki" (vecinul său de moşie, mare latifundiar), Filipp Alexandrovici Baraşkov, „mic proprietar" dintr-o gubernie centrală a Rusiei, „copleşit de necazuri", „înglodat în ipoteci" reuşise „în cele din urmă, datorită unei munci de ocnaş, în rînd cu ţăranii, să-şi pună într-o oarecare rînduială moşioara". „La cea mai mică izbîndă, nenorocitul îşi recăpăta de obicei încrederea şi prindea din nou curaj. Aşa s-a întîmplat că o dată, înaripat şi plin de speranţe, se repezi pentru cîteva zile în capitala judeţului ca să încerce a cădea la învoială cu unul din principalii lui creditori. A treia zi după sosirea în oraş, se trezi cu starostele sătucului său, venit în goană mare, călare, cu barba pîrlită şi faţa plină de arsuri, să-i aducă vestea că «ieri,

în amiaza mare, conacul a ars pînă în temelii şi că în flăcări s-a prăpădit şi coniţa, numai copilaşii au scăpat teferi». O asemenea surpriză nici chiar Baraşkov, care înghiţise pînă atunci atîtea «hapuri» din partea soartei, n-o mai putuse suporta ; cu mintea zdruncinată, peste o lună de zile se sfîrşi, răpus de congestie cerebrală..." Prin moartea lui Baraşkov se încheie un ciclu al catastrofelor ironice pe care fiica lui, animată de un fel de veselie a dezastrelor, îl va repeta la alte proporţii. Părăsită de ţărani, mica şi nenorocoasa proprietate a Baraşkovilor este scoasă la mezat iar orfanele, „două fetiţe, una de şase, cealaltă de şapte ani" — sînt luate sub oblăduirea lui Toţki, care le încredinţează „administratorului său de moşie, fost funcţionar, neamţ de origine şi tată al unei familii numeroase. Curînd după aceea, cea mai mică din surorile orfane muri de tuse convulsivă, şi astfel Nastasia rămase singură". Destinul marii eroine pare o rezultantă a destinelor celorlalţi membri ai familiei : tatăl ghinionist îi împrumută lipsa lui de şansă, mama arzînd ca o torţă, pierind apoteotic în vîlvătaia unui incendiu bizar, stîrnit din senin, îi oferă ‚modelul' tragic născînd-o se poate spune a doua oară (fiica ţîşneşte ca o flacără din rugul matern) iar sora mai mică răpusă de boală la o vîrstă fragedă îi măsoară timpul limitat al vieţii prevestindu-i sfîrşitul prematur. După moartea lui Baraşkov, lanţul ghinioanelor paterne e continuat de Nastia, unicul supravieţuitor al unei familii greu încercate. Primul ei ghinion, şi cel mai mare, e de a fi trezit, accidental, un superficial sentiment filantropic în pieptul lui Toţki, pe care de altfel mila faţă de cele două orfane, raportată la imensele lui venituri, nu-l costa practic nimic. Al doilea ghinion al fetei e că după „vreo cinci ani" binefăcătorului ei îndepărtat îi veni în gînd să-şi viziteze tocmai moşia (una din proprietăţile sale !) unde printre copiii administratorului creştea şi Nastia, acum o fetiţă „de vreo doisprezece ani", „fermecătoare", „vioaie" şi „deşteaptă" care „promitea să devină mai tîrziu o frumuseţe rară". Ochiul „ager şi încercat" în această privinţă al lui Afanasi Ivanovici nu omite să remarce pe loc promiţătoarea metamorfoză şi drept urmare „în educaţia fetiţei intervenir oarecare schimbări" : „o guvernantă elveţiană, femeie în vîrstă, respectabilă şi cu multă experienţă în domeniul educaţiei alese a tinerelor fete şi care, pe lîngă limba franceză, preda şi diferite alte discipline" fu adusă la conac. După patru ani, „perioada aceasta de educaţie multilaterală" ia sfîrşit, guvernanta pleacă şi Nastia, care împlinise deja 16 ani, e preluată de „o cucoană, vecina lui Toţki de pe o altă moşie" şi dusă „într-un sat dintr-o gubernie mai îndepărtată" unde Afanasi Ivanovici avea o proprietate „nu prea întinsă, cu o căsuţă modestă de bîrne, proaspăt construită şi mobilată cu un gust deosebit". Aici, la Otradnoie (numele cătunului vine de la otradnîi = îmbucurător, agreabil), unde e instalată (şi supravegheată) de moşiereasa fidelă lui Toţki şi unde are în serviciul ei „o bătrînă chelăreasă" şi „o tînără, dar foarte pricepută (s.n.) cameristă", fetei i se pun la dispoziţie „instrumente muzicale", „cărţi instructive şi romane sentimentale, tablouri, stampe, creioane, pensule, culori" şi chiar „o foarte nostimă căţeluşă". Peste două săptămîni îşi face apariţia „în acest colţişor tihnit" şi cel ce le regizase din umbră pe toate, Toţki. „De atunci el îndrăgi în mod deosebit acest conac al său pierdut în mijlocul stepelor ; vară de vară venea să petreacă acolo două-trei luni, şi aşa se scurseră vreo patru ani de viaţă tihnită, plină de farmec şi fericire" — notează ironic autorul. Primul proiect matrimonial al lui Toţki provoacă în firea Nastasiei Filippovna, cînd unele zvonuri aproximative în legătură cu acest proiect ajung la Otradnoie, „o schimbare bruscă şi cu totul neaşteptată". Iese acum la iveală „un caracter cu totul nebănuit" de care Afanasi Ivanovici se ciocneşte profund surprins primind la Petersburg vizita inopinantă a ibovnicei sale sosită ca o furtună din îndepărtata provincie unde cu doar cîteva luni în urmă odiosul seducător o părăsise liniştit (după obişnuita sa descindere estivală), cu sentimentul că totul e aşa cum se cuvine să fie (din punctul lui de vedere, firește). „Nastasia Filippovna cea nouă" nu mai avea nimic din „fiinţa aceea sfioasă, cu stări sufleteşti nedefinite, uneori plină de farmecul unei zburdălnicii şi naivităţi adorabile, alteori tăcută şi îngîndurată, mirată sau neîncrezătoare, înlăcrămată, cuprinsă de nelinişti şi neastîmpăr" cu care Toţki se obişnuise la Otradnoie : înaintea lui „rîdea acum în hohote şi-l săgeta cu împunsături şi sarcasm veninos o făptură neaşteptat de necunoscută, surprinzătoare". „Această femeie nouă", de o frumuseţe orbitoare, în comparaţie cu care cea de pînă atunci putea să pară retrospectiv „doar o fetişcană foarte drăguţă" (transformarea fusese nu numai morală ci şi fizică) ştie şi înţelege — după cum se convinge numaidecît interlocutorul său — „extraordinar de multe lucruri", fiind „foarte bine edificată" — fapt ce nu-i scapă lui Toţki — chiar şi „din punct de vedere juridic". Ea îi mărturiseşte lui Afanasi Ivanovici „fără înconjur" că

Scanned with OKEN Scanner

n-a simțit și nu simte față de el decît „un dezgust împins pînă la greață" și că este hotărîtă să-l împiedice să se căsătorească „numai din răutate", ca să se răzbune: „era în stare să se piardă iremediabil și în chipul cel mai odios, să apuce drumul Siberiei și al ocnei, numai să știe că a reușit să-și bată joc în voie de omul care-i inspirase atîta dezgust sălbatic". ‚Scandaloasa' Nastasia Filippovna se naște la 20 de ani din scandalul pe care i-l face „numai din răutate" unui Toțki dintr-o dată amator — „ghiuj bătrîn de cincizeci de ani" — de însurătoare. Înțelegînd cu cine are de-a face, cu ce adversar redutabil va trebui de acum înainte să lupte, Afanasi Ivanovici, înțelept de frică, se resemnează și cedează, renunțînd la căsătoria care de altfel nu era „decît un simplu proiect". Răzvrătita e reținută la Petersburg pentru a fi „etalată ca o țiitoare de lux" deși legătura lor încetase. Ibovnica estivală a lui Toțki devine o metresă numai decorativă măgulindu-i „orgoliul de cuceritor într-un anumit cerc de cunoscuți". În următorii cinci ani (perioada petersburgheză) Nastasia Filippovna va duce „o viață foarte modestă" (deși confortabilă) și foarte retrasă, nefrecventînd decît teatrele (Teatrul Francez sau Teatrul Mare — unde în seara zilei în care o văzuse pentru prima oară ca fulgerat Rogojin o va revedea la o reprezentație de balet; insistent subliniată, calitatea de spectatoare a Nastasiei Filippovna ar putea sugera detașarea eroinei față de propriul ei destin, față de spectacolul unei vieți subminate, distruse). Își petrecea vremea citind, studiind, făcînd muzică, primea puțină lume, aproape numai protejate și prietene (veneau la ea „cîteva văduve sărace și caraghioase de funcționari, două actrițe — una e Daria Alexeevna, n.n. — și niște femei bătrîne") și doar seara se înconjura de un cerc de cinci-șase cunoscuți, mereu aceiași (Toțki, Ferdîșcenko, Ptițîn, Ganea Ivolghin — cărora mai tîrziu li se va adăuga și generalul Epancin, admis fără entuziasm de amfitrioană; aceste serate liniștite, sobre, cuviincioase — exceptînd poate prezența lui Ferdîșcenko — contrastează vădit cu serata de dinamitare a tuturor convențiilor evocată în ultima pătrime a Părții întîi — ziua de naștere a eroinei): „ținea mult la familia numeroasă a unui învățător respectabil, în a cărui casă era primită cu multă dragoste și căldură sufletească". După instalarea ei la Petersburg, în primul an, îi trecuse prin minte să se mărite cu Toțki („Din răutate mă gîndeam pe atunci la asta"): ar fi putut să-l oblige pe seducătorul ei s-o ia de nevastă (cu atît mai mult cu cît — după cum își va aminti Nastasia Filippovna — „chiar el îmi trăgea clopotele și-mi dădea a înțelege"); apoi însă s-a „scîrbit" definitiv de Afanasi Ivanovici și pentru nimic în lume nu ar mai fi acceptat ea să se mărite cu un asemenea om. Ca să aibă liniște dinspre partea ei, Toțki, care îi prinsese frica, încearcă să-i găsească un soț. În acest scop el face să defileze prin fața Nastasiei Filippovna un întreg cortegiu de pretendenți: „prinți, husari, secretari de legație, poeți, romancieri și chiar socialiști" — adaugă cu ironie autorul, fără ca vreunul din ei să producă asupra eroinei „cea mai mică impresie". Cei cinci ani de ședere la Petersburg reprezintă o perioadă castă în biografia eroinei. Nici măcar ofițerii, „cît sînt ei de lăudăroși", nu „cutează să spună nimic" („pentru că nici n-ar avea ce spune") despre Nastasia Filippovna (informează, corect, Lebedev — discuția din tren); „viața aceasta solitară în care se complace" o transformă pe metresa lui Toțki într-un soi de călugăriță trăind în mijlocul agitației mondene la fel de izolat ca într-o chilie de reculegere. Locuiește (cel puțin în ultima vreme) pe strada Cinci Colțuri, lîngă Vladimirskaia, într-o casă cu „intrare somptuoasă" și cu „portar în uniformă" la scară. Are în serviciul ei două cameriste, pe Katia, cea care îi deschide fără pic de mirare lui Mîșkin, musafir nepoftit, și care mai tîrziu, îi introduce „cu un aer speriat" pe Rogojin și pe însoțitorii lui, și pe Pașa (pitite după draperiile pe jumătate trase amîndouă vor asista „cu ochii holbați de spaimă și nedumerire" la năvala — totuși timidă — a celor din ceata lui Rogojin), o jupînească care, în timpul seratei, îi aduce „o mantilă" Nastasiei Filippovna (cuprinsă de o explicabilă stare febrilă) și indică la un moment dat ora (zece și jumătate) și o bucătăreasă, pe Marfa (care vine „în fugă de la bucătărie" să asiste la deznodămîntul scenei). Nastasia Filippovna e o stăpînă bună, pe care toate servitoarele o regretă la despărțire, plîngînd și sărutîndu-i mîinile și care încearcă să le liniștească asigurîndu-le că nu le va lăsa fără ajutor și că a și dat „dispozițiile trebuincioase". De altfel, cel puțin Katia (Katka) se află în serviciul Nastasiei Filippovna și după marile schimbări intervenite în viața stăpînei sale în seara zilei ei de naștere. Acestei slujnice favorite, Nastasia Filippovna (care se și umilise înaintea ei: „o fată cinstită ca tine au pus-o să mă servească pe mine, o destrăbălată!") îi dăruiește un șal extraordinar de scump, primit de la Rogojin — Partea a doua, III. Între aparițiile ei la Teatrul Francez, „în chip de virtute inaccesibilă" și micile serate decente, între măruntele inițiative filantropice și cercul — foarte li-

Scanned with OKEN Scanner

mitat — de cunoştinţe, Nastasia Filippovna putea lăsa impresia cui n-o cunoştea prea bine că s-a potolit. Aparent, viaţa ei reintrase în matcă. În realitate însă, vindicativă dintr-o prea acută conştiinţă a ofensei, în toţi aceşti cinci ani eroina şi-a hrănit „sufletul cu fiere" jucînd „farsa asta". Obsesia care o chinuieşte e de a se răzbuna cumva pe Toţki şi de a se elibera definitiv de sub tutela lui, căci deşi nu îi mai e metresă decît de formă ea continuă să fie întreţinută de seducătorul ei: „nimic din ceea ce-i pe mine nu-i al meu" — va spune ea mai tîrziu; şi tot atunci promite: „cînd o fi să plec — am să-i arunc în obraz totul, îi las pînă şi ultima zdreanţă". Al doilea proiect matrimonial al lui Afanasi Ivanovici, avînd de această dată în vedere pe una din fiicele generalului Epancin, asociatul şi prietenul său, îi oferă Nastasiei Filippovna prilejul mult aşteptat. Cînd Toţki îşi ia inima în dinţi şi secondat de general vine la victima lui pentru o explicaţie hotărîtoare, eroina se arată dispusă să-l asculte cu toată seriozitatea. E înţelegătoare, atentă, cordială. Din atitudinea ei nu lipseşte chiar o notă de discretă pocăinţă. Punctul de vedere al lui Toţki e că pentru a-i reda definitiv libertatea ea trebuie să contracteze o căsătorie. Cu atît mai mult cu cît omul potrivit pentru acest mariaj reparator există: e Ganea Ivolghin. Generalul Epancin, care de fapt spera ca prin căsătoria-paravan a secretarului său să ia locul lui Toţki, susţine „în calitatea lui de părinte" propunerile lui Afanasi Ivanovici. În replică la discursurile amicale sau părinteşti ale celor doi prieteni, Nastasia Filippovna declară, reţinută şi cuviincioasă (fals ecou la Dama cu camelii), că nu are obiecţii în ce priveşte o eventuală căsătorie cu Ganea (dar cere să nu fie grăbită) şi că e gata să primească, drept despăgubire pentru trecut, cele 75000 de ruble oferite de Toţki; e de părere însă că tînărul Ivolghin trebuie pus la curent cu raporturile dintre ea şi Afanasi Ivanovici şi cu banii pe care acesta din urmă ar urma să i-i dea în cazul că ar accepta să se mărite — cursă întinsă lui Ganea. Discuţia (anterioară probabil cu cîteva luni începutului acţiunii romanului) îl încîntă pe Epancin. Deşi mulţumit şi el de convorbire, Toţki, pe care Nastasia Filippovna reuşise să-l înfricoşeze odată pentru totdeauna, rămîne ceva mai circumspect. Tratativele dintre cei trei continuă; eroina are „o scurtă explicaţie" şi cu Ganea, amîndoi rezervîndu-şi dreptul de a spune nu pînă în ultima clipă; apoi promite lui Toţki şi generalului Epancin să dea un răspuns definitiv la apropiata aniversare a zilei ei de naştere. Această zi — 27 noiembrie — este chiar ziua sosirii lui Mîşkin şi a reîntoarcerii lui Rogojin la Petersburg, ziua cu care debutează calendarul naraţiunii şi care ‚umple' — singură — toată Partea întîi a romanului. E ziua în care Nastasia Filippovna împlineşte 25 de ani. Biografia eroinei pînă la această dată ar cuprinde, deci, pentru a rezuma, următoarele etape: între 1—7 ani, la părinţi; între 7—12 la administratorul neamţ; între 12—16, educaţia planificată de Toţki într-un anumit scop; între 16—20, amanta estivală a ‚binefăcătorului' ei la Otradnoie; între 20—25, la Petersburg, pe jumătate independentă, pe jumătate dependentă (în continuare) de Toţki, care o întreţine deşi nu mai are „trecere" la ea. În ‚scenă' Nastasia Filippovna apare la sfîrşitul capitolului VIII, deci după o îndelungată pregătire din partea autorului, de circa o sută de pagini. Despre ea este însă vorba de la început şi mereu: în tren, în cabinetul generalului Epancin, în salonul Lizavetei Prokofievna şi în familia Ivolghin. Portretul fotografic al eroinei trece din mînă în mînă şi este privit, cu sentimente diferite, de multe perechi de ochi. Ganea, posesorul fotografiei (o primise în aceeaşi dimineaţă de la Nastasia Filippovna la care se dusese ca să-i prezinte felicitările), o scoate din servietă ca să i-o arate generalului Epancin, înviorat brusc la vederea chipului cunoscut, apoi o depune pe masă. Acolo o zăreşte Mîşkin care tocmai îşi isprăvise exerciţiul de caligrafie şi o cercetează „cu multă luare-aminte şi curiozitate" (scena din cabinetul generalului). Pomenind apoi în conversaţia sa cu doamnele Epancin, printr-o scăpare, numele Nastasiei Filippovna şi mărturisind de unde ‚o cunoaşte' e pus de Lizaveta Prokofievna să-i aducă portretul. Străbătînd şirul de odăi ce lega cabinetul lui Epancin de salonul soţiei sale prinţul contemplă din nou, „cu ochi avizi", furişîndu-se lîngă o fereastră, chipul Nastasiei Filippovna. Înmînat doamnelor Epancin portretul este examinat „cu oarecare dispreţ" de Lizaveta Prokofievna, cu atenţie neutră de Alexandra şi cu entuziasm de Adelaida, care exclamă: „Asemenea frumuseţe e o forţă (...), cu o astfel de frumuseţe poţi răsturna lumea întreagă", în vreme ce Aglaia se mulţumeşte să arunce asupra lui „în treacăt o scurtă privire". Reintrat în posesia lui Ganea, somat pe un ton foarte autoritar de generăleasă să şi-l ia, portretul ajunge în locuinţa Ivolghinilor, unde mama şi sora lui Ganea îl privesc cu teamă, amărăciune şi ură cu puţin înainte ca ‚modelul' să năvălească în casa lor ca o furtună. Circulaţia intensă a portretului pregăteşte erupţia marelui personaj, din trecutul naraţiunii în prezent. Venise acasă la Ganea ca să invite familia ‚logodnicului' ei la serata la care urma să se decidă „totul" — pretinde

Scanned with OKEN Scanner

ea. În realitate însă, conştientă de complicitatea lui Ganea cu Epancin şi Toţki şi informată de opoziţia îndîrjită a Ivolghinilor faţă de căsătoria fiului lor cu o „dezmăţată", ea venise să-i şfideze. Face totul ca să pară aşa cum şi-o reprezintă mama şi sora lui Ganea, provocatoare, scandaloasă. După ce banda lui Rogojin ‚ocupă' casa acceptă să negocieze ostentativ cu cel care vrea s-o cumpere. Mîşkin, de faţă la întreaga scenă, îi surprinde însă jocul: „Parcă eşti aşa cum ai vrut să apari aici?", o dojeneşte el şi turbulenta eroină devine dintr-o dată „cuminte şi ascultătoare" şi, ruşinată, se grăbeşte să dispară, nu înainte însă de a săruta mîna Ninei Alexandrovna (mama lui Ganea) şoptindu-i „întretăiat şi cu înfocare, roşindu-se toată de emoţie" că într-adevăr ea nu este aşa cum a vrut să pară. Din vijelia unei gesticulaţii frenetice la picioarele prinţului se încovoaie brusc silueta de adoraţie şi fidelitate a Mariei Magdalena. Bacanta pleacă pocăită. Sărbătorirea zilei de naştere este concepută de Nastasia Filippovna (motivul ospăţului sîngeros) ca o capcană menită a o pune în situaţia de a se putea în sfîrşit răzbuna pe trecutul ei, mai îndepărtat (Toţki) sau mai apropiat (Epancin şi Ganea). La serata din strada Cinci Colţuri participă, în afara obişnuiţilor casei (printre ei aflîndu-se şi cei trei ‚acuzaţi'), a lui Mîşkin (musafirul nepoftit dar firesc, inevitabil după întîlnirea-reîntîlnire cu Nastasia Filippovna în salonul Ivolghinilor) şi a lui Rogojin (intrusul aşteptat cu înfrigurare de gazdă ca o componentă esenţială a planului ei de răzbunare), „un biet profesor de liceu, bătrîn, invitat Dumnezeu ştie de ce", căruia singura lui replică (o remarcă la adresa lui Mîşkin comparat cu „o fată de pension") îi provoacă în cele din urmă — după ce se amuză copios de propria sa glumă — „un violent acces de tuse" ce are darul de a o alerta pe gazdă („se duse repede la el, îl mîngîie şi-l sărută pe obraji şi-i mai oferi o ceaşcă de ceai") şi care, cînd evenimentele se precipită (odată cu sosirea lui Rogojin), deşi „tremura de frică, mai-mai să plîngă", se dovedeşte devotat într-un chip pe cît de eroic pe atît de inutil Nastasiei Filippovna — „moşneguţul ar fi preferat să moară decît s-o părăsească într-un asemenea moment" (profesorul sexagenar din Partea întîi, XIII şi învăţătorul respectabil din Partea întîi, IV sînt una şi aceeaşi persoană?), „un tînăr necunoscut, atît de timid, încît toată seara n-a scos o vorbă" („o vorbă" rosteşte totuşi punînd o întrebare în legătură cu jocul de societate propus de Ferdîşcenko), Daria Alexeevna şi „o altă doamnă, foarte tînără, extrem de frumoasă, admirabil îmbrăcată, dar neobişnuit de tăcută şi rezervată", pe care Rogojin o calcă din nebăgare de seamă „cu cizmele lui murdare" pe rochie şi care părăseşte prima locuinţa Nastasiei Filippovna imediat după aruncarea pachetului cu bani în foc, înainte de deznodămîntul marii scene. Această prietenă a gazdei, cu care ea se va certa mai tîrziu şi în a cărei locuinţă din Semionovski Polk Mîşkin o va căuta pe Nastasia Filippovna — la acea oră deja moartă — în capitolul XI al Părţii a patra, era „o străină, o nemţoaică" (ceea ce ne aminteşte de faptul că eroina crescuse într-o familie de nemţi); „nu ştia nici o iotă ruseşte" şi pe deasupra — ceea ce îi explică pe deplin muţenia — „se pare — adaugă autorul — că pe cît era de frumoasă, pe atît era de proastă". „Devenise un obicei în anumite cercuri s-o invite, fie chiar şi numai pentru desfătarea ochiului invitaţilor, pentru că era decorativă în toaleta ei somptuoasă şi cu pieptănătura ca de expoziţie, întocmai cum unii împrumută de pe la vecini, pentru serate, un tablou sau un vas de preţ, o statuie sau orice alt obiect de artă." Funcţia acestui personaj episodic de figuraţie — după cum a arătat G. M. Fridlender — este de a pune şi mai viu în lumină, prin contrast, frumuseţea armonioasă, completă (nu doar exterioară, fizică) a eroinei. „Nu întîmplător — scrie criticul citat — la serata Nastasiei Filippovna alături de gazdă Dostoievski înfăţişează o doamnă tînără «extrem de frumoasă, admirabil îmbrăcată» dar căreia totuşi nici unul din musafirii aici prezenţi nu-i acordă atenţie". Personajul un unicat în felul lui în lumea scriitorului, este tulburător tocmai prin caracterul său pasiv, inert, netensionat şi deci profund nedostoievskian. În familia agitată şi volubilă a romanului frumoasa nemţoaică, rigidă şi mută, pare un copil orfan, străin. Asemenea personaje înduioşător de simple sînt necesare scriitorului ca elemente de rarefiere a unei atmosfere de obicei supraîncărcate, ca instrumente elementare de întrerupere — chiar dacă numai pentru infime intervale de timp — a curentului de mare voltaj ce circulă pe întreaga reţea a naraţiunii. Serata Nastasiei Filippovna reprezintă o răscolire scandaloasă a straturilor trecutului, inaugurată, superficial, de jocul de societate propus (şi exemplificat) de Ferdîşcenko. ‚Jocul' la care mai participă Epancin şi Toţki (tocmai ei) este un prilej (servit — intenţionat? — ca pe tavă celor doi principali ‚acuzaţi') de autodemascare. Generalul şi Afanasi Ivanovici se autodemască însă la modul benign, mărturisind doar fapte avuabile. Urmează demascarea necruţătoare întreprinsă de Nastasia Filippovna care, dînd cărţile pe faţă, renunţă la „despăgubirea" oferită de Toţki (cele 75 000 de ruble), îi înapoiază gene-

Scanned with OKEN Scanner

ralului Epancin colierul de mărgăritare primit „cu o amabilitate prea distantă şi cu un surîs cam ciudat“ în cursul aceleiaşi zile şi îl refuză, categoric şi definitiv, pe Ganea. Apoi însă, cu aceeaşi necruţare, eroina se autodemască („mai bine s-ajung o femeie de stradă, căci acolo mi-e locul“). Structura acestei scene de petrecere-răfuială presupune, după momentul intermediar şi culminant al demascării, o revenire, într-o altă fază, la exerciţiul autodemascării. În vreme însă ce Toţki şi Epancin, confesîndu-se public, rămîn mult sub nivelul vinovăţiei lor reale, Nastasia Filippovna, hotărîndu-se să isprăvească în fine cu „farsa“ ultimilor cinci ani de înţeleaptă recluziune, îşi exagerează nemăsurat păcatul. Ziua-bilanţ în care eroina îşi încheie într-un mod spectaculos conturile cu trecutul rupînd definitiv legătura ei de nouă ani şi trei luni cu Toţki (acestuia i se redă libertatea necondiţionat, fără nici o răscumpărare) este în acelaşi timp ziua în care prezentul îi oferă în chip neaşteptat, prin Mîşkin, o mare şansă şi în care viitorul năvăleşte în viaţa şi în casa ei cu brutalitatea unui puhoi, odată cu Rogojin. În episodul aniversării Nastasiei Filippovna se ciocnesc nu numai vizibile personaje, interese, pasiuni ci şi — dramatismul extraordinar al scenei provine şi din această invizibilă, surdă confruntare — bucăţi, fragmente, blocuri de durată. Timpul eroinei, ‚înghеţat‘ de-a lungul lustrului de castitate petersburgheză se fisurează şi se frînge dintr-odată, trecutul, prezentul şi viitorul izbindu-se între ele ca nişte imense sloiuri. La serata Nastasiei Filippovna îşi dau întîlnire nu numai Toţki, Mîşkin şi Rogojin, ci şi, în taină, categoriile timpului. Cerînd-o de soţie de faţă cu toată lumea, cu evlavie, pe Nastasia Filippovna, prinţul face ca întregul destin al eroinei să stea pentru o clipă în cumpănă. Dacă nefericita femeie ar fi acceptat (ar fi putut să accepte) propunerea lui Mîşkin ea ar fi fost salvată. Nu se poate însă hotărî să facă un asemenea pas şi după o scurtă ezitare îl refuză şi pe prinţ: „Cum ţi-ai putut închipui — îi spune ea Dariei Alexeevna — că aş fi în stare să distrug viaţa acestui prunc nevinovat?“. Fosta ţiitoare a lui Toţki nu se simte demnă de Mîşkin, pe care se teme că l-ar pîngări. Acceptîndu-l, ar fi însemnat să procedeze cum a procedat Toţki cu ea! Competiţia pentru Nastasia Filippovna o cîştigă pînă la urmă Rogojin, ţinut în rezervă de eroină întreaga seară. Întorcîndu-şi pentru totdeauna faţa de la trecutul ei odios, Nastasia Filippovna se azvîrle, după un scurt balans ezitant pe puntea fragilă a prezentului, în vîltoarea viitorului întunecat. Părăsindu-şi musafirii consternaţi, slugile plînse şi casa în care locuise decent ani de zile, ea pleacă — nu înainte de a-i ‚dărui‘ lui Ganea pachetul cu suta de mii de ruble adus de cumpărătorul ei — cu Rogojin, într-un final (de episod şi de secţiune a cărţii) orgiastic şi măreţ. Ca legat printr-un fir invizibil de marea eroină, Mîşkin urmează convoiul ‚nupţial‘.

După „cheful monstru“ de la Ekaterinhof, Nastasia Filippovna „dispăruse chiar a doua zi“ (prima fugă de la Rogojin), refugiindu-se la Moscova. Descoperită acolo de Parfion (care-i luase urma), dispare din nou, e iarăşi regăsită şi obligată acum să-i promită gelosului ei amant că se va mărita cu el; dispare pentru a treia oară, „pare-se chiar în ziua nunţii“, ascunzîndu-se de această dată „undeva prin provincie“. În acelaşi timp părăseşte Moscova (unde sosise cîteva zile după Nastasia Filippovna) şi Mîşkin, la care eroina apelase s-o scape de Rogojin. În provincie, Nastasia Filippovna şi Mîşkin au stat împreună (împreună e un fel de a zice căci de fapt au locuit „separat“ şi „chiar în localităţi diferite“) aproximativ o lună. În acest interval prinţul o cere (pentru a doua oară) în căsătorie şi e din nou refuzat, acum pentru motivul că ea „nu cerşeşte mila nimănui şi nici ajutorul, şi că nu are nevoie ca «cineva s-o ridice pînă la el»“. Apoi fuge de la Mîşkin, se întoarce la Moscova unde, după ce îl obligă pe Rogojin (care exasperat de dispreţul ei o lovise odată) să-şi facă (de faţă cu martori) Canossa, se hotărăşte să-l ia de soţ „pentru că — explică ea — oricum nu mai am zile“. Nu-şi respectă însă nici de această dată făgăduiala: în momentul cînd urma să fie dusă la altar se răzgîndeşte, se urcă în tren şi revine la Petersburg, unde la rugăminţile ei Lebedev (care o mai trădase) o ‚ascunde‘ la cumnata lui, Filisova (nu atît de bine însă încît Rogojin să n-o găsească imediat după întoarcerea lui precipitată în oraşul de pe malurile Nevei). În lunile petrecute la Moscova şi în provincie Nastasia Filippovna se poartă „ca şi cum ar fi din alea“: „cîte mi-a mai făcut la Moscova!“, îşi aminteşte Rogojin în discuţia lui din casa de pe strada Gorohovaia cu Mîşkin care la rîndul său se va întreba mai tîrziu dacă se „poate vorbi de iubire după tot ce a trebuit să îndur“ (din partea Nastasiei Filippovna în răstimpul cît au stat ‚împreună‘ în provincie). În afara agitatelor ei raporturi cu cei doi prieteni rivali între care ezită vădit, fugind de la unul la celălalt, eroina are şi cîteva legături efemere: pe Mîşkin îl părăseşte plecînd cu „moşierul acela“ (amintit de Aglaia, la curent cu tribulaţiile erotice ale rivalei sale, în timpul explicaţiei pe care o are cu prinţul la „banca verde“), la Moscova îl

Scanned with OKEN Scanner

face de rîs pe Rogojin „cu un ofițer, cu Zemtiujnikov" (martor la Canossa lui Parfion), „și asta după ce a fixat ea însăși ziua cununiei" (una din cununiile evitate în ultima clipă de Nastasia Filippovna). A avut o aventură chiar și cu declasatul Keller, pe care „a pus-o la cale anume și numai ca să-și bată joc de mine", se plînge Rogojin lui Mîșkin în cadrul discuției mai sus-pomenite referindu-se la aceeași perioadă. Pe „boxerul" Keller Nastasia Filippovna se gîndește să-l folosească și drept mijloc de intimidare a încăpățînatului ei pretendent, amenințat disprețuitor cu evacuarea forțată (ceea ce provoacă molestarea eroinei — motivul Canossei lui Rogojin). Moscova și provincia reprezintă scena de desfășurare a bacanalelor Nastasiei Filippovna (care în caietele la roman eșuează și chiar moare într-un bordel). Revine la Petersburg, fugind pentru a patra oară de la Rogojin și pentru a doua oară de sub cununii, probabil pe la începutul sau mijlocul lui mai (din moment ce Rogojin, care plecase desigur imediat sau foarte repede pe urmele ei, se afla deja „de trei săptămîni" în orașul de pe malurile Nevei cînd Mîșkin se întoarce și el acolo la începutul lui iunie). Încă din trenul care-l aducea de la Moscova prințul auzise (de la Zaliojev), după cum îl va preveni el pe Parfion cu prilejul revederii lor, de „împăcarea voastră". Trădată din nou de Lebedev, fugara fusese descoperită fără dificultate de urmăritorul ei și din acest moment (mijlocul lui mai) pînă la începutul lui iulie, cînd are loc marea întîlnire dintre Aglaia și Nastasia Filippovna încheiată cu ‚opțiunea' lui Mîșkin pentru ultima și cu concedierea lui Parfion, raporturile dintre amanți par să se amelioreze și să se normalizeze deși ei continuă să locuiască separat. Un moment semnificativ în acest sens îl constituie vizita pe care (precedîndu-l pe Mîșkin) Nastasia Filippovna o face lui Rogojin și mamei acestuia în sumbra clădire din strada Gorohovaia. Apoi, pe la începutul lui iunie, cînd prințul sosește la Petersburg așteptat numai de ochii lui Parfion (singurul informat — de către Lebedev — în legătură cu această sosire), eroina se mută la Pavlovsk, în vila Dariei Alexeevna. Rogojin, mereu în preajma ei, rămîne în așteptarea unei hotărîri definitive. În ultimele trei Părți ale romanului Nastasia Filippovna este lăsată oarecum în umbră, de unde presează însă puternic asupra evenimentelor. O bombardează cu scrisori pe Aglaia și intrigă împotriva lui Evgheni Pavlovici Radomski (pretendentul Aglaiei) cu scopul de a realiza și grăbi căsătoria lui Mîșkin cu fata cea mică a Epancinilor. S-ar mărita poate cu Rogojin dacă l-ar vedea mai întîi fericit pe prinț. După rolul dominant pe care îl are în Partea întîi eroina reintră greu în scenă, făcîndu-și auzit mai întîi din întuneric „glasul sonor" la sfîrșitul capitolului X al Părții a doua — prima provocare a lui Evgheni Pavlovici și înfățișîndu-se propriu-zis de abia în capitolul II al Părții a treia în scena de grup din parcul gării Pavlovsk unde, încercînd să-l compromită din nou pe Evgheni Pavlovici, provoacă incidentul cu ofițerul Kurnîșev (Molovțov). Întîlnirea directă dintre Mîșkin și Nastasia Filippovna (prima după despărțirea lor din provincie în urmă cu peste trei luni) se produce în capitolul X (ultimul) al Părții a treia, în noaptea cînd, pîndindu-l pe drumul spre casă, eroina îi iese în cale și îngenunchează în fața lui „ca într-o rugă extatică" întrebîndu-l dacă „Azi, acum" (prințul venea de la Aglaia) e fericit. Nastasia Filippovna pare mai hotărîtă ca oricînd să se jertfească pentru fericirea lui Mîșkin (tirul ei epistolar în direcția Aglaiei continuase în tot acest răstimp cu aceeași intensitate) dar cînd confruntarea cu marea rivală, egala ei întru frumusețe și mîndrie, are loc în prezența lui Rogojin și a lui Mîșkin întreaga ei atitudine din ultima vreme se spulberă și ea face totul (recurgînd chiar și la mijloace fizice) ca să-l rețină pe prinț: „Prințul se repezi și el (împreună cu Rogojin, n.n.) pe urmele Aglaiei (care părăsea cîmpul de luptă rănită mortal de ezitarea de o clipă a eroului copleșit de imensa lui compasiune față de cea „atît de... nefericită", n.n.), dar, în clipa cînd trebuia să treacă pragul, două brațe îl înlănțuiră; chipul deznădăjduit al Nastasiei Filippovna îl privea țintă, iar buzele-i învinețite, abia mișcîndu-se, șușoteau: — După dînsa fugi? După dînsa?... Și căzu leșinată în brațele lui." În aceste condiții, Mîșkin rămîne cu Nastasia Filippovna. Deși aparent accidentală, influențată de împrejurări de moment, opțiunea lui nu putea fi alta. Dacă el ar fi plecat atunci „ea (Nastasia Filippovna) ar fi murit", „s-ar fi omorît". Căsătoria dintre Mîșkin și Nastasia Filippovna (ideea o avusese de această dată eroina) urma să fie oficiată la trei săptămîni după întîlnirea celor două rivale. Pe măsura apropierii evenimentului Nastasia Filippovna devine însă din ce în ce „mai melancolică și mai îngîndurată", teama față de Rogojin ia forme bolnăvicioase (mereu i se pare că acesta s-a ascuns în grădina vilei Dariei Alexeevna) iar în ajunul nunții are o criză de nervi (încît în cursul nopții trei trimiși ai lui Mîșkin vin să se intereseze de starea ei). În seara nunții, fixată pentru ora opt, pe punctul de a fi urcată în cupeul ce urma s-o ducă la biserică, Nastasia Filippovna fuge (a doua fugă de la Mîșkin și a treia din fața altarului) cu Rogojin, aflat ca în-

Scanned with OKEN Scanner

totdeauna prin preajmă. Ajunşi la Petersburg, Nastasia Filippovna e cea care (temîndu-se de Mîşkin mai mult decît de orice !) insistă să meargă acasă la Rogojin. Plănuia ca a doua zi dimineaţă să plece împreună la Moscova şi de acolo „la Orel" ; „şi înainte să adoarmă tot de Orel vorbea", îşi va aminti Parfion. În timpul nopţii însă, „între orele trei şi patru", Rogojin o înjunghie în somn. ● Pe Nastasia Filippovna asasinul ei o văzuse pentru prima oară la începutul ultimei decade a lunii octombrie (n minus cinci săptămîni, înţelegînd prin n ziua de 27 noiembrie, în care debutează acţiunea romanului), pe Nevski Prospekt, dintr-o pură întîmplare : spre ghinionul fiicei lui Baraşkov, Rogojin tocmai trecea prin dreptul prăvăliei din care ea ieşise pregătindu-se să se urce în trăsură. Această întîlnire, prozaică şi extraordinară în acelaşi timp, tipic accident citadin şi eveniment predestinat, are pentru Parfion, care s-a simţit „străpuns ca de un fulger", efectul unui coup de foudre în ambele sensuri ale expresiei. Ţinut literalmente ca o slugă — „în cizme de iuft" şi „cu ciorbe de post" — de un tată de modă veche excesiv de sever, îndrăgostitul nu avea însă nici o şansă să se apropie şi cu atît mai puţin s-o cucerească pe frumoasa ţiitoare a lui Toţki (primul cadou oferit Nastasiei Filippovna din banii tatălui îl costă, pe lîngă cele 10.400 de ruble cît valora perechea de cercei, o bătaie straşnică încasată fără crîcnire la cei 27 de ani ai săi şi un exil voluntar la Pskov, unde fiul răzvrătit fugise ca să scape de mînia paternă nedomolită de o simplă „buşeală"). Trebuia ca bătrînul Rogojin, negustor milionar, să moară — decesul a survenit pare-se imediat după plecarea vinovatului la Pskov —, pentru ca Parfion, scăpat din chingile unei autorităţi sălbatice, s-o poată „cumpăra" pe cea de care se legase printr-o pasiune fatală. Dublu ghinion pentru Nastasia Filippovna deci, ca Rogojin-fiul s-o vadă din întîmplare pe stradă şi ca Rogojin-tatăl să moară la scurt timp după aceea, oferindu-i moştenitorului său posibilitatea de a intra în posesia unei importante averi exact în momentul în care tînărul avea mai mare nevoie de libertate şi bani. Rogojin este mai întîi pentru Nastasia Filippovna un argument împotriva lui Toţki (care a făcut din ea o femeie ce poate fi scoasă la mezat !), apoi, după ivirea lui Mîşkin, el devine (v. mai jos) instrumentul autodistrugerii ei. „Dacă nu existam eu, de mult s-ar fi aruncat în apă, te asigur", îi spune Parfion prinţului într-o discuţie despre ea. Faţă de Rogojin eroina simte în acelaşi timp dispreţ (un dispreţ uneori vesel : „îi tot vine să rîdă cînd mă priveşte", observă el) şi teamă : „nu-i pasă nici cît de o coajă de nucă" de soupirant-ul şi de amantul ei (soupirant în continuare) deşi se gîndeşte la el „cu teamă, cu groază". Îl tratează „ca pe o otreapă" şi numai ideea căsătoriei cu un asemenea om „o scîrbeşte". Dacă s-ar mărita totuşi cu el — explică Rogojin lui Mîşkin — ar face-o numai „de necaz", „de ciudă" (ş.a.) Cu toate acestea, Nastasia Filippovna e conştientă de calităţile partenerului ei de destin („îmi pare bine totuşi că n-ai suflet de slugoi" — îi spune ea odată), cu care uneori se poartă binevoitor, prietenește. Vizitîndu-l în strada Gorohovaia, primeşte în calitate de viitoare noră binecuvîntarea mamei lui Rogojin, căreia îi sărută apoi mîna. Cu aceeaşi ocazie, zărind în cabinetul lui Rogojin Istoria Rusiei (pe care tot ea i-o recomandase, încă fiind la Moscova), îl laudă că citeşte şi promite să-i întocmească o listă de lecturi prioritare. Există în istoria zbuciumată a relaţiilor dintre Rogojin şi Nastasia Filippovna şi alte asemenea momente senine — unele aproape agreabil-domestice. La una din locuinţele petersburgheze ale eroinei, gazda (văduva de învăţător) îi povesteşte lui Mîşkin (Partea a patra, XI) că „de cînd Nastasia Filippovna se întorsese de la Pavlovsk la Petersburg (după întîlnirea extatică nocturnă cu prinţul, n.n.), luase obiceiul să facă în fiecare seară cîte o partidă de cărţi cu Rogojin. Jucau popa-prostu, stos, preferans, whist şi alte jocuri. Fapt este că în ultimul timp, tînăra femeie se plîngea mereu că se plictiseşte de moarte pentru că Rogojin nu ştia să întreţină o conversaţie şi stătea seri întregi fără să deschidă gura ; a doua zi după aceea, venind, el scoase fără vorbă din buzunar un pachet de cărţi de joc şi Nastasia Filippovna ca mai tot timpul era tristă şi vărsa lacrimi prinse a rîde şi aşa au început să joace cărţi seară de seară ca să omoare timpul." Poate că tocmai existenţa unor asemenea momente (despre unele din ele e informat, pe altele le intuieşte) îl îndeamnă pe Mîşkin să se iluzioneze sau să-l mintă cu bună ştiinţă pe Rogojin căruia (în prima lor discuţie de după atentat) îi spune : „ştii tu că acum ea te iubeşte poate mai mult decît pe mine ?" De iubit însă Nastasia Filippovna îl iubeşte numai pe prinţ. S-a îndrăgostit de Mîşkin — e de părere Rogojin, ferm convins de ceea ce spune — încă la serata de aniversare a zilei ei de naştere. Dacă-l refuză pe prinţ, fuge şi se teme de acesta „şi mai abitir decît de el" — de Rogojin, e deoarece se consideră prea compromisă („Se ştie doar cine sînt eu") pentru acest „prunc nevinovat" : „şi-a vîrît în cap că nu-i este îngăduit să se mărite cu tine pentru că te-ar expune la rîs şi batjocură şi ţi-ar distruge viaţa" — îi explică în conti-

Scanned with OKEN Scanner

nuare Rogojin lui Mîşkin. Această temere a eroinei străbate întregul roman izbucnind în final sub forma unui ţipăt pătimaş : „Ce fac ? Ce fac ? Ce fac eu din tine !", îi spune ea ‚mirelui' ei „îmbrăţişîndu-i cu disperare genunchii" în ajunul nunţii (care nu va avea loc). Un alt motiv al refuzului Nastasiei Filippovna de a se mărita cu Mîşkin îl constituie mîndria. Dacă ‚bacanta' nu poate primi, din compasiune, mîna „acestui prunc nevinovat", nici femeia îndrăgostită nu poate accepta, din orgoliu, doar mila celui pe care îl iubeşte. Încă din clipa contemplării portretului eroinei Mîşkin simte „un dureros sentiment de milă". Acesta e afectul fundamental în relaţia lui cu Nastasia Filippovna. El înregistrează zbuciumul, nefericirea eroinei cu o sensibilitate specială, de seismograf. Vigilenţa faţă de suferinţele altora caracteristică prinţului atinge în acest caz punctul culminant. Dragostea-milă a lui Mîşkin, deşi imensă, nu poate aduce însă alinare acestei femei. De aici mîndria cu care ea subliniază că nu cerşeşte nimănui ajutorul şi „că nu are nevoie ca «cineva s-o ridice pînă la el»". Marele ghinion, ghinionul suprem al Nastasiei Filippovna, e că omul întîlnit ca printr-un miracol şi care ar fi putut-o salva iubeşte pe alta. ● În vîrstă de 25 de ani (împliniţi chiar în prima zi a acţiunii romanului) Nastasia Filippovna este mai întîi portretul ei, care o conturează şi obnubilează în acelaşi timp (ca un ciob de sticlă colorată prin care privim soarele). Imaginea fotografică degajă frumuseţea (obrazul „puţin cam slab şi poate întrucîtva palid", „ochi negri şi profunzi", „fruntea gînditoare"), mîndria („E plină de mîndrie ; ba şi de orgoliu poate" — observă Mîşkin, principalul interpret al portretului), caracterul pasionat („pasiunea era elementul ei obişnuit") şi forţa (remarcată de pictoriţa Adelaida) eroinei, oferă cîteva din datele fundamentale ale personajului într-o primă şi copleşitoare impresie de ansamblu. Dar abia cînd intră năvalnic în scenă (în salonul Ivolghinilor) şi cînd, în seara aceleiaşi zile sărbătoreşti, în propria locuinţă plină de musafiri, îşi susţine marele recital (auto-) vindicativ, Nastasia Filippovna apare în cea mai strălucitoare ipostază a ei : „În dumneata, totul e perfecţiune..." murmură extaziat prinţul Mîşkin la serata aniversară iar ceva mai tîrziu, în aceeaşi scenă, Rogojin izbucneşte entuziasmat : „Crăiasă, adevărată crăiasă !". Chiar şi pentru Toţki eroina reprezintă „o comoară de calităţi rare... strălucite." De o remarcabilă inteligenţă nativă cultivată mult peste nivelul instrucţiei primite (ştiind în mod oarecum inexplicabil nenumărate lucruri pe care nu le putea afla din „mica ei bibliotecă de domnişoară" de la Otradnoie), înzestrată cu un har de iscusită povestitoare cu care reuşeşte — ca o altă Şeherazadă — să-l încînte şi să-l înveselească pe prinţul Mîşkin chiar în cele mai apăsătoare şi deprimante momente (în zilele premergătoare căsătoriei lor de la Pavlovsk — ce nu va avea loc —, deşi cu gîndul mereu la Aglaia, el o asculta „fermecat de verva, de sclipirile minţii şi de elanul plin de simţire cu care ştia să povestească atunci cînd o pasiona ceva"), o desăvîrşită femeie de lume („în felul ei tot o prinţesă", după cum spune Lebedev) şi totodată, în ciuda trecutului ei de fată sedusă şi a prezentului de imoralitate ostentativă, „o femeie foarte virtuoasă" (în fond „sfioasă", „mult mai pudică, mai sensibilă şi mai încrezătoare decît s-ar fi putut crede", nefiind în nici un caz o „stricată" : „Întreabă-l pe Rogojin dacă sînt aşa", îl invită ea pe Mîşkin), bună şi generoasă (în pofida dispreţului şi a urii ce i se pot citi pe chip, în fotografie ca şi în realitate, şi a faptului că uneori „n-are astîmpăr, e batjocoritoare, rea de gură şi înverşunată"), voluntară şi pasionată, „furtunatică şi de neoprit" — ca o stihie a naturii : „Cînd ea se hotărăşte la ceva, n-o mai poate opri nimic !", zice Mîşkin (care „ştia asta din propria-i experienţă"), Nastasia Filippovna este în primul rînd o fiinţă de o înaltă spiritualitate. O spiritualitate pe care educaţia senzualistă de alcov şi viaţa de curtezană nu i-au putut-o altera şi care se exprimă cu deosebită pregnanţă în diatriba împotriva setei generale de bani („Vezi cîte un ţînc, nici nu i s-a uscat laptele pe buze, şi dă din coate să ajungă cămătar"), diatribă ilustrată prompt de gestul aruncării celor o sută de mii de ruble în foc. Dacă pasionalitatea, dîrzenia, caracterul dintr-o bucată şi un fel de forţă oarbă fatală o leagă de Rogojin („E de-a noastră, aşa sîntem noi, cei din tagma noastră", strigă surescitat Parfion văzînd cum banii aduşi de el sînt azvîrliţi în căminul încins) : ea merge aproape cu aceeaşi hotărîre spre moarte ca el spre crimă, spiritualitatea şi perfecţiunea morală (chiar şi în răzbunare şi cruzime Nastasia Filippovna este dreaptă ca o zeiţă — v. la Ganea Ivolghin) o înrudesc cu Mîşkin. Între acesta şi eroină există o serie de paralelisme şi simetrii : amîndoi orfani de ambii părinţi, au avut parte de cîte un binefăcător (cu şi fără ghilimele), fiind în acelaşi timp săraci şi bogaţi ; ea a fost crescută de o guvernantă elveţiană, el a fost tratat în Elveţia ; şi unul şi celălalt sînt bolnavi, excentrici, ‚nebuni', condamnaţi de la început de destin etc. „Curios, cum aţi ajuns să vă potriviţi în toate...", i se adresează Rogojin lui Mîşkin în timpul vizitei pe care acesta din urmă o face în casa din strada Gorohovaia, cînd prinţul, evocînd varianta viitorului unui Parfion ce n-ar fi întîlnit-o pe Nastasia Filippovna, repetă „aproape cuvînt cu

cuvînt" cele spuse, pe aceeaşi temă, într-o împrejurare asemănătoare, de eroină. Principala trăsătură de unire a celor două personaje o constituie însă trecutul lor comun — imemorial, ceţos, vag reminiscent. Întîlnindu-l pentru prima oară pe Mîşkin, şi Nastasia Filippovna are impresia că l-a „mai zărit cîndva" : „faţa lui îmi pare atît de cunoscută", şopteşte ea, pierdută într-un fel de ciudată reverie. Ideea unei pre-întîlniri, a unei re-cunoaşteri este reluată, într-o formă modificată, de Nastasia Filippovna peste cîteva ore şi în marea scenă de grup de la locuinţa ei : „Parcă eu n-am visat să te întîlnesc odată şi odată — i se adresează ea din nou prinţului (...) de mult visez la asta ; încă de pe atunci, în cei cinci ani cît am stat singură-singurică la conacul lui (al lui Toţki, n.n.), la ţară : de multe ori mă luam cu gîndul şi îmi închipuiam că un om întocmai ca tine, bun, cinstit, frumos şi chiar la fel de neajutorat, îmi iese deodată în cale şi îmi spune : «N-ai nici o vină, Nastasia Filippovna, iar eu te ador !»" Închipuire dirijată de o reminiscenţă, de un ‚model'. Mîşkin şi Nastasia Filippovna par legaţi de o afinitate arhetipală (se poate vorbi de un strat platonician al romanului), descind din aceeaşi zonă înaltă, originară, a perfecţiunii ideale. „Nastasie est l'être, qui par disposition naturelle, vit sous la catégorie de la perfection. Toutes les valeurs se trouvent dans sa vie tendues à l'extrême. Dans une atmosphère de bonté, et si elle avait pu se développer dans l'honneur et la liberté, elle serait devenue un héros magnifique, une créatrice au grand coeur. Totski a détruit sa vie ; et comme son existence est determiné par la loi de la perfection, la destruction est totale. Muichkin lui aussi est, par nature, ordonné au parfait" (Romano Guardini). Cu regretul unui educator înşelat în aşteptările sale, Toţki o compară pe Nastasia Filippovna cu „Un diamant neşlefuit". De fapt — şi tocmai din vina pretinsului şlefuitor — ea e un diamant ciobit, ştirbit, bolnav, ‚corupt'. Întîlnirea cu Mîşkin — diamantul ‚întreg', miraculos, splendid — o ajută pe eroină să-şi ‚amintească' sorgintea strălucitoare şi să-şi recunoască structura diamantină consubstanţială, obligînd-o în acelaşi timp să înţeleagă şi ceea ce e ireparabil în viaţa ei. Perfecţiunea prinţului reprezintă oglinda în care perfecţiunea Nastasiei Filippovna apare pentru totdeauna umbrită (după cum perfecţiunea Aglaiei — idealizată în scrisorile pe care eroina i le trimite insistent — este oglinda propriei sale perfecţiuni posibile). În acest sens (numai în acesta) se poate spune că întîlnirea cu Mîşkin a fost fatală Nastasiei Filippovna. Pînă la apariţia prinţului ea vroia să se răzbune în fond doar pe trecutul ei. Comportîndu-se în discuţia cu Toţki şi Epancin ca o Damă cu camelii concesivă şi înţelegătoare, Nastasia Filippovna are de fapt ca Monte-Cristo un plan ambiţios şi precis, al cărui punct culminant îl constituie aniversarea zilei sale de naştere, capcană întinsă tuturor celor vinovaţi faţă de ea. Din această îndreptăţită, nobilă înverşunare vindicativă izvorăşte de altfel şi farmecul inegalabil al personajului (G. M. Fridlender) : „farmecul Nastasiei Filippovna provine tocmai din neîmpăcarea ei intransigentă, din forţa resentimentului pe care îl încearcă ea faţă de lumea unor Epancini şi Toţki". După apariţia lui Mîşkin însă eroina vrea să se pedepsească şi pe ea însăşi. Erinia devine sinucigaşă. Această apariţie declanşează în sufletul Nastasiei Filippovna mecanismul autodistrugerii : „şi cum existenţa ei este determinată de legea perfecţiunii, distrugerea este totală" (Romano Guardini). Prinţul o conştientizează nu numai în legătură cu perfecţiunea ei posibilă — înaintea momentului Toţki, ci şi în legătură cu perfecţiunea ei imposibilă — după acest moment (perfecţiunea nu poate fi decît plenară). Căci Mîşkin, pe de o parte, o întăreşte în năzuinţa ei „spre reînvierea morală" (Fridlender), spre o nouă viaţă (bovarismul unei cititoare a lui Madame Bovary, una din lecturile amintite în roman — Partea a patra, XI — ale Nastasiei Filippovna), pe de alta îi adînceşte, fără să vrea, creîndu-i complexul unei exemplarităţi pierdute, „neîncrederea sumbră în sine şi în lumea înconjurătoare" (idem). De fapt, „ea nu mai ţinea de mult de propria ei persoană", încă din perioada de la Otradnoie, cînd nu o dată îi trecuse prin gînd să-şi pună capăt zilelor. Aceste sentimente şi impulsuri exprimau însă doar „ un fel de haos sufletesc", „protestul nesăbuit al unei inimi răzvrătite, o indignare romantică, Dumnezeu ştie împotriva cui şi pentru ce". Scandalul de la 20 de ani făcut lui Toţki dă o primă direcţie acestei răzvrătiri (împotriva societăţii vremii). Al doilea mare scandal al eroinei, de la aniversarea celor 25 de ani, vizîndu-l iniţial tot pe Toţki, îndreaptă pînă la urmă valul zdrobitor al mîniei chiar împotriva insurgentei. Acuzatoarea se autoacuză. Braţul ridicat să lovească de jur împrejur se repede asupra celei care l-a înălţat. Cauza acestei bruşte schimbări de atitudine şi de direcţie o constituie prinţul Mîşkin. Dacă el n-ar fi sosit la Petersburg în dimineaţa zilei de 27 noiembrie sau dacă n-ar fi intrat atît de repede, încă din tren de fapt, în sfera existenţială a eroinei, aceasta n-ar fi fugit cu Rogojin. Rolul fiului de negustor în scenariul Nastasiei Filippovna se modifică de mai multe ori de-a lungul zilei. Tîrguindu-se cu el în chip ostentativ în salonul Ivolghinilor eroina îşi propune să confirme

Scanned with OKEN Scanner

la modul grotesc proasta părere pe care o au despre persoana ei rudele lui Ganea, şi să-l jignească pe acesta din urmă (el însuşi pretîndu-se la un tîrg în legătură cu ea). Seara, la ea acasă, ‚sărbătorindu-şi' ziua de naştere eroina are nevoie de Rogojin ca de un argument viu pe care să i-l servească lui Toţki. De aceea îl aşteaptă cu atîta înfrigurare, împreună cu suta lui de mii de ruble: ca să-i dovedească seducătorului ei ce reputaţie rea i-a creat el o dată pentru totdeauna (căci în ciuda anilor de ţinută morală ireproşabilă de după instalarea la Petersburg — unde poate nu întîmplător locuieşte pe strada al cărei nume, Cinci Colţuri, sugerează o stea, o stea a purităţii desigur — primul venit cu dare de mînă nu se sfieşte să încerce s-o cumpere pe faţă, ca pe o adevărată curtezană). După reapariţia lui Mîşkin şi cererea în căsătorie pe care prinţul i-o face Nastasiei Filippovna cu cel mai convins şi mai solemn aer din lume, Rogojin devine pentru eroină „bulboana", „jungherul". Ea fuge cu Parfion şi promite să se mărite cu el ca să se distrugă, să moară. Conduita ei ulterioară, de bacantă: de la Moscova, din provincie, de la Pavlovsk (unde din pricina ei „un domn aflat în vilegiatură (...) se certase cu logodnica lui, iar un bătrîn general era cît pe ce să-şi blesteme băiatul", unde locuieşte pe strada Marinarilor şi unde îl ‚provoacă' de două ori pe Evgheni Pavlovici) este strict demonstrativă. Vrea să-i arate prinţului, şi vrea să-şi arate ei înseşi, că nu este demnă de el, că o căsătorie cu Mîşkin ar reprezenta o mezalianţă de ordin spiritual. Fiinţă de excepţie predestinată unei magnifice desăvîrşiri dar deviată de împrejurări potrivnice de pe drumul ei firesc, Nastasia Filippovna măsoară — datorită exemplarităţii lui Mîşkin — prăpastia care o separă de arhetipul ei. Victimă a unui ultragiu, este o handicapată în raport cu propria ei perfecţiune (în timp ce Mîşkin. din acelaşi punct de vedere, este un ‚realizat', un împlinit). De aici sentimentul ei de vinovăţie în special faţă de prinţ (era „adînc convinsă că e fiinţa cea mai decăzută, cea mai vicioasă din lume"), de aici boala, nebunia ei, asupra căreia se insistă atîta în roman (Mîşkin însuşi o numeşte „smintită" iar Epancin şi Aglaia pomenesc în legătură cu ea de poliţie şi ospiciu). Teama pe care prinţul o încearcă, în ciuda imensei sale iubiri pentru ea, faţă de Nastasia Filippovna este inspirată de asemenea de spectacolul perfecţiunii care merge conştient spre pierzanie, a perfecţiunii care se ratează cu nepăsare ● Un personaj de talia Nastasiei Filippovna, sumă a creaţiei tipologice, unicat şi aliaj în acelaşi timp iese în mod firesc dintr-o pădure de prototipuri literare. Exegeza dostoievskiană citează în acest sens pe Maria Magdalena (model ce se colorează intens mai ales în scena de adoraţie ‚mistică' a întîlnirii nocturne din parc, la Pavlovsk), Isidora din romanul cu acelaşi titlu (1845) al lui G. Sand, Margareta din Faust, Fantine din Mizerabilii, Dama cu camelii, Emma Bovary, Cleopatra din Nopţi egiptene de Puşkin. După cum a observat R. G. Nazirov, Nastasia Filippovna aminteşte de Carmen din nuvela lui Mérimée (1845) privindu-şi „ţintă" cu ochi „mari şi negri" asasinul. Înlăuntrul operei lui Dostoievski eroina din Idiotul este prefigurată de Netoşka Nezvanova, Nelli (din Umiliţi şi obidiţi) şi Sonia Marmeladova iar în cadrul romanului dublată de o serie de personaje — de tragica Du Barry pentru care se roagă Lebedev în primul rînd. Au fost identificate şi cîteva prototipuri reale, precum: A. I. Panaeva, A. P. Suslova, modelul Polinei din Jucătorul (A. P. Suslova a influenţat însă doar o ipostază premergătoare, o variantă de lucru a Nastasiei Filippovna, pe Hero din însemnările pentru prima redacţie a romanului — П M_1) sau M. P. Kumanina (născută Vedenisova), al cărei tutore a fost V. A. Kumanin, fratele unchiului scriitorului (A. A. Kumanin, soţul surorii mai mari a mamei lui Dostoievski) şi presupus prototip al lui Toţki. Tutorele şi-a măritat pupila cu nepotul său K. K. Kumanin şi pînă la despărţirea de acesta Vedenisova a locuit într-o sumbră casă negustorească, asemănătoare celei a lui Rogojin. Un model sui generis al eroinei a fost ‚dezgropat' de G. A. Fedorov, care a stabilit că la cimitirul Vagankov din Moscova a existat mormîntul unei oarecare Nastasia Filippovna Rogojina! ● Descinsă din zone mai pure pentru a ilustra „categoria perfecţiunii": „Mereu parcă e într-o necontenită căutare, ca şi cum ar fi pierdut ceva" şi totodată pasional-vital-pămînteană, „de-a noastră" (cum zice Rogojin), amestec de „dezordine şi frumuseţe" (definiţia personajului în caietele la roman), Nastasia Filippovna Baraşkova, fiica unui tată ghinionist aproape la modul caragialian, este — citäm din nou din carnete — „o victimă a destinului". Sensul catastrofic al existenţei sale pare a fi indicat de altfel şi de gustul eroinei pentru lectura şi „tălmăcirea Apocalipsului" (în compania şi sub îndrumarea lui Lebedev, la care ţinea „foarte mult").

BEDREAGHINA, STEPANIDA ILINIŞNA, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

BELEAVSKI, Fraţii Karamazov, v. la Karamazova.

BELMESOVA, Fraţii Karamazov, v. la Hohlakova, K. O.

BERESTOV, Demonii, v. la Verhovenski, P. S.

Scanned with OKEN Scanner

BEZEMELNAIA, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, K. I.

BIELOKONSKAIA, Idiotul. Prinţesă, protectoarea Lizavetei Prokofievna şi naşa Aglaiei, autoritate supremă în familia Epancin. Pentru că se interesase cu 35 de ani în urmă de tînăra prinţesă Lizaveta Mîşkina, aproape lipsită de avere, o trata de atunci mereu ca pe o protejată (deşi între timp Mîşkina devenise Epancina şi mamă a trei fete) şi „nu-i putea ierta independenţa caracterului". „Era o femeie teribil de despotică această «bătrînă» Bielokonskaia (cum obişnuia să-i spună generăleasa Epancina); nu-şi uita niciodată rangul chiar şi faţă de cele mai vechi prietene de-ale ei"; „o bătrînă urîcioasă, nesuferită, cu un caracter imposibil", îşi caracterizează naşa Aglaia, dar e „deşteaptă" şi „ştie să-i ţină pe toţi în frîu", adaugă cu admiraţie tînăra fată. Brutală fără să fie rea, spune lucrurilor pe nume şi omului exact ceea ce crede despre el. Chiar în ziua cunoştinţei cu Mîşkin, Lizaveta Prokofievna îşi propune să-i vorbească despre prinţ „bătrînei" Bielokonskaia. Apoi, după dispariţia din Petersburg a eroului, smuls de vîrtejul stîrnit de Nastasia Filippovna dintr-o capitală şi depus în cealaltă, Epancina o roagă pe „influenta" prinţesă, aflată în vizită la fiica ei mai mare măritată la Moscova, să-şi îndrepte „atenţia binevoitoare" asupra lui Mîşkin. Acesta face se pare o impresie bună bătrînei, care îl primeşte „ca pe un fiu". O corespondenţă se poartă între cele două femei în legătură cu Mîşkin. În aceeaşi perioadă însă Bielokonskaia îl recomandă „în termenii cei mai călduroşi" (avînd-o în vedere pe Aglaia) pe Evgheni Pavlovici Radomski, introdus la Epancini de prinţul Ş. În cursul verii, cînd lucrurile par să se îndrepte spre o căsătorie între Mîşkin şi Aglaia, Lizaveta Prokofievna se duce să se consulte cu vechea ei protectoare, reîntoarsă la Petersburg („a picat la timp") pentru scurtă vreme. Bielokonskaia este supărată că „ceea ce pusese la cale cu Evgheni Pavlovici a dat greş" dar acceptă să vină la serata Epancinilor, unde Mîşkin urma să fie scos în lume pentru a fi ‚examinat' de cei mai ‚competenţi' reprezentanţi ai societăţii înalte. După serată, Bielokonskaia opinează că Mîşkin „e mai mult rău decît bun". Îl consideră „bun, da' cam caraghios". Concluzia ei e negativă: „Vezi doar şi singură ce cusur are — e un om bolnav", îi spune bătrîna prinţesă Lizavetei Prokofievna, punînd ca de obicei punctul pe i. După scena duelului eroinelor (terminat cu înfrîngerea Aglaiei), după ruptura definitivă cu Mîşkin şi plecarea Epancinilor din Pavlovsk, bătrîna prinţesă, preocupată probabil de drama protejaţilor ei, îşi amînă plecarea la Moscova. Bielokonskaia este nu numai protectoarea Lizavetei Prokofievna, ci şi modelul autorităţii infailibile şi despotice pe care soţia generalului Epancin, în mare măsură un copil, va fi dorit s-o dobîndească. ● Informaţii incerte în legătură cu Bielokonskaia şi familia ei aduce în roman (Partea întîi, cap. IX) generalul Ivolghin, care pretinde că în timpul unei călătorii cu trenul a avut un conflict cu guvernanta prinţeselor Bielokonskaia (mistress Schmidt) şi cu cea mai mare dintre fiicele prinţesei, „o fată bătrînă de vreo treizeci şi cinci de ani" (anecdota cu căţeluşa), că ar exista „şase domnişoare prinţese" etc. Nastasia Filippovna observă însă că istoria generalului seamănă ca două picături de apă cu o relatare din l'Indépendance Belge. De altfel, fiica mai mare a prinţesei Bielokonskaia nu putea fi „fată bătrînă" din moment ce în Partea a doua, I, autorul însuşi ne spune că ea era „măritată la Moscova".

BIORING, Adolescentul. Baron, 35 de ani, colonel în armata rusă, logodnicul oficial dar intermitent (din cauza peripeţiilor în care e antrenată Katerina Nikolaevna) al văduvei generalului Ahmakov. „Avea trăsături urîte, însă energice şi pe deasupra o expresie arogantă". Intră în conflict şi cu Versilov, şi cu fiul acestuia, Arkadi Dolgoruki, împreună cu care şi-o dispută în trei pe Katerina Nikolaevna. Versilov, care caută „ceartă cu lumînarea", îi trimite copia unei scrisori insultătoare adresată de el logodnicei sale. Duelul este însă evitat deoarece, explică baronul R., reprezentantul în această afacere de onoare al lui Bioring şi un fel de duplicat al acestuia (german de origine, are aproape aceeaşi vîrstă şi exact acelaşi titlu şi grad — de colonel rus — ‚e „roşcovan ca şi Bioring" şi pare dotat — ca şi acesta — cu o „mare forţă fizică") prietenul său nu poate şi nu trebuie să procedeze cu Versilov „cum ar proceda cu un egal". Versilov, care obţinuse de fapt ceea ce voise: o primă desfacere a logodnei, se vede silit să se mulţumească (scena, magistrală, îi dezvăluie tăria — morală, nervoasă şi fizică — deşi de aceasta din urmă nu face uz) cu duelul de ameninţări care-l opune unui adversar iritat şi fără îndoială de temut. Mai norocos pare a fi Arkadi care, după ce-l înghiontește fără voie pe Bioring şi este la rîndu-i îmbrîncit de acesta cu atîta violenţă încît — îşi aminteşte el — „am zburat la vreo trei paşi", reuşeşte pînă la urmă să se bată de-a binelea cu logodnicul Katerinei Nikolaevna, e drept numai cu pumnii. După „catastrofă" (episodul ademenirii eroinei în capcană de către Lambert şi Versilov), temîndu-se de ecourile scandaloase ale întîmplării, Bioring renunţă prudent la mîna Ahmakovei. Lo-

godna se desface de la sine şi de data aceasta pentru totdeauna. Ca şi geamănul său, baronul R., ca şi Bikov din Oameni sărmani sau Lujin din Crimă şi pedeapsă, „trufaşul Bioring" este o ipostază a omului dintr-o bucată, de regulă antipatic şi negativ în opera lui Dostoievski — în care pînă şi sfinţii se dedublează.

BISKUP, Idiotul, v. la Ptiţîn.

BLUM, ANDREI ANTONOVICI, Demonii. ‚Umbra' lui Lembke, căruia îi ‚fură' atît numele de botez cît şi pe cel patronimic şi căruia îi poartă, se poate spune, ghinion, „unul din funcţionarii cancelariei guberniale" (după cum se afirmă vag într-un loc), „şeful cancelariei" (după cum se precizează în altul). Protejat de o viaţă de Lembke, binefăcătorul său aproape fratern, cu care se şi înrudeşte de altfel de departe şi care, numit guvernator, îl adusese cu sine de la Petersburg trecînd peste împotrivirea Iuliei Mihailovna în prima lor ceartă conjugală, Blum este „un neamţ foarte posac şi greoi", umil dar „încăpăţînat şi tenace ca un bou". Din cauza veşnicului său „aer deprimat" Piotr Verhovenski îl numeşte „hornarul". Împreună cu nevasta şi „numeroşii săi copii" trăieşte izolat în oraşul în care îl adusese Lembke, nevizitîndu-se decît cu „farmacistul neamţ". Cîine de pază al guvernatorului, subalternul etern al acestuia, devotamentul îi întrece cu mult priceperea. Flerul nu-i lipseşte (suspectîndu-l de la început pe Piotr Verhovenski, un „tînăr fals şi vicios" după părerea sa) dar acţionează neinspirat. Are idei fixe nefericite, fiind convins de pildă că o percheziţie la domiciliul lui Stepan Trofimovici Verhovenski ar dezvălui firele „complotului". Cînd descinderea se produce, Blum îi propune lui Stepan Trofimovici, în cadrul obişnuitelor garanţii procedurale, să apeleze la serviciile procurorului Dmitri Mitrici, cunoscut de Verhovenski căruia îi datora chiar 15 ruble de la partidele de cărţi de la club şi în legătură cu care acesta deţine unele informaţii cu caracter intim (surprins în budoarul fermecătoarei Natalia Pavlovna procurorul ar fi încasat o bătaie zdravănă). Percheziţia este considerată o gafă în anturajul Iuliei Mihailovna care îşi ‚pedepseşte' soţul vinovat de a fi dat mînă liberă unui funcţionar incapabil. Iniţiativa lui Blum se dovedeşte dezastruoasă în orice caz pentru relaţiile dintre guvernator şi Iulia Mihailovna. „Blum — reflectează cronicarul romanului, G-v — făcea parte din familia ciudată a nemţilor «nenorociţi» şi nu din cauza incapacităţii sale totale, dar tocmai că nu se ştie din ce cauză anume. Nemţii «nenorociţi» nu sînt un mit, ci există realmente, chiar şi în Rusia, şi reprezintă un tip aparte." ‚Umbră' nefastă, Blum influenţează soarta binefăcătorului său, ajuns şi el, după o guvernare catastrofală, în rîndul „nemţilor «nenorociţi»".

BOROVIKOV, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N.I.

BUH, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R.R.

BULKIN, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

BURDOVSKI, Idiotul, v. la Burdovski, A.

BURDOVSKI, ANTIP, Idiotul. Falsul fiu al lui Pavlişcev — binefăcătorul lui Mîşkin. Vine, împreună cu Ippolit Terentiev, Keller şi Doktorenko, nepotul lui Lebedev, cu care formează un grup revendicativ, la Pavlovsk, la prinţul Lev Nikolaevici (Partea a doua, VII) cu pretenţia ca acesta, intrat de curînd în posesia unei importante moşteniri, să-i înapoieze „cel puţin zecile de mii de ruble pe care tatăl său (Pavlişcev, n.n.) le-a cheltuit" pentru tratamentul medical şi întreţinerea lui Mîşkin. Cei patru reprezintă în roman (deşi Keller avea 30 de ani) tînăra generaţie, aflată sub influenţa ideilor cu care Dostoievski a polemizat. Nu sînt însă propriu-zis nihilişti, explică Lebedev, căci „i-au întrecut" pînă şi pe aceştia (printre care se găsesc şi „oameni instruiţi, savanţi" — conced Lebedev şi autorul), „merg mult mai departe în sensul că urmăresc ceva precis, sînt în primul rînd oameni de acţiune". „De fapt, e un fel de consecinţă a nihilismului, dar nu prin influenţa lui nemijlocită, ci mai mult din auzite, indirect" — conchide Lebedev, care în acelaşi timp îşi admiră nepotul. Prudent, scriitorul atacă deci nihilismul în formele lui extreme şi degradate. De altfel, din grupul politiceşte vag al lui Burdovski, „nişte tineri din ziua de azi cu vederi foarte ciudate" (după cum se exprimă generalul Epancin), numai unul singur (Doktorenko) pare tipologic înrudit cu „oamenii noi" cărora în anii 1860—1880, şi chiar mai tîrziu, le-a fost consacrată în Rusia o întreagă literatură, pro şi contra. Ceilalţi „pur şi simplu... au apucat pe o cale greşită", pretinde Mîşkin. ● De 22 de ani, blond, slab, mai degrabă înalt, îmbrăcat sărăcăcios, neglijent, cu mîini „nespălate" şi obrazul „foarte bubos", Burdovski exprima „doar mulţumirea de sine tîmpă a omului îmbătat de conştiinţa dreptului său nelimitat, care culmina cu o nevoie ciudată de a fi şi de a se simţi întotdeauna nedreptăţit". Vorbea „agitat, grăbindu-se şi înghiţind silabele, de parcă ar fi fost gîngav sau chiar un străin, deşi era rus sadea" (Personajele dostoievskiene, dezrădăcinate', ideologic sau sufleteşte, prezintă de obicei astfel de tulburări sau dificultăţi de vorbire.) Antip se bîlbîie, e incoerent;

Scanned with OKEN Scanner

glasul lui „trăda o profundă jignire". Personajul face la început o impresie rea, pare antipatic şi chiar penibil. Citind ca întotdeauna dincolo de aparenţe, Mîşkin se decide să-i ofere lui Burdovski, deşi acesta nu-şi putea dovedi pretinsele drepturi, zece mii de ruble (‚echivalentul' foarte generos a ceea ce cheltuise Pavlişcev în folosul lui Mîşkin, tratamentul elveţian al protejatului său costîndu-l în realitate doar 1800 de ruble). „Fiul lui Pavlişcev" refuză însă să primească numai atît, deşi, mai înţelept, Keller îl sfătuieşte să accepte suma. ● Adevărata paternitate a lui Burdovski este stabilită de Ganea Ivolghin, pe care Mîşkin îl însărcinase să se ocupe de întreaga chestiune. În episodul confruntării cu grupul tinerilor (parte a marii scene de pe terasă) Ganea este în măsură să expună concluziile cercetărilor sale, şi chiar o face, demonstrînd că Pavlişcev, stabilit în străinătate pentru o perioadă continuă de trei ani cu 18 luni înainte de naşterea lui Antip, nu putea fi şi nu este tatăl acestuia. Că Burdovski este pur şi simplu fiul domnului Burdovski, „un funcţionar de la serviciul cadastrului", „secretar de colegiu", cu care mama lui Antip s-a măritat din dragoste la 20 de ani şi de la care l-a avut pe el, la doi ani după căsătorie: „om lipsit de simţ practic şi pricepere în chestiunile de afaceri", Burdovski-tatăl şi-a părăsit serviciul „ca să se apuce de afaceri, dar a fost înşelat, a pierdut tot capitalul şi, în desperare, a început să bea, din care cauză s-a îmbolnăvit şi în cele din urmă a murit" după numai opt ani de căsnicie. Că Pavlişcev a manifestat un interes deosebit atît faţă de mama lui Burdovski, înainte de căsătorie, în momentul măritişului, cînd a înzestrat-o cu o dotă de 15 000 de ruble, şi după ce a rămas văduvă, cît şi faţă de micul Antip, care numai datorită binefăcătorului său a izbutit să urmeze liceul şi şi-a putut face studiile „sub o îndrumare specială", este incontestabil. Motivul acestei constante afecţiuni ocrotitoare l-a constituit însă exclusiv faptul că mama lui Burdovski era sora fetei iobage de care în tinereţe Pavlişcev fusese îndrăgostit şi cu care s-ar fi însurat dacă ea n-ar fi murit subit. Protecţia pe care ani de-a rîndul Pavlişcev a acordat-o mamei şi copilului a părut firească suspectă familiei şi rudelor de la care au şi pornit apoi zvonurile cu privire la o relaţie de altă natură între moşier şi sora fostei lui iobage (despre aceasta din urmă ştiind de fapt prea puţini). După moartea, de asemenea subită, a lui Pavlişcev (care nu apucase să-şi lase dispoziţiile testamentare), văduva, rămasă fără nici un ajutor (ca şi Mîşkin în Elveţia de altfel), se zbate într-o „neagră mizerie", încă în viaţă dar bolnavă, locuia la Pskov (unde Ganea, anchetînd cazul, o vizitase), ultimele ei speranţe punîndu-şi-le în Antip. Pe baza tradiţiei orale existente, întreţinute de familia binefăcătorului său, Burdovski fusese sincer convins că e „fiul lui Pavlişcev". De acest lucru erau încredinţaţi atît prietenii cît şi avocatul lui, Cebarov — un om nu prea onest de altfel cu care Mîşkin avusese o întrevedere în urmă cu cinci săptămîni, în localitatea Z. (Înfăţişat ca „un spirit progresist" în articolul de calomniere a prinţului Lev Nikolaevici din săptămînalul umoristic, Cebarov este cel care pusese totul la cale, acţionînd aproape fără voia clientului său. Tinerii sînt victimele avocatului, „o canalie" care dă întregii afaceri un aer de escrocherie. În cele din urmă se recunoaşte însă că „n-a fost la mijloc nici o escrocherie, nici chiar din partea lui Cebarov", încredinţat şi el, ca şi ceilalţi, că Burdovski e fiul lui Pavlişcev şi că are deci nişte drepturi pe care încercase doar să le apere fără scrupule într-un chip cît mai profitabil, desigur şi pentru el.) Afacerea Burdovski nu constituie aşadar o înscenare a ‚nihiliştilor' ci o revendicare sinceră, bazată pe premise false şi susţinută într-un chip discutabil. ● Expunerea lui Ganea îl convinge pe loc pe Burdovski de netemeinicia pretenţiilor sale. Recunoaşte că a fost înşelat: „dar nu acum, de Cebarov, ci mai de mult, mai de mult" şi vrea să se retragă imediat. Renunţă la cele zece mii de ruble pe care Mîşkin doreşte să i le ofere şi îi înapoiază prinţului plicul conţinînd doar o sută din cele 250 de ruble pe care acesta i-l trimisese prin Cebarov (restul de 150 de r. intraseră în buzunarul avocatului, ca onorariu). E repezit, stîngaci, dar cinstit şi mîndru. ‚Demascarea' lui Burdovski îi dezvăluie acestuia o altă faţă, surprinzătoare calităţi. Articolul calomnios îndreptat împotriva lui Mîşkin şi Pavlişcev, a cărui publicare o aprobase dar din al cărui text nu cunoştea decît o parte, îl nemulţumeşte. Îşi iubeşte ca puţin alţii mama (deşi acceptase cu uşurinţă ca ea să fie expusă oprobriului public în „pamfletul acela dezgustător" care îl declara „fiul lui Pavlişcev") şi munceşte din greu dînd lecţii — ca s-o întreţină (după terminarea liceului a frecventat „nişte cursuri practice"): „te consider un om cu sentimente nobile, domnule Burdovski", „un om cu sufletul neprihănit", îi spune, adresîndu-i-se oarecum în numele tuturor, Ganea. ● Dacă Burdovski nu este „fiul lui Pavlişcev", el este însă, se poate spune, ‚fratele' lui Mîşkin. Acelaşi binefăcător le-a ocrotit amîndurora, lui Lev Nikolaevici şi lui Antip, copilăria şi tinereţea, Pavlişcev devenindu-le tată pe linie filantropică. Cele două personaje seamănă apoi prin naivi-

Scanned with OKEN Scanner

tate şi neajutorare : „un om credul, fără apărare", „un om inocent, pe care toată lumea îl înşeală", spune Mîşkin despre Burdovski (dar acelaşi lucru l-ar putea spune şi despre sine însuşi). În al treilea rînd, Mîşkin şi Burdovski se înrudesc prin boală. Pavlişcev avusese o evidentă slăbiciune pentru copiii handicapaţi, marcaţi de diverse maladii şi infirmităţi. Aşa fusese Lev Nikolaevici, aşa fusese şi micul Antip, „gîngav, slăbuţ şi bolnăvicios", nevoit să-şi facă studiile „sub o îndrumare specială". Mîşkin îl consideră pe Burdovski (ofensat de acest diagnostic) „atins de boala de care şi el se tratase în Elveţia" : „Şi eu am fost într-o asemenea situaţie înainte de a pleca în Elveţia — îl consolează prinţul : bolboroseam şi eu cuvinte incoerente ; vrei să-ţi exprimi gîndul şi nu poţi..." Semnul bolii lor e incapacitatea de exprimare. Dar în vreme ce evanghelicul Mîşkin se descătuşează din această neputinţă, devenind în compensaţie chiar elocvent, ‚fratele' lui mai mic cu 4—5 ani, ‚nihilistul' Burdovski, „foarte influenţabil" şi „care poate cădea uşor sub înrîurirea nefastă", rămîne practic lipsit de darul vorbirii, pecetluit. De-a lungul întregului episod în care apare, „bîlbîitul, nevolnicul acesta" nu poate pronunţa de fapt o singură frază coerentă ! Limbile se leagă sau se dezleagă la Dostoievski în funcţie de ideologia personajelor. ● După stabilirea adevăratei identităţi a lui Burdovski, raporturile dintre el şi Mîşkin rămîn încordate (deşi prinţul se purtase ireproşabil cu Antip şi cu toate că Antip aflase că Lev Nikolaevici, discret ca de obicei, o ajutase cu bani pe mama lui) : stau „unul în faţa celuilalt ca doi duşmani", observă Ippolit. Apoi însă, la flacăra afecţiunii lui Mîşkin, Antip se moaie ca ceara. Într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Lev Nikolaevici, el îşi exprimă stima faţă de prinţ dar consideră că raporturile dintre ei trebuie să înceteze. Nu vor înceta însă (vor înceta în schimb raporturile lui Antip cu Doktorenko) şi, spre surprinderea lui Lev Nikolaevici, Burdovski apare la aniversarea sa, întovărăşindu-l pe Ippolit (la căpătîiul căruia va veghea după încercarea de sinucidere a acestuia). Cei doi ‚fii ai lui Pavlişcev' se împacă definitiv (deşi fără prea multe vorbe) şi în Partea a patra, IX, îl vedem pe Burdovski, „care a primit cu entuziasm această însărcinare", ales cavaler de onoare al Nastasiei Filippovna. După fuga acesteia cu Rogojin, va urmări un timp, „profund zguduit" de întîmplare, împreună cu Keller, cupeul fatalului cuplu. Cavalerul de onoare nu se dovedeşte însă mai destoinic decît mirele : amîndoi o pierd, fraţi întru neputinţă, pe Nastasia Filippovna.

BURMISTROV, GRIGORI SEMIONOVICI, Idiotul, v. la Ivolghin, A. A.

C

CEBAROV, Crimă şi pedeapsă, v. la Zarniţîna, P.P.

CEBAROV, Idiotul, v. la Burdovski, A.

CERVIAKOV, Adolescentul, v. la Piotr Ippolitovici.

CIJOV, ALEXEI IVANOVICI, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

CIUPITUL, Adolescentul, v. la Semion Sidorîci.

COPOIU, Fraţii Karamazov, v. la Gorstkin.

CORALIA, Idiotul, v. la Lihaciov.

CREEGS, Demonii, v. la Şatova, D.P.

CRONICARUL *, Fraţii Karamazov. Relatează ca personaj-autor anonim (destul de palid diferenţiat de autorul real) întîmplările constituind materia naraţiunii cu excepţia intervalelor în care cuvîntul aparţine direct — pentru un timp mai lung —

* Denumire convenţională, curent folosită în exegeza dostoievskiană

Scanned with OKEN Scanner

unor protagoniști precum Mitea, Aleoșa sau Ivan. Se declară biograful lui Alexei Feodorovici Karamazov, „atît de drag mie", adevăratul său erou și precizează că „viața" pe care o scrie cuprinde „două romane": „Mai important mi se pare a fi cel de al doilea dintre ele, care înfățișează viața actuală a eroului meu, cum trăiește el și ce face în momentul de față. În timp ce primul roman prezintă lucruri petrecute acum treisprezece ani și nici nu e, de fapt, un roman, ci numai un fragment din prima tinerețe a eroului. Nu mă pot lipsi totuși de el, fiindcă multe din împrejurările zugrăvite în cel de al doilea roman n-ar putea fi atunci înțelese cum trebuie." Cronicarul (autorul fictiv) descrie deci „lucruri petrecute acum treisprezece ani". Cînd anume descrie el ceea ce descrie, cînd își scrie cronica și ce înseamnă acel „acum" și „în momentul de față" nu ne mai spune însă. Prefața „din partea autorului" așezată în fruntea primului tom (roman), singurul pe care Autorul, adică Dostoievski a apucat să-l realizeze, ne îndreptățește să considerăm anul tipăririi ei și a primelor nouă Cărți din Frații Karamazov chiar ca anul scrierii textelor. „Acum" și „în momentul de față" înseamnă așadar 1879, cînd romancierul a început să-și publice ultima sa operă în revista Russki vestnik. Timpul (prezentul) acțiunii rezultă prin urmare din scăderea a 13 ani din timpul (prezentul) narării: 1879—13 = 1866. Anul în care putem astfel presupune că au avut loc evenimentele (legate de evenimentul central: moartea tragică a lui Feodor Pavlovici Karamazov) povestite în primul tom este însă uneori depășit în direcția anului în care presupunem că au fost redactate însemnările despre ele. Prezentul evocării ‚trage' spre sine prezentul evocat. Servitorul Grigori de pildă îi oferă stăpînului său la masă, ca noutate a zilei, martiriul soldatului rus Foma Danilov, petrecut în 1875! ● Despre sine însuși, ca personaj, cronicarul ne furnizează foarte puține date. Știm doar că e din același județ cu Feodor Pavlovici Karamazov și că locuiește în Scotoprigonievsk, „orașul nostru", cum spune nu o dată. Nu-și declină numele, nu-și precizează vîrsta și ocupația. Din Cartea întîi, I, unde evocă „o domnișoară din generația «romantică» de altădată" pe care a cunoscut-o „cîndva" (și care, „după cîțiva ani de tainică iubire pentru un domn, cu care de altfel s-ar fi putut mărita oricînd fără nici un fel de inconvenient și-a făurit singură în închipuire tot felul de piedici ce s-ar fi ridicat în calea fericirii sale și pe care nu le-ar fi putut cu nici un chip înlătura, încît, în cele din urmă, într-o noapte vijelioasă, și-a făcut seama, aruncîndu-se de pe un mal rîpos, unde, pare-mi-se, se afla o stîncă, în valurile clocotitoare ale unui rîu destul de adînc, și s-a înecat dintr-o simplă fantezie, numai și numai ca s-o imite pe Ofelia lui Shakespeare") și din Cartea a doua, III, unde o evocă pe „apucata" adusă înaintea lui Zosima („Nu știu cum o mai fi acum, dar în copilărie am avut adeseori prilejul să văd asemenea muieri lovite de streche prin satele și mănăstirile noastre. Aduse la liturghie, bolnavele începeau să scheaune sau să latre ca niște cîini, de răsuna biserica, dar cînd ieșea preotul cu sfintele daruri și rudele lor le mînau din spate, ca să fie mai aproape, li se potoleau «năbădăile» și-și găseau astîmpăr pentru o bucată de vreme. E un lucru care, încă din copilărie, mi-aduc aminte că mă uimise peste măsură. Tot atunci însă am auzit de la niște moșieri și mai ales de la profesorii mei de la școală, pe care îi rugasem să-mi explice fenomenul acesta, că de fapt femeile cu pricina simulează nebunia ca să nu muncească și că boala lor putea fi totuși lecuită cu ajutorul unor pedepse drastice; și, ca să mă convingă îmi citau o mulțime de anecdote. Care nu mi-a fost mirarea cînd, mai tîrziu, am aflat de la niște medici specialiști că nu poate fi vorba de nici o prefăcătorie, ci de o necruțătoare boală de femei ce bîntuie mai ales la noi în Rusia, ca o mărturie a soartei hărăzite femeilor noastre de la țară..."), se poate deduce că povestitorul (autorul fictiv) nu este un om tînăr: aparține nu generației „de astăzi" ci uneia, romantică sau nu, de „altădată". Referitor la ocupația sa mărturisește numai ce nu este: „Nu sînt medic", spune el la începutul capitolului despre vedenia lui Ivan. Din însuși textul cronicii ne putem face în schimb o idee despre preocupările sale: de filolog, istoric, scriitor. Se gîndește să scrie nu doar al doilea tom anunțat chiar din prefață (dar în legătură cu care exprimă la un moment dat — vorbind despre pasiunea lui Ivan pentru Katerina Ivanovna — profetice îndoieli: „Cred însă, că nu e locul aici să vorbim despre această nouă pasiune a lui Ivan Feodorovici, care avea să influențeze mai apoi întreaga sa viață; cel mult ar putea constitui subiectul unei alte povestiri, al unui nou roman, pe care nu știu dacă am să-l scriu vreodată" — s.n.) ci și, după ce va fi „încheiat vastul roman al fraților Karamazov", alte cărți (despre ascensiunea lui Perhotin de exemplu). Ca scriitor, autorul fictiv — „indiscret et effacé" (Jacques Madaule) — pare interesat în primul rînd de fapte („Și acum, să trecem la fapte", își încheie el grăbit prefața), nu evită să-și recunoască (am spune demonstrativ, pentru a sublinia că e doar un simplu cronicar, un biograf) limitele, atunci cînd ignoră ceva

Scanned with OKEN Scanner

(„nu știu...“, „asta n-aș mai putea să vă spun“) sau cînd nu poate reda decît parțial un eveniment sau o scenă (procesul lui Mitea de pildă), manifestă prudență („În ce mă privește...“). „Înainte de orice îl preocupă personalitatea omului“, povestitorului aparținîndu-i cîteva schițe de tipuri umane (realiști, meditativi, geloși, extravaganți). Studiul omului nu se termină în roman cu clasificarea lui, ci începe cu ea, caracterizările generale dîndu-se la început (ed. acad., vol. 15, p. 479). Ponderat, bazîndu-se pe rațiune și bun-simț, cronicarul pune o pedală eventualelor exagerări (Zosima e înfățișat — precizează el — așa cum îl vedea pe atunci Aleoșa), își păstrează independența părerilor (observînd de exemplu că stăreția poate ajunge „o armă cu două tăișuri“), explică pe cale naturală vindecarea femeilor „lovite de streche“ în contact cu slujitorii bisericii sau imposibila săritură peste gardul înalt executată de Smerdeașciaia, o pitică agilă chiar și în starea ei de femeie gata să nască. Realismul cronicarului este însă înșelător, am spune oarecum perfid, fantasticul fiind sugerat în roman prin procedeul dublei (triplei, multiplei) motivări. Titlul celui mai suspect de supranatural episod, pendulînd între medicină și misticism literar, este în acest sens concludent (Vedenia lui Ivan Feodorovici. Diavolul.) Ca personaj, autorul fictiv există mai ales prin reacțiile sale (diferite) față de celelalte personaje. Față de Aleoșa nutrește „o deosebită stimă“ și ascultă „înfiorat“ prima depoziție la proces a Katerinei Ivanovna : „Tremuram tot, înfiorat, ascultînd-o“. În schimb e ironic nu numai față de Perhotin (a cărui pasiune pentru doamna Hohlakova o comentează cu un „de, fiecare om cu gusturile lui“) ci și față de Mitea, naiv uneori (în ce privește relațiile dintre Samsonov și Grușenka de pildă), și veninos — din cine știe ce pricină — cu „ftizicul și înăcritul procuror“ (Ippolit Kirillovici). Răutatea personajului-autor subliniază caracterul mai mult sau mai puțin subteran al cronicarilor dostoievskieni, caracter din care rezultă și poziția lor de naratori (deloc atotștiutori). Pe de altă parte relatarea cronicarului se modifică în funcție de personajul la care se referă, împrumutîndu-i trăsăturile. Citînd începuturile primelor trei capitole ale Cărții a zecea (Ștrengarii) : „Sîntem în noiembrie, la începutul lunii. Afară e un ger de minus unsprezece grade și, de cînd s-a lăsat gerul, e ghețuș pe jos“ ; „Așadar, în dimineața aceea geroasă de noiembrie, bîntuită de un vînt năprasnic, Kolea Krasotkin rămăsese acasă. Era duminică și nu avea școală.“ ; „Kolea însă n-o mai auzi. În sfîrșit, era slobod să-și ia valea.“ A. V. Cicerin a arătat magistral cum **„Ясность синтаксического строя, чистота слога“** corespunde și exprimă **„Ясность и прямолинейная простота Коли Красоткин“** liderul „ștrengarilor“.

D

DARDANELOV, Frații Karamazov. Profesorul de istorie universală al lui Kolea Krasotkin, pe care acesta din urmă reușise să-l ‚încuie‘ odată întrebîndu-l „Cine a întemeiat Troia“. Profesorul, care ar fi putut să găsească răspunsul, sau cel puțin o parte din el, chiar în numele său (Dardanelov), „începuse să bată cîmpii, vorbind despre dizlocarea și migrațiunile popoarelor și despre legende în general, dar cine anume înființase Troia și cum se numeau fondatorii ei nu fusese în stare să răspundă, ba chiar lăsase să se înțeleagă că, după părerea lui, dintr-un motiv ori altul, întrebarea era neserioasă și nu prezenta nici un fel de interes. Copiii însă (colegii de clasă ai lui Kolea Krasotkin, n. n.) rămăseseră încredințați că Dardanelov habar n-avea cine înte-

Scanned with OKEN Scanner

meiase Troia". Nu există dovezi că profesorul i-ar fi purtat pică elevului care îşi permisese să-l pună în încurcătură şi care de fapt, deşi se ferea s-o arate la şcoală, îi „era drag". Îi era drag (sentiment derivat) pentru că îi era dragă, „de mult", doamna Krasotkina, căreia, „om încă în floarea vîrstei şi holtei", cu un an în urmă (faţă de anul acţiunii romanului — probabil 1866), „luîndu-şi inima în dinţi şi tremurînd tot de teamă şi timiditate, se încumetase chiar să-i ceară mîna". Fusese refuzat „net", însă „după anumite indicii misterioase, Dardanelov se socotea îndreptăţit să creadă că nu era chiar atît de indiferent sentimentalei văduvioare, o femeie atît de încîntătoare, dar din păcate atît de virtuoasă". Oferindu-i profesorului îndrăgostit ocazia să intervină la direcţiunea şcolii, ca şi „printre colegi", în favoarea ştrengarului năzdrăvan, isprăvile de pomină ale lui Kolea, „figura cu trenul" şi „povestea cu gîsca", reuşesc „să spargă gheaţa" relaţiilor cu Krasotkina: „drept răsplată pentru faptul că nu pregetase să-i ia apărarea (băiatului, n. n.), i se dăduse a înţelege lui Dardanelov — firește, doar aşa, pe departe — că ar putea să nutrească unele nădejdi şi cum profesorul era şi el un fenomen de candoare şi delicateţe, această uşoară aluzie fusese de ajuns deocamdată pentru ca să se simtă pe deplin fericit". Moment episodic luminos, aproape idilic, suferinţele de soupirant răbdător şi delicat pe care virtuoasa Anna Fedorovna Krasotkina, retrasă într-o văduvie feciorelnică, i le provoacă profesorului de istorie universală (cu un nume în acelaşi timp prompt ‚la zi', ca un ecou hazliu al actualităţii, atît de profesional legat de arzătoarea în epoca planificării şi creării Fraţilor Karamazov „chestiune a Orientului", de Constantinopol, de Bosfor şi mai ales de Dardanele) ne întorc la... întemeierea Troiei. Troia este în roman o problemă a copiilor (Krasotkin, Smurov, Kartaşov), simbolizînd edificiul viitoarei vîrste de aur, a cărei piatră de temelie o constituie „piatra lui Iliuşa". Punîndu-i vestita întrebare încuietoare, care i-a adus nu puţină glorie printre conşcolari, Kolea îl include pe profesorul de istorie universală lacunar la capitolul troian în sfera simbolului. Un „fenomen de candoare", Dardanelov (după cum îl divulgă numele pe care însă nu pare a şti să-l ‚citească') este, alături de micii troieni ai romanului, cei trei copii preocupaţi de problema înfiinţării Troiei, un întemeitor al noii Troie, al cetăţii armoniei universale. Documentîndu-se după Istoria lui Smaragdov, Kartaşov înşiră numele a patru fondatori: Teucros, Dardanus, Ilus şi Tros. Tot patru sînt în roman şi fondatorii nominalizaţi ai Troiei ideale, întreprindere în primul rînd, firește, de ordin moral, spiritual: nu degeaba ironizează Kolea Krasotkin înţelegerea simplistă, în sens pur material, a unei acţiuni de întemeiere: „Şi, în general vorbind, ce înseamnă să întemeiezi o cetate sau un stat — îl chestionează el pe Kartaşov. Cum au procedat adică (Teucros, Dardanus, Ilus şi Tros, n. n.), au venit fiecare cu cîte o cărămidă în mînă s-o pună la temelie, ori cum?"

DARIA, Idiotul, v. la Ferdîşcenko.

DARIA ALEXEEVNA, Idiotul. Îşi face apariţia la serata Nastasiei Filippovna printre invitaţii de a doua mînă, la început nenumită: „o actriţă de vreo patruzeci de ani, foarte dezgheţată şi nemaipomenit de volubilă". În aceeaşi scenă se remarcă şi prin faptul că vine cu propunerea (tipică pentru genul de musafiră cu tupeu pe care îl reprezintă) de a juca cu toţii un „joc de societate", pregătind în felul acesta numărul lui Ferdîşcenko. Deşi autorul o prezintă drept „o veche şi devotată prietenă şi confidentă a lui Toţki" şi cu toate că unul din personajele cărţii (Ippolit) vorbeşte despre ea cu dispreţ („o cuconiţă foarte dubioasă"), Daria Alexeevna ni se înfăţişează mai degrabă ca o „devotată prietenă şi confidentă" a Nastasiei Filippovna, cîştigîndu-ne simpatia. În viforosul episod al zilei de naştere a eroinei o îndeamnă pe aceasta să nu scape prilejul şi să se mărite cu prinţul Mîşkin, a cărui cerere în căsătorie sub formă de discurs o înduioşează. Prefigurînd atitudinea prietenei sale faţă de fiul de negustor, îl ironizează în schimb pe Rogojin şi propune ca intrusul să fie dat afară. Hotărîrea finală a Nastasiei Filippovna (care îl refuză pe prinţ şi acceptă să meargă cu Rogojin) o îngrozeşte. Legătura dintre cele două femei continuă să fie strînsă şi în următoarele Părţi ale romanului. La Pavlovsk, Nastasia Filippovna locuieşte în vila Dariei Alexeevna. În tovărăşia acesteia, şi a unei „încîntătoare fetişcane de vreo şaisprezece ani", rudă îndepărtată cu actriţa, eroina îşi face remarcatele ei apariţii în public. Fata „cîntă admirabil" şi, seara, „căsuţa" în care locuiesc cele trei femei devine „un loc de atracţie pentru lumea care se plimbă". (Ruda Dariei Alexeevna, avînd vîrsta la care Nastasia Filippovna fusese sedusă de Toţki şi ceva din frumuseţea şi talentele ei, este un dublu al eroinei iar vocea ei excepţională ne aminteşte că la Otradnoie se găseau şi instrumente muzicale.) În vila de la Pavlovsk a Dariei Alexeevna (deşi nu în prezenţa ei) are loc întîlnirea dintre Nastasia Filippovna şi Aglaia. În cursul acestei întrevederi jupîneasa Dariei Alexeevna („care nu de mult s-a judecat cu logodnicul ei în faţa tribunalului") este citată de marea eroină ca termen de com-

Scanned with OKEN Scanner

paraţie, pentru a sublinia obtuzitatea potrivnicei sale. Dintr-un personaj menit parcă la început să rămînă anonim şi să facă simplă figuraţie Daria Alexeevna devine unul, dacă nu important, în orice caz pomenit în chip frecvent şi care ştie să se ţină aproape de marile scene, sau chiar să se introducă printre participanţii la ele (serata de la Nastasia Filippovna, întîlnirea dintre aceasta şi Aglaia). Nu întîmplător ea este cea care (împreună cu Lebedev şi văduva învăţătorului) alertează poliţia şi se află de faţă cînd aceasta pătrunde în locuinţa lui Rogojin după comiterea crimei.

DARIA FRANŢEVNA, Crimă şi pedeapsă, v. la Lieppewehsel şi la Marmeladova, S.S.

DARIA ONISIMOVNA, Adolescentul. Mama răposatei Olea. Purtînd în Partea a treia a romanului, dintr-o eroare rămasă necorectată în ediţiile din timpul vieţii scriitorului, numele de Nastasia Egorovna, personajul pare şi altfel oarecum rupt în două. Spre surprinderea cititorului mama îndoliată (a cărei suferinţă nu poate fi pusă la îndoială) ştie să se facă utilă şi este în general foarte activă. După sinuciderea Oliei, se aciuează mai întîi „pe lîngă Stolbeeva" („i se făcuse un rost în casa Stolbeevei"), aflîndu-se la început în grija Sofiei Andreevna, mama lui Arkadi Dolgoruki, şi a Tatianei Pavlovna Prutkova. Curînd trece însă sub înalta protecţie a Annei Andreevna Versilova, a cărei mesageră (în special pentru Arkadi) şi informatoare devotată (căci ştie să tragă cînd trebuie şi cu urechea) devine. Introdusă în secretele protagoniştilor (instalată în locuinţa personală a lui Versilov supraveghează îngrijirea misteriosului copil — rodul legăturii Lidiei Ahmakova cu prinţul Serghei Petrovici Sokolski) şi implicată în intrigile Annei Andreevna este la curent aproape cu tot ce se întîmplă. Ca sursă de informaţii, ea va juca un rol deloc neglijabil în destinul Adolescentului. Servindu-i ultimele noutăţi în timpul vizitei pe care i-o face din însărcinarea Annei Andreevna la începutul Părţii a treia, Daria Onisimovna (sau mai bine zis Nastasia Egorovna) îl va arunca din nou pe Arkadi — de-abia sculat din pat după boală şi mai hotărît ca oricînd să nu se mai amestece — în vîrtejul evenimentelor. Tot ea îi permite Adolescentului să asiste, nevăzut, la marea explicaţie dintre Katerina Nikolaevna Ahmakova şi Versilov de la locuinţa acestuia. ● Prigonită de soartă (văduvă, rămîne sub ochii noştri şi fără unicul ei copil), lipsită de mijloace de existenţă şi neajutorată, această femeie de cincizeci de ani care ar trebui să trezească numai compătimire reuşeşte să fie totuşi şi puţin antipatică — cu faţa „toată gălbejită", plină de zîmbete „mieroase" şi de o expresie „afectată", cu un fel neplăcut, „smerit şi umil" de a fi, cu vocaţia ei subalternă de măruntă intrigantă, de jalnică acolită. Dostoievski a desentimentalizat în chip abil acest personaj făcut parcă anume să intre într-un tipar melodramatic tocmai pentru a putea face din el un purtător de suferinţă. În marele spectacol al durerii omeneşti ‚regizat' de scriitor, Dariei Onisimovna îi revine una din scenele cele mai acute (O admirabilă caracterizare a suferinţei ei autentice dar lipsite de mirare, din capul locului resemnată, ca a oamenilor — şi mai ales a femeilor — care „au îndurat nespus de multe dureri mari şi mici, precum şi nesfîrşite necazuri, aşa încît au ajuns să nu se mai mire de nimic, nici măcar de o catastrofă cu totul neaşteptată, şi (...) care, pînă şi înaintea sicriului fiinţei celei mai dragi, nu uită nici una din regulile atît de greu învăţate ale unei purtări cît mai linguşitoare faţă de oameni", face autorul în Partea întîi, Capitolul al nouălea, IV). Într-o seară, trecînd pe la un Arkadi aflat în perioada independentă şi mondenă a existenţei lui şi care tocmai se pregătea să iasă în oraş, îi mărturiseşte acestuia, după timide ezitări şi lungi clipe de tăcere stingheritoare, zguduindu-se dintr-odată de plîns şi îmbrăţişîndu-l „cu căldură şi încredere" (cu toate că pînă atunci îi zîmbise „speriată şi umilă ca o roabă"), neliniştea de nesuportat care o cuprinde în amurg, cînd începe să se întunece, dorul nebun după Olea a ei. Remediul acestei suferinţe e goana bezmetică pe străzi, căci în sufletul disperatei mame încolţeşte o speranţă bizară, nemaiîncercată: „nu ştiu ce să mă fac, cum se înserează, nu mai pot răbda, cum se întunecă nu mă mai pot stăpîni, îmi vine să alerg pe stradă, să mă pierd în întuneric. Nu-mi găsesc liniştea, mi s-a năzărit de la un timp că îndată ce am să ies din casă, am s-o întîlnesc pe stradă. Şi umblu aşa, ceasuri întregi, şi mereu mi se pare că o văd. Mai bine zis, mă iau după cîte o femeie, mă ţin după ea şi mă tot gîndesc: ce-ar fi să fie ea, te pomeneşti că-i Olea mea? Şi gîndul ăsta nu-mi dă pace, şi tot umblu năucă, mă izbesc de oameni, şi simt cum mă îneacă amărăciunea. Mă izbesc de oameni de parcă aş fi beată, unii mă şi ocărăsc, dar îmi îngrop durerea în inimă şi nu mă duc la nimeni" (Arkadi, pe care-l consideră „mai bun decît toţi ceilalţi", e primul căruia i se destăinuie). Absurda închipuire a eroinei constituie o experienţă pur citadină, un miraj al marilor aglomerări urbane. Spectacolul atîtor fiinţe vii, trăind şi mişcîndu-se într-un chip aşa de firesc, sub-

Scanned with OKEN Scanner

mineză parcă însăşi certitudinea morţii. Oraşul pare capabil de a realiza un miracol: ca şi cum clocotul furnicarului uman al străzilor lui suprapopulate ar putea readuce la suprafaţă făptura dragă, dispărută în genunea neagră a neantului. ‚Resurecţia' poate fi provocată aici de ‚exemplul' contagios, antrenant al mulţimii de trupuri însufleţite care prin însăşi prezenţa lor fremătătoare exclud parcă moartea. Strada devine labirintul revenirii la viaţă, ea trebuie s-o ‚scoată' pe Olea, cîndva, într-o seară animată, plină de lume, printre cei vii, printre oamenii care o aşteaptă. Cu ceva din patetismul încercării lui Orfeu, la Dostoievski mama se duce să-şi recupereze din infernul citadin fiica moartă. ● Daria Onisimova i-a dat scriitorului prilejul să descrie într-o pagină zguduitoare una din cele mai ascuţite manifestări ale durerii evocate vreodată în literatură.

DARIA RODIVONOVNA, Adolescentul, v. la Dolgoruki, A.M.

DARZAN, ALEXEI VLADIMIROVICI, Adolescentul. 23 de ani, fost ofiţer de cavalerie, elegant şi chipeş, dintr-o „familie bună şi cunoscută" pe care o dezonorează însă ducînd „o viaţă destrăbălată" şi care la rîndul ei îl reneagă. În relaţii „destul de strînse" cu prinţul Serghei Petrovici Sokolski, confirmă, în scena vizitei pe care i-o face acestuia aristocratul de mare vază Naşciokin, vestea despre o posibilă căsătorie între Katerina Nikolaevna Ahmakova şi Bioring, citîndu-l şi pe un anume Dubasov, o autoritate incontestabilă în materie de informaţii şi noutăţi mondene. O remarcă de a sa prea puţin cuviincioasă dar superficială la adresa Katerinei Nikolaevna atrage, în aceeaşi scenă, intervenţia tăioasă, de cavaler al cinstei tinerei doamne, a lui Arkadi Dolgoruki. Ca personaj literar Darzan este o ‚copie' a prinţului Serghei Petrovici Sokolski, oglinda lui minusculă. Ca şi tînărul prinţ, „se învîrtea într-o societate deocheată"; ca şi acesta, fusese nevoit să demisioneze dintr-un regiment de gardă, juca nebuneşte prin tripouri şi era înglodat în datorii, luînd bani „pe camătă cu zece la sută pe lună". Îl mai apropie de ‚modelul' său prinţul Serghei Sokolski (care moare la închisoare) şi perspectiva unor sancţiuni penale: nu de mult dăduse o poliţă iscălindu-l în fals, ca girant pe (probabil respectabilul) Averianov; escrocheria constituie — explică Stebelkov („că doar la mijloc sînt opt mii de ruble") — „caz de puşcărie".

DAŞA, Demonii, v. la Şatova, D. P.

DEMENTIEV, N(M)IKOLAI (MIKOLKA), Crimă şi pedeapsă. Muncitor zugrav de 22 de ani, originar din judeţul Zaraiski, gubernia Reazan, lucrează în ziua crimei împreună cu consăteanul său probabil de o vîrstă Mitri (Mitka, Dmitri), zugrav de meserie şi el, în apartamentul de la etajul doi al imobilului în care locuieşte cămătăreasa Aliona Ivanovna. Repezindu-se ca un băieţandru să i-o plătească lui Mitri (care îi dăduse cu pensula peste obraz şi fugise), îi oferă lui Raskolnikov, pe punctul de a fi prins imediat după săvîrşirea omorului, posibilitatea de a se ascunde în apartamentul aflat în reparaţie. Urmărindu-l pe tovarăşul său de muncă şi de hîrjoană pe scări, la capătul cărora trece în goană pe lîngă „un portar şi nişte domni" (Koh şi Pestreakov se reîntorceau împreună cu unul din portarii uriaşei case ca să constate crima), Mikolka îl ajunge din urmă în gang pe Mitri şi se încaieră cu el, ţipînd şi rîzînd, sub privirile a „opt sau zece martori": „celălalt portar", „soţia primului portar şi tîrgoveaţa, care tocmai atunci se afla în odăiţa portarului", consilierul de curte Kriukov, „care în clipa aceea coborîse din trăsură" şi străbătea gangul „la braţ cu o doamnă". Apoi cel care provocase harţa reuşeşte să scape de cel care încerca să se ‚răzbune' şi urmărirea continuă pe stradă, pînă departe, de data aceasta însă fără succes. Astfel că Dementiev se întoarce primul în apartamentul părăsit cu puţin timp în urmă şi găseşte în dosul uşii fatala cutie cu cercei de aur căzută din buzunarul lui Raskolnikov pe care pofta de joacă a celor doi flăcăi îl salvase în ultima clipă. În aceeaşi seară, fără a-l mai aştepta pe Mitri, Mikolka se duce la Duşkin, Afanasi Ivanovici, „proprietarul cîrciumii din faţa casei în care s-a petrecut crima", „cămătar" şi „tăinuitor de obiecte furate", de fel de prin părţile lui şi amanetează cutiuţa — adevărată cutie a Pandorei pentru flăcău. Pretinde că a găsit obiectul pe trotuar şi primeşte pentru el doar o rublă de la Duşkin, care îl cunoştea „de cînd era copil" şi care înţelege să profite de naivitatea tînărului. Deşi n-avea „darul beţiei", Mikolka nu se dădea în lături să chefuiască atunci cînd i se ivea prilejul. În cîrciuma lui Duşkin bea pe loc „două ţoiuri", apoi dispare. Se întoarce acasă abia în zori, „beat turtă" (după cum va relata Mitri, cu care locuia împreună): „a stat ca la vreo zece minute şi a plecat iar". În ziua aceea nu vine la lucru (la apartamentul de la etajul doi) şi Mitri isprăveşte treaba singur. În a doua noapte după crimă doarme în cartierul Peski, „la cei din Colomna". A treia zi, de dimineaţă, revine în cîrciuma lui Duşkin, unde în acel moment nu se găseau decît doi muşterii şi doi băieţi de prăvălie şi unde află, din gura proprietarului care începuse deja

Scanned with OKEN Scanner

să-l bănuiască, de crimă. Vestea îl sperie atît de tare încît o ia pur şi simplu la fugă în ciuda intenţiei cîrciumarului de a-l reţine cu forţa. Convins acum pe deplin de vinovăţia flăcăului, Duşkin îl denunţă la poliţie unde pretinde că a primit obiectul ca amanet numai ca să-l ajute pe aducător să-l răscumpere sau, dacă ar interveni ceva suspect, să-l înfăţişeze „un' se cuvine". Cîrciumarului (reţinut, ca şi Mitri, la poliţie) i se face o percheziţie. Dementiev e prins (după ce fuseseră anchetaţi şi cei din Colomna) tocmai lîngă bariera N-skaia, „la han", unde îşi amanetase crucea de argint de la gît, băuse „un ţoi" şi încercase să se spînzure, într-o şură ; „baba" (care se ducea să mulgă vaca) l-a văzut însă la timp şi a dat alarma. Mikolka se resemnează şi cere să fie dus la poliţie. Arestat, neagă la început că ar fi ucis şi jefuit. ‚Avocatul' lui în roman, Razumihin îi demonstrează, în discuţia cu Zosimov de la căpătîiul lui Raskolnikov bolnav, nevinovăţia. De care este pe deplin convins şi anchetatorul Porfiri Petrovici. Cu toate acestea, dintr-odată, zugravul mărturiseşte „tot", dînd peste cap planurile lui Porfiri şi făcîndu-l să rateze „surpriza" pe care i-o pregătise lui Raskolnikov pe punctul, în acel moment, de a fi înfrînt. Mikolka acordă adevăratului ucigaş o amînare. ● Personajul e explicat de Porfiri Petrovici în cursul ultimei sale întrevederi cu Raskolnikov (Partea a şasea, II) : „emotiv ca un artist", „naiv, sensibil, inimos, lunatic", Mikolka se pricepe „să cînte şi să joace, spune basme de se adună lumea şi de prin alte locuri să-l asculte". „E în stare să rîdă pînă nu mai poate dacă îi arăţi un deget. Uneori bea pînă cade în nesimţire, dar nu din năravi, ci copilăreşte, fiindcă se ia cu alţii care beau". E rascolnic, mai precis sectant : „în familia lui sînt begunî" (Begunî, de la vb. **Бегать** = a fugi, constituiau una din sectele marei schizme [раскол] religioase ruse ivită ca urmare a reformelor introduse de patriarhul Nikon în anul 1653, sectă întemeiată de soldatul fugar Evfimi. Begunî considerau eretică biserica pravoslavnică şi credeau că Anticrist domneşte deja pe pămînt. Nu recunoşteau de aceea nu numai biserica rusă, dar nici statul rus. Preconizau ca unică soluţie fuga în păduri şi pustiuri, îndepărtarea de societate şi familie, nesupunerea la legile civile. În dorinţa lor de a-şi asuma suferinţa, Dostoievski vedea — Jurnalul scriitorului 1873, cap. V — expresia uneia din trăsăturile esenţiale ale poporului rus.) A stat doi ani într-un sat sub conducerea spirituală a „unui oarecare stareţ" ; se ruga noaptea lui Dumnezeu, citea cărţi vechi, „adevărate" pînă „se năucea de-a binelea". Cuprins de un „mare avînt religios", a vrut chiar să se retragă în pustie. Petersburgul a avut „o influenţă covîrşitoare" asupra lui („mai ales sexul slab şi, desigur, vinul") (Asemenea rupturi, treceri bruşte de la un tip de existenţă sobru, sau chiar auster, la un altul frivol intervin adeseori în biografia tinerilor în opera lui Dostoievski, un exemplu pregnant constituindu-l în acest sens Arkadi Dolgoruki, Adolescentul) : foarte impresionabil, a uitat de stareţ şi „de toate celelalte" ; „l-a îndrăgit un artist, a început să se ducă pe la el şi tocmai atunci s-a nimerit şi cazul acesta. S-a speriat şi hait ! — să se spînzure", presupune Porfiri Petrovici. În închisoare însă — continuă anchetatorul — îşi aduce aminte de stareţ, redeschide Biblia şi începe din nou să se roage : acum vrea cu orice preţ „să pătimească" : îşi asumă în consecinţă o crimă străină (Ajuns în acest punct, Porfiri îşi aminteşte de un alt deţinut care ca „să pătimească" a simulat un atentat asupra unui superior, aruncînd în direcţia lui cu o cărămidă dar în aşa fel ca să nu-l lovească — ‚amintire' desprinsă aproape cuvînt cu cuvînt din Amintiri din Casa morţilor). Într-un roman în care eroul principal e dublat în toate acţiunile şi intenţiile sale (de studentul din local care, în discuţia cu ofiţerul, justifică anticipat asasinarea cămătăresei, de femeia care se aruncă de pe pod în apă de lîngă umărul lui etc.), lucrătorul zugrav Dementiev prefigurează momentul mărturisirii crimei şi lungul calvar al expierii. Un „fanatic smintit", rascolnicul Mikolka se înrudeşte vizibil cu nu mai puţin fanaticul Raskolnikov. După cum a arătat M.S. Altman, amîndoi sînt din aceeaşi gubernie, Reazan — un ţinut pe vremuri cu o mare densitate de credincioşi rascolnici.

DEMIDOV, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

DERGACIOV, Adolescentul. De profesie tehnician, căsătorit, în vîrstă de 25 de ani, conduce — mai ales în discuţiile pe care le poartă — grupul de tineri întrunindu-se mai mult sau mai puţin conspirativ în locuinţa lui. Prima frază pe care o aude Arkadi Dolgoruki cînd, la insistenţele lui Zveriev, se decide să vină la Dergaciov (mai mult pentru a face cunoştinţă Cu Vasin şi Kraft) : „Quae medicamenta non sanant — ferrum sanat, quae ferrum non sanat — ignis sanat !" constituie, se poate spune, deviza grupului. Format, în ziua în care Adolescentul îl vizitează pentru cea dintîi şi ultima oară pe Dergaciov, din vreo zece persoane. Dintre acestea Arkadi remarcă două femei, una de douăzeci de ani, cealaltă de 30 (amîndouă „ascultau foarte atent, dar nu se amestecau în vorbă"), pe tînărul îmbrăcat ţărăneşte („încruntat, tăcut, care se mulţumea să asculte ce vorbeau

ceilalți") și pe învățătorul Tihomirov, cel mai volubil dintre toți (pînă la izbucnirea lui Arkadi). Declarîndu-se de acord cu premisa („aș spune că mă și bucură") teoriei lui Kraft (care susține, după cum rezumă Dergaciov, că „poporul rus este un popor de mîna a doua"), Tihomirov îi combate însă concluzia, refuzîndu-i autorului teoriei dreptul de a se sustrage „de la activitatea de folos obștesc numai fiindcă Rusia ar fi destinată să joace un rol secundar." Fericit de a fi reușit să se elibereze de „prejudecățile patriotice", socotind că adevăratul scop al efortului uman nu îl poate reprezenta decît omenirea, Tihomirov luminează, prin contrast, concepția lui Kraft. În timpul discuțiilor se face de mai multe ori auzită vocea unui oponent impertinent care contrazice cu sarcasm sau completează cu ironie pe toată lumea (dar în primul rînd — și cu o satisfacție deosebită — pe Arkadi), voce care în cele din urmă se constată a aparține unui ins „mărunțel, roșcovan și pistruiat" pe nume Kudriumov, „omul de nimic", cum îi spune, enervat de întreruperile sale răutăcioase, Adolescentul. În singura scenă în care apare Dergaciov (Partea întîi, Capitolul al treilea, III—V), atît el cît și soția lui (aceasta, reușind să împace îndatoririle de tînără mamă cu dreptul participării la discuții, intervine la un moment dat „de după ușă" — unde alăpta discret — în favoarea respectării „legilor naturii și ale adevărului") sînt evocați de narator fără antipatie. La plecare de altfel Arkadi va strînge mîna gazdei „cu toată puterea", scuturîndu-i-o „de cîteva ori". (După opinia lui A. S. Dolinin, în Adolescentul scriitorul a manifestat „tendința de a arăta o altă atitudine față de activitatea revoluționară a tineretului" în comparație cu aceea din Demonii.) Următoarele referiri din roman la Dergaciov și la cei din grupul lui — ce-i drept scurte și rare — sînt însă negative. Versilov crede că „sînt mai prejos de orice critică" și însuși Vasin (care participase la întîlnirile lor) îi consideră „niște flecari și nimic mai mult". În Epilog Adolescentul se mărginește la afirmația că despre Dergaciov (la cei de „teapa lui" face o aluzie disprețuitoare și Nikolai Semionovici) și despre ceilalți (care fuseseră între timp arestați) nu are „nimic nou de spus" (prea multe nu ne spusese el nici în textul romanului). Personaj cu model istoric direct (A. V. Dolgușin și membrii cercului său fuseseră arestați în 1873 iar procesul lor avusese loc în anul următor, între 9 și 15 iulie) și cu o pondere destul de mare în Carnete, Dergaciov își restrînge mult rolul în textul definitiv al romanului, rămînînd izolat de ceilalți eroi ai cărții, cu care nu izbutește să intre în contact și pe care nu reușește să-i influențeze în vreun fel, închis în „cercul" său. Apolitismul Adolescentului (preocupat de cu totul alte lucruri!) a facilitat trecerea în umbră a lui Dergaciov și a tovarășilor lui.

DMITRI MITRICI, Demonii, v. la Blum.

DOBROLIUBOV, Demonii, v. la Matriosa.

DOKTORENKO, VLADIMIR, Idiotul. Nepotul lui Lebedev (din partea unei surori, defuncta Anisia), e unul din reprezentanții „tinerei generații" în roman. În vîrstă de 20 de ani, „destul de chipeș" („față smeadă, ochi mari, negri, părul lung și des, precum și tuleie mai răsărite, cu pretenție de barbișon și favoriți"), și-a întrerupt studiile universitare. E hotărît să și le reia într-o zi și e convins că va reuși deoarece, după cum spune, „am voință". Deocamdată intenționează să se mulțumească cu un post modest la calea ferată. Cum însă pierduse la cărți ultimii bani (cu care trebuia să-și cumpere hainele necesare prezentării la slujbă), el ‚ocupă' de trei zile locuința lui Lebedev (unde Mîșkin îl găsește culcat pe o canapea) pentru a-și obliga în felul acesta unchiul, pe care de altfel se amuză să-l ironizeze și să-l contrazică mereu, să-i acorde un nou împrumut. Lebedev își prezintă nepotul drept un ateu, „un răzvrătit" și „un conspirator", „al doilea viitor asasin al unei alte familii Jemarin" (aluzie la crima-masacru din Tambov, de la 1 martie 1868, comisă de liceanul de 18 ani Vitold Gorski; pătrunzînd în casa unui negustor, acesta a omorît șase persoane printre care și un copil de 11 ani). Evident că Lebedev, aflat într-o necontenită dispută de opinii cu nepotul său (la care de altfel ține mult) exagerează și glumește dar „tînărul obraznic" este într-adevăr prezentat de scriitor ca un nihilist (singurul autentic de fapt din grupul de ‚nihiliști' din roman). Esența personajului autorul și-a propus s-o sugereze chiar prin numele lui, de care purtătorul e de altfel foarte mîndru. Doktorenko are siguranța de sine și înfumurarea dezinvoltă a celui încredințat că deține în toate privințele adevărul, se consideră ‚doctor' în ale vieții, un infailibil cunoscător al oamenilor, al relațiilor dintre ei, al nevoilor lor și al principiilor după care trebuie să se ghideze. Doktorenko e probabil unicul personaj din Idiotul care izbutește să-i devină antipatic lui Mîșkin, atît de binevoitor de obicei cu toți semenii săi și atît de tolerant față de slăbiciunile și defectele lor („tînărul obraznic" îl obsedează ca o piază rea pe prinț în seara premergătoare crizei de epilepsie). Nepotul lui Lebedev reapare în scena cu „fiul lui Pavlișcev" (v. la Burdovski, A.), pentru ale cărui drepturi pledează răspicat:

Scanned with OKEN Scanner

„Pretindem şi nu cerşim", spune el. E cel mai nesuferit din toată ‚delegaţia' dar în acelaşi timp singurul dintre cei patru tineri care ştie să vorbească. Dovedind prezenţă de spirit în mijlocul tulburării generale, el ţine un adevărat discurs şi, impertinent ca întotdeauna, îşi permite să fie sarcastic cu Mîşkin. Articolul calomnios la adresa lui Pavlişcev şi a prinţului îl nemulţumeşte însă (o notă bună pentru personaj). Avea cunoştinţă de text dar fusese împotriva publicării lui. Din pricina acestei atitudini probabil, deşi continuă să susţină „drepturile" lui Burdovski pînă la spulberarea lor definitivă de către Ganea Ivolghin, care le dovedeşte netemeinicia, caracterul negativ al personajului (ce nu trece graniţa dintre Părţile a doua şi a treia ale romanului) se estompează în ultimele lui secvenţe şi replici.

DOLGORUKI, ARKADI MAKAROVICI, Adolescentul. Fiul nelegitim al lui Versilov, din legătura acestuia cu o iobagă (Sofia Andreevna, soţia lui Makar Ivanovici Dolgoruki), crescut ca un orfan, printre străini, departe de părinţi, este unul din personajele cu cea mai puternică determinare socială din opera lui Dostoievski. „Cînd intram pentru prima oară într-o şcoală sau mă întîlneam cu vreun om căruia îi eram dator să-i dau socoteală numai pentru că era mai în vîrstă decît mine — într-un cuvînt de cîte ori i se năzărea vreunui pîrlit de dascăl, preceptor, inspector şcolar sau popă să mă întrebe cum mă cheamă, la numele de Dolgoruki, fiecare găsea de cuviinţă să adauge într-o doară : — Prinţul Dolgoruki ? Şi de fiecare dată eram silit să le explic acestor nătărăi : — Nu, pur şi simplu, Dolgoruki (...) Iar cînd afla că sînt «pur şi simplu» Dolgoruki, interlocutorul meu mă măsura de obicei cu o privire absentă, nepăsătoare şi stupidă, care dovedea că nici el nu ştia de ce întrebase, pentru ca apoi să-mi întoarcă spatele. Dar cel mai rău mă simţeam jignit cînd întrebarea venea din partea colegilor mei de şcoală. Cine nu cunoaşte interogatoriul întregii clase, la care este supus orice elev nou venit. În ziua cînd se prezintă pentru prima oară la şcoală (oricare ar fi ea), elevul cel nou, descumpănit şi ruşinat, devine victima tuturor colegilor săi : toţi îi poruncesc, îl întărîtă, îl tratează ca pe o slugă. De obicei, un şcolar voinic şi rotofei se proţăpeşte pe neaşteptate în faţa victimei şi o măsoară îndelung, încruntat şi dispreţuitor. Elevul cel nou înlemneşte, se uită pieziş la el şi, dacă-i tare de virtute, aşteaptă în tăcere ceea ce va urma : — Cum te cheamă ? — Dolgoruki. — Prinţul Dolgoruki ? — Nu, pur şi simplu Dolgoruki. — Aha, pur şi simplu ! Dobitocule. Şi la urma urmei, are dreptate : nici nu se poate închipui o situaţie mai stupidă, decît să te numeşti Dolgoruki şi să nu fii prinţ." Evenimentul copilăriei sale îl constituie întîlnirea cu Versilov, care face băiatului de zece ani o impresie copleşitoare. Tatăl (trecînd ca un meteor prin trista existenţă a bastardului) devine astfel obiectul visurilor tenace ale lui Arkadi. Evenimentul ia „proporţii de piramidă". Cu timpul, se ivesc însă şi altfel de vise. Ideea puterii, ideea — ce-i încolţise în suflet pe cînd se afla de abia în clasa a VI-a de liceu şi la care va medita cu îndîrjire trei ani — de a ajunge un Rotschild prin „perseverenţă şi continuitate" (metodă primitivă dar — crede Arkadi — sigură) reprezintă marea construcţie de apărare şi refugiu a unui adolescent plin de resentimente împotriva tuturor. Şi în primul rînd împotriva lui Versilov, tatăl care se dezinteresase întreaga viaţă de el, cu o seniorială indiferenţă. (După cum a arătat A. S. Dolinin, un prototip real al personajului ca idee l-a constituit tînărul Nekrasov şi demonul său — milionul. Sosit în oraşul de pe malurile Nevei străin faţă de toţi şi sărac, pentru Nekrasov — aşa cum l-a interpretat Dostoievski în Jurnalul scriitorului, decembrie 1877 — bogăţia reprezenta un zid securizant, un mijloc de a-şi asigura independenţa.) Mereu fascinat, ca în copilărie, de Versilov, Adolescentul dobîndeşte (căci vîrsta nu e numai critică, ci şi criticistă) şi conştiinţa culpabilităţii tatălui. De legenda vieţii căruia, Arkadi ia cunoştinţă cu lăcomie. Spaţiu al prologului acţiunii (a cărei furtunoasă desfăşurare va avea loc în obişnuitul cadru petersburghez), Moscova anilor de pension şi de liceu ai lui Arkadi e un stup zumzăitor de zvonuri cu privire la Versilov. Adolescentul le absoarbe prompt, ca un burete : „de nouă ani nici n-am făcut altceva decît să adun informaţii cît mai amănunţite despre dumneata", îi va spune Arkadi tatălui său. Trăsătura detectivistică a personajului care se apropie de paternitatea indolentă a lui Versilov şi în genere de familia care practic l-a renegat din afară este evidentă aşadar încă din faza moscovită, premergătoare intrării în acţiune. ● Intrarea propriu-zisă în acţiune a lui Arkadi coincide cu sosirea lui la Petersburg. Motivul explicit al mutării dintr-o Capitală în alta îl constituie neaşteptata scrisoare cu care îl „onorase" Versilov invitîndu-l să vină la Petersburg şi promiţîndu-i „o slujbă particulară". Era primul semn pe care tatăl îl dădea fiului de la memorabila lor întîlnire, petrecută în urmă cu nouă ani. Cum Arkadi terminase „de curînd" liceul şi cum — grăbit să-şi pună în aplicare „ideea" — nu intenţiona

Scanned with OKEN Scanner

să se înscrie la Universitate, atras pe de altă parte de „enigma" pe care în ochii lui o reprezenta Versilov, ca şi de posibilitatea de a privi sfinxul drept în faţă, tînărul acceptă propunerea. Numeroasele date, în majoritatea lor contradictorii, referitoare la tatăl lui, pe care urma să le completeze la faţa locului, trebuiau să ducă la o concluzie, la un verdict : „venisem la Petersburg numai cu gîndul să-l judec (s.n.) pe acest om", va declara în lunga sa depoziţie Arkadi. Există însă şi un motiv implicit al sosirii personajului în oraşul de pe malurile Nevei. Cu trei luni înainte de a părăsi Moscova Arkadi intrase deja în posesia „documentului" (pe care Maria Ivanovna personal îl cususe în căptuşeala hainei tînărului ei protejat) — o scrisoare compromiţătoare prin dovezile de neloialitate filială cuprinse în ea, adresată de Katerina Nikolaevna Ahmakova lui Andronikov. Preţiosul manuscris dă Adolescentului sentimentul de a fi „stăpîn absolut", nu numai pe soarta lui, „dar şi pe a altora", printre aceştia numărîndu-se în primul rînd Versilov care, are Arkadi impresia, „e în mîinile mele". „Documentul" îi conferă peste noapte o parte din acea putere pe care personajul o visa voind să ajungă un Rotschild. Servind drept pretext pentru împlinirea unor intenţii de care Adolescentul însuşi nu părea să fie pe deplin conştient, invitaţia lui Versilov deschide porţile unui Petersburg în care viitorul milionar nădăjduia de pe acum să domine.

● Funcţia personajului e de a lega între ele numeroasele prezenţe umane şi diversele subiecte independente (în număr de cinci, după V. Komarovici) ale romanului. Din punct de vedere compoziţional Arkadi îndeplineşte rolul lui Ariel din Furtuna, determinînd în bună măsură intriga naraţiunii (Dintre romanele lui Dostoievski, Adolescentul se remarcă prin intriga cea mai bogată — dantelărie complicată, fină, spumoasă). Vîrît pînă peste cap în treburile celor mari, Adolescentul este un tipic personaj de legătură, un erou-suveică, una din acele stafete iuţi pe care scriitorul le lansează pe străzile Petersburgului său. Existenţa romanescă a lui Arkadi reprezintă un necontenit du-te-vino, este plină de o agitaţie de neînchipuit. Programul său zilnic (cel puţin în zilele capitale ale naraţiunii) este supraîncărcat. El trece dintr-o locuinţă în alta, aleargă de la o întîlnire la alta. Uşurinţa cu care intră în contact cu oamenii şi stabileşte relaţii are ceva hlestakovian (Arkadi este însă foarte departe de inconsistenţa eroului gogolian !). Capacitatea conexiunii, polivalenţa se explică în cazul personajului dostoievskian printr-o uriaşă disponibilitate sufletească. Se gîndeşte o clipă să fugă în America, să-l ucidă pe Bioring, să plece în lume cu Makar Ivanovici Dolgoruki, să acţioneze alături de josnicul Lambert. Cele mai înalte, mai curate aspiraţii şi cele mai întunecate tentaţii îl solicită deopotrivă, trăsăturile cele mai opuse coabitează în chip paradoxal. Arkadi este o sumă de contradicţii uimitoare. Deşi personajul are lungi stagii de solitudine sumbră : „am crescut în umbră" (în original în ungher), mărturiseşte el, deşi pledează pentru singurătate : „eu n-am ce căuta printre oameni" şi proclamă, memorabil : „моя идея-угол" şi deşi se autodescrie ca „o fire neîncrezătoare, posacă şi închisă", numindu-se de-a dreptul „ursuz", se agită totuşi cel mai mult printre semenii săi şi simte nevoia „de a îmbrăţişa pe oricine pentru — zice el — a-l face să vadă în mine un băiat bun şi să mă îmbrăţişeze la rîndul său". O extraordinară vocaţie a sociabilităţii sălăşluieşte în sufletul acestui om care a trăit multă vreme „retras într-un colţ" (subiectul iniţial al romanului constituindu-l „la formation d'un homme du sous-sol" — Nina Gourfinkel). Cele două tendinţe ale caracterului său se ciocnesc necontenit. De-a lungul întregului roman Arkadi repetă la tot pasul că e hotărît să fugă de acasă, s-o rupă cu ai săi. Neastîmpărul curiozităţii scormonitoare, care-l îndeamnă să „spioneze", să tragă cu urechea şi să întreţină relaţii cu indivizi dubioşi, marea putere de afecţie care-l face de pildă să creadă în nevinovăţia Katerinei Nikolaevna într-un chip aproape religios, în pofida oricăror argumente : „Am să rezist ispitei (...), n-am să dau înapoi din pricina unui fapt, îl tăgăduiesc şi-mi păstrez credinţa în curăţenia ei sufletească (s.n.)" — spune el, fluiditatea efuziunilor încrezătoare, dezlegate de orice reţinere — cît de mult îi dezvăluie el de exemplu lui Lambert în capitolele ce pregătesc „ultima catastrofă" !, activismul clocotitor care-l împinge să se amestece mereu în treburile celorlalţi, încurcînd şi descurcînd lucrurile îl ţin însă strîns legat deopotrivă de familie şi de oameni. Semnificativ e felul în care, la sfîrşitul convalescenţei, cînd Arkadi îşi reia cursele sale petersburgheze, bucuria ieşirii în stradă, în lume se amplifică pînă la dimensiunea unei sărbători a relaţiei sociale reînfiripate, acum din nou posibile. Obsedat de putere („Visam puterea !") şi chiar dobîndind-o în anumite împrejurări („Soarta noastră este în mîinile dumitale" — îi spune Anna Andreevna Versilova în una din scenele culminante ale romanului) Arkadi ajunge — „şi asta nu numai din pricina bolii" — „neputincios ca un pai". Dovedind — în cele cîteva exerciţii de aplicare a

Scanned with OKEN Scanner

ideii — o voință de fier (în materialele pregătitoare ale romanului personajul vroia să devină „un om al voinței și al tăriei" — „сделать из себя человека воли и крепости") el se vădește mai tîrziu a nu fi decît „un mucos lipsit de voință și caracter, din care poți face ce vrei". Fanaticului adept al ideii pregătit să trăiască asemenea unui schimnic i se substituie, în partea a doua a romanului, filfizonul și chiar destrăbălatul (servit de o întreagă echipă de croitori, frizeri și birjari de lux, dintre care e nominalizat doar Matvei, posesorul unui „armăsar roib de toată frumusețea"). Începe, după cum se exprimă eroul, „povestea decăderii mele rușinoase". Teoreticianul îmbogățirii fără riscuri, prin punerea banului la ciorap, ajunge cartofor! Noblețea și bunătatea se împletesc în sufletul deja „prea larg" al lui Arkadi (care se autoironizează adesea pentru acest motiv) cu josnicia, generozitatea cu dorința de răzbunare, cinstea cu necinstea. La Moscova întreține pe cheltuiala lui (din puținii bani de care dispunea) un nou-născut abandonat, o fetiță, botezată Arina (Rinocika), angajîndu-i ca doică pe Daria Rodivonovna, nevasta unui „tîmplar foarte sărac, om în vîrstă și cam bețiv", căreia i se prăpădise „de curînd" unicul rod al unei căsnicii de opt ani, tot o fetiță, numită și ea Arina. În același oraș însă se înhăitează cu un fost student care-l învață o „coțcărie": să acosteze femeile pe stradă și să le spună măscări. Pînă cînd, tremurînd de teamă și indignare, o fată de șaisprezece ani trăind onest din munca ei (și în care Ion Ianoși vede o altă posibilă „smerită"), aplică pretinsului student o strașnică palmă, ce îi desparte definitiv pe ‚asociați'. Imboldurile generoase (în atitudinea sa față de Katerina Nikolaevna de pildă) alternează cu planurile de răzbunare. Intenția de a le împăca pe cele două femei care își dispută inima bătrînului prinț Sokolski, sfîșiindu-i-o („Voiam să fac fericit în ziua aceea măcar acest grup") și de a „ierta" pe toată lumea (inclusiv pe Biorîng) urmează dorinței de a-i pedepsi cumplit pe toți, declanșînd un mare incendiu. Corectitudinea cu care procedează în cazul scrisorii referitoare la moștenirea pentru care se judecau Versilov și tînărul prinț Sokolski contrastează cu modul infam în care Arkadi amînă mereu distrugerea „documentului". Cu toate că o asigură pe Katerina Nikolaevna că hîrtia compromițătoare nu mai există („nu mințeam", se justifică în însemnările sale personajul arătînd că era gata să-și pună de acord cuvintele cu realitatea), Arkadi ‚uită' să ardă „documentul"! E, poate, cea mai urîtă dintre faptele Adolescentului, asupra căreia malițiosul Nikolai Semionovici nu pierde prilejul să atragă atenția în finalul romanului. Arkadi e capabil de orice: sare cu cavalerism în apărarea Annei Andreevna, insultată de Biorîng, dar dat afară dintr-un tripou amenință cu denunțul la poliție. Ar fi interesant de calculat în procente (dacă așa ceva ar fi cu putință) cît rău și cît bine face Arkadi. Sigur e că face și rău și bine. „Dar de multe ori trăznăile tale nu sînt chiar atît de inofensive" — îi spune odată sora lui Liza (Lizaveta Makarovna — v. la Dolgoruki). Într-adevăr, ideea de a se folosi de scrisoarea Katerinei Nikolaevna i-o sugerează lui Versilov (care astfel capătă certitudinea că scrisoarea există, bănuind, firește și în mîinile cui se află) tocmai Arkadi, prin veșnica sa suspiciune limbută. Într-o anumită măsură el se face de asemenea vinovat și de moartea Oliei, căreia îi stîrnește și mai mult indignarea isterică provocată de Versilov prin felul în care i-l descrie (e drept, fără să întrevadă, o clipă, consecințele). Pe de altă parte însă, Adolescentul e acela care, în cea mai ‚tare' scenă a romanului, salvează de la moarte atît pe Katerina Nikolaevna cît și pe Versilov. De o naivitate copilărească (multă vreme nu înțelege adevărata natură a relațiilor dintre Versilov și Katerina Nikolaevna sau dintre Liza și prințul Serghei Petrovici Sokolski, fiind în această privință „orb ca o cîrtiță"), „caraghios" și „trăznit", Arkadi devine alteori redutabil prin „gîndurile josnice" pe care le nutrește și prin „ura" care i se cuibărise cîndva în inimă, „o ură surdă față de toți și de toate, care izgonise treptat orice alt sentiment". Simțăminte contradictorii, de iubire-ură, are nu numai față de Versilov, ci și față de Katerina Nikolaevna și în general față de femei. Pe acestea le disprețuiește (după cum reiese din episodul conflictului cu cele două femei cu trenă, pe care le admonestează în public, pe stradă, și pe care le urmărește pînă acasă — undeva la periferia orașului — pentru a da soților lor posibilitatea de a-i cere satisfacție, sau cel puțin socoteală; ieșind în poarta casei soțul uneia din femei îl măsoară lung o vreme, în tăcere, și dintr-odată îi zîmbește lui Arkadi, care, edificat, îi întoarce spatele și pleacă) și le adoră: cultul consacrat Katerinei Nikolaevna nu epuizează resursele de afecțiune și admirație pe care personajul le ține la dispoziția sexului slab. Anna Andreevna îi este dragă „și ea" iar pe Liza o compară cu un „soare". Adolescentul e necredincios dar „în fond" — își asigură el mama — îl iubește pe Hristos (credința începe la Dostoievski cu iubirea față de Hristos). Suferă, se chinuie dar uneori își simte „inima atît de ușoară, de parcă zburam" (motivul zborului apare în toate pasajele care evocă sau sugerează dragostea eroului pentru Katerina Nikolaevna). Se zi-

Scanned with OKEN Scanner

deşte în tăcere („Trei ani de zile am tăcut") şi se revarsă volubil în faţa primului om, cunoscut sau necunoscut. După ce a trăit multă vreme „retras într-un colţ" se implică în evenimente cu un fel de furie şi devine eroul cîtorva scandaluri. I se întîmplă chiar să fie arestat de un sergent şi de „alţi doi poliţişti" care îl transportă la secţie unde petrece o noapte în „camera de dezmeticire" culcat pe un pat de scînduri „între doi indivizi" care „dormeau tun". Arkadi îşi recunoaşte „un suflet josnic de păianjen" (în care clocoteşte visul erotic profanator) dar năzuieşte totodată să dobîndească acea „armonie sufletească" — „Благообразие" întruchipată, în roman, de figura lui Makar Ivanovici. Însă, după cum se arată în ed. acad. vol. 17, p. 343 : „Arkadi, ca şi Versilov, nu poate dobîndi «armonia sufletească»". În aceasta constă de altfel după Dostoievski (de aici polemica lui cu Tolstoi) trăsătura simptomatică a epocii (sale), că omul nu poate ajunge la „Благообразие". În complexitatea contradictorie şi confuză a sufletului său Adolescentului nu-i putea fi uşor să găsească drumul cel bun : „Eram mînat (...) de un întreg haos de sentimente, în care era firesc să mă rătăcesc" — spune el. Şi altundeva : „Cît de inconsistentă era pentru mine graniţa dintre bine şi rău". Arkadi are 19 ani (împliniţi) în intervalul (de cîteva luni, septembrie-decembrie) desfăşurării acţiunii, şi cu unul mai mult în timpul redactării însemnărilor sale. Cel care scrie e însă un alt om decît cel despre care scrie (adeseori cu ruşine, cu indignare). „Dobîndirea conştiinţei binelui şi a răului reprezintă acea nouă calitate cu care Adolescentul intră în al 21-lea an al vieţii sale, în perioada redactării «confesiunii»" (ed. acad. vol. 17, p. 275). În fixarea distanţei faţă de „evenimente" (cît timp trebuie lăsat să treacă între consumarea şi consemnarea critică — a întîmplărilor ?) Dostoievski — se arată în acelaşi loc (p. 276) — s-a ghidat după textele biblice, unde vîrsta de 20 de ani e considerată ca vîrsta de la care începe maturitatea bărbatului. ● „...bravo, tatăl şi fiul se bat pentru aceeaşi femeie !", îl felicită sarcastic Tatiana Pavlovna Prutkova pe Arkadi. „Tatăl" şi „fiul" se mai „bătuseră" o dată, încă şi mai aprig, pentru supremaţie : în Carnetele la roman, de la primele pagini ale acestora, şi chiar înainte de a deveni tată şi fiu. La 11/23 iulie 1874 Dostoievski ajunge deja la concluzia că „EROUL nu este EL... ci BĂIATUL". El fiind numai „UN ACCESORIU" („dar în schimb ce accesoriu !!"). Concluzia nu i s-a părut probabil scriitorului suficient argumentată pentru a putea fi considerată definitivă căci el revine de mai multe ori la întrebarea cine e eroul : „Adolescentul sau EL" (8 septembrie) pentru a răspunde în acelaşi fel : „poemul îi este consacrat lui (Adolescentului, n.n.). El este eroul" (9 septembrie). Impresia e că Dostoievski încearcă să-l impună pe Adolescent cu forţa în rolul de protagonist al romanului, să-l smulgă de pe orbita — pe care în chip firesc se rotea — a personajului cu cea mai mare pondere şi putere de atracţie, a masivului (dar nemonoliticului) Versilov — încă nenumit astfel, anonim. În această confruntare favoritul indiscutabil părea EL (scris întotdeauna cu majuscule în Carnete), Versilov. Cu toate acestea Dostoievski n-a greşit insistînd să facă din viitorul Arkadi personajul principal al romnaului. Căci dacă Versilov este unul din marii eroi ai operei scriitorului, Adolescentul reprezintă marele personaj de sinteză al literaturii lui Dostoievski. Multitudinea de trăsături disparate (care nu periclitează însă unitatea personajului căci, „haos de sentimente", el reprezintă cu toate acestea un caracter puternic personalizat, inconfundabil, unic), imensa disponibilitate sufletească făcîndu-l apt să răspundă celor mai diferite solicitări se explică de aceea nu numai prin vîrsta lui Arkadi, prin adolescenţa Adolescentului, aflat în plin proces de formare, ci şi prin tendinţa lui structurală de a rezuma şi de a încorpora în sine pe principalii eroi dostoievskieni. Lumea psihologică, morală, spirituală a Adolescentului este chiar lumea personajelor scriitorului. Arkadi Makarovici Dolgoruki este cel mai puţin înţeles şi cel mai nedreptăţit dintre marii eroi ai prozatorului. ● Asemenea atîtor personaje dostoievskiene, Arkadi e o fiinţă de ungher, un singuratic, un visător. Asemenea atîtor personaje dostoievskiene el este un visător care visează puterea. Cutezanţa nemăsurată a orgoliului îl situează printre piscurile cele mai stinghere ale marilor orgolioşi dostoievskieni. Carnetele dau o idee mai clară cu privire la demonismul ambiţiilor sale timpurii. Copil, Arkadi îşi manifesta dorinţa de a deveni regele unei insule necunoscute, undeva la Pol sau în lacurile Africii Centrale : „Niciodată nu mă puteam închipui în visurile mele altfel decît ca protagonist, ca erou. Nu m-aş fi împăcat cu un rol de mîna a doua. De aici şi dorinţa de acumulare — necesitatea milionului." Gimnazist în clasa a patra, visa să ajungă mare savant la Paris pentru ca să-şi poată dovedi de acolo, de cîte ori ar fi avut chef, superioritatea sa zdrobitoare faţă de confraţii ruşi. Se mai imaginase haiduc, comandant de oşti, proroc şi din nou savant. „Întotdeauna în visurile sale se considera cel dintîi dintre oameni." Asemenea lui Raskolnikov şi Ivan Karamazov (Adolescentul deci rezumă şi prefigurează, fiind o sinteză a tuturor personajelor dostoievskiene) Arkadi e teoretici-

Scanned with OKEN Scanner

anul unei idei (înfiripată pentru întîia oară după paravanul domnului Proharcin). Asemenea primilor doi se află foarte aproape de crimă (Nero de cartier, se pregătea să dea foc unui mare depozit de lemne şi numai un banal accident — cade şi se loveşte la cap în timp ce încerca să escaladeze zăplazul — îl împiedică să-şi realizeze gîndul). Ceea ce li se întîmplă însă lui Raskolnikov şi lui Ivan, i se întîmplă şi lui Arkadi: viaţa îi dezminte ideea. Eşecul „adevărurilor" matematice este inevitabil la Dostoievski. „Da, «ideea» mea („o forţă uriaşă") este o fortăreaţă în care mă pot ascunde de oameni în orice clipă şi în orice împrejurare", proclamă cu mîndrie Adolescentul. Dar oamenii, viaţa îl scot în cele din urmă din această fortăreaţă, azvîrlindu-l în vîrtejul întîmplărilor lor! Arkadi devine (v. mai sus) unul din cele mai active elemente de legătură din opera scriitorului. Prins de „treburile lui Versilov", Arkadi amînă la început aplicarea „ideii", o pune apoi între paranteze şi o „uită". În Epilog personajul ne informează în treacăt că a păşit la aplicarea „ideii", „dar într-o formă cu totul diferită, aşa încît e de nerecunoscut" (s.n.) În această formă „cu totul diferită", „de nerecunoscut" mai poate fi oare vorba de aceeaşi idee? Cu siguranţă că esenţa ei demonică a fost eliminată. Altfel noul Arkadi, un alt om acum, mai bun, nu ne-ar mai fi amintit de ea. Uriaşa sferă a vieţii sufleteşti a lui Arkadi pătrunde masiv în sfera corespunzătoare a omului din subterană. După cum s-a remarcat deja, „«Carapacea» (ideea lui Arkadi, n.n.) este unul din sinonimele «subteranei»". Amintindu-şi de eşecul încercării sale de a fugi de la Touchard, cînd de abia ajuns în stradă se sperie de întuneric şi de glasul unui beţiv şi se întoarce învins înapoi, edificat asupra lui însuşi, Arkadi spune: „din momentul acela (...) s-a trezit în mine raţiunea! Chiar din momentul acela, cînd mi-am dat seama că, după ce eram un lacheu (în raporturile cu Touchard, n.n.), mai eram pe deasupra şi un laş, am intrat pe făgaşul meu adevărat". „Făgaşul" este cunoscut: e al omului din subterană. Din perspectiva analogiei cu acesta e cît se poate de semnificativ faptul că Adolescentul (mai exact pre-adolescentul) parvine la conştiinţa de sine cu o conştiinţă subterană. „Subterană" e şi „ura pasivă" a lui Arkadi de pe vremea cînd alerga după Touchard cu peria în mînă, şi de mai tîrziu, autoumilirea în replică la umilirea lui de către alţii, dorinţa de a părea mai rău şi mai josnic decît este. „Subterană" e şi ura sinceră, directă care clocoteşte uneori în inima sa împotriva tuturor. Un tipic complex de sentimente „subterane" surprindem în relaţiile lui cu mama din timpul bolii şi convalescenţei sale (Partea a treia, Capitolul întîi, I). Reacţiile personajului se înscriu în sfera paradoxalului. La atenţiile şi duioşia mamei (care nu mai ştia cum să-i intre în voie şi chiar îl hrănea cu lingura) Arkadi răspunde printr-o ursuză îndărătnicie. Cu toate că îşi dă seama că poate e singura fiinţă din lume pe care o iubeşte, tocmai pe ea o chinuieşte mai tare. Odată, „de ciudă", îi dau lacrimile: „ea, sărmana, şi-a închipuit că plîng de duioşie, s-a aplecat spre mine şi a început să mă sărute. Mi-am călcat pe inimă şi am lăsat-o, deşi în clipa aceea am urît-o cu adevărat. Totuşi pe mama am iubit-o întotdeauna, chiar şi atunci, aşa că nici vorbă nu putea fi de ură, dar aşa se întîmplă întotdeauna: pe cine iubeşti mai mult, pe acela-l jigneşti mai tare." (Cu totul alta, în schimb, dar la fel de paradoxală e atitudinea din acea vreme faţă de Versilov: „El şi numai el era vinovat de toate — şi ce să vezi: singurul om care nu mă scotea din sărite era el".) Sufletul „prea larg" al lui Arkadi îl anticipează pe acela al lui Dmitri Karamazov. Neputincios „ca un pai" — aminteşte de oamenii „slabi" din opera lui Dostoievski, care singuri se compară cu „nişte cîrpe". Dificultatea de a se comporta normal în societate îi vine Adolescentului de la domnul Goliadkin iar gafele sale le repetă pe cele ale lui Mîşkin. E, uneori, bun şi activ ca Alioşa Karamazov. Coincid sau seamănă şi unele amănunte. Odaia lui Arkadi din locuinţa părinţilor, comparată în textul romanului cu „un sicriu" sau cu „o cuşcă de cîine", o evocă în chip izbitor pe aceea a lui Raskolnikov. Visînd la avantajele unei căsătorii (prin şantaj!) cu Katerina Nikolaevna, căsătorie sugerată de ticălosul Lambert şi care i-ar da posibilitatea de a-şi pune neîntîrziat în aplicare „ideea" (cu banii soţiei!), Arkadi raţionează la un moment dat exact ca Raskolnikov: „Pentru un scop măreţ — zice el — merită să te alegi şi cu o pată!". Visul dominaţiei exercitate de o nulitate (Partea întîi, Capitolul al cincilea, III) îl apropie de Piotr Verhovenski. Motivul oraşului de abur şi tema vieţii ca vis reapare în partitura lui Arkadi aproape cu cuvintele unui alt Arkadi, din nuvela de tinereţe Inimă slabă. O ultimă analogie (din seria exemplelor prezentate aici doar ca material ilustrativ, fără pretenţii exhausive): aceea cu... Versilov. În mare măsură fiul reprezintă un ecou al tatălui, cu care împărtăşeşte aceeaşi năzuinţă de a dobîndi „armonia sufletească" şi cu care suportă eşecul de a nu o putea realiza, cu care arde în flacăra aceluiaşi orgoliu şi a aceleiaşi pasiuni, pentru aceeaşi femeie etc. etc. „Я сам был Версилов" mărturiseşte Adolescentul în Carnete. (Întregul roman construit ca un sistem de

Scanned with OKEN Scanner

oglinzi paralele, toate personajele şi întîmplările lui se organizează în dublete : Arkadi / Versilov, Liza / mama, Arkadi / Liza, Trişatov / sora lui, copilul ‚lui' Versilov / fetiţa adoptată de Arkadi, palma primită de Versilov / ofensa suferită de Arkadi la Moscova din partea tînărului Versilov ş.a.m.d.) ● În Arkadi Makarovici Dolgoruki, personaj cu multiple rădăcini puşkiniene (Cavalerul avar, Călăreţul de aramă, Dama de pică), fiecare din marii eroi dostoievskieni se regăseşte în stare potenţială. De aici uimitorul caracter proteic al personajului, de aici extraordinara sa vitalitate. „Dacă mi-ar fi date trei vieţi, tot nu mi-ar ajunge", se plînge într-un loc Arkadi căruia cineva îi calculează anii — mulţi — pe care îi are de trăit („mai ai cincizeci de ani înaintea dumitale") iar altcineva îi urează să trăiască „cît mai mult". Nenumăratele inimi — inimile eroilor dostoievskieni, inclusiv ale celor nenăscuţi, precum „marele păcătos", de la care îi vine în mod direct ideea de a ajunge un Rotschild — ce bat în pieptul lui explică sentimentul crizei de timp acuzată mereu de adolescentul cu perspective matusalemice, marea sete de viaţă a personajului plin de personaje. O imensă putere de rezistenţă psihică şi morală, o miraculoasă capacitate de supravieţuire îi sînt structurale Adolescentului. Acea caracteristică precipitare a implicării, cu urmări de atîtea ori nefaste, fatalitatea de a nimeri întotdeauna în miezul evenimentelor sînt contrabalansate în cazul său de un fel de har al detaşării senine. În pofida întîmplărilor dramatice prin care trece, Arkadi se trezeşte, dimineaţa, „cu inima uşoară". Din vîrtejul de foc al peripeţiilor romanului dostoievskian, Adolescentul iese — ca tinerii evrei din cuptorul lui Nabucodonosor — nevătămat. Arkadi simbolizează longevitatea personajului dostoievskian : viitorul nu-l sperie : „îl întîmpinam — spune el — ca un om bogat, sigur de mijloacele şi de forţele sale. Întîmpinam din ce în ce mai semeţ viitorul...". În Adolescentul (1875), penultimul său roman, Dostoievski a realizat pesonajul-sinteză al operei sale. Romanul-sinteză (Fraţii Karamazov) va fi următoarea — şi ultima lui mare sarcină.

〈DOLGORUKI〉, LIZAVETA MAKAROVNA (LIZA), Adolescentul. Fiica nelegitimă a lui Versilov, sora lui Arkadi Dolgoruki. Condiţia socială şi familială ingrată comună celor doi fraţi se răsfrînge într-un chip şi mai umilitor asupra ei ; nu i s-a dat creşterea cuvenită (Adolescentul surprinde în vorbirea surorii lui elementare greşeli de gramatică) şi se duce la lucru. Pare să repete pînă la un punct destinul mamei (Sofia Andreevna), cu care, spre deosebire de Arkadi, a stat tot timpul. La Lug, unde locuiseră împreună trei luni, l-a cunoscut pe prinţul Serghei Petrovici Sokolski, duşmanul lui Versilov. Începută la Lug — un alt important nod romanesc de încrucişare a destinelor, după Moscova, Ems şi Petersburg — legătura lor de dragoste continuă pe malurile Nevei, neobservată doar de naivul Adolescent. Ca şi Lidia Ahmakova, la Ems, Liza aşteaptă şi ea un copil de la prolificul prinţ. ● „bună", „blîndă" şi „curată" (ca mama ei), Liza este totodată „îndrăzneaţă şi curajoasă" (deşi se teme de moarte), „mîndră şi autoritară" : „l-a iubit pe prinţ tocmai fiindcă ea era o fire despotică, iar el, un om slab, fără caracter care, din prima clipă, de la primul cuvînt i se supusese cu totul" — explică Arkadi. Cînd a întîlnit-o la Lug, Serghei Petrovici se gîndea la sinucidere şi fără ea „şi-ar fi pierdut minţile". Transpus în planul caracterelor, raportul social dintre cei doi se răstoarnă : prinţul depinde în întregime de bastardă. „Nu eu alerg după el, ci el aleargă după mine", îi spune Liza fratelui ei. Un precis raport de forţe stă la baza dragostei dintre Liza şi prinţ, dragostea „unei femei tari (s.n.) faţă de un om slab (s.n.)". Dacă în plan social eroina, şi ea ‚victima' unui aristocrat, reia destinul mamei, din punct de vedere moral Liza se dovedeşte o demnă urmaşă a tatălui ei, fiind tare ca Versilov. ● După arestarea prinţului Serghei Petrovici adoptă faţă de ai săi o atitudine de un ostentativ orgoliu ; îşi impune să-l admire pe prinţ (care avusese curajul să se autodenunţe), să vadă în el un erou (între patru ochi se poartă însă cu totul altfel cu ‚eroul' ei). Liza are acum „grozav de multe necazuri pe cap", aleargă pe la avocaţi, frecventează tribunalul, intervine pe lîngă superiorii prinţului (fost locotenent într-un regiment de gardă), îl vizitează pe deţinut la închisoare, unde acesta — pentru că ea apelase la sfaturile şi ajutorul lui Vasin — îi face scene de gelozie. Pe măsură ce se apropie data procesului şi starea prinţului se înrăutăţeşte devine „tot mai închisă, mai tăcută, mai irascibilă şi chiar mai dură". Din cauza Lizei viaţa familiei se transformă într-un „mic iad" (Acest „mic iad" e aproape tot ce moşteneşte eroina de la infernala ei omonimă din Carnete). După decesul prinţului Serghei Petrovici (o congestie cerebrală îl izbăvise de un proces ruşinos şi de o probabilă condamnare) şi după pierderea copilului, cauzată de un accident stupid (căzuse pe scări), Liza zace bolnavă întreaga iarnă ce separă „catastrofa" finală de Epilog-ul romanului. O altă Lizăşi ia parcă rămas bun de la noi : „îngrozitor de tăcută", „sfioasă şi umilă". Din „înflăcărarea de pe vremuri", admirabil evocată în marea scenă de la sfîrşitul Cărţii întîi, a plimbării

Scanned with OKEN Scanner

celor doi fraţi, veseli şi fericiţi pînă la exuberanţă, îmbătaţi de speranţe tinereşti şi aproape îndrăgostiţi unul de altul (o tentă de uşor erotism devine posibilă în cazul lor, atîta vreme separaţi de peripeţiile unei „familii întîmplătoare") pe străzile unui Petersburg autumnal auriu, n-a mai rămas nimic. Sora lui Arkadi este personajul cu cel mai nefericit destin din roman : „Mare năpastă a dat peste ea ! Faţă de soarta ei nefericită, toate necazurile mele — recunoaşte Adolescentul — nu mai au nici o însemnătate". Se poate spune că în Adolescentul Dostoievski a introdus şi el (variaţiune după Karamzin) o Sărmană Liză. Ultimele informaţii din Epilog referitoare la eroină consemnează totuşi o uşoară ameliorare a stării ei sufleteşti şi morale, un anumit interes — de bun augur — faţă de Vasin.

DOLGORUKI, MAKAR IVANOV(ICI), Adolescentul. Tatăl legal al lui Arkadi şi al Lizei Dolgoruki. Iobag al lui Versilov (de pe moşia din gubernia Tula a acestuia, unde slujea la curte, fiind grădinar), se însoară la cincizeci de ani („i-a dat inima ghes, sau şi-a îndeplinit numai o datorie ?" — faţă de răposatul ei tată, care pe patul de moarte i-ar fi cerut lui Makar s-o crească şi s-o ia de nevastă pe orfană) cu o fată de 18, Sofia Andreevna, slujnică şi ea la curtea boierească. După ce Versilov îi distruge căsnicia (de doar şase luni), iese din rîndul slugilor eliberat în compensaţie de stăpînul său (care îi dă şi nişte bani) şi începe să colinde Rusia în lung şi-n lat, oprindu-se pe la „sfintele lăcaşuri". Cu toate că năpasta ce se abătuse asupra lui îi creează printre oamenii de la curte o faimă de sfînt „care a pătimit mult", el nu este un sfînt în înţelesul mai exact al cuvîntului — călugăr rătăcitor sau pustnic (despre pustnici Arkadi exprimă de altfel o părere negativă, denunţînd „egoismul acestor oameni care au părăsit societatea şi au renunţat să mai aducă vreun folos omenirii" — părere de care va ‚ţine seama' Zosima trimiţîndu-l pe Aleoşa Karamazov în lume). Cu punctul de pornire în Vlas al lui Nekrasov, Makar Ivanovici este un pelerin căruia i s-a revelat frumuseţea lumii (pentru el „lumea lui Dumnezeu", se înţelege) : „Odată, cînd am înnoptat pe cîmp, drăguţă — povesteşte el lui Arkadi —, m-am trezit în zori, toţi dormeau duşi, nici soarele nu se zărea încă dincolo de pădure. Am ridicat capul, m-am uitat de jur împrejur şi am oftat, atît era de frumoasă lumea lui Dumnezeu ! Era linişte, răcoare, auzeai parcă iarba crescînd — creşti, ierbuliţa lui Dumnezeu, cînta o păsărică — cîntă păsărica lui Dumnezeu, un copilaş din braţele unei femei a scîncit — Domnul să te ocrotească, puiule de om, creşte şi fii fericit, pruncule ! Şi atunci parcă pentru prima oară în viaţa mea toate acestea mi-au pătruns în suflet. M-am culcat iarăşi şi am adormit uşor ca un copil", un drumeţ rătăcitor fără odihnă perindîndu-se pe la schituri şi mînăstiri, trăind în contact nemijlocit cu oamenii simpli, de jos, lîngă răsuflarea caldă a poporului. Relaţiile lui cu Versilov şi cu Sofia Andreevna, cărora le trimetea veşti de vreo două ori pe an şi pe care venea să-i vadă cam o dată la trei ani, „nu s-au întrerupt niciodată". Revenindu-şi în simţiri, după cele nouă zile în care zăcuse lipsit de cunoştinţă, Arkadi îl află în casa mamei sale, unde, bolnav, venise să poposească o vreme. Makar Ivanovici nu va mai pleca niciodată în lume. Peregrinările sale se sfîrşesc în mijlocul ‚copiilor' săi. Picioarele nu-l mai ascultă (deşi le tratase chiar şi cu alifia doctorului Lichten, Edmund Karlîci, de la Moscova) : grele ca fierul, ele constituie ancora care-l va ţine legat pînă la moarte de ţărmul familiei sale spirituale. ● Cînd Makar Ivanovici intră în acţiune (de abia în Partea a treia a romanului ; tîrzie fusese de altfel şi ‚naşterea' lui în Carnete — septembrie 1874), el este un bătrîn trecut de şaptezeci de ani, cu părul şi barba albe, înalt, vînjos în ciuda bolii, cu ochi albaştri strălucitori. Rîsul lui extraordinar îl impresionează mai mult decît orice pe narator, prilejuindu-i o celebră digresiune („rîsul e cel mai sigur examen al sufletului omenesc" etc., Partea a treia, Capitolul întîi, II). Calitatea lui principală o constituie lipsa totală de vanitate. Cînd Liza (înrăită de necazurile ei) îl ceartă că se lasă în puţinele sale mişcări prea mult ajutat de mama (Sofia Andreevna) şi îi recomandă să se folosească de cîrjă, el o ascultă „supus ca un copil". Întreaga sa fiinţă se concentrează exclusiv asupra exerciţiului pe care i-l propusese fata (dar care nu-i reuşeşte decît pentru o clipă), încît nici cea mai mică părticică a sufletului său nu reţine tonul răstit şi cuvintele nedrepte ale Lizei. Din această calitate decurg toate celelalte, precum „respectul faţă de ceilalţi, un respect — după cum observă Versilov, — plin de modestie şi politeţe, prima condiţie a adevăratei egalităţi, mai mult, fără de care (...) e cu neputinţă să te arăţi superior", sau severitatea faţă de sine însuşi. Makar Ivanovici se consideră pe sine în primul rînd vinovat de păcatul săvîrşit de Sofia şi de Versilov, „copiii" săi (Vorbind de căsnicia sa neizbutită, obişnuia să zîmbească, dar „buzele îi tremurau de o durere ascunsă"). Acea „blîndeţe" şi „linişte sufletească desăvîrşită" caracteristice lui Makar explică şi se leagă de o altă trăsătură a lui, nu mai puţin remarcabilă : „Un fel de voioşie" i se poate citi mereu pe chip. În piep-

Scanned with OKEN Scanner

tul personajului Dostoievski pune nu numai „o inimă nespus de curată" dar şi „o inimă «veselă»". Simţind că eroul ar putea să pară exagerat ideal, scriitorul a strecurat în portretul lui cîteva pete şi umbre uşoare. Printre slugile de curte trecea drept „un om ursuz"; „trăia cuviincios", după propria lui expresie, izbutind să cîştige stima celorlalţi dar, pare-se, nu şi dragostea lor. Om crescut şi trăit pe lîngă stăpîni (nu un simplu plugar) şi care s-a împărtăşit din viaţa spirituală şi intelectuală a acestora, se arată pînă la sfîrşitul zilelor sale interesat de lumea moşierilor şi aristocraţilor şi chiar de politică. Uneori ieşea la iveală — după cum remarcă Arkadi — misionarul din el. Dă semne de „exaltare bolnăvicioasă", de „emotivitate anormală". O surprinzătoare naivitate (nu simţea ironia) se îmbină la el cu şiretenia subtilă. Îi place să povestească, apreciază duioşia, se exprimă confuz („Ceea ce mă uimeşte e că ştii şi înţelegi mult mai mult decît poţi exprima" — îi spune Adolescentul). Chiar şi căsătoria sa cu Sofia Andreevna (amintind prin diferenţa de vîrstă de proiectele matrimoniale ale lui Versilov şi Nikolai Ivanovici Sokolski) poate da naştere la interpretări. Aceste rezerve conferă mai multă credibilitate personajului, îl leagă mai strîns de pămînt pe „sfînt". Părerea că Makar Ivanovici ar fi una din figurile mai puţin izbutite din opera lui Dostoievski nu se confirmă la o lectură obiectivă. Fostul iobag al lui Versilov reprezintă una din vocile cu drepturi egale ale romanului polifonic (ca să reluăm terminologia lui Bahtin), un punct de vedere plenar asupra lumii. Multe din cuvintele lui Makar Ivanovici se imprimă în memoria cititorului. „Smerenia e o forţă. Cu ajutorul ei biruieşti orice împotrivire" („Смерение-сила. Смерением все победишь") spune el în Carnete. În textul definitiv al romanului îl va sfătui pe Arkadi să includă printre rugăciunile sale şi una pentru „cei pentru care n-are cine să se roage" sau va rosti monologul despre „amintirea omului pe acest pămînt": „Ştii, copilul meu drag, zise el (adresîndu-se lui Arkadi, n.n.) ca şi cum şi-ar fi urmat gîndul (gînd pe care Dostoievski îl va relua în Centenara — Jurnalul scriitorului, 1876, martie, n.n.), ştii că amintirea omului pe acest pămînt nu ţine la nesfîrşit? Mai mult de o sută de ani nu-şi aduce nimeni aminte de un om. Încă la o sută de ani după moartea lui îşi mai aduc aminte de el copiii sau nepoţii care au apucat să-l vadă la faţă, dar pe urmă, chiar dacă-l mai pomeneşte cineva, îl ştie numai din auzite, după nume, fiindcă toţi care l-au cunoscut la faţă au murit pe rînd. Şi atunci pe mormîntul lui din cimitir cresc buruieni, crucea de la căpătîi i se fărîmă şi toată lumea îl uită, pînă şi urmaşii săi, apoi i se şterge chiar şi numele din amintirea oamenilor, căci numai puţini sînt aceia pe care lumea nu-i uită în veci. Dar nu-i nimic! Chiar dacă mă uitaţi, dragii mei, eu am să vă iubesc şi în mormînt. Parcă aud, copilaşii mei, glasurile voastre voioase şi paşii voştri pe mormintele părinţilor de ziua morţilor; pînă atunci trăiţi şi bucuraţi-vă de soare, iar eu am să mă rog lui Dumnezeu pentru voi şi am să mă arăt vouă în vis... Da, dragostea nu piere o dată cu moartea..."

● Într-o însemnare din Carnete referitoare la rolul personajului în roman, Dostoievski notase: „Makar Ivanov — creştin pravoslavnic, supremul LUI antipod". Şi în altă parte, precizînd aproape schematic: „Armonie sufletească la Makar, dezordine la Versilov. Adolescentul vrea să scape de dezordine." Opuşi, părinţii spirituali ai lui Arkadi au în acelaşi timp o serie de trăsături comune. Amîndoi au fost o bună parte din viaţa lor nişte pribegi, amîndoi se află, cînd apar în faţa ochilor noştri, la capătul drumului, amîndoi visează la viitorul omenirii (tema edenului terestru fiind ilustrată în roman nu numai de Versilov ci şi de Makar Ivanovici, care se interesează de comunism: oamenii nu ştiu „cum să prefacă această lume într-o grădină minunată, veselă şi înfloritoare" — spune ultimul, grădinarul), amîndoi se arată preocupaţi de aristocraţia rusă şi în general de politică, au iubit aceeaşi femeie, au pierdut şi unul şi celălalt în dragoste etc. Îi leagă vechi şi strînse raporturi, deosebit de complexe, de la cele dintre stăpîn şi slugă sau dintre amant şi soţul înşelat (acestea din urmă de atîtea ori evocate în opera lui Dostoievski în care Makar Ivanovici este în felul său şi el „eternul soţ") la cele dintre credincios şi ateu, sfînt şi păcătos. Lui Versilov, care „ţine nespus la el", Makar Ivanovici îi „impune respect". Versilov se umanizează parcă în apropierea bătrînului pelerin: „îl îndrăgise cu adevărat pe Makar Ivanovici — constată Adolescentul — şi adesea cînd îl asculta pe bătrîn, surprindeam pe faţa lui un zîmbet cald şi luminos" (Zîmbet care nu-l împiedică de altfel să-l privească uneori critic). Pentru fostul iobag Dolgoruki, care se simte răspunzător şi pentru păcatul lui Andrei Petrovici, tînăr pe vremea aceea şi deci fără „prea multă minte", fostul său stăpîn face parte şi el din familia lui spirituală. Însă cu toate relaţiile şi paralelismele dintre ele, cele două mari personaje stau faţă în faţă într-o confruntare eternă (Gestul lui Versilov de a sparge icoana rămasă de la Makar Ivanovici chiar în ziua înmormîntării acestuia vrea tocmai să însemne că bătălia dintre ei continuă). Dacă Adolescentul e „o întruchipare a febrei şi a delirului" (după cum se defineşte singur

Scanned with OKEN Scanner

undeva), dacă Versilov reprezintă „dezordinea", Makar Ivanovici realizează „armonia sufletească" („Благообразие"). (De sursă şi natură creştină, aceasta se deosebeşte de seninătatea ‚păgînă' a Katerinei Nikolaevna Ahmakova). În vreme ce Versilov este doar purtătorul ideii ruse, Makar Dolgoruki o întruchipează, se confundă cu autenticul „adevăr popular rus" — „Народная русская правда"). Semnificativ e cum îl ‚descoperă' Arkadi pe Makar Ivanovici (Partea a treia, Capitolul întîi, II). Într-a patra zi după ce-şi recapătă cunoştinţa, o scurtă invocaţie religioasă urmată de „un oftat adînc" ce se desprind pe neaşteptate din liniştea „deplină" care domnea în casă îl determină pe Arkadi, bolnav încă, să se dea jos din pat şi să investigheze apartamentul. Nişte „sunete ciudate", dar care „nu durau decît o clipă", şi „tăcerea adîncă" din jur îl făcuseră şi pînă atunci să-şi închipuie (dar fără să stăruie asupra acestui gînd) că în odaia mamei stătea acum altcineva (el însuşi fusese instalat în camera lui Versilov). Acum însă cuvintele erau deslușite şi oftatul fără dubiu : adevărul trebuia să iasă la iveală. Arkadi străbate salonul, deschide o uşă şi se trezeşte în faţa lui Makar Ivanovici (ghicise imediat cine era bătrînul). Stăteau de mai multe zile în odăi aproape vecine fără ca noul sosit să se facă simţit : „nu înţelegeam — spune Adolescentul — cum putuse să stea atît de liniştit, încît nici să nu-i bănuiesc prezenţa timp de cîteva zile, cu toate că nu ne despărţea decît o singură încăpere". Şi pentru că nu înţelege, se grăbeşte să-l întrebe chiar pe oaspetele de vată, de o nefirească discreţie, care îi mărturiseşte că are dureri cumplite („parcă mă sfîşie cîinii") şi că nu închide ochii „cît e noaptea de lungă" : „Atunci cum ai putut sta atît de liniştit, de nici nu te-am auzit pînă acum ?". Bătrînul nu-i răspunde însă, mulţumindu-se să-l privească „dus pe gînduri". Makar Ivanovici Dolgoruki apare în roman din această mare de linişte în care se îneacă toate zgomotele casei, ca o emanaţie şi o întruchipare a ei. Armonia sufletească se exteriorizează admirabil într-un personaj cu manifestări reţinute, discrete, care se ‚naşte' neobservat. Liniştea neobişnuită din locuinţa Dolgoruki-Versilovilor e totodată un semn că pelerinul a venit să aducă pacea în sînul unei familii dezbinate. V. A. Tunimanov a observat că Makar Ivanovici exercită o influenţă pozitivă asupra relaţiilor dintre Versilov şi Arkadi. Personajul acţionează ca un puternic factor de coeziune. Povestirile bătrînului (precum aceea despre soldatul lăsat la vatră care jefuise pe cineva şi care, apărat de avocat şi achitat de juraţi — pentru că îşi mărturisise singur fapta —, se spînzură după cinci zile deoarece „Nu-i tihneşte omului viaţa, cînd are un păcat pe suflet") adună în jurul lui întreaga suflare a casei (chiar şi Lukeria, servitoarea familiei, le ascultă de după uşă). Înainte de a închide ochii Makar Ivanovici îi cere lui Versilov să-şi respecte făgăduiala de a se căsători cu Sofia Andreevna. E adevărat, imediat după moartea lui se constată că, aparent, prezenţa ‚sfîntului' n-a schimbat mare lucru în mersul evenimentelor, care îşi urmează cursul spre dezastru. „Familia întîmplătoare" (din care încercase să facă o familie adevărată) e mai mult decît oricînd ameninţată cu destrămarea. Versilov parcă înnebuneşte, o cere în căsătorie pe Katerina Nikolaevna, îşi dă întîlnire cu ea, o atrage în cursă şi încearcă s-o omoare etc. Pînă la urmă însă roadele „învăţăturilor" lui Makar Ivanovici Dolgoruki devin vizibile şi în Epilog-ul romanului el pare să iasă învingător (ce-i drept, şi cu ajutorul happy-end-ului).

〈DOLGORUKI〉, SOFIA ANDREEVNA, Adolescentul. Soţia lui Makar Ivanovici Dolgoruki, mama lui Arkadi şi a Lizei din legătura ei cu Versilov. Avea 18 ani cînd, orfană de ambii părinţi, se mărită cu cincuagenarul Makar Ivanovici, care se poate spune că într-un fel o crescuse. Viitorul ei soţ îi îndrumase primii paşi, la figurat şi la propriu, învăţînd-o să umble, spunîndu-i poveşti, plimbînd-o prin pădure unde, odată (ca Dostoievski însuşi în copilărie — v. Mujicul Marei), fetiţa a tras o sperietură cumplită, din cauza lupului. Deşi atunci nu se afla nici unul prin preajmă, ea adulmecă totuşi o primejdie reală, deşi îndepărtată. Se poate spune că în scena din pădure eroina îşi presimte viitorul : căci lupul e Versilov, ai cărui paşi ea îi aude de departe şi faţă de care va încerca o „veşnică teamă". Acesta, tînăr văduv de 25 de ani, soseşte la moşia lui din gubernia Tula la şase luni după căsătoria Sofiei. Între ei „totul s-a întîmplat aşa, pe neaşteptate" şi cu toate că „povestea a început după vechiul obicei moşieresc" ea nu poate fi pusă exclusiv „pe seama iobăgiei şi a «umilinţei»". (Dacă Versilov ar fi vrut doar „să se distreze", ar fi profitat de graţiile domnişoarei Anfisa Konstantinovna Sapojkova, „şi ea slujnică la curte, nemăritată", pe care o „avea la îndemînă" dar care — pentru că nu era vorba totuşi de o distracţie sau de o simplă legătură igienică — „scăpase cu faţa curată".) Soţia unui om cu mult mai în vîrstă decît ea, Sofia (Sonia) se putea foarte bine îndrăgosti de chipeşul ei stăpîn şi în orice caz idila celor doi tineri (care — după cum îşi va aminti cu ironie mai tîrziu Versilov — săreau ca mingile unul în braţele celuilalt) înlătură orice presupunere de silnicie feudală. Oricum ar fi fost, apa-

Scanned with OKEN Scanner

rița lui Versilov destramă familia de-abia întemeiată a Makarovilor întruchipînd „vechea sfîntă Rusie". Aristocratul își răscumpără serva (de la soțul ei, care pleacă în lume) și o ia cu el pe la diferite moșii și în călătorii, la Moscova — unde locuiesc o vreme, și la Petersburg, unde în cele din urmă se stabilesc. Legătura cu Sofia, pe care „a tîrît-o toată viața după el" și cu care a mai avut, în afară de Arkadi și Liza, încă un copil, mort la cîteva luni după naștere, nu reprezintă deci pentru Versilov o simplă aventură trecătoare ; dar și mai puțin o convietuire neîntreruptă și fericită. Versilov se poartă rău cu fosta lui iobagă : lipsește de acasă (lăsînd-o în grija Tatianei Pavlovna Prutkova) și are fantezii matrimoniale, pe care nu ezită să i le comunice Sofiei, pentru ca aceasta să-și dea încuviințarea (așa cum, inuman, procedează în fantasticul episod de la Königsberg, unde o chemase ca să-i mărturisească intenția lui de a se însura cu Lidia Ahmakova). Pe drept cuvînt deci o numește el — într-o discuție cu Arkadi — „martira mea". ● Încercînd să explice legătura sa cu Sofia Andreevna, Versilov arată că motivul atracției l-a constituit „un soi de milă" : era „una din acele făpturi lipsite de apărare, despre care nu poți spune că le iubești, ba chiar dimpotrivă, dar care îți inspiră un soi de milă prin blîndețea, prin sfiala lor". Referindu-se la Sofia personajele romanului se simt ten-tate s-o compare cu o muscă. Adolescentului mama sa îi pare „supusă și neputincioasă ca o muscă" iar Makar Ivanovici constată că „nu făcea mai mult zgomot decît o muscă". E sperioasă, o alarmează orice schimbare, se teme de cei din jur, de Makar Ivanovici („cît respect, cîtă teamă — s.n., cîtă îngrijorare și cîtă venerație îi inspirase o viață întreagă soțul ei legitim"), de Versilov, față de care doar în Epilog, deci prea tîrziu, devine „mai îndrăzneață" — și nu mai puțin de Arkadi, fiul ei. „Ajunsese chiar să-i fie frică de mine", observă Adolescentul, căruia mama îi vorbea cu „dumneata". Cu toate acestea Sofiei Andreevna nu-i lipsește forța. În opera lui Dostoievski de altfel slabi pot fi doar bărbații (pînă la o limită, desigur — de care, după cum spune scriitorul chiar în romnul Adolescentul — e primejdios să te apropii). Femeile, în schimb, nu sînt la el niciodată slabe, ele pot fi doar „sfioase". Însă „sfioasele" dostoievskiene ascund adesea o mare tărie de caracter. E tocmai, și întru totul cazul Sofiei Andreevna : „Blîndețea, supunerea și umilința îmbinate cu tenacitate, cu tărie, cu o adevărată morală, iată în ce constă caracterul maică-ti" — explică Versilov lui Arkadi. În Carnete scriitorul notase în legătură cu acest personaj : „Mama. Tip rusesc (caracter uriaș — огромный)". Sofia Andreevna confirmă aceste aprecieri. Ea își asumă pe deplin păcatul săvîrșit în care vede o năpastă, o încercare ce i-a fost trimisă. Adulterul n-a întinat-o. Greșeala tinereții nu-i alterează „puritatea sufletească" : ea deschide aici doar poarta suferinței. În Versilov, care a chinuit-o întreaga viață, „martira" lui vede „în primul rînd un om nefericit" (s.n.) ; de aceea nu se opune la proiectata căsătorie cu Lidia Ahmakova în scena încuviințării de la Königsberg. „Oare e de închipuit o asemenea încuviințare ?", se întreabă fiul ei, care consideră că e de neconceput „ca o femeie să-i cedeze alteia bărbatul". Sofia Andreevna înfrînge însă toate legile psihologiei feminine rămînînd verosimilă și convingătoare pentru că ea este, după cum o caracterizează Arkadi, „o ființă din cu totul altă lume, plămădită din alt aluat".

DROZDOV, IVAN IVANOVICI, Demonii. General ; al doilea soț al Praskoviei Ivanovna, fostă Tușina, și tată vitreg al Lizavetei Nikolaevna Tușina ; „oameni bogați", moșieri din gubernie — ne informează cronicarul romanului, G-v, Drozdovii nu locuiseră, din cauza obligațiilor de serviciu ale generalului, nici în oraș, nici la „superbul domeniu" pe care îl aveau în regiune ; „prieten de ani de zile și fost camarad de arme cu decedatul general Stavroghin", „bătrînul general" Drozdov era un „om onorabil (în felul său)" dar „foarte încăpățînat și arțăgos", care mînca mult și „se temea teribil de ateism". În salonul petersburghez al Varvarei Petrovna Stavroghina (venită în orașul de pe Neva pentru a-l ‚expune' pe Stepan Trofimovici Verhovenski și a-i mai împrospăta astfel faima ofilită) Ivan Ivanovici Drozdov avusese pe vremuri o foarte amuzantă altercație cu „un tînăr celebru" care, indignat de la primul schimb de cuvinte de concepțiile retrograde ale preopinentului său întîmplător, îl numește, în semn de maxim dispreț (evident, fără să știe cu cine are de-a face), „un general" — termenul cel mai injurios din arsenalul său de expresii tari. Ne putem închipui cît de mult l-ar fi îngrozit pe Drozdov evenimentele descrise în roman dacă din fericire pentru el generalul n-ar fi avut inspirația să moară înainte de declanșarea lor („anul trecut" — după cum precizează cronicarul). ,

DROZDOVA, PRASKOVIA IVANOVNA, Demonii. Soția celui de mai sus și mama, dintr-o altă căsătorie, a Lizei (Lizaveta Nikolaevna Tușina). Fiică de otcupcic și ea, ca și colega ei de pension Varvara Petrovna Stavroghina, se măritase pînă la urmă prozaic — deși ca elevă se lăudase odată cu husarul Șablîkin îi ceruse mîna

(minciună pentru care fusese mustrată de însăşi madame Lefébure) — cu căpitanul de cavalerie în retragere Tuşin (un personaj cu acelaşi nume şi tot căpitan — de artilerie însă — apare şi în Război şi pace), om nelipsit de „anume calităţi" şi care dispunea şi el de „ceva avere". (Avere ce devine în orice caz importantă de vreme ce la moartea lui, Liza, pe atunci în vîrstă de şapte ani, moşteneşte „un capital considerabil".) Văduvă de un an, pentru a doua oară, „neconsolata" Praskovia Ivanovna Drozdova petrecuse intervalul de doliu — de care profitase pentru a face şi o cură de struguri, în străinătate. De acolo îi scrisese Varvarei Petrovna (cu care nu se văzuse şi nu mai coresponda de peste opt ani) pentru a-i semnala prezenţa lui Nikolai Stavroghin la Paris, în preajma Lizei, şi a-i sugera astfel prietenei sale (care se grăbeşte să vină la faţa locului) ideea unui mariaj între fiul ei şi Lizaveta Nikolaevna Tuşina. După întoarcerea în ţară a Drozdovilor şi sosirea lor în oraşul gubernial — întoarcere şi sosire ce constituie unul din evenimentele prin care demarează acţiunea propriu-zisă a romanului — Praskovia Ivanovna îl favorizează însă, ca pretendent la mîna fiicei sale, pe Mavriki Nikolaevici Drozdov. Femeie bolnavă şi cu toane, greoaie (suferea de picioare), vîrtejul întîmplărilor o atinge şi pe ea (primise, ca şi Varvara Petrovna, scrisori anonime), ruinîndu-i definitiv sănătatea. Leşină la vestea scandaloasei fugi a Lizei la Skvoreşniki. După moartea fiicei, „s-a senilizat complet". ● „bună la inimă" însă „credulă" şi chiar „neroadă" (aprecierile aparţin Varvarei Petrovna), fire slabă dar irascibilă, Praskovia Ivanovna este un despot capricios pe care nu-l ascultă nimeni (nici măcar căţeluşa Zemirka, ascunsă îndărătnic sub divan) şi pe care totul îl nemulţumeşte — sosirea doctorului (anunţat de o cameristă), ca şi politeţea fără cusur a lui Mavriki Nikolaevici, gata în orice clipă să-i sprijine mersul şovăielnic — şi totodată victima îmbufnată a despotismului altora. Tiranizată de o viaţă de Varvara Petrovna (ca şi de fiica ei Liza), Praskovia Ivanovna îşi înfruntă uneori eroic prietena din copilărie căreia îi strigă odată în obraz: „Ei bine, draga mea, ne-am săturat de despotismul dumitale!" Momentul de revoltă se consumă însă şi pintenul autoritarei Varvara Petrovna se înfige şi mai adînc în trupul moale, flasc („Rar mi-a fost dat să întîlnesc o femeie mai flască...", declară prietena din copilărie) al Praskoviei Ivanovna — „o Korobocika rea", cum o numeşte cineva în roman.

DROZDOV, MAVRIKI NIKOLAEVICI, Demonii. Căpitan de artilerie în vîrstă de 33 de ani, „un domn înalt, frumos, cu o ţinută şi înfăţişare de o corectitudine ireproşabilă", este „nepotul bătrînului Drozdov" (Ivan Ivanovici, al doilea soţ al Praskoviei Ivanovna şi tatăl vitreg al Lizei). I se semnalează vag existenţa, pentru întîia oară, în străinătate, în anturajul Lizavetei Nikolaevna Tuşina, pe care o însoţeşte la întoarcerea ei în ţară şi în oraşul capitală de gubernie evocat în roman. În urma neînţelegerii survenite în străinătate între Stavroghin şi Liza devine logodnicul oficial al acesteia (ca să strice planul matrimonial al Varvarei Petrovna Stavroghina, Iulia Mihailovna Lembke încercase o vreme să-l manevreze, fără succes însă). Înzestrat cu un suflet „simplu şi delicat", este un om foarte bun, deşi, taciturn din fire, părea la prima vedere sever (considerîndu-l demn să primească un pahar de ceai cu zahăr înăuntru, „prezicătorul" Semion Iakovlevici îi surprinde de la cea dintîi aruncătură de ochi adevărata structură). Martor al lui Gaganov („prieten" şi „fost coleg de şcoală") la duelul acestuia cu Stavroghin, stăruie pînă în ultima clipă pentru împăcarea părţilor. Intervine pentru eliberarea din arest a colportoarei de cărţi bisericeşti în sacul căreia fuseseră strecurate fotografii pornografice (v. la Sofia Matveevna Ulitina) şi condamnă „şotiile" tinerilor din jurul Iuliei Mihailovna. Mavriki Nikolaevici este în roman umbra Lizei, pe care o urmează peste tot (chiar şi cînd ea se duce să se întîlnească la Skvoreşniki cu Stavroghin!) şi căreia îi suportă toate capriciile şi răutăţile. „Il fait tout ce que je veux", spune despre el Lizaveta Nikolaevna. Aceasta îl iubeşte numai cu raţiunea, fiind gata în orice moment să-l părăsească pentru Nikolai Vsevolodovici: „prin dragostea pe care o nutreşte faţă de mine — explică Mavriki Nikolaevici sentimentele Lizei —, tot atît de sincer, în fiecare clipă, străbate ura cea mai cumplită". Această „ură" o face să-l găsească „inadmisibil de înalt" în salonul Varvarei Petrovna (unde se afla şi Stavroghin — eterna poveste a urechilor lui Karenin!) sau să-l umilească în timpul vizitei la Semion Iakovlevici, ordonîndu-i să îngenuncheze de faţă cu toată lumea (cerîndu-i, de fapt, ca în Mănuşa lui Schiller, un mare act de curaj — de curaj al ridicolului aici.) Conştient de sentimentele — exact opuse — pe care Liza le poartă lui Stavroghin („în spatele urii necontenite, sincere şi nemărginite, în fiecare clipă se străvede dragostea şi... nebunia"), Mavriki Nikolaevici (moştenindu-l aici pe nerealizatul Kartuzov — v. la acesta) i-o cedează (într-o discuţie între patru ochi) lui Nikolai Vsevolodovici, ca fiind singurul care ar putea-o face fericită. Cînd însă acelaşi Nikolai Vsevolodovici îl informează că este căsătorit („şi-mi este imposibil să mai contractez o căsătorie sau s-o

Scanned with OKEN Scanner

«doresc»") logodnicul Lizei, ieşindu-şi pentru prima şi ultima oară din fire, izbeşte cu pumnul în masă şi îl ameninţă pe rivalul său că, dacă n-o va „lăsa în pace pe Lizaveta Nikolaevna" şi o va „face nenorocită" îl va omorî cu mîinile lui, izbindu-l „cu bastonul ca pe un cîine". Nu se va ţine însă de cuvînt (deşi ‚asistase' la pierzania logodnicei sale, stînd toată noaptea, în ploaie, lîngă gardul parcului Skvoreşniki) şi nu va fi în stare s-o apere pe Liza, linşată de mulţime în faţa casei şi a cadavrelor Lebeadkinilor (un „vlăjgan uscăţiv şi înalt cu înfăţişarea de tîrgoveţ, cu părul creţ şi negru, cu faţa smolită, cu mutra de beţiv", de meserie lăcătuş şi „încă trei inşi" au fost arestaţi apoi şi făcuţi răspunzători pentru crimă). Martir al erosului, străbătînd calvarul dragostei neîmpărtăşite, bunul, melancolicul şi timidul Mavriki Nikolaevici, cu ceva donquijotesc în cultul lui idealist pentru femeie, ca şi în stîngăcia şi înfăţişarea sa fizică, este un „cavaler al tristei figuri". După moartea Lizei — ne comunică naratorul — „a plecat nu se ştie unde". Umbră credincioasă a eroinei, el apare şi dispare în roman odată cu ea.

DUBASOV, Adolescentul, v. la Darzan.

DUKLIDA, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R. R.

DUNDASOVA, NADEJDA NIKOLAEVNA, Demonii, v. la Verhovenski, S.T. şi la Stavroghina.

DUNEA, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikova, A.R.

DUŞKIN, AFANASI IVANOVICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Dementiev.

E

EISENSCHMIDT, Fraţii Karamazov, v. la Markel.

EPANCIN, IVAN FEODOROVICI, Idiotul. General şi om de afaceri, capul singurei familii din Petersburg pe care Mîşkin, vag înrudit cu Lizaveta Prokofievna Epancina, o prinţesă şi o Mîşkina şi ea, era oarecum îndrituit s-o viziteze şi în a cărei radă nu prea liniştită trage imediat după sosirea lui în oraşul de pe malurile Nevei. Unul din personajele importante ale cărţii, rapid introdus în acţiune şi unul din primele cu care eroul romanului intră în contact, după Rogojin şi Lebedev. Acesta din urmă îl evocase încă în scena de debut din tren: „cine nu-l cunoaşte pe generalul Epancin ?". „Trecea drept un om foarte bogat, foarte ocupat şi foarte influent prin relaţiile sale." Proprietar al „unei fabrici în districtul Petersburg şi al unei moşii rentabile situate chiar în apropierea capitalei", poseda două case, un „imobil impunător" în care locuia cu familia dar din care dădea cu chirie „aproape cinci şesimi" (nu departe de Liteinaia) şi „o casă enormă pe Sadovaia, care-i aducea un venit foarte frumos", „figura printre marii acţionari ai mai multor societăţi comerciale" şi „se ocupase intens de nişte concesiuni". Începuturile lui Ivan Feodorovici fuseseră însă mai mult decît modeste. De origine obscură: „provenea din copiii de trupă", nu făcuse studii, fiind, după cum îi plăcea să se numească, „un simplu «autodidact»". Avusese însă, şi mai avea, „darul să se facă indispensabil în anumite locuri, în special la serviciu", unde ştia să rămînă, atît cît trebuie, în umbră. Îşi cîştigase „protectori influenţi" şi chiar în dimineaţa vizitei lui Mîşkin urma să se ducă la „alteţea sa" contele, „şeful său ierarhic" (contele sau baronul, „cu nume nemţesc" în orice caz, general şi „personaj foarte important", „de vază", apare în scenă de abia în Partea a patra, Cap. VI—VII, la serata Epancinilor, pe care o onorează cu prezenţa lor şi alţi protectori ai lui Ivan Feodorovici. Unul „dintre acei dregători olimpieni care cunosc totul", „tăcut şi rezervat",

Scanned with OKEN Scanner

contele sau baronul „avea reputația de a fi extrem de versat în chestiunile politicii de stat" și chiar — adaugă cu ironie scriitorul — „aproape un erudit". Șeful ierarhic al generalului Epancin — la care acesta din urmă îl întîlnește pentru prima oară pe prințul Ș., viitorul lui ginere — este însă nu numai un om politic găunos ci și un fals protector ; cu toate că „dintr-un îndemn al inimii sale pline de recunoștință și chiar dintr-un fel de orgoliu" lui Ivan Feodorovici îi făcea plăcere să-l considere pe neamț binefăcătorul lui, contele, sau baronul, „nu se considera deloc binefăcătorul lui Epancin" — pe care „l-ar fi schimbat oricînd cu alt slujbaș, dacă niscaiva considerații, chiar și de ordin secundar, i-ar fi cerut această înlocuire". După serata marcată de accidentul spargerii vazei chinezești și de scandalul unei crize de epilepsie, se menține cîtva timp „într-o atitudine de răceală față de subalternul său"). „Om practic și cu experiență", încă activ în afaceri la cei 56 de ani ai lui (cînd Mîșkin vine să i se prezinte tocmai verifica niște socoteli cu „domnul colonel" Fedoseev pe care îl vedem pentru o clipă la sfîrșitul audienței, „un militar cu o servietă în mînă, care vorbea tare și se înclina mereu, luîndu-și rămas bun de la stăpînul casei"), norocul i-a surîs mereu, și continua să-i surîdă (chiar și la jocul de cărți !), lui Ivan Feodorovici : „averea și poziția socială a familiei creștea an de an, în progresie geometrică". Ca și Lujin din Crimă și pedeapsă (de care îl mai apropie originea joasă și lipsa de cultură), Epancin este un arivist ajuns însă la o altă vîrstă (e cu vreo zece ani mai mare decît predecesorul său) și la o altă treaptă a succesului. Dezvoltarea capitalismului în Rusia producea oameni noi, care-și găsesc reflectarea și în opera lui Dostoievski (un capitalist și un afacerist abil va fi în Adolescentul bătrînul prinț Sokolski). Ascensiunea socială a lui Ivan Feodorovici a fost facilitată prin căsătorie. Se însurase de tînăr, avea trei fete și era mulțumit de căsnicia lui. Un „personaj influent" care se interesase pe vremuri de „căpătuirea tinerei prințese" îl îndemnase pe Epancin să se căsătorească neapărat cu Lizaveta Prokofievna, fostă Mîșkina. Cei 25 de ani și mai bine de „armonie aproape desăvîrșită" dovedesc că Ivan Feodorovici nu a fost deloc rău sfătuit. „Armonie aproape (s.n.) desăvîrșită". Epancin este nu numai un soț și un tată cu experiență (nu-și grăbește fetele să se mărite) dar și un soț și un tată bun (o demonstrează „veleitățile și țelurile pe care le nutrea" în legătură cu fetele lui). Față de Lizaveta Prokofievna, pe care o respecta mult, manifestă sfiiciune și chiar teamă. Aceste sentimente l-au condus treptat la iubire (care, sugerează scriitorul, se poate nu numai aprinde dintr-odată, ca o flacără nimicitoare și spectaculoasă, în sufletul unui om, ci și clădi temeinic, încetul cu încetul, într-un chip ‚prozaic') : „purta neveste-si atîta respect, încerca de multe ori față de dînsa atîta sfiiciune și teamă chiar, încît ajunsese s-o iubească". Soț „foarte supus și răbdător", Ivan Feodorovici acceptă capriciile Lizavetei Prokofievna, care de cîte ori are necazuri (din cauza fetelor de obicei) își varsă năduful asupra generalului, înțepat, bruftuluit și chiar azvîrlit în dizgrație, pe cîte o lună întreagă uneori. Cu atît mai mult le acceptă cînd se simte vinovat. Cum se simte — și este — la începutul romanului. Prin Toțki, dornic de însurătoare și candidat (incert totuși) la mîna Alexandrei, fiica mai mare a generalului Epancin, acesta ajunge s-o cunoască pe Nastasia Filippovna, de care, bărbat în declinul vieții dar încă „în plină vigoare", se îndrăgostește ca un băiețandru ; „înclinația spre frivolitate", mai veche la Ivan Feodorovici, produce fructul unui tipic amor de bătrînețe : „capriciul acesta devenise un fel de patimă". Cum intenția lui Toțki era de „a-și redobîndi libertatea" iar cea a ambițiosului Ganea Ivolghin, secretarul particular și protejatul generalului, de a face o căsătorie profitabilă, Epancin înțelege să se folosească de amîndouă în propriul lui interes. Desfăcut definitiv și complet din lanțurile legăturii cu Nastasia Filippovna, legătură din care de mai mulți ani nu mai rămăsese decît forma, Toțki s-ar fi putut însura cu Alexandra. Căsătorindu-se cu fosta concubină a prietenului protectorului său, Ganea Ivolghin i-ar fi deschis lui Epancin drumul spre grațiile Nastasiei Filippovna. Între general și secretarul său „intervenise un fel de învoială tacită". Grijile părintești se împletesc în inima lui Ivan Feodorovici cu dorința tinerească de a ajunge la obiectul pasiunii lui. În ziua în care începe acțiunea romanului (27 noiembrie) și care coincide cu ziua de naștere a Nastasiei Filippovna generalul Epancin face, la prînz, gestul capital (‚declarația' lui) oferind sărbătoritei „un șirag superb de mărgăritare". Cîteva ceasuri mai tîrziu, la serata Nastasiei Filippovna (unde participă la „jocul de societate" propus de Ferdîșcenko povestindu-și cea mai urîtă faptă a vieții — desigur, cu excepția aceleia la care tocmai se preta) speranțele generalului se prăbușesc însă într-un chip atît de neașteptat și de catastrofal încît el se vindecă pe loc redevenind dintr-un candidat la berbantlîc — „un părinte" (în această calitate îi vorbește în orice caz lui Mîșkin, pe care încearcă să-l împiedice să plece pe urmele imprevizibilului cuplu Nastasia Filippovna-Rogojin) : „Noi speranțe și

Scanned with OKEN Scanner

tot felul de proiecte" (cuminți și familiale de data aceasta desigur) îi încolțesc în mintea limpezită, curățată acum de pîcla pasiunii. Ivan Feodorovici Epancin este un personaj important nu atît al romanului cît al primei lui Părți. În următoarele trei rolul său descrește mult. Consemnăm la activul lui doar cele două-trei întîlniri ‚secrete' cu execentricul „milionar" Mîșkin în intervalul de șase luni al absenței din Petersburg a prințului proaspăt îmbogățit (interval evocat la începutul Părții a doua), întîlniri considerate probabil nesatisfăcătoare din moment ce Ivan Feodorovici însărcinase la Moscova „doi domni de încredere" să-l supravegheze pe Mîșkin și mai ales pe împuternicitul acestuia, Salazkin. La începutul lui iunie Epancinii se mută la Pavlovsk (unde aveau „o splendidă vilă proprie") dar Ivan Feodorovici face naveta fiind adeseori reținut de treburi la Petersburg. Printre personajele ‚nebune' ale cărții el pare acum, cu veșnicul său aer de om practic, preocupat de ‚adevăratele' probleme ale vieții, o apariție singulară. Are naivitatea orgolioasă de a crede că prin intriga ei scandaloasă împotriva lui Evgheni Pavlovici Radomski, Nastasia Filippovna urmărește să lovească în el și, ca s-o liniștească pe Lizaveta Prokofievna, care-i împărtășește presupunerea, nutrește o clipă intenția să prevină „pe cine trebuie" (poliția). La fel de greșit înțelege și relațiile dintre Aglaia și Mîșkin pe care, la Pavlovsk (memorabila scenă nocturnă) îl conjură deschis, bărbătește să nu-și facă iluzii în legătură cu fiica lui. ‚Epilogul' romanului (Partea a patra, XII), care înregistrează călătoria în Europa a familiei Epancin, îl fixează pe general la Petersburg (unde fusese ca de obicei reținut de treburi). El pierde astfel prilejul de a-l revedea pe Mîșkin, aflat acum din nou, dar într-o stare irecuperabilă, la doctorul Schneider. ● Raporturile dintre generalul Epancin și prințul Mîșkin descriu un fel de cerc, de la neîncrederea inițială față de ruda săracă, sosită cu o simplă bocceluță în mînă (neîncrederea feciorului în livrea care îi deschide ușa ciudatului oaspete ‚urcă' pe toate treptele ierarhiei domestice — lacheul Alexei și secretarul particular Ganea Ivolghin — pînă la stăpînul casei) la indiferența din final față de „idiotul" incurabil. Între aceste două puncte, de plecare și de sosire, „milionul" lui Mîșkin operează schimbări importante în relațiile dintre prinț și general. Nu se poate pune însă totul pe seama „milionului". Chiar în cursul vizitei de prezentare a lui Mîșkin, după răceala primei atitudini, Ivan Feodorovici devine mai binevoitor. El admiră scrisul de caligraf al prințului, promite să-i găsească o slujbă într-o cancelarie (poate chiar în cancelaria sa) și îi oferă o bancnotă de 25 de ruble. Tot el îl introduce pe Mîșkin (urmărind, ce-i drept, un scop personal precis) la doamnele Epancin, unde se produce ‚adoptiunea' străinului. ● Om „absolut onorabil", deși „cam mărginit", înzestrat cu o minte „destul de pătrunzătoare", „ce-i drept cam greoaie", Ivan Feodorovici Epancin, după cum rezultă și din aceste caracterizări ale autorului, nu este nici deștept, nici prost, nici bun, nici rău, nici cald, nici rece. Un personaj neutru din punct de vedere moral care după ce face la început o impresie mai puțin favorabilă se ‚așează' apoi temeinic într-o postură de ins cu preocupări serioase, veșnic ocupat și de familist incorigibil. Negativ el nu este decît... din întîmplare. Cu privire la cele mai urîte fapte din viața sa, se poate spune că, și într-un caz și în celălalt, generalul a avut ghinion. Fapta de demult relatată de el însuși (la serata Nastasiei Filippovna) ne înfățișează un vinovat fără vină, care păcătuiește fără să-și dea seama, atras ca într-o perfidă capcană de mărunte împrejurări cotidiene. Tînăr sublocotenent pe atunci într-o unitate oarecare, cantonată pentru un timp într-un orășel, Epancin fusese cartiruit „într-un fel de mahala, la o văduvă de locotenent în retragere". Aceasta, care „avea pe puțin optzeci de ani" și era „așa de nevoiașă că nici îngrijitoare nu ținea", locuia singură, „într-o casă de lemn, veche, dărăpănată": „bărbatul și-l îngropase cu vreo patruzeci și cinci de ani în urmă" iar o nepoată ce se aciuase pe lîngă ea, „una gheboasă și rea ca o vrăjitoare, atît de rea că într-o zi, cică, o mușcase pe bătrînă de deget", murise cu vreo trei ani în urmă. De gospodăria improvizată a sublocotenentului se îngrijea, cu un zel deosebit, destul curcăreț Nikifor, ordonanța, „un om devotat și cinstit" (față de stăpînul lui). În preajma bătrînei, „atît de nevolnică și redusă, că nu era chip să scoți măcar o vorbă de duh de la ea", tînărul Epancin se plictisea „groaznic", unicele evenimente ale acestei triste conviețuiri constituindu-le dispariția unui cocoș, proprietate a colocatarilor, furat după toate probabilitățile de babă, și cearta cumplită care a urmat ireparabilei pierderi. Astfel că, atunci cînd, la puțin timp după aceea, sublocotenentului i s-a repartizat, la cererea sa, o altă locuință, „la un negustor bărbos", „tatăl unei foarte numeroase familii", Epancin se mută bucuros dar trei zile mai tîrziu Nikifor îi raportează că la plecare „babornița" le-a reținut un foarte prețios (fiind unicul) castron de supă ca despăgubire pentru „o oală de a ei" spartă, pretinsese ea, de sublocotenent (care s-ar fi învoit, de altfel, să-i

Scanned with OKEN Scanner

cedeze, în schimb, castronul). Minciuna şi meschinăria gestului îl scot din sărite pe Epancin care se repede la fosta locuinţă unde, găsind-o pe gazdă „singură, ghemuită într-un colţ al tindei, ca şi cum s-ar fi pitit de căldura soarelui, cu obrazul rezemat într-o mînă“ îşi varsă în voie năduful („Ştiţi cît e de bogat vocabularul rus în ocări“ — precizează generalul.) Neprimind nici un răspuns şi văzînd că bătrîna îl priveşte „într-un fel cu totul ciudat şi se tînguie parcă, clătinîndu-se încet“, sublocotenentul, fără să înţeleagă nimic, pleacă „foarte consternat“. Ajungînd acasă tocmai seara (căci între timp îl chemase „maiorul“, după care trecuse „şi pe la companie“) află de la Nikifor că fosta lor gazdă „a dat ortul popii“. Din precizările ordonanţei pricepe că bătrîna a sucombat îndată după plecarea lui. „Deci, în timp ce eu o înjuram, ea îşi dădea sufletul“ — conchide generalul Epancin care, în salonul Nastasiei Filippovna, îşi povesteşte cea mai urîtă faptă din viaţă. Comisă în necunoştinţă de cauză printr-o stranie coincidenţă care transformă o simplă scenă de mahala într-un act de profanare. Bătrîna „nevolnică şi redusă“ care „şi-a trăit traiul, şi-a mîncat mălaiul“ şi care e comparată la un moment dat cu „o muscă“ aminteşte prin ‚insignifianţa‘ şi ‚inutilitatea‘ ei de cămătăreasa Aliona Ivanovna ucisă de Raskolnikov. Într-un fel, Epancin şi-a ‚ucis‘ şi el „baba“, prin violenţă verbală. În acelaşi timp, fără să-şi dea seama, el o ‚asistă‘ pe fosta lui gazdă în agonia ei discretă. A avut într-adevăr ghinion: „de ce i-o fi venit să moară tocmai în momentul acela?“. Şi pentru cealaltă faptă urîtă a lui Epancin (relatată, aceasta, de scriitor) de vină e, în parte, ghinionul. Încercînd să preia o întreţinută sub paravanul unei căsătorii generalul are neşansa de a da peste o femeie excepţională ca Nastasia Filippovna. Imoralitatea lui rezultă nu atît din dorinţa în sine (banală), cît din culpa faţă de marea eroină, a cărei sublimă esenţă îi rămîne neînţeleasă şi pe care prin intenţia sa o jigneşte profund. Şi a doua faptă urîtă a generalului are, tot fără voie, un caracter profanator.

EPANCINA, LIZAVETA PROKOFIEVNA. Idiotul. Soţia generalului Ivan Feodorovici Epancin, numită în roman din această pricină uneori „generăleasa“. Descindea din „familia prinţilor Mîskin“ („o familie nu cine ştie ce strălucită, în schimb foarte veche“) şi „se mîndrea nespus cu stirpea ei“. Căsătorindu-se la sugestia unui „personaj influent“ (v. mai sus) care se interesase pe vremuri de căpătuirea tinerei prinţese cu modestul Epancin (considerat însă probabil un om de viitor) ea nu poate aduce, în afara numelui, decît o mică zestre de „cincizeci de suflete“ — temelia, cu toate acestea, a prosperităţii de mai tîrziu a familiei. La care a contribuit şi prin faptul că încă din tinereţe a reuşit să-şi atragă — „ca ultimă mlădiţă a unei familii nobile şi poate datorită şi unor însuşiri şi calităţi personale“ — „bunăvoinţa cîtorva doamne influente din înalta societate“ (în frunte cu prinţesa Bielokonskaia). Aproape de aceeaşi vîrstă cu soţul ei de care mai e încă îndrăgostită şi la bătrîneţe cu toate că se poartă de obicei deosebit de aspru cu el, nu era „nici frumoasă şi nici cine ştie ce învăţată“ (nu înţelege unele părţi din discuţiile la care asistă). Voluntară, capricioasă, despotică, turbulentă dar în acelaşi timp bună, naivă, copilăroasă, slabă, Lizaveta Prokofievna se defineşte mai ales în raporturile cu cele trei fete ale ei (avuţia principală a Epancinilor), împreună cu care formează în roman un grup. Epancinii trăiesc sub tirania pe jumătate comică a mamei, care îşi varsă năduful în capul soţului şi îşi pedepseşte fiicele din ce în ce mai independente, mai neascultătoare („opiniile ei pierduseră de multă vreme — în ochii lor, n.n. — autoritatea infailibilităţii de altă dată“) prin tăcere. Impune interdicţii domnişoarelor şi îl azvîrle în disgraţie pe general: „devenea tot (...) mai nestăpînită, ba ajunsese chiar să aibă şi ciudăţenii“. Femeie „originală“, „excentrică“, ei i se datorează, desigur, faptul că „familia Epancin, deşi foarte onorabilă, era puţin altfel de cum trebuia să fie în general orice familie onorabilă“. Ţinînd în chip pueril la mîndria ei dar totodată trecînd cu aceeaşi hotărîre de la o extremă la alta, irascibilă şi gata în orice clipă să-şi manifeste nemulţumirea, „cam trăznită“, avînd caracter, zicînd lucrurilor pe nume şi nelăsîndu-se intimidată, însă dispunînd în acelaşi timp de mari rezerve de omenie, dragoste şi compasiune, Lizaveta Prokofievna este una din acele impunătoare şi admirabile femei de tip vechi, moscovit din opera lui Dostoievski (o alta ar fi bunica — Antonida Vasilievna Taraseviceva — din Jucătorul) la care despotismul feudal ascunde un suflet de zînă bună. Ascunde e un fel de a spune căci sufletul e vizibil, transpare prin învelişul aspru, de energică generăleasă, al personajului. „Iar eu sînt bună“, spune eroina, afirmaţie întărită şi de alte personaje ale cărţii (Ippolit). Ea este prima care îl înţelege şi trece de partea lui Mîşkin (deşi relaţiile lor de rudenie sînt discutabile: „Doar nişte strămoşi şi străbunice de-ale lor dacă mai puteau fi socotiţi rude de departe“). Îi compătimeşte pe muribundul Ippolit şi pe declasatul general Ivolghin, o stimează pe nefericita Nina Alexandrovna, soţia ultimului, îi îndrăgeşte pe minunata Vera Lukianovna

Scanned with OKEN Scanner

şi pe simpaticul Kolea, copiii lui Lebedev. Lizaveta Prokofievna are instinct moral : o nemulţumeşte candidatura lui Toţki la mîna fiicei mai mari Alexandra şi nu-i plac „mariajele astea“ (aluzie la proiectata căsătorie-paravan a Nastasiei Filippovna), îi ia un interogatoriu sever lui Ganea Ivolghin şi n-o „înghite“ pe Varia, sora acestuia. De prinţul Lev Nikolaevici, generăleasa se interesa „de parcă ar fi fost propriul ei fiu“. Dragostea ei pentru Mîşkin este maternă. Pe fondul acestui sentiment relaţiile dintre cele două personaje oscilează însă mereu. Indiferentă şi aspră la început faţă de presupusa ei rudă, căreia nici nu se gîndise să-i răspundă la scrisoarea din Elveţia şi pe care acceptă să-l primească la masă doar cu condiţia „să i se lege neapărat un şervet la gît“ şi ca Feodor sau Mavra să stea în spatele lui şi să-l supravegheze cînd mănîncă, Lizaveta Prokofievna este apoi „din ce în ce mai mulţumită“ de el. Povestirile lui Mîşkin produc asupra ei (în primul rînd) o impresie uriaşă. După plecarea prinţului la Moscova pe urmele Nastasiei Filippovna numele lui este interzis în casa Epancinilor. La Pavlovsk, aflînd de criza de epilepsie a lui Mîşkin, vrea să aducă de la Petersburg „un medic celebru“ (dar fetele se opun). Şi după a doua criză de epilepsie (din episodul spargerii vazei chinezeşti) „un trimis“ al Epancinilor vine să se intereseze de starea prinţului. Între timp Mîşkin e admonestat (pentru atitudinea lui în cazul Burdovski), interogat (în legătură cu sentimentele sale faţă de Aglaia), spionat (pusă pe urmele Aglaiei de o servitoare. Lizaveta Prokofievna apare ca din pămînt la „banca verde“), încurajat (serata Epancinilor are drept scop prezentarea ‚logodnicului‘ şi lansarea lui în societate). În sfîrşit — definitiv respins (după întrevederea dintre Nastasia Filippovna şi Aglaia). Generăleasa fusese şi pentru şi împotriva căsătoriei dintre fiica ei cea mică şi Mîşkin. Dragostea maternă se luptă în ea cu dragostea (nu mai puţin maternă) pentru prinţ. Raţional, Lizaveta Prokofievna e împotriva lui Mîşkin, sufleteşte însă e pentru el. „Generăleasa ar dori grozav ca prinţul să se însoare cu Aglaia“, notase Dostoievski la 19 martie 1868 în caietele la roman. Chiar şi după ce Mîşkin ‚optează‘ pentru Nastasia Filippovna, mama Aglaiei nu şi-l poate smulge din inimă pe prinţ. Din paginile ce ţin loc de epilog în roman aflăm că atunci cînd vizitează în Elveţia ruina lui Mîşkin ea îl iertase pe acesta de mult. Fostă Mîşkina, Lizaveta Prokofievna se înrudeşte însă cu Mîşkin nu numai prin dragostea maternă pe care i-o poartă lui Lev Nikolaevici dar şi printr-o importantă trăsătură comună : infantilismul. După eroul principal, generăleasa este al doilea copil mare al cărţii. O ştie ea însăşi, i-o spune toată lumea : „un adevărat copil, în toate, în toate, în tot ce e bun şi în tot ce e rău“, o caracterizează Mîşkin ; „semănăm la caracter ca două picături de apă“, îi răspunde prinţului Lizaveta Prokofievna. Influenţa lui Mîşkin asupra generălesei şi afecţiunea pe care ea i-o poartă „sărmanului cavaler“ se explică prin această asemănare. Nu numai candoarea şi lipsa de simţ practic fac din Lizaveta Prokofievna un copil : „avusese cîndva naivitatea să creadă că privirea ei are ceva neobişnuit, de mare efect şi a rămas pentru totdeauna cu convingerea aceasta nestrămutată“. Nu se ocupă cu nimic pentru că — se justifică ea cu o ciudă copilărească — „de orice m-aş apuca, nu-mi reuşeşte şi pace“. Însăşi comportarea generălesei este uneori a unui copil. Cu prietenul ei Kolea (în vîrstă de 15 ani) se afla „într-o continuă ciondăneală“. Cînd, după o ceartă, băiatul nu mai vrea să vină, Lizaveta Prokofievna îi trimite „printr-un servitor“ un bileţel de împăcare. Nu e de mirare deci că în caietele la roman Lizaveta Prokofievna devenea membra unui club al copiilor prezidat de Mîşkin ! Şi tocmai din acest fermecător copil mare, al cărui suflet se învolburează însă uneori de mînii epopeice, scriitorul face un neaşteptat rezoner (ceea ce infirmă teza lui Bahtin despre conştiinţele autonome la Dostoievski). În scena cu „fiul lui Pavlişcev“ (Antip Burdovski), inspirată de furie, Lizaveta Prokofievna rosteşte marele ei monolog de idei, îndreptat împotriva nihiliştilor : „Nişte descreieraţi ! Acuză societatea că-i sălbatică şi lipsită de omenie (...) Nişte nebuni şi bezmetici ! Nişte vanitoşi plini de orgoliu ! N-au credinţă în Dumnezeu, n-au credinţă în Hristos ! Vă roade trufia şi vanitatea pînă într-atît, încît veţi ajunge să vă sfîşiaţi unii pe alţii, v-o prezic eu. Şi mai poate spune cineva că nu-i o bramburească, că nu-i haos, că tot ce se petrece nu-i o nerușinare ?“ Acest ‚discurs‘ este completat în chiar ultimele rînduri ale cărţii (discuţia cu Evgheni Pavlovici Radomski în incinta institutului psihiatric al profesorului Schneider) de o diatribă împotriva Europei : „Lizaveta Prokofievna ardea de nerăbdare să se întoarcă în Rusia şi (...) găsea o plăcere deosebită să critice cu o înveninată părtinire rînduielile şi starea de lucruri din străinătate : «Nici măcar pîine nu ştiu să coacă cum trebuie, îi plăcea mereu să repete ; iarna, îngheaţă ca şoarecii în beci ; bine cel puţin că am putut să-l plîng aşa, după obiceiul rusesc, pe acest sărman nenorocit», adăugă ea cu emoţie, arătîndu-l pe Mîşkin care n-o mai recunoştea deloc. «Destul ne-am distrat, e timpul să dăm ascultare înţelepciunii, căci

Scanned with OKEN Scanner

toate astea, şi străinătăţile şi toată Europa voastră, nu sînt decît nişte fantezii, şi noi toţi, în străinătate, nu sîntem decît o fantezie... ţine minte ce ţi-am spus, de altfel, ai să te convingi şi singur!» isprăvi ea aproape mînioasă, luîndu-şi rămas bun de la Evgheni Pavlovici". ● Un vechi protector al familiei Lizavetei Prokofievna este „acel bătrîn mare demnitar" care la serata Epancinilor se opreşte din conversaţie ca să-l asculte pe Mîşkin. Epancin „era copleşit în prezenţa lui de teamă şi veneraţie" şi vedea în el „un Jupiter olimpian". În 1832, la Viena, fusese gata să cadă în capcana iezuiţilor cărora le scăpase însă pînă la urmă „prin fugă" (fugise de fapt la Paris cu „frumoasa contesă Levitkaia" — ţine să precizeze prinţesa Bielokonskaia). Un om „într-adevăr bun la suflet", ar fi salvat de surghiun pe studentul Podkumov şi pe impiegatul Şvabrin. La serata Epancinilor, menită a oficializa oarecum ‚logodna' Aglaiei, bătrînul demnitar i se adresează la început cu amabilitate lui Mîşkin, la ale cărui excese oratorice răspunde însă apoi „pufnind în rîs". În general manifestă bunăvoinţă şi simpatie faţă de „alesul Aglaiei" care îi stîrnise însă curiozitatea în primul rînd din cauza relaţiilor lui cu Nastasia Filippovna. Soţia demnitarului, o femeie în vîrstă de 45 de ani care „fusese foarte frumoasă în tinereţe" avea „un fel de manie" de a-i proteja pe savanţi şi pe oamenii de litere deşi nu era „nici prea inteligentă, nici prea cultă". Introduce la Epancini „un literat" de origine germană dar care cultiva poezia rusă, „un om de vreo treizeci şi opt de ani, frumos la înfăţişare, deşi cam antipatic, şi avînd întotdeauna o ţinută corectă". Ştia „să se menţină în graţiile marilor personalităţi" şi „se pricepea să tragă folos din pretinsele lui relaţii de prietenie cu un celebru poet rus decedat". Participă la serata Epancinilor cu sentimentul că face o „deosebită cinste stăpînilor casei" şi sancţionează cu „un zîmbet maliţios" efuziunile ideologice ale lui Mîşkin. Prin abilitatea lui socială, prin înfumurarea şi prin acel strop de venin filtrat din zîmbetul maliţios adresat lui Mîşkin literatul evocat fugitiv în episodul seratei Epancinilor îl prefigurează oarecum pe scriitorul Karmazinov din Demonii.

EPANCINA, ALEXANDRA IVANOVNA. Idiotul. Cea mai mare dintre surorile Epancin. Împreună cu Adelaida şi Aglaia formează în roman un grup aproape statuar. Tustrele „de o frumuseţe răpitoare", „străluceau prin inteligenţă şi talente"; „instruite", după cum depun mărturie „sumedenia de cărţi pe care le citesc", „se ţineau foarte modest" deşi erau mîndre şi îşi cunoşteau valoarea. Preţuiau societatea pe care o frecventau, dar cu rezerve. Se iubeau mult şi se ajutau reciproc: se ştia de pildă că cele două surori mai mari făcuseră „chiar unele sacrificii materiale" în favoarea celei mai mici. „Nu erau deloc grăbite să se mărite" (înadins ca s-o supere pe ea, credea Lizaveta Prokofievna, mama — care însă şi ea se măritase de-abia pe la 30 de ani!) şi din această cauză deveneau, cu fiecare an (averea părintească crescînd în progresie geometrică), „partide din ce în ce mai atrăgătoare". „Sînt fluşturatice, zvăpăiate, nişte nebune", le caracterizează dojenindu-le cu orgolioasă duioşie Lizaveta Prokofievna în timpul vizitei de prezentare a lui Mîşkin, desfăşurată într-adevăr pe fondul hohotelor de rîs ale fetelor, care însă „de fapt — după cum nu uită să precizeze mama — au inimă bună". Ceea ce se reflectă de altfel limpede pe chipurile lor care (ca şi acela al Lizavetei Prokofievna) îi amintesc prinţului de copiii ‚lui' din Elveţia. Surorile Epancin, favorizate de soartă (care le-a dat de toate: bogăţie, rang social, părinţi iubitori, frumuseţe şi sănătate înfloritoare, inteligenţă, cultură, voioşie) şi despre care „toată lumea avea numai cuvinte de laudă", îşi fac apariţia în roman trăgînd după ele o trenă de reminiscenţe folclorice dîndu-le alura unor prinţese de basm. Numărul şi perfecţiunea lor, înfăţişarea impunătoare, tipul de frumuseţe sănătos, popular („erau toate trei nişte domnişoare trupeşe, de o constituţie robustă"), mulţimea pretendenţilor străluciţi refuzaţi unul după altul din capricii de neînţeles şi tergiversarea căsătoriei („şi cîţi pretendenţi, cîţi pretendenţi nu s-au perindat de cinci ani încoace! Şi unde mai pui că erau unul şi unul, nişte oameni de treabă, oameni admirabili chiar. Atunci ce mai aşteaptă? Pentru ce nu se mărită?"), felul în care surorile îl „examinează" pe Mîşkin, prinţul mult aşteptat care se va îndrăgosti de fata cea mică şi care trece cu succes primele probe (povestind!) sînt asemenea reminiscenţe. Alexandra, Adelaida şi Aglaia pătrund în naraţiune desprinzîndu-se parcă dintr-o ceţoasă atemporalitate. De aici uşoara lor dezorientare în timp, un fel de incapacitate de a-l măsura, ezitările calendaristice: „— Ce zi e astăzi, miercuri (întreabă Lizaveta Prokofievna n.n.)? — Cred că da, maman, răspunse Adelaida. — Niciodată nu ştiţi ce zi este (s.n.).", confirmă generăleasa (Data exactă: 27 noiembrie o va furniza Ganea Ivolghin, cel mai implicat în prezent dintre personajele care sînt în acel moment în scenă — Partea întîi, VII). ● În vîrstă de 25 de ani Alexandra părea „sortită să rămînă fată bătrînă". Înzestrată cu un „caracter hotărît" dar „blîndă din fire şi înţelegătoare", avînd — fără a fi „o frumuseţe răpitoare" —

Scanned with OKEN Scanner

„un fizic plăcut", „deloc ahtiată de lux", cea mai ‚așezată' dintre surori: „cîntă la pian, citește sau brodează", „muziciană" în primul rînd, ar fi acceptat pare-se (împotriva sentimentelor mamei) o eventuală cerere din partea lui Toțki, ‚logodnicul' ei. După scandalul de la serata Nastasiei Filippovna însă, înțelegînd că nu are șanse de izbîndă, Afanasi Ivanovici renunță la intenția sa, și așa destul de vagă. Proiectul de mariaj nu se realizează poate și pentru că Alexandra (de la gr. alexis = apărare, ajutor) este un adevărat stîlp al familiei, greu de clintit. Lizaveta Prokofievna o consultă ca pe o egală de-a ei, Aglaia o respectă ca pe o mamă, sărutîndu-i filial mîinile. Opinează cea dintîi pentru primirea lui Mîșkin și încearcă s-o tempereze pe generăleasă cînd aceasta poruncește unui fecior ca secretarul soțului ei, Ganea Ivolghin, să fie adus la ‚interogatoriu'. În scena primei întrevederi a doamnelor Epancin cu Mîșkin e dintre surori cea care conversează mai mult și mai serios cu prințul (deși cel puțin pentru o clipă crede și ea că acesta e „mai curînd un impostor decît un idiot"). În caracterizările sale de psiholog adînc și de... profet Mîșkin o consideră bună dar nu veselă, tăinuind în inima ei „o tristețe, un dor". Chipul ei îi amintește de Madona lui Holbein de la Dresda. În momentele de enervare ale Lizavetei Prokofievna devine însă „curca ceea plouată" și „grăsana ceea de Alexandra": este într-adevăr „tare domoală" (pînă și visele îi sînt inocente, „pe măsura unui copil de șapte ani"), atît de „potolită" (și de tristă uneori) încît „nimic n-o scoate din toropeală". Alexandra e o prințesă adormită!

EPANCINA, ADELAIDA IVANOVNA, Idiotul. Fiica mijlocie a Epancinilor. În vîrstă de 23 de ani, are „un caracter vesel și mult bun-simț", „o față fericită", chipul „cel mai plăcut". În raporturile cu oamenii e „simplă" și (după cum observă Mîșkin, cu care s-ar înrudi deci prin această trăsătură) știe să citească „foarte ușor" în inimile lor. Își demonstrează strălucit puterea de pătrundere contemplînd „cu nesaț" fotografia Nastasiei Filippovna: „asemenea frumusețe e o forță", declară ea, „cu o astfel de frumusețe poți răsturna lumea întreagă!". Memorabilele cuvinte pregătesc profeția supremă a cărții: „Frumusețea va salva lumea" („Мир красотой спасется"). Privirea este calitatea esențială a personajului și pentru că Adelaida (acesta e talentul ei) „pictează peisaje și portrete" (pe care nu le duce însă niciodată la capăt). De doi ani caută „un subiect de tablou", problema subiectelor de tablou constituind — după cum remarcă ironic prințul Ș., logodnicul Adelaidei — „o preocupare continuă a familiei". Execuția de la Lyon este repovestită de Mîșkin în salonul doamnelor Epancin (după ce fusese povestită lacheului Alexei) ca un eventual subiect de tablou: „pictează-i capul, fața albă ca varul — o îndeamnă prințul pe Adelaida; preotul îi întinde crucea, condamnatul își tuguie avid buzele învinețite și privește, și — știe totul. Crucea și capul — iată tabloul; preotul, călăul și cei doi ajutori ai săi, apoi, mai jos, cîteva capete și perechi de ochi din mulțime — toate astea se pot lăsa pe planul al treilea, oarecum în clarobscur, ca elemente accesorii... Iată cum ar trebui să fie tabloul." Mai tîrziu, Aglaia îi propune să schițeze portretul „cavalerului sărman" (adică pe însuși Mîșkin), dar sora ei refuză: „Pe cine aș fi zugrăvit?", prefăcîndu-se a nu pricepe sensul ciudatei glume. Cu Mîșkin întreține relații discrete, de delicată afecțiune. Îi întinde mîna cînd familia ei se retrage indignată (după scena de pe terasă) și împreună cu prințul Ș. îl vizitează a doua zi „incognito" (adică fără știrea Lizavetei Prokofievna, supărată foc pe Mîșkin), îl sărută pe frunte (iar Lev Nikolaevici îi răspunde sărutîndu-i de trei ori mîna) în episodul ‚declarației' Aglaiei. Ca și sora mai mare Alexandra, este și ea în favoarea căsătoriei lui Mîșkin cu Aglaia. Propria ei nuntă se amînă însă mereu. Mai întîi, din dorința de a fi celebrată împreună cu a surorii mai mici, apoi (pentru la toamnă) din cauza scandalului provocat de ‚opțiunea' lui Lev Nikolaevici care, după întrevederea dintre Aglaia și Nastasia Filippovna, rămîne cu aceasta din urmă. Din ‚epilogul' romanului (Partea a patra, cap.XII) rezultă că nici în primăvara anului următor aceluia în care se încheie acțiunea cărții (dacă ne-am descurcat bine în cronologia vagă a ‚epilogului') Adelaida nu se măritase încă; se întrevedea însă „o inevitabilă, benevolă și dăruitoare capitulare a înflăcăratei Adelaida în fața înțelepciunii și experienței prințului Ș." Ca și tablourile pe care le pictează Adelaida (de la gr. adelos = șters, palid, imperceptibil), portretul personajului rămîne în roman parcă doar schițat, neterminat.

EPANCINA, AGLAIA IVANOVNA, Idiotul. Cea mai mică (20 de ani) dintre surorile Epancin, „idolul întregii familii".

Scanned with OKEN Scanner

De „o frumusețe extraordinară“ (aproape la fel de frumoasă ca Nastasia Filippovna — apreciază Mîșkin), începuse să producă impresie în societate, fiind, prin poziție socială și avere, pe drept cuvînt considerată și o partidă excelentă. Nu mai puțin de cinci personaje masculine sînt atrase în roman de farmecele Aglaiei, de care în Carnete se îndrăgostea și Rogojin ! Ganea, căruia într-o zi eroina i-a arătat (împrejurarea rămîne neprecizată) puțină compasiune, interpretată greșit sau în orice caz exagerat de tînărul Ivolghin ca un semn de afecțiune, ca o posibilă promisiune, și pe care capricioasa domnișoară îl ține în rezervă, pentru orice eventualitate, este pretendentul din umbră, arivistul vizînd o căsătorie avantajoasă. Strălucitorul Evgheni Pavlovici Radomski este pe de altă parte pretendentul oficial, curtezanul care la Pavlovsk se afișează mereu în preajma doamnelor Epancin dar de care Aglaia nu se arată prea încîntată. Între acești doi pretendenți, simetric opuși, un ins care vrea să parvină și un ilustru aristocrat, apare Mîșkin, logodnicul lunar. Îndrăgostită de prinț, ea îl chinuiește pe acesta și se chinuiește nevrînd să-și mărturisească nici măcar ei însăși iubirea, pe care o manifestă violent și totodată o ascunde cu disperată pudoare de vestală ; „l'amour agressif d'Aglaia“ (J. Catteau) este în același timp un fel de tabu pentru eroină. Care duce de-a lungul întregului roman un adevărat război amoros împotriva lui Mîșkin, rînd pe rînd respins și atras, batjocorit și admirat, amenințat și iertat. Geloasă pe Nastasia Filippovna, împreună cu care formează primul mare cuplu de eroine antagonice disputîndu-și dragostea aceluiași bărbat din opera scriitorului (cuplu asemănător perechii feroce Katerina Ivanovna-Grușenka din Frații Karamazov dar deosebindu-se de un alt tip de cuplu, ilustrat în Demonii și Adolescentul și constituit dintr-o învingătoare frenetică sau senină și o resemnată), Aglaia nu poate suporta clipa de ezitare a lui Mîșkin confruntat cu cele două rivale și, după ce îi aruncă o privire încărcată de „o ură nemărginită“, rupe definitiv cu el (Partea a patra, VIII). Nu se va căsători însă nici cu Evgheni Pavlovici, nici cu Ganea (muribundul adolescent de 18 ani Ippolit, îndrăgostit și el de Aglaia, nu putea avea desigur nici o pretenție la mîna ei) ci — după cum aflăm din ‚epilog‘ — cu un fals conte polonez refugiat în Franța. ● Aglaia este (încă) un copil și (deja) o femeie în același timp. Multe din referirile care se fac la adresa ei în roman din punctul de vedere al altor personaje (în special părinții o numesc, cu dragoste admirativă firește, „o zăpăcită“, „o nebună“, „o răzgîiată“, „voluntară și poznașă“, capabilă „de tot felul de trăznăi fanteziste“) îi subliniază latura infantilă, scoasă în evidență și de caracterul pueril al relațiilor ei cu Kolea Ivolghin, „puștiul acesta încrezut“. Dar principala trăsătură copilărească a eroinei este timiditatea. A fost și este din cale afară de rușinoasă. Cînd era mică se ascundea prin dulapuri în zilele în care părinții ei aveau musafiri. La 20 de ani se rușinează să recunoască (fie și în sinea ei) că e îndrăgostită. Caracterizîndu-și personajele în timpul lucrului la roman scriitorul a notat în dreptul Aglaiei un singur cuvînt : Стыдливость (pudoare, modestie). Aglaia nu este însă numai „un suflet de copil“ ci și o „frumusețe aspră și trufașă“, o — citățm din nou din Caiete — „Бешеная женщина“ (femeie turbată, furie). Capricioasă ca o fetiță (bate din picior de ciudă cînd mama o supără) e în același timp despotică și autoritară ca o prințesă și în ciuda timidității se arată „sigură de ea“ în societate : „sălbatică și sfioasă“, roșește ușor și vorbește puțin, deși uneori „cu aroganță“ ; „drăcușorul ăsta“ are „un caracter infernal“ și o minte matură ; „ești poate chiar foarte deșteaptă“, îi spune Mîșkin (care nu face niciodată complimente) Aglaiei și n-ar fi exclus ca prințul să aibă dreptate dacă ne gîndim că tocmai ea este autoarea extrem de profundei disocieri dintre cele „două feluri de inteligență“, principală și secundară ; „inocență întrupată“, Aglaia, necunoscînd nici măcar înțelesul tuturor cuvintelor, este pe deplin femeie atît în dragostea ei pentru Mîșkin cît și în gelozia aprigă pe care i-o stîrnește Nastasia Filippovna. Nemulțumită de viața inactivă și mondenă pe care o duce în familia și în mediul ei („nu vreau să fiu fiică de general“), ar dori să se ocupe cu „ceva folositor“ (eventual să se dedice „muncii de educație“ a copiilor împreună cu Mîșkin) și să călătorească. Să vadă o catedrală gotică (aluzie la viitoarea ei convertire), să viziteze la Roma „instituțiile științifice“ și să urmeze „cursuri“ la Paris. Inadaptarea și ciudățenia eroinei (trăsături care o apropie de Mîșkin) și conflictul cu părinții (conflict care datează de la vîrsta de 13 ani, cînd intenționase să se otrăvească imaginîndu-și cu voluptate scena lamentărilor domestice) pregătesc ruptura ei de familie și dezrădăcinarea din solul natal din final. ‚Epilogul‘ romanului (capitolul al XII-lea al Părții a patra) este dominat de surprinzătoarele vești pe care cititorul le află cu privire la „soarta tristă a Aglaiei“. Aflîndu-se în străinătate împreună cu mama și

Scanned with OKEN Scanner

cu surorile ei, „se îndrăgostise fulgerător şi neaşteptat de un conte polonez refugiat în Franţa“ cu care se şi mărită împotriva voinţei părinţilor, nevoiţi să cedeze în cele din urmă de teama unui scandal. Şase luni după căsătorie adevărul iese însă la iveală : soţul Aglaiei nu era „în realitate nici conte, nici chiar emigrant în sensul politic al cuvîntului, ci un fugar care a trebuit să-şi părăsească ţara în urma unei afaceri destul de dubioase.“ Se dovedeşte de asemenea că averea „fantastică“ pe care falsul conte pretindea că o posedă nu este decît „o pură născocire“. Polonezul izbutise „s-o farmece pe Aglaia prin dragostea lui neasemuită faţă de patrie şi prin noblеţea sufletului său chinuit de doruri neîmplinite, şi a încîntat-o pînă într-atîta, că, înainte chiar de a-l lua, devenise membră a unui comitet organizat în străinătate pentru restaurarea Poloniei“. Apoi, tot sub influenţa lui, „începu să frecventeze pe un celebru preot iezuit care făcuse din ea o adevărată fanatică.“ Chiar în primul an după căsătorie, „contele“ şi „amicul său, faimosul călugăr, reuşiră s-o facă pe Aglaia să se certe definitiv cu familia ei“ („de mai multe luni, nu se mai vedeau“). În ‚epilog‘, după cum remarcă J. Catteau, Dostoievski „se înverşunează împotriva Aglaiei“. Pedepsind personajul el a voit desigur să lovească şi în prototipul lui, A.V. (Aniuta) Korvin-Krukovskaia (1843—1887), cu care scriitorul a făcut cunoştinţă în martie 1865 şi cu care a intenţionat să se căsătorească. Proiectul nu s-a realizat, una din cauzele despărţirii presupuşilor logodnici constituind-o deosebirea dintre concepţiile lor politice, deosebire subliniată şi de faptul că Anna Vasilievna s-a măritat mai tîrziu cu comunardul Jacqlard. ‚Epilogul‘ reprezintă pentru Aglaia o mare cădere, ultimul nivel al prăbuşirii, punctul ei cel mai de jos constituindu-l, din perspectiva scriitorului, trecerea eroinei la catolicism. Strălucitoarea Aglaia (numele vine din gr. aglaos care străluceşte), tînăra femeie dotată cu atîtea admirabile calităţi şi al cărei principal merit este acela de a se fi făcut iubită de însuşi prinţul Mîşkin, îndrăgostindu-se de un impostor şi renegîndu-şi din cauza lui familia, patria, religia, apare cititorului ca una din marile surprize ale cărţii. O ‚surpriză‘ motivată totuşi de-a lungul romanului de autor, deşi acesta ne dă cheia înţelegerii personajului de-abia în final, coborîndu-şi brusc eroina de pe piedestal, vulgarizînd-o. Cea care străluceşte, Aglaia, „lumina“ de care Mîşkin îşi legase speranţa unor „zori noi“ este de fapt un miraj. Ca s-o înţelegem pe Aglaia trebuie să înţelegem că ea ar fi putut să fugă şi cu Ganea ! „Dacă nu te tocmeai cu ea, se ducea cu siguranţă după tine“, îi explică Nastasia Filippovna lui Ganea, apreciind şansele lui la mîna Aglaiei. Numai indecizia meschină a tînărului Ivolghin o împiedică deci pe eroină să facă la începutul romanului pasul pe care îl face la sfîrşitul lui. Iubirile Aglaiei, personaj esenţial centrifug (dincolo de aparenţa de şcolăriţă răsfăţată care vrea să fugă de acasă) par un simplu pretext pentru împlinirea adevăratului ei scop — repudierea familiei, deznaţionalizarea : „Vreau... vreau, ei, da, vreau să fug de acasă şi te-am ales pe dumneata să mă ajuţi“, îi spune ea lui Mîşkin. Îndrăgostindu-se de acesta, Aglaia se ruşinează însă nu numai ca o naivă fetiţă de sentimentele ei ci şi ca o femeie exigentă de Mîşkin însuşi. În dreptul unui Главное (important) din 4 octombrie 1868, scriitorul notează în caietele la roman : „Aglaia, dîndu-şi cuvîntul Prinţului, se teme că vor rîde de ea şi de Prinţ...“. Furia ei împotriva prinţului (Aglaia e o îndrăgostită mînioasă) provine din nemulţumirea (o necăjesc pînă şi expresiile şcoleşti folosite uneori de bărbatul insuficient de matur) pe care i-o provoacă naivitatea de copil sau de idiot (după cum ea însăşi îl numeşte) a lui Mîşkin, felul lui de a părea mereu ridicol printre oameni : „Pentru ce te umileşti şi te pui mai prejos decît ei ? Pentru ce ai strivit totul în dumneata, pentru ce n-ai pic de mîndrie ?“, exclamă cu reproş şi cu ciudă Aglaia. Ea are impresia că prinţul se face mereu de rîs, că nu e în stare să comită decît gafe. În preziua seratei Epancinilor tremură de teamă ca nu cumva Mîşkin să se ‚remarce‘ în stilul lui caracteristic şi, exasperată de propria-i panică, îi sugerează în cele din urmă să spargă celebra vază chinezească. E limpede că Aglaia l-ar vrea pe Mîşkin altfel decît e, un cavaler adevărat şi nu unul „sărman“. Cînd prinţul e în pericol de a fi provocat la duel ea insistă ca el să ia lecţii de tir şi îi explică amănunţit cum se încarcă un pistol. Deşi inteligentă şi uneori chiar pătrunzătoare, nu-l înţelege în general deloc pe Mîşkin, a cărui filozofie nu întîmplător o compară odată cu aceea a unei oarecare Eulampia Nikolaevna („văduvă de slujbaş, care vine pe la noi doar-doar o să-i pice cîte ceva“, adăugă Aglaia). Numai cineva care n-a priceput nimic din esenţa lui Mîşkin poate crede că un asemenea om a „strivit totul“ în el. Aglaia e de fapt o fiinţă normală, prozaică : „te-a iubit ca o femeie, ca o făptură omenească şi nu ca un... spirit pur“, îi demonstrează Evgheni Pavlovici lui Mîşkin. Cititorului român relaţiile dintre Aglaia şi Mîşkin îi ‚amintesc‘ de acelea dintre Cătălina şi Hyperion din poemul emines-

Scanned with OKEN Scanner

cian Luceafărul. Dacă Mîşkin e un alt Don Quijote (biletul pe care prinţul i-l trimite mezinei Epancinilor nimereşte drept între filele volumului cuprinzînd istoria isprăvilor cavalerului de la Mancha), Aglaia e o altă Dulcinee. Distanţa dintre aparenţa himerică şi existenţa terestră nu e mai mică la eroina lui Dostoievski decît la cea a lui Cervantes. În acest sens, ‚epilogul' romanului nu o denigrează pe Aglaia ci o demască. Abia citind ultimele pagini ale cărţii înţelegem de ce în episodul cunoştinţei cu doamnele Epancin (Partea întîi, VII), lui Mîşkin, atît de penetrant de obicei, după cum o dovedise chiar în acea scenă, caracterizîndu-le admirabil pe Lizaveta Prokofievna şi pe cele două surori mai mari, îi fusese imposibil să descifreze frumuseţea orbitoare a Aglaiei : „Acum nu pot să-ţi spun nimic ; altă dată, poate" — se scuză prinţul. Ceva întunecă formula acestei frumuseţi — o enigmă elucidată doar în final. Inexplicabil în ea este tocmai prozaismul ei fundamental. De aici ‚misterul' pe care-l degajă Aglaia în vreme ce — pentru acelaşi Mîşkin — Nastasia Filippovna este de la început ‚clară'.

ERKEL, Demonii. Sublocotenent de artilerie sosit de puţin timp în oraşul gubernial în care se petrece acţiunea romanului şi pe care urma de altfel să-l părăsească în curînd, stătea în gazdă pe străduţa Fomin, în apropiere de gară (amănunt de care va ţine seama Piotr Verhovenski în ajunul plecării sale furişate, transportîndu-şi bagajele la el), la „două surori, bătrîne tîrgoveţe". Avea pe undeva o mamă bolnavă căreia îi trimetea jumătate din leafa lui mizeră. „Devotat în mod fanatic, copilăresc «cauzei comune» şi de fapt lui Piotr Verhovenski" (care, înainte de a dispărea pentru totdeauna, îi lasă, verbal, pe toţi ceilalţi membri ai organizaţiei lor în „subordinea" lui), Erkel este cel care îl atrage în capcană pe Şatov venind acasă la el să-l anunţe că trebuie să predea tipografia a doua zi la ora şase seara. Prinzîndu-l de mînă pe Şatov, el face „semnul convenţional", de care renegatul se sperie „ca de atingerea unei lighioane înspăimîntătoare". Minte că a doua zi la locul unde este îngropată tipografia nu vor fi decît ei doi şi Liputin şi că Piotr Verhovenski va pleca din oraş încă de dimineaţă. În scena de lîngă grotă (scena crimei) Erkel este activ şi lucid atît în timpul execuţiei cît şi după aceea. Împreună cu Tolkacenko sare asupra lui Şatov şi-l doboară la pămînt. Odată omorul săvîrşit, aleargă să aducă un bolovan (necesar imersiunii cadavrului). Tot lui îi vine şi ideea de a pune un căluş lui Leamşin, al cărui ţipăt isteric neîntrerupt ar fi putut să-i deconspire. Rămîne apoi lîngă nebun, să-l păzească, în vreme ce ceilalţi patru transportă trupul inert al lui Şatov în direcţia eleşteului. La gară, conducîndu-l pe Piotr Verhovenski, înţelege că acesta pleacă nu în judeţ pentru o zi (după cum le spusese în ajun) ci la Petersburg sau chiar în străinătate, şi poate pentru totdeauna, dar îşi justifică idolul prin cuvintele : „dumneata reprezinţi totul, iar noi sîntem nimic". Uşurinţa cu care Piotr Verhovenski se desprinde de el la chemarea tînărului filfizon cu care urmează să călătorească lasă totuşi în sufletul lui Erkel o undă de tristeţe. Arestat, tace sau denaturează adevărul şi nu rosteşte un singur cuvînt de căinţă. Din pricina acestei atitudini riscă o condamnare mai aspră, deşi toată lumea manifestă faţă de el multă compătimire şi chiar judecătorii cei mai severi îi arată „o oarecare simpatie". În timpul procesului mama lui bolnavă vine în oraş pentru a încerca să înduplece autorităţile. Cu „ochii lui copilăreşti", „foarte drăguţ la chip", tăcut (intervenţiile sale în adunările de la „ai noştri" păreau nişte evenimente) dar producînd o „impresie de inteligenţă", Erkel, „un puşti naiv" (invocîndu-l — după cum s-a presupus — prin unele trăsături pe baronul A.E. Vranghel, prietenul siberian mai tînăr al lui Dostoievski şi autorul de mai tîrziu al unor importante Amintiri despre scriitor), făcea însă parte dintre „fanaticii mărunţi" : „Rolul de executant era o necesitate a firii lui şterse, lipsite de personalitate..." ; prin tinereţe, drăgălăşenie şi candoare Erkel îl prefigurează pe Trişatov din Adolescentul. Personajul din Demonii este însă un înger al Răului : „Sensibil, bun şi blînd, Erkel era poate cel mai nemilos dintre ucigaşii adunaţi să-l execute pe Şatov". Într-adevăr, tocmai el este acela care, în una din scenele de vîrf ale romanului, urcînd scările casei condamnatului la moarte cu „paşi liniştiţi şi discreţi" de punctual om al datoriei fără dubii şi al destinului implacabil vine să-l smulgă pe Şatov din starea lui şi dintr-o atmosferă domestică de fericire deplină (redobîndită după naşterea copilului şi împăcarea cu soţia sa Maria) „O, cum ai ştiut să-mi aminteşti !", îi va spune Şatov cu reproş. Pe drum, îndreptîndu-se spre locul crimei, victima îl va întreba pe Erkel dacă a fost vreodată fericit. Acesta îl priveşte „cu multă curiozitate". Cel mai ‚simpatic' dintre „demonii" cărţii, Erkel are un profetic aer nazist.

EROPEGOV, KAPITON ALEXEEVICI (EROŞKA, KAPITOŞKA), Idiotul, v. la Ivolghin, A.A.

EULAMPIA NIKOLAEVNA, Idiotul, v. la Epancina, Aglaia.

EVGHENI PAVLOVICI, Idiotul, v. la R./ Radomski, E.P.

Scanned with OKEN Scanner

FANARIOTOVA, Adolescentul. Soţia lui Versilov, „de neam mare, dar nu prea bogată," „moartă (...) de timpuriu" ; a născut un băiat şi o fată, pe Andrei Andreevici Versilov şi pe Anna Andreevna Versilova, cuplul de fraţi legitimi, „copiii cei trufaşi ai lui Versilov". O bunică Fanariotova, care „o crescuse şi o întreţinea" pe Anna Andreevna şi în a cărei casă aceasta trăia „ca o contesă", care „nu precupeţea nimic pentru nepoata ei, pe care o iubea nespus de mult" este amintită în Partea a doua a romanului (Capitolul al treilea, II). O mătuşă Fanariotova, care la început o repudiase pe Anna Andreevna din pricina scandalului stîrnit de proiectul ei matrimonial ratat dar care îşi schimbă atitudinea faţă de nepoată cînd aceasta refuză cele 60.000 de ruble ce-i fuseseră lăsate printr-o dispoziţie orală de bătrînul prinţ Sokolski declarîndu-i în public că „o stimează foarte mult", apare pentru o clipă în Epilog.

FEDEAEV, Crimă şi pedeapsă, v. la Razumihin.

FEDKA-ocnaşul, Demonii, v. la Feodor Feodorovici.

FEDOSEEV, Idiotul, v. la Epancin.

FEDOSIA, Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailov.

FEDOSIA MARKOVNA (FENIA), Fraţii Karamazov. Una din cele două servitoare ale Gruşenkăi ; „o fetişcană de vreo douăzeci de ani, destul de dezgheţată", apare în scenă în seara plină de surprize şi de alarme a crimei (la comiterea căreia contribuie involuntar ; a treia zi a acţiunii romanului) introducînd în salon doi musafiri inopinaţi şi inoportuni (pe Rakitin şi pe Aleoşa) după ce îşi linişteşte mai întîi stăpîna (speriată de o posibilă revenire a lui Mitea Karamazov, de care abia se descotorosise ca să poată pleca la Mokroe, unde, chiar în acea seară, urma să-l reîntîlnească pe Mussjalowicz, seducătorul ei de odinioară) ; serveşte şampania (promisă cîndva de Gruşenka lui Rakitin în cazul că îl va aduce la ea pe Aleoşa) şi anunţă, „strigînd în gura mare şi fluturîndu-şi braţele" de emoţie, sosirea mult aşteptatei „ştafete" de la Mokroe, cu Timofei surugiul şi o scrisoare. La numai un sfert de ceas după plecarea stăpînei sale peste Fenia (aflată în bucătărie împreună cu cealaltă servitoare, Matriona) năvăleşte, mai ameninţător şi mai disperat ca oricînd, „căpitanul", cum obişnuia să-i spună ea lui Mitea. Care, aflînd cu totul întîmplător că Gruşenka nu stătuse la bătrînul ei protector Samsonov, unde el o condusese de cu seară, decît „olecuţă", se repezise imediat, turbat de mînie, spre locuinţa mincinoasei (şi poate infidelei) femei, ca să vadă dacă e acasă. „Dînd cu ochii de el, Fenia începu să ţipe ca din gură de şarpe". Nici urletele, nici rugăminţile agresorului îngenunchiat în faţa ei nu o determină pe slujnică — la prima încercare din acea seară — să spună unde i s-a dus stăpîna dar spaima evidentă a fetei pare să confirme cele mai rele bănuieli ale lui Mitea care, convins acum că Gruşenka nu putea fi decît la odiosul său rival şi tată, iese „val-vîrtej" din odaie luînd „din zbor" de pe masă un pisălog de aramă ce se nimerise să-i cadă sub ochi : „— Dumnezeule, să ştii că vrea să omoare pe cineva !", strigă în urma eroului ce dispăruse în noapte mînat de năprazznicul lui destin Fenia, prevestind într-un fel crima. După acest raid-fulger de groază, servitoarea „răsuflă uşurată că scăpase atît de ieftin" („deşi îşi dădea foarte bine seama că nu păţise nimic numai pentru că Mitea nu avea nici un moment de pierdut" ; mai tîrziu, eroul va declara într-adevăr că în starea în care se afla atunci ar fi putut s-o ucidă pe Fenia) şi se grăbeşte să ia măsuri ca scena să nu se mai repete. Îl roagă deci „stăruitor

«pentru numele lui Dumnezeu»" pe portarul casei, Nazar Ivanovici, „să nu-i mai dea drumul înăuntru nici azi, nici mîine «căpitanului»". Portarul făgăduieşte să facă întocmai însă cînd proprietăreasa (Morozova) trimite după el pentru cine ştie ce însărcinare uită să-i transmită consemnul nepotului său Prohor, „un băietan de vreo douăzeci de ani abia venit la oraş", pe care (ca şi în alte dăţi) îl lasă de pază în locul lui. Astfel că atunci cînd Mitea vine la locuinţa Gruşenkăi pentru a doua oară după plecarea acesteia la Mokroe, Prohor, „vesel nevoie mare şi zîmbitor" („fiindcă primise de cîteva ori bacşiş de la Mitea") îl lăsă bineînţeles să intre (Între timp, între prima şi a doua interogare a Feniei de către gelosul erou, acesta trecuse pe lîngă paricid în grădina casei părinteşti unde alergase ca s-o găsească pe Gruşenka ‚omorîndu-l' doar pe bătrînul Grigori de care fusese surprins şi pe care îl lovise în cap cu pisălogul ; convingîndu-se că femeia iubită nu se află la Feodor Pavlovici, Dmitri, încercînd să dea totuşi de ea, se întoarce la casa Morozovei ; după dispariţia pseudoasasinului, Smerdeakov, profitînd de împrejurare, comite, el, crima, ucigîndu-l pe Feodor Pavlovici Karamazov ; deci dacă Fenia ar fi spus de la început adevărul — că stăpîna ei plecase de fapt la Mokroe, la „fostul" ei, „ofiţerul" — Mitea nu ar mai fi apărut în acea seară în curtea casei părinteşti şi nu ar mai fi provocat scandalul culminînd cu lovirea lui Grigori, deja încredinţat — chiar înainte ca Feodor Pavlovici să fie omorît — că criminalul e Mitea ; iar Smerdeakov — după cum singur va mărturisi — nu ar mai fi întreprins atunci — în lipsa paravanului trecerii lui Dmitri pe la tatăl său — nimic : personaj secundar şi episodic Fenia deţine un rol disproporţionat de mare în intriga romanului ; minciunile ei femeieşti (iscate dintr-o la fel de femeiască spaimă), ca şi cele ale stăpînei sale, contribuie, indirect şi fără voie dar din plin, la comiterea crimei, influenţează destinele multor eroi, ale lui Feodor Pavlovici şi Mitea în primul rînd). Lăsînd cale liberă „căpitanului", Prohor îl informase totodată că Gruşenka a plecat „cu Timofei la Mokroe, să tot fie vreo două ceasuri de atunci". Astfel încît, năvălind pentru a doua oară în acea seară (de pomină şi pentru servitoarele Gruşenkăi !) în bucătăria în care Fenia şi Matriona tocmai se pregăteau să se culce, Mitea o ia la sigur pe tînăra fată. Care, de data aceasta (strînsă cu uşa şi — la propriu — „de gît"), spune tot, „adevărul adevărat". Din cauza emoţiilor, fata e pe punctul de a face o criză de nervi : „Şedea ca pironită pe ladă, aşa cum o găsise el (Mitea, n.n.) cînd intrase buzna în casă, tremurînd toată, cu braţele întinse înainte ca pentru apărare şi se uita ţintă la el cu ochii holbaţi şi pupilele mărite de spaimă. Era cu atît mai înspăimîntată cu cît Mitea — după cum observă ea — avea mîinile năclăite de sînge" (sîngele lui Grigori). (Imitînd întrucîtva gestul Lizavetei Ivanovna din Crimă şi pedeapsă, de îndepărtare a ucigaşului Raskolnikov, „braţele întinse înainte" de Fenia subliniază pericolul în care s-a aflat ea însăşi, cît de aproape de crimă fusese — pentru a doua oară în acea seară — Dmitri Karamazov.) Îngrozită de consecinţele pe care le-ar putea avea pentru stăpîna ei mărturisirile făcute sub constrîngere unui Mitea cu mîinile pătate de sînge ce părea în continuare în stare de orice, trădătoarea cuprinsă de remuşcări se azvîrle la picioarele „căpitanului" în faţa prăvăliei lui Plotnikov unde, plecată în plină noapte de acasă să-l caute pe posibilul, la trecut ca şi la viitor, ucigaş, îl descoperă în ultima clipă tocmai cînd dădea să se urce în trăsura ce urma să-l ducă, pe urmele Gruşenkăi, la Mokroe ; se azvîrle la picioarele lui şi îl imploră să nu-şi facă „păcatul cu coniţa". În aceeaşi lungă seară slujnica Gruşenkăi mai primeşte o vizită : a lui Piotr Ilici Perhotin, tînăr funcţionar din localitate care se aflase în preajma lui Mitea înainte de plecarea acestuia la Mokroe şi asistase la scena cu Fenia din faţa prăvăliei lui Plotnikov şi care, intrînd la bănuieli, încerca să facă investigaţii pe cont propriu. Informîndu-l pe Perhotin în bucătărie, de faţă cu portarul Nazar Ivanovici (rămas la insistenţele fetei încă înfricoşate), în legătură cu cele două apariţii-şoc ale lui Mitea, servitoarea începe să fabuleze, să dea proporţii întîmplărilor prin care de abia trecuse. Mai ales mîinile pătate de sînge ale presupusului asasin o impresionaseră : „Uite aşa picura sîngele de pe ele, pic, pic, tot mereu !" explică ea lui Perhotin. Convingerea sinceră a Feniei, exprimată şi în declaraţia oficială ce i se ia după arestarea lui Mitea, e că acesta într-adevăr a ucis. Servitoarea Gruşenkăi contribuie aşadar nu numai la comiterea crimei, ci şi la condamnarea ‚criminalului'.

FEDOTOVI, Fraţii Karamazov, v. la Sneghirev, Iliuşa.

FEKLA, Adolescentul, v. la Piotr Ippolitovici.

FENIA, Fraţii Karamazov, v. la Fedosia Markovna.

FEODOR, Idiotul, v. la Alexei şi la Epancina, L. P.

FEODOR FEODOROVICI (FEDKA-ocnaşul), Demonii. Fost iobag al lui Stepan Trofimovici Verhovenski (mai exact : de pe moşioara rămasă acestuia de la prima lui soţie), pierdut la cărţi (cum se va spune mai tîrziu în chip voit exagerat) în urmă cu

Scanned with OKEN Scanner

15 ani de stăpînul său, care, de fapt, presat de o datorie urgentă contractată la masa de joc l-a dat pur şi simplu la oaste pentru bani. Condamnat la ocnă pe viaţă pentru o crimă nespecificată în textul romanului (probabil una din cele comise în timpul serviciului militar şi la care Amintiri din Casa morţilor se referă adeseori) Fedka reuşeşte să evadeze şi să fugă din Siberia. Cînd romanul-cronică îşi începe relatarea ocnaşul rătăceşte prin preajma oraşului gubernial în care se petrece acţiunea şi uneori chiar prin oraş, semnalîndu-şi cu îndrăzneală prezenţa însă fără să poată fi prins. Jefuieşte o biserică undeva în judeţ şi îl înjunghie pe paznicul ei, complicele său, fură ceva bani şi de la Lebeadkin pe care îl surprinde prăbuşit în beţie şi cu uşile descuiate în locuinţa din casa Filippov (o repetiţie a crimei ulterioare), smulge podoabele icoanei din piaţa de mărfuri (profanată apoi de Leamşin de Piotr Verhovenski), pune foc, ajutat de doi muncitori de la fabrica Şpigulin. Mama îi mai trăieşte încă; „o bătrînică uitată de Dumnezeu, cu un picior în groapă" care „ca să nu-şi irosească timpul bătrîneţii, zăcînd degeaba pe cuptor" — cum zice ironic fiul — „se roagă pentru noi lui Dumnezeu zi şi noapte". Are şi „o cumetrică" (Measniciha ?) în oraş, care însă nu-l primeşte „fără nişte rublişoare". De statură potrivită, în vîrstă de aproximativ 40 de ani, Fedka este „un brunet uscăţiv şi cu faţa smeadă", pe care ies în evidenţă ochii „cu sclipiri gălbui ca la ţigani". (Seamănă deci şi fizic cu personajul Kulikov din Amintiri din Casa morţilor, în ale cărui vine curgea de asemenea sînge ţigănesc; Kulikov — cu al cărui nume — uneori şi în varianta Kulişov — Fedka este desemnat în Carnete — ajunsese la ocnă pentru o crimă săvîrşită în timpul serviciului militar; evadează — dar e prins). ● După sosirea lui în oraşul gubernial, Piotr Verhovenski înţelege să se folosească de Fedka, fostul iobag al tatălui său, care, în copilărie, îl ţinuse în braţe şi căruia îi era „stăpînul (...) lăsat din fire". Intenţionînd să deschidă prin crimă (suprimarea Lebeadkinilor) cale liberă lui Stavroghin la mîna Lizei (ca preţ al adeziunii marelui erou la „cauză"), Piotr Verhovenski încearcă să-l tocmească pe ocnaş căruia îi promite atît de necesarele „acte" şi pe care îl asigură că va găsi asupra victimelor o sumă importantă de bani (1500 r.). Fedka preferă însă să lucreze direct cu „domnul Stavroghin", fiind convins că şi acesta are nevoie de el. Şi, într-adevăr, întîlnirea nocturnă dintre ei, de lîngă pod desfăşurată în două reprize, la ducerea şi la întoarcerea lui Stavroghin (care avusese treabă în cartierul Zarecie) se termină pînă la urmă prin acordarea unei arvune de cincizeci de ruble şi a permisiunii (e drept, foarte vagi) de a ucide: „Jefuieşte mai departe, înjunghie" — îi spune la despărţire Nikolai Vsevolodovici. Omorul îl săvîrşeşte împreună cu lucrătorul Fomka Zavialov, dar asupra lui Lebeadkin nu se găseşte suma de bani promisă, ci una cu mult mai mică („vreo două sute de ruble" — provenind de la Piotr Verhovenski, ca să servească drept nadă pentru ucigaş). Sub pretextul de a-l ajuta să intre în posesia restului de 1300 de r. cuvenite, Piotr Verhovenski (care dorea de fapt să se răzbune pe Stavroghin, dispărut fără să-l anunţe), vrea să-l trimită pe Fedka pe urmele lui Nikolai Vsevolodovici tocmai la Petersburg (unde presupunea că acesta fugise). Ocnaşul îi înţelege însă jocul şi îi aruncă în faţă tot ce crede despre el. Fedka este în roman unul din marii demascatori ai lui Piotr Verhovenski. Cu prilejul ultimei lor întîlniri desfăşurată în bucătăria locuinţei lui Kirillov (care îl adăpostise o vreme pe ocnaş citindu-i din Apocalips şi tratîndu-l cu ceai), fostul iobag îl numeşte pe Piotr Verhovenski „un păduche scîrnav". Cearta degenerînd, omul din popor îl loveşte cu sete pe tînărul care se cam grăbise să scoată revolverul. Conflictul dintre cei doi criminali este în fond o ciocnire tipic dostoievskiană între omul care (în ciuda fărădelegilor sale) şi-a păstrat în felul lui credinţa şi cel care şi-a pierdut-o definitiv. „De fapt este creştin", spune Kirillov despre Fedka, pe care, intrînd în bucătăria locuinţei, Piotr Verhovenski îl găseşte şezînd la masă, într-un colţ, „sub icoane". Cînd omoară şi jefuieşte pe Lebeadkin ocnaşul nu-i fură însă icoana şi chiar cînd nevoia îl sileşte să pună mîna pe odoarele bisericeşti, nu le profanează (ca Piotr sau Leamşin). Desigur, în stilul său inimitabil, de om cu scaun la cap şi umblat prin lume, Fedka-ocnaşul face şi puţină demagogie dar în fond el crede în „porunci" (chiar dacă nu le respectă) şi are un suflet religios; „un adevărat ticălos" e, mai mult decît el, Piotr Verhovenski — „răufăcător şi ispititor cu numele de ateist". ● A doua zi după cearta cu Piotr Verhovenski (care promisese să se răzbune) Fedka-ocnaşul este găsit mort, cu capul sfărîmat, la şapte verste de oraş; probabilul lui ucigaş este Fomka Zavialov, cel care dăduse o mînă de ajutor la înjunghierea Lebeadkinilor şi care, acum, acţionase desigur din ordinul lui Piotr Verhovenski (căruia îi servise, în alte împrejurări, şi ca informator—v. la Tolkacenko).

FEODOR MATVEEVICI, Demonii„ v. la Gaganov, P.P.

FERAPONT, Fraţii Karamazov. Cel mai înverşunat duşman al stăreţiei ca instituţie şi al lui Zosima personal în mînăstirea de lîngă Scotoprigonievsk, unde trăia

Scanned with OKEN Scanner

aproape izolat de ceilalți monahi, ca un adevărat schimnic, „postind cu străşnicie şi ferecat în cea mai deplină tăcere" (ba chiar şi în lanțuri, după cum umbla vorba ; în greutate de 30 de funți — un funt = 409,5 g. le-ar fi purtat pe sub haine, direct pe corp) ; „o bună parte dintre călugări" erau de partea lui şi „foarte mulți credincioşi" îl venerau „ca pe un sfînt printre sfinți" deşi în acelaşi timp „toată lumea îl lua drept smintit". Nu păzea rînduiala slujbelor, la care se ducea doar cînd şi cînd, în schimb stătea în genunchi zile întregi rugîndu-se neîncetat. Nu avea nici un rang bisericesc şi probabil nu ştia carte, fiind doar un simplu monah. Pentru vizitatorii atraşi de faima lui (Ferapont e o altă celebritate a mînăstirii) şi care venea ca să-i ceară binecuvîntarea accepta uneori (rareori) să suspende „legămîntul tăcerii" ; vorbea însă şi atunci puțin şi „tot ce spunea el era cam ciudat şi fără noimă" (amintind din acest punct de vedere de „prorocul" Semion Iakovlevici din Demonii, şi el un „smintit"). Un fel de stat în stat, Ferapont îşi cîştigase o largă autonomie față de cîrmuitorii mînăstirii", care îi treceau multe cu vederea. De şapte ani locuia dincolo de prisaca schitului, „într-o chilioară veche de bîrne, pe jumătate dărăpănată, lipită de zidul împrejmuitor, o chilie clădită de mult, încă din secolul trecut, pentru un alt mare ascet, care făcuse de asemenea legămîntul tăcerii, părintele Iona. Acesta trăise pînă la vîrsta de o sută cinci ani şi încă azi călugării de la mînăstire, ca şi oamenii de prin partea locului povestesc fel de fel de lucruri, care mai de care mai curioase, din viața lui". (Precursor şi dublu al lui Ferapont, părintele Iona din Cartea a patra, I devine în Cartea a şaptea, I „bătrînul monah Iov". Iona-Iov „se prăpădise de mult, în primul deceniu al secolului al optsprezecelea" dar amintirea lui se păstrase vie în mînăstire mai ales datorită legendei că rămăşițele sale pămîntești, ca şi cele, mai tîrziu, ale lui Varsonofi(e), predecesorul în stăreție al lui Zosima, „rămăseseră nevătămate, fără a putrezi" : „Se zicea că amîndoi zăceau în raclele lor la fel de întregi pe cît erau în viață, că atunci cînd fuseseră îngropați nimic nu arăta că trupurile lor începuseră să se descompună, iar chipurile lor, după moarte, parcă se luminaseră. Ba erau unii care se jurau că aerul din preajmă era îmbălsămat." Pe lespedea mormîntului lui Iona-Iov, „arătat cu multă venerație credincioşilor ce intrau pentru întîia oară în mînăstire", îl va găsi Paisie şezînd şi plîngînd „amarnic" de unul singur pe Aleoşa în dimineața următoare săvîrşirii din viață a lui Zosima. Faptul că Aleoşa se refugiase tocmai la mormîntul unui călugăr al cărui trup se conserva intact în raclă de o sută cincizeci de ani constituie în roman o ‚aluzie' anticipatoare la nevrednicia postumă a starețului, ale cărui rămăşițe pămîntești nu vor rezista descompunerii nici 24 de ore.) Toată hrana lui Ferapont consta, în afară de apă, din cei doi funți de pîine adusă odată la trei zile de călugărul prisăcar, care locuia şi el „în preajma stupăriei" şi care era „un monah tot atît de tăcut şi ursuz" (cei doi vecini schimbînd rareori între ei un cuvînt ; călugărul prisăcar e cel care îl îndrumă pe călugărul din Obdorsk spre chilia lui Ferapont). Cu toate că postea „cu cea mai mare străşnicie" şi era „cel mai bătrîn dintre toți" (avînd „vreo 75 de ani, dacă nu chiar mai mult"), schimnicul, „un om voinic, înalt" care „la anii lui încă nu apucase să încărunțească de tot", „se ținea drept" şi arăta „rumen în obraji şi sănătos" : de „o statură atletică", se vedea „cît de colo că-şi păstrase neştirbită forța fizică, care părea să fie considerabilă" ; „ochii mari, cenuşii, strălucitori" şi „grozav de bulbucați" fascinau, „te încremeneau locului" — după cum va constata prin proprie experiență „călugărașul" din Obdorsk. Oamenii cei mai ignoranți pretindeau că Ferapont „ar fi fost în legătură cu duhurile cereşti cu care stătea adesea de vorbă". La rîndul lui sihastrul pretinde că „duhul sfînt" (şi nu „Sfîntul Duh") coboară uneori la el în chip de pasăre (rîndunică, sticlete, pițigoi) şi că ulmul uriaş de lîngă chilia sa nu e „un ulm ca toți ulmii" ci „altceva" : „Să-ți spun ce mi se întîmplă uneori peste noapte — îi mărturiseşte el oaspetelui din Obdorsk — : vezi cele două cioturi ? Cîteodată, în puterea nopții, Hristos îşi întinde brațele spre mine şi mă cată. Îl văd şi mă cutremur. Vajnică şi cumplită arătare !" Cel mai adesea însă lui Ferapont i se năzar draci, pe care îi depistează oriunde s-ar ascunde, ca un expert în materie şi de care curăță mînăstirea : „Acu un an, de Rusalii, fusei la egumen, că de atunci nici că-i mai călcai pragul — povestește el călugărului din ținuturile nordice. Şi ce să vezi : unu avea pe dracu în deşte, altul, pitit sub anteriu, doar coarnele şi le lăsase afară, iar la altul se ițea din buzunar, şi uite aşa i se învîrteau ochii în cap, pasă-mi-te îi era frică de mine ; altul îl purta în măruntaie, da, da, acolo găsise să-şi facă sălaş, în măruntaiele lui spurcate, altuia i se agățase de gît şi se ținea vîrtos şi acela umbla aşa cu el spînzurat de grumaz, dar de văzut nu-l vedea (...) Cînd să plec de la egumen, dădui cu ochii de unul care se dosise după uşă, zicînd că poate nu l-oi zări. Şi era ditai matahala, aşa, ca de vreun arşin şi jumătate, ba chiar şi mai bine. Şi avea o coadă, uite

Scanned with OKEN Scanner

pe atîta, groasă şi cenuşie, ce făcu, ce nu făcu Sarsăilă, că-şi vîrî sfîrcul cozii în crăpătura uşii. Apăi că nici eu nu-s gogoman ! Tranc cu uşa peste el, de-i prinsei coada înăuntru. Şi unde mi-ţi urla împielițatul ca din gură de şarpe, şi uite aşa se tot zvîrcolea, iară eu dă-i, blagosloveşte-l cu sfînta cruce, o dată, înc-o dată şi înc-o dată ! Şi aşa îi venii tartorului de hac. Să-l fi văzut cum a crăpat, taman ca un paing cînd îl stîlceşti ! Acu o fi putrezit în cotlonul lui, ba cred că i s-o fi împuţit hoitul, dară ei nu văd nimic şi nici nu le pute". Cu toate viziunile şi extazele sale, schimnicului nu-i lipseşte umorul, de care se foloseşte de pildă pentru a tempera curiozitatea călugărului din Obdorsk. Izolarea lui Ferapont e relativă, căci întîmplările ieşite din comun din viaţa mînăstirii nu întîrzie să-i ajungă şi lui la ureche : „unii clevetitori" se grăbesc de exemplu „să-i aducă la cunoştinţă «năstrușnica» poruncă a părintelui Zosima" care-i punea pe monahii ce sufereau de halucinaţii să ia „curăţenii" ducîndu-i prin aceasta „în ispită pe mulţi dintre călugări". Un eveniment senzaţional ca moartea infamantă a duşmanului său trebuia de aceea să-l scoată neapărat „din bîrlogul lui". Aflînd că mortul „se pripise peste fire" apare „năprasnic" în pragul chiliei unde zăcea în sicriu Zosima şi îl urgiseşte. Spectacolul deplorabil, lipsit de slavă oferit de rămăşiţele pămînteşti ale duşmanului urît cu înverşunare îi dă certitudinea că „Dumnezeul meu (după cum spune) a biruit". ● Dacă în marea sferă a lumii re-creată de scriitor în roman antipodul lui Zosima este Ivan Karamazov, în cercul mai îngust al mînăstirii antipodul lui e Ferapont. Cei doi antipozi ai stareţului se resping şi între ei, fiind simetric opuşi. Teribilul ascet reprezintă extremitatea creştinismului sumbru, medieval, osificat, în vreme ce la egală distanţă de Zosima, dar în direcţia exact contrară, tînărul savant personifică în ochii scriitorului ateismul contemporan agresiv şi suicidar în plan moral. Lui Ferapont şi Ivan le este în schimb comună rătăcirea, faptul că amîndoi s-au îndepărtat în aceeaşi măsură, deşi divergent, de calea cea dreaptă ilustrată în roman de treimea Markel-Zosima-Aleoşa, calea unui creştinism infuzat de o morală a milei şi a iubirii de oameni, nu roz şi sentimental cum pretindea Leontiev ci umanitarist şi chiar socialist-utopic după cum observa, de data aceasta corect, deşi de pe poziţii ostile, acelaşi. Nu întîmplător sălbaticul autohton Ferapont şi occidentalistul prin cultură, învăţatul Ivan (un autentic băştinaş în acelaşi timp după nume) sînt victimele unor persistente halucinaţii demonice. Dintre personajele importante ale romanului numai ei doi văd draci. Aceştia le apar celor iremediabil rătăciţi, într-o parte sau alta, de drumul adevărului. Dacă în Fraţii Karamazov Zosima e în materie de experienţă religioasă omul nou, Ferapont e omul vechi, depăşit de istorie. El întruchipează masivitatea primitivă a credinţei, fanatismul, ignoranţa. În ochii lui lumea e numai păcat, ceea ce explică armata de demoni cu care sîhastrul are mereu de furcă chiar în incinta mînăstirii unde „s-au prăsit (...) ca păianjenii prin unghere". Divinitatea însăşi e simţită ca teribilă, răzbunătoare. În chip semnificativ Ferapont îl vede pînă şi pe blîndul Iisus dostoievskian ca o „cumplită arătare". Se teme ca nu cumva ulmul-Hristos să-l răpească în puterea nopţii şi să-l ridice „în văzduh". Teluric, rudimentar şi îndărătnic, în felul său un răzvrătit ca şi Ivan, personajul este un Caliban al tradiţiei întunecate şi deja condamnate la pieire, pe care, atîta vreme cît a fost în viaţă, noul Prospero, prinţul nu mai puţin ideal al insulei mînăstireşti, a ştiut să-l supună şi să-l ţină înlănţuit în „bîrlogul" lui.

FERDÎŞCENKO, Idiotul. Cu ceva ostentativ şi impertinent chiar în numele pe care îl poartă, ca pe un nas exagerat de clovn, personajul face parte, alături de Lebedev şi Keller, din grupul de bufoni groteşti al cărţii. Dacă Lebedev e măscăriciul lui Rogojin (scena din tren) iar Keller — al lui Mîşkin, Ferdîşcenko se află, se poate spune, în serviciul Nastasiei Filippovna, care-l protejează şi îl acceptă la seratele ei (unde puţini erau admişi) şi care chiar pretinde că ar fi rudă cu el (informaţie promt dezminţită de Ganea Ivolghin). Asemenea unor regi, fiecare erou din trio-ul principal al romanului dispune de un bufon ‚personal' (pe care uneori şi-i schimbă între ei : Lebedev şi Keller, ambii iniţial în ceata lui Rogojin, se pun apoi la dispoziţia lui Mîşkin, după fuga Nastasiei Filippovna cu Rogojin Ferdîşcenko încearcă să se dea bine pe lîngă bogatul fiu de negustor). Singurul chiriaş al Ninei Alexandrovna pînă la apariţia lui Mîşkin în casa Ivolghinilor, Ferdîşcenko, „tînăr funcţionar" în vîrstă de 30 de ani, neglijent îmbrăcat şi chiar murdar, şi cu o înfăţişare hirsută („o claie de păr creţ şi roşcat") devine — pentru scurt timp ce-i drept, căci amîndoi se ‚evaporă' repede de acolo — vecinul de cameră al prinţului. Pe care îl abordează imediat după sosirea lui cu intenţia vădită de a-l uimi, prevenindu-l să nu-i dea bani împrumut deşi el o să-i ceară. Pregăteşte intrarea generalului Ivolghin şi participă la cele două mari scene de scandal ale Părţii întîi. În salonul frămîntatei familii Ivolghin pe care vizita inopinată

Scanned with OKEN Scanner

a Nastasiei Filippovna o învolburează şi mai mult se amestecă insolent în vorbă, rosteşte „foarte desluşit" cuvîntul „idiot" ca să explice Nastasiei Filippovna cine e necunoscutul care i-a deschis uşa şi manevrează în aşa fel printre numeroasele personaje aflate în scenă ca să-l aducă pe generalul Ivolghin, aflat ca de obicei în stare de ebrietate dar mai înclinat ca oricînd să se arate galant, în faţa prezumtivei sale nurori. Contactul dintre cei doi, pe care familia ar fi vrut să-l evite cu orice preţ, încarcă şi mai mult cu electricitate atmosfera. La serata din aceeaşi zi (27 noiembrie) a Nastasiei Filippovna încearcă fără succes să anime ambianţa, încordată şi rece la început. Prezenţa lui îl enervează în special pe generalul Epancin, dar cine vroia s-o frecventeze pe Nastasia Filippovna trebuia să-l suporte pe Ferdîşcenko, care obţinuse — privilegiul bufonului — „permisiunea de a spune adevărul". Agresiv, muşcător, el abuzează de această permisiune încît însăşi Nastasia Filippovna — căreia măscăriciul îi ştie de frică — se vede obligată să intervină pentru a-l pune la punct. La serata Nastasiei Filippovna el se remarcă însă în primul rînd propunînd celebrul său joc de societate, pe care de altfel îl şi ‚joacă' (prin decizia neîntîmplătoare a sorţilor) primul, şi oferindu-se, mai tîrziu, cînd gazda aruncă în focul din cămin pachetul cu o sută de mii de ruble adus de Rogojin, să-l scoată cu dinţii „pentru o mie de ruble numai". Ferdîşcenko este unul din personajele care ‚se consumă' aproape integral în Partea întîi a romanului. Din primele pagini ale Părţii a doua se poate afla că la trei zile după serata de la Nastasia Filippovna dispăruse „fără veste şi nu se mai auzi nimic despre dînsul". Îl reîntîlnim de abia la ziua de naştere a lui Mîşkin (Partea a treia, IV), adus de Keller, care-i dăduse de urmă nu se ştie unde şi cum şi care, după ce-l declară „unul din cei mai buni prieteni" ai săi, îl asigură întruna pe prinţ că Ferdîşcenko (nu se înţelege prea bine pentru ce anume) „se căieşte" (aşa în general, probabil). Dar Ferdîşcenko (care se aciuează la Lebedev, în vreun cotlon al vilei de la Pavlovsk a acestuia) nu mai deţine acum decît un rol cu totul neînsemnat. Iese din anonimat pentru a da o scurtă replică veninoasă (episodul Confesiunii lui Ippolit) şi lumea îşi mai aminteşte de el doar atunci cînd se comite un furt (Dispariţia celor 400 de ruble din buzunarul redingotei lui Lebedev îl readuce, firesc, în discuţie pe Ferdîşcenko, dar cercetările care se întreprind şi care îl duc pe păgubaş la un anume Vilkin, „un beţiv straşnic", ce locuia pe strada a Cincea şi ţinea o servitoare surdă, nu pot demonstra nimic.) Personajul mai fusese bănuit o dată în acelaşi sens, fără a fi vinovat, de către Kolea Ivolghin, care crezuse pentru o clipă că chiriaşul lor şterpelise bagajele lui Mîşkin, de fapt inexistente. O hoţie cel puţin are însă pe conştiinţă, după cum recunoaşte singur, povestindu-şi cea mai urîtă faptă din viaţă, hoţie măruntă, săvîrşită în casa lui Semion Ivanovici Işcenko, într-o duminică în care acesta avea musafiri (comisă cu totul întîmplător, se poate spune în treacăt — traversa o odaie momentan pustie cînd a zărit pe masa de lucru a Mariei Semionovna [Ivanovna], fiica amfitrionului, o bancnotă verde de trei ruble, a zărit-o... şi a băgat-o în buzunar) şi atribuită uneia din servitoare, Daria, anchetată apoi şi sfătuită să mărturisească de făptaşul însuşi. Lipsit de protecţia Nastasiei Filippovna, Ferdîşcenko pare laş şi nevolnic. El, care la serata Nastasiei Filippovna îşi permisese ieşiri „grosolane" şi „uneori destul de usturătoare" la adresa generalului Epancin, a lui Toţki şi a lui Ganea, la petrecerea de la aniversarea lui Mîşkin, se ‚repede' doar asupra muribundului Ippolit, izolat în societate şi antipatizat de toată lumea. Măscăriciul Ferdîşcenko este mai mult decît o unealtă — o ‚creaţie' a spiritului agresiv răzbunător ce o animă pe Nastasia Filippovna în Partea întîi a romanului, în care marea eroină se desparte definitiv de trecutul ei. ● Cu „ochi mici, înecaţi în grăsime şi batjocoritori", cu „un aer destul de impertinent", „ahtiat după băutură" şi capabil de josnicii (după cum o dovedeşte „cea mai urîtă" — dar în mod sigur nu unica — faptă din viaţă relatată de el însuşi), răzbunător cînd se iveşte prilejul (pe care-l pîndeşte răbdînd „cu resemnare orice ofensă"), Ferdîşcenko, lipsit deopotrivă de evlavia lui Lebedev şi de cavalerismul lui Keller şi bănuit de generalul Ivolghin a fi un agent al Ohranei ţariste, reprezintă mediocritatea dezolată de ea însăşi : „Ce viaţă mai e şi aia cînd te cheamă Ferdîşcenko !", spune măscăriciul, considerîndu-se „un personaj (...) neînsemnat şi cu nimic vrednic de luat în seamă". O mediocritate în acelaşi timp neresemnată însă : „şi-a propus cu tot dinadinsul să uimească lumea prin originalitatea şi glumele lui năstruşnice" (care „nu prea-i reuşeau", ceea ce îl întrista dar nu-l făcea să renunţe). Ferdîşcenko este bufon din vanitate. Mediocritatea lui mustind de orgoliul comun tuturor personajelor dostoievskiene formează un fel de respingătoare mlaştină umană. Din mijlocul căreia ţîşneşte, ca o erupţie, cea mai originală idee a personajului, ideea vieţii lui (jocul de societate cunoscut) ; „ce importanţă are şi pe cine poate interesa că Ferdîşcenko a făcut o faptă urîtă ?", se întreabă şi întreabă el cu falsă modestie. După cum observă însă cineva, Ferdîşcenko „e în stare să simtă o adevărată voluptate poves-

Scanned with OKEN Scanner

tîndu-şi mîrşăviile". Ca şi omul din subterană, care participă de la distanţă, din ungherul său, la jocul propus de personajul din Idiotul. Ferdîşcenko rosteşte şi o frază ce ar putea figura în repertoriul „subteranei" : „nu există om, cît de cinstit ar fi el, să nu fi furat ceva măcar o dată în viaţă", făcînd o transparentă aluzie la Confesiunile lui J.-J. Rousseau.

FERZING, Adolescentul, v. la Skotoboinikov.

FETIUKOVICI, Fraţii Karamazov. Avocat, reprezentantul apărării în procesul falsului paricid Mitea Karamazov ; „o somitate a baronului" din Petersburg la cei patruzeci de ani ai săi, pledase de mai multe ori şi în provincie, fiind deja celebru în întreaga ţară. Tot „mai mult pentru glorie" (cazul Karamazov făcuse „vîlvă în toată Rusia") acceptase „marele maestru", mulţumindu-se cu un onorariu de trei mii de ruble (achitat în trei de logodnica inculpatului, Katerina Ivanovna Verhovţeva, cea care insistase ca renumitul avocat să fie angajat, de Ivan şi Aleoşa), să vină de la Petersburg la Scotoprigonievsk, ce-i drept numai cu 2—3 zile înainte de începerea procesului, pentru a-şi asuma, în condiţiile în care acuzarea părea să dispună de probe zdrobitoare, aproape imposibila sarcină a salvării lui Mitea. În ciuda dificultăţii evidente a cazului „încrederea în sine şi siguranţa pe care le arăta săreau în ochi" trezind în public (în publicul feminin în primul rînd), după scepticismul iniţial aproape general, convingerea că Fetiukovici va reuşi neapărat imposibilul. Renumitul avocat petersburghez face imediat dovada înaltei sale profesionalităţi, a unei competenţe şi eficienţe neobişnuite, izbutind ca într-un interval extrem de scurt, de numai 48 sau 72 de ore, să aprofundeze dosarul „cu o seriozitate într-adevăr remarcabilă, pînă în cele mai mici amănunte". În acelaşi interval stă de vorbă cu inculpatul (de a cărui vinovăţie pare convins !), se duce la Smerdeakov (a cărui esenţă, spre deosebire de substitutul de procuror Ippolit Kirillovici, o intuieşte cu multă pătrundere), are întrevederi cu Aleoşa (care probabil că îl asigurase pe avocat de nevinovăţia fratelui său dar căruia Fetiukovici se mărgineşte să-i declare — cu două zile înainte de proces — că „părerea lui e definitiv formată") şi cu Katerina Ivanovna, cea care îl adusese de la Petersburg dar care, cu toate astea, omite să-i vorbească despre un lucru deosebit de important, „cele cinci mii de ruble pe care i le dăduse Mitea odinioară în oraşul ei natal cînd, impresionată de gestul acestuia, se plecase «pînă la pămînt» în faţa lui". La proces (care are loc într-o luni, la începutul lui noiembrie), Fetiukovici — înalt şi slab, grimasă ironică, ochi inexpresivi şi foarte apropiaţi ce-l făceau să semene în chip surprinzător „cu o pasăre" — este favoritul publicului (feminin). În timpul audierii martorilor insistă în mod deosebit asupra plicului cu cele trei mii de ruble pregătit pentru Gruşenka de Feodor Pavlovici Karamazov (victima) ca să sugereze că un asemenea plic cu bani — pe care într-adevăr nu-l văzuse nimeni deşi toţi auziseră de el — nici n-ar fi existat şi, demonstrînd o extraordinară abilitate, reuşeşte să discrediteze şi să facă de rîs o serie de „martori primejdioşi" propuşi de acuzare, precum Grigori, Rakitin, hangiul Trifon Borisîci, cei doi polonezi ş.a. Se simte „aproape stăpîn pe situaţie" după zguduitoarea depoziţie a Katerinei Ivanovna, favorabilă acuzatului, referitoare la cele cinci mii de ruble oferite ei cîndva într-un chip ireproşabil cavaleresc de către Mitea pentru a fi apoi „consternat" de contradepoziţia aceleiaşi, care de data aceasta produce dovada de „o precizie matematică" a vinovăţiei inculpatului (biletul plin de ameninţări la adresa lui Feodor Pavlovici scris la „Metropol"). Fetiukovici ia cuvîntul după substitutul de procuror Ippolit Kirillovici, pledoaria sa cuprinzînd două părţi : 1) critica rechizitoriului şi 2) pledoaria propriu-zisă. Punctul de vedere al avocatului e că înlănţuirea faptelor îl inculpă zdrobitor pe acuzat dar că „în acelaşi timp nu există probă care, considerată independent de celelalte, să poată rezista la critică". Din păcate, arată el, polemizînd cu substitutul de procuror, psihologia „seamănă totuşi cu o bîtă cu două capete" care „te ajută să ajungi la orice concluzie doreşti" şi ca să exemplifice revine la momentul deja evocat de preopinentul său în care presupusul asasin sărise de pe gard înapoi în grădină ca să vadă dacă Grigori (lovit cu o clipă mai înainte în cap cu un pisălog) mai trăieşte sau nu : „să luăm aceeaşi psihologie — spune Fetiukovici — şi s-o aplicăm la rîndul nostru în cazul amintit, pornind însă de la celălalt capăt, şi argumentaţia (părţii adverse, n.n.) nu ni se va mai părea chiar atît de concludentă". Citînd apoi un alt caz („De curînd, la Petersburg, un băietan de optsprezece ani, aproape un copil, negustor ambulant, a pătruns ziua-n amiaza mare cu toporul în mînă în prăvălia unui zaraf şi, cu o cutezanţă nemaipomenită, l-a ucis, jefuindu-l de o mie cinci sute de ruble. După cinci ore, cînd a fost arestat, s-a gă-

Scanned with OKEN Scanner

sit asupra lui aproape întreaga sumă din care nu apucase să cheltuiască decît cincisprezece ruble. În afară de aceasta, băiatul de prăvălie al zarafului, care era plecat în momentul cînd fusese săvîrşită crima, în declaraţiile pe care le-a făcut la poliţie, a indicat nu numai suma globală furată, dar şi numărul biletelor de bancă şi monezilor sustrase, specificînd chiar cîte hîrtii albastre fuseseră şi cîte roşii şi ce valoare aveau monezile de aur. Toţi aceşti bani s-au găsit, exact aşa cum arătase el, asupra ucigaşului, care pînă la urmă a mărturisit tot, recunoscînd şi crima, şi furtul." — în acest loc naraţiunea făcîndu-se ecoul, nu întru totul fidel, al procesului Zaiţev judecat la 15 ianuarie 1879) ca să ilustreze cît mai clar ce înseamnă „o adevărată probă", avocatul avansează îndrăzneaţa supoziţie că în cazul lor „Banii n-au fost furaţi, fiindcă n-au existat" (titlu de capitol). După care, trage concluzia (şi mai îndrăzneaţă): „Şi deci nu poate fi vorba de un asasinat" (alt titlu de capitol). De un asasinat comis de clientul său, desigur. Căci de îndată ce neagă crima, Fetiukovici se grăbeşte s-o pună în cîrca lui Smerdeakov, îndreaptă, plauzibil, acuzaţia împotriva chiar a ucigaşului: „Şi poate că odată şi odată totul se va lămuri", spune avocatul referindu-se la crimă şi la criminalul real şi făcînd parcă aluzie la continuarea (promisă chiar „din partea autorului") a Fraţilor Karamazov, la al doilea tom, rămas nerealizat, al romanului. În cursul pledoariei sale Fetiukovici pune mîna pe asasin şi spune: Acesta e, dar o face la întîmplare, ca un orb: nu-l descoperă, ci-l indică, nu-l deduce, ci-l ghiceşte. El nu caută adevărul faţă de care e în fond indiferent, ci se mulţumeşte doar să propună posibilităţi, scenarii verosimile (printre acestea nimerindu-se şi cele ce îl vizează pe Smerdeakov). Tehnica renumitului avocat (tehnică semnificativă pentru esenţa personajului) este pur distructivă: „marele maestru" urmăreşte nu în primul rînd (ceea ce ar fi normal) ci exclusiv să compromită demonstraţia rechizitoriului. În ce-l priveşte, el nu demonstrează nimic ci doar înşiră eventualităţi: s-ar fi putut întîmpla nu numai aşa ci şi aşa, pare să spună mereu avocatul. În vreme ce procurorul Ippolit Kirillovici are certitudini (ce-i drept eronate), apărătorul Fetiukovici n-are decît ipoteze, mai mult sau mai puţin hazardate. Într-un spirit de culpabilă imparţialitate faţă de minciună şi adevăr, o ipoteză îl aduce în discuţie pe asasinul real, alta pe falsul asasin... Astfel încît, după ce îndreptase acuzaţia în direcţia cea bună, împotriva lui Smerdeakov, Fetiukovici dă înapoi, începe din nou să bîjbîie, acceptînd presupusa vinovăţie a lui Mitea Karamazov. Lucru pe care acesta i-l va reproşa, pe drept, cînd i se va da la sfîrşit „ultimul cuvînt": „Îi mulţumesc şi apărătorului meu; am plîns ascultîndu-l, dar nu-i adevărat că l-am ucis pe tata, nu trebuia nici măcar să presupună aşa ceva (s.n.)!". Ceea ce îl interesa pe Fetiukovici era însă nu să dovedească nevinovăţia inculpatului (de care nici nu era de altfel prea convins, dimpotrivă...) ci să-şi dovedească forţa, ‚geniul' salvîndu-l pe clientul său oricum, vinovat sau nu. De aceea, în ultima parte a pledoariei sale, în care avocatul face mai mult decît oricînd „cazuistică" (titlu de capitol), el încearcă să arate nu atît că Mitea nu ar fi un ucigaş cît mai ales că nu este un paricid, pe motiv că Feodor Pavlovici nu a fost un tată demn de acest nume. Ca să pară mai convingător, citează cazul unei tinere finlandeze, pruncucigaşă consecventă: „Recent, în Finlanda, o fată băgată la stăpîn a dat de bănuit c-ar fi adus pe lume clandestin un prunc. A fost pusă sub urmărire şi, în cele din urmă, în podul casei, dosită într-un cotlon, după nişte cărămizi s-a descoperit o ladă de a cărei existenţă nu ştia nimeni. Lada a fost deschisă şi înăuntru s-a găsit cadavrul unui nou-născut pe care fata îl omorîse cu mîinile ei. În aceeaşi ladă se mai aflau scheletele altor doi prunci ucişi, aşa cum ea însăşi a mărturisit, îndată după naştere. Domnilor juraţi, vă întreb, era oare fata aceea mama copiilor ei? Da, e adevărat, ea îi adusese pe lume, dar era oare mama lor în înţelesul deplin al cuvîntului? S-ar încumeta cineva dintre noi să rostească numele scump de mamă vorbind despre ea?" Pe cît de absurd e s-o numeşti pe această fată mamă, pe atît e să-l numeşti pe Feodor Pavlovici tată, sugerează oratorul: „Nu-i cu putinţă să creezi dragoste din nimic", proclamă Fetiukovici avînd în vedere sentimentele (resentimentele) lui Mitea (dar Aleoşa?) faţă de Feodor Pavlovici. Deci: Crima nu e crimă (sau nu foarte gravă) pentru că tatăl nu e tată! Dacă tatăl nu se poartă ca un tată cu copilul său, acesta capătă dreptul de a-l socoti „un străin, dacă nu chiar un duşman", conchide „marele maestru". Sofismele apărătorului sînt rezumate (parodiate) în comentariile care se fac (în pauza dinaintea pronunţării juriului) pe marginea pledoariei: „elocinţa-i elocinţă, totuşi, gîndiţi-vă, ce-ar fi dacă toată lumea ar lua cîte o greutate de cîntar şi s-ar apuca să spargă capetele părinţilor?"; aprobîndu-l în general pe avocat, un „funcţionar tinerel" foarte agitat, partizan hotărît al achitării inculpatu-

Scanned with OKEN Scanner

lui, îşi exprimă totuşi dezacordul cu privire la tentativa („ridicolă") de a-l acuza pe Smerdeakov : „În locul apărătorului aş fi spus pe şleau : da, el (Mitea, n.n.) a ucis, dar nu este vinovat, dracu să vă ia ! — Păi cam aşa a şi spus (s.n.), numai că nu ne-a dat dracului", îl asigură, mucalit, un oarecare Mihail Semeonîci (contrazis la rîndul său de „un glas piţigăiat", care susţine că e „ca şi cum ne-ar fi dat"). În plan social-politic şi religios-filozofic Fetiukovici condamnă misticismul optînd pentru „adevăratul creştinism, verificat de raţiune" (afirmaţie de care procurorul va profita pentru a-şi demasca, în replica la pledoarie, comiţînd aproape o delaţiune, adversarul) şi compară Rusia (comiţînd la rîndul său o mică delaţiune la adresa lui Ippolit Kirillovici) nu cu o înspăimîntătoare „troică vijelioasă" ci cu „un măreţ car triumfal" îndreptîndu-se „maiestuos şi liniştit spre ţelul său". Argumentul final al apărătorului este că, deoarece nici una din părţi nu a reuşit să demonstreze, una vinovăţia, cealaltă nevinovăţia inculpatului, juriul ar trebui să se ghideze după principiul „Mai bine să scape zece vinovaţi nepedepsiţi decît să fie pedepsit un singur nevinovat". Ceea ce izbuteşte să ‚demonstreze' Fetiukovici este nevinovăţia vinovăţiei : chiar dacă Mitea a ucis, cu un asemenea tată crima lui nu e crimă şi cu atît mai puţin paricid. Deci merită iertat, cu atît mai mult cu cît o condamnare n-ar face decît să-l înrăiască pe acuzat, în vreme ce achitarea, „mărinimia dumneavoastră", se adresează el patetic juraţilor, i-ar regenera „definitiv sufletul". Retorica falsului umanitarism burghez şi a sentimentalismului dulceag, lacrimogen (pledoaria va stoarce lacrimi nu numai femeilor, ci şi bărbaţilor : „femeile plîngeau, plîngeau chiar şi bărbaţii, ba am văzut şi doi demnitari cu ochii umezi de lacrimi", îşi aminteşte cronicarul romanului) produce prin Fetiukovici una din mostrele sale cele mai izbitoare. Însă cu toate că atît pledoaria cît şi scurta replică la replica procurorului entuziasmează şi cîştigă aprobarea publicului şi cu toate că Fetiukovici însuşi „era ferm convins de succes" mujicii din juriu nu se lasă impresionaţi de acest „Paganini al minciunii şi amoralismului liberal" (cum fusese numit personajul încă în timpul vieţii scriitorului de către V.P. Burenin) şi îl condamnă pe inculpat. ● „Şi el tot un Bernard !", afirmă cu dispreţ Mitea (pentru care numele fiziologului francez Claude Bernard, m. în 1878, devenise, într-un mod desigur hazardat, sinonimul materialismului total, filozofic şi moral, de tip Rakiţin) despre apărătorul său : „Halal avocat ! (...) E un pungaş de mîna-ntîi din capitală, un şmecher fără pereche" („Tare mai sînt şmecheri oamenii de azi !", va spune, referindu-se la Fetiukovici, despre care tocmai se vorbea, o voce din public în ultima pauză a procesului). „I-am spus tot" — continuă Mitea adresîndu-i-se lui Aleoşa. „Închipuieşte-ţi, e convins că eu am săvîrşit crima. Mi-am dat seama numaidecît. «În cazul ăsta, l-am întrebat eu, de ce aţi acceptat să mă apăraţi ?»". Nu se ştie ce a răspuns avocatul la această întrebare a clientului său. Indiferent însă de ceea ce ar fi putut spune Fetiukovici, prima lui vină e de a nu fi înţeles că Mitea e nevinovat. A doua — de a fi acceptat, în aceste condiţii, să-l apere, totuşi, pe ‚ucigaş'. Avocatul este deci un demagog care poate îmbrăţişa orice cauză, „după necesităţi" (trăsătură subliniată de cîteva voci din public, comentînd pledoaria : „— Dar carul, carul triumfal, vă aduceţi aminte ? — Da, dintr-o biată căruţă a făcut un car de triumf. — Şi mîine din carul de triumf o să facă iar o droagă, «după necesităţi, mă rog, după necesităţi»..."). A treia — şi cea mai mare — vină a personajului e de a se fi străduit (asemenea avocatului V. D. Spasovici, 1829-1906, prototipul său, cu care scriitorul a polemizat în 1876 pe marginea cazului Kroneberg) să suprime responsabilitatea criminalului, punînd crima în seama victimei, motivînd-o prin nefaste influenţe exterioare etc. Prin a treia sa vină Fetiukovici întruchipează una din cele mai ‚diabolice' tendinţe (pe care Dostoievski a detestat-o şi căreia i s-a opus cu deosebită energie întreaga viaţă) ale vremii, tendinţa de a explica individul şi actele lui exclusiv prin mediu absolvindu-l astfel pe om (fiinţă liberă şi deci profund responsabilă în concepţia scriitorului) de orice răspundere. Tocmai de aceea ironia faţă de noua justiţie rusă de după reforma din 1864 care impregnează toată Cartea a douăsprezecea a romanului nu este nicăieri atît de virulentă ca în pasajele ce descriu entuziasmul monden al publicului (în special feminin) răscolit de pledoaria pseudo-generoasă, fals umanitaristă a lui Fetiukovici în favoarea achitării inculpatului (considerat vinovat şi de avocat, şi de admiratoarele acestuia) ; „Un raport nestăvilit de aplauze frenetice întrerupseră elocinţa cuvîntătorului. Firește, nu toată lumea aplauda, în orice caz însă o jumătate din sală îşi manifesta entuziasmul. Şi printre cei ce-l ovaţionau erau destui părinţi, mame şi taţi. De sus, unde şedeau doamnele, se auzeau ţipete stridente, aclamaţii. Cuconetul flutura batiste (s.n.). Preşedintele agită din

Scanned with OKEN Scanner

răsputeri clopoţelul. Era pur şi simplu indignat de comportarea publicului, totuşi nu îndrăzni să evacueze sala, aşa cum ameninţase cu puţin înainte, fiindcă oratorul era aplaudat şi încurajat cu fluturături de batiste chiar şi de persoanele simandicoase, care ocupau locuri în spatele tribunei completului de judecată, pe scaunele special instalate acolo cu ocazia procesului ; majoritatea oameni în vîrstă, decoraţi cu ordine înalte, aşa încît, atunci cînd larma se mai potoli, preşedintele se mulţumi să avertizeze din nou cu severitate asistenţa cu evacuarea sălii, iar Fetiukovici, emoţionat şi triumfător, îşi continuă pledoaria." Ca şi alte personaje dostoievskiene negative, avocatul cu înfăţişare de pasăre Fetiukovici este supus nu numai unui proces de dezumanizare ci şi unuia de reificare. În timpul discursului pe care îl rosteşte — amănuntul impresionează neplăcut pînă şi pe admiratoarele sale —, Fetiukovici „se frîngea mereu din spate, mai ales la început, aplecînd jumătatea superioară a trupului său deşirat" : „dar nu ca să facă o închinăciune, ci ca şi cînd ar fi vrut să se repeadă asupra auditoriului ; văzîndu-l, ai fi zis că avea un resort ascuns la mijlocul spinării, aşa ca s-o poată îndoi aproape în unghi drept". „Marele maestru" genial, virtuozul Paganini al baroului este o marionetă.

FILIPP (valet), Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailov.

FILIPP (chelner), Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov R. R.

FILISOV, Idiotul, v. la Lebedev, L.T.

FILISOVA, Idiotul, v. la Lebedev, L.T. şi la Mîşkin, L. N.

FLIBUSTIEROV, VASILI IVANOVICI, Demonii. „Şeful secţiei întîi", e trimis, în episodul „răzvrătirii" muncitorilor de la fabrica Şpigulin, să-l aducă pe guvernatorul Lembke de la Skvoreşniki. Întîlnindu-şi superiorul pe drum (Andrei Antonovici nu apucase să ajungă la conacul Stavroghinilor cînd, răzgîndindu-se, poruncise vizitiului să întoarcă şi să mîne înapoi spre oraş, pentru a ordona apoi o nouă oprire, în dreptul unui cîmp cu flori), Flibustierov se prezintă milităreşte şi raportează că în capitala guberniei „e răscoală". Lembke, care se aştepta de cîteva zile la o asemenea veste (convins cum era că în oraş înfloreşte instigaţia), o asociază de ciudatul nume al şefului secţiei întîi şi exclamă, cu stupefacţia victorioasă a omului care tocmai a reuşit să demaşte un complot, „flibustierii". De acum înainte guvernatorul va vedea pretutindeni şi mereu numai „flibustieri". Flibustierov îi sugerează lui Lembke un cuvînt-cheie, laitmotivul nebuniei sale. Numit recent în „oraşul nostru" — informează cronicarul romanului, G-v —, Vasili Ivanovici Flibustierov „se şi distinsese prin zelul său exagerat şi zgomotos, prin ardoarea sa exacerbată în executarea tuturor ordinelor şi prin starea sa nativă de ebrietate". În dimineaţa „răzvrătirii" muncitorilor are, în piaţa din faţa edificiului reşedinţei guberniale, o ciocnire cu Stepan Trofimovici Verhovenski, care — ‚radicalizat' de percheziţia ce i se efectuase în aceeaşi dimineaţă la domiciliu — îl arătase cu degetul la întîmplare, pentru a da un exemplu de executant orb, numindu-l „ăsta".

FOMA, Adolescentul, v. la Skotoboinikov.

FOMA, Fraţii Karamazov. Fost soldat în batalionul lui Dmitri Feodorovici Karamazov care îl evocă în treacăt la sfîrşitul discuţiei sale cu Aleoşa din chioşc. De fel „de prin părţile astea", probabil că după lăsarea la vatră se stabilise în Scotoprigonievsk, unde închiriase „o cămăruţă" la vecinele lui Feodor Pavlovici, Maria Kondratievna şi mama acesteia : „Le mai dă şi el o mînă de ajutor, noaptea (cînd nu vagabondează prin oraş, n.n.) păzeşte casa, iar ziua vînează gotcani, ca să aibă din ce trăi". În odaia lui (dar fără să-l pună la curent cu intenţiile pe care le urmăreşte) îşi instalează gelosul Mitea „cartierul general" al operaţiei de supraveghere a mişcărilor Gruşenkăi în zona locuinţei bătrînului Karamazov. Contribuie, prin semnificaţia biblică a numelui său, la configurarea profilului spiritual al lui Dmitri Feodorovici Karamazov (v. la acesta). În noaptea crimei îl transportă împreună cu gazdele sale, alertate de Marfa Ignatievna, pe Grigori în casă („în bojdeuca din curte") acordîndu-i apoi rănitului, el şi femeile, primul ajutor. La îndemnul lui Grigori, care deşi foarte slăbit îşi recăpătase cunoştinţa, se duce cu Maria Kondratievna şi mama acesteia „să vadă ce-i cu boierul". Observînd însă că la bătrînul Karamazov „nu numai fereastra, dar şi uşa era larg deschisă, cu toate că în fiecare seară Feodor Pavlovici se fereca în casă cu străşnicie", cei trei nu îndrăznesc să intre de teamă „să nu păţească cine ştie ce pe urmă". Aproape un vagabond (cronicarul romanului, care relatează — retrospectiv — peripeţiile descoperirii crimei, îl numeşte chiar „vagabondul"), Foma avea desigur îndreptăţite motive să evite contactul cu autorităţile.

FOMUŞKA, Demonii, v. la Alexei Egorovici.

FRENZEL, Demonii, v. la Şatov.

Scanned with OKEN Scanner

GAGANOV, PIOTR (PAVEL) PAVLOVICI, Demonii. Victima celui dintîi atentat al lui Stavroghin din seria „extravaganţelor" care scandalizează oraşul gubernial la prima întoarcere acasă a eroului (în urmă cu patru ani faţă de prezentul acţiunii) şi care duseseră la concluzia nebuniei lui Nikolai Vsevolodovici. „Unul din respectabilii noştri seniori ai clubului" — după cum îl recomandă cronicarul romanului, G-v, „un om în vîrstă şi cu anumite merite în viaţa publică", se remarca mai ales prin deprinderea nevinovată de a adăuga la orice ar fi spus avertismentul (de bătrîn orgolios, cu ‚experienţă') că nu se lasă dus de nas, de nimeni, în nici o împrejurare. Automatism fatal, căci odată, la club, Stavroghin îi demonstrează, la propriu, contrariul. După incident, întregul oraş se solidarizează cu Gaganov, făcîndu-i o manifestaţie de simpatie. ‚Însănătoşit', Nikolai Vsevolodovici (înainte de a pleca în Italia) îşi vizitează victima, cu care are „o explicaţie delicată" şi căreia îi dă „deplină satisfacţie". Piotr (Pavel) Pavlovici Gaganov decedează în intervalul — de patru ani — dintre prima şi a doua sosire în oraş a lui Stavroghin, fiind deci un personaj doar evocat, care nu participă direct la acţiune. Soţia lui, Avdotia Sergheevna (cea care obişnuia pe vremuri să-i trimită lui Stepan Trofimovici Verhovenski „cărţi şi bomboane sosite din Petersburg" şi care fusese în relaţii strînse cu Varvara Petrovna Stavroghina) răposase şi ea (nu se precizează cînd). Sora acesteia, Marfa Sergheevna („şi-a frînt piciorul cînd a sărit din caleaşcă, pleca la bal" ; motivul piciorului frînt evocat de Lebeadkin în stihurile sale consacrate Lizavetei Nikolaevna Tuşina reapare pe neaşteptate raportat la un personaj efemer), locuieşte aproape de Spasov, în preajma mînăstirii V. În slujba ei se află Anisim Ivanov, „fost în serviciul răposatului boier Gaganov". Anisim e ţăranul care-l recunoaşte în satul de popas Hatovo pe Stepan Trofimovici, pornit în „ultima (sa) peregrinare" şi care, înţelegînd că Verhovenski s-ar putea să nimerească la Spasov, insistă, zăpăcindu-l şi mai rău pe ciudatul pelerin deja oricum cu mintea rătăcită, ca acesta, odată ajuns în localitatea respectivă, să meargă neapărat la un anume Feodor Matveevici, care „se va bucura mult". Relatările lui Anisim Ivanov o pun pe Varvara Petrovna pe urmele prietenului ei fugar.

GAGANOV, ARTEMI PAVLOVICI, Demonii. Fiul precedentului. În vîrstă de 33 de ani, căpitan de gardă în retragere (Partea a doua, capitolul întîi ; în alt loc se afirmă însă că demisionase din armată cu gradul de colonel — cei doi Gaganovi fiind victimele unor mici inexactităţi de redactare) se număra — după cum arată cronicarul romanului, G-v — „printre moşierii cei mai bogaţi din gubernia noastră" şi frecventa cele mai înalte cercuri din Petersburg. Mîndru de spiţa lui, intenţionase să-şi dea demisia din armată şi în 1861, din cauza reformei (abolirea iobăgiei), de care se simţise „jignit personal". Cu toată „educaţia lui mondenă", Artemi Pavlovici Gaganov („voinic, blond, bine hrănit, cum se spune în popor, aproape gras", „cu părul rar de culoarea spicului" şi „cu trăsăturile feţei aproape frumoase)" era „un om orgolios, irascibil şi arogant" cu care, „din cauza firii sale dificile", „cu greu se puteau întreţine relaţii" (Doar abilul Piotr Stepanovici Verhovenski izbuteşte, nu se ştie cum, să-i intre în voie : îi este oaspete la conacul de la Duhovo şi e văzut plimbîndu-se prin oraş în trăsura lui). „Era tipul de om retras în sine, rezervat şi necomunicativ". Înzestrat cu talent oratoric, prefera „să se încuie într-o muţenie desăvîrşită". Ideea fixă a

personajului e de a se răzbuna pe Stavroghin, care îi ‚dezonorase' tatăl. Din pricina ofensei de la club, demisionase din armată: „Considera lipsită de onestitate rămînerea lui mai departe în cadrele active ale armatei şi era convins, în forul său intim, că prin aceasta îşi compromitea regimentul şi camarazii, deşi nimeni dintre ei nu ştia nimic despre incident." Trebuie să aştepte însă cîţiva ani pînă să-l poată întîlni pe Stavroghin (care, după purtarea sa nesăbuită în oraşul gubernial, plecase — sau fusese expediat — pentru o perioadă mai lungă în străinătate). Prima ciocnire dintre fiu şi ofensatorul tatălui său se produce la Petersburg, cu doar o lună înainte de a începe acţiunea propriu-zisă a cărţii, cînd Gaganov îl abordează cu impertinenţă, în plină societate, pe Stavroghin, care nici măcar nu-i fusese prezentat. Îi trimite apoi o scrisoare „extrem de necuviincioasă" la care Nikolai Vsevolodovici răspunde arătînd că e gata să-şi ceară scuze pentru incidentul de la club din urmă cu patru ani. Gaganov păstrează o tăcere dispreţuitoare în legătură cu aceste propuneri rezonabile de aplanare a conflictului venite din partea duşmanului său, apoi expediază o a doua scrisoare „plină de injurii". Sub apăsarea „urei sale bolnăvicioase faţă de Stavroghin" caută să-l determine cu orice preţ pe acesta să se bată în duel cu el. Cavaler al onoarei (într-o epocă de tranziţie care o neagă din mai multe direcţii), Gaganov tremură la gîndul că nu i se va da prilejul să spele cu sînge ofensa adusă tatălui său. El depune de aceea eforturi disperate pentru a-l obliga pe Stavroghin să se prezinte pe terenul de luptă şi în cele din urmă, cu toate „scuzele şi concesiile de necrezut" ale acestuia (care nu mai vroia să verse sînge) obţine cîştig de cauză. Duelul are loc într-o marţi, în a doua săptămînă după sosirea în oraş a lui Nikolai Vsevolodovici. Dar pînă în ultima clipă Gaganov, deja postat în faţa barierei, nu-şi găseşte liniştea: „Tot i se părea că ar putea interveni ceva care să împiedice duelul şi cea mai mică zăbavă îl făcea să tremure de nerăbdare". „Bănuitor şi extrem de susceptibil", pe Artemi Pavlovici îl jignise chiar faptul că Stavroghin venise călare la locul confruntării, prea sigur de izbîndă, după cum i se pare lui. Încercarea lui Kirillov, martorul lui Stavroghin, apoi aceea a secundului şi prietenului său Mavriki Nikolaevici Drozdov de a obţine, în ultimul moment, împăcarea părţilor, şi mai ales noua ofertă a adversarului lui „de a prezenta orice scuze s-ar pretinde", îl scot pur şi simplu din sărite pe Artemi Pavlovici. Într-o stare de mare agitaţie, zdrobit de ideea că, după cum zice, „dumnealui se consideră mai presus de orice posibilitate de a se simţi jignit de mine", şi enervat în timpul duelului de faptul că Stavroghin trage de fiecare dată — ultima oară ostentativ — în aer, Gaganov, deşi militar de carieră, ratează toate cele trei împuşcături la care avea dreptul (rănindu-l uşor la un deget pe duşmanul său la prima încercare şi zburîndu-i pălăria din cap la a treia). După duel, opinia publică îi devine ostilă, trecînd de partea lui Stavroghin. Copleşit de nereuşită, Artemi Pavlovici se retrage la moşia lui de la Duhovo şi dispare aproape complet din acţiune (numele său mai este amintit de cîteva ori doar în legătură cu Piotr Verhovenski, care îl vizitează a doua zi după serbare şi care concepe planul fantezist — împărtăşit lui Erkel la gară — de a se stabili la ‚întoarcere' pe moşia lui Gaganov). Acest om cu „firea aparent rigidă şi pedantă", arţăgos şi trufaş, avînd cultul clasei din care face parte („doar că nu plîngea de ruşine la gîndul că un boier rus din timpul statului moscovit putea fi supus de ţar la o pedeapsă corporală") este însă în realitate delicat şi vulnerabil. În tinereţe avusese „înclinaţii poetice" iar în sufletul lui ar fi rămas „de fapt un visător". Istoria personajului, întors pe dos ca o mănuşă, suferind, dintr-un exces de sensibilitate, de un fel de isterie a onoarei, de un complex aproape virginal al maculării, este istoria de coşmar a unei răzbunări mereu imposibile împotriva unui duşman invincibil. Ca şi tatăl său, Artemi Pavlovici Gaganov este o victimă a lui Stavroghin — însă o victimă a ‚generozităţii' şi a ‚umilinţei' acestuia.

GANEA, Idiotul, v. la Ivolghin, G.A.

GARINA, Demonii, v. la Verhovenski, P. S.

GLAFIRA, Fraţii Karamazov, v. la Iulia.

GORSTKIN, Fraţii Karamazov. Negustor de cherestea din Pogrebovo („nu-i de prin partea locului", precizează cronicarul romanului a cărui acţiune se desfăşoară în orăşelul Scotoprigonievsk) poreclit Copoiul. Personaj introdus în naraţiune (Cartea a cincea, VII) de Feodor Pavlovici Karamazov, care pretinde că-l cunoaşte „destul de bine" (au făcut „afaceri împreună") şi care se tocmeşte (de un an) cu el pentru cele două loturi de pădure de la Cermaşnea. Pentru ele, atotputernicii negustori din oraş sau din împrejurimi Maslov, tatăl şi fiul („au o avere de sute de mii de ruble, ei taie şi spînzură, ce-ţi dă, aia iei, fiindcă nimeni n-ar îndrăzni să le facă vreo concurenţă"), nu vor să-i dea bătrînului Karamazov „mai mult de opt mii de ruble". Anul trecut însă — continuă Feodor Pavlovici să evoce istoria încercării sale de a vinde cu cît mai mult profit pădurea de la Cermaşnea — „s-a

prezentat un cumpărător (de asemenea de pe alte meleaguri, n.n.) care-mi oferea douăsprezece mii". Din motive ce nu se invocă nu s-a dat curs acestei oferte avantajoase care însă e probabil că a deschis proprietarului pofta de a obține un preț superior celui fixat de Maslovi. Cît era dispus să dea anul trecut Gorstkin (care, după cum informează în roman un alt negustor bogat, Samsonov, „de un an de zile se tocmește cu Feodor Pavlovici pentru pădurea Cermașnea, dar, după cîte am auzit, n-au ajuns încă să rupă prețul") nu se spune. Acum (în a treia zi a acțiunii romanului) prezența Copoiului este semnalată, la o distanță apreciabilă de Scotoprigonievsk totuși, în satul Ilinskoe. Părintele Pavel din localitate i-a scris „joia trecută" binefăcătorului său Feodor Pavlovici dîndu-i de știre că Gorstkin, care a tras la el în gazdă dar care nu va rămîne în Ilinskoe „decît o săptămînă", oferă pentru pădurea Cermașnea „unsprezece mii în cap". ● „țăran get-beget", „uscățiv, încă în putere, prelung la față, cu părul bălai, numai cîrlionți și o barbă roșcovană, rară și lungă", Gorstkin este în primul rînd — după caracterizarea lui Feodor Pavlovici — „un pehlivan fără pereche": „minte de îngheață apele". În urmă cu doi ani le-a spus tuturor „că i-ar fi murit nevasta și c-ar fi însurat cu alta". Pînă la urmă totul s-a dovedit a nu fi decît „o minciună gogonată": „nevastă-sa, comentează cu umor Feodor Pavlovici, nici gînd n-avea să moară, trăiește și acum, și la trei zile o dată îi trage cîte un pui de bătaie!" Vicleanul Gorstkin este Ulisele tagmei negustorești reprezentate în Frații Karamazov. Plăcerea de a trage pe sfoară, de a „face pe șmecherul" dintr-un soi de răutate gratuită, pare să treacă la el înaintea interesului. Între redutabilii afaceriști F. P. Karamazov și Kuzma Samsonov (care-l caracterizează în roman) Gorstkin este în felul lui un artist. Feodor Pavlovici crede însă a fi reușit să-l ‚descifreze' pe Copoi. Pe care l-ar trăda nu privirea, ci barba: „Vezi tu, trebuie să te uiți cu atenție la barba lui" — îi explică bătrînul Karamazov fiului său Ivan, pe care, în dimineața celei de a treia zile a acțiunii (ziua plecării lui Ivan la Moscova), încearcă să-l convingă să se repeadă mai întîi la Cermașnea (Ilinskoe) ca să vadă dacă Gorstkin „are într-adevăr intenția să cumpere și e dispus să dea unsprezece mii"; „are o amărîtă de bărbuță roșcată și rară. Dacă observi că-i tremură cumva și că, în timpul discuției, omul se înfurie la un moment dat, atunci să știi că vorbește serios și vrea să ajungă la înțelegere; iar dacă-și mîngîie așa, barbișonul, cu mîna stîngă, zîmbind, înseamnă că vrea să te tragă pe sfoară, face pe șmecherul. Să nu te uiți niciodată în ochii lui, că după ochi nu poți să-l cunoști, e dat dracului. Să fii atent numai la barbișonul lui." Prețioasele sfaturi date de Feodor Pavlovici nu îi vor fi însă de nici un folos lui Ivan care, ajungînd în stația Volovoe, renunță să se mai ducă la Cermașnea, grăbindu-se să prindă „trenul de șapte" (spre Moscova). Tot la Gorstkin (sau mai bine zis la Copoiu) trimisese, dar cu 24 de ore mai înainte, și Samsonov pe cineva, de data aceasta însă nu un emisar, ci un mușteriu din capul locului păcălit în persoana naivului Mitea. Căruia, după ce el însuși îi refuză propunerea (de a-și ceda drepturile, ipotetice dealtfel, asupra moșiei Cermașnea în schimbul a trei mii de ruble bani gheață), fostul protector al Grușenkăi, un bătrîn bolnav și rău, îi dă, ca să-și rîdă de el, sfatul de a aborda direct și imediat pe Gorstkin luîndu-i-o astfel înainte lui Feodor Pavlovici. Mitea se grăbește să pună în aplicare „Geniala idee" a lui Samsonov, care pretinsese că negustorul de cherestea îi scrisese „zilele trecute în legătură cu socoteala asta" și care în orice caz pare bine informat cu privire la Copoiu: „Alerg, zbor!", îi spune tînărul lui Kuzma Kuzmici la plecare. Însă Gorstkin se ascunde parcă înadins de Mitea. Ajungînd plin de nerăbdare, după o călătorie mai lungă și mai obositoare decît anticipase, în Ilinskoe, Dmitiri descoperă că persoana căutată de el nu era de găsit acolo. Nu se afla în acel moment în localitate nici măcar părintele Pavel, plecat în satul vecin. Cînd, după destule peripeții Mitea izbutește să dea, în sfîrșit, cu mare întîrziere, în obscurul cătun Suhoi Poseolok (unde venise ca „să cumpere o postată de pădure de prin partea locului") de Gorstkin, acesta, instalat în cea mai bună din odăile izbei pădurarului, un om „posac" și care „picotea de somn", se află parcă ‚zidit' într-o stare de beție grea, necuviincătoare. Noului venit nu-i rămîne decît să aștepte pînă dimineață. A doua zi însă, după o noapte agitată, în cursul căreia, ca să nu moară asfixiat în odaia supraîncălzită, e nevoit să-l trezească pe pădurar ca să aerisească, Mitea se deșteaptă destul de tîrziu ca să-l găsească pe Gorstkin deja din nou beat mort. Toate încercările de a-l pune pe mujic în temă se izbesc de o rezistență de o inexplicabilă ostilitate, declanșează o debordantă energie refractară. „Minți!", îi taie Copoiu vorba de cîteva ori, „implacabil", lui Mitea, pe care, netezindu-și „grav barba", îl numește „pezevenchi" și „pungaș", venit să ia „în arendă ceva". Negustorul beat poate îl confundă pe vizitator cu altcineva: „Ești boiangiu!", îi spune el la un moment dat (replica sună ca o reminiscență din Hamlet,

Scanned with OKEN Scanner

poate se preface şi îşi bate pur şi simplu joc de solicitant cu o viclenie răutăcioasă, aproape diabolică: „Mujicul şedea pe laviţă şi se uita la el rîzînd în barbă". ● Din sfera lui Feodor Pavlovici şi a lui Samsonov, Gorstkin trece treptat în roman în aceea a lui Dmitri Feodorovici, pe care Copoiu — ţinîndu-se departe de oraş, lungind şi complicînd drumul pînă la el, ascunzîndu-se în obscure aşezări şi aproape refugiindu-se în păduri pentru ca în cele din urmă să devină perfect intratabil — îl atrage parcă deliberat „într-o capcană atît de stupidă". Gorstkin este un simplu negustor şiret şi beţiv („încă o săptămînă de aici înainte tot într-o beţie o s-o ţină", îşi dă în sfîrşit seama Dmitri: e probabil năravul pentru care nevasta îl bate cu o pedagogică punctualitate) şi în acelaşi timp un personaj aproape fantastic: „sforăie — observă tînărul Karamazov contemplîndu-i cu ură somnul — ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, de parcă ar fi căzut de pe altă planetă (s. n.)", un instrument opac şi inert al destinului care îl persecută şi îşi rîde de Mitea. Într-un moment de maximă încordare (din cauza problemelor de moştenire şi din cauza Grušenkăi) a relaţiilor cu tatăl său, gelosul Dmitri lipseşte în chip absurd aproape două zile din oraş şi parcurge prosteşte zeci de verste pe rele drumuri de ţară doar pentru a se izbi cu capul de un zid. Un asemenea zid neclintit, inabordabil este, în raport cu Mitea, Gorstkin — Copoiul: un sfinx grotesc şi nemilos care, deşi solicitat cu disperare, refuză să emită soluţia salvatoare. Gorstkin din Pogrebovo (погреб = beci, pivniţă; погребать = a îngropa) înmormîntează ultima mare speranţă a eroului de a dobîndi cele trei mii de ruble de care avea nevoie ca de aer.

GOURAUD, Idiotul, v. la Pavlişcev şi la Ivan Petrovici.

GRANZ, Adolescentul, v. la Stebelkov.

GRIDENKO, Fraţii Karamazov, v. la Neliudov.

GRIGORI, Fraţii Karamazov, v. la Kutuzov, G. V.

GRUŞENKA, Fraţii Karamazov, v. la Svetlova.

G—V, ANTON LAVRENTIEVICI, Demonii. Îndeplineşte în roman funcţia de cronicar. Personaj cu biografie sumară, se poate şti despre el doar că e „slujbaş" şi că e tînăr — „un tînăr cu educaţie clasică şi cu relaţii în cea mai aleasă societate", după cum îl recomandă cineva: „confident intim" al lui Stepan Trofimovici Verhovenski, participă cu regularitate la întrunirile bisăptămînale din casa acestuia, calificată în chip exagerat de autorităţi drept „o pepinieră de idei libertine, de ateism şi depravare". Nu se contaminează însă prea mult în atmosfera „incendiară" a discuţiilor, metamorfoza lui politică oprindu-se la faza de „liberal moderat". Cea mai personală manifestare a naratorului o constituie sentimentele sale faţă de Lizaveta Nikolaevna Tuşina (Liza), de care se îndrăgosteşte şi la a cărei mînă, o clipă, visează. Înţelege însă repede că nu are nici o şansă şi se mulţumeşte să-i facă Lizei, care îl recompensează cu titlul de „om devotat", diferite servicii. Aceste servicii (aducerea lui Şatov, scos ca din bîrlog pentru a fi înfăţişat în calitate de consilier şi executant unei domnişoare înflăcărate, animată de ambiţia unui proiect editorial neobişnuit, sau promisiunea de a aranja o întîlnire cu Maria Lebeadkina) îi permit personajului, cînd evenimentele se precipită în oraş, să iasă din tête-à-tête-ul lui sufocant cu Stepan Trofimovici, stors de narator ca o lămîie în prima sută de pagini a cărţii, şi să-şi extindă, oportun, aria prezenţei, atît de necesară unui martor. Dragostea cronicarului pentru Liza nu este deci cu totul dezinteresată. ● Problema a ceea ce poate el să ştie (să cuprindă), povestitorul o pune în mod explicit în Capitolul întîi, III al romanului. Prima, şi cea mai importantă sursă de informaţii o constituie pentru el Stepan Trofimovici, personaj transparent, care se descarcă neîncetat, continuu printr-o volubilitate frenetică, bolnăvicioasă. Prietenul de o viaţă al Varvarei Petrovna Stavroghina, mentorul fiului ei Nikolai Stavroghin şi tatăl lui Piotr Verhovenski, fost profesor al Lizei şi al Daşei (Daria Pavlovna — sora lui Şatov), grupînd în cercul lui o seamă de alte personaje mai mult sau mai puţin importante ale cărţii, Stepan Trofimovici are ce să-i povestească naratorului, a cărui prezenţă „îi devenise necesară aproape ca aerul sau apa". După întîlnirea pe stradă cu Liza în chip de amazoană, cronicarul îl părăseşte temporar pe Stepan Trofimovici şi începe să alerge prin oraş cu treburi, din însărcinarea Lizavetei Nikolaevna sau a altora (soţia guvernatorului, Iulia Mihailovna de pildă îl va trimite în zona incendiului pentru a-l convinge pe un Lembke complet depăşit de evenimente şi cu mintea deja rătăcită să se întoarcă acasă). În unele momente silueta i se estompează şi vocea îi dispare din naraţiune, căci scriitorul, care nu aplică rigid procedeul cronicii, se substituie discret povestitorului în împrejurări ce exclud posibilitatea vreunui martor. După intervale de absenţă, cronicarul, „Ce personnage le plus flou et le plus fuyant du roman" (Jacques Catteau), se face din nou simţit, resuscitat mai ales de apariţiile lui Stepan Trofimovici. La chemările prietenului

Scanned with OKEN Scanner

său, cu care formează binomul compoziţional al cărţii, G-v, „un ascultător" prin vocaţie, răspunde întotdeauna prompt. În general cronicarul face tot ce-i stă în putinţă pentru a fi de faţă la cît mai multe întîmplări şi evenimente (la „serbarea" Iuliei Mihailovna va fi unul din cei 12 „tineri cavaleri cu fundă la umăr" însărcinaţi cu supravegherea ordinii şi deci „martor ocular" al „catastrofei") şi pentru a strînge cît mai multe mărturii. Avînd acces în sferele sociale cele mai înalte ale oraşului (însăşi Iulia Mihailovna îi relatează, după consumarea evenimentelor, „o părticică din această istorie") şi poate relaţii la poliţie („din surse absolut sigure" află de exemplu el că Stepan Trofimovici nu a fost de fapt surghiunit în gubernia lor), nu dispreţuieşte nici izvoarele mai umile, culegînd informaţii de la portarul şi vizitiul guvernatorului sau de la servitorii Lizei. Confident, martor, om de alergătură şi de legătură, culegător de informaţii (sau doar colportor) şi în felul său reporter, cronicarul, odată istoria încheiată şi materialul adunat, purcede la redactare. Ce anume îl determină să scrie „cronica" nu se ştie. Experienţă literară (ca şi Adolescentul — Arkadi Dolgoruki) în orice caz nu are şi pe parcursul întreprinderii sale nu uită, modest, să ne-o reamintească. „Nu stă în puterile mele şi nici nu voi şti să povestesc unele lucruri", spune naratorul, care, riscînd odată o presupunere în legătură cu Varvara Petrovna, crede că doar „Unul Dumnezeu poate să pătrundă adîncul inimilor". Cu condeiul unor asemenea povestitori stîngaci, simpli amatori într-ale literaturii, lui Dostoievski i-a plăcut să-şi scrie cîteva din capodoperele sale. Între timpul evenimentelor (petrecute în intervalul august-octombrie 187...) şi timpul relatării distanţa e foarte mică (doar trei sau patru luni). G-v e un cronicar grăbit, un cronicar al actualităţii imediate, fierbinţi. În vreme ce scrie, ancheta e în curs şi ruinele catastrofei sociale abătute asupra localităţii în care se petrece acţiunea (identificată de cercetători cu oraşele Tver — azi Kalinin — şi Harkov) mai fumegă încă... ● Cu toate că G-v, ca participant la acţiune „se pierde şi se estompează" în faţa celorlalţi eroi (ed. acad., vol. 12, p. 237), conştient parcă de propria lui insignifianţă, iar în calitate de cronicar îşi scoate singur în evidenţă doza de convenţionalitate, cu toate că dispune de foarte puţine date el nu este un personaj artificial şi palid ci mai curînd unul ascuns, îngropat în text. Partea lui nevăzută e masivă şi cu mult mai puternică decît partea sa vizibilă, de suprafaţă. Cronicarul are structura unui iceberg : o uriaşă personalitate-postament susţine ‚creasta' unui personaj pigmeu. Tînărul devotat şi serviabil, corect, punctual, onorabil, în care Stepan Trofimovici desluşeşte „trăsături de bun simţ" şi o inimă neprihănită, mesagerul Lizei şi unul din supraveghetorii loiali din timpul festivităţii organizate de Iulia Mihailovna constituie personajul vizibil. Alte manifestări şi reacţii ale lui G-v trimit însă la personalitatea lui ascunsă. Tonul iniţial al relatării, amestecînd elogiul cu ironia sau direct caustic, de crudă şi veninoasă demitizare a lui Stepan Trofimovici (întreaga uvertură a romanului e violent pamfletară) ne fac de la început să simţim în cronicarul „à la langue vipèrine" pe omul din subterană. Revoltele sale de prieten subaltern şi de ins cu vanitatea lezată împotriva bătrînului Verhovenski (împreună cu care secam obişnuise să golească destul de des cîte-o „sticluţă"), ca şi răutăţile şi dovezile lui de nedelicateţe : „aceste degete prieteneşti în general sînt neîndurătoare" (va spune odată Stepan Trofimovici palpat cu stîngăcie şi brutalitate de confidentul său) ne întăresc în această impresie. Foarte semnificativă în acest sens e întîlnirea personajului lui Karmazinov, pe stradă. Scena, în care G-v se intimidează în faţa „marelui scriitor" şi se înfurie pentru că s-a intimidat, în care începe un gest servil oprit la jumătatea lui, scoate la iveală acel aliaj tipic subteran de susceptibilitate şi de autoumilire. Graba cu care se lasă convins că Şatov e pe punctul de a denunţa (de unde putea şti ?) are de asemenea în ea ceva suspect. Izbeşte apoi pe alocuri în evocarea sa naivitatea complotiştilor (care la urma urmei nu vor decît să strice o serbare) sau mai degrabă naivitatea prefăcută a cronicarului, care atribuie altora intenţii puerile şi ascunde în temerile sale un sîmbure de nerăbdare răutăcioasă. Cronica lui G-v, plină de tragedii şi falimente, constituie poate pentru autorul ei (ce nu trebuie confundat cu Autorul, care îl priveşte fără simpatie, ba chiar cu ironie pe autor), cel mai şters, mai neînsemnat şi mai plin de ranchiună dintre eroii cărţii, prilejul de a-şi satisface o veche poftă de răzbunare împotriva tuturor şi în primul rînd împotriva omului acesta „tare drag" care este pentru el Stepan Trofimovici. Dacă aşa stau lucrurile, se poate afirma că (cel puţin în unele din părţile ei) epopeea demonilor este evocată din unghiul subteranei. În cronicar, omul rezonabil şi corect (tipul povestitorului clasic, în care cititorul poate să aibă încredere) şi omul din subterană, subversiv şi refractar — care însă aici nu explodează, se confruntă (şi se confundă) neîncetat.

Scanned with OKEN Scanner

HARLAMOV, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R.R.

HENRIET, Crimă şi pedeapsă, v. la Luiza Ivanovna

HERUVIMOV, Crimă şi pedeapsă, v. la Razumihin

HERZENSTUBE, Fraţii Karamazov. Medicul prim (evident : ca personaj) al romanului (în care împreună cu tînărul Varvinski şi cu somitatea adusă de la Moscova formează o troică a medicilor) ; „cel mai conştiincios doctor de la noi din gubernie", îl recomandă cronicarul ; un septuagenar „scund şi îndesat, cu părul cărunt şi o chelie destul de pronunţată", se stabilise cu peste un sfert de veac în urmă (pe la vîrsta de 45 de ani) în Scotoprigonievsk, unde reuşise să se facă „preţuit şi respectat de toată lumea". Inspirînd încredere din punct de vedere profesional mai ales pentru că îşi consulta „foarte meticulos pacienţii" şi nu se grăbea să pună diagnosticul, arătîndu-se întotdeauna în faţa unui caz nou sau a unei manifestări noi profund nedumerit şi traducîndu-şi invariabil mirarea prin afirmaţia că „el nu pricepe nimic", Herzenstube era „în acelaşi timp un om de ispravă şi foarte evlavios, un fel de herrnhutter sau «frate morav»" : „Bun la suflet, îngrijea fără plată bolnavii lipsiţi de mijloace, intrînd în orice cocioabă, ba uneori lăsînd pacientului chiar şi bani pentru medicamente". Nu ocolise de aceea, „în bunătatea inimii sale", „magherniţa" Sneghirevilor nici înainte de îmbolnăvirea lui Iliuşa, cînd venea să le vadă pe infirmele familiei (pe soţia şi pe una din fiicele căpitanului), şi cu atît mai puţin după, cînd vine „mereu" să-l consulte pe băiat, şi nu se ferise să-l ia în grija sa pe servitorul Smerdeakov, la al cărui căpătîi fusese chemat de pildă după căderea din pod a epilepticului (punct de referinţă în biografia criminalului). „În schimb, era încăpăţînat ca un catîr ; dacă-i intra ceva în cap, nu era chip să-l clinteşti nici cu o iotă" — adaugă autorul, continuînd caracterizarea unui personaj atrăgător tocmai pentru că este şi pe jumătate comic. Şi care totodată nutreşte „un adevărat cult pentru femei" (medicul doamnelor Hohlakova şi al Katerinei Ivanovna Verhovţeva, clientela lui pare preponderent feminină) şi suferă (altă trăsătură comică) de amnezii prelungite ce nu reuşesc însă să-i tulbure calmul bonom. Nedumeririle sale profesionale se transformă uneori în adevărate spaime : leşinul Katerinei Ivanovna de exemplu îl sperie atît de tare încît doamna Hohlakova (în casa căreia survenise accidentul), după ce se gîndeşte mai întîi să aducă... un medic, se vede nevoită să-l trimită acasă cu trăsura ei pe cel care este în zadar prezent. ● În a treia zi a acţiunii romanului, înainte de crimă, se lasă, cel dintîi dintre medici, păcălit de Smerdeakov care simulează atît de bine o criză de epilepsie încît Herzenstube, chemat pe înserat de Feodor Pavlovici, deşi spune ca de obicei că „n-a reuşit să se lămurească", o atestă în cele din urmă, declarînd că „era vorba de o criză excepţională, dacă nu chiar «primejdioasă»". După crimă, confirmă în chip categoric că Smerdeakov a avut un acces de epilepsie (pe care tot simulîndu-l ajunge la urmă chiar să-l aibă şi care îl „păleşte" pe asasin în dimineaţa următoare omorului, înainte de a fi dus la spital, unde deci ajunge de-adevăratelea în plină criză) şi susţine că servitorul nu e numai bolnav, ci şi nebun (ca dovadă invocînd faptul că la spital Smerdeakov se ocupă cu învăţarea pe de rost a unor cuvinte franţuzeşti). La procesul lui Mitea, Herzenstube este audiat în două rînduri, dubla citare constituind acea „eroare judiciară" pe care V.D. Rak presupune că scriitorul a strecurat-o dinadins în desfăşurarea procesului pentru a-i putea contesta în al doilea tom al romanului verdictul : mai întîi ca expert (calitate în care „declară ritos că «facultăţile psihice ale inculpatului prezentau o evidentă anomalie»"), apoi ca simplu martor, calitate în care îi întinde „într-un mod cu totul neaşteptat (...) o mînă de ajutor lui Mitea" afirmînd că acesta a avut întotdeauna „inimă bună" şi evocînd în una din cele mai frumoase pagini ale romanului întîmplarea cu „un funt de alune" şi urmarea ei de după 23 de ani : „Şi totuşi, e un băiat cinstit şi cu suflet — spune doctorul despre Mitea, începîndu-şi

Scanned with OKEN Scanner

evocarea în fața instanței. O, mi-aduc foarte bine aminte de el cînd era numai atîtica și tatăl lui îl trimisese să șadă cu slugile în curtea din dos ; parcă-l văd cum alerga cu picioruşele goale și cu pantalonașii prinși numai într-un năsturel... O undă de duioșie făcu să tremure glasul blajinului bătrîn ce devenise dintr-o dată sentimental. Fetiukovici ciuli imediat urechea, presimțind că și declarațiile medicului i-ar putea fi de folos. — O, da, pe atunci eram și eu mai tînăr... Aveam... da, aveam patruzeci și cinci de ani, abia venisem aici, în oraș. Mi s-a făcut milă de bietul băiat și ce mi-am zis : «Ce-ar fi să-i cumpăr un funt de... Da, un funt de ce ? Am uitat cum se cheamă... Știți, de alea după care se prăpădesc ăștia micii, cum le zice... (doctorul începu să-și fluture mîna) cresc în pom, le culegi și pe urmă le împarți la copii... — Mere ? — O, nuuu ! Un funt, adică patru sute de grame ! merele se vînd cu duzina, nu la cîntar.. Nu, sînt așa multe, și mici, le pui în gură și fac odată crrrac ! — Alune ? — Da, da, alune, asta voiam să spun și eu, confirmă doctorul cît se poate de liniștit, ca și cînd cuvîntul i-ar fi venit de la sine pe buze. Și i-am adus un funt de alune, fiindcă nimeni pînă atunci nu s-a gîndit să-i aducă ceva. Am ridicat degetul și i-am spus : «Puișor, Gott der Vater» ; el a rîs și a rostit după mine : «Gott der Vater». «Gott der Sohn», am spus eu pe urmă. El a rîs iarăși și a ciripit : «Gott der Sohn». «Gott der heilige Geist», am continuat eu, și el iarăși a rîs și s-a căznit să spună ca mine : «Gott der heilige Geist». Apoi am plecat. După două zile, am trecut prin dreptul curții lor și băiețașul m-a strigat : «Nene, nene, Gott der Vater, Gott der Sohn», dar a uitat Gott der heilige Geist. I-am adus aminte și iarăși mi s-a făcut milă de el. Apoi l-au trimis de acasă în altă localitate și l-am pierdut din vedere" ; „anecdota" bătrînului, în realitate o extraordinară povestire despre mila părintească (Herzenstube este unul din ‚părinții' practic lipsitului de tată Dmitri) și recunoștința filială, produce o impresie favorabilă asupra asistenței, pare a schimba, pentru moment, soarta procesului : „norocul păru că-i surîde lui Mitea". După proces, împreună cu Varvinski, Herzenstube îl ține sub observație și pe celălalt frate, Ivan, grav bolnav, zbătîndu-se între viață și moarte. Cu Herzenstube (de la Herz = inimă), lunga și pestrița galerie a personajelor care în opera lui Dostoievski îi reprezintă pe germani se încheie cu un chip deosebit de simpatic și luminos. „Neamțul" nu o dată ridiculizat și împovărat de autor cu nu puține păcate devine acum „omul lui Dumnezeu", sintagmă ce nu mai este atribuită în roman decît lui Aleoșa ! ● În preajma procesului lui Mitea, care are loc la începutul lui noiembrie, într-o luni, în Scotoprigonievsk apare, făcîndu-i concurență lui Herzenstube și punîndu-l din punct de vedere profesional în umbră, „o somitate a lumii medicale", doctorul de la Moscova, adus pe cheltuiala ei („i-a dat două mii de ruble") de Katerina Ivanovna ca „să-l scoată nebun pe Mitea, să arate c-a săvîrșit crima fără să-și dea seama ce face, într-un acces de demență". În roman cronicarul afirmă că celebritatea moscovită se afla „numai de cîteva zile în mijlocul nostru" ; sîmbătă (deci cu două zile înainte de proces) i-a consultat pe Liza Hohlakova și pe Ivan, căruia i-a atras atenția asupra stării sale grave ; iar duminică, la rugămintea Katerinei Ivanovna, catadicsește să vină (în trăsura doamnei Hohlakova) să-l vadă pe Iliușa : „Doctorul (...) apăruse în ușă. Încotoșmănat într-o șubă din blană de urs, avea o figură impunătoare, cu favorite stufoase, negre, între care lucea bărbia proaspăt rasă. Trecînd pragul, oaspetele se opri locului nedumerit : «Ce-i asta ? Unde sînt ?» murmură el, rămînînd așa cum era îmbrăcat, fără să-și scoată măcar șapca de lutru cu cozoroc tot de lutru. Toată lumea aceea adunată acolo, mizeria ce domnea înăuntru, rufăria întinsă la uscat într-un colț, toate erau făcute să-l contrarieze. Căpitanul se înclină în fața lui pînă la pămînt. — Aici e... aici... bolborosi el umil. Aici, la mine... trebuia să veniți... — Sne-ghi-rev ? întrebă cu glas tare, plin de importanță, doctorul. Dumneata ești domnul Sneghirev ? — Eu, da... eu... — Aha ! Medicul mai aruncă o privire dezgustată în jur și se înduplecă, în sfîrșit, să-și scoată blana, lăsînd la vedere ditai decorația atîrnată de gît. Căpitanul prinse șuba din zbor, în timp ce musafirul își scotea șapca. — Unde este bolnavul ? întrebă el tare și răspicat" După consultație, emite verdictul de condamnare la moarte a lui Iliușa : „Ce pot să fac ? Nu sînt Dumnezeu !", îi spune el tatălui distrus recomandîndu-i la ieșirea din „magherniță", ca unic remediu, Siracuza pentru băiatul tuberculos, Caucazul pentru infirma Nina și Parisul pentru „mămica" ! Antipatia pe care o trezește acest medic îmbogățit și burghez, înfofolit în șuba egoismului impenetrabil față de suferințele bolnavilor este colectată și exprimată în roman de „socialistul" Kolea Krasotkin. Cu impertinența sa obișnuită (în această împrejurare simpatică) puștiul îl agresează la plecare. Cu toate că „somitatea moscovită lua douăzeci și cinci de ruble pentru vizită, nici mai mult, nici mai puțin, se găsiseră destui bolnavi care să-i solicite consultații. Toți aceștia, firește, erau paci-

Scanned with OKEN Scanner

enții doctorului Herzenstube, iar faimosul practician nu se sfia să critice foarte caustic tratamentele prescrise de dînsul ; ba pînă la urmă, de cîte ori era chemat la vreun bolnav, nici nu apuca bine să intre pe ușă, și întreba : «Cine te-a doftoricit ? Herzenstube ? He-he !», lucru care nu se putea să nu ajungă la urechile celui în cauză." Pe Mitea, doctorul de la Moscova își propune să-l salveze (explică doamna Hohlakova lui Aleoșa) cu ajutorul noului concept de „șoc nervos", concept de care se va folosi într-adevăr la proces unde, polemizînd în amănunte cu Herzenstube (ca de obicei ironizat), confirmă totuși părerea colegului său că starea psihică a inculpatului „era anormală «în cel mai înalt grad»" și declară că Mitea „săvîrșise crima aproape involuntar, deși era perfect lucid". O a doua depoziție în fața instanței a medicului de la Moscova este cauzată de și se referă la boala lui Ivan, a cărui criză culminantă se declanșează chiar în timpul audierii sale și în legătură cu care, după proces, somitatea refuză să facă un pronostic grăbindu-se să se înapoieze în capitală. Caricaturizînd deopotrivă opiniile în același timp divergente și convergente asupra falsului paricid emise de Herzenstube și de anonima celebritate moscovită, scriitorul îi opune pe cei doi medici nu numai ca rivali în plan profesional ci și ca prezențe morale antagonice.

HLUDIAKOV, Idiotul, v. la Rogojin, S. P.

HOHLAKOVA, KATERINA OSIPOVNA, Frații Karamazov. „O cucoană din Harkov", „o moșieriță" încă „tînără și foarte atrăgătoare" („era cam palidă la față, dar cu niște ochi negri și jucăuși") în vîrstă de 33 de ani și văduvă de cinci, care poseda o avere constituită din trei moșii, cea mai întinsă dintre ele aflîndu-se în județul „nostru" (informează cronicarul romanului) și din case la Moscova unde de altfel și locuia o parte din an ; restul timpului și-l petrecea de obicei „la conac, undeva, la una din moșiile pe care le avea prin alte părți" ; prin gubernia în care se desfășoară acțiunea Fraților Karamazov se abătea rareori, deși chiar în Scotoprigonievsk avea „o proprietate moștenită din moși-strămoși" (a treia moșie) și „o casă boierească, frumoasă, de piatră, cu etaj, una din cele mai arătoase (...) din tîrg" ; „bogată", chiar „putred de bogată", Rakitin o evaluează la 150.000 de ruble. Cu toate acestea ea va pretinde că de curînd a fost nevoită să se împrumute cu 500 de r. de la Miusov. În primăvara anului în care, începînd cu ultimele zile ale lunii august, are loc acțiunea romanului, intenționase să se ducă în străinătate împreună cu Liza, fiica ei bolnavă ; își amînase însă plecarea „din pricina unor treburi ale moșiei", ale moșiei din Scotoprigonievsk probabil, din moment ce vine în acest oraș, unde — după propria mărturisire — se războiește cu vechilul ei. Hohlakova aparține numerosului grup de personaje care, dintr-un motiv sau altul, mai devreme sau mai tîrziu, sosesc și se adună în Scotoprigonievsk de fapt pentru a participa sau asista la întîmplările descrise în narațiune. Acestui grup moșierița i se adaugă printre ultimii, căci nu se afla în oraș decît de o săptămînă cînd, într-o duminică de la finele lui august, demarează acțiunea romanului. Deși venise aici „mai mult pentru (...) niște interese decît să se închine" nu lasă să-i scape ocazia de a-l vedea pe celebrul Zosima de care, într-o singură săptămînă, este primită de două ori. Prima dată se înfățișase starețului împreună cu fetița infirmă joi, după care, părîndu-i-se că Liza, deși „e tot în fotoliu", s-a însănătoșit, revine la mînăstire duminica (prima zi a acțiunii) și cere stăruitor să i se acorde o nouă întrevedere cu „slăvitul tămăduitor", pentru a-i exprima recunoștința ei fierbinte de mamă. Înduioșată de convorbirea lui Zosima cu „credincioasele" (femeile din popor) recunoaște, cînd îi vine rîndul să se spovedească, că n-a crezut cu adevărat decît în copilărie ; mărturisește că o chinuie „gîndul vieții de dincolo de mormînt" și îl întreabă pe stareț ce argumente să-și aducă ca să se convingă, să creadă ; mai spune că îi este „dragă umanitatea" (încît o bîntuie gîndul de a părăsi totul — chiar și pe Liza — și de a se face soră de caritate), că e gata să iubească întreaga omenire dar cu condiția să fie lăudată pentru asta, să i se răspundă cu aceeași dragoste, cu recunoștință : altfel nu e în stare să iubească, își încheie moșierița declarația ce semăna „cu o autoflagelare". Zosima o încurajează și o sfătuiește pe acestă „cucoană puțin credincioasă" dar foarte sinceră și mai ales volubilă care pleacă de la mînăstire și mai impresionată decît venise. Vestea despre „minunea profetică" săvîrșită de stareț cu Prohorovna (una dintre „credincioase") este picătura care umple paharul entuziasmului eroinei. Care (a doua zi a acțiunii) trimițînd (prin Rakitin) o exaltată scrisoare de informare lui Aleoșa declanșează mecanismul de împrăștiere a știrii în incinta mînăstirii deja dominate de psihoza așteptării unui mare miracol postum legat de Zosima. Cea mai isterică trîmbiță a noutăților din orașul „în fierbere", Hohlakova contribuie din plin la catastrofa reputației starețului survenită imediat după moartea lui. În afară de Zosima și de minunile sale, antume sau postume, pe Hohlakova o mai preocupă intens și relațiile prietenei sale Katerina Ivanovna Verhov-

Scanned with OKEN Scanner

ţeva cu cei doi Karamazovi, Dmitri şi Ivan. îl antipatizează de la început pe Mitea, logodnicul Katerinei Ivanovna care, după părerea ei, ar trebui să se mărite cu Ivan. Tocmai în speranţa realizării căsătoriei dorite de ea rămăsese în oraş, unde organizase chiar un complot în acest sens. Grijilor pe care le are pe cap li se adaugă încă una : Liza, pe care, mereu alarmată, o supraveghează şi o spionează neîncetat. Aflînd de intenţia capricioasei fete de a se mărita cu Aleoşa se grăbeşte să-l prevină pe tînăr să nu-şi facă iluzii. După moartea stareţului Zosima e „mistuită de o curiozitate atît de aprigă" încît îl trimite la schit ca observator pe Rakitin cu porunca de a-i raporta în scris din jumătate în jumătate de oră. Dezamăgită de ‚comportarea' răposatului (nu s-ar fi aşteptat niciodată „la una ca asta de la o persoană venerabilă" ca el), devine realistă : „M-am lecuit de minuni ; m-am învăţat minte !", declară acum admiratoarea „slăvitului tămăduitor". Ca şi pentru atîtea alte personaje ale romanului, legate indirect de tragedia familiei Karamazov, seara crimei este foarte agitată şi pentru doamna Hohlakova. Pe la şapte şi jumătate ea primeşte nici mai mult nici mai puţin decît chiar vizita iminentului ‚ucigaş' Mitea Karamazov care într-o ultimă încercare disperată i se adresează solicitîndu-i un împrumut de 3000 de r. La început, soarta pare să-i surîdă în sfîrşit mult încercatului erou. Fără să-l asculte de fapt, Hohlakova îl sufocă într-un torent de vorbe, se laudă că e „un medic de suflete cu vastă experienţă" şi că a mai ajutat şi pe alţii, cu sfaturi practice, să iasă din impas (de pildă pe soţul verişoarei sale Belmesova, sfătuit să crească numai cai de prăsilă !), promite să-i dea lui Mitea nu trei mii de ruble ci „infinit mai mult" şi... îl trimite la minele de aur din Siberia unde un om energic ca el, e convinsă, nu se poate să nu ajungă în cel mai scurt timp milionar. Imaginaţia eroinei o ia complet razna în această scenă culminantă a nebuniei de care suferă : „dumneata trebuie să descoperi o mină, şi atunci o să te umpli de bani, o să fii milionar ; mai pe urmă, cînd o să te întorci iar în mijlocul nostru, o să fii un om de acţiune, un om care să ne stimulezi pe toţi şi să ne îndrumezi, arătîndu-ne cum e mai bine să facem. De ce să lăsăm totul pe mîna evreilor ? Se poate una ca asta ? Ai să construieşti diverse aşezăminte, ai să întemeiezi tot felul de întreprinderi. Ai să vii în ajutorul oamenilor nevoiaşi, şi sărăcimea o să te binecuvînteze ! Trăim în secolul căilor ferate, Dmitri Feodorovici. Reputaţia dumitale o să ajungă pînă la Ministerul de Finanţe, care se află în momentul de faţă într-un mare impas, şi o să facă apel la dumneata". Şi ca şi cum Mitea, ieşind de la ea, ar fi plecat direct la fabuloasele mine de aur, îi dăruieşte o iconiţă, pe care i-o şi pune la gît, binecuvîntîndu-l „în pragul unei vieţi noi". Cînd în sfîrşit înţelege ce vrea de la ea vizitatorul, declară sec că bani n-are de unde să-i dea şi că în general nu obişnuieşte să împrumute pe nimeni. Izbind cumplit cu pumnul în masă, Mitea icse din salonul Hohlakovei ca o furtună. În aceeaşi seară, pe la ora 11, încă înspăimîntată şi enervată de ieşirea violentă plină de ingratitudine a omului pe care, în felul ei, a încercat din toată inima să-l ajute este nevoită să primească, urmarea directă a precedentei, o altă vizită, a insistentului Perhotin, un tînăr (şi chipeş) funcţionar din localitate, primul dintre „hăitaşii" presupusului asasin. Cum între cele două vizite explozia de mînie a bărbatului trimis la minele de aur luase în imaginaţia femeii proporţii tot mai ameninţătoare, Hohlakovei i se pare acum, stînd de vorbă cu Perhotin, că Mitea „a dat aici buzna să mă omoare" ; aflînd de la tînărul funcţionar că celălalt, la ora cinci fără „nici o leţcaie în buzunar", i s-a înfăţişat la nouă ţinînd într-o mînă însîngerată un teanc de hîrtii de cîte o sută, „vreo două sau trei mii de ruble în total", Katerina Osipovna confirmă, mai întîi verbal, apoi şi în scris, că nu i-a dat nici un ban lui Karamazov (principalul fapt de precizat, pentru care venise Perhotin) şi lansează ipoteza că nefericitul şi-a ucis tatăl. Din ce în ce mai convinsă că Mitea intenţionase s-o omoare şi pe ea, că s-a aflat „la un pas de moarte", e din nou dispusă să creadă în minuni (ar fi salvat-o iconiţa pe care i-a prins-o de gît ‚criminalului'). Evlavia redeşteptată n-o împiedică însă să cocheteze ; „pur şi simplu fermecată de tînărul funcţionar", îl elogiază pentru prezenţa lui de spirit, îi cere s-o ţină la curent cu evenimentele şi îl invită stăruitor s-o mai viziteze. În intervalul celor două luni care separă în roman primele 3-4 zile ale prezentului acţiunii de ultimele trei, Hohlakova, „o văduvioară încă în floarea vîrstei", se lasă disputată de Perhotin şi Rakitin. Întîlnindu-se mereu cu ocazia vizitelor pe care amîndoi i le fac, tinerii ajung inevitabil să se ciocnească. Rivalitatea e tranşată aproape întîmplător de Katerina Osipovna ; într-o zi, mai mult pentru efectul teatral al gestului decît dintr-o adevărată supărare, ea îl dă afară din casă pe un Rakitin, ce-i drept, mai agresiv şi mai necuviincios decît de obicei. (Tînărul respins se va răzbuna dînd-o la ziar, calomniind-o într-o notiţă anonimă publicată de el într-o foaie petersburgheză). Suferindă (i se umflase un picior),

Scanned with OKEN Scanner

în ultimele trei săptămîni premergătoare procesului pe care, figurînd printre martori, îl așteaptă cu febrilitate și la care își face planul să vină „cu servitorii", transportată de acasă într-un fotoliu, continuă cu toate acestea să acorde o deosebită atenție toaletelor sale și să primească din ce în ce mai des vizitele tînărului Perhotin. Se luminează toată la față cînd îl vede pe acesta apărînd în duminica de la începutul lui noiembrie în care stă de vorbă și cu Aleoșa și în care „părea mai agitată ca niciodată". La procesul lui Mitea de a doua zi (proces așteptat cu atîta emoție și în vederea căruia făcuse pregătiri amănunțite) absentează însă „pe motiv de boală". După proces, insistă pe lîngă doctorul Varvinski, un alt tînăr plin de merite și calități, să nu-l repartizeze pe condamnatul care după pronunțarea verdictului se îmbolnăvise și fusese spitalizat „într-un salon cu ceilalți arestați", și să-i îngăduie „să stea singur într-o rezervă". ● „O persoană cam exaltată dar care totuși nu era lipsită de calități" (starețul Zosima însuși rămîne încredințat că e „sinceră" și că are „o inimă bună"), suferind de un fel de frenezie a implicării și aflîndu-se într-o continuă surescitare, de o volubilitate haotică („nu era în stare să se concentreze asupra unui singur lucru, sărind mereu de la una la alta") și superficial hazardată (îl bănuiește la un moment dat pe Grigori că a ucis !) Hohklakova reprezintă în roman stihia isteriei : „nici nu-ți închipui ce lucru excelent poate fi o criză de nervi !", îi spune ea odată lui Aleoșa, căruia pe deasupra îi explică — tocmai ea ! — teoria șocului nervos și îi mărturisește că pînă acum, de două ori mi-am pierdut mințile, dar m-au îngrijit și am scăpat". Un important fapt biografic sau o simplă născocire, la care recurge pentru a dramatiza, ca de obicei, lucrurile ? Oricum ar fi, eroina pare în permanență pe jumătate nebună, cînd entuziasmîndu-se peste măsură de ceva (de „minunile" starețului Zosima de pildă), cînd avînd aerul că participă la o catastrofă (episodul leșinului Katerinei Ivanovna). O preocupă totul, ceea ce se întîmplă în preajma ei și are o directă legătură cu ea dar la fel de mult și problema feminină (în urmă cu un an i-a adresat o scrisoare de mulțumire lui Șcedrin însuși) și chiar scăderea cursului rublei, scădere care, nu atît dintr-o îngrijorare egoistă cît pentru că periclitează finanțele țării, n-o mai lasă noaptea să doarmă. Se poate vorbi în cazul acestui personaj și de o isterie a organismului care reacționează uneori imprevizibil, complet aberant : durerea de picior începe s-o supere din ziua în care Rakitin i-a strîns prea tare... mîna. Veșmic aferată, ea nu se poate implica însă niciodată prea adînc, agitația, activismul ei părînd din această cauză fără rost, absurde. Esența personajului e inconsistența : „gîndul vieții de dincolo de mormînt" care ar chinui-o nespus, după cum pretinde în discuția cu starețul, dispare apoi fără a lăsa vreo urmă ; la început însuflețită admiratoare și propagatoare a minunilor săvîrșite de Zosima, devine după moartea acestuia „realistă". Chiar opțiunea ei pentru Perhotin se datorează într-o importantă măsură hazardului, alungarea lui Rakitin fiind mai mult urmarea unei inspirații de moment decît a unei adevărate supărări (de fapt îi făcea plăcere să creadă că și seminaristul era înamorat de ea). În primul rînd însă scena de malentendu tragi-comic cu Mitea care solicitîndu-i disperat un împrumut de trei mii de r. nu obține decît o donquijotească rețetă de îmbogățire demască exaltarea sterilă a Hohlakovei, altruismul ei infructuos. Eroina este evident ridicolă prin discrepanța dintre fond și formă, dintre ceea ce este și ce crede ea că ar fi, dintre decizia atitudinilor și inconsistență. Această inconsistență reprezintă însă nu numai sursa comismului personajului ci și una de ambiguizare și chiar de ușoară întunecare a lui. În faptul că mama infirmei Liza (apariție accentuat demonică) devine ea însăși ‚infirmă' trebuie să vedem de aceea un semn : „piciorușul bolnav" o trădează și pe doamna Hohlakova, care începe să șchioapete suspect. Semnificativ din acest punct de vedere este și momentul intrării propriu-zise în scenă a eroinei. Cele două Hohlakove sînt primite de starețul Zosima imediat după ce ia sfîrșit „întrevederea cu credincioasele". Ultima dintre acestea fusese țăranca „zdravănă cu un prunc în brațe" din Vîșegorie, care prin voioșia și bunătatea ei înseninase sufletul starețului. Pruncul femeii din popor este o fetiță pe care o cheamă tot Lizaveta. Există un evident paralelism între cele două perechi mamă-fiică succedîndu-se una după alta în fața lui Zosima, paralelism menit să sublinieze contrastul și chiar prăpastia dintre țăranca din Vîșegorie care încheie monumental și stenic defilarea „credincioaselor" și Hohlakova, „o cucoană puțin credincioasă". ● Katerina Osipovna Hohlakova este în roman prietena și dublul Katerinei Ivanovna Verhovțeva, o isterică și ea în fond. Cele două Katerine (ale căror nume de familie derivă de la cuvinte ce desemnează în limbile germană și rusă noțiunea spațială de sus — Hoch, respectiv Bepx) mai au în comun orgoliul și caracterul se poate spune exterior al calităților și virtuților lor altfel indiscutabile (v. la Katerina Ivanovna Verhovțeva). Susținătoare aprinsă a lui Ivan împotriva lui Dmitri, Katerina Osipovna, care vrea cu orice preț

Scanned with OKEN Scanner

să-şi mărite prietena nu cu logodnicul ei ci cu fratele acestuia, divulgă înseşi sentimentele mîndrei Verhovţeva. De o sensibilitate ascuţită, bolnăvicioasă, foarte uşor impresionabilă şi pînă la un punct chiar profetică (la modul alegoric Mitea Karamazov chiar va descoperi în aspra Siberie a vieţii „minele de aur" la care îl trimite Katerina Osipovna), Hohlakova, legată deopotrivă, deşi indirect, de declanşarea scandalului de la mînăstire şi de crimă, este un amplificator al vîrtejului de evenimente din roman : „Cînd te gîndeşti — i se spovedeşte lui Aleoşa eroina în poate unicul ei moment de visare şi tristeţe —, procesul, crima aceea oribilă şi fără nici un sens, ca pînă la urmă să plece cu toţii în Siberia ! Unii au să se însoare... şi toate astea repede, repede, totul se schimbă de la o zi la alta, nu mai rămîne nimic din ce a fost, toţi îmbătrînesc şi toţi iau calea cimitirului. Fie şi aşa, sînt obosită".

HOHLAKOVA, LIZA (LISE), Fraţii Karamazov. Fiica precedentei. O fată de 14-16 ani („de vreo paisprezece ani", afirmă cronicarul romanului în Cartea a doua, III ; „Nici măcar n-a împlinit şaisprezece", replică, după numai două luni, Ivan Karamazov în Cartea a unsprezecea, V ; indicaţia celui dîntîi poate fi considerată mai autorizată, în vreme ce aprecierea celuilalt corespunde mai bine erotismului deja foarte activ al eroinei), „drăgălaşă" şi „vioaie", cu nişte ochi „mari, negri, adumbriţi de gene lungi" pe o faţă „cam trasă". Cînd apare în scenă, la mînăstire, alături de Hohlakova mamă (a doua lor întrevedere cu Zosima, prima zi a acţiunii — care începe la sfîrşitul lui august) aceşti ochi au „o licărire şăgalnică". Liza este „beteagă de picioare" : „De şase luni — spune cronicarul, biata copilă nu se mai putea scula din pat şi o purtau de colo-colo într-un fotoliu, lung şi comod, cu rotile" (informaţia nu ne permite să precizăm dacă fata e de şase luni infirmă sau de atunci doar i s-a agravat boala). Cel mai important eveniment din trecutul personajului (singurul care ne este comunicat de altfel) îl constituie cunoştinţa cu Aleoşa Karamazov. În urmă cu doi ani, la Moscova, acesta intrase nu se ştie cum în legătură cu familia Hohlakov şi o vizitase deseori pe Liza, al cărei „bun" şi „cel mai sincer" prieten devenise şi căreia îi plăcea să-i înşire „cîte în lună şi-n stele, lucruri trăite de el sau citite prin cărţi, ori să-i amintească de cine ştie ce isprăvi din copilărie". Tînărul de 18 ani şi fetiţa de 12 sau 14, care se îndrăgosteşte de el, petrec împreună ceasuri de încîntătoare visare : „Uneori urzeau amîndoi cu închipuirea tot felul de năzdrăvănii, ticluind adevărate romane, cele mai adesea pline de haz". Din alte date pe care eroina însăşi le furnizează, ar rezulta că prietenia ei cu Aleoşa e mai veche : „m-a purtat în braţe cînd eram mică, ne jucam mereu împreună. Ştiţi că el m-a învăţat să citesc ?", îi spune Liza stareţului Zosima. Dacă pentru o fată de 14 sau 16 ani una de 12 sau de 14 poate într-adevăr să pară „mică" şi dacă aceasta din urmă mai poate fi copilăreşte purtată în braţe de un flăcău căruia să-i facă plăcere chiar să se şi joace cu ea, e greu de admis că fiica unei moşieriţe bogate să fi învăţat să citească la 12 şi cu atît mai mult la 14 ani. Sigur e că în urmă cu doi ani Liza şi Aleoşa s-au despărţit. Să se fi cunoscut ei în alt an decît acela în care s-au despărţit ? Este însă dificil a ‚scoate' din biografia lui Aleoşa o perioadă mai lungă de şedere la Moscova sau mai multe scurte călătorii în acest oraş. Oricum relaţiile dintre cei doi au durat destul ca Aleoşa să devină pentru Liza (citată de mama ei nu fără gelozie) singurul om cu care „se simte bine". Licărirea „şăgalnică" a ochilor eroinei în scena din cerdacul ce înconjura chilia lui Zosima se datora lui Aleoşa, prezent la toate întrevederile din acea zi ale stareţului (deci şi la aceea cu doamna Hohlakova, venită pentru a doua oară într-un interval de trei zile la mînăstire, de astă dată ca să-i mulţumească „slăvitului tămăduitor" pentru „vindecarea" infirmei aflată însă tot în fotoliul cu rotile) şi pe care fata îl necăjea pîndindu-i fără cruţare privirea ruşinată. Surprinsă în flagrant delict de Zosima, Liza se explică izbucnind în reproşuri la adresa tînărului care i-a trădat prietenia, care „a uitat tot, tot". Supărarea fetei este îndreptăţită, căci în lunga săptămînă care trecuse de la sosirea lor, a ei şi a mamei, în Scotoprigonievsk, Aleoşa, acum în anteriu, le evitase cu încăpăţînare. Reluarea legăturii dintre Hohlakove şi vechea lor cunoştinţă de la Moscova are loc deci la mînăstire fiind prilejuită şi de comisionul pe care cele două femei îl aveau pentru fratele lui Mitea Karamazov din partea logodnicei acestuia din urmă, Katerina Ivanovna Verhovţeva (exprimîndu-şi într-o „scrisorică" dorinţa de a-l vedea pe Aleoşa „cît de curînd"). Încurcătura ucenicului său şi neliniştea fetei, care după o criză de veselie isterică izbucneşte în plîns şi îi sărută mîna, îl determină pe Zosima să-i promită „hotărît" Lizei că o să i-l trimită neapărat pe Aleoşa. În aceeaşi zi rolurile se inversează şi este apoi rîndul Lizei să trimită prin Katerina Ivanovna (prin servitoarea acesteia) o scrisoare lui Aleoşa : „micul plic roz", înmînat spre a fi transmis încă „de la prînz" dar pe care tînărul îl primeşte de abia seara, citindu-i conţinutul la mînăstire,

Scanned with OKEN Scanner

înainte de culcare, cuprinde o declarație de dragoste și o propunere de căsătorie. Noaptea, între prima și a doua zi a acțiunii, fata are o criză, consecință a zbuciumului din ajun, a reîntîlnirii cu Aleoșa și a hotărîrii pe care ea o luase în legătură cu viitorul lor. Dimineața, într-o stare de mare emoție pîndește prin ochii servitoarei Iulia sosirea prietenului ei, dar cînd acesta apare îi pretinde mamei să-l concedieze. Văzînd însă rana de la deget a lui Aleoșa (‚opera' lui Iliușa: o răzbunare copilărească, degetul proaspăt mușcat pînă la os cu care tînărul vine în vizită arată în roman spre — pregătește', introduce, anunță — agresiunile mai mult sau mai puțin copilărești ale Lizei față de omul pe care îl iubește; ferocitatea de vietate încolțită a băiatului prefigurează cruzimea gratuită a fetiței — un Nero în rochiță) intră într-o nebunească alertă poruncind să se aducă „un vas cu apă", „niște scamă" și „apa aceea tare pentru tăieturi". Rămași singuri (ceea ce și urmărise agitîndu-se și țipînd într-un asemenea hal) îi cere să-i înapoieze scrisoarea din ajun de care acum se dezice numind-o „o glumă fără nici un temei", „stupidă". Își exprimă temerea că Aleoșa a rîs citind-o, dar cînd acesta declară candid că „am crezut tot ce mi-ai scris" și îi promite să se însoare cu ea, se arată jignită și indignată. În aceeași zi însă, la începutul după-amiezii, cînd Aleoșa vine pentru a doua oară la doamna Hohlakova, Liza, schimbîndu-și din nou atitudinea, îi mărturisește că scrisoarea de ieri „n-a fost o glumă (...), ci era ceva serios" și într-o afirmativă urmată de o interogativă plină de neliniște își exprimă speranța nu lipsită de îndoială că ei doi vor fi fericiți: „Aleoșa, ce fericiți o să fim! O să fim fericiți, nu-i așa?". În intervalul celor două luni care separă primele 3-4 zile ale acțiunii romanului (de la sfîrșitul lui august) de ultimele trei (de la începutul lui noiembrie), interval care aduce multe schimbări și în viața eroinei, Liza își ia înapoi, definitiv, am putea spune, avînd în vedere că al doilea tom al Fraților Karamazov n-a mai fost scris, pentru totdeauna, cuvîntul dat lui Aleoșa. În locul acestuia se ivește un alt posibil (dar improbabil) soț în persoana lui Kalganov, care ar vrea să se însoare și i-a făcut o declarație de dragoste. Între timp, starea fizică a fetei se îmbunătățise: „acum a început să meargă", îl anunță doamna Hohlakova pe Aleoșa în duminica de la începutul lui noiembrie, cu care narațiunea revine în prezent. Evenimentul major ce survine în intervalul celor două luni în viața eroinei, un eveniment major intim, îl constituie pasiunea bruscă și irezistibilă stîrnită în inima tinerei fete de Ivan. Aflat în acest răstimp mereu în preajma Katerinei Ivanovna, prietena doamnei Hohlakova, Ivan intrase astfel (deși poate fără să vrea) în micul perimetru existențial al Lizei, incendiindu-l. Cu șase zile în urmă (raportîndu-ne la duminica de la începutul lui noiembrie), chemat insistent de Liza, Ivan ajunge chiar să-i facă, fără știrea doamnei Hohlakova, o scurtă vizită disprețuitoare, de cinci minute, fetei. Urmarea acestei întrevederi nereușite e un lanț de crize nervoase care făcînd-o pe eroină ostilă lui Ivan (declară că nu mai vrea să-l vadă) o subjugă în același timp și mai mult libidoului ei. Înrăită, nu ezită să-l transforme pe Aleoșa (rugat tocmai în acest scop să vină la ea în duminica de la începutul lui noiembrie) în mesagerul rătăcirii sale. „Nici măcar n-a împlinit șaisprezece ani și se oferă!" („Așa cum se oferă femeile pierdute"), se va mulțumi să spună Ivan rînjind „răutăcios" și rupînd fără a mai avea curiozitatea de a citi scrisoarea pe care fratele lui i-o înmînează. Ultimele speranțe ale „nefericitei" Liza (a cîta în opera lui Dostoievski? se întîlnesc astfel ca bucățelele de hîrtie aruncate pe stradă, în vînt, de bărbatul (el însuși profund nefericit) care o refuză. ● „Elle est l'instabilité même" (Jacques Madaule). Această instabilitate se manifestă mai întîi în roman printr-o explozie de capricii, mai mult sau mai puțin inofensive. Capricii de copil răsfățat, rod al uneia din numeroasele „familii întîmplătoare" evocate de scriitor, de femeie îndrăgostită, de infirmă și stăpînă absolută. Adulată, bogată, inactivă, Liza are ceva dintr-o prințesă bolnavă de basm. Ea ascultă strengărește pe la uși și se complace în infernul comic al relațiilor cu mama, îl cheamă și îl alungă pe Aleoșa a cărui mînă o sărută rîzînd în același timp în hohote de el, alternează crizele cu ilogice stări de redresare fizică, o pălmuiește pe servitoarea Iulia pentru ca după un ceas s-o îmbrățișeze și să-i cadă la picioare... Pe lîngă aceste consecințe oarecum benigne, instabilitatea amețitoare a eroinei are însă de la început și urmări mai grave: ea duce la dedublare și la demonism. Dedublarea se vădește chiar în scrisoarea de dragoste pe care Liza i-o trimite lui Aleoșa și în care, imediat după ce se declară, își exprimă temerea că a doua zi va pufni în rîs cînd o să-l vadă, demonismul se grăbește să ‚muște' chiar de la intrarea în scenă a eroinei, la mînăstire. Rugată de mama ei să-i mulțumească lui Zosima pentru „tămăduire" fata izbucnește în rîs — din cauza lui Aleoșa, va explica ea apoi. Prima manifestare a Lizei în roman amintește de lipsa de respect a lui Feodor Pavlovici Karamazov, atît de proaspătă în memoria cititorului. În intervalul de două

Scanned with OKEN Scanner

luni care separă în roman evenimentele de la sfîrşitul lui august de cele de la începutul lui noiembrie, chipul eroinei se transformă. Pe Aleoşa, chemat din nou de ea şi venind s-o vadă în duminica din ajunul procesului, îl izbeşte „seriozitatea cu care-i vorbea" acum fata : „nu mai avea nimic strengăresc în ea, nici urmă din aerul ei poznaş de mai înainte". Acel „grăunte de răutate" remarcat de prietenul ei produce pînă la urmă o recoltă otrăvită. Liza devine unul din acei „copii turbaţi" de care pomeneşte ea însăşi. „Stînd acolo, în jilţul dumitale, probabil că te-ai gîndit la o mulţime de lucruri", îi spune Aleoşa, care puţin mai înainte observase : „cînd rîzi pari un copil, în timp ce în sinea dumitale eşti frămîntată de gînduri, ca o adevărată martiră (s.n.)". Se poate afirma că, într-un fel, Liza este eleva prietenului ei, cel care, la Moscova, îi îndrugase „cîte-n lună şi în stele" şi o învăţase să imagineze „adevărate romane". Domnişoara Hohlakova este o visătoare (efemerul proiect pe mariaj ce o pune pentru o clipă în legătură cu visătorul romanului, Kalganov, are tocmai menirea de a sublinia acest lucru) care, ghemuită în jilţul de infirmă (ungherul ei !) ajunge să fabrice, logic, asemenea atîtor eroi dostoievskieni, gînduri negre, demonice. Gînduri pe care, în duminica de la începutul lui noiembrie, în discuţia cu Aleoşa, fata şi le destăinuie cu o sinceritate brutală, lipsită de orice pudoare, în acelaşi timp agresivă şi autopedepsitoare. Îi place haosul şi ar vrea să facă rău, „cît pot mai mult rău", să distrugă „tot", să săvîrşească „un păcat mare de tot, cel mai mare din toate" şi primindu-şi osînda cerească să le rîdă, acolo sus, „în nas tuturor" ; pretinde că e tentată să dea foc casei, şi că n-ar fi exclus să ucidă pe cineva ; ar dori să fie bogată (cum şi este de altfel) şi „toţi ceilalţi oameni să fie săraci" : „Să mă îndop toată ziua cu bomboane cu frişcă şi să nu dau nimănui nici o fărîmiţă" (Liza rămîne copil şi în cele mai sinistre închipuiri ale sale, ca şi în visurile ei — precum visul repetat cu dracii care o asediază şi cu care ea joacă un joc plin de pasionante suspens-uri, ba făcîndu-şi semnul crucii şi îndepărtîndu-i, ba hulind pe Dumnezeu şi încurajîndu-i s-o atace din nou). Suferind de un complex sado-mazochist, eroina urmăreşte şi autodistrugerea, nu numai distrugerea ; declară că nu voieşte să fie fericită, că, dimpotrivă, ar vrea s-o chinuiască cineva, „un om care să se însoare cu mine şi apoi să mă chinuiască, să mă înşele, şi în cele din urmă să mă părăsească, să plece" (chiar aşa ar fi trebuit să procedeze Aleoşa cu Liza — după informaţiile pe care A.G. Dostoievskaia le-ar fi furnizat unor cercetători ai operei scriitorului — în tomul al doilea, nerealizat, al romanului) ; se plictiseşte, nu are chef de viaţă („totul mi se pare urît ! Urît, da, urît, totul e urît !"), nu iubeşte pe nimeni („eu nu iubesc pe nimeni") ; ameninţă că se va sinucide. Fascinaţia răului o apropie de Ivan. Pe care nu întîmplător îl cheamă la ea a doua zi după ce citise într-o carte (una din acele „cărţi proaste" ce alcătuiesc lecturile ei nesupravegheate de nimeni) despre „un ovrei care a ciopîrţit un băieţel de patru ani" răstignindu-l apoi pe perete (pentru acest episod, a arătat L. Grossman, scriitorul a preluat ‚informaţii' din presa reacţionară a vremii) şi după ce, substituindu-se ca o visătoare ce este călăului, adăugase spectacolului „splendid" al torturii compotul de ananas, capodopera imaginaţiei sale malefice : „Uneori îmi închipui că eu l-am răstignit (pe băieţel, n.n.). Îl văd cum stă atîrnat de perete şi geme, în vreme ce eu mănînc compot de ananas instalată pe un scaun în faţa lui." (Voluptatea fiziologică aproape vicioasă cauzată de sucul fructului tropical materializează voluptatea spirituală, vinovată, diabolică a cruzimii ; reţeta desfătării totale, fizice şi morale, oferită de Liza, nu este însă originală ; turcii ce descarcă pistolul în capul unui prunc cu care pînă în ultima clipă lăsaseră impresia că se joacă, evocaţi de Ivan lui Aleoşa în timpul discuţiei de la „Metropol", „se prăpădesc — şi ei ! — după dulciuri".) Ivan, căruia, deşi îl chemase „pentru altceva", de cum îl vede intrînd îi raportează experienţa ei imaginară ca pentru a i-o supune aprobării („i-am vorbit despre copil şi despre compotul de ananas. I-am povestit tot, tot, i-am spus la urmă chiar că «e splendid». A început să rîdă şi a recunoscut şi el că într-adevăr e splendid"), se poartă cu ea ca un şef, brutal şi disprefuitor : „Apoi s-a sculat şi a plecat — se plînge Liza lui Aleoşa. N-a stat decît cinci minute". Fascinaţia răului o subordonează pe fetiţa demonizată lui Ivan, al cărui rang demonic e incomparabil mai important. Mai poate fi salvată Liza — „singulière réplique à la figure de Stavroguine" (Romano Guardini) ? „Eşti îngerul meu păzitor", îi spune ea odată lui Aleoşa, evident singurul care mai poate face în cazul ei o minune. („C'est en partie pour cela que le staretz Zosima a enjoint à Aliocha de ne point demeurer au monastère, mais de vivre dans le monde" — presupune Jacques Madaule). În ciuda grozăviilor pe care le gîndeşte şi le emite, fata (care poate se şi calomniază puţin în roman, ca să placă lui Ivan, dintr-un mimetism de femeie îndrăgostită) nu este un monstru ; ea mai are încă multe trăsături copilăreşti şi „o mare candoare". Vărsase

Scanned with OKEN Scanner

lacrimi sincere ascultînd istoria umilirii căpitanului Sneghirev de către Mitea şi rămăsese foarte impresionată cînd Aleoşa îi relatase despre vizita lui la Sneghirevi acasă, insistînd asupra lui „Iliuşecika"; aflînd că dintr-o ultimă şi disperată tresărire de orgoliu căpitanul refuzase să accepte cele două sute de ruble din partea Katerinei Ivanovna, Liza, care va pretinde că doreşte ca „toţi ceilalţi oameni să fie săraci" şi doar ea bogată, exclamă plină de amărăciune: „Săracii oameni, au rămas fără o bucată de pîine, au să ajungă muritori de foame!..." După arestarea lui Mitea îi trimite la închisoare „nişte bomboane" (obsesia ei!) iar după proces intervine împreună cu doamna Hohlakova pentru ca la spitalul unde este imediat internat condamnatul să beneficieze de condiţii mai bune. În ziua înmormîntării lui Iliuşa se aduc din partea ei flori care vor împodobi, alături de altele, sicriul. Este cel mai frumos gest al eroinei, semnificînd — în Epilogul romanului — o posibilă dezexorcizare a fetei, parcă îmbunată acum. Compasiunea vizibilă a Lizei faţă de copilul-martir Iliuşa face mai puţin credibilă pretenţia ei de spectatoare fericită a unor (la propriu şi la figurat) dulci sărbători ale cruzimii (răstignirea băieţelului de patru ani în gust de compot de ananas). O particularitate a omului modern e de a-şi putea perverti imaginaţia rămînînd sufleteşte intact. N-ar fi exclus ca Liza, mai puţin rea decît pare şi se crede, să ilustreze tocmai acest fenomen. În orice caz un criteriu etic continuă să strălucească pentru ea ca o stea îndepărtată în bezna celor mai abominabile manifestări ale sale (după ce Aleoşa pleacă să ducă lui Ivan scrisoarea ei fata se pedepseşte prompt strivindu-şi un deget — motivul degetului în roman! — în crăpătura uşii şi atribuindu-şi de mai multe ori, pe nerăsuflate, un epitet flagelator: „ticăloaso") şi o dată se dovedeşte chiar superioară din punct de vedere moral lui Aleoşa (care, vorbindu-i de Sneghirev şi de cele două sute de ruble analizase cu o răceală şi siguranţă de clinician, şi de aceea prea obiectiv şi de sus, cu involuntar dispreţ, mecanismul psihologic al refuzului — acceptare). În cursul ultimei discuţii cu Aleoşa (episodul erupţiei demonice a eroinei, a spovedaniei negre) Liza îl evocă în treacăt într-o singură frază pe colegul ei de generaţie (dacă fata are 14 ani ei sînt de o vîrstă) Kolea Krasotkin, amintind de isprava lui cu trenul şi numindu-l oarecum enigmatic „Fericitul". De ce? Doar pentru că el e sănătos şi liber să facă ce vrea, chiar şi să stea culcat între şine în timpul trecerii unui tren? Foarte orgolios şi deci într-o anumită măsură demonic şi el, „fericitul" Krasotkin suferă însă de-a lungul romanului, sub influenţa lui Aleoşa, o evoluţie pozitivă din punctul de vedere al scriitorului. Invidia şi nostalgia ce pulsează în fraza despre Krasotkin a Lizei par să se refere tocmai la această evoluţie, de la care eroina nu este însă, după părerea noastră, definitiv exclusă.

I

IGRENEV, Demonii, v. la Lembke, A. A.

ILIA, Fraţii Karamazov, v. la Smerdeaşciaia.

ILIA ILICI, Demonii. Şeful poliţiei locale (din oraşul capitală de gubernie în care se petrece acţiunea romanului), exagerează şi denaturează intenţionat amploarea şi semnificaţia manifestaţiei muncitorilor de la fabrica Şpigulin, înfăţişînd-o ca rezultatul unei acţiuni de instigare din afară şi ca un fel de „răscoală". Urmăreşte prin aceasta să-l ‚acopere' pe administratorul fabricii, cu care este „cumătru" (şi care, prin abuzurile sale, stîrnise în realitate nemulţumirea lucrătorilor) — „ca să nu se ajungă

Scanned with OKEN Scanner

la o cercetare substanțială a acestui caz" ; „șiretul" Ilia Ilici mai presupunea apoi că versiunea sa alarmistă în legătură cu „tulburările" din oraș nu putea să-l contrarieze pe guvernatorul Lembke, el însuși adeptul ideii instigației, și cu care avusese „două consfătuiri secrete". În plus, noul guvernator era desigur dornic „să se distingă cumva în fața mărimilor din Petersburg". Amenințarea șefului poliției că o să-i bage pe toți la apă se află la originea zvonului absurd — după cum asigură cronicarul romanului, G-v — că au fost „aduse tulumbele pompierilor care împroșcară mulțimea cu jeturi de apă". Cînd se dă foc cartierului Zarecie, se duce direct de la bal la locul incendiului. Constată uciderea și jefuirea Lebeadkinilor. Posesor al unei trăsuri ușor de remarcat chiar de la distanță („vopsită la spate în galben") șeful poliției, numit și „comisarul", avea mania vitezei și plăcerea efectelor teatrale : „Era un om căruia îi plăcea într-adevăr să circule în goană mare în trăsura lui vopsită la spate în galben și pe măsură ce «lăturașii aținați pînă la desfrîu» luau din ce în ce mai mult vînt, entuziasmînd pe toți negustorii din piața halelor, el se ridica în picioare ținîndu-se de o curea fixată anume pentru aceasta, în spatele caprei vizitiului, și întinzîndu-și mîna dreaptă în aer contempla în felul acesta orașul".

ILIA PETROVICI, Crimă și pedeapsă. Porucic, ajutor de comisar la circumscripția de poliție a cartierului în care locuiește Raskolnikov. Apare în scena convocării la secție a eroului (Partea a doua, I) : „Părea că sfidează pe toată lumea cu mersul și felul lui de a-și răsuci umerii la fiecare pas" ; are „niște trăsături foarte mărunte, banale, care nu exprimau nimic, decît poate o oarecare impertinență" și poartă „mustăți lungi roșcate care stăteau țepene, orizontal, sub nas". Întruchipează tipul cazon birocrat și fanfaron (dovadă : numele compus din Ilia — revendicare orgolioasă de la legendarul erou popular Ilia Muromeț și din patronimicul Petrovici, același ca în cazul lui Lujin și al anchetatorului Porfiri — posibilă aluzie la apartenența acestor personaje la casta birocratică fundată de Petru I) : e „iute din fire", tună și fulgeră cînd deschide gura, îi place să inspire respect și teamă (‚victima' lui exersată fiind în acest sens Luiza Ivanovna) și nu suportă să fie contrazis (din care pricină are o altercație cu Raskolnikov). Nu poate să-i sufere pe scriitori (deși, sau tocmai pentru că, soția lui adoră literatura) și citează cu satisfacție, în completarea celor arătate de Luiza Ivanovna în chip de dezvinovățire, mai multe cazuri de literați cu purtări scandaloase („un individ a mîncat, a băut și n-a vrut să plătească", promițîndu-le celor cărora le-a rămas dator „o satiră", „un altul", „pe vapor", „a insultat cu vorbe murdare familia unui consilier de stat onorabil, pe soția și pe fiica lui" ; în sfîrșit, „deunăzi", „unul a fost dat afară pe brînci dintr-o cofetărie" !) ; se declară împotriva fetelor cu părul tuns care urmează (noutate în epocă) medicina (le-a poreclit, cu mult haz, crede el, „moașe") și e preocupat de faptul că există „mulți nihiliști". Oarecum nemulțumit de gradul și de funcția lui, e invidios pe Zametov, secretar la aceeași circumscripție și complicele său (luau împreună mită), probabil pentru că mai tînărul coleg cu care se va certa pînă la urmă avea mai multă carte și mai mari posibilități de avansare. La regiment fusese poreclit — arată comisarul Nikodim Fomici, superiorul lui ierarhic — „porucic Dinamită" : „Se aprinde, sare în sus, arde — și gata ! A trecut ! Rămîne o inimă de aur și atîta tot !" Caracterizarea pe care i-o face ajutorului său bunul Nikodim Fomici este însă prea generoasă. Ilia Petrovici se poartă mai mult decît „grosolan" și „obraznic" cu Raskolnikov (care, ce-i drept, intrase în „intimități" și „amănunte sentimentale" în legătură cu gazda lui, Zarnițîna și cu fiica acesteia) — aproape inuman : „Haide, haide, ești prea... crud", se vede obligat să-i spună chiar Nikodim Fomici, „rușinat" de atitudinea subalternului său. ● Ilia Petrovici este primul care-l bănuiește și-l interoghează pe Raskolnikov (după leșinul acestuia la secție) ; „apoi (cînd arestarea zugravului Dementiev părea să soluționeze cazul, n.n.) i-a fost și lui rușine de bănuiala asta". Oricum, din „bănuiala asta" în mintea porucicului „cel iute din fire" nu mai rămăsese nici urmă în seara în care se pomenește la secție (unde se afla în acel moment singur) cu Raskolnikov (Partea a șasea, VIII). Ilia Petrovici este personajul care primește depoziția finală a eroului mărturisindu-și crima. La a doua — și ultima — întîlnire Raskolnikov-Ilia Petrovici, personajul își arată cealtă față a lui (mai binevoitoare, dacă nu mai bună). Acum, ajutorul de comisar e foarte bine dispus (abia se sculase de la masă) și se poartă amabil cu neașteptatul său vizitator, pe care îl asigură că regretă vechiul lor incident (din urmă cu zece zile). Îi mărturisește că are copii și face complimente Duniei, „o persoană foarte instruită și fermecătoare", după cum a avut prilejul să se convingă întîlnind-o, probabil datorită lui Razumihin, pe care îl cunoaște de asemenea (personajele dostoievskiene — chiar și acelea pe care intriga narațiunii și necesitățile acțiunii nu le leagă în nici un fel — se ‚ciocnesc' inevitabil unele de altele, se ‚grupează' magnetic). Îi furnizează ultimele

Scanned with OKEN Scanner

noutăți (de la el află Raskolnikov de sinuciderea lui Svidrigailov, al cărui nume — la solicitarea ajutorului de comisar — îl precizează „cu glas răguşit şi nepăsător", „din odaia de alături", Nil Pavlîci, probabil un conţopist oarecare). Nici cea mai vagă presimţire nu tulbură buna dispoziţie şi volubilitatea lui Ilia Petrovici : prin opacitatea la fel de puţin motivată ca şi suspiciunea grăbită de la prima lor întîlnire şi, se poate spune, prin stupiditatea lui („Ilia Petrovici este un idiot", constată la un moment dat Zametov, „hotărît"), ajutorul de comisar are ceva comic chiar în contextul patetic al autodenunţării lui Raskolnikov, de care luînd cunoştinţă „cască gura" (e atitudinea ultimă, definitivă a poruciculuì). ● În afară de cele două scene de la secţie (de la începutul Părţii a doua şi de la sfîrşitul Părţii a şasea) Ilia Petrovici mai ‚apare' în episodul halucinaţiei auditive a lui Raskolnikov (Partea a doua, II), vociferînd cumplit şi molestînd-o barbar pe Zarniţîna, gazda eroului. Cea mai puternică ‚explozie' a poruciculuì Dinamită se produce deci în imaginaţia traumatizată a criminalului.

ILIUŞA, Fraţii Karamazov, v. la Sneghirev, I.

IONA/IOV, Fraţii Karamazov, v. la Zosima şi la Ferapont.

IOSIF, Fraţii Karamazov. Ieromonah, bibliotecarul mînăstirii de lîngă oraşul Scotoprigonievsk şi unul din cei patru prieteni „cei mai credincioşi" ai stareţului Zosima. Formează în roman un cuplu cu Paisie, împreună cu care este găsit gata plantat în chilia lui Zosima cînd acţiunea romanului începe cu scena reuniunii de familie „fără rost" şi împreună cu care va citi cu schimbul Evanghelia la căpătîiul stareţului mort. În comparaţie cu greutatea lui Paisie în naraţiune şi cu asprimea sa virilă e perechea mai uşoară, ‚feminină'. Definit printr-o singură trăsătură morală, „blajinul (s.n.) părinte ieromonah Iosif" este mai activ în episoadele din Cartea a doua legate de scandaloasa comportare la mînăstire a lui Feodor Pavlovici Karamazov, la ale cărui impertinenţe ripostează, în chip surprinzător, tocmai el ; „de obicei atît de blajin", pare să-i fie caracteristică acea impulsivitate proprie naivilor şi timizilor ; în orice caz, „scos din sărite", nu-i trece cu vederea „bătrînului măscărici" nici elogiul profanator pe care i-l aduce Gruşenkăi în chilia stareţului Zosima, nici acuzaţia demagogică : „Sugeţi sîngele norodului, sfinţi părinţi !" azvîrlită în sufrageria părintelui egumen, ba chiar îl repede şi pe Miusov în timpul discuţiei pe marginea articolului lui Ivan pe care i-l rezumă lui Zosima cînd acesta revine în mijlocul adunării după întrevederea cu „credincioasele". Deşi nu se precizează, „părintele bibliotecar" este probabil şi el, ca şi Paisie, „tobă de carte". Nu-şi aminteşte „să fi citit aşa ceva în Minei", îi declară pe un ‚modest' ton de expert lui Feodor Pavlovici, care în neastîmpărul său de bufon blasfemator tocmai evocase o absurdă legendă (despre un mucenic decapitat), atribuind-o Mineielor. E la curent şi cu publicaţiile recente, după cum reiese din faptul că citise articolul lui Ivan fiindu-i totodată cunoscut şi punctul de vedere al oponentului acestuia, un „arhiereu care a scris o carte despre laicizarea jurisdicţiei ecleziastice". Egali în erudiţie, „blajinul" pare mai ager decît „austerul" ; Iosif pricepe înaintea lui Paisie (care la început aprobă articolul) că ideea susţinută de Ivan „este cu două tăişuri". ● În seara din ajunul morţii lui Zosima se bucură (alături de Paisie, Mihail, Anfim, Porfiri — şi apoi de Aleoşa) de privilegiul „ultimelor cuvinte" ale stareţului. După săvîrşirea din viaţă şi aşezarea în sicriu a acestuia el este cel care începe priveghiul, citind la căpătîiul mortului (deoarece răposatul era ieromonah) „nu psaltirea, ci stîlpii". Cînd observă că, aţîţată de miasma de stîrv ce începuse să se degaje din cadavrul stareţului, „răzvrătirea ce mocnise pînă atunci în mînăstire scotea acum capul", încearcă să argumenteze „că nici o dogmă a bisericii ortodoxe nu pretinde ca rămăşiţele pămînteşti ale preacucernicilor să nu putrezească. «Aceasta, zicea el, nu este decît o închipuire deşartă, căci în multe ţări pravoslavnice, bunăoară pe muntele Atos, nimeni nu se sinchiseşte cîtuşi de puţin cînd mortul începe să miroasă. Faptul că trupul celui adormit întru Domnul n-a fost atins de putreziciune nu poate fi o dovadă chiar atît de sigură că sufletul lui s-a mîntuit şi s-a ridicat în slavă printre drepţi ; asta se poate şti numai după felul cum arată oasele atunci cînd, peste ani de zile, vor fi dezgropate, după ce, firește, carnea se va fi prefăcut în ţărînă. Dacă oasele aflate în mormînt sînt galbene ca ceara, e semn că Dumnezeu l-a proslăvit pe adormitul de veci, socotindu-l printre drepţi, iar dacă nu sînt galbene ci negre, înseamnă că Ziditorul nu l-a învrednicit cu această slavă ; aşa-i datina pe muntele Atos, loc sfînt, unde credinţa pravoslavnică s-a păstrat neştirbită, luminînd prin curăţia ei fără prihană»". Cuvintele lui nu au însă nici un efect asupra ascultătorilor („palavre cărturăreşti ! Ce vă uitaţi la gura lui, e din aceia cu idei noi...") şi părintele Iosif, „mîhnit pînă în adîncul sufletului", se resemnează, mai ales că simţea şi el că vorbise fără prea multă convingere. Pare un învins, care provoacă prin contaminare retragerea generală : „Treptat-treptat, urmîndu-i pilda (s.n.)

tăcură şi alte glasuri cumpătate". Rămînînd neclintit în credinţa sa, Iosif se lasă copleşit de evenimente. Om de cabinet, blajin, „părintele bibliotecar" nu se simte la largul său pe cîmpul de luptă în care se transformă întreaga incintă a mînăstirii: el e mai ‚slab' decît Paisie, care înfruntă balaurul psihozei şi biruie pe cumplitul Ferapont.

IPPOLIT, Idiotul, v. la Terentiev, I

IPPOLIT KIRILLOVICI, Fraţii Karamazov. „substitutul de procuror" din Scotoprigonievsk, numit în oraş — din comoditate, desigur, dar poate şi pentru a-l flata sau, dimpotrivă, ironiza, „Procurorul" („cetăţenii noştri îi spuneau procuror" — precizează cronicarul romanului, surprinzător de caustic şi veninos faţă de acest personaj). Apare în două mari episoade (Cărţile a noua şi a douăsprezecea): interogatoriul de la Mokroe (în cadrul căruia conduce ancheta preliminară) şi procesul (la care rosteşte rechizitoriul), jucînd un rol esenţial în inculparea şi condamnarea falsului paricid Dmitri Karamazov: „eroarea judiciară" este în primul rînd fructul strădaniilor sale. În vîrstă de numai 35 de ani dar „predispus la ftizie" şi chiar deja bolnav („ofticosul", „ftizicul" procuror va muri de altfel — are grijă să ne informeze cronicarul — „răpus de o tuberculoză galopantă" la doar nouă luni după procesul lui Mitea desfăşurat la începutul lui noiembrie, deci în vara anului următor aceluia în care se petrece acţiunea romanului; rostindu-şi rechizitoriul mincinos, Ippolit Kirillovici era deja ‚gravid' de propria lui moarte), căsătorit „cu o cucoană foarte corpolentă", „o persoană nervoasă şi cam fantezistă" (dublînd-o parcă pentru o clipă în naraţiune pe Hohlakova!) şi „fără copii", Ippolit Kirillovici, „ambiţios din fire şi irascibil, deşi, altminteri, cu o inteligenţă destul de ascuţită şi, pe cît se părea, chiar bun la suflet", este „un om mai deosebit" în sensul că ilustrează (într-un fel ca şi Ganea Ivolghin) o dramă a vanităţii: „Din nefericire pentru el (...) avea o părere mult prea bună despre sine în comparaţie cu calităţile reale pe care i le hărăzise natura"; părea de aceea „veşnic nemulţumit" şi, eşuat nu se ştie cum şi cînd în Scotoprigonievsk (după ce îşi începuse pare-se cariera la Petersburg odată cu celebrul Fetiukovici), obişnuia să se plîngă adesea că „şefii lui ierarhici nu ştiu să-i aprecieze cum trebuie meritele" fiind totodată ferm convins că avea „duşmani în sferele înalte"; nutrea „anumite înclinaţii artistice" şi mai ales „se pretindea un iscusit psiholog şi un profund cunoscător al sufletului omenesc (însuşiri, haruri pe care în schimb Dostoievski nu voia în ruptul capului să şi le recunoască!), atribuindu-şi nu ştiu ce (cuvîntul aparţine şi aici perfidului cronicar, n.n.) dar personal care-l ajuta să recunoască de la prima ochire criminalul şi să descopere crima" (infatuata încredinţare îi va fi fatală lui Mitea). „Punea atîta suflet în unele procese şi cheltuia atîta energie, încît ai fi zis că tot viitorul şi toată averea lui depindeau de sentinţa finală". În linia vanitoşilor dostoievskieni ulceraţi pînă la sînge (rana veşnic deschisă a doar substitutului de procuror e de a nu fi apreciat la valoarea pe care crede că o are), suferind în acelaşi timp de sentimentul persecuţiei şi de un complex de superioritate, ambiţios pînă la fanatism şi ridicol, Ippolit Kirillovici, „sever şi distant" în timpul interogatoriului de la Mokroe unde se dovedeşte cel mai crud dintre anchetatori („Numai dumneata, domnule procuror, m-ai făcut să mă cobor aici", îi spune Mitea după ce mărturisise în cele din urmă „taina" provenienţei banilor şi e sigur că apostrofa exasperată „Călăilor" i se adresează în primul rînd substitutului de procuror), este un om corect, exact şi meticulos ca un ceasornic (nu întîmplător singurul obiect satelit al personajului e „un ceas care l-a costat patru sute de ruble" şi pe care — îşi aminteşte Mitea — „ni l-a arătat odată") dar în general rece, însingurat şi uscat sufleteşte, tînărul judecător de instrucţie Neliudov, admiratorul său, fiind unica fiinţă din lume la care „părea să ţină cu toată sinceritatea"; „bolnăvicios", „înăcrit", antipatic, susceptibil, nervos, lipsit de resurse afective şi nu prea iubit de femei (acestea îi vor fi ostile la proces unde propria sa soţie — care „simţea o adevărată plăcere să-şi contrazică soţul" — va străluci prin absenţă), obtuz şi carierist, substitutul de procuror este pe toate planurile antipodul omului acuzat şi condamnat de el. Dacă acesta din urmă are un suflet „prea larg" (capabil să cuprindă în el — după cum arată la proces chiar Ippolit Kirillovici — „cele două abisuri") primul are dimpotrivă un suflet prea îngust, lipsit de adîncime şi volum, meschin. Opuse în atîtea privinţe în viaţa de toate zilele, opuse diametral în sala de judecată, cele două personaje sînt opuse în primul rînd din punct de vedere spiritual şi moral. Nu prea simpatizat în oraş, unde doar tînărul judecător de instrucţie Nikolai Parfenovici Neliudov, proaspăt sosit de la Petersburg, credea „orbeşte" în excepţionala lui pătrundere psihologică şi în darul său oratoric, substitutul de procuror îi era mai puţin familiar lui Mitea. In schimb, acesta făcea din cînd în cînd, fără să ştie nici el prea bine de ce, „cîte o vizită de curtoazie" soţiei lui Ippolit Kirillovici, o persoană

Scanned with OKEN Scanner

respectabilă şi virtuoasă „dar foarte voluntară“ care împotriva voinţei soţului ei „îl primea de fiecare dată cu plăcere“ şi „se interesa de el tot timpul, fără vreun motiv special“, „numai şi numai fiindcă doamna procuror (...) îl găsea interesant“ (Această măruntă discordie conjugală va juca probabil şi ea un anumit rol în desfăşurarea anchetei şi în orientarea rechizitoriului ; la rîndul lui, severul rechizitoriu rostit la proces va agrava discordia conjugală : „Lăsaţi încolo misticismul ! exclamă cineva (în ultima pauză a procesului, n.n.) Gîndiţi-vă mai bine ce-o să păţească bietul Ippolit, vai de capul lui ! Doamna procuror o să-i scoată mîine ochii pentru Mitenka !“) Seara crimei (a treia zi a acţiunii) îl surprinde pe substitutul de procuror, gonit de acasă de „văicărelile“ soţiei sale care avea „de două zile o durere cumplită de dinţi“ (şi care probabil că se mai şi folosea de prilej ca să se răzbune pe bărbatul ei în modul evocat de omul din subterană ; dinţii o vor durea — sau va pretinde că o dor — şi în ziua procesului lui Mitea), în locuinţa ospitalieră a ispravnicului Mihail Makarovici Makarov, unde în acea seară se mai aflau de asemenea judecătorul de instrucţie şi medicul Varvinski. După ce Maria Kondratievna, vecina Karamazovilor, aduce vestea uciderii şi jefuirii lui Feodor Pavlovici şi după ce, sosit cinci minute mai tîrziu, Piotr Ilici Perhotin, un tînăr funcţionar din localitate, informează, confirmînd „bănuielile îndreptate împotriva presupusului criminal“, că la ora nouă Dmitri Feodorovici Karamazov, care la cinci după amiază „n-avea nici o leţcaie în buzunar“, trecuse din nou pe la el plin de sînge şi de... bani, substitutul de procuror împreună cu judecătorul de instrucţie, cu ispravnicul şi cu medicul zemstvei, Varvinski se deplasează imediat la locul crimei. Chiar din acest moment Ippolit Kirillovici are deja o părere formată : „E clar, e clar !“, repetă el amintindu-şi de depoziţia lui Perhotin care se mai referise şi la intenţia lui Mitea de a se sinucide în zori, ca şi la faptul că ipoteticul criminal plecase să petreacă la hanul lui Trifon Borisîci de la Mokroe încărcat cu tot felul de băuturi, delicatese şi dulciuri. „Aşa procedează toţi fluieră-vînt de-alde ăştia ca el : «Mîine îmi pun capăt zilelor, dar, pînă una-alta, vreau să fac o beţie cruntă»“, explică procurorul -psiholog evocîndu-l pe „flăcăul acela care l-a omorît pe negustorul Olsufiev“ : „Ştiţi ce a făcut după ce l-a jefuit de o mie cinci sute de ruble ? Tot aşa (ca Mitea adică, n.n.), cu banii în mînă, aproape în văzul tuturor, fără să-i treacă măcar prin minte să-i dosească, a întins-o pe loc la frizer, ca după aceea să se ducă la dame.“ Ca să-l mai prindă în viaţă pe ‚asasinul‘ cu înclinaţii sinucigaşe (supravegheat de altfel din umbră de zapciul Şmerţov trimis înainte la hanul lui Trifon Borisîci), de la locuinţa victimei, în aceeaşi noapte substitutul de procuror (împreună cu judecătorul de instrucţie şi cu ispravnicul) se îndreaptă spre Mokroe, unde Mitea chefuia — era convins procurorul — cu cele trei mii de ruble furate, după săvîrşirea omorului, din plicul pregătit de Feodor Pavlovici pentru Gruşenka şi unde autorităţile sosesc în zori, pe la ora cinci dimineaţa. De-a lungul anchetei prealabile de la Mokroe (a patra zi a acţiunii, zi scurtă în roman, încheindu-se aproximativ pe la amiază, cînd Mitea, aflat deja în stare de arest, este pornit spre oraş), anchetă (alcătuită din două operaţiuni : interogarea, între cinci şi opt, a inculpatului şi interogarea, după ora opt, a martorilor de la han) pe care o conduce şi pe care o abordează cu fatale idei preconcepute, Ippolit Kirillovici se străduieşte din răsputeri să-l doboare cu orice preţ pe Mitea, servindu-i lovitură după lovitură, sub formă mai ales de informaţii într-un fel sau altul descumpănitoare (despre faptul că Grigori, martorul ‚crimei‘, lovit în cap cu pisălogul de Mitea, trăieşte sau că uşa de la locuinţa lui Feodor Pavlovici, pe unde a intrat şi a ieşit criminalul, a fost găsită deschisă, deşi acuzatul susţine că el o văzuse închisă), sau chiar întinzîndu-i capcane, momindu-l să îmbrăţişeze ipoteza vinovăţiei lui Smerdeakov admisă cu ipocrizie pentru o clipă de anchetator deşi în sinea lui o considera absurdă. În cele din urmă, cînd inculpatul se resemnează să vorbească despre ceea ce nu voise pînă atunci în ruptul capului să vorbească, despre proveniența banilor cu care venise în ajun la Mokroe (o mie cinci sute de r. şi nu trei mii, cum în chip eronat credeau autorităţile şi majoritatea martorilor ; bani într-adevăr furaţi, dar nu de la tatăl său, Feodor Pavlovici, în seara crimei, cu însîngerate mîini de paricid, ci de la logodnica lui, Katerina Ivanovna Verhovţeva : în urmă cu trei săptămîni aceasta îi încredinţase 3000 de r. cu rugămnitea de a le expedia rudelor ei de la Moscova ; chiar în aceeaşi zi însă el cheltuise jumătate din sumă la hanul lui Trifon Borisîci, cu Gruşenka, de care tocmai se îndrăgostise — prima petrecere de la Mokroe, restul de 1500 de r. păstrîndu-le într-o amuletă improvizată la repezeală şi purtată vreme de trei săptămîni, neatinsă, la gît pînă în ajun cînd sfîşiase pînza şi scosese banii pentru a ‚sărbători‘ presupusa pierdere a Gruşenkăi după întoarcerea „fostului“ ei şi planificata sinucidere matinală — a doua petrecere de la Mokroe), substitutul de procuror este convins că a reuşit „să-l încuie“

Scanned with OKEN Scanner

pe acuzat. Explicaţia acestuia referitoare la o importantă sumă de bani păstrată multă vreme asupra sa într-o amuletă confecţionată dintr-o veche bonetă femeiască i se pare lui Ippolit Kirillovici cusută cu aţă albă, copilăreşte neverosimilă. Trădîndu-şi „taina cea mare" Mitea „nu are nici un succes" în faţa anchetatorilor. Cărora nu le mai rămîne decît să demonstreze că în urmă cu trei săptămîni (prima petrecere de la Mokroe) inculpatul cheltuise 3000 de r. şi că în ajun venise cu alte trei mii (din care însă nu apucase să cheltuiască decît jumătate). Drept urmare, audiindu-i pe martori, „punctul principal" asupra căruia insistă procurorul şi judecătorul de instrucţie îl constituie sumele de bani cu care venise Mitea în cele două dăţi la Mokroe, mai exact suma pe care o cheltuise în urmă cu trei săptămîni şi suma pe care o adusese cu el în ajun. Dintr-o spontană înclinaţie spre exagerare, majoritatea celor chestionaţi răspund indicînd — pentru fiecare descindere a lui Mitea la Mokroe — aceeaşi fatidică cifră de trei mii. „Declaraţiile martorilor" dau apă la moară pseudointuiţiilor procurorului psiholog. Crima din familia Karamazov „îl trezi brusc din amorţeală" pe substitutul de procuror stimulîndu-i toate energiile în perspectiva marelui proces prin care spera să-şi redreseze cariera ratată. Aparţinînd oamenilor „a căror ambiţie creşte şi prinde aripi cu cît primejdia e mai mare" (primejdia în acest caz reprezentînd-o redutabilul avocat petersburghez Fetiukovici), „mult prea inimos din fire şi de o sensibilitate aproape maladivă", Ippolit Kirillovici se consacră unor intense pregătiri în vederea procesului la care urma să reprezinte acuzarea şi să pronunţe rechizitoriul — „capodopera unei întregi existenţe, cîntecul său de lebădă"; „situată pe o poziţie invincibilă", acuzarea devine şi mai puternică la proces (desfăşurat la un început de săptămînă de la începutul lui noiembrie, într-o luni) după a doua depoziţie, complet opusă celei dintîi, a Katerinei Ivanovna prin care aceasta făcuse public conţinutul acelui bilet iresponsabil, scris în stare de ebrietate de Mitea la „Metropol" în seara primei zile a acţiunii, bilet cuprinzînd fioroase ameninţări la adresa tatălui său şi promisiunea solemnă de a-i înapoia ei, Katiei, cu orice preţ, fie şi cu cel al sîngelui acele obsedante 3000 de r. neexpediate de el la Moscova şi însuşite într-un infam chip tacit. Cînd îşi începe rechizitoriul (la ora opt seara) Ippolit Kirillovici are deci toate condiţiile pentru ca în sfîrşit să triumfe. Cu toate acestea, ridicîndu-se să ia cuvîntul procurorul e „stăpînit de un tremur nervos; fruntea şi tîmplele îi erau înrourate de broboane reci de sudoare şi mereu parcă-l lua cînd cu cald, cînd cu frig (...). Acuzatorul public rosti primele cuvinte cu o voce dogită, tremurătoare, dar, pe măsură ce vorbea, glasul său căpăta tot mai multă amploare..." Axul discursului îl constituie convingerea profundă că asasinatul a fost comis de Mitea: „credea cu tot dinadinsul că inculpatul este vinovat". După ce îi caracterizează, pe alocuri cu mare pătrundere, dovedind că este într-adevăr „un iscusit psiholog", pe Karamazovi („Europa îl are pe Hamlet, noi nu avem deocamdată decît Karamazovi!), în ordinea Feodor Pavlovici („Toate principiile lui morale se reduc la această unică deviză: «Après moi, le déluge!»"), Ivan („Nici unul din feciori nu seamănă atît de bine cu Feodor Pavlovici (...) ca Ivan Feodorovici. Este leit taică-său!", remarcă aparţinînd lui Smerdeakov dar pe care procurorul o valorifică pe deplin), Aleoşa („în sufletul lui s-a încuibat de timpuriu şi inconştient acea disperare neputincioasă pe care o resimt atîţia oameni înspăimîntaţi de cinismul şi destrăbălarea ce domnesc în sînul nefericitei noastre societăţi contemporane"), Mitea („în el îşi află expresia spontaneitatea originală a Rusiei") insistînd în legătură cu ultimul asupra celor „două abisuri": „domnia sa are o fire largă, karamazoviană (...) capabilă să cuprindă cele mai bizare contradicţii şi să contemple în egală măsură cele două abisuri: abisul de deasupra noastră, imensitatea spre care îşi iau zborul cele mai luminoase idealuri, şi abisul de sub noi, prăpastia fără fund, bîntuită de pestilenţialele miasme ale celei mai abjecte descompuneri morale!", Ippolit Kirillovici, care nu credea în existenţa amuletei de la gît, susţine că un om cu temperamentul lui Mitea nu putea să păstreze atîta vreme asupra lui o sumă atît de importantă de bani (pe de altă parte însă nici acuzarea — e punctul ei slab — nu reuşise să descopere cele o mie cinci sute de ruble ascunse chipurile de Mitea la hanul lui Trifon Borisîci, ‚restul' de la cele trei mii furate din plicul lui Feodor Pavlovici), că motivul surescitării inculpatului îl constituise nu un pretins (de doi din cei trei experţi medicali) „început de nebunie" ci gelozia, „pasiunea nefastă (...) pentru Gruşenka", că mobilul crimei a fost jaful şi că ea a fost comisă cu premeditare (după cum l-a convins definitiv documentul înaintat tribunalului, la o doua ei depoziţie, de Katerina Ivanovna). În acelaşi timp, vorbitorul — care declarase încă de la început că nu înţelege să lase „exclusiv în seama eminentului avocat venit de la Petersburg sarcina apărării inculpatului" — recunoaşte că presupusul criminal s-a împotrivit ispitei, încercînd să facă rost de bani şi altfel pentru a evita vărsarea de

Scanned with OKEN Scanner

sînge şi că în săvîrşirea paricidului un rol fatal revine hazardului. În continuare, într-o „Disertaţie asupra lui Smerdeakov", procurorul spulberă pur şi simplu bănuielile referitoare la valet, înlăturînd astfel ultimul obstacol şi deschizîndu-şi calea spre finalul rechizitoriului : „Era febril, vocifera, cerînd răzbunare pentru sîngele vărsat", un verdict cît mai aspru, nu pentru că ar fi primit ordine în acest sens sau din motive personale (existente, totuşi !) ci pentru că o sentinţă mai blîndă „ar putea să justifice paricidul", din „dorinţa de a «salva societatea»". O societate deja apatică faţă de fenomenul criminalităţii în expansiune şi care trebuie trezită din indiferenţa ei vinovată prin exemplul unor pedepse drastice. Pentru a sugera proporţiile pericolului, Ippolit Kirillovici evocă în cuvîntarea sa alte două cazuri : „Undeva, un tînăr şi strălucit ofiţer din înalta societate, un debutant în viaţă şi în carieră, înjunghie pe furiş, în chipul cel mai abject şi fără nici un dram de remuşcare, un biet funcţionar, un om care-l ajutorase şi faţă de care era îndatorat, şi pe servitoarea acestuia, ca să pună mîna pe o poliţă şi să-l jefuiască de bani. «O să-mi pot face toate gusturile acum, îşi zice el. O să pot trăi ca un om de lume şi o să-mi prindă bine mai tîrziu în carieră». Şi după ce-i spintecă pe amîndoi, îşi ia liniştit tălpăşiţa, avînd grijă mai înainte să le pună amîndurora cîte o pernă sub cap." (e vorba de locotenentul de geniu Karl Hristoforov von Landsberg care a omorît pe consilierul de curte Vlasov şi pe tîrgoveaţa Semenidova şi al cărui proces s-a judecat la Petersburg la 5 iulie 1879 ; Landsberg împrumutase de la Vlasov suma de cinci mii de r. pe care nu reuşise să i-o restituie ; crima, menţionată şi într-o scrisoare a lui Dostoievski din 15 iunie 1879, frapează prin amănuntul cinic-duios al pernelor atît de domestic aşezate sub capul victimelor) ; „Intr-altă parte, un tînăr erou, decorat cu Crucea pentru bărbăţie şi credinţă, asasinează ca un tîlhar de drumul mare pe mama comandantului şi protectorului său, asigurîndu-şi complicii, ca să-i determine să-l asiste, că victima îl iubeşte «ca pe băiatul ei şi are o încredere oarbă în el, aşa că n-o să ia nici un fel de precauţii»". Spre surprinderea ascultătorilor, procurorul dovedi în discursul său „serioase preocupări sociale şi un interes deosebit pentru o serie de probleme «arzătoare»". Accentele antimistice şi antişovine pe de o parte, cele pro-occidentale pe de alta, ca şi alte tendinţe liberale ce se fac simţite în discursul lui Ippolit Kirillovici (despre care, în pauza de după discurs, o voce va spune că a „tămîiat liberalismul") îi aduc oratorului o mică, dar încurajatoare, recoltă de aplauze (primele pe care le primea în viaţa lui, precizează cu răutăcioasă ironie cronicarul). Punctul culminant şi totodată finalul „de un efect colosal" al cuvîntării îl constituie reflecţiile de un pesimism patetic, temerar-oportuniste (pentru că erau la modă) referitoare la destinul Rusiei : „troica fatală zboară mai departe, ducîndu-ne poate la pieire (...) Şi dacă celelalte popoare se dau deocamdată la o parte din calea vilejioasei troici care aleargă înainte dezlănţuită, nu se ştie dacă ele se feresc din respect, cum ar fi dorit poetul, sau cu groază — e un lucru la care vă cer să vă gîndiţi. Cu groază şi poate şi cu dezgust, şi încă este spre binele nostru că se feresc din drumul ei, dar vă întreb ce-o să fie cînd nu vor mai vrea să se dea la o parte şi se vor ridica în calea fantasmei zburătoare ca un zid inexpugnabil şi vor curma zănatica dezlănţuire a desfrîului nostru, vrînd să se salveze şi, odată cu ele, să salveze cultura, civilizaţia !" Discursul procurorului (atît de epuizat de efort la sfîrşit încît „puţin lipsi ca să leşine") mulţumeşte „pe oamenii serioşi" (nu „tot atît de mulţumite" se arătară în schimb „doamnele") fiind viu comentat, în pauza de 15-20 de minute care îi urmează, de mai multe (patru) grupuri de personaje (voci) exclusiv masculine. În primul grup „un domn cu o figură încruntată" apreciază rechizitoriul ca „foarte serios", în vreme ce „altcineva" opinează că a avut „Prea multă psihologie". „Dar şi nouă aţi văzut ce ştampilă ne-a pus ! se amestecă în discuţie un al treilea (s.n.). Vă aduceţi aminte ce spunea la început, că toţi sîntem la fel cu Feodor Pavlovici ?" etc. Al doilea grup, numai de voci, îi este complet defavorabil procurorului : „— Ce rost avea să-l atace pe avocatul de la Petersburg, ştiţi, cînd cu «elocinţa care mizează pe sensibilitate» ? — Da, şi-a cam dat în petic ! — L-a luat gura pe dinainte. — Aşa e el, nervos !" Două voci din acest grup îşi amintesc de inculpat : „— Rîdem noi, dar cum s-o fi simţind acuzatul ?! — Adevărat, ce o fi în sufletul lui Mitenka ?" etc. În al treilea grup, tot exclusiv de voci, predomină la început vocile frivole, angajate într-o discuţie, pe viu, despre femei. O fostă nevastă de general („ fiindc-a divorţat de bărbatu-său") purtînd lornion şi o blondă complet anonimă dar (după părerea cuiva) „mai nostimă" decît cealaltă sînt extrase pentru o clipă din masa publicului de consideraţiile unor admiratori sau critici de ocazie. Aceleaşi, sau alte voci din acelaşi grup revin apoi asupra subiectului principal referindu-se fără bunăvoinţă, ba chiar cu ironie la persoana procurorului : „În ultima vreme ne-a împuiat urechile, numai despre asta vorbeşte în societate ! — De, ambiţia îl mănîncă ! — Ce să-i faci, se crede nedreptăţit omul,

Scanned with OKEN Scanner

he-he ! — Şi pe deasupra mai e şi foarte susceptibil !" etc. Al patrulea grup (de asemenea pur vocal), din nou favorabil lui Ippolit Kirillovici, este prin excelenţă politic, discuţia pornind aici de la „alegoria cu troica şi cu popoarele"; Din acest grup se ridică la un moment dat (evocată de o voce) silueta parlamentarului englez care ceruse intervenţia în treburile „acestei naţiuni barbare" (Rusia) pentru a se stopa pericolul nihilist (parlamentar la care Dostoievski se referă şi în Jurnalul scriitorului, 1876, septembrie). După pledoaria lui Fetiukovici, procurorul ia din nou cuvîntul în replică, reuşind să demaşte cu destul succes (în ciuda impresiei publicului feminin, a „doamnelor" că din duelul oratoric Ippolit Kirillovici ieşise „distrus definitiv") sofismele redutabilului său adversar : inculpatul „îşi omoară tatăl, fără ca să-l omoare totuşi", rezumă în derîdere procurorul ideea fundamentală a avocatului pentru care „a numi paricid fapta unui fiu care îşi asasinează tatăl nu este decît o prejudecată". Meritele incontestabile ale substitutului de procuror, pătrunderea psihologică şi talentul oratoric sînt recunoscute din boxa lui de acuzat de Mitea însuşi care, cînd i se dă „ultimul cuvînt", îi mulţumeşte „domnului procuror" : „îi mulţumesc domnului procuror, am avut multe de învăţat azi de la dînsul, a spus o mulţime de lucruri despre mine pe care nici nu le bănuiam, dar — adaugă el, n.n. — nu-i adevărat că l-am ucis pe tata, aici a greşit (s.n.) !". Avînd dreptate în unele privinţe chiar şi din optica scriitorului — ca de pildă atunci cînd deplînge atît de dostoievskian epidemia sinuciderilor în rîndul tineretului —, Ippolit Kirillovici greşeşte în punctul esenţial ! Impresionanta lui construcţie de argumente se înalţă pe soclul nisipos al unei premise false, pe temelia minată a unei TOTALE ERORI. Eroare cu evidente consecinţe tragice din care rezultă în acelaşi timp ridicolul acestui nefericit şi cam întunecat personaj, ros de boală şi de ambiţie, cu elocvente simpatii faţă de Rakitin (citat de două ori aprobator în rechizitoriu) şi capabil (insinuînd la proces că Fetiukovici n-ar fi un bun creştin) să coboare pînă aproape de delaţiune. Ridicol pe care cititorul, informat în Cartea a unsprezecea a romanului în legătură cu numele adevăratului asasin îl gustă din plin ‚ascultîndu-l' în Cartea a douăsprezecea pe Ippolit Kirillovici demonstrînd cu o implacabilă logică tocmai nevinovăţia criminalului, că sinucigaşul Smerdeakov nu putea în nici un caz să ucidă. Scoaterea din cauză, la un mod atît de absurd categoric, a lui Smerdeakov (ca şi, implicit, a lui Ivan Karamazov, cu care stătuse de vorbă imediat după întoarcerea acestuia — a doua lui întoarcere — în Scotoprigonievsk) constituie şi expresia unei inconştiente părtiniri. Opusul (v. mai sus) pseudoparicidului Mitea Karamazov, Ippolit Kirillovici se ‚înrudeşte', seamănă cu adevăratul asasin. Ca şi valetul lui Feodor Pavlovici, substitutul de procuror e bolnăvicios, ambiţios, invidios, nemulţumit, complexat, refulat, se consideră un nedreptăţit şi vrea cu orice preţ să parvină. Ca reprezentant al justiţiei moderne ruseşti, burghează în esenţa ei, de după reformă, justiţie ce nu-l putea mulţumi pe Dostoievski, Ippolit Kirillovici (care îl somează de asemenea la Mokroe, în numele noilor principii, pe ispravnicul de modă veche Makarov să-şi înghită părintească mînie patriarhală), nu scapă, nici el, de ironia autorului.

ISIDOR, Fraţii Karamazov. Numele probabil (Cartea a doua, VII) purtat în roman de „părintele egumen" al mînăstirii de lîngă Scotoprigonievsk al cărei stareţ este Zosima. „Era un bătrîn înalt, uscăţiv, dar încă în putere, cu un păr negru în care străluceau o mulţime de fire argintii, prelung la faţă, cu un aer grav şi auster" şi care se trăgea — pare-se (Cartea a doua, VIII) — „dintr-un neam de boieri". Locuia la arhondaric dar „în tot corpul de case egumenul nu ocupa decît două camere, ce-i drept, mult mai comode şi mai încăpătoare decît chilioarele stareţului". Întreţinuse anumite raporturi cu sălbaticul ascet Ferapont, căruia îi trimitea în fiecare duminică, după vecernie, prescură şi care — pînă în urmă cu un an — chiar îi călca din cînd în cînd pragul. În prima zi a acţiunii, cu prilejul vizitei la mînăstire a Karamazovilor însoţiţi de Miusov şi Kalganov îi invită pe distinşii oaspeţi (Miusov era unul din cei mai importanţi moşieri din judeţ iar Feodor Pavlovici făcuse de curînd o danie de o mie de ruble mînăstirii) la el la masă, „la ora unu, la arhondaric" (invitaţie transmisă prin „monahul cel tinerel" aflat probabil în serviciul său — v. la Zosima). Potrivit informaţiilor date de Rakitin, la curent cu toate, prînzul pregătit în cinstea acestor oaspeţi rari (bătrînul Karamazov nu mai călcase în mînăstire de foarte multă vreme iar Miusov nu mai intrase într-o biserică de „cel puţin treizeci de ani") era deosebit de consistent, cuprinzînd nu mai puţin de „cinci feluri de bucate" ; un „asemenea ospăţ la mînăstire" nu mai avusese loc de cînd fuseseră primiţi un oarecare „arhiereu" împreună cu „generalul Pahatov". S-ar putea spune că egumenul răspunde în cadrul mînăstirii de relaţiile protocolare („monahul cel tinerel" cu „surîs fin" aflat poate în subordinea sa, care ştie cînd trebuie să tacă şi cînd şi ce să vorbească ne întăreşte în această impresie). Caracterul relativ laic al

Scanned with OKEN Scanner

poziției printre ceilalți călugări și al atribuțiilor personajului, instalat oarecum comod în arhondaric (aripă sau casă specială rezervată vizitatorilor și clădită în afara incintei mînăstirești) și însărcinat cu organizarea și prezidarea unor mese îmbelșugate și „somptuos" servite ar putea să explice de ce un fanatic bîntuit de halucinații ca Ferapont depistează în locuința egumenului (la care de atunci nu mai calcă) un adevărat cuibar de draci. Trupul „uscățiv" și aerul „grav și auster" (prin care amintește de Paisie) al părintelui Isidor (dacă așa îl cheamă) îndepărtează însă de el orice bănuială de corupție. Nu se numără totuși printre intimii lui Zosima. Cînd invitații sosesc la masă îi întîmpină sobru, ca o gazdă perfectă care știe să facă însă și discriminările necesare (nu acceptă ca mîna — pe care tinerii Ivan Karamazov și Kalganov depun „cea mai candidă și mai docilă pupătură" — să-i fie sărutată și de liberalul Miusov). Bucatele cu grijă pregătite nu vor fi totuși onorate deoarece în sufrageria (improvizată) a egumenului izbucnește „scandalul" care încununează vizita la mînăstire a lui Feodor Pavlovici Karamazov. Renunțînd la orice reținere, „bătrînul măscărici" își dă acum întreaga măsură revărsînd asupra călugărilor un potop de ironii, amenințări și injurii. Pe care egumenul îl primește drept în obraz, fără să protesteze, liniștit și demn, ca pe un leac— după cum spune — pentru tămăduirea sufletului trufaș: „Stă scris: «îndură cu inima ușoară necinstea ce se abate fără de voie asupra ta, fără să te tulburi și fără să-l urăști pe cel ce te necinstește». Așa o să facem și noi." Orgia de impertinențe în care se lasă antrenat cu bună știință Feodor Pavlovici continuă însă in crescendo și la cuvintele de smerenie creștinească aparentă cel puțin răspunde scoțînd cea mai stridentă acută a solfegiului său de insolențe: „—Te-te-te! Bigotism și poliloghie răsuflată! Fraze și gesturi stereotipe! Minciuni învechite și plecăciuni pînă la pămînt: tipicărie curată! Cunoaștem noi plecăciunile astea!" Ospățul se încheie înainte de a începe: musafirii părăsesc în devălmășie sufrageria, unii supărați și indignați (ca Feodor Pavlovici!), alții rușinați; gazdele aleargă după ei, probabil ca să încerce să-i rețină. Din curtea mînăstirii unde discută cu Aleoșa, Rakitin observă de la o anumită distanță epilogul „scandalului": „Ei, dar ce-i asta? Ce s-a întîmplat? Doar nu puteau să isprăvească atît de repede masa!? Nu cumva Karamazovii or mai fi făcut vreun pocinog? Să știi că-i așa. Uite-l pe babacul și uite-l pe Ivan Feodorovici în spatele lui. Au ieșit acum de la egumen. Ce o fi cu părintele Isidor (s.n.) că strigă după ei în cerdac? Văd că taică-său strigă și el și dă din mîini, cine știe ce blestemății o mai fi spunînd? Stai, stai, uite-l și pe Miusov, pleacă cu trăsura, îl vezi? Și moșierul Maximov aleargă mîncînd pămîntul! Ehe, aici a fost un scandal de toată frumusețea! Va să zică, n-au mai apucat să șadă la masă." Părintele Isidor care „strigă după ei (după musafiri, n.n.) în cerdac" este fie egumenul (cum am presupus noi), fie un alt călugăr din anturajul acestuia.

IȘCENKO, SEMION IVANOVICI, Idiotul, v. la Ferdîșcenko.

IULIA, Frații Karamazov. Una din cele două servitoare, purtînd în roman nume, ale Hohlakovelor, aflată mai ales în preajma Lizei. Care, în a doua zi a prezentului acțiunii, o pune, de dimineață, să pîndească sosirea lui Aleoșa Karamazov pentru ca după apariția acestuia, observînd degetul lui însîngerat (pecetea mușcăturii lui Iliușa), s-o trimită să aducă ba un „vas cu apă", ba „o bucată de gheață din beci", în vederea acordării unui prim ajutor rănitului. Petrecîndu-și o bună parte din timp în apropierea domnișoarei și îndeplinindu-i ordinele, Iulia suportă și capriciile Lizei, care, în duminica de la începutul lui noiembrie mai întîi o pălmuiește și apoi o sărută: „Azi-dimineață — povestește doamna Hohlakova lui Aleoșa — Lise abia s-a sculat din somn și ce să vezi: nu știu ce i-o fi cășunat pe Iulia, că, nici una, nici două, jart îi trage o palmă! Nu e monstruos? Eu, care totdeauna le-am spus jupîneselor mele dumneata! Și după un ceas, cine crezi c-o ia în brațe pe Iulia și-i sărută picioarele: Lise." Pedepsită și răsfățată de mica ei stăpînă, a cărei comportare trece de-a lungul unui singur ceas de la ‚rece' la ‚cald', Iulia se numără printre personajele romanului care înregistrează și provoacă (prin simpla lor prezență uneori!) dedublarea fetiței demonizate. Ca persoană de încredere, la curent cu intimitățile și secretele ei, tot Iulia, desigur, trebuie să fie „camerista" prin care, în ajunul duminicii de la începutul lui noiembrie, Liza îi trimite vorbă lui Aleoșa „să treacă neapărat pe la ea, fiindcă avea ceva «foarte important» de discutat cu dînsul". În „servitoarea" care anunță, după „scena de isterie" din salon, leșinul Katerinei Ivanovna Verhovțeva, în „camerista" care tratează cu insistentul Perhotin la ora 11 seara (seara crimei) problema primirii lui de către „coniță" sau în aceea care vrea să-l introducă pe Aleoșa la doamna Hohlakova (duminica de la începutul lui noiembrie) se poate ascunde de asemenea Iulia. Sau Glafira, strigată imediat după Iulia de Hohlakova să aducă repede „cafeaua" unui Aleoșa redevenit laic după moartea stare-

ţului Zosima şi care acum o refuză numai pentru că „tocmai băuse una". Glafira este cea care, după trei zile de ezitări, aduce la cunoştinţa stăpînei vizita de cinci minute făcută de Ivan în taină Lizei. Dacă Iulia este slujnica credincioasă (şi uneori ‚martiră') a domnişoarei, Glafira este slujnica trădătoare.

IULIA MIHAILOVNA, Demonii, v. la Lembke, I.M.

IUŞIN, Crimă şi pedeapsă, v. la Lujin.

IVAN AFANASIEVICI, Crimă şi pedeapsă. Şeful, cu grad de general, al serviciului petersburghez unde lucrează în două rînduri ca funcţionar Semion Zaharîci Marmeladov. Despre „excelenţa sa" Marmeladov vorbeşte cu entuziasm (monologul din cîrciumă, Partea întîi, II) : „Ceară, curată ceară în faţa Domnului nostru ; se topeşte ca ceara !...". Cine nu-l cunoaşte, îi spune fostul slujbaş lui Raskolnikov, nu ştie „ce înseamnă pîinea lui Dumnezeu". Cînd Marmeladov, care-şi pierduse mai de mult slujba din pricina viciului său notoriu, se duce într-o zi la Ivan Afanasievici ca să-l roage să-l reprimească la servici, acesta îl ascultă cu „lacrimi în ochi" şi, cu toate că Semion Zaharîci îi înşelase în trecut încrederea, acceptă să-l angajeze „încă o dată pe răspunderea mea personală" (după cum se exprimă, textual, „excelenţa sa", citată cu evlavie de subalternul recunoscător). Ivan Afanasievici, „un demnitar cult şi cu idei moderne" (motiv pentru care, după întrevederea hotărîtoare, Marmeladov se mulţumeşte să sărute doar „în gînd" praful de pe picioarele sale), este evocat din nou la sfîrşitul Părţii a cincea (capitolul V), dar acum el apare în cu totul altă lumină. După praznicul încheiat cu scandalul demascării lui Lujin şi al gonirii Marmeladovilor din casă de către proprietăreasă (Amalia Lieppewehsel), repezindu-se să caute o himerică dreptate, Katerina Ivanovna, pentru a doua oară văduvă şi acum aproape nebună, se duce drept la „excelenţa sa" : „A alergat la şeful lui Semion Zaharîci şi nu l-a găsit acasă (povesteşte un personaj) ; lua masa la un alt general... Şi, închipuiţi-vă, a alergat acolo unde el lua masa... la acest al doilea general şi închipuiţi-vă... a insistat atîta pînă l-au chemat pe şeful lui Semion Zaharîci şi încă mi se pare că l-a ridicat de la masă. Vă puteţi închipui ce s-a petrecut acolo. A fost, firește, alungată". Generalul se poartă acum ca un „mizerabil" : „şedea şi mînca vînat" (evocă apoi scena, întretăiat, însăşi Katerina Ivanovna) şi „a bătut din picioare fiindcă l-am deranjat". Întîmplarea cu „excelenţa sa" o obsedează pe nefericita femeie care i se mai adresează implorator, delirînd, falsului binefăcător chiar şi în ceasul morţii. Ce-i drept, Katerina Ivanovna nu i-a rămas datoare lui Ivan Afanasievici, transformat parcă într-un alt individ. Alungată din casa generalului-amfitrion ea îl batjocoreşte pe fostul şef al răposatului Marmeladov şi îi aruncă o călimară în cap ! Proiectilul cu cerneală e în acelaşi timp şi o răzbunare a scriitorului, care îşi umple astfel de ‚pete' idilicul personaj de la început.

IVAN ALEXANDROVICI, Demonii, v. la Lembke, I.M.

IVAN MIHAILICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, K.I.

IVAN OSIPOVICI, Demonii. Predecesorul lui von Lembke în funcţia de guvernator. Ţinuse cîrma guberniei vreme de şapte ani, cu o mînă nu prea fermă însă. Îndatorat Varvarei Petrovna Stavroghina, care îi făcuse cîndva „un mare bine" şi cu care se înrudea (soţia lui Ivan Osipovici „se cutremura numai la gîndul că ceva din comportarea lor ar putea eventual să displacă Varvarei Petrovna"), despre el se spunea că de fapt se ocupa cu problemele administraţiei numai de formă, adevărata stăpînă a oraşului şi a ţinutului fiind protectoarea şi ruda lui. Ospitalier din fire, i s-ar fi potrivit mai degrabă — spune ironic cronicarul romanului, G-v — funcţia de preşedinte al nobilimii din vremurile bune de altădată. Oricum, Ivan Osipovici se ferea „să se amestece efectiv în treburile guberniei" şi e semnificativ că lipseşte din localitate (dus prin împrejurimi să boteze copilul unei proaspete văduve, „femeie foarte bine") cînd izbucneşte scandalul de la club cu bătrînul Gaganov (la al cărui nas Stavroghin atentase). Supremul act de autoritate al guvernării lui Ivan Osipovici îl constituie convocarea lui Stavroghin (după isprăvile acestuia de la club şi de la onomastica soţiei lui Liputin) pentru explicaţii. Cum însă, în ciuda rangului său oficial înalt, şeful guberniei (care, ce-i drept, „semăna oarecum cu o muiere") se cam temea de ruda sa (ce tocmai îşi arătase colţii) la întrevedere mai asistă „un colonel gras şi voinic aflat în trecere prin oraş, un fost camarad de arme şi bun prieten al lui Ivan Osipovici" şi Alioşa Teleatnikov, „omul de casă al guvernatorului" (după demiterea acestuia din urmă, „un biet funcţionăraş în retragere", citat de cronicar printre „canalii"). Nici hotărîrea guvernatorului de a fi drastic cu Nikolai Vsevolodovici, nici ‚garda' lui personală nu vor ajuta însă la nimic. Explicaţia se termină cu un nou scandal : apropiindu-se să-i spună, chipurile, ceva în şoaptă, Stavroghin îl muşcă de ureche pe bătrîn. Acesta face aproape o criză, îl arestează pe atentator şi refuză cu eroism

Scanned with OKEN Scanner

s-o primească pe protectoarea sa, Varvara Petrovna. Guvernarea „bunului şi prea blindului" Ivan Osipovici (ne informează cronicarul) ia sfîrşit în „nişte circumstanţe destul de neplăcute" (dar rămase neprecizate) „în luna mai a anului în curs" (adică a anului în care se desfăşoară acţiunea romanului).

IVAN PETROVICI, Idiotul. Apare la serata Epancinilor (Partea a patra, VI—VII), ca unul din invitaţii de vază. „Bogat, de familie bună, ocupînd un rang înalt şi bucurîndu-se de o sănătate robustă" cu toate că era „în vîrstă", „tare vorbăreţ", trecea drept „un nemulţumit" („de altfel, în sensul cel mai inofensiv al cuvîntului" — se grăbeşte să precizeze, ironic, scriitorul); „avea maniere şi gusturi de aristocrat englez" şi se afla în cele mai bune raporturi cu „înaltul demnitar", cu care se întreţine la serata Epancinilor. Era considerat — fără nici un temei însă — „un fel de rubedenie" a Lizavetei Prokofievna, care nutrea mai mult decît în taină („Undeva în subconştientul ei") speranţa că poate într-o zi Ivan Petrovici, „destul de uşuratic şi cam crai de felul lui", o va „ferici" pe Alexandra, fiica mai mare a Epancinilor, cerîndu-i mîna. ● Rolul personajului în roman e de a furniza noi informaţii în legătură cu binefăcătorul lui Mîşkin, răposatul Pavlişcev, cu care Ivan Petrovici se înrudea şi de la care moştenise o moşie ce-i „aducea numai pagube", ca şi despre copilăria lui Lev Nikolaevici. Pe cînd acesta avea 10—11 ani, Ivan Petrovici îl văzuse la Zlatoverhovo, la verişoarele sale Marfa Nikitişna şi Natalia Nikitişna, educatoarele lui Mîşkin şi rude, şi ele, cu Pavlişcev. De la Ivan Petrovici află Mîşkin, pe care vestea îl tulbură profund, despre trecerea la catolicism a lui Pavlişcev. După moartea acestuia, abatele Gouraud, artizanul convertirii, ridică în numele ordinului pretenţii la moştenire încît, pentru a-i potoli pe iezuiţi, Ivan Petrovici e nevoit să apeleze la „conte". O citează şi pe contesa K., un alt caz de trecere la catolicism: „ai noştri nu ştiu să se ferească, cedează uşor deîndată ce cad sub influenţa acestor... impostori... mai ales în străinătate". Cu toate că ‚dezertările' de acest fel îl dezamăgesc, „boierul angloman", probabil cu simpatii dacă nu convingeri occidentaliste, consideră că Mîşkin exagerează în diatriba lui împotriva catolicismului. Nu e de acord nici cu părerile prinţului despre nobilimea rusă, care ar fi de dată recentă şi „întîmplător ridicată". După serata Epancinilor, dominată de gafele lui Mîşkin şi încheiată cu criza de epilepsie a acestuia, Ivan Petrovici „se socoti jignit" („dar îi trecu repede").

IVOLGHIN, ARDALION ALEXANDROVICI, Idiotul. General, capul uneia din cele două familii (Epancinii o alcătuiesc pe cealaltă) aşezate la temelia romanului (ideea unei asemenea structuri în binom apare în primele însemnări din Caiete) şi care în acelaşi timp seamănă între ele şi ocupă poziţii simetric opuse. Amîndouă sînt familii de general şi au cîte trei copii, în amîndouă soţii se iubesc şi se respectă, ceea ce nu-i împiedică pe bărbaţi să întreţină (sau să dorească) şi o legătură extraconjugală. Una e însă bogată iar cealaltă săracă; în vreme ce prima prosperă, a doua decade; unii se află ‚sus' iar alţii ‚jos', pe talgerele unei balanţe frînte; un general (Epancin) e activ şi deţine un post de vază, celălalt (Ivolghin), după cum singur se recomandă, e „în retragere şi în mizerie". Relaţiile dintre cei doi generali, de un leat şi foşti camarazi, şi dintre cele două familii, cîndva apropiate (după cum rezultă din amintirile de la Tver, întîmplător autentice, ale lui Ivolghin, care pe vremuri o învăţase pe micuţa Aglaia să tragă cu arcul — omorîseră împreună un porumbel, iar Adelaidei îi dăruise „un coif de carton şi o sabie de lemn"), au fost la un moment dat întrerupte, „în urma unor împrejurări cu totul speciale", după cum spune Epancin, neelucidate însă de nimeni în roman. Ivolghin pretinde că ruptura s-a produs din pricina conflictului pe care l-a avut în tren cu o anume mistress Schmidt (care, fără să spună o vorbă, i-a smuls ţigara din mîini şi i-a aruncat-o pe fereastră, şi căreia, în chip de represalii, generalul i-a azvîrlit în acelaşi fel căţeluşa — un fel de soră a lui Bubico —, trimisă rapid „după ţigară"), guvernantă în casa prinţesei Bielokonskaia, protectoarea Epancinilor, dar Nastasia Filippovna, căreia Ardalion Alexandrovici îi relatează întîmplarea, observă că o istorie absolut asemănătoare fusese inserată într-un foarte recent număr al ziarului l'Indépendance Belge. E posibil totuşi ca generalul Ivolghin să fi ultragiat cîndva într-un fel pe cineva din anturajul temutei Bielokonskaia („Tata a avut într-adevăr un conflict cu mistress Schmidt", declară cinstitul Kolea, şi se prea poate ca vorbele acestea să însemne mai mult decît o încercare de a-şi apăra părintele de ridicol, să constituie o mărturie) şi sub impresia lecturii din ziar (citea şi el l'Indépendance, după cum singur spune) să fi metamorfozat fabula incidentului. „Altădată frecventase societatea selectă şi numai de vreo cîţiva ani a fost cu desăvîrşire pus la index". Generalul Epancin se conformează în linia arivismului său caracteristic verdictului dat în cazul lui Ivolghin de înaltele cercuri şi îl

Scanned with OKEN Scanner

pune și el „la index" pe vechiul lui camarad și (probabil) prieten. Căruia, deși recunoaște că-i păstrează „într-un anumit fel toată stima", întîlnindu-l odată la Mîșkin, nu-i răspunde la salut. Dacă pretextul rupturii ne scapă, motivul este limpede: denivelarea socială creată între cele două familii le împiedică să mai întrețină relații ‚normale'. Legăturile dintre Epancini și Ivolghini, legături care formează baza arhitecturii romanului, nu încetează însă odată cu cearta generalilor, ele continuă și după ce primii se văd în situația de a nu-i mai putea primi, ‚oficial', pe ultimii. Ganea, cel mai mare dintre copiii lui Ivolghin, este secretarul particular al generalului Epancin, la care Nina Alexandrovna apelează ca mamă ca să împiedice căsătoria fiului ei cu Nastasia Filippovna. La rîndul său Ardalion Alexandrovici pătrunde odată pînă la generăleasă (Lizaveta Prokofievna), ca s-o roage să-i găsească o slujbă și mai ales ca să i se plîngă de ai lui (de Varia, de Ptițîn și în special de Ganea). Varia, fiica Ivolghinilor, se împrietenește cu domnișoarele Epancin iar simpaticul Kolea, mezinul familiei, este admis chiar în preajma Lizavetei Prokofievna (care îl îndrăgește pe băiat). Ganea este îndrăgostit de Aglaia sau în orice caz aspiră la mîna ei, iar Aglaia își amenință din cînd în cînd părinții (și pe Mîșkin) că se va mărita și că va fugi cu Ganea. ● În vîrstă de 55 de ani „sau poate chiar mai mult", „cu o față roșie-vînătă, puhavă și cărnoasă", „încă destul de prezentabil", impunător și voind să se impună pentru care scop dispune parcă înadins și de o „voce tunătoare", generalul Ivolghin (al cărui fizic etalează în chip perfect și pare anume făcut pentru viciile și defectele pe care personajul le are: alcoolismul, volubilitatea, grandilocvența, mitomania) ni se înfățișează (în prima zi a acțiunii) într-o stare de vădită decădere. Se clatină vizibil, e incoerent în vorbire și contradictoriu în atitudini (deși consideră și el „monstruoasă" căsătoria lui Ganea se poartă „galant" cu Nastasia Filippovna), și-a pierdut orice urmă de autoritate (încît un intrus ca Rogojin își permite să-l ia în rîs în propria lui casă); „a întrecut orice măsură" și „se ține de năzbîtii"; cere de la oricine bani împrumut, chiar și de la cei care la rîndul lor cer și ei de la alții, precum Ferdîșcenko, bea fără să aibă cu ce să plătească, semnează polițe, minte, trăiește în concubinaj cu o altă femeie, Marfa Borisovna, mama lui Ippolit Terentiev. Aceste „năzbîtii" îl duc la închisoarea pentru datornici („casa lui Tarasov" unde la începutul anului 1867 Dostoievski însuși fusese în pericol să nimerească) și îl împing să fure; „ce repede decad toți oamenii aceștia de altădată și foarte de treabă", remarcă în treacăt Ganea; de la ce anume situație a decăzut însă Ivolghin e greu de știut. Trecutul acestui personaj prin excelență mistificator e imposibil de reconstituit. Se laudă desigur cînd declară că era cît pe ce să ajungă general-guvernator. La asediul Karsului, în timpul războiului Crimeii, cel ce se numește un „bătrîn și nefericit oștean" ar fi putut însă să participe și — de ce nu? — să se remarce, chiar dacă nu se poate da crezare asigurărilor lui cu privire la cele 13 gloanțe pe care, de la acel asediu, le-ar purta în piept și care ar fi stîrnit curiozitatea profesională a celebrilor chirurgi Pirogov și Nelaton, acesta din urmă obținînd „în numele științei un permis de liberă trecere de la Paris la Sevastopolul asediat pentru a mă examina pe mine", conchide veteranul mai adăugînd doar, în chip de întărire, că și „cei de sus" știu „despre asta": „A, e Ivolghin, acela care are treisprezece gloanțe", obișnuiesc ei, chipurile, să zică. ● După ce, la începutul Părții a doua, prințul Mîșkin îl ajută să iasă din închisoare (unde, „stînd la un pahr de vin cu noii săi prieteni din casa Tarasov", continuase să fantazeze despre „asediul cetății Kars" și despre „soldatul înviat din morți" Kolpakov), generalul Ivolghin se împrietenește la cataramă („probabil se cunoșteau de mult") cu Lebedev, din a cărui vilă de la Pavlovsk este nelipsit și cu care se angajează (cinstindu-l amîndoi, se înțelege, cum se cuvine pe Bachus) „în dispute lungi și aprinse" — „pe teme savante". De prințul Lev Nikolaevici, chiriașul său, Lebedev nu prea îl lasă să se apropie, și generalul (care de altfel împrumutase ceva bani de la Mîșkin și se jena să-i mai ceară) se răzbună declarînd că a cunoscut un adevărat tălmăcitor al Apocalipsului (deci cum prietenul lui, tălmăcitor și el din aceeași carte, nu este) în persoana lui Grigori Semionovici Burmistrov („înaintea lui, generalii își plecau capetele, iar doamnele, pur și simplu, leșinau": „Mai întîi își punea ochelarii, deschidea o carte groasă, cu scoarțe negre, ei și, pe lîngă asta, barba lui albă și cele două medalii pentru acte de filantropie — îți închipui ce impresie!", povestește, la aniversarea prințului, Ivolghin într-un colț, dar în așa fel încît să audă toată lumea). Lipsit de orice resurse financiare, nu îndrăznește să meargă cu mîna goală la Marfa Borisovna, după care oftează — observă Lebedev — nu se știe de ce mai ales dimineața, „cînd se scoală și-și încalță cizmele" (din pricina ei: „și-a pierdut mințile după căpităneasa aceea" atinge punctul cel mai de jos al dezonoarei furînd de la Le-

Scanned with OKEN Scanner

bedev patru sute de ruble; de care însă nu se atinge şi pe care după puţin timp le pune de unde le luase). Încearcă să nu mai bea (ceea ce îl irită probabil şi mai mult), face scandal în familie de aud şi „vecinii", îşi azvîrle blestemul părintesc şi părăseşte casa lui Ptiţîn (unde, după căsătoria fiicei sale Varia, locuia împreună cu toţi ai lui). Părăseşte apoi şi casa lui Lebedev, cu care se ceartă definitiv, pentru ca în cele din urmă să rupă relaţiile şi cu Mîşkin (vinovat de a fi ‚înghiţit' fără să clipească, din compasiune pentru slăbiciunea lui, cea mai fantasmagorică dintre născocirile generalului, care, fericit în primul moment, dar înţelegînd apoi că prinţul doar s-a prefăcut de milă a-l crede, se simte profund jignit). După atacul de apoplexie de pe stradă, e transportat la soţia lui, Nina Alexandrovna, unde al doilea atac, survenit opt zile mai tîrziu, îl doboară. ● „un om cît se poate de paşnic, cu înclinări mai mult bune decît rele" („O respecta pînă la veneraţie pe Nina Alexandrovna" de pildă, soţia înşelată), generalul Ivolghin este un agresiv al fanteziei; „cuprins de vervă inepuizabilă", el îşi epicizează fabulos existenţa, profitînd de orice prilej pentru a-şi inventa o biografie imaginară. Ca Şeherazada, generalul — pe care nu întîmplător Lebedev îl numeşte „un om genial" — îşi amînă moartea povestind şi născocind. Peste ruina vieţii sale el creează un spectacol de focuri bengale. Dincolo de datele reale, puţine şi incerte, personajul creşte anarhic prin ceea ce debitează, prin întîmplările în care se proiectează. Este probabil motivul pentru care scriitorul s-a văzut nevoit să-i acorde „acestui personaj secundar al povestirii", după cum însuşi o spune (Partea a patra, III), „ceva mai multă atenţie şi mai mult loc decît fusese intenţia noastră iniţială". De „mai mult loc" generalul Ivolghin are într-adevăr nevoie din cauza unei impresionante suite de personaje evocate (născocite, ‚reale' sau istorice) pe care o trage după el în roman. Pretinde că l-a cunoscut încă din copilărie pe tatăl lui Lev Nikolaevici şi că s-a îndrăgostit de viitoarea mamă a acestuia din urmă, din pricina căreia cei doi buni prieteni fuseseră pe punctul de a se bate în duel, că Mîşkin-tatăl ar fi murit la Tver din cauza unei misterioase istorii cazone cu un soldat (Kolpakov) înviat din morţi (v. la Mîşkin, N.L.). Împreună cu Mîşkin-senior şi cu Ivan Feodorovici Epancin — îşi mai ‚aminteşte' Ivolghin — „eram trei prieteni nedespărţiţi, ca să zic aşa, o cavalcadă ca cei trei muşchetari Athos, Porthos şi Aramis". În seara primei zile a acţiunii, pe stradă, generalul îi propune lui Mîşkin (care avusese naivitatea să creadă că Ivolghin îl va putea introduce la Nastasia Filippovna) să-l viziteze împreună pe generalul Sokolovici, un vechi camarad pe lîngă a cărui locuinţă, îl asigură bătrînul pe prinţ, tocmai treceau. Acest Sokolovici, care avea trei fete, „podoaba capitalei şi a societăţii", o Anna Feodorovna în casă (probabil soţia) şi un portar beţiv, îi este foarte îndatorat. Personajul este un născocitor activ, el îşi joacă pe loc propriile improvizaţii. Cu pasul unui om care cunoaşte bine locurile generalul, urmat de un Mîşkin consternat şi şovăitor, urcă într-adevăr scara superbă a unui imobil. De sunat însă sună la uşa apartamentului unui anume Kulakov. Feciorul care le deschide îi anunţă că „stăpînii nu sînt acasă". Apare apoi „o doamnă de vreo patruzeci de ani, îmbrăcată cu o rochie închisă, probabil menajera sau poate chiar guvernanta", care, apropiindu-se de vizitatori „cu oarecare curiozitate amestecată cu neîncredere" îi informează că „Maria Alexandrovna nu-i acasă", precizînd că a plecat împreună cu „domnişoara, cu Alexandra Mihailovna, la bunica". Absenţa Alexandrei Mihailovna mai ales pare a-l întristа cu deosebire pe generalul Ivolghin (care roagă să i se transmită că-i doreşte „din toată inima ceea ce-şi dorea singură joi seara, cînd asculta balada lui Chopin; dînsa ţine minte, precis", o asigură el pe menajera-guvernantă) dar prinţul Mîşkin (ca şi cititorul de altfel) nu mai poate nutri nici un fel de dubii. Ajunşi din nou în stradă, generalul îşi aduce aminte dintr-o dată că familia Sokolovici locuieşte în altă casă şi că de fapt în momentul acela „sînt cu toţii la Moscova". Altădată încearcă să-l convingă pe Lebedev (căruia îi demonstrează că ei doi sînt cuscri şi că prinţul Mîşkin îi este, „după mamă, un nepot de văr") că „toată viaţa lui, de cînd a fost numit în gradul de sublocotenent şi pînă la unsprezece iunie anul trecut a avut în fiecare zi la masă la el cel puţin două sute de persoane. A reieşit la sfîrşit că musafirii nici nu se mai sculau de la masă; luau dejunul, cina şi ceaiul cincisprezece ceasuri în şir şi aşa vreo treizeci de ani la rînd, fără nici o întrerupere, decît doar pentru a se schimba faţa de masă. Cînd pleca unul, imediat îi lua locul altul, încît în zilele de sărbătoare se adunau la el pînă la trei sute de musafiri; iar în ziua aniversării unui mileniu de la întemeierea Rusiei a avut la masă peste şapte sute de oameni". În împrejurarea dispariţiei celor patru sute de ruble ale lui Lebedev, îi ‚mărturiseşte' acestuia (amestecînd-o în chip absurd şi pe soţia sa în această nouă fantezie) că în tinereţe fusese bănuit „de un furt de cinci sute de mii de ruble"; „dar a doua zi, luînd foc casa, el îl scapă din flăcări pe

Scanned with OKEN Scanner

contele care-l bănuia și pe Nina Alexandrovna care era domnișoară pe atunci. Contele l-a îmbrățișat și l-a sărutat și așa a putut el s-o ia în căsătorie pe Nina Alexandrovna. A doua zi, sub dărîmăturile clădirii mistuite de incendiu, s-a găsit și caseta cu banii dispăruți ; era o lădiță de fier, de fabricație englezească, prevăzută cu o broască secretă ; căzuse, nu se știe cum, sub scîndurile podelei și, dacă n-ar fi fost incendiul, nu s-ar fi știut niciodată ce devenise". O adevărată furtună iscă în familie evocarea (cam ezitantă, ce-i drept) a lui Eroșka, Kapitoșka (Kapiton Alexeevici) Eropegov, a cărui existență e contestată cu îndîrjire de Ippolit și Ganea și apărată cu indignare de general ; căpitan sau locotenent-colonel în retragere, s-a căsătorit mai tîrziu cu Maria Petrovna Sutugova (Sutughina) ; pe „camaradul și prietenul" său, „un om care vreme de unsprezece luni" i-a „ținut loc de frate", Ivolghin l-a apărat cu propriul lui trup, bătîndu-se în duel (probabil cu prințul Vîgoroțki, „căpitanul nostru", care odată, „la un pahar de vin", l-a întrebat pe bravul Eropegov „unde și-a cîștigat ordinul Anna"). Deși „în retragere", Eropegov, aflăm, „a fost omorît pe cîmpul de luptă" : „Un glonț a ricoșat de pe crucea pe care-o purtam la piept și-l lovi drept în frunte. «N-am să te uit niciodată !» strigă el și căzu mort". Controversa referitoare la existența lui Eroșka Eropegov se încheie cu rostirea blestemului părintesc de către general. De Eropegov își aduce Ivolghin aminte și cu puțin înainte de primul său atac de apoplexie. Încît se poate spune că pentru Eroșka, închipuire tenace, duioasă, generalul își sacrifică nu numai familia ci într-un fel chiar viața. Cînd Cernosvitov, Rafail Alexandrovici (personaj istoric, născut în 1810 și fost petrașevț) a inventat piciorul cu proteză, a venit mai întîi la el, afirmă generalul într-o discuție cu Mîșkin, ca să-și arate opera. Dar cea mai fantastică dintre minciunile lui Ivolghin este cea referitoare la memorabilul an 1812 cînd, copil de 10—12 ani, pretinde generalul (care probabil de-abia se născuse la acea dată) ar fi ajuns în Moscova ocupată de francezi, în urma unor peripeții pe cît de extraordinare pe atît de simple, pajul lui Napoleon. Sînt evocate sau amintite numeroase nume istorice : Davout, împărăteasa Josefina, regele Romei, baronul de Basancourt, mamelucii Rustant și Constant, țarul Alexandru I, regele Prusiei și împăratul Austriei, împărăteasa Ekaterina, J. B. A. Charras, autorul unei cărți despre bătălia de la Waterloo etc., este pusă în mișcare o impunătoare figurație alcătuită din ordonanțe, ulani polonezi, generalii și mareșalii care îl întovărășeau pe Napoleon. Micul paj în al cărui suflet admirația și dragostea pentru marele om luptau din greu cu credința neclintită față de patrie și de țar, asistă deopotrivă la consfătuirile militare ale împăratului și la frămîntările sale solitare, fiind consultat ca un oracol de celebrul comandant de oști aflat în impas. O vorbă de-a lui ar fi determinat retragerea francezilor din Moscova. Înainte de plecare, împăratul a notat în albumul surorii lui Ivolghin, pe atunci în vîrstă de trei ani (și care mai tîrziu va muri la facere) următorul sfat moralizator (de care însă Ardalion nu va ține deloc seama în viață) : „Ne mentez jamais" (Biografia ‚reală' a personajului e ‚înghițită' de biografia lui imaginară, din care ceea ce e sigur nu mai poate fi descurcat. A avut într-adevăr Ivolghin o soră, care apoi a murit la naștere ? Mama lui fusese cu adevărat surprinsă de intrarea francezilor în Moscova ? Mai posibil e doar ca tatăl său să fi fost „un general care a murit pe cîmpul de bătălie al patriei", după cum îl informează, cu emfază, micul Ardalion pe împăratul cotropitor). Povestirea despre 1812 este capodopera lui Ivolghin, ultima și cea mai temerară dintre născocirile sale : în improvizația lui despre Napoleon (în care modelul ‚supraomului' Raskolnikov este ridiculizat) generalul, se poate spune, devine un Napoleon al fanteziei mitomane. O asemenea povestire nu putea fi spusă decît cuiva în stare s-o suporte, și acesta nu putea fi altul decît Mîșkin (Lebedev, de pildă, nu rezistase ascultînd-o). Tot lui Mîșkin îi fusese destinată și prima manifestare de mitoman din roman a generalului (relațiile despre tatăl lui Mîșkin). Prințul îl inspiră și îl încurajează deci pe Ivolghin (înregistrînd fără obiecțiuni istoria despre pajul lui Napoleon). Tot el provoacă însă acestuia și criza de conștiință. Generalul înțelege că prințul nu putea să-l creadă decît din milă și se detașează de propria lui minciună. A doua zi după întrevederea cu Mîșkin, Ivolghin are primul atac de apoplexie și o săptămînă mai tîrziu moare. Ca și Don Quijote el nu poate trăi fără balonul de oxigen al iluziei ● Din punct de vedere stilistic născocirile generalului Ivolghin sînt admirabile parodii vizînd în special literatura melodramatică și patriotardă. Din punct de vedere compozițional ele introduc într-un roman adesea tensionat și sumbru vesele momente de respiro, o tonalitate comică necesară pentru reechilibrarea viziunii. Din punct de vedere caracteorologic și tipologic cele 5—6 pseudo-amintiri ale lui Ivolghin (care ne ajută prea puțin să-i reconstituim biografia) sînt esențiale pentru descifrarea și definirea personajului :

Scanned with OKEN Scanner

unul din marile personaje secundare ale scriitorului. Volubilitatea generalului are (de cele mai multe ori) o direcție, ‚minciunile' lui (aproape toate) curg într-un anumit sens. Ele evocă mari prietenii (cu Mîșkintatăl, cu Epancin, cu Eropegov) și sentimente de natură să lege puternic pe un om de altul (precum gratitudinea generalului Sokolovici și mai ales a contelui care l-a învinuit de furt și pe care apoi l-a salvat din mijlocul flăcărilor), cupluri exemplare (de felul celor formate de „Generalul Ivolghin și prințul Mîșkin", a cărui formulă primul o repetă mereu cu mîndrie, sau de Napoleon și de pajul său, la care primul contribuie printr-o nobilă afecțiune părintească față de un potențial dușman, iar al doilea prin simțăminte de nemărginită admirație față de cotropitorul țării sale pe care o iubește mai mult decît orice rămînînd în același timp leal mărinimosului adversar) și compacte grupuri umane sudate într-un singur tot (ospețele homerice continui pe care pretinde că le dădea). Dar nu numai în planul fantasmagoric al biografiei sale, ci și în acel ‚real' generalul Ivolghin cultivă amiciția. Declară că a fost în raporturi de mare prietenie cu Ivan Feodorovici Epancin și nu e exclus ca de această dată să spună adevărul. În intervalul de timp în care se desfășoară acțiunea propriu-zisă a romanului îl vedem înțelegîndu-se de minune cu pensionarii „casei lui Tarasov" și împrietenindu-se cu Lebedev, în general simțindu-se bine în mijlocul oamenilor (în seara aniversării prințului Mîșkin i se încredințează „președenția" adunării). Personajul are vocația și nostalgia prieteniei ideale, cavalerești. A fost însă mereu dezamăgit în așteptările lui, e o „victimă a încrederii sale nemărginite în noblețea inimii omenești". Generalul Epancin i-a întors spatele, „prietena lui căpitănească" l-a băgat la închisoarea pentru datornici, Lebedev îl pedepsește cu sadism pentru furtul celor patru sute de ruble și nici măcar propriul său fiu Ganea nu-i mai arată respect. Starea în care se află de cîțiva ani (un declasat decăzut) îl fac să resimtă într-un chip și mai dureros lipsa prietenilor, a încrederii și afecțiunii umane. Pe care și le evocă (inventă) în compensație necontenit. Ivolghin nu e un simplu mitoman ci și un visător al prieteniei, al relației nobile între oameni; un visător ce-i drept deloc însingurat ci sociabil, înzestrat cu o „voce tunătoare", care schimbă ungherul sau strada cu salonul și care viscază perorînd. De abia din această perspectivă asupra personajului elogiul pe care Lebedev i-l face în caietele la roman generalului Ivolghin capătă un înțeles: „A fost un mare om" „великий был человек..."

IVOLGHIN, GAVRILA ARDALIONOVICI (GANEA), Idiotul. Leagă, în Partea întîi a romanului, cele două familii de generali certate care stau la temelia cărții și din care personajul face, se poate spune, deopotrivă parte. Fiul cel mare (28 de ani) al generalului în retragere Ivolghin, Ganea, „în serviciu particular la Societate", secretarul și omul de încredere al generalului activ Epancin, „protectorul lui", este socotit de-al casei și de Lizaveta Prokofievna, generăleasa, care uneori îl primește „chiar și în timpul dejunului". Înalt, blond, bine făcut, „cu o bărbuță à la Napoleon" (al III-lea) și „o figură inteligentă și foarte frumoasă", tînărul Ivolghin avea, „cu toată amabilitatea pe care o afecta", „o fixitate iscoditoare" în privire și „ceva artificial" în zîmbet. „Omul acesta cred că are cu totul altă privire cînd e singur și probabil că nici nu rîde vreodată", își spune Mîșkin văzîndu-l pentru prima oară pe Ganea. Biografia personajului, ca și inexistentă, luminează foarte puțin din trecutul lui, îndepărtat sau apropiat. În copilărie fusese, împreună cu sora sa Varia, tovarășul de joacă al fetelor Epancin. Ca bărbat, se obișnuise să apară „în cercul său" — „ca un tînăr de familie bună și cu un viitor strălucit". Situația materială și socială grea din ultimii ani a Ivolghinilor, excluși din societatea selectă și nevoiți să țină chiriași îl pune însă într-o proastă lumină în ochii companionilor săi, jignindu-l profund. Nu disprețuia jocul de cărți și nici cîștigurile se pare nu întotdeauna cinstite pe care acesta i le prilejuia. Cu trei luni în urmă (acțiunea romanului începe la sfîrșitul lui noiembrie) i-a luat lui Rogojin (cu ajutorul unui anume Kniff care „măsluia cărțile", după cum pretinde păgubitul) două sute de ruble. Ar putea ajunge kammerjunker, crede (fantazînd probabil ca de obicei) generalul Ivolghin despre fiul său, cu care de altfel se află în foarte rele raporturi. În ce-l privește, foarte ambițios și poate că moștenind ceva din donquijotismul tatălui său, Ganea speră să ajungă peste 15 ani „regele finanțelor". Dar nu pornind ca Ptițîn, cumnatul lui, de la nimic, ci avînd ca punct de plecare un capital serios. Trebuie de aceea mai întîi să parvină, să facă o căsătorie avantajoasă. Situația lui în casa protectorului său (personajul e un curtean la ‚Curtea' Epancinilor) îi oferă în același timp două posibilități (întruchipate de cele două mari eroine ale romanului, Nastasia Filippovna și Aglaia) pentru a-și atinge primul scop. Ganea ezită să opteze. Spre o căsătorie cu Nastasia Filippovna

Scanned with OKEN Scanner

îl împing interesele, proprii şi ale altora. Ca să se debaraseze de victima lui incomodă Toţki îi propune acesteia 75.000 de ruble, un soţ şi un protector influent. Soţul ar urma să fie Ganea iar protectorul — Epancin. Pe Nastasia Filippovna tînărul Ivolghin o cunoscuse însă independent de planul Toţki-Epancin şi înainte de înjghebarea lui. Cum anume a ajuns el să se numere printre rarii vizitatori ai unei femei întreţinute care trăia retrasă ca o călugăriţă autorul nu ne spune (l-a dus la ea poate cămătarul Ptiţîn), dar faptul e cert. Toţki o asigură pe fosta lui ibovnică (de care ajunsese să se teamă cumplit) că tînărul pe care i l-a propus ca soţ „este îndrăgostit nebun de ea" şi într-adevăr se prea poate ca la început Ganea (după cum îi declară odată lui Mîşkin) s-o fi iubit pe Nastasia Filippovna. Apoi însă, cînd ea devine obiectul unui tîrg la care pare să consimtă şi în care rolul lui este cel mai penibil, începe s-o deteste şi promite „să se răzbune crunt şi «să-i vie de hac» mai tîrziu". Proiectul de mariaj, susţinut cu explicabilă înfrigurare de generalul Epancin dar considerat „dezonorant" pentru fiul şi fratele lor de către membrii familiei Ivolghin, tensionează şi mai mult relaţiile dintre aceştia, oricum deja încordate în urma nefericitelor împrejurări care-i scoseseră din rîndul lumii. În cele două-trei luni de cînd durează istoria cu Nastasia Filippovna atmosfera din casă se înveninează şi despotul pînă atunci acceptat întîmpină o rezistenţă tot mai înverşunată (din partea surorii şi a mamei în primul rînd) pe măsură ce se apropie ziua în care „dezmăţata" urma să dea un răspuns definitiv celor trei bărbaţi interesaţi de hotărîrea ei (Toţki, Epancin şi Ganea). Această zi coincide cu aniversarea eroinei şi cu prima zi a naraţiunii (27 noiembrie). Personajul intră (repede) în scenă (episodul cu Mîşkin din anticamera generalului Epancin—Partea întîi, II) venind de la Nastasia Filippovna, pe la care trecuse în drum spre slujbă ca să-i prezinte „felicitările" şi de la care primise un portret de-al ei (portretul pe care Mîşkin îl va contempla cu acea avidă, penetrantă curiozitate). ● Spre cealaltă căsătorie, doar posibilă, cu frumoasa şi bogata Aglaia (căsătoria cu Nastasia Filippovna părea probabilă) îl împing de asemenea interesul dar de data aceasta şi inima. Îndrăgostit (o „dragoste din vanitate" totuşi, specifică autorul în caietele la roman) de cea mai mică dintre surorile Epancin, Ganea aşteaptă de la ea „un singur cuvînt" : „Un singur cuvînt din partea ei şi... poate că aş rupe, zău !", se explică el lui Mîşkin, prin care trimite fetei un bilet umil ca formă dar ultimativ în fond. Nu vrea să rişte, „cere garanţii" : ar renunţa la ruşinosul tîrg dacă ar fi sigur că în felul acesta ar dobîndi mîna Aglaiei. Mîndra Aglaia nu-i poate însă promite, evident, nimic, lăsîndu-i, întreagă, teribila libertate a opţiunii. Ganea nu se poate hotărî însă să rupă cu Nastasia Filippovna (de fapt cu protectorul său, Epancin, care alternează promisiunile cu ameninţările). Acum o pierde el definitiv pe Aglaia, care, dacă atîtea şovăieli şi calcule meschine nu i-ar fi trezit dispreţul şi aversiunea, ar fi fugit poate cu el (lucru perfect posibil avînd în vedere felul scandalos în care va fugi ea mai tîrziu cu impostorul polonez). Cele două posibilităţi torturează cumplit mintea şi sufletul arivistului care aleargă după doi iepuri. Între înjositoarea căsătorie-paravan şi ‚inaccesibila' Aglaia (căreia de asemeni îi promite în gînd să-i vină „de hac"), între presiunile exercitate asupra lui de şeful său şi opoziţia familiei, între ambiţie şi vanitate, susceptibilul, nervosul, causticul Ganea îşi trăieşte drama, care culminează în ziua sosirii prinţului Mîşkin la Petersburg. Criza ce ‚descarcă' tensiunea acumulată vreme de cîteva luni (sau de cîţiva ani) în relaţiile dintre unele personaje ale cărţii de importanţa Nastasiei Filippovna sau a Aglaiei, a lui Toţki, Epancin, Ganea etc. se produce în seara zilei în care demarează naraţiunea. În marea scenă-vijelie din salonul Nastasiei Filippovna care spulberă ‚înţelegerea' dintre Nastasia Filippovna, Toţki, Epancin şi Ganea, gazdei îi vine la urmă ideea să-l „despăgubească" pe fostul ei logodnic. Ea îi oferă lui Gavrila Ardalionovici pachetul cu cele o sută de mii de ruble aduse de Rogojin, dar cu condiţia ca el însuşi să-l scoată, cu mîinile goale, din mijlocul flăcărilor din cămin, unde banii fuseseră azvîrliţi. ‚Darul' Nastasiei Filippovna este o capodoperă de perfidie, demnă de imaginaţia răzbunătoare a zeiţelor antice (care ştiau să pedepsească !), pentru că pune magistral în mişcare cele două resorturi de forţă egală dar potrivnice ale psihologiei lui Ganea, dorinţa de înavuţire şi orgoliul. Personajul nu trebuie decît să întindă mîna pentru a deveni un om bogat. Pachetul în jurul căruia se încolăcesc ca nişte şerpi de pază flăcările se dovedeşte însă intangibil pentru Ganea. Teama de ridicol, amorul propriu înving în sufletul lui lăcomia. Ce teribilă luptă s-a dat în el ne arată leşinul lui, din momentul în care dă să plece. Ganea rezistă la marea probă (a focului) dar victoria lui e o victorie a la Pirus ; „s-a ţinut dîrz", observă cu un accent nou, de vagă reconsiderare a personajului, Nastasia Filippovna, care de data aceasta îi dăruieşte de-adevăratelea pachetul cu bani, scos între timp aproape nevătămat din cămin de ea însăşi. ●A doua zi după serata de la Nastasia Filippovna şi

Scanned with OKEN Scanner

după scandaloasa plecare a celei care trebuia să-i fie soție cu Rogojin, Ganea are o lungă convorbire de două ore cu Mîșkin : „plînse amarnic“ și cei doi se „despărțiră prieteni“. Nu înainte de a-l ruga „stăruitor“ pe prinț să-i înapoieze Nastasiei Filippovna pachetul cu cele o sută de mii de ruble pe care aceasta i-l făcuse cadou cînd el își pierduse cunoștința. Apoi cade greu bolnav, zace o lună, după care își dă demisia de la Societate și renunță la postul de secretar particular al lui Epancin (ocupat curînd de „un alt funcționar“). Fără leafa „destul de frumușică“ pe care o avusese, nu-și mai poate întreține familia și devine, ca toți ai lui de altfel, dependent din punct de vedere material de Ptițîn, cu care între timp sora sa Varia se măritase (nu complet dezinteresat, după cum zic unii) și la care, la Petersburg ca și la Pavlovsk, Ivolghinii sînt nevoiți să locuiască. În intervalul celor șase luni ce separă primele două Părți ale romanului Ganea, se poate presupune, ținuse în permanență legătura cu Mîșkin, care îi încredințase la un moment dat cercetarea cazului Burdovski. Pentru a-l servi pe prinț, Gavrila Ardalionovici se deplasează în provincie și face amănunțite investigații, dezvăluind remarcabile talente „de anchetator și de detectiv“. Apoi, după ce elucidează cazul, stabilind adevărata paternitate a pretinsului „fiu al lui Pavlișcev“, își expune impecabil, clar și logic, concluziile în fața lui Mîșkin (pîrîtul) și a reclamantului Burdovski (scena de pe terasă). Rezistă trecerii de la Partea întîi a romanului la celelalte trei (trecere care rupe legături și împinge într-un plan secundar, sau chiar face să dispară, personaje) și raporturile dintre Ganea și Aglaia. Ganea continuă să spere, încurajat în acest sens și de Varia, care, pentru a-l ajuta, se insinuează în intimitatea domnișoarelor Epancin, că într-o zi va reuși să obțină mîna Aglaiei, iar aceasta, prinsă de complicatul ei război amoros cu Mîșkin, îl ține în rezervă pentru orice eventualitate ; „e în relații cu Aglaia“, îl avertizează, Lizaveta Prokofievna pe Mîșkin, care la rîndul său consideră că „anumite speranțe ale lui (ale lui Ganea, n.n.) sînt pe cale să se împlinească“. Aglaia însăși pretinde, într-o discuție cu prințul, că i-a „dat cuvîntul“ lui Ganea, care în orice caz primește de la ea un bilet și e convocat (ca și Mîșkin !) la „banca verde“. Cînd însă se declară Aglaiei(care se refugiase la Varia după catastrofa întîlnirii cu Nastasia Filippovna), aceasta îi cere să-și ardă un deget la lumînare (a doua probă a focului !), apoi izbucnește în „hohote (de rîs, n.n.) aproape isterice“. Speranțele lui Ganea se spulberă definitiv. În ultimul capitol, de „încheiere“, al cărții, capitol care ține loc de epilog, autorul precizează că „Lebedev, Kolea, Ganea (s.n.), Ptițîn și multe alte personaje din povestirea noastră își duc mai departe existența lor obișnuită ; nu s-au schimbat mai deloc și nu avem nici noi aproape nimic de spus despre ei“. ● În caietele la roman Ganea se ‚naște‘ — la 27 octombrie 1867 — cu toată structura de ansamblu a viitorului prinț Mîșkin : „Într-un cuvînt o fire creștinească“ — se spune despre personaj peste trei zile, la 30 octombrie. „Ganea. Bolnav. Aproape idiot.“ — notează scriitorul la 16 aprilie 1868. Pe de altă parte, Idiotul din Carnete îl prefigurează prin unele trăsături și năzuințe pe Ganea din roman. Ca și acesta din urmă, primul avatar al lui Mîșkin vrea să se simtă și să ajungă „deasupra tuturor“ („стать выше всех“), arzîndu-și demonstrativ un deget sau făcînd carieră. Între cele două embrioane de personaje s-a dat o luptă pentru întîietate, Dostoievski înclinînd cînd de partea unuia, cînd a celuilalt. A biruit pînă la urmă Idiotul, care, triumfînd, l-a depossedat pe învinsul său și de cea mai prețioasă comoară a sa, acea „fire creștinească“ a primului Ganea. Din punct de vedere moral raportul dintre cei doi eroi se inversează de la Caiete la roman. De la prima ‚radiografie‘ pe care i-o face Mîșkin în scena din anticamera generalului Epancin, Ganea apare ca un ins ascuns, prefăcut. Alte personaje importante ale cărții dau despre el, cu un fel de grabă și parcă înțelese între ele, referințe exclusiv negative. Epancin îl crede în stare să-și vîndă nevasta, Nastasia Filippovna e perfect conștientă de faptul că pe acest „mare nerușinat“ îl „interesează numai banii“. Aglaia, ca și Nastasia Filippovna de altfel, îl numește „un suflet meschin“ iar Rogojin „suflet de lichea“ și Iuda. „Bună, Ganka ticălosule !“, îl salută prietenul său Parfion. Ganea e repede încondeiat de la început, și pe drept cuvînt. Știuse și acceptase planul protectorului său (rolul briliantelor dăruite de general Nastasiei îi era și lui cît se poate de clar), fiind mînat spre această umilitoare căsătorie-paravan de o mare ambiție“ : „lacom, violent, invidios“ dar în același timp „energic, mîndru și întreprinzător“ — „vrea să facă carieră, să răzbată“. E răutăcios, veninos în relațiile cu ceilalți, chiar cu influentul general Epancin (cu el mai întîi în roman) și își tiranizează familia. Îl insultă pe Mîșkin, fiind primul care îi spune acestuia în față „idiot“, și apoi chiar îl lovește. Principalul dușman al prințului în Partea întîi a cărții, Ganea este înfățișat inițial ca un personaj aproape complet negativ. Primele pagini ale Părții a doua consemnează însă o transformare. O transformare surprinzătoare, poate chiar

Scanned with OKEN Scanner

cam bruscă, deşi nelipsită de unele premise în Partea întîi, în general, după cum s-a arătat mai sus, nefavorabilă personajului. Care, totuşi, găsise în el destule resurse pentru a promite să nu-şi părăsească niciodată mama (pare să ţină cu adevărat la ea, cu toate că la începutul Părţii a patra se spune că ajunsese „s-o desconsidere") şi pentru a se arăta „ruşinat şi abătut" şi chiar capabil de căinţă după ce îl pălmuieşte pe prinţ. „Nu mi-am închipuit că eşti aşa", îi spune, surprins, Mîşkin, căruia acum îi place pînă şi rîsul lui Ganea. „Te ştiu capabil de sentimente nobile", i se adresează la rîndul ei Varia. Şi într-adevăr în scena din salonul Nastasiei Filippovna Ganea rezistă eroic la cîntecul de sirenă al banilor. Cu toate aceste premise transformarea personajului pare neaşteptată, uşor arbitrară. Ca şi cum scriitorul, invadat de amintirea primului Ganea, cel pozitiv, din Caiete, ar fi încercat să reechilibreze cît de cît imaginea personajului. Cînd Mîşkin îl reîntîlneşte la Pavlovsk, în iunie (şase luni după ziua în care se cunoscuseră), aproape că nu-l recunoaşte: „atît de schimbat şi de slăbit era"; „cei care-l cunoscuseră altădată puteau să-şi dea seama că în felul de a fi al lui Ganea se produsese o mare schimbare", ceea ce „plăcu mult Aglaiei"; „vădit e o schimbare în bine", conchide fata. Care, mai tîrziu, îl va avertiza şi pe Mîşkin că Ganea „s-a îndreptat". Despre calităţile tînărului Ivolghin rămase îngropate în caietele la roman va vorbi şi fratele său mai mic, Kolea (Partea a doua, XI). Reabilitarea personajului pare îndreptăţită: o vreme el ne face impresia că s-a potolit, că ambiţia lui e definitiv stinsă: se ţine deoparte, se poartă decent, întreţine relaţii corecte cu Mîşkin, al cărui om de încredere s-ar zice că devine şi de ale cărui însărcinări se achită în mod exemplar. În realitate, aflăm mai tîrziu, continuă să spere la mîna Aglaiei şi îl „sapă" (cu ajutorul Variei) pe Mîşkin: „Te sapă, prinţe, te sapă fără ruşine", îl denunţă Ippolit pe Ganea. Tulburată pentru un timp de autor, imaginea negativă a personajului se reface treptat în ultima treime a romanului. Răutatea cu care îl batjocoreşte pe muribundul Ippolit şi certurile cu tatăl îi scot din nou la iveală adevărata fire. Ca pentru a pune capăt ezitărilor personajului său uşor contradictoriu, care i-a scăpat parcă puţin de sub control, scriitorul intervine direct la începutul Părţii a patra şi îl caracterizează el însuşi pe Ganea. Din categoria „oamenilor «obişnuiţi» sau «mediocri»", decide deci autorul, reluînd o părere exprimată de Mîşkin în Partea întîi, XI, îi este tipică acea mediocritate (deosebită de cea a lui Ptiţîn sau a Variei) care „nu vrea în ruptul capului să rămînă ceea ce este şi caută cu orice preţ să devină originală". Cei de felul lui Ganea nu ajung însă vreodată la concluzia că şi-au realizat visul pentru că aparţin totodată subcategoriei mediocrilor „ceva mai deştepţi" (şi mai nefericiţi!) care, deşi se cred şi ei originali, păstrează totuşi mereu în inima lor ghimpele unui rest de îndoială. Încă din adolescenţă fusese „chinuit de conştiinţa mediocrităţii lui", „ardea din cap pînă în picioare de dorinţa de a părea original", „un om superior". „Avea încă mult de umblat pe drumuri nesăbuite", anticipează scriitorul, care ne informează că eroul său a regretat „de mii de ori" că a înapoiat banii primiţi de la Nastasia Filippovna, deşi se lăuda cu gestul restituirii pachetului. Iar o variantă de final consemnată în Carnete ni-l arată (la 16 martie 1868) împuşcîndu-se iar peste o lună (la 16 aprilie) fugind peste graniţă cu banii a căror înapoiere o regretă atît de mult în roman. Arivismul e la acest personaj un mijloc de a dobîndi originalitatea. Nutrind idei asemănătoare cu cele pe care le va dezvolta mai tîrziu mai pe larg Adolescentul (Arkadi Dolgoruki), e convins că poate deveni „un om extrem de original" prin căpătuială căci „banul îţi aduce pînă şi talent", spune el. Prea inteligent şi prea onest pentru a comite o faptă necugetată sau o ticăloşie în stil mare, Ganea e în acelaşi timp şi prea vanitos pentru ca să parvină. „Vanitos peste măsură, cu un amor propriu aproape bolnăvicios", „stăpînit de un orgoliu fără margini, aproape monstruos", Ganea, sensibil ca un jupuit de viu, e cel mai nenorocit (pentru că e cel mai handicapat) dintre toţi oamenii care au încercat vreodată să parvină. Susceptibilitatea lui exacerbată face din el un martir al arivismului. „Înseamnă că amorul propriu e mai tare la el decît lăcomia de bani", observă Nastasia Filippovna după prima probă a focului. La o altă probă a focului îl supune Aglaia, cerîndu-i să-şi ardă un deget pentru ea, rostul celor două probe de acest fel în roman fiind de a stabili vinovăţia personajului, de a-i dezvălui esenţa. Or, esenţa lui e indicată de un nume pe care scriitorul îl raportează fără comentarii la Ganea, în Carnete, la data de 16 aprilie 1868. Acest nume e Herostrat, locuitorul din Efes care în 356 î.e.n. pentru a deveni celebru incendiase un magnific templu din oraş. Personajul dostoievskian are imensa vanitate a lui Herostrat dar nu şi nebunia acestuia. E un mediocru disperat şi el, însă spre deosebire de incendiatorul din antichitate totodată ‚cuminte'. ● Tot vanitatea explică şi poziţia pe care Ganea o ocupă în roman în raport cu Mîşkin. Atitudinea secretarului particular al generalului Epancin faţă de

Scanned with OKEN Scanner

prințul intrus se degradează uluitor de repede în intervalul a numai cîtorva ore (prima zi a acțiunii). De la o amabilitate convențională Ganea trece într-o singură dimineață la învinuiri și insulte pentru a recurge în cele din urmă la un gest de violență fizică. Cînd se constată că Mîșkin e un om bogat și cînd prințul o cere în căsătorie pe Nastasia Filippovna, Ganea îl privește cu niște ochi așa de strălucitori „ca și cum ar fi vrut să-l prefacă în scrum". Dar iritarea crescîndă, disprețul, invidia, ura față de Mîșkin nu se explică numai prin teama celui care încearcă să parvină că intrusul i-ar putea încurca socotelile. Rădăcinile (re) sentimentelor pe care Ganea le nutrește față de prinț străpung planul social al relațiilor dintre ei implîntîndu-se în stratul unei dușmănii de ordin spiritual. Ganea este unul dintre personajele cărții care se opun în chip simetric eroului principal. O dată prin mediocritatea sa: „Ești mediocritatea însăși", îi spune Ippolit, prin platitudinea lui în fond. Dacă Rogojin — un alt personaj care se opune simetric lui Mîșkin — reprezintă teluricul înfricoșător, tînărul Ivolghin întruchipează terestrul cenușiu, deprimant. Apoi, Ganea se opune lui Mîșkin prin uriașa lui vanitate. Căci prințului „idiot" Lev Nikolaevici, personaj evanghelic complex, care amintește de Hristos trăgîndu-se în același timp și din familia săracilor cu duhul, îi este în cel mai înalt grad caracteristic tocmai lipsa oricărui strop de vanitate. În scena din tren, cînd Rogojin și Lebedev rîd de el, Mîșkin se alătură, spontan, firesc, rîsului lor. O asemenea reacție este imposibilă în cazul lui Ganea.

IVOLGHIN, NIKOLAI ARDALIONOVICI (KOLEA), Idiotul. Mezinul familiei Ivolghin, fratele precedentului. Licean în vîrstă de 13 (Partea întîi, VIII) sau 15 (Partea a doua, I) ani (ambele cifre sînt ‚sigure', date adică de autor în numele lui și nu prin intermediul unui personaj care ar fi putut, eventual, să greșească), „un adolescent cu fața zîmbitoare și plăcută", „deosebit de simpatic", cu un fel de a vorbi „deschis și sincer", Kolea se atașează imediat de Mîșkin, chiriașul lor pentru cîteva zile (pe care îl îmbrățișează și îl sărută cel dintîi după ce fratele său Ganea îl lovise „cu toată puterea peste obraz" pe prinț). Cealaltă mare dragoste a sa băiatul o consacră tatălui, declasatul și decăzutul general Ivolghin, de care e aproape nedespărțit (fiind alături de el chiar și la închisoarea datornicilor), supravegherea bătrînului, alcoolic volubil și agitat, constituind una din îndatoririle familiale de bază ale micului Kolea. Afișînd o detașare ‚matură', ușor ironică în discuțiile despre general, suferă de fapt de cîte ori acesta se acoperă de ridicol și cu atît mai dureros cînd se dezonorează furînd banii lui Lebedev. Plînge „în hohote desperate" după atacul de apoplexie fatal, ceea ce nu-l împiedică „să fie mereu gata de ajutor": „alergă după doctor și găsi trei deodată", face „naveta la farmacie, la bărbier". ● Kolea e un personaj prin excelență mobil; „băiat isteț", energic și practic, descurcăreț (plecat după medic, găsește trei deodată!), el circulă mult trecînd de la un personaj (sau grup de personaje) la altul, fiind, am putea spune, pretutindeni. Prieten cu Ippolit, lîngă al cărui pat de suferință se află adesea, și în același timp cu nepotul și cu fiul lui Lebedev (Doktorenko, respectiv, Kostea), le frecventează pe surorile Epancin (cu care făcuse cunoștință nu se știe cum, în orice caz „se descurcase singur", independent de sora lui Varia, o vizitatoare interesat asiduă a celor trei domnișoare) și e primit (și îndrăgit) de însăși Lizaveta Prokofievna (cu care are însă dese conflicte!), doarme pe la Lebedev și își consolează tatăl ‚mutat' pentru o vreme la închisoarea datornicilor. În ultimele șase luni „legase multe cunoștințe noi". Fiind, în planul compozițional al cărții, unul din sateliții lui Mîșkin, e de găsit adeseori în preajma acestuia, la care are „acces liber" și căruia, cu un zel ce îl face uneori „sîcîitor", îi comunică unele noutăți și îi face anumite servicii. Cîteva din momentele importante ale narațiunii îi aparțin. Transmite din partea lui Mîșkin Aglaiei (cu care se războiește întruna) importantul bilet — veriga de legătură dintre cele două personaje în răstimpul absenței din Petersburg a prințului, intervine salvator cu prilejul primei crize de epilepsie, cea de la hotel, a lui Lev Nikolaevici, pe care, după ce este văzut de un doctor, îl transportă cu trăsura acasă la Lebedev, citește cu voce tare, la ordinul Lizavetei Prokofievna, în scena de grup de pe terasă, articolul calomnios din „foaia umoristică săptămînală". ● Entuziast, inteligent, pur, activ, simpatic, vesel, bun, naiv, plin de abnegație și avînd (ca și tatăl său) vocația prieteniei — visul lui e să locuiască împreună cu Ippolit și Mîșkin, Kolea Ivolghin este unul din acei tineri încă aproape copii pe ai căror umeri scriitorul așează viitorul Rusiei. (Un alt Kolea, mai orgolios, dar înzestrat și el cu cele mai prețioase calități ale vîrstei, va apărea în Frații Karamazov — v. la Krasotkin N. I.) Dintre aceștia scriitorul spera că se va ivi poate într-o zi un nou David, capabil să înfrunte, ca pe un alt Goliat, „haosul" societății capitaliste, și să-l răpună. Tema copilăriei se leagă în marile romane, de la Idiotul la Frații Karamazov, arată G. M. Fridlender, „de idealurile morale ale

Scanned with OKEN Scanner

lui Dostoievski, de visul lui despre viitorul «veac de aur» al unei umanități regenerate". Încă sub impresia ‚amintirilor' sale despre Napoleon, relatate în ajun prințului Mîșkin, generalul Ivolghin, incoerent ca de obicei, repetă mereu, în timpul discuției de pe stradă cu Kolea premergătoare atacului de apoplexie, cuvintele Le roi de Rome. „Cum ? ...Ce ai mereu cu le roi de Rome ? Ce ți-a venit ?", îl întreabă din ce în ce mai speriat și nedumerit băiatul. Enigmaticele, obsedantele cuvinte se referă, foarte probabil, la Kolea însuși, ultima și cea mai mare speranță a generalului care se identifică, în pragul morții, testamentar, cu împăratul oștean. Tînărul Ivolghin este însă le roi de Rome nu numai pentru tatăl său, ci și pentru scriitor. Care în ultimul capitol al cărții spune despre Kolea : „se pare că va ieși din el un om dintr-o bucată". Deocamdată însă, în roman, el se mai „ia după alții" ; vorbește „cu fraze luate din cărți" și împărtășește opiniile „tinerei generații" (de coloratură nihilistă) ; consideră onoarea o prejudecată (citînd ca exemplu negativ Mascarada lui Lermontov) și invocă ironic „scumpa noastră patrie". Îi critică pe „părinți". La Moscova — îi povestește el lui Mîșkin —, „un părinte își îndemna fiul să facă orice, numai bani să iasă ; s-a scris și în ziare". (Aluzie la tatăl criminalului Danilov care în ianuarie 1866, cînd în Russki vestnik începuse publicarea romanului Crimă și pedeapsă, a comis un omor ‚paralel' celui literar, al lui Raskolnikov). Cu toate acestea, în ciuda faptului că e prieten cu Ippolit și Doktorenko, Kolea Ivolghin nu face propriu-zis parte, în roman, din grupul ‚nihiliștilor'. Mai devreme sau mai tîrziu, e sigur, va începe să trăiască „după capul lui" (cum îl îndeamnă de altfel chiar Ippolit). Evenimentele tragice din finalul narațiunii (moartea tatălui și a lui Ippolit ca și moartea spirituală a lui Mîșkin) îl zdruncină „cumplit" și îl apropie, în familie, de mama lui (Nina Alexandrovna) iar în sfera numeroaselor sale cunoștințe de luminosul Evgheni Pavlovici Radomski, la care apelează, cu succes, în legătură cu soarta nefericitului „idiot".

IVOLGHINA, NINA ALEXANDROVNA, Idiotul. Soția generalului Ivolghin, mama lui Ganea, Varia (v. la Ptițina) și Kolea. Personaj discret, care apare rareori direct în acțiune (mai precis o dată), un personaj care trăiește aproape exclusiv din sporadicele referiri ale altor personaje, din firimiturile conversațiilor dintre ele, Nina Alexandrovna are o singură manifestare mai importantă în roman opunîndu-se din răsputeri (eternul rol al mamei) la căsătoria fiului ei cel mare. Proiectul unui mariaj între Ganea și Nastasia Filippovna stîrnise indignarea Ivolghinilor (a mamei și a surorii de fapt) și crease în casă o atmosferă de încordare insuportabilă, ‚ruptă' din cînd în cînd de exploziile unor violente scene de familie. Certurile se înmulțiseră în ultimele trei săptămîni (deci de pe la începutul lui noiembrie, narațiunea demarînd în 27 ale lunii). În ziua în care începe romanul „puțin mai trebuie — după cum apreciază însuși Ganea — ca să se dezlănțuie furtuna". O asemenea căsătorie „ar fi o dezonoare", consideră Nina Alexandrovna și ca s-o împiedice apelează (cu toate că relațiile dintre cele două familii erau de mult întrerupte) la generalul Epancin, interesat însă, dimpotrivă, în ascuns, ca ea să se realizeze cît mai repede. Mama „plînge întruna", apoi declară că s-a resemnat și că nu-i va mai reproșa nimic fiului ei. Nu se poate ține însă multă vreme de cuvînt : uită că „se împăcase cu gîndul" și se ceartă din nou cu Ganea. Furtuna presimțită de fiu izbucnește în marea scenă din salonul Ivolghinilor, în care prezența celor trei mari eroi ai romanului (Mîșkin, Nastasia Filippovna, Rogojin) ascute pînă la gestul tranșant și pînă la ultragiu vechile dimensiuni. Neînțelegerile din ultima vreme pun într-o lumină și mai crudă degradarea vieții de familie în casa Ivolghinilor : „totul era aici foarte înghesuit și sărăcăcios" (pînă și clopoțelul de la ușă era stricat, după cum va constata, mînioasă, Nastasia Filippovna, căreia îi deschide, din întîmplare — sau poate totuși nu ? — „valetul" Mîșkin. Din cele 5—6 odăi ale apartamentului Nina Alexandrovna, ajutată în gospodărie doar de o „bucătăreasă" și de Matriona (și uneori de mezinul Kolea), închiria două sau trei dar pînă la instalarea (pentru prea puțină vreme însă) a prințului Mîșkin la ei nu aveau decît un singur chiriaș (pe Ferdîșcenko). Vina pentru situația lor actuală o poartă capul familiei, generalul Ivolghin, un alcoolic teatral și neliniștit ce trebuie mereu supravegheat. Împreună cu Kolea, mama și Varia fac tot posibilul ca să-l împiedice pe soțul și pe tatăl lor să se compromită, dar dorința generalului decăzut de a ieși cu orice preț în evidență este uneori prea puternică pentru a mai fi zăgăzuită, și ireparabilul se produce (ca în episodul dialogului „galant" cu Nastasia Filippovna). Cauză a sărăciei în care se zbate familia și a rușinii de care ea este uneori acoperită, bătrînul Ivolghin continuă să fie însă nu numai tolerat ci și iubit de soția sa : „suflet de înger", aceasta îi ajută cu ce poate pe Ippolit și pe frații lui (copiii doamnei Terentieva, legătura extraconjugală a generalului) și, deși suferindă, se duce să-și vadă soțul la închisoarea datornicilor ; Nina Alexandrovna suporta „cu mult curaj loviturile soartei". În vîrstă de

Scanned with OKEN Scanner

vreo 50 de ani (se îmbrăca deja ca o femeie bătrînă), cu faţa şi privirea „destul de plăcute“ cu toată expresia „bolnăvicioasă şi tristă“ întipărită în ele, „biata Nina“, „suflet chinuit şi răbdător“ avea „o fire plină de seriozitate şi adevărată demnitate“, „multă fermitate şi chiar hotărîre“. Se vedea că trăise „într-un mediu şi într-o societate mai bună“ ; „sînt nişte doamne onorabile“, spune despre ea şi fiica ei generalul Epancin ; iar Nastasia Filippovna, care după scandalul vizitei sale îi sărută pe neaşteptate mîna, o numeşte „o femeie admirabilă şi demnă de tot respectul“ : „reputaţia şi firea demne de respect“ ale „nefericitei Nina Alexandrovna“ alcătuiesc de altfel (după cum arată autorul) principalul punct de sprijin pentru cariera lui Ganea. În ultimele şase luni (ne informează autorul în Partea a patra, II) Nina Alexandrovna „se schimbase mult, slăbise, iar de cînd şi-a măritat fata şi stătea la Ptiţîn, nu se amesteca — cel puţin pe faţă — în treburile copiilor“. Prezenţa personajului se face şi mai puţin simţită în naraţiune.

Ж

JIBELSKI, Adolescentul, v. la Stebelkov.

JILEIKO, Adolescentul, v. la Versilov, A.P.

К

Contele K., Demonii. Un „foarte influent personaj la Petersburg“ de care se „cam tem cu toţii“. „Opinia separată“ şi atitudinea lui „plină de rezervă“ în privinţa „ultimelor reforme“ i-au frînat întrucîtva activitatea. Protector al lui Stavroghin, l-ar fi ajutat pe acesta — se spunea — să pătrundă „în nişte cercuri suspuse“, ba chiar să fie acceptat „într-un anumit serviciu“ cu caracter, se lasă să se înţeleagă, secret, unde a fost firesc „învestit cu anumite împuterniciri“. Mai sigur e că, la solicitarea lui Nikolai Vsevolodovici, l-a recomandat pe Piotr Stepanovici Verhovenski drept un „tînăr merituos, cu toate rătăcirile lui de altădată“. La Paris, Nicolas era considerat ca un fiu în familia contelui. După cearta cu Liza Tuşina, Stavroghin îi părăseşte pe

Drozdovi şi, întîlnindu-l pe contele K. pe valea Rinului, se întoarce „împreună cu el şi cu familia lui la Petersburg". Se mai zvonea — fără temei, apreciază cronicarul romanului, G-v — că Nikolai Vsevolodovici ar fi fost logodit cu una din cele trei fete de măritat ale contelui. Personaj evocat doar prin cîteva referinţe, contribuie, prin supoziţiile şi legendele pe care numele său le ocazionează, la scrierea istoriei apocrife a lui Stavroghin.

Contesa K., Idiotul, v. la Ivan Petrovici.

KACIALNIKOV, SEMION IVANOVICI, Fraţii Karamazov, v. la Karamazov, D.F.

KALGANOV, PIOTR FOMICI (PETRUŞA), Fraţii Karamazov. Un „tînăr de vreo douăzeci de ani" („abia dacă împlinise douăzeci de ani"), o „rubedenie" (pare-se nepot) a(al) lui Miusov, la care „locuia deocamdată". „Avea ceva avere, de altfel, şi aştepta o moştenire care să i-o mai sporească". Cum tocmai se pregătea să intre la universitate, Miusov (aflat pentru scurt timp în Rusia) stăruie să plece cu el în străinătate, la Zürich sau Jena, ca să-şi desăvîrşească studiile acolo. Kalganov ezită. Personaj secundar, apare ‚în direct' în două din scenele cheie ale romanului : a reuniunii de familie din chilia stareţului Zosima (prima zi a acţiunii) şi a celui de al doilea chef de la Mokroe (ziua a treia), făcîndu-i-se de fiecare dată, destul de amănunţit, portretul ; „agreabil ca înfăţişare, bine zidit şi destul de înalt", totdeauna îmbrăcat elegant, era „dus pe gînduri, distrat" : „Tăcut de obicei, părea stîngaci dar uneori — numai atunci cînd se afla între patru ochi cu cineva — se însufleţea dintr-o dată, îi mergea gura şi rîdea mereu din te miri ce. Era numai un foc de paie, care însă se stingea tot atît de repede şi de brusc cum se şi isca". „Uneori avea o privire fixă, ciudată : ca mai toţi oamenii distraţi, se uita la tine multă vreme fără să te vadă". Şi al doilea portret (Cartea a opta, VII) insistă asupra privirii, „inteligentă, uneori adîncă, poate prea serioasă în genere pentru vîrsta lui, deşi Kalganov vorbea cîteodată într-adevăr ca un copil şi avea un aer teribil de candid". „În unele clipe i se întipărea pe figură o expresie concentrată, stăruitoare : se uita la tine ca şi cînd ar fi fost atent la ceea ce spui, dar îţi dădeai seama că în momentul acela se gîndea la cu totul altceva, urzind cine ştie ce visuri în sinea sa." Uneori era „moale şi indolent", alteori, „dimpotrivă se frămînta tot pentru un fleac de nimic". „În totul, părea un ins destul de original şi de capricios deşi tandru din fire". La întîmplările din incinta mînăstirii din prima zi a acţiunii Kalganov participă ca o anexă a lui Miusov, împreună cu care soseşte, împreună cu care asistă la încercarea de a supune diferendele existente între Karamazovi arbitrajului stareţului Zosima (intrînd în chilie tînărul însă „se fîstîci aşa de tare încît uită să mai salute"), împreună cu care se duce apoi la egumen, unde fusese şi el invitat să prînzească şi împreună cu care pleacă indignat cînd „măscăriciul" Feodor Pavlovici devine insuportabil. Kalganov părăseşte mînăstirea ‚anexîndu-l' la rîndul său pe Maximov, prezent şi el în acea zi în incinta sfîntului lăcaş. Văzîndu-l pe jalnicul „von Sohn" îmbrîncit violent de Ivan tocmai în clipa în care, chemat ca un căţel de Feodor Pavlovici, dădea să se urce în trăsura acestuia, lui Piotr Fomici îi vine ideea de a-l lua pe „bătrînul vagabond" — după cum spune — „cu mine la ţară" (la Miusov probabil, căci casa lui Kalganov este inexistentă în roman). De atunci umblă împreună peste tot cu Maximov cu care, în seara crimei (a treia zi a acţiunii), întorcîndu-se dintr-o călătorie prin judeţ (de la Cernei — informează hangiul Trifon Borisîci) rămîne peste noapte, nemaicontinuîndu-şi drumul spre oraş, la hanul din Mokroe. Aici îl află mai întîi Gruşenka, venită să se întîlnească după o despărţire de patru-cinci ani cu „fostul" ei, şi apoi Mitea, sosit pe urmele „reginei" lui, pe care, înainte de a-şi curma în zori firul vieţii (după cum plănuise), vrea s-o mai vadă şi s-o mai sărbătorească o dată. La Mokroe, unde trecutul şi viitorul Gruşenkăi stau faţă în faţă şi unde se decide în mare măsură soarta lui Mitea, Kalganov se ocupă în principal doar de Maximov, care, ca de obicei, „minte de îngheaţă apele". E hotărît din această cauză să se despartă de Maximov şi să-l ducă „înapoi de unde l-am luat". Cum el însuşi pierduse 50 de ruble înainte de venirea lui Mitea jucînd cărţi cu polonezii, găseşte totuşi răgazul să se opună ca Dmitri (după ce pierduse la rîndul său două sute) să continue să joace cu aceiaşi. Intervenţia lui decisă îl face pe Karamazov să priceapă nu numai că Mussjalowicz şi Wrublewski trişează, ci şi că ei ar putea fi cumpăraţi, că „fostul" ar renunţa la Gruşenka pentru bani. După cearta cu polonezii şi separarea acestora de restul grupului, Kalganov participă şi el la chiolhan, fără prea mult chef însă. Două pahare de şampanie îl fac cu toate acestea să se simtă la un moment dat „grozav de bine dispus". Cîntecele şi dansurile „triviale", „tot mai deşucheate şi mai fără frîu" ale ţărăncilor reuşesc totuşi pînă la urmă să-l indispună definitiv şi să-l determine (fiind pe deasupra „beat turtă şi el") să plece. Mai exact : să se retragă din „salonul albastru". Căci

Scanned with OKEN Scanner

dimineaţa, în zori, cînd sosesc autorităţile şi Mitea este acuzat de paricid, reapare „în uşă". Asistă apoi, în aceeaşi odaie, aşezat în dreptul geamului, lîngă ispravnic, la interogarea inculpatului, iar cînd se trece la audierea martorilor răspunde şi el la întrebări, „îmbufnat şi năzuros". (Îi cunoştea „destul de bine" şi se întîlnea „aproape zilnic" cu substitutul de procuror şi cu judecătorul de instrucţie.) Vorbeşte cu respect despre Agrafena Alexandrovna, stăruie asupra faptului (pentru a le submina credibilitatea) că polonezii trişaseră şi jucaseră cu cărţi măsluite şi declară că nu ştie („habar n-are") cîţi bani avusese în ajun Mitea asupra lui. În condiţiile în care aproape toată lumea (şi buni, şi răi, Trifon Borisîci ca şi Gruşenka) este convinsă că în seara crimei Dmitri dispunea de trei mii de ruble (punct esenţial în dosarul acuzării), mărturia lui Kalganov rămîne una din puţinele neîmpovărătoare pentru inculpat. După plecarea de la Mokroe a lui Mitea (dus sub escortă la oraş), Kalganov reintră „ca o furtună" în han şi vîrîndu-se „într-un colţ" plînge „multă vreme", „cu sughiţuri", „ca un copilaş mic". Profund încredinţat în sinea lui că Mitea e vinovat şi profund întristat din această cauză, are revelaţia oamenilor, a gradului pînă la care pot ei să decadă : „«Aştia să fie oamenii ? S-ajungă chiar în halul ăsta ?» se gîndea el amărît, aproape cu disperare. I se făcuse lehamite de viaţă şi de tot. «Merită, oare, să trăieşti ?» se întreba, copleşit de tristeţe." În acest punct al naraţiunii personajul seamănă pînă aproape de identificare cu unii din tinerii sinucigaşi dostoievskieni. În intervalul celor două luni care separă în roman primele trei-patru zile ale acţiunii, de la sfîrşitul lui august (zile de mai activă prezenţă a eroului) de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie, Kalganov însă nu numai că nu se sinucide ci, dimpotrivă, chiar umblă să se însoare, după cum îl informează pe Aleoşa în duminica din ajunul procesului Liza Hohlakova, căreia Piotr Fomici i-ar fi făcut deja o declaraţie de dragoste şi o cerere în căsătorie. În orice caz, rămîne singur, ieşind din cuplurile în care apăruse în scenă, cu Miusov, apoi cu Maximov. Pe ultimul, dîndu-i cinci ruble, îl concediase încă la Mokroe, în dimineaţa arestării lui Mitea; pe cel dintîi, care între timp părăsise din nou Rusia, nu se hotărîse să-l urmeze în străinătate. În legătură cu proiectatele sale studii universitare, în ţară sau în străinătate, naraţiunea nu mai dă nici o ştire. La procesul lui Mitea, Piotr Fomici Kalganov contribuie la demascarea ca măsluitori şi trişori a lui Wrublewski şi Mussjalowicz, întărind — pentru moment — poziţia apărării. ❷ Kalganov este un tînăr bun şi nobil. În incinta mînăstirii este singurul dintre vizitatorii lui Zosima care dă de pomană „un gologan de zece copeici" — „unei femei" din grupul „de cerşetori", în chilia stareţului nu-şi poate reţine un strigăt de indignare („Ruşine şi ocară !") asistînd la recitalul de impertinenţe al lui Feodor Pavlovici Karamazov, la Mokroe renunţă să le mai ceară trişorilor demascaţi cele cincizeci de ruble ‚cîştigate' de aceştia de la ei şi îi ‚ordonă' lui Mitea să nu jignească Polonia („nu te mai lega de Polonia"). Un tînăr care umblă însă „cu capul în nori" (după cum îl caracterizează Liza). Kalganov, numit în caietele la roman Visătorul (Мечтатель), rămîne şi în textul definitiv (fără a mai fi însă etichetat astfel) un visător, recognoscibil ca atare şi după aspectul său fizic ; părul „blond, bogat, de toată frumuseţea" materializează parcă flacăra imaginaţiei personajului, formînd, am putea spune, aureola condiţiei pe care el o reprezintă. Preferă vieţii — închipuirea, declarînd (după mărturia aceleiaşi Liza, o visătoare şi ea, şi deci, în mod logic, perechea visătorului, căruia nu întîmplător îi trece prin minte ideea mariajului lor) „că n-are nici un sens să trăieşti cu adevărat, că-i mai plăcut să visezi". De aici aerul lui absent şi nemulţumit. Realitatea e fie ignorată, fie, cînd intră totuşi în contact cu ea, repudiată ca inacceptabilă. Răsfăţat o seară întreagă la Mokroe de Gruşenka, pe care „o cunoştea mai demult" : „fusese chiar acasă la dînsa cu cineva, dar nu izbutise să-i inspire nici un fel de simpatie atunci" însă care, în schimb, acum „îl tot mîngîie pe cap", îl „ţine de mînă", îl sărută „cu duioşie" pe frunte şi îl numeşte „puiul mamei" şi „mititelul", „chipeşul şi mult prea tînărul" Kalganov se arată total indiferent faţă de frumoasa femeie ale cărei atenţii chiar îl plictisesc şi căreia în mod vădit i-l preferă pe Maximov (un ‚visător' şi el prin născocirile şi minciunile sale). Atitudinea binevoitoare, maternă a Gruşenkăi faţă de Petruşa îi subliniază acestuia candoarea şi puritatea prin care el se înrudeşte cu şi devine dublul lui Aleoşa, colegul său de generaţie, de exact aceeaşi vîrstă. „Îl cunoştea pe Aleoşa şi erau prieteni", spune cronicarul romanului în prima sa referire la Kalganov (Cu toate acestea, naraţiunea nu va înregistra nici un tête-a-tête al celor doi tineri de 20 de ani : în textul realizat al Fraţilor Karamazov prietenia dintre Petruşa şi Aleoşa rămîne, ca să ne exprimăm astfel, pe hîrtie). În aceeaşi seară (seara crimei) în care (în oraş, la ea acasă, cu doar cîteva ore mai devreme) Gruşenka devenise sora lui Aleoşa ea devine la Mokroe ‚mama' lui

Scanned with OKEN Scanner

Kalganov. Despre care, arătîndu-i-l lui Mitea, ea spune : „Ce băiat drăguţ, mînca-l-ar mama". Spre sfîrşitul petrecerii de la Mokroe însă chiar şi ‚copilul' Kalganov simte vraja de femeie irezistibilă a ‚maternei' Gruşenka. Tînărului nu-i scapă relaţiile existente între Gruşenka şi Mitea : „bănuia poate şi rolul pe care îl juca polonezul, dar toate astea erau lucruri care nu-l interesau decît prea puţin, dacă nu chiar deloc". Realitatea îl dezamăgeşte şi de „urît" (mai mult decît din cauza şampaniei băute) la un moment dat adoarme pe canapea ca un copil rămas prea tîrziu în compania celor mari. Sfîrşitul chiolhanului de la Mokroe, sosirea autorităţilor şi inculparea lui Mitea justifică parcă tristeţea perpetuă a personajului : îi „pare foarte rău" de „tot ce s-a întîmplat" iar după ce arestatul este pornit sub escortă spre oraş are, după cum am văzut, o criză de plîns. Viaţa se dovedeşte prea tristă şi prea dură pentru acest visător pus de Dostoievski martor la cea mai tragică scenă a cărţii. ● La Mokroe Kalganov se ataşează vizibil de Mitea, fiind primul din grupul aflat în „odaia albastră" a hanului care îl poftеşte pe intrus să stea cu ei şi cel care îşi ia un călduros şi patetic rămas bun, alergînd prin curtea cuprinsă de agitaţie spre căruţa arestatului, cînd falsul paricid este pregătit să fie dus la penitenciar : „n-am să uit niciodată ce bun ai fost cu mine", îi spune Dmitri lui Piotr Fomici, numindu-l „inimă de aur". Nevoit să accepte după percheziţia vestimentară şi corporală un rînd de haine şi o cămaşă curată din partea tînărului său prieten, se poate spune că Mitea intră în ‚pielea' lui Kalganov. Rude prin Miusov (văr al mamei lui Dmitri), cele două personaje se înrudesc şi prin faptul că în vinele lor curge acelaşi sînge romantic. În vreme însă ce Mitea este un romantic în acţiune, debordînd de vitalitate, Kalaganov este un romantic pasiv, inapt pentru existenţă şi fără rădăcini în ea. Kalganov este nu numai un ins fără casă (locuieşte pe la alţii, călătoreşte, înnoptează pe la hanuri) ci şi unul fără părinţi (nici cea mai sumară informaţie nu este de găsit în roman în legătură cu ei, dacă exceptăm patronimicul personajului). Prin detaşarea lui de lumea reală, prin evazionismul său de visător pierdut în alte sfere, Kalganov împinge la extrem dezrădăcinarea europeanului Miusov. Inocenţa şi graţia de copil sau de înger sînt bolnave, atinse de un morb secret la Kalganov (dramă prin care acest personaj handicapat aminteşte de Petea Trişatov din Adolescentul). Liza îl compară cu o sfîrleză : „nu trebuie decît să-l învîrteşti, să-i dai drumul şi, după aceea, să-l mîi tot timpul cu biciul". Apariţie izolată, neobişnuită şi stranie chiar în atmosfera ‚anormală' a planetei Karamazovilor, Kalganov are într-adevăr ceva din tragismul insignifiant al mişcării obiectului numit de Liza, o mişcare parcă închisă în sine, comandată cinic din afară şi condamnată la o absurdă perpetuitate plină de zel, la o obedienţă dementă.

KALMÎKOVA, Fraţii Karamazov. Bătrînă precupeaţă din Scotoprigonievsk, în a cărei casă de pe strada Ozernaia („o magherniţă dărăpănată şi povîrnită într-o rînă, cu trei gemulețe spre stradă şi o curte plină de gunoaie") locuiau cu chirie Sneghirevii. Cînd, în a doua zi a acţiunii (Cartea a patra, VI), Aleoşa Karamazov vine la această adresă ca trimis al Katerinei Ivanovna Verhovţeva, în mijlocul curţii „adăsta, stingheră, o vacă". „Uşa de la intrare dădea într-o tindă (în care după îmbolnăvirea lui Iliuşa Sneghirev-tatăl se va retrage să plîngă, n.n.) ; în odaia din stînga locuiau gazdele, o bătrînă cu fiică-sa, destul de vîrstnică si ea, şi, pe cît se părea, la fel de surde amîndouă. La întrebarea lui — pe care se văzu silit s-o repete de cîteva ori — dacă şedea cumva acolo căpitanul Sneghirev, una din ele se dumiri în sfîrşit că era vorba de chiriaşii lor şi-i arătă cu degetul uşa odăii mari, care răspundea tot în tindă. Locuinţa în care se aciuase fostul ofiţer era, de fapt, o casă modestă de ţară. Aleoşa pusese tocmai mîna pe clanţă, dînd să deschidă uşa, cînd se opri mirat de liniştea mormîntală ce domnea înăuntru." În Epilog, III, păstrîndu-şi surzenia, fiica precupeţei Kalmîkova devine „sora acesteia". Cu două femei betege de picioare în familie (soţia si una din fiice) şi cu asemenea gazde bătrîne şi surde strivitul de viaţă, neputinciosul Sneghirev trăieşte într-o aluzivă lume de infirmi ! În duminica de la începutul lui noiembrie, din ajunul procesului lui Mitea Karamazov, copiii veniţi să-l vadă pe bolnavul Iliuşa îşi lasă paltoanele în odaia din stînga, „la proprietar", unde ceva mai tîrziu căpitanul Sneghirev va da fuga (căci acolo „tocmai se pregătea mîncarea") după „o bucăţică de carne" necesară lui Kolea Krasotkin pentru a demonstra entuziastei asistenţe „ce năzdrăvănii ştia să facă" Iucika / Perezvon. În ziua înmormîntării lui Iliuşa gazdele se împotrivesc cu înverşunare (alături de Aleoşa, Krasotkin, Ninocika — una din fiicele lui Sneghirev şi de băieţi) dorinţei căpitanului de a-şi îngropa copilul „lîngă o piatră spurcată (piatra „lor", a celor doi Sneghirevi, n.n.) ca pe un spînzurat". Mînioasă, „bătrîna gazdă" insistă ca trupuşorul răposatului să fie depus „în pămînt sfinţit", în cimitirul din curtea bisericii : „Aşa au să-l pomenească mereu şi au să se roage pentru odihna bietului său

Scanned with OKEN Scanner

sufletel! Se aude cum cîntă în biserică, diaconul citeşte aşa frumos şi desluşit că, de cîte ori o fi să slujească înăuntru, o să se audă fiecare cuvîntel, ca şi cînd i-ar citi la mormînt." Intervenţia energică a gazdei şi mai ales lirismul ultimului ei argument îl fac pe căpitan să cedeze. Cînd copiii scot sicriul din casă şi toată lumea (validă) se pregăteşte să plece la biserică, rugată de Aleoşa să aibă grijă „de femeile rămase acasă" (infirmele familiei), Kalmîkova îl asigură că ştie ea ce are de făcut: „n-avea grijă, că stau eu cu ele, doar sîntem creştini (s.n.), ce Dumnezeu!" (Numele Kalmîkovei, alături de acela, în primul rînd al Karamazovilor sau de cel al oraşului în care se petrece acţiunea, Scotoprigonievsk — în traducere oborul de vite contribuie la crearea şi menţinerea unui plan păgîn şi subuman în roman). După săvîrşirea înhumării şi întoarcerea de la cimitir, cînd copiii şi Aleoşa, lăsîndu-i pe Sneghirevi „să plîngă în voie" (pentru că „Aici nu mai încape mîngîiere"), se pregătesc să facă acei „cîţiva paşi" pînă la piatra lui Iliuşa unde Karamazov va rosti marele său discurs, gazda începuse deja să pună masa pentru praznicul cu somon şi plăcinte la care fusese invitat „şi popa" şi la care Krasotkin se întreabă şi îl întreabă pe Aleoşa dacă se cuvine ca ei să participe. Este interesant de observat că în a doua şi ultima ei apariţie Kalmîkova nu mai pare surdă, ca în ziua în care îi arătase lui Aleoşa unde stau Sneghirevii. Să se datoreze oare ‚vindecarea' ei faptului că (mulţumită ajutoarelor primite de la Katerina Ivanovna) între timp situaţia materială a fostului căpitan se ameliorase?

KAPERNAUMOV, Crimă şi pedeapsă. Croitor de meserie, la el stă în gazdă, într-o odaie subînchiriată, Sonia Marmeladova, nevoită, după ce apucă pe drumul prostituţiei, să se despartă de ai ei şi să locuiască singură. Fost iobag de casă boierească, e „şchiop şi gîngav" şi are o familie numeroasă, în care toţi — cei şapte copii şi soţia — sînt la rîndul lor gîngavi; „săraci şi gîngavi", comentează îngîndurat, uimit parcă el însuşi de o atît de crudă ironie a destinului, Marmeladov, care dă primele informaţii în roman despre Kapernaumovi. Sonia precizează că dintre copii, „numai cel mare se bîlbîie, ceilalţi sînt (doar! n.n.) bolnavi"; ceva de corectat are şi în legătură cu nevasta croitorului, „o femeie foarte bună": „Nu că se bîlbîie, dar nu poate spune desluşit cuvintele". Stau cu toţii, cu mic, cu mare, îngrămădiţi într-o singură încăpere. Copiii vin adesea la Sonia. Cînd Svidrigailov îi face acesteia vizita lui testamentară (Partea a şasea, VI). „patru din copilaşii lui Kapernaumov" se aflau strînşi în jurul Sofiei Semionovna, care „le dădea ceai". La vederea musafirului însă fug din odaie „îngroziţi la culme". Apartamentul ocupat la etajul trei de Kapernaumovi şi de Sonia (nr. 9) se învecinează cu cel al unei oarecare Resslich (nr. 8), la care, sosind la Petersburg, locuieşte Svidrigailov (căruia croitorul i-a reparat o jiletcă). Între cele două apartamente se află „o odaie de trecere, care era de multă vreme neocupată" (şi care de fapt „ţinea de apartamentul doamnei Resslich"). Din această odaie îl va spiona Svidrigailov pe Raskolnikov şi va înregistra prima mărturisire a crimei, destinată în intenţie doar Soniei. Familia Kapernaumov asistă în plen la moartea Katerinei Ivanovna, transportată, după criza de hemoptizie ce sancţionează ieşirea ei nebunească în stradă, la locuinţa fiicei sale vitrege. Prilej pentru o nouă descriere (a treia şi ultima) a clanului, descriere obiectivă de data aceasta, întreprinsă în numele autorului: „Se adunase aproape întreaga familie a croitorului Kapernaumov: el însuşi, şchiop şi chior de un ochi, avînd o înfăţişare stranie, cu părul şi favoritele ţepoase; soţia lui, care părea speriată odată pentru totdeauna, şi cîţiva copii cu feţele înlemnite într-o mirare nesfîrşită, cu gurile deschise. În mijlocul acestui public răsări deodată Svidrigailov". Ce reflectă înfăţişarea atît de stranie a Kapernaumovilor — se întreabă, şi răspunde strălucit M. S. Altman, expert în onomastica personajelor dostoievskiene, legînd destinul acestei familii de localitatea Capernaum din Galileea, amintită în Noul Testament: „De fapt, de ce Kapernaumov este şi şchiop, şi strîmb, şi gîngav? Şi de ce întreaga lui familie este de asemenea gîngavă? De ce pe faţa soţiei sale acea expresie veşnic speriată? De ce aceşti copii ai lui cu chipuri înlemnite şi cu guri căscate de o nesfîrşită mirare? Ce anume a înspăimîntat-o pe mamă şi i-a uimit pe copii în aşa măsură? Kapernaumovii sînt buni la suflet (au primit-o cu drag la ei pe oropsita Sonia Marmeladova), ocupaţia lui Kapernaumov e dintre cele mai paşnice (el e croitor), originea lor socială e modestă (provin din pătura slugilor de curte) dar în acelaşi timp toţi membrii familiei par marcaţi de o pecete fatală, asupra întregii familii apasă un fel de pedeapsă. Care anume — Dostoievski nu ne spune nimic în această privinţă. Însă toate cele trei descrieri ale familiei Kapernaumov ne sînt date în mod evident în tiparul naraţiunii hagiografic-evanghelice. În faţa unor asemenea oameni,precum Kapernaumov, profocul din Nazaret a săvîrşit «minunea» tămăduirii. Să mai amintim că în locuinţa Kapernaumovilor Sonia Marmeladova şi Lizaveta Ivanovna se consacrau lecturilor din

Scanned with OKEN Scanner

Evanghelie în legătură cu care Raskolnikov spune : «...întîlnirile lor misterioase, Lizaveta şi cu Sonia — două nebune ?». Kapernaumovii, locuind alături, după un perete, nu puteau, desigur, să nu ştie despre aceste «întîlniri misterioase», şi pe noi nu ne-ar mira cîtuşi de puţin să aflăm, cu toate că Dostoievski nu vorbeşte de asta, că la aceste lecturi evanghelice a participat şi Kapernaumov. Şi încă. În Evanghelie, despre Capernaum se spune : «Şi tu, Capernaume : N-ai fost înălţat pînă la cer ? Pînă la iad te vei coborî. Căci de s-ar fi făcut în Sodoma minunile ce s-au făcut în tine, ar fi rămas pînă astăzi.» (Matei, 11/23). Iar, pe de altă parte, despre Capernaum se afirmă că acolo «poporul care stătea în întuneric a văzut lumină» (Matei, 4/16). Oare nu tot din cauza unor asemenea profeţii teribile şi obscure, ca acele despre Capernaum, a rămas Kapernaumov, de frică, dacă nu chiar mut, gîngav ?" Chipurile Kapernaumovilor poartă deci, potrivit interpretării lui M. S. Altman, nu numai reflexul unor impresii recente ci şi al unor uimiri şi spaime vechi de două mii de ani. Sînt, am putea spune, chipuri-ecou, repercutate de-a lungul a nenumărate generaţii.

KAPITON MAXIMOVICI, Demonii, v. la Virghinski.

KARAMAZOV, FEODOR PAVLOVICI, Fraţii Karamazov. Părintele Karamazovilor, sursă imundă, dar fertilă, a karamazovismului. Referindu-se la membrii familiei mai mult decît oricare alta întîmplătoare, întemeiată de Feodor Pavlovici, un personaj al romanului spune că toţi, fără excepţie, sînt „pătimaşi, hrăpăreţi şi ţicniţi". Karamazovii sînt hrăpăreţi : „neam de jecmănitori", îi numeşte odată Rakitin. Ei reprezintă o anumită clasă socială (moşierimea) aflată într-o anumită perioadă istorică (a Rusiei de dinainte şi de după reforma agrară din 1861). Karamazovii sînt însă şi ţicniţi : în familia lor „domneşte o asemenea harababură" încît ea pare o casă de nebuni. Ea exprimă aşadar în acelaşi timp o stare psihică, faza unei maladii. În fine Karamazovii sînt (mai ales) pătimaşi. Ei întruchipează şi un temperament : „O, firea asta păgînă (s.n.), nesăţioasă a Karamazovilor", va exclama, exasperat, Mitea după proces. Sinonim cu excesiv, cu sălbatic, karamazovismul include un element ‚păgîn'. Element sugerat şi de prezenţa unui cuvînt (kara) din limbile turco-tătare (despre care scriitorul a dobîndit unele cunoştinţe la ocnă) în structura numelui de familie al eroilor cărţii (nume compus). Că este vorba tocmai de acest kara ne-o dovedeşte gafa (intenţionată de autorul romanului) a soţiei căpitanului Sneghirev, care îi spune lui Aleoşa Cernomazov. Eroarea comisă de femeia bolnavă şi slabă de minte este de fapt o exactă traducere, ciornîi însemnînd în rusă ceea ce înseamnă kara în limbile turco-tătare, adică negru. Dacă originea cuvîntului de bază al numelui de familie sugerează caracterul ‚păgîn' al clanului, sensul cuvîntului subliniază un alt element constitutiv al karamazovismului, elementul teluric. Într-o discuţie cu Liza Hohlakova, Aleoşa evocă, citîndu-l pe părintele Paisie, „zemlianaia (de la zemlia = pămînt) karamazovskaia sila". Caracterul teluric al karamazovismului este însă echivoc. El explică pe de o parte, anteic, forţa eruptivă, vulcanică, vitalitatea membrilor clanului. Pe de altă parte însă, telurícul se confundă aici cu cecitatea elementarului anti- şi a- spiritual, cu materia oarbă, stupidă. „Nu ştiu dacă forţa aceasta (a Karamazovilor, n.n.) va fi fost şi ea binecuvîntată cu har dumnezeiesc", se întreabă Aleoşa. Pămîntul, substratul nutritiv în care karamazovismul îşi înfige cu lăcomie rădăcinile, este altceva decît pociva dostoievskiană, maica-glie, îmbrăţişînd într-un singur simbol patria şi credinţa. Negrul, culoarea familiei (pete şi urme de această culoare există şi în topografia romanului : Cermaşnea moşia pentru care se luptă Feodor Pavlovici şi Mitea, Cernei — de unde vin în seara crimei Kalganov şi Maximov), constituie şi o calificare morală (evident negativă) : „Puterea Karamazovilor... putere pe care o trag din ticăloşia lor", meditează Ivan. Telurícul se degradează în noroiul abjecţiei. Al doilea element al numelui de familie, compus turco-rus, vine de la vb. mazati = a unge, a mîzgăli, a murdări. Karamazovii sînt, deci, murdăriţi, mîzgăliţi, unşi cu păcura negrului, ca nişte diavoli. Negrul este însă şi o emblemă a destinului. Ca şi Atrizii, Karamazovii alcătuiesc un neam blestemat. Feodor Pavlovici moare asasinat, Mitea ia drumul ocnei, Ivan înnebuneşte. După unele mărturii, în al doilea tom (nescris) al Fraţilor Karamazov, Aleoşa, care ar fi devenit revoluţionar şi terorist, urma să piară pe eşafod. Karamazovismul îşi poartă în sine osînda. Aspect relevat de asemenea de analiza numelui clanului. Căci dacă în limbile turco-tătare kara înseamnă negru, în limba rusă acelaşi cuvînt (kapa) înseamnă pedeapsă. Negrul mai este şi culoarea anarhismului, atît de caracteristic — la nivel filozofic, sufletesc sau existenţial — Karamazovilor, adevăraţi titani ai dezordinii, convieţuind într-o permanentă „harababură". Karamazovismul, echivalat de Maxim Gorki într-un articol-pamflet din 1913 cu un soi de „huliganism", reprezintă însă mai mult decît o forţă haotică, telurică şi păgînă. El dispune de resurse nebănuite şi e capabil de

Scanned with OKEN Scanner

cele mai surprinzătoare metamorfoze. Fraţii Karamazov iubesc „din toată inima copiii“ şi nu pot trăi fără „sentimentul celei mai nobile, mai sublime elevaţii spirituale“ ; „naivitatea şi nerăbdarea atît de caracteristice“ lor (după cum observă cineva) au ceva infantil ; fii ai pămîntului, monştri de lut, ei se înalţă ca nişte uşoare fiinţe aeriene pînă la avîntul schillerian, pînă la puritatea sfinţilor şi la abstracţiunile cugetătorului : „Karamazovii nu sînt nişte netrebnici (...), ci nişte filozofi“, spune Mitea. Terestru, lipit de sol ca o reptilă rămîne doar Feodor Pavlovici. Karamazovismul nu reprezintă doar o mentalitate, o stare psihică, un temperament, o tipologie sau o clasă socială ; karamazovismul reprezintă o lume. O lume completă : „Adunaţi la un loc aceste patru caractere (ale Karamazovilor, n.n.) — şi veţi obţine, chiar dacă micşorat de o mie de ori, tabloul realităţii noastre contemporane, al Rusiei intelectuale de azi. Iată de ce e atît de importantă pentru mine sarcina mea“ — scria Dostoievski într-o variantă neterminată a unei Scrisori către editorul revistei „Russki vestnik“. Se poate spune chiar că istoria Karamazovilor este o cosmogonie. Scriitorul şi-a propus să înfăţişeze procesul ce transformă haosul în armonie, dezordinea în ordine. Ce-i drept, în primul tom (singurul realizat) al romanului armonia şi ordinea rămîn încă nişte ţinte îndepărtate. Năzuinţa spre ele, tensiunea transfigurării nu sînt însă din această cauză mai puţin magnifice. Karamazovismul oferă spectacolul celei mai dramatice încleştări dintre materie şi spirit de la Furtuna lui Shakespeare încoace. În sufletul larg, karamazovian, capabil a cuprinde „cele două abisuri“ este loc atît pentru revolta lui Caliban cît şi pentru victoriile lui Prospero şi Ariel. ● „Boier de viţă“, „consilier titular“, Feodor Pavlovici „îşi începuse cariera fără să aibă mai nimic, fiindcă moşia lui (unde cronicarul nu-şi aminteşte „să fi locuit vreodată“ ; a locuit în schimb, după căsătorie, la moşia soţiei, Cermaşnea) era destul de săracă“. Îşi petrecuse tinereţea pe la mesele altora, ca linge-blide (prijivalşcik) şi măscărici. Deşi avînd mare slăbiciune pentru sexul slab, se însurase exclusiv din calcul ca să pună mîna pe ceva bani şi să parvină, căci Adelaida Ivanovna Miusova, prima lui soţie şi mama lui Mitea (Dmitri Feodorovici), era singura femeie care nu-i spunea nimic. Căsătoria e nereuşită şi după „cîţiva ani de convieţuire“ nevasta părăseşte domiciliul conjugal, fugind cu „un amărît de învăţător“. În replică, soţul înşelat îşi transformă casa în „lăcaş al desfrîului“ şi colindă gubernia povestind „despre infamia Adelaidei Ivanovna“. Cînd află că fugara, pe urmele căreia tocmai se pregătea să plece fără să ştie nici el prea bine de ce, a murit într-o mizeră mansardă petersburgheză, rîde şi plînge în acelaşi timp, „beat turtă“. Bucuria cinică a redobîndirii libertăţii se împleteşte cu tristeţea sinceră faţă de soarta celei care i-a redat-o în una din cele mai karamazoviene scene din partitura personajului. Văduvia lui Feodor Pavlovici, care „umbla cu doliu la pălărie, bînd seară de seară şi făcînd nişte chefuri de pomină, încît şi cei mai desfrînaţi oameni din oraş aveau un sentiment penibil în prezenţa lui“ este marcată de una din acele incerte fapte mîrşave ce se atribuie adeseori marilor personaje dostoievskiene. Într-o noapte de septembrie „cu lună plină, care lumina ca ziua, la o oră destul de tîrzie pentru tîrgul nostru“ (după cum precizează cronicarul), întorcîndu-se de la club „pe din dos“ (într-un grup de „boieri cheflii, vreo cinci sau şase tineri afumaţi“ cărora le ţinea în chip slugarnic, în obişnuitul lui rol de măscărici, tovărăşia) şi zărind-o pe o ulicioară, la „poalele unei îngrădituri de nuiele“ pe Lizaveta Smerdeaşciaia, nebuna oraşului, ce „dormea dusă“ — „culcată printre urzici şi bălării“, Feodor Pavlovici se laudă, ca răspuns la întrebarea „excentrică, aproape neverosimilă“ a unuia „dintre junii boiereşti“, că el ar fi în stare să vadă „într-o vită de speţa asta o femeie“, că „împrejurarea ar avea chiar ceva picant etc., etc.“ Cineva din bandă („unul din ei“) „începu să-l întărîte“ pe bufon în vreme ce ceilalţi amici „scuipară scîrbiţi, fără să-şi piardă totuşi buna dispoziţie, apoi îşi văzură mai departe de drum“. Mai tîrziu, Feodor Pavlovici „se jura pe toţi sfinţii că plecase împreună“ cu ei ; „poate că aşa a şi fost, nimeni n-a reuşit să afle adevărul, niciodată nu s-a ştiut nimic precis în privinţa aceasta“ — comentează, onest şi imparţial, cronicarul. Cînd însă după 5—6 luni Lizaveta e văzută „cu pîntecul la gură“, în oraşul indignat se răspîndeşte zvonul că vinovatul ar fi Feodor Pavlovici. „De unde se scornise vorba asta — se întreabă cronicarul, fără a putea nici de data aceasta să afirme ceva precis. Din banda de cheflii de atunci, din noaptea cu pricina, nu mai rămăsese în oraş decît unul singur, om respectabil, în toată firea, consilier de stat, — cu o familie numeroasă şi fete de măritat, — care în nici un caz nu s-ar fi apucat să trăncănească verzi şi uscate, chiar dacă s-ar fi întîmplat ceva cu adevărat ; ceilalţi cinci se risipiseră care-încotro“. Feodor Pavlovici nu dezminte acuzaţia, iar după ce Lizaveta naşte în grădina lui sărind un zăplaz foarte înalt, practic imposibil de escaladat, toată lumea rămîne cu convingerea că tatăl copilului nu putea fi decît Karamazov. Cam la

Scanned with OKEN Scanner

un an după fuga Adelaidei Ivanovna, Feodor Pavlovici se însoară a doua oară cu o fată de asemenea „tînără de tot", de 16 ani, pe nume Sofia Ivanovna (soţiile eroului au acelaşi nume după tată, ceea ce ar putea să însemne că pentru măscăriciul muieratic toate femeile sînt în fond la fel; pe de altă parte, Ivanovna derivă din numele cel mai specific al onomasticii ruseşti; jignindu-şi soţiile, Feodor Pavlovici jigneşte de fapt Rusia). A doua căsătorie, contractată de data aceasta nu din interes ci din concupiscenţă: „candoarea (Sofiei Ivanovna, o „smerită" din familia marilor Sofii din literatura lui Dostoievski, precum fiica lui Marmeladov sau mama Adolescentului — Arkadi Dolgoruki, n.n.) nu era în stare să-i trezească decît cele mai josnice pofte", durează „vreo opt ani" şi din ea rezultă alţi doi băieţi, Ivan şi Aleoşa (din sămînţa lui Feodor Pavlovici se nasc numai copii de sex masculin, mod de a sublinia virilitatea, potenţa karamazoviană; „bătrînul" Karamazov e un fecundator prin excelenţă şi în prea mică măsură un tată; ca tată el „era o adevărată calamitate", după cum va spune Fetiukovici la proces; tocmai de aceea îşi ‚uită' cu atîta uşurinţă fiii, mai întîi pe Mitea, apoi pe Ivan şi Aleoşa). Căsătoria cu Sofia Ivanovna nu schimbă obiceiurile casei, în care „se adunau tot soiul de lepădături şi se dezlănţuiau adevărate orgii". Feodor Pavlovici continuă să trăiască înconjurat de — după cum spune el — „ţiitoarele mele". „Cam la vreo trei-patru ani după moartea celei de a doua soţii", Feodor Pavlovici pleacă în sudul tătaro-turc al Rusiei, stabilindu-se pentru „cîţiva ani" la Odesa (călătorie şi şedere ce confirmă într-un fel originea ‚păgînă' a Karamazovilor şi care ilustrează perfect aforismul lui Voltaire citat de Dostoievski chiar în caietele la ultimul său roman: „Grattez le Russe — trouverez le tartare"). Aici face cunoştinţă „cu o mulţime de coţcari, papugii şi gheşeftari", dezvoltîndu-şi „iscusinţa (...) de a stoarce bani şi din piatră seacă şi de a strînge parale". Sudul cosmopolit al Rusiei reprezintă o adevărată şcoală pentru tenacele afacerist care este Feodor Pavlovici. În Scotoprigonievsk, orăşelul în care se desfăşoară acţiunea romanului, Karamazov se întoarce definitiv cu „vreo trei ani" înainte de venirea lui Aleoşa (fiul cel mic descinzînd în casa tatălui său cu un an şi ceva în urmă în raport cu debutul acţiunii propriu-zise). Revenit acasă, Feodor Pavlovici aplică plin de sîrg cele învăţate şi îşi extinde activitatea. Împrumută bani în schimbul unor gajuri sigure, deschide „cîteva cîrciumi noi în judeţ". Relaţiile cu Gruşenka încep, în acest cadru, ca nişte simple relaţii de afaceri: „se slujea de ea în tot felul de matrapazlîcuri cu speluncile lui şi bineînţeles o plătea"; abia apoi „a deschis ochii şi a văzut-o mai bine": drept urmare „i s-au aprins călcîiele după Gruşenka", s-a „amorezat lulea" de ea şi a început să-i dea tîrcoale cu „propuneri nu tocmai curate". Cu peste trei săptămîni în urmă a încercat să se folosească de Gruşenka împotriva lui Mitea, propunîndu-i tinerei femei (prin mijlocitorul lui, căpitanul Sneghirev) să răscumpere poliţele fiului aflate în mîna tatălui şi să-l dea apoi ea în judecată pe turbulentul ofiţer, ca acesta să fie arestat şi condamnat. Planul lui Feodor Pavlovici se întoarce însă contra celui ce l-a iniţiat, căci, aflînd de istoria cu poliţele, Dmitri, după ce îl scarmănă pe „şomoiog de cîlţi" (Sneghirev), se duce întins la Gruşenka, pentru a se răfui şi cu ea. Abia cu acest prilej, fiul, la rîndul lui, „a deschis ochii şi a văzut-o mai bine", îndrăgostindu-se pe loc de duşmanca lui. Conflictul de ordin bănesc dintre Feodor Pavlovici şi Mitea (aflat în Scotoprigonievsk de nici două luni) se ascute prin această fatală rivalitate amoroasă: „Un tată gelos pe fiul lui din pricina unei femei desfrînate", rezumă cu indignare situaţia Miusov; „nebun după ea" (după Gruşenka), în urmă cu cinci zile a scos de la bancă 3000 de r. Banii, introduşi într-un plic pecetluit şi legat cu o panglică roşie, constituie nada aurită pe care bătrînul ghiuj i-o întinde frumoasei femei. Căreia îi trimite vorbă şi care, jucîndu-se cu el, îi răspunde că „poate o să vină". Prezentul acţiunii îl găseşte pe Feodor Pavlovici într-o stare de aşteptare avidă: „în ultimele zile, parcă şi-ar fi ieşit din minţi, aşa o aşteaptă", îi spune Smerdeakov lui Ivan în discuţia lor de la poartă. ❻ Cînd, încheindu-şi retrospectivele preliminare, cronicarul îşi începe relatarea propriu-zisă cu o amiază de duminică de la sfîrşitul lui august (primul tom, a cărui publicare în revistă porneşte în 1879, al romanului proiectat ca o dilogie, fiind el însuşi o vastă retrospectivă evocînd întîmplări petrecute în urmă cu 13 ani, deci în 1866, istoria la zi a fraţilor Karamazov constituind materia celui de al doilea tom, rămas nescris), Feodor Pavlovici mai are de trăit mai puţin de 60 de ore (El este personajul care urmează să fie ucis din romanul poliţist inclus în Fraţii Karamazov). Interval, totuşi, suficient ca bătrînul Karamazov să ni se dezvăluie în întregime, pînă la ultima moleculă a fiinţei sale, cu o forţă unică a autodemascării prin cuvinte şi acţiune. Feodor Pavlovici îşi dă poalele peste cap cu gesturi de desfrînare biblică. În scenă, el apare mai întîi ca bufon, provocînd scandalul din chilia stareţului Zosima. Ideea arbitrajului mînăstiresc, a reuniunii

Scanned with OKEN Scanner

de familie în scop de împăciuire (Zosima trebuia să judece între tată şi fiu — Mitea) dar care se dovedeşte pînă la urmă „fără rost", o avusese, „mai mult aşa, în glumă" chiar Feodor Pavlovici (ideea îi fusese sugerată acestuia de fapt de Ivan). Aleoşa se teme însă că tatăl său vrea să vină la stareţ „ca să facă pe măscăriciul sau să joace teatru". Temerile mezinului se adeveresc, căci, deşi promisese să se poarte cuviincios, Feodor Pavlovici nu se ţine de cuvînt. Îl salută laic pe stareţul Zosima, face obscene aluzii la femei, povesteşte anecdote absurde (despre convertirea lui Diderot de către mitropolitul rus Platon : „Prinţesa Daşkova i-a fost naşă, iar naş Potemkin...") şi simulează în batjocură curiozitatea de a şti dacă în Minei se relatează despre un sfînt decapitat care şi-ar fi purtat în braţe „căpăţîna retezată", „sărutînd-o mereu «duios»" (referire la un sfînt catolic, Dionis Pariziannul, evocat nu o dată cu ironie de enciclopedişti ; apare ca personaj în Fecioara din Orléans a lui Voltaire). Sărută, totuşi, de două ori mîna lui Zosima şi în cele din urmă făgăduieşte să tacă „chitic". După sosirea lui Mitea (care întîrziase) Feodor Pavlovici însă „caută ceartă cu lumînarea". Îşi ameninţă fiul cu blestemul părintesc (în eficacitatea căruia evident nu crede) şi chiar îi declară că dacă nu i-ar fi tată l-ar provoca la duel, „cu pistolul, la trei paşi... prin batistă". Ieşind din chilia stareţului bufonul insolent pare să se dezmeticească puţin şi printr-o neaşteptată tresărire de bun-simţ se decide să plece acasă, fără să se mai ducă la masă la egumen (unde împreună cu ceilalţi fusese invitat şi el). Se răzgîndeşte însă şi face „şi ultima boroboaţă", oferă „ultimul act al reprezentaţiei". Scandalul atinge punctul culminant. Ca să se răzbune pe călugări, Feodor Pavlovici îi porunceşte lui Aleoşa (de un an ucenicul lui Zosima) să-şi ia „perna şi salteaua" şi să se întoarcă acasă. Apoi părăseşte mînăstirea cu aceeaşi trăsură hodorogită cu vizitiu cu care venise, însoţit atunci ca şi acum de Ivan. În după-amiaza şi seara aceleiaşi zile, în locuinţa sa plină de şobolani care însă nu-l deranjează pe stăpîn, Feodor Pavlovici are o lungă discuţie teologică, mai întîi cu slugile (polemica Smerdeakov-Grigori), apoi cu cei doi fii ai lui (antagonismul Aleoşa-Ivan). După care, trecînd la subiectul lui favorit (femeile) o evocă pe Sofia Ivanovna şi povesteşte cum a încercat să o vindece de misticism pe a doua lui soţie scuipînd icoana ei favorită (o icoană a Născătoarei). Istorisirea produce asupra lui Aleoşa acelaşi efect ca gestul pîngăririi asupra Sofiei Ivanovna : criza nervoasă a mamei se repetă cu exact aceleaşi manifestări după 20 de ani la fiu. Năvala lui Mitea (care îşi închipuise că Gruşenka venise la tatăl lui) şi molestarea bătrînului de către fiul cel mare încheie pentru Feodor Pavlovici prima zi a acţiunii romanului. Trezindu-se dintr-un scurt somn reparator, pare în toane mai bune : îi dăruieşte lui Aleoşa icoana care săvîrşise ‚minunea' dublei crize de nervi perfect identice, îi permite să se întoarcă la mînăstire şi promite să-i spună „mîine" ceva important. A doua zi dimineaţa însă îl întîmpină pe mezin fără bunăvoinţă, vorbindu-i aproape cu duşmănie. Consultă (reminiscenţă gogoliană) foarte des oglinda (de vreo 40 de ori) ca să-şi examineze faţa masacrată în ajun de Mitea şi declară că are de gînd să mai trăiască „încă mult şi bine" (de aceea nici nu şi-a făcut testamentul). Cu o zi înainte de a muri Feodor Pavlovici (în vîrstă de 55 de ani) speră să o mai ducă încă vreo 20 ! Se gîndise, pe de o parte, să-l bage în puşcărie pe Mitea (pentru că l-a bătut), pe de alta să-i ofere rivalului său o mie sau două de ruble cu condiţia ca acesta să părăsească imediat oraşul singur, fără Gruşenka. Renunţă însă la ambele intenţii ; la prima, ca să facă o impresie bună femeii iubite ; la a doua, în virtutea vechilor sale temeri de om zgîrcit. Se plînge lui Aleoşa de Ivan, în care nu are încredere (instinctul îl îndeamnă să se teamă de el mai mult chiar decît de Mitea) şi care nu vrea să plece la Cermaşnea pentru două-trei zile, aşa cum îl rugase, pentru a trata afacerea vînzării a două loturi de pădure (se ivise un nou cumpărător — v. la Gorstkin) şi mai ales pentru a-i da posibilitatea de a o primi nestingherit în lipsa lui pe Gruşenka. A treia zi a acţiunii începe cu plecarea lui Ivan la Moscova. Feodor Pavlovici îl roagă ca în drum spre staţia de cale ferată Volovoe să se abată pînă la Cermaşnea. Ivan promite. După plecarea acestuia, lui Feodor Pavlovici „parcă-i crescuseră aripi" ; vreo două ceasuri se simţi „aproape fericit" şi în cinstea frumoaselor perspective care credea că i se deschid prin plecarea lui Ivan bău coniac. ‚Criza de epilepsie' a lui Smerdeakov (omul său de încredere !) îi strică însă întrucîtva buna dispoziţie. Seara se încuie în casă şi începe s-o aştepte cu înfrigurare pe Gruşenka : „niciodată pînă atunci inima lui nu fusese legănată de o speranţă atît de dulce : nu se putea să nu vină, era convins că de astă dată avea să vină în sfîrşit..." Între opt şi nouă e ‚fotografiat (una din ultimele imagini ale lui Feodor Pavlovici !) prin geam, de afară, de Mitea, care se furişase pînă lîngă fereastra camerei tatălui său crezînd — din nou — că Gruşenka e înăuntru. Ca să se convingă definitiv că nu e, bate în geam semnalul convenit între bătrîn, Gruşenka şi Smerdeakov, semnal di-

Scanned with OKEN Scanner

vulgat de ultimul lui Dmitri. Auzind ciocăniturile mult aşteptate, Feodor Pavlovici deschide fereastra, o strigă pe femeia dorită şi pomeneşte de cele 3000 de ruble care o aşteaptă; apoi, ca s-o zărească mai repede, se apleacă în afară atît de tare încît e pe punctul să cadă. Oferă astfel fiului ascuns în tufişurile de lîngă fereastră, ca un nou imbold spre crimă, profilul său dezgustător. Pe Mitea, Feodor Pavlovici îl observă abia în momentul în care, învingînd ca prin minune tentaţia omorului, fiul şi rivalul lui se smulge din locul pîndei indecise, imprevizibile şi o ia la fugă prin grădină, spre gard. De acolo îi parvin în curînd strigăte şi zgomote de harţă din care deduce că Grigori, sluga credincioasă ce se grăbise să vadă în Mitea un criminal, a fost ucis. ‚Apare', pentru a doua oară în acea seară, Gruşenka, anunţată de această dată de Smerdeakov, căruia bătrînul îndrăgostit îi deschide în cele din urmă, după ezitări, uşa. Adevăratul criminal pătrunde în odaie şi îl loveşte pe la spate cu un presse-papiers în creştet pe Feodor Pavlovici, pe cînd acesta o căuta din nou pe Gruşenka, de la fereastră, în întuneric. Cadavrul bătrînului Karamazov e descoperit de Marfa Ignatievna, nevasta primului ‚ucis', Grigori, şi examinat de autorităţi, care nu întîrzie să descindă la locul crimei. Înmormîntarea lui Feodor Pavlovici Karamazov, care are loc în ajunul întoarcerii de la Moscova a lui Ivan, este omisă de cronicar. ● Sufletul „prea larg" de care se plînge Mitea este deja apanajul lui Feodor Pavlovici: în aceeaşi zi bătrînul Karamazov donează o mie de ruble mănăstirii şi îi înjură pe călugări! Trăsături şi tendinţe contradictorii se ciocnesc şi coexistă în el. Bufon „din faşe" („aşa m-am născut"), Feodor Pavlovici este în acelaşi timp un om care strînge bani, un afacerist, un avar; „un măscărici în carne şi oase! Aşa mă şi recomand", declară personajul lui Zosima în scena din chilia stareţului. Unde povesteşte apoi două mici întîmplări din trecutul său: prima (petrecută cu „vreo şapte ani" în urmă într-un tîrguşor unde avea „nişte daraveri de pus la cale" şi unde se împrietenise cu „nişte negustori mai mărunţei") cu un ispravnic („un munte de om, gras, bălan şi ursuz din fire") pe seama căruia îşi permisese să facă un joc de cuvinte, a doua („sînt mulţi ani de atunci") cu soţia unei „persoane influente", pe care, referindu-se la calităţile morale ale femeii, o apreciase ca „o fiinţă generos croită", întîmplări menite a ilustra şi explica o (pretinsă) cauză a maimuţărelilor sale (dorinţa de a juca rolul de bufon din amabilitate, ca să facă lumea să rîdă). În aceeaşi scenă însă Zosima îl asigură că mai ales „din pricina ruşinii se întîmplă tot ce se-ntîmplă". Oriunde se duce e privit ca un măscărici şi atunci el se şi poartă, de ciudă, ca atare; „de multe ori nici eu nu ştiu prea bine de ce mă maimuţăresc" — recunoaşte altădată Feodor Pavlovici, numit în roman „bufonul", „saltimbancul", „acest Esop" sau „Pierrot". În Introducere la seria de articole despre literatura rusă (1861) Dostoievski atacase deja fenomenul socio-psihic al ruşinii. Această ruşine diagnosticată de stareţ ca principala cauză a ‚bolii' lui Feodor Pavlovici este în viziunea scriitorului expresia vanităţii nemărginite şi nemaimărginite de nimic, a unui amor propriu exacerbat în cadrul civilizaţiei burgheze moderne prin intensificarea relaţiei sociale şi pierderea credinţei (suprimarea sentimentului de creatură dependentă de divinitate): „Un sceptic spunea că secolul nostru este secolul vanităţii irascibile. A acuza întreaga lume — ar fi desigur exagerat; însă nu poţi să nu accepţi că există printre contemporanii noştri un tip de om capabil să suporte orice dezonoare doriţi — chiar şi epitetele de ticălos, escroc, hoţ cu condiţia ca aceste epitete să nu fie formulate prea străveziu, prea apăsat, să fie îmbrăcate, ca să ne exprimăm astfel, în delicate forme mondene... Numai ironiile la adresa inteligenţei sale el nu e în stare să le suporte, să le ierte, niciodată nu le va uita şi cu mare plăcere se va răzbuna pentru ele la prima ocazie (...) Cunosc, de exemplu, un... să-i spunem industriaş (doar astăzi industria e la modă, chiar şi în literatură; de altfel industriaş e un cuvînt aşa de general, de inofensiv, aproape abstract) ...Deci dacă cineva l-ar întreba pe acest industriaş ce preferă: epitetul de escroc sau de prost? — atunci el, vă asigur, va opta pe loc pentru escroc în ciuda faptului că, deşi într-adevăr escroc, e totuşi incomparabil în mai mare măsură un prost decît un escroc, ceea ce singur o ştie şi mai ştie că toţi ştiu asta. Iată de ce în secolul nostru oamenii devin uneori atît de sfioşi cînd e vorba să-şi exprime convingerile lor, chiar şi cele mai intime. Ei se tem că vor fi consideraţi înapoiaţi, neinteligenţi. Inteligenţa, inteligenţa, cea mai neliniştită temere pentru propria inteligenţă — iată în ce constă esenţialul!" Bătrînului Karamazov „îi plăcuse totdeauna să joace teatru, intrînd în pielea celor mai diverse personaje". După fuga Adelaidei Ivanovna, umple gubernia cu „tînguirile lui lăcrimoase". S-ar fi putut crede că „rolul ridicol de soţ încornorat" îi dădea o ciudată satisfacţie deoarece „avea prilejul să se arate într-o nouă postură comică". „Te lauzi de parc-ai fi fost avansat", îl amendează în această împrejurare „unii

Scanned with OKEN Scanner

mucaliți". La moartea lui bufonul lasă însă o avere evaluată la începutul romanului „la aproape o sută de mii de ruble bani gheață" (în descendența domnului Proharcin, Feodor Pavlovici Karamazov este autorul unui surprinzător capital postum). Întreaga sa viață a fost „un om foarte socotit", calculat pînă și în ticăloșie. Cu exact o clipă înainte de a comite o faptă ce l-ar fi dus în fața justiției măscăriciul agresiv, scandalagiul insolent avea grijă și știa să se înfrîneze. Acest ins socotit, calculat este însă „în același timp și un om absurd". Trăsături ce par să se anuleze se ‚suportă' în sufletul insuportabilului bătrîn Karamazov. Căci cei de felul lui, „oricît de absurzi ar fi, se pricep de minune să-și aranjeze afacerile, singurul lucru pare-se la care se pricep cu adevărat". Feodor Pavlovici se „pricepe" însă la fel de bine și la femei. E „un desfrînat de cea mai vulgară speță", un „mușieratic, gata oricînd să se aprindă la prima chemare de cum vedea o fustă" : „pentru mine...de cînd trăiesc n-a existat o singură femeie urîtă, asta mi-e legea !", declară el „la un păhărel de coniac" feciorilor săi Ivan și Aleoșa. Citează pe „un moșneag" din satul Mokroe cu care a stat de vorbă despre obiceiul celor de acolo de a bate fetele date înainte de măritiș „pe mîna flăcăilor să le mustruluiască" și mărturisește că a pus ochii pe „o fetișcană" de la Cermașnea care deocamdată „umblă desculță". În mult mai mare măsură decît dublul său benign Maximov, poreclit astfel, Feodor Pavlovici însuși e un von Sohn, a cărui scandaloasă istorie o rezumă în sufrageria egumenului : „Prea sfinția-voastră, poate că nu știți cine a fost von Sohn... Odată, de mult (la 28 și 29 martie 1870, n.n.), a avut loc un proces la curtea cu juri (din Petersburg, n.n.) ; un cetățean fusese asasinat într-un lăcaș de preacurvie — așa li se spune la dumneavoastră mi se pare acestor stabilimente ; fusese ucis și prădat, și cu toate că era la o vîrstă destul de respectabilă îl băgaseră într-o ladă pe care au bătut-o în cuie și au expediat-o cu fraht în regulă de la Petersburg la Moscova, cu vagonul de bagaje. În timp ce lada era bătută în cuie, știți ce făceau matracucele ? cîntau din guslă ca niște nerușinate — vreau să zic la pian. Asta a fost von Sohn. Ai înviat din morți, nu-i așa, von Sohn ?", i se adresează el din nou lui Maximov. Ca și von Sohn, afemeiatul Feodor Pavlovici moare din cauza viciului său, în călduri, și se poate spune tot într-o casă de toleranță căci locuința lui se transformase demult în ceva asemănător „acestor stabilimente". Degradarea animalică, porcină a bătrînului Karamazov e sugerată și de amănuntul că în ziua în care e ucis el mănîncă la prînz „lături sadea" (pregătite, în lipsa bucătarului de meserie Smerdeakov, ce își simula criza de epilepsie, de Marfa Ignatievna). „S-a înșurubat în senzualitatea lui, ca și cum ar fi încremenit pe un soclu de piatră", spune despre tatăl său Ivan. Pe „soclu" se urcă deci în cazul lui Feodor Pavlovici avarul afemeiat, desfrînatul. Zgîrcitul și banii lui (de care va avea nevoie cînd va fi bătrîn și femeile nu vor mai voi să vină la el cu aceeași plăcere) trec în slujba viciului. Umil linge-blide în tinerețe și bufon obraznic nu o dată amenințat cu bătaia pentru glumele lui și chiar bătut (lucru cu care de altfel se laudă) Feodor Pavlovici este totodată „arogant" și deosebit de sensibil la orice i-ar fi putut răni amorul propriu" : îi plăcea să-i pună uneori el pe alții în rolul de măscărici, nu catadicsea să răspundă „unui dughengiu sau tîrgoveț oarecare" și vorbea doar atunci cînd se afla într-un „cerc de funcționari sau de boieri din oraș". Orgoliul explică și perseverența în rău a personajului : „Din moment ce am început, de ce să nu duc lucrul pînă la capăt ?", își spune el în cursul scandaloasei sale vizite la mînăstire (raționament tipic ticăloșilor dostoievskieni, niște disperați de fapt, disperați de a nu putea fi buni și din această cauză voind să sublinieze cît mai apăsat că nu sînt !). Un orgoliu întors pe dos explică și faptul, observat de Zosima, că lui Feodor Pavlovici „îi face plăcere să se simtă jignit". Trufia personajului plutește ca un nufăr monstruos pe balta decăderii și decrepitudinii sale ; „îmbătrînit înainte de vreme", „se buhăise din pricina băuturii" și „nu mai părea să fie chiar în toate mințile" : fără Grigori, sluga sa credincioasă, ar fi „intrat desigur în cine știe ce buclucuri serioase". Sufletul „inform și plin de contraste" al lui Feodor Pavlovici, „laș și cutezător în același timp" a fost evocat și de Gorki. Acolit și măscărici și totodată redutabil exponent al Rusiei moșierești de dinainte de reformă (în salonul unde Feodor Pavlovici obișnuia să servească masa cele două portrete aparent întîmplătoare, al unui fost guvernator al regiunii în urmă cu 30 de ani și al unui arhiereu de mult răposat întru Domnul, simbolizează puterea birocrat-bisericească de care se sprijină bătrînul ateu Karamazov), afacerist prudent și tenace și totodată „cel mai absurd și mai aiurit ins de la noi din județ" (după cum afirmă cronicarul), Harpagon risipitor cînd este vorba de femei, Feodor Karamazov se definește ca o anti-definiție prin excelență. Dar nu numai acest tip de contradicții, între elemente sociale și morale de ordin negativ, ci și contradicția dintre Bine și Rău asigură o anumită „lărgime" sufletească primului Karamazov. „Prea e scîrbos !", spune Mitea

Scanned with OKEN Scanner

despre tatăl său iar un mare scriitor contemporan cu Dostoievski, Saltîkov-Şcedrin îl consideră pe Feodor Pavlovici „nu om, ci vîrcolac" : „E o făptură necurată căreia trista întîmplare i-a dat posibilitatea să ne uimească printr-un chip uman". Cu toate acestea, bătrînul Karamazov are cîteva calităţi şi chiar unele momente de omenie. E inteligent („Mă pricep la fizionomii", spune Feodor Pavlovici, căruia îi „place spiritul fin, ingeniozitatea") şi nu întru totul lipsit de cultură : „tatăl fraţilor Karamazov nu e cîtuşi de puţin un om prost, el e foarte deştept, aproape egalul lui Ivan în această privinţă, dar e un om rău" — scrie în Jurnalul său Kafka, mereu obsedat de tema tatălui. În ‚textul' care îi revine în roman Feodor Pavlovici citează pe Luther şi din Ch. Perrault, îşi compară fiii (pe Ivan şi Mitea) cu Karl şi Franz Moor (deci Schiller a lăsat urme pînă şi în conştiinţa bătrînului Karamazov !), se referă la un personaj din Un erou al timpului nostru de Lermontov. Se poate deduce că îl preţuia în mod deosebit pe Gogol din moment ce îi recomandă lui Smerdeakov să citească Serile în cătunul de lîngă Dikanka. Îi sînt proprii o anumită naivitate („Oamenii, cît ar fi ei de răi, sînt adeseori mai naivi decît s-ar putea crede şi au o candoare pe care nimeni nu le-ar bănui-o", afirmă cronicarul la sfîrşitul primului capitol al romanului operînd o fină şi profundă disociere), o anumită corectitudine (plătea în chip regulat simbria slugilor sale) şi chiar un anumit simţ justiţiar (crede nu „că totul este permis" [ca Ivan] ci, dimpotrivă că „dreptatea" cere ca el să fie luat în furci — în cazul că există iad şi furci : „Că dacă nu m-ar azvîrli pe mine, cum rămîne atunci ?"). Cele mai bune momente ale personajului sînt datorate relaţiilor cu Aleoşa, pe care, după întoarcerea fiului în oraşul natal, ajunge să-l îndrăgească sincer, adînc : „Mi te-ai lipit de suflet", spune tatăl mezinului cînd acesta îl anunţă că doreşte să intre la mînăstire. „Numai cu tine sînt bun, altminteri sînt hain la suflet", mărturiseşte bătrînul Karamazov într-o discuţie cu Aleoşa. Acesta, la rîndul său, ştia „că taică-său era în stare să lovească în oricine, numai în el nu". Rechemarea lui Aleoşa acasă în duminica ‚scandalului' mînăstiresc cu care începe acţiunea romanului — manifestare teatrală de autoritate părintească — nu reprezintă decît „un gest înfăptuit numai aşa, de dragul artei" („La fel se întîmplase — notează cronicarul — cu un tîrgoveţ de la noi din oraş care, de ziua lui onomastică, avînd casa plină de musafiri, la un moment dat, furios că nu mai capătă nici o picătură de vodcă, se apucase să facă praf vesela, să rupă hainele de pe el şi de pe nevastă-sa, să spargă mobila din odaie, ba chiar şi geamurile, şi toate astea fără nici un motiv, numai aşa, de dragul artei"). De altfel, în aceeaşi zi, Feodor Pavlovici îşi suspendă interdicţia, încuviinţîndu-i fiului să se întoarcă la călugării lui şi dăruindu-i pe deasupra iconiţa Născătoarei, profanată de el în tinereţe (episodul cu Sofia Ivanovna) ; „în felul său" Feodor Pavlovici ţinea şi la Smerdeakov cu care se purtase destul de bine mai ales după ce aflase că băiatul e epileptic (îi adusese atunci chiar şi „un medic"). Deloc emoţionat de plecarea lui Ivan la Moscova (plecare ce de fapt îl bucură) tatăl îi urează totuşi fiului să nu fie „chiar aşa supărat" pe el şi pare în general conciliant. Îl transformă pe bătrînul Karamazov şi pasiunea sa tîrzie pentru Gruşenka, din cauza căreia devine risipitor după ce „toată viaţa fusese robul banului". În scena din chilia stareţului el (şi nu Mitea) apără ca un cavaler onoarea tinerei femei împotriva lui Miusov şi a călugărilor, decît care — proclamă Feodor Pavlovici, ea e „de o mie de ori mai sfîntă". Cînd înţelege din năvala şi spusele lui Dmitri că Gruşenka s-ar putea afla la el în casă (scena de familie din salon, cu „senzualii" între ei) bătrînul Karamazov, în prima clipă speriat ca un copil de apariţia neaşteptată a fiului cel mare, se metamorfozează uluitor : „Ca prin farmec, orice urmă de spaimă îl părăsi". Patima pentru Gruşenka face din Feodor Pavlovici aproape un erou ! Ne putem întreba dacă această patimă nu este chiar o dragoste adevărată (prima şi ultima pe care o încearcă personajul). În orice caz Feodor Pavlovici moare din cauza Gruşenkăi (lipsa lui de prudenţă faţă de Smerdeakov după ‚vizita' lui Mitea ar fi de neconceput dacă bătrînul n-ar fi îndrăgostit) şi cu numele ei pe buze, strigat în noapte de la fereastră. Caracterizarea pe care procurorul i-o face lui Feodor Pavlovici Karamazov la proces : „Orice pîlpîire de spiritualitate se stinge, în schimb pofta de viaţă se dezlănţuie peste măsură" este, desigur, valabilă. Cu condiţia de a nu o absolutiza. Căci nu „orice (s.n.) pîlpîire de spiritualitate se stinge" în sufletul personajului : „omul acesta libidinos şi adeseori, în senzualitatea lui, crud ca o insectă veninoasă, în momentele de beţie simţea deodată un fel de nelinişte spirituală, o teamă, ceva ca un şoc moral, cu simptome concrete." (Atunci avea nevoie de asistenţa lui Grigori.) Un „şoc moral" simte Feodor Pavlovici şi după venirea în oraş a lui Aleoşa care trezeşte în conştiinţa tatălui „unele reminiscenţe de mult adormite". Datorită fiului său mai mic, a prezenţei şi influenţei lui, bătrînul Karamazov „înţele-

Scanned with OKEN Scanner

sese ceva ce nu voise să înțeleagă pînă atunci". Că lui Feodor Pavlovici nu i se închide orice portiță de salvare rezultă și din faptul că scriitorul îi atribuie păreri precum cele pe care bătrînul măscărici le exprimă vociferînd în scena de la egumen: „Care-i mentalitatea la noi? Cine a greșit o dată, e pierdut pe veci. Ei, uite, eu nu sînt, nu pot să fiu de acord cu asta!" În limbajul care-i este specific personajul exprimă aici în fond concepția lui Dostoievski (și a lui Isaac Sirianul: „Greșelile tuturor oamenilor sînt ca un pumn de nisip căzut în mare, în asemănare cu pronia și cu mila lui Dumnezeu") despre nemărginirea mizericordiei divine, despre posibilitatea păcătosului (a oricărui păcătos!) de a se mîntui prin adevărată pocăință. ● Și totuși, bătrînul Karamazov este în primul rînd o „pramatie" (după cum singur recunoaște), „o canalie" (părerea naratorului). „Numai cu tine sînt bun, altminteri sînt hain la suflet", îi mărturisește (v. mai sus) Feodor Pavlovici lui Aleoșa. Hain îl numește pe Karamazov și cronicarul: „Era sentimental de felul lui. Hain și sentimental". Această trăsătură a personajului a fost remarcată, după cum am văzut, de Kafta. La rîndul lui, Gorki îl considera pe Feodor Pavlovici „de o răutate morbidă"; „crud ca o insectă veninoasă" uneori, intenționase chiar să-l dea în judecată pe nenorocitul tată de familie Sneghirev, fostul său om de încredere. Întrebat odată de „nu știu cine" de ce îl urăște pe „cutare", răspunde: „omul nu mi-a făcut nimic, ce-i drept, în schimb, eu i-am făcut o porcărie crasă, și de atunci nu mai pot să-l văd în ochi, îl urăsc, numai și numai din pricina acelei porcării!". Hain, personajul reprezintă totodată și o întruchipare a minciunii: „am mințit toată viața, zi de zi, ceas de ceas", declară el; demagog, deplînge fățarnic pe „Mujicul rus" (despre care în realitate crede că este „un ticălos" ce „trebuie mustruluit cu nuiaua") și îi demască, folosind clișeele limbajului indignării sociale, pe călugări: „Sugeți sîngele norodului, sfinți părinți!". În chilia starețului Zosima, Feodor Pavlovici proclamă teatral, interpretînd de data aceasta un rol biblic: „minciună sînt din cap pînă în picioare". Deși, ca de obicei, bufone, aceste cuvinte de autodivulgare sună grav, sugerează ceva primejdios și sumbru. Ele pun în lumină demonismul personajului care nu exclude posibilitatea de a fi o gazdă a necuratului. Evocîndu-și firea și tinerețea de măscărici, Feodor Pavlovici spune glumind cu tîlc: „poate să-și fi băgat cumva și necuratul coada, o fi stînd chincit pe undeva în mine, dar n-aș crede să fie un drac mai răsărit!" (nici dracul lui Ivan nu va fi „mai răsărit"). Îl preocupă iadul de care se îndoiește întrebîndu-se dacă are tavan și dacă în el există furci și din ce material sînt făcute; „sînt credincios, cred în Dumnezeu", declară deloc evlaviosul Karamazov lui Zosima, adăugînd însă că în ultima vreme i s-a „cam zdruncinat credința". De fapt, e ateu, fiind convins că „odată ce ai apucat să închizi ochii nu te mai trezești". Demonismul personajului se exprimă cu precădere în „tema profanației": „Tema lui Feodor Pavlovici este tema «profanației», tema monstruozității morale și estetice" (R. L. Jackson) „Dumneata pîngărești tot ce atingi!", îi spune Miusov la mînăstire unde Feodor Pavlovici a venit (crede Mitea) „numai ca să facă scandal" și unde în orice caz maimuțărelile și impertinențele lui se țin lanț: „Te-te-te", îi răspunde el egumenului ce se smerește în fața obrăzniciilor sale, după ce mai înainte îi jignise pe călugări, care — zice Karamazov — vor să-l cumpere „cu rîbițe pe Dumnezeu". Critică spovedania publică, în cinste la mînăstire (repetînd de fapt acuzațiile dușmanilor lui Zosima) și declară că va face „un memoriu către Sinod"; amenință că îl va lua acasă pe Aleoșa etc. În prima zi a acțiunii romanului Feodor Pavlovici nu face decît să pîngărească, de la amiază pînă seara, pe toți și totul: biserica, pe Dumnezeu și pe slujitorii lui — la mînăstire; poporul, Rusia pe care o urăște, amintirea primei sale soții și în general femeia, frumusețea și simbolul ei estetic suprem, chipul Născătoarei — în salonul familial, „la un păhărel de coniac". Episodul cu icoana insultată pe vremuri nu numai pentru lecuirea de misticism a Sofiei Ivanovna ci și ca o directă provocare a divinității: „am s-o scuip în fața ta și ai să vezi că n-o să pățesc nimic!" constituie nu doar o evocare ci și o reactualizare (repetare) a profanării. Istorisind vechea întîmplare Feodor Pavlovici își semnează s-ar zice condamnarea la moarte. Blasfemia, odată răbdată, va fi a doua oară pedepsită. Prompt. „Le victime est ici (în romanul Frații Karamazov, n.n.) son propre bourreau, et le bourreau des siens. Il n'y a, dans toute cette histoire, qu'un seul criminel: Fiodor Pavlovitch" (Jacques Madaule). Punînd în cea mai crudă lumină „plăcerea lui (Feodor Pavlovici, n.n.) de a călca în picioare tot ce este sfînt", scena cu icoana, retrăită de fapt nu numai de bătrînul Karamazov (care o relatează cu poftă) ci și de Aleoșa (care, ca și mama lui, nu poate s-o suporte și face o criză de nervi) reprezintă „momentul în care trecutul și prezentul, unindu-se, determină viitorul" (R. L. Jackson). ● „nu puteam să-l sufăr (...), nu puteam să-l văd în ochi, avea ceva necinstit în el, i se citea asta pe față, detestam fanfaronada lui

Scanned with OKEN Scanner

(...), zeflemelile lui, lipsa lui de credinţă"; „totul, totul la el mi se părea odios!" — declară Mitea la interogatoriu; „cel mai puternic simbol în literatura rusă al nobilimii în descompunere" (A. S. Dolinin), Feodor Pavlovici Karamazov, anticipat în opera lui Dostoievski de Jerebeatnikov din Amintiri din Casa morţilor, de Ejevikin şi Foma Fomici Opiskin din Satul Stepancikovo şi locuitorii săi, de Lebedev din Idiotul, laş („sînt oameni în pieptul cărora bate inima lui Alexandru Macedon, alţii au inimioara căţeluşei Fidelka. Aşa ca mine...", spune personajul) şi totodată cutezător (obraznic şi cu Dumnezeu, tatăl-bufon prefigurează marea revoltă a lui Ivan împotriva divinităţii) constituie o apariţie monumentală. „De obicei Dostoievski — arată A. S. Dolinin — neglijează precizia desenului, caracterul sculptural al portretului exterior. Feodor Pavlovici Karamazov reprezintă o excepţie de la regulă." Chipul personajului este evocat în Cartea întîi, IV: „pe figura lui se putea citi cu uşurinţă atît caracterul, cît şi felul său de viaţă. Pe lîngă pungile ce atîrnau veştede sub ochişorii lui bănuitori, ironici şi pururea aroganţi, pe lîngă sumedenia de cute subţiri ce-i brăzdau obrăjorul dolofan, de sub bărbia lui ascuţită ieşea în afară, lunguieţ şi bulbucat ca o pungă cu bani, mărul lui Adam, făcînd ca mutra lui să pară pe cît de libidinoasă, pe atît de respingătoare. Dacă mai adăugăm că avea o gură mare, pofticioasă, cu buze groase ce lăsau să i se vadă dinţii stricaţi, ca nişte cioturi negricioase, portretul va fi pe deplin creionat. Cînd vorbea, te împroşca tot cu salivă. El însuşi, de altminteri, lua în derîdere propria-i înfăţişare, deşi părea cît se poate de mulţumit de sine. Îi plăcea de obicei să atragă atenţia asupra nasului său, un nas acvilin, potrivit ca mărime şi foarte subţire. «Adevărat nas de roman, zicea el; nasul împreună cu mărul lui Adam îmi dau — nu-i aşa? — aerul unui patrician roman, bineînţeles din timpul decăderii Imperiului»". Portretul impune marea întrebare retorică, clocotind de indignare, încărcată de ameninţări, a lui Mitea: „De ce mai face umbră pămîntului omul ăsta?". Şi totuşi Feodor Pavlovici are un rost în lume. Existenţa sa e justificată de complexitatea şi fecunditatea ce-i sînt proprii într-un grad uluitor: „On dirait que toutes les virtualités de l'âme russe, et même de l'homme en général, se sont rencontrées dans les reins de Fiodor Pavlovitch" (Jacques Madaule.) Fire haotică („stihiile naturii sale spirituale — scria V. V. Rozanov — s-ar zice că şi-au pierdut centrul lor de coeziune. În ea nu mai funcţionează normele reglatoare"), Feodor Pavlovici Karamazov e nebuloasa din care se nasc planetele Dmitri, Ivan, Aleoşa. Un erou, un cugetător şi un sfînt îi datorează, totuşi, viaţa.

KARAMAZOV, DMITRI FEODOROVICI (MITEA), Fraţii Karamazov. Fiul cel mai mare, în vîrstă de 27 sau 28 de ani, al lui Feodor Pavlovici Karamazov, din prima căsătorie a acestuia. Rămas, practic, de mic orfan: abia împlinise trei ani cînd mama lui, Adelaida Ivanovna (de la care băiatul a moştenit sîngele aprins, romantismul) îl abandonează, fugind din casa soţului ei cu un seminarist, Mitea, de care tatăl său „uitase pur şi simplu", este lăsat un an întreg să crească la voia întîmplării în coliba lui Grigori, sluga familiei. Un martor al acestui interval din biografia eroului a fost doctorul Herzenstube, care la proces va povesti — în una din cele mai emoţionante pagini ale romanului — cum făcîndu-i-se milă de copilul trimis „să şadă cu slugile în curtea din dos", unde „alerga cu picioruşele goale şi cu pantalonaşii prinşi numai într-un năsturel", i-a cumpărat şi i-a dăruit într-o zi un funt de alune învăţîndu-l (îl pune să rostească după el) cuvintele ce denumesc în limba germană Sfînta Treime, „Gott der Vater", „Gott der Sohn", „Gott der heilige Geist". La vîrsta de patru ani Dmitri părăseşte pentru multă vreme incinta casei părinteşti şi perimetrul orăşelului natal, luat fiind, mai întîi, sub oblăduirea lui Miusov, unchiul său de-al doilea după mamă (şi ea o Miusova), la care se mută. Miusov pleacă însă curînd în străinătate şi uită la rîndul său de copil, încredinţat „unei cucoane din Moscova, şi ea tot o mătuşă de a doua". Cînd mătuşa — nu peste mult timp — sucombă, Mitea e preluat „de una din fiicele ei măritate". Apoi, Dmitri îşi schimbă pentru a patra oară domiciliul, dar în ce împrejurări, cronicarul nu ne mai spune (şi deşi promite să revină asupra lor în altă parte, nu se va ţine de cuvînt). Nu mai puţin agitate sînt adolescenţa eroului şi prima lui tinereţe: nemaiaşteptînd să-şi termine liceul, intră la o şcoală militară, după care ajunge tocmai în Caucaz, unde îşi cîştigă galoanele de ofiţer. Se bate în duel şi este degradat, apoi îşi recapătă gradul (în prezentul acţiunii Dmitri Feodorovici Karamazov este „porucic [locotenent] în rezervă"; înşelîndu-se asupra gradului său, pe care se mulţumesc să-l aproximeze, unele personaje ale romanului, precum Gruşenka, Fenia sau Samsonov, îl numesc însă pe Mitea „căpitan"). Ca militar, eroul începe să ducă acea viaţă bezmetică ‚obligatorie' atît din punctul de vedere al mentalităţii castei ofiţereşti din care făcea parte cît şi din acela al temperamentului său karamazovian. Se ţine de chefuri şi contractează datorii,

Scanned with OKEN Scanner

fiind dintre feciorii lui Feodor Pavlovici singurul „care crescuse convins că are ceva avere şi că la majorat se va putea bizui pe o situaţie independentă". Primii bani de la tatăl său îi capătă într-adevăr abia după ce împlineşte 21 de ani, cînd se întoarce în oraşul natal (atunci îl vede pentru întîia oară la faţă pe Feodor Pavlovici !) „ca să-şi lămurească situaţia materială". Obţinînd „o sumă oarecare" şi promisiunea de a i se trimite „regulat veniturile moşiei" (Cermaşnea, moştenită, împreună cu „o casă în oraş", despre care însă nu mai vine vorba în roman, de la mama lui, Adelaida Ivanovna), Mitea nu zăboveşte prea mult în casa tatălui. Versat om de afaceri, acesta pricepe repede că fiul pur şi simplu habar nu are de valoarea reală a moşiei ; crede în consecinţă că îi va fi „foarte uşor să-i închidă gura — fie chiar numai pentru o bucată de vreme — cu cîţiva gologani". Se mulţumeşte deci (după prima lor întrevedere) să-i expedieze din cînd în cînd „sume derizorii" ; „la vreo patru ani" după cea dintîi descindere a lui în Scotoprigonievsk, Mitea revine în oraş ca să lămurească definitiv cu Feodor Pavlovici toate acele „răfuieli băneşti" ce vor încorda atît de mult relaţiile dintre tată şi fiu şi vor contribui la declanşarea catastrofei. Spre marea lui mirare însă (un adevărat şoc de fapt : „mult nu lipsise ca să-mi pierd minţile cu desăvîrşire") fiul află de la tatăl său „că (el, Mitea) nu mai avea nici un sfanţ". Cu toate acestea, în tîrgul unde se afla încartiruit batalionul de linie în care va fi încadrat după reabilitarea lui şi unde o va cunoaşte pe Katerina Ivanovna (în marele vis cu „copchilaşul" reapare ţinutul de stepă în care eroul „îşi făcuse pe vremuri serviciul" dar e greu de ştiut dacă tîrgul cu pricina se găsea în acel ţinut de stepă sau dacă e vorba — mai curînd — de două perioade diferite ale anilor de serviciu militar, efectuat de Dmitri) fiul mai primeşte de la tatăl său încă 6000 de r., sumă în schimbul căreia renunţă în chip „formal" la orice alte pretenţii băneşti de la Feodor Pavlovici (existenţa unui act în acest sens este confirmată la proces) şi cu ajutorul căreia — a unei părţi din ea — o şantajează pe Katia. Întîlnirea cu Katerina Ivanovna reprezintă cel mai important eveniment din trecutul eroului. Ea are loc la puţină vreme după mutarea (pare-se disciplinară) a praporgicului Dmitri Karamazov într-un batalion de linie şi descinderea chipeşului ofiţer (primit de toată lumea „cu braţele deschise") în tîrgul în care batalionul era încartiruit şi în care într-o zi soseşte, „numai aşa, în vizită, nu de tot", ca proaspăt absolventă a unui „pension din capitală pentru fetele din aristocraţie", Verhovţeva. Cronologic, întîlnirea celor două personaje se situează în iarna anului în care începe, pe la sfîrşitul lui august, acţiunea romanului. Cum Katerina Ivanovna era chiar fiica (a doua fiică, din a doua căsătorie) comandantului batalionului, a bătrînului colonel care nu putea să-l „înghită" pe Mitea şi „se lega" mereu de el (din fericire însă „o persoană influentă" din oraş îl luase pe tînăr „sub aripa sa ocrotitoare") şi cum apariţia fetei, „o frumuseţe excepţională", stîrneşte în mica localitate din cine ştie ce capăt de provincie o vîlvă care indispune pe bărbatul arătos şi răsfăţat de femei (punîndu-i în acelaşi timp ambiţia la încercare) relaţiile dintre Dmitri Karamazov şi viitoarea lui logodnică debutează duşmănos, ca o aprigă înfruntare de orgolii. La o serată („acasă la comandantul bateriei"), dînd cu ochii de locotenentul care tocmai făcuse „o dăndănaie", „de a vuit tot oraşul", Katerina Ivanovna îl măsoară „din cap pînă-n picioare", cu aroganţă, desigur, dar şi cu interes ; cel privit însă nu catadicseşte să facă „nici măcar un pas" spre ea, „adică — după cum va comenta mai tîrziu Mitea însuşi scena — «nu mă interesează, nu vreau să ştiu cine eşti»" ; peste cîteva zile, „tot la o serată", cînd Dmitri se hotărăşte să-i adreseze cîteva cuvinte, fata îşi ia, prompt, revanşa, uitîndu-se la el „de sus". Războiul este declanşat. Mitea vrea să se răzbune nu numai din pricina „indiferenţei" pe care i se pare că i-o arată domnişoara venită din capitală ci şi din cauza superiorităţii ei intelectuale şi morale, superioritate resimţită ca o umilinţă personală de ofiţerul incult şi grosolan. Între timp acesta continua s-o ţină „numai într-un chef şi un tămbălău", încît pînă la urmă colonelul, ca să-l mai potolească, se vede nevoit să-i dea „trei zile de arest". Tocmai atunci s-a nimerit ca Mitea să primească de acasă, de la tatăl său, cele 6000 de r. şi „cam tot atunci" o „scrisorică de la un prieten" îl informează „că cei de sus nu erau deloc mulţumiţi" de colonel, bănuit „de a fi intrat în banii regimentului". Sosirea, „puţin după aceea", în inspecţie a comandantului diviziei, care îl face, după cum se află imediat, „cu ou şi cu oţet pe colonel", confirmă eroului cele comunicate de prietenul său şi provoacă o bruscă schimbare în atitudinea protipendadei oraşului faţă de bătrînul militar şi de familia lui. „Atunci am găsit că-i momentul să fac prima figură", va povesti mai tîrziu Mitea, evocîndu-şi necruţător greşelile tinereţii cazone. Întîlnind-o într-o zi pe Agafia Ivanovna, sora vitregă a Katerinei Ivanovna, Dmitri îi dă ca sigură ştirea („sub pecetea tainei" aflase cum se petreceau în realitate lucrurile şi cît de rău

stăteau ele în clipa de față) că tatălui ei „îi lipseau patru mii cinci sute de ruble, banii statului", adăugînd că dacă nu vrea să-l vadă „la închisoare sau retrogradat la bătrînețe" să o trimită la el în ascuns pe „duduița de la pension": „împrejurarea face — spune el — să am tocmai patru mii de ruble în casă, poate mă îndur să i le dau dumneaei personal, bineînțeles cu obligația de a păstra cu sfințenie secretul". Ceea ce urmează nu face parcă decît să pregătească deznodămîntul dorit de Mitea. La regiment sosește „un maior nou" care „preia comanda batalionului". Fostul comandant „se îmbolnăvește subit", „rămîne două zile închis în casă și întîrzie să lichideze socotelile" iar cînd e somat s-o facă încearcă să se sinucidă. În aceeași seară, Dmitri Karamazov, care locuia cu chirie „la două bătrîne, văduve de funcționari, supuse și respectuoase" și care, gata „dichisit", tocmai se pregătea să iasă în oraș, are surpriza și satisfacția de a o vedea pe Katerina Ivanovna (căreia Agafia îi transmisese imediat propunerea ce o scandalizase) deschizîndu-i ușa și intrînd la el în odaie. „Primul gînd ce mi-a încolțit în minte a fost karamazovian sadea — va mărturisi apoi eroul. Odată, mai de mult, mă muscase un fel de scorpion, și două săptămîni încheiate zăcusem în pat cu febră; în clipa aceea tot așa: am simțit că mă mușcă de inimă un scorpion, o lighioană răufăcătoare, veninoasă"; „presimțirea voluptății" îl face aproape să leșine. Orgoliul Katerinei Ivanovna, acel orgoliu care o împinsese în casa șantajistului ca să-l sfideze și care s-ar fi manifestat cu siguranță — anticipează eroul — dacă a doua zi s-ar fi dus (cum intenționa) să-i ceară mîna, trezește însă în sufletul bărbatului ura: „niciodată nu mi s-a întîmplat să mă uit cu atîta ură la o femeie", — va mărturisi el mai tîrziu lui Aleoșa; „vreo trei sau chiar patru minute", ‚călăul' își fixează ‚victima' cu „o ură neîmpăcată, o ură pe care numai un fir de păr o desparte de dragoste, de cea mai înfocată dragoste". Se gîndește să-i joace „un renghi mîrșav", să-i facă „o mitocănie, ca-n gura pieței", anunțînd-o de pildă că nu-i poate tîrgui dezonoarea decît la un preț cu mult mai mic. Se apropie apoi de fereastră: „mi-am lipit fruntea de geamul înghețat: era atît de rece, încît am simțit ca o arsură pe piele" (își va aminti Mitea în confesiunile sale). Momentul e decisiv: ascuțita senzație glacială transează ca un cuțit vindecător partea otrăvită de senzualism și înveninată de ură a ființei eroului. Care, revenind de la fereastră, trage sertarul mesei și scoate dinăuntru „o obligație de 5% în valoare de cinci mii de ruble". Înmînează fără să scoată o vorbă prețioasa hîrtie fetei, căreia îi deschide apoi ușa făcîndu-i „o plecăciune adîncă, ceremonioasă, plină de respect"; „palidă ca o moartă, aproape albă ca varul", Katerina Ivanovna îi întoarce, tot fără a scoate o vorbă, plecăciunea: „nu brusc, ci moale, cu toată bunăvoința, încet, s-a plecat la picioarele mele — va evoca gestul Mitea —, atingînd podeaua cu fruntea, nu așa cum învățase la pension, ci după datina rusească". Provocat de orgoliul eroinei (care în final se transformă într-un orgoliu al umilinței) orgoliul eroului joacă desigur un rol important în fixarea deznodămîntului scenei. Atitudinea de cavalerească noblețe cu care Mitea răspunde disprețului eroic al Katerinei Ivanovna este însă în primul rînd determinată de forța lui spirituală. Forță uriașă pe măsura redutabilei ispite pe care eroul o învinge în această scenă de răscruce a existenței sale (fără victoria de acum nu ar fi fost posibilă nici victoria de mai tîrziu a lui Mitea). După plecarea Katiei, eroul simte imboldul de a-și înfige sabia în inimă. De necaz că a lăsat să-i scape o asemenea ocazie? „Nu știu nici eu, era cea mai mare prostie, firește, ceva absurd, probabil că eram într-un moment de exaltare (s. n.)" — va spune apoi Dmitri, încercînd să înțeleagă ce a simțit atunci. Această exaltare din care crește avîntul extincției nu poate fi însă decît rezultatul intensității cu care s-a manifestat (revelat) în acel ceas de cumpănă spiritualitatea eroului ● Trei luni mai tîrziu Dmitri și Katerina Ivanovna (devenită, între timp, după moartea tatălui ei, moștenitoarea în perspectivă a unei bogate generălese) se logodesc oficial la Moscova „cu mare pompă, cu icoane, după obiceiul pămîntului". La această solemnă ceremonie Mitea ajunge, aproape fără să știe cum, ca prizonierul voinței unei femei orgolioase care se îndrăgostește de mărinimosul ei dușman sub impulsul unui trufaș sentiment moral. La scrisoarea pe care Katerina Ivanovna i-o trimite după ce îi înapoiază datoria (cele 4500 de ruble) și în care îi „oferă pur și simplu mîna ei" eroul răspunde printr-o epistolă „scrisă cu lacrimi de sînge". Se scuză că nu poate veni „cu nici un preț" la Moscova și îl roagă — printr-o altă scrisoare — pe fratele Ivan să-l reprezinte pe lîngă tînăra fată decît care se consideră „de un milion de ori mai prejos". După oficierea logodnei discută „mult" cu Katia, în fața căreia se zugrăvește, spune el, „așa cum sînt" (prima confesiune a eroului, anterioară celei pe care i-o face, de data aceasta în textul romanului, lui Aleoșa): „i-am vorbit deschis, cinstit, cu toată sinceritatea". Apoi făgăduiește, jură („M-a silit să jur...") că o să se îndrepte. Logodna are loc (probabil) în primăvara anului în care se desfășoară, de pe la sfîrșitul lui august,

Scanned with OKEN Scanner

acțiunea romanului. În cursul verii, în iunie sau în iulie, Dmitri sosește, ultimul dintre frații Karamazov, în orașul natal, desigur pentru a mai încerca o dată, personal, după ce mai întîi îl însărcinase cu această problemă pe Ivan, întors înaintea lui acasă, descurcarea încîlcitelor socoteli bănești pe care le avea cu Feodor Pavlovici. În Scotoprigonievsk, unde locuiește nu în casa tatălui său, ca Ivan, „ci singur, în celălalt capăt al orașului", pe strada Ozernaia, în gazdă (gazdele : „un bătrîn tîmplar, nevastă-sa și fecioru-său" îl iubesc pe chiriașul lor și „îi țin partea" ; de la ele împrumută odată Mitea trei ruble — „ultimii lor bani" —, ca să poată pleca la Volovoe și dintr-o bonetă a nevestei tîmplarului își coase el acea amuletă de care se vorbește atît de mult în roman), porucicul acum în rezervă (nu se precizează cînd și-a dat demisia din armată) continuă să ducă, în ciuda promisiunilor făcute logodnicei lui și chiar sub ochii acesteia (Katerina Ivanovna, care nu putea lipsi de la ‚adunarea' principalelor personaje ale romanului, sosise și ea în orășelul Karamazovilor) „o viață dezmățată" : „Tot orașul vuiește, tot orașul e în picioare din pricina bețiilor lui !", va spune în scena reuniunii de familie, din chilia starețului Zosima, Feodor Pavlovici, exagerînd, desigur, ca să-și compromită cît mai tare fiul cu care se dușmănește ; „certați la cuțite" de multă vreme din pricina eternelor „răfuieli bănești" (fiul — se spune într-un [singur] loc — „ îl dăduse în judecată pe bătrîn"), Dmitri Feodorovici și Feodor Pavlovici ajung la apogeul antagonismului lor cînd devin și rivali în dragoste. La Gruşenka, de care bătrînul Karamazov era amorezat lulea, Mitea se duce însă pentru prima oară cu alte gînduri. Voind să-l dea (la rîndul lui) în judecată pe Dmitri, dar nu direct, ci printr-un interpus, Feodor Pavlovici transmite, prin omul său de încredere Sneghirev, femeii de care e îndrăgostit, tovarășa lui în unele afaceri totodată, o poliță de-a lui Mitea, pe baza căreia se putea obține inculparea acestuia. Aflînd de uneltirile bătrînului Karamazov și ale acoliților lui, eroul se înfurie teribil și, după ce îl molestează în public într-o faimoasă scenă evocată la care se revine de mai multe ori în narațiune pe căpitanul Sneghirev, se duce întins acasă la Gruşenka pentru a-i trage și ei „o mamă de bătaie". Se duce s-o bată... și se îndrăgostește pe loc, năprasnic de tînăra femeie pe care pînă în acea clipă o mai văzuse de altfel de cîteva ori în treacăt : „Furtuna s-a dezlănțuit, a dat ciuma peste mine și m-am molipsit...", va spune mai tîrziu Dmitri spovedindu-se lui Aleoșa și evocînd momentul acestui veritabil coup de foudre. În aceeași zi Mitea o duce pe Gruşenka la Mokroe, la 25 de verste de oraș, unde, în hanul lui Trifon Borisîci, are loc prima „orgie", cu lăutari, țigănci, țărani, fete din sat, „orgie" în cursul căreia eroul obține de la femeia iubită doar „îngăduința de a-i săruta piciorușul, atîta tot." La Mokroe Mitea cheltuiește 1500 de r., adică jumătate din cele 3000 pe care în aceeași dimineață Katerina Ivanovna le încredințase nu fără perfidie logodnicului ei ca să le expedieze la Moscova Agafiei Ivanovna „și încă unei persoane" și a căror frauduloasă însușire (banii constituind cealaltă jumătate a sumei fuseseră cusuți înainte de petrecerea de la Mokroe „într-un petic de pînză" și păstrați pentru orice eventualitate în chip de „amuletă la gît") îl va chinui atît de mult pe nefericitul erou ce nu îndrăznește să mărturisească celei în drept ce destinație a dat banilor ei și nici nu se decide să înapoieze suma salvată. Și nu se decide s-o înapoieze pentru că Mitea are nevoie ca de aer de cele 1 500 de r. pentru cazul în care Gruşenka ar opta pentru el. S-ar însura pe loc cu această femeie, dar dacă ea nu îl va vrea, se va mulțumi să fie „argat pe lîngă casa ei" : „Să mă însor cu ea dacă m-o socoti vrednic să-i fiu bărbat, iar dacă o să-i vină amantul, am să ies frumușel din iatac. Am să spăl de noroi galoșii amicilor ei, am să aprind samovarul, am să alerg la băcănie după tîrguieli..." Întîlnirea lui Dmitri cu Gruşenka, întîlnirea revelatoare, se produce în urmă cu aproximativ trei săptămîni față de primul nivel al prezentului acțiunii. Marea dragoste a eroului este deci o dragoste tînără, proaspătă. Ea îi luminează viața și îi dă speranța unui nou început. În același timp însă aceste ultime trei săptămîni din trecutul personajului constituie probabil perioada cea mai frămîntată a existenței sale. Vechile neînțelegeri de ordin financiar cu Feodor Pavlovici și apoi gelozia dintre tată și fiu ; criza relațiilor cu Katerina Ivanovna, teama că Gruşenka — pe care încă nu o cunoaște bine și pe care o crede interesată — nu îl va prefera totuși pe el, lipsa banilor și sentimentul că a devenit „un hoț" îl aduc pe Mitea „într-un hal fără hal de enervare" transformîndu-i viața în iad. ● Din acest iad își face apariția, în prima zi a acțiunii romanului (duminica de la sfîrșitul lui august), Dmitri Feodorovici Karamazov, sosind cu întîrziere în chilia starețului Zosima ca să participe (primise ‚provocarea' tatălui său) la o reuniune de familie de împăciuire. În cursul căreia, cu unul din acele gesturi paradoxale, de neînțeles la prima vedere ce ‚taie' din cînd în cînd la Dostoievski narațiunea, Zosima îngenunchează, spre stupoarea asistenței, înaintea lui Dmitri : „m-am

Scanned with OKEN Scanner

închinat pînă la pămînt în fața pătimirilor ce-l așteaptă" — va explica a doua zi starețul semnificația genuflexiei sale ; i-a citit „în ochi toată ursita", „soarta pe care omul ăsta (Mitea, n.n.) și-o pregătea singur, cu mîna lui". Marele erou apare de la început ca un Atlas al propriului său destin. După eșecul arbitrajului mănăstiresc între tată și fiu și spargerea reuniunii de familie ce se dovedește „fără rost" Mitea se duce (se reîntoarce) la „cartierul (său) general" instalat de cinci zile în cămăruța pe care Foma, fost soldat în batalionul lui, originar din împrejurimile orașului, o închiriase la Maria Kondratievna, vecina lui Feodor Pavlovici. În acest post de observație bărbatul îndrăgostit și gelos stă la pîndă ca să se asigure că Grușenka nu îl trădează în favoarea tatălui său. În după-amiaza primei zile (a acțiunii romanului), pe la orele patru, în raza privirii vigilente a eroului se nimerește însă un alt personaj, Aleoșa, aflat în una din obișnuitele sale curse de binefacere (tocmai ca să scurteze drumul o luase pe acele „ulicioare dosnice") și cu care fratele mai mare vroia în acel moment să stea de vorbă mai mult decît cu oricine. În grădina Mariei Kondratievna, într-un chioșc părăginit situat „în colțul cel mai depărtat de casă" are loc marea discuție dintre cei doi frați în cursul căreia Dmitri se confesează năvalnic, făcînd filozofie și evocînd momentele-cheie (Katerina Ivanovna și Grușenka) ale trecutului său, apropiat și foarte apropiat (cele trei spovedanii ale „unei inimi arzătoare"). De Aleoșa însă, Dmitri, care luase „o hotărîre nestrămutată", avea nevoie și ca să-l trimită, mai întîi, la tatăl lor (într-o ultimă încercare de a obține de la Feodor Pavlovici cele 3000 de r. necesare ca aerul), apoi la Katerina Ivanovna (spre locuința căreia mezinul tocmai se îndrepta cînd fusese atenționat de la gard de Mitea) ca să-i transmită că își ia, definitiv, „rămas bun de la ea". Prin același delegat eroul e decis să rezolve cîteva din cele mai chinuitoare probleme ale existenței lui : „să isprăvesc totodată și cu dînsul, și cu ea". Și cu eventualii bani căpătați de la „dînsul" (de la Feodor Pavlovici) să-și achite datoria față de „ea" (Katerina Ivanovna), datorie ce îl apasă mai mult decît orice. Spre seară, părîndu-i-se că o vede pe Grușenka venind la Feodor Pavlovici („am văzut-o cu ochii mei cînd a cotit spre casă, dar n-am apucat să mă țin după ea", se explică el mai tîrziu), năvălește în salonul tatălui său (unde în acea clipă se mai aflau Ivan și Aleoșa), îi maltratează pe cei doi ‚frați' ai lui (Grigori și Feodor Pavlovici) și după ce se convinge că femeia nu se află și nu fusese înăuntru și îl amenință pe bătrîn că pînă la urmă o să-i vină „de hac", iese „ca o furtună pe ușă". După căderea întunericului, îl așteaptă pe Aleoșa (ca să afle de la mesagerul lui ce s-a petrecut la Katerina Ivanovna) pe drumul, la acea oră pustiu, ce ducea din oraș la mănăstire. Pîndind apariția mezinului, îi trece prin cap să se sinucidă, ca să nu mai facă „umbră pămîntului". Ascultă istoria jignirii Katerinei Ivanovna de către Grușenka (pentru prima oară „amîndouă împreună", rivalele se ciocnesc implacabil), și la despărțirea de Aleoșa face aluzii, gestice și verbale (aluzii al căror sens i se va revela mezinului abia la proces) la banii din amuleta de la gît. Întorcîndu-se în oraș, Mitea nimerește în cele din urmă la „Metropol" unde, după ce se ia la harță cu un vînzător de magazin care se așezase la masa lui, scrie, în stare de ebrietate, în timpul nopții (noaptea trecerii de la prima la a doua zi a acțiunii) acel bilet fatal către Katia ce va dovedi chipurile mai tîrziu „cu o precizie matematică" pretinsa vinovăție a eroului. Laitmotivul scrisorii e că își va plăti cu orice chip datoria, chiar dacă pentru aceasta va trebui să-și ucidă tatăl : „Dmitri poate fi ucigaș", dar „nu un hoț". Sfîrșitul primei zile a acțiunii romanului îl găsește pe erou împovărat de obsesia celor trei mii de ruble. Obținerii acestei sume personajul îi consacră următoarele două zile în cursul cărora riscă, devenit peste noapte energic și optimist și alergînd nu numai prin tot orașul ci și departe prin împrejurimi, nu mai puțin de trei încercări succesive. Se adresează în primul rînd bătrînului negustor Samsonov la care se prezintă în mare ținută la ora zece dimineața (a doua zi a acțiunii), ca să-i propună o afacere („consultase special", în legătură cu ea, în urmă cu trei luni un avocat din capitala gubernei, pe Pavel Pavlovici Korneplodov). De la tatăl său el primise în total — explică Mitea lui Samsonov — circa 17 mii de ruble. Cum însă moșia Cermașnea, care după moartea mamei trebuia să-i revină lui, valorează 25, 28 sau chiar (supralicitează eroul) 30 de mii de ruble, rezultă că Feodor Pavlovici îi este dator fiului său și că dat în judecată s-ar putea stoarce de la el minimum șase sau șapte mii de r. Dmitri e dispus să-i cedeze lui Samsonov toate drepturile sale (îndoielnice) asupra moșiei în schimbul a ‚numai' trei mii de ruble bani gheață. Versatul negustor (de altfel deja grav bolnav, aproape muribund) refuză însă „afacerea" și ca să-și bată joc de Mitea, pe care e gelos (Samsonov fusese protectorul și ibovnicul Grușenkăi), îl trimite tocmai în satul Ilinskoe, la un anume Copoiu aflat de un an de zile în tratative cu Feodor Pavlovici pentru pădurea Cermașnea. Ca că ajungă la preotul din Ilinskoe (Pavel) la care, după cum

Scanned with OKEN Scanner

i se spusese, Copoiu, mereu pe drumuri în căutare de noi afaceri, putea fi atunci găsit, Mitea are nevoie de bani (de cele o mie cinci sute de ruble din amuleta de la gît nu se atinge încă). Însufleţit şi încrezător, fericit: „tot timpul parcă plutea într-o stare de beatitudine", îşi vinde ceasul vechi de argint ce nu mai mergea de mult unui „ceasornicar evreu" care „ţinea o dugheană în piaţă" şi care îi dă pe el şase ruble; completează suma cu alte trei ruble (împrumutate de la gazdele sale din oraş), trimite după cai şi pleacă spre Volovoe, într-o droşcă, simţindu-se „într-al nouălea cer la gîndul că, în sfîrşit, va reuşi să descurce şi să ducă la bun sfîrşit «toate daraverile astea»" dar şi îngrijorat de ce ar putea face Gruşenka în lipsa lui. De la Volovoe, localitate situată la 80 de verste de Scotoprigonievsk, Mitea îşi continuă drumul „pe un şleau de ţară, care se dovedi a fi nu de douăsprezece (cum îi spusese Samsonov, n.n.), ci de optsprezece verste". La Ilinskoe, nu-l găseşte pe preot acasă: plecase în „satul vecin" spre care „cu aceiaşi cai osteniţi", călătorul se îndreaptă deîndată. Cînd, în sfîrşit, dă de urma părintelui (între timp se înnoptase), Mitea află că persoana pe care o caută e în acel moment la Suhoi Poseolok, unde vroia să cumpere „o postată de pădure" şi unde, probabil, va rămîne peste noapte, „în coliba pădurarului". Însoţit de preot, o porneşte, de data aceasta pe jos, spre aşezarea indicată (посёлок = colonie, cătun), la care ajunge, obosit şi enervat, după un drum nu de o verstă şi ceva, cum pretinsese călăuza lui, ci de cel puţin trei. În coliba pădurarului pe Mitea îl aşteaptă însă o altă surpriză neplăcută: Copoiu, ipoteticul său partener de afaceri în care îşi pusese atîtea speranţe, dormea dus, abrutizat de băutură. Disperatele încercări ale eroului de a-l face să-şi revină în fire dovedindu-se zadarnice, preotul (înainte de a se sui frumuşel pe „iepşoara" pădurarului şi a se întoarce acasă, în satul Ilinskoe) îl sfătuieşte pe Dmitri să aştepte pe loc pînă a doua zi dimineaţă. O „tristeţe fără margini" învăluie „ca o pîclă deasă" sufletul eroului. După o nouă încercare, de asemenea zadarnică, de a-l dezmetici pe beţiv, Mitea se resemnează şi în cele din urmă adoarme şi el doborît de osteneala călătoriei şi toropit de căldura din izbă. Se trezeşte peste două ore cu o durere de cap cumplită; înţelege că ies gaze din sobă şi că ar fi putut să moară asfixiat; se teme însă mai ales ca nu cumva să fi păţit ceva Copoiu, pe care, după ce la îndemnul său pădurarul (ce se culcase în cealaltă odaie) ia măsurile necesare, îl oblojeşte cu mîna lui, ca pe un bolnav scump. Apoi Mitea adoarme iarăşi nemaitrezindu-se decît dimineaţa la ora nouă (a treia zi a acţiunii), prea tîrziu pentru a mai putea să trateze cu Copoiu — din nou deja „iremediabil beat". Abia acum se face lumină în mintea eroului, care pricepe că a căzut într-o cursă (a lui Samsonov sau poate a destinului), că a pierdut în chip absurd 24 de ore lăsînd-o pe Gruşenka singură ca să pornească, împins de himera celor trei mii de ruble, într-o infructuoasă campanie donquijotescă prin regiune. Descurajarea („se simţea plăpînd ca un copil", „istovit şi sufleteşte, şi trupeşte") pune stăpînire pe Mitea care, hotărîndu-se brusc să se întoarcă în oraş, o ia la întîmplare prin pădure pînă ce dă de „miriştile pustii, ce se întindeau, pînă departe, la infinit. «Ce dezolare, cît vezi cu ochii totul e mort!» repeta în sinea lui, mergînd tot înainte" (cîmpul mort, pustiu reprezintă oglinda descurajării personajului). „Avu noroc cu nişte călători": „un negustor bătrîn" care călătorea cu un poştalion pe un drum de ţară îl aduce la poşta din Volovoe. De aici, după ce se întremează puţin gustînd cîte ceva şi stropindu-şi gîtul „cu trei păhăruţe de vodcă", Mitea, care poruncise „nişte cai pînă la oraş", se aşterne „ca vîntul la drum" dînd „ghes surugiului". De-a lungul acestei ultime etape (de la Volovoe la Scotoprigonievsk) a călătoriei, sufletul eroului, care concepe un nou plan, „absolut sigur", de obţinere a celor trei mii de ruble (plan care o vizează acum pe doamna Hohlakova) se însenineză iar. Reîntors în oraş pe la sfîrşitul după-amiezii (a treia zi a acţiunii romanului), Mitea se îndreaptă mai întîi spre casa Agrafenei Alexandrovna, care tocmai aştepta „ştafeta" de la „fostul" ei, polonezul Mussjalowicz, instalat la Mokroe, ca s-o aducă şi pe ea acolo. Cu o viclenie tipic feminină se descotoroseşte de musafirul inoportun îndupleçîndu-l s-o însoţească pînă la Kuzma Samsonov, unde pretinde că are de făcut — ca şi în alte dăţi — socoteli contabiliceşti pînă la miezul nopţii. Mitea promite să revină la ora indicată, ca s-o conducă acasă, şi, liniştit dinspre partea Gruşenkăi (care, păcălindu-l pe erou, se întoarce imediat la locuinţa ei, ca să aştepte în continuare „ştafeta" de la Mokroe şi ca să primească vizita inopinată a lui Rakitin şi a lui Aleoşa), se duce la Perhotin (un tînăr funcţionar „cu oarecare dare de mînă" pe care îl cunoscuse întîmplător la „Metropol" şi care „avea o adevărată pasiune pentru arme") să-şi amaneteze, în schimbul a zece ruble (după călătoria ‚de afaceri' rămăsese din nou fără un ban) cele „două minunate pistoale de duel, împreună cu cartuşele respective" (Amanetarea pistoalelor are loc pe la ora şase seara). Apoi, ca să verifice dacă în ajun

Scanned with OKEN Scanner

(cînd hălăduise fără rost prin împrejurimile orașului) Gruşenka nu venise cumva la Feodor Pavlovici, Mitea, pe care îl apucase din nou gelozia, îl caută pe spionul său Smerdeakov. Abia acum ia cunoştinţă eroul (din gura Mariei Kondatrievna, în casa şi grădina căreia îşi instalase cartierul general) de noutăţile zilei (a treia) : criza de epilepsie a valetului (care-i lasă pînda chioară, periclitînd sistemul de supraveghere a mişcărilor Gruşenkăi) şi plecarea lui Ivan la Moscova, prin Volovoe (pe unde probabil trecuse înaintea lui Dmitri). După o scurtă escală la locuinţa sa din oraş (pentru refacerea ţinutei) se înfăţişează (a treia — şi ultima — încercare de a obţine cele trei mii de ruble) doamnei Hohlakova, deşi o cunoştea doar superficial pe prietena Katerinei Ivanovna şi ştia că nu îl poate suferi iar de o lună (de la apariţia Gruşenkăi în viaţa lui probabil) nu mai întreţinea aproape nici un fel de relaţii cu ea. E convins totuşi că Cermaşnea şi drepturile lui (discutabile din punct de vedere juridic) asupra moşiei ar putea constitui un fel de „nobilă garanţie" pentru suma pe care i-ar avansa-o Hohlakova. Care însă, după ce se joacă îndelung cu nervii solicitantului rostind un întreg discurs moralizator, în loc să-i dea bani, îl trimite la minele de aur (e încredinţată că el va descoperi „nenumărate mine de aur"). Cînd în sfîrşit înţelege că isterica femeie nu-i va da nici măcar o rublă Mitea izbeşte cu pumnul în masă, scuipă şi pleacă atît de brusc încît de frică interlocutoarea lui dă un ţipăt „zburînd în celălalt capăt al salonului". Pe stradă, de disperare, acum, după năruirea ultimei speranţe de a-şi achita datoria, eroul „plînge ca un copil". O nouă nenorocire îi vine însă, grăbită, în întîmpinare. De la bătrîna slujnică a lui Samsonov, pe care o izbeşte din mers şi e cît pe ce s-o răstoarne, află că Gruşenka n-a stat decît „olecuţă" la negustorul ei. Înnebunit de îngrijorare, aleargă acasă la trădătoare (primind „ştafeta" mult aşteptată, aceasta plecase de „nici un sfert de ceas" la Mokroe), o bagă în sperieţi pe servitoarea Fenia, de la care — spre nefericirea lui — nu izbuteşte să obţină nici o informaţie, şi iese „valvîrtej afară", nu înainte însă de a înşfăca „din zbor" arma ‚crimei' — un pisălog de „un sfert de arşin" ce se afla în bucătărie pe masă într-o piuliţă de aramă. Convins că Gruşenka nu putea fi decît la Feodor Pavlovici, Mitea se repede la locuinţa tatălui său, escaladează gardul prin locuri pe unde cu ani în urmă sărise, ca să nască, Lizaveta Smerdeaşciaia, se apropie pe furiş de fereastra iatacului (uşa din latura stîngă a casei, cea dinspre grădină, era încuiată), se ascunde după o tufă de călin („ce boabe roşii are", observă el cu tîlc) şi priveşte înăuntru, cu ochii dilataţi de emoţie ai geloziei, ca să-şi ‚citească' verdictul. Pricepe în cele din urmă că femeia iubită nu e la Feodor Pavlovici, dar ca să fie sigur ciocăneşte într-un anumit fel (semnalele i le divulgase Smerdeakov) în geam. Profilul dezgustător al tatălui, aplecat pe fereastră mult în afară (bătrînul amorez crezuse că venise Gruşenka), ridică un nou val de ură în sufletul eroului şi „o scîrbă tot mai cumplită, aproape insuportabilă" îl sileşte să-şi smulgă pisălogul din buzunar. Crima pare inevitabilă (în plan simbolic ea este chiar înfăptuită, dovadă picurii de sînge ai tufei de călin în care se ‚scaldă' probabilul asasin), totul pare s-o favorizeze (victima însăşi îşi oferă parcă singură capul loviturii fatale). Mai mult : gestul ucigaş este în mod clar început. În acest loc al acţiunii scriitorul pune un şir de puncte creînd unul din celebrele suspensuri ale romanului universal. După cum cititorul va fi informat mai tîrziu (în Cărţile a noua şi a unsprezecea ale Fraţilor Karamazov), Dmitri nu şi-a încheiat gestul început. Sinistrul arc al mişcării paricide nu se înscrie în biografia personajului. Impulsul năvalnic al crimei este stopat ca printr-o intervenţie exterioară. În ultima clipă „diavolul a fost biruit" („poate că maică-mea s-o fi rugat lui Dumnezeu pentru mine, ori sfîntul duh va fi pogorît în clipa aceea în sufletul meu", va declara anchetatorilor săi acuzatul, somat să-şi prezinte „versiunea"). Sustragerea de la crimă a eroului în ceasul al doisprezecelea reprezintă într-adevăr un ‚miracol' datorat însă nu atît unei protecţii celeste exterioare cît libertăţii interioare a omului dostoievskian care îşi sărbătoreşte în cazul acestui simili-atentat unul din marile ei triumfuri asupra „fatalismului" împrejurărilor şi a determinărilor de orice fel (sociale, materiale, psihologice etc.). Oricum, o forţă extraordinară (exterioară sau interioară) îl smulge la timp pe Mitea din locul atît de primejdios al pîndei sale pe punctul de a se transforma în agresiune : „M-am tras înapoi de la fereastră şi am rupt-o la fugă spre gard..." Abia acum îl observă Feodor Pavlovici şi imediat după aceea Grigori ieşit în curte într-o inspecţie nocturnă de slugă credincioasă ; luîndu-se după fugar, ultimul reuşeşte să-l apuce de picior tocmai cînd Mitea, aproape scăpat de urmăritor, încălecase zaplazul. Fără să-şi dea prea bine seama ce face, cedînd instinctului de apărare al celui hăituit şi pe deasupra enervat de zelul bătrînului servitor, Dmitri îl loveşte cu pisălogul în cap pe Grigori, care cade secerat, apoi coboară de pe gard, ca să-şi asiste victima. Azvîrle, imprudent, obiectul cu care aplicase lovitura pe potecă, la vedere, la

Scanned with OKEN Scanner

doi pași de trupul prăbușit la pămînt al moșneagului și încearcă să oprească sîngele ce gîlgîia din rană cu batista, dar nereușind, renunță și pleacă. (Eroul comite o pseudo-crimă a cărei victimă e un pseudo-tată. Imboldul paricid se descarcă deviat prin rănirea doar a lui Grigori, al doilea părinte, singurul care avusese grijă un an de el, al lui Mitea.) Ajuns în stradă, aleargă bezmetic („cîțiva trecători" vor povesti mai tîrziu că observaseră o siluetă în goană) înapoi la Grușenka, unde năvălește din nou peste Fenia care de această dată însă, văzîndu-l cu „mîinile năclăite de sînge", mărturisește „adevărul adevărat" (În acest timp, profitînd de incursiunea lui Dmitri și de un scurt moment favorabil posterior incursiunii — pînă la trezirea din somn a Marfei Ignatievna, cu Grigori scos din luptă și cu Feodor Pavlovici speriat dar așteptînd-o în continuare agitat pe Grușenka, Smerdeakov săvîrșește — calcul ajutat de întîmplare — crima); „năucit" de informațiile tardive ale Feniei, Mitea realizează dintr-o dată rolul polonezului în viața Grușenkăi, rol pe care, orbit de gelozia față de tatăl său, îl subestimase pînă atunci. Crezînd că nu are nici o șansă în fața „fostului", eroul ia pe loc, acolo în bucătăria Feniei, hotărîrea („o hotărîre nestrămutată se închegase în el") de a se sinucide a doua zi în zori: „vezi tu, Fenia...în fața mea e un gard (se uită la ea ca și cum ar fi pus-o să dezlege o enigmă), un gard înalt, atît de înalt, că te înfiori cînd îl vezi, și totuși ...mîine, în zori, cînd «soarele va sălta în tării», Mitenka va sări peste el". De la Fenia, unde i se revelase viața secretă a femeii iubite și unde luase decizia de a-și pune capăt zilelor, Dmitri se duce, în chip logic (ca să-și răscumpere pistoalele sinuciderii), la Perhotin, căruia i se înfățișează însă cu o absurdă lipsă de prudență plin de sînge și de... bani (Pe drum, eroul își sfîșiase săculețul cu cele 1 500 de r. de la gît — „amuleta"). Spre surprinderea tînărului funcționar, cel care cu numai cîteva ore în urmă își amanetase pistoalele pentru zece ruble intră acum la el ținînd în mînă „un teanc întreg de bancnote", „ca și cînd ar fi vrut să arate la toată lumea cît era de bogat". Și cum mîna care strînge bancnotele este însîngerată, surprinderea lui Perhotin devine și mai mare. La întrebările acestuia (la care pe cît posibil se curăță și se spală) Mitea răspunde că a „strivit o băbuță", apoi se referă la „Un moșneag"; e foarte grăbit, agitat, distrat, uită unde a pus banii pe care singur îi lăsase pe masă; își cercetează pistoalele și contemplă lung, filozofic glontele (glontele morții sale) pe care îl vîră pe țeava uneia din cele două arme; scrie la repezeală un bilet de „două rînduri": „Pedepsindu-mă pentru viața pe care am trăit-o, singur mi-am rostit osînda", introdus apoi în buzunarul jiletcii. În sfîrșit, obligîndu-l aproape pe Piotr Ilici Perhotin să vină cu el, se duce la băcănia lui Plotnikov, de unde se aprovizionase pentru „cîteva sute de ruble bani pești" cu ocazia primului chef de la Mokroe (din ziua în care o „descoperise" pe Grușenka) și unde — surugiul Andrei (cu care Mitea se înțelesese „venind încoace", pe drum, de la Fenia la Perhotin probabil) îl aștepta deja în fața prăvăliei, cu troica gata pregătită — comandă și acum marfă în valoare de 300 de r. Pînă să „garnisească" prima ladă, care „urma să plece mai înainte" și în care „nu erau decît șase sticle de șampanie și diferite mezelicuri, «așa, ca pentru început»" — după cum explică vînzătorii („«Grosul» urma să fie împachetat și trimis separat cît mai grabnic, la fel ca rîndul trecut, tot cu o troică, așa ca să ajungă la timp la Mokroe îndată după Dmitri Feodorovici, așa, cam după un ceas"), se retrage, tîrîndu-l și pe Piotr Ilici după el, în „odaia din fund", unde li se aduce deîndată „o sticlă" și unde Dmitri toastează „în cinstea vieții", „pentru viață și pentru regina reginelor". Îi declară apoi lui Perhotin (cu care se joacă trezindu-i intenționat noi bănuieli oarecum în felul în care o făcuse Raskolnikov cu Zametov) că a furat dar își ia imediat seama și, dînd-o pe glumă, nu spune mai mult, poruncește ca Andrei să fie tratat cu „un ciocan de vodcă" („Bașca unul de coniac"), achită nota de plată unui băiat de prăvălie și se pregătește de plecare. Cînd să urce în trăsură însă în fața lui se ivește dintr-odată Fenia, care tocmai venise de acasă într-o fugă și care aruncîndu-i-se la picioare îl imploră (servitoarea vorbise într-adevăr prea mult) să nu-și facă „păcatul cu coniță". „De azi înainte Mitea n-o să mai nenorocească pe nimeni, n-o să mai fie pacoste pentru nimeni", o liniștește eroul, ce hotărîse să se sinucidă, pe Fenia, pe care o roagă să-l ierte dacă a jignit-o adineauri. Luîndu-și rămas bun de la Perhotin, pe care îl asigură (ironic?) că „ultima lacrimă-i pentru dumneata", Dmitri pornește în sfîrșit spre Mokroe. Troica lui Andrei (care se lăudase că va ajunge la destinație cu mai puțin de un ceas întîrziere față de Timofei, surugiul Grușenkăi, și căruia eroul îi promisese 50 de ruble bacșiș dacă se va ține de cuvînt) „zbura ca vîntul". Pe drum, lui Mitea, căruia hotărîrea fermă a sinuciderii nu-i aduce liniștea sufletească așteptată, nepăsarea firească omului ce în curînd va fi neant (ca și pe „omul ridicol" trecutul continuă să-l frămînte pe Dmitri Karamazov în chip absurd!) îi trece o clipă prin minte să-și curme imediat viața: „să isprăvească odată cu toate, fără să mai aștepte pînă în zori". Apoi intră în vorbă

Scanned with OKEN Scanner

cu surugiul, căruia îi pune întrebări ciudate („Dmitri Feodorovici Karamazov o să ajungă ori nu în iad?") și căruia îi cere să-l ierte „pentru toți", după care începe să se roage „în șoaptă cu o frenezie sălbatică": „Nu mă judeca, Doamne, pentru că mi-am luat singur osînda! Nu mă judeca pentru că te iubesc, Doamne! Sînt un ticălos, dar te iubesc; chiar de-ar fi să mă trimiți în iad, tot am să te iubesc și am să strig din străfundul gheenei că pe Tine te iubesc acum și pururea și-n vecii vecilor..." Ca o ultimă favoare solicită divinității doar încă „cinci ore", pînă-n zori, ca să se mai bucure o dată de chipul femeii iubite, „regina sufletului meu", cum zice personajul. Rugăciunea din trăsură se estompează însă pe fondul unui sentiment erotic cotropitor. De la providență gîndul eroului se întoarce spre Grușenka: „dragostea lui pămînteană" îi umple întreaga ființă cînd echipajul intră în Mokroe, oprind la marginea satului, la hanul lui Plastunov: „Cele șase ferestre ce dădeau spre uliță erau din plin luminate". După ce ia informațiile strict necesare de la Trifon Borisîci, hangiul (dacă și cu cine e înăuntru Agrafena Alexandrovna, în ce stare sufletească se află etc.) și după ce spionează din camera alăturată grupul aflat în „odaia albastră" și compus, în afară de Grușenka și de „fostul" ei, dintr-un alt polonez, Wrublewski, tovarășul celui dintîi, din Kalganov și Maximov (prinși de căderea nopții pe drum), Mitea, „simțind cum i se zbate inima în piept de emoție, sloi de gheață", dă buzna în mijlocul societății cu ceva din elanul cu care altădată un alt exclus, Goliadkin — un temerar îngrozit — pătrunsese în sala de bal a superiorului său ierarhic. „Domnilor, permiteți unui călător pribeag... să stea cu dumneavoastră pînă mîine dimineață", spune eroul, grăbindu-se să-i liniștească pe cei de față, și în special pe Grușenka, surprinsă și la început chiar înfricoșată de apariția lui bruscă, de nimeni așteptată. E „ultima mea noapte", declară el, pe care dorește să și-o petreacă în locul unde pentru prima oară în viață a fost fericit (aluzie la celălalt chef de la Mokroe, din ziua în care s-a îndrăgostit). O asigură pe Grușa că o să fie „cuminte" („n-am să vă stau în cale, nu vreau să încurc viața nimănui!") și izbucnește în plîns. Acceptat pînă la urmă și de polonezi (pe de o parte, ca să n-o supere pe Krolewna lor, pe de alta pentru că văzuseră că noul venit avea bani), primit cu bunăvoință de Grușenka și încurajat prin aluzii (pe care la început nu le înțelege) de ea, Mitea — pe măsură ce furtuna intrării sale în scenă se potolește — devine un alt om: „Aerul solemn și tragic cu care intrase în odaie dispăruse, și-n locul lui i se așternuse pe față o expresie copilărească. Se făcuse mic și umil". „În sufletul cățelușului se stinsese orice pîlpîire de gelozie". Ca să fie amabil cu cel pe care încă îl mai credea alesul Grușenkăi le propune celor doi pani să bea pentru Polonia, lucru cu care aceștia, evident, se declară imediat de acord; nu mai sînt de acord însă (primul conflict cu polonezii) să ciocnească și pentru Rusia. Apoi Mitea joacă, tot ca să fie amabil, cărți cu ei și pierde 200 de r. Insistența cu care Kalganov și Grușenka se opun ca el să mai continue jocul îl fac în sfîrșit pe Mitea să înțeleagă totodată cu cine are de a face și care sînt de fapt relațiile dintre Grușa și „fostul" ei: „deodată îi fulgeră prin minte o idee cu totul neprevăzută, o idee într-adevăr bizară". Retrăgîndu-se cu cei doi pani într-o altă încăpere, Dmitri îi oferă lui Mussjalowicz 3000 de ruble cu condiția ca acesta să plece imediat, „cu Wrublewski cu tot", „unde și-a înțărcat dracul copiii". Le va da pe loc 500 sau 700 de ruble iar restul a doua zi. Bănuind că rusul nu dispune în realitate de întreaga sumă promisă și nădăjduind pe de altă parte să stoarcă de la Grușenka mai mulți bani, cei doi polonezi refuză — abia acum — tîrgul și, luîndu-și aere de oameni jigniți, se întorc (cu Mitea pe urmele lor) în „odaia albastră". Unde scandalul nu întîrzie să izbucnească. Explicația dintre Grușenka și „fostul" ei degenerează repede într-o aprigă ceartă ce nu poate să însemne decît ruptura definitivă dintre ei, Trifon Borisîci demonstrează că Wrublewski (care a jucat nu cu pachetul „nou nouț" adus de hangiu ci cu „cărți măsluite") a trișat, Wrublewski o insultă pe Grușa, iar Mitea, „cît ai bate din palme", îl evacuează luîndu-l pe sus pe uriașul polonez, care rămîne „jos pe podele" într-o altă odaie. În care, „roșu de ciudă dar fără să-și piardă aerul marțial", se retrage și Mussjalowicz. După o clipă, se aude cheia răsucindu-se în broască: pentru mai multă siguranță cei doi polonezi avuseseră „grijă să se încuie pe dinăuntru". Ușa după care dispare „fostul" Grușenkăi se închide peste trecutul femeii iubite. O extraordinară, miraculoasă, imprevizibilă cotitură se produce în destinul eroului. Bărbatul care venise la Mokroe ca s-o vadă pentru ultima oară pe „regina" lui și apoi să se sinucidă, înțelege acum că alesul este el: „Mitea era în delir, presimțea «fericirea»". Ca o exteriorizare a suprecitării și a exaltării sale sufletești, în jurul și la porunca lui, se încinge (a doua petrecere de la Mokroe) „un chiolhan în toată puterea cuvîntului, aproape o orgie" (la care participă „corul de fete", „taraful de ovrei cu țambaluri", „bărbați și femei" — țărani din sat „veniți să caște gura"). Pe acest fond de „zănatică harababură", Grușa, care vrea să petreacă, îl alungă și îl cheamă

Scanned with OKEN Scanner

lîngă ea, rînd pe rînd, pe Mitea, amînă, într-o stare de beatitudine şi abandon, clipa mărturisirii : „poate că mîine am să-ţi spun ceva, un cuvîntel... nu azi, mîine. Ce, tu ai vrut chiar azi ? Nu, azi nu vreau eu...", spune ea răsfăţîndu-se. Fericirea eroului este însă umbrită de gîndul la Grigori (ar „da şi zece ani din viaţă" numai să ştie că bătrînul se va face bine, că n-a murit) şi la problema nerezolvată (ba dimpotrivă, agravată prin deschiderea „amuletei") a celor 3000 de r. (datoria faţă de Katerina Ivanovna). Muncit de remuşcări, simţindu-se hoţ şi criminal, Mitea iese singur în cerdac, la aer (e ora 3—4 dimineaţa, a patra zi a acţiunii romanului). Ideea sinuciderii îi dă aici din nou tîrcoale, dar înţelege că acum, cînd se ştie iubit de Gruşenka, i-ar fi mult mai greu să facă funestul pas. Se roagă lui Dumnezeu să-l învie pe Grigori, dacă acesta-i mort, apoi încearcă palida speranţă că servitorul totuşi trăieşte. Dînd să intre înăuntru se ciocneşte de un Trifon Borisîci care îi pare „în toane rele şi parcă puţin îngrijorat" şi care îi face impresia „că îl căuta" (într-adevăr, eroul nu se înşelase : tocmai pe el îl căuta hangiul, căci la acea oră, după ce în oraş se luase act de asasinarea lui Feodor Pavlovici, la Mokroe sosise deja zapciul Mavriki Mavrikievici Şmerţov cu ordinul — divulgat ca unei vechi cunoştinţe doar lui Trifon Borisîci — de a-l supraveghea în secret pe ‚criminal' pînă la descinderea în plen a autorităţilor). Din nou lîngă Gruşenka, Mitea ascultă „beat de fericire" declaraţia femeii iubite („De aci înainte am să-ţi fiu roabă toată viaţa ! E aşa de bine să fii roabă !..."), apoi se îmbată de-a binelea şi „cu preţioasa lui povară" în braţe trece într-un colţ al încăperii, „după draperie". Dar chiar îmbrăţişînd-o pe Gruşenka, eroul continuă să fie obsedat de „sîngele acela" şi de „furtul săvîrşit". Apoi, „pe la orele cinci dimineaţa", „cineva" (Mavriki Mavrikievici ?) desface draperiile şi contemplă o clipă scena de dragoste (rămasă totuşi castă) ; „un glas în surdină, dar răspicat şi stăruitor", îl invită pe porucicul în retragere Karamazov, îngenunchеat lîngă patul pe care stătea culcată Gruşa, dincolo de perdea, în încăperea propriu-zisă. Sosiseră autorităţile. Faţă în faţă cu ele, Mitea crede în primul moment că e vorba de Grigori, de faptul că bătrînul servitor a sucombat în urma loviturii primite şi, spunînd un „Am înţeles !" care exprimă în acelaşi timp stupefacţie, regret, resemnare : destinul orb — sau ironic — l-a nenorocit chiar cînd îi dăruise fericirea, Domnul nu i-a ascultat ruga, cade „ca secerat pe scaunul de lîngă el". Aproape imediat, eroul suportă un al doilea şoc : „Cu glas tare, solemn", judecătorul de instrucţie îl acuză în mod oficial de asasinarea tatălui său, Feodor Pavlovici, ucis în cursul nopţii. Convins că l-a omorît pe Grigori şi învinuit de paricid, Dmitri vede prăvălindu-se peste el în numai cîteva clipe povara unei duble crime. Ancheta de la Mokroe (care se desfăşoară în aceeaşi „odaie albastră", a „orgiei" — acum însă în ea „străjuiau nişte inşi cu insigne la piept", aproximativ între orele 5 şi 12 dimineaţa ale celei de a patra zile) începe deci pentru Mitea sub cele mai rele auspicii. Din capul locului el respinge cu hotărîre acuzaţia. Recunoaşte că l-a ‚ucis' pe Grigori şi că a vrut şi ar fi fost în stare să-i facă de petrecanie lui Feodor Pavlovici, recunoaşte chiar că e normal să fie el în primul rînd bănuit („Cine a putut să-l omoare, dacă nu eu ?") dar : „Nu, n-am vărsat sîngele tatălui meu ! ...", „Nu l-am ucis eu !", „Sîngele ăsta nu-l am pe conştiinţă !". Nu crede însă nici în vinovăţia lui Smerdeakov, prea laş pentru a comite o asemenea faptă, deşi din prima clipă o voce interioară îi suflase numele lui. Destul de repede se produce însă prima revoluţie din cursul interogatoriului în starea de spirit a eroului. Aflînd (din gura procurorului ; începutul anchetei) că Grigori n-a murit, că bătrînul trăieşte şi chiar şi-a venit în fire, Mitea se simte „ca înviat din morţi" ; se închină „de trei ori" şi le mulţumeşte anchetatorilor pentru vestea cea bună pe care i-au dat-o şi pe care, ridicîndu-se brusc de pe scaun, vrea s-o comunice imediat Gruşenkăi, aflată, evident, în altă încăpere („Gealaţii cu insigne pe piept" îl silesc însă pe inculpat „să se aşeze la loc"). Ştirea despre „învierea lui Grigori" modifică vizibil dispoziţia sufletească a acuzatului ; „părea cu totul transfigurat". E convins acum că va reuşi să se explice şi să se disculpe şi are sentimentul că se află între prieteni (autorităţile fiind într-adevăr constituite din cunoştinţe, din persoane din oraş cu care porucicul Karamazov întreţinuse relaţii amicale). Refuză însă, din decenţă, să intre în detaliile raporturilor lui cu Feodor Pavlovici („Mi se pare, totuşi, domnilor, că nu aveţi nici un drept să-mi scormoniţi sentimentele") şi nu poate lămuri de ce, ieşind din bucătăria Feniei, a luat cu el pisălogul. Treptat, dispoziţia optimistă şi conciliatoare în care îl transportase vestea că Grigori trăieşte se alterează din cauza încăpăţînării anchetatorilor de a nu accepta acel dialog firesc, ca de la om la om, bazat pe încredere reciprocă pe care zadarnic încercase să-l impună eroul : „îi era lehamite de oamenii aceştia, insensibili, care căutau «să i se înfigă în carne ca nişte căpuşe»". Mai ales nu vrea în ruptul capului să spună, ca să nu amestece numele Katerinei Ivanovna în aceste înjosi-

Scanned with OKEN Scanner

toare cercetări şi ca să nu-şi expună ‚rana' cea mai dureroasă (‚furtul' celor trei mii de ruble ce trebuiau expediate prin poştă) în faţa unor străini, de unde a făcut rost de banii pe care i-a risipit peste noapte la Mokroe, din moment ce în seara din ajun n-a trecut pe acasă şi nici nu l-a ucis şi jefuit pe Feodor Pavlovici. După ce e invitat să depună toţi banii pe care îi are asupra sa (836 de r. şi 40 de copeici, cît îi mai rămăsese din cele 1500 de r. scoase din amuletă după tot ce cheltuise şi pierduse la băcănia lui Plotnikov, la partida de cărţi cu polonezii etc.) acuzatul suportă o umilitoare percheziţie vestimentară şi corporală la care asistă nu numai judecătorul de instrucţie şi procurorul ci şi „cîţiva gealaţi". Cînd i se arătă plicul în care se aflaseră cele trei mii de r. destinate de Feodor Pavlovici Gruşenkăi, Mitea (revenind la prima lui bănuială) are revelaţia că „aici e mîna lui Smerdeakov". În cele din urmă cedează şi explică proveniența banilor cu care a chefuit, în două rînduri, la Mokroe (cele 3000 de r. înmînate lui de Katerina Ivanovna pentru a fi expediate la Moscova). Explicaţia inculpatului nu-i convinge însă pe oamenii ce reprezintă legea şi care împărtăşesc impresia, pe cît de generală pe atît de falsă (rolul aproximaţiei, al zvonului în opera lui Dostoievski !) că Mitea risipise la Mokroe în urmă cu o lună sau trei săptămîni nu 1500 ci 3000 de r. Într-o pauză a anchetei (înainte de audierea martorilor) eroul priveşte pe fereastră afară şi vede „şiruri negre de izbe" sub ploaie (Mokroe la lumina zilei ; vremea, admirabilă în primele trei zile ale acţiunii romanului, se strică în a patra zi). Aceste „izbe negre" vor reapărea în apropiatul vis al lui Mitea. În timpul interogării Gruşenkăi îi jură femeii iubite, care îl crede, că nu el l-a ucis pe Feodor Pavlovici (Gruşenka şi Aleoşa sînt singurii convinşi de la început de nevinovăţia lui Dmitri). Apoi, într-o altă pauză, după audierea martorilor, pe cînd anchetatorii se concentrează asupra procesului-verbal, Mitea, doborît de osteneală, se întinde „într-un colţ, lîngă perdea, pe un cufăr mare de-al jupînului (Trifon Borisîci, n.n.), acoperit cu o scoarţă şi, cum puse capul jos, şi adormi". Rodul de aur al acestui somn predestinat (care durează „o oră, dacă nu şi mai mult" şi în timpul căruia cineva, o „inimă bună", „milostivă", îi pune o pernă sub cap) este marele vis cu „copchilaşul" al eroului. „Se făcea că mergea prin stepă, undeva, într-un ţinut în care îşi făcuse pe vremuri serviciul şi că un mujic mîna căruţa cu doi cai ce-l purta peste cîmpul noroios. I-e frig, pare să fie un început de noiembrie şi ninge cu fulgi mari ce se topesc de cum ating pămîntul. Mujicul îl duce ca vîntul, fluturîndu-şi braţele de zor ; are o barbă lungă şi blondă şi nu pare bătrîn, mai curînd e un om între două vîrste, aşa, ca de vreo cincizeci de ani, îmbrăcat cu un suman cenuşiu. În apropiere se zăreşte un sat cu nişte izbe negre. O parte din case au fost mistuite de foc, n-au mai rămas decît grinzile pe jumătate arse. La marginea satului stau înşiruite în drum o mulţime de femei slabe, cocîrjate, cu nişte chipuri pămîntii. Una din capătul şirului, o nevastă înaltă, osoasă, ca de vreo patruzeci de ani, deşi poate că în realitate nu are mai mult de douăzeci, prelungă la faţă şi scofîlcită, ţine la piept un copilaş care plînge, dar sînii ei probabil sînt atît de secătuiţi, încît nu mai au nici picătură de lapte. Şi pruncul plînge întruna şi-şi întinde braţele goale, cu pumnişorii învineţiţi de frig. — De ce plînge ? De ce ? întreabă Mitea trecînd în goană prin faţa năpăstuitelor. — Copchilaşul, răspunde chirigiul, scînceşte bietul copchilaş ! Şi Mitea e mirat să-l audă spunînd pruncului «copchilaşul», ca la ţară, dar îi place că i-a spus aşa : sună parcă mai duios". Mitea repetă de trei ori întrebarea şi tot de atîtea ori surugiul încearcă să-i răspundă, dar întrebarea şi răspunsul se situează de fiecare dată în planuri diferite. Căci eroul se referă nu la cauza imediată pe care o are în vedere mujicul), ci la cauza finală a intolerabilei suferinţe îndurate de „copchilaş" (дитё): „Nu, nu, răspunde-mi la ce te întreb (s.n.) : de ce stau aşa în mijlocul drumului mamele astea năpăstuite de foc ? De ce au rămas săraci lipiţi pămîntului bieţii oameni ? De ce e copchilul flămînd si cît vezi cu ochii stepa-i pustie ? De ce nu se îmbrăţişează cu toţii şi nu se sărută ? De ce nu cîntă ceva vesel cu toţii ? De ce au chipurile negre de mizerie ? De ce nu-i dau de mincare sărmanului copchilaş ? Îşi dă seama că e absurd să pună asemenea întrebări, că n-are nici un rost să le pună, dar nu poate să facă altfel şi ştie totuşi că întrebările lui sînt pe deplin îndreptăţite. O înduioşare, pe care n-a mai încercat-o pînă atunci îi biruie inima şi parcă îi vine să plîngă şi ar vrea să facă ceva pentru ca micuţul să nu mai scîncească, să zvînte lacrimile mamei, care s-a uscat toată şi s-a înnegrit la faţă de atîta suferinţă, să nu mai existe de aici încolo nici o lacrimă pe lume, şi asta chiar acum pe loc, imediat, fără să mai stea o clipă pe gînduri, cu toată rîvna de care poate fi în stare un Karamazov." După acest vis profetic cu care începe de fapt renaşterea la o nouă viaţă a eroului şi în care scriitorul revine la problema copiilor ce au „murit la pieptul secat al mamelor lor (în timpul foametei din Samara)", problemă pe care o mai abor-

Scanned with OKEN Scanner

dase în bucata Un băiat la bradul lui Hristos (Jurnalul scriitorului, 1876, ianuarie), Mitea se trezește din somn „înseninat": are „fața luminată parcă de fericire", pare (din nou) „transfigurat". A doua cotitură din cursul anchetei în starea de spirit a eroului coincide cu o revoluție în viața lui spirituală. După semnarea procesului-verbal Mitea ascultă „cu luare aminte" ordonanța citită de judecătorul de instrucție prin care i se aduce la cunoștință că se află „în stare de arest" și că va fi depus la închisoarea din oraș: „Primesc pedeapsa nu pentru că l-am ucis (pe Feodor Pavlovici, n.n.) ci pentru că am vrut să-l ucid și poate chiar aș fi făcut-o într-o bună zi", declară solemn Mitea, în care vorbește deja duhul visului său revelator. Promite în același timp însă să lupte din răsputeri, pentru a-și dovedi nevinovăția, împotriva anchetatorilor lui, cărora le întinde mîna ca om (încă) liber. Interogatoriul de la Mokroe se încheie cu acest gest de conciliere adresat (în gol) de erou „călăilor" lui. După ce i se permite să-și ia rămas bun de la Grușenka, acuzatul, înconjurat de sentinele, e dus jos, în curte: „La poartă se îmbulzeau o droaie de oameni, țărani, neveste, căruțași, zgîindu-se cu toții la arestat". Survin încurcături neprevăzute: „A doua căruță, care urma să plece cu cei doi jandarmi din escortă, nu era încă gata de drum. Mujicul care trebuia să mîne caii abia își trăgea sumanul, urlînd cît îl ținea gura că de fapt nu era rîndul lui, ci al lui Akim. Dar Akim nu se zărea nicăieri..." Enervat de întîrziere, zapciul Mavriki Mavrikievici își varsă necazul pe Mitea care face astfel cunoștință cu noua lui situație de arestat. Apoi: „Zurgălăii prinseră a suna și căruța ieși pe poartă". „L-au dus pe Mitea", se intitulează în original capitolul cu care se încheie deopotrivă Cartea a noua și Partea a treia a romanului. Biografia eroului se rupe în două. ● Cele două luni și ceva care separă în roman Partea a treia (Cartea a noua) de Partea a patra (Cartea a zecea) — după zilele de la sfîrșitul lui august prezentul acțiunii ‚sare' la începutul lui noiembrie, într-o duminică — Mitea le petrece, în așteptarea procesului, la închisoare. În perioada detenției orășenești situația lui Mitea este ușurată, mai ales în privința vizitelor din afară (Grușenka, Aleoșa, Ivan, Rakitin), de „directorul închisorii", un bătrîn „tipicar cînd era vorba de slujbă", altfel însă „blajin": „se ajunsese atît de departe cu concesiile, încît uneori întrevederile deținutului aveau loc într-o încăpere special amenajată și, ca să zicem așa, chiar între patru ochi" (ecou autobiografic, din timpul detenției petersburgheze, în 1849, a petrașevțului Dostoievski, căruia mai-marii fortăreței Petropavlovsk îi oferiseră posibilitatea să aibă, în condiții de excepție, o ultimă întrevedere cu fratele său, Mihail Mihailovici, în ajunul plecării convoiului spre Siberia). Pe Rakitin, care îi medita copiii, pe Ivan, față de care nutrea „o deosebită stimă" simțindu-se în același timp „intimidat de dînsul" și pe Aleoșa, pentru care „avea o nețărmurită simpatie" directorul închisorii îi cunoștea mai de mult. Deși autodidact, se considera „un filozof de seamă"; în ultimul an se apucase să studieze evangheliile apocrife, pasiune în legătură cu care „simțea mereu nevoia să-și împărtășească părerile tînărului său prieten" (Aleoșa). În acest scop, cîtă vreme mezinul fraților Karamazov fusese ucenicul lui Zosima, „se ducea din cînd în cînd să-l vadă la mînăstire", unde „stătea ceasuri întregi de vorbă cu el și cu ieromonahii". Și după proces, cînd Mitea va fi spitalizat, directorul închisorii se va număra printre oficialitățile care facilitează accesul rudelor și al prietenilor la deținutul bolnav. Detenția este în primul rînd pentru erou spațiul în care sămînța visului cu „copchilașul" încolțește și începe să dea roade, în care se elaborează noua sa concepție despre viață. Ea constituie un loc de meditație (de meditație agitată, ca aproape întotdeauna la Dostoievski: fratele lui, observă Aleoșa, umbla „de colo-colo" vorbind „cîte-n lună și-n stele"), o școală de filozofie, din care nu lipsesc nici ‚profesorii' (Rakitin). La închisoarea orașului porucicul în rezervă își face cu întîrziere „universitățile". În afară de marile „probleme de importanță universală" (ce se vor sintetiza și-și vor găsi o rezolvare în „imnul" personajului) Mitea este frămîntat acum de întrebarea dacă i se va permite sau nu, lui ca ocnaș, să se căsătorească, și, în legătură cu aceasta, de propunerea lui Ivan de a evada și de a fugi în America („secretul"). Această propunere pe care Ivan i-o face fratelui aflat în restriște la a doua sa vizită la penitenciar (în urmă cu o săptămînă față de duminica de la începutul lui noiembrie) îl atrage pe arestat prin posibilitatea de a fi împreună cu Grușenka (fără de care n-ar putea să trăiască). În același timp însă nu poate accepta cu inima ușoară ideea evadării, căci aceasta presupune sustragerea de la suferința pe care se pregătește s-o primească pentru toți „copchilașii" lumii. Planul lui Ivan reprezintă o ispită chinuitoare: „vesel, plin de viață" pînă în momentul comunicării lui, Mitea devine apoi nestatornic, capricios: „Din te miri ce îi sare țîfna, acum e foc și pară, acum îl vezi zîmbitor, ca după un moment să tune și să fulgere iar" — îi caracterizează Grușenka, fără să i-o înțeleagă însă, noua stare de spirit. În duminica

Scanned with OKEN Scanner

de la începutul lui noiembrie în care narațiunea revine la suprafața prezentului, în preziua procesului, eroul primește, pe rînd, vizitele (‚legate' însă între ele: cînd unul pleacă, altul vine) Grușenkăi (pe care de la o vreme e gelos în chip absurd și cu care se ceartă), ale lui Rakitin și Aleoșa. Acestuia din urmă îi recită „imnul de slavă" (rodul meditațiilor din închisoare) și apoi îi dezvăluie în șoaptă — „deși bătrînul gardian moțăia într-un colț, iar santinelele erau prea departe" — „secretul" (evadarea propusă de Ivan). La despărțire (afară se întunecase de mult) Mitea îi cere lui Aleoșa să-i spună „cinstit adevărul adevărat, ca în fața lui Dumnezeu", „adevărul curat": „— Aleoșa, să-mi spui cinstit adevărul adevărat, ca în fața lui Dumnezeu: tu ce crezi, am ucis sau nu? Vreau să știu ce crezi tu; da sau nu? Să-mi spui adevărul curat, să nu mă minți! strigă el pătimaș. Aleoșa se cutremură înfiorat, ca și cînd i-ar fi trecut un cuțit prin inimă. — Dar ce ți-a venit?... îngăimă el pierdut. — Adevărul, spune-mi adevărul, să nu mă minți! stărui Mitea. — N-am crezut nici o clipă că ai putea fi ucigașul, mărturisi într-o izbucnire Aleoșa, cu un tremur în glas, ridicînd mîna în sus, ca și cum l-ar fi luat martor pe Dumnezeu. O fericire nemărginită lumină fața lui Mitea." Momentul e decisiv nu numai pentru relațiile dintre cei doi frați, dar și pentru destinul eroului: în seara din ajunul procesului se consumă într-o clipă, fulgerător, marea, teribila judecată încredințată lui Alexei, „omul lui Dumnezeu", al cărui verdict îl absolvă pe inculpat. Procesul ‚adevărat' începe a doua zi dimineața, luni la ora zece. Stîrnind curiozitate și emoție în întreaga țară, la el participă, în afară de notabilitățile orașului, „o seamă de vizitatori" care sosiseră în localitate „nu numai din capitala guberniei, dar și din alte orașe, chiar și de la Moscova și Petersburg, juriști, în primul rînd, la urmă o serie de persoane marcante, ba chiar și cîteva cuconițe. Fusese bătaie pentru invitații"; „mai toate cucoanele, sau cel puțin marea lor majoritate" (dintre care unele „se certaseră furcă", din această pricină, „cu soții dumnealor") manifestau o simpatie „vădită" pentru Mitea, și doreau ca inculpatul să fie achitat. Se înțelege că, în schimb, „publicul masculin era în unanimitate ostil acuzatului". Acesta apare în sala de ședințe a tribunalului îmbrăcat „extrem de elegant", „ca scos din cutie" (își comandase special pentru proces un costum de haine la fostul său croitor de la Moscova, „care-i păstrase măsurile") și se remarcă de la început prin „reacția intempestivă" cu care întîmpină vestea sinuciderii lui Smerdeakov. Nu se recunoaște vinovat de moartea tatălui său, și nici de tîlhărie. În timpul audierii martorilor, punctează depozițiile acestora (ale doctorului Herzenstube, ale Katerinei Ivanovna...) prin exclamații și gesturi spontane, necontrolate. După cuvîntările și replicile procurorului și avocatului, i se dă „ultimul cuvînt"; „o umilință pe care n-o avusese mai înainte" frapează auditoriul: „vorbea ca un om înfrînt, doborît la pămînt". Declară din nou că nu a săvîrșit paricidul. Cînd purtătorul de cuvînt al juriului (care deliberase exact un ceas) anunță că acuzatul a fost găsit vinovat, Mitea neagă „cu un glas sfîșietor". Strigă că o iartă pe Katia (care în a doua ei depoziție divulgase documentul ‚vinovăției' lui) și le cere prietenilor să le fie milă de „cealaltă" (de Grușenka). În cele din urmă îl podidește „un plîns amarnic, zguduitor, neașteptat": „pînă și glasul îi era altul, un glas străin, venit Dumnezeu știe de unde". Fiind ora două noaptea, „pronunțarea fu amînată pentru a doua zi" (În Epilogul romanului eroul — întrebîndu-se dacă va fi în stare să îndure „canonul ăsta" — ne informează în treacăt că a fost condamnat la 20 de ani de muncă silnică). Procesul lui Mitea aduce în scenă o întreagă armată de personaje strict episodice, în marea lor majoritate anonime, dintre care unele desemnate doar printr-un pronume nehotărît (cineva) sau reduse la o simplă voce. Ceva mai dezvoltat și mai activ prin însăși funcția pe care o deține este „președintele tribunalului" (completului de judecată, curții). „Scund de stat, cu o figură de om suferind de hemoroizi" era „o persoană robustă, în vîrstă de vreo cincizeci de ani, cu părul pe jumătate cărunt, tuns scurt"; cînd la orele zece dimineața curtea (alcătuită, în afară de președinte, dintr-un „membru supleant" și „un judecător de pace care se bucura de multă considerație printre concetățeni") își face intrarea în sala tribunalului, „purta la butonieră panglica roșie" a unui ordin oarecare; „ins cultivat, omenos, care (...) își cunoștea perfect meseria", „destul de ambițios, fără a fi totuși preocupat chiar atît de mult de cariera lui", cu „relații" și „destul de înstărit", se lăsase „însufletit de ideile cele mai avansate": „Idealul vieții sale era să treacă drept un om cu năzuințe progresiste" (practicînd deci un conformism à rebours). Cazul Karamazov îl interesa „mai mult teoretic", „ca un produs al orînduirii noastre sociale" (explică cronicarul), „ca o expresie a specificului local", astfel încît, față de „tragedia ce se desfășura în instanță, ca și față de principalii ei actori, începînd cu inculpatul" arborase o atitudine „destul de indiferentă", „chiar abstractă". În timpul derulării procesului, ale cărui dezbateri le deschide și le conduce, in-

Scanned with OKEN Scanner

terogîndu-i primul pe martori (pe Ivan de pildă, întrebat dacă e „în toate minţile"), are mereu de furcă, somîndu-l să răspundă numai la întrebări şi amenînţîndu-l că va lua „măsuri drastice" împotriva lui, cu (prea) spontanul şi (prea) sincerul Mitea. Cei mai importanţi din această categorie de personaje sînt desigur juraţii (practica judecăţii cu juraţi data din aprilie 1866 — anul în care se petrece, începînd cu ultimele zile ale lui august, acţiunea romanului) ; în număr de doisprezece : patru funcţionari : „nişte inşi foarte modeşti, cu posturi insignifiante, cărunţi — în afară de unul singur ceva mai tînăr (purtătorul de cuvînt al juriului, n.n.) şi pe care elita oraşului abia dacă-i cunoştea", doi negustori : unul „bărbierit la faţă" şi „îmbrăcat în straie nemţeşti", celălalt avînd nu numai „o bărbuţă cărunţă" şi „o medalie atîrnată cu o panglică roşie" de gît ci şi — lucru rar în acest grup de personaje — nume, Nazariev Prohor Ivanovici (tată a doisprezece copii — informează o voce din public într-o pauză a procesului —, e „deştept foc" şi ştie „mai mult decît tot Petersburgul" astfel încît „ăsta de la Petersburg" [Fetiukovici] nu poate să-i dea „lecţii") şi şase ţărani şi tîrgoveţi, dintre care doi „purtau haine nemţeşti şi de aceea poate apăreau mai jerpeliţi şi erau mai puţin prezentabili decît ceilalţi" (aceştia şase sînt „mujicii" despre care se va spune apoi că „s-au ţinut tari" şi că i-au „venit de hac" lui Mitea ; prin verdictul lor, poporul însuşi îl condamnă pe Mitea pentru greşelile lui reale, pentru partea sa de vină, prin care a contribuit şi el la înteţirea suferinţei în lume ; în acelaşi timp severitatea excesivă, necruţătoare a verdictului exprimă şi o anumită neînţelegere faţă de marele erou, neînţelegere rezultînd din prăpastia existentă între nobilime şi popor), ei (juraţii) sînt cei de care depinde în ultimă instanţă soarta inculpatului şi care într-adevăr la sfîrşit (după ce deliberează „exact o oră", între aproximativ unu şi două noaptea), găsindu-l vinovat pe acuzat în toate privinţele, „fără nici un fel de circumstanţă atenuantă", determină condamnarea lui Dmîtri Karamazov. Celelalte personaje legate de desfăşurarea procesului sînt : grefierul (care citeşte actul de acuzare şi care mai tîrziu, după incidentul audierii lui Ivan, deja grav bolnav, este mustrat de a-l fi adus în faţa instanţei într-o asemenea stare), preotul (convocat pentru formalitatea prestării jurămîntului de către martori), aprodul (care îl introduce în sala tribunalului pe Mitea, care încearcă să-l evacueze pe martorul nebun Ivan, fiind însă îmbrîncit şi chiar trîntit „pe podele" de acesta şi care îi va permite Gruşenkăi, scoasă din sală după a doua depoziţie a Katerinei Ivanovna, să asiste, „de la balcon, dintr-un colţ îndepărtat" la ultima parte a procesului), gardienii şi paznicii (care îi scot „pe sus" sau „cu forţa" din sală pe Ivan şi pe Gruşenka şi care îl reţin pe turbulentul acuzat în boxă). Mai sînt amintite „cîteva persoane care aşteptau să fie chemate în faţa instanţei şi ale căror declaraţii, după tot ce se spusese mai înainte, nu putea să prezinte vreo importanţă deosebită, nici să aducă vreun element nou" (martorii secundari). Din publicul care asistă la proces şi care, în pauze, comentează şi discută, se desprind în cea de după pledoaria lui Fetiukovici (v. şi la acesta ; pentru cea de după rechizitoriu — v. la Ippolit Kirillovici) un oarecare Mihail Semeonîci, un membru al consiliului zemstvei — „член земской управы", „cineva" şi mai multe (simple) voci. Una din acestea reaminteşte că „în postul mare a fost achitată o actriţă care a tăiat („Dar n-a apucat s-o ucidă !" — precizează o altă voce) beregata soţiei amantului ei" (E vorba de A.V. Kairova, la al cărei proces şi mai ales apărător, avocatul E.I. Utin, Dostoievski s-a referit în mod critic în Jurnalul scriitorului — 1876, mai). Cu întrebarea semnificativă : „Oare mai există dreptate la noi în Rusia sau nu mai există deloc ?" ia sfîrşit ultimul antract al procesului. După ce, prin purtătorul lui de cuvînt, funcţionarul cel tînăr, juriul anunţă că l-a găsit vinovat pe acuzat, sentimentele sînt împărţite : „Publicul masculin, în marea lui majoritate, părea satisfăcut. Unii chiar îşi frecau mîinile, fără a se gîndi măcar să-şi ascundă bucuria. Nemulţumiţii erau plouaţi, dădeau din umeri, şuşoteau între ei şi parcă nu-şi puteau veni în fire. Dar, Doamne-Dumnezeule, nu vă mai spun — comentează cu maliţie cronicarul — ce a fost pe cucoanele noastre ! Am crezut că au să facă răscoală". Cu patru memorabile replici anonime pronosticînd asupra numărului anilor de ocnă ai condamnatului (pronunţarea fusese amînată pentru a doua zi) şi constatînd cu admiraţie dîrzenia mujicilor din juriu („— O să încaseze vreo douăzeci de anişori de ocnă ! — Cel puţin. — Da, mujicii noştri s-au ţinut tari. — I-au venit de hac lui Mitenka al nostru !") se încheie ultima Carte a romanului, a douăsprezecea, consacrată în întregime zilei procesului. După proces, Mitea se îmbolnăveşte ; „istovit de o febră nervoasă" condamnatul e internat la spitalul oraşului separat de ceilalţi deţinuţi, într-o rezervă (în care mai înainte stătuse Smerdeakov, adevăratul asasin). Privilegiile de care beneficiază eroul (privilegii desigur relative căci : „fereastra — rezervei, n.n. — avea gratii, iar la capătul coridorului stătea de pază o santinelă") arată în acelaşi timp

Scanned with OKEN Scanner

cît de greu îi va fi lui să se aclimatizeze cu noul mediu de „criminali și pungași". Nu e pregătit să îndure suferințele și mizeriile ocnei. Dacă va fi lovit va face moarte de om : „Am vrut să cînt «imnul» și scrîșnesc din dinți de pe acum numai cînd îi aud pe gardieni tutuindu-mă", îi spune Mitea lui Aleoșa la spital, a patra zi după proces (ziua înmormîntării lui Iliușa, ultima zi a prezentului acțiunii) ; „e o cruce prea grea pentru puterile tale", apreciază la rîndul său mezinul ; de aceea nu și-ar condamna fratele dacă acesta s-ar decide să evadeze. „În schimb, am să mă condamn eu însumi !", replică Mitea. Ceea ce face cît de cît tolerabilă ideea sustragerii de la pedeapsă e convingerea eroului că America ar fi pentru el tot un fel de ocnă : „Urăsc America de pe acum ! Și chiar de ar fi cei mai grozavi tehnicieni de pe fața pămîntului sau mai știu eu ce — dracu să-i ia ! — nu sînt din lumea mea, niciodată n-o să mi se lipească de suflet !" Intenția lui e de a munci din răsputeri acolo și de a se întoarce peste trei ani înapoi în Rusia, împreună cu Grușa, ca cetățeni americani. „Am să evadez", îi spune lui Aleoșa un Dmitri aparent hotărît, dar planul fugii în America e deopotrivă evocat și ascultat cu un aer oarecum distrat. Spre deosebire de exaltarea perioadei penitenciare, la spital Mitea e tăcut, „tot timpul îngîndurat". Principala lui preocupare e acum Katia, cu care vrea să stea de vorbă sau pe care vrea măcar s-o vadă, fie și o clipă. Altfel (ultima furtună a sufletului dmitrikaramazovian descrisă în roman) va fi nenorocit pînă la sfîrșitul zilelor sale : „pentru prima oară în viața lui a înțeles cît de cumplit te-a jignit", îi explică Aleoșa (care mijlocește vizita) Katerinei Ivanovna. Acesteia, care la rîndul ei se simte vinovată față de Mitea din pricina schimbării depoziției inițiale, nu-i vine deloc ușor să se ducă să-l vadă pe condamnat. În cele din urmă se decide și în ultima zi a prezentului acțiunii (a patra după proces) i se înfățișează (apariție mîntuitoare) eroului la spital : „Amîndoi îngăimau cuvinte fără șir, exaltate, poate chiar mincinoase, dar în clipa aceea totul li se părea adevărat și amîndoi erau pe deplin convinși de ceea ce spuneau." „Pentru o clipă minciuna devine adevăr" : cei doi logodnici se absolvă reciproc, își găsesc, unul față de altul, împăcarea. Katerina Ivanovna părăsește rezerva bolnavului făgăduind rivalei sale (Grușenka se strecurase și ea între timp în scenă) că o să-l scape pe Mitea („am să ți-l scap"). A reușit pînă la urmă Katia să-și țină promisiunea și să organizeze (în locul lui Ivan, bolnav) evadarea condamnatului ? A acceptat acesta să fugă ? Sau, mai degrabă, s-a dus să-și împlinească osînda în Siberia, primind suferința ? Datele romanului nu ne permit să optăm în mod strict pentru una din variantele destinului lui Mitea (logica personajului însă, da). Din informațiile Annei Grigorievna Dostoievskaia (comunicate în 1916 lui A.A. Izmailov) cu privire la al doilea tom (nescris) al Fraților Karamazov (în care Dmitri s-ar fi întors de la ocnă) rezultă că eroul s-a dus totuși în Siberia. Dacă însă și-a ispășit sau nu întreaga condamnare (de douăzeci de ani) este o altă întrebare. Căci în desfășurarea procesului — după cum a presupus cercetătorul V.D. Rak — scriitorul a intercalat în mod premeditat o „eroare judiciară" (medicii Herzenstube și Varvinski nu aveau dreptul — potrivit articolului 693 al Codului penal pe atunci în vigoare în Rusia — să depună, cum au făcut-o, în dubla calitate de experți și de martori) care i-ar fi putut da posibilitatea de a-și elibera eroul (prin rejudecarea cazului) înainte de termen.

● Evocînd a doua petrecere de la Mokroe (din noaptea crimei) cronicarul romanului afirmă : „domnea cea mai zănatică harababură, dar Mitea se simțea în elementul lui (s.n.)". Harababura, haosul reprezintă însă în acest caz mai mult decît un element afin, propice : chiar elementul primordial, generator. Personajul care nu numai că face teoria sufletului „larg, mult prea larg" dar îl și ilustrează este fiul haosului, un haos în haos : „În sufletul meu nu există acea ordine superioară", se plînge eroul care în același timp recunoaște : „Toată viața mea a fost o aiureală". Cît de dezordonată și de contradictorie este vastitatea interioară a personajului ne-o arată felul în care coexistă în ea o extraordinară vitalitate cu o continuă precipitare spre moarte. Se poate spune că de-a lungul întregii narațiuni Mitea trece de la o intenție (amenințare) de sinucidere la alta. Cu toate acestea, tot el închină vieții — de asemenea de-a lungul întregii narațiuni — un imn după altul. „Vreau să trăiesc, iubesc viața", îi declară lui Perhotin de la care tocmai răscumpărase pistoalele sinuciderii. Vitalitatea orbitoare a eroului se leagă în roman de motivul soarelui, al lui Febus, invocat frecvent. Febus urmează să fie însă, la ora splendidei sale resurecții, și martorul (ca în cazul lui Ippolit Terentiev din Idiotul) autosuprimării personajului. Proiectul sinuciderii matinale, în zori nu are însă la Mitea nimic din încărcătura de vindictă, impertinență și ironie pe care adolescentul tuberculos vrea să o impună gestului său sfidător. Dmitri își propune să moară respectuos sub ochii lui Febus, omagiind prin jertfa lui viața pe care o iubește atît de mult. Nu mai e vorba de o sinucidere în derîdere (ca aceea a lui Ippolit, care dă cu tifla soarelui) ci de o

Scanned with OKEN Scanner

sinucidere-sacrificiu. Cultul solar implică la Mitea deopotrivă viaţa şi moartea. Acest cult (ce nu exclude sacrificiul suprem) relevă păgînismul karamazovian al personajului. Că Dmitri Feodorovici, ca şi „omul ridicol" nu este destinat morţii, ci vieţii şi renaşterii spiritual-morale o dovedeşte faptul că nici cea mai fermă dintre intenţiile sale sinucigaşe (aceea din noaptea crimei) nu reuşeşte să-l rupă şi să-l izoleze de existenţa lui trecută („omul ridicol" înregistrase şi el cu mirare această contradicţie între certitudinea şi iminenţa morţii pe de o parte şi perpetuarea unei absurde — în asemenea condiţii — agitaţii sufleteşti) : „deşi era înarmat cu ea (cu hotărîrea de a muri), nu se simţea împăcat, dimpotrivă, în sufletul lui stăruia mai departe aceeaşi dureroasă frămîntare ; hotărîrea luată nu reuşise să-l liniştească". Impresia de haotic pe care o degajă eroul e accentuată de un temperament exploziv. Mitea trăieşte extraordinar de intens („îşi iroseşte viaţa ca pe o lumînare aprinsă la ambele capete"), e un „pătimaş", „un sălbatic" : „sînt în stare să şi omor", îi mărturiseşte el lui Aleoşa la sfîrşitul discuţiei lor din grădină. În scena din chilia starețului Zosima, revoltat de purtarea tatălui său, „se încruntă fioros" : „i se aprinseseră ochii în cap şi gîfîia cu suflarea tăiată" ; „un senzual prin definiţie" (a moştenit această „meteahnă" de la Feodor Pavlovici), Mitea însuşi recunoaşte că, deşi „au fost totuşi cîteva cuconiţe în viaţa mea" — preferă „ulicioarele, fundăturile pustii". Cînd, cedînd şantajului, Katerina Ivanovna deschide uşa locuinţei lui de burlac, porucicul afemeiat şi scandalagiu e gata să leşine doar presimţind voluptatea care îl aşteaptă. Propriului său tată Mitea îi pare un „fluşturatic" şi „un chefliu", „o fire neastîmpărată, impulsivă" iar judecătorului de pace Semion Ivanovici Kacialnikov (care apare în roman doar pentru a emite această caracterizare) „un spirit greşit orientat şi fără continuitate în idei". Arătîndu-ne cît de viu este omul din a cărui esenţă ţîşneşte ca o flacără, pasionalitatea eroului îi explică totodată (prin senzualitate, incontinenţă şi alte derivate ale acesteia) şi defectele. Cel mai necruţător faţă de ele se dovedeşte a fi însuşi Mitea, care îşi aplică o incredibilă serie de etichete infamante numindu-se rînd pe rînd „desfrînat", „brută", „ticălos", „nemernic", „secătură", „ploşniţă", „gîndac", „tarantulă fioroasă". Patetismul autodispreţului nobil atinge la Dmitri Karamazov culmi greu de egalat : „Eu sînt cel mai ticălos", proclamă eroul în faţa anchetatorilor săi. Promite să nimicească acea „lighioană scîrboasă" cu care se identifică : „viermele tîrîtor, care face degeaba umbră pămîntului n-o să mai existe !". „Zi şi noapte o ţineam într-un chiolhan", i se spovedeşte el lui Aleoşa. „Mi-au fost dragi şi desfrîul, şi ticăloşia lui. Îmi plăcea cruzimea". „Am spus : sînt un Karamazov !", îşi încheie personajul, rezumînd energic, un autorechizitoriu. Mitea, desigur, exagerează (mult). Totuşi, cîteva josnice porniri karamazoviene îi aparţin în chip cert : „viermele nesăţios" al familiei lucrează şi în sufletul lui. Astfel, trecutul apropiat şi ceva mai îndepărtat al personajului este marcat de două întîmplări dezonorante : brutalizarea în public şi sub ochii copilului victimei a jalnicului căpitan Sneghirev pe care apoi îl invită să-i ceară satisfacţie, şi respectiv asiduitatea cu care s-a amuzat s-o curteze în oraşul de garnizoană (în care a cunoscut-o apoi pe Katerina Ivanovna ?) în timpul unei plimbări în grup cu troici pe tînăra fată a unui funcţionar sărac („Multe, foarte multe mi-a permis sărăcuţa, pe întuneric") convinsă că a doua zi chipeşul porucic va veni să-i ceară mîna : „iar eu — se spovedeşte eroul lui Aleoşa — nu i-am mai spus nimic după aceea, cinci luni n-am mai suflat un cuvînt. Vedeam cum mă urmărea din cîte un colţ al sălii de dans (la noi se dădeau mereu baluri) cu ochişorii, vedeam ce foc mocneşte în ei, focul smeritei indignări. Şi jocul ăsta nu făcea decît să sporească desfătarea viermelui pe care-l cocoloşeam în sufletul meu. După vreo cinci luni s-a măritat cu un funcţionar şi a plecat din oraş... supărată şi poate încă îndrăgostită de mine." În ambele cazuri autorul oferă vinovatului circumstanţe atenuante, ca pentru a nu-l umbri prea mult pe erou. Mica istorie cu fata de funcţionar iluzionată de îndrăzneala curtezanului ei de o seară rămîne fără urmări serioase şi pentru liniştirea deplină a cititorului i se adaugă chiar un happy-end : „Acum am aflat că trăieşte fericită", îl informează Mitea pe Aleoşa. Mult mai crud se dovedeşte eroul în scena molestării căpitanului Sneghirev. Adevărata victimă a incidentului este sensibilul şi mîndrul Iliuşa, puternic traumatizat de spectacolul umilirii publice a tatălui său, la care asistă zbuciumîndu-se neputincios. Fără să-şi dea seama, orbit de mînie (mînie provocată şi oarecum îndreptăţită de faptul că în acel moment Sneghirev era omul de încredere al lui Feodor Pavlovici care uneltea să-şi dea fiul în judecată prin mijlocirea Gruşenkăi) Mitea cauzează colosale suferinţe copilului la ale cărui lamentaţii şi implorări rămîne surd, devine (obiectiv) călăul lui Iliuşa. El deschide în pieptul băiatului o rană care, mereu însîngerată apoi de răutăţile colegilor de şcoală, e posibil să fi contribuit în mod decisiv (pe fondul sărăciei în care trăiau Sneghirevii şi a debilităţii native a celui mai mic dintre copiii lor) la îmbol-

Scanned with OKEN Scanner

năvirea şi moartea lui. Potopului suferinţei universale a copiilor întruchipat de plînsul „copchilaşului" din vis eroul îi adaugă o picătură grea, de plumb. Adevărata crimă (nepremeditată, comisă din neatenţie) a lui Mitea se numeşte Iliuşa. Pentru acesta, în ultimă instanţă, va merge eroul la ocnă. Căci plînsul „copchilaşului" din vis este rezultatul prelucrării şi decantării subconştiente a suferinţelor micului Sneghirev, martirul unui calvar al umilinţei. În procesul evoluţiei spirituale a eroului Iliuşa reprezintă veriga de legătură între cantitatea de suferinţă abstractă din lume şi simbolul ei oniric. Însă cu toate răbufnirile sale karamazoviene (pînă în ultima clipă intenţionase, spre propria lui ruşine, să-i ceară Katerinei Ivanovna, pe care deja o ‚furase' şi care ar fi fost astfel invitată să-i finanţeze pînă la capăt infidelitatea, o nouă sumă de bani !) personajul pluteşte parcă deasupra mlaştinei răului, sau se degajă energic din ea cînd i se întîmplă totuşi să se prăbuşească în mocirlă. Nu întîmplător Mitea citează întruna versuri (din Schiller, Goethe, Nekrasov, Tiutcev, Shakespeare), spunîndu-le în gînd ori cu voce tare, altora sau sie însuşi, în orice împrejurare, chiar şi în cele mai dramatice (cînd sare gardul în grădina casei părinteşti, în noaptea crimei, cînd, în aceeaşi noapte, în bucătăria Feniei, se decide să se sinucidă, în timpul interogatoriului de la Mokroe etc.). Deşi nu e un om cult, ‚trogloditul' Dmitri (nu întîmplător recită el fragmente dintr-o poezie a lui Schiller ce începe cu versurile : „Se-ascundea gol, singuratic, / Trogloditul printre stînci...") are „suflet de poet", trăieşte mereu, chiar în momentele cele mai critice sau mai prozaice ale vieţii în sfera poeziei. Poezia formează marea aripă idealistă a personajului, pe care îl ridică şi îl menţine deasupra propriei ticăloşii omeneşti. În 1861, în studiul Dl.-bov şi problema artei Dostoievski scria această frază ce i se potriveşte ca o haină lui Dmitri Karamazov, cu „dizarmonia" şi „nevoia (sa) de frumuseţe" manifestată în trebuinţa continuă de a declama, de a spune versuri : „nevoia de frumuseţe se face simţită cel mai mult atunci cînd omul se află în dezacord cu realitatea, într-o stare de dizarmonie, de frămîntare şi luptă, adică atunci cînd trăieşte mai intens, pentru că omul trăieşte mai intens tocmai în acele momente în care caută şi năzuieşte să obţină ceva". Mitea are nu numai conştiinţa decăderii sale : el se condamnă cu toată sinceritatea şi doreşte să înceapă o viaţă nouă, să rupă definitiv cu trecutul. El este un ‚păcătos' de înaltă moralitate, un vinovat strălucind de virtuţi. Tot ce este mai bun în sufletul eroului respinge partea bolnavă înnegrind-o prin autocalomnie şi exagerare. Mitea are intenţii lăudabile şi remuşcări prompte şi devastatoare. Întorcîndu-se în oraşul natal, îşi propusese să-l îngrijească împreună cu logodnica lui pe bătrînul său tată. Hotărîndu-se să se supună arbitrajului lui Zosima îşi impune să-l ierte pe Feodor Pavlovici şi să se împace cu el. După scandalul pe care i-l face căpitanului Sneghirev trăgîndu-l „de ţăcălie" îi vine să intre „în pămînt de ruşine" pentru că s-a lăsat tîrît (zice el) de „furia mea bestială". Şi-ar da zece ani din viaţă să ştie că Grigori (lovit de el cu pisălogul în cap) nu a murit şi se va face bine ; „este un suflet nobil şi absolut dezinteresat", recunoaşte, vorbind odată cu Aleoşa despre Dmitri, însuşi Rakitin, în general deloc grăbit să aducă altora elogii. Într-adevăr, Mitea e bun, generos, cinstit, decent, credul, recunoscător. Banii care par să-l obsedeze (deoarece un înnăscut simţ al echităţii îl avertizează că tatăl său îl înşeală, îl fură şi deoarece ei reprezintă mijlocul absolut necesar începerii unei vieţi noi împreună cu Gruşenka) nu înseamnă în fond nimic pentru el : „Pentru dumneata banii n-au nici un preţ, umbli cu ei de parcă-ar fi nişte gunoaie sau apă chioară", observă Perhotin. Chiar Ivan, care nu îl iubeşte pe fratele lui mai mare şi care nu exclude posibilitatea parcidului, nu crede că Dmitri l-ar putea omorî pe Feodor Pavlovici din cauza banilor, ca să-l jefuiască (ci poate doar din gelozie, într-o clipă de furie oarbă). Bun şi generos faţă de toţi, îi dă (a doua petrecere de la Mokroe) zece ruble lui Maximov (care îi ceruse cinci, ca să aibă şi el cu ce să se aşeze la masa de joc) asigurîndu-l în acelaşi timp că dacă va pierde îi va mai da. În aceeaşi seară, amintindu-şi „înduioşat" de surugiul Andrei, pe care nu l-a răsplătit cum merita şi pe care pe deasupra l-a mai şi mustrat, porunceşte să i se trimită din partea lui vodcă. Apoi îi trimite şi „nişte punci". După cearta cu polonezii şi demascarea lor ca trişori şi măsluitori refuză, mărinimos, să le mai ceară înapoi cele două sute de ruble de care fusese pungăşit („atîta consolare să aibă şi ei" !). Deşi îi plac femeile („că mult sînt dulci !"), Mitea e totodată capabil de prietenii „cinstite, fără nici un dedesubt" cu ele. Nu i-a scos vorbe fetei de funcţionar şi „n-a fost nici o femeie în viaţa mea — adaugă personajul — pe care s-o fi compromis" : „cu toate poftele mele ticăloase şi mocirla în care îmi place să mă tăvălesc, nu sînt un om necinstit", ţine să precizeze Dmitri. Dificultăţile anchetei de la Mokroe se datorează în mare parte simţului de pudoare exacerbat al eroului, care contestă autorităţilor dreptul de a-i scormoni în suflet. Tot în timpul interogatoriului de la Mokroe, în cursul căruia inculpatul se străduieşte în

Scanned with OKEN Scanner

van să imprime un caracter firesc, omenesc relațiilor sale cu anchetatorii, se dezvăluie naivitatea, candoarea, credulitatea eroului. Care vorbește deschis, imprudent de sincer în fața unor inși care nu vor decît să-l „înfunde" : „cu toate viciile lui era un om grozav de credul, dădea dovadă de o mare naivitate", declară cronicarul referindu-se la liniștea cu care trata gelosul Mitea relațiile dintre Gruşenka şi Samsonov. (Pentru firea bună a eroului pledează pînă şi tipul lui de gelozie — încrezătoare, ca a lui Othello.) Deşi ştie prea bine cu cine are de-a face, Mitea mai speră (prima zi a acțiunii, discuția cu Aleoşa din grădină) că tatăl său ar putea totuşi să-i dea cele trei mii de r. atît de necesare lui : „Eşti taman ca un prunc, aşa zicem noi" (mărturiseşte surugiul Andrei). „Cam iute, ce-i drept, la mînie", dar cu inima „milostivă". Această trăsătură a eroului este importantă şi pentru că ea subliniază din nou, din alt unghi, cît de viu sufletește este cel mai mare dintre frații Karamazov. Fără o doză de naivitate, fără un rest de candoare infantilă cea mai extraordinară personalitate umană se veştejeşte, se usucă. Omul care nu rămîne puțin copil moare. O altă calitate a lui Mitea este relevată de Gruşenka, atît în timpul anchetei de la Mokroe cît şi la proces : „nu este el omul care să mintă", „omul ăsta nu e în stare să mintă !". Nu cea mai puțin prețioasă dintre însuşirile personajului este apoi virtutea de aur a gratitudinii. Unul din primele lucruri pe care Mitea le face imediat după sosirea lui în orașul natal e de a se duce să-i mulțumească doctorului Herzenstube pentru funtul de alune dăruit în urmă cu douăzeci şi trei de ani, copilului de patru, părăsit de mamă şi uitat de tată, ce mai rătăcea ca o mică sălbăticiune prin ograda casei părintești. Toate aceste calități explică atracția pe care de obicei o exercită asupra oamenilor Dmitri Karamazov, simpatizat aproape de toată lumea, de la societatea orașului de garnizoană în care o întîlneşte pe Katerina Ivanovna la gazdele sale din Scotoprigonievsk. Deosebit de semnificativă e simpatia pe care o manifestă față de el în final copiii din roman. După proces, în ziua înmormîntării lui Iliuşa, Kolea Krasotkin, Smurov, Kartaşov se interesează pe lîngă Aleoşa în legătură cu Mitea, de a cărui nevinovăție sînt convinşi şi pe care îl absolvă astfel nu numai de păcatul imaginar al paricidului ci şi de păcatul cruzimii realmente săvîrşit în relațiile cu cei doi Sneghirevi, tată şi fiu. În Epilog, arătînd o vie preocupare față de soarta lui Mitea, copiii îl iartă pe acesta pentru Iliuşa. Şi în localitatea natală porucicul, primit cu plăcere la început în multe case bune, îşi face în scurt timp numeroase cunoştințe (printre acestea numărîndu-se şi viitorii lui anchetatori). Resursele pozitive ale eroului se valorifică şi în relațiile sale cu alte personaje. Astfel, Mitea îl iubeşte nu numai pe Aleoşa, de care se apropie firesc şi repede şi căruia îi poartă o dragoste cvasi-părintească, duioasă şi ocrotitoare (şi în același timp necesară celui ce o nutreşte căci ea, această dragoste, îl salvează odată de la moarte pe un Mitea lăsîndu-se pradă în singurătate, în afara orașului, pe cîmp, lîngă drumul ce ducea spre mînăstire, funestului gînd al sinuciderii : „M-am ascuns aici sub copac să te aştept — îi va povesti el apoi mezinului —, şi în vremea asta mă gîndeam [să mă bată Dumnezeu dacă nu e aşa], de ce să mă chinuiesc, la ce bun să mai aştept ? Uite copacul, am o batistă, am cămaşa, tocmai bine ca să încropesc o funie şi, dacă o mai înnădesc cu bretelele, de ce să mai fac umbră pămîntului, de ce să-l mai pîngăresc cu ticăloşia mea ? Apoi te-am auzit venind şi, Doamne, parcă m-am luminat deodată ; uite, zic, mai există totuşi un om pe care-l iubesc, omuleţul acela de colo, frățiorul meu drag, mai drag decît orice pe lumea asta, singurul om pe care îl iubesc cu adevărat !"), ci şi, cu toată lipsa reciprocității şi în ciuda marilor deosebiri dintre ei — pe distantul şi recele Ivan. Despre savantul lui frate, Mitea, „un om fără multă carte", vorbeşte „cu cel mai adînc respect, ba chiar cu un tremur de emoție în glas". La Ivan fostul porucic se raportează cu veneraţie. În ajunul procesului, din închisoare, trimite spre Aleoşa îndemnul de un patetism testamentar „iubeşte-l pe Ivan !" Cît de larg, de profund şi de bogat sufletește este eroul ne-o arată şi capacitatea lui de a nutri în același timp două mari iubiri : o mare iubire falsă şi o mare iubire adevărată. În relațiile chinuitoare, incerte cu Katerina Ivanovna Mitea investeşte de asemenea enorm. El o respectă, o admiră, o divinizează pe logodnica lui de a cărei superioritate se simte strivit şi de care nu se consideră demn (declarînd chiar că perechea ei firească este Ivan). Sursa de ură reciprocă a acestei iubiri — ura victimei față de şantajist şi a şantajistului față de o victimă prea trufaşă — înveninează însă pentru totdeauna raporturile dintre ei. Sentimentele eroului față de Katerina Ivanovna se dedublează : „Te blestem şi totuşi te ador !", mărturiseşte Dmitri în biletul scris la restaurantul „Metropol" şi care va fi invocat ca document decisiv la proces. Unde, din boxa acuzaților, Mitea îi strigă logodnicei sale această nouă mărturisire : „îți jur pe ce am mai sfînt că te-am iubit, cu toată ura ce mocnea în mine". Mai poate fi vorba însă în aceste condiții de dragoste ? Aleoşa crede că nu şi îşi declară opinia

Scanned with OKEN Scanner

chiar în fața Katerinei Ivanovna. Cu toate acestea, după proces, la spital, eroul este pur și simplu obsedat de Katia. El înțelege acum cît de vinovat este față de ea și vrea s-o vadă cu orice preț, fie și numai pentru o clipă. Mijlocită de Aleoșa, întîlnirea lor, ultima, de reciprocă absolvire, are loc în capitolul intitulat „Pentru o clipă minciuna devine adevăr“: „Am să te iubesc toată viața! Da, toată viața, mereu“, promite Mitea Katerinei Ivanovna, care la rîndul ei îi dă asigurări în același sens în cea mai patetică scenă de dragoste între doi oameni care nu se mai iubesc și care poate nu s-au iubit cu adevărat niciodată. Ce înseamnă să iubești cu adevărat Mitea pricepe abia cînd se îndrăgostește fulgerător, într-o singură zi (ziua în care, după ce îl molestase pe Sneghirev, se duce s-o pedepsească și pe complicea lui Feodor Pavlovici și în care o vede pentru prima oară pe tînăra femeie întîlnită și pînă atunci de el, fără consecințe, de cîteva ori) de Gruşenka: „dragostea proaspătă ce a explodat ca pulberea în sufletul lui“ o destramă pe cea veche divulgîndu-i caracterul artificial, construit, de operă a orgoliului și voinței. Cu Gruşenka eroul se ‚potrivește‘ firesc, spontan, se armonizează la nivelul esențelor: „Elle est une femme russe, au même titre qu'il est lui-même un homme russe“ (Jacques Madaule). În același timp, sentimentele față de Gruşenka nu sînt statice, ele se transformă pe măsura transformării eroului însuși (transformare pe care ele o determină și de care sînt determinate): „prin ea am devenit alt om“, declară Mitea. În paralel cu procesul de spiritualizare a eroului are loc și un proces de purificare a erosului karamazovian, la început doar un imens rug senzual: „Înainte mă răscoleau numai șerpuirile drăcești ale trupului său — recunoaște Mitea în convorbirea cu Aleoșa din ajunul procesului, pe cînd acum sufletul meu s-a îngemănat cu al ei“. Nu în mai mică măsură îi relevă noblețea relațiile de adversitate ale eroului, de exemplu cele cu Feodor Pavlovici. Față de acesta Mitea simțea un dispreț „nemărginit“: „nu putuse să-l înghită pe taică-său din primul moment“ (al revederii lor de după majoratul fiului), informează cronicarul romanului. Dușmănia dintre tată și fiu are ceva din forța reciprocă de excludere a două elemente perfect antagonice. „Un desfrînat fără pereche, un panglicar neruşinat“, Feodor Pavlovici, așa cum îi apare el feciorului său mai mare, se deosebește de acesta ca o reptilă provocatoare de oroare de un erou elevat și nimicitor. Complexitatea uriașă a naturii morale a lui Dmitri Feodorovici Karamazov, care e totodată și Franz (cum îl înfierează Feodor Pavlovici, cititor al lui Schiller) și Karl Moor, complexitate derutantă atît prin configurație cît și prin finalitate: „Merg și nu știu unde o să ajung: acolo unde bîntuie ruşinea și duhoarea, sau spre zarea luminii și a bucuriei?“ este un fapt evident pentru toată lumea. Asupra lui insistă atît eroul: „Sînt blestemat, sînt o lepădătură, un ticălos dar să știi (îi spune el lui Aleoșa, n.n.), și mie mi-e drag să sărut marginea odăjdiilor pe care le îmbracă Dumnezeul meu“, „Am fost un descreierat, dar am prețuit totdeauna binele. Am dorit mereu să mă îndrept și totuși am trăit ca o fiară sălbatică“, cît și alte personaje ale romanului. În rechizitoriul său de la proces, procurorul consideră că Mitea, „o fire spontană, un amestec ciudat de bine și de rău“, un suflet care „clocotește“ exprimă „spontaneitatea originară a Rusiei“; acuzatul — mai spune procurorul — „are o fire largă, karamazoviană (...) capabilă să cuprindă cele mai bizare contradicții și să contemple în egală măsură cele două abisuri“; căci „în sufletul unui Karamazov (...) pot să existe în același timp două abisuri“. Și totuși, nu e așa (scriitorul pune înadins în gura procurorului, pentru a le combate prin accentuare simplificatoare, clișee despre fenomenul istoric rusesc ca fenomen fatal și etern inform): Mitea nu reprezintă un „amestec“ incert de bine și rău, el nu contemplă „în egală măsură cele două abisuri“. Sufletul lui este într-adevăr „larg“, mult „prea larg“ (și deci contradictoriu, dedublat — după cum rezultă atît din privirea: „privirea lui parcă nu oglindea cîtuși de puțin adevărata lui stare sufletească, exprimînd cu totul altceva, fără nici o legătură cu clipa prezentă“ cît și din rîsul eroului, acel rîs „spontan ce-l apuca uneori, dînd în vileag cine știe ce gînduri vesele și năstrușnice într-un moment cînd privea mai încruntat ca niciodată“, populat de umbre, cîteodată cert subterane: „cînd alunec în prăpastie, alunec năprasnic, cu capul în jos și cu picioarele în sus, ba chiar — mărturisește personajul — simt o plăcere să mă prăbușesc așa, gîndindu-mă ce frumos îmi șade în poziția asta umilitoare“) dar în el predomină în chip net elementul pozitiv. Ceea ce e negativ se topește în cele din urmă tocmai în această lărgime din care s-a născut: Dmitri Karamazov nu are nimic comun cu personajele pe muchie de cuțit, indefinibile din punct de vedere moral de felul lui Aleoșa Valkovski din Umiliți și obidiți, al bătrînului sau tînărului prinț Sokolski din Adolescentul. Un haos și el, cel mai mare dintre frații Karamazov, un Tantal al mlaștinei viciului („Mocirla în care se cufundase cu bună știre îl scîrbea peste măsură“) este, mai întîi, un haos în care părțile de bine și de rău nu sînt egale

Scanned with OKEN Scanner

și în care impresia de dezordine provine nu numai de la acel „amestec ciudat" ci și de la o tinerească nedisciplinare a forțelor pozitive existente. Apoi, personaj care evoluează, care se transformă Dmitri e un haos ce se organizează de-a lungul narațiunii în jurul unei idei clare, dobîndind un sens, un profil. În cadrul acestui vast univers moral lupta dintre „omul nou" și acea „sămînță bicisnică de Bernard" („un Bernard care" — se teme Mitea — va decide după tipicul Bernarzilor") este într-adevăr acerbă, dar ea pare să se încheie cu victoria primului : „Omul păcătos și desfrînat de pînă acum nu mai există", proclamă, la finele procesului, în ultimul său cuvînt, acuzatul. Dmitri Karamazov nu este deci un monstru de complexitate ambiguă : „Sînt mult mai bun decît credeți dumneavoastră, domnilor." Avea de aceea dreptate Romano Guardini să vadă în D. F. Karamazov (observația e fundamentală) „una din rarele figuri eroice ale operei poetice dostoievskiene ; un om zguduit de furtuni dar capabil de asemenea de magnifice tresăriri". Să adăugăm că textul romanului oferă numeroase puncte de sprijin pentru a putea clădi, printr-o lectură orientată în acest sens, statura de erou a personajului. Care înainte de toate degajă, de la prima lui apariție în scenă (sosirea întîrziată în chilia starețului Zosima) „o forță fizică puțin obișnuită". Forță pe care Mitea, „voinic ca un taur", și-o ilustrează convingător la Mokroe în noaptea crimei, evacuîndu-l „pe sus" din salon, „cît ai bate din palme", și apoi punîndu-l la fel de repede „jos pe podele", în odaia alăturată, pe „uriașul pan Wrublewski" (Modelul mitic al încăierării de la han, în cursul căreia Dmitri își învinge adversarul luîndu-l în brațe și ridicîndu-l de la pămînt, este lupta lui Hercule cu Anteu). În timpul interogatoriului, cînd, contravenind dispozițiilor date, Gruşenka năvălește disperată în odaia în care se desfășura ancheta făcîndu-l pe Mitea să sară ca ars de pe scaun și să se repeadă spre ea, „abia dacă putură să-l stăpînească trei-patru oameni". Există în roman și alte referiri la Mitea ca la „un om cu o constituție atît de robustă". În textul original se vorbește chiar de „Его богатырских силах". De erou e de asemenea „mîna lui puternică" (a cărei strînsoare o acuză de pildă, rîzînd, Kalganov : „Aoleu, ce mînă puternică ai ! Mi-ai rupt degetele !", și cu care îl saltă pe Aleoșa peste gardul grădinii vecinelor lor) și călcătura amplă, apăsată. Cu „pași mari, ca la militărie" intră fostul porucic în chilia starețului Zosima, în salonul casei negustorului Samsonov, în odaia „albastră" a hanului de la Mokroe și chiar în sala în care urma să i se hotărască soarta, în ziua procesului. Cu „pasul lui kilometric" (în rusește : „Аршинный"), străbate Mitea îndepărtatele împrejurimi ale orașului (a doua zi a acțiunii) în căutarea Copoiului. Eroice sînt și mîniile grozave ale lui Mitea, amintind din acest punct de vedere de Ahile (se poate spune că în epopeea lui romanescă Dostoievski „cîntă" și el „mînia ce-aprinse" pe unul din marii săi protagoniști, mînie — slăvitele mînii ale personajelor pozitive ! — stîrnită în acest caz chiar de tatăl eroului). Ca un adevărat erou, cel mai mare dintre frații Karamazov nu se teme de nimeni („ca și cînd tu te-ai putea speria de cineva", îi spune Gruşa care îl compară cu „un șoim") și din tot ce posedă cel mai mult își îndrăgește armele (cele „două minunate pistoale de duel" amanetate lui Perhotin și în aceeași seară răscumpărate de la el). La sensul eroic al personajului ar putea face aluzie și spaima vădită și oarecum inexplicabilă (căci amenințările abundente dar ‚de sperietură' ale lui Mitea nu pot fi luate prea în serios) pe care o încearcă în preajma lui Smerdeakov. Asemenea unui balaur din poveste această oribilă ființă pseudoumană îl simte pe Dmitri (temîndu-se în consecință grozav de el) ca pe un fel de sfînt Gheorghe invincibil și justițiar. Una „din rarele figuri eroice din opera poetică dostoievskiană", Mitea Karamazov este și una din ultimele mari apariții eroice din literatura universală. Nu întîmplător gîndindu-se la viața pe care ar urma să o ducă în America (în eventualitatea că ar accepta să evadeze din închisoare și să-și părăsească țara), Dmitri își exprimă dorința să trăiască „printre ultimii mohicani". Statură și structură eroică, aparținînd unei specii pe cale de dispariție atît în arta cît și în societatea burgheză contemporană scriitorului, Dmitri Feodorovici Karamazov este „ultimul mohican" al tradiției epopeice europene (Romanul lui F. Cooper din 1826 se afla în biblioteca lui Dostoievski într-o traducere franceză). Mitea este însă nu numai un erou, ci și un cavaler. Un prototip indiscutabil al personajului este cavalerul medieval : „eu sînt un om de onoare, așa cum nu sînteți dumneavoastră", le spune inculpatul Dmitri Karamazov anchetatorilor săi, la Mokroe. În textul original : „Я рыцарь чести" („Sînt un cavaler al onoarei"). „Un om care a făcut multe ticăloșii, dar care în sufletul lui a fost și a rămas cinstit", continuă să se definească Mitea în aceeași scenă a interogatoriului. Valorile morale cardinale ale eroului, în al cărui suflet „larg, mult prea larg" flutură steagul unui ideal cavaleresc, sînt cinstea, onoarea. Fără a înțelege

limpede acest lucru personajul riscă să rămînă obscur, iar frămîntările sale — inexplicabile. Toate nenorocirile lui Mitea provin dintr-o onestitate exacerbată, împinsă pînă la absurd ca o virtute din alte timpuri. În momentul în care începe prezentul acțiunii eroul are urgentă nevoie de bani din două motive: 1) ca să restituie Katerinei Ivanovna cele trei mii de ruble pe care logodnica sa i le înmînase ca să le expedieze la Moscova unor rude de-ale ei și din care dezordonatul tînăr cheltuise deja jumătate cu prilejul primului chef de la Mokroe și 2) ca să aibă o sumă disponibilă pentru eventualitatea că Gruşenka se va decide să ‚fugă' cu el pentru a începe împreună, altundeva, o nouă viață. Gruşa, care își făcuse ucenicia în materie de afaceri pe lîngă asemenea maeștri precum Samsonov și Feodor Pavlovici Karamazov (a cărui prudentă asociată devenise de altfel în ultima vreme), dispunea însă de un capital propriu pare-se destul de substanțial. Optînd pentru Mitea și hotărîndu-se să plece cu el din oraș ea, mai mult ca sigur, n-ar fi ezitat să sacrifice o parte din banii pe care-i avea. Or, tocmai acest lucru eroul nu l-ar fi acceptat pentru nimic în lume. A începe o viață nouă bizuindu-te pe veniturile femeii iubite i se pare de neconceput: în această privință „era de o mîndrie feroce", precizează cronicarul. Din pricina aceleiași mentalități cavalerești datoria bănească față de Katerina Ivanovna, pe care a ‚furat-o' și cu care s-a purtat necinstit (nu atît, crede Mitea, pentru că într-o pătimașă clipă de orbire a risipit jumătate din banii logodnicei lui cît mai ales pentru că după aceea nu s-a dus să-și mărturisească fapta și să restituie suma salvată de la prăpăd, pe care, dimpotrivă, a continuat s-o păstreze asupra sa în chip premeditat, din calcul, cu sînge rece), îl chinuie mai mult decît orice. De aceea, înainte de toate, hotărîse „să se dea peste cap și să găsească cele trei mii de ruble, ca s-o despăgubească pe Katerina Ivanovna cu orice preț (s.n.)". Chiar cu prețul de a deveni un ucigaș. Căci Mitea consideră că e preferabil să fii un criminal decît un hoț: „un hoț e mai abject decît un ticălos", explică eroul, la Mokroe, anchetatorilor săi. Cărora le mai declară că pînă și eventuala crimă pe care ar fi putut-o comite în seara asasinării bătrînului Karamazov n-ar fi fost „o infamie mai cumplită" decît aceea comisă față de Katerina Ivanovna, ai cărei bani și i-a însușit în chip tacit. Om de onoare, Mitea e obsedat într-atît de problema hoției încît pînă și pe un ins cu care se încrucișează în roman incidental, precum Perhotin, nu uită să-l întrebe dacă a furat vreodată în viața lui. Reprezentanții autorităților (ca și mulți dintre cititorii romanului de altfel) sînt derutați de o asemenea stranie ierarhizare a culpabilităților. Ea devine însă perfect logică din punctul de vedere al eticii cavalerești. Pentru un autentic exponent al acestei mentalități nimic nu poate fi mai deplorabil decît o cinste pătată. Unui cavaler i se permite și chiar i se cere să-și mînjească mîinile cu sînge, nu însă și să-și piardă onoarea. În carnetele la roman personajul își justifică personala scară a vinovățiilor și dintr-o altă perspectivă: „Ticălos — afirmă el în materialele pregătitoare — poate fi, și chiar este, oricine, dar hoț nu poate fi oricine, ci numai un arhiticălos". Infracțiunea hoției ca expresie a necinstei, a dezonoarei este astfel azvîrlită în fundul genunii păcatelor omenești atît din punctul de vedere al idealului cavaleresc cît și din acela al anti-idealului subteranei. Afirmînd răspicat la proces: „Dmitri Karamazov este un ticălos, dar nu și un tîlhar!", personajul face o distincție doar în aparență absurdă. În contextul celor spuse mai sus, această distincție este esențială, menirea ei fiind de a salvgarda onoarea eroului. La ocnă Dostoievski a descoperit că ceea ce desfigurează în chipul cel mai oribil sufletul omului este nu atît crima în sine cît atrofierea simțului moral. Pentru că chiar și un criminal mai poate să rămînă dincoace de bine și de rău, în interiorul categoriilor etosului, acceptînd și după crimă „poruncile" și „imperativele" biblice, kantiene sau de altă sursă (căci a încălca o lege nu înseamnă neapărat a o contesta). Un asemenea criminal este mai puțin vinovat în absolut decît să zicem un ins care n-a furat în viața lui un ou dar care pentru a trăi excelent (și — de ce nu? — chiar corect!) nu are nevoie de morală situîndu-se inevitabil și de la sine în afara ei. Cea mai mare crimă, după Dostoievski, nu este deci crima ci abandonarea și abolirea legilor morale, amoralismul. Or, amoralismul nu este în ultimă instanță altceva decît necinste. O altă împrejurare care evidențiază profunda onestitate a personajului, sentimentul onoarei cavalerești este aceea în care, în seara crimei, aflînd în sfîrșit de la Fenia unde s-a dus Gruşenka și realizînd abia acum, ca la lumina unui fulger, ce rol însemnat a avut și mai are încă „ofițerul" polonez în viața femeii iubite, ia hotărîrea (sinonimă pentru el cu moartea) de a se da „frumos la o parte". Eroul, care ar fi ajuns poate pînă la crimă dacă la mijloc s-ar fi aflat un alt bărbat, nu simte „nici un grăunte de gelozie" față de „primul", față de „fostul" Gruşenkăi. Drepturile polonezului asupra acesteia i se par atît de indiscutabile încît lui Mitea nu-i mai rămîne decît „dorința de a dis-

părea cu desăvîrşire din calea ei" : „Dă-te la o parte, Mitea, dă-le voie să treacă !", îşi spune sie însuşi personajul convins că cei doi „au tot dreptul". Grija de a nu distruge ceea ce el îşi imagina a fi fericirea „celei mai dragi fiinţe de pe lume" (fiind vorba de prima ei iubire) se împleteşte în atitudinea lui Mitea cu o perfectă loialitate cavalerească faţă de rivalul mai norocos, deţinînd asupra sa avantajul incontestabil al întîietăţii. Fermitatea cu care un om pătimaş ca Dmitri Karamazov se decide să cedeze (nu din pasivitate sau resemnare desigur), ieşind din competiţia pentru Gruşa cînd „fostul" acesteia reapare cu (în aparenţă) firească îndreptăţire de a redeveni actualul ne dezvăluie noblefea cu care eroul ştie să respecte (chiar cu preţul sacrificiului) dreptul altuia. O disciplină a onoarei funcţionează fără greş în sufletul haotic al eroului. Dacă în episodul şantajării Katerinei Ivanovna chipeşul porucic şi-ar fi realizat pînă la capăt intenţia, a doua zi el s-ar fi dus să-i ceară mîna victimei sale : „Pentru că — îi explică eroul lui Aleoşa —, deşi poznirile mele sînt josnice, sînt totuşi un om cinstit". Sentimentul onoarei se sensibilizează la Mitea — o altă trăsătură cavalerească a personajului — mai ales în relaţiile cu femeile. În mentalitatea cavalerească a lui Dmitri se simt însă şi unele limite, le-am spune medievale. Bărbatul trebuie să fie mărinimos cu femeile dar să nu le ceară niciodată iertare : „Să te ferească Dumnezeu, băiete dragă — îl povăţuieşte el pe Aleoşa — să ceri vreodată iertare femeii pe care o iubeşti, dacă ai greşit cumva faţă de dînsa ! Mai ales ei, femeii iubite, oricît de vinovat te-ai simţi în sinea ta !" ● În cursul interogatoriului de la Mokroe, înainte de a adormi şi de a visa marele vis cu „copchilaşul", în timpul celui de „al doilea calvar" Mitea mărturiseşte un alt „vis ciudat" al său, „ce revine din cînd în cînd" : „mi s-a întîmplat de cîteva ori să visez acelaşi lucru (...) parcă mă urmăreşte cineva noaptea, cineva de care mi-e teribil de frică bîjbîie aşa pe întuneric, căutîndu-mă, şi eu atunci mă ascund după uşă sau după dulap... Şi mi-e ruşine că mă ascund, cu atît mai mult cu cît îmi dau seama că el ştie foarte bine unde mi-e ascunzătoarea, dar se face că nu mă vede înadins, ca să mă chinuie mai tare şi să poată savura pe îndelete spaima mea... Aşa cum faceţi şi dumneavoastră acum ! Exact aşa !", conchide el, adresîndu-se anchetatorilor. Visul povestit de Mitea anunţă tema omului în capcană. Acel „cineva" în a cărui deplină putere se află personajul şi care se joacă de-a pisica cu şoarecele cu el, chinuindu-l cu o rafinată cruzime, ar putea fi destinul. Prin relaţia cu destinul, care îl persecută şi-l încercuieşte, Dmitri Karamazov este pînă la un punct şi un erou de tragedie antică. Încă din copilărie (schimbarea prea rapidă a binefăcătorilor săi, v. mai sus) personajul devine ţinta ironiilor soartei. Care, parcă amuzîndu-se, dar altfel lovind zdravăn, se grăbeşte să zădărnicească intenţiile eroului : „Mă hotărîsem tocmai să devin un om cinstit pînă la sfîrşitul vieţii, cînd destinul, cu o lovitură de măciucă, m-a dat peste cap !", va spune Mitea la proces. Dmitri Karamazov e un om în capcană. Încă înainte de a fi acuzat de o crimă pe care n-a săvîrşit-o şi de a cădea în marea ambuscadă pe care i-a pregătit-o soarta personajul încearcă un fel de presimţire a sfîrşitului, sentimentul că „n-are să mai fie nimic altceva", că — după cum zice el — „s-a mîntuit cu mine". Situaţia confuză creată de concomitenţa a două mari iubiri (Gruşenka şi Katerina Ivanovna sînt ca soarele şi luna simultan întipărite pe cerul vieţii eroului) îi dau acestuia impresia că „cercul s-a închis". Strîmtorarea bănească în care se află („îi crapă buza după bani în momentul ăsta", opinează Smerdeakov) şi din care nu reuşeşte nicicum să iasă strînge şi mai tare cercul în jurul lui. Hazardata tentativă (tentativa supremă) de a obţine fatala sumă de trei mii de ruble mai întîi de la Samsonov, apoi (la recomandarea plină de perfidie a bătrînului negustor) de la Copoiu, ascuns parcă înadins într-un obscur cătun aflat la o apreciabilă distanţă de oraş şi pur şi simplu de netrezit din monumentala lui beţie îi impune în cele din urmă lui Mitea (rătăcind mai bine de 24 de ore departe de o Gruşenkă încă nesigură) revelaţia că a nimerit orbeşte într-o cursă : „Într-o clipă, mintea i se lumină, «ca şi cum s-ar fi aprins o făclie, şi abia atunci m-am dezmeticit». Rămase locului încremenit de uimire, neputînd să înţeleagă cum fusese în stare un om ca el, altminteri destul de chibzuit, să cadă într-o capcană atît de stupidă, să se angajeze de bunăvoie într-o aventură ca asta, să stăruie în greşeala lui aproape douăzeci şi patru de ore, să facă sluj în faţa lui Copoiu, să-i pună prişniţe la cap... «Omul e beat, beat turtă, şi încă o săptămînă de aici înainte tot într-o beţie o s-o ţină, ce rost are să mai aştept ? Dar dacă Samsonov m-o fi trimis aici intenţionat ? Şi dacă în vremea asta ea... O, Doamne, ce-am făcut ?»". A treia şi ultima încercare de a face rost de bani (vizita la doamna Hohlakova) se sfîrşeşte de asemenea cu o fioroasă (deşi involuntară) păcăleală. Iluzionat la început de potopul de vorbe binevoitoare cu care îl întîmpină isterica femeie oferindu-i „mult mai mult" decît trei mii de ruble, Mitea se vede pînă la urmă expediat la „minele de aur" din

Scanned with OKEN Scanner

Siberia, să-şi ia de acolo, fără nici o problemă, banii trebuincioşi. ● Destinul care-l persecută pe erou pare însă să-şi trădeze la un moment dat ascunse intenţii benefice. Fulgerele înfipte pedepsitor în trupul lui Mitea ar putea avea un efect terapeutic, purificator: „oamenii ca mine — va spune Dmitri la sfîrşitul anchetei de la Mokroe — au nevoie de o lovitură năprasnică, o lovitură pe care soarta trebuie să le-o dea fără veste, ca să-i prindă în laţ şi să-i trezească la realitate cu forţa. Niciodată, o, da, niciodată nu m-aş fi putut ridica singur din mocirlă, oricît m-aş fi străduit! Iată însă că trăsnetul s-a abătut asupra mea. Accept suferinţa, primesc să fiu pus la stîlp şi înfierat în faţa tuturor! Vreau să pătimesc şi sper că suferinţa mă va curăţi de noroi! Şi mă va curăţi, nu-i aşa, domnilor?" Rostul „laţului" e de a-l sustrage pe „marele păcătos" vieţii pe care o dusese pînă atunci, de a-l ‚scoate' de pe drumul pierzaniei, pe care apucase să meargă. Capcanele se dovedesc eliberatoare. Spre deosebire de tragedia antică, în romanul lui Dostoievski destinul pare dirijat de o forţă superioară. Mai mult decît o jucărie a ursitei capricioase, D. F. Karamazov — „Simt mîna Celui-de-Sus deasupra capului meu" — este un ‚ales' recunoscut imediat ca atare de „sfîntul" Zosima care îngenunchează tocmai înaintea lui: ‚ales' pentru o mare suferinţă şi, prin aceasta, pentru o mare resurecţie morală. Că este aşa o dovedesc, printre altele, aluziile biblice care (uneori prin intermediul unor mărunte personaje satelit) se rotesc asemenea unui roi aproape nevăzut în jurul eroului. Astfel, pregătindu-se să pîndească zile în şir eventuala venire a Gruşenkăi la Feodor Pavlovici din grădina vecinelor tatălui său, Mitea îşi instalează „cartierul general" în cămăruţa închiriată „la tîrfele de aici, din curte" (după cum îi explică el lui Aleoşa) de un fost soldat din batalionul lui pe nume Foma. Vinovatele suspiciuni ale gelosului, ‚necredinciosului' Mitea (faţă de femeia iubită) sînt subliniate printr-o raportare subterană la apostolul eternizat de criza lui de îndoială (Toma = Foma în ruseşte). Gazdele din Scotoprigonievsk ale eroului — „un bătrîn tîmplar, nevastă-sa şi fecioru-său" (vîrsta ultimului nu e precizată), personaje efemere dar luminoase, simpatice, îndrăgindu-şi chiriaşul (căruia o dată îi împrumută — v. mai sus — ultimii lor bani) şi ţinîndu-i la nevoie partea (cum are prilejul să constate Aleoşa), amintesc atît prin număr cît şi prin etatea şi meşteşugul bărbatului de „sfînta familie" din Noul Testament (Bătrînul Iosif, soţul Mariei, dulgher, practica o meserie înrudită). O altă aluzie biblică o constituie ‚învierea' lui Grigori, lovit în cap cu pisălogul de Mitea (cît de grav, n-o pot şti o vreme nici autorul nelegiuirii, nici cititorul). În toiul chefului de la Mokroe, cu toată „apoteoza miraculoasă a dragostei sale", gîndul că l-a ucis pe credinciosul servitor al familiei, pe cel care în prima copilărie îi fusese adevăratul tată, îi întunecă vizibil starea de spirit. Ieşind pe la 3-4 dimineaţa în cerdacul hanului, la aer, eroul se roagă lui Dumnezeu să-l învie pe Grigori: „Doamne, învie-l pe cel ce s-a prăvălit la picioarele gardului! Înlătură de la mine paharul ăsta! Tu ai făcut atîtea minuni, Doamne, atîtea minuni, tot pentru nişte păcătoşi ca şi mine!". La începutul anchetei de la Mokroe Mitea află cu o răvăşitoare bucurie că bătrîna slugă a ‚înviat', că Grigori trăieşte: „Se lumină deodată la faţă. Mulţumescu-ţi ţie, Doamne, că mi-ai ascultat ruga şi ai săvîrşit această minune fără seamăn pentru mine, păcătosul şi netrebnicul!... Da, da, mi-ai ascultat ruga fiindcă toată noaptea m-am rugat!... Şi Mitea se închină de trei ori. Simţea ca un nod în gît (...) O, nici nu ştiu cum să vă mulţumesc, domnilor — se adresează el anchetatorilor. Mă simt ca înviat din morţi, mi-aţi redat viaţa cu un singur cuvînt!..." Şi oare mărunt-sublimul gest al doctorului Herzenstube, care îi dăruise pe vremuri micuţului Mitea în vîrstă de patru ani, abandonat în curtea din dos a casei părinteşti, „un funt de alune", şi care, pedant, înţelesese să profite de fapta sa filantropică pentru a-i da copilului crescut aproape ca un sălbatic primele elemente de educaţie religioasă învăţîndu-l să zică după el Gott der Vater, Gott der Sohn, Gott der heilige Geist nu reprezintă adevăratul botez al celui mai mare dintre feciorii ‚păgînului' Feodor Pavlovici? În orice caz cuvintele sacre rămîn intacte în memoria eroului care, venind după 23 de ani la bătrîn să-i mulţumească pentru bunătatea ce i-a arătat-o în copilărie, se foloseşte de ele ca de o parolă de recunoaştere: „Au trecut aşa douăzeci şi trei de ani — va povesti Herzenstube la proces în una din cele mai emoţionante pagini ale romanului. Într-o zi şedeam la mine în cabinet, eram cu părul alb acum, cînd deodată mă pomenesc că intră pe uşă un tînăr chipeş, pe care nu ştiam de unde să-l iau, şi unde-l văd că ridică un deget şi-mi spune rîzînd: «Gott der Vater, Gott der Sohn und Gott der heilige Geist! Am sosit chiar acum în oraş şi am venit să vă mulţumesc pentru funtul acela de alune, fiindcă nimeni în afară de dumneavoastră nu s-a gîndit să-mi cumpere măcar un pumn de alune». Mi-am amintit atunci de anii fericiţi ai tinereţii şi de bietul copilaş care alerga prin curte cu picioruşele goale. Mi s-a răsucit inima în piept şi i-am spus: «Asta înseamnă să fii recunos-

Scanned with OKEN Scanner

cător dacă n-ai uitat nici acum, cînd ai crescut mare, funtul de alune pe care ţi l-am adus cînd erai doar atîtica». L-am strîns în braţe şi l-am binecuvîntat. Şi am început să plîng. El a rîs, dar i-au dat şi lui lacrimile... Fiindcă aşa-i rusul, de multe ori rîde cînd ar trebui să plîngă. Şi el a plîns, am văzut că avea lacrimi în ochi. Şi acum, vai !... — Şi acum plîng, neamţule, şi acum plîng, omul lui Dumnezeu ! izbucni deodată Mitea." ● Ca toţi Karamazovii, Mitea e un filozof înnăscut : „nu sînt un om cult — mărturiseşte eroul (căruia îi plac versurile lui Rakitin şi care îi dă dreptate acestuia în privinţa lui Puşkin, acuzat de frivolitate) —, dar am stat şi am cugetat mult" (s.n.). Îndoielile pe care le va exprima în intervalul celor două luni petrecute în aşteptarea procesului la închisoare, unde principala lui ocupaţie va fi să filozofeze, „mocneau" dintotdeauna în el. Tocmai ca să le înăbuşe a dus acea faimoasă viaţă scandaloasă. Precum Ivan, Dmitri are şi el o concepţie despre om, lume, Dumnezeu, numai că a lui nu e atît de bine pusă la punct (o anumită sistematizare a convingerilor sale va fi operată în timpul detenţiei din oraş). Destinul omului îi pare şi lui ingrat : „Multe trebuie să îndure bietul om pe pămînt, cumplit de multe, atîtea nenorociri care se abat pe capul lui" ; „nu e clipă aproape în care să nu mă gîndesc la umilinţa hărăzită omului". Nefericirea noastră mai provine şi din faptul că „sînt atîtea taine care ne înconjoară" : „Dezleagă-le cum te taie capul, şi ieşi la liman teafăr, nevătămat, dacă îţi dă mîna". În acest punct Mitea se apropie de Ivan cu a lui inteligenţă euclidiană mărginită. Una din „prea multe(le) enigme (ce) apasă asupra bietului om pe acest pămînt" este enigma irezolvabilă a Frumuseţii : „Aici se întîlnesc toate extremele, şi toate contradicţiile sălăşluiesc laolaltă" ; „Aici se dă lupta între diavol şi Dumnezeu, iar cîmpul de bătaie este însuşi sufletul omului". Nenorocirea acestuia decurge şi din propria lui alcătuire, exagerat de încăpătoare, capabilă de a însuma nenumărate divergenţe : „sufletul omului e larg, mult prea larg". Într-atît încît el se hrăneşte cu antinomii ; idealul Madonei şi idealul Sodomei pot convieţui în el. N-ar strica de aceea ca sufletul omului „să fie puţin îngustat" (disciplinat , organizat, unificat). Aceasta e soluţia pe care dezordonatul Mitea o propune şi evoluţia lui ca personaj va merge în sensul propriei soluţii. În legătură cu lumea Dmitri exprimă în acelaşi capitol şi adresîndu-se aceluiaşi personaj (Perhotin) atitudini opuse. Asemenea lui Ivan, mai întîi îneacă lumea în absurd : „lumea asta e o aiureală întreagă, de-ai şti ce absurd e totul", apoi însă acceptă : „Binecuvîntez lumea aşa cum a fost făcută". În visul cu „copchilaşul" eroul revine aparent la prima ipostază a lumii, îmbibată cu suferinţă ca un burete, pentru a afirma însă imediat că totul depinde de noi. Cheia fericirii omului se află în mîna omului, el trebuie numai s-o folosească, să îndrăznească şi să ştie s-o facă. Un suflu de încredere, de optimism caracterizează viziunea finală despre lume şi om a eroului. Care este în acelaşi timp ataşat în chip spontan ideii divinităţii. Unul din motivele care l-au împins să-l deteste pe Feodor Pavlovici îl constituie „lipsa lui de credinţă". „Sînt blestemat, sînt o lepădătură, un ticălos, dar să ştii — îi spune el lui Aleoşa —, şi mie mi-e drag să sărut marginea odăjdiilor pe care le îmbracă Dumnezeul meu". Şi de-a lungul naraţiunii Mitea chiar o sărută rugîndu-se de cîteva ori de-adevăratelea (în trăsură, în drum spre Mokroe, în cerdacul hanului etc.). Acceptînd şi binecuvîntînd lumea „aşa cum a fost făcută", eroul se declară „gata" să-l accepte şi să-l binecuvînteze şi „pe ziditor" ; „eu cred în minuni", spune Mitea pe care chiar o ‚minune' îl salvează, împiedicîndu-l să comită crima. La închisoare însă, sub influenţa lui Rakitin, Mitea — pe care acum îl preocupă ideile, etica, Claude Bernard — devine admirator al ştiinţei (al chimiei în special) şi aproape materialist : „Gîndeşte-te (îi explică la rîndul lui fratelui Aleoşa) : aici, în cap, adică în creier, sînt nervi (dracu să-i ia !)... şi tot acolo mai sînt şi nişte fibre subţiri, adică nervii au aşa, ca nişte prelungiri, şi cînd fibrele astea încep să vibreze...Vezi tu, de cîte ori mă uit la ceva, un obiect oarecare, fibrele încep să vibreze... şi, în momentul cînd ele încep să vibreze, apare şi imaginea, nu chiar imediat, ci după o clipă. În interval de o secundă apare şi clipa — ei, fir-ar al dracului, vreau să zic apare imaginea, adică obiectul respectiv, sau un fapt oarecare, dracu mai ştie, de aceea mă uit mai întîi şi după aceea gîndesc... Şi asta numai pentru că există fibrele acelea, nu fiindcă aş avea un suflet şi aş fi plăsmuit după chipul şi asemănarea nu ştiu cui, acum mi-am dat seama că toate astea sînt prostii." „Mare lucru şi ştiinţa, Aleoşa !", exclamă entuziasmat neofitul căruia însă totodată îi „pare rău de Dumnezeu". Chimia („Chimia, frăţioare, chimia. Nu-i nimic de făcut aici", spune personajul în carnetele la roman) alungă divinitatea, demonstrează că (citäm din nou din materialele pregătitoare) „nu este loc pentru Dumnezeu". Imaginea universului în care, prin eliminare, singura voinţă rămîne cea a omului îl exaltă pentru o clipă (după Kirilov) şi pe Dmitri. Dacă Dumnezeu nu există — raţionează eroul — „înseamnă că

Scanned with OKEN Scanner

omul e stăpînul pămîntului („шеф земли"), al întregului univers. Minunat !" Îndoielile nu-l părăsesc însă nici acum pe Mitea. Subzistă un „dar" : „Dar mai poate fi virtuos (omul, n.n.) fără Dumnezeu ? Asta-i întrebarea !". Întrebare pe care i-o pune chiar ‚profesorului' său Rakitin : „cum rămîne cu omul ? Aşa, fără Dumnezeu şi fără viaţa viitoare ? Înseamnă (se întoarce Mitea la Ivan, n.n.) că totul e permis, că poţi face orice vrei ?" Dmitri simte nevoia unui solid fundament pentru morală, care în absenţa divinului, crede el, s-ar relativiza inevitabil : „pentru mine, spune eroul, virtutea înseamnă un lucru, iar pentru chinez cu totul altceva". Servindu-se de informaţiile şi argumentele lui Rakitin şi chiar suportîndu-i un timp influenţa, Mitea îşi păstrează însă independenţa gîndirii, făurindu-şi de sine stătător propria lui concepţie filozofică (închegată în linii mari în ajunul procesului, cînd i-o expune lui Aleoşa). Lumea este şi pentru Mitea în prezent pradă Răului, dar norul întunecat al acestuia s-ar putea împrăştia imediat dacă oamenii ar înţelege — aşa cum a înţeles el datorită visului cu „copchilaşul" (simbolizînd „suferinţele materiale şi spirituale ale poporului şi omenirii" — Istoria romanului rus, vol. 2, p. 256) că „fiecare din noi este vinovat pentru toţi" (în afară de Markel şi de Zosima, doar Dmitri mai exprimă în roman această idee) şi prin urmare fiecare trebuie să sufere pentru toţi : „pentru copchilaşul acela am să mă duc la ocnă în Siberia", declară eroul care scoate prompt din filozofia sa o practică a calvarului izbăvitor, obligatorie. Necesitatea lui Dumnezeu se impune din nou celui pregătit să primească suferinţa şi care acum, după ce numele fiziologului francez Claude Bernard devine pentru Mitea sinonim cu ticălos, intonează „un imn de slavă" : „Pentru el, pentru «copchilaş» am să mă duc la ocnă. Deoarece fiecare din noi este vinovat pentru toţi. Pentru toţi «copchilaşii», căci există pe lume deopotrivă copii mici şi copii mari. Toţi sînt nişte «copchilaşi». Pentru ei am să mă duc la ocnă, fiindcă odată şi odată trebuie să plătească cineva pentru toţi. Nu l-am ucis eu pe tata, şi totuşi, trebuie să mă duc la ocnă. Primesc această suferinţă ! Acum mi-am dat seama, aici... între zidurile astea părăginite. Sînt mulţi, sute de făpturi omeneşti acolo, în hrube, sub pămînt, cu ciocanele-n mînă. O, da, o să fim ferecaţi în lanţuri şi văduviţi de libertate, dar din noianul durerii noastre vom reînvia pentru bucurie, căci fără ea omul nu poate să trăiască, nici Dumnezeu să existe, pentru că Dumnezeu i-a dăruit omului bucuria, este privilegiul lui, marele lui privilegiu... Fă, Doamne, ca inima omului să se mistuie în rugăciuni ! Cum aş putea să trăiesc acolo, sub pămînt, fără Dumnezeu ? Rakitin minte ; dacă Dumnezeu va fi izgonit de pe faţa pămîntului, noi îl vom făuri din nou sub pămînt ! Un ocnaş poate şi mai puţin să trăiască fără Dumnezeu decît un om liber ! Şi atunci noi, vieţuitorii din subterane, vom înălţa din adîncul pămîntului un imn tragic lui Dumnezeu, în mîna căruia se află bucuria ! Slavă lui Dumnezeu şi bucuriei sale ! Îl iubesc." Acest imn, adresat unui Dumnezeu al bucuriei, al vieţii, al soarelui (un Dumnezeu în acelaşi timp şi păgîn, după chipul şi asemănarea unui personaj de o asemenea exaltată vitalitate precum Mitea Karamazov), constituind un alt punct culminant al romanului, reprezintă nu numai ultimul cuvînt în materie de filozofie al eroului ci şi o replică dată lui Ivan. Căruia, în naraţiune, îi răspund amîndoi fraţii. Aleoşa pe loc, acolo, la „Metropol", Dmitri mai tîrziu, după două luni de închisoare. Legăturile cu divinitatea ale personajului (care de mic are în chip simbolic în gură cuvîntul Gott, chiar dacă pentru a-l învăţa copilul fusese ‚dresat' cu ajutorul unui funt de alune) nu pot fi ignorate. Să observăm totuşi că Mitea vorbeşte de „Dumnezeul meu (s.n.)", de „Dumnezeul rus (s.n.)". El nu este un credincios în sensul obişnuit, ortodox, ci mai curînd un căutător şi un constructor de Dumnezeu. Dmitri Feodorovici Karamazov este eroul total : păgîn şi creştin, medieval şi modern. Numărul mare de ‚părinţi' (Grigori, Herzenstube, Miusov...) de care Mitea dispune în roman confirmă că el este copilul întregii umanităţi. ● În materialele pregătitoare Dmitri Karamazov este numit la început Ilinski. Se divulgă astfel principalul prototip real al personajului. Dmitri N. Ilinski, căruia acasă i se spunea Mitea, a servise în batalionul de linie nr. 1 din Siberia cu gradul de praporşcic şi avea un frate mai mare, Alexandr, podporucic în batalionul de linie nr. 8. În martie 1845 Dmitri Ilinski este pus în retragere iar peste o lună arestat sub acuzaţia de a-şi fi ucis tatăl, în vîrstă de 71 de ani (prin unele trăsături ca şi prin faptul că se teme şi el de fiul său, Ilinski-tatăl seamănă cu Feodor Pavlovici). Judecat la Tobolsk, inculpatul este găsit vinovat şi condamnat la 20 ani de ocnă. Cînd Dostoievski îl întîlneşte la Omsk, Ilinski avea 28 de ani, ca şi Dmitri Karamazov în roman. În primul capitol din Amintiri din Casa morţilor (1860) scriitorul, fără a-l numi, îi povesteşte sumar istoria şi îi schiţează profilul : este paricidul din nobilime care nu manifestă nici un fel de căinţă (deoarece nu se recunoştea vinovat) şi care se remarca printr-o bună stare de spirit. Doi ani mai tîrziu, aflînd probabil de-abia în acel moment că pseudo-paricidul a fost dezvinovăţit în mod oficial (eroarea

Scanned with OKEN Scanner

judiciară fusese corectată în 1858) Dostoievski se grăbeşte să comunice faptul cititorilor săi în capitolul VII al Părţii a doua a Amintirilor... (1862). Peste 12 ani, în 1874, scriitorul proiectează o dramă ce ar fi trebuit să se desfăşoare la Tobolsk în urmă cu 20 de ani, „în genul istoriei lui Ilinski". Aici, în proiectul de dramă de numai o pagină din 13 septembrie 1874 care constituie embrionul fabulei romanului Fraţii Karamazov, pseudo-paricidul trimis la ocnă este fratele mai mare, adevăratul vinovat dovedindu-se peste ani (după cum o mărturiseşte singur, mai întîi soţiei, apoi în public, la o serată — v. la Mihail, „oaspetele de taină") fratele mai tînăr. Pe lîngă ceea ce romanul datorează ca fabulă proiectului de dramă din 1874, „însuşi caracterul lui Dmitri Karamazov — arată I. D. Iakubovici — îşi află într-o însemnată măsură punctul de pornire în înflăcăratul şi spontanul ofiţer din Tobolsk". Tot sub ‚presiunea' cazului Ilinski scriitorul îl condamnă pe Mitea la 20 de ani de ocnă (pentru că la atîta fusese condamnat la mijlocul anilor '40 fostul său tovarăş de închisoare de la Omsk), deşi după legile în vigoare în Rusia la mijlocul anilor '60, cînd potrivit precizării făcute de cronicar (v. Din partea autorului) s-ar petrece acţiunea primului tom al Fraţilor Karamazov, Dmitri ca presupus paricid ar fi trebuit să fie condamnat pe viaţă. Cîteva din cele mai spectaculoase şi în acelaşi timp definitorii trăsături ale personajului Mitea (plăcerea chefurilor cu ţigani, slăbiciunea pentru femei, entuziasmul faţă de Schiller, contrastul dintre unele manifestări în stare de ebrietate şi înaltul avînt romantic) ar putea fi rodul (au demonstrat V. G. Selitrenikova şi I. G. Iakuşkin în 1969 — ed. acad., vol. 15, p. 404) observaţiilor autorului asupra criticului şi poetului Apollon Grigoriev, colaborator de bază al revistelor Vremia şi Epoha, pe care Dostoievski l-a cunoscut îndeaproape în prima jumătate a anilor '60 (Grigoriev moare în 1864). Ca şi alte personaje importante ale romanului (Aleoşa, Gruşenka) Mitea primeşte determinări şi sugestii din partea celei mai vechi tradiţii hagiografice ruseşti. Precum vieţile despre „Alexei, omul lui Dumnezeu" şi cea despre Maria Egipteanca în cazul personajelor citate în paranteză, viaţa lui Efrem Sirin funcţionează ca model îndepărtat şi legendar în raport cu zbuciumata biografie, marcată de senzaţionale răsturnări, a lui Dmitri Karamazov. Efrem Sirin şi-a petrecut tinereţea ca un păcătos. Neputîndu-şi stăpîni firea pătimaşă, se certa cu vecinii, era invidios şi irascibil. Învinuit pe nedrept de crimă, ajunge în temniţă, unde se lamentează de soarta lui crudă. Într-o noapte, în vis, aude însă un glas tainic care îi spune că deşi nu săvîrşise crima pe care oamenii i-au pus-o în seamă îşi merită totuşi suferinţa pentru viaţa dusă de el pînă atunci. Deşteptîndu-se, Efrem îşi analizează trecutul şi se găseşte într-adevăr vinovat şi demn de pedeapsă. Din acest moment începe renaşterea lui spirituală... În Istoria romanului rus, vol. 2, G. M. Fridlender a arătat că episodul procesului din Fraţii Karamazov se interferează cu scene din Învierea lui Tolstoi. După L. P. Grossman, publicitatea făcută la scara întregii Rusii procesului lui Mitea ar fi ecoul celebrului proces (care a avut loc la 31 martie 1878) al Verei Zasulici.

KARAMAZOV, IVAN FEODOROVICI, Fraţii Karamazov. Al doilea (după Mitea) sau al treilea (numărîndu-l şi pe Smerdeakov) fiu al lui Feodor Pavlovici Karamazov, din a doua căsătorie a acestuia, primul născut al mamei sale, Sofia Ivanovna (a cărei boală de nervi o moşteneşte în mai mare măsură decît fratele său bun Alexei). În vîrstă de şase ani la moartea Sofiei Ivanovna, îşi petrece copilăria printre străini, trecînd din coliba servitorului Grigori (unde, asemenea celorlalţi fraţi ai săi, fusese abandonat de Feodor Pavlovici — un Cronos care-şi ‚înghite' progenitura prin uitare) în mîinile energicei generălese (văduva lui Vorohov) şi ajungînd în cele din urmă, împreună cu Alexei, în casa lui Efim Petrovici Polenov. Pe care însă, văzînd de mic aptitudini excepţionale la învăţătură, o părăseşte la 13 ani, trimis de luminatul său binefăcător la Moscova ca să urmeze liceul sub îndrumarea „unui ilustru pedagog cu multă experienţă, prieten din copilărie cu Efim Petrovici". (Pe Polenov îl încîntase în mod deosebit ideea „că un băiat cu asemenea geniale aptitudini avea să încapă pe mîinile unui pedagog genial".) Isprăvind liceul (unde fusese coleg cu un anume Korovkin, amintit în timpul discuţiei cu diavolul ; Korovkin e cel căruia, la 17 ani, Ivan îi spusese anecdota cu cvadrilionul de ani [verste], inventată de el), se înscrie la universitate (În acel moment însă nici Polenov, nici pedagogul „genial" nu mai erau în viaţă). Cum, murind probabil subit Efim Petrovici nu apucase să lase dispoziţiile testamentare de rigoare, fostul său protejat nu poate intra imediat în posesia sumei moştenite de la generăleasă (sumă dublată de Polenov), şi în primii doi ani de studenţie o duce „destul de greu". Nu apelează însă nici acum la tatăl său (cu care se ruşina încă din copilărie), preferînd să se descurce singur ; dă meditaţii şi face publicistică măruntă dar de calitate, semnîndu-şi articolaşele „un martor ocular" (un martor va rămîne de altfel în mare măsură personajul şi de-a lungul desfăşurării acţiunii romanu-

Scanned with OKEN Scanner

lui). Net superior ca înzestrare intelectuală „nefericiților în permanentă luptă cu mizeria, care băteau zi de zi pragurile ziarelor și revistelor din capitală, incapabili să găsească un mijloc mai fericit de a-și cîștiga existența decît făcînd traduceri și prelucrări din limba franceză", Ivan Feodorovici reușește să se lanseze în presă în ultimii ani de facultate cu „o serie de cronici de specialitate scrise cu talent" și să-și creeze o „oarecare faimă în cercurile literare". E remarcat însă „de un număr mai mare de cititori abia în ultimul an" petrecut la Moscova, cînd după absolvirea studiilor universitare tipărise într-o prestigioasă revistă „un articol destul de ciudat" despre un subiect ce-i drept „la ordinea zilei în momentul acela" — reforma jurisdicției bisericești — dar „cu totul străin de preocupările lui" (studiase științele naturii !): „ceea ce atrăgea îndeosebi luarea-aminte era tonul articolului respectiv și concluzia lui neprevăzută. Citindu-l, mulți dintre aceia care susțineau extinderea puterii bisericești crezuseră că autorul apăra punctul lor de vedere ; în același timp, însă, el fusese aplaudat nu numai de adepții laicizării unora dintre instituțiile clericale, dar chiar și de atei. Pînă la urmă, se găsiră cîțiva oameni deștepți care să decreteze că în fond articolul cu pricina nu era decît o mistificare, un caraghioslîc". Ecouri ale acestei inopinate și derutante intervenții în presă ajung și la mănăstirea de lîngă Scotoprigonievsk (urbea natală a eroului) unde, la puțin timp după aceea, descinde însuși autorul articolului. În trecutul apropiat al lui Ivan, ca și în acela al lui Raskolnikov, se înscrie așadar o contribuție jurnalistică originală ce va fi analizată ulterior de alte personaje. Referindu-se la anii copilăriei petrecute în casa lui Polenov, la adolescența și tinerețea sa moscovite eroul va spune (în convorbirea cu Aleoșa de la „Metropol") : „N-am uitat nimic". La Moscova, unde eroul a locuit un deceniu, de la 13 la 23 de ani, cîți are el în roman, și unde, în afară de articole și articolașe, a compus, mental, și două poeme : Marele inchizitor, în urmă cu un an, și Cataclismul geologic, la care se gîndea „încă de astă-primăvară, cînd te pregăteai să vii încoace" — după cum îi reamintește diavolul, cei doi frați nu s-au întîlnit însă decît o singură dată, diferența de vîrstă dintre ei (de 3—4 ani) împiedicîndu-i să se apropie unul de altul : „Nici nu știu măcar dacă-mi erai cumva drag pe atunci", îi mărturisește Ivan lui Aleoșa în scena de la restaurant. ● După terminarea facultății, Ivan intenționase să plece în străinătate (pare-se la Veneția, orașul cel mai mort al cimitirului Europa) cu cele două mii de ruble moștenite de la generăleasă și de la Polenov. În loc de aceasta însă, el se întoarce pe neașteptate acasă (cu „o lună sau două", cu „două luni" sau cu „trei luni" în urmă față de prezentul acțiunii — care începe în ultimele zile ale lui august, în orice caz mult după Aleoșa și cu puțin înaintea lui Mitea), în obscurul orășel Scotoprigonievsk. Ca și revenirea precipitată a lui Aleoșa, apariția unui tînăr cu perspective atît de strălucite ca Ivan într-un tîrg de provincie rămîne „inexplicabilă". S-ar fi întors — după unele presupuneri — ca să se ocupe de interesele financiare ale lui Mitea (cu care corespondase în ultima vreme), fiind „un fel de mediator" între tatăl și fratele lui mai mare ; sau — după altele — ca să se afle în apropierea Katerinei Ivanovna, logodnica lui Dmitri, cu care acesta din urmă îl pusese în legătură la Moscova și de care Ivan se îndrăgostise. Cu mai bine de trei săptămîni în urmă i-ar fi mărturisit lui Feodor Pavlovici (pretinde acesta) că a venit în oraș ca „să-i sufle lui Mitka logodnica". Sigur e că nu s-a înapoiat acasă pentru bani ; părea „preocupat de ceva, probabil de un lucru intim, foarte important", părea „că avea un țel pe care-l urmărea, știind totodată că este foarte greu de atins". La Scotoprigonievsk, Ivan se instalează în casa tatălui său, „împăcîndu-se de minune cu el" ; „nu-i place să bea și nici nu este ceea ce se cheamă un desfrînat" : „cum se face atunci că se înțelege atît de bine cu bătrînul" (asupra căruia exercită de altfel o influență moderatoare), se întreabă cronicarul, ca și alte personaje ale romanului (Miusov) ; „primit cu brațele deschise în societatea noastră", va spune la proces procurorul Ippolit Kirillovici, Ivan nu făcea un secret din convingerile pe care le nutrea (polemizase de vreo două ori chiar cu procurorul ; învins în discuție, acesta se va răzbuna caracterizîndu-l pe erou în rechizitoriul său). În urmă cu cinci zile, îl divulgă Miusov în chilia starețului, participînd la o reuniune mondenă „unde era foarte mult cuconet", Ivan și-a enunțat unele din paradoxurile sale legînd în chip nemijlocit virtutea de credința în Dumnezeu și în nemurire. Dacă această credință ar dispărea, susține el, atunci nimic n-ar mai fi imoral, „totul ar fi permis în lume, chiar și antropofagia". ● În prima zi a acțiunii romanului (duminica de la sfîrșitul lui august) Ivan vine la mănăstire împreună cu tatăl său împins „de o curiozitate destul de vulgară". Ideea de a participa cu toții la o reuniune de familie arbitrată de o înaltă față bisericească, reuniune previzibilă ca desfășurare și epilog și deci „fără rost", ar fi fost de fapt a lui, îl demască Feodor Pavlovici : el l-ar fi încurajat pe „bătrînul măscărici" să meargă la

Scanned with OKEN Scanner

mănăstire, știind dinainte că scandalul va fi inevitabil. Oricum, în timpul scenei din chilia stareţului, nu face nimic ca să-l oprească pe tatăl său, care se maimuţărea fără ruşine în faţa lui Zosima: „şedea nemişcat, cu ochii în pămînt, de parcă aştepta, cu un soi de curiozitate lucidă, şi el să vadă care va fi deznodămîntul, ca şi cum n-ar fi avut nici în clin, nici în mînec cu ceilalţi" (Pentru erou, Feodor Pavlovici în incinta mînăstirii e un nărăvaş cal troian). Cînd însă cei prezenţi în chilie — în special părinţii ieromonahi Iosif şi Paisie, Miusov şi bineînţeles Ivan — iau în discuţie (în ‚golul' creat de aşteptarea pe de o parte a lui Zosima, ieşit în cerdac să stea de vorbă cu „credincioasele", pe de alta a lui Dmitri Feodorovici, care întîrzie la reuniunea de familie) articolul compus de tînărul naturalist împotriva „unui arhiereu care a scris o carte despre laicizarea jurisdicţiei ecleziastice", eroul se adresează „cît se poate de prevenitor, cumpănit, cu modestie şi, după toate aparenţele, (chibzuieşte cu inima strînsă Aleoşa, n.n.), fără nici un fel de gînd ascuns" stareţului reîntors între timp în chilie, explicîndu-şi teza (Ivan „combate ideea despărţirii bisericii de puterea de stat" şi consideră că „biserica trebuie să cuprindă în sînul ei statul întreg"). La sfîrşitul discuţiei pe această temă eroul primeşte binecuvîntarea lui Zosima şi sărută mîna stareţului (dar purtarea lui prea cuviincioasă întipăreşte pe chipul lui Aleoşa „un fel de spaimă"). În după-amiaza aceleiaşi zile, în salonul în care Feodor Pavlovici obişnuia să ia prînzul, Ivan asistă la demonstraţia de cazuistică a ‚elevului' său Smerdeakov („măgarul lui Valaam prinsese grai") angajat împreună cu evlaviosul Grigori într-„o controversă" iscată de ştirea despre martiriul şi moartea unui „soldat rus care căzuse prizonier undeva (...), la graniţa dinspre Asia" (e vorba de Foma Danilov, subofiţer în al 2-lea batalion turchestanez care, luat prizonier, a pierit la Marghelan la 21 noiembrie 1875: Dostoievski îl evocă în Jurnalul scriitorului, 1877, ianuarie, cap. I, pf. III). Răspunde apoi în mod categoric negativ la cele două întrebări fundamentale pe care Feodor Pavlovici (interogatoriul filozofic) le pune, lui şi fratelui său Aleoşa, cu privire la existenţa lui Dumnezeu şi la nemurire. Promite tatălui să plece „mîine" la Cermaşnea (unde bătrînul — informat că s-a ivit un nou muşteriu pentru cele două loturi de pădure pe care intenţiona să le vîndă şi dornic să rămînă singur în casă, căci o aştepta pe Gruşenka — voia să-l trimită pe vreo două-trei zile, ca să încheie afacerea). După raidul de control şi de pedepsire efectuat de gelosul Mitea la domiciliul tatălui său, Ivan, care sărise prompt în ajutorul lui Feodor Pavlovici molestat de Dmitri, îşi declară, „cu faţa crispată de ură", neutralitatea în termeni ce îl fac pe Aleoşa să tresară „ca străbătut de fior": „O lighioană înghite pe alta", constată cu o inumană impasibilitate naturalistul care în felul acesta acceptă situaţia deosebit de periculoasă creată în familia lor ca decurgînd dintr-o implacabilă lege a firii. Seara, la poartă, luîndu-şi cu o neaşteptată cordialitate rămas bun de la Aleoşa (care se grăbea să se întoarcă la mănăstire), Ivan îşi dezvăluie o altă ipostază a sa, mai liniştitoare. Cei doi fraţi îşi strîng „cu putere de mîinile, aşa cum nu şi le strînseseră niciodată pînă atunci". Acest subit gest de apropiere făcut de Ivan (atît de distant faţă de mezin de la întoarcerea lui în oraş) anticipează marea lor discuţie „în jurul unor probleme de importanţă universală" de la „Metropol". Discuţie care se desfăşoară în după-amiaza celei de a doua zile a acţiunii romanului (dimineaţa Ivan se despărţise ‚definitiv' de Katerina Ivanovna citînd o replică din Mănuşa lui Schiller), în restaurantul din piaţa oraşului, în prima sală de la intrare, unde „ospătarii forfoteau necontenit încolo şi-ncoace" dar unde „nu se zărea decît un singur consumator, un bătrînel, după aspect militar în rezervă, care-şi bea ceaiul într-un ungher". După ce comandă „ospătarului", pentru fratele său (căci el, aflîndu-se de mai multă vreme în local, unde îi dăduse întîlnire lui Mitea, mîncase deja) „o ciorbă, un ceai şi dulceaţă", Ivan, care pare într-o dispoziţie bună (mai tîrziu, în cursul convorbirii se va plînge însă că îl „doare capul îngrozitor" şi că se simte „deprimat"), „încîntat că izbutise să pună mîna pe Aleoşa", propune să bea împreună şampanie „pentru eliberarea mea" (aluzie la despărţirea de Katerina Ivanovna) şi mărturiseşte că vrea să plece din oraş (N-a renunţat nici la intenţia de a călători prin Europa lui Versilov: „ştiu că mă duc într-un cimitir, dar nu pot să-ţi spun cît îl iubesc şi ce înseamnă pentru mine cimitirul ăsta! Atîţia răposaţi dragi zac în pămînt acolo, fiecare piatră de mormînt vorbeşte despre o viaţă apusă ca o flacără ce s-a stins, despre credinţa pătimaşă în eroismul lor, despre lupta pe care au purtat-o în numele adevărului şi al ştiinţei lor! Parcă mă şi văd cum am să cad în genunchi şi am să sărut pietrele, stropindu-le cu lacrimi, deşi în inima mea sînt convins că nu-i decît un cimitir, şi nimic mai mult"; iar la sfîrşitul discuţiei de la „Metropol" nu exclude posibilitatea de a emigra în America). După rostirea marelui monolog de la „Metropol", comportînd două părţi distincte: Răzvrătirea (critica operei lui Dumnezeu) şi Marele inchizitor (critica

Scanned with OKEN Scanner

operei lui Hristos), şi după despărţirea de Aleoşa, „o senzaţie apăsătoare de urît" pune stăpînire pe sufletul lui Ivan, care se îndreaptă spre casă: „Şi nu atîta posomoreala aceea i se părea curioasă, cît mai ales faptul că nu putea să-şi dea seama de unde venea". Pricepe totuşi că „era prilejuită de o cauză exterioară, accidentală". Din această stare „apăsătoare de urît", din „posomoreala" grea ca un sumbru nor de ploaie se întrupează parcă Smerdeakov (care-l aşteaptă pe laviţa din faţa porţii) şi rezultă crima pe care valetul o înfăptuieşte a doua zi. Într-adevăr, observîndu-l pe fecior pe banca de la intrarea casei părinteşti, Ivan înţelege cauza stării sale: „Senzaţia apăsătoare de mai înainte se limpezi în fine, căpătînd un contur (s.n.)". Deşi „se înfioară tot de scîrbă" văzîndu-l pe Smerdeakov şi cu toate că e hotărît să treacă pe lîngă el fără să-i dea nici o atenţie, stăpînul, inexplicabil, se opreşte, intră în vorbă cu sluga şi se aşează pe laviţă. E gata să tabere cu pumnii asupra complicelui său (finalul discuţiei de la poartă) dar în loc s-o facă îl anunţă (nespus de surprins el însuşi) că a doua zi dimineaţa pleacă la Moscova. Aprobarea pentru crimă este astfel dată. Întîmpinat în casă de Feodor Pavlovici, Ivan îl evită ostil, urcînd la el la mezanin. Îşi petrece seara singur într-o „stare acută de surescitare": „pierduse orice control" lăsîndu-se în voia unor toane şi impulsuri bizare alimentate de un amestec de teamă, ură şi dorinţă de răzbunare. Ieşind adeseori din odaie, în capul scărilor, îşi spionează —împins „de o aprigă (dar nelămurită, n.n.) curiozitate" — pînă noaptea tîrziu (se va culca după ora două) tatăl, care, rămas jos, la parter, „se plimbă de colo pînă colo, agitat", în aşteptarea Grušenkăi (Mai tîrziu, amintindu-şi de această dublă pîndă, de această pîndă a pîndei: fiul pîndind moartea tatălui care îşi pîndeşte dragostea, fericirea, Ivan se ruşina ca de cea mai urîtă faptă a vieţii sale). Dimineaţa (a treia zi a acţiunii) se scoală însă „plin de energie" şi începe să-şi pregătească repede bagajul (cum chiar în ajun „spălătoreasa" îi adusese rufăria, consideră coincidenţa de bun augur). Aproape bine dispus îi comunică tatălui că pleacă definitiv la Moscova. La insistenţele lui Feodor Pavlovici acceptă „cu un zîmbet răutăcios" să se abată de la staţia de cale ferată Volovoe (de unde urma să ia trenul) la Cermaşnea: „— Vezi... mă duc la Cermaşnea...", îi spune el în ultima clipă, tot „fără să vrea", lui Smerdeakov, care, referindu-se la discuţia decisivă de la poartă, din ajun, apreciază acum că „E o plăcere să stai de vorbă cu un om inteligent". Pleacă, în sfîrşit, cu trăsura şi pe drum încearcă să intre în vorbă „cu surugiul". Ajuns la Volovoe, „se pomeni înconjurat de surugii". Tocmeşte o droşcă pentru cele 12 verste cîte erau pînă la Cermaşnea, intră în han, o fixează pe „nevasta căpitanului de poştă" şi... se răzgîndeşte. Îl roagă pe Mitri, un surugiu care a doua zi avea treabă în oraş, să treacă pe la Feodor Pavlovici şi să-i spună că nu s-a mai dus la Cermaşnea. La ora şapte seara Ivan se urcă în trenul de Moscova decis să rupă „definitiv cu trecutul", să nu mai întoarcă „nici o clipă capul înapoi". Călătoria nu-i prieşte însă, petrece în vagon o noapte rea şi în zori (a patra zi a acţiunii), cînd ajunge la Moscova (cu un avans de 36 de ore faţă de Aleoşa, rămas, la începutul Cărţii a şasea, în seara celei de a doua zile a acţiunii), îşi serveşte o scurtă dar lucidă caracterizare, înfierîndu-se brutal, fără echivoc: „Sînt un ticălos!". Între timp, la Scotoprigonievsk, crima aşteptată de toţi se săvîrşise. Alertat de Aleoşa, prin intermediul Katerinei Ivanovna (care telegrafiase surorii ei vitrege, Agafia Ivanovna, aflată la Moscova), Ivan se întoarce „valvîrtej" acasă — „la cinci zile după moartea tatălui său" —, prea tîrziu totuşi pentru a mai apuca înmormîntarea, oficiată în ajun. (Pentru teoreticianul Ivan Feodorovici, autorul moral al crimei, pe care o comite fără a-şi murdări mîinile, moartea lui Feodor Pavlovici rămîne o curată abstracţiune.) În oraş, stă de vorbă (în ordine) cu Aleoşa (la care îl uimeşte certitudinea că ucigaşul nu putea fi decît Smerdeakov), cu ispravnicul şi procurorul (de la care află împrejurările arestării lui Mitea şi acuzaţiile ce i se aduc), cu Mitea însuşi, la închisoare (credinţa în culpabilitatea fratelui său i se întăreşte) şi cu Smerdeakov, la spital, unde, de la penitenciar, se grăbise totuşi să se ducă, „întins". Probabil în aceeaşi zi (a sosirii la Scotoprigonievsk) îşi depune depoziţia judecătorului de instrucţie (depoziţie în care omite însă să amintească de discuţia lui cu Smerdeakov de la poartă, din ajunul plecării sale la Moscova). În următoarele zile ia cunoştinţă de probele constituite împotriva lui Mitea şi se informează pe lîngă Marfa Ignatievna şi doctorul Herzenstube în legătură cu starea lui Smerdeakov în noaptea crimei (ambii exclud posibilitatea comiterii omorului de către lacheu). Îndoielile (întreţinute mai ales de convingerea nestrămutată a lui Aleoşa cu privire la nevinovăţia fratelui inculpat) nu-l părăsesc însă cu totul pe Ivan iar după a doua sa întrevedere (petrecută la vreo două săptămîni după prima) cu Smerdeakov, pe care îl loveşte şi de la care pleacă brusc, „clocotind de indignare", ele devin atît de chinuitoare încît Katerina Ivanovna (principala preocupare a eroului după întoarcerea lui de la Moscova) se vede nevoită să-i arate, ca să-l liniştească, documentul „decisiv" (ră-

Scanned with OKEN Scanner

vaşul de despărţire plin de ameninţări la adresa lui Feodor Pavlovici scris de Mitea la „Metropol“ în seara primei zile a acţiunii şi trimis Katiei). Îndoielile constituie şi rădăcina fanatismului cu care Ivan se ocupă de evadarea lui Mitea. Detaliile planului, care îi aparţine şi care „a ajuns un fel de obsesie pentru el“, i le dezvăluie fratelui închis cu prilejul celei de a doua vizite — secretă (faţă de Aleoşa în special) — la penitenciar (vizită ce are loc cu o săptămînă înainte de duminica de la începutul lui noiembrie cu care naraţiunea revine la suprafaţă, în prezent, după un traseu subteran de două luni). Ivan „a pus totul la cale“ şi tot el se oferă să finanţeze întreaga operaţie al cărei cost (evadare + emigrare în America) ar fi urmat să se ridice la cca 30000 de r. (Aleoşa şi Ivan intraseră probabil în drepturile lor de moştenitori după moartea lui Feodor Pavlovici, lor revenindu-le desigur şi partea fratelui arestat). El pare atît de interesat ca Mitea să evadeze încît nici măcar nu încearcă să-l înduplece pe deţinut (nu-şi pierde timpul cu asta !), ci pur şi simplu îi ordonă s-o facă. O altă vizită secretă a lui Ivan (în intervalul de aproximativ două luni dintre reîntoarcerea lui în oraş şi duminica din ajunul procesului) este la Liza, care îl solicitase printr-un bilet. Nu rămîne însă la capricioasa fată care se îndrăgostise de el decît cinci minute, răstimp totuşi suficient ca să recunoască rîzînd că a contempla spectacolul unui copil răstignit mîncînd compot de ananas (aşa cum propusese Liza) trebuie să fie într-adevăr „splendid“. După divulgarea documentului „decisiv“ (răvaşul lui Mitea), eroul pare să se liniştească. Îl ‚uită‘ pe Smerdeakov şi cu toate că aude că fostul valet se află în stare gravă nu se duce să-l vadă o lună încheiată. În ultima săptămînă (raportîndu-ne la duminica de la începutul lui noiembrie în care naraţiunea e readusă în planul prezent) Ivan începuse să se simtă însă şi el rău şi îl consultase „ieri“ (deci sîmbătă) pe medicul adus de la Moscova de Katerina Ivanovna în vederea procesului. Doctorul constată că bolnavul, care avea de mai multă vreme halucinaţii, suferă de „un dezechilibru nervos“ şi îi recomandă să înceapă neîntîrziat tratamentul. Ivan nu dă însă ascultare acestor sfaturi competente şi starea lui se înrăutăţeşte de la o zi la alta, oră cu oră. „E nebun (...) Are febră cerebrală, delirează“, va spune despre el Katerina Ivanovna duminică seara, în ajunul procesului, în finalul scurtei scene în trei din locuinţa ei, trimiţîndu-l pe Aleoşa după fratele său, care plecase brusc şi care în mod evident avea nevoie să fie supravegheat. Că e bolnav i-o spune şi mezinul ajungîndu-l din urmă pe stradă şi înmînîndu-i scrisoarea din partea Lizei (scrisoare pe care Ivan o rupe în bucăţi fără măcar s-o deschidă). Oprindu-se apoi lîngă un felinar (locurile slab luminate, cufundate în semiobscuritate constituie la Dostoievski — cf. cumplitul tête-à-tête de pe coridor dintre Raskolnikov şi Razumihin — un spaţiu în care adevărurile cele mai teribile se deconspiră sau se lasă intuite, pe jumătate ghicite), Ivan primeşte, ca un cuţit în inimă (lovitură mortală şi de resuscitare totodată !) asigurarea lui Aleoşa că nu el e ucigaşul („Pe tata nu tu l-ai ucis !“). Siderat mai întîi de uşurinţa cu care i se citise în suflet, eroul îşi revine peste cîteva clipe, rupe ‚definitiv‘ cu Aleoşa, căruia îi declară că nu mai vrea să-l vadă „în vecii vecilor“, şi se îndreaptă spre locuinţa lui (După moartea tatălui său şi întoarcerea în oraş Ivan Feodorovici se instalase într-o casă cam periferică dar „arătoasă, proprietatea unei văduve de funcţionar cu oarecare avere“, la care „ocupa un apartament spaţios şi destul de confortabil“ ; „Treburile gospodăreşti i le făcea o băbuţă, o femeie tare bătrînă, surdă ca o ciubotă şi cam beteagă din pricina reumatismului, care se culca cu găinile şi se scula la şase dimineaţa“). Ajungînd în faţa porţii (apucase chiar şnurul clopoţelului, ca să sune), se răzgîndeşte, renunţă să intre şi o porneşte spre celălalt capăt al oraşului, unde, după ieşirea lui din spital, şedea acum (în bojdeuca Mariei Kondratievna, care se mutase şi ea) Smerdeakov. Pe drum (începuse să bată vîntul şi „să ningă mărunt şi des“) are un incident stupid cu un mujic abrutizat de băutură pe care cu un brînci îl culcă la pămînt, unde beţivul, pierzîndu-şi cunoştinţa, rămîne nemişcat. „«O să îngheţe»se gîndi Ivan şi plecă mai departe“. A treia (şi ultima) întrevedere cu Smerdeakov lămureşte misterul crimei. Dezamăgit şi bolnav, discipolul dă cărţile pe faţă înaintea unui mentor înfricoşat, care pur şi simplu dîrdîie de groază. Recunoaşte că el a ucis, explică amănunţit cum a procedat şi — dovadă supremă — scoate de la ciorap banii furaţi de la Feodor Pavlovici (cele trei mii de ruble fatale). Declarîndu-se categoric culpabil, valetul îşi acuză însă în acelaşi mod stăpînul : „vinovatul cel mare, adevăratul ucigaş dumneavoastră sînteţi“, îi spune Smerdeakov lui Ivan. Dacă acesta ar fi rămas atunci acasă, în loc să plece la Cermaşnea (la Moscova), el, făptaşul, n-ar fi cutezat să întreprindă nimic. „I-aţi dorit moartea (tatălui, n.n.), mai mult chiar, aţi îngăduit-o şi mi-aţi dat dezlegare !“, conchide asasinul. În replică, eroul îl înştiinţează pe fecior că îl va denunţa şi se va denunţa la procesul ce urma să înceapă chiar a doua zi. Plecînd de la Smerdeakov Ivan

Scanned with OKEN Scanner

simte cum un „simțămînt de bucurie îi într-aripa sufletul" : luase — credea — o hotărîre „nestrămutată". În drum spre casă îl culege de la pămînt pe mujicul beat (pe care între timp zăpada „îl troienise"), îl transportă la secție (cu ajutorul unui „cetățean" la a cărui fereastră văzuse lumină și bătuse), aduce și plătește un doctor, ca să-l examineze pe mujicul înghețat. Ajuns în apropierea locuinței sale se întreabă dacă n-ar trebui să se ducă de îndată la procuror și să mărturisească totul chiar în acea seară. Amînă însă marele pas pentru a doua zi... și în aceeași clipă întreaga bucurie de pînă atunci i se risipește ca prin farmec. „Intrînd la el în odaie, un suflu de gheață îi învălui brusc inima...". Se lasă epuizat pe un divan în vreme ce bătrîna „care vedea de gospodărie" îi aduce samovarul ; își toarnă un pahar de ceai (de care nu se va atinge însă) și, cu senzația că delirează, începe să se uite de jur împrejur prin încăpere „ca și cînd ar fi căutat ceva". Pînă în acea seară Ivan izbutise, „printr-un efort extraordinar de voință să întîrzie întrucîtva momentul capitulării" în fața bolii. Care acum, după întoarcerea în aparență triumfătoare a eroului, în realitate complet prăbușit psihic de amînarea a ceea ce hotărîse să facă, de la un Smerdeakov condamnat la sinucidere, pornește asaltul suprem, hărțuindu-l cu „primele manifestări ale unei febre cerebrale ce avea să izbucnească abia în ziua următoare, punînd deplină stăpînire pe organismul lui șubrezit". În aceste împrejurări se produce „vedenia lui Ivan Feodorovici", are loc convorbirea sa cu „diavolul". De fapt, o nouă vedenie, o nouă convorbire, căci „Oaspetele nepoftit" mai fusese la Ivan, după cum precizează însuși personajul : „A fost de vreo două sau chiar trei ori pe aici". „Era un domn sau, mai bine zis, un fel de gentleman rus qui frisait la cinquantaine, cum spune francezul, cu cîteva fire argintii presărate în părul negru des și pletos, și cu un barbișon ascuțit" ; îmbrăcat elegant, dar demodat, cu surtucul „destul de ponosit" și rufăria nu „chiar atît de curată", cu pantaloni „în carouri" (în legătură cu care A.V. Cicerin observă că „au o semnificație poate nu mai mică decît întreaga ciorovăială filozofică ulterioară. Ei — acești pantaloni în carouri, n.n. — scot în evidență caracterul jalnic, vulgar al celui de al doilea eu al lui Ivan), avea „o figură destul de simpatică, fără să fie blajină, una din acele figuri extrem de mobile, gata să-și schimbe în orice moment expresia, din politețe, potrivit cu împrejurările". Apăruse (cînd Ivan se înapoiase de la Smerdeakov nu se afla în odaie) dintr-odată, nu se știe cum, șezînd pe divanul lipit de peretele opus celui lîngă care stătea, pe un alt divan, eroul. Mai dezvoltată decît descrierea înfățișării musafirului este încadrarea lui într-o precisă tipologie socială : părea un „om de lume, dar cu mijloace materiale foarte restrînse. Făcea desigur parte din tagma acelor moșieri obișnuiți să huzurească în trîndăvie, care avuseseră o epocă înfloritoare pe vremea iobăgiei". Scăpătînd, ei sînt nevoiți „să umble din ușă în ușă și să se aciueze cînd la unul cînd la altul dintre bunii și vechii (...) prieteni", devin paraziți, lingeblide (prijivalșciki) ; „știind să povestească cu farmec lucruri interesante, gata oricînd să completeze numărul jucătorilor la o partidă de cărți", pot fi puși și „la masă, chiar împreună cu alți invitați, bineînțeles nu chiar în frunte, ci undeva mai pe la coadă, într-un loc mai modest". Intrusul intră perfect în pielea unui prijivalșcik de la mijlocul secolului trecut, cunoscîndu-și deopotrivă obligațiile și (cîte are) drepturile. De aceea, cînd Ivan îl tratează mai rău decît pe un acolit, numindu-l în fel și chip („Dobitocule !", „măgarule", „lacheu nenorocit"), oaspetele protestează demn, cere să-i fie respectată condiția, așa modestă cum e. Într-un fel, scriitorul împlinește marea nostalgie a concretului de care suferă diavolul lui Ivan. Venind dintr-o lume în care „nu există decît niște ecuații nerezolvate", realitatea pămînteană reprezintă pentru el „o voluptate extraordinară". Visul lui este să ia „înfățișarea unei precupețe durdulii, așa, ca de vreo sută de kilograme și mai bine". Are o mare slăbiciune pentru baia populară și e fericit că, „în primăvară", s-a vaccinat. Vorbește cu plăcere de reumatismul pe care l-a contractat „anul trecut", „încă de cînd mă aflam dincolo" : grăbit să ajungă „la o serată diplomatică dată de o doamnă din elita Petersburgului, căreia îi intrase în cap să ajungă ministru", răcise străbătînd prematur întrupat și imprudent îmbrăcat doar „în frac" spațiul imens și glacial (minus o sută cincizeci de grade) de unde vine. De boala de care suferă de altfel bucuros — căci îi dă din plin senzația existenței în concret — acest „drac reumatic" se lecuiește, după ce consultă fără folos un student exaltat (ce amintește de Kislorodov din Idiotul), diagnostician incapabil să trateze, ce își consolează clientul cu un : „Dacă n-o să mai aveți zile de trăit, cel puțin o să știți precis de ce boală ați avut parte să muriți !" (o nouă aluzie ironică la „pozitiviștii contemporani") și un doctor neamț ce îl sfătuiește să se ungă cu miere și sare și să se ducă la baia de aburi (sfat urmat cu plăcere de pacient), și după ce îi scrie la Milano contelui Mattei, care îi trimite o carte și niște picături, cu „extractul de malț al lui Hoff". Scriitorul, ce-i drept, nu reali-

Scanned with OKEN Scanner

zează visul cel mai îndrăzneț de întrupare a diavolului karamazovian (dornic de a se îngropa în muntele de concret format de acea colosală precupeață superstițioasă și bigotă) ; îl lasă în schimb să intre pînă la gît în tiparul unei categorii sociale strict determinate. Diavolul lui Ivan e mai degrabă tipizat decît individualizat ; chiar întrupat (înseriat) el mai păstrează o parte din acea abstracțiune friguroasă pe care o reprezintă și care prin jocul atracției contrariilor îl împinge să se ascundă sub plapuma de osînză, caldă ca un cuptor, a corpului uriașei precupețe. Ca un bun profesionist al condiției sale de parazit, musafirul încearcă să-l distreze pe Ivan, flecărind (despre medici de nas swiftieni specializați în tratarea unei singure nări, astfel încît pentru nara dreaptă trebuie să mergi la Paris iar pentru cea stîngă la Viena, și despre redactori și ziariști emancipați refuzînd să publice o scrisoare de mulțumire semnată de drac „fiindcă le diable n'existe point") și spunînd anecdote (cu gînditorul ateu care se trezește după moarte, jignit că principiile nu i s-au adeverit pe lumea cealaltă și care e osîndit să străbată prin beznă un cvadrilion de kilometri mai înainte de a fi admis în rai și de a i se ierta toate păcatele, cu un tînăr conte rămas fără nas pe care un preot iezuit încearcă să-l consoleze arătîndu-i avantajele situației sale dar care pînă la urmă se sinucide de disperare — variațiune pe o temă gogoliană, sau cu frumoasa și naiva normandă și cu bătrînul ei duhovnic care cade în ispită). Din cînd în cînd, deși pare-se mai rar decît cu prilejul precedentei sale vizite, dă „în doaga filozofiei" (după cum îi reproșează Ivan, cu toate că e chiar „doaga" lui !) Explică interlocutorului său cum, voind să facă numai bine (căci îi iubește pe oameni „într-adevăr și cu toată sinceritatea"), face împotriva dorinței lui numai rău : „Cîrtesc, împlinindu-mi fără nici o tragere de inimă menirea". Reprezintă „acel minus indispensabil" (negația) fără de care „Orice scînteie de viață s-ar stinge în lume" ; „fără tine n-ar mai fi nimic", i se răspunde cînd cere să fie suprimat. Din această cauză, îi spune diavolul lui Ivan, care l-ar considera „un Hlestakov încărunțit", „destinul meu este mult mai tragic". Se scuză că și-a permis să-i apară („unei persoane atît de simandicoase ca domnia ta") ca „un drac de duzină", „sub această înfățișare modestă" : „te-ai fi așteptat de la mine la cine știe ce lucruri grandioase, dacă nu chiar sublime", îi spune el lui Ivan făcînd o ironică aluzie la ipostazele diavolului romantic. Pretinde că, înfățișîndu-i-se, s-a gîndit să ia (pentru a face o mai bună impresie) „chipul unui consilier de stat în retragere". Un îndoit dubiu agită mintea lui Ivan în legătură cu „vedenia" sa. Nesuferitul musafir nepoftit este o simplă halucinație sau are un corp fizic, aparține realității ? În acest din urmă caz, e dublul lui (al lui Ivan), sau diavolul ? Scriitorul oferă argumente pentru fiecare alternativă. „Tu nu ești decît o iluzie, o fantasmagorie, o nălucire de om bolnav", afirmă eroul : „Îmi dau seama că ești o halucinație". Faptul că în epilogul dezmeticitor al scenei prosopul cu care se legase la cap și paharul cu ceai cu care azvîrlise în intrus sînt găsite la locurile lor (prosopul nu fusese întrebuințat iar paharul nu se clintise de pe masă) pare să confirme supoziția că totul n-a fost decît un delir. Cu toate acestea, Ivan crede uneori că oaspetele său există „cu adevărat". I se adresează ca unui interlocutor real, pe care se înfurie și pe care ar dori să-l distrugă. Dar dacă există „cu adevărat", cine este el ? „Tu ești eul meu", „Ești propria mea întruchipare, mai bine zis, o întruchipare fragmentară a mea... a gîndurilor și sentimentelor mele, dar a celor mai josnice și mai meschine sentimente", „tu împrumuți de la mine gîndurile cele mai păcătoase și mai ales cele mai stupide. Ești prost și vulgar. Prost de dai în gropi" — își demască Ivan musafirul. Care, într-adevăr, începe discuția ca o formă a conștiinței eroului, căruia îi amintește un lucru de care acesta era probabil pe punctul de a-și aduce singur aminte ; „eu vorbesc, eu însumi, nu tu !", precizează apăsat bolnavul adresîndu-se celuilalt ca unui dublu colectînd ceea ce e inferior și penibil în el, alcătuit din reziduurile ființei sale : „el sînt eu, da, chiar eu ! Tot ce-i mai josnic, mai ticălos, mai degradant în mine !". Ca și Ivan, gentleman-ul rus se consideră victima unei rațiuni obscure, a unei cauze de neînțeles, inaccesibile, care îi impune o anumită menire (de a nega totul) împotriva voinței proprii (căci e blajin din fire). Ca și Ivan, el nu știe dacă există sau nu Dumnezeu ! Deci, se poate conchide, e doar o proiecție a eroului sau un eu al lui și nu un drac (un drac care să nu știe dacă există sau nu Dumnezeu fiind de neconceput). Tot ce spune flecărind musafirul se raportează într-un fel sau altul la Ivan, divagația cea mai întîmplătoare în aparență racordîndu-se cu precizie la sistemul de idei al eroului. Evocînd gerul astral de minus 150 de grade al spațiilor imense prin care călătorise doar „în frac", intrusul se referă pe neașteptate la obiceiul fetelor de la țară care, voind „să-și bată joc de cîte un băiat mai nătîng", îl pun „în toiul iernii să lingă toporul cînd afară-i prăpăd, treizeci de grade sub zero ; limba i se lipește pe loc de fierul securii și, căznindu-se s-o dezlipească, nătărăul și-o jupoaie pînă la sînge. Asta la treizeci de grade ! Închipuiește-ți însă ce poate să fie

Scanned with OKEN Scanner

la o sută cincizeci! Cred că la o temperatură atît de scăzută e destul să atingi securea cu un deget ca să rămîi fără el... Numai... numai să ai o secure... — Dar ce să caute o secure acolo? îi tăie brusc vorba Ivan Feodorovici, plictisit şi cu gîndul aiurea, silindu-se din răsputeri să se împotrivească delirului şi să nu se lase cu totul furat de iureşul nebuniei. — O secure? se miră musafirul. — Ei da, ce s-ar întîmpla acolo cu ea? stărui cu o aprigă încăpăţînare Ivan Feodorovici aproape strigînd, exasperat. — Ce s-ar întîmpla cu o secure în spaţiu? Quelle idée! Dacă ar ajunge cumva acolo, presupun că, la o asemenea depărtare, ar începe să se rotească în jurul pămîntului în chip de satelit. Astronomii ar calcula cu precizie ora cînd apune şi cînd răsare iar Gattug l-ar înscrie în calendar, atîta tot. — Tare mai eşti prost, zău! Prost ca noaptea! îl repezi Ivan indignat"; „o secure în spaţiu" reprezintă însă o imagine emblematică pentru gîndirea „logică", „ascuţită ca un brici" (vorba lui Raskolnikov) a eroului, toporul rotindu-se ca un nou astru în chip de ameninţător satelit în jurul pămîntului constituind simbolul fascinant şi sumbru al unei Terre pe care „totul e permis", crima inclusiv. Oaspetele spune însă şi lucruri care nu trecuseră niciodată prin mintea lui Ivan („Satana sum et nihil humani a me alienum puto" etc.) şi lasă să se înţeleagă (în notele la roman faptul era limpede indicat) că năruirea reputaţiei răposatului Zosima a fost opera lui. Ar putea fi deci, literar vorbind, chiar diavolul care se pretinde (ar fi fost implicat şi în cazul Iov, din pricina căruia a „înghiţit cîndva un hap atît de mare"!) Identitatea musafirului şi natura apariţiei lui rămîn ambigue, neprecizate pînă la capăt. Cînd Aleoşa (venit să-i dea de ştire fratelui că Smerdeakov s-a spînzurat) ciocăneşte aproape de miezul nopţii la fereastră, oaspetele lui Ivan dispare. Coşmarul s-a risipit prin intervenţia unui factor exterior. Sau poate că dracul s-a speriat de „omul lui Dumnezeu" şi heruvimul Alexei (cum este numit acesta de mai multe ori în roman) şi a fugit. Totodată delir, alter ego şi drac, musafirul lui Ivan din noaptea premergătoare procesului ne dezvăluie natura (uneori) diabolică a dedublării în opera lui Dostoievski. ● Vegheat de Aleoşa (care se roagă pentru fraţii săi şi care după vreo două ore se culcă şi el în aceeaşi odaie), Ivan, după ce se zbuciumă o vreme încercînd să înţeleagă ce i s-a întîmplat în acea seară, adoarme în cele din urmă cufundîndu-se într-un „somn greu ca plumbul". A doua zi, luni, Ivan pare să se simtă mai bine (cu un ceas înainte de a depune la proces fusese consultat de „un medic"). Cînd apare însă în faţa instanţei are aspectul unui om bolnav şi se comportă ca atare. Izbucneşte în rîs, răspunde laconic şi în silă la cîteva întrebări, apoi, mărturisind că îi este „foarte rău", cere voie să se retragă şi se îndreaptă spre ieşire; după cîţiva paşi se răzgîndeşte însă şi se întoarce înapoi; îi oferă preşedintelui banii din „plicul acela" (aflat pe masa pe care se aflau expuse corpurile delicte), declarînd că îi are de la ucigaş, care e Smerdeakov; că acesta a omorît îndemnat de el, de Ivan, pentru că: „Cine nu doreşte moartea tatălui său? ...". Insultă publicul: „Nu e unul care să nu dorească moartea lui taică-său! O lighioană înghite pe alta...", spune el scrîşnind adresîndu-se „acestor... rîturi"; se proclamă „criminal" şi cere să fie arestat în locul lui Mitea; nu poate dovedi însă nimic pentru că nu are nici un martor; doar „un martor cu coadă", pare a-şi aminti el, „misterios", şi începe să delireze. Cînd pricepe că aprodul vrea să-l evacueze din sală, îl îmbrînceşte, „făcîndu-i vînt pe podele": „Într-o clipă, gardienii tăbărîră asupra lui. Văzîndu-se dintr-odată încolţit, Ivan începu să urle ca turbat, şi aşa, răcnind cît îl ţinea gura cuvinte fără şir, fu scos pe sus afară". Într-o stare „extrem de gravă" (după cum constată doctorul de la Moscova venit pentru a doua oară în acea zi la tribunal, anume ca să-l examineze), bolnavul e transportat acasă la Katerina Ivanovna unde, cînd Aleoşa o vizitează a patra zi după proces (în vinerea Epilogului), Ivan continua să zacă „delirînd", „cu febră mare". „Deşi căutau să-i încurajeze pe Katerina Ivanovna şi pe Aleoşa, medicii din localitate („înalta somitate moscovită plecase") nu erau în măsură, pe cît se părea, să afirme cu certitudine că pacientul va scăpa cu viaţă". Pe Ivan Feodorovici Karamazov cititorul e nevoit să-l părăsească în această situaţie critică. Dacă tînărul a scăpat sau nu din ghearele morţii nu vom şti în mod cert niciodată. Finalul romanului rămîne în egală măsură deschis ambelor posibilităţi. ● Deschisă rămîne şi problema opţiunilor sale ideologice, etice, religioase, în ultimă instanţă a existenţei sau inexistenţei lui Dumnezeu: „Încă n-ai apucat să găseşti dezlegarea acestei probleme, spre marea dumitale nenorocire, căci problema se cere totuşi rezolvată", îi spune starеţul Zosima în scena reuniunii de familie „fără rost" din chilia lui. „Ivan e muncit de probleme mari, cărora nu le-a găsit încă dezlegarea": pentru el totul e „să găsească o soluţie", spune la rîdul său Aleoşa, ca un ecou (după cum observă Rakitin) al lui Zosima; „sufletul lui e tare zbuciumat şi mintea, bîntuită de gînduri"; în ciuda aparenţelor, eroul (mai degrabă un Hamlet ezitant decît un fanatic) nu a ajuns deocamdată la

Scanned with OKEN Scanner

nişte concluzii definitive. Desigur, şi pentru că el mai este, de fapt, încă foarte tînăr : „şi eu sînt tot un puşti, un copilandru care abia a deschis ochii, ca şi tine", recunoaşte Ivan în discuţia de la „Metropol" cu Aleoşa. Personajul experimentează toate direcţiile gîndirii ; el este nu numai răzvrătitul împotriva divinităţii (pe care romanul îl aşează în centrul lui şi îl pune în cea mai puternică lumină), ci şi un ateu şi chiar un teolog. Ipostazele filozofice ale lui Ivan nu reprezintă însă etapele unei evoluţii ; ele sînt nu atît succesive, cît paralele, concomitente. Din acest punct de vedere, prezentul acţiunii poate înşela, sugerînd că o anumită concepţie despre lume s-a cristalizat deja la Ivan. Pentru cei mai mulţi, filozofia personajului se reduce la cea expusă în capitolele Răzvrătirea şi Marele inchizitor (Partea a doua, Cartea a cincea, IV şi V). Ideile exprimate la „Metropol" nu sînt însă neapărat ideile ultime, la care s-a oprit Ivan ; ele reprezintă mai curînd o parte din cele asupra cărora eroul a reflectat, cu o egală intensitate, de-a lungul adolescenţei şi tinereţii sale cerebrale. Răzvrătirea care erupe în episodul de la restaurant fierbe probabil de multă vreme în sufletul personajului, iar poemul Marele inchizitor, recitat în acelaşi episod, fusese compus în urmă cu un an. Deşi „la un păhărel de coniac" declară categoric că nu există nici Dumnezeu, nici nemurirea sufletului, ar vrea totuşi să creadă, la început chiar şi numai în existenţa diavolului : „aş dori din toată inima să fi fost într-adevăr el (diavolul, n.n.), şi nu eu !", îi mărturiseşte Ivan lui Aleoşa după dezmeticirea din coşmarul cu gentleman-ul rus (dorinţa de a crede produce şi acea senzaţie extraordinară de concret tactil ce se degajă dintr-o referire a eroului la ciudatul său musafir : „Numai să-l dezbraci şi ai să vezi că are o coadă roşcovană lungă de un arşin şi cu părul lins ca de dog danez..."). În pofida aerului său ferm, decis, Ivan ezită, caută, ‚probează' diferite idei, convingeri : „Dumneata nu faci decît să te distrezi deocamdată, omorîndu-ţi timpul cu diverse articole şi discuţii de societate, fără să crezi măcar în dialectica dumitale, ba chiar bătîndu-ţi joc de ea cu sufletul îndurerat...", observă Zosima. Logician implacabil, eroul se „distrează" însă mergînd pînă la capăt, trăgînd ultimele concluzii. Căutările lui Ivan şi modul lui radical de a gîndi explică enigmaticul articol (scris în ultimul an al şederii sale la Moscova şi deci aproximativ contemporan cu poemul Marele inchizitor) despre „biserică şi problema ecleziastică", articol ce i-a adus tînărului savant transformat peste noapte într-un avocat al drepturilor clericale o suspectă celebritate. Totuşi articolul, dezvoltînd teza că „biserica trebuie să cuprindă în sînul ei statul întreg", „n-a fost numai o glumă", după cum va preciza însuşi autorul lui în scena din chilia stareţului, care se declară de acord cu afirmaţia eroului. Surprinzătoarea intervenţie în presă a lui Ivan în legătură cu un subiect „cu totul străin de preocupările lui" marchează un probabil moment de experimentare a ideii creştine. Îmbrăţişînd-o, personajul, care e un rigorist al deducţiei ducîndu-şi fără greş premisele la consecinţe, îmbrăţişează deopotrivă (evident, doar teoretic) cauza şi obiectivul final al bisericii (de a se substitui treptat statului). ‚Creştinul' Ivan este tot atît de fanatic ca răzvrătitul şi ateul Ivan. El vrea să creadă nu doar (pasiv) în Dumnezeu şi în nemurirea sufletului, ci şi (activ) în menirea Bisericii pravoslavnice de a îngloba în cele din urmă statul. Angajîndu-se într-o direcţie, eroul nu se opreşte niciodată la jumătatea drumului (În aceeaşi perioadă, şi tot la Moscova, el compune însă poemul Marele inchizitor, care ilustrează procesul — consumat, istoric şi nu doar utopic — exact contrar : aici statul de tip roman înglobează biserica de rit catolic). Tentaţia credinţei, din care rodeşte ca un fruct bizar şi stingher articolul ecleziastic, rămîne o constantă a personajului : „în sufletul tău doreşti din răsputeri să fii deopotrivă cu ei" (cu schimnicii nebiruiţi de ispită), îi spune în noaptea coşmarului diavolul. Care, prevăzînd că pînă la urmă se va împăca totuşi „cu dumnezeirea" („am să străbat şi eu cvadrilionul de kilometri ce-mi va fi fost hărăzit"), vorbeşte şi în numele lui Ivan (la proces, începînd să delireze, acesta va supralicita declarînd că „pentru două secunde de fericire" este gata să dea „şi un cvadrilion de cvadrilioane"). ● O altă direcţie a gîndirii eroului o constituie răzvrătirea împotriva divinităţii. Apărătorul bisericii din articolul de la Moscova se rdică în discuţia de la „Metropol"cu Aleoşa contra lui Dumnezeu. A cărui existenţă, în această versiune a concepţiei sale filozofice, o admite ; „o admit pur şi simplu fără nici un fel de complicaţii" ; crede „ca un prunc nevinovat", mai pretinde el, în tot ce afirmă religia, de pildă că la sfîrşitul veacurilor ni se va dezvălui şi vom înţelege sensul a ceea ce s-a petrecut pe pămînt etc. La începutul discuţiei de la „Metropol" Ivan ne apare ca un creştin cu conştiinţa în perfectă ordine. Iluzia se risipeşte însă repede căci, după cum o declară răspicat, eroul nu acceptă „lumea asta a lui Dumnezeu", „lumea plăsmuită de el", şi nici „armonia eternă" finală cu care, potrivit învăţăturilor religiei, ne vom contopi cîndva. Acest dublu refuz al lui Ivan este motivat de prezenţa răului în lume, de uriaşele suferinţe îndurate de oameni de-a lungul secolelor : „Pămîntul nos-

Scanned with OKEN Scanner

tru (...) este îmbibat de lacrimi omeneşti (...) pînă în miezul lui", spune Ivan. Or, dacă „răul este necesar creaţiei divine, această creaţie este inacceptabilă" (Albert Camus). Răzvrătirea lui Ivan Karamazov, care surprinde neîncetat providenţa în flagrant delict de cruzime, este determinată de o extraordinară receptivitate faţă de suferinţă (faţă de suferinţa celor nevinovaţi în primul rînd), izvorăşte dintr-un fel de isterie a milei, dintr-o nemărginită compasiune (virtuţi prin excelenţă creştine moştenite de erou de la mama lui, ‚sfînta' Sofia Ivanovna). Prea se desfată de o veşnicie răul pe pămînt ca lumea, chiar creată de Dumnezeu, să poată fi acceptată fără murmur. „Ateismul rus s-a ivit din pricini morale, ca un răspuns la imposibilitatea de a rezolva problema teodiceei (...) Ateismul rus s-a născut din compasiune, din neputinţa de a accepta răul din lume, răul ca produs al istoriei şi al civilizaţiei. El a reprezentat un fel de marcionism (erezie care îşi trage numele de la Marcion, sec. II e.n.) sui-generis (...). Dumnezeu-Creatorul acestei lumi este tăgăduit în numele dreptăţii şi al iubirii" (Nikolai Berdiaev). Care e rostul acestui munte de suferinţă, din ce în ce mai înalt, pe care istoria îl pune pe umerii umanităţii ? Povara e prea mare. E nedrept ca omul, chiar vinovat, să fie strivit în acest mod. Împreună cu Luther, Ivan Karamazov ar putea afirma : „notre Dieu est un Seigneur bizarre". Ivan raţionează din punctul de vedere al justiţiei absolute, „pe care o pune deasupra divinităţii. El nu neagă deci în chip categoric existenţa lui Dumnezeu. El îl respinge în numele unei valori morale" (Albert Camus) ; „ce n'est pas Dieu qu'Ivan Karamazoff (...) n'accepte pas, mais son monde, sa sagesse ; son attitude n'est pas athéiste mais antisophianique" (P. Evdochimov). Eroul admite că providenţa (care seamănă aici cu Marele Anonim al lui Blaga) îşi are, poate, raţiunile ei ascunse, că urmăreşte ţeluri numai de ea ştiute. Aceste eventuale raţiuni şi ţeluri rămîn însă inaccesibile spiritului „realist, euclidian" al omului ; „spiritul meu euclidian", spune Ivan, nu e în stare să priceapă nici măcar cum două linii paralele se pot întîlni la infinit ; cu atît mai puţin deci să găsească „soluţia unor probleme ce nu au nimic de a face cu lumea asta". Personajul îşi recunoaşte cinstit limitele, ba chiar se autoumileşte : „Nu sînt decît o ploşniţă, şi recunosc, cu toată umilinţa, că nu pot cu nici un chip să pricep de ce lumea asta a fost zidită aşa cum o vedem". După care însă nu se sfieşte deloc să-l pună în încurcătură pe Dumnezeu (un biet şcolar ce a greşit problema !) chiar cu, zice el, „mintea asta păcătoasă a mea" (realistă, euclidiană). Zelul cu care se perpetuează răul într-o lume la cîrma căreia s-ar afla bunul Dumnezeu constituie un motiv prea puternic pentru a nu respinge (cel puţin) lumea creată de providenţă. Curiozitatea de intelectual şi de filozof a lui Ivan Karamazov este desigur interesată de explicaţia pe care Dumnezeu, dînd într-un tîrziu cărţile pe faţă, o va servi la sfîrşitul veacurilor ; ar vrea să fie de faţă (dacă va fi mort să învie) „atunci cînd lumea va apuca să afle, în sfîrşit, pentru ce a fost tot ce a fost înainte". Dar chiar văzînd cum victima îşi îmbrăţişează călăul şi „înţelegînd", nu va vrea de fapt să înţeleagă. Suferinţele absurde (ale copiilor în primul rînd) nu pot fi justificate nici pe pămînt, nici în cer, nici acum, nici în veacul de apoi — crede Ivan. De „mintea asta păcătoasă" (singura în care are încredere) personajul nu s-ar despărţi chiar dacă ar apuca „armonia eternă". Împotriva lui Dumnezeu, Ivan se ridică, prometeic, ca apărător al oamenilor copleşiţi de necazuri şi dureri. Atitudinea eroului faţă de semenii săi este însă profund dedublată, mila însoţindu-se la el cu oroarea swiftiană. O axiomă a lui Ivan proclamă imposibilitatea de a-ţi iubi aproapele drept „ceva inerent firii omeneşti" ; „dragostea creştinească faţă de aproapele este un miracol imposibil" pe pămînt, pretinde Ivan, văzînd în fapta sfîntului Ioan cel Milostiv (care, pomenindu-se într-o zi cu „un ins flămînd şi rebegit de frig" — „l-a culcat cu el în pat şi, îmbrăţişîndu-l, i-a suflat în gura puturoasă, fiindcă bietul om pătimea de nu ştiu ce boală cumplită") o „înclinaţie morbidă", „un fel de isterie" (Ioan cel Milostiv este de fapt un prototip al eroului care se răzvrăteşte tot dintr-un „fel de isterie" şi care, înzestrat cu o mare putere de a actualiza suferinţa, ar merita şi el din plin numele de „milostiv"). „Nu poţi iubi un om decît dacă îşi ascunde faţa", declară — e una din cele mai teribile afirmaţii ale sale — Ivan (personaj fără faţă, căruia autorul se mulţumeşte să-i surprindă expresiile fără a-i descrie vreodată înfăţişarea, chipul !). „Teoretic, firește, poţi să-ţi iubeşti aproapele, dar numai aşa, de la distanţă, niciodată însă cînd e-n preajma ta", mai adaugă Ivan, care se răzvrăteşte „din dragoste pentru omenire" (caracterul abstract, exterior, culpabil al acestui umanitarism este subliniat de faptul că el este împărtăşit atît de Marele inchizitor, cît şi în timpul „vedeniei", de diavol). Cruzimea omului „aproape că atinge perfecţiunea", observă eroul, care mai spune că dacă diavolul este „numai o născocire a omului, atunci într-adevăr acesta l-a plăsmuit după chipul şi asemănarea lui". Neîntrecută pare a fi, dintre toate, cruzimea filistin-blajină, după cum reiese din relatarea cazului Richard, un criminal ares-

Scanned with OKEN Scanner

tat la Geneva care, după ce în detenție fiind „s-a pocăit, întorcîndu-se în sînul bisericii creștine" și devenind fratele întru credință și răsfățatul burghezilor filantropi din oraș, a fost executat de binefăcătorii lui fără nici o șovăire (Și Richard, care are 23 de ani ca și Ivan, poate fi considerat un dublu al eroului — un criminal pocăit și el prin remușcări, nebunie și chin ; nu este exclus, apoi, ca și Ivan să se întoarcă „în sînul bisericii creștine"). Optica Marelui inchizitor asupra oamenilor, „ființe vrednice de plîns", bicisnice, optică în care mila se amestecă mai limpede cu disprețul, este (dincolo de procentul de deformare datorat puterii sale autoritare, distanțatoare) și a lui Ivan. Aceste sentimente contradictorii, de compasiune - ură față de oameni (de-a lungul narațiunii Ivan respinge fizic și se debarasează de mai multe personaje, cărora le face vînt sau pe care le lovește și îmbrîncește : Maximov, Smerdeakov, mujicul beat de pe stradă și aprodul ce voise să-l scoată din sala de ședințe a tribunalului) îl determină pe erou să accepte oarecum suferințele ce se abat asupra adulților : „treaba lor dacă au mușcat din mărul oprit, dracu să-i ia !" E unul din motivele pentru care Ivan, și ca să nu se lungească prea mult, se va limita în discuția de la „Metropol" (reducîndu-și argumentele la o zecime) „la suferințele copiilor". În privința acestora însă nu mai încape nici o justificare : „dar copiii, mititeii de ei !...". Explicația că trebuie și ei să ispășească păcatele părinților (care au mușcat din mărul oprit) i se pare „metafizică" și inacceptabilă pentru mintea unui pămîntean. Extinderea păcatului originar asupra copiilor depășește puterea lui de înțelegere. Lui Ivan îi sînt „nespus de dragi copiii" : pînă la șapte ani, aceștia, observă el, „parcă ar fi niște ființe complet diferite, înzestrate cu altă fire". Inocența lor înduioșează inimile cele mai dure. Pînă și „un tîlhar care asasinase familii întregi de-a lungul carierei sale, pătrunzînd pe furiș noaptea prin case să jefuiască, și care, printre alte victime, înjunghiase și cîțiva copii", povestește eroul la „Metropol", ajunge să se împrietenească la pușcărie cu „un prichindel" dintre copiii ce se jucau în curtea închisorii (Tîlharul evocat în treacăt constituie un alt prototip — îngropat în text — al eroului ; care, ca autor al formulei „totul e permis" este și el „un tîlhar" ; fascinat la rîndul lui de copii). Cele mai crunte firi se lasă îmblînzite de copii. Neînduplecat de nevinovăția lor (se subînțelege) rămîne doar Dumnezeul-Irod. Căruia Ivan îi pune în față, ca o oglindă supărătoare, tabloul crimelor sale, o „ucidere a pruncilor" la scară planetară ; „mare amator de curiozități", din care și-a alcătuit „o colecție destul de frumoasă", eroul înfățișează lui Aleoșa, la „Metropol", cu un fel de sadism al milei, doar cîteva (patru) secvențe din tragedia universală a copiilor. La Moscova, povestește el, „un bulgar mi-a vorbit despre atrocitățile săvîrșite de turci și cerchezi în Bulgaria de teama unei răscoale generale a slavilor" ; din dosarul acestor atrocități Ivan alege o scenă „într-adevăr impresionantă" (evocată de Dostoievski și în Jurnalul scriitorului) cu un „grup de turci" care, năvălind în casa unei femei cu un copil în brațe încep să-l mîngîie și să se joace cu el, încît, în nevinovăția lui inconștientă, acesta pînă la urmă se înveselește : „Atunci, unul din ei ațintește asupra lui pistolul de la o distanță de o palmă. Prichindelul rîde fericit și întinde mînuțele, dînd să apuce jucăria aceea strălucitoare ; în momentul acela bestia apasă pe trăgaci, slobozindu-i glonțele drept în față, și-i zdrobește căpșorul". Ivan, care dispune de „o colecție întreagă de cazuri din viața copiilor ruși", prezintă însă și „unele cazuri autohtone, poate ceva mai interesante decît ale turcilor" (în textul original cuvîntul „poate" lipsește). Precum „cazul cutărui domn bine, om cu școală, intelectual, care, împreună cu consoarta lui, își bate sistematic copila, o fetiță de șapte anișori, biciuind-o cu nuiele" (cazul soților Kroneberg, dezbătut și în Jurnalul scriitorului, 1876, februarie, cap. 2). Sau cazul unei fetițe „de vreo cinci anișori", pe care părinții (Evgheni și Alexandra Brunst din Harkov, n.n.) — altminteri „oameni culți, bine situați, respectabili, cu educație aleasă" — nu puteau s-o sufere, snopind-o în bătăi și ținînd-o nopți întregi, iarna, pe ger, afară, încuiată în privată : „Poți tu să-ți închipui — i se adresează Ivan lui Aleoșa — un noduleț ca ăsta, care nici nu e în stare încă să-și dea bine seama ce se întîmplă cu el, stînd așa închis în closet, pe întuneric și în frig, și bătîndu-se cu pumnișorii lui mici în pieptul zbuciumat de plîns, cu obrajii scăldați în lacrimi fierbinți, lacrimi suave, curate și pline de nevinovăție, în timp ce se roagă lui «Doamne, Doamne», să-l scape ! Spune-mi, pricepi tu ceva din toată harababura asta, prietenul și fratele meu, dragul și smeritul meu novice ? Ești tu cumva în măsură să-mi explici care-i rostul ei pe pămînt și la ce ne poate folosi ?!" Ultima și cea mai teribilă întîmplare extrasă de Ivan din colecția lui s-a petrecut „pe la începutul secolului, în vremurile de tristă amintire ale celei mai crîncene iobăgii" (o relatare a acestei întîmplări adevărate a fost publicată în Russki vestnik, 1877, nr. 9). ‚Eroul' groaznicei scene este acel general în retragere despre care însuși Aleoșa crede că ar

Scanned with OKEN Scanner

merita să fie împuşcat ; „om cu relaţii înalte şi mare latifundiar", uitîndu-se „de sus la vecinii săi mai modeşti" şi „tratîndu-i ca pe nişte lingăi sau măscărici din suita lui", generalul întreţinea „o prăsilă de cîini de vînătoare, o haită întreagă de cîteva sute de copoi cu îngrijitorii respectivi, şi ei aproape o sută la număr, toţi în uniformă şi toţi călări". Într-o zi, „un copil din curte, un băieţaş de vreo opt ani, azvîrlind cu o piatră în joacă, nimereşte întîmplător în ogarul preferat al generalului", vătămîndu-l la un picior. Observînd că „dragul de el" (cîinele) şchiopătează, stăpînul cere deslușiri şi după ce află ce s-a întîmplat porunceşte slujitorilor să-l închidă pe vinovat în beci, unde copilul rămîne peste noapte. A doua zi, în zori, înainte de a pleca la vînătoare „cu tot alaiul", generalul, „înconjurat de oamenii lui de casă, de droaia de cîini, de hăitaşi şi de însoţitori, toţi călări", ţine judeţ : „Toată slugărimea de la conac stă strînsă buluc afară în curte, în frunte cu mama vinovatului, ca să-i fie învăţătură de minte". Era o zi „posomorîtă, ceţoasă şi rece, de toamnă, cum nu se poate mai potrivită pentru vînătoare" (povestea cu generalul dement, care se pare că după aceea „a fost pus sub tutelă" este o replică la celebrul episod cinegetic din Război şi pace, epopee idilică, după părerea lui Dostoievski). Arestatul e scos din beci, dezbrăcat pînă la piele şi obligat s-o ia la fugă, gonit : „«Goniţi-l !» ordonă generalul. «Fugi, fugi !» se pornesc hăitaşii să strige, şi băiatul o rupe la fugă... «Şo pe el !» urlă generalul, asmuţind asupra lui droaia de copoi. În cele din urmă, dulăii îl încolţesc şi-l rup în bucăţi sub ochii maică-si." Istoria tragică a băiatului hăituit şi sfîşiat de ogari ca o sălbăticiune (în care generalul, un feroce feudal, întruchipează în sensul propriu al termenului tipul prădalnic dostoievskian) încheie seria întîmplărilor alese de Ivan din colecţia sa. Cu mult mai bogată desigur. Eroul ar mai fi putut cita, spre a completa tabloul suferinţei copiilor în lume, numeroase alte cazuri, de la micii robi din fabrici la fii de regi. Despre munca nevîrstnicilor în industrie vorbeşte în treacăt, în textul definitiv al romanului, Zosima. În notele pentru capitolul Răzvrătirea este amintit numele lui Ludovic al XVII-lea, care nu apare în textul definitiv ; el poate fi găsit însă atît în caietele din 1874 la Adolescentul cît şi în însemnările destinate Jurnalului din 1876 (afacerea Kroneberg). Fiul regelui executat Ludovic al XVI-lea, Ludovic următorul a fost dat ucenic la un cizmar şi a murit în temniţă în 1795, în vîrstă de 10 ani. În 1822, Victor Hugo, pe atunci monarhist, i-a consacrat o odă. În legătură cu destinul nefericit al acestui prinţ, şi el un simbol al suferinţelor nemeritate ce se abat pe pămînt asupra copiilor, Dostoievski a meditat în chipul cel mai profund, după cum o atestă materialele pregătitoare mai sus amintite („Ludovic XVII. Acest copil a trebuit să sufere pentru binele naţiei. Oamenii nu sînt competenţi. Doar Dumnezeu" — „Люди не компетентны. Это бог". „În mod ideal conştiinţa societăţii ar fi trebuit să spună : mai bine să pierim cu toţii, dacă salvarea noastră depinde numai de un copil chinuit, — şi să nu accepte această salvare"). Multe alte exemple eroul ar fi putut culege chiar din opera creatorului său. De n-ar fi să amintim decît de fetiţa londoneză din Însemnări de iarnă despre impresii de vară pe care L. Grossman a aşezat-o în rîndul „marilor şi nemuritoarelor" personaje ale lui Dostoievski, de băieţelul „cu mîna" („с ручкой") ieşit la cerşit sau de cel care moare îngheţat într-o curte în noaptea de Ajun din Un băiat la bradul lui Hristos evocaţi în Jurnalul scriitorului (1876, ianuarie). Monologul lui Ivan despre suferinţele copiilor (ca şi despre suferinţele altor făpturi nevinovate, precum calul martirizat de un mujic dintr-o poezie a lui Nekrasov rezumată de erou tot în cursul discuţiei de la „Metropol") evocă o uriaşă maree a răului înălţîndu-se necontenit spre tronul divinităţii, pe care ameninţă să-l surpe. În replică la potopul biblic, mijloc de pedepsire şi distrugere a umanităţii, Ivan (şi Fraţii Karamazov în general) periclitează existenţa providenţei desferecînd izvoarele şi făcînd să se reverse fluviile durerilor omeneşti. Într-un asemenea diluviu al suferinţelor Dumnezeu însuşi s-ar putea îneca ca un şoarece. Care e rostul suferinţei în lume, îl întreabă Ivan pe Aleoşa. Să ne facă să deosebim binele de rău ? Dar chiar dobîndirea unei asemenea preţioase cunoştinţe i se pare eroului prea scump plătită : „Toată ştiinţa lumii, adunată la un loc, nu face cît lacrimile bietei copile şi ruga ei către «Doamne, Doamne»". Ivan dizolvă divinitatea într-o lacrimă de copil. Căci o divinitate care permite ca o fetiţă de cinci ani să fie chinuită de propriii ei părinţi şi ca un băiat nu cu mult mai mare să fie sfîşiat (cea mai cruntă perioadă a iobăgiei neputînd constitui pentru ea o scuză !) de cîinii unui stăpîn nemilos nu mai este credibilă. Generos sau, dimpotrivă, sadic, Ivan îl lasă (deocamdată) pe Dumnezeu (ca altădată acesta pe Noe) să se salveze în arca unei transcendenţe inabordabile, misterioase. Cel mai mare poet al suferinţei (Tudor Vianu), Dostoievski face din imaginea acesteia în lume un puternic argument îm-

Scanned with OKEN Scanner

potriva existenței lui Dumnezeu. Pe bună dreptate afirma scriitorul, nu fără mîndrie, în Caietul de însemnări al anilor 1880—1881 : „Nici în Europa manifestările ateiste nu au și nu au avut o asemenea forță" ; „forța și energia" — „atitudinilor ateiste" ale lui Ivan l-au alarmat, firește, pe Pobedonoștev, surprins să vadă cum cel pe care îl considera aliatul său ideologic acordă părții adverse o asemenea putere de convingere. Poziția lui Dostoievski — furnizînd dușmanilor săi declarați pe care pretinde a-i combate mari cantități de muniție de cea mai redutabilă calitate — amintește în chip izbitor (dar nu știu ca faptul să fi fost semnalat de cineva pînă acum) de poziția adoptată în dialogul construit de asemenea în formă de „pro și contra" Octavius compus în ultimii ani ai domniei lui Marc-Aureliu de africanul convertit Marcus Minucius Felix. De acest remarcabil autor și de lucrarea lui, prima lucrare creștină redactată în limba latină, perla literaturii apologetice din epoca respectivă, s-a ocupat și E. Renan, în volumul Marc-Aurèle. „Acest volum — precizează scriitorul francez într-o Prefață — încheie seria escurilor pe care le-am consacrat originilor creștinismului". Apărut în 1881, Marc-Aurèle nu a mai putut fi citit de Dostoievski (care în mod cert luase cunoștință de un alt volum din celebra serie, Viața lui Isus, 1863). Cu atît mai șocantă e similitudinea pozițiilor de încurajare pe care se situează față de adversarii lor cei doi scriitori mai mult sau mai puțin creștini despărțiți în timp de 17 veacuri ! Personajele dialogului (evocînd o întîmplare petrecută în trecut și desfășurată în cadrul unei plimbări prietenești în trei pe plaja de la Ostia) sînt : Caecilius Natalis, un păgîn instruit și nobil, și doi creștini, Octavius Ianuarius, oponentul celui dintîi, și Marcus Minucius, care participă la dialog doar „în calitate de arbitru" ; primul ia cuvîntul Caecilius, care face (în cap. V—XIII) „le parfait exposé des objections qu'un Romain comme il faut opposait au christianisme" (subliniind printre altele existența răului în lume și lansînd puternice atacuri pline de sarcasm împotriva creștinilor, care „Nu se tem de moarte, dar le e groază să nu moară după moarte" ; „Ca niște nenorociți ce sînteți — li se adresează cu dispreț Caecilius —, nici nu veți învia, nici nu trăiți acum."). „Le mérite de l'auteur de ce curieux dialogue — spune Renan — est de n'avoir en rien diminué la force des raisons de ses adversaires. Celse et Fronton n'avaient pas exprimé avec plus d'énergie, ce qu'avaient de contraire aux plus simples idées de la science naturelle ces perpétuelles annonces de conflagration du monde par lesquelles on effrayait les simples" etc. Octavius, „l'avocat du christianisme", păstrîndu-se în limitele unui pur deism, „répond faiblement à ces objections". În cele din urmă însă învins (epilog previzibil) de șuvoiul argumentelor lui Octavius (mai prolix, discursul acestuia umple multe capitole, de la XVI la XXXVIII), Caecilius declară că aderă la religia creștină și, ca în finalul unui concurs atletic, își felicită cu sportivitate învingătorul. Ca și în dialogul Octavius, în Frații Karamazov „l'avocat du christianisme" (Aleoșa) răspunde la început „faiblement" la obiecțiile ‚păgînului' instruit și nobil (Ivan). După ‚exemplul' lui Minucius Felix, Dostoievski consolidează mai întîi în proporții colosale reduta pe care vrea s-o cucerească și s-o distrugă. În numele suferinței universale Ivan respinge nu numai „lumea asta a lui Dumnezeu", ci și „armonia eternă" de la sfîrșitul veacurilor. Ca să parvină la „acea nepieritoare armonie", omenirea trebuie să sufere, admite eroul ; dar „ce caută aici copilașii ?", se întreabă el, de ce trebuie „să ajungă și ei băligar, să îngrașe cu făptura lor, spre binele nu știu cui, pămîntul pe care va înflori armonia viitoare" ? Nici un fel de revelație sau iluminare ulterioară nu vor putea justifica vreodată chinurile îndurate de un copil nevinovat și nimeni nu are dreptul de a-l absolvi pe cel răspunzător de a le fi provocat : lacrimile micilor victime inocente nu pot fi în vecii vecilor compensate ; or, fără o compensație de natură să repare nedreptatea supremă a istoriei lumii, „unde mai este armonia" ? În consecință, Ivan vrea să renunțe anticipat și „cu desăvîrșire la acea supremă armonie" : „cred că s-a pus un preț exagerat pe această armonie, biletul de intrare e prea scump pentru punga noastră. De aceea mă și grăbesc să-l restitui". „Asta nu înseamnă că nu accept existența lui Dumnezeu, Aleoșa" — adaugă liniștitor Ivan („sînt un om credincios" — mai spune el) ; „mă mulțumesc doar să-i dau înapoi cu tot respectul biletul meu de intrare". Pentru că refuză hotărît să pună „la temelia construcției lacrimile lui nerăzbunate" (ale copilașului „acela care se bătea cu pumnișorii în piept") ; în aceste condiții nu vrea să fie „arhitectul". Cît valorează „respectul" răzvrătitului am văzut. (Dacă bădăranul Feodor Pavlovici scuipă pur și simplu icoana preferată a soției sale Sofia Ivanovna, mai civilizat, fiul lui, filozoful Ivan ‚scuipă' divinitatea cu lacrimile copiilor.). Dumnezeu e scos la tablă și pus în încurcătură de un profesor sigur pe el și autoritar în fața căruia rămîne fără replică. „Avec Ivan (...) le ton change. Dieu este jugé à son tour, et de haut" (A. Camus). În titanica răzvrătire a lui Ivan fierbe clocotul de indignare al micului Dostoievski ascultînd pentru prima

Scanned with OKEN Scanner

oară povestea lui Iov cel prigonit pe nedrept de Iehova. În atitudinile lor, viitorul scriitor şi personajul său din ultimul roman pornesc de la acelaşi sentiment de arzătoare compasiune, de insuportabilă, isterică milă faţă de suferinţele celor nevinovaţi. Însă modelul milei în religia creştină este Hristos. Se poate spune de aceea că Ivan se răzvrăteşte împotriva lui Dumnezeu (Iehova) şi ajunge la ateism nu numai în numele diavolului ascuns în el ci şi în acela al lui Hristos. Pe care în poemul său Marele inchizitor, unde figurează ca personaj mut, îndărătnicul oponent al Dumnezeului-tată (strîns cu dibăcie în cleştele logicii) îl cruţă oarecum. În monologul lui Ivan, Vechiul şi Noul Testament — ca în Antitezele lui Marcion — se ciocnesc cap în cap, ca doi munţi. ● „lumea asta a lui Dumnezeu", „lumea plăsmuită de el", Ivan se mulţumeşte s-o refuze ca un teoretician pasiv: „Il ne veut rien réformer dans la création" (A. Camus). Sarcina de a corecta creaţia şi-o asumă Marele inchizitor: „Am căutat să îndreptăm ceea ce ai făcut tu...", îi spune cardinalul din Sevilla lui Iisus. Ca şi în cazul asasinării lui Feodor Pavlovici de către Smerdeakov, şi în acest plan altcineva face treaba în locul lui Ivan. Marele inchizitor reface creaţia suprimînd divinitatea: „Inchizitorul tău nu crede în Dumnezeu, ăsta-i tot secretul lui!", ripostează Alcoşa lui Ivan, care confirmă că într-adevăr „ăsta-i tot secretul lui". Ca şi Smerdeakov, cardinalul e o unealtă a eroului, care gîndeşte mereu crima dar o înfăptuieşte întotdeauna prin intermediari. ● Revolta metafizică duce la revoluţia metafizică — a arătat Camus: „Le maître de ce monde, après avoir été contesté dans sa légitimité, doit être renversé. L'homme doit occuper sa place". A treia direcţie a gîndirii eroului o constituie ateismul pur, făţiş. Întrebat de Feodor Pavlovici dacă „există sau nu Dumnezeu", Ivan răspunde categoric: „Nu, nu există Dumnezeu". Marele interogatoriu metafizic continuă: „— Ivan, dar nemurirea există? Cît de cît, fie chiar atîtica? — Nu există nici nemurire. — Nici un fel de nemurire? — Nimic. — Adică un zero absolut, sau mai e încă «ceva»? Poate că totuşi există «ceva»... Tot ar fi mai bine decît nimic! — Zero absolut." Personajele romanului atestă în general ateismul lui Ivan: „În fond este ateu", spune despre el Rakitin, iar Zosima consideră că Ivan nu crede nici în nemurirea sufletului, nici în ceea ce a scris despre biserică şi problema ecleziastică. Şi fraţii lui au despre „savantul şi ateul Ivan" aceeaşi părere: „nici tu nu crezi în Dumnezeu", îl demască Alcoşa în pauza ce precede finalul poemului despre Marele inchizitor. „Ivan nu crede în Dumnezeu. El are o idee a lui", va spune mai tîrziu şi Mitea. Ateismul este însă pentru erou o premisă din care el scoate două concluzii complet diferite, opuse. Fără Dumnezeu omenirea sau va reuşi „să se organizeze odată pentru totdeauna" sau va ajunge la formula „totul e permis", expresia ultimă a celui mai anarhic şi sîngeros individualism. Prima posibilitate — varianta istorică luminoasă, optimistă a unei umanităţi atee — este evocată în celălalt poem al lui Ivan, Cataclismul geologic, la care se referă şi pe care îl rezumă diavolul: „Din momentul în care întreaga omenire va părăsi credinţa în Dumnezeire (şi cred că această perioadă va veni şi ea odată şi odată, aidoma erelor geologice), concepţia despre lume care mai stă încă în picioare azi se va prăbuşi de la sine, fără să fie nevoie să ne întoarcem la antropofagie, şi tot aşa şi noţiunile etice actuale vor dispărea la rîndul lor şi va începe o epocă nouă. Oamenii se vor strădui cu puteri unite să smulgă vieţii tot ce le poate oferi, luptînd în numele fericirii şi al plăcerilor hărăzite exclusiv lumii acesteia. O mîndrie titanică, divinată, va înălţa spiritul omenesc, şi pe faţa pămîntului va apărea omul-zeu. Atotputernic prin voinţa şi ştiinţa cu care este înarmat, el va învinge clipă de clipă natura, de astă dată însă definitiv. Bucuria de care va avea parte atunci va fi atît de copleşitoare, încît va înlocui cu prisosinţă speranţele de odinioară în viaţa de apoi şi în fericirea viitoare. Ştiind că este pieritor în toate privinţele şi că orice nădejde într-o nouă înviere e zadarnică, omul va întîmpina moartea senin şi mîndru ca un zeu. Mîndria îl va face să-şi dea seama că n-are rost să cîrtească împotriva duratei de o clipă a vieţii sale şi omul îşi va iubi astfel semenii, fără să aştepte vreo răsplată în ceruri. Dragostea lui se va mulţumi cu limitele unei vieţi trecătoare, dar în acelaşi timp conştiinţa faptului că viaţa e scurtă va înteţi flacăra ei tot atît de mult pe cît o făcea să tînjească mai înainte speranţa deşartă într-o dragoste infinită, dincolo de mormînt..." Cataclismul geologic reface tabloul fericirii fără Dumnezeu înfăţişat de Versilov-Stavroghin şi de „omul ridicol": al doilea poem al lui Ivan pe care ni-l restituie în timpul coşmarului diavolul încheie seria utopiilor în vis din opera lui Dostoievski. De data aceasta, tabloul fericirii viitoare pe pămînt este evocat de un dublu rău sau de diavol, tocmai ca să se obţină unghiul ironic necesar şi astfel să se pună mai bine în lumină caracterul iluzoriu al acestor speranţe idilice. Căci în roman accentul cade pe a doua concluzie pe care eroul o desprinde din premisa sa. Considerînd că existenţa iubirii pe pămînt se explică prin faptul că „oamenii cred în

nemurire" („nu există pe lume absolut nimic care să-i determine pe oameni a-şi iubi aproapele, nici o lege a naturii nu impune omului să iubească umanitatea"), eroul conchide că dacă ar dispărea credinţa în nemurire atunci nimic n-ar fi imoral, „totul ar fi permis în lume, chiar şi antropofagia". Egoismul extrem şi chiar crima sînt legitime la un om care neagă pe Dumnezeu şi nemurirea : „Dacă nu există nemurirea sufletului, nu există nici virtute", precizează Ivan lui Zosima. Din „ideile sale ateiste" eroul trage „concluzii anarhiste" (G. M. Fridlender). Deci : „totul e permis" („всё позволено"): omul devine Dumnezeu în locul Dumnezeuui absent ; căci „que'est-ce qu'être Dieu ? Reconnaître justement que tout este permis ; refuser toute autre loi que la sienne propre" (A. Camus). Ivan e Robespierre-ul revoluţiei metafizice de care vorbea Camus. Eroul nu suportă însă „propria sa lege", nu se simte bine în postura de om-Dumnezeu. Ivan este în realitate unul din acei atei disperaţi atît de caracteristici operei dostoievskiene. Aceştia, spre deosebire de tipul surîzătorului coleg occidental, rapid adaptat noului univers profund transformat, par să regrete divinitatea pe care o neagă, se simt văduviţi de ea, poartă doliu după Dumnezeu. Fără acesta, recunosc ei (explicit sau implicit), lumea n-are sens. Ateii lui Dostoievski rămîn în felul lor nişte ‚credincioşi'. Ei resimt dureros absenţa providenţei de care singuri s-au amputat. Logica i-a fost suficientă lui Ivan ca să-l inculpe şi chiar suprime pe Dumnezeu ; nu însă şi pentru a-şi putea organiza propria viaţă într-o lume în care el a devenit Dumnezeu ! Ca şi Kirillov, un alt adept al formulei „totul e permis", pe care o verifică însă prin autosacrificiu, Ivan, mai josnic decît eroul din Demonii, căci e un Karamazov (el îşi verifică formula prin crimă, deşi pînă la un punct paricidul e tot o formă de sinucidere), eşuează în temerara şi sumbra lui încercare. „La révolte de la raison, avec lui, s'achève en folie" (A. Camus). A-ţi propune să înţelegi voinţa insondabilă şi incomprehensibilă a lui Dumnezeu „este deosebit de primejdios şi cel care încearcă s-o facă îşi frînge gîtul", avertizase în una din convorbirile sale de masă Luther, referindu-se parcă direct la Ivan Karamazov (care la rîndul său se va ‚referi' şi el la marele reformator german, printr-un gest, în scena „vedeniei"). „Nebunia" personajului este însă în realitate o boală de nervi, grea dar, probabil, vindecabilă. Dacă Ivan va scăpa cu viaţă (făcuse şi o febră cerebrală) procesul — neterminat — de cristalizare a ideilor sale va continua cu siguranţă. Căci, să nu uităm, eroul nu are în roman o concepţie, ci cel puţin trei : el îmbrăţişează, de probă, creştinismul împins pînă la ultima lui consecinţă (teocraţia), se răzvrăteşte prometeic împotriva unei divinităţi pe care o acceptă şi scoate din premisa ateismului două soluţii diametral opuse (raiul pe pămînt şi individualismul anarhic). Adresîndu-i-se lui Ivan, Zosima îi prorocește un viitor de frămîntări hamletiene, de veşnice şi chinuitoare dileme : „Dacă n-ai s-o poţi rezolva pozitiv (e vorba de problema ce „se cere totuşi rezolvată", în ultimă instanţă a existenţei lui Dumnezeu şi a nemuririi, n.n.) atunci fii sigur că n-ai s-o rezolvi nici în sens negativ, ştii şi dumneata asta, fiindcă aşa e făcut sufletul dumitale : şi tocmai aici este punctul dureros". Finalul rămîne deschis şi în ce priveşte convingerile filozofice ale personajului. „Toate astea sînt cai verzi pe pereţi, Aleoşa — exclamă Ivan sfîrşind poemul despre Marele inchizitor, n.n. —, o simplă fantezie fără nici un sens a unui student cu o imaginaţie deşucheată, care în viaţa lui n-a scris nici măcar două versuri. De ce vrei să iei totul în serios (s.n.) ?". „Dumnezeu, în care nu crede, şi adevărul lui au început să-i cîştige inima ce se îndărătniceşte să nu se supună", îşi spune în gînd Aleoşa, rugîndu-se şi prorocind la rîndul lui : „Ivan ori se va scula din morţi la lumina adevărului... ori se va prăbuşi mistuit de ură, căutînd să se răzbune pe sine însuşi şi pe toată lumea pentru că s-a pus în slujba unei idei în care nu crede". ● E cert că Ivan nu şi-a spus ultimul cuvînt : „Ivan e mut ca mormîntul", observă Mitea. Caracterul haotic, nedefinitivat al concepţiei despre lume, aflată în stadiu de elaborare încă, — proces în curs din care pot rezulta cristalizări surprinzătoare — explică de ce eroul, tranşant, taciturn şi glacial în aparenţă, pare multora „un sfinx", „o enigmă" (cronicarului, lui Aleoşa...). În scena reuniunii de familie din chilia stareţului nu schiţează nici un gest pentru a-l potoli pe Feodor Pavlovici : „Ivan tăcea mereu". Acceptă apoi să meargă la masă la egumen ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Răceala, indiferenţa lui şochează pînă şi pe un om crud ca Feodor Pavlovici : „Ivan nu iubeşte pe nimeni", „Ivan nu-i de-al nostru", spune el. Personajul pare într-adevăr străinul familiei, un martor neutru al întîmplărilor ce o zguduie din temelii. Mereu abstras, el dă impresia că ascunde o taină. Fraţii lui (Aleoşa mai întîi apoi şi Mitea) îl suspectează de a fi mason. „Nu cumva îţi închipui că voi fi avînd de gînd să mă duc la ei, acolo, la iezuiţi, să mă înrolez printre cei ce se căznesc să îndrepte lucrările Sale ?" (ale lui Hristos, n.n.), îl ironizează pe mezin după ce îi comunică şi epilogul poemului său Marele inchizitor (în orice ateu rus se ascunde, în opera lui

Scanned with OKEN Scanner

Dostoievski, mai în glumă, mai în serios, un posibil iezuit — v. în acest sens şi la Versilov). Sub crusta dură, de gheaţă a personajului clocoteşte însă firea karamazoviană cu toate contradicţiile ei. Şi el „e tot un Karamazov", spune despre Ivan, pe care nu poate să-l sufere, Rakitin. Se poate afirma chiar că eroul e cel mai complet dintre Karamazovi. Cu vitalitatea lui colosală („pofta asta turbată de viaţă", pe care moraliştii şi poeţii o numesc „ticăloasă" dar pe care personajul — „nu înţeleg de ce trebuie să fie neapărat «ticăloasă»", — refuză s-o considere astfel ; chiar dacă ar fi să sufere „cele mai cumplite dezamăgiri ce se pot abate asupra unui om", mai spune el, „eu tot aş mai fi dornic să trăiesc, fiindcă, o dată ce mi-am lipit buzele de cupa vieţii, nu m-aş îndura s-o smulg de la gură pînă n-aş deşerta-o pînă la fund" ; „tinereţea mea va reuşi să treacă şi peste dezamăgiri, şi peste dezgustul de viaţă") şi cu impulsul spre autodistrugere (are de gînd — îi mărturiseşte lui Aleoşa la „Metropol" — să se „oprească" la 30 de ani ; atunci, „probabil am să lepăd cupa din mînă, chiar dacă n-am s-o golesc pînă la fund, am să mă dau foarte frumos deoparte şi am să mă duc... nici eu nu ştiu unde..." — ca şi pentru Svidrigailov moartea e şi pentru Ivan o călătorie cu destinaţie vagă), cu dragostea nobilă, schilleriană de viaţă („Vreau să trăiesc, şi am să trăiesc chiar, în pofida oricărei logici — exclamă eroul la „Metropol" în cursul discuţiei cu Aleoşa. Să zicem că n-aş crede în existenţa ordinii universale, şi totuşi uite, mi-s dragi mugurii cleioşi, ce se deschid primăvara, mi-e drag cerul albastru, mi-s dragi unii oameni...") şi cu senzualitatea moştenită de la tatăl său (senzualitate pusă în lumină de faptul că Ivan ‚intră pe fir' atît în cazul lui Mitea — relaţia cu Katerina Ivanovna, cît şi în acela al lui Aleoşa — relaţia cu Liza, şi intuită — un senzual recunoaşte pe altul — de expertul în materie Feodor Pavlovici care, ca să-şi convingă feciorul să plece la Cermaşnea, îi promite să-i arate acolo „ceva bun", „o fetişcană : „Deocamdată umblă desculţă", precizează Feodor Pavlovici, evocînd o fugară siluetă amintind de Nastasia Filippovna remarcată de Toţki la 12 ani în ograda administratorului neamţ ; „Să nu te sperii de fetişcanele care umblă cu picioarele goale şi să nu strîmbi din nas — nu ştii ce perle găseşti printre ele !", îşi povăţuieşte părintele fiul), cu „impetuozitatea (...) dorinţelor sale" şi cu lipsa de îndrăzneală („Le mot de l'énigme e că sînt un laş," îi spune el lui Aleoşa după vizita diavolului), cu inteligenţa (despre care Mitea vorbeşte cu veneraţie) şi josnicia lui (care i se aşează în faţă sub întruparea de coşmar a unui musafir nepoftit), Ivan reprezintă karamazovismul total. Ceea ce este bun şi ceea ce este rău în enigmaticul şi inactivul Ivan iese la iveală în relaţiile sale cu şi prin ceilalţi. După asasinarea tatălui său şi întoarcerea precipitată de la Moscova de exemplu, lupta secretă dintre cele două firi ale eroului, cea nobilă şi cea josnică, se exprimă în spaţiul acţiunii prin întîlnirile perechi cu Aleoşa şi Smerdeakov. Fiecare din cele trei întrevederi cu Smerdeakov este precedată de o discuţie cu Aleoşa. Ca personaj negativ mai ales, Ivan se manifestă în mare măsură prin cei patru dubli principali ai săi, doi ‚reali' (Feodor Pavlovici şi Smerdeakov) şi doi fictivi, sau mai bine zis unul fictiv şi unul supranatural (Marele inchizitor şi diavolul). Eroul e înconjurat de personaje colectoare, care conţin şi expun cîte o parte din el însuşi. Fiecare din ele poartă ceva din Ivan. Astfel, Feodor Pavlovici îi poartă senzualitatea, Smerdeakov — crima, diavolul — vulgaritatea, Marele inchizitor — necredinţa. Cei doi dubli fictivi îi rezumă şi sintetizează pe ceilalţi doi, ‚reali', pe care îi leagă astfel şi mai strîns de Ivan. Musafirul linge-blide şi parazit din noaptea coşmarului aparţine aceleiaşi categorii sociale ca şi tînărul Feodor Pavlovici şi e un „lacheu" (chiar i se spune astfel) ca Smerdeakov. Făcînd oricum parte din fiinţa eroului, gentlemen-ul rus, dublu ori drac, pecetluieşte rudenia dintre Ivan, tatăl său şi bastard. Pe de altă parte, ateismul, vulgar blasfemator la Feodor Pavlovici şi Smerdeakov, este ridicat de Marele inchizitor la rangul unei măreţe idei directoare. Că „totul e permis" se însărcinează s-o dovedească nu Ivan (acesta şi „vedenia" sa doar demonstrează din punct de vedere teoretic formula), ci cîţiva din dublii săi : Feodor Pavlovici prin felul imoral de a trăi, Smerdeakov înfăptuind omorul, Marele inchizitor aliindu-se cu satana în numele lui Hristos. Lipsit deopotrivă de temerara forţă inumană a lui Stavroghin şi de radicalismul de paria al societăţii propriu lui Raskolnikov, Ivan Karamazov, un fiu de boier şi în această privinţă, îşi experimentează ideea prin alţii. Permiţîndu-i tatălui său să facă pe bufonul şi chiar incitîndu-l la scandal (prin Feodor Pavlovici — arată R.L.Jackson — Ivan „încearcă să materializeze formula «totul e permis»") şi sădind în mintea ‚discipolului' său Smerdeakov sămînţa crimei. Titan răzvrătit împotriva divinităţii, eroul este un Oblomov al faptei. Calitatea de dubli pe care o au în roman Feodor Pavlovici, Smerdeakov şi oaspetele nepoftit explică antipatia virulentă nutrită de Ivan faţă de ei (dublul e întotdeauna indezirabil). Deşi seamănă „leit" cu tatăl său („dintre toţi feciorii, dumneavoastră semănaţi cel mai

Scanned with OKEN Scanner

mult cu dumnealui, aveți același suflet" — îi spune Smerdeakov), eroul se poartă din ce în ce mai rău, trecînd de la indiferență la brutalitate, cu Feodor Pavlovici care intuiește de la cine vine adevărata primejdie („Mi-e frică de Ivan ; mi-e frică de el mai mult decît de celălalt", îi mărturisește bătrînul lui Aleoșa) și pe care în ultima seară petrecută în casa părintească în ajunul plecării la Moscova Ivan îl evită ostil urcînd la el în odaie. E dispus să-l apere de agresiunile necugetatului Mitea, dar în ce privește dorințele își rezervă toată libertatea, declară el mezinului. Libertatea, se subînțelege, de a fi criminale, paricide : „I-ați dorit moartea (tatălui, n.n.), mai mult chiar, ați îngăduit-o și mi-ați dat dezlegare !", îi azvîrle eroului în obraz, la a treia și ultima întîlnire Smerdeakov. Pe acesta, Ivan îl privise însă la început, după sosirea sa în orășelul natal și instalarea în casa tatălui, cu mai multă simpatie și chiar se amuzase să stea de vorbă cu el : „Ajunseseră să discute pînă și unele probleme filozofice...". În prima zi a acțiunii romanului valetul, „în felul lui, un original", îi mai trezește încă „o vie curiozitate" în scena controversei sale teologice cu sluga Grigori. „Știi, toate astea le spune pentru tine, ca să-l lauzi. Fă-i pe plac", îi șoptește la ureche Feodor Pavlovici lui Ivan. Polemica împotriva lui Grigori e un fel de examen benevol pe care ‚elevul' îl susține în fața ‚profesorului' său în speranța de a fi apreciat. Între timp însă sentimentele lui Ivan față de Smerdeakov se schimbaseră cu totul : „de o bucată de vreme, mai ales în ultimele zile (...) nu putea să-l mai înghită deloc" ; „din zi în zi, aversiunea lui creștea tot mai mult". Apropierea fatidicului soroc al crimei îi înstrăinează și îi învrăjbește pe complici. Totodată personajul e pur și simplu fascinat de dublul său. În episodul discuției de la poartă, cînd se decide fără a se rosti un singur cuvînt în acest sens asasinatul (e scena în care asistăm la cel mai viclean schimb de replici subînțelese imaginat vreodată în literatură), Ivan pare (împotriva voinței sale) subjugat de Smerdeakov. E mereu pe punctul să tabere cu pumnii asupra interlocutorului său, dar de spus spune exact ceea ce celălalt așteaptă de la el. Retras apoi în odaia lui, eroul își simte sufletul învolburat de o ură colosală împotriva dublului său : îl „ura din răsputeri pe lacheu, ca și cînd n-ar fi avut un dușman mai neîmpăcat decît el pe lume". După săvîrșirea crimei și a doua întoarcere de la Moscova a lui Ivan iritarea acestuia față de un Smerdeakov din ce în ce mai jalnic, vizibil măcinat de boală, crește de la o întrevedere la alta. Și acum însă sluga își domină stăpînul care odată, nemaiputîndu-se controla, lovește. Superioritatea lui Smerdeakov asupra complicelui-dușman devine zdrobitoare cu prilejul celei de a treia întrevederi (ultima), cînd ucigașul recunoaște că a ucis. Spaima lui Ivan în momentul cînd află adevărul, „atît de sincer manifestată" prin dîrdîieli de copil înfricoșat, îl surprinde pe asasin, care îi propune fostului idol, spre liniștire și îmbărbătare „o limonadă" cum nu se poate mai potrivită curajului său, acum mult diluat : „Parcă erați mai curajos altădată. Nu ziceați dumneavoastră că «totul e permis» ? Și acum ia uite cum v-ați speriat ?", îi spune Smerdeakov cu acel sarcasm potolit, cu acel respect plin de venin ce formează tonul agoniei sale lente. Dintre cei patru fii ai lui Feodor Pavlovici, Ivan și Smerdeakov sînt cei mai apropiați ca vîrstă : primul are 23 de ani, al doilea 24 (în vreme ce Mitea împlinise 27 sau 28 iar Aleoșa 20). Această cvasi-potrivire în etate face din cei doi aproape niște gemeni. În orice caz există între erou și dublul său o formidabilă ‚comunicare' de-a lungul întregului roman. Smerdeakov ‚simte' ideea crimei ce încolțise în creierul lui Ivan, și-o însușește și o pune în aplicare. După crimă, amîndoi se îmbolnăvesc aproximativ în același timp și pe amîndoi îi paște nebunia. Mărturisirea ucigașului o determină pe cea a complicelui și inspiratorului său iar sinuciderea lui Smerdeakov nu constituie o surpriză pentru Ivan : „știam că s-a spînzurat", îi spune el lui Aleoșa, care aduce vestea. Sentimentele eroului față de cel mai mare dintre frații Karamazov sînt de asemenea revelatoare pentru ceea ce este întunecat și rău în el. Întrebat de Aleoșa „cum rămîne cu tata, cu Dmitri" dacă el pleacă, Ivan dă, după cum remarcă singur „zîmbind cu amărăciune", răspunsul lui Cain, că nu l-a pus nimeni să-și păzească fratele. Există în atitudinea lui Ivan față de Mitea ceva din dușmănia lui Cain împotriva lui Abel. Și cauza e aceeași, căci, arată Jacques Madaule, eroul își detestă fratele nu atît din gelozie sau din pricina incompatibilității de caracter, cît pentru că simte că „Mitea e pur" : „Ivan se sent coupable devant lui et il a besoin que Mitea soit matériellement criminel pour se juger lui-même innocent". Ivan afectează că pentru el Mitea nu e decît „o lighioană", ca și Feodor Pavlovici ; de aici acea aparentă constatare obiectiv-științifică (în fond o ascunsă dorință, o urare) : „O lighioană înghite pe alta". După asasinarea lui Feodor Pavlovici, eroul înclină (vrea) să creadă în vinovăția lui Mitea, pe care îl numește „criminal" și „bandit", și încearcă s-o convingă pe Katerina Ivanovna în acest sens. Vrea să creadă în culpabilitatea fratelui său și în același timp îl urăște cu o înverșunare crescîndă tocmai „pentru că îl ucisese

pe bătrîn" (împlinindu-i astfel dorința secretă !). Ivan se simte complicele asasinului prezumtiv, căruia, pentru că i se consideră complice, îi propune să evadeze. În general, eroul nu numai că „nu avea nici cea mai mică afecțiune pentru Dmitri" dar se arăta complet opac față de frămîntările morale și dilemele filozofice ale fratelui său, care la închisoare îi vorbește și lui (lui în primul rînd) despre „imn". Ivan nu catadicsește însă să-i „răspundă nimic", „e mut". În Epilog, o mărturisire a Katerinei Ivanovna diluează într-o oarecare măsură totuși aversiunea eroului față de fratele lui mai mare : „Nici nu-ți închipui — îi spune Katerina Ivanovna lui Aleoșa — cu cîtă dragoste îmi vorbea (Ivan) despre nenorocitul ăsta (Mitea) și cît îl ura poate în aceeași clipă !" Însă, desigur, nu numai în relațiile cu și prin ceilalți își divulgă Ivan partea sumbră a personalității sale. Uneori el se autodemască și îi demască pe cei din jur cu cea mai agresivă sinceritate subterană : „Cine nu dorește moartea tatălui său ?", exclamă eroul la proces, după care, întorcîndu-se spre public, generalizează : „Nu e unul care să nu dorească moartea lui taică-său ! O lighioană înghite pe alta...". Multe adevăruri neplăcute despre sine însuși rostește personajul mai ales în scena „vedeniei", începînd chiar cu faptul că îl consideră pe intrus o întruchipare a celor „mai josnice și mai meschine" gînduri și sentimente ale sale. „Tare mai e prost, Aleoșa, prost ca o cizmă !", spune Ivan despre dracul care l-a vizitat și care (a nu se uita) este „o întruchipare fragmentară" a celui mai inteligent personaj din opera lui Dostoievski. Tot în discuția cu Aleoșa de după coșmar, citînd chipurile pe diavolul său, Ivan se declară „un porc, așa cum era și Feodor Pavlovici". Episodul „vedeniei" scoate la iveală acel „sentiment de inferioritate" propriu — după Romano Guardini — lui Ivan : „Il voudrait affirmer sa supériorité, mais il sent trop bien que le laquais ne meurt jamais complètement en lui". Ca personaj negativ Ivan coboară pe treapta cea mai de jos în ipostazele sale dezumanizante, demonice. „Ivan Feodorovici vorbea la fel cum se și mișca, tot ca un automat", observă naratorul ‚filmînd' intrarea în casă a eroului după discuția de la poartă cu Smerdeakov (discuție prezidată de diavol, după cum spune Jacques Madaule : „C'est bien un ange, en effet, qui a retenu au dernier moment le bras de Mitea, prêt à frapper, comme c'est le diable qui présidait à la fameuse conversation entre Ivan et Smerdiakov"). Atît ura universală, împotriva tuturor (inclusiv a lui Aleoșa), ce îl sufocă pur și simplu pe eroul retras în camera sa (seara celei de a doua zile a acțiunii) : „O ură năprasnică îi strîngea inima ca într-un clește", cît și tristețea nemărginită ce îl învăluie în tren („O tristețe cumplită cum nu mai încercase pînă atunci") în noaptea (ce face trecerea de la a treia la a patra zi a acțiunii) călătoriei spre Moscova sînt demonice. Demonic e și orgoliul lui Ivan, „un om atît de mîndru" (după cum spune cineva), orgoliu ce se manifestă la el încă din anii copilăriei cînd, în ciuda bunătății lui Polenov, înțelege că e crescut de niște străini din mila cărora trăiește. În scena coșmarului, scuzîndu-se că a îndrăznit să se înfățișeze „unei persoane atît de simandicoase" ca Ivan sub chipul unui „drac de duzină", oaspetele spune : „În momentul cînd mă pregăteam să vin la tine, m-am gîndit — în glumă — să împrumut chipul unui consilier de stat în retragere, decorat cu Steaua Leului și a Soarelui pentru meritele dovedite în timpul serviciului în Caucaz, și să apar așa în fața ta cu decorația la butonieră, dar m-am temut c-o să mă iei la palme, fiindcă am îndrăznit să prind de frac Steaua Leului și a Soarelui în loc să vin cu Steaua Polară pe piept sau poate cu Sirius (s.n.)". Aceste scrupule și ezitări protocolare în alegerea celor mai potrivite decorații astrale măsoară imensul orgoliu al eroului, în fața căruia — presupune ironic diavolul — a te prezenta ‚doar' cu Steaua Leului și a Soarelui pe piept constituie o gafă de neiertat. Tot diavolul insinuează că vrea să se denunțe a doua zi la proces numai din trufie, ca să fie lăudat pentru noblețea lui sufletească. Faptul (constatat de medicul de la Moscova) că lui Ivan „i se întîmplă să se întîlnească pe stradă cu diverse persoane decedate și că în fiecare seară primește vizita satanei" vorbește de la sine despre demonismul personajului. Care se comportă drastic și poruncitor ca un demon cu Liza etc. Procesul de dezumanizare explică atît crima cea mare a eroului (ideea paricidului — în notele la roman Ivan e numit direct „Ucigașul") cît și ‚crimele' lui mici (atitudinea brutală față de Smerdeakov, la care se duce — pentru a treia oară — cu cele mai funeste intenții : „«Cred că de astă dată am să-l ucid !», se gîndea el mergînd", întîmplarea cu mujicul beat, trîntit de el la pămînt și care ar fi putut să înghețe în zăpadă). „Ce-ți fi avînd așa inimi de piatră cu toții ?", se lamentează Feodor Pavlovici lui Ivan (care refuza să se ducă la Cermașnea). Atrofierea omenescului în sufletul lui Ivan și demonizarea eroului se exprimă categoric și definitiv în roman prin împrejurarea că — prin intermediul Marelui inchizitor, creația sa — personajul se identifică pe deplin cu cele trei întrebări pe care „Înfricoșatul și prea iscusitul duh" i le-a pus, ispitindu-l,

Scanned with OKEN Scanner

lui Iisus. ● Adeseori tensionate şi multă vreme incerte în roman, raporturile cu Aleoşa şi cu Katerina Ivanovna divulgă un alt chip, nebănuit de uman, al eroului. Cu toate că în primele luni după înapoierea în oraşul natal pare să-l ignore pur şi simplu pe fratele lui mai mic şi cu toate că după moartea lui Feodor Pavlovici şi reîntoarcerea precipitată de la Moscova îl vede rar şi fără plăcere pe Aleoşa, conştiinţă a conştiinţei sale, cu care, după fantastica discuţie de pe stradă („Pe tata nu tu l-ai ucis !"), declară că nu vrea să mai aibă de-a face „în vecii vecilor", Ivan îl iubeşte sincer pe mezin. Asigurări categorice în acest sens sprijină afirmaţia. La întrebarea tatălui lor (prima zi a acţiunii) răspunde că-l iubeşte pe Aleoşa ; „din toată inima", îi va spune chiar acestuia a doua zi, la „Metropol". „E destul să ştiu că exişti undeva pe lume ca să nu-mi fie lehamite de viaţă" (sfîrşitul discuţiei de la restaurant). Cîteva ore după ce declarase că nu vrea să-l mai vadă „în vecii vecilor" (noaptea dinaintea procesului), Ivan se adresează fratelui său cu cuvintele : „Mi-e drag să te privesc, Aleoşa. Ştiai că-mi place chipul tău ?". Aleoşa infirmă deci teoria eroului potrivit căreia „nu poţi iubi un om decît dacă-şi ascunde faţa". Departe de a fi acea fereastră murdară a unei promiscue încăperi sufleteşti, chipul mezinului străluceşte oglindă reflectînd incomparabila curăţenie interioară a personajului. Relaţiile chinuitoare şi întortocheate cu orgolioasa Katerina Ivanovna, logodnica lui Mitea, pledează de asemenea în favoarea lui Ivan. Deşi la „Metropol" îi propune lui Aleoşa să bea împreună şampanie „pentru eliberarea mea" şi pare fericit că s-a debarasat, nesperat de uşor, de iubirea sa care începuse la Moscova şi care se transformase într-o tortură din pricina „oscilaţiilor" Katerinei Ivanovna : „cît m-am chinuit lîngă ea şi cît m-a chinuit ea pe mine !", iar în seara aceleiaşi zile, în ajunul plecării la Moscova, retras în odaia lui „o uitase cu desăvîrşire", deşi afectează că n-are „nici un chef" nefiind disponibil pentru asemenea lucruri, Ivan e îndrăgostit pînă peste cap, ca un licean. În cadrul acestui cuplu de orgolioşi cel care are în mod cert sentimente e bărbatul (cu toate că unul sau altul dintre personajele romanului opinează în chip diferit asupra acestui subiect în legătură cu care scriitorul doreşte parcă să-l deruteze cu orice preţ pe cititor ; astfel, în vreme ce Feodor Pavlovici, Mitea, Rakitin, doamna Hohlakova consideră că „Ivan e mort după Katka" sau cel puţin că voia „să i-o «sufle»" lui Mitea şi să pună mîna pe banii ei, Aleoşa e la un moment dat de părere că fratele său nu o iubeşte pe Katerina Ivanovna). „Acasă la doamnele Hohlakov" (a doua zi a acţiunii) eroul recunoaşte fără echivoc că a iubit-o şi o iubeşte pe Katerina Ivanovna (care însă, pretinde el, nu l-a iubit niciodată). După asasinarea lui Feodor Pavlovici şi reîntoarcerea de la Moscova, principala preocupare a lui Ivan nu o constituie nici Smerdeakov, nici Mitea, ci Katerina Ivanovna : „se lăsase acaparat cu desăvîrşire de pasiunea lui dezlănţuită, mistuitoare, pentru Katerina Ivanovna", pe care „o iubea ca un descreierat" deşi în unele clipe o ura groaznic ; iar motive ca s-o urască avea destule, căci în ciuda faptului că eroina era la rîndul ei atrasă de Ivan se temea în acelaşi timp să-l trădeze pe Mitea. „Oscilaţiile" Katerinei Ivanovna între cei doi fraţi aduc relaţiile ei cu Ivan într-un punct critic, de insuportabilă încordare : „Erau ca doi duşmani îndrăgostiţi unul de altul". Această iubire sinceră, înflăcărată, tinerească a lui Ivan (care „avea să influenţeze mai apoi întreaga sa viaţă", anticipează naratorul, de unde se poate deduce că Ivan va învinge boala din finalul romanului) îl diferenţiază net pe „demonul" din Fraţii Karamazov nu numai de Stavroghin, indiferent şi steril sufleteşte, ci şi de Versilov, robul unei pasiuni tîrzii mai curînd decît un îndrăgostit. Relaţiile cu Aleoşa şi Katerina Ivanovna dezvăluie resursele de afecţiune ale eroului, căruia îi sînt „nespus de dragi copiii" (sacrificaţi însă de Ivan în lupta sa împotriva divinităţii) şi căruia îi este „drag uneori eroismul omenesc" („virtute în care — spune el — poate de mult am încetat să mai cred, dar pe care, totuşi, în adîncul meu, o cinstesc ca pe o amintire") sau cimitirul numit Europa. Personajul dispune de capacitatea de a iubi în pofida oricăror teorii şi argumente : „Nu mai e vorba nici de raţiune şi nici de logică — iubeşti cu toate măruntaiele şi cu tot sufletul tău, îţi iubeşti clocotul primei tinereţi". În ciuda fanatismului său pietrificat eroul mai e încă un suflet viu, mobil, zbuciumat. De aici remuşcările lui, după asasinarea lui Feodor Pavlovici : „De cîte ori, în aceste două luni de restrişte (după reîntoarcerea în orăşelul natal, n.n.), cînd rămîneai singur, nu ţi-ai spus că tu eşti vinovatul...", îl demască Aleoşa cu o forţă de penetraţie supranaturală în duminica de la începutul lui noiembrie din ajunul procesului. Ca şi Raskolnikov, Ivan Karamazov nu suportă crima, este, din punctul de vedere al propriei teorii pe care nu poate s-o aplice, „un laş" : izvorul sentimentului moral nu a secat nici în sufletul lui. Prospeţimea simţirii, „clocotul primei tinereţi" sînt scoase la iveală de surprinzătoarele expresii infantile ale feţei eroului. În scena declaraţiei şi a ‚rupturii' de Katerina Ivanovna (O criză de isterie în salon), Aleoşa

Scanned with OKEN Scanner

observă pentru prima oară la fratele său „o expresie juvenilă de deplină sinceritate, împletită cu o emoție spontană, vie, nestăvilită". Martoră a scenei (care se desfășoară de altfel în casa ei), doamna Hohlakova își manifestă prompt mirarea entuziastă de a-l fi auzit pe Ivan „vorbind cu atîta căldură și sinceritate, cu atîta prospețime, ca un tînăr fără experiență, tînăr, tînăr de tot". În comparație cu Stavroghin, un ‚bătrîn' terminat, un ‚cadavru', Ivan Karamazov are avantajul (din care ar putea să rezulte pînă la urmă chiar mîntuirea lui) de a fi „tînăr, tînăr de tot". Faptul că, și telul în care sărută el mîna egumenului („Ivan Feodorovici și Kalganov primiră binecuvîntarea după obiceiul pămîntului, adică întovărășită de cea mai candidă și mai docilă pupătură de mînă") ne arată că acest torționar al milei mai este încă un copil. După întrevederea de la doamna Hohlakova cu Katerina Ivanovna, Aleoșa înțelege că fratele său este „tot atît de necopt ca oricare tînăr de douăzeci și trei de ani, un băiețaș care abia a deschis ochii în lume, naiv și cuminte, un pui de om cu cașul la gură, un copil" — și i-o spune (începutul convorbirii de la „Metropol"). Ivan acceptă afirmația mezinului pe care în cursul discuției lor metafizice („noi, ăștia, copilandri cu cașul la gură, trebuie să rezolvăm în primul rînd problemele eterne, asta-i grija noastră cea mare") o confirmă printr-un zîmbet inedit, „de copilaș cuminte" (Ipostaza infantilă a eroului apare nu întîmplător cu precădere în scena de la „Metropol": cel care vorbește atît de convingător în numele suferințelor copiilor trebuie să mai fie el însuși un copil.). Eroul merită să fie iubit: „Iubește-l pe Ivan", îl îndeamnă, pe un ton în același timp testamentar și profetic, Mitea pe Aleoșa la sfîrșitul discuției lor de la închisoare din ajunul procesului. „Ivan ne este superior", proclamă fratele cel mare în cadrul aceleiași scene. Că eroului Creatorul i-a dăruit „Un suflet ales" recunoscuse însuși Zosima. „Sous ses airs froids, Ivan est un coeur délicat et sensible. Il n'est pas pour rien le fils de sa mère" (Jacques Madaule). Fratele său „nu e omul care să jinduiască după bani", ripostează, la o insinuare a lui Rakitin, Aleoșa, care adaugă: „Poate că și el caută suferința". Contribuie cu o sumă de bani la onorariul lui Fetiukovici și se poartă corect cu Liza cînd tînăra fată „se oferă" („Omul acesta a fost cinstit cu dumneata", îi explică Aleoșa domnișoarei Hohlakova). După a treia întrevedere cu Smerdeakov (care își mărturisește crima) un brusc elan al deciziei pare a despica în două, asemenea unui fulger, viața eroului, hotărît să-l denunțe pe făptaș și să se autodenunțe: „Ivan porni sprinten prin viforniță, dar după cîțiva pași începu să se împleticească. «E ceva fizic», se gîndi el zîmbind. Un simțămînt de bucurie îi înaripa sufletul. Se simțea stăpîn pe voința lui: reușise să spulbere șovăielile din pricina cărora se zbuciumase atîta în ultima vreme! Ajunsese să ia o hotărîre, în sfîrșit, o hotărîre «nestrămutată», își spunea în sinea lui fericit". Omul care nu crede în virtute pare gata să facă (împotriva oaspetelui său, ce îi ironizează, ca profund nelogică, „hotărîrea asta măreață") un gest de mare noblețe. A doua zi la proces însă lui Ivan i se face rău exact în momentul în care ar fi putut să-l salveze pe fratele său. Imaginea personajului se întunecă din nou: „En apparence, il s'agit là d'un simple empêchement physique. Mais le délire d'Ivan a des causes qui ne sont pas seulement corporelles. Le diable est une partie de lui-même" (Jacques Madaule). Va izbuti eroul să alunge diavolul din el? Pentru a se mîntui, Ivan trebuie să renunțe „la aroganța supraomului" — crede Romano Guardini. „El nu se poate salva decît reintrînd în condiția umană". La întrebarea dacă eroul „va s'endurcir ou se rendre" Romano Guardini opinează în favoarea primei ipoteze. Dimpotrivă, A. S. Dolinin e de părere că dacă ar exista însemnări referitoare la continuarea Karamazovilor (aceleași personaje peste douăzeci de ani) ar fi foarte posibil să găsim în ele aceeași încheiere în ce privește soarta lui Ivan și Dmitri (ca în Drama din Tobolsk, cel dintîi proiect al Fraților Karamazov, notat la 13 septembrie 1874, n.n.): „căci Ivan nu e «călduț», ca Stavroghin, ci «fierbinte sau rece», «echilibrul funest între bine și rău» lui îi este străin și de aceea el ar putea, potrivit intenției autorului, sau mai degrabă el ar trebui «să pășească pe drumul cel drept», săvîrșind actul căinței, să afle răscumpărarea în suferință". Și Boris Bursov consideră că Ivan va supraviețui (fizic și moral), pentru că spre deosebire de Raskolnikov el opune o rezistență mai puțin înverșunată inevitabilului proces de „înțelegere a căderii sale". Pledînd în același sens răsună din corpul romanului vocea tunătoare, insuflînd încredere, a lui Mitea: „Ivan o să ajungă departe. A lui e viața, nu a noastră. Să vezi c-o să se însănătoșească", promite el lui Aleoșa în discuția lor de la spital din Epilog. ● O vastă literatură filozofică și beletristică a fost invocată de specialiști în încercarea lor de a descoperi rădăcinile concepției despre lume, sau mai exact spus ale concepțiilor lui Ivan Karamazov. Asupra legăturii dintre morală și problema nemuririi sufletului ca și despre suferințele nemeritate ale copiilor a meditat, în Cugetări, Pascal, iar întrebarea dacă omul poate accepta lumea creată de

Scanned with OKEN Scanner

Dumnezeu a fost pusă de Voltaire în Le Désastre de Lisbonne (1756). Convingerea că raţiunea nu este capabilă să dezlege enigmele existenţei îl apropie pe Dostoievski de Kant, cu care se înrudeşte şi prin „primatul eticii asupra cunoaşterii teoretice" (ed. acad., vol. 15, p. 469). Acelaşi Kant este însă „principalul adversar" al scriitorului, după I. E. Golosovker, care află în Critica raţiunii pure sursa unor idei promovate de Ivan. Abordînd chestiunea condiţionării prin suferinţă a armoniei viitoare şi a neacceptării ei din acest motiv, Dostoievski reia argumentele nu numai ale lui Voltaire ci şi ale lui Bielinski (din scrisorile către V. P. Botkin din 1 martie şi 8 septembrie 1841) : „Presupunînd că aş izbuti să mă caţăr pe cea mai înaltă treaptă a scării progresului — chiar şi de acolo v-aş cere să-mi daţi socoteală despre toate victimele vieţii şi istoriei, despre toate victimele hazardului, superstiţiei, inchiziţiei, ale lui Filip al II-lea etc., etc. : în caz contrar mă voi azvîrli cu capul în jos de pe acea înaltă treaptă. Nu am ce face cu fericirea, chiar primită pe gratis, dacă nu voi avea conştiinţa împăcată în privinţa fiecăruia din fraţii mei de sînge". Pe baza acestui text al lui Bielinski, Boris Bursov subliniază „rudenia spirituală" dintre Ivan Karamazov şi critic. A. S. Dolinin a demonstrat că în tirada rostită de Ivan, căruia îi este caracteristic „ateismul din motive pur etice", în capitolul Răzvrătirea sînt ecouri din referatul intitulat „Metode idealiste şi pozitiviste în sociologie" şi citit în iarna lui 1848 de petraşevţul N. S. Kaşkin. Încă în 1881 D. E. Obolenski a descoperit în teoria lui Ivan „trăsături comune cu pesimismul rebel al lui Byron şi cu filozofia suferinţei a lui Schopenhauer". (Acelaşi consideră că în relatările eroului despre copiii martirizaţi şi despre execuţia lui Richard se aud ecouri „ale tragediei antice" şi chiar că în vocea lui Ivan răzbate „strigătul lui Prometeu, înlănţuit de stîncă şi care vede suferinţele şi nedreptăţile îndurate de omenire fără să poată face un pas ca s-o ajute"). Din poezia lui Heine Pace (Frieden) (Marea Nordului, 1825—1826, Primul ciclu) şi-ar trage originea, după V. Komarovici, al doilea poem al lui Ivan, Cataclismul geologic. Din poezia filozofică de tinereţe Resignation (1784) a lui Schiller (au arătat D. Cijevski şi N. Vilmond) este împrumutată formula lui Ivan despre „înapoierea biletului", prin care eroul refuză anticipat „armonia veşnică" ; „mugurii cleioşi, ce se deschid primăvara" şi „cupa vieţii" (la care Ivan se referă la începutul discuţiei de la „Metropol") sînt de asemenea reminiscenţe din Schiller şi Puşkin (O parte din cărţile şi autorii propuşi de exegeza dostoievskiană ca modele ale filozofiei lui Ivan a putut fi cunoscută chiar de acesta, tînăr instruit, excepţional dotat pentru studiu ; o parte din reminiscenţele existente în roman pot fi trecute deci în contul personajului). În sfîrşit, pentru a configura concepţia despre lume a eroului său Dostoievski recurge la „autoîmprumuturi" (expresia e a lui Dolinin) din Jurnalul scriitorului — laboratorul în care a avut loc geneza Fraţilor Karamazov. Întreruperea activităţii sale jurnalistice la finele lui 1877 Dostoievski însuşi a motivat-o prin necesitatea de a se consacra „unei sarcini artistice, ce i s-a impus în aceşti doi ani de editare a Jurnalului pe neobservate şi fără voie" ; „«pe neobservate şi fără voie» — aceste cuvinte conţin (după cum a subliniat A. S. Dolinin) o indicaţie deosebit de preţioasă cu privire la procesul creator al artistului, la preistoria făuririi Karamazovilor". Filozofia lui Ivan este rodul întregii culturi europene pe care o rezumă şi căreia în acelaşi timp îi deschide noi perspective. Semnificativă din acest punct de vedere este declaraţia unui geniu de talia lui Einstein, care în legătură cu critica „raţiunii euclidiene" în roman şi cu credinţa scriitorului în posibilitatea omului de a dobîndi în viitor o nouă conştiinţă, mai amplă, „neeuclidiană", a spus : „Dostoievski mi-a dat mai mult decît oricare om de ştiinţă, mai mult decît Gauss !". ● Prototipurile istorice ale personajului sînt puţine şi nesigure. Ivan Karamazov a fost apropiat omului Herzen din unul din momentele de criză ale vieţii sale, cristalizat în cartea De pe malul celălalt (С того берега)a lui Vl. S. Soloviev (de către M. N. Stoiunina, prietena Annei Grigorievna Dostoievskaia), scriitorul însuşi. „Ivan e ca un sfinx, tace, tace mereu" ; „El are o idee a lui" — spune Mitea în roman. Ca „un sfinx" ni-l putem imagina şi pe tînărul şi obscurul Dostoievski de la începutul anilor '40 ; deşi are „o idee a lui", deocamdată „tace" : pînă la strălucitul şi surprinzătorul lui debut în literatura rusă din 1845—1846 va fi „mut ca mormîntul". Însă cu toate că Ivan exprimă unele sentimente şi direcţii ale gîndirii creatorului său (şi în primul rînd după părerea noastră revolta împotriva acelui „Dieu meurtrier" de care vorbea Camus ; Ivan se naşte din convulsiile micului Fedea ascultînd isterizat povestea lui Iov — cel mai nevinovat dintre oamenii pedepsiţi vreodată pe acest pămînt), personajul a fost în general „conceput ca antipodul ideologic al lui Dostoievski" (E. I. Kiiko). Pentru capitolul Vedenia lui Ivan Feodorovici. Diavolul, modelul e Luther. În lucrarea Dostoievski ca psihopatolog V. Cij afirmă că vedenia eroului „aminteşte de celebra halucinaţie a lui Luther (dialogus cum diabolo), de care Dostoievski avea cunoştinţă". Nu

Scanned with OKEN Scanner

întîmplător, punctul culminant al coşmarului îl constituie în roman repetarea faimosului gest comis în castelul Wartburg din Thuringia de traducătorul Bibliei, ispitit de necuratul: „Ţi-ai adus aminte pesemne de călimara lui Luther!", îi spune musafirul scandalizat (dar mereu ironic) lui Ivan, care azvîrlise în el paharul cu ceai nebăut de pe masă (înlocuirea lichidului din recipientul proiectil nu e lipsită de semnificaţie: Ivan îl împroaşcă pe diavol cu o ‚cerneală' incoloră, ‚albă' simbolizînd sterilitatea convingerilor şi ineficienţa atitudinii sale). Referirile din text la Luther (ca şi cele la Faust) reprezintă pentru autor — se arată în Istoria romanului rus, vol. II, p. 259 — un mod sarcastic de a scoate în evidenţă caracterul mizerabil al sufletului unui intelectual individualist de la sfîrşitul secolului XIX. ● Mai clar indicate sînt prototipurile literare ale eroului, „orientat" (G. M. Fridlender) de scriitorul însuşi spre Franz Moor, Hamlet, Faust. Încă din timpul vieţii autorului, Ivan a fost numit (de către o cititoare a Fraţilor Karamazov) un „Faust rus". Comparaţia a fost reluată şi dezvoltată apoi de numeroşi critici şi filozofi (printre care S. Bulgakov). Coşmarul lui Ivan, care nu figura în primele planuri ale romanului, are ca model vedenia lui Herman din Dama de pică — o capodoperă a „artei fantastice" după Dostoievski. Opus măreţiei chipului miltonian şi romantic al Satanei, diavolul eroului romanesc, un drac „casnic", este mai apropiat de Mefistofelul lui Goethe care, cu excepţia Prologului în cer, acţionează ca satelit şi servitor al lui Faust (ed. acad., vol. 15, p. 466). Spre deosebire însă de toate ipostazele chipului satanei în literatură, diavolul lui Ivan nu este din punct de vedere psihologic antipodul eroului, ci într-un fel identic lui (ibid.). El nu întruchipează, ca Marele inchizitor, „răul universal", ci „fundamentul negativ al sufletului eroului" (ibid.). O asemenea tratare minimalizatoare a diavolului a fost pregătită chiar în literatura rusă de Puşkin, Gogol, Lermontov — un interes special prezentînd din acest punct de vedere o „Poveste pentru copii" din 1839—1840 a ultimului (ibid.). Nu au rămas în afara atenţiei scriitorului în legătură cu această temă nici Diavolul şchiop (1707) al lui Lesage şi nici mai ales Les Memoires du diable (1837—1838) ale lui F. Soulié, mult îndrăgite de tînărul Dostoievski (idem, p. 468). ● În cadrul operei dostoievskiene Ivan Karamazov e prefigurat de Raskolnikov, Ippolit Terentiev, Stavroghin, Versilov... De primul îl apropie logica tranşantă, „ascuţită ca un brici" (Crimă şi pedeapsă), de al doilea — răzvrătirea, de al treilea — aspectul impenetrabil, de sfinx... şi diavolul (în versiunea tipărită în revistă a Demonilor, Partea a doua, cap. II, Stavroghin îi vorbeşte Daşei de „demonul" care îl vizitează; acest pasaj a dispărut din textul definitiv al romanului publicat în volum), de al patrulea — zbaterea între convingeri opuse („Figura lui Ivan reprezintă dezvoltarea în continuare a tradiţiei deja constituite în creaţia lui Dostoievski de înfăţişare a eroului «rebel»..." — ed. acad., vol. 15, p. 416). Însă cel mai mult, Ivan seamănă cu Raskolnikov, şi el un tînăr de 23 de ani. Ca şi acesta, eroul din ultimul roman al lui Dostoievski a scris şi publicat un important articol, dezgropat şi analizat apoi cu atenţie de personajele cărţilor respective; ca şi acesta, şi el dispreţuieşte masa oamenilor simpli, „obişnuiţi" şi se zbuciumă să aleagă între „Всё позволено" şi „Тварь дрожащая" („totul e permis" şi „făptură tremurătoare"); ca şi Raskolnikov, nici Ivan nu suportă crima, realizarea ideii sale. Şi unul şi celălalt sînt profund zguduiţi de cutremurul milei (imaginea calului martirizat fiind evocată de amîndoi). Există însă şi numeroase deosebiri între cele două personaje, începînd de pildă cu faptul că primul e petersburghez iar al doilea moscovit. Ivan este nu numai purtătorul unei idei, ca şi Raskolnikov, ci şi propagatorul ei (E. I. Kiiko). În schimb, el nu ar lua toporul în mînă, lui îi este necesar Smerdeakov (Boris Bursov). Raskolnikov rămîne îngrădit în social şi istorie pe cîtă vreme Ivan se ridică pînă la sfera metaficului. Unul are cutezanţa faptei, celălalt temeritatea ideii. Deşi săvîrşeşte cu mîinile lui o îndoită crimă, Raskolnikov e mai bun decît Ivan şi se poate lăuda cu o activitate filantropică mai largă. Sentimentul milei e mai pur la studentul în drept petersburghez. El este în acelaşi timp mai crud (mai decis) şi mai nobil în comparaţie cu feciorul de boier Karamazov. În coşmarele lui Raskolnikov diavolul încă nu apare. ● Cel de al doilea (sau al treilea) fiu al lui Feodor Pavlovici este dotat în schimb cu o cultură mai vastă şi cu o intelectualitate mai înaltă. Parafrazînd cuvintele unui shakespearolog potrivit cărora dintre toate personajele marelui dramaturg englez numai Hamlet ar fi putut să-i compună tragediile, L. Grossman afirmă: „Dintre toţi eroii lui Dostoievski numai Ivan Karamazov ar fi putut să scrie romanele lui". Mintea cea mai ascuţită şi mai rebelă din opera prozatorului, Ivan a exercitat şi exercită o puternică impresie asupra cititorilor. Fascinat pur şi simplu de el a fost de pildă Albert Camus, care în 1937, la Alger, l-a interpretat pe scenă. În acea zi, pentru cîteva ore, „omul revoltat" al secolului XX l-a reîncarnat omagial şi fraştern pe cel mai revoltat dintre eroii literari

Scanned with OKEN Scanner

ai secolului trecut — „sinteza anarhismului rus contemporan", cum l-a definit pe Ivan însuşi Dostoievski în scrisoarea către Liubimov din 30 aprilie 1879.

KARAMAZOV, ALEXEI FEODOROVICI (ALEOŞA), Fraţii Karamazov. Eroul principal al romanului conceput ca o dilogie. Un al doilea tom — ni se explică într-o scurtă introducere (Din partea autorului) — urmează să înfăţişeze „viaţa actuală" a personajului, „cum trăieşte el şi ce face în momentul de faţă" (publicarea Fraţilor Karamazov începe în 1879). Primul tom (singurul scris, realizat) evocă întîmplări petrecute în urmă cu 13 ani, fiind — continuă explicaţia din „partea autorului" — „numai un fragment din prima tinereţe a eroului". Ceea ce înţelegem astăzi prin Fraţii Karamazov constituia deci în intenţia scriitorului doar un preludiu (ce-i drept vast !) la adevărata viaţă a lui Aleoşa, „eroul principal — deşi abia de aici înainte — al povestirii mele", după cum spune cronicarul romanului (Cartea a şaptea, I). Protagonistul unei opere neterminate (moartea l-a împiedicat pe Dostoievski să realizeze „al doilea roman") Alexei Feodorovici (singurul dintre Karamazovi despre care se vorbeşte în introducere) este într-un fel victima poziţiei sale privilegiate. Cum continuarea naraţiunii urma să-i fie cu precădere consacrată, el se lasă, am putea spune, în primul tom oarecum dominat de tatăl şi mai ales de fraţii săi. Aleoşa este un personaj care nu se desfăşoară pe deplin, care se rezervă şi este păstrat de cronicar pentru o jitie ce n-a mai fost scrisă. ● „era cel de al treilea fecior (s.n.) al lui Feodor Pavlovici Karamazov" (al patrulea dacă îl socotim şi pe bastardul Smerdeakov şi al doilea din a doua căsătorie, cu Sofia Ivanovna, a tatălui său), deci frate bun cu Ivan şi fratele vitreg al lui Dmitri. Abia împlinise trei ani cînd rămîne orfan de mamă, de care mai tîrziu îşi va aduce totuşi aminte, „bineînţeles numai aşa, ca prin vis". ‚Uitat' ca şi ceilalţi fraţi ai săi, de Feodor Pavlovici, eşuează pentru cîteva luni în căsuţa lui Grigori, sluga credincioasă a familiei, de unde, împreună cu Ivan, este smuls ca de o vijelie de „tiranica generăleasă" (fosta tutoare a Sofiei Ivanovna şi văduva lui Vorohov) căreia Karamazov îi cedează bucuros obligaţia creşterii copiilor şi care îi şi duce deîndată pe aceştia, răpiţi parcă (spre binele lor) de o aprigă vulturoaică, la ea acasă, în altă gubernie. După moartea generălesei, cum Feodor Pavlovici refuza în continuare (eschivîndu-se) să-şi împlinească datoria de părinte, Ivan şi Aleoşa sînt preluaţi de principalul moştenitor al bătrînei, Polenov, mareşalul nobilimii din acea gubernie. În casa plină de femei a binefăcătorului celor doi băieţi, „prîslea" locuise „ani de zile" : „fusese găzduit chiar în sînul familiei mareşalului", al cărui favorit devenise. Copilăria senină, fără griji petrecută de cel mai tînăr dintre fraţii Karamazov în căminul lui Efim Petrovici Polenov (unde „reuşise să-i cîştige pe toţi"), perioadă trandafirie, idilică în biografia personajului, este sugerată de slăbiciunea micului Aleoşa (divulgată de Ivan) pentru dulceaţa de vişine, cu care obişnuia adeseori să se desfete. Spre deosebire de Ivan, ale cărui aptitudini excepţionale pentru învăţătură revelate de timpuriu l-au îndemnat pe protectorul lor să-l trimită să studieze la Moscova, Aleoşa (poate şi pentru că Polenov voia să-l păstreze lîngă el) urmase doar „la liceul din capitala guberniei", unde, deşi nu obţinuse niciodată premiul întîi, se numărase în toate clasele printre cei mai buni elevi ; „un copil ciudat", nici în adolescenţă nu se arătase „prea expansiv", dar nu pentru că ar fi fost sfios sau ursuz ci deoarece era „în permanenţă stăpînit de o frămîntare lăuntrică, un sentiment cu totul personal" (dovadă că e un ‚ales', indiciu al predestinării) care-l făcea deseori să uite „cu desăvîrşire de existenţa celor din jur". Şi la şcoală uneori „cădea pe gînduri şi parcă se închidea în sine", sau „îi plăcea să se ascundă în cîte un ungher şi să citească", fiind, cu toate acestea, simpatizat şi îndrăgit de toţi colegii, „favoritul clasei". După moartea lui Polenov şi plecarea văduvei lui împreună cu familia în Italia, Aleoşa, care „nu părea curios să ştie pe a cui socoteală trăia", este găzduit şi întreţinut (în aceeaşi capitală de gubernie unde locuise şi pînă atunci) „de două cucoane, rude mai îndepărtate de-ale lui Efim Petrovici" (femei cumsecade, caritabile). Mai promovează, în aceste noi condiţii de viaţă (care nu influenţează de altfel cîtuşi de puţin procesul evoluţiei sale interioare) două clase, dar cînd „mai avea un an" pînă să termine liceul se decide să se întoarcă în oraşul natal, la tatăl lui. Cu un an înainte de a-şi întrerupe studiile (şi cu doi raportîndu-ne la prezentul acţiunii) locuise la Moscova (cît timp, pe banii cui şi în ce scop nu se ştie, perioada aceasta fiind greu de situat în biografia tînărului licean rămas fără protecţia binefăcătorului său şi trăind de fapt din mila altora), unde nu se întîlnise cu Ivan decît o singură dată, dar unde în schimb făcuse probabil cunoştinţă cu doamnele Hohlakova şi în orice caz o frecventase pe Liza, o copilă de 12 ani pe atunci, căreia îi povestise, ca s-o amuze despre „cîte-n lună şi-n stele" şi căreia îi făgăduise să rămînă prieteni toată viaţa. La Scotoprigonievsk, unde fraţii Karamazov se întorc unul după altul în ordinea inversă vîrstei, Aleoşa sosise (măsurînd

Scanned with OKEN Scanner

timpul în funcție de prezentul acțiunii) „de mai bine de un an". Venise la mormîntul mamei sale, ca să vadă unde e îngropată, declară el, dînd parcă fără convingere o explicație întîmplătoare înapoierii lui intempestive de școlar fugar, în casa părintească. „Nu cred să fi fost însă singurul motiv care-l determinase să se întoarcă — spune cronicarul. Mai curînd aș crede că nu știa nici el prea bine pentru ce se înapoiase și că n-ar fi fost în stare să explice cuiva ce pornire se trezise în sufletul lui, purtîndu-i pașii pe un drum nou, necunoscut, dar pe care din momentul acela nu-l mai putea ocoli". Cauza întoarcerii lui Aleoșa rămîne o taină, chiar și pentru el însuși. Ca în povestirile hagiografice eroul lui Dostoievski se supune unor înalte și (la început) neînțelese porunci. La cimitir, unde se duce împreună cu (călăuzit de) Grigori (singurul în stare să descopere mormîntul uitat și părăginit al Sofiei Ivanovna), Aleoșa nu dă însă „nici un semn de emoție" și după ce stă cîteva clipe „cu capul în piept" pleacă „fără să scoată o vorbă". „Un an întreg după aceea nu mai călcase prin cimitir". Vizita, pios banală, la mormîntul mamei, vizită în aparență ‚nereușită', se dovedește însă plină de consecințe. Curînd după scena neutră, ‚albă' din țintirim tînărul își anunță pe neașteptate tatăl că ar dori să-și facă ucenicia printre monahii din mănăstirea de lîngă oraș. Feodor Pavlovici își dă consimțămîntul. Cum „hotărîse să ia calea mînăstirii, singura ce-i captivase imaginația, oferind inimii sale zbuciumate (s.n.) un ideal, acela de a ieși din bezna răutății lumești la lumina iubirii", nici eroul însuși, nici cronicarul lui nu explică într-un chip lămurit. Cristalizarea acestei decizii e doar sugerată. În pieptul lui Aleoșa „încoltise de timpuriu dragostea față de semenii lui" și adolescentul se pătrunsese de credința în nemurirea sufletului și în existența lui Dumnezeu („Vreau să trăiesc pentru nemurire" — își promisese el odată). Amintirile despre mama lui (o femeie cucernică și o frecventatoare a mănăstirii unde ea l-a dus probabli pentru prima oară pe micul Aleoșa) și mai ales despre „razele oblice ale asfințitului" (obsedant motiv dostoievskian) din scena rugăciunii materne isterice cu pruncul închinat la icoană, încredințat Născătoarei, precum și cunoștința cu un „om extraordinar" ca Zosima, de care se apropiase „cu toată candoarea unei prime iubiri ce clocotea în inima lui înflăcărată" (starețul e magnetul misterios ce-l atrage pe erou în orașul natal), au decis pare-se calea în viață a celui mai tînăr Karamazov. Cînd intră la mănăstire Aleoșa are 19 ani și este „un adolescent voinic, cu bujori în obraji, cu privirea senină, plesnind de sănătate". În momentul în care acțiunea propriu-zisă a romanului e pe punctul de a începe, tînărul, ne informează cronicarul, „își făcea de un an de zile ucenicia în mînăstirea noastră și părea decis să se claustreze definitiv între zidurile ei"; „abia împlinise 20 de ani" și era posesorul unui capital („zestrea" lui, după cum glumește Feodor Pavlovici bucuros că mezinul cel puțin nu-i pretinde nimic) de 2000 de r. (mia generălesei dublată de Polenov), sumă de care însă, fiind minor, nu se poate deocamdată atinge (ca să i-o dea de pildă, cum ar vrea, fratelui său Mitea, zdrobit de nevoia de bani). La mănăstire, Aleoșa ședea în aceeași chilie cu Zosima, dar „nu era încă legat în nici un fel de ea" (de mănăstire); putea să iasă oricînd din incinta schitului și chiar să lipsească „zile întregi"; purta rasa călugărească doar „pentru că așa îi plăcea lui" (Cu instinctul autenticului creator, Dostoievski se ferește să facă din eroul său un călugăr sadea — personaj străin cititorului modern care nu se poate reflecta și substitui în el așa cum ar dori). Ultimul eveniment important pentru Aleoșa din preistoria acțiunii romanului îl constituie sosirea în oraș a celor doi frați mai mari ai săi (în ordinea sosirii, Ivan și Dmitri), „pe care nici măcar nu-i cunoscuse pînă atunci", afirmă doar pe jumătate exact cronicarul (lucru valabil, poate, în ce-l privește pe Dmitri, căci cu Ivan copilărise împreună la generăleasă și la Polenov). Noile relații dintre frați se stabilesc însă împotriva logicii antecedentelor, mezinul împrietenindu-se „mai repede și mai strîns" cu ‚străinul' Mitea (pe fratele lui vitreg este într-adevăr posibil ca Aleoșa să nu-l mai fi văzut niciodată) dar fiind ținut la distanță de tovarășul său de copilărie Ivan —, care părea să-l ignore. În ajunul zilei cu care debutează acțiunea propriu-zisă a romanului (duminica de la sfîrșitul lui august, a reuniunii de familie ce urma să se țină în chilia lui Zosima rugat a arbitra în diferendul dintre Feodor Pavlovici și fiul lui mai mare) Aleoșa este neliniștit. Se teme că a doua zi reputația starețului (reputație la care ținea mai mult decît la aceea a propriei familii) va avea de suferit. Ca să prevină un incident nedorit îi transmite (printr-o „cunoștință comună") un mesaj de dragoste frățească și invitația de a fi conciliant turbulentului Dmitri, una din părțile în conflict. ● La reuniunea de familie din chilia starețului, episod cu care se intră în prezentul acțiunii, temerile lui Aleoșa se adeveresc, în parte: „îi venea să plîngă" asistînd la bufoneriile tatălui său (ce nu izbutesc însă să știrbească întru nimic prestigiul sfințeniei și autoritatea de „psiholog blestemat" ale lui Zosima). Reuniunea „fără

Scanned with OKEN Scanner

rost" provoacă o cotitură în existența eroului: „Locul tău deocamdată nu este aici. Te binecuvîntez pentru o însemnată chemare ce ai de împlinit în lume", proclamă și profetizează starețul după ‚reprezentația' dată în chilia sa, împreună și de fiecare în parte, de Karamazovi. „Ei au mai multă nevoie de tine", conchide Zosima adresîndu-se lui Aleoșa și motivîndu-și astfel (prin misiunea urgentă pe care i-o încredințează) hotărîrea. Din prima zi a acțiunii personajul este trimis „în lume" (prima etapă a acestei călătorii constituind-o familia părintească și orașul natal). Stagiul mănăstiresc de un an al lui Alexei Feodorovici se încheie la începutul romanului. Ucenicul lui Zosima se supune cu inima frîntă de durere poruncii învățătorului său care-l „alungă" de lîngă el chiar în ajunul morții (moarte ce îl face pe tînăr să dispere) obligîndu-l să devină acel caritabil personaj de alergătură (și de legătură) nelipsit din mai toate romanele lui Dostoievski. De-a lungul întregului roman deci Aleoșa va acționa (deși va mai purta un timp anteriul său caraghios de care Liza nu se sfiește să facă haz în fața lui Zosima) nu ca un călugăr ci ca un om liber. El se transformă într-un depozitar de confesiuni, inaugurează un nou maraton al filantropiei. Deja după amiaza primei zile romanești îl găsește pe erou în exercițiul funcțiunii: deplasîndu-se dintr-un loc în altul și primind spovedanii. În drum spre locuința Katerinei Ivanovna Verhovțeva (care-l solicitase printr-un bilet transmis de Liza) este ‚interceptat' de Mitea (ascuns în grădina vecinelor tatălui său ca să surprindă o eventuală ‚trădare' a Gruşenkăi) și silit să asculte, într-un chioșc părăginit, mărturisirea exaltată a fratelui mai mare (spovedaniile „unei inimi arzătoare"). Despărțindu-se de Dmitri, și la insistențele acestuia (care, după cum singur spune, mai crede în minuni), Aleoșa se duce la Feodor Pavlovici cu o solie fără sorți de izbîndă, ca să încerce să-l înduplece pe bătrîn în privința celor trei mii de ruble, vitale pentru Mitea, pricina litigiului dintre tată și fiu. În casa părintească el asistă și participă la o discuție teologică, mai întîi în cinci (disputa slugilor), apoi în trei (prima lui înfruntare cu Ivan). Supunîndu-și pe rînd feciorii unui interogatoriu filozofico-religios laconic, precis, dur, excluzînd orice posibilitate de eschivare, Feodor Pavlovici îi adresează mai întîi lui Ivan, apoi lui Aleoșa întrebarea dacă „există ori nu Dumnezeu ?". Pe un ton la fel de hotărît, Ivan și Aleoșa dau răspunsuri diametral opuse. Interogatoriul continuă: „— Ivan, dar nemurirea există ? Cît de cît, fie chiar atîtica ? — Nu există nici nemurire. — Nici un fel de nemurire ? — Nimic. — Adică un zero absolut, sau mai e încă «ceva» ? Poate că totuși există «ceva»... Tot ar fi mai bine decît nimic ! — Zero absolut. — Aleoșka, există nemurirea ? — Există. — Și Dumnezeu, și nemurirea ? — Da. Nemurirea e în Dumnezeu. — Hm ! Mai curînd aș crede că dreptatea este de partea lui Ivan" — conchide, aproape melancolic, Feodor Pavlovici. Care, trecînd apoi la subiectul lui favorit, femeile, o evocă pe Sofia Ivanovna și povestește întîmplarea cu profanarea icoanei. ‚Răspunsul' lui Aleoșa la istorisirea tatălui său îl copiază pe cel al mamei ; ca și aceasta în urmă cu 20 de ani, fiul nu suportă șocul și leșină. Incursiunea lui Mitea, convins că Gruşenka venise la Feodor Pavlovici, și molestarea tatălui de către fiul turbulent încheie scena ‚de familie' din casa părintească. La ora șapte seara Aleoșa se îndreaptă în sfîrșit spre locuința Katerinei Ivanovna ca să-i transmită femeii de care se teme mesajul (verbal) de „rămas bun" din partea lui Mitea, îndrăgostit de Gruşenka. Pe logodnica fratelui său o văzuse pentru prima oară cu trei săptămîni în urmă, cînd Dmitri îl dusese la ea. Acum, în salonul Verhovțevei Aleoșa are ocazia să le vadă pe „amîndouă împreună" (pe Katerina Ivanovna și pe Gruşenka) într-un sentimental duet al împăcării pe care în final (după cum presimțise unicul martor al idilei) ultima o compromite printr-o stridentă acută de răutate demonică. Plecînd, după incident (al treilea incident la care eroul asistă în acea duminică scandaloasă ce constituie prima zi a acțiunii), din casa Katerinei Ivanovna, o servitoare îi înmînează un plic din partea doamnei Hohlakova (de fapt din partea Lizei), pe care fără să-l deschidă Aleoșa îl vîră, cu un gest mașinal, în buzunar. Străbătînd grăbit, pe întuneric, drumul spre mănăstirea unde se stingea din viață Zosima (în aceeași zi Feodor Pavlovici își ia fiul acasă și îi permite să se reîntoarcă la schit), Aleoșa e acostat din nou de Dmitri, care înainte de a se topi în beznă va face acel gest aproximativ de lovire cu pumnul în piept ce va fi înțeles și explicat de mezin abia la proces. Înainte de culcare, rugăciunea îi este tulburată de foșnetul plicului uitat în buzunar. Scoțînd și desfăcînd biletul, citește scrisoarea de dragoste a Lizei, după care adoarme împăcat, senin. Alunecarea în somn a eroului marchează sfîrșitul primei zile a acțiunii (zi ce ‚înghite' toată Partea întîi a romanului sau primele trei Cărți). ● Cu deșteptarea matinală a lui Aleoșa la mănăstire începe a doua zi a acțiunii, ziua morții lui Zosima, pe lîngă care ucenicul petrece primele ceasuri ale dimineții (Cu trezirea lui Ivan, grăbit să plece la Moscova, va începe a treia zi, ziua morții lui Feodor Pavlovici:

Scanned with OKEN Scanner

‚copiii' inaugurează zilele în care le mor ‚părinții', Aleoșa fiind mai ales ‚fiul' lui Zosima iar Feodor Pavlovici — tatăl în primul rînd al lui Ivan). Cum însă stareţul îl trimite din nou „în lume", la ai săi, care — i-o reamintește — îl așteaptă (făgăduindu-i totodată să nu închidă ochii înainte de a-i spune „ultimul cuvînt", hărăzit anume lui: „Ţie ţi-l voi lăsa moștenire"), personajul își reia alergătura și se pune, iarăși, la dispoziția celorlalți. Primul drum îl face, așa cum promisese în ajun, la Feodor Pavlovici, pe care îl nimerește într-o dispoziție destul de proastă. Abia spre sfîrșitul întrevederii, tatăl pare să-și regăsească bunăvoința din seara precedentă față de mezin. La despărțire, Aleoșa „se pomeni deodată sărutîndu-l pe umăr" pe bătrîn, ca și cum ar fi știut (una din intuițiile sale profetice) că n-o să-l mai vadă niciodată în viață (așa cum se și întîmplă de altfel: pentru fiul cel mic tatăl său biologic ‚moare' cu o zi înainte, în aceeași zi cu tatăl spiritual, Zosima). Părăsind casa părintească, se îndreaptă spre locuința Hohlakovelor (trebuia s-o vadă neapărat pe Liza după declarația ei de dragoste din ajun, cu atît mai mult cu cît primise chiar în acea dimineață, la mănăstire, un răvaș și din partea mamei), însă pe drum își pune „mintea cu copiii" și se alege cu o rană destul de serioasă la un deget (pecetea aplicată de Iliușa care îl mușcase ca să se răzbune pe fratele ofensatorului tatălui său). La doamna Hohlakova, asistă (după o primă discuție cu Liza, care își retractează declarația din ajun, pretextînd că totul n-a fost decît o glumă) la dramatica scenă a ‚rupturii' dintre Ivan și Katerina Ivanovna și comite gafa de a spune adevărul despre încîlcitele relații dintre logodnica lui Mitea și cei doi frați ai săi mai mari. Copleșit de rușine, simțindu-se „grozav de nenorocit, așa cum nu i se mai întîmplase decît rareori pînă atunci" (ce-i venise să se amestece, lipsit cum era de orice pricepere în materie, „într-o chestiune de ordin sentimental" — se întreabă eroul care suferă că a pășit cu stîngul „în lume", acolo unde Zosima îi poruncise să se ducă pentru a-i împăca și uni pe oameni), Aleoșa se grăbește să profite de o însărcinare primită din partea Katerinei Ivanovna pentru a dispărea (după un scurt schimb de cuvinte cu Liza) de la locul intervenției sale nefericite. Vizitează „subteranele" sufocante ale căpitanului Snegbirev ca să-l convingă să primească 200 de r. din partea logodnicei omului ce l-a jignit și maltratat. Eroul eșuează însă și în această misiune a sa și, întorcîndu-se la Hohlakova ca să-i dea raportul Katerinei Ivanovna (victimă între timp a unei crize de nervi), are o nouă discuție (a treia în acea zi) cu Liza, care se împacă iarăși cu el. De la locuința Hohlakovei Aleoșa pleacă după orele trei ferm hotărît să-l întîlnească cu orice preț pe Dmitri (pe care Zosima i-l dăduse în mod special în grijă dar care în acea zi nu era de găsit nicăieri, de parcă intrase în pămînt). Amintindu-și de locul de pîndă al fratelui gelos, mezinul se furișează în chioșcul din grădina în care cu 24 de ore în urmă ascultase spovedaniile „unei inimi arzătoare" și se pune pe așteptat (în acest timp, Mitea hălăduia undeva prin județ, departe de oraș, mînat de himera unei afaceri ‚sigure' ce i-ar fi adus în sfîrșit banii atît de necesari). Din ascunzătoarea sa interceptează recitalul de ghitară al lui Smerdeakov și convorbirea galantă a acestuia cu Maria Kondratievna, vecina lui Feodor Pavlovici. Aflînd de la Smerdeakov că Ivan poate fi găsit la „Metropol" (unde îl aștepta și el pe Dmitri) Aleoșa se îndreaptă spre restaurantul din piața orașului. La „Metropol", „frații au prilejul să se cunoască mai îndeaproape" confruntîndu-se „în jurul unor probleme de importanță universală". Ei se completează uneori: „Cred că toată lumea trebuie să iubească viața mai presus de orice", „mai presus decît logica, precum singur ai spus, chiar în pofida logicii, căci numai așa ai să-i înțelegi rostul" (Aleoșa), adoptă atitudini comune alteori: declarîndu-se și el pentru împușcarea generalului torționar oferind ca pradă haitei sale de cîini de vînătoare un copil de iobag, mezinul se lasă pentru o clipă antrenat de „răzvrătirea" fratelui mai mare, dar în esență se ciocnesc ireconciliabil. „Pentru ce cauți să mă ispitești?", îl întreabă Aleoșa pe Ivan după ce acesta, evocînd partea de suferință de nimic justificată ce revine copiilor pe lume, demonstrase caracterul inacceptabil al creației și al presupusei armonii finale. Nimeni nu poate și nu are dreptul de a absolvi pe călăul unui copil nevinovat, proclamă neînduplecat Ivan. Acea ființă „care să poată și să aibă dreptul de a ierta" există totuși, răspunde Aleoșa, invocîndu-l pe Hristos, și există pentru că „ea însăși (acea ființă) și-a dăruit sîngele nevinovat pentru toți și pentru toate". Tocmai replica fratelui (scena de la „Metropol" nu este un monolog ci un dialog) îl determină pe Ivan să-i recite poemul său despre Marele inchizitor. Aleoșa critică violent poemul lui Ivan dar apoi își sărută fratele „blînd pe gură", săvîrșind „un plagiat". Despărțindu-se de Ivan, Aleoșa (care, spre deosebire de stareț, uitase cu totul de Dmitri) se întoarce („începuse să se întunece") la mănăstire, unde îl găsește pe Zosima în mijlocul celor mai apropiați discipoli ai săi, cuvîntîndu-le pentru cea din urmă oară. Evocările autobiografice și învățăturile stareţului din acea

Scanned with OKEN Scanner

seară sînt redate de cronicarul Fraţilor Karamazov după însemnările ulterioare ale lui Aleoşa, adevăratul cronicar al vieţii şi preceptelor lui Zosima. În a treia zi a acţiunii romanului (stareţul îşi dăduse obştescul sfîrşit în timpul nopţii) prima imagine a lui Aleoşa ni-l arată şezînd pe mormîntul unui „călugăr de mult răposat, vestit prin sfinţenia vieţii sale“ (Iov sau Iona) şi plîngînd amarnic, ca un copil, moartea lui Zosima. Cuvintele de părintească mustrare teologică ale lui Paisie („Gîndeşte-te numai unde se află în clipa asta !“) nu-i alină suferinţa, cad neputincioase alături de el, fără să-l atingă. Plînsul nestăpînit, ‚eretic‘ al eroului reprezintă primul act al revoltei sale. Pe acest fond sufletesc, scandalul care izbucneşte cu puţin înainte de ora trei după amiază, cînd toată lumea aflată de faţă poate să constate că trupul răposatului începuse să se strice, îi provoacă lui Aleoşa „o adevărată criză de conştiinţă“ ; „nu avea nevoie de minuni, ci de împlinirea «dreptăţii supreme» care, după părerea lui, fusese încălcată“ (permiţîndu-se „duhului putreziciunii“ să pună stăpînire pe sfînt). Cade deci şi el în ispită, după cum observă cu tristeţe părintele Paisie, şi primul semn de nesupunere e că părăseşte cu de la sine putere, în acea stare de distracţie pe care ne-o dă uneori deznădejdea, incinta mănăstirii, fără a cere dezlegarea şi binecuvîntarea noului său duhovnic. „Răzvrătirea“ îl aruncă pe erou mai întîi în braţele lui Rakitin (care, trecînd „în amurg prin păduricea de pini din preajma schitului“, îl zărise „lungit pe jos, cu faţa la pămînt, nemişcat, ca şi cum ar fi dormit“), apoi în cele ale Gruşenkăi. Cu un soi de poftă sinucigaşă, de subită impacienţă a pierzaniei, Aleoşa muşcă din lumescul cîrnat oferit de prietenul său ca dintr-o nadă, declară că ar bea şi vodcă şi acceptă să meargă împreună la acea temută „Hetairă de provincie“ (la care Rakitka voia de mult să-l ducă). La Gruşenka, unde venise ca să se afunde definitiv „în mocirlă“ (şi unde ajunge cînd „se înserase de mult afară“) Alexei Feodorovici primeşte însă (după cum singur o spune) „o lecţie straşnică“. Rezervele de dragoste ale femeii în stare să-l ierte pe omul care a jignit-o şi a făcut-o să sufere atîţia ani (şi de la care chiar în acea seară, a neverosimilei vizite a celui mai tînăr dintre Karamazovi, ea aştepta, din clipă în clipă, o veste, un semn ca să zboare de îndată spre el ; în scena întîlnirii decisive, şi Aleoşa şi Gruşenka se află „într-un moment de răscruce din viaţa lor“) o pun într-o nouă lumină. Transformarea eroinei, la care credinciosul debusolat venise ca să păcătuiască dar care i se dezvăluie ca „o adevărată soră“, etalînd „o inimă de aur“ şi „un suflet duios“, poate fi considerată drept cea dintîi ‚minune‘ a ucenicului lui Zosima. În casa „desfrînatei“ o ‚minune‘ se petrece însă şi cu Aleoşa : „Dumneata m-ai salvat, mi-ai aşezat sufletul în vechiul făgaş“, îi spune el Gruşenkăi. Arătîndu-şi, fiecare cu gîndul şi inima în altă parte, o nesperată şi dezinteresată afecţiune, cele două personaje (păcatul şi îndoiala) se mîntuie miluindu-se unul pe altul cu „un fir de ceapă“ (simbolizînd valoarea caritătii ‚mărunte‘). (G. M. Fridlender vorbeşte de „«nunta» spirituală dintre Aleoşa şi Gruşenka“, anticipînd cealaltă nuntă, mistică, din visul despre Cana Galileii). Întorcîndu-se la mănăstire („Trecuse de nouă...“ ; la această oră Feodor Pavlovici era deja mort ; tatăl biologic sucombă nu numai fără Aleoşa dar şi complet uitat de el ; un monah îl introduce înăuntru „pe poarta cea mică“), eroul se îndreaptă spre chilia lui Zosima, unde se afla sicriul, îngenunchează şi începe să se roage : „Inima îi era plină, gata să se reverse, dar totul colcăia de-a valma în el, nici un sentiment nu reuşea să se contureze mai lămurit şi să precumpănească asupra celorlalte, impresiile se succedau lent, fără încetare, ca într-un caleidoscop“. Se simte cuprins de înduioşare, dar nu se mai miră de nimic ; gîndul că rămăşiţele pămînteşti ale stareţului mult iubit se descompun nu-l face să sufere, să se răzvrătească : „sufletul lui îşi găsise împăcarea“. Zdrobit de emoţiile ultimelor 24 de ore, adoarme în murmurul glasului părintelui Paisie, care tocmai citea despre nunta din Cana Galileii. În vis, îi apar mirele şi mireasa, starostele mesei, răposatul Zosima însuşi, poftit şi el la nunta din Cana Galileii şi la rîndul său chemîndu-şi ucenicul în mijlocul celor aleşi, „fericit, rîzînd cu blîndeţe“, „îmbrăcat aşa cum l-a văzut în ajun, cînd fuseseră cu toţii oaspeţii lui“. Stareţul îl îndeamnă să-şi înalţe privirea spre Hristos : „«Vezi soarele nostru, îl vezi ? — Mă tem... nu îndrăznesc să mă uit la el... şopti Aleoşa — Să nu-ţi fie teamă. Înfricoşătoare e slava şi puterea lui, dar îndurarea sa e fără margini. Din dragoste pentru noi a luat chip de om şi se veseleşte în mijlocul nostru, preschimbînd apa în vin, ca să nu secе bucuria nuntaşilor, căci aşteaptă acum alţi nuntaşi, îi cheamă pe toţi să vină la el, să vină pentru vecie... Iată, soseşte vinul cel nou, au adus vasele...» Sufletul lui Aleoşa era mistuit ca de o vîlvătaie, plin pînă peste margini, dureros de plin, şi lacrimi de fericire i se prelingeau pe obraz... Întinse braţele, dînd un ţipăt, şi se trezi...“ Desi „adormise aşa cum şedea, în genunchi“, Aleoşa se deşteaptă din somn într-o poziţie verticală (ca şi cum suflul ca de explozie al visului luminos, sărbătoresc l-ar fi repus forţat în picioare). Se apropie

Scanned with OKEN Scanner

de sicriu („În treacăt îl atinse cu umărul, fără să bage de seamă, pe părintele Paisie. Cuviosul își înălță ochii din carte și-i coborî numaidecît, ca și cum ar fi priceput că se întîmplă ceva curios cu tînărul monah"), privește „cîteva clipe" mortul, apoi se răsucește brusc pe călcîie și părăsește încăperea (Ușoara ciocnire cu umărul de Paisie semnifică în același timp : 1) ruptura [criza] 2) reconcilierea [umăr la umăr] 3) despărțirea, plecarea lui Aleoșa, care a crescut brusc — trezirea în picioare — și nu mai are nevoie de ‚părinții' lui ; ciocnirea de Paisie e o ciocnire distrată) : „Coborî repede treptele, fără a mai zăbovi în cerdac. Într-aripat, sufletul său era setos de libertate, avea nevoie de spațiu, de tot cuprinsul lumii. Bolta cerească, presărată cu stele, scăpărătoare, se desfășura nemărginită deasupra lui. Din zenit pînă la orizont, curgea aburoasă calea lactee. Răcoarea și liniștea nopții învăluiau pămîntul. Turlele albe și cupolele aurite ale bisericii străluceau pe cerul de safir. În straturile din jurul casei, fastuoasele flori de toamnă adormiseră pînă în zori. Pacea statornicită pe pămînt se îngemăna cu cea revărsată din înălțimi, taina gliei se împerechea cu taina stelelor... Aleoșa rămase locului cîteva clipe, neclintit, privind în jur, și dintr-odată căzu jos, ca secerat. Nu știa de ce îmbrățișează pămîntul, nu înțelegea de ce simte o dorință atît de fierbinte să-și lipească buzele de el, și-l săruta întruna plîngînd, stropindu-l cu lacrimi și jurîndu-i iubire, pe veci. «Udă pămîntul cu roua lacrimilor tale de bucurie și scumpe fie-ți lacrimile ce le-ai vărsat...» răsuna un glas în adîncul său. De ce plîngea ? O, în momentul acela de exaltare simțea nevoia să plîngă pînă și pentru stelele ce străluceau din tării și plîngea fără să se sfiască de extazul lui. Să ierte totul și pe toată lumea, să-și ceară iertare de la toți și de la toate, și nu numai pentru faptele săvîrșite de el, ci pentru toți și pentru toate cîte le-au făcut, căci pentru el «aveau să se roage alții», îi șoptea mai departe glasul lăuntric. Și cu fiece clipă simțea, da, simțea ca aievea, aproape palpabil, coborînd în sufletul său o putere nestrămutată, ca bolta spuzită de stele. Un gînd se statornicea în el temeinic, pentru vecie. Cel ce se așternuse cu fața la pămînt era un tînăr slab, pentru ca în locul lui să se ridice de jos un om care avea să lupte dîrz toată viața și care era pe deplin conștient de schimbarea petrecută cu dînsul, își dădea seama de ea cu toată exaltarea de care era cuprins. Niciodată, pînă la capătul zilelor lui, Aleoșa n-avea să uite această clipă. «Cineva a coborît atunci în sufletul meu», spunea el cu cea mai deplină convingere..." Trei zile mai tîrziu (socotind de la a treia zi a acțiunii romanului), Alexei Feodorovici părăsește definitiv mănăstirea. ● Eroul reapare în scenă (peste două luni, la începutul lui noiembrie, în duminica vizitei lui Kolea Krasotkin la Iliușa — Partea a patra, Cartea a zecea, IV) sub înfățișarea lumească a unui „tînăr chipeș" : „lepădase rasa monahală în locul căreia purta acum un costum ce-i venea ca turnat, pălărie moale cu boruri rotunde și-și tunsese pletele". Ca și pe vremea anteriului însă, nu încetează nici acum o clipă să alerge, creștinește, de la un personaj la altul. Cursele de binefacere, de asistență materială sau morală ale lui Aleoșa continuă. De la locuința căpitanului Snegbirev, unde avusese o decisivă discuție serioasă cu Kolea Krasotkin, liderul noii generații, „un copil precoce", eroul se duce la Grușenka, pe care în cele două luni după arestarea lui Mitea se obișnuise s-o frecventeze și care, acum, în prezența lui, face o violentă criză de gelozie (din cauza Katerinei Ivanovna). Trece apoi pe la doamna Hohlakova, isterizată de o calomnie la adresa ei publicată într-un ziar petersburghez, și are o ultimă întrevedere cu Liza, care își arată de data aceasta fără echivoc cornițele demonice și care îi înmînează un răvaș pentru Ivan. Pe înserat ajunge, în sfîrșit, la penitenciarul orașului, unde se afla închis Mitea, care îi recită „un imn de slavă" și îi dezvăluie „un secret" (planul evadării și al fugii în America propus de Ivan). La despărțire, somat de fratele său, Aleoșa (care contribuise și el la achitarea onorariului celebrului avocat Fetiukovici) mărturisește „ca în fața lui Dumnezeu" că n-a crezut „nici o clipă" că el ar „putea fi ucigașul". De la închisoare, eroul se îndreaptă spre locuința lui Ivan (pe care tot el îl chemase de la Moscova, după asasinarea tatălui lor) însă, cum drumul îl obliga să treacă prin fața casei în care se instalase Katerina Ivanovna, se decide să intre mai întîi la ea. Pe scări se întîlnește cu Ivan, care tocmai pleca dar care, la insistențele gazdei, se întoarce pentru o clipă în salon, unde tensiunea discuției abia întrerupte și reluate imediat, implacabil, în prezența lui Aleoșa este insuportabilă. Nervii lui Ivan, deja bolnav, cedează încă o dată și el părăsește din nou cîmpul de luptă. Trimis de Katerina Ivanovna lîngă fratele său, ca să vegheze asupra lui, mezinul îl ajunge din urmă pe stradă, unde însoțindu-l o bucată de drum îi spune, vorbindu-i „ca în transă, mînat de o voință străină" — absolvindu-l cu fierul roșu, dezvinovățindu-l și acuzîndu-l în același timp — că nu el este ucigașul tatălui lor („nu ești tu... nu ești tu !..."). În aceeași noapte, aproape de ora douăsprezece îi aduce fratelui său, spulberînd „vedenia" acestuia sau obligîndu-l pe ciudatul

Scanned with OKEN Scanner

lui musafir, diavolul, să se retragă, vestea sinuciderii lui Smerdeakov. Aleoşa rămîne apoi la Ivan care în mod evident nu se simţea bine, priveghează somnul bolnavului şi pînă la urmă se culcă şi el, în aceeaşi odaie, îmbrăcat, pentru o aproximativă odihnă de cîteva ceasuri. A doua zi, luni, la procesul lui Mitea, ca martor à décharge eroul menţionează un fapt „care părea sortit să dărîme unul din principalele capete de acuzare". Printr-o inspiraţie de moment, el descifrează, chiar în timpul depoziţiei, semnificaţia gestului „de batere cu pumnul în piept" făcut de Dmitri cu prilejul întîlnirii lor nocturne din prima zi a acţiunii romanului, pe drumul din afara oraşului, ce ducea la mănăstire (Gest ce indica în realitate amuleta cu cele 1500 de r. purtată la gît). În a patra zi după proces, deci (probabil) într-o vineri (ultima zi a romanului, rezervată Epilogului) Aleoşa mijloceşte întîlnirea dintre Katerina Ivanovna şi Mitea, întîlnire ce are loc la spitalul oraşului (unde, după proces, condamnatul fusese transportat şi unde, datorită şi intervenţiilor lui Aleoşa se bucura de unele privilegii). Asistă apoi la înmormîntarea lui Iliuşa, după care face „cîţiva paşi" cu grupul de copii, lăsîndu-l pe Sneghirev să-şi plîngă în linişte durerea: „lîngă piatra lui Iliuşa", rosteşte marele său discurs-legămînt, şi de despărţire, cu care se încheie primul (şi unicul) tom al Fraţilor Karamazov şi în care — după însăşi părerea autorului — „se exprimă în parte sensul întregului roman" (scrisoarea către Liubimov, din 29 aprilie 1880). Răspunzînd unei întrebări a lui Kolea Krasotkin, eroul admite, „cu însufleţire, deşi zîmbind" („Полусмеясь, полу в восторге„) învierea din morţi, viaţa de apoi. Zîmbetul nu poate însemna însă în nici un caz îndoială la un personaj compact din punctul de vedere al credinţei cum este Aleoşa în primul tom al romanului (mai ales după visul despre nunta din Cana Galileii). În schimb e posibil ca rostul acestei „jumătăţi de zîmbet" să fi fost acela de a prevesti (pregăti) viitoarea evoluţie a eroului din cel de al doilea tom (nescris) al Fraţilor Karamazov. ● Despre ceea ce ar fi devenit Aleoşa şi despre întîmplările prin care ar fi urmat să treacă dacă romanul ar fi fost continuat ne informează: 1) A.G. Dostoievskaia: a) într-o comunicare făcută în 1916 lui A.A. Izmailov: de al doilea tom al Fraţilor Karamazov scriitorul proiectase să se apuce în 1882; de la ultima pagină a primului tom ar fi trecut 20 de ani, astfel încît acţiunea s-ar fi desfăşurat în deceniul al nouălea; Aleoşa, acum un bărbat matur, ar fi trăit o complicată dramă sufletească din cauza Lizei Hohlakova; Mitea s-ar fi întors de la ocnă b) în Amintirile ei (în care persistă contradicţia cu cronicarul naraţiunii în ce priveşte timpul scurs între acţiunea din primul tom şi cea din al doilea, 20 de ani faţă de 13; 2) A.S. Suvorin: a) curînd după moartea lui Dostoievski: Aleoşa urma să reprezinte „tipul socialistului rus" — opus „tipului curent", plăsmuit „în întregime pe sol european" b) în Jurnalul său (publicat în 1923), unde se relatează despre întîlnirea lui cu Feodor Mihailovici din 20 februarie 1880, ziua atentatului comis de Mlodeţki asupra contelui Lorris-Melikov; cu prilejul acelei întîlniri, autorul Fraţilor Karamazov ar fi declarat că intenţionează „să scrie un roman al cărui erou să fie Aleoşa Karamazov. El (Dostoievski, n.n.) voia să-l treacă (pe erou, n.n.) prin mănăstire („Провести через монастырь") şi să-l facă revoluţionar. El (Aleoşa, n.n.) ar fi săvîrşit un asasinat politic. Ar fi fost executat. El ar fi căutat adevărul, şi căutîndu-l, ar fi devenit, firește revoluţionar..." 3) o notiţă din ziarul Novorosiiski telegraf din 26 mai 1880, semnată Z. şi în care se pretinde că în viitorul roman Aleoşa va lucra ca învăţător de ţară şi datorită „anumitor procese psihice speciale" va ajunge la ideea regicidului (Цареубийство); nu se specifică însă că această idee va fi pusă în aplicare; 4) pedagogul şi scriitorul A.M. Slivitki (1850—1913), participant la festivităţile Puşkin din iunie 1880, unde după mărturia sa —, într-o discuţie cu tinerii, Dostoievski le-a destăinuit că speră să mai scrie, ca o continuare a Fraţilor Karamazov, romanul Дети (Copiii); în care ar urma să apară cele mai importante personaje-copii din romanul precedent; 5) cercetătoarea germană N. Hoffmann, autoarea unui studiu biografic despre Dostoievski apărut în 1899 la Berlin şi care reproduce spusele soţiei scriitorului, A.G. Dostoievskaia (sau ale altor persoane din anturajul lui Dostoievski): Aleoşa s-ar fi însurat cu Liza, apoi ar fi părăsit-o pentru Gruşenka, care ar fi răscolit în el firea karamazoviană; după o furtunoasă perioadă de dezorientare şi negaţie (desigur nihilistă), s-ar fi întors la mînăstire pentru a se înconjura de o ceată de copii pe care îi va iubi şi povăţui pînă la moarte. Toate aceste informaţii, care se bazează exclusiv pe declaraţiile verbale (prin natura lor incontrolabile) ale scriitorului sau ale celor din preajma lui, sînt, desigur, relative, incerte. „Un gînd se statornicea în el temeinic, pentru vecie" — se spune în scena resurecţiei sufleteşti a eroului, care îmbrăţişează pămîntul sub bolta înstelată. După o afirmaţie atît de categorică mai e posibilă însă dezrădăcinarea radicală a acestui Anteu creştin? Pe de altă parte, textul romanului conţine în general doar aluzii,

Scanned with OKEN Scanner

sau anticipări vagi, cu privire la metamorfoza ulterioară a eroului (cum ar fi de pildă informația, ce rezultă dintr-o discuție cu Kolea Krasotkin, privitoare la faptul că Aleoșa l-a citit în întregime pe Bielinski). Mai sigure am putea considera în schimb profețiile lui Zosima, pe care sfințenia îl face în roman, conform tradiției hagiografice în care personajul e tratat, infailibil: „Ai să pribegești mult, fiule — îi spune starețul lui Aleoșa. Va veni vremea să te însori, da, trebuie... Multe o să ai de pătimit pînă ți-o fi dat să te întorci iarăși aici! Și multe o să ai de făcut... Dar nu mă îndoiesc de tine, de aceea te trimit. Să-ți ajute Domnul nostru Hristos. Ai grijă de-l păstrează în sufletul tău și o să te ajute. Vei încerca o grea suferință, și în suferința aceea îți vei afla fericirea. Iată porunca mea: să cauți fericirea în durere". Încă o prorocire pentru Aleoșa face Zosima chiar în seara morții sale: „Vei avea parte de mulți dușmani în lume, dar și dușmanii vor ajunge să te îndrăgească. Viața îți va semăna în cale destule necazuri, dar tocmai în ele tu vei afla fericirea și, blagoslovind viața, vei face și pe alții s-o blagoslovească, și asta înseamnă mai mult decît orice". Profețiile starețului, creditat de autor cu o indiscutabilă autoritate, trasează în linii mari viitorul eroului (De remarcat că, deși îi prevede și lui Aleoșa dușmani și suferințe, Zosima se pleacă numai în fața lui Dmitri. Partea de durere a mezinului, se poate de aici deduce, ar fi fost, probabil, totuși, mai mică). Și cuvintelor părintelui Paisie merită să li se acorde, din acest punct de vedere, atenție; „orfane", îi spune el în dimineața celei de a doua zile a acțiunii lui Aleoșa, „ești crud încă, și ispitele lumești sînt mult prea mari ca să le poți înfrunta cu puterile tale". E posibil ca temerile lui Paisie să se refere nu numai la viitorul imediat (moartea lui Zosima) ci și la cel îndepărtat (ce urma să fie reflectat în al doilea tom al romanului). Vorbind de convingerile religioase adînci și serioase ale eroului său, cronicarul adaugă că, dacă adolescentul ar fi ajuns la concluzia opusă, el ar fi devenit „pe loc ateu și socialist". Această alternativă a personajului pare a fi mai mult decît o posibilitate strict teoretică. Și alți eroi ai romanului, avem impresia, fac cu ochiul spre celălalt Aleoșa, din al doilea tom: „Noi, toți Karamazovii, sîntem la fel, și în sufletul tău, îngere, viermele trăiește și e sortit să dezlănțuie adevărate furtuni!", îl previne odată Mitea pe mezin. Micul monolog despre femei al aceluiași Mitea (să nu le ceri niciodată iertare, oricît de mult le-ai iubi și oricît de mult ar merita ele dragostea ta) pare rostit spre a-i servi de învățătură lui Aleoșa, o povață de care cel mai mic dintre Karamazovi s-ar putea să aibă cîndva nevoie. Chiar o absurdă născocire precum aceea publicată, în vîlva stîrnită în jurul procesului, de o fițuică ordinară și care pretindea că în complicitate cu starețul Zosima, Aleoșa ar fi spart casa de bani a mănăstirii și „ar fi spălat putina" poate fi citită ca o trimitere spre latura aventuroasă, ‚scandaloasă' a biografiei ulterioare a personajului. În sfîrșit, eroul însuși face unele ‚deschideri' spre propriul său viitor, apropiat (ca atunci cînd îi împărtășește Lizei, căreia îi promite să se însoare cu ea, planurile lui imediate: să-și termine școala, să-și dea examenele) sau îndepărtat (discursul de „lîngă piatra lui Iliușa"): „Poate că mai tîrziu, cine știe, ne vom înrăi (s.n.) — le spune eroul copiilor, de care se pregătește să se despartă pentru „douăzeci de ani" —, poate că nu vom fi în stare să ne ferim de a săvîrși vreo faptă rea...". La finele primului tom Aleoșa își presimte parcă transformarea: cel ce se va „înrăi", cel ce va săvîrși o „faptă rea" va fi poate în primul rînd tocmai el, „teroristul" de mîine. La vîrsta de 33 de ani (promisă de cronicar) eroul nu va ajunge însă niciodată. Și nici nu va apuca să scoată cîndva, de sub sutană, revolverul sau bomba atentatorului. Singurul și pînă la urmă adevăratul Aleoșa rămîne cel din primul tom al Fraților Karamazov, un alt etern adolescent de 20 de ani. Înzestrat cu o fire „spontană" și „lipsită de prefăcătorie", „senină, egală, fără toane" („nu era nicidecum un fanatic, nici măcar (...) un mistic"), și cu darul „de a cîștiga dragostea celorlalți", „de o feciorelnică pudoare, aproape absurdă uneori" (ce i-a creat singurele neplăceri la școală din partea colegilor, care se distrau cîteodată fără răutate pe socoteala lui), avea „o încredere oarbă" în oameni: „nu voia să judece pe nimeni" și „nu și-ar fi acordat dreptul de a condamna". Nu-l condamnă de aceea și nu-l disprețuiește nici pe tatăl său, Feodor Pavlovici (cu tot „dezmățul în care se bălăcea" acesta). „Ai fi zis chiar — adaugă cronicarul — că admitea fără să cîrtească orice josnicie, deși adesea se simțea cuprins de o tristețe amară". De fapt, această „tristețe amară" e cea care dă verdictul în locul lui Aleoșa; „c'est l'être même d'Aliocha qui «juge»" — arată Romano Guardini: „la seule force de sa limpidité fait prendre conscience de la distinction du bien et du mal". Cu toată acea „încredere oarbă" în oameni, „nu era cîtuși de puțin naiv". Citea perfect în sufletul tatălui său (ghicind de pildă intenția cu care Feodor Pavlovici voia să se înfățișeze la mănăstire starețului Zosima), ca și în acela al impenetrabilului Ivan, pe care îl învinge ca pe un copil în marea scenă nocturnă

Scanned with OKEN Scanner

de pe stradă unde, la lumina unui felinar expresionist, îi arată că ştie exact ce se petrece în şi cu el. Perspicacitatea lui Aleoşa („te pricepi să citeşti în adîncul sufletului omenesc" — îi va spune Liza Hohlakova) aminteşte de aceea a lui Mîşkin, evocat şi de alte trăsături ale celui mai mic dintre fraţii Karamazov. Asemenea lui Lev Nikolaevici, Alexei Feodorovici nu minte niciodată; el este, observă Romano Guardini, „legat într-un mod special de adevăr". Tocmai această legătură specială explică după părerea noastră răspunsul la prima vedere într-adevăr ciudat, ce a scandalizat pe mulţi, pe care Aleoşa i-l dă Lizei Hohlakova cînd capricioasa şi cruda fată îl întreabă dacă „E adevărat că ovreii fură copii de Paşti şi-i ciopîrţesc". „Nu ştiu", spune tînărul erou eschivîndu-se să dezmintă — cum crede Gorki că ar fi trebuit neapărat să facă un om cu structura lui Aleoşa — „ruşinoasa legendă". Procedînd astfel, personajul se situează însă mai degrabă pe o poziţie autocritică decît pe una antisemită. Pentru că nici el nu s-a debarasat complet de prejudecăţile seculare ce mai circulau în epocă pe seama evreilor (primele acuzaţii de omor ritual au fost formulate, după Jean Delumeau, în perioada celei de a doua cruciade, de-a lungul evului mediu înregistrîndu-se sub această învinuire 150 de procese) şi pentru că el — în conformitate cu structura lui — nu minte niciodată, Aleoşa nu putea emite un alt răspuns. Cu atît mai mult cu cît mezinul fraţilor Karamazov, care sorbise de curînd din gura lui Ivan istoria moşierului rus ortodox care pentru o vină măruntă şi involuntară ordonase ca un băiat de iobag de opt ani să fie sfîrtecat de cîini (moşier rus ortodox condamnat de Aleoşa la moarte fără ezitare), putea foarte bine să-şi închipuie că nici alte popoare sau religii (Ivan îi dăduse chiar exemple) nu sînt din principiu incapabile de atrocităţi asemănătoare. Cînd Rakitin declară că lucrurile merg în familia Karamazov spre crimă şi îşi someză prietenul să recunoască explicit că şi el s-a gîndit la şi se teme de un atare deznodămînt, Aleoşa răspunde afirmativ, deşi „în şoaptă". Asemenea Idiotului, eroul ultimului roman al lui Dostoievski (numit în materialele pregătitoare şi el „idiotul") este ‚curăţat' de orice pată de vanitate. În copilărie şi adolescenţă „uita pe loc orice jignire ce i s-ar fi adus" şi nu era preocupat să ştie (spre deosebire de Ivan) pe socoteala cui trăia: „nu cunoştea valoarea banului" pe care îl suplinea însă cu succes printr-un „secret" personal, numai al lui: „Cred că e singurul om din lume care, lăsat de capul lui, fără o leţcaie, în mijlocul unui oraş necunoscut, cu un milion de locuitori, nu s-ar prăpădi, n-ar muri nici de foame, nici de frig, fiindcă orişicînd o să se găsească cineva să-i dea de mîncare şi un adăpost, şi chiar dacă, să zicem, s-ar întîmpla să nu găsească pe nimeni, sînt convins că s-ar descurca foarte uşor şi aşa, singur, fără să se umilească şi fără să cadă pe capul celui care l-ar primi în casă; dimpotrivă, aş putea spune chiar că ar fi o adevărată fericire pentru acesta să-l adăpostească" — obişnuia să spună despre Aleoşa Piotr Alexandrovici Miusov. La temelia acestui mod de a se „descurca" al eroului se află un nou tip de relaţii cu oamenii, relaţii firesti, frăţeşti, naturale, epurate deopotrivă de umilinţă şi orgoliu. În schimb, neînfricarea (calitate pe care Alexei Feodorovici o împarte în opera scriitorului — după opinia lui Romano Guardini — doar cu Stavroghin şi, parţial, cu Maria Timofeevna Lebeadkina) îi situează deasupra bravului cavaler Mîşkin: „nu se temea niciodată de nimeni", „nimeni pe lume n-ar fi izbutit să-i stîrnească mirarea sau să-l înspăimînte, şi asta încă din cea mai fragedă copilărie". Eroul, care nu ştie ce e frica (dar nici nu pare conştient de curajul său) dobîndeşte o liniştită certitudine a invincibilităţii, fiind convins că nu există pe pămînt ceva care „să-l înmărmurească" şi că „nimeni pe lume nu s-ar fi îndurat să lovească în el, şi nu numai că nu s-ar fi îndurat dar, să fi vrut chiar, n-ar fi fost în stare": „e un om tare" (gîndeşte Ivan despre fratele său) şi de acţiune: „cînd iubea pe cineva" îi era imposibil „să rămînă în pasivitate, trebuia neapărat să-l ajute într-un fel sau altul". Fiind „cel puţin pînă la un punct ceea ce se cheamă un tînăr din vremea noastră, adică o fire cinstită, iubitoare de adevăr" (spune autorul, cu vădita intenţie de a-şi aşeza eroul în albia noii generaţii, predominant revoluţionară, a epocii respective), Aleoşa este „în fond mai realist decît mulţi alţii". Nu se opune de pildă planului evadării lui Mitea, nu crede că acesta ar constitui „o faptă necreştinească", că ar fi „o laşitate" din partea fratelui său, o sustragere de la purificarea prin suferinţă. De-a lungul întregului roman eroul este comparat (de Feodor Pavlovici, de Mitea şi chiar de Ivan) cu un înger sau un heruvim (heruvimul fiind îngerul cunoaşterii). Personajul (care nu întîmplător iubea copiii, mai ales pe cei de 3—4 ani, vîrstă prin excelenţă îngerească) se defineşte neîntrerupt prin raportarea la un model angelic, sacru, spiritual sau celest. El reproduce, plagiază, copiază, imită: leşinul cucernicei sale mame, un înger de fapt şi ea, chipul moral al lui Markel, fratele mort de timpuriu al lui Zosima, sărutul lui Hristos din poemul Marele inchizitor, pe Alexei, omul lui Dumnezeu (cum îi spune odată Dmitri), pe stareţul Zosima,

Scanned with OKEN Scanner

de pe stradă unde, la lumina unui felinar expresionist, îi arată că ştie exact ce se petrece în şi cu el. Perspicacitatea lui Aleoşa („te pricepi să citeşti în adîncul sufletului omenesc" — îi va spune Liza Hohlakova) aminteşte de aceea a lui Mîşkin, evocat şi de alte trăsături ale celui mai mic dintre fraţii Karamazov. Asemenea lui Lev Nikolaevici, Alexei Feodorovici nu minte niciodată; el este, observă Romano Guardini, „legat într-un mod special de adevăr". Tocmai această legătură specială explică după părerea noastră răspunsul la prima vedere într-adevăr ciudat, ce a scandalizat pe mulţi, pe care Aleoşa i-l dă Lizei Hohlakova cînd capricioasa şi cruda fată îl întreabă dacă „E adevărat că ovreii fură copii de Paşti şi-i ciopîrţesc". „Nu ştiu", spune tînărul erou eschivîndu-se să dezmintă — cum crede Gorki că ar fi trebuit neapărat să facă un om cu structura lui Aleoşa — „ruşinoasa legendă". Procedînd astfel, personajul se situează însă mai degrabă pe o poziţie autocritică decît pe una antisemită. Pentru că nici el nu s-a debarasat complet de prejudecăţile seculare ce mai circulau în epocă pe seama evreilor (primele acuzaţii de omor ritual au fost formulate, după Jean Delumeau, în perioada celei de a doua cruciade, de-a lungul evului mediu înregistrîndu-se sub această învinuire 150 de procese) şi pentru că el — în conformitate cu structura lui — nu minte niciodată, Aleoşa nu putea emite un alt răspuns. Cu atît mai mult cu cît mezinul fraţilor Karamazov, care sorbise de curînd din gura lui Ivan istoria moşierului rus ortodox care pentru o vină măruntă şi involuntară ordonase ca un băiat de iobag de opt ani să fie sfîrtecat de cîini (moşier rus ortodox condamnat de Aleoşa la moarte fără ezitare), putea foarte bine să-şi închipuie că nici alte popoare sau religii (Ivan îi dăduse chiar exemple) nu sînt din principiu incapabile de atrocităţi asemănătoare. Cînd Rakitin declară că lucrurile merg în familia Karamazov spre crimă şi îşi somează prietenul să recunoască explicit că şi el s-a gîndit la şi se teme de un atare deznodămînt, Aleoşa răspunde afirmativ, deşi „în şoaptă". Asemenea Idiotului, eroul ultimului roman al lui Dostoievski (numit în materialele pregătitoare şi el „idiotul") este ‚curăţat' de orice pată de vanitate. În copilărie şi adolescenţă „uita pe loc orice jignire ce i s-ar fi adus" şi nu era preocupat să ştie (spre deosebire de Ivan) pe socoteala cui trăia: „nu cunoştea valoarea banului" pe care îl suplinea însă cu succes printr-un „secret" personal, numai al lui: „Cred că e singurul om din lume care, lăsat de capul lui, fără o leţcaie, în mijlocul unui oraş necunoscut, cu un milion de locuitori, nu s-ar prăpădi, n-ar muri nici de foame, nici de frig, fiindcă orişicînd o să se găsească cineva să-i dea de mîncare şi un adăpost, şi chiar dacă, să zicem, s-ar întîmpla să nu găsească pe nimeni, sînt convins că s-ar descurca foarte uşor şi aşa, singur, fără să se umilească şi fără să cadă pe capul celui care l-ar primi în casă; dimpotrivă, aş putea spune chiar că ar fi o adevărată fericire pentru acesta să-l adăpostească" — obişnuia să spună despre Aleoşa Piotr Alexandrovici Miusov. La temelia acestui mod de a se „descurca" al eroului se află un nou tip de relaţii cu oamenii, relaţii firesti, frăţeşti, naturale, epurate deopotrivă de umilinţă şi orgoliu. În schimb, neînfricarea (calitate pe care Alexei Feodorovici o împarte în opera scriitorului — după opinia lui Romano Guardini — doar cu Stavroghin şi, parţial, cu Maria Timofeevna Lebeadkina) îi situează deasupra bravului cavaler Mîşkin: „nu se temea niciodată de nimeni", „nimeni pe lume n-ar fi izbutit să-i stîrnească mirarea sau să-l înspăimînte, şi asta încă din cea mai fragedă copilărie". Eroul, care nu ştie ce e frica (dar nici nu pare conştient de curajul său) dobîndeşte o liniştită certitudine a invincibilităţii, fiind convins că nu există pe pămînt ceva care „să-l înmărmurească" şi că „nimeni pe lume nu s-ar fi îndurat să lovească în el, şi nu numai că nu s-ar fi îndurat dar, să fi vrut chiar, n-ar fi fost în stare": „e un om tare" (gîndeşte Ivan despre fratele său) şi de acţiune: „cînd iubea pe cineva" îi era imposibil „să rămînă în pasivitate, trebuia neapărat să-l ajute într-un fel sau altul". Fiind „cel puţin pînă la un punct ceea ce se cheamă un tînăr din vremea noastră, adică o fire cinstită, iubitoare de adevăr" (spune autorul, cu vădita intenţie de a-şi aşeza eroul în albia noii generaţii, predominant revoluţionară, a epocii respective), Aleoşa este „în fond mai realist decît mulţi alţii". Nu se opune de pildă planului evadării lui Mitea, nu crede că acesta ar constitui „o faptă necreştinească", că ar fi „o laşitate" din partea fratelui său, o sustragere de la purificarea prin suferinţă. De-a lungul întregului roman eroul este comparat (de Feodor Pavlovici, de Mitea şi chiar de Ivan) cu un înger sau un heruvim (heruvimul fiind îngerul cunoaşterii). Personajul (care nu întîmplător iubea copiii, mai ales pe cei de 3—4 ani, vîrstă prin excelenţă îngerească) se defineşte neîntrerupt prin raportarea la un model angelic, sacru, spiritual sau celest. El reproduce, plagiază, copiază, imită: leşinul cucernicei sale mame, un înger de fapt şi ea, chipul moral al lui Markel, fratele mort de timpuriu al lui Zosima, sărutul lui Hristos din poemul Marele inchizitor, pe Alexei, omul lui Dumnezeu (cum îi spune odată Dmitri), pe stareţul Zosima,

Scanned with OKEN Scanner

învățătorul lui, „supremul ideal" sau chiar pe copii, colegii lui Iliușa, pe care îi călăuzește dar de la care în același timp — după cum singur declară — are la rîndul lui ce învăța. Modelul prim, suprem (din el decurgînd de fapt toate celelalte) este „soarele nostru" (Hristos) pe care Zosima i-l arată în visul despre nunta din Cana Galileii. Ființă-copie, Aleoșa, ca și Mîșkin, relevă existența unui platonicianism dostoievskian. ● Starea angelică presupune însă și posibilitatea căderii. „Aliocha est un être qui peut non seulement baisser, mais tomber et s'écrouler", afirmă Romano Guardini. Același observă că credința eroului e imperfectă. Dovadă faptul că Aleoșa se numără și el printre cei care așteaptă un miracol după moartea lui Zosima și care creează la mănăstire psihoza premergătoare scandalului: „de la un timp încoace, sufletul său era stăpînit de un năvalnic și mistuitor entuziasm, ce ardea cu o flacără tot mai vie". Și alte fapte (declarații, stări) indică o fisură în stînca religiozității personajului; „poate că nici măcar nu cred în Dumnezeu", îi spune el odată, pe neașteptate, Lizei Hohlakova; mai multe personaje (printre care Ivan) observă apoi că Aleoșa e „abătut de cîtăva vreme" („nu prea mă simt în apele mele" — recunoaște eroul). Îndreptîndu-se, după discuția de la „Metropol", spre mănăstire, pe înserat, simte „o ușoară strîngere de inimă": „ceva nedefinit i se strecura în suflet, o presimțire pe care nu putea s-o lămurească". Sînt primele simptome ale crizei de conștiință care se apropie și care va izbucni (favorizată de marele dialog despre Bine și Rău de la „Metropol") după moartea starețului Zosima. În atmosfera de decepție reținută (decepție de care se lasă molipsit și eroul) sau de scandaloasă bucurie fățișă provocată de rămășițele pămîntești ale starețului (ciudat de grăbite să intre în descompunere) „impresia aceea vagă, dar penibilă și înveninată, pe care i-o lăsase discuția cu Ivan, începuse să se agite în adîncul său, cerînd tot mai imperios să iasă la iveală". Răzvrătirea mezinului o copiază pe cea a fratelui mai mare. Ultimul consideră nedreaptă suferința copiilor, primul — înjosirea lui Zosima, lăsat, într-un mod prea vădit, pradă „duhului putreziciunii". „Unde este providența și unde sînt hotărîrile ei ce cîrmuiesc destinele omenești? Pentru ce se ascunde tocmai atunci cînd e mai multă nevoie de ea? se gîndea Aleoșa. Ce-o făcuse, oare, să se supună cu atîta docilitate legilor necruțătoare, oarbe și mute ale firii?" (Firea cu legile ei „oarbe și mute" evocată aici de eroul creștin este aproape ippolitiană, aidoma naturii înfricoșătoare, materiei implacabile de care vorbește ateul muribund Ippolit Terentiev în Idiotul). Deși „îl iubea pe Dumnezeu și credea cu aceeași nestrămutată convingere în el", „se răzvrătise împotriva lui". Sau, mai exact, împotriva lumii alcătuită de Dumnezeu: „Nu mă răzvrătesc împotriva lui Dumnezeu, dar nu vreau să «accept lumea» așa cum a creat-o el, atîta tot", îi spune, „cu un surîs crispat", Aleoșa lui Rakitin, reluînd ideea și citînd cuvintele lui Ivan din scena de la „Metropol". Trecătoare (în primul tom al romanului), criza religioasă a lui Aleoșa nu constituie însă un simplu accident. De-a lungul întregii narațiuni „omul lui Dumnezeu" (cum îi spune odată Mitea lui Alexei) menține ‚legături' constante cu diavolii: „Va să zică, și-n sufletul tău e cuibărit un pui de drac, Aleoșa Karamazov!", explodează ironicul Ivan după ce fratele său îl condamnă la moarte pe generalul hăituitor de copii evocat atît de viu de autorul poemului despre Marele inchizitor (reacția lui Aleoșa la sadica povestire despre sadism a lui Ivan este singura omenește justă chiar din partea unui ‚călugăr'; scriitorul s-a dovedit încă o dată infailibil: oricare alta ar fi fost falsă!; în cazul dat, cea mai creștinească inimă trebuia să se umple de ură, să treacă prin vîlvătăile indignării răzbunătoare); „dracu știe la cîte altele nu te-oi mai fi gîndit tu, numai ăl cu coarne ar putea să spună ce-oi fi ascunzînd în sinea ta!", scormonește Rakitin în sufletul lui Aleoșa care, la ultima întîlnire cu Liza, îi mărturisește fetei că și el are noaptea vise cu draci! Răzvrătirea eroului e o erupție a karamazovismului său funciar. „Doar și tu ești un Karamazov", „get-beget, Karamazov", îl demască Rakitin pe Aleoșa, care altădată recunoaște singur: „și eu sînt un Karamazov, din păcate!". Mezinul îl copiază nu numai pe Ivan (răzvrătindu-se), el l-ar fi copiat, poate, în viitor (viitorul nerealizat al tomului II) și pe aventurosul și ‚destrăbălatul' Dmitri: „Urcăm amîndoi aceeași scară. Eu sînt pe treapta cea mai de jos, tu ceva mai sus...", îi spune eroul — „sînt și eu ca tine" — lui Mitea. Pe karamazovismul lui Aleoșa, pe senzualismul lui latent („După taică-tău, ești senzual, după maică-ta lovit cu leuca", îl definește verde-n față, de la obraz, Rakitin) se bazează probabil Grușenka cînd se laudă că o să-l „pape dintr-o înghițitură" pe mezin. Se poate vorbi — „în multe privințe îmi dau seama că sînt mic la suflet" — și de cruzimea și chiar de ipocrizia lui Aleoșa. Care disecă fără milă, cu o siguranță aproape disprețuitoare, refuzul lui Sneghirev de a lua cele două sute de r. dăruite de Katerina Ivanovna, și care ne dă uneori impresia că se joacă pur și simplu cu oamenii, manevrîndu-i ca pe niște pioni (ca să-l facă pe același Sneghirev să se întoarcă mai repede acasă după în-

Scanned with OKEN Scanner

mormîntare îi aminteşte de pătuţul lui Iliuşa); care mijloceşte cu „multă abilitate" împăcarea copiilor cu Iliuşa şi care procedează cu diplomaţie (am spune ca un iezuit, căci comparaţia îi aparţine) în relaţiile sale cu Kolea Krasotkin (are la rîndul lui de învăţat de la băiat etc.). Eroului îi sînt atribuite (sugerate) chiar unele defecte care ar putea răsturna complet imaginea lui curentă: „şi dumneata eşti la fel cu mine!", îi spune Krasotkin lui Aleoşa, care roşeşte. Şcolarul descoperă fericit că mentorului său nu-i lipseşte sentimentul ridicolului şi poate nici vanitatea. Celor mai ‚schematice' personaje dostoievskiene le este proprie o anumită complexitate derutantă! ● Un prototip al lui Aleoşa Karamazov a fost considerat filozoful şi poetul Vl.S. Soloviev, cu care Dostoievski a făcut cunoştinţă în 1873 (O prietenă apropiată a Annei Grigorievna Dostoievskaia, M. N. Stoiunina susţine însă că ar fi fost prototipul nu al lui Aleoşa, ci al lui Ivan Karamazov). Chipul şi caracterul lui Soloviev îi aminteau în mod frapant scriitorului de I. N. Şidlovski. Şidlovski, care deschide în biografia lui Dostoievski — după cum a arătat L. Grossman — seria prietenilor-filozofi, a avut o mare influenţă asupra sa în tinereţe. Asemănarea dintre cei doi trezea reverii ciudate scriitorului căruia uneori putea să i se pară că sufletul vechiului prieten s-a reîncarnat în cel nou. Perechea de afini Soloviev / Şidlovski, ce marchează începutul şi sfîrşitul vieţii creatoare a lui Dostoievski, se reflectă în romanul Fraţii Karamazov (în ‚gemenii' Aleoşa / Markel. În ajunul morţii sale, dezvăluind motivul iubirii deosebite ce i-a purtat-o lui Aleoşa, stareţul Zosima vorbeşte de asemănarea spirituală (sufletele lor „erau făcute din aceeaşi plămadă") dintre acesta şi fratele adolescent de mult răposat. Credinţa eroului în nemurire şi promisiunea resurecţiei (făcută „pe jumătate zîmbind" copiilor în finalul romanului) reprezintă ecoul ideilor (speranţelor) scriitorului şi ale altor personalităţi din epocă în legătură cu această problemă-obsesie. Păreri originale a exprimat în această privinţă gînditorul-utopist Nikolai Feodorovici Fedorov (1828—1903), referindu-se la care Tolstoi a declarat odată că e mîndru de a fi contemporan cu el; „cel mai rus dintre ruşi" („căutător al mîntuirii universale", „La el simţul răspunderii tuturor faţă de toţi dobîndeşte o acuitate extremă"), Fedorov propune „cea mai grandioasă şi cea mai radicală utopie, din cele pe care le cunoaşte istoria gîndirii umane" (N. Berdiaev). „În el se împletea fantezia cu realismul practic, misticismul — cu raţionalismul, reveria — cu luciditatea" (N. B.). „La baza întregii concepţii despre viaţă a lui N. Fedorov s-a aflat mîhnirea provocată de nenorocirile oamenilor. N-a mai existat pe pămînt un alt om în sufletul căruia moartea oamenilor să trezească o asemenea durere, o asemenea dorinţă de a-i reîntoarce pe cei morţi la viaţă. El i-a numit pe cei dintîi fii răzăcitori, pentru că ei au uitat mormintele părinţilor, lăsîndu-se atraşi de femei, de capitalism şi de civilizaţie. Civilizaţia s-a construit pe osemintele strămoşilor". (N. B.) Fedorov respingea întreaga civilizaţie a vremii (socotind civilizaţia capitalistă drept „răul cel mai mare"), precum şi orice formă de proprietate (inclusiv asupra ideilor şi cărţilor). „Nevrînd să se împace cu pieirea fie şi a unei singure fiinţe omeneşti, Fedorov respingea de asemenea ideea creştină a mîntuirii individuale (ca şi întregul creştinism tradiţional) şi propovăduia ideea unirii celor vii («fiii») în scopul învierii celor morţi («părinţii»)" (ed. acad., vol. 15, p. 470). „El doreşte frăţia oamenilor nu numai în spaţiu, ci şi în timp, şi crede în posibilitatea transformării trecutului." „Resurecţia se opune progresului, care se împacă cu moartea tuturor generaţiilor. Resurecţia reprezintă modificarea sensului vremii, activizarea omului în raport cu trecutul, nu numai cu viitorul." (N. B.) Deşi nu a publicat, din principiu, nici o carte, datorită discipolilor concepţiile sale au devenit cunoscute contemporanilor, printre care, începînd din 1876, şi lui Dostoievski. Fedorov avea în vedere (idee exprimată şi de E. Renan) „învierea strămoşilor" în sens fizic; străbunii ar urma să renască „nu alegoric, ci cu adevărat, personal, real, trupeşte" (din scrisoarea lui Dostoievski din 24 martie 1878 către N. P. Peterson, discipolul lui Fedorov). În aceeaşi scrisoare, romancierul mărturisea că el şi Soloviev cred „în învierea reală, în înţelesul propriu al cuvîntului, individuală, şi în faptul că ea se va realiza pe pămînt". Resurecţia, preconizată cu energie de gînditorul-utopist (un autentic militant al acestei idei), trebuia să aibă loc nu „peste 25 de mii de ani" cum — după el — îşi închipuiau misticii Dostoievski şi Soloviev, ci în viitorul apropiat, cu ajutorul ştiinţei, prin forţa tehnicii. „Ideea lui principală, «proiectul» său se referă la reglementarea forţelor stihinice ale naturii, la subordonarea acesteia omului. El era convins că întoarcerea la viaţă a tuturor celor morţi, resurecţia activă, şi nu doar aşteptarea pasivă a învierii, trebuie să constituie nu numai o problemă creştină, ci şi o problemă de ordin pozitiv, ştiinţific, tehnic." (N. B.) Pe Dostoievski îl leagă de Fedorov neacceptarea civilizaţiei occidentale, credinţa în misiunea istorică a Rusiei şi speranţa instituirii ar-

Scanned with OKEN Scanner

moniei finale „nu în cer, ci pe pămînt“ (ed. acad., vol. 15, p. 471). Ca prototip al lui Aleoşa Karamazov revoluţionarul (cel din tomul II) L. P. Grossman l-a propus pe D. V. Karakozov, autorul atentatului din 4 aprilie 1866 comis la Petersburg, în Grădina de vară, împotriva ţarului Alexandru al II-lea. Persoana şi soarta (citäm dintr-un proiect de prefaţă la Demonii) „nefericitului sinucigaş de la 4 aprilie“ l-a preocupat multă vreme pe scriitor. Rezervîndu-i eroului său un destin de martir al luptei teroriste împotriva absolutismului ţarist, Dostoievski — conchide Grossman — i-ar fi dat lui Aleoşa, cu o neînsemnată modificare, numele de familie al unui „autentic erou istoric — Karakozov“. Un prototip literar al lui Aleoşa îl constituie eroul povestirilor hagiografice în general (principalele trăsături ale caracterizării personajului dostoievskian : seriozitatea necopilărească, lipsa orgoliului, neprihănirea, dorinţa de a intra la mănăstire etc. corespund cu obişnuita descriere a eroului acestui tip de povestire) şi Alexei, omul lui Dumnezeu (человека божия), dintr-o cunoscută jitie, în special. Un ‚model‘ al eroului este, după cum am văzut, heruvimul (în vechea ebraică kerūbim, cuvînt tradus de falsul Dionisie Areopagitul prin belşugul cunoaşterii sau revărsare de înţelepciune). În opera lui Dostoievski Aleoşa Karamazov este prefigurat de Aleoşa Valkovski din Umiliţi şi obidiţi şi de prinţul Mîşkin (vezi mai sus) din Idiotul. ● „Aliocha a compassion de tout le monde, de son malheureux frère Mitia, mais aussi d'Ilioucha et encore des gamins qui l'ont persécuté. Il n'aura de cesse qu'il ne réconcilie les bourreaux et leur victime“ (Jacques Madaule). Începutul misiunii sale de reconciliere dintre „călăi“ şi „victime“ eroul îl face — cu deplin succes — în lumea copiilor. În mai mare măsură însă decît infirmul Mîşkin, Alexei Feodorovici Karamazov, care încheie apoteotic primul tom al romanului, întruchipează forţa Binelui pe pămînt. Ca un triumfător erou de basm el biruie balaurul cu multe capete al karamazovismului.

〈KARAMAZOVA〉, SOFIA IVANOVNA, Fraţii Karamazov. A doua soţie a lui Feodor Pavlovici Karamazov. Mama lui Ivan (Feodorovici) şi Aleoşa (Alexei Feodorovici) ; „era tot aşa (ca Adelaida Ivanovna Miusova, prima soţie a lui Karamazov, n.n.) o fată tînără de tot“, de 16 ani, din altă gubernie însă (unde Feodor Pavlovici ajunsese „împreună cu un evreu cu care făcea unele mici afaceri“). Orfană, fiica „unui oarecare diacon“ (de aici probabil înclinaţia religioasă a fetei şi apoi a lui Aleoşa), Sofia Ivanovna rămăsese de mică singură pe lume şi fusese crescută în „casa îmbelşugată a tutoarei sale, văduva generalului Vorohov, o bătrînă de neam mare, care o luase sub aripa ei ocrotitoare şi care o tiraniza“ din plictiseală, căci generăleasa, „fără să aibă un suflet rău, neavînd ce face toată ziua, ajunsese un adevărat despot“. (Din cauza acestei binefăcătoare-călău, Sophie încearcă într-o zi să se spînzure în cămară.) Cerînd mîna pupilei sale, Feodor Pavlovici, despre care bătrîna luase informaţii în prealabil, este dat „pur şi simplu pe uşă afară“. Sătulă de protectoarea ei, Sofia Ivanovna fuge însă (şi ea !) cu Feodor Pavlovici. Generăleasa, „mîniată foc“, îi „blestemase pe amîndoi“ şi nu le dăduse **„nici o leţcaie zestre“**. De data aceasta însă nu banii îl ispitiseră în primul rînd pe Feodor Pavlovici Karamazov, ci „inocenţa“ fetei, de o frumuseţe „neasemuită“ ; „bună, blîndă şi supusă din fire“ („neobişnuita ei blîndeţe şi umilinţă“ : ea pare să fie doar **mama lui Aleoşa, nu şi a lui Ivan**, deşi sensibilitatea faţă de suferinţă a acestuia din urmă dovedeşte că şi el a supt acelaşi lapte), Sofia Ivanovna trebuie să suporte chiar din primele zile de căsnicie orgiile destrăbălatului ei soţ. Încercarea cea mai cumplită a convieţuirii cu Feodor Pavlovici are loc în primul an de căsnicie cînd, propunîndu-şi într-o zi s-o lecuiască de misticism, Karamazov scuipă demonstrativ, în faţa tinerei sale soţii care leşină, icoana „făcătoare de minuni“ a Născătoarei. În „cîţiva ani“ de asemenea căsnicie infernală Sofia Ivanovna se îmbolnăveşte de o gravă „boală de nervi“, fiind chinuită adesea „de nişte cumplite crize de isterie“ : „ajungea uneori să-şi iasă din minţi“. Cu toate acestea, „apucata“ născuse doi feciori, pe Ivan (în primul an de căsătorie) şi pe Aleoşa (după trei ani). Cînd soţia lui se simţea foarte rău, Feodor Pavlovici o ducea la mănăstire, să se liniştească (apoi îi va învinui pe călugări că au stîrnit-o împotriva lui). Isteriile Sofiei Ivanovna sînt uneori senzuale (izbucnea într-un „rîs mărunţel, tremurat, ascuţit, nu prea tare însă, un rîs nervos, cu totul special. Rîsul ăsta numai ea îl avea“), alteori mistice. Odată, într-o seară „tihnită de vară“ dădaca o surprinde în odaia ei (scăldată de raze piezişe de soare) plîngînd îngenuncheată în faţa icoanei din colţ căreia parcă îi oferea pe ultimul ei născut, „ca şi cum ar fi vrut să-l pună sub ocrotirea“ Născătoarei. Scena rămîne pentru totdeauna întipărită în sufletul lui Aleoşa, al cărui destin va fi în mare măsură determinat de amintirile legate de mamă, deşi la moartea ei, după opt ani de căsnicie, mezinul abia împlinise trei. Sofia Ivanovna, „apucata“, se numără printre smeritele şi bolnavele lui Dostoievski. (Încît

Scanned with OKEN Scanner

Aleoşa pare numai al ei, iar Ivan numai al lui Feodor Pavlovici, ca şi cum fiecare dintre părinţi ar fi născut cîte un fiu.) Ca şi în cazul lui Alexei însă, blîndeţea şi umilinţa mamei nu exclud fermitatea şi chiar revolta. Cînd se încredinţează că soţul vrea s-o vîndă lui Beleavski — „un tînăr chipeş şi putred de bogat" care „se înnădise de la o vreme" pe la ei, „ea, oaia" (cum o numeşte Feodor Pavlovici povestind peste ani întîmplarea) face scandal. Personaj episodic şi doar evocat, Sofia Ivanovna este în primul rînd în roman mama lui Aleoşa, desemnat în precizarea preliminară Din partea autorului ca adevăratul erou al dilogiei neterminate. ● „Exact la trei luni" după moartea Sofiei Ivanovna, „tiranica generăleasă" descinde în oraş, se duce „glonţ" la Feodor Pavlovici, îi trage două straşnice perechi de palme, apoi se îndreaptă spre cocioaba lui Grigori (în treacăt îi arde şi lui o palmă) unde se aflau, „murdari ca vai de ei şi neprimeniţi", copiii orfani ; fără a pierde o clipă, „îi înfăşurase într-o pătură pe amîndoi şi, urcîndu-i în trăsură, plecase înapoi, acasă". Noua situaţie neputînd decît să-i convină, Feodor Pavlovici consimte, ulterior, oficial „să încredinţeze generălesei creşterea copiilor" ; „după cîtva timp" însă văduva generalului Vorohov moare, lăsînd printr-un testament „destul de original formulat" („dacă doreşte cineva să facă mai mult, n-are decît să deschidă punga") „cîte o mie de ruble fiecăruia dintre băieţi, «pentru creşterea lor»". Din şirul bătrînelor feudale despote, cu apariţii de mare efect, aproape pur teatrale în toată opera lui Dostoievski, bune la suflet dar cu firi aprige, generăleasa (care nu putuse uita nesupunerea pupilei sale Sophie şi care, aflînd ce fel de viaţă ducea fugara în casa lui Feodor Pavlovici, îşi exprimase satisfacţia „în auzul protejatelor" ei : „Aşa-i trebuie, a pedepsit-o Dumnezeu pentru că n-a ştiut să fie recunoscătoare") practică filantropia în rafale, caritatea răstită.

KARL, Crimă şi pedeapsă, v. la Luiza Ivanovna.

KARL, Crimă şi pedeapsă, v. la Lieppewehsel.

KARMAZINOV, SEMION EGOROVICI, Demonii. Numit curent „marele scriitor" sau „nuvelistul", personajul reprezintă cea mai directă caricaturizare a unei personalităţi contemporane din opera lui Dostoievski. Cel vizat este, precum se ştie, Turgheniev, al cărui rol în geneza, procesul de laborator şi scrierea Demonilor a fost — după cum se arată în ed. acad., vol. 12, p. 168 — mai mare decît se crede de obicei nereducîndu-se la figura lui Karmazinov : „Personalitatea lui Turgheniev, ideologia şi creaţia sa s-au reflectat în Demonii nu numai în tipul parodic al lui Karmazinov dar şi în planul unei vaste polemici de idei cu el ca reprezentant de bază al «generaţiei anilor 1840» despre destinele istorice ale Rusiei şi Europei". Karmazinov (după Nikolski) provine din Кармазинный (de la fr. cramoisi) şi „face aluzie la simpatia «nuvelistului» faţă de «roşii»". Ca şi în Granovski (modelul lui Stepan Trofimovici Verhovenski), Dostoievski vedea în Turgheniev, în epoca creării lui Karmazinov, pe unul din precursorii nihilismului contemporan. De notat că aproximativ cu zece ani înaintea Demonilor, romanul Părinţi şi copii a fost criticat în cercul din jurul Contemporanului ca avînd un pronunţat caracter anti-nihilist ! ● Din străinătate, unde intenţionează să se stabilească definitiv şi unde oricum stătea de şase ani (la Karlsruhe, Karmazinov soseşte în capitala de gubernie în care se petrece acţiunea romanului împreună cu ruda sa Iulia Mihailovna Lembke, soţia noului guvernator, ca invitatul acesteia în vederea organizării unor reuniuni literare. Scriitorul se întorsese însă nu numai ca să citească în faţa publicului din opera sa (ceea ce, de altfel, „orgolios pînă la isterie" cum era, nu putea să-i facă decît o mare plăcere), ci şi cu unele treburi, ca să-şi vîndă o „ultimă moşioară". Nu are de gînd să rămînă mai mult de o lună de zile în oraş, unde locuieşte în casa surorii sale, soţie de şambelan şi latifundiară. În perioada inopinatei descinderi a lui Karmazinov, pe care îl venerau, amîndoi soţii, spre marele lor regret, nu se aflau în localitate, fiind plecaţi la Moscova. În lipsa amfitrionilor, „onoarea de a-l întîmpina şi de a-l primi reveni unei bătrîne, rudă săracă şi depărtată a şambelanului". Din ziua sosirii ilustrului oaspe, „tot personalul casei începu să umble în vîrful picioarelor". Un valet „îmbrăcat în frac", care „purta mănuşi şi cizme moi" („încît nu i se auzeau paşii"), îl servea în mod ireproşabil. Pe vremuri fusese prieten cu Stepan Trofimovici Verhovenski şi o frecventase pe Varvara Petrovna Stavroghina, căreia îi trimisese „o mulţime de scrisori". Acum însă, „îngîmfat" cum e, nu se grăbeşte să-i întîlnească pe nici unul din ei. În vîrstă de cincizeci de ani, cu „o faţă de păpuşă, înfloritoare şi rumenă", cu o voce „urîtă" şi talia mică, purtînd pe umeri o pelerină cam demodată, „stilat şi afectat", Karmazinov se remarcă în primul rînd printr-o vanitate exacerbată (urîndu-l pur şi simplu pe Stavroghin numai pentru că acesta îl ignora cu nepăsarea lui obişnuită). Cu toate

Scanned with OKEN Scanner

acestea, pentru a intra în grațiile noii generații, „marele scriitor" acceptă să-și calce pe inimă, să se umilească. Piotr Verhovenski (care îi face o vizită obraznică lui Karmazinov) observase de mult că „domnul acesta vanitos, răsfățat și jignitor de inaccesibil pentru simplii muritori, această «inteligență aproape de om de stat» caută pur și simplu, cu o lacomă nerăbdare, să se dea bine pe lîngă el". Omul „cel mai inteligent din Rusia" vede în tînărul Verhovenski pe unul din capii revoluției. „Nu cred în nici un Dumnezeu", se laudă Karmazinov cu vădita intenție de a obține aprobarea nihilistului. „Am devenit neamț și îmi fac din aceasta un titlu de onoare", mai spune el, mărturisind că se simte mai preocupat de noua conductă de canalizare din Karlsruhe decît de „toate problemele neprețuitei mele patrii" (căci oricum — consideră „marele scriitor" — „Rusia nu are nici un viitor"). Alteori Karmazinov face concesii „estetice" tinerei generații declarînd de exemplu că nu înțelege Madona Sixtină. Prin referințele excelente pe care le dă despre Piotr Stepanovici Verhovenski ca și prin clemența pe care o arată (și o recomandă) față de grupul tinerilor zurbagii din oraș contribuie la dezorientarea Iuliei Mihailovna. Pentru „serbarea" acesteia sugerează ideea cadrilului alegoric, înfățișînd curente contemporane, iar la „matineul literar" promite să citească ultima sa bucată intitulată Merci, prin care intenționează să-și ia rămas bun de la public, căci — îi asigură el pe toți — e hotărît să-și depună condeiul (Stepan Trofimovici Verhovenski susține însă că de fapt Karmazinov pur și simplu nu mai poate să scrie). Apariția „marelui scriitor" pe estradă e un fiasco. Un „nerod" se trezește rîzînd tocmai cînd celebritatea începe să vorbească. Apoi oratorul este necontenit întrerupt de glasuri și voci din public (un public pestriț ce scapă de sub control). Un „glas singuratic, dar răsunător" exclamă: „Doamne, ce prostie!", o „voce enervată, aproape chinuită" remarcă în textul citit numai „vorbe goale", „altă voce" îi recomandă vorbitorului să se documenteze „în științele naturii" iar „o domnișoară" (care „turui deodată") îi obiectează scriitorului că „În secolul nostru e o rușine să afirmi că universul se sprijină pe trei balene"; „A ochit în cioară, și a nimerit în vacă, zbieră cît îl ținea gura un guguman oarecare, beat probabil" iar altcineva, „din ultimele rînduri", îi adresează un avertisment neterminat: „Totuși, stimate domn, dumneata să nu-ți..."; „un învățător foarte tînăr dintr-o școală medie județeană, un tînăr admirabil, cuminte și generos, recent venit la noi" (precizează cronicarul romanului, G-v), declară roșindu-se ca un rac că dacă ar fi avut fericirea să iubească așa cum reiese din bucata prezentată că scriitorul a iubit nu și-ar fi descris niciodată sentimentele într-un text menit a fi citit în public etc. Cununa de lauri pe care se grăbește să i-o ofere, din mijlocul unui grup de doamne, Iulia Mihailovna, reprezintă o palidă consolare pentru eșecul catastrofal suferit la „matineul literar" de „marele scriitor".

KARP „GHIVENTUL", Frații Karamazov v. la Smerdeașciaia.

KARTAȘOV, Frații Karamazov. Un „băiețel drăgălaș, de vreo unsprezece ani, sfios și tăcut de felul lui" din grupul copiilor care îl vizitează pe bolnavul Iliușa. Probabil coleg de clasă cu acesta (și cu Smurov), deși faptul rămîne neprecizat în text, e aproape sigur, avîndu-i în vedere firea, că n-a participat la lupta cu pietre de lîngă podeț (surprinsă de Aleoșa în a doua zi a acțiunii), că n-a făcut parte din echipa de șase (cu Smurov în formație) ce l-a ‚bombardat' cu înverșunare pe Iliușa pe ulicioara dintre Strada Mare și strada Mihailovskaia. Iese din anonimat abia în duminica de la începutul lui noiembrie în locuința plină de copii a Sneghirevilor deschizînd gura („pînă atunci stătuse lîngă ușă fără să sufle o vorbă") pentru a declara „tam-nesam" că el știe cine a întemeiat Troia. Cu cîtva timp în urmă, idolul școlarilor din localitate Kolea Krasotkin se ilustrase printr-o nouă ispravă reușind să-l ‚încuie' pe profesorul de istorie Dardanelov care nu putuse să spună cine au fost întemeietorii vestitei cetăți. „Întrebarea: «Cine a întemeiat Troia?» rămăsese pentru toată școala o enigmă pe care nu puteai s-o dezlegi decît citindu-l pe Smaragdov. Și singurul care avea cartea lui Smaragdov era Krasotkin. Într-o zi însă, pe cînd posesorul ei era ocupat cu altceva, Kartașov, zărind-o printre celelalte cărți, o luase în mînă pe furiș, deschizînd-o din întîmplare chiar la pagina unde se vorbea despre întemeierea Troiei. Isprava asta o făcuse mai de mult, dar pînă în momentul acela puștiul nu îndrăznise să mărturisească în auzul tuturor că știa cine fuseseră întemeietorii cetății, temîndu-se să nu-l zgîndărească pe Kolea care cu siguranță că nu l-ar fi cruțat. Acum însă (cînd discuția generală din jurul patului de bolnav al lui Iliușa evocă isprava lui Kolea, n.n.) îl luase gura pe dinainte. De altfel, de mult ardea de nerăbdare să-și dea în vileag erudiția". (După cum se arată în ed. acad., vol. 15, p. 581 în manualul lui S.N. Smaragdov d'n 1845 pentru elevii începători, întemeietorii Troiei nu sînt amintiți). Timidul care în-

Scanned with OKEN Scanner

drăznise să-l înfrunte pe Kolea Krasotkin suportă ironiile acestuia şi rîsetele celorlalţi copii dar izbuteşte (deşi „roşindu-se atît de tare încît ţi-era şi milă să-l vezi") să scandeze numele celor patru întemeietori: Teucros, Dardanus, Ilus şi Tros. În ziua înmormîntării lui Iliuşa ţine să-şi exprime şi el (ca şi Kolea Krasotkin) respectul faţă de Mitea Karamazov, de a cărui nevinovăţie, în pofida verdictului dat la proces, este convins. După înhumare, plecînd de la cimitir, plînge (ca şi Krasotkin) „mai tare decît toţi". Apostrofat de Kolea la ieşirea din casa nemîngîiaţilor Sneghirevi ca altădată să nu mai intervină în discuţie „cu tot felul de prostii", Kartaşov este evocat reparator de Aleoşa în discursul de lîngă piatra lui Iliuşa: „cum aş putea, oare, să uit — spune oratorul — că există pe lume un băieţel cu numele de Kartaşov care mă priveşte în clipa asta cu ochişorii lui buni, blînzi şi voioşi, care a şi început să roşească, cum a roşit atunci cînd a descoperit Troia. Domnilor, prietenii mei scumpi şi dragi, fie ca toţi să avem sufletul mare şi viteaz al lui Iliuşa, să fim inteligenţi, îndrăzneţi şi generoşi cum este Kolea (a cărui minte desigur se va ascuţi şi mai mult pe măsură ce va creşte) şi tot atît de sfioşi, dar ageri la minte şi drăgălaşi cum e Kartaşov." Kartaşov este deci inclus de Aleoşa (alături de Iliuşa Sneghirev şi Kolea Krasotkin) printre modelele tipului uman ideal. Personajul, desemnat în roman mai mult prin ample determinative homerice de felul: puştiul „care declarase cîndva că ştia cine a întemeiat Troia" sau „puştiul care descoperise Troia" decît prin numele său (de la Карта = hartă), este, alături de Aleoşa şi ceilalţi copii, în scena de lîngă piatra lui Iliuşa, unul din întemeietorii cetăţii viitoarei armonii universale. După încheierea marelui discurs, printre glasurile entuziaste ce exprimă în chip spontan dragostea copiilor faţă de Aleoşa, unul „părea să fie al lui Kartaşov".

KARTUZOV, Demonii. Personaj efemer, amintit o singură dată în roman, printre musafirii ocazionali, veniţi să se instruiască în cadrul cercului condus de Stepan Trofimovici Verhovenski. Căpitan („căpitanul Kartuzov"), probabil în retragere. ● Redus la o simplă — şi unică — menţiune în Demonii, Kartuzov fusese, în anii 1868—1869, eroul unui important proiect de povestire, rămas nerealizat. Din însemnările ce s-au păstrat, se pot aproxima în linii mari subiectul şi eroii naraţiunii nescrise care alimentează în roman, după cum s-a observat, relaţiile dintre Lebeadkin şi Liza Tuşina, precum şi pe cele dintre aceasta, am adăuga noi, şi Mavriki Nikolaevici Drozdov — (v. la ultimul). „Omul cel mai neîndemînatic..." se spune despre Kartuzov în note, şi această trăsătură a lui este fără îndoială definitorie din moment ce într-un loc se propune ca povestirea însăşi să se numească „povestire despre un om neîndemînatic"; „cu o nemărginită mirare", cineva îl întreabă apoi pe erou, apăsînd pînă la absurd asupra felului său de a fi, neajutorat, stîngaci: „unde aţi fost pînă acum, căpitane (adică unde aţi servit, cu cine aţi trăit şi cum aţi reuşit să ajungeţi nevătămat —Без катастрофы— la etatea pe care o aveţi)? Căci vă este de neapărată trebuinţă o dădacă. E cu neputinţă să fiţi lăsat singur." Prin vulnerabilitatea sa socială Kartuzov este „omul de sticlă" dostoievskian. El seamănă însă şi cu „omul din subterană", căci o altă caracterizare a personajului ni-l înfăţişează „nebun, ursuz şi tăcut". De prinţul Mîşkin — care şi el are nevoie de „o dădacă", Kartuzov, născut chiar în timpul lucrului la Idiotul şi evident contaminat de ilustrul său predecesor, aminteşte, prin unele trăsături, în chip izbitor. I se mai spunea că seamănă cu Don Quijote, comparaţie asupra căreia vom reveni. În duşmănie cu Contele, o critică la început şi pe Amazoană, apoi se îndrăgosteşte nebuneşte de ea. Eroinei, numită pe rînd Ekaterina Grigorievna, Elizaveta Karmazina şi în sfîrşit Lizaveta Nikolaevna (numele şi patronimicul Tuşinei din Demonii), Kartuzov îi atribuie desăvîrşirea fizică şi morală. „Ekaterina Grigorievna e deasupra a tot ce este josnic", proclamă personajul, care se dovedeşte mai nebun decît Don Quijote, căci spre deosebire de acesta lui nici nu-i trece prin minte să presupună că cineva ar putea să pună la îndoială perfecţiunea femeii iubite. „Principala lui preocupare se referă nu la faptul că Graful (Contele) o iubeşte (şi că îi este deci rival!), ci la acela că Graful nu e întru totul demn de ea şi nu o iubeşte îndeajuns". El îi promite eroinei că Graful (care vrea să se însoare cu ea pentru bani) va fi la picioarele ei. În ce-l priveşte pe el, Kartuzov nu admite nici în vis posibilitatea unei căsătorii cu ea; a se considera egalul ei i se pare un gînd absurd. Această dragoste-idolatrie, care pune o distanţă enormă între cel care iubeşte şi fiinţa iubită (socotită aprioric inaccesibilă), rămînînd în acelaşi timp indiferentă faţă de împrejurările prozaice ale vieţii: „Sînteţi ca Don Quijote — îi spune cineva. Nu vă pasă că fata e măritată, continuaţi, în pofida acestui fapt s-o iubiţi cu aceeaşi credinţă", îi dă dreptul — crede Kartuzov — de a nu ţine seama de convenţiile sociale şi de a o inoportuna pe eroină cu versuri şi misive — pentru

Scanned with OKEN Scanner

care de altfel e tras la răspundere (Stihurile şi aforismele personajului vor fi dăruite apoi de scriitor lui Lebeadkin). Două schimbări intervenite în viaţa eroinei, ajunsă aproape săracă (prin moartea unui unchi plin de datorii) şi infirmă (din cauza unui accident de călărie), îl determină pe Kartuzov — îndemnat şi de perfidul Conte, care acum se retrage din competiţie (mîna unei amazoane rănite şi mai ales fără bani nemaiinteresîndu-l) — s-o ceară în căsătorie. După care însă îl chinuie cumplit gîndul că prin aceasta a jignit-o, că, profitînd în chip josnic de noua ei situaţie, a făcut-o — ceea ce i se pare monstruos — egala lui. Cavaler al erosului sublimat, Don Quijote şi Mîşkin, cu trăsături împrumutate „omului de sticlă" (stîngăcia şi o poziţie precară în lume) şi „omului din subterană" (bizarerie, solitudine, nimicnicie şi conştiinţă a nimicniciei ducînd la un fel de patos al afirmării propriei non-valori) şi cu altele ce îl prefigurează pe „omul ridicol" (ca şi acesta, eroul din povestirea nescrisă propovăduieşte ideea fericirii pe care oamenii nu ştiu s-o dobîndească deşi le este la îndemînă), Kartuzov constituie unul din cele mai interesante şi mai luminoase personaje concepute vreodată de Dostoievski. Insignifiant şi invincibil, comic şi măreţ, personajul dovedeşte că există o ieşire din labirintul subteranei şi că firul Ariadnei nu poate fi decît iubirea !

KATERINA, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N.I. şi la Krasotkina.

KATERINA IVANOVNA, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, K.I.

KATERINA IVANOVNA, Fraţii Karamazov, v. la Verhovţeva, K.I.

KATIA, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R.R.

KATIA, Idiotul, v. la Baraşkova, N.F.

KELLER, Idiotul. Este adus în scenă de a doua năvălire în grup (cea de la serata Nastasiei Filippovna) a lui Rogojin, care îl culesese de pe Nevski, unde cerea de pomană într-un stil grandilocvent şi imperios, amintindu-le trecătorilor că „în timpurile lui de glorie dădea şi el cîte cincisprezece ruble dintr-odată" celor ce-i solicitau ajutorul. Fost (sub) locotenent în vîrstă de vreo 30 de ani, el pare introdus în naraţiune, mai ales că la început nici măcar nu este numit, doar pentru a-l dubla şi a-i fi în chip comic opus, în cadrul bandei lui Parfion, domnului „cel bătăuş". Căci în vreme ce acesta din urmă se bizuia pe „un atribut eminamente naţional" — pumnul său „enorm, noduros, acoperit cu un fel de puf roşcat", Keller era un practicant al boxului englez. Dintr-un simplu figurant (cum rămîne concurentul său herculean), ofiţerul decăzut se transformă însă, începînd cu Partea a doua a romanului, într-un activ personaj secundar. Keller se află în preajma multora dintre eroii şi eroinele cărţii şi participă la multe scene memorabile (începînd chiar cu aceea a apariţiei sale). Îi însoţeşte pe Rogojin şi pe Nastasia Filippovna la Moscova, unde are o aventură (!) cu însăşi Nastasia Filippovna (care urmărea să-şi bată joc de gelosul Rogojin şi să-şi demonstreze că „ar fi din alea"). Nastasia Filippovna se serveşte de Keller şi în calitatea lui de boxer pentru a-l ameninţa cu represalii pe Rogojin, la a cărui Canossă fostul sublocotenent asistă împreună cu alţi curtezani ai eroinei. Personajul reapare direct în acţiune la Pavlovsk, tot în grup şi de această dată, alături de Ippolit, Doktorenko şi Burdovski, în marea scenă de pe terasa vilei închiriate de Lebedev convalescentului Mîşkin, ca susţinător în scris şi oral al „drepturilor" pretinsului „fiu al lui Pavlişcev". După elucidarea încurcatului caz, denaturat şi făcut public datorită rolului său nefast, Keller, deşi compromis, rămîne la Pavlovsk ca „să-şi completeze cultura" cu ajutorul lui Lebedev, la care se aciuează. Se împrieteneşte de asemenea şi cu un alt iubitor al lui Bachus, generalul Ivolghin, un militar decăzut şi acesta, ca şi el. Treptat, începe să graviteze, împreună cu alte personaje şi în primul rînd cu Lebedev, în jurul lui Mîşkin, care, deşi avizat (şi avertizat) în legătură cu slăbiciunile calomniatorului său, „îl tratează cu bunăvoinţă" şi îi acordă chiar „împrumuturi". După scandalul din parcul gării, cînd sare (cu anumită întîrziere ce-i drept) în ajutorul Nastasiei Filippovna, jignită de tînărul ofiţer prieten cu Evgheni Pavlovici Radomski (v. la Kurnîşev), se oferă să-i fie martor prinţului Mîşkin într-un eventual (şi inevitabil, crede el) duel. Ales (la insistenţele lui) cavaler de onoare al lui Mîşkin pentru căsătoria imposibilă, şi care pînă la urmă nu se va realiza, cu Nastasia Filippovna, Keller e gata să-i fie mirelui ajuns ţinta indignării cvasigenerale şi necesarul ‚om de corp'. După ce se asigură că prinţul este la adăpost în biserică, se duce s-o aducă de acasă (de la Daria Alexeevna) şi pe Nastasia Filippovna. Belicos faţă de mulţimea adunată în jurul vilei de unde trebuia să iasă mireasa, Keller nu poate împiedica însă senzaţionala — deşi nu şi imprevizibila — recuzare de ultimă clipă a Nastasiei Filippovna care îi cere lui Rogojin s-o „scape". Urmăreşte o vreme cuplul fugarilor, apoi, înţelegînd că lucrurile nu mai pot fi reparate, se lasă păgubaş.

● Plăcîndu-i jocurile de cărţi, băutura şi

Scanned with OKEN Scanner

chefurile, încurcat cu cîte o Agaşa căreia intenţionează la un moment dat să-i dea „ceva în dar" însă se răzgîndeşte (căci „nu merită") sau cu cîte „o slujnicuţă" (dacă nu cumva cele două reprezintă una şi aceeaşi persoană care ştie să şantajeze şi de la care primeşte biletele ameninţătoare cuprinzînd cereri de bani), trişor, cerşetor, bătăuş şi chiar hoţ, lăudăros, retoric şi inept, Keller îndreptăţeşte, pe de o parte, părerile deloc măgulitoare pe care ceilalţi le au despre el : „un şnapan", „un ticălos", „un nemernic", „un şarlatan", „un pungaş", îl caracterizează abundent şi probabil nu întru totul obiectiv Lebedev (care simţise pe pielea lui avantajul de a fi introdus în tainele boxului englez) şi nepotul său, Doktorenko (căruia boxerul îi luase la cărţi 20 de ruble) ; iar, într-un fel prietenul său Ippolit îl consideră un „cazarmagiu incorigibil", „un imbecil dublat de un afacerist". Nu se cruţă pe sine nici personajul însuşi, care în discuţia între patru ochi cu Mîşkin de pe terasă îşi mărturiseşte precipitat o parte din infamii. Cea mai urîtă faptă a sa (dintre cele de care avem cunoştinţă (o constituie desigur redactarea (ce-i drept, după informaţii primite de la alţii) articolului de defăimare a prinţului Mîşkin şi a binefăcătorului acestuia, Pavlişcev, articol publicat într-o „foaie umoristică săptămînală". Lui Keller nu-i lipsesc însă nici părţile bune, unele calităţi. Cel mai dispus să i le observe este chiar principala victimă a calomniilor sale, Mîşkin, care înţelege primul că fostul sublocotenent are „o credulitate aproape de copil" şi e „de o sinceritate impresionantă". Fără cultură (după cum o dovedeşte din plin stilul agramat al articolului său) Kelelr nu e însă deloc prost : uluit de perspicacitatea prinţului care citise în sufletul lui „ca într-o carte deschisă" (şi anume că prietenul său dorea să-i ceară bani), îl defineşte admirabil pe Mîşkin : „Mă întreb de unde atîta naivitate şi inocenţă sufletească, cum poate nici în vîrsta de aur a omenirii nu s-a pomenit şi, în acelaşi timp, atîta clarviziune". Tot el pricepe, după incidentul din parcul gării, cînd duelul părea inevitabil, că Mîşkin nu e cîtuşi de puţin un fricos. În momentele penibile create de Ippolit prin ratarea sinuciderii sale publice ia apărarea prietenului nefericit (care de altfel îl insultase nu o dată) şi se plasează, ameninţător, în postura de garant al seriozităţii intenţiei sinucigaşe. Este deci capabil de elanuri generoase (faţă de Ippolit) şi de devotament (faţă de Mîşkin, al cărui secundant, cavaler de onoare şi om de corp e entuziasmat să fie). Declară cu o grandilocvenţă plină de sinceritate că e gata să facă „orice sacrificiu" pentru prinţ şi la nevoie să-şi dea chiar viaţa. Bănuit de Lebedev, cînd acestuia îi dispar peste noapte din casă patru sute de ruble, se dovedeşte nevinovat (hoţul fiind superiorul lui în grad şi în importanţă artistică — generalul Ivolghin). Cu multe din trăsăturile soldatului fanfaron (din a cărui mare familie tipologică face parte) personajul lui Dostoievski nu este totuşi un fanfaron. Dincolo de bravura lui ostentativă, de paradă, el este realmente curajos. De faţă de cîte ori se produce un scandal (se poate spune că scandalul îl ‚naşte' pe Keller), el se arată dispus să se bată (în duel sau cu pumnii) cu ofiţerul aristocrat care o ofensase pe Nastasia Filippovna, gata să ceară socoteală celor care s-ar îndoi de sinceritatea lui Ippolit şi să se ia la harţă cu mulţimea ostilă evenimentului în ziua ‚căsătoriei' dintre Mîşkin şi Nastasia Filippovna. Originalitatea personajului rezultă însă din injectarea bătrînului „soldat fanfaron" cu o apreciabilă doză de schillerism. Prin această inoculare străvechiul tip literar întinereşte, devine dostoievskian, deci modern. „Am un suflet nobil şi generos, inima unui cavaler medieval", se crede îndreptăţit să afirme Keller în discuţia lui cu Mîşkin de pe terasă. „Dar ştii, prinţe — continuă el —, aşa mă simt numai în vis, în închipuire, în intenţii, ca să spun aşa ; cînd e vorba de fapte însă, nu sînt bun de nimic. De ce oare ? Nu pricep deloc." Asemenea burghezului gentilom al lui Molière, care făcea proză fără s-o ştie, Keller se dedublează în necunoştinţă de cauză. În hotărîrea lui sinceră, neclintită ca o stîncă, de a se spovedi prinţului apare fisura perfidă a unui gînd, „ideea diabolică" de a se folosi de această spovedanie pentru a stoarce şi nişte bani. Personajul e un comic, ba chiar un şarlatan al dedublării. Cu toate acestea tocmai el îi prilejuieşte lui Mîşkin consideraţii profunde şi mărturisiri neaşteptate în legătură cu acest subiect. ● Keller aparţine, în roman, mai multor sfere de influenţă şi stă în umbra cîtorva personaje (sau grupuri de personaje) importante. Împreună cu Ferdîşcenko, face parte din echipa de bufoni a cărţii, avîndu-l în frunte pe Lebedev. Ca şi acesta din urmă, Keller e un balans, de mai mică amplitudine însă, între Bine şi Rău. Deşi e un declasat şi un scandalagiu, îl citeşte — între două chefuri — cu evlavie pe Bourdaloue, vestitul predicator francez din secolul al XVII-lea (lectura acestuia, purificatoare, precede „spovedania" pe care i-o face lui Mîşkin. Înainte de a se înfăţişa „judecătorului său" el trece prin furcile caudine ale severului sermonar). Keller aparţine şi grupului de ‚nihilişti' din roman (Burdovski, Ippolit, Doktorenko) împreună

Scanned with OKEN Scanner

cu care vine în delegație la Mîșkin în problema pretinsului „fiu al lui Pavlișcev". Adept deloc întîmplător al boxului englez, el este în general „un fervent admirator al Apusului", pe care îl indignează faptul că Lebedev „atacă cultura" și „face apologia barbariei din veacul al doisprezecelea" și care se delectează citind în ziare rezumatul dezbaterilor parlamentare. Keller constituie o caricatură brutală (și totuși simpatică) a tipului de occidentalist rus. În sfîrșit, el e un personaj din suita lui Mîșkin, sub a cărui autoritate morală escrocul se pune cu cele mai sincere intenții de „îndreptare". La rîndul său, prințul nu numai că manifestă față de el bunăvoință și încredere dar îl onorează chiar cu un „frate Keller" care pare să indice o afinitate. Fostul ofițer se leagă de și se înrudește cu Mîșkin prin partea lui ideală, schilleriană. El însuși se consideră, după cum am văzut, „aidoma unui cavaler medieval" (că prietenul său are „mai degrabă înclinațiile unui cavaler medieval", recunoaște mai tîrziu și Lebedev, deși îl critică). Autocompararea lui Keller cu un cavaler medieval survine (Partea a doua, XI) imediat după lunga scenă de pe terasa locuinței de vară a prințului (Partea a doua, VI—X) în cursul căreia (scena e de fapt o piesă în mai multe acte) Mîșkin e asociat prin aluzii de Aglaia cu Don Quijote și cu „cavalerul sărman" dintr-o baladă a lui Pușkin. Mîșkin și ‚vasalul' său Keller sînt așadar „frați" prin latura lor cavalerească.

KILIAN, Adolescentul, v. la Sokolski, N. I.

KINDER, Idiotul, v. la Ptițîn.

KIRILLOV, ALEXEI NILÎCI, Demonii. Inginer constructor (de poduri și șosele) în vîrstă de 27 de ani. Biografia personajului comportă, ca și aceea a lui Stavroghin, cu care se intersectează de mai multe ori, cîteva perioade bine delimitate (petersburgheză, europeană, americană etc.). Cu cinci ani în urmă (în raport cu prezentul acțiunii ce are loc după toate probabilitățile în 1870) se afla în orașul de pe malurile Nevei, în anturajul — dominat de bufonul Lebeadkin — lui Stavroghin, în care ocupa însă o poziție specială, de distanțare lucidă, critică. Crede a înțelege și demască fără ezitare ceea ce consideră a fi jocul lui Nikolai Vsevolodovici cu „șchioapa" (Maria Timofeevna Lebeadkina), văzînd în purtarea cavalerească, de „prinț" a lui Stavroghin doar o „nouă experiență". E și el de față, într-o numeroasă companie, în ziua în care Stavroghin se întoarce în apartamentul său principal după sinuciderea Matrioșei și în care, jucînd cărți și bînd ceai, pare — după cum remarcă cineva — bine dispus. E unul din martorii căsătoriei lui Nikolai Vsevolodovici cu „șchioapa". La Petersburg Kirillov are relații și cu Piotr Stepanovici Verhovenski. Pleacă apoi în străinătate ca să se perfecționeze în specialitate (perioada europeană). Aici, unde va petrece patru ani, îl întîlnește din nou pe Stavroghin, care îi predă lecții de ateism, și face cunoștință cu Șatov, împreună cu care traversează oceanul (intervalul american). În Lumea Nouă, Kirillov meditează intens, retras cu Șatov în aceeași carceră a gîndirii în care și unul și celălalt rumegă, despărțiți printr-o prăpastie, idei stavroghiene perfect opuse, făurindu-și în cele patru luni de claustrare concepția de care se leagă numele său: „Chestia asta a clocit-o el în America", îl informează Șatov, ca unul care a fost de față, pe cronicarul romanului, G-v. Revenind în Europa, Kirillov aduce cu el din Statele Unite ale Americii kirillovismul. În perioada europeană a biografiei sale, de după și dinaintea călătoriei peste ocean, se înfiripă și se reînnoiesc legăturile lui, destul de vagi totuși, cu emigrația politică. Membru al Societății încă de pe timpul vechii organizații, după întoarcerea din America face confesiuni complete, expunîndu-și noua concepție și mărturisindu-și intențiile. Încheie apoi cu organizația un pact, prin care acceptă să-și pună sinuciderea filozofică în serviciul „cauzei" (obligîndu-se să se omoare la o dată ce i se va indica în funcție de interesele conjuncturale ale mișcării și să lase o scrisoare de ‚acoperire' redactată împreună cu și sub supravegherea lui Piotr Verhovenski); „aproape nici nu aparține grupului lor" — e de părere Stavroghin. Primise cu toate acestea — după cum are grijă să-i reamintească Piotr Verhovenski — o sumă de bani pentru nevoi personale din partea Societății și i se transmit din cînd în cînd unele instrucțiuni „superficiale" (cum ar fi de pildă aceea de a-l supraveghea pe renegatul Șatov). În orașul capitală de gubernie ales în roman ca scenă a acțiunii (în care se desfășoară a patra și ultima perioadă a biografiei sale) Kirillov sosește cu puțin timp înaintea lui Stavroghin și a lui Piotr Verhovenski (de ultimul se despărțise cu numai zece zile în urmă în gubernia H-n). Venise — explică el lui Stepan Trofimovici Verhovenski, căruia avea să-i înmîneze un mesaj din partea fiului său Piotr — ca să construiască un pod de cale ferată și „Acum e în așteptarea răspunsului" (În realitate fusese desigur convocat de Verhovenski, care dorea să-l aibă în apropiere pentru eventualitatea că ar fi reușit să ‚soluționeze' cazul Șatov. În orașul în care se desfășoară acțiunea romanului Kirillov venise așadar pregătit să moară în orice clipă, la comandă.) Se în-

Scanned with OKEN Scanner

stalează şi el, ca şi Şatov şi — pentru o vreme — Lebeadkinii, vechile sale cunoştinţe petersburgheze, în casa Filippov, mutîndu-se apoi din imobilul propriu-zis, ca să fie mai departe de scandalurile căpitanului Lebeadkin, în pavilionul de lemn din curte (unde locuia şi „o bătrînă surdă", ruda proprietarului, ce-l ajuta să se gospodărească). În acest pavilion oarecum izolat de corpul clădirii va primi Kirillov rînd pe rînd vizitele lui Stavroghin, Piotr Verhovenski, Şatov. În el va aştepta să i se comunice termenul — în conformitate, după cum zice, cu „înţelegerea noastră" — şi tot în el, după asasinarea lui Şatov, se va sinucide, puternic presat de ‚călăul' său Verhovenski. ● „Adu-ţi aminte de ceea ce ai însemnat dumneata pentru mine, Stavroghin." Rolul acestuia în cristalizarea kirillovismului este subliniat de Şatov în rechizitoriul pe care i-l face „dascălului" său (al lor !) în scena explicaţiei nocturne : „în timp ce sădeai în inima mea ideea dumnezeirii şi a patriei, în acelaşi timp, sau poate chiar în aceleaşi zile, umpleai de venin inima acestui nenorocit, acestui maniac, Kirillov... Cultivai în el minciuna şi negaţia şi i-ai împins raţiunea pînă la marginea nebuniei... Du-te şi-l vezi acum, este opera dumitale...". ‚Lecţiile' lui Stavroghin găsesc însă un teren pregătit, în orice caz favorabil. O mai veche şi dureroasă experienţă familială, legată de fratele lui „mai mare", l-a sensibilizat se pare pentru totdeauna pe Kirillov în raport cu problema şi realitatea morţii. Frate care „a murit acum şapte ani", precizează Alexei Nilici, pe atunci în vîrstă de 20 (evenimentul e deci anterior întîlnirilor — de la Petersburg şi din Europa — cu Stavroghin). E greu de crezut că scriitorul a evocat acest personaj numai ca să justifice, într-o împrejurare, expansivitatea într-adevăr neobişnuită a necomunicativului Kirillov faţă de cronicar, căruia îi spune că seamănă „extraordinar" cu fratele decedat. (Profesionist abil, Dostoievski ar fi putut născoci oricînd un ‚truc' pentru a motiva, într-o anumită scenă, pofta de vorbă şi iniţiativa în discuţie a taciturnului său erou.) Se poate dimpotrivă presupune că celălalt Kirillov, fratele mai mare, este investit de autor cu o importantă funcţie de înrîurire (asemănătoare aceleia pe care o va avea Markel în raport cu viitorul Zosima în Fraţii Karamazov). Nu în sensul că ar fi exercitat — după cum pare a crede cronicarul — „o influenţă puternică" asupra „concepţiilor" eroului de roman Kirillov (influenţă pe care acesta o neagă, precizînd că fratele lui „vorbea puţin", „aproape deloc"). Ci în acela că soarta lui tragică de tînăr mort la douăzeci şi ceva de ani, cu tot ceea ce ea implică pentru cel în cauză (ca teroare a sfîrşitului implacabil) şi pentru cei din jurul lui ca disperare a neputinţei de a ajuta, i-a dat fratelui supravieţuitor prilejul să cunoască direct, pe viu întreaga mizerie a condiţiei umane dominate de teama de moarte, să înţeleagă prin proprie experienţă că „viaţa este suferinţă", „că viaţa este spaimă şi omul e nefericit" : „Acum totul nu-i decît suferinţă şi frică — va spune mai tîrziu Kirillov. Acum omul ţine la viaţă, pentru că ţine la suferinţă şi la frică. Aşa este construită acum lumea. Acum viaţa i se înfăţişează omului în chip de suferinţă şi frică, aici e toată minciuna. Astăzi omul încă nu este om adevărat." Scopul lui Kirillov e tocmai transformarea omului şi a condiţiei sale : „Va veni un om nou, fericit şi mîndru, omul căruia îi va fi absolut indiferent dacă va trăi sau nu ; acesta va fi omul nou. Cine va învinge suferinţa şi frica, acela va deveni el însuşi Dumnezeu. Iar celălalt Dumnezeu nu va mai exista". Fratele mai mare al lui Kirillov reprezintă umbra existenţială a ideologului. În cristalizarea kirillovismului rolul decisiv l-a jucat însă chiar Kirillov. Teoria sa este în primul rînd rodul cugetărilor proprii, independente din America. Kirillov nu e decît în parte „opera" lui Stavroghin. Căci dacă Şatov e discipolul fanatic şi fidel, prin excelenţă conservator, Kirillov — pornind de la cu totul alte premise (oferite tot de magistrul proteic şi perfid) e discipolul creator. De la lecţiile de ateism general ale lui Nikolai Vsevolodovici la concepţia precisă despre omul-Dumnezeu a lui Kirillov e o cale lungă, pe care ultimul a străbătut-o singur, bizuindu-se numai pe forţele sale. Stavroghin însuşi recunoaşte implicit contribuţia majoră a discipolului său atunci cînd, adresîndu-i-se acestuia, vorbeşte de „gîndul dumitale (s.n.)". ● Care este conţinutul acestui „gînd" ? Personajul porneşte de la ideea că Dumnezeu e necesar şi trebuie să existe dar nu există. Contradicţia i se pare insuportabilă — „Cum de nu înţelegi — îl apostrofează el pe Piotr Verhovenski — că un om stăpînit de asemenea două idei nu poate rămîne în viaţă ?" — şi chiar s-ar fi sinucis din pricina acestei contradicţii („Nu înţeleg cum a putut pînă acum un ateist, ştiind că nu există Dumnezeu, să nu se omoare imediat") dacă nu ar fi „descoperit" că „Dacă nu există Dumnezeu, atunci eu sînt Dumnezeu (s.n.)". Nu va renunţa la sinucidere dar acum va recurge la ea pentru a-şi afirma „voinţa suverană absolut liberă". Căci prin dispariţia divinităţii — raţionează Kirillov — „întreaga voinţă a devenit a mea". Vechea sete de putere a eroului dostoievskian îşi află îm-

Scanned with OKEN Scanner

plinirea supremă în visul omului-Dumnezeu, instalat în locul lăsat vacant de o providență a cărei existență nu mai poate fi acceptată. Însă dumnezeirea trebuie (necesitate interioară) demonstrată : „E posibil ca nimeni din toată planeta aceasta, desființîndu-l pe Dumnezeu și crezînd în puterea absolut liberă a voinței sale suverane, să nu îndrăznească să-și afirme această voință absolut liberă, în sensul ei integral ? Ca și cum un sărac ar primi o moștenire și speriindu-se n-ar îndrăzni să se apropie de sac, considerîndu-se neînstare de a-l stăpîni. Vreau să-mi afirm voința absolut liberă" — conchide personajul. Care în Carnete se exprimase cu și mai multă claritate : „nu pot să accept ideea că sînt Dumnezeu, fără să mă manifest ca atare" („Не могу перенести идеи что я бог, без проявления"); „nu pot să nu-mi manifest voința mea absolut liberă, dacă mă consider Dumnezeu", „să-mi manifest voința prin cea mai înaltă manifestare" (sinuciderea), căci a omorî pe altul — cum îi propune Neceaev-Verhovenski — constituie cea mai joasă manifestare, „punctul inferior extrem al voinței mele absolut libere" (susține Kirillov deja în textul definitiv al romanului). Din punctul de vedere al personajului, „Libertatea deplină" va deveni posibilă „abia atunci cînd omului îi va fi absolut egal dacă trăiește sau dacă nu trăiește" : „Cine va învinge suferința și frica (adică pe Dumnezeu, „care este suferința fricii de moarte"), va deveni el însuși Dumnezeu". Kirillov — primul care „a ajuns conștient de aceasta" — se sinucide „pentru a începe și a demonstra". A „demonstra" posibilitatea libertății depline și a „începe" o nouă eră în istoria umanității în care omul regenerat fiziceşte să fie „domn și împărat". Kirillov, „l'ahtée qui rêve d'imiter le Christ" (Jacques Catteau), dorește să mîntuie omenirea de suferință și se sacrifică pentru această mîntuire. În el — remarca Dostoievski într-un proiect de prefață la roman — se exprimă ideea populară a sacrificiului de sine imediat pentru a face să triumfe adevărul. După autosuprimarea lui Kirillov, constructorul de poduri care încearcă să arunce o punte spre semeni, deschizătorul de drum, primul om-Dumnezeu, ceilalți nu se vor omorî, ci — voințe unice în univers — vor trăi „în gloria cea mai sublimă". Eliberat de frica de moarte, care-i înnegurează trecerea pe acest pămînt, omul devine apt pentru fericire : „Omul e nefericit pentru că nu știe că este fericit ; numai de aceea. Asta-i tot, tot ! Cine izbutește s-o afle devine îndată, imediat, în aceeași clipă fericit" ; „moartea nu există", numai „Viața există", proclamă Kirillov, care visează să atingă clipa „cînd timpul încetează brusc să curgă și vine veșnicia" („veșnicia vieții de aici"). Personajul însă nu numai că visează să atingă această clipă, ci o și atinge, ca Faust. „Se pare că ești foarte fericit, Kirillov" — observă, surprins și poate cu invidie, Stavroghin, și celălalt confirmă, mărturisind că a avut revelația fericirii recent, într-o noapte de marți spre miercuri, la ora două și treizeci și șapte de minute (cînd a și oprit ceasul, ca să marcheze „clipa" interminabilă). „Totul e bine", monologhează în extaz personajul, bucuros că frunza există și recunoscător păianjenului de pe perete „pentru faptul că umblă". (păianjenul simbolic al demonilor dostoievskieni — Svidrigailov, Stavroghin etc. văd păianjeni — îi apare lui Kirillov în plin extaz !) Iarna, copil fiind, își amintește eroul, obișnuia să-și închipuie închizînd înadins ochii „o frunză de un verde suculent și viu, cu nervuri, strălucind în bătaia soarelui sclipitor". Personajul neagă că a vrut să facă o alegorie și totuși, în contextul romanului, o alegorie este. În iarna morții pentru care e de mult pregătit, Kirillov contemplă fericit frunza vieții, are sentimentul intens, debordant al vieții pline de sevă, strălucitoare, căreia îi consacră un cult aproape mistic. „Pariez că pînă la următoarea mea vizită — îi spune Stavroghin — o să ajungi să crezi și în Dumnezeu". După părerea lui Piotr Verhovenski, Kirillov crede deja, „mai mult chiar decît un popă". Lui Șatov, care-l suspectează de epilepsie, îi mărturisește că există clipe („nu durează decît cinci sau șase secunde, nu mai mult") în care simte „brusc prezența armoniei veșnice, deplin atinse" : „Este un sentiment clar și indiscutabil. Ai brusc senzația că simți natura în toată plenitudinea ei și te surprinzi îndată spunînd : da, e adevărat. Zidind lumea, Dumnezeu la sfîrșitul fiecărei zile de creație a zis : «Da, e adevărat, e bine». Nu este... nu e înduioșare, ci numai așa, bucurie. Nici că ierți ceva, pentru că nu mai ai ce ierta. Nici iubire nu este, o nu ! — e ceva deasupra iubirii ! E înfricoșător mai ales că e atît de limpede și e atîta bucurie. Dacă ține mai mult de cinci secunde sufletul n-o mai suportă și trebuie să dispară. În aceste cinci secunde trăiesc o viață și pentru ele îmi voi da întreaga viață, pentru că merită. Ca să suporți zece secunde, trebuie să te transformi fiziceşte". Pentru omul care a învins teama de moarte lumea întreagă iese strălucitoare dintr-un imens con de umbră. Acceptarea liberă a sfîrșitului iminent determină, și oferă, o compensație, o accelerare extraordinară a pulsului trăirii. ● Deprins printr-un dur antrenament al vo-

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

inţei să ignore moartea prin acceptarea ei în fiecare clipă, Kirillov — un paraşutist gata oricînd să sară în gol la comandă — începe să se transforme el însuşi (inclusiv fiziceşte), dar în sens contrar aceluia anticipat în teoriile sale. Calităţile umane, unele chiar de excepţie, nu lipsesc, cu toate acestea, personajului. Aflat de obicei într-o stare de „încordare ursuză", are cîteodată „un aer naiv" iar pe faţa lui apare uneori „cea mai copilărească expresie". Ştie să rîdă „senin şi voios" şi, vizitîndu-l, Stavroghin îl surprinde jucîndu-se cu mingea cu copilul, nepotul bătrînei, colocatara lui din pavilion (a cărei noră va muri la spital). Subliniind latura infantilă a eroului, mingea, aparţinînd lui Kirillov şi cu ajutorul căreia acesta (om dintr-o bucată !) face exerciţii de întărire a şirei spinării, îndeplineşte (v. mai jos) şi o altă funcţie. Bun, generos — o apără pe „şchioapă" smulgîndu-i nagaica din mînă brutalului căpitan Lebeadkin şi deşi „sărac, aproape cerşetor" îl ajută pe Şatov cu ce poate, punîndu-i la dispoziţie ceai şi apă fierbinte din samovarul lui veşnic în clocot, oferindu-i o pernă, cîte ceva de mîncare şi chiar bani — o rublă sau două — în noaptea în care prietenului său îi naşte nevasta ; „un original nemaipomenit", „un om dintr-o bucată", îl defineşte Piotr Verhovenski pe Kirillov, pe care însuşi Stavroghin „îl respecta". „O, ce fel de om ai fi dumneata, Kirillov !", exclamă cu entuziasm şi admiraţie Şatov, „dacă ai putea să renunţi la fanteziile dumitale groaznice şi la aiureala dumitale ateistă...". Personajul, compact, ‚plin' de ideea lui, pe care o trăieşte continuu cheltuind pentru ea forţe într-adevăr uriaşe, unul din cele mai puternice caractere ale operei dostoievskiene, nu poate însă să renunţe. El merge pe drumul său — o linie perfect dreaptă — pînă la capăt, cu o decizie de automat sau de lunatic, supra- (şi chiar sub-) omenească. Ca şi Stavroghin sau Piotr Verhovenski, Kirillov suportă un accentuat proces de dezumanizare, de reificare şi de inanimare. În locul semizeului promis de utopia kirilloviană despre omul viitorului apare sălbaticul, marioneta şi mumia. Claustrarea şi necomunicativitatea (în ultimii patru ani — precizează personajul — „nu prea am avut contact cu oamenii", „am vorbit foarte puţin căutînd să nu mă întîlnesc cu nimeni") sînt simptome ale dezumanizării specifice lui Kirillov. Alte simptome ale aceluiaşi fenomen, precum amnezia sau exprimarea incorectă în limba maternă (trăsătură bizară şi inexplicabilă la nişte oameni culţi), pot fi surprinse şi la Stavroghin. Ca şi acesta, Kirillov e „cam uituc" şi vorbeşte (celălalt scria) rău ruseşte, confundînd cuvintele soacră şi noră. Aproape nu mănîncă, mulţumindu-se să bea toată noaptea ceai, se culcă spre ziuă şi se trezeşte exact la ce oră vrea, cu o precizie de ceasornic. Are un aer „absent" şi vorbeşte „sacadat". Chiar fixarea lui lipsită de supleţea şi nestatornicia unei inteligenţe vii asupra unei singure idei sugerează o rigiditate de automat programat pentru o anumită operaţie : „Toţi ceilalţi se gîndesc la un lucru, apoi trec imediat cu gîndul la alt lucru. Eu — mărturiseşte eroul — nu pot să mă gîndesc şi la altceva ; o viaţă întreagă mă gîndesc numai la un singur lucru. Dumnezeu m-a chinuit toată viaţa..." Ca şi Piotr Verhovenski, Kirillov pare uneori o sinistră păpuşă mecanică. Asemenea celuilalt, căruia nu întîmplător îi ‚pasează' mingea lui de gimnastică (obiect în care inertul şi viul coexistă mai mult poate decît în oricare altul), personajul e un ansamblu de fiinţă şi de inanimat. Relaţiile cu Verhovenski scot şi mai puternic în evidenţă aspectul de manechin al lui Kirillov, care se lasă manevrat cu indiferenţă — un mecanism pus în mişcare de un altul. În Carnete, unde e menţionat pentru prima oară tîrziu (la 12 septembrie 1870) sub numele de Inginerul, Kirillov apare (cu ideea fixă a sinuciderii în cap, ce-i drept) ca executant al lui Neceaev-Verhovenski. Un executant al acestuia rămîne de fapt personajul şi în roman, unde îl supraveghează pe Şatov şi îl adăposteşte pe Fedka-ocnaşul, lăsîndu-se dus şi la onomastica lui Virghinski ca să joace la „ai noştri" rolul misteriosului „inspector" (membru delegat al Societăţii), a cărui sosire în oraş, anunţată de Verhovenski, era aşteptată de toţi cu emoţie. Ultima scrisoare (prin care îşi asumă uciderea lui Şatov) îi este dictată, ca unui şcolar, tot de Piotr Verhovenski iar de sinucis se sinucide, controlat pas cu pas pînă la ultima clipă, la data indicată de asemenea de acesta. E drept că, pregătit oricum să moară, lui Kirillov îi putea fi indiferentă ziua în care trebuia să îndeplinească o simplă formalitate, apăsînd pe trăgaci (după cum îi putea fi indiferent şi faptul că acea zi urma să fie stabilită de alţii, după calendarul intereselor şi acţiunilor organizaţiei, personificată de Piotr Verhovenski). Cu toate acestea, moartea lui în funcţie de verdictul şi sub supravegherea neîncrezătoare a lui Piotr Verhovenski transformă într-o anumită măsură sinuciderea în execuţie. Omul-Dumnezeu devine victima mediocrului Verhovenski. Libertatea de atîtea ori proclamată de erou îl aduce de fapt pe acesta în situaţia de marionetă (Şi totuşi, ca o nouă dovadă că scriitorul ştie să nu exagereze niciodată într-o direcţie sau alta —, tocmai în momentul în care Kirillov seamănă mai mult

cu un manechin, în odaia în care se închide ca să moară şi în care Verhovenski, nerăbdător şi incredul, intră ca să vadă ce se întîmplă — căci împuşcătura se lăsa aşteptată — el se umanizează şi se copilăreşte brusc : latura infantilă a personajului iese din nou la iveală, muşcîndu-l de deget pe intrus. Surprinzătorul gest al lui Kirillov reprezintă amănuntul genial ce însufleţeşte personajul şi îi face credibilă atitudinea. Marele, nesfîrşitul regret pentru viaţa pe care o iubeşte atît de mult şi pe care e condamnat să o părăsească chiar acum explodează, deviat, sugrumat, surdinizat în această imprevizibilă reacţie de răzbunare copilărească îndreptată împotriva omului care îi aminteşte prin prezenţa sa că este condamnat şi care supraveghează împlinirea verdictului. Pentru Kirillov, Verhovenski reprezintă portărelul morţii sale ; căruia, în momentul scadenţei, muşcîndu-l de deget, îi joacă o ultimă farsă. Această măruntă răzbunare copilărească, această derutantă figură strengărească, exprimînd ‚ciuda' celui care trebuie să moară, arată în acelaşi timp cît se poate de limpede că nici unui om, niciodată, nu-i va putea fi „absolut egal dacă trăieşte sau dacă nu trăieşte". Punîndu-şi ideea în aplicare, Kirillov totodată şi-o dinamitează. Murind, supraomul redevine om, şi chiar copil). Dezumanizat, reificat, inanimat, personajul îl reprezintă în acelaşi timp pe Thanatos. Kirillov, cel care a pus între paranteze moartea, ne face s-o simţim în fiecare clipă. Autorul imnului de slavă adresat vieţii („E bine că există frunza. Totul e bine") are un aer iremediabil funerar. Ca martor al lui Stavroghin la duelul cu Gaganov e conştiincios, indiferent şi ‚profesional' ca un cioclu ; „ai o figură fatală" — îi va spune Piotr Verhovenski obligîndu-l să se declare asasinul lui Şatov. Omul care a învins moartea seamănă cu un cadavru : „zvelt şi uscăţiv", „decent îmbrăcat, oacheş", Kirillov avea faţa „cam pămîntie" şi „ochi negri fără nici un licăr". Suferind de amnezie şi începînd să ‚uite' să vorbească (cînd vorbeşte cursiv parcă recită un text învăţat pe dinafară) el prefigurează cadavrele din Bobok. ● Transformînd ateismul într-o nouă religie, Kirillov exprimă în acelaşi timp visul satanic al detronării lui Dumnezeu. Din acest punct de vedere el este „demonul" cel mai primejdios. Tragic şi redutabil, măreţ şi grotesc, personajul nu este menajat de scriitor. În scena discuţiei cu Verhovenski (de dinaintea sinuciderii) partitura gravă a lui Kirillov (care îşi expune pentru ultima oară teoriile) este nu numai opusă partiturii comice a celuilalt (care, ţintuit în planul exclusiv practic al lucrurilor, se întreabă mereu dacă Kirillov se va omorî după cum a promis, sau nu) ci şi subminată de aceasta din urmă. Episodul sinuciderii propriu-zise e un lanţ de ‚şotii'. Apucîndu-se să redacteze scrisoarea (împreună cu Verhovenski) personajul e cuprins de irezistibila poftă de a fi sarcastic, simte tentaţia — teribilism de licean — de a scoate limba la adresa lumii întregi. Retrăgîndu-se apoi în camera învecinată, îl ‚păcăleşte' pe călăul său, făcîndu-l să aştepte în zadar împuşcătura, se ascunde după dulap, în fine îl muşcă de deget. Personaj eroic, puternic, dintr-o bucată, Kirillov este totodată şi unul din acei „oameni de carton" de care vorbeşte Şatov (efectul contrastului e acela produs de o imensă halteră ridicată cu dezinvoltură cu o singură mînă). Libertatea sărbătorească a omului fără Dumnezeu rămas singur cu propria sa voinţă în univers se transformă în sclavie (faţă de celălalt, faţă de sine însuşi), orgoliul vasalului înscăunat în locul suzeranului său se prăbuşeşte în umilinţă. Indiferenţa faţă de moarte se dovedeşte a nu fi decît o prostituţie a acceptării ei în orice clipă. Supraomul degenerează în subom. ● Ideile lui Kirillov despre человекобога îşi au punctul de plecare — se arată în ed. acad., vol. 12, p. 221 — în unele dispute din cercul lui Petraşevski, dispute în cadrul cărora, pe lîngă acesta, se mai evidenţiaseră N. A. Mombelli (1823 — 1891) şi N. A. Speşnev (1821—1882). Ca prototip al lui Kirillov, L. Grossman l-a propus pe K. I. Timkovski (1814—1881), fost petraşevist şi el, caracterizat în timpul anchetei de Dostoievski „ca una din acele inteligenţe excepţionale care, dacă aderă la o anumită idee, aderă în aşa fel, încît ea ajunge să le domine pe toate celelalte, în detrimentul lor". După părerea noastră, Kirillov îl exprimă parţial şi pe tînărul Dostoievski. De profesie inginer ca şi scriitorul, personajul din Demonii are exact vîrsta pe care o avea Dostoievski în anul arestării sale (27). Ciudăţenia lui Kirillov e a scriitorului însuşi din prima sa fază de creaţie, după cum a lui Dostoievski — ironizat din această cauză de Bielinski — e şi entuziasmul, laic totuşi, faţă de Hristos al eroului literar, în gura căruia autorul Demonilor pune fraze întregi dintr-o celebră — acum — scrisoare a sa către von Vizina.

KISLORODOV, Idiotul. Personaj evocat într-un paragraf din Confesiunea lui Ippolit Terentiev, citită la aniversarea prinţului Mîşkin (începutul / prima jumătate a lunii iunie — al doilea an al acţiunii romanului). Student în medicină, l-a consultat cu 8—9 zile în urmă pe adolescentul bolnav de tuberculoză care i se adresase (era probabil una dintre cunoştinţele lui)

Scanned with OKEN Scanner

pentru că voia să i se spună „fără înconjur şi menajamente", drept în faţă „tot adevărul". Ceea ce Kislorodov, „materialist, ateu şi nihilist", o va face fără pic de ezitare şi chiar cu „vădită plăcere", pronosticîndu-i lui Ippolit că nu mai are de trăit decît o lună (sau „poate ceva mai mult" dacă împrejurările îi vor fi favorabile) şi explicîndu-i pe deasupra că nu este exclus să moară „şi mai curînd", eventual „subit, chiar mîine de pildă". În sprijinul acestei ultime posibilităţi citează un caz petrecut „chiar alaltăieri, la Kolomna" (cartier al Petersburgului) unde „o tînără femeie, bolnavă de ftizie (...), simţindu-se deodată rău în momentul cînd se pregătea să iasă după tîrguieli, s-a întins pe o canapea, a scos un suspin şi a murit". „Toate astea mi le-a spus (...) cu o nepăsare ostentativă — îşi aminteşte autorul Confesiunii —, vrînd să sublinieze parcă lipsa lui de sensibilitate faţă de asemenea fenomene şi avînd aerul că-mi face o mare onoare prin aceasta, adică arătîndu-mi că mă consideră şi pe mine o fiinţă superioară, aidoma cu el ; o fiinţă care neagă totul şi căreia nu-i pasă de nimic, nici chiar de propria ei moarte". Kislorodov, personaj caricatural şi nume ironic (de la Кислород = oxigen) se adaugă în roman grupului de „pozitivişti contemporani" (ar fi putut să-l însoţească şi el pe Burdovski la Mîşkin !) din care se desprinde Ippolit. Prin verdictul său brutal, prin discuţia pur ‚ştiinţifică' pe care o are cu bolnavul muribund, el îi răpeşte acestuia (în loc să-i dea) oxigenul ultimei speranţe.

KLOPSTOCK, IVAN IVANOVICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, S.S.

KNIFF, Idiotul, v. la Ivolghin, G.A.

KOBÎLEATNIKOV (mamă şi fiică), Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R.R.

KOH, Crimă şi pedeapsă. Omul care zădărniceşte prima încercare a lui Raskolnikov de a părăsi locul crimei începînd să urce scările exact în clipa în care ucigaşul se pregătea să coboare : „Puse piciorul pe scară, dar din nou auzi paşi. Zgomotul venea de departe, de la capătul de jos al scării. Mai tîrziu îşi aducea aminte cum bănuise, dintru început, fără să ştie de ce, că aceşti paşi se îndreptau neapărat acolo, spre etajul patru, la bătrînă. De unde îi venise această presimţire ? Să fi fost atît de deosebit şi de semnificativ sunetul acestor paşi ? Erau paşi grei, egali, omul nu se grăbea defel. Iată-l că a trecut de etajul întîi, iată-l mai sus, paşii răsună tot mai tare şi mai tare ! Se aude şi respiraţia grea a celui care urcă. Iată-l la etajul trei... Vine aici ! Raskolnikov simţi că înlemneşte, ca în unele coşmaruri, cînd ai impresia că eşti urmărit de aproape de cineva care vrea să te omoare, că acuşi te ajunge, şi totuşi rămîi ţintuit locului şi nu-ţi poţi mişca nici măcar un deget. În sfîrşit, cînd omul începu să urce la etajul patru, Raskolnikov tresări şi izbuti să se strecoare la iuţeală înapoi în locuinţă şi să tragă uşa. Puse mîna pe zăvor şi-l împinse binişor, fără zgomot. Îl ajuta instinctul. Apoi se pitulă lîngă uşă abia ţinîndu-şi răsuflarea. Musafirul nepoftit ajunse la uşă. Amîndoi stăteau acum faţă în faţă, aşa cum stătuse el adineauri cu bătrîna, cînd îi despărţea numai uşa şi el trăgea cu urechea". Primului vizitator „nepoftit" i se alătură în scurt timp un al doilea, studentul Pestreakov, venit şi el cu treburi la cămătăreasă (cei doi se mai văzuseră la „Gambrinus", unde studentul îi cîştigase — după cum îi reaminteşte lui Koh — trei partide de biliard la rînd). Înzestrat cu un spirit de observaţie mai ascuţit (se pregătea să devină judecător de instrucţie !), ultimul sosit descoperă din felul în care joacă uşa zgîlţîită întruna de nerăbdătorul lui tovarăş că aceasta nu era închisă decît cu zăvorul, deci pe dinăuntru, şi, convins că „s-a întîmplat ceva", dornic totodată să se remarce în acest prim caz ‚al său', aleargă să aducă portarul, plantîndu-l pe greoiul la trup ca şi la minte Koh pe palier, pentru orice eventualitate. Koh şi Pestreakov reuşesc să-l prindă imediat după crimă pe Raskolnikov într-o capcană ce pare fără soluţie dar din care eroul scapă totuşi pînă la urmă datorită pe de o parte impacienţei anxioase a lui Koh (părîndu-i-se că studentul întîrzie să se întoarcă, el îşi părăseşte postul de pază şi coboară la rîndu-i scările), pe de alta unei pure întîmplări (apartamentul în reparaţie de la etajul doi abia părăsit în fugă de cei doi tineri zugravi care se urmăreau într-o hîrjoană copilărească îi oferă în ultima clipă, cînd glasul şi paşii lui Pestreakov şi ai însoţitorilor săi, Koh şi portarul sau portarii, se auzeau deja lămurit pe scară, o nesperată ascunzătoare). Dacă n-ar fi plecat şi el după portar, Koh ar fi putut fi a treia victimă a lui Raskolnikov ; înţelegînd primejdia prin care trecuse, „se cruceşte cu amîndouă mîinile" şi promite „să dea un acatist, după obiceiul rusesc". Personaje-cuplu (numele lor aproape că rimează), Koh şi Pestreakov inaugurează acea lungă hărţuire a criminalului de către semenii lui. Ceea ce urmează îl ‚răzbună' într-un fel pe Raskolnikov, căci prea zeloşii detectivi amatori sînt reţinuţi la poliţie şi anchetaţi. A treia zi după săvîrşirea omorului ei mai erau încă interogaţi. Razumihin, în discuţia lui cu Zosimov de la căpătîiul eroului bolnav, le ia apărarea şi critică „logica"

Scanned with OKEN Scanner

unor demodaţi reprezentanţi ai legii iar Nicodim Fomici, adresîndu-se colegului şi subalternului său Ilia Petrovici, le dovedeşte nevinovăţia, invocîndu-le alibiurile : Pestreakov „a fost văzut în clipa cînd intra în gang de doi portari şi de o tîrgoveaţă : era însoţit de trei prieteni, s-a despărţit de ei la intrare şi de faţă cu prietenii lui l-a întrebat pe portar unde locuieşte bătrîna. Ar fi întrebat el unde locuieşte bătrîna dacă ar fi venit cu intenţia de a o ucide ? Cît despre Koh, el, înainte de a se duce la bătrînă, a stat o jumătate de oră la argintar şi a plecat de la el exact la ora opt fără un sfert. Acum judecă şi dumneata..." Dacă Pestreakov, al cărui „glas sonor şi vesel" contrastează cu răcnetele înfundate, „ca din butoi" ale celuilalt vizitator („trebuie să fie un om foarte tînăr" — încearcă să şi-l închipuie de după uşă Raskolnikov), venise la cămătăreasă ca orice student sărac, ca să amaneteze şi să facă astfel „rost de ceva bani", Koh, pesemne „un om autoritar" judecînd după vociferările lui, „gras şi mare" (după cum îl trădează răsuflarea lui grea — din cauza ‚paravanului' ambii vizitatori rămîn ‚nevăzuţi' în singura scenă în care participă în mod direct la acţiune), întreţinea relaţii de afaceri şi personale strînse cu Aliona Ivanovna, la care se simţea „ca la el acasă". „Un şnapan", îl caracterizează Razumihin : „cumpăra de la bătrîna amanetele nerăscumpărate" şi chiar „polite". Că se ocupa cu astfel de lucruri şi că era un intim al cămătăresei o arată şi faptul că recunoaşte cerceii găsiţi de Mikolka Dementiev şi indică persoana care îi amanetase („iar individul a dovedit fără putinţă de tăgadă că obiectul îi aparţine"). Koh e, din punct de vedere compoziţional, un satelit al lui Lujin, iar Pestreakov, pe care propriile deducţii şi posibilitatea unor iminente investigaţii îl entuziasmează, reprezintă prima ipostază, simpatică şi juvenilă, a anchetatorului, întruchipat apoi, cu alte trăsături, mai bătrîneşti şi mai viclene, de Porfiri Petrovici.

KOLBASNIKOV, Fraţii Karamazov. Profesorul de limbi clasice al lui Kolea Krasotkin, elevul „cel mai tare la latină" dar care, deşi excelează la această materie, o consideră inutilă (din moment ce „clasicii au fost traduşi în toate limbile"), „introdusă numai ca măsură poliţienească", „ca să îndobitocească lumea". Mai degrabă un ‚cîrnăţar' (după cum îl înjoseşte propriul nume, de la Колбас = cîrnat) dornic de căpătuială decît un adevărat dascăl — profesorul însuşi face o proastă reclamă obiectului pe care îl predă, subminînd interesul copiilor pentru învăţarea limbilor vechi : „în privinţa traducerilor din clasici (...) a spus exact acelaşi lucru în faţa clasei a treia", adevereşte Kolea Krasotkin. Împotriva căruia, după „povestea cu gîsca", Kolbasnikov (spre deosebire de Dardanelov, celălalt profesor numit în roman, care ia apărarea băiatului) se arată „cel mai înverşunat" : „acum e furios, se repede la toată lumea ca un măgar turbat", îl informează Kolea pe Iliuşa în duminica de la începutul lui noiembrie (Cartea a zecea, V). Cauza acestei negre dispoziţii e „că s-a însurat" : mireasa e „frumoasă ca mumapădurii" iar Mihailov, tatăl miresei „i-a dat numai o mie de ruble zestre". Evenimentului, „cei dintr-a treia" (clasa lui Kolea Krasotkin) i-au dedicat o epigramă foarte gustată de autorii ei şi din care Kolea reproduce cu evidentă mulţumire primele două versuri : „Mare dăndănaie într-a treia : cică/Alde Kolbasnikov ar fi ginerică."

KOLEA, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladov, K.

KOLEA, Idiotul, v. la Ivolghin, N.A.

KOLEA, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N.I.

KOLPAKOV, Idiotul. v. la Mîşkin, N.L.

KONDRATIEVA, Fraţii Karamazov, v. la Smerdeaşciaia.

KONEV, VASILI VASILICI, Idiotul, v. la Rogojin, P.S.

KORNEPLODOV, PAVEL PAVLOVICI, Fraţii Karamazov, v. la Karamazov, D.F.

KOROVAEV, Demonii, v. la Lebeadkin.

KOROVKIN, Fraţii Karamazov, v. la Karamazov, I.F.

KOSEL, Crimă şi pedeapsă, v. la Lieppewehsel.

KOSTEA, Idiotul, v. la Lebedev, K.

KOSTEA, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N.I. şi la Krasotkina.

KRAFT, Adolescentul. Unul din cei mai bizari sinucigaşi din opera lui Dostoievski, din familia personajelor călăuzite nu de „o simplă concluzie logică" ci de „o concluzie care s-a transformat într-un sentiment (s.n)". Raţionament şi trăire sînt una pentru un om de felul lui Kraft, care „s-a împuşcat de dragul unei idei". Ajungînd la încheierea că „ruşii sînt un popor de rasă inferioară şi că, prin urmare, cînd eşti rus, nu meriţă să trăieşti" (avea „o întreagă teorie savantă" în acest sens), eroul, rus în ciuda numelui (rus sută la sută prin onestitatea şi curajul autoexigen-

Scanned with OKEN Scanner

ței la scară națională, prin capacitatea asumării ideilor, prin graba spre faptă), își pune capăt vieții cu o lipsă de ezitare ce ne arată cît de convins este el de propria sa demonstrație. ‚Demonstrația' este de fapt a lui P.I. Ceaadaev (1794—1856), care în celebrele sale Scrisori filozofice adresate unei doamne afirmase: „Noi nu aparținem nici uneia din marile familii ale neamului omenesc; noi nu aparținem nici Apusului, nici Răsăritului, și la noi nu există nici un fel de tradiție (...) Creștem, dar nu ne maturizăm; înaintăm, dar urmînd o linie strîmbă, care nu duce la țel (...) Noi aparținem acelor nații care parcă nu intră în alcătuirea umanității (...) În sîngele nostru există ceva ostil oricărui progres adevărat (...) Experiența timpului este nulă pentru noi. S-ar spune, văzîndu-ne, că legea generală a umanității a fost revocată în cazul nostru. Solitari în lume, noi n-am dăruit nimic lumii și n-am învățat nimic de la ea; n-am vărsat o singură idee în masa ideilor omenești: n-am contribuit cu nimic la progresul spiritului uman, și am desfigurat tot ce ne-a revenit din acest progres. Nimic, de la începutul existenței noastre sociale, n-a emanat de la noi pentru binele oamenilor; un singur gînd folositor n-a încolțit pe solul steril al patriei noastre, un singur adevăr important n-a țîșnit din mijlocul nostru; nu ne-am dat osteneala să inventăm noi înșine ceva, și din ceea ce au inventat alții noi n-am împrumutat decît aparențele înșelătoare și luxul inutil." În felul său paradoxal, melancolicul disperat Kraft face un gest de patriotism. Profund tragic, rupt din blocul personalității lui Kirillov, ca și acesta, Kraft se află „sub înrîurirea unei idei dominante" (De aici probabil antipatia lui față de Versilov, în legătură cu care emite opinii violent negative; „om de caracter, cu convingeri neclintite", masiv și fanatic, Kraft, care crede în raționamentul lui pînă la a apăsa firesc, în chip de concluzie, pe trăgaci, și Versilov, dezbinat lăuntric, sceptic, incapabil întreaga viață să dobîndească o credință, reprezintă structuri perfect opuse). De „o bunătate și o delicatețe neobișnuite", personajul respiră „o prea mare liniște sufletească, ceva care semăna a orgoliu ascuns, poate chiar inconștient". Orgoliu individual, al celui ajuns în posesia unui ‚adevăr' pentru care merită să mori, și orgoliu etnic, neacceptînd pentru ai săi un loc oarecare sub soare. Sub o înfățișare „modestă și liniștită" Kraft e, asemenea lui Kirillov, (prea) puternic și (prea) hotărît, un om care nu numai că se pregătește să moară, dar e deja mort. ● În calitate de martor al trecutului, personajul, care se afla la Ems cînd s-a produs scandalul cu Versilov și care fusese un colaborator apropiat al lui Andronikov, îi înmînează lui Arkadi Dolgoruki, ‚cutia poștală a romanului', o(altă!) importantă scrisoare (redactată de răposatul Stolbeev, pentru a cărui moștenire Versilov se judeca de multă vreme cu familia tînărului prinț Sokolski). Fascinat de Vasin, Adolescentul nu acordă prea mare atenție lui Kraft. Acesta, marcat de iminența morții, se află la rîndul său într-o stare de îngîndurare profundă (încît se poate spune că de fapt cele două personaje nici nu se ‚văd' unul pe altul). Invitîndu-l pe Arkadi acasă la el, pentru a-i transmite documentul, Kraft are momente în care parcă uită complet de prezența musafirului său și o dată i se întîmplă chiar să se privească lung în oglindă ca și cum ar fi fost singur. Sinuciderea nu se dovedește o treabă prea ușoară nici pentru Kraft!

KRASOTKIN, NIKOLAI IVANOV (KOLEA), Frații Karamazov. Fiul răposatului funcționar Krasotkin, „fost secretar al administrației guberniale"; în vîrstă de aproape paisprezece ani, elev în clasa a treia de gimnaziu, avea „un obrăjor drăgălaș, palid și pistruiat", ochi „ageri, cenușii, nu prea mari" cu „o privire îndrăzneață" și care „adeseori, sub imperiul unei emoții puternice, începeau să scînteieze", pomeți „cam proeminenți", gura „mică", buzele „nu prea groase și foarte rumene" și „un născior mic, în vînt, voluntar": „«Cîrn, ce mai încolo-încoace, cîrn sadea!», bodogănea Kolea de cîte ori se uita în oglindă și întorcea spatele dezgustat". Se considera „urîțel" consolîndu-se însă cu convingerea că cel puțin are „o mutră inteligentă": adevărata lui suferință îi era însă prilejuită de statură, de „faptul că era atît de scund": „Acasă, încă de anul trecut, făcuse un semn într-un colț pe perete cu creionul, ca să-și măsoare înălțimea, și de atunci la fiecare două luni se apropia cu inima strînsă de semnul cu pricina, ca să vadă cu cît se mai înălțase între timp. Dar vai! Din păcate, creștea grozav de încet și din pricina asta de multe ori îl cuprindea disperarea". Cu atît mai mult cu cît era nevoit să constate că Tuzikov, probabil un coleg de clasă, deși „ceva mai mic ca vîrstă" decît el este „cu o jumătate de cap mai înalt". „Să nu vă închipuiți totuși — ne previne cronicarul romanului — că era chiar atît de preocupat de chipul și de statura lui și că n-ar fi avut altă grijă pe lume. Dimpotrivă, oricît de amare erau clipele petrecute în fața oglinzii, Kolea uita îndată de ele, avîntîndu-se cu toată rîvna, pentru o bună bucată de vreme, «în lumea ideilor și în viața reală», cum își definea el însuși îndeletnicirile." Învăța bine, fiind al doilea din clasă și

Scanned with OKEN Scanner

remarcîndu-se în special la matematică, latină (deşi socotea o absurditate studiul limbilor moarte) şi istorie universală, materie la care se spunea că ar fi „mai tare chiar decît profesorul Dardanelov", pus în încurcătură odată de Kolea cu întrebarea „Cine a întemeiat Troia". De asemenea, uitînd cîteodată pînă şi de joacă şi de prieteni, citea mult, uneori „şi lucruri care nu erau pentru vîrsta lui". Pasiunea lecturii nu face însă din Kolea Krasotkin — departe de aşa ceva ! — un debil copil de casă : „descurcăreţ, voluntar, cu multă iniţiativă şi încăpăţînat nevoie-mare", neştiind „de frica nimănui" şi (deşi mic de statură) „voinic al dracului" (după respectuos-entuziasta apreciere a camarazilor), el devenise eroul şcolii şi stăpînul lumii copiilor din oraş : „Accepta respectul pe care i-l arătau ceilalţi copii (în frunte cu protejatul său Iliuşa Sneghirev, n.n.) ca pe un lucru de la sine înţeles", purtîndu-se în schimb, deşi nu chiar întotdeauna, „prietenos cu toţi". („Îi bat de-i zvînt, Karamazov, şi ei mă adoră !", îi spune Kolea, lăudîndu-se desigur nu puţin, lui Aleoşa.) Nu putea suferi „efuziunile sentimentale" şi „giugiulelile", motiv pentru mama sa, Anna Feodorovna, la care băiatul ţinea de fapt „foarte mult", de a-i reproşa „răceala" şi de a-l considera „nesimţitor". Aceeaşi antipatie pentru „efuziunile sentimentale" complică la un moment dat în chip dramatic şi relaţiile lui cu Iliuşa Sneghirev. Faţă „de cei mari nu trecea niciodată peste o anumită limită" dar „nu se dădea în lături ori de cîte ori avea ocazia să pună la cale vreo poznă". Ca aceea săvîrşită în vara anului în care se petrece acţiunea romanului (acţiune ce începe la sfîrşitul lui august), mai precis în iulie, în timpul vacanţei. Aflîndu-se împreună cu mama lui pentru o săptămînă „la o rudă mai îndepărtată, stabilită în altă localitate, la vreo şaptezeci de verste distanţă, unde soţul rudei era slujbaş la gară" (e vorba de staţia de cale ferată de lîngă Volovoe ; „de acolo — precizează cronicarul — avea să ia Ivan Feodorovici Karamazov o lună mai tîrziu — s.n., trenul spre Moscova ; cum Ivan pleacă la Moscova în a treia zi a acţiunii, la sfîrşitul lui august, Kolea trebuie să fi făcut „pozna" la sfîrşitul lui iulie), Krasotkin se împrietenise cu o „gaşcă de ştrengari", „vreo şase sau şapte băieţi între doisprezece şi cincisprezece ani", dintre care doi chiar din Scotoprigonievsk (concitadinii lui Kolea, desigur, vor fi cei ce vor populariza apoi isprava în oraş şi la şcoală). S'mţindu-se privit oarecum de sus de ceilalţi copii (ca fiind „cel mai mic din grup", motivează autorul comiţînd o inadvertenţă, căci Krasotkin avea aproape paisprezece ani ; poate ca fiind cel mai mic de statură...), în a patra sau a cincea zi după venirea lui în localitate, Kolea, „din orgoliu şi dintr-un spirit nefast de bravadă, se oferise ca, în momentul cînd trebuia să treacă trenul de unsprezece noaptea, să se culce pe terasament între şinele de cale ferată şi să stea nemişcat, cu faţa în jos, pînă ce ultimul vagon va fi lunecat în plină viteză pe deasupra lui". Se încheie un rămăşag în toată regula pe două ruble şi într-o noapte întunecoasă, „neagră ca păcura" (noapte menită să facă şi mai teribili ochii roşii ai monstrului), la o verstă depărtare de gară („pentru ca trenul să aibă răgaz să intre în viteză"), Kolea, asistat din tufişurile de la poalele terasamentului de cinci camarazi acum „înfiorăţi de groază şi cuprinşi de remuşcări", face, „la ceasul hotărît", exact ceea ce promisese să facă : se culcă între şine. „În sfîrşit, se auzise în depărtare uruitul trenului care plecase din staţie. O clipă mai tîrziu, două lumini roşii se aprinseseră în beznă : monstrul venea spre ei, făcînd să duduie pămîntul. «Fugi, fugi !» începuseră să strige copiii în panică, dar era prea tîrziu ; între timp, trenul se apropiase vertiginos şi trecuse ca o nălucă." Băieţii aleargă, urcă în goană taluzul şi găsindu-l pe Krasotkin „nemişcat între şine", încep să-l zgîlţîie, încearcă să-l ridice. În cele din urmă Kolea se scoală singur în picioare explicînd că „făcuse pe mortul numai aşa, ca să-i sperie" : în realitate, la trecerea trenului, îşi pierduse de-adevăratelea cunoştinţa. Un asemenea eveniment de vacanţă precum cel petrecut în staţia de lîngă Volovoe nu putea rămîne, firește, multă vreme secret, astfel încît la un timp după întoarcerea Krasotkinilor în Scotoprigonievsk „figura cu trenul" ajunge la urechile direcţiei şcolii. Mama lui Kolea, Anna Feodorovna, care, aflînd „de isprava odraslei sale se înspăimîntase atît de tare încît puţin lipsise ca să-şi piardă minţile", „alergase într-un suflet să se roage (la profesori, n.n.) pentru odorul ei". Graţie în special destul de influentului Dardanelov, care, îndrăgostit de Anna Feodorovna, luase ferm apărarea vinovatului, întîmplarea „nu avusese consecinţe prea grave". Scăpînd „cu faţa curată" la şcoală, Kolea îi promite solemn mamei „pe cuvîntul lui de onoare şi de om întreg că n-o să mai facă niciodată asemenea năzbîtii" : „Doamna Krasotkina îl pusese chiar să jure în faţa icoanei, în genunchi, pe memoria tatălui său, şi băiatul se supusese stăruinţelor ei. «Năzdrăvanul» Kolea plînsese de emoţie ca un copil de şase ani şi în ziua aceea mama şi feciorul se îmbrăţişaseră de nenumărate ori, vărsînd potop de lacrimi. A doua zi însă Kolea era acelaşi

Scanned with OKEN Scanner

copil «nesimțitor» ca și mai înainte, doar ceva mai tăcut, mai modest, mai încruntat și mai retras." După vacanța de vară (tot în cursul căreia pare-se, la rîndul său Iliușa făcuse isprava cu Jucika, cîinele ‚sacrificat' la îndemnul lui Smerdeakov dar descoperit în viață cîteva zile după aceea și adoptat în taină de Kolea) raporturile deja reci dintre copiii Krasotkin și Sneghirev se agravează (v. și la Iliușa). Adorația celui mai mic față de cel pe care pînă atunci îl ascultase întotdeauna „cu sfințenie, ca pe Dumnezeu" se transformă în ură, iar ura duce la atentat, la vărsare de sînge. În a doua zi a prezentului acțiunii (ziua îmbolnăvirii lui ireversibile), exasperat de cele trei săptămîni de prigoană la care fusese supus de colegii de clasă după molestarea în public a tatălui său de către Mitea Karamazov, dar mai cu seamă de indiferența fostului mare prieten, Iliușa se repede cu briceagul asupra lui Krasotkin, rănindu-l la șold (coastă). Luat prin surprindere, Kolea rămîne neclintit: „Nici n-am clipit măcar, să știi că nu mă sperii chiar așa, cu una cu două" — îi va spune el lui Aleoșa evocîndu-i mai tîrziu întîmplarea; îl silise apoi pe agresor — doar prin puterea privirii — să bată în retragere, să lepede arma și să fugă poruncindu-le după aceea copiilor de față „să-și țină gura, ca nu cumva să ajungă vreun zvon la cancelarie". Chiar și într-o asemenea împrejurare Krasotkin continuă să-l apere pe Iliușa. Cam la o lună și jumătate după ce (în urma scandalului provocat de „figura cu trenul") îi făgăduise mamei că se va cuminți, așadar probabil în intervalul ce separă în roman primele 3—4 zile, de la sfîrșitul lui august, ale prezentului acțiunii, de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie, Kolea face o nouă „poznă". Trecînd într-o zi prin piață unde tocmai veniseră „niște țărani cu un cîrd de gîște" se oprise să le contemple. Cum atitudinea lui meditativă îl intrigă pe Vișneakov, „un vlăjgan așa ca la vreo douăzeci de ani, rotund la față", cu „o mutră de gogoman" (după această întîmplare se va angaja ca băiat de prăvălie la Plotnikov), liceanul, ca să rîdă de flăcăul ce se uita la el „ca picat din lună", explică tacticos că se întreba „la ce s-o fi gîndind acum gîsca", gîsca „de colo" care își lungea cu perseverență gîtul pe sub roata unei căruțe ca să apuce să ciugulească grăunțele ce curgeau dintr-un sac cu ovăz. Lansează apoi o „simplă" ipoteză (cum se va justifica el ulterior) întrebîndu-se chipurile și întrebîndu-l pe „gogoman" ce s-ar întîmpla „dacă în momentul ăsta carul s-ar urni puțin din loc", ce s-ar întîmpla „cu gîsca": „«I-ar tăia gîtul roata sau nu i l-ar tăia?». «I l-ar tăia, nici vorbă!»", îl asigură flăcăul, „rîzînd cu gura pînă la urechi". Propunerea fatală vine în chip firesc, logic: „Ia să încercăm", spune ca și cum ar fi vorbit într-o doară Kolea. „Să încercăm", îl aprobă pe loc celălalt. „N-am avut prea multă bătaie de cap (va rezuma finalul întîmplării Krasotkin „la căpătîiul lui Iliușa", n.n.): el s-a apropiat pe nesimțite de cal (...) Țăranul nu știu pe unde căsca gura, mi se pare că vorbea cu cineva; în ce mă privește, n-am avut nevoie să mișc nici un deget. Gîsca și-a întins singură gîtul sub roata carului să ciugulească ovăzul. I-am făcut semn flăcăului, care a smucit puțin de căpăstru, și hîrști, roata a retezat gîtul orătăniei!" Țăranii prind de veste, fac tărăboi, se ivesc și inevitabilii martori și astfel cu toții (inclusiv Kolea, pe care toată lumea din piață îl cunoștea „ca pe un cal breaz") ajung în fața judecătorului de pace Nefedov. Acesta decide ca Vișneakov (speriat, flăcăul începuse „să bocească întocmai ca o muiere") să rămînă cu gîsca dar să plătească o rublă păgubașului (care, la rîndul său, „striga în gura mare"), mulțumindu-se în același timp doar să-l amenințe pe Kolea Krasotkin, adevăratul vinovat denunțat ca atare de vlăjganul înlăcrimat, c-o să informeze despre fapta lui direcția școlii. Cu toate că Nefedov, care dincolo de severitatea lui de circumstanță îl simpatizase pare-se pe strengar, nu își pune în aplicare amenințarea, „toată pătărania" nu întîrzie să ajungă totuși la „urechile direcției" pentru că — după cum se exprimă Kolea — „mult mai sînt lungi urechile dumnealor". Cum însă în apărarea recidivistului intervine din nou mereu îndrăgostitul Dardanelov, pînă la urmă Krasotkin scapă iarăși cu fața curată. Întîmplarea din piață nu reprezintă nici numai o farsă ce își alege drept victimă prostia (admirabil întruchipată de Vișneakov), nici numai un simplu act de cruzime. În subconștientul personajului „povestea cu gîsca" se leagă de „figura cu trenul". Ideea decapitării orătăniei (idee la care probabil că tocmai medita zgîindu-se la gîște cînd Vișneakov îi iese în cale ca un propice instrument de realizare a experienței) îl fascinează pe Kolea Krasotkin ca o posibilă și la îndemînă ilustrare a propriei decapitări evitate în chip norocos în noaptea de iulie cînd se culcase între șine. Roata carului urmează să facă acum ceea ce ar fi putut să facă atunci roțile trenului. „Dandanaua" veselă din piață pornește dintr-o tipică spaimă retrospectivă ce îl împinge pe cel împovărat de ea să declanșeze sadica execuție, într-un fel propria lui execuție. Pe care băiatul o experimentează privind-o. Căci spaimele retrospective nu numai că ne readuc dincoace de hopul primejdiei din care obiectiv ne-am

Scanned with OKEN Scanner

salvat dar ne dau şi sentimentul (presentimentul!) că nu vom scăpa din braţele ei, că de fapt nu am scăpat. În scena din piaţă Kolea, se poate spune, moare odată cu gîsca, este decapitat odată cu ea, aproximativ două luni după ce ghilotina trenului trecuse fulgerător pe lîngă el. ● În prezentul acţiunii personajul apare abia în duminica de la începutul lui noiembrie, zi în care Kolea Krasotkin hotărîse că poate să se ducă în sfîrşit la Iliuşa : dintre toţi copiii numai el, cel mai aşteptat, nu fusese încă să-l vadă pe bolnavul care căzuse de două luni la pat şi a cărui stare era mai gravă decît îşi închipuise. Nu numai dintr-un orgoliu jignit, „dintr-o ambiţie meschină, odioasă“ (autocaracterizare) îşi amînase însă acesta vizita la Iliuşa, cel mai drag dar şi cel mai mîndru dintre ‚supuşii‘ lui devotaţi, care se revoltase în cele din urmă şi cu care era certat (am putea spune la cuţite, gîndindu-ne la rana primită la şold) de circa trei luni. Ci şi pentru că, rămas tot copil în ciuda precocităţii sale, Kolea avusese un plan în legătură cu Jucika, pe care, tocmai ca să-i facă o bucurie şi mai mare prietenului său perpelindu-se de multă vreme din cauza remuşcărilor (în realitate acesta ar fi dat oricît doar ca să ştie că ea trăieşte, că acul lui Smerdeakov nu-i venise de hac), nu voia să i-o aducă şi să i-o arate altfel decît perfect dresată. Iar performanţa ceruse, firește, timp. Acum însă, în duminica de la începutul lui noiembrie, vizita la Sneghirevi putea să aibă loc : biata căţea vagabondă Jucika fusese transformată într-un disciplinat şi fidel Perezvon, care ştia să facă „tot felul de giumbuşlucuri“. În ultimul moment intervine însă o împrejurare neprevăzută care întîrzie plecarea lui Kolea. Cu toate că trecuse de unsprezece, Agafia, servitoarea doamnei Krasotkina, nu binevoise să se întoarcă de la piaţă, astfel încît Kolea nu avea cu cine să-i lase (iar să-i lase „singuri-singurei“ nu se îndura) pe cei „doi puşti“, Nastia (de opt ani) şi Kostea (de şapte), copiii chiriaşei lor, soţia unui medic care plecase „de un an de zile, mai întîi la Orenburg, iar de acolo la Taşkent şi de şase luni nu mai dăduse nici un semn de viaţă“. Doar prietenia de care se bucurase în acest răstimp din partea Krasotkinei reuşise să îndulcească întrucîtva suferinţa femeii părăsite. În ajun însă (deci sîmbătă), soarta îi mai adusese acesteia „încă o belea pe cap“ : Katerina, „unica slujnică a doamnei doctor“, o anunţase din senin („nimeni pînă atunci nu apucase să-şi dea seama de starea ei“) că o să nască, poate „chiar pînă-n ziuă“. Alarmată de situaţia neaşteptată dar şi pentru că „se ataşase foarte mult de slujnica ei“, soţia medicului o transportă în mare grabă pe discreta gravidă „la un fel de mic sanatoriu pe care-l ţinea, în vederea unor accidente de felul acesta, o moaşă de la noi din oraş“ (după cum precizează cronicarul romanului) şi în care, lăsîndu-şi probabil copiii în grija doamnei Krasotkina, rămîne şi ea peste noapte, ca s-o asiste la nevoie pe Katerina. A doua zi dimineaţa (duminică) exemplara stăpînă solicită de acolo (în ce sens anume nu se prea înţelege) ajutorul prietenei sale „cunoscînd că dînsa (Krasotkina, n.n.) avea posibilitatea să intervină pe lîngă nişte persoane sus-puse ca să-i acorde sprijinul lor“. Prin plecarea mamei ultimul adult părăseşte casa rămasă astfel în seama unui Kolea mai grăbit şi mai preocupat ca oricînd : „Avea de pus la cale un lucru extrem de important, ba poate chiar (...) oarecum misterios, de ordin personal, şi uite că vremea trecea, iar Agafia, în seama căreia ar fi putut să lase copiii, tot nu se mai îndura să se întoarcă din piaţă. Kolea ieşise de cîteva ori pe sală şi deschisese uşa ce da într-una din încăperile ocupate de chiriaşă, ca să arunce a privire grijulie asupra micuţilor care şedeau cu nasul în carte, aşa cum le poruncise el, zîmbindu-i tăcuţi, cu gura pînă la urechi, de fiecare dată cînd băga capul pe uşă, doar-doar s-o îndura să intre înăuntru să le arate cine ştie ce năzdrăvănie de toată nostimada. Kolea însă era preocupat şi nu trecea pragul odăii.“ În cele din urmă, gata îmbrăcat şi cu Perezvon după el le solicită celor doi „prichindei“ (care „în loc să citească, acum erau în toiul unei discuţii aprinse“ pe marginea proaspătului eveniment — se pare că peste noapte Katerina născuse o fetiţă — în legătură cu modul apariţiei copiilor pe lume : sînt ei într-adevăr găsiţi de moaşă „în grădină printre căpăţînile de varză“, cum susţine Kostea, sau mai degrabă rezultă dintr-o neobişnuită concentrare a gîndirii, cum pretinde Nastia, argumentînd că servitoarea „a vrut să se mărite şi atîta s-a gîndit şi s-a răzgîndit cum să facă să se mărite, că în loc să capete un bărbat, s-a pomenit c-un copil“, ipoteză ce pare a-l satisface în concluzie pe deplin şi pe Kostea) favoarea de a-l lăsa să plece, promiţîndu-le în schimb să le arate pe loc „un tunuleţ de bronz“. Copiii îi cer să le arate tunuleţul, apoi şi praful de puşcă, pe care îl contemplă „cu o teamă respectuoasă ce le sporea şi mai mult admiraţia“, ascultă încîntaţi explicaţiile referitoare la modul de funcţionare („Mai ales povestea cu reculul îi lasă cu gura căscată“) alegîndu-se pe deasupra şi cu cîteva alice făcute cadou lui Kostea — dar cînd le vine rîndul să-şi plătească da-

Scanned with OKEN Scanner

toria, să-şi dea formal asentimentul solicitat, începp amîndoi să plîngă la unison, reţinîndu-l astfel în continuare lîngă ei pe Kolea. Resemnat, acesta îl pune pe Perezvon — la rugămintea lui Kostea — „să facă pe mortul", „să arate pe loc tot ce ştia". În timpul reprezentaţiei de dresură numărul spectatorilor creşte cu o persoană : întoarsă în sfîrşit de la piaţă Agafia se oprise în prag privind cu vădită satisfacţie la cîine (Intitulat Prichindeii, micul capitol al doilea al Părţii a zecea, mai puţin remarcat de obicei, este o capodoperă a literaturii despre copii, de o uluitoare precizie în evocarea unor trăsături ale psihologiei infantile. Înmărmuriţi de admiraţie în faţa lui Kolea Krasotkin căruia i se supun fericiţi şi cumva complice, de o fermecătoare candoare, nelipsită de o nu mai puţin fermecătoare şiretenie, Nastia şi Kostea ne fac să înţelegem mai bine cît de întinsă şi cît de umană uneori era stăpînirea liceanului-despot asupra copiilor din oraş). Liber în fine să plece, Kolea iese fără întîrziere în stradă şi, luîndu-l de acasă pe Smurov (care aştepta de o oră convenitul fluier din ţignal), se îndreaptă împreună spre locuinţa Sneghirevilor. Cum drumul spre aceştia trecea prin piaţa tixită în acea zi de „căruţe pline cu orătănii" şi de vînzătoare de covrigi, aţă etc. Kolea profită de ocazie ca să se lege în treacăt de unul şi de altul (mujici, precupeţe) într-un fel de irezistibil, ca ritm şi umor, raid al impertinenţei. „Vezi că ţi-a înghеţat barba !", îi atrage el atenţia unui ţăran imperturbabil pe care îl numeşte la întîmplare Matvei şi pe care se dovedeşte că îl cheamă chiar astfel, asigurîndu-l apoi, ca să-i facă plăcere (căci după părerea mujicului „orice şcolar mănîncă bătaie şi aşa se şi cade, să fie bătut"), că într-adevăr la şcoală îi bate „strașnic" şi în cele din urmă despărţindu-se de el în termeni prieteneşti. Repetă procedeul cu o „femeie în puterea vîrstei" căreia i se adresează cu un „Bună ziua, Natașa !" dar de data aceasta n-o nimereşte, căci „Natașa" este în realitate o Marie, şi încă una „piţigăiată", supărăcioasă şi volubilă, care spre hazul precupeţelor de la tarabele învecinate sare cu gura asupra lui Kolea, apelat „năpîrstocule", „haimana". Agresorul este apoi la rîndul său agresat : ieşind la iveală de sub o boltă, „un om mînios din cine ştie se pricină, băiat de prăvălie după înfăţişare, dar nu de prin partea locului, ci un venetic pare-se, cu un caftan lung, albastru şi o şapcă cu cozoroc, tînăr, cu părul numai inele, prelung la faţă şi palid şi cu obrazul ciupit de vărsat" vine drept spre Kolea vociferînd şi ameninţîndu-l cu pumnul : „— Te cunosc eu, strigă el furios. Ce, crezi că nu te cunosc ?". Comicul personajului (frate bun prin prostie cu Vişneakov, cel din „povestea cu gîsca") provine din contrastul dintre furia lui spumegătoare, dintre elanul nimicitor al intrării sale în scenă (cînd pare gata să-l facă una cu pămîntul pe Kolea) şi neputinţa de a-l dovedi cu ceva pe băiatul care îl înfruntă ironic, calm, sau de a întreprinde cît de cît ceva. Mînia tîrgoveţului bate pasul pe loc ; „zevzec", „nevricos", ameninţările sale se consumă în gol. Sesizînd slăbiciunea ‚cumplitului' adversar Krasotkin trece la ofensivă. După ce aruncă în discuţie un nume inventat (Trifon Nikitici) care are darul de a-l zăpăci pe flăcău, liceanul îi ia acestuia un energic interogatoriu întrebîndu-l („pe un ton răstit şi în acelaşi timp insinuant") dacă a fost la Înălţare şi mai ales (pe un ton încă „mai răstit") dacă îl cunoaşte pe Sabaneev. Cum tîrgoveţul se vede nevoit să admită că nu-l cunoaşte, Kolea îi întoarce spatele cu dispreţ şi îşi continuă drumul „ca şi cînd şi-ar fi dat seama că nu-i de demnitatea lui să stea de vorbă cu un nătărău care nici habar n-avea cine-i Sabaneev" (alt nume inventat de ştrengar). După plecarea lui Kolea, flăcăul rămîne ‚agăţat' de numele lui Sabaneev, se frămîntă, vrea cu orice preţ să se lămurească cine e acesta şi de ce a fost întrebat dacă-l cunoaşte. Precupeţele din jur încep să facă presupuneri, „o femeie" îşi dă cu părerea că „o fi ăl de a fost băgat la Kuzmicevi", însă „alta" o contrazice susţinînd că pe Kuzmicev îl „cheamă Kuzma, nu Trifon, c-aşa îi zicea băiatul, Trifon Nikitici, aşa că nu poate să fie el", „a treia precupeaţă care tăcuse pînă atunci ascultînd serioasă discuţia" intervine pentru a decreta că „Nu-i nici Trifon, nici Sabaneev, e Cijov sadea", Alexei Ivanîci Cijov ; „Da, da, aşa e, Cijov !", confirmă „a patra precupeaţă" : ‚Flăcăul nu mai ştia ce să creadă şi se uita năucit cînd la una, cînd la alta. — Dar de ce m-o fi întrebat dacă-l cunosc, ce-o fi vrut să zică, oameni buni ? izbucni aproape cu disperare. «Îl cunoşti pe Sabaneev ?» Dracu ştie cine o mai fi şi Sabaneev ăla ! — Măi, tare mai eşti sucit, bre, omule ! Ţi-am spus doar că-l cheamă Cijov, nu Sabaneev, Alexei Ivanovici Cijov ! se stropşi la el una din leliţe. — Care Cijov ? Hai ? Zi, dacă ştii ! — Ăla lungu, cu chică, ăla, bre, care a fost astă-vară la piaţă. — Şi ce am eu cu Cijov al tău, femeie ? — Apoi ce ştiu eu ce-i fi avînd ?! — Chiar aşa, cine vrei să ştie ce-oi fi avînd cu el ?! adăugă alta. Tu trebuie să ştii, că faci atîta gură ! Ţie doar ţi-a spus, neghiobule, nu nouă ! Ori poate chiar nu-l cunoşti de-adevăratelea ? — Pe cine ? — Pe Cijov.

Scanned with OKEN Scanner

— Dar-ar dracii-n el de Cijov, duce-te-ai învîrtindu-te cu el împreună! Am să-i rup oasele! M-a luat în bășcălie! — Tu să-i rupi oasele lui Cijov? Vezi să nu ți le rupă el ție! Vai de capul tău, tontălăule! — Nu lui Cijov, nu lui, iazma dracului, cobe! Băiatului am să-i rup oasele! Puneți mîna pe el, puneți mîna pe el, că și-a bătut joc de mine! Femeile rîdeau să se prăpădească." (Spre deosebire de blajinul, veselul și slabul de înger Vișneakov, tînărul venetic care se ivise cu o falcă în cer și una în pămînt dar care repede este făcut și se face de rîs reprezintă prostia încruntată, agitată, absurdă.) Între timp, lui Kolea Krasotkin, care lăsase în urma sa o babilonie de presupuneri declanșate de o ficțiune, îi atrăsese atenția un alt mujic: „Îl vezi? mujicul acela de colo — i-l arată el lui Smurov. E o vorbă: «Nu există imbecil mai mare decît un francez imbecil. dar și mutrele noastre rusești își dau de multe ori arama pe față. Spune și tu dacă nu-i stă scris pe față că-i nătărău! Ce zici? — Lasă-l în pace, Kolea, hai să mergem. — Pentru nimic în lume, de-abia mi s-a stîrnit cheful. Hei, bună ziua, bade! Tocmai trecea pe lîngă ei un țăran voinic, puțin afumat, cu o figură naivă, rotund la față și cu nenumărate fire argintii în barbă. Omul își ridică ochii și se uită la băiat. — Bună să-ți fie inima, dacă nu cumva îți arde de glumă! răspunse el tacticos. — Și dacă-mi arde? întrebă Kolea rîzînd. — Atunci să fii sănătos! E bine să mai și glumești cîteodată. Nu strică. — Iartă-mă, neică, am glumit. — Să te ierte Dumnezeu. — Dar dumneata mă ierți! — Cu dragă inimă. Cale bună! — Ia uite, domnule, mi se pare că nu ești chiar așa de prost!... — Oricum mai deștept ca tine, răspunse prompt, cu aceeași seriozitate, mujicul. Kolea își cam pierdu cumpătul. — N-aș crede! — Ți-o spun eu. — O fi. — Păi vezi, frățioare?! — Rămîi cu bine! — Umblă sănătos! — Sînt fel de fel de mujici, îi spuse Kolea lui Smurov, după cîteva clipe de tăcere. De unde puteam să știu c-o să dau peste unul isteț?" Distrîndu-se pe seama unuia și altuia Kolea își găsește pînă la urmă nasul. ‚Păcălitorul' este la rîndul său ‚păcălit'. (Țăranul deștept și greu de clintit dintr-un echilibru tainic și fundamental, asupra căruia liceanul se înșelase atît de grav, cu o figură totuși „naivă" și „rotund la față", are ceva rotund, armonios în întreaga sa ființă, amintindu-ne întrucîtva de Platon Karataev, omul invulnerabil, omul-sferă tolstoian. Pînă și replicile lui scurte, precise, sigure cu ajutorul cărora îl pune la punct fără umbră de supărare pe băiatul cel obraznic formează parcă un cerc.) Bătînd de unsprezece și jumătate ornicul catedralei pune capăt jocului (cu un epilog nu prea fericit pentru inițiatorul lui) de-a inspecția prin piață (în persoana lui Kolea impertinența însăși inspectează piața), interpelărilor pline de aplomb, de tupeu (cărora în cele din urmă li se, ca să spunem astfel, cam închide gura), obligîndu-i pe cei doi băieți aflați în întîrziere să grăbească pasul. La douăzeci de pași de locuința Sneghirevilor, Krasotkin se oprește însă trimițîndu-și înăuntru ‚locotenentul' (pe Smurov) cu ordinul de a-l ruga pe Aleoșa Karamazov (aflat deja împreună cu ceilalți copii „la căpătîiul lui Iliușa") „să iasă un moment afară". Înaintea împăcării (tardive) cu Iliușa are deci loc cunoștința mult timp amînată) cu Aleoșa Karamazov. Cei doi lideri (rivali pînă în acea clipă) ai copiilor din oraș își dau în sfîrșit mîna și încep convorbirile. Prima rundă a acestora se desfășoară afară, lîngă locuința căpitanului Sneghirev și se referă în principal, avînd așadar un conținut mai mult biografic, la drama lui Iliușa și la istoria relațiilor lui cu Kolea. Întrevederea preliminară se încheie cu succes: flatat că i se vorbește „ca de la egal la egal, ca și cum ar fi fost «un om mare»", Krasotkin se eliberează de orgoliul care îl ținuse pînă atunci departe de Aleoșa și recunoaște că are „multe de învățat" de la el: „am venit, ca să învăț de la dumneata, Karamazov", spune „cu însufleție" băiatul. Debutul fericit al raporturilor cu Aleoșa îi dă lui Krasotkin curajul să intre în fine la bolnav, pe care îl găsește într-o stare mai rea decît se așteptase și căruia i se adresează „paralizat de emoție". Apariția lui mult așteptată „la căpătîiul lui Iliușa" reprezintă evenimentul zilei în odaia tixită de lume a Sneghirevilor. Conștient de acest lucru, Kolea își onorează prezența producînd în fața asistenței uimite o cascadă de surprize: începînd cu „lovitura de teatru" a metamorfozării lui Perezvon în Jucika sub ochii „mari, aproape ieșiți din orbite" ai lui Iliușa, „alb la față ca varul", continuînd cu numărul de dresură executat de Jucika-Perezvon, cu prezentarea tunulețului de bronz (procurat anume pentru Iliușa de la funcționarul Morozov, care îl avea de la fratele său și căruia Kolea îi dăduse în schimb „o carte veche de vreo sută de ani, foarte piperată" intitulată Ruda lui Mahomed sau Și nebunia e bună la ceva), cu demonstrația de tragere (în fabricarea prafului de pușcă Krasotkin fusese ajutat de doi probabili colegi de clasă: Borovikov, care „a aflat compoziția", și Bulkin, la care depozitaseră, ascunzîndu-l sub pat, borcanul cu pulbere și care mîncase „o bătaie numărul unu de la taică-său pe chestia asta"). Menținîndu-se în centrul aten-

Scanned with OKEN Scanner

ției tuturor Kolea face apoi aluzie la „figura cu trenul", istorisește amănunțit „povestea cu gîsca", ține să pară modest în ce privește „povestea cu Troia" (evocată admirativ de ceilalți copii) și se dezlănțuie împotriva limbilor clasice, începînd o discuție în contradictoriu cu Aleoșa pe această temă. Sosirea medicului de la Moscova (trimis de Katerina Ivanovna Verhovțeva) încheie scena de „la căpătîiul lui Iliușa" („Băieții își luară în grabă rămas bun ; cîțiva dintre ei promiseseră c-o să mai treacă pe înserat") și întrerupe discuția polemică abia începută. Discuție care, abordînd alte teme (Dumnezeu, socialismul, literatura, temerea de a părea ridicol etc.), continuă în antreu în timp ce doctorul îl consultă pe Iliușa, pe soția și pe fiica lui Sneghirev. A doua repriză a convorbirilor Kolea-Aleoșa din ziua cunoștinței lor (duminica de la începutul lui noiembrie) are un conținut ideologic. Indignat de profesionalismul inuman al doctorului cu șubă de boier și speriat de verdictul lui necruțător, pecetluind soarta lui Iliușa (care de altfel va muri peste trei zile) Kolea se răzbună agresîndu-l la plecare pe ilustrul moscovit cu obișnuita sa impertinență, acum însă altfel colorată, nu veselă și arogantă precum aceea de dimineață, din timpul traversării provocatoare a pieții, ci furioasă, rea, înlăcrimată. Numai intervenția hotărîtă a lui Aleoșa, care îl somează pe noul său prieten să nu mai scoată nici un cuvînt, împiedică incidentul să degenereze. În ziua înmormîntării micului Sneghirev (a cincea după duminica de la începutul lui noiembrie) plînge „mai tare decît toți" și, după înhumare, participă la adunarea de la „piatra lui Iliușa", înțelegînd cel dintîi sensul discursului rostit de Aleoșa Karamazov. Ultima replică a romanului îi aparține. ● „Un copil precoce", Kolea Krasotkin are, și mai ales afișează, opțiuni și păreri ferme. Influențat de ideile primului său mentor, Rakitin, cu care stătuse „deseori" de vorbă, se consideră un pozitivist, un realist : „Îmi place să observ realitatea", declară el, admițînd dintre materiile predate în școală doar matematicile și științele naturii (în ‚naturale' se specializase Ivan Karamazov, un alt posibil model în roman al primului Kolea). Va dedesta în consecință istoria universală (domeniu în care strălucește) și limba latină (la care e „cel mai tare"), ca și medicina de altfel, „o știință inutilă". E împotriva emancipării femeilor (nu întîmplător va îndrăgi el tocmai o „smerită" ca Nina Sneghireva) pentru că „femeia rămîne totuși o ființă inferioară", „datoare să se supună". În această privință împărtășește părerea lui Napoleon, altfel un „pseudo mare om", care spusese că Les femmes tricottent. Crede în popor dar fără sentimentalisme, cu un soi de pedagogică severitate : „Cred în popor și mă bucur de cîte ori pot să-i dau dreptate, fără să-l corcolesc însă" și socoate „că-i o măgărie să-ți părăsești țara" : a pleca „bunăoară în America" e „mai rău decît o măgărie, e o nerozie sadea" (pentru că „și la noi — în Rusia, n.n. poți fi foarte bine de folos omenirii", argumentează Krasotkin în discuția cu Aleoșa, căruia îi mărturisește în mare secret că „cineva" a încercat să-l atragă să fugă în America dar că el a „refuzat categoric"). „Eu sînt socialist", declară în două rînduri, la fel de ritos, Kolea. Prin nume (derivat din rădăcina крас din care în limba rusă au crescut tulpinile îngemănate ale cuvintelor красота și красный), ca și prin convingeri Krasotkin e un roșu. Nu degeaba el este introdus în narațiune, în episodul luptei de pe stradă dintre cei șase școlari și Iliușa (Partea a patra, III), de „un pici cu cămașă roșie (s.n.)" : crainicul poartă culoarea celui pe care îl aunță ! Situîndu-se cu decizia caracteristică vîrstei și firii sale în mijlocul curentului de idei propriu tineretului epocii la care se referă romanul, personajul nu poate evita mîlul locurilor comune inevitabil transportat de orice serioasă mișcare de opinie. Clișeele, de la proclamarea inutilității limbilor moarte, a căror introducere în programa școlară ar fi „o măsură polițienească" și de la minimalizarea lui Napoleon pînă la părerile despre Dumnezeu, umanitate, religie, Hristos (ultimele conținînd ecouri ale unor paragrafe din vestita scrisoare către Gogol a lui Bielinski, scrisoare imprudent citită de tînărul Dostoievski în cadrul cercului Petrașevski), unele din ele „simple absurdități" riscă în cazul lui Kolea — de acest lucru cel puțin se teme Aleoșa — să desfigureze „un suflet încîntător". În ciuda aerelor sale de adult sigur pe sine, a obsesiei maturității (obsesie specifică vîrstei, dar reflectînd totodată aici și graba istorică a tinerei generații în cadrul procesului revoluționar general propriu Rusiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Kolea Krasotkin nu este încă pe deplin format, se află în curs de formare. N-are, pretinde liceanul, „nici un fel de idei preconcepute" și e curios să audă „ce spun ambele părți". După Rakitin îl va asculta deci pe Aleoșa și ascultîndu-l pe acesta din urmă își va nuanța opiniile. Nu este împotriva lui Dumnezeu (o ipoteză desigur necesară, concede el), nu este întotdeauna de acord „cu domnul Rakitin" și nici „cine știe ce revoluționar înfocat". După înmormîntarea micului său prieten Sneghirev, mărturisește că ar da „orice pe lume dac-ar fi posibil să învie"

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca puțin mai tîrziu, la apogeul adunării comemorative de lîngă „piatra lui Iliușa", să-l întrebe direct pe Aleoșa dacă e „adevărat ce spune religia că vom învia din morți și ne vom scula cu toții din morminte". Răspunsul afirmativ pe care i-l dă „cu însuflețire, deși zîmbind" („Полусмеясь, полу в восторге") Aleoșa pare să-l satisfacă pe Kolea care se bucură ca un copil: „Vai, ce frumos o să fie!", „Înseamnă că atunci o să fim iarăși împreună și o să-l vedem și pe Iliușecika..." (Chiar îndrăgostit de științele naturii și de realitate, la 13—14 ani e greu să reziști unei asemenea soluții de basm precum cea propusă de Aleoșa Karamazov — care la sfîrșitul marelui său discurs le dă băieților întîlnire cu Iliușa în ziua radioasă, veselă, duioasă și familiar sărbătorească, de veșnică vacanță a judecății de apoi.) ● Kolea Krasotkin, într-un fel, este umbra unei umbre. A unei umbre colosale: ne referim la eroul proiectului nerealizat Viața unui mare păcătos (1869—1870), de la care personajul din Frații Karamazov moștenește nu numai direcția caracterului (orgoliu, îndărătnicie, neînfricare, despotism) ci și o serie de atitudini și obiceiuri, de înclinații, relații, situații. În ambele texte (proiect/roman) se produce (sau ar fi putut să se producă) un eveniment epic crucial (crima săvîrșită de „marele păcătos" în tovărășia lui Kulikov—Kulișov/tentativa de a-l convinge pe Kolea să fugă în America), în ambele există o șchioapă (Katia/Ninocika Sneghireva) și apare o gîscă, executată cu ajutorul unor complici, în ambele eroii își exercită autoritatea și folosesc bătaia (victime: Katia, respectiv școlarii mai mici pe care, se laudă Krasotkin, „îi bat de-i zvînt"), în ambele este rîvnit sau chiar ocupat locul lui Dumnezeu („Я сам бог" declară „marele păcătos" în vreme ce pe Kolea, Iliușa îl ascultă „cu sfințenie, ca pe Dumnezeu"). Citată în proiectul nerealizat din 1869—1870, Thérèse — pshilosophe, où Mémoires pour servir à l'histoire du P. Dirray et de Mademoiselle Eradice (La Haye, 1748), o carte cu conținut erotic, se metamorfozează în Frații Karamazov în Ruda lui Mahomed sau Și nebunia e bună la ceva, o carte de asemenea „veche de vreo sută de ani", „foarte piperată" și ea (pe care Krasotkin i-o dă funcționarului Morozov în schimbul faliculuí tunuleț de bronz — v. la Arina Petrovna Sneghireva. De la „marele păcătos" Kolea Krasotkin moștenește însă în primul rînd orgoliul („Era teribil de orgolios" — Cartea a zecea, I), sentiment care-i interzisese multă vreme să se lase ‚tutelat' de Aleoșa și din cauza căruia amînase împăcarea cu Iliușa, o anumită doză de cruzime, deconspirată nu numai de „povestea cu gîsca" dar și de îndelungata pregătire a loviturii de teatru în duminica de la începutul lui noiembrie cînd după o întîrziere și așa excesivă îl mai chinuie încă pe bolnavul copleșit de remușcări nevrînd să i-o arate imediat pe Jucika, dorința de a timora (plăcîndu-i „grozav să-l întimideze" pe Smurov sau pe Kartașov și în general să se poarte cu ceilalți copii „autoritar" — „Деспотически") susceptibilitatea, luînd cîteodată proporții subterane („Uneori — mărturisește Kolea — mi se năzărea așa, din senin, Dumnezeu știe ce, mi se pare că toată lumea rîde de mine și atunci aș fi în stare să distrug tot, tot, să răstorn chiar și rînduiala lumii"), curajul ieșit din comun. Această din urmă trăsătură, întreaga forță a voinței și caracterului său, comparabilă cu aceea a „marelui păcătos", Kolea Krasotkin și le dezvăluie punîndu-se la încercare între șinele căii ferate, săvîrșind cea mai eroică faptă reușită vreodată ‚în joacă' de un copil. Expert în găsirea acelor performanțe-joc sau extravagante, în aparență modeste (ori chiar hilare) dar în realitate cerînd (calculele scriitorului în această privință nu dau niciodată greș) o uriașă cantitate de energie volitivă, egală investițiilor pretinse de manifestările cele mai serioase sau chiar sublime, Dostoievski — în scena poznei feroviare — îi oferă personajului său prilejul să realizeze un podvig. Krasotkin e un Alexandru Macedon al istoriei isprăvilor infantile, un David învingător în confruntarea cu „monstrul" cu ochi „roșii", Goliatul civilizației industriale. „Figura cu trenul" este o figură aproape biblică, demnă de pildele de eroism ale antichității. Spre deosebire însă de „marele păcătos", un colos sumbru al literaturii despre copii și copilărie, colegul său de pubertate și pînă la un punct frate Kolea Krasotkin își evidențiază într-un chip cu mult mai amplu candoarea, bunătatea, entuziasmul și celelalte calități specifice vîrstei. Nu e „un Tamerlan în persoană" și nici „un inspector de poliție" cum credea Gorki ci un copil în fond admirabil: „purtările sale aspre și brutale ascund o inimă de aur" (J. Catteau). Această „inimă de aur" Kolea Krasotkin a împrumutat-o de la celălalt frate al său, de la omonimul lui din romanul Idiotul. Esență binefăcătoare, Kolea Ivolghin îndulcește și subțiază băutura excesiv de amară, de neagră și de tare, neutilizată poate tocmai din această cauză în stare pură, preparată după formula „marelui păcătos" în laboratorul creației scriitorului, băutură care doar astfel tratată a putut fi distilată mai departe pentru a se extrage din ea un nou conținut, conținutul lui Krasotkin. Un „copil precoce", Kolea Krasot-

Scanned with OKEN Scanner

kin este în același timp (din fericire) pur și simplu un copil. Care se mai joacă de-a hoții și jandarmii sau de-a caii, care varsă lacrimi din belșug ca un puști și care judecă uneori îngrozitor de pueril (ca atunci cînd se hotărîse să nu calce la Iliușa înainte de a izbuti s-o dresese ca lumea pe Jucika pentru ca astfel surpriza și bucuria prietenului său să fie mai mari!). Un copil care e mai copil tocmai cînd vrea să pară ‚mare', salutînd-o cu o politețe militărească pe doamna Sneghireva sau lansînd dezolate reflecții de tipul: „O, sîntem cu toții niște egoiști, Karamazov!". Toate calitățile lui Krasotkin, deopotrivă cele de veșnic copil și de viitor adult, slăbiciunea infantilismului încă în floare și forța precocității sale indiscutabile explică ultimele opțiuni (fericite, luminoase) ale personajului. În primul rînd, desigur, marea opțiune în favoarea fostului său concurent și rival la inima copiilor, Aleoșa, de care se lasă cîștigat chiar în ziua cunoștinței și a primei lor discuții, și care devine pentru el un fel de stareț laic, singurul „om pe lume — după cum însuși spune — care poate să-i poruncească lui Nikolai Krasotkin". Dar și opțiunile semnificative ce îl leagă de minunata Ninocika, sora infirmă a lui Iliușa, de care îi place „foarte mult" de la prima vedere și de marele erou Mitea Karamazov cu care „micul erou" se solidarizează în finalul romanului afirmîndu-i nevinovăția și invidiindu-l pentru jertfa lui. Ajuns în numai cinci zile (în intervalul dintre duminica de la începutul lui noiembrie și probabil vinerea următoare, ziua înmormîntării lui Iliușa) discipolul numărul unu al lui Aleoșa (care prorocindu-i noului său prieten că va fi „un om nefericit" dar că va binecuvînta totuși viața repetă oarecum profeția pe care Zosima i-o făcuse lui însuși: „Vei încerca o grea suferință, și în suferința aceea îți vei afla fericirea"), Kolea, făcînd în numele copiilor la sfîrșitul adunării de lîngă „piatra lui Iliușa" — prima piatră, piatra de temelie a edificiului viitoarei armonii universale — legămîntul de a merge cu toții „toată viața mînă în mînă", exprimă ideea comuniunii sufletești, a înfrățirii generale, a unirii tuturor oamenilor. Idee care mută în finalul romanului personajul de pe linia filozofică Ivan Karamazov-Rakitin, pe care se situase inițial, pe linia Zosima-Aleoșa. Apartenența spirituală la aceasta din urmă este confirmată în narațiune de faptul că și lui Kolea i se permite, asemenea starețului și ucenicului său Karamazov, proporțional cu treapta lui ierarhică, să facă o ‚minune': el o ‚învie' pe Jucika! În aparență doar un strengar cu o foarte proastă reputație în oraș (de care se tem și încearcă să-și ferească odraslele nu numai părinții lui Bulkin și Smurov ci și „părinții" altor „băieți"), Kolea Krasotkin — un flăcău „inimos" (cum îl numește țăranul Matvei), simțitor și bun în fond, dar afișînd indiferență, răceală și chiar duritate, repezit și superficial uneori, înzestrat pe de altă parte cu o tărie de caracter spartană și capabil de magnifice dovezi de curaj este în realitate un reprezentant al remarcabilei generații de tineri a anilor '60—'70. Generație ale cărei defecte personajul le recunoaște deschis, cu veselă francheță, aprobînd „părerea unui cetățean din Germania, care a trăit însă un timp în Rusia, despre tineretul nostru (rus, n.n.) școlar", părere citată de Aleoșa „«Arătați-i unui elev rus o hartă a firmamentului despre care pînă atunci nici habar n-avea și, a doua zi chiar, o să v-o dea înapoi corectată». O lipsă totală de cunoștințe și-n schimb o încredere în sine exagerată, asta a vrut să spună neamțul despre școlărimea rusă", conchide Aleoșa. Generație căreia însă Kolea îi subliniază în același timp cu mîndrie și meritele: „Atîta numai că nemțoiul ăsta al dumitale n-a știut să vadă și părțile ei bune, nu-i așa? Încredere în sine — fie! — însă e vorba doar de o manifestare a tinereții, ceva se poate îndrepta cu timpul, dacă într-adevăr e nevoie. În schimb, noi avem altceva, avem încă de mici copii un spirit de independență, avem curajul gîndirii și al opiniilor în locul slugărniciei umile de care dau dovadă în fața autorității acești cîrnățari...". În numele acestei generații Kolea ar dori să-și dea viața „pentru dreptate", „pentru omenire". Ca pentru a-și demonstra simpatia față de Kolea Krasotkin scriitorul însuși vine la un moment dat foarte aproape de personajul său, pare gata să iasă la suprafața textului, să se introducă în propria sa narațiune. Discutînd cu Aleoșa, Krasotkin presupune că dacă Hristos ar fi trăit în secolul al XIX-lea „s-ar fi alăturat revoluționarilor și poate ar fi jucat chiar un rol de seamă", adăugînd „că și bătrînul Bielinski a spus același lucru": „— Bielinski? Nu-mi amintesc — ripostează Aleoșa. N-a scris nicăieri așa ceva. — Chiar dacă n-a scris, în orice caz se pare că ar fi spus. Am auzit de la un... dar, la dracu...", renunță în ultima clipă Kolea să-și ducă pînă la capăt destăinuirea. Acest „un", acest cineva de la care băiatul a aflat că Bielinski ar fi emis o asemenea ipoteză în legătură cu Hristos ar putea fi.... chiar Dostoievski. În Jurnalul scriitorului (Grajdanin, 1873) romancierul a reprodus unele cuvinte rostite în legătură cu această temă de criticul în a cărui intimitate s-a găsit în anii '40. Cum acțiunea Fraților Karamazov (din care primele capitole încep să apară în 1879) se

Scanned with OKEN Scanner

petrece cu treisprezece ani în urmă, deci aproximativ prin 1866, Kolea nu putea să citească ci doar să asculte, să audă evocarea discuției despre „revoluționarul" Hristos. Autorul unei asemenea evocări orale nu putea fi decît cineva care a cunoscut pe unul din cunoscuții lui Bielinski, sau un fost cunoscut al acestuia. Trucul întreruperii frazei înainte de pronunțarea unui nume sau de divulgarea unui alt element de identificare, trucul păstrării comice a misterului devenit străveziu ne îndeamnă să credem că acel „un" de la care Kolea Krasotkin aflase cea ce aflase ar putea să se refere chiar la Dostoievski. Care astfel ar sugera într-o prefăcută șoaptă (benignă ironie la adresa precocelui copil) o relație ferită, un contact tainic, o comunicare conspirativă cu propriul său personaj. Kolea Krasotkin vorbea de „bătrînul Bielinski". Evocarea din 1873 din Jurnalul scriitorului se intitulează Старые люди (în traducere literală — oameni bătrîni, vechi).

KRASOTKIN ⟨IVAN⟩, Frații Karamazov. Tatăl — decedat „de mult", „de aproape paisprezece ani" (deci prin 1852, din moment ce acțiunea romanului ar trebui să se petreacă în 1866) — al celui de mai sus. Cum la începutul lui noiembrie (cînd se dau puținele informații referitoare la Krasotkin tatăl) Krasotkin fiul avea paisprezece ani fără două săptămîni, rezultă că primul de abia apucase să-și vadă băiatul înainte de a muri, dacă nu cumva chiar se prăpădise pînă la nașterea lui. Fost „secretar al administrației guberniale", funcție probabil relativ importantă, de vreme ce Sneghirev, care introduce personajul în narațiune (Cartea a patra, VII) părînd a nu ști că omul nu se mai află printre cei vii, se teme să nu aibă neplăceri din cauza lui Iliușa (ce-l atacase cu briceagul pe fiul unui „funcționar"), funcție de la care poate preluase Kolea spiritul autoritar, aerul lui de stăpîn, Krasotkin îi lăsase tinerei sale soții Anna Feodorovna (v. mai jos), după o căsnicie de numai un an, atît mijloacele necesare pentru a putea duce în continuare o existență „tihnită și onorabilă" cît și (rodul influenței sale funcționărești) utile relații cu „persoane suspuse". Pentru Kolea principala moștenire paternă o constituie dulapul cu cărți, care va trezi copilului precoce gustul lecturii. Dintre volumele bibliotecii textul romanului menționează Istoria lui Smaragdov (de unde Kolea și Kartașov află numele întemeietorilor Troiei), Ruda lui Mahomed sau Și nebunia e bună la ceva (acea carte „foarte pipărată" cedată de Krasotkin funcționarului Morozov — un posibil fost coleg al tatălui său — în schimbul tunulețului de bronz) și un număr din celebrul Kolokol, revistă editată la Londra de Herzen și interzisă în Rusia. Acest unic număr din Kolokol îl divulgă pe funcționarul Krasotkin ca un frecventator mai mult sau mai puțin întîmplător de literatură subversivă. Declarîndu-se la treisprezece ani „socialist", fiul urmează deci într-un fel precedentul tatălui.

KRASOTKINA, ANNA FEODOROVNA, Frații Karamazov. Văduva funcționarului Krasotkin, mama lui Kolea. Rămasă fără soț la optsprezece ani (nu apucase „să stea cu bărbatu-său decît un an de zile"), asigurată materialicește (își avea „veniturile personale" și locuia pe una din străzile ce dădeau în piața orașului, în preajma băcăniei negustorilor Plotnikov, într-o casă proprie „îngrijită și curată ca un pahar"), hotărîse „să-și închine fiece clipă din viață creșterii scumpului său odor, Kolea", pe care „îl pierdea din ochi de drag" și pentru care „tremura tot timpul". Ce-i drept avea și de ce. Aflînd de isprava cu trenul „se înspăimîntase atît de tare, încît puțin lipsise ca să-și piardă mințile". Fire „extrem de sensibilă", ba chiar sentimentală, suferea la gîndul că băiatul ei, în fața voinței căruia se plecase de mult (mama e prima victimă a dorinței de putere a fiului), n-o iubește. Ca să nu-și „trădeze" feciorul, deși „încă nostimă" la cei „vreo treizeci de ani" ai ei, refuzase o cerere în căsătorie venită din partea profesorului Dardanelov. Acesta continua totuși să spere, pare-se nu fără motiv, acțiunile candidatului la însurătoare crescînd simțitor în urma poznelor răsunătoare (cu ecou pînă în cancelaria școlii) comise de Kolea care îi dau profesorului îndrăgostit prilejul să se remarce luînd apărarea odorului Krasotkinei. Școlarul însuși își schimbă atitudinea față de Dardanelov, despre care începu să vorbească „respectuos", fapt remarcat imediat cu „o infinită recunoștință" de Anna Feodorovna. Care însă, „de cîte ori cineva dintre musafirii ce veneau la ei în casă pomenea (mai mult sau mai puțin, n.n.) din întîmplare numele lui Dardanelov în prezența băiatului" continua să se îmbujoreze la față „ca un trandafir". În treburile gospodăriei doamna Krasotkina era ajutată de Agafia („baba Agafia"), „o femeie de vreo patruzeci de ani, grasă și ciupită de vărsat" care în dimineața duminicii de la începutul lui noiembrie întîrzie să se întoarcă de la piață, spre exasperarea lui Kolea, mai grăbit ca oricînd să plece de acasă dar neputînd s-o facă din pricina celor doi „prichindei", Nastia și Kostea, copiii chiriașei Annei Feodorovna, rămași din cauza unor împrejurări excepționale singuri (v. la Krasotkin, Nikolai Ivanov).

Scanned with OKEN Scanner

Cînd în sfîrşit apare, Agafia este luată „de scurt" de băieţandrul cel grăbit, cu care începe să se certe, dar mai mult într-o doară, „fără să fie cumva mînioasă sau necăjită" : „dimpotrivă, părea încîntată să se hîrjonească cu conaşul cel mucalit". Schimbul de cuvinte cu indolenta şi vesela Agafia, femeie simplă dar simpatică şi nelipsită de umor, anticipează şi pregăteşte incidentele din piaţă (cu ţărani şi precupeţe) ale lui Kolea. Anna Feodorovna Krasotkina nu apare în prezentul acţiunii. Cînd, în primele două capitole ale Cărţii a zecea, în dimineaţa duminicii de la începutul lui noiembrie camerele de luat vederi ale naraţiunii transmit chiar din interiorul locuinţei ei, stăpîna lipseşte de acasă (se dusese să dea o mînă de ajutor prietenei sale, chiriaşa, a cărei servitoare, Katerina, născuse pare-se în cursul nopţii — v. mai sus, la Krasotkin, N.I. — la un mic şi discret sanatoriu din oraş) ; „duioasă şi veselă", „încîntătoare" şi „virtuoasă", minunata Anna Feodorovna este mama lui Kolea Krasotkin în primul rînd prin comoara calităţilor ei morale.

KRAVCENKO, Fraţii Karamazov, v. la Verhovţev.

KRIUKOV, Crimă şi pedeapsă, v. la Dementiev.

KUBRIKOV, Demonii, v. la Lembke, I.M.

KUDRIUMOV, Adolescentul, v. la Dergaciov.

KULAKOV, Idiotul, v. la Ivolghin, A.A.

KUPFEROV, Idiotul, v. la Radomski, E.P.

KURNÎŞEV, Idiotul. Tînăr şi „foarte chipeş" ofiţer din grupul mai multor „tineri dintre cunoscuţii mai vechi" ai doamnelor Epancin, aflaţi cu toţii în raporturi de prietenie cu Evgheni Pavlovici Radomski şi care în scena din parcul gării din Pavlovsk (Partea a treia, II), vin „să-şi prezinte omagiile" ; „foarte vesel şi vorbăreţ", ofiţerul face totul ca să capteze atenţia Aglaiei care se arată „cît se poate de amabilă" şi rîde „cu poftă de glumele lui". În timpul conversaţiei, Evgheni Pavlovici îl prezintă unui Mîşkin mai stîngaci şi mai distrat ca oricînd, care la început trezeşte mirarea ofiţerului. Bun prieten şi pare-se confident al lui Radomski, tînărul se dumireşte însă repede pricepînd şi cine e prinţul şi de ce îi fusese prezentat. Cînd, cîteva clipe mai tîrziu, Nastasia Filippovna, care între timp îşi făcuse o remarcată apariţie în frecventatul loc de promenadă, îl abordează (pentru a doua oară, urmărind un scop al ei) cu o compromiţătoare familiaritate pe Evgheni Pavlovici, Kurnîşev, indignat ca un adevărat prieten de noua şi inexplicabila scenă provocată de „creatura asta", lasă să-i scape fatalele cuvinte „Aici numai cravaşa poate să ajute", cuvinte pentru care plăteşte imediat. Căci, repezindu-se „către un tînăr necunoscut, care se afla la doi paşi de dînsa şi care ţinea în mînă o nuieluşă subţire de alun", Nastasia Filippovna „i-o smulse şi îl lovi cu toată puterea peste obraz pe ofensatorul ei". Acesta, scos din sărite de arsura loviturii, se năpusteşte asupra agresoarei care, după cum spune autorul, „ar fi păţit-o urît" dacă Mîşkin n-ar fi reuşit să apuce la timp, „pe la spate, braţul ofiţerului, imobilizîndu-l". Mînia lui Kurnîşev se abate asupra prinţului. El îi ignoră pe Keller (care i se postase în faţă) şi pe Rogojin (care, îndepărtînd-o pe Nastasia Filippovna de la locul scandalului, îi rîde cu răutate în nas ofiţerului însîngerat) însă se interesează de numele lui Mîşkin. Duelul pare inevitabil, dar după ce „a judecat lucrurile cu mult sînge rece" Kurnîşev (probabil că la insistenţele prietenului său Evgheni Pavlovici, care aduce vestea liniştitoare unui Mîşkin nici o clipă neliniştit) se răzgîndeşte şi renunţă să mai ceară satisfacţie. Personajul poartă în roman două grade ofiţereşti (locotenent şi căpitan) şi două nume (Molovţov şi Kurnîşev). Nu este vorba însă în acest caz, se poate admite, de o inadvertenţă a autorului ci de ‚scăpări' ale personajelor. Molovţov îi spune ofiţerului Keller, şi tot el îi atribuie gradul de locotenent. Căpitan îl face în schimb însuşi autorul, infailibil din principiu (Partea a treia, II) iar numele de Kurnîşev îl rosteşte Evgheni Pavlovici, care nu putea să greşească, fiind prieten bun cu ofiţerul. Eroarea e, se poate deci presupune, a lui Keller (adeseori cu chef !) Intîmplarea cu Kurnîşev („mucosul acela... mucosul... mucosul") constituie, în noaptea de veghe dementă în doi, lîngă cadavrul Nastasiei Filippovna, ultima amintire tradusă în cuvinte a lui Rogojin, care rostindu-şi replica finală se amuză sinistru rememorînd admirativ lecţia usturătoare dată ofiţerului de femeia ucisă.

KUTUZOV, GRIGORI VASILIEVICI (VASILIEV), Fraţii Karamazov. „Sluga", „argatul", „valetul" lui Feodor Pavlovici Karamazov, asupra căruia „avea o vădită influenţă" şi faţă de care nutrea un devotament de „dulău credincios". Îi purta de grijă „ca o dădacă" stăpînului său, cu care îmbătrînise împreună şi de care nu vroise să se despartă nici după dezrobirea iobagilor (1861). Fără Grigori, care îl scăpase chiar şi de bătaie, Feodor Pavlovici — spune cronicarul romanului — ar fi intrat

Scanned with OKEN Scanner

nu o dată în „buclucuri serioase“ ; „om dîrz, neînduplecat, care-şi vedea de drumul lui cu îndărătnicie, mergînd drept la ţintă“, nu-şi cruţa însă pe de altă parte stăpînul, certîndu-l adeseori pentru viaţa lui destrăbălată. Într-o zi gonise cu de la sine putere „toate muieruştile“ aduse în casă de Feodor Pavlovici. După moartea unicului său copil (pruncul cu şase degete la mînă numit de însuşi tatăl lui chiar în ziua botezului, de faţă cu „oaspeţii“, „preotul“ şi „Feodor Pavlovici, care trebuia să fie naş“, o „încurcătură a firii“, „un zmeu“ ce „nu se cădea să fie botezat“), moarte ce survenise la numai două săptămîni de la naştere în urmă cu 24 de ani (acţiunea romanului desfăşurîndu-se probabil în 1866), Grigori „începuse să se intereseze de cele «sfinte»“ ; citea şi recitea Mineiul, avea o slăbiciune pentru Cartea lui Iov şi nu se despărţea de „o culegere de zicale şi Cazanii ale«cuviosului nostru părinte Isaac Sirianul, cel blagoslovit de Dumnezeu»“. „În ultima vreme începuse să-şi plece cu bunăvoinţă urechea la predicile hlîstoviţilor (de la Хлыст= cravaşă, nuia, vargă, n.n.), al căror tîlc se străduia să-l pătrundă — se întîmplase să se ivească tocmai atunci unul dintre ei prin vecini — dar cu toate că păru cumva tulburat în adîncul lui, nu se hotărî totuşi să treacă la noua credinţă“. Cucernicia îl face pe servitor şi mai necesar stăpînului său Feodor Pavlovici care în clipele lui „de nelinişte spirituală“ simţea nevoia de a şti că lîngă el se află „nu om credincios, ferm, altfel croit decît el“ ; „suflet cinstit şi cu desăvîrşire dezinteresat“, Grigori era „altminteri destul de mărginit (chiar „prost“), după părerea lui Mitea Karamazov, n.n.), încăpăţînat şi morocănos“. Cînd îi intra ceva în cap nu era chip să-l faci să-şi schimbe părerea : astfel, „o urîse de moarte pe prima lui stăpînă, Adelaida Ivanovna“ (mama lui Mitea) dar „trecuse cu totul de partea noii soţii (a lui Feodor Pavlovici — Sofia Ivanovna, mama lui Ivan şi a lui Aleoşa, n.n.), luîndu-i mereu apărarea şi certîndu-se din pricina ei cu Feodor Pavlovici, aşa cum nu şi-ar fi permis nici o slugă“. După moartea Sofiei Ivanovna, pentru care ajunsese să nutrească o adevărată „veneraţie“, el, sluga Grigori, şi nu soţul neîndurerat, este cel ce acoperă pe cheltuiala lui cu o placă de fontă „modestă dar destul de aspectuoasă“ mormîntul răposatei (mormînt pe care tot el i-l indică — era de altfel singurul care o putea face — lui Aleoşa, după reîntoarcerea acestuia în Scotoprigonievsk, cu un an înaintea debutului acţiunii). Om „cu precepte morale“ (dar şi cu prejudecăţi), „scump la vorbă“, Grigori n-avea „darul beţiei“, îşi iubea nevasta (pe Marfa Ignatievna) şi „se topea de dragul copiilor“. Această ultimă trăsătură a personajului explică faptul că Grigori le purtase de grijă tuturor feciorilor lui Feodor Pavlovici, cărora, pentru perioade de timp mai lungi sau mai scurte, le-a fost, se poate spune, adevăratul părinte. Toţi cei trei fraţi Karamazov au trecut în copilăria lor prin „cocioaba“ argatului. Mai întîi, după fuga din casa soţului ei a Adelaidei Ivanovna, Mitea, care rămîne la Grigori cel mai mult, de la vîrsta de trei la patru ani (cînd e luat de Miusov). Apoi, după moartea Sofiei Ivanovna, Ivan şi Aleoşa, al căror stagiu e însă scurt, de numai trei luni, din cauza vijelioasei intervenţii în viaţa familiei a văduvei generalului Vorohov, fosta tutoare a Sofiei Ivanovna, care descinzînd într-o zi în ograda lui Feodor Pavlovici îi ia acestuia, fără să stea la discuţie pur şi simplu pe sus copiii (şi de la care Grigori, drept recompensă, primeşte epitetul de „dobitoc“ şi încasează şi el, după cele „două perechi de palme“ depuse de apriga generăleasă pe obrajii stăpînului său, o palmă). Vremelnic tată de inimă al fraţilor Karamazov, Grigori este, pe de altă parte, practic tatăl lui Smerdeakov, care creşte şi locuieşte în pavilionul slugilor. Cel de al patrulea fiu, ipotetic şi în orice caz nelegitim, al lui Feodor Pavlovici este, s-ar putea spune, ‚descoperirea‘ lui Grigori. Care, în noaptea de mai de după înhumarea fătului cu şase degete, trezit de Marfa Ignatievna (deşteptată din somn şi isterizată „de plînsetele unui nou-născut“) şi ieşind în grădină, o găseşte în baia părăsită de lîngă poartă pe Lizaveta Smerdeaşciaia imediat după naştere : „Copilul zăcea pe jos, în timp ce mama se zbătea în chinurile morţii“. Cu toate că sarcina foarte vizibilă a nebunei oraşului trezise „o bănuială cumplită, respingătoare“ în sufletul servitorului, Grigori va lua apărarea stăpînului său cînd acestuia i se atribuie paternitatea pruncului Lizavetei, ajungînd „să se certe furcă şi să ia la ocară o mulţime de lume“. Marfa Ignatievna şi Grigori înfiază practic copilul, pe care într-un mod aşa de ciudat (terifiant) soarta li-l pune în braţe atît de curînd după ce li-l smulsese pe fiul lor adevărat, dar care — după cum vor constata mai tîrziu — nu se „lipeşte“ de ei (singurul lucru pe care Smerdeakov îl va moşteni de la Grigori pare a fi strania pasiune pentru Învăţăturile lui Isaac Sirianul, observate de Ivan pe masă în odaia complicelui său în seara sinuciderii acestuia). În prezentul naraţiunii personajul apare în după-amiaza spre seara primei zile a acţiunii romanului servind în salonul locuinţei Karamazovilor prînzul unui Feodor Pavlovici reîntors nu de mult acasă după scandalul“ de la mînăstire. Cum în timp

Scanned with OKEN Scanner

ce servea la masă pe Grigori nu-l rabdă inima să nu împărtăşească la rîndul său noutatea aflată chiar în acea dimineaţă la băcănia negustorului Lukianov, unde îşi făcea tîrguielile şi unde „auzise pe cineva povestind că un soldat rus care căzuse prizonier (...) la graniţa dinspre Asia, fiind silit sub ameninţarea cu moartea şi a celor mai cumplite torturi să se lepede de legea creştină şi să treacă la islamism, nu se înduplecase în ruptul capului să-şi schimbe credinţa, drept care fusese schingiuit şi jupuit de viu şi-şi dăduse duhul preamărind numele lui Hristos, lucruri care se aflau scrise în ziarul sosit chiar în ziua aceea“ (este vorba de Foma Danilov, unter-ofiţer în al doilea batalion turchestanez, prizonier martirizat la Marghelan în condiţiile mai sus arătate, la 21 noiembrie 1875, al cărui eroism patriotic şi religios a fost evocat de Dostoievski în Jurnalul scriitorului pe 1877, ianuarie, cap. 1, pf. III), bătrînul servitor provoacă replica tînărului servitor Smerdeakov. Acesta, încurajat de Feodor Pavlovici, îşi dezvoltă sofismele sale nu lipsite de abilitate susţinînd că „n-ar fi fost nici un păcat dacă, strîns cu uşa, (soldatul, n.n.) s-ar fi lepădat şi de legea lui Hristos şi de taina botezului ca să scape cu viaţa“, sofisme din care obtuzul Grigori nu pricepe decît că fostul său elev minte şi huleşte. „Anatema asupra ta, blestematule !“, „afffurisitule !“, explodează bătrînul, care opune ‚argumentelor‘ lui Smerdeakov, numit „ciorbă-lungă“ şi „ticălosul ăsta“, doar exclamaţii de indignare, dispreţ şi ură. Harţa teologică dintre slugi precede disputa teologică (provocată de asemenea de Feodor Pavlovici, de data aceasta în mod direct) dintre Ivan şi Aleoşa, una din scenele-cheie ale romanului, de definire a poziţiilor unor protagonişti. Dispută urmată de năvala în casa părintească (unde credea că se află Gruşenka) a gelosului Dmitri, care, înainte de a-şi molesta tatăl, îl loveşte „cu toată puterea“ pe omul de încredere şi sentinela acestuia. Lovitura năprasnică primită din partea lui Mitea în urma căreia bătrînul servitor „se prăbuşi ca mort“ constituie un fel de ‚aconto‘ în perspectiva loviturii ‚mortale‘ pe care viitorul pseudo-paricid i-o va aplica în seara crimei (cu pisălogul) lui Grigori. În a doua zi a acţiunii aflăm că Grigori „boleşte de ieri“ (desigur, din cauza pumnului încasat de la Dmitri dar şi pentru că îl apucaseră „durerile de şale“) şi că „mîine“ Marfa Ignatievna o „să-l doftoricească“ cu „un leac care nu se întîmplă niciodată să lipsească din casă“. În seara crimei (a treia zi a acţiunii), într-adevăr, bătrînul care între timp „căzuse la pat“ se supune tratamentului Marfei Ignatievna : „ajutat de nevastă-sa, îşi fricţionase zdravăn tot corpul cu vodcă amestecată cu o infuzie misterioasă şi foarte concentrată, dînd pe gît ce mai rămăsese pe fundul sticlei, după ce mai întîi Marfa Ignatievna îi descîntase, şoptind «o rugăciune pe care numai ea o ştia», şi se culcase“. Se trezeşte însă „în puterea nopţii“ (de fapt în jurul orei nouă, oră la care se va comite crima) : glasul datoriei se dovedise mai puternic decît boala şi leacul Marfei Ignatievna la un loc. „Avea, se vede, remuşcări fiindcă se culcase, lăsînd casa în voia soartei, «într-o vreme de cumpănă ca asta»“. Amintindu-şi „că uitase să încuie de cu seară portiţa dintre curte şi grădină“ Grigori „coborî şontîc-şontîc treptele cerdacului şi o porni spre grădină“ : „Într-adevăr, poarta era vraişte. Intră maşinal în grădină : poate că i se năzărise cumva, cine ştie ce zgomot i-o fi venit la ureche, dar cînd îşi întoarse privirea spre stînga, observă că fereastra de la iatacul boierului era deschisă. Nu era nimeni totuşi în dreptul ei, nu se uita nimeni afară. «De ce o fi lăsat-o deschisă, ca în toiul verii ?» se miră Grigori ; în acelaşi timp însă simţi că se întîmplă ceva curios în livadă : la vreo patruzeci de paşi de el, o mogîldeaţă se strecură cu iuţeală pe dinaintea ochilor lui, un om, probabil, ce alerga furişîndu-se prin întunecimea nopţii. «Doamne !» şopti Grigori şi, pierzîndu-şi capul, uită şi de dureri şi de tot şi se grăbi să ajină calea fugarului. O apucă însă pe un drum mai scurt, cunoscînd pesemne mai bine locurile decît celălalt, care se îndreptă în goană spre baie, pentru ca, ocolind-o, să poată sări ulucile... Grigori se ţinea după el, alergînd în neştire, fără să-l scape din ochi. Îl ajunse din urmă tocmai în clipa cînd încălecase gardul. Urlînd ca scos din minţi, Grigori se repezi la el şi-l prinse cu amîndouă mîinile de picior. Presimţirea nu-l înşelase : era într-adevăr el, «tîlharul, ucigaşul» ! — Ucigaşule, l-ai omorît pe taică-tău ! zbieră bătrînul cît îl ţinea gura, dar nu apucă să spună mai mult, că se şi prăbuşi ca trăsnit la pămînt.“ De data aceasta Mitea lovise cu pisălogul (luat maşinal din bucătăria Feniei). Intervenţia lui Grigori, soldată cu rănirea şi neutralizarea sa (pentru un interval de timp bătrînul care îşi pierduse cunoştinţa e ‚scos din luptă‘) reprezintă unul din factorii care decid crima. După dispariţia în noapte a falsului criminal, adevăratul criminal, Smerdeakov, care simulase în acea zi o puternică criză de epilepsie şi stătea la pîndă în culcuşul său din odăiţa lipită de încăperea bătrînelor slugi, simţindu-l pe Grigori că iese din casă şi înţelegînd apoi că afară se petrece ceva neobişnuit, asigurîndu-se mai în-

Scanned with OKEN Scanner

tii că Marfa Ignatievna dormea dusă, iese la rîndul lui în curte, se convinge că bătrînul servitor, „plin de sînge", era cel puţin „în nesimţire" (dovadă că Mitea trecuse pe acolo), îl omoară pe Feodor Pavlovici şi se culcă din nou ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat, reluîndu-şi şi mai zgomotos (ca s-o trezească acum pe Marfa Ignatievna) gemetele prefăcute. Grigori se dezmeticeşte după ce Smerdeakov „mîntuie treaba" : recăpătîndu-şi şi pierzîndu-şi de cîteva ori cunoştinţa rănitul încearcă să se tîrască spre casă fiind în sfîrşit găsit de Marfa Ignatievna abia cînd se îndepărtase cu vreo 20 de paşi de locul unde căzuse. Transportat la el în odaie (cu ajutorul unor vecini — v. la Maria Kondratievna) şi spălat „la cap (...) cu apă şi oţet" prima lui grijă, deîndată ce îşi vine puţin în fire, e să întrebe de boier şi să trimită să fie anunţat ispravnicul. Personajul (convins încă înainte de săvîrşirea crimei — din momentul în care îl înhăţase de picior pe fugarul cocoţat pe gard — că Mitea este asasinul) contribuie din plin în roman la canalizarea bănuielilor într-o direcţie greşită. Primele cuvinte pe care rănitul le „îngăimă" cînd soţia lui îl descoperă se referă la Dmitri : „L-a omorît... l-a omorît pe taică-său..." (în acea clipă Feodor Pavlovici era într-adevăr deja ucis, dar nu de fiul lui cel mare, ci de bastard). După descinderea autorităţilor la locul crimei Grigori încredinţează mărturia sa relatînd „destul de coerent, deşi cu o voce slabă ce se stingea mai la fiecare cuvînt, toată pătania lui". Din primul moment el susţine eronat, dar ferm convins că spune purul adevăr (caz de falsă memorie) că atunci cînd ajunsese în grădină şi observase silueta unui om alergînd — deci înainte de crimă — nu numai fereastra de la locuinţa victimei ci şi uşa era deschisă. Această uşă deschisă, „o nălucire" pe care bătrînul se încăpăţînează s-o dea drept realitate, va duce direct la condamnarea lui Mitea : „e poate cea mai gravă declaraţie din toate cîte există împotriva fratelui meu", apreciază Aleoşa. Cu toate acestea, „catîr sadea" („cînd îi intră lui ceva în cap, nu-l mai urneşti nici cu carul cu boi") Grigori persistă (încercarea Gruşenkăi de a-l îndupleca să-şi schimbe depoziţia se dovedeşte şi ea zadarnică : „am fost la el, i-am vorbit, degeaba ! Nu zici că m-a şi înjurat !", îl informează eroina pe Aleoşa) în a-şi menţine afirmaţia atît în timpul instruirii cazului cît şi la proces. Unde produce asupra tuturor impresia unui om „sincer şi nepărtinitor" dar unde pînă la urmă avocatul Fetiukovici îl pune în încurcătură şi îl face de rîs dovedindu-i stupiditatea (întrebat „în ce an sîntem acum" Grigori nu răspunde făcîndu-ne să pierdem un excelent prilej de a afla cu precizie cînd anume se petrece acţiunea romanului) şi sugerînd că în noaptea crimei martorul era „încă sub efectul «tratamentului»" (al balsamului de plante medicinale macerate în „sp'rt curat" nu numai de fricţionat ci şi de înghiţit) şi deci în acea stare (de ebrietate) în care putea să vadă „deschise chiar şi «porţile raiului»". Demnitatea caracteristică de bătrîn şi devotat slujitor de modă veche, avînd respectul ierarhiei în sînge, nu-l părăseşte însă nici în această împrejurare : „Sînt un biet om de rînd, rosti deodată cu glas tare şi răspicat Grigori. Dacă cei mari binevoiesc să-şi bată joc de mine, eu trebuie să tac şi să înghit". Personajul ocupă în lume un loc anume de care e perfect conştient : nu pretinde mai mult dar nici nu acceptă mai puţin decît e încredinţat că merită. Dîrz (pentru convingerile sale, nu neapărat religioase, s-ar lăsa probabil şi el jupuit de viu ca soldatul Foma Danilov) însă totodată mărginit, Grigori Vasilievici Kutuzov reprezintă, într-un roman ce şi-a propus, printre altele, să înfăţişeze adevărate modele de evlavie şi chipuri de sfinţi, ipostaza cea mai de jos, bigotă şi semieretică, a credinţei. Înţelept obtuz, moralist sîciitor amestecîndu-se într-un mod nu prea fericit (nici pentru el, nici pentru alţii) în treburile marilor protagonişti, Grigori aminteşte, în ciuda atîtor deosebiri, de Polonius din Hamlet. Sărind de pe gard înapoi în curte ca să vadă cît de grav l-a rănit pe bătrîn şi încercînd să-i oprească hemoragia cu batista (care într-o clipă devine „leoarcă de sînge"), lui Mitea, neînţelegînd dacă servitorul mai trăieşte sau a murit îi scapă o replică hamletiană, ecou al cuvintelor rostite de prinţul Danemarcei în scena uciderii din greşeală, prin quiproquo a băgăciosului sfetnic : „Cine te-a pus să-mi ieşi în cale, moşule, acum odihneşte-te în pace !", se adresează eroul dostoievskian ‚cadavrului' unui Grigori răpus involuntar. Pornind de la paralela Kutuzov-Polonius se poate constata asemănarea triunghiurilor unchi(tată) nedemn — nepot (fiu) nobil şi dornic de răzbunare — sfetnic (servitor) devotat dar pisălog şi oarecum nătîng în moralitatea lui în cele două celebre opere literare. În care aceeaşi pare să fie şi disputa unchi(tată)-nepot(fiu) pentru regină (fără şi cu ghilimele : Gertruda/Gruşenka).

〈KUTUZOVA〉, MARFA IGNATIEVNA, Fraţii Karamazov. Soţia celui de mai sus. Înainte de a se mărita fusese „fată în casă la bogătaşii Miusov", la al căror teatru de la conac („unde actorii-iobagi, n.n. erau struniţi de un maestru de dans special adus de la Moscova") îşi educase talentele învăţînd, printre altele, să joace, altfel decît

la horă, „rusească". De la acest dans i se trăsese Marfei Ignatievna, „tînăra nevastă" pe atunci primul (şi ultimul) ei necaz cu bărbatul : „Nu se împlinise încă anul de cînd Feodor Pavlovici se căsătorise cu Adelaida Ivanovna (mama lui Mitea Kamarazov, o Miusova — care probabil că o adusese cu ea în casa soţului ei pe Marfa Ignatievna astfel încît nu este exclus ca stăpînul şi servitorul lui, Feodor Pavlovici şi Grigori să se fi însurat cam în acelaşi timp, n.n.), şi într-o zi, la ţară (probabil la Cermaşnea, cătunul făcînd parte din zestrea Adelaidei Ivanovna, n.n.), fetele şi femeile din sat, care pe vremea aceea erau încă ioboge, fuseseră chemate să cînte şi să joace la curtea boierului. Suratele începură prin a cînta Printre lozii ; la un moment dat, Marfa Ignatievna, tînără nevestică pe atunci, se desprinse din mijlocul corului de femei şi începu să joace «rusească», dar nu aşa cum se joacă la horă, ci cum învăţase s-o danseze pe timpul cînd era fată în casă la bogătaşii Miusov, la teatrul lor de la conac, unde actorii erau struniţi de un maestru de dans special adus de la Moscova. Grigori o văzuse şi, o oră mai tîrziu, acasă, o tîrnuise puţintel, ca să se înveţe minte. Asta fusese tot, de atunci n-o mai bătuse niciodată, dar Marfa Ignatievna, la rîndul ei, se jurase că n-o să se mai prindă în horă toată viaţa ei". (Ura „de moarte" nutrită de bigotul Grigori faţă de prima soţie a lui Feodor Pavlovici, o „emancipată" care fugise de la părinţi cu viitorul ei bărbat şi apoi de la acesta cu un învăţător, apare, în lumina dependenţei Marfei Ignatievna de Adelaida Ivanovna, ca datorîndu-se în mare măsură influenţei morale negative exercitată de aceasta din urmă şi în general de „bogătaşii Miusov" asupra tinerei Marfa, educată greşit, într-un spirit prea liber, dovadă : modul de a dansa „rusească") ; „blajină şi supusă", „o viaţă întreagă îşi plecase capul fără să cîrtească în faţa bărbatului ei" ; ştia că în felul lui acesta o iubeşte, dar totodată, fiind mai deşteaptă decît el, pricepuse că Grigori nu avea trebuinţă de sfaturile ei ; respectînd „superioritatea lui morală" învăţase, spre mulţumirea bărbatului, să vorbească puţin. Copii nu aveau, deşi în urmă cu 24 de ani (faţă de prezentul acţiunii) Marfa Ignatievna născuse unul : malformat („avea şase degete la mînă"), fătul, considerat de mîhnitul tată (v. la Kutuzov) „un zmeu" ce nici „nu se cădea să fie botezat", moare însă de febră aftoasă la numai două săptămîni de la naştere. Noaptea de după înhumarea pruncului — „o noapte de mai" oarecum gogoliană prin sugestia supranaturalului sinistru — este una din cele două mari nopţi de groază din viaţa Marfei Ignatievna. Trezită în plină beznă de „un şcîncet de copil" neconsolata mamă adusă de ceea ce aude într-o stare „aproape isterică" crede „că nu poate fi decît puiul ei, care plîngea chemînd-o la el". Abia după ce Grigori, dînd dovadă de mult sînge rece, lămureşte lucrurile, descoperind-o în baia de lîngă poartă, din grădină, pe „nebuna oraşului", Lizaveta Smerdeaşciaia care tocmai născuse (copilul, viitorul Smerdeakov, zăcea pe jos scoţînd acel sfîşietor plînset nocturn ce o trezise pe mama îndoliată) şi îşi dădea duhul, Marfa Ignatievna se linişteşte şi, oarecum împăcată, acceptă să alăpteze pruncul străin. Femeia care îşi pierduse copilul (o altă victimă din rîndul copiilor în romanul ce evocă atît de puternic — în primul rînd prin Ivan — suferinţele celor mici, o victimă de data asta a sorţii) va deveni adevărata mamă a copilului care şi-a pierdut mama : „Totdeauna, săraca, a fost bună cu mine, de cînd mă ştiu pe lume", va recunoaşte în seara morţii sale însuşi Smerdeakov. După desfiinţarea iobăgiei (1861) Marfa Ignatievna încearcă să-şi convingă soţul (pe care în această împrejurare îl înfruntă !) să-l părăsească pe Feodor Pavlovici şi să plece amîndoi la Moscova, „unde (cum strînseseră ceva parale) puteau să deschidă o dugheană şi să facă negoţ". Cum însă Grigori hotărăşte că nu se cuvine ca ei „să plece din casa fostului stăpîn, oricum ar fi el, pentru că «asta-i datoria noastră acum»" viaţa celor doi servitori, deja bătrîni, rămîne neschimbată. Pînă în ziua crimei, a treia a prezentului acţiunii romanului, cînd Marfa Ignatievna apare şi ea în scenă. Asistînd, dimineaţa împreună cu Grigori şi Smerdeakov, la plecarea complice a lui Ivan din casa părintească şi din oraş şi scoţîndu-l pe la amiază din pivniţă (cu ajutorul vecinilor) pe Pavel Feodorovici, care, înţelegînd că idolul său (Ivan) aprobase ‚operaţiunea', simulase criza de epilepsie pregătindu-şi alibiul. Îl oblojeşte apoi cum se pricepe (pînă la sosirea doctorului) pe Smerdeakov căruia se vede nevoită să-i ţină (fără prea mult succes) locul gătindu-i lui Feodor Pavlovici pentru prînz o supă apreciată de acesta drept „lături sadea" şi o friptură „atît de uscată că nici nu puteai să-ţi înfigi dinţii în ea". Copleşită de treburile gospodăriei, rămase acum, după ‚criza de epilepsie' a bucătarului Smerdeakov, toate pe capul ei (căci de vreo două zile Grigori era aproape imobilizat din cauza unor dureri de şale) „supusa" Marfa Ignatievna îi răspunde cu arţag boierului că „găina fusese bătrînă şi că dumneaei nu fusese la şcoală (ca Smerdeakov, n.n.) să înveţe bucătăria". Seara îşi ajută soţul să se doftoricească folosind „tratamentul" ei special („vodcă amestecată cu o infuzie misterioasă şi foarte concentrată") şi apoi se culcă şi ea ; cum „gustase de asemenea din licoare" şi cum „nu era obişnuită să tragă la măsea", fiind pe deasupra şi trudită, adoarme „buştean". Şi în timp ce în pavilionul servitorilor Marfa Ignatievna ră-

Scanned with OKEN Scanner

mîne cufundată în somnul ei adînc afară se derulează cele mai senzaţionale şi mai sîngeroase întîmplări ale romanului : raidul de control al lui Mitea, rănirea vigilentului Grigori, uciderea lui Feodor Pavlovici de către Smerdeakov. Bătrîna se trezeşte, sau mai exact este trezită de gemetele voit intensificate ale epilepticului care (deocamdată) îşi mai simulează boala, abia după ce acesta „mîntuise treaba", săvîrşind crima şi revenind în culcuşul lui de suferind. Constatînd că soţul ei nu se află nici în pat şi nici în odaie, Marfa Ignatievna iese în curte şi se îndreaptă spre grădină unde, ghidată de chemarea abia auzită a rănitului care îi striga (şoptea) numele cu un glas „atît de slab, de stins, încît o trecu un fior" îl descoperă pe Grigori „scăldat în sînge". Văzîndu-l cum arată, „începu să ţipe ca din gură de şarpe. Grigori îngăimă încet, abia auzit : «L-a omorît... l-a omorît pe taicăsău... ce ţipi aşa, proasto ?... Dă fuga... cheamă...» Dar Marfa Ignatievna nu se putea linişti deloc, urla întruna". Înnebunită de teamă (a doua noapte de groază a eroinei) Marfa Ignatievna dă fuga să-şi trezească vecinele (pe Maria Kondratievna şi pe mama acesteia) şi împreună cu ele şi cu chiriaşul Foma îl transportă pe Grigori în casă şi îi spală rana. În zilele şi săptămînile următoare crimei are grijă de Smerdeakov (internat în spital — criza simulată se transformase pînă la urmă într-o criză adevărată) şi îl asigură pe Ivan, care, reîntors de la Moscova foarte curios să afle cine a ucis, o „descususe" şi pe ea, că atunci epilepticul „zăcuse toată noaptea în odăiţa vecină, «la trei paşi de patul nostru»". În felul acesta, scoţîndu-l din cauză pe Smerdeakov, Marfa Ignatievna (care dormise „buştean" în seara crimei dar rămăsese cu convingerea că „l-a auzit pe bolnav gemînd toată noaptea în odăiţa de alături" — falsă impresie analizată de avocatul Fetiukovici la proces cu ajutorul unui exemplu : „O doamnă mi se plîngea odată că n-a putut să închidă ochii toată noaptea din pricina unui căţel care lătra în curte. Şi totuşi, bietul căţel, după cum am aflat mai tîrziu, nu lătrase decît de vreo două-trei ori peste noapte") contribuie la acreditarea acuzaţiei de paricid adusă lui Mitea Karamazov.

KUZMICEV, KUZMA, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

L

LAMBERT, Adolescentul. Coleg cu Arkadi Dolgoruki la pensionul Touchard, îi impune camaradului său mai mic decît el cu trei ani o clară relaţie de aservire, ca de la stăpîn la slugă, obligîndu-l să-i scoată cizmele şi molestîndu-l de cîte ori are chef ; „ticălos din născare", cruzimea îi este pusă de timpuriu în lumină de întîmplarea cu canarul, ‚executat' de la cinci centimetri cu o puşcă cu ţeavă dublă şi de petrecerea tipic adolescentină, cu bani furaţi de acasă şi cu şampanie, la care apare şi o femeie, plătită să se dezbrace şi căreia la urmă Lambert se încăpăţînează să nu-i înapoieze hainele, lovind-o cu cravaşa peste umerii goi. În încăierarea declanşată, biruit de un Arkadi acum mai puternic decît el (trecuseră cîţiva ani), Lambert îi înfige adversarului său, ca să se răzbune, o furculiţă în pulpă. Cu faţa rumenă „ca o mască" (amintind de Stavroghin) Lambert pare apt pentru toate viciile (scena împărtăşaniei „cu lacrimi şi îmbrăţişări" exaltate ar putea sugera că raporturile lui cu abatele Rigaud, amantul mamei sale, sînt suspecte). Corupt şi nemilos, are — la 16 ani ! — visuri de o cruzime neroniană : dacă ar fi bogat, declară el, ar prefera să-şi îndoape cîinii cu pîine şi carne decît să-i hrănească pe copii şi să ardă iarna în cîmp deschis grămezi imense de lemne mai curînd decît să dea o aşchie unui sărac. • „Мясо, материя, ужас — и проч" („carne, materie, groază — şcl.") — citim în Carnete în dreptul lui Lambert. Nu reprezintă însă această caracterizare a personajului — redus la esenţa lui sumbră — o excelentă ‚definiţie' a diavolului ? O importanţă deosebită pentru înţelegerea conţinutului şi funcţiei acestui personaj are precizarea momentului în care apare el în roman (la sfîrşitul Părţii a doua, mai exact : Capitolul al nouălea, II). Zdruncinat de căzătură (îşi pierduse chiar cunoş-

Scanned with OKEN Scanner

tința pentru un minut sau două), Arkadi, care încercase să escaladeze zidul depozitului de lemne, petrecuse o noapte în aer liber, într-un fel de somn-leșin, ghemuindu-se instinctiv, ca un cîine de pripas, în colțul dintre poartă și zid și strîngîndu-se zgribulit în palton, căci începuse să se lase gerul: era în a doua jumătate a lui noiembrie... Ademenit de ispitele vieții mondene, în al cărei strălucitor vîrtej se aruncase cu entuziasmul novicelui, dedat luxului și destrăbălării, irezistibil atras de jocurile de noroc și deja îndatorat cu sume de bani nu tocmai mici, Adolescentul străbate cea mai critică perioadă a existenței sale. Certat din nou cu Versilov (care, folosindu-se fără scrupule de destăinuirile fiului său, trimisese Katerinei Nikolaevna Ahmakova o injurioasă scrisoare), repudiat de Katerina Nikolaevna (din pricina scrisorii lui Versilov), îmbrîncit sub ochii ei, ca un lacheu, de Bioring, acuzat de furt în tripoul lui Zerșcikov și trădat de prințul Serghei Petrovici Sokolski, care se leapădă de el în public, Arkadi, lovit din toate părțile și părăsit de toți (tată, femeie iubită, prieten), se trezește dintr-odată însingurat și înstrăinat, ca în vid. Clipa e cumplită: „Aveam — mărturisește Adolescentul — o senzație ciudată: parcă în jurul meu totul, chiar și aerul pe care-l respiram, era de pe altă planetă, parcă m-aș fi trezit deodată în lună. Totul, orașul, trecătorii, trotuarul pe care alergam — totul îmi devenise străin." Tot ce e mai josnic în el iese acum la iveală, într-un acces de debordare vindicativă. Aruncat în stradă de clienții lui Zerșcikov, amenințat, ca ultimul neputincios, cu denunțul (jocul de ruletă fiind interzis de poliție). Rătăcind apoi în neștire pe străzile orașului și ajungînd din întîmplare în dreptul unui mare depozit de lemne îi vine în cap — era trecut de miezul nopții și totul de jur împrejur pustiu — să pună foc, declanșînd (e visul neronian al lui Arkadi) un imens sinistru. Cu intenția de a comite o delațiune și pe punctul de a deveni un incendiator Adolescentul se află în pragul infamiei și al crimei. Tocmai acum apare, parcă din visul lui Arkadi, reîntors în somn la pensionul Touchard, și Lambert care, întorcîndu-se dimineața acasă chiar pe lîngă depozitul de lemne după o noapte pierdută cine știe unde și văzînd un om adormit în zăpadă, se apucă să-l dezmeticească bodogănind, cu lovituri de picior. Foștii colegi se recunosc și Lambert, care îl trezise la timp pe Arkadi aproape complet înghețat, îl transportă într-o cameră călduroasă din apropiere, unde locuia împreună cu Alphonsine. Între timp, logoreic ca întotdeauna, Adolescentul vorbise destul (limba nu-i înghețase defel) pentru a trezi interesul escrocului. Lambert intră în scenă exact în împrejurările în care de obicei se ivește diavolul. Starea de depresiune, însingurare și revoltă în care se afla Arkadi oferea toate condițiile (și toate condițiile sînt coapte) pentru o asemenea apariție (O stare asemănătoare pîndește în Faust și ciudatul pudel pentru a se face remarcat pe miriște, într-un angoasant amurg). „Toți oamenii, fără excepție — observă naratorul —, păstrează desigur amintirea unui lucru care li s-a întîmplat și care are pentru ei, sau căruia vor să-i atribuie, un aspect fantastic, neobișnuit, nemaipomenit, aproape miraculos — fie că este vorba de un vis, de o întîlnire, de o prezicere, de o presimțire sau de altceva de aceeași natură. Pînă în ziua de azi sînt înclinat să văd în acea întîlnire a mea cu Lambert un semn al providenței..." Trimițîndu-i la țanc Adolescentului un „salvator" providența s-a înșelat însă asupra adevăratei identități a acestuia. ● Prostia și naivitatea de asemenea caracteristice lui Lambert îi pun oarecum în altă lumină ticăloșia: „ticăloșia lui era atît de inconștientă, atît de naivă, încît mergea uneori pînă la nevinovăție"; „destul de primitiv", avea convingerea „că aproape toți oamenii sînt la fel de ticăloși ca el"; „nu credea în sentimente bune și nobile" și „nici măcar nu le putea concepe". Cu alte cuvinte, era „un bandit sincer" (Scuza de fapt îl acuză: Lambert nu cunoaște decît răul, neputîndu-și imagina nimic dincolo de el. Ticăloșia e elementul lui natural și firesc). La Moscova, intrase în contact cu o bandă de șantajiști (condusă de „un om în vîrstă, extrem de abil, inteligent și cu multă experiență") și participase la cîteva operații de intimidare desfășurate cu atîta succes încît își propusese să acționeze independent, de unul singur. La Petersburg, unde dorea de mult să se stabilească dar unde nu sosise decît cu cîteva zile înainte de întîlnirea cu Arkadi, spera să găsească — luase imediat legătura „cu un vechi complice de al său" — „un teren mai vast de activitate". Flecărind „în neștire" despre o anume scrisoare în timp ce se dezmorțea la căldură, în locuința „salvatorului" său, Adolescentul, marcat de ‚ruptura' cu Ahmakova și surescitat de ‚miraculoasa' întîlnire cu Lambert după o noapte petrecută în condiții atît de puțin obișnuite, îi oferă fostului său coleg prilejul mult așteptat al unei lovituri în stil mare. „Documentul", pe care Arkadi nu se hotăra să-l distrugă dar de care nici nu îndrăznea să se folosească, devine activ prin Lambert. Înțelegînd să tragă cît mai multe foloase de pe urma scrisorii de a cărei taină nu prea bine păstrată nici pînă atunci află în chip norocos, escrocul concepe mai multe planuri de acțiune, de care să se servească în funcție de împrejurări. O abordează mai întîi cu dezinvoltură pe inaccesibila Anna Andreevna Versilova, interesată cu prudență să intre în posesia

Scanned with OKEN Scanner

unei ‚arme' care i-ar permite să-şi doboare rivala, dar nu pierde din vedere nici posibilitatea de o a şantaja direct pe Katerina Nikolaevna. La nevoie va accepta să colaboreze cu Arkadi (împărţind banii pe din două) dar speră să poată ‚lucra' de unul singur, păcălindu-l pe fostul său coleg căruia, după mai multe încercări ‚izbuteşte într-adevăr să-i fure scrisoarea. Are contacte şi cu Versilov, împreună cu care — în cele din urmă — dă lovitura. Fără succes însă. Trădat de Ciupit, un anume Semion Sidorîci — omul din umbră, eminenţa cenuşie a grupului de uneltitori (care, temîndu-se de consecinţe, îi previne în ultimul moment pe Bioring şi pe Tatiana Pavlovna Prutkova în legătură cu primejdia ce planează asupra Katerinei Nikolaevna), Lambert provoacă pe de altă parte, purtîndu-se grosolan şi prosteşte cu victima căzută în cursă, şi schimbarea de atitudine a complicelui său aproape nebun, Versilov. Acesta, care stătuse la început ascuns, sare în apărarea Katerinei Nikolaevna şi, lovindu-l cu tocul revolverului în cap, îl scoate din acţiune. Rana nu se dovedeşte însă prea gravă; după un timp escrocul îşi recapătă cunoştinţa, se ridică de jos (căzuse la podea) şi părăseşte pur şi simplu apartamentul Tatianei Pavlovna: în învălmăşeala generală produsă de „catastrofă", nimeni nu se gîndise să-l oprească. „Documentul" rămîne însă uitat pe masă... Din Epilog reiese că Lambert nu a fost nici măcar anchetat. Peste noapte se grăbise s-o şteargă la Moscova, unde însă — ne informează Arkadi — se pare că în sfîrşit „a dat de bucluc". ◎ Colectînd tot ce este nemistuit şi impur în sufletul lui Arkadi, de la dorinţa de răzbunare la impulsul erotic profanator, Lambert reprezintă pentru Adolescent un fel de necesar apendice — care-l ‚descarcă' pe erou de ceea ce este josnic şi infam în el dar care putea să-i fie şi fatal.

LARIONOV, Idiotul, v. la Mîşkin, N. L.

LAVROVSKI, Adolescentul. Coleg de liceu al lui Arkadi Dolgoruki împreună cu care, pe la cincisprezece ani, leagănă visul însurătorii. Adolescentul îl evocă (Partea a treia, Capitolul al şaselea, II) în momentul în care din motive personale străvezii, Lambert încerca să-l convingă de posibilitatea unei căsătorii cu Katerina Nikolaevna Ahmakova. Într-o zi, întîmplîndu-se să se afle alături, Lavrovski, „un băiat cît se poate de simpatic, liniştit şi drăguţ, care, de altfel, nici nu avea alte calităţi", i-a spus, adresîndu-i-se „foarte îngîndurat": „Ce zici, Dolgoruki, nu crezi că ar fi bine să ne însurăm? Spune şi dumneata, cînd să ne însurăm, dacă nu acum? Asta e vremea cea mai frumoasă, dar uite că nu-i chip!" Arkadi îl aprobase cu entuziasm, căci şi în el „se înfiripase această dorinţă". De atunci — mărturiseşte Arkadi — visul căsătoriei (un alt vis secret al Adolescentului) l-a urmărit chiar şi după ce raporturile oarecum complice cu colegul său de liceu (apropierea fusese trecătoare) au încetat. În naivitatea mişcător amuzantă a cuvintelor rostite de melancolicul adolescent se ascunde însă o idee profundă: „cînd să ne însurăm, dacă nu acum (s.n.)?" — spune Lavrovski. Într-adevăr, baza căsătoriei fiind iubirea faţă de femeie cînd, „dacă nu acum" (la vîrsta liceenilor Lavrovski şi Dolgoruki) poate fi oare acest sentiment mai puternic şi mai curat? Adolescenţa idealizatoare reprezintă atunci pe drept cuvînt „vremea cea mai frumoasă" a căsătoriei. Dacă aceasta presupune în primul rînd iubire, înseamnă că trebuie să ne însurăm exact la anii cînd iubim cel mai intens, la singura vîrstă la care putem avea cu adevărat cultul femeii. Ora hymen-ului trebuie dată înapoi — vrea să spună în esenţă Lavrovski.

LEAMŞIN, Demonii. Dintre membrii ocazionali ai cercului din jurul lui Stepan Trofimovici Verhovenski, unde, „bun pianist" şi în general înzestrat cu calităţi de artist, se producea ca interpret şi ca iscusit imitator de sunete (umane, animale sau naturale), este „un umil funcţionar în serviciul poştei" care mai „îndeplinea (şi) diferite comisioane mărunte". Intră în graţiile Iuliei Mihailovna, soţia guvernatorului Lembke, pentru că ştia ca nimeni altul să distreze societatea (în care „devenise prea necesar" ca să mai poată fi alungat) şi face parte din grupul de pregătire a serbării. În ziua festivităţii, deşi supraveghetor, lasă să pătrundă în sală indivizi suspecţi şi convinge orchestra să intoneze, la intrarea guvernatorului şi a soţiei sale, un „tusch" de ospăţ în locul unui marş oarecare mai potrivit cu solemnitatea momentului. Interpretează rolul editorului „publicaţiei cumplite extrapetersburgheze" din „cadrilul literaturii" şi umblă cu picioarele în sus, provocînd mînia lui Lembke, deja zdruncinat psihic. Aparţine grupului de cinci din oraş al lui Piotr Verhovenski şi cîştigă încrederea acestuia, fiind unul din cei mai hotărîţi adepţi ai suprimării lui Şatov. După şedinţa decisivă de la „ai noştri" i se face însă frică şi în această stare sufletească discută în miez de noapte, prin geam, tocmai cu Şatov care, avînd urgentă nevoie de bani (soţia lui era pe punctul să nască) venise la el să-şi vîndă revolverul. În ziua crimei e bolnav, speriat, confuz iar seara soseşte la locul convenit îmbrăcat gros de teamă să nu răcească. Nu suportă şocul execuţiei la care nu participă direct şi are o criză de nebunie manifestată printr-un „ţipăt absolut neverosimil", prelung, neîntrerupt. Venindu-şi în fire îi cere iertare lui Piotr Verhovenski prin intermediul lui Erkel dar apoi, după o încercare neizbu-

Scanned with OKEN Scanner

tită de sinucidere, se duce drept la autorități și spune tot ce știe. ● Bufon și spion, Leamșin îl caricaturizează în salonul Iuliei Mihailovna pe Stepan Trofimovici Verhovenski în chip de „liberal din deceniul al cincilea" (deși „cîțiva ani la rînd se tot învîrtise prin preajma lui"), o informează cel dintîi pe soția guvernatorului despre tulburările din „dimineața fatală", răspîndește în tot orașul — fusese „aproape martor ocular la această istorie" — cît de rău s-a purtat un mire cu mireasa în noaptea nunții. În concepția compozițională a Demonilor personajul e un agent al profanării. El profanează totul : moartea, nașterea, sentimentele religioase sau naționale. „Șterpelește" cu un aer comic un bob din strugurele rămas în odaia de hotel a unui foarte tînăr sinucigaș, imită gemetele femeii care naște, introduce în sacul unei „colportoare de cărți bisericești" (Sofia Matveevna Ulitina) fotografii pornografice primite în acest scop de la „un bătrînel foarte onorabil" și azvîrle un șoarece viu în chivotul spart și jefuit al unei vechi icoane din piața de mărfuri a orașului. O profanare reprezintă și compoziția sa „cu totul originală" intitulată „Războiul franco-prusian" în care melodia vulgarului Mein lieber Augustin se întrețese într-un contrapunct batjocoritor cu sunetele solemnei Marsilieze („Avea într-adevăr talent ticălosul" — e nevoit să recunoască cronicarul, care însă reține și zvonul — cronica sa e în mare măsură o cronică de zvonuri — potrivit căruia Leamșin ar fi furat această piesetă de la „un tînăr talentat, dar modest, un cunoscut al său venit în trecere, și rămas necunoscut". M. S. Altman a demonstrat că de fapt scriitorul ‚a furat' ideea acestei improvizații de la pianistul Karl Levi, prezent la seratele lui V. A. Sollogub — frecventate în tinerețe și de Dostoievski — și despre care autorul Tarantasului vorbește în Amintirile sale). ● Dintre „demonii" romanului, Leamșin („vechiul meu demon", după cum îl numește Șigaliov) este nu numai unul din cei mai josnici și odioși dar și acela care amintește în chipul cel mai direct de motto-ul evanghelic al cărții. Nu întîmplător, printre numerele sale de imitație a sunetelor unul mimează grohăitul unui porc.

LEBEADKIN, IGNAT, Demonii. Pretins „căpitan în retragere" în vîrstă de 40 de ani este de fapt — consideră cronicarul romanului, G-v — „un personaj foarte suspect". Biografia lui e obscură, nesigură chiar și în unele din puținele date pe care le oferă. Și-ar fi început cariera militară — de tradiție se pare în familia sa (un alt Lebeadkin, bunicul, căpitan de cavalerie ar fi fost ucis în Caucaz sub privirile generalului Ermolov însuși) — în regimentul de infanterie Akmolinsk (căruia vrea să-i lase prin testament propria piele cu indicația de a se confecționa din ea o tobă la care să se execute zilnic imnul național rus). La Petersburg, unde nimerise nu se știe în ce împrejurări și lucrase ca funcționar la departamentul aprovizionării, îl întîlnește pe Stavroghin tocmai în epoca în care — cu vreo cinci-șase ani în urmă în raport cu prezentul acțiunii — rămăsese și fără bani și fără adăpost și se ocupa mai mult cu cerșitul. Nikolai Vsevolodovici, aflat atunci în „acea perioadă obscură" a vieții lui, îl acceptă în anturajul său (în care Lebeadkin va juca rolul măscăriciului) făcîndu-i din cînd în cînd chiar și onoarea de a-i asculta versurile (căci, „militar cu veleități estetice", căpitanul este și un asiduu poet amator). Căsătoria lui Stavroghin cu Maria Timofeevna, sora lui Lebeadkin, transformă apoi o legătură de la suzeran la vasal într-o legătură de rudenie. Falstaff (cum era poreclit căpitanul) devine cumnatul noului „prinț Harry". În perioada petersburgheză a personajului se situează și începutul activităților lui ‚revoluționare' :„Era povestea stupidă a unui neghiob care se băgase într-o afacere a cărei însemnătate nici măcar n-o înțelesese pînă-n ultima clipă, din cauza beției și a chefurilor". Împrăștiase manifeste și transmisese unui anume Korovaev (care, din fericire pentru căpitanul deja suspectat de autorități se înecase, în stare de ebrietate fiind, cu bani cu tot) o cantitate de ruble false. După o primă ședere în orașul în care se petrece acțiunea romanului (locuise atunci la familia Virghinski și fusese preferat de stăpîna casei, pe față, soțului ei) Lebeadkin dispare din cauza scandalului stîrnit de afacerea banilor falsificați pentru a reveni din nou în capitala de gubernie, însoțit de această dată și de sora lui și părînd „animat de noi intenții", cu numai 2—3 săptămîni înainte de perioada (sfîrșitul lui august) cu care cronicarul își începe relatarea. În localitate, unde venise fără nici o copeică, încearcă să facă rost de bani (și face !) șantajînd persoanele pe care le-ar fi putut interesa căsătoria secretă a lui Stavroghin (de aceea o și adusese cu el pe „șchioapă") și pregătind un denunț politic (cu toate că încă în iunie mai împrăștia manifeste printr-un județ din gubernie), se îndrăgostește „ca un motan" (vrea chiar „să riște o cerere în căsătorie") de Lizaveta Nikolaevna Tușina, căreia îi consacră versuri ridicole și îi trimite „scrisori necuviincioase", și se lasă manevrat de cei care urmăreau să destabilizeze situația din oraș. Locuiește mai întîi împreună cu sora lui în două cămăruțe din fosta cîrciumă a lui Filippov (transferată de proprietar în „casa cea nouă") — imobil în care mai stăteau Șatov și Kirillov, apoi, după scandalul apariției sale în salonul Varvarei Pe-

Scanned with OKEN Scanner

trovna Stavroghina, este mutat la porunca lui Stavroghin în mahalaua Gorşecinaia din cartierul Zarecie (de peste rîu) în casa de curînd construită a unui tîrgoveţ. Aici, în această locuinţă, îl vizitează într-un miez de noapte Nikolai Vsevolodovici, hotărîndu-i soarta. Plănuind s-o suprime pe „şchioapă", soţia legitimă a lui Stavroghin (ca să-i deschidă acestuia, pe care vroia cu orice preţ să-l atragă de partea lui, calea spre o presupus dorită căsătorie cu Lizaveta Nikolaevna), Piotr Verhovenski se foloseşte de Lebeadkin (dîndu-i în acest scop ceva bani) ca momeală pentru Fedka-ocnaşul, cel ce trebuia să înfăptuiască omorul. În noaptea care urmează „serbării" (în timpul căreia căpitanul provocase un nou scandal apărînd beat pe estradă la matineul literar) Lebeadkinii sînt într-adevăr ucişi aşa cum prevăzuse Verhovenski. Proprietarul reuşeşte însă să stingă repede focul (casa fusese incendiată ca să nu rămînă urme) şi astfel crima iese la iveală. (În secvenţa asasinării Lebeadkinilor — după cum a remarcat B. Bursov — transpare scena morţii — prin foc — a lui Baucis şi Philemon din Faust). ● Din căpitanul Ignat Lebeadkin, înjunghiat de Fedka-ocnaşul, cursese sînge (precizează naratorul) „ca dintr-un taur"; „gras, voinic, cu părul creţ, roşu la faţă", Falstaff-ul lui Dostoievski are de asemenea proporţii fizice impresionante. „Namila" (cum i se spune într-un loc personajului din Demonii) este însă găunoasă. Glasul de trîmbiţă al căpitanului, pe măsura vanităţii sale, vorbirea pompoasă şi gesturile lui patetice camuflează şi în acelaşi timp trădează prin caracterul lor exagerat impostorul. Impostor comic, Lebeadkin este perechea seniorului său Stavroghin, impostorul tragic. El este fricos, limbut, fanfaron, cabotin. Părăit de Virghinski, soţul „demis" de propria lui soţie se comportă ca un laş şi nu îndrăzneşte să scoată o vorbă măcar cît timp îi este aplicată corecţia dar nu uită să arboreze după aceea „un aer de nobilă indignare". Se teme de Piotr Verhovenski, „călăul" său, care îl cunoaşte de mult şi-l are la mînă, şi mai ales de Stavroghin. În faţa acestuia înlemneşte „ca un iepure sub privirea unui şarpe boua". Lebeadkin este soldatul fanfaron care se laudă însă nu atît cu isprăvi militare (deşi în versurile sale se proslăveşte şi lupta de la Sevastopol) cît cu faptul că are un „suflet mare": „în sufletul meu sînt poet", declară personajul, care se consideră în „serviciul omenirii şi al prietenilor". Dacă despre „noblеţe sufletească" nu se prea poate vorbi în cazul unui şantajist şi cerşetor dezmăţat ca Lebeadkin (care pe deasupra îşi mai şi maltratează sora bolnavă) ceva suflet el are totuşi, moştenit — împreună cu cîteva versuri şi opinii — de la un mare personaj dostoievskian nerealizat, pe nume Kartuzov. Lebeadkin e forma grotescă a acestui sublim personaj de atelier literar. În umilinţa extraordinară, chiar manifestată grandilocvent cu care căpitanul din Demonii măsoară distanţa ameţitoare ce îl separă de femeia iubită se simte ceva kartuzovian: „Ar putea oare soarele — se întreabă Ignat Lebeadkin într-o scrisoare adresată inaccesibilei Liza — să se supere pe un infuzor, dacă acest infuzor i-ar compune un poem din fundul unei picături de apă..." Deşi exprimat de un personaj lamentabil, respectul acesta astronomic faţă de fiinţa iubită devine patetic. (Ca prototip al lui Lebeadkin a servit P. N. Gorski, scriitor de importanţă secundară din anii 1850—1860, cu care Dostoievski a întreţinut relaţii personale. Într-una din schiţele lui Gorski se află un personaj cu numele de Lebedkin. Un prototip literar al căpitanului fanfaron dostoievskian trebuie considerat Jivnovski din Schiţele din provincie ale lui Şcedrin. Un dublu al lui Lebeadkin este în roman acel general care scria şi el versuri exact în maniera producţiilor căpitanului, lebeadkinizînd avant la lettre s-ar putea spune, general pe care, într-o discuţie cu Liza şi Şatov stîrnită tocmai de o nouă impertinenţă a lui Lebeadkin, cronicarul G-v declară că l-a cunoscut şi pe care îl evocă „rîzînd".)

LEBEADKINA, MARIA TIMOFEEVNA, Demonii. Sora celui de mai sus, numită curent în roman, ca şi în carnetele la roman, „şchioapa" („Хромоножка"). În schiţele şi planurile scriitorului din perioada 1867—1870 (Plan pentru povestire — în „Zarea", Roman despre Prinţ şi Cămătar, Viaţa unui mare păcătos) apar, insistent, mai multe asemenea „şchioape". Ca personaj realizat hromonojka din Demonii (30 de ani, firavă, cu gîtul lung, de lebădă şi cu un aer bolnăvicios) are — cînd cronicarul romanului, G-v, o vizitează împreună cu Şatov — o înfăţişare destul de veselă. Privirea „blîndă aproape radioasă" a ochilor ei minunaţi, „calzi, cenuşii" revărsa o „lumină visătoare, plină de bucurie naivă"; „bucurie calmă, lină" exprimă de asemenea şi zîmbetul ei. Solemnitatea cu care îl întîmpină pe oaspete (naratorul), căci „Şatuşka" nu mai era pentru ea un străin: „Musafirul să fie binevenit", dispreţul voios cu care vorbeşte de fratele ei numindu-l „lacheul meu", aroganţa triumfătoare cu care, în scena discuţiei nocturne, îl demască pe Stavroghin, convingerea cu care văzuse pe vremuri în acesta „un diamant pe fondul mizer al vieţii acestei fete", după cum spune un personaj, pe Prinţul mult aşteptat şi felul

Scanned with OKEN Scanner

în care îngenunchează şi îi sărută mîna în public Varvarei Petrovna Stavroghina (omagiu adus parcă unei suzerane), cochetăria ei nevinovată (se sulemeneşte stîngaci) şi „lucruşoarele“ (în primul rînd „oglinjoara“ de care nu se desparte niciodată) îi conferă acestei „nebune“ (cum mai este numită eroina în roman) demnitatea unei prinţese de basm; „o visătoare nemaipomenită“ („cîte opt ore pe zi e în stare să stea într-un loc“ — explică Şatov cronicarului), Maria Timofeevna Lebeadkina nu numai că trăieşte într-o lume aparte („în lumea ei de visuri“), paralelă cu aceea a celorlalţi oameni în aşa măsură încît Şatov nu se sfieşte să vorbească despre infirmă cu glas tare chiar în prezenţa ei; ea formează obiectiv în naraţiune o altă lume, autonomă şi opusă în raport cu universul spasmodic al „demonilor“. În lumea ei eroina nu se plictiseşte niciodată, e fericită şi nu poate înţelege de ce şi alţii nu sînt la fel de fericiţi: „Atîta bogăţie şi ce puţină veselie“, va exclama ea, referindu-se la atmosfera ce domnea în salonul Varvarei Petrovna în acea memorabilă duminică a sosirii lui Stavroghin. Crizele nervoase care îi atacă memoria (brutalităţile fratelui ei nu lasă de aceea urme psihice) o menţin într-un liniştitor prezent. Trecutul e uitat, iar pînda viitorului nu e simţită. Dostoievski subliniază şi prin cazul acestui personaj relaţia dintre fericire şi timp (sau mai exact dispariţia timpului). Este evident că boala ei (suferă de crize nervoase aproape zilnice) nu este pur clinică. Din familia evanghelică a celor săraci cu duhul, „şchioapa“ se numără printre aleşi. ● În copilărie, datorită unei „binefăcătoare“, „era aproape să capete o educaţie frumoasă“ (ceea ce explică poate de ce între lucrurile ei se află şi „un volumaş uzat de cîntece“). La Petersburg, unde fratele ei cheltuia pe băutură toţi banii pe care izbutea să-i cîştige (de cele mai multe ori cerşind), fusese însă nevoită să se angajeze „prin diferite case mizere“ pentru a-şi procura puţinul de care avea trebuinţă ca să trăiască („se hrănea ca păsările cerului“). În acea perioadă, deşi nici atunci mintea ei nu părea „în perfectă ordine“, „şchioapa“ era însă departe de a fi şi „nebună“ (boala eroinei e progresivă). Cunoştinţa cu Stavroghin, care îl acceptase în anturajul său pe Lebeadkin şi care se poartă cu ea, o biată infirmă — spre mirarea veselă a bandei de cheflii — ca un adevărat prinţ de basm, dă noi aripi visurilor ei. Această atitudine cavalerească a lui Nikolai Vsevolodovici, autentic cult de expiere consacrat de erou femeii după violarea Matrioşei ori rafinată şi crudă comedie, face din Maria Timofeevna o ‚prinţesă‘. După căsătoria legală, dar secretă şi formală, cu Stavroghin, ea primeşte la început din partea soţului ei (care se grăbise să plece) o pensie regulată. Constatînd însă că fratele ei dispunea în realitate singur de sumele de bani trimise, Stavroghin o scoate de sub tutela lui Lebeadkin şi, fără să-i spună nimic acestuia, o internează într-o mînăstire „în condiţii foarte confortabile“. Aici cunoaşte (alte personaje mănăstireşti: maica Praskovia, cu ginerele şi fiica plecaţi în Turcia, maica stareţă, femeie din neam de cnezi, o doamnă în trecere, „mare visătoare“, un călugăraş de la muntele Athos, tot în trecere şi el, maica Lizaveta, „scrîntită întru Domnul“, zidită de zece ani în ograda mănăstirii într-o cuşcă de un stînjen lungime şi de doi arşini înălţime în care stătea iarna şi vara) pe o maică trimisă „spre pocăinţă“ (fiindcă „prorocea“) care o îndeamnă să se închine Născătoarei de Dumnezeu („Născătoarea de Dumnezeu este Maica tuturor, este glia roditoare“). Este personajul care rosteşte celebra prescripţie a mîntuirii prin sfredelirea pămîntului cu un interminabil burghiu de lacrimi: „iar cînd ai udat pămîntul sub tine cu lacrimile tale ca să pătrundă jumătate arşin adîncime, atunci te va cuprinde o bucurie neasemuită“. Maria Timofeevna îmbrăţişează cu fervoare această religie a lacrimilor şi a gliei: „M-au atins adînc în suflet aceste cuvinte — îi povesteşte ea lui Şatov. Şi am început de atunci să fac la rugăciuni, închinîndu-mă pînă la pămînt, să sărut de fiecare dată pămîntul; îl sărut şi plîng. Şi uite, crede-mă, Şatuşka: nimic rău nu există în aceste lacrimi; şi chiar dacă n-ai avea nici o durere, totuna, lacrimile tale chiar de bucurie vor curge“. „Şchioapa“ simbolizează legătura cu pămîntul şi cu Rusia. Pînă la urmă însă Lebeadkin, căruia nu-i convenea deloc aranjamentul lui Stavroghin, reuşeşte să-şi descopere sora şi, prevalîndu-se de drepturile lui, să o scoată din mînăstire, aducînd-o apoi cu el în oraşul gubernial unde mai multe persoane ar fi fost interesate să afle (cu folos pentru escrocul şantajist) „cine e ea“. În acţiunea propriu-zisă a romanului Maria Timofeevna se manifestă mai întîi în episodul de la biserică (unde soseşte adusă de birjarul Vanea, căruia nu-i poate da — e tot ce are — decît „patru copeici de argint“ spre veselia ironică a celorlalţi birjari şi lachei aflaţi de faţă) şi se numără printre protagonişti în marea scenă din salonul Varvarei Petrovna. După sosirea în oraş a lui Stavroghin, acesta o anunţă că intenţionează să facă publică în curînd căsătoria lor şi apoi îi propune — în cursul vizitei sale nocturne la Lebeadkin, în locuinţa de peste rîu —, să plece cu el în Elveţia, în munţi („există acolo un loc...“) pentru a trăi împreună tot restul vieţii ca doi fraţi. Maria Timofeevna îl refuză însă categoric pe Sta-

Scanned with OKEN Scanner

vroghin, în care vede acum (ca și nebuna Maria din poemul lui Pușkin Poltava în scena ultimei întîlniri cu Mazepa — după cum a observat D.D. Blagoi) doar un impostor: „prințului" ei de altădată i s-a substituit un „negustoraș", locul „șoimului" l-a luat „bufnița". Împreună cu Lebeadkin și cu o „servitoare bătrînă" (Agafia ?) este asasinată în noaptea „serbării" (din îndemnul lui Piotr Stepanovici Verhovenski și cu asentimentul tacit al lui Stavroghin) de Fedka-ocnașul. ● Crima stîrnește uimire și oroare în oraș. Pentru eroină moartea nu a fost însă un oaspete neașteptat. Înzestrată cu darul premoniției, pe care și-l exercită ghicindu-și în cărți sau privindu-se în oglinjoară (oglinjoară nu doar cosmetică ci și magică: „Văd toată înșelăciunea voastră ca într-o oglindă", va spune ea) Maria Timofeevna își presimte sfîrșitul. Cărțile îi arată „un drum, un om rău, niște urzeli din partea cuiva, așternut de moarte" iar visele îi sînt grele, urîte. Cînd îl revede pe Stavroghin, noaptea, ea tocmai se deșteaptă dintr-un vis despre el și „despre aceasta". Eroina are perspicacitatea infirmilor și „idioților" dostoievskieni. Ea nu numai că descoperă „uneltirea" și realizează că s-a produs o substituire (vorbind cu oaspetele ei, despre el, la persoana a III-a) dar îi ghicește celuilalt pînă și gîndurile de care acesta nu e pe deplin conștient: „nu mi-e teamă de cuțitul tău!", îi spunea ea „impostorului", căruia îi strigă în finalul scenei (făcînd aluzie la un celebru uzurpator din istoria Rusiei) „Grișka Ot-rep-iev a-na-te-ma!" Se poate spune că tocmai „șchioapa" îi dă lui Nikolai Vsevolodovici ideea uciderii ei. Maria Timofeevna Lebeadkina este o Casandră a subconștientului lui Stavroghin.

LEBEDEV, LUKIAN TIMOFEICI, Idiotul. Apare în prima scenă a romanului, cea din tren, unde intervine de la cele dintîi replici în discuția dintre Rogojin și Mîșkin, vecinii săi de compartiment. Cuplul eroilor tragici este însoțit de la început de un bufon grotesc (tragicomic). Sesizînd repede raportul de forțe dintre cei doi convorbitori, îi ține isonul lui Rogojin rîzînd de înfățișarea și sărăcia lui Mîșkin, iar cînd află că fiul de negustor va moșteni un milion se simte cuprins pur și simplu de „veneрație". „Lebedev știe tot!", se recomandă personajul, și într-adevăr „domnul atotștiutor", o autentică cronică vie a lumii ‚bune' din Petersburg, dă relații (acesta e de altfel rostul introducerii lui imediate în narațiune) despre Epancin și Pavlișcev, despre bătrînul Rogojin și despre Nastasia Filippovna. De „vreo patruzeci de ani, robust, cu nasul roșu și coșuri pe obraz", „neîngrijit îmbrăcat", Lebedev avea aerul unui slujbaș „încărunțit prin cancelarii", fiind de fapt chiar „conțopist" (lucrase la departamentul excelenței sale Nil Alexeevici, avîndu-l ca șef direct se pare pe un anume Piotr Zaharîci). Nu se înțelege prea bine dacă mai era sau nu în serviciu, probabil că nu, deoarece se apucase de ‚avocatură' și de camătă, de aceasta din urmă printr-un „mijlocitor", după cum precizează el (cele 400 de ruble ce îi vor fi sustrase temporar de generalul Ivolghin de pildă fuseseră primite de la „un datornic" și urmau să fie înmînate alt „cuiva" printr-un împuternicit, care însă „n-a mai venit"). Ca să-și îndeplinească îndatoririle de slujbaș nici n-ar fi avut de altfel timp, ocupat cum era cu tot felul de afaceri obscure („Cu ce și-o fi cîștigat el casa, dați-mi voie să vă întreb?" — își exprimă în public Keller o nedumerire evident retorică) și gata în orice clipă să se înhăiteze cu vreun fecior de bani gata. Făcuse parte din suita lui Aleksașka Lihaciov, după moartea tatălui acestuia, însoțindu-l „peste tot": „n-a rămas locșor sau colțișor unde să nu fi călcat împreună, l-am dus pretutindeni ; nu făcea un pas fără Lebedev", se laudă personajul, autorecomandîndu-se lui Rogojin care, în ciuda disprețului grosolan manifestat în tren față de o asemenea „lichea" din categoria celor ce „se reped îndată să se bage trepăduș", îl acceptă la sfîrșitul călătoriei pe lingușitor în ceata sa, ce-l așteptă în gară. Ca și Marmeladov (și poate că în primul rînd din aceeași cauză), Lebedev cel cu nasul roșu este mai degrabă un fost slujbaș. Felul nedemn și mijloacele deloc cinstite în care și prin care își cîștigă existența (cel puțin în vremea din urmă) el încearcă să le justifice invocînd „un capital infim" și „înmulțirea familiei". Ultimul copil al lui Lebedev este într-adevăr o fetiță de numai cinci săptămîni, Liubov (numele fiicei scriitorului, născută la 14 septembrie 1869 la Dresda, autoarea de mai tîrziu a unor discutabile memorii cu privire la ilustrul ei părinte, publicate în 1922). Ceilalți copii sînt: Tania, de 13 ani (pe care cu prilejul vizitei sale în cartierul Peski Mîșkin o surprinde rîzînd „în hohote, cu gura pînă la urechi"), Kostea, de 15 ani, un licean „cu fața rîzătoare și deșteaptă" (Lebedev are copii veseli!) și în fine admirabila, senina Vera, de 20 de ani, noua stăpînă a casei după moartea mamei. Nenorocirile nu au cruțat familia slujbașului: „bolnavă, neputincioasă" probabil de mai multă vreme, sotția Elena — după cum aflăm în a doua mare zi a acțiunii, cea de la începutul lui iunie — nu a supraviețuit ultimei nașteri (prin care a adus-o pe lume pe Liubov). În prima zi a acțiunii (27 noiembrie), la serata Nas-

Scanned with OKEN Scanner

tasiei Filippovna, Lebedev pretinde că şi-a îngropat tatăl „săptămîna trecută". Dacă personajul spune adevărul (în aceeaşi frază el susţine că are „treisprezece copii în casă") atunci putem presupune că în dimineaţa de toamnă tîrzie în care începe naraţiunea el se afla în trenul ce se apropia de Petersburg venind de undeva din provincie, de la înmormîntarea bătrînului Lebedev. În afară de cei 3—4 copii ai săi, mai are un nepot de soră, pe antipaticul Vladimir Doktorenko, şi o cumnată, Filisova, văduva secretarului de colegiu Filisov, „o femeie de vreo patruzeci de ani, scundă, cu o faţă ascuţită şi ochi vioi", iscoditori, în a cărei casă din cartierul Petersburgskaia Storona Nastasia Filippovna locuise o vreme, ascunzîndu-se (cu ajutorul lui Lebedev) deopotrivă de Rogojin şi de Mîşkin. ● Ca membru al bandei lui Rogojin, pe urmele căruia se ţine „ca o umbră", Lebedev, „ameţit ca de obicei", pătrunde în locuinţa Ivolghinilor unde îşi sfătuieşte căpetenia să ofere bani Nastasiei Filippovna, dar prima sumă propusă, de 18000 de r., i se pare prea mare. Alături, „aproape cot la cot cu Rogojin" apare el, părînd „cel mai hotărît" din ceată şi la serata Nastasiei Filippovna. Cînd însă gazda azvîrle pachetul cu bani în foc e gata să se vîre în cămin „cu totul" ca să-l scoată. Cu toate că participă la cele două mari scene ale Părţii întîi, şi deşi facem cunoştinţă cu el din primele minute ale lecturii romanului, Lebedev este un personaj care se desfăşoară cu adevărat de-abia în următoarele trei Părţi. În intervalul celor şase luni care separă primele două Părţi ale cărţii, interval în care rămîne văduv şi devine tatăl celui de al patrulea copil al său, Lebedev, în continuare dependent de Rogojin, intră şi în serviciul lui Mîşkin, devenit între timp şi el „milionar", ba o ajută din cînd în cînd şi pe Nastasia Filippovna. Trădîndu-i totodată deopotrivă pe toţi trei. Pe urmele marelui trio al cărţii, ajunge şi el la Moscova, unde, după prima fugă de sub cununii a Nastasiei Filippovna, fugă de care Lebedev nu fusese deloc străin, Rogojin îl stîlceşte în bătaie şi asmute asupra lui „un cîine de vînătoare" („O căţea teribilă") ca să-l oblige să-i destăinuiască ascunzătoarea sperjurei. Pe care i-o „vinde" aceluiaşi şi la Petersburg, unde Nastasia Filippovna, după o nouă sustragere de ultimă clipă, venise direct la Lukian, implorîndu-i s-o ascundă undeva şi să nu sufle „un cuvînt prinţului". Pe care însă, după ce o instalează la cumnata sa Filisova, îl informează prompt, scriindu-i la Moscova (datorită acestei scrisori a lui Lebedev, prinţul, îngrijorat de soarta Nastasiei Filippovna, se întoarce, după o absenţă de şase luni, la Petersburg). „Încetează de a mai sluji la doi stăpîni", îl mustră Mîşkin în timpul vizitei de explicaţii pe care i-o face lui Lebedev (explicaţii pe care acesta, ştiindu-se vinovat, le evită cît poate). Să nu slujească în acelaşi timp la doi (sau la mai mulţi) stăpîni personajului îi este însă imposibil. După ce se mută cu toţi ai săi la Pavlovsk, într-o vilă pe care Ptiţîn i-o cedase (vînduse), şi după ce se decide s-o închirieze, deşi avea deja un „ofertant", lui Mîşkin, venit să se restabilească în staţiunea estivală după criza sa de epilepsie, Lebedev, retras în pavilionul din fundul curţii, ia drastice „măsuri de ocrotire şi pază", îl ţine aproape „sub cheie" pe prinţ. Pretinde că nu vrea ca nimeni, dinăuntru sau din afară, să-l deranjeze pe convalescent, în schimb el îşi face mereu de lucru în preajma lui Mîşkin sau trage cu urechea la ce se vorbeşte, cînd cineva reuşeşte totuşi să pătrundă la chiriaşul său. Se poate presupune că, Nastasia Filippovna aflîndu-se la Pavlovsk, Lukian Timofeici îl supraveghează pe noul său stăpîn (Mîşkin) din însărcinarea celui vechi (Rogojin). În acelaşi timp îi transmite însă prinţului şi că ea vrea să-l vadă între patru ochi. Împreună cu Nastasia Filippovna complotează împotriva lui Evgheni Pavlovici Radomski informînd-o totodată pe Lizaveta Prokofievna (prin scrisori anonime) în legătură cu toate mişcările scandaloasei femei. Străduindu-se să obţină bunăvoinţa „generălesei", riscă să i se înfăţişeze (introdus de o fată din casă) ca să-i predea personal o scrisoare din corespondenţa secretă a Aglaiei cu Nastasia Filippovna şi cu Ganea Ivolghin, scrisoare adusă pe filiera obişnuită de „slujnică" pentru a fi înmînată Verei Lukianovna dar interceptată de Lebedev. Indignată că i se oferă asemenea servicii, Lizaveta Prokofievna îi azvîrle însă scrisoarea nedesfăcută în obraz şi îl dă afară. Încercarea lui Lebedev de a trece în serviciul unor noi stăpîni (Epancinii) eşuează. Îi întorc spatele, de asemeni, Evgheni Pavlovici şi prinţul Ş., la care apelase (după ce se adresase fără succes soţilor Epancin) ca să-l pună sub interdicţie pe Mîşkin. „Eşti, eşti... pur şi simplu o iscoadă, un spion !", îi spune pe drept cuvînt prinţul Lev Nikolaevici. Care îl însărcinează totuşi ca împreună cu Keller şi cu „un bun prieten" al său să se ocupe „cu îndeplinirea formalităţilor necesare pentru oficierea căsătoriei şi cu pregătirile pentru nuntă" (e vorba de nerealizata căsătorie a lui Mîşkin cu Nastasia Filippovna). În finalul romanului, alertat de Daria Alexeevna (prietena Nastasiei Filippovna) şi de văduva de învăţător la care eroina locuise în cartierul Izmailovski Polk, Lebedev pleacă la Petersburg împreună cu ele şi anunţă poliţia. E de faţă la constatarea crimei comise de Rogojin şi a consecinţelor ei. ● Cea dintîi

Scanned with OKEN Scanner

ipostază în care apare personajul — în scena din tren, cu Rogojin și Mîșkin — este aceea de lingușitor. Lebedev nu este însă un lingușitor ordinar, practic, de serie, ci un artist al adulării, transformată la el din mijloc în scop. Ineficiența ei nu-l împiedică să persevereze cu și mai multă ardoare, e un adept al servilismului pur, gratuit, în sine: „— Poftim, ai mai văzut așa ceva? spuse enervat Rogojin, arătînd din nou spre slujbaș cu un gest mînios. Ce te tot bagi, omule, că tot nu capeți de la mine nici o copeică, chiar dacă ai umbla în patru labe în fața mea. — Și am să umblu, am să umblu. — Ca să vezi! Dar nu-nțelegi ce-ți spun: degeaba! Și o săptămînăntreagă să țopăi, tot n-am să-ți dau nimic. — Și să nu-mi dai nimic! Așa-mi trebuie; să nu-mi dai! Eu însă tot am să țopăi. Îmi las nevasta, copiii, dar înaintea ta am să țopăi! Fă-mi cinstea, fă-mi cinstea." Cu Lebedev, psihologia lingușirii devine abisală. Un exaltat al acestei triste profesii, personajul ajunge la un fel de beatitudine a adulării: „Stăpînă atotputernică!", „Zînă bună!", se adresează el Nastasiei Filippovna, prăbușit într-o nimicnicie aproape religioasă, implorînd-o să-i permită a scoate pachetul de bani din mijlocul flăcărilor. Spre deosebire de Ferdîșcenko, sau de „domnul cu pumnii zdraveni", care se oferă să scoată banii din foc „cu dinții" pentru o mie de ruble, Lebedev face doar o aluzie la recompensă. O expresie a servilismului său o constituie și curiozitatea lui nesățioasă, admirativă față de oamenii bogați situați spre vîrful ierarhiei sociale, despre care știe — după cum am văzut — atîtea lucruri, fiind un entuziast colecționar de date referitoare la protipendadă. Chiar săvîrșind marele său gest sublim, personajul se roagă (nu întîmplător!) pentru odihna sufletului contesei Du Barry. Lingușitor față de cei puternici, sub protecția cărora se pune, își permite să rîdă de și chiar să-i disprețuiască pe cei slabi. Pe Mîșkin, pe care mai tîrziu nu-l va mai putea numi altfel decît excelentisime prinț, îl tratează în scena din tren de sus. Nu-l înduioșează soarta „oamenilor sărmani". Ca să obțină un cîștig destul de modest nu ezită să ia apărarea „escrocilor și șarlatanilor", pledînd de pildă în una din încercările sale avocățești nu pentru o bătrînă „prădată de cinci sute de ruble — toată averea ei — de un mișel de cămătar" („cu toate că biata femeie îl rugase, îl implorase s-o ajute") ci chiar pentru „spoliator", pentru „cămătarul Zeidler". Lingușitor și lipsit de scrupule, Lebedev (colaborator al Secției a 3-a în caietele la roman) mai are și multe alte defecte: limbut, obraznic, caraghios, bănuitor și fricos, răzbunător și crud, bea, minte, umblă cu intrigi și mai ales trădează. Temîndu-se de hoți și suspectîndu-și fiica (pe Vera!), verifică în fiecare seară „de șapte ori cel puțin" dacă ușile și ferestrele sînt bine zăvorîte („se uită pînă și în sobă") și dacă în odaia fetei „nu e ascuns vreun drăguț". Face exerciții de oratorie (pregătindu-se să servească justiția: cum — am văzut!), îl onorează neabătut pe Bachus și „Minte de dragul minciunii", uneori pînă și atunci cînd își rostește numele, spunîndu-i de exemplu odată lui Mîșkin că îl cheamă (în loc de Lukian Timofeici) Timofei Lukianovici. Pentru cele 400 de r. sustrase temporar de generalul Ivolghin, „un hoț cinstit", la urma urmei, Lebedev își chinuiește prietenul cu sadism, prefăcîndu-se a nu observa reapariția portofelului cu întreaga sumă intactă, pus mai întîi de făptașul căit în locul de unde fusese luat, pe podea, sub un scaun, introdus apoi în căptușeala redingotei păgubașului, ca acesta să-l poată mai ușor remarca. Nu mai puțin crud se poartă cu același și atunci cînd în replică la fantasmagoriile napoleoniene ale generalului pretinde că în 1812, copil fiind, și-a pierdut (un francez ar fi tras cu tunul în el) piciorul stîng pe care l-a înhumat la Moscova, în cimitirul Vagankovskoe, ridicînd apoi pe locul unde și-a îngropat membrul și un monument. Nefăcîndu-i confidențele la care Lukian Timofeici se aștepta (în legătură cu evenimentul care părea să plutească în aer, căsătoria prințului cu Aglaia) Mîșkin îl transformă pe Lebedev la un moment dat aproape într-un dușman. Dar Lebedev (nu degeaba se compară el cu Talleyrand) este în primul rînd un intrigant. Cu tot devotamentul său de atîtea ori patetic declarat și pînă la un punct chiar sincer față de Mîșkin, îl trădează de mai multe ori în chip perfid. După cum singur recunoaște, „și-a dat și el obolul la ticluirea articolului" calomnios publicat în săptămînalul umoristic cu privire la Mîșkin, furnizîndu-i în schimbul a șase ruble o serie de informații lui Keller (autorul articolului) și corectîndu-i acestuia stilul. Mai tîrziu, după ruptura dintre Aglaia și Mîșkin, în preziua căsătoriei acestuia cu Nastasia Filippovna, din indignare față de opțiunea prințului chipurile, Lebedev (oarecum versat în chestiunile de procedură judiciară) se zbate ca să declanșeze o acțiune de punere sub interdicție a protectorului său. Neizbutind să atragă în acest plan persoane influente ca Ivan Feodorovici Epancin, Lizaveta Prokofievna, Evgheni Pavlovici sau prințul Ș., se adresează unui „jurist-consult expert" (un „bătrînel respectabil, bun prieten și aproape binefăcător al său") și cheamă un medic ca să-l examineze pe pretinsul bolnav. Medicul („tot un bătrînel venerabil" și el, „aflat în vilegiatură la Pavlovsk, cu ordinul Sfintei Anna la gît", „om însurat și tată de copii")

Scanned with OKEN Scanner

opinează însă în favoarea lui Mîşkin şi Lebedev renunţă la planul lui (apoi doctorul e invitat să participe la mica tratație de după nuntă, tratație care se oferă deşi nunta nu mai are loc). „Sînt un nemernic, un ticălos !", „mi-s sufletul şi mintea deopotrivă de josnice", declară personajul, care cu o mînă trage sforile iar cu alta îşi pune cenuşă în cap. Lebedev are trădarea în sînge şi lacrimi de căinţă în ochi. E un infam cu disponibilităţi biblice de autoumilire. După o intrigă neizbutită se spovedeşte şi se căieşte tocmai în faţa celui împotriva căruia uneltise. Cînd planul de a-l pune sub interdicţie pe prinţ eşuează Lebedev îl asigură din nou pe Mîşkin de devotamentul lui „care merge pînă la vărsare de sînge". Deşi „un artist — în felul lui, desigur", după cum îl numeşte Boris Bursov („ce mult îţi place să joci comedie", îi spune de altfel şi Mîşkin), personajul nu e un ipocrit în sensul curent al cuvîntului, ci un dedublat. Nu se preface, ci chiar se căieşte sincer, ceea ce nu-l împiedică deloc ca a doua zi să înceapă iarăşi să urzească intrigi. Are tot atîtea calităţi cîte defecte şi nu se mulţumeşte să preţuiască virtutea numai la alţii (după cum lasă chiar el să se înţeleagă — Partea a treia, IX) ci uneori o şi cultivă. E un personaj prin excelenţă instabil, care se poate, ‚răsturna' în orice clipă cu facilitatea unui ou. Un pol ia locul altuia, Lukian Timofeici devine Timofei Lukianîci. Această instabilitate tragicomică a negativului şi pozitivului face din Lebedev cel mai mare bufon dostoievskian al dedublării.

● Mizerabilului conţopist din Partea întîi a romanului, de un dezgustător servilism al declasării, pe jumătate clovn, pe jumătate cerşetor, agăţîndu-se cu disperare de pulpana lui Rogojin i se substituie la începutul Părţii a doua, surprinzător, un Lebedev mult schimbat în bine, creaţie a luminoasei oaze familiale pe care în ziua întoarcerii lui la Petersburg prinţul Mîşkin o descoperă cu plăcută mirare vizitîndu-l pe măruntul slujbaş la locuinţa sa din cartierul Peski (пески = regiuni nisipoase, nisipuri, nisipiş). Căsuţa de lemn „frumoasă, curată, bine întreţinută, cu grădiniţă de flori împrejur", plină de copii şi de veselie (deşi îndoliată) îl ‚naşte' se poate spune pe acest nou Lebedev. Care şi-a respectat nevasta şi îşi iubeşte copiii, care şi-a ajutat cu ani în urmă sora văduvă şi săracă (Anisia) şi l-a salvat din ghearele morţii pe unicul ei fiu, Vladimir Doktorenko (cel cu care polemizează şi de care se plînge în scena vizitei lui Mîşkin dar pentru care se roagă şi la care totuşi ţine, fiind în altă împrejurare mîndru de elocinţa nepotului său) : „nu-i deloc un om lipsit de simţire", spune despre Lukian Timofeici prinţul în aceeaşi scenă ; apoi (cum gazda se eschiva de la explicaţia pentru care oaspetele venise) Mîşkin îl cheamă la ordine cu un „cînd vrei, eşti un om de treabă". Un „om de treabă" şi chiar „săritor" personajul se dovedeşte într-adevăr după criza de epilepsie a prinţului, pe care îl găzduieşte şi de care se ocupă „cu multă însufleţire" instalîndu-l apoi (şi mutîndu-se el însuşi cu toţi ai săi) în vila lui din Pavlovsk. Şi aici „întreaga familie" îl înconjoară pe Mîşkin cu multă „grijă şi atenţie" încît bolnavului îi face plăcere să-i vadă pe Lebedevi şi „chiar pe Lebedev". Sînt şi alte împrejurări în care personajul cîştigă simpatia cititorului. Aflînd de pildă de atacul de apoplexie al generalului Ivolghin, cu care (deşi prieten) nu se purtase prea frumos, vine în grabă la patul muribundului, plînge, se învinovăţeşte, declară „că «răposatul» era un om genial". Se ataşează apoi ca un copil de Nina Alexandrovna, soţia generalului, înduioşată la rîndul ei de „lacrimile sincere" ale lui Lebedev. Ponderea personajului creşte prin ceea ce am putea numi viaţa lui spirituală. Ghidul lui Aleksaşka Lihaciov prin labirintul localurilor de petrecere ale marelui oraş, măscăriciul şi sfătuitorul dezlănţuitului Rogojin, Lebedev este un om religios (nu întîmplător locuieşte el pe „una din străzile Rojdestvenski" : рождество = Crăciun), care se roagă cu frenezie („cade în genunchi, face mătănii, izbind cu fruntea în duşumea, uneori cîte o jumătate de ceas neîntrerupt" — îl divulgă rîzînd nepotul său, Vladimir Doktorenko) şi crede în existenţa diavolului, „un spirit — zice el — cumplit şi înspăimîntător", mai degrabă romantic decît dostoievskian (căci autorul Fraţilor Karamazov îl demitizează în fond şi îl ‚denigrează' pe Satan). De 15 ani se ocupă cu „tălmăcirea Apocalipsului", fiind — după cum lasă să se înţeleagă — expertul nr. 1 în materie în momentul în care se petrece acţiunea romanului („un alt tălmăcitor", despre care s-a scris şi în ziare, a murit nu demult şi acum el a rămas „în locul lui"). I-a „tălmăcit" şi lui Nil Alexeevici, la care a fost chemat de Piotr Zaharîci. Excelenţa sa („Avea şaptezeci şi trei de ani, bătuţi pe muchie, nişte obraji rumeni, părul alb, veşnic parfumat şi zîmbea întruna, ca un copilaş") s-a speriat, i-a fixat o gratificaţie de Paşti şi „în săptămîna luminată a dat ortul popii" în urma unui accident stupid („A căzut din trăsură, într-o după amiază... s-a lovit la tîmplă şi a murit pe loc, ca un prunc, ca un prunc nevinovat"). „I-ai prezis-o", ar fi spus, comentînd întîmplarea, Piotr Zaharîci, cel care îl dusese pe Lebedev în cabinetul excelenţei sale (Nil Alexeevici continuă seria excelenţelor de zahăr inaugurată în Oameni sărmani de şeful lui Devuşkin) ; „magistru în ale antihristului", Lebedev consideră că „sîntem în epoca prefigu-

Scanned with OKEN Scanner

rată acolo prin al treilea cal, armăsarul cel negru, și prin călărețul care ține în mînă o cumpănă, căci în veacul nostru totul se bizuie pe măsură bine cumpănită și pe contracte, toți urmăresc numai dreptul lor". Scriitorul, un tălmăcitor al Apocalipsului și el, îi împrumută personajului său unele tendințe ale propriei gîndiri și chiar cîteva idei, deja exprimate sau pe care le va reformula în publicistica și în romanele sale ulterioare. Astfel, ca și Dostoievski, Lebedev este un critic acerb al capitalismului, în primul rînd european. Încă în scena din tren, de la prima sa replică, el îi denunță pe străinii care „se pricep de minune să pompeze avuțiile Rusiei". Consideră că rețeaua căilor ferate simbolizează acea „stare de spirit din ultimele veacuri, luată în ansamblu" care a tulburat „izvoarele vieții". Îi desfide pe atei și nu crede în căruțele care aduc pîine omenirii (aluzie la o metaforă a lui Herzen care revine de mai multe ori în opera lui Dostoievski), căci fără un principiu moral ferm nici o organizare socială nu e posibilă. „Arătați-mi o idee care să-i lege între ei pe oamenii de astăzi cu o putere măcar pe jumătate față de aceea din secolele trecute", perorează, aproape cu înseși cuvintele scriitorului, Lebedev, „le «bouffon mystique»" (Nina Gourfinkel). Ca să-și ilustreze afirmațiile, citează cazul unui antropofag din secolul al XII-lea care după ce a îngurgitat (de-a lungul unui număr de ani) 60 de călugări și șase copii mireni s-a pocăit și s-a denunțat cu toate că știa ce soartă groaznică îl așteaptă. „Înseamnă că a existat ceva mai puternic decît torturile, decît rugul și chiar decît o deprindere de douăzeci de ani", conchide Lebedev sfîrșindu-și povestirea (cu iz swiftian) despre canibalul medieval pios (replică creștină la autorul fictiv al Modestei propuneri). Bufonul spune adevăruri — adevărurile scriitorului. O idee tipic dostoievskiană este și aceasta : „cu toate că e supusă unor legi imuabile (realitatea, n.n.) pare neverosimilă și neadevărată. Ba cu cît este mai reală, cu atît pare mai neverosimilă". Îmbogățit astfel și cu substanța unor prețioase reflecții dostoievskiene personajul pozitiv egalează în cazul lui Lebedev greutatea personajului negativ. Orice îndoială în această privință se spulberă amintindu-ne de marele gest răscumpărător al personajului, de una din cele mai surprinzătoare și elevate idei care au trecut vreodată prin mintea unui om. „Лебедев — гениальная фигура", notează scriitorul în caietele la roman. Tot atît de sublim ca sfîntul Isaac Sirianul (citit și citat de Dostoievski), care se ruga nu numai pentru oameni ci și pentru crocodili, tigri și demoni, micul slujbaș petersburghez se roagă pentru „odihna sufletului contesei Du Barry", favorita lui Ludovic al XV-lea, moartă pe eșafod în 1793. Suferința care ne impresionează de obicei e cea care se produce sub ochii noștri sau care se raportează într-un fel sau altul la noi. Tragedia contesei Du Barry nu are însă nici o legătură cu Lebedev : s-a petrecut în urmă cu trei sferturi de veac, în celălalt capăt al Europei, și a lovit o ființă de cu totul altă condiție socială. Cu toate acestea, citind despre rugămintea naivă pe care victima împinsă spre ghilotină i-a adresat-o călăului Samson : „Encore un moment, monsieur le bourreau, encore un moment !" (disperată încercare a omului proscris de a se refugia în ‚eternitatea' unei clipe) Lebedev a simțit cum inima i se strînge „ca într-un clește" și emoția provocată de o întîmplare de mult consumată a fost atît de mare și de vie încît l-a îndemnat să se roage pentru sufletul de mult răposatei. „Dacă am făcut-o, e că nimeni, poate, de cînd a murit ea, nu i-a acordat o pioasă amintire. Și pe cealaltă lume i-ar fi plăcut, poate, să simtă că s-a găsit pe pămînt un păcătos ca și dînsa, care o dată cel puțin, s-a gîndit să se roage și pentru odihna sufletului ei", se explică el nepotului ateu, care rîde de ‚extravaganțele' unchiului. Pe Mîșkin l-a tulburat foarte puternic o execuție la care a asistat. Pe Lebedev îl tulbură la fel de tare o execuție la care n-a asistat și la care nu putea să asiste. Compasiunea lui se arcuiește peste spațiu și timp, neînsemnatul personaj îi întinde dincolo de moarte mîna unei ființe care, în timpul vieții, nu i-ar fi întins-o, probabil, niciodată pe a ei. În sufletul unui mărunt slujbaș rus, nu fără pată, Dostoievski a făcut să încapă istoria universală cu dramele și tragediile ei !

● „E cam împrăștiat, haotic", zice undeva Mîșkin despre Lebedev (apropiat de V. Kirpotin de „nepotul lui Rameau"). „În Lebedev e dezordine", afirmă scriitorul în caietele la roman. În care notează și această caracterizare (tot la 10 aprilie 1868) : „E în același timp devotat, plînge, se roagă, îl trage pe sfoară pe prinț și-și rîde de el. Păcălindu-l, se rușinează însă naiv și sincer de prinț". De o mare complexitate, reflectată în una din cele mai mobile fizionomii și agitate gesticulații (de la un capăt la altul al cărții acest individ paradoxal nu încetează o clipă să se strîmbe și să-și vînture brațele), dedublat și duplicitar, personajul derutează printr-un amestec echilibrat de BINE și RĂU : „Lebedev și contesa Du Barry — Dumnezeule", exclamă Mîșkin. Împrăștiate haotic în sufletul personajului, cele două entități morale antagonice reprezintă ‚cantități' strict egale. Balanța nu se înclină nici într-o parte. În acest sens Lebedev e „o adevărată enigmă" (după cum zice tot Mîșkin). „Lucrul cel mai îngrozitor în viață nu este răul, nici măcar victoria sa asupra binelui, din moment ce ne

este permis să nădăjduim că acest triumf va fi trecător. Teribilă este legea fatală în virtutea căreia binele şi răul uneori se amestecă şi se confundă, încolăcindu-se şi împletindu-se în aşa măsură în unul şi acelaşi act, ca şi în unul şi acelaşi suflet, încît a le mai deosebi devine imposibil". (D. Merejkovski). La judecata de apoi Dumnezeu însuşi s-ar simţi probabil încurcat dacă ar trebui să tranşeze într-un caz ca cel al lui Lebedev.

LEBEDEV, KOSTEA, Idiotul. Fiul celui de mai sus. Un băiat de 15 ani „cu faţa rîzătoare şi deşteaptă" (cum îi apare lui Mîşkin în ziua de început de iunie în care prinţul îl vizitează pe Lukian Timofeici Lebedev în cartierul Peski), licean şi prieten cu Kolea Ivolghin, este de fapt un dublu de întărire al colegului său de generaţie şi probabil de şcoală. Ager (ironizează răstălmăcirile din Apocalips ale tatălui său), simpatic şi plin de veselie — trăsătură caracteristică întregului tineret al familiei Lebedev, ascultător (din însărcinarea lui Lebedev o informează pe Nastasia Filippovna că „o anumită societate e adunată" la vila lor, participînd astfel fără să înţeleagă nimic la intriga „curtezanei" împotriva lui Evgheni Pavlovici Radomski) şi săritor (aduce în finalul scenei de pe terasă o birjă pentru Ippolit care se simţea rău, şi îl veghează pe acelaşi după încercarea lui ratată de sinucidere), e avid să se pună la curent cu ideile vremii (la aniversarea prinţului, unde „se aşezase alături de Kolea şi Ippolit", „chipul lui exprima interesul cel mai viu faţă de discuţiile celor mari" : „ar fi stat bucuros zece ceasuri în şir să tot asculte") fiind în acelaşi timp (ca şi Kolea de altfel) încă foarte copilăros, după cum ne-o arată scena cu ariciul. Cu banii ce le fuseseră încredinţaţi de un „alt camarad de-al lor, un oarecare Petrov" ca să-i achiziţioneze acestuia un exemplar din Istoria lui Schlosser „de la un al patrulea licean" („acesta din urmă fiind nevoit, din cauza lipsurilor, s-o vîndă pe nimica toată"), Kolea şi Kostea cumpără de la „un ţăran ce le ieşise în cale pe drum" un arici (tentaţie irezistibilă !) şi un topor („cît despre topor, văzînd că e foarte bun, le-a venit deodată gust să-l cumpere") (E vorba de ariciul vîndut apoi de cei doi liceeni Aglaiei, la insistenţele acesteia, care îl va expedia într-un coşuleţ, prin Kolea — un dar cu tîlc, crede băiatul — prinţului Mîşkin). Ca şi Kolea Ivolghin, Kostea Lebedev aparţine acelei generaţii de adolescenţi în care în ultima parte a vieţii sale scriitorul îşi pusese mari speranţe dar al cărei destin totodată îl şi îngrijora. În chip poate simbolic, în primul şi în ultimul episod în care apare (vizita lui Mîşkin şi vînzarea ariciului) fiul lui Lebedev ţine în mînă „o carte", respectiv „un topor". Cartea semnifică raţiunea, instrucţia ştiinţifică, progresul ; toporul (care îi tentează pe cei doi liceeni încă aproape copii la fel de mult ca şi ariciul !) — violenţa, individuală (supra-omul) sau socială (revoluţia, de care Dostoievski se temea). „Ei bine, iată-l pe adevăratul asasin al familiei Jemarin ; el e, chiar el", strigă pe jumătate în glumă, pe jumătate serios Lebedev arătîndu-i-l lui Mîşkin pe nepotul său, Vladimir Doktorenko, cel mai antipatic dintre „pozitiviştii contemporani" înfăţişaţi în roman. Toporul care nimereşte ca din întîmplare în mîinile fiului lui Lebedev ne aminteşte (deşi unealta apare într-o scenă comică) de această frază demascatoare a bufonului profet. Căci toporul îi evocă deopotrivă pe Raskolnikov, ucigaşul bătrînei cămătărese şi al surorii acesteia, şi pe Piotr Verhovenski, ale cărui proclamaţii aveau imprimate ca emblemă imaginea elocventă a acestei arme a disperării.

LEBEDEVA, VERA LUKIANOVNA, Idiotul. Fiica mai mare a lui Lebedev. Prin moartea mamei (eveniment recent, căci fata apare în scenă îmbrăcată în doliu), ajunge, deşi încă un copil la cei 20 de ani ai ei, stăpîna casei ; „foarte drăguţă", cu o „faţă simpatică şi fermecătoare" pe care pluteşte o „expresie de nevinovăţie aproape copilărească", „sinceră şi sprintenă ca un băieţoi", cu un „rîs cristalin" şi de obicei „veselă", Vera Lukianovna, „îngerul" acesta (după cum o numeşte cineva în roman) este una din cele mai luminoase, mai pure apariţii feminine (reale şi pămîntene în acelaşi timp) din opera lui Dostoievski. Împreună cu fraţii mai mici, a căror soră maternă devine, ea aduce în Idiotul ceva solar şi sărbătoresc ; prin viaţa lor simplă, voioasă şi curată, plină de o tinerească prospeţime, o viaţă — trebuie precizat — nu idilică ci adevărată, „copiii lui Lebedev" formează o mică insulă de fericire pe care n-o întunecă nici măcar doliul şi în care Mîşkin se simte cum nu se mai simţise probabil decît printre şcolarii din satul elveţian al lui Marie : „copiii lui Lebedev îi plăceau prinţului din ce în ce mai mult şi, pe zi ce trecea, se simţea mai bine în preajma lor" ; „îmi place mult", îşi dă cu părerea, pe tonul ei trufaş, şi capricioasa Lizaveta Prokofievna Epancina cînd o vede pentru prima oară pe Vera (pe care o anunţă că e gata oricînd s-o primească, deşi tatăl ei o dezgustă). Personajul are un rol mic în naraţiune (adevăratul rol al Verei fiind de a lumina din colţul ei modest vastul tablou rembrandtian al romanului). Decide prin tragere la sorţi lectura Confesiunii lui Ippolit (la rugămintea acestuia), transmite scrisoarea Aglaiei către Rogojin (Nastasia Filippovna) (o scrisoare a aceleiaşi adresată lui Ganea Ivolghin este sustrasă însă mesagerei de către Lebedev), supraveghează pregătirea ospăţului nupţial de după cununia (care nu va mai

Scanned with OKEN Scanner

avea însă loc) lui Mîşkin cu Nastasia Filippovna. Relaţiile dintre Vera şi Mîşkin (care la Pavlovsk locuieşte în vila lui Lebedev) se modifică pe nesimţite. La început, tînăra fată (care deretică ea însăşi prin casă şi face gospodărie ajutată de o servitoare) e veselă şi îl distrează pe prinţ vorbindu-i „vrute şi nevrute". Din cînd în cînd îl învăluie într-o privire „caldă şi duioasă" iar de ziua lui îi urează „o viaţă fericită începînd chiar de astăzi (s.a.)". Apoi începe să fie „stăpînită de o tulburare ciudată" în preajma lui Mîşkin pentru ca pînă la urmă să ajungă să verse „lacrimi discrete în singurătate" şi să nu mai intre atît de des în odaia prinţului. După Nastasia Filippovna şi Aglaia, Vera Lukianovna este a treia femeie care se îndrăgosteşte de Mîşkin după întoarcerea lui în Rusia. Ea iubeşte însă din umbră, într-un chip tainic şi poate prea feciorelnic pentru a fi foarte profund. Dragostea Verei este o dragoste liniştită, fără iluzii şi fără drame mari. Cu fiica lui Lebedev Mîşkin se poartă cu obişnuita lui delicateţe şi îi acordă simpatia şi încrederea sa. Ei celei dintîi îi întinde prinţul mîna primind felicitările de ziua lui şi numai pe ea o informează în seara cununiei zădărnicite prin fuga Nastasiei Filippovna în legătură cu intenţia sa de a pleca de dimineaţă la Petersburg. Chiar aici, cu puţin timp înainte ca Rogojin să-l conducă la locul crimei şi ca viaţa lui conştientă să înceteze pentru totdeauna, el îşi aminteşte, printre alţii, şi de Vera. În acelaşi timp Mîşkin este în permanenţă oarecum distrat în prezenţa fetei (ale cărei sentimente nu pare să le ghicească) : „«Ce fiinţă... bună !...» se gîndi Mîşkin şi pe loc uită de ea". În compensaţie parcă şi cu totul pe neaşteptate, în capitolul XII al Părţii a patra, servind drept scurt epilog al cărţii, scriitorul îi oferă umilei fiice de „conţopist" un prinţ de basm în persoana lui Evgheni Pavlovici Radomski. Cu fostul soupirant al Aglaiei, plecat de cîtva timp în străinătate, Vera — aflăm cu surprindere în „epilog" — corespondează şi întreţine foarte promiţătoare relaţii de prietenie. Cum s-au înfiripat aceste relaţii între două personaje care de-a lungul întregii naraţiuni au ‚mers' paralel, autorul nu e în măsură să ne spună : „N-am putut afla cu precizie cum s-au încropit între ei asemenea relaţii ; credem că au luat naştere cu prilejul celor întîmplate prinţului, şi care o afectaseră pînă într-atît, încît căzu chiar bolnavă la pat, dar în ce împrejurări anume s-au cunoscut mai îndeaproape şi s-au împrietenit, asta ne scapă". Chiar dacă motivarea acestei legături lasă de dorit, admirabila Vera Lukianovna merită, credem, din plin un asemenea happy-end.

〈LEBEDEVA〉, ELENA, Idiotul, v. la Lebedev, L.T.

〈LEBEDEVA〉, TANIA, Idiotul, v. la Lebedev, L.T.

〈LEBEDEVA〉, LIUBOV, Idiotul, v. la Lebedev, L.T.

LEBEZIATNIKOV, ANDREI SEMIONÎCI, Crimă şi pedeapsă. Unul din chiriaşii „cei mai respectabili" („fiindcă nu bea şi-şi plătea chiria la timp") ai Amaliei Ivanovna Lieppewehsel, „funcţionar la minister". Cu Marmeladovii, colocatarii săi, întreţine relaţii contradictorii : „i-a tot aţinut calea Sonecikăi" (căreia îi împrumuta cărţi încercînd s-o formeze în sensul convingerilor lui) însă după ce tînăra fată se vinde cere şi el (din dezamăgire şi ca să se răzbune probabil) evacuarea ei din casă. Din cauza Soniei izbucneşte şi cearta lui cu Katerina Ivanovna, ceartă care degenerează în bătaie şi care, evocată de Marmeladov în scena din cîrciumă de la începutul romanului, îl introduce pe Lebeziatnikov — e cartea sa de recomandaţie nu prea frumoasă — în naraţiune. Unele lucruri nu sînt totuşi prea clare în legătură cu acest personaj, despre care e posibil ca Marmeladov să fi dat informaţii nu întru totul exacte. Căci de pildă şi după alungarea din casă (la care ar fi contribuit) a Soniei fata continuă să-i placă „foarte mult" ; vorbeşte cu admiraţie de firea ei „minunată" şi îl asigură pe Lujin, fostul său tutore, că „nimeni nu se poartă cu dînsa mai politicos şi cu mai multă stimă" decît el, „nimeni nu-i respectă mai mult demnitatea." De neînţeles e şi faptul că deşi consideră purtarea Soniei drept „un protest energic" împotriva orînduirii sociale se comportase ca un burghez reclamînd îndepărtarea fetei. Oricum, incidentul nu pune capăt relaţiilor de prietenie dintre Sonia şi Lebeziatnikov care se pare că o vizitează chiar la noua ei locuinţă (căci atunci cînd vine s-o anunţe că mama ei vitregă „a înnebunit" scriitorul nu sugerează prin nimic că ar veni pentru prima oară la acea adresă) ; „aştept, sper — şi atîta tot !", conchide Lebeziatnikov, care îndeplineşte în roman rolul de soupirant al Soniei, dublîndu-l şi din acest punct de vedere pe nihilistul individualist Raskolnikov. Spre deosebire de acesta, Lebeziatnikov este un nihilist militant : „la curent cu ideile noi", „un om cu idei înaintate", Andrei Semionîci este în acelaşi timp — aşa cel puţin crede la început Lujin care vine din provincie avid de noutăţi — „unul dintre fruntaşii de vază ai tinerilor progresişti" („juca chiar un rol destul de important în unele cercuri foarte interesante despre care se povesteau tot felul de minunăţii"). Autorul se substituie însă imediat (nerăbdare polemică !) perspectivei Lujin (care şi ea se va răsturna mai tîrziu) pentru a-şi pune personajul într-o lumină mai puţin favorabilă : „Se în-

Scanned with OKEN Scanner

scrisese sub steagul progresului şi al «tinerei noastre generaţii» din pasiune. Făcea parte din categoria nenumăraţilor oameni lipsiţi de personalitate, stîrpituri şi maniaci semidocţi care îmbrăţişează cu înflăcărare cîte o idee la modă, şi o discreditează prin prostia lor deşi ţin uneori din toată inima la ea"; „un omuleţ de rînd" („firav, scrofulos, de statură mică"), Lebeziatnikov — continuă autorul — e „foarte naiv" şi chiar „cam prostuţ". Părul blond, aproape alb îl ‚decolorează' pînă la insignifianţă şi suferă de o miopie semnificativă; încrezut, „uneori chiar pînă la aroganţă", „n-avea — cu toate acestea — suflet rău" (prima calitate mai importantă pe care i-o recunoaşte scriitorul şi care îi va servi mai tîrziu drept pivot pentru reabilitarea personajului). Concepţiile şi opiniile lui Lebeziatnikov reprezintă caricaturizarea unor idei şi clişee cu care Dostoievski a polemizat curent (În Crimă şi pedeapsă scriitorul are în vedere mai ales darwinismul social, unele teorii fataliste cu privire la legile societăţii — legi care ar permite să se calculeze anticipat, în procente, numărul victimelor inevitabile rezultate din fenomene precum criminalitatea, prostituţia etc., utilitarismul lui Bentham, Mill, Spencer şi „egoismul raţional" al lui Cernîşevski; ca prototip real al personajului G.M. Fridlender l-a propus de A.P. Bibikov; colaborator al revistei fraţilor Dostoievski Vremia, Bibikov a luat apărarea teoriilor lansate de C. A. Royer — traducătoarea lui Darwin în franceză care s-a străduit să aplice descoperirile marelui naturalist englez lumii sociale — încercînd să le pună de acord nu numai cu ideile ştiinţei liberal-pozitiviste de atunci dar şi cu etica lui Cernîşevski). „Nu pricep decît cuvîntul folositor (s.a.)", exclamă Lebeziatnikov, înfuriat de faptul că Lujin, asupra căruia se năpustise de la început „cu propaganda", îi rezistă la modul sarcastic. Părerile personajului despre munca utilă şi superioritatea ei faţă de „activitatea unui Rafael sau a unui Puşkin" repetă în chip caricatural polemicile nu scutite de exagerări şi de puncte de vedere inacceptabile purtate de criticii de la Russkoe slovo V.A. Zaiţev („nu există parchetar sau vidanjor care să nu fie mai folositor decît Shakespeare") şi D.I. Pisarev („mi-ar plăcea mai degrabă să fiu un cizmar sau un brutar decît un Rafael sau un Grimm rus") cu privire la arta şi la ştiinţa ‚pură'. Pe primul dintre ei Dostoievski l-a combătut cu înverşunare în articole, ca şi în operele sale literare, de-a lungul anilor '60. „Am mers mult mai departe în convingerile noastre. Negăm mai multe lucruri!", se laudă în numele nihiliştilor Lebeziatnikov, care regretă că nu poate discuta cu Dobroliubov („Dacă s-ar scula din mormînt Dobroliubov, ce aş mai discuta cu el!") şi e sigur că l-ar „face praf" pe Bielinski. Crede cu un fanatism naiv în ceea ce îşi închipuie el că e ştiinţa (explicînd de pildă lui Raskolnikov nebunia Katerinei Ivanovna prin aceea că „bolnavilor de oftică le apar tubercule pe creier") şi în progresul ei nelimitat (evocîndu-i-l aceluiaşi pe profesorul de la Paris care vindeca nebunii „numai şi numai prin argumentare logică"). Susţine că „dacă-l convingi logic pe un om că, de fapt, nu are motiv să plîngă, el încetează de a plînge" („Dacă ar fi aşa, prea ar fi uşoară viaţa", îi răspunde, distrat, Raskolnikov) şi că „în vremea noastră mila este interzisă chiar de ştiinţă" (propoziţie citată de Marmeladov). Critică ritualurile (apropo de praznicul din ziua înmormîntării lui Marmeladov) şi declară că nu vrea să se ducă la masa Katerinei Ivanovna din principiu, sau că se va duce anume ca să-şi bată joc de astfel de obiceiuri retrograde. E mîhnit că fiind copil orfan părinţii l-au frustrat (murind!) de satisfacţia unui protest viguros împotriva familiei („Mare lucru e să fii renegat de familie", exclamă personajul cu părere de rău). Citează cu admiraţie pe Terebiova şi Varenţ, două femei care trăiesc în comună, ambele adepte ale dragostei libere şi vede în sacrificiul Soniei (v. mai sus) „un protest energic" împotriva orînduirii sociale. Pretinde că dacă ar fi căsătorit şi ar constata că nevasta lui nu-şi ia singură un amant i-ar aduce el unul spunîndu-i: „Draga mea (...) eu te iubesc, dar pe deasupra vreau ca tu să mă stimezi — poftim!", cuvinte care (într-o altă variantă) vor fi atribuite şi lui Virghinski din Demonii şi care reprezintă o aluzie la relaţiile Lopuhov-Vera Pavlovna-Kirsanov din romanul Ce-i de făcut? de Cernîşevski. E preocupat de problema „sărutatului de mînă" (fiind convins că ‚eleva' lui, Sonia, a înţeles „cît se poate de bine" „că un bărbat, sărutînd mîna unei femei o insultă arătîndu-i prin aceasta că nu o consideră egală" deşi fata va fi nebună de fericire cînd Raskolnikov îi va săruta nu mîna, ci piciorul!) şi de problema — caricatura se îngroaşă — „intrării libere în odaie (în odaia altora, n.n.) în societatea viitoare". ● Scriitorul a avut nevoie de acest „omuleţ" naiv şi nevolnic (care „nici în ruseşte nu ştia să se exprime ca lumea" — particularitate proprie „dezrădăcinaţilor" dostoievskieni de orice fel) ca să facă din el exponentul socialismului utopic şi anarhist contestat cu ardoare de Dostoievski după întoarcerea lui din Siberia. Autorul romanului Crimă şi pedeapsă a respins deopotrivă capitalismul, reprezentat în carte de

Scanned with OKEN Scanner

Lujin, fostul „tutore" al lui Lebeziatnikov, şi socialismul (cel din vremea sa, evident, singurul pe care-l cunoştea). Nu întîmplător cei doi (deşi relaţiile dintre ei se înveninează repede) locuiesc la Petersburg în aceeaşi odaie (provincialul Lujin profitînd de ospitalitatea pe care i-o oferă Lebeziatnikov, stabilit de mai multă vreme în capitală). Cu toate acestea e de remarcat că Dostoievski tratează diferit cele două personaje exponenţiale. Lujin e unul din cei mai odioşi eroi (dacă nu chiar cel mai odios) din opera scriitorului. Lebeziatnikov în schimb are nenumărate defecte (fizice şi morale) fără „să fie un om rău" însă! E sincer entuziasmat de exemplu (împotriva convingerilor sale) cînd surprinde (fără a se trăda) gestul ‚filantropic' al lui Lujin care, pregătindu-şi infama înscenare, strecoară în buzunarul de la rochia Soniei o bancnotă de o sută de ruble împăturită din vreme în opt. Scriitorul nu se mulţumeşte însă numai cu atît. El îşi roteşte într-o nouă direcţie personajul care îşi schimbă parcă fizionomia şi devine nu doar simpatic şi pozitiv ci chiar patetic. Lebeziatnikov împiedică răul să triumfe asupra binelui. El îl demască pe Lujin (Partea a cincea, cap. III) tocmai în clipa cînd intriga acestuia părea să reuşească (proba ‚vinovăţiei' fusese făcută) şi o salvează pe Sonia din cea mai grea încercare a vieţii ei. Nimeni n-a jignit-o vreodată mai cumplit decît Lujin. Acuzaţia de hoţie pe care acesta o aduce cinstei însăşi constituie cea mai revoltătoare nedreptate evocată într-o carte plină de imagini ale nedreptăţii. Pînă în acel moment Sonia crezuse că „prin prudenţă, blîndeţe şi supunere faţă de fiecare în parte şi de toţi" va reuşi să evite cel puţin răutatea gratuită a oamenilor. „Dezamăgirea era prea crudă". „Izbucni într-un plîns nervos". Ce s-ar fi întîmplat dacă n-ar fi intervenit Lebeziatnikov? Cel puţin în clipa intrării lui în scenă şi a rostirii celei dintîi replici: „— Cîtă josnicie! — răsună deodată în uşă un glas puternic. Piotr Petrovici se întoarse iute. — Cîtă josnicie! — repetă Lebeziatnikov privindu-l ţintă în ochi. Piotr Petrovici parcă tresări. Asta o observară toţi", replică ce ‚întoarce' întreaga situaţie, de acum înainte din ce în ce mai defavorabilă şi de la un moment dat chiar critică pentru Lujin, personajul apare ca un cavaler al dreptăţii şi e întîmpinat ca atare de amfitrioană. „Dumnezeu te-a trimis să aperi o orfană", îi spune lui Lebeziatnikov Katerina Ivanovna, fosta lui duşmancă, care acum „se aruncă în genunchi în faţa lui". Ne aflăm parcă într-o scenă din Don Quijote. în această scenă Raskolnikov însuşi deţine un rol secundar. El doar definitivează — explicînd motivele care l-au împins pe Lujin să comită infamia — marea victorie obţinută de Lebeziatnikov. O victorie zdrobitoare, în urma căreia Lujin pur şi simplu dispare din acţiune. Propulsat parcă de confruntarea cu fostul său tutore pe o nouă orbită, personajul se comportă bine şi în episodul nebuniei şi al morţii Katerinei Ivanovna, formînd împreună cu Sonia şi Raskolnikov un simpatic grup securizant. Dacă în persoana odiosului Lujin capitalismul este definitiv condamnat, problema socialismului întrupat de un personaj care debutează bătînd o femeie dar care apoi se dovedeşte capabil de o faptă cavalerească şi nobilă rămîne, se poate spune, în acest roman, deschisă.

LEBRECHT, Adolescentul. Persoană de sex feminin doar citată (Partea întîi, Capitolul al treilea, II), ale cărei bunuri mobile sînt scoase la licitaţie în ziua de 19 septembrie. Este tocmai licitaţia la care Arkadi Dolgoruki, obsedat de „ideea" sa (de a ajunge un Rotschild), se decide să facă „o experienţă", „o încercare" constituind „prima scîndură a corăbiei pe care Columb plecase să descopere America". Sosind la locuinţa doamnei Lebrecht (adresa o luase dintr-un ziar care anunţa licitaţia), unde se înghesuiau deja „vreo treizeci de inşi" şi unde „un portărel" se afla în exerciţiul funcţiunii, Arkadi cumpără cu două ruble şi cinci copeici (cu scopul de a-l revinde la un preţ care să-i permită să realizeze un cîştig) un album de familie legat în marochin roşu. Achiziţia se dovedeşte nefericită, dar apare ca din pămînt un amator neaşteptat în persoana unui „domn impunător şi bine îmbrăcat, care întîrziase". Deoarece avea „un motiv special" să dorească să intre în posesia albumului, domnul cel impunător achită Adolescentului exorbitantul preţ de zece ruble nu fără a-şi exprima uimirea faţă de cinismul tînărului care, încîntat de reuşită, citează cazul ilustrului Rotschild. „Nu cumva te crezi un Rotschild?", se răsteşte la el indignat cumpărătorul escrocat (o replică asemănătoare, şi pe acelaşi ton — numai că în loc de Rotschild fusese vorba atunci de Napoleon — îi fusese servită cîndva lui Proharcin). ● Şansa care îi surîde de la „primul pas" („De la primul pas cîştigasem şapte ruble şi nouăzeci şi cinci de copeici", calculează viitorul milionar) îl transpune pe Arkadi în acea fericită stare de spirit în care omului i se pare că totul îi merge din plin. Atunci întîmplările înseşi se grăbesc parcă să confirme această stare de spirit şi, într-adevăr, plecînd de la licitaţie, în dreptul unei case boiereşti în faţa căreia tocmai se oprise o elegantă caleaşcă, Adolescentul are prilejul de a face unei tinere şi frumoase

Scanned with OKEN Scanner

doamne un mic serviciu pentru care e răsplătit cu „un zîmbet încîntător". După incidentul cu cele două femei cu trenă de pe Nevski Prospekt (v. la Dolgoruki, A. M.), cavalereasca sa atitudine față de nobila necunoscută reprezintă împăcarea cu sexul frumos. De bun augur, acel „zîmbet încîntător" cu care este dăruit prevestește parcă ‚succesul' Adolescentului printre eroinele romanului.

LEFÉBURE, Demonii, v. la Drozdova.

LEGROS, Idiotul, v. la Mîșkin, L.N.

LEMBKE, ANDREI ANTONOVICI, Demonii. Guvernatorul ghinionist al guberniei succedîndu-i în acest post lui Ivan Osipovici tocmai la timp pentru a ‚prinde' perioada tulburărilor descrise în roman. În vîrstă de 40 de ani, german din Rusia de religie ortodoxă, este „un om delicat din fire" și chiar un bărbat „frumos" (deși — după observația răutăcioasă a cuiva — avea ochi „bulbucați ca un berbec"). „Un bleg", îl definește scurt Piotr Stepanovici Verhovenski, instrumentul predestinat al prăbușirii sale. ● De origine modestă (nu se putea lăuda decît cu „un unchi locotenent-colonel de geniu" și cu „un alt unchi brutar") tînărul Lembke se descurcă totuși și este admis la o școală superioară frecventată de fii de nobili. Învață însă prost, remarcîndu-se mai mult prin „șotii școlărești". În ultima clasă începe să scrie „poezioare rusești.". La vreo trei ani după absolvirea liceului, „Lembka" (cum îl numeau conșcolarii lui) ajunsese deja von Lembke. Ascensiunea sa socială, de care primul ia cunoștință, dintre foștii colegi, tocmai cel ce fusese socotit de către camarazi „drept o viitoare glorie a literaturii ruse" — cu ocazia vizitei acestuia la Lembke un „lacheu cu cravată albă le servi ceai slab" — se datorase unui „general influent", „o rudă a sa depărtată". Acesta îl luase sub protecția și în casa sa în calitate de „conațional miluit". Prima dragoste are în mod firesc ca obiect pe Amalia, a cincea fată a generalului protector și e reciprocă. Amalia este măritată însă „cu un bătrîn neamț fabricant de băuturi spirtoase", vechi camarad al generalului, și Lembke se consolează construind din carton un teatru (prima construcție dintr-o serie ce-i jalonează biografia). „Trecură anii și cariera lui se precizează" ; lucra mereu sub conducerea unor șefi de același neam cu el și ajunsese la un grad înalt pentru vîrsta lui. Pe ascuns, fără știrea superiorilor, trimite o povestire unei reviste, care însă nu o publică : „În schimb (ca să se redreseze moralicește după eșecul literar !) construi din carton un tren întreg de cale ferată..." La 38 de ani „îi pică și o moștenire" destul de consistentă (din partea unchiului brutar). Totul părea pregătit parcă pentru ca în viața lui Andrei Antonovici să intervină o cotitură, care se și produce prin apariția Iuliei Mihailovna. „Modestul și conștiinciosul von Lembke simți că și el ar putea fi ambițios" : „Cariera lui săltă deodată pe o treaptă mai sus". Curînd după căsătorie e avansat în grad și decorat iar apoi „fu numit să conducă gubernia noastră" (precizează cronicarul romanului, G-v). Își „formase o ținută de prestanță", se dovedea capabil să rostească „chiar și un discurs", avea „niscai frînturi și crîmpeie de idei" și prinsese „spoiala unui liberalism necesar, la modă" (poseda în secret o colecție personală de manifeste și proclamații !). Transfuzia de ambiție nu dă însă rezultatele așteptate : „Ea (Iulia Mihailovna) ar fi vrut să-i treacă ambiția ei, cînd colo el se apucă deodată să construiască din mucava un templu". Opera e confiscată drastic de soție, care îi acordă însă în compensație permisiunea de a scrie în taină un roman (a cărui critică binevoitor ambiguă, cînd proza —în care apare un anume Igrenev — va fi încheiată și dată la lectură, o va face, cu idei în parte dostoievskiene, Piotr Verhovenski). ● În noua și înalta funcție Andrei Antonovici von Lembke debutează promițător. În comparație cu predecesorul său, delăsătorul Ivan Osipovici, Lembke pare deosebit de energic. De cum sosește și își ia în primire postul (în luna mai sau iunie a anului în care se desfășoară acțiunea cărții) și pornește să-și inspecteze gubernia. După 2—3 luni de guvernare liniștită, pentru Lembke începe însă declinul, încheiat printr-o adevărată catastrofă. Cauza acestui eșec răsunător — dintre cele care marchează sfîrșitul unei cariere — o constituie în modul cel mai direct cu putință Piotr Stepanovici Verhovenski, omul fatal pentru Andrei Antonovici, novice în ale guvernării. Prin intrigile lui abile, prin influența imensă pe care o dobîndește asupra Iuliei Mihailovna, manevrată pur și simplu de el, tînărul Verhovenski reușește în scurtă vreme să impună un alt climat moral în oraș și să creeze o anumită psihoză, favorabilă planurilor lui. Lembke este simbolul conducătorului depășit de împrejurări, căruia îi scapă din mîini frînele autorității. El pierde treptat controlul atît asupra situației, care se dă peste cap, cît și asupra propriei persoane, care o ia razna. Andrei Antonovici pare turmentat ca Raskolnikov după crimă. Evenimentele pe care ar fi trebuit să le domine se succed prin fața lui ca pe sub privirile ‚albe' ale unui martor năucit. Profanarea icoanei din piața de mărfuri a orașului produce o impresie puternică asupra guvernatorului care din acest moment

Scanned with OKEN Scanner

cade într-o stare „de depresiune ciudată" ce nu-l mai părăsi pînă la plecarea lui definitivă din oraş. Este începutul crizei, ce se agravează pe măsura apropierii „serbării" pregătite în anturajul Iuliei Mihailovna, pe care — în scena unei adevărate răscoale conjugale — o someză să-i asculte „ultimatumul". Îi reproşează soţiei că a instituit „două centre ale autorităţii", îi spune „totul, totul", o ameninţă că se aruncă pe fereastră şi ridică dramatic pumnul asupra ei (fără a-i face însă cel mai mic rău). Ultimele ore ale nopţii le petrece singur, în cabinetul său, „fără somn, fără gînduri, cu inima ca de piatră şi cu sufletul amorţit într-o disperare neclintită. Uneori numai, tresărea din tot corpul, scuturat de fiori de febră dureroasă. Îi mijiră prin cap diferite lucruri confuze, cu totul anapoda: ba se gîndea, de pildă, la un orologiu vechi de perete, pe care-l avusese acum cincisprezece ani în urmă la Petersburg şi căruia îi căzuse minutarul; ba la funcţionarul vesel Millebois şi cum împreună cu acesta prinsese într-o zi o vrabie, în parcul Alexandrovski şi prinzînd-o, îşi aduseră aminte rîzînd în hohote, ce răsunaseră în tot parcul, că unul din ei avea deja gradul de asesor de colegiu. Îl fură somnul (...) abia pe la ora şapte dimineaţa şi dormi cu voluptate, în visuri agreabile". Trezindu-se pe la zece, nu primeşte pe nimeni (nici măcar „pe funcţionarul venit să-i dea de ştire că membrii unei adunări guberniale îl aşteaptă să prezideze şedinţa") şi se repede „ca un nebun" în apartamentul soţiei sale ca să-i obţină iertarea. I se raportează însă că Iulia Mihailovna a binevoit să plece „într-o mare companie" la Varvara Petrovna Stavroghina, la Skvoreşniki. Lăsîndu-şi deoparte toate treburile, guvernatorul se năpusteşte, nerăbdător, pe urmele soţiei sale. Dimineaţa, cu un început atît de furtunos, îi rezervă însă lui Lembke şi alte surprize (e o dimineaţă, pentru el „fatală"). „Răscoala" muncitorilor de la fabrica Şpigulin îl readuce pe guvernator în oraş. Deja tulburat psihic, Lembke îi numeşte pe lucrători, care veniseră să se jeluiască, „flibustieri" şi, pierzîndu-şi cu totul cumpătul, porunceşte să fie aduse „vergile". Discuţia cu Stepan Trofimovici Verhovenski, jignit de percheziţia ce i se făcuse în aceeaşi dimineaţă la dom'ciliu, îi provoacă lui Lembke, care e pe punctul de a izbucni în plîns, o nouă criză. Furioasă din pricina gafei săvîrşite de subalternii soţului ei, Iulia Mihailovna agravează starea acestuia. În loc să-l ierte, ea, dimpotrivă, îl pedepseşte, arătîndu-se în chip ostentativ amabilă cu Stepan Trofimovici, ‚victima' guvernatorului. Ieşirea cu peripeţii din salonul plin de musafiri al Iuliei Mihailovna (împiedecîndu-se de covor Lembke se dezechilibrează şi e gata să cadă) este de un penibil aproape simbolic, sugerînd situaţia în general precară a personajului. La balul care trebuia să încununeze serbarea (în realitate un lamentabil fiasco) guvernatorul pare şi mai abătut, şi mai bolnav. Încearcă să spună ceva cu glas tare dar nu-şi termină vorba, speriindu-l aproape pe „un umil funcţionar bătrîn" care se nimerise lîngă el. Enervat de una din figurile mai îndrăzneţe ale cadrilului literar (în care un interpret, Leamşin, umbla în mîini, cu picioarele în sus) Lembke insultă publicul, obligînd-o pe Iulia Mihailovna să ceară scuze asistenţei. În cele din urmă înnebuneşte de-a binelea, porunceşte să fie arestată chiar Iulia Mihailovna şi se deplasează, dînd ordine imposibile, la locul incendiului. Acolo, plantat în faţa unei clădiri în flăcări, avîndu-i alături pe un „poliţai" (lăsat anume lîngă el) şi pe „protopopul catedralei" este impresionat de un pompier aflat în dificultate pe acoperişul aproape în întregime ars al imobilului şi mai ales de ţipetele unei bătrîne („ruda negustorului, proprietarul casei incendiate"), care se întorsese „cu gîndul nebun să-şi scoată salteaua din cămăruţa din colţ, încă neatinsă". Repezindu-se s-o ajute (ultimul impuls al personajului e generos), Lembke e lovit de o scîndură desprinsă de pe acoperiş şi scos din acţiune: „Nu-l omorî, ci în zbor îl atinse cu un capăt pe gît, dar activitatea lui Andrei Antonovici luă sfîrşit, cel puţin la noi — precizează cronicarul; lovitura îl doborî la pămînt şi el căzu fără simţire". Plecarea definitivă din oraş a lui Andrei Antonovici Lembke a avut loc „cu două luni în urmă" (socoteşte G-v, evident din perspectiva prezentului scrierii naraţiunii); de atunci — ne mai informează povestitorul cu obişnuita sa maliţie — fostul guvernator se află „între zidurile unei instituţii speciale din Elveţia, unde cică îşi adună acum noi forţe".

LEMBKE, IULIA MIHAILOVNA, Demonii. Soţia guvernatorului, prin mijlocirea căreia „demonii" reuşesc să destabilizeze situaţia în oraşul gubernial şi să provoace „catastrofa". E „o aristocrată autentică" dar săracă şi neatrăgătoare. În tinereţe, la Moscova — îşi aminteşte cu răutate Varvara Petrovna Stavroghina — „se milogea să participe la balurile mele", unde de altfel „se întîmpla ca o seară întreagă să rămînă singură într-un colţ fiindcă nimeni n-o invita la dans" (Şi „maică-sa" — ne mai asigură Varvara Petrovna — „şi-a făcut ferfeniţă poalele rochiei frecînd-o de pragul meu"). În vîrstă de 45 de ani cînd se mărită cu Andrei

Antonovici Lembke, îi aduce soţului, pe lîngă neglijabila avere evaluată la „vreo două sute de suflete", „o considerabilă zestre de relaţii utile" şi mai ales — cum „soarta o ţinuse prea mult în situaţia de fată bătrînă" — o mare ambiţie şi sete de acţiune. Cînd Lembke îşi preia postul de guvernator (în luna mai sau iunie a anului 187...), Iulia Mihailovna se află în străinătate, împreună cu Drozdovii, cu care se înrudeşte. La Paris intrigă împotriva Varvarei Petrovna şi a planurilor ei matrimoniale referitoare la Liza Tuşina. Aceste manevre de culise au darul de a ascuţi şi mai mult vechea animozitate dintre cele două femei, ce urmează să se înfrunte în curînd pe scena vieţii publice a oraşului, pe care una o dominase pînă atunci iar cealaltă se pregătea s-o domine. Sosirea, „pe la sfîrşitul lunii august", a Iuliei Mihailovna în oraş stîrneşte vîlvă, provoacă adeziuni şi opoziţii. Se zvonea că soţia guvernatorului „era liber-cugetătoare şi adepta unor «noi principii»", se ştia că venise înarmată cu îndrăzneţe proiecte: „Nutrea gînduri ambiţioase, voia cu orice preţ să conducă gubernia...". Ideea cu care debutează Iulia Mihailovna în viaţa publică a oraşului şi care marchează începutul guvernării ei personale este aceea a serbării în beneficiul învăţătoarelor sărace originare din regiune („şase dintre ele s-au născut în judeţul nostru" — precizează cronicarul romanului, G-v). Protectoare a tineretului, pe care îşi propune — e scopul ei cel mai ambiţios — să-l smulgă „de pe marginea prăpastiei" prin exercitarea unei „influenţe binefăcătoare", Iulia Mihailovna „visa să aducă fericirea şi să împace ceea ce era de neîmpăcat". E convinsă că Piotr Verhovenski, „favoritul ei", îi este „devotat în mod fanatic" şi nutreşte speranţa că într-o zi el îi „va divulga un mare complot contra statului" oferindu-i astfel prilejul de a salva, printr-un mare gest de patriotism şi de mărinimie princiară prin care ea şi-ar încununa opera, şi statul, şi pe tinerii complotişti. E ceva donquijotesc în firea şi energia clocotitoare a eroinei, în felul ei aberant de a interpreta datele realităţii, în iluziile în mijlocul cărora trăieşte şi de care nu se desparte pînă la „catastrofa" finală. Soţia guvernatorului crede cu îndîrjire în „menirea" ei deşi convingerile şi simpatiile acestei femei cu pretenţii de „independenţă şi originalitate" se ciocnesc alcătuind o adevărată „harababură": „îi plăcea şi proprietatea latifundiară, şi elementul aristocratic, şi întărirea autorităţii guvernatorului, şi elementul democratic, şi noile instituţii, şi ordinea, şi tendinţele libercugetătoare, şi ideile socialiste, şi ţinuta riguroasă a salonului aristocratic, şi atitudinea vulgar-degajată, aproape de cafenea, a tineretului din anturajul ei". În loc să influenţeze ea „tineretul" (cum promisese) devine în realitate „punct convergent şi jucăria celor mai diverse influenţe". Fără „ambiţia nemăsurată şi prezumţiozitatea Iuliei Mihailovna" nu s-ar fi întîmplat poate tot ceea ce s-a întîmplat — consideră cronicarul, care conchide hotărît: „Ea poartă o mare răspundere!" ● Iulia Mihailovna rămîne pînă la sfîrşit (ca Don Quijote) într-o „orbire totală". Cu toată boala, din ce în ce mai manifestă, a soţului ei şi cu toate semnele ce erau departe de a prevesti un succes, ea decide (dirijată de fapt de Piotr Verhovenski, fără de care nu mai era în stare să facă un singur pas) ca festivităţile să aibă totuşi loc. Eşecul matineului literar şi al serbării, al tuturor iniţiativelor Iuliei Mihailovna aminteşte de dezastrul generalului Pralinski animat la început numai de frumoase intenţii din O întîmplare penibilă. Desfăşurarea balului o edifică în sfîrşit pe eroină în legătură cu Piotr Verhovenski, demascat chiar de ea în public ca un „neruşinat personaj". La spargerea petrecerii vulgare în care degenerase balul, trist epilog luminat de flăcările incendiilor şi marcat de nebunia lui Lembke (ce ordonă, nu fără tîlc totuşi, arestarea propriei sale soţii), Iulia Mihailovna leşină. Scoasă „din acest infern" (în care se transformase sala de bal din pricina ţipetelor şi a înghesuielii provocate de incendiu) de cîţiva prieteni fideli, e dusă în cupeu acasă, unde i se dau („Fu chemat doctorul") cuvenitele îngrijiri medicale. ● În jurul Iuliei Mihailovna Lembke roiesc o sumedenie de personaje mai mult sau mai puţin mărunte (simple apariţii uneori), la ea se raportează o serie de episoade. Este, după Stavroghin, personajul cel mai ‚anturat' al cărţii, cu un mare număr de sateliţi, e drept minusculi. Se constituise în oraş — informează cronicarul — „un cerc destul de larg al cărui centru poate că într-adevăr se afla — presupune el — în salonul Iuliei Mihailovna". În capitala de gubernie soţia guvernatorului declanşează, indirect, prin cercuri concentrice de intermediari, un „iureş furibund de indecenţă şi neobrăzare". Din suita în trepte a Iuliei Mihailovna făceau parte, pe lîngă „sfetnicii" Piotr Verhovenski şi Karmazinov, „omul de legătură" Liputin sau „bufonul" alungat şi iertat Leamşin şi „cîteva doamne chiar fermecătoare" (apreciază cronicarul) şi un mare număr de tineri. Înalta protecţie îi încurajează pe toţi — agenţi conştienţi sau nu ai disoluţiei morale — să se ‚distreze' într-un mod nu întotdeauna cuviincios şi inofensiv. Deosebit de activ se dovedeşte grupul (uneori ecvestru) de tinere doamne şi cavaleri, în contul

Scanned with OKEN Scanner

căruia pot fi trecute trei sau patru ‚glume' mai mult sau mai puţin scandaloase. De una din „doamnele «cavalcadei», o fiinţă excentrică şi năstruşnică" se leagă istoria „răpirii" soţiei de ofiţer, „o bruneţică foarte tînără", care, pierzînd într-o seară la cărţi 15 ruble, de „frica bărbatului şi neavînd cu ce să plătească" încearcă, „aducîndu-şi aminte de îndrăzneala ei de altădată", să împrumute pe loc suma respectivă de la fiul primarului, „un tînăr păcătos, depravat de timpuriu". Acesta însă, după ce o refuză, se duce şi o denunţă, „rîzînd în hohote", chiar soţului ei. Locotenentul, care „o ducea cam greu, trăind numai din salariu", îşi pedepseşte nevasta molestînd-o cumplit. În replică, doamna „excentrică şi năstruşnică", „care o cunoştea pe ofiţereasă, trecu pe la dînsa şi pur şi simplu o luă la ea acasă. Aici o înconjurară tinerii zurlii, o copleşiră cu atenţii, îi făcură nenumărate cadouri şi o ţinură acolo patru zile, fără s-o lase să se întoarcă acasă. Rămase astfel la doamna aceasta smintită şi zile întregi merse cu ea în trăsură şi cu întreaga societate, care se distra plimbîndu-se prin oraş, participînd la petreceri şi dansuri". Cu toţii o sfătuiau să-şi dea soţul în judecată, promiţîndu-i s-o sprijine, ca martori. Locotenentul „tăcea, neîndrăznind să lupte". În a patra zi însă, femeia, înţelegînd că a dat „de bucluc", fuge la adăpostul întunericului, „nici vie, nici moartă", la soţ. „Nu s-a aflat exact ce s-a petrecut între ofiţer şi soţia lui ; dar timp de două săptămîni obloanele de la ferestrele casei scunde în care locotenentul îşi închiriase locuinţa nu se mai deschiseră". Un alt caz petrecut în oraş prilejui grupului o nouă manifestare turbulentă. Obţinînd cu greu mîna fiicei unui „modest funcţionar" („dar bun familist" şi „demn de tot respectul"), „o fetiţă de şaptesprezece ani, cunoscută în tot oraşul prin frumuseţea ei", mirele, un „tînăr dintr-un judeţ vecin", „mic funcţionar" şi el, se răzbună în noaptea nunţii, purtîndu-se „foarte urît" cu tînăra sa soţie. Leamşin, care participase la petrecerea nupţială şi, îmbătîndu-se, rămăsese peste noapte în casa socrului, se grăbeşte a doua zi de dimineaţă să împrăştie în oraş „această ştire senzaţională". Drept urmare „se formă un grup de vreo zece tineri, toţi călări" (printre ei Piotr Verhovenski şi chiar mai puţin tînărul Liputin) care însoţi întreaga dimineaţă, „cu rîsete şi strigăte voioase" — escortă gălăgioasă şi compromiţătoare — trăsura perechii de însuraţei plecată de acasă să-şi facă „vizitele de rigoare statornicite de obiceiul locului pentru a doua zi după cununie, orice s-ar fi întîmplat între timp". Grupul de tinere doamne şi de cavaleri profită de orice ca să se ‚distreze' : „totul a ajuns atît de plictisitor, încît nu este cazul să ne sinchisim în ce priveşte natura distracţiei, numai să fie interesantă", afirmă, exprimînd părerea majorităţii (părere pe care o vom reîntîlni în Bobok), o „doamnă planturoasă". În drum spre prezicătorul Semion Iakovlevici, aflînd că într-o cameră a hotelului de lîngă pod s-a sinucis un călător, năvălesc aproape cu toţii (inclusiv Liza) să-l vadă. „Era un tînăr cu faţa aproape de adolescent, de vreo nouăsprezece ani, nu mai mult, probabil foarte drăguţ la chip, cu părul blond des, cu un oval al feţii regulat, cu o frunte pură frumoasă. Corpul lui intrase deja în stare de rigiditate cadaverică, şi chipul lui alb părea ca de marmură." Fusese trimis la oraş — explică „un moşier gras, probabil un vecin al mortului, care trăsese într-o altă cameră a hotelului" şi care acum „se căina în mod deosebit lîngă trupul" sinucigaşului — de familia sa, compusă din „mama văduvă", din „surori" şi „mătuşă", ca să facă necesarele cumpărături pentru zestrea „surorii lui mai mari", ce urma să se mărite. Îi încredinţaseră „cele patru sute de ruble strînse cu greu de-a lungul cîtorva decenii" şi îl însoţiseră la plecarea din sat cu „numeroase poveţe, rugăciuni şi binecuvîntări". „Băiatul fusese pînă atunci foarte cuminte şi foarte serios". Sosind în urmă cu trei zile în capitala de gubernie, evitase să se ducă la „rubedenia sa" (sub îndrumarea căreia trebuia să facă, conform instrucţiunilor de acasă, cumpărăturile). Trage la un hotel, apoi se duce la club („în speranţa că o să găsească undeva în odăile din fund vreun cartofor ţinînd bancul sau vreun loc unde să se joace barbut"), îşi comandă o cină copioasă, şampanie şi ţigări de foi de havană — care îi fac rău. A doua zi de dimineaţă, „proaspăt ca un măr", pleacă la o şatră de ţigani „care îşi aşezase tabăra de petrecere peste rîu într-o suburbie", rămînînd acolo două zile. Se întorsese la hotel în ajun, după amiaza pe la cinci, „se culcase imediat şi dormise pînă la ora zece seara" : „Trezindu-se, ceru o pîrjoală, o sticlă de château-yquem, nişte struguri, hîrtie, cerneală şi contul. Nimeni nu observase la el nimic neobişnuit. Era calm, blînd şi amabil. Se împuşcase probabil cam pe la miezul nopţii, deşi pare ciudat că nimeni nu auzise împuşcătura, ci se alarmară abia a doua zi pe la prînz." Chiar instalată definitiv în trupul băiatului, moartea, parcă ruşinată de tinereţea victimei sale, încearcă să se disimuleze, pare neverosimilă : „Se împuşcase cu un revolver mic cu trei ţevi drept în inimă. Cursese foarte puţin sînge ; revolverul căzuse din mîna lui pe covor. Tînărul stătea pe jumătate rezemat de canapea. Moartea survenise

probabil fulgerător ; nici un semn de suferinţă, de agonie nu se observa pe chipul lui. Faţa avea o expresie calmă, aproape fericită, plină parcă de dor de viaţă." Ca şi Olea din Adolescentul, sinucigaşul anonim din Demonii, un Cherubino delicat şi superficial care se omoară discret („nimeni nu auzise împuşcătura") şi ‚uşor', parcă în joacă, luîndu-şi viaţa ca şi cum ar fi suflat cu graţie într-o imponderabilă scamă, lasă şi el un bilet plin de greşeli gramaticale şi expresii vulgare. În care arată că „s-a împuşcat din cauză că «a topit în chefuri» patru sute de ruble. Expresia «a topit în chefuri» — precizează cronicarul — figura textual în bilet : în cele patru rînduri scrise erau trei greşeli gramaticale". Scriitorul s-a folosit curent de asemenea testamente şcolăreşti stîngace pentru a sublinia imaturitatea revoltătoare a acestor atît de grăbiţi sinucigaşi. Ei nu ştiu încă să scrie corect, dar cred că au dreptul de a dispune cum vor de propria lor viaţă ! În epidemia de sinucideri din societatea rusă contemporană (o statistică, citată de A. S. Dolinin, a cazurilor de sinucidere şi a tentativelor de sinucidere pentru perioada 1856—1872 dădea, referindu-se numai la Petersburg, următoarele cifre pe ani : 1856—50 ; 1859—58 ; 1860—46 ; 1861—43 ; 1862—50 ; 1863—41 ; 1864—57 ; 1865—59 ; 1866—61 ; 1867—78 ; 1868—89 ; 1869—102 ; 1870—125 ; 1871—152 ; 1872—167). Dostoievski vedea un efect al slăbirii legăturilor omului cu tradiţia, cu glia natală, cu religia. Dintre domnii din grup care excelară în camera mortului „printr-o înaltă prezenţă de spirit şi cîteva remarci fine" („Unul strecură că băiatul găsise soluţia cea mai bună şi că n-ar fi putut proceda mai inteligent ; altul ţinu să releve faptul că măcar o clipă, dar cel puţin a trăit-o bine"), cineva, un „al treilea", „trînti deodată : de ce oare la noi cazurile de sinucidere prin împuşcare sau spînzurare au devenit atît de frecvente, ca şi cum oamenii aceştia s-ar fi rupt din rădăcini, ca şi cum pămîntul le-ar fi fugit de sub picioare ?" Acest „al treilea" (stîrnind prin seriozitatea reflecţiei sale nemulţumirea celorlalţi, veniţi să se ‚distreze') „trînteşte" chiar părerea scriitorului. Tînărul din odaia de hotel (reprezentînd un caz de sinucidere ‚liniştită', ‚modestă', ‚cuminte') intră în moarte ca în nacela unui balon care, înălţîndu-se în văzduh, îl desprinde lin de pămîntul pe care nu îl mai reţine, s-ar zice, nimic important. Amintind prin inocenţă şi drăgălăşenie de Erkel şi Trişatov, sinucigaşul anonim din Demonii completează în opera lui Dostoievski ceata „îngerilor căzuţi". Printre manifestările grupului de doamne şi cavaleri un loc aparte îl ocupă „expediţia" la Semion Iakovlevici. La întrevederea cu prezicătorul cea mai nerăbdătoare şi vorbăreaţă este doamna cea planturoasă, care, sîcîindu-l pe „scrîntit" cu insistenţele ei, primeşte, în cele din urmă, un răspuns (v. la Semion Iakovlevici). În ziua profanării icoanei din piaţa de mărfuri a oraşului „două dintre doamnele noastre de societate — relatează cronicarul —, însoţite de doi tineri din cunoscutul grup de poznaşi" se deplasează la faţa locului. Spre deosebire însă de negustorul pios, „gras şi galben la faţă" care îi precedă (acesta „se închină pînă la pămînt", „sărută icoana" şi depune pe tava pentru ofrande purtată de „un călugăr" „o rublă") tinerii nu „găsiră de cuviinţă să se descopere, iar unul din ei îşi puse pe nas şi lornionul". „Tînărul cu lornion scoase din portofelul tixit de bancnote un bănuţ de aramă şi-l aruncă pe tavă". Apoi, ambii se întoarseră la caleaşca în care veniseră „rîzînd şi vorbind tare". ● În sfera de influenţă compoziţională a Iuliei Mihailovna (şi totodată din punct de vedere ierarhic, ca relaţie socială între personaje) se află şi „soţia mareşalului nobilimii". În saloanele acesteia, cu prilejul onomasticei amfitrioanei, Iulia Mihailovna rosteşte acele „cuvinte magice" care îl reabilitează pe Stavroghin (după duelul cu Gaganov şi lipsa lui de reacţie faţă de Şatov) în ochii opiniei publice. În aceeaşi scenă mai apar, se aud sau sînt doar amintiţi : generalul care obişnuia să vorbească la reuniuni cu voce tare tocmai despre lucrurile despre care ceilalţi discutau în şoaptă, rudă depărtată a lui Artemi Pavlovici Gaganov şi mare admirator al sexului frumos (o va proteja pe Iulia Mihailovna la bal şi se va număra printre ultimii ei prieteni — care o transportă în stare critică acasă şi aşteaptă, în salon, verdictul medicului) ; Stepan Vîsoţki (citat de general şi, mai tîrziu, de cronicar — pe care îl anunţase din partea comitetului de organizare a festivităţii că a fost desemnat supraveghetor) ; „bătrînii clubului" Ivan Alexandrovici, Piotr Mihailovici (care discută despre „adevăratele principii" şi despre tineret) şi „un al treilea" (care îl compară pe Stavroghin cu „un astru"). Conversaţia devine generală şi în ea intervin „unul", „altul", „al treilea", de la cazul Stavroghin ajungîndu-se la „justiţia nouă" şi la „secretul noilor instanţe judecătoreşti" (secret dezvăluit de ultimul, „al treilea"). Soţiei mareşalului nobilimii îi revine cinstea de a găzdui în saloanele ei „festivitatea". Admiratoare a lui Karmazinov intenţionează să imortalizeze printr-o placă de marmură prezenţa lui la serbare ; în timpul matineului literar îl încurajează pe „marele scriitor", întrerupt fără jenă de

Scanned with OKEN Scanner

voci din public să-şi continue lectura. Din cupeul, şi poate cu complicitatea ei — „iezuita aceea", o numeşte Iulia Mihailovna pe soţia mareşalului nobilimii — va sări Liza cînd va fugi, „ziua în amiaza mare", la Skvoreşniki, mutîndu-se în celălalt cupeu, ce o aştepta aproape de casă ca s-o ducă la pierzanie. ● Numeroase alte personaje gravitează în jurul Iuliei Mihailovna, de la Sofia Antropovna, „o bătrînică dintr-o familie de nobili scăpătaţi, care se aciuase de mult pe lîngă ea" la „unul dintre tinerii insignifianţi" care dă o replică (insignifiantă) în salonul ei. În care îşi fac apariţia (în scena întîlnirii dintre Karmazinov şi Stepan Trofimovici Verhovenski şi a declaraţiei matrimoniale a lui Stavroghin) noi personaje: „un polonez aflat în trecere, foarte băgăreţ şi linguşitor", „un doctor neamţ oarecare, bătrîn voinic şi care rîdea mereu cu mare poftă şi glas suculent la glumele pe care le spunea (chiar) el" şi „un tînăr prinţişor din Petersburg, cu mişcări automatizate, cu aerul unui om de stat şi cu guler extrem de înalt." Cu toată înfăţişarea lui caricaturală de marionetă (avea o faţă „de păpuşă de lemn"), „prinţişorul", care acceptase rolul de supraveghetor, se alătură, în cursul serbării pline de peripeţii, forţelor raţiunii şi ale ordinii, dovedindu-se deosebit de energic şi util: „această figură mută de ceară şi pe resorturi ştia, dacă nu să vorbească, în orice caz să acţioneze în felul lui". Se remarcă la matineul literar evacuînd prompt din sală (cu ajutorul „plutonierului de poliţie") un „vlăjgan cu faţa ciupită de vărsat, un căpitan în rezervă escortat de un grup întreg de derbedei". E împotriva participării la bal, după eşecul „matineului", a Iuliei Mihailovna, apoi se lasă convins, ca şi ceilalţi, de Piotr Verhovenski, care consideră absolut necesară prezenţa guvernatorului şi a soţiei sale şi la a doua parte a programului. În timpul desfăşurării balului încearcă să salveze situaţia, participînd la înjghebarea unor „cadrilaşe anemice", şi rămîne, ca un loial cavaler, mereu în preajma Iuliei Mihailovna. Cînd aceasta leşină, ajută alături de G-v şi de generalul mai sus evocat, la scoaterea ei din sală şi la transportarea bolnavei, mai întîi în cupeu, apoi acasă. După venirea doctorului, aşteptă să-i audă părerea. „Prinţişorul" mecanic, rigid ca o jucărie de salon (la prima apariţie nu pare mai mult decît atît) se umanizează în acţiune şi devine simpatic cititorului (cf. cu Piotr Verhovenski) ● Desfăşurarea serbării, marea iniţiativă a Iuliei Mihailovna, angrenează în acţiune alte personaje. La matineul literar, după Karmazinov şi Stepan Trofimovici Verhovenski, ia cuvîntul şi „conferenţiarul", „maniacul" pe care cronicarul îl surprinde în culise gesticulînd şi repetîndu-şi discursul. E o apariţie bizară, de neuitat. Fost profesor, „demisionat de bunăvoie dintr-o instituţie de învăţămînt oarecare după o istorie cu tulburări studenţeşti", sosise în oraş doar de „cîteva zile", fiind primit de Iulia Mihailovna „aproape cu veneraţie". În vîrstă de 40 de ani, „mic de statură", „absolut chel" şi „cu o bărbuţă cărunţă", personajul se defineşte admirabil printr-un singur gest, de mare efect însă: „... la fiecare mişcare de întoarcere pe loc — îl evocă naratorul — el îşi ridica pumnul în sus, îl vîntura scurt şi energic deasupra capului şi-l abătea apoi brusc în jos, zdrobind parcă un inamic închipuit. Figura aceasta o repeta mereu şi invariabil. Simţii cum mă cuprinde frica" — conchide cronicarul. De un „nemărginit orgoliu", năvăleşte pe scenă cu înfăţişarea „unui adevărat nebun". Dezordinea, vacarmul din sală (Stepan Trofimovici tocmai îşi încheiase intervenţia) par să fie pe placul oratorului care, „fericit", îşi plimbă „privirea satisfăcută" peste agitaţia din jur. Cînd începe să vorbească, huleşte Rusia (care — susţine el — niciodată, „în decursul unui mileniu întreg de existenţă tembelă n-a atins un asemenea grad de ruşine"), stîrnind entuziasmul asistenţei („Aşa da! Aşa înţeleg şi eu! Ura! Aici nu mai e vorba de estetică!" — vociferează cineva). Nu apucă însă să-şi sfîrşească diatriba, căci e pur şi simplu smuls de pe estradă de braţele (vînjoase) ale ordinii publice, care îl predau, pare-se, poliţiei. Mult discutatul „cadril al literaturii" (conceput de Karmazinov) prilejuieşte unor personaje mărunte şi anonime unica lor manifestare: „un domn în vîrstă, de statură mijlocie, în frac, într-un cuvînt, aşa cum se îmbracă toţi, dar cu o barbă albă respectabilă (aplicată, şi în asta consta toată deghizarea lui)", care ţopăia pe loc şi scotea nişte sunete răguşite „trebuia să întruchipeze unul din ziarele de mare circulaţie": „în faţa acestei măşti, din partea opusă, dansau doi giganţi X şi Z şi aceste litere erau cusute pe fracurile lor, ceea ce voia să însemne că aceşti X şi Z rămăseseră o enigmă". „«Cinstita gîndire rusă» era reprezentată de un domn în vîrstă de vreo patruzeci de ani, cu ochelari, în frac, în mănuşi şi în lanţuri (lanţuri veritabile)". „De ambele părţi ale acestei măşti şi alături cu dînsa înaintau cu paşi mărunţi două nihiliste tunse, iar în faţă dansa un domn tot în vîrstă, dintre cei aflaţi în trecere, în frac, cu o bîtă grea în mînă şi care întruchipa o publicaţie nepetersburgheză, dar cumplită" etc. Un „bufetier" şi alte simple voci din publicul de rînd comentează critic reprezen-

Scanned with OKEN Scanner

taţia alegorică (într-adevăr lamentabilă). O femeie „de vreo patruzeci de ani, voinică şi sulemenită, într-o rochie de mătase în culori ţipătoare", „văduva unui fost consilier", îşi exprimă cu voce tare opinia (ca să fie auzită de Iulia Mihailovna, cu care ar fi dorit grozav să aibă o altercaţie) că în viaţa ei nu a văzut „un bal atît de anost". Balul, pentru care se făcuseră atîtea pregătiri (apelîndu-se şi la serviciile lui Prohorîci, bucătarul şef al clubului) dar la care elita oraşului (edificată după scandalul de la matineul literar) absentează, urma să fie salvat, potrivit presupunerilor lui Piotr Verhovenski, de pofta de dans a domnişoarelor din localitate. Însă cu toată contribuţia remarcabilă a unui „biet secretăraş" (care se prezentase „cu toate cele şapte fiice ale sale, fără a mai socoti pe soţia şi o nepoată"), asigurările evident perfide ale intrigantului nu se adeveresc: doamne şi domnişoare „veniseră foarte puţine" („cam o doamnă la patru bărbaţi, şi ce doamne!" — calculează şi face aprecieri cronicarul). „«Nişte» soţii de subofiţeri", „trei doctoriţe cu fiicele", „două-trei moşierese scăpătate", cîteva „soţii de negustori". Tot felul de „indivizi" şi „brute" alcătuind calul troian al dezordinii (conceput de Liputin şi Leamşin, care introduc pe furiş diverşi suspecţi fără bilete) contribuie din plin la compromiterea „serbării". Balul se încheie prin acte de vandalism şi obscenitate. „Chioşcul" lui Prohorîci e devastat, pereţii murdăriţi. Piotr Verhovenski îşi scoate (acceptă să-i fie scoasă) masca, guvernatorul Lembke înnebuneşte iar Iuliei Mihailovna, copleşită de dezastrul absolut nu-i rămîne decît să se sustragă într-un leşin adevărat şi profund (Un senator, se vorbeşte în oraş, ar fi fost numit în locul lui Lembke, transferat la Petersburg). Psihoza la a cărei instalare ambiţioasa Iulia Mihailovna, atît de crunt păcălită de „demoni", a contribuit în mod decisiv bîntuie capitala de gubernie şi după consumarea scandaloaselor evenimente. Un anume Kubrikov, consilier de stat în etate, care petrecuse în oraş cîteva luni, se autodenunţă autorităţilor suspectîndu-se de a se fi aflat în perioada respectivă „sub influenţa «Internaţionalei»", desigur — se teme bravul cetăţean — contagioasă. Aspectele anti-anarhice, anti-blanquiste, anti-totalitare ale romanului-pamflet nu împiedică Demonii — se arată pe drept cuvînt în ed. acad., vol. 12, p. 254—257, să fie şi o satiră nu mai puţin nemiloasă la adresa cercurilor conservatoare şi liberale ruseşti ale vremii, a reprezentanţilor păturilor conducătoare — vizate în primul rînd în persoana guvernatorului Lembke şi a soţiei sale, Iulia Mihailovna.

LENEA, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, L.

LENOCIKA, Idiotul, v. la Terentiev, M. B.

LEVIŢKAIA, Idiotul, v. la Epancina, L. P.

LICHTEN, EDMUND KARLÎCI, Adolescentul, v. la Dolgoruki, M. I.

LIDA (LIDOCIKA), Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, L.

LIEPPEWEHSEL, AMALIA IVANOVNA (FEODOROVNA, LUDVIGOVNA), Crimă şi pedeapsă. Proprietăreasa, gazda familiei Marmeladov. Deţine un apartament, pe care îl (sub)închiriază, în casa lui Kosel, „un lăcătuş, un neamţ bogat". Marmeladovii ocupau doar „un ungher", de fapt o odaie întreagă, dar de trecere, spre „locatarul din fund", care avea veşnic musafiri („cîteva mutre curioase, batjocoritoare şi rînjite" asistă la penitenţa întoarcerii beţivului după cele cinci nopţi petrecute în şlepurile cu fîn de pe Neva). ‚Casa' Amaliei Ivanovna e „o Sodomă respingătoare": „Acolo, în afară de noi, mai stă şi altă lume", explică Marmeladov lui Raskolnikov. Cu toate acestea, proprietăreasa ţine la ‚reputaţie' şi nu admite ca, odată compromisă, Sonia să mai locuiască în casa ei, deşi tocmai ea dăduse o mînă de ajutor mijlocitoarei Daria Franţevna. Amalia Ivanovna şi Katerina Ivanovna se află de multă vreme în stare de război. Pretenţiile de respectabilitate ale proprietăresei de origine germană, care se laudă cu „mein Vater aus Berlin", un „om foarte, foarte important" ce obişnuia să umble cu mîinile în buzunare „şi tot făcut: puf, puf", se ciocnesc de pretenţiile aristocratice ale chiriaşei. Exasperînd-o pe parvenită, Katerina Ivanovna o tratează întotdeauna de sus, ca „să nu-şi uite locul". Gazda se răzbună punîndu-i în vedere pentru „a suta oară" Katerinei Ivanovna să se mute imediat din casa ei. Toate cele trei episoade care se petrec în „ungherul" Marmeladovilor (întoarcerea şi moartea soţului beţiv, şi praznicul) se încheie cu o ‚bătălie' între cele două femei. Ce-i drept, între ele intervin şi unele perioade de armistiţiu, după care însă lupta se reia cu şi mai multă îndîrjire. În afară de complexul social (e posibil ca pe vremuri să fi fost într-adevăr „bucătăreasă sau poate chiar ceva mai rău", după cum insinuează duşmanca ei) Amalia Ivanovna mai suferă şi de complexul originii străine. Vorbind stricat ruseşte, e lipsită tocmai de principala armă a Katerinei Ivanovna. Cînd vrea totuşi s-o folosească, încercînd de exemplu „să povestească cum un cunoscut de-al ei, «Karl de la farmaci» a mers noaptea cu un birjar şi că «birjarul vrut să omoare la el

Scanned with OKEN Scanner

şi Karl foarte, foarte mult rugat să nu omorît la el şi plîns şi împreunat mîinile şi speriat grozav şi de spaimă inima străpuns la el»", se descalifică imediat. O „nemţoaică nemaipomenit de cîrcotaşă şi de zurbagioaică" (după caracterizarea ‚obiectivă' a scriitorului) Amalia Lieppewehsel contribuie într-o anumită măsură la prostituarea Soniei (căreia îi transmite propunerile Dariei Franţevna) şi grăbeşte sfîrşitul Katerinei Ivanovna, alungînd-o din casă (de data aceasta eterna amenințare pare serioasă) chiar în ziua înmormîntării lui Marmeladov.

LIHACIOV, ALEKSAŞKA, Idiotul. Personaj evocat de Lebedev în scena din tren (Partea întîi, I) un fel de prototip al lui Rogojin în roman. După moartea tatălui său, un negustor bogat probabil, a colindat toate locurile de petrecere în tovărăşia lui Lebedev: „n-a rămas locşor sau coltişor unde să nu fi călcat împreună, l-am dus pretutindeni; nu făcea un pas fără Lebedev", se laudă acesta lui Rogojin. A avut astfel prilejul să le cunoască „şi pe Armansa, şi pe Coralia, pe prinţesa Paţkaia şi pe Nastasia Filippovna". Pomenirea ultimului nume stîrneşte mînia lui Rogojin, căruia Lihaciov îi provoacă (prin intermediul lui Lebedev) primul acces de gelozie în roman. Drept care, slujbaşul se grăbeşte să-şi corecteze afirmaţia (între Lihaciov şi Nastasia Filippovna n-a fost de fapt „absolut nimic"). Deşi „acum stă la răcoare pentru nişte datorii" Aleksaşka pare o figură prestigioasă în lumea fiilor de negustori, căci speriindu-l pe Lebedev cu bătaia, Rogojin spune că-şi va pune în aplicare ameninţarea „fără să mă uit că ai fost prieten cu Lihaciov". Petrecerile dezlănţuite ale acestuia în compania lui Lebedev prefigurează iureşul rogojinian de după moartea eliberatoare pentru fiu a tatălui despot.

LIPUTIN, Demonii. Funcţionar mic în grad la cancelaria gubernială, căsătorit pentru a doua oară, deşi „destul de în vîrstă" şi tată a „trei fete mari", cu o „tinerică drăguţă" (aceea pe care Stavroghin o sărutase apăsat pe gură de faţă cu toată lumea la onomastica ei). E cel mai vechi membru al cercului din jurul lui Stepan Trofimovici Verhovenski, în care la un moment dat îl introduce pe un pastor exilat, Slonţevski; acceptat un timp „din principiu", acesta nu mai este apoi primit, probabil din cauza unor prea mari deosebiri de vederi. Înzestrat cu o inteligenţă ageră, redutabilă, al cărei ascuţiş de brici Stavroghin îl simte pe propria lui piele (cînd, a doua zi după onomastica la care îi jignise soţia, Liputin o trimite la el cu un mesaj pe Agafia, slujnica dezgheţată şi bună de gură) şi pentru care Varvara Petrovna Stavroghina îl consultă (deşi nu putea să-l sufere) în legătură cu starea mintală a fiului ei, de o jovialitate „cam răutăcioasă", invidios şi răzbunător (îşi chinuieşte nevasta ciupind-o pînă la sînge!), bîrfitor („pedepsit pentru îndeletnicirea aceasta destul de dureros o dată de un ofiţer şi încă o dată de un moşier, respectabil tată de familie") şi nu prea stimat în oraş, personajul, altfel o figură „insignifiantă şi aproape netrebnică", este „un spion autentic înnăscut". Ştie tot ce se întîmplă în localitate (a doua zi după duminica în care în salonul Varvarei Petrovna se petrecuseră atîtea evenimente, e deja la curent cu ele) şi e perspicace, pătrunzător în relaţiile cu oamenii: ochii lui parcă „îl pipăie" pe cel cu care vorbeşte. Dotat cu un deosebit fler al imundului, lucrurile îl interesează „mai ales sub aspectul lor meschin": „eşti nelipsit oriunde se iveşte vreo mîrşăvie şi peste tot se simte mîna dumitale" — îi aruncă în obraz cronicarul romanului, G-v. (Între acesta din urmă şi Liputin există o vădită antipatie, provocată parcă, dincolo de jocul unor caractere şi principii opuse, şi de un fel de rivalitate ‚profesională': prin informaţiile pe care le deţine — despre Kirillov, Lebeadkin etc. — Liputin devine de fapt al doilea cronicar al cărţii!) ● Liputin este unul din cei mai activi fermenţi ai descompunerii morale din oraşul în care are loc acţiunea romanului. Concepe şi răspîndeşte scrisori anonime, lansează zvonuri compromiţătoare, participă (deşi nu mai era de mult tînăr) la „toate aventurile zgomotoase ale tineretului nostru fluşturatic" (după cum se exprimă naratorul), îl îndeamnă pe Lebeadkin să comită cîteva din marile sale gafe (năvălind în salonul Varvarei Petrovna sau trimiţînd scrisori şi versuri Lizavetei Nikolaevna Tuşina). Ca şi Piotr Verhovenschi, reuşeşte să pătrundă în anturajul Iuliei Mihailovna, soţia guvernatorului Lembke, care îl desemnează ca viitor redactor-şef al unui proiectat ziar gubernial independent. În ziua „serbării" (la care contribuie pregătind după o idee a lui Karmazinov „cadrilul literaturii"), deşi supraveghetor, introduce în sală indivizi necunoscuţi, fără bilete, pentru a compromite „matineul". După evacuarea de pe scenă a lui Lebeadkin, are el însuşi o ieşire scandaloasă, citind versurile aceluia dedicate „institutoarei naţionale" (Cînd lectura se încheie unul „din cei mai venerabili bătrînei şi-a luat la braţ bătrînica şi au părăsit amîndoi sala sub privirile îngrijorate ale publicului"). În cadrul grupului de cinci (Пятёрка) din oraş, organizat de Piotr Verhovenski, exprimă „revolta" tardivă a membrilor împotriva conducătorului lor. E umilit însă cumplit de Verhovenski (scenele de pe stradă şi din tractir) şi, după lichidarea

Scanned with OKEN Scanner

lui Fedka-ocnaşul, înţelege că trebuie să se supună, să-şi urmeze destinul. Această revoltă înăbuşită sporeşte şi mai mult ura feroce pe care Liputin i-o poartă lui Piotr Verhovenski, cele două personaje oferind în scenele în care se ciocnesc spectacolul dezgustător al unei încolăciri de reptile învrăjbite. E de faţă la asasinarea lui Şatov şi participă la scurta luptă care se încheie cu doborîrea victimei la pămînt. Între activii Erkel şi Tolkacenko şi cei care stau deoparte (Virghinski şi Leamşin), Liputin dă oarecum absent o mînă de ajutor atît la uciderea lui Şatov cît şi la transportarea şi scufundarea în eleşteu a cadavrului acestuia. Împotriva lui Piotr Verhovenski se răzbună pînă la urmă prin perspicacitatea sa. Liputin e singurul care înţelege că numărul grupelor de cinci e mult mai mic decît pretindea Verhovenski; el ghiceşte de asemenea că şeful lor intenţionează să fugă pur şi simplu! La gară, pe peron, Piotr Verhovenski se va teme într-adevăr de o eventuală apariţie a lui Liputin. Părăsind pe furiş la rîndul său oraşul, Liputin va fi arestat la Petersburg după două săptămîni. ● „Liputin — e un adevărat haos!“ (cronicarul); „mare liberal“ şi „ateist notoriu“, îşi ţinea familia închisă în casă şi îşi crescuse fetele în frica lui Dumnezeu; „capitalist şi cămătar“ („nu face altceva decît să adune bani“ — va spune despre el Varvara Petrovna aflînd că plecase la S-k“ să ia în posesie moştenirea rămasă după moartea mamei sale“) este în acelaşi timp „cel mai aproape de cauză“, un fourierist înflăcărat, „sectar înverşunat a cine ştie cărei viitoare «armonii sociale», care se entuziasma noaptea în faţa viziunii fantastice a viitoarelor falanstere în a căror realizare apropiată în Rusia şi în gubernia noastră — spune cineva în roman — credea ca în propria-i existenţă“. „Dumnezeu ştie cum se plămădesc oamenii aceştia“, va exclama, reflectînd, Stavroghin după o discuţie cu Liputin. La sfîrşitul romanului „haosul“ din firea personajului va năvăli şi în viaţa lui. La Petersburg, după fuga din oraşul gubernial, deşi avea posibilitatea (bani şi acte) să plece în străinătate, începe să-i caute pe Stavroghin şi Verhovenski; negăsindu-i, se apucă să bea şi alunecă pe panta desfrîului (fiind arestat chiar într-o casă de toleranţă). Existenţa aşezată, ordonată a inteligentului Liputin se dă bezmetic peste cap. În timpul anchetei însă personajul îşi revine, dă dovadă de curaj şi stăpînire de sine. Intenţionează să ţină un discurs în faţa instanţei. Unul din prototipurile lui Liputin a fost P.G. Uspenski, din grupul lui Neceaev; dar personajul este mai ales orientat spre vechiul cunoscut al lui Dostoievski, criticul şi istoricul literar A.P. Miliukov (1817—1897), cu a cărui biografie, biografia scriitorului s-a interferat — la sfîrşitul anilor '40 şi la începutul anilor '60. Împreună cu M.M. Dostoievski, Miliukov l-a vizitat la închisoare, în decembrie 1849, pe Feodor Mihailovici, în ajunul deportării acestuia în Siberia, pentru ca peste exact zece ani, în decembrie 1859, să-l întîmpine la gara Nikolaevski, tot împreună cu Mihail Mihailovici pe fostul ocnaş, reîntors la Petersburg. În octombrie 1866 Miliukov l-a ajutat pe scriitor să găsească o stenografă (pe A.G. Snitkina, viitoare Dostoievskaia). După 1867 însă, Dostoievski îşi schimbă atitudinea faţă de Miliukov, referindu-se la el — în scrisori — ironic sau chiar negativ.

⟨LIPUTINA⟩, Demonii, v. la Liputin.

LIZA, Demonii, v. la Tuşina, L.N.

LIZA, Adolescentul, v. la Dolgoruki, L. M.

LIZA, Fraţii Karamazov, v. la Hohlakova, L.

LIZAVETA, Demonii, v. la Lebeadkina.

LIZAVETA, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

LIZAVETA IVANOVNA, Crimă şi pedeapsă. A doua victimă a lui Raskolnikov, sora vitregă (de la altă mamă) şi cu mult mai tînără a cămătăresei Aliona Ivanovna, cu care locuia împreună. De fapt e servitoarea, roaba cămătăresei, în casa căreia ţine loc şi de bucătăreasă, şi de spălătoreasă, şi căreia îi dă tot ce cîştiga muncind cînd avea timp la (sau pentru) alţii. (Cîndva i-a reparat o cămaşă chiar lui Raskolnikov iar ofiţerul care stă de vorbă în local cu studentul îl roagă pe acesta să i-o trimită şi lui ca „să-i cîrpească rufăria“); „precupeaţă“, se mai ocupa şi cu unele mici afaceri, fiind un fel de intermediară: „lua comisioane, ducea tratative şi avea clientelă mare fiindcă era foarte cinstită şi spunea ultimul preţ, nu se tocmea“. Tocmai această din urmă îndeletnicire îi aduce pieirea. Invitată de un tîrgoveţ (v. la Raskolnikov) şi de nevastă-sa („o muieruşcă iute foc“) să vină la ei a doua zi seara la ora şapte pentru „o afacere foarte bună“ care trebuia tratată cu „dumnealor“ („are să vină şi din partea dumnealor şi o să vă învoiţi cum îi mai bine“ — încearcă s-o convingă tîrgoveţul vorbind în numele unei familii venite din provincie, care scăpătase şi-şi vindea unele lucruri, haine etc.)“ Lizaveta acceptă oferindu-i în felul acesta lui Raskolnikov (ce tocmai trecea pe lîngă acel grup de trei întîrziat în piaţa Sennaia şi înregistrase totul) extraordinarul prilej de a o surprinde în mod cert pe bătrînă singură în locuinţa ei. Această încuviinţare pe care eroina o dă „încă şovăind“ decide dubla crimă a lui Raskolnikov. Probabil că vizita

Scanned with OKEN Scanner

nu a fost prea reuşită, căci Lizaveta se întoarce acasă mai devreme decît se aştepta ucigaşul (care, pe de altă parte, se aflase de la început în întîrziere faţă de orarul prestabilit al acţiunii). Pomenindu-se deodată cu sora cămătăresei deja ucise lîngă el, Raskolnikov (care uitase să pună zăvorul la uşă !) o va omorî şi pe ea. Sacrificarea neprevăzută (şi nedorită) a Lizavetei dovedeşte că nici o crimă nu poate fi nici „logică", nici „perfectă" : „Lizaveta piere deoarece eroul a comis o mică eroare de calcul" (D. Merejkovski). ● Deşi „negricioasă, ca un soldat costumat în femeie" şi „înaltă ca o prăjină", „cu picioare enorme, răsucite" şi în totul „grozav de stîngace", Lizaveta, nemăritată la vîrsta de treizeci şi cinci de ani, nu este (după aprecierea studentului din local care dă relaţii şi despre Aliona Ivanovna) „defel urîtă". Are o faţă plină „de bunătate", „o privire blîndă", „un zîmbet blajin", e „sfioasă", „supusă şi speriată" ; se lasă bătută de sora ei mai mare şi rămîne mereu însărcinată : „poţi să faci cu ea tot ce vrei", conchide acelaşi student. În „povestire" (Первая[краткая] редакция), Zosimov, numit Bakavin, întreţine legături cu Lizaveta care, în momentul în care e ucisă, poartă în pîntece un copil de la doctor. În textul tipărit în revistă, Nastasia atribuie copilul (nenăscut) al Lizavetei tot lui Zosimov (amănuntul dispare însă din textul romanului publicat în volum). Caracterul eroinei — cea mai sfioasă victimă din istoria crimei — se dezvăluie admirabil în scena asasinatului : „Raskolnikov se repezi asupra ei cu toporul ; buzele Lizavetei se strîmbară jalnic, ca ale unui copil mic cînd se sperie, priveşte ţintă obiectul care-l îngrozeşte şi se pregăteşte să strige. Nenorocita de Lizaveta era atît de terorizată, fusese de totdeauna atît de maltratată de sora ei, că nici braţele nu şi le ridicase să-şi apere faţa, cum ar fi fost natural, căci toporul era ridicat chiar în dreptul obrazului ei. Îşi ridicase numai uşor mîna stîngă, dar nu pînă în dreptul feţei, şi o întinse încet înainte, ca şi cum ar fi vrut să-l depărteze (s.n.)". Înapoiată mintal într-un fel, „aproape tîmpită, robită cu desăvîrşire de soră-sa" (ca o sclavă de altfel ea moare odată cu stăpîna ei !) Lizaveta este în acelaşi timp o sărmană cu duhul evanghelică. „Era dreaptă", spune despre ea Sonia Marmeladova, „acum vede pe Dumnezeu". Lizaveta şi Sonia sînt surori întru credinţă şi prostituţie. Cele două femei se cunoscuseră, erau într-un fel ciudat prietene, întîlnindu-se ca să citească împreună din Biblie. Lizaveta îi dăruise Soniei nu numai „nişte guleraşe" (legătura exterioară, trupească, prin păcat) ci şi acel exemplar din Noul Testament (legătura interioară, spirituală) din care Sonia îi citeşte lui Raskolnikov „Învierea lui Lazăr". Schimbarea crucilor („noi am schimbat crucile cu Lizaveta — explică Sonia —, ea mi-a dat-o pe a ei, iar eu i-am dat iconiţa mea") consfinţeşte unirea în cuget şi suflet a celor două femei. Că ele sînt de nedespărţit înţelege însuşi Raskolnikov care le adresează în egală măsură marea sa declaraţie de iubire fraternă : „Lizaveta ! Sonia ! Sărmane făpturi blajine cu ochi blînzi... Cît de dragi îmi sînteţi !..."

LIZAVETA PROKOFIEVNA, Idiotul, v. la Epancina, L.P.

LUIZA IVANOVNA, Crimă şi pedeapsă. Apare în scena de la secţia de poliţie, în ziua în care Raskolnikov este convocat şi el — pentru neplata datoriilor — în acelaşi loc (Partea a doua, I), şi umple cu trupul ei voluminos şi mai ales cu imensa ei rochie „azurie, garnisită cu dantelă albă" — „un val de spume" ce răspîndea „un miros puternic de parfum" — „mai bine din jumătatea camerei" secretarului de circumscripţie Zametov. Este — după cum înţelege ceva mai tîrziu Raskolnikov — patroana unui stabiliment de anumit tip (pe care Razumihin împreună cu Zametov îl vor vizita şi ei de două ori) şi fusese invitată la secţie din pricina unui (nou) scandal nocturn. Cu „pete stacojii pe obraz" şi „cu o broşă cît o farfurioară de ceai prinsă în piept", zîmbind „cu teamă şi îndrăzneală totodată", Luiza (Laviza, după cum i se mai spune ironic) Ivanovna stătea în aşteptarea furtunii. Care se dezlănţuie odată cu intrarea lui Ilia Petrovici, porucicul Dinamită. Luiza Ivanovna este victima lui surîzătoare. Fulgerele şi tunetele porucicului o fac, desigur, să tremure ; dar ciudat : cu cît injuriile se înteţeau, cu atît ea se făcea mai ademenitoare şi zîmbetul, cu care îi zîmbea fiorosului porucic, era mai fermecător. Sălta pe loc, făcea nesfîrşite reverenţe aşteptînd cu nerăbdare să li se îngăduie în sfîrşit să spună şi ea un cuvînt ; pînă la urmă prinse momentul !" Personajul (care vorbea ruseşte cu „un puternic accent german") se disculpă printr-o savuroasă povestire anecdotică de o jumătate de pagină. Pretinde că are o „casă onorabilă" şi că de vină a fost „un muşteriu neonorabil", un (culmea !) scriitor care, sosind la ea deja în stare de ebrietate declanşează, singur, scandalul : cere „trei butilca", „cîntă" la pian cu piciorul, le bate cu „butilca" la spate sau cu palma peste obraz pe Luiza Ivanovna şi pe Henriet, căreia îi înveneţeşte un ochi, îi înveneţeşte un ochi şi portarului Karl (care în schimb îi sfîşie fracul) şi, ca o încoronare a dezordinii şi a dezmăţului, deschizînd fereastra „începu guiţat ca un mic purcel". La urmă, tot el supărat, promite să publice „ein grosse satir" pe seama Luizei Ivanovna

Scanned with OKEN Scanner

(satiră pe care în ultimă instanță o scrie și o publică autorul). Povestirea abate mînia poruncicului (vechi client al stabilimentului desigur și care în mod cert nu se sfia să ia mită) spre „acești literați, studenți (aluzie la Raskolnikov aflat de față, n.n.), scriitori, propovăduitori de tot soiul... ptiu". În contrast cu suferința Soniei Marmeladova sau cu mizeria femeilor de stradă de pe ulicioara ce unea Sennaia cu Sadovaia (v. la Raskolnikov, R. R.), Luiza Ivanovna reprezintă (Dostoievski dublează imaginile cu care lucrează) prostituția transformată în afacere, înfloritoare și comică.

LUJIN, PIOTR PETROVICI, Crimă și pedeapsă. Logodnicul Duniei, sora lui Raskolnikov. În vîrstă de 45 de ani, „avocat" și „om de afaceri" — „foarte ocupat", e „consilier de curte" și se înrudește de departe cu Marfa Petrovna Svidrigailova care „a contribuit mult" la logodna cu fosta ei guvernantă; deține „două posturi" și are „ceva avere", o „situație asigurată"; „se ocupă de multă vreme de diverse reclamații și chestiuni de judecată" și nu de mult „a cîștigat un proces important"; „împărtășește în multe privințe ideile «generației noastre noi»", după cum se exprimă chiar el, și este „dușmanul tuturor prejudecăților". Face parte din grupul de personaje care vin la Petersburg din orășelul Raskolnikovilor (Pulheria Alexandrovna, Avdotia Romanovna, Svidrigailov). În orașul de pe malurile Nevei are „treburi importante" (în perspectivă chiar „un proces mare la senat") și „vrea să deschidă un birou public de avocatură" (unde viitoarea lui soție și mama acesteia speră ca studentul în drept Raskolnikov să facă, pentru început, practică). Petersburgul leagă în cazul lui Lujin visul căsătoriei (cu o femeie strivită de recunoștință pe care el s-o domine ca un „stăpîn nelimitat și absolut" dar care în același timp să știe să-l reprezinte în mod avantajos în societate) de acela al unui nou pas înainte în carieră. Devansînd cu cîteva zile sosirea Duniei și a Pulheriei Alexandrovna Raskolnikova, închiriază pentru cele două femei o locuință nedemnă de ele în casa rău famată a lui Bakaleev — „două etaje de camere mobilate" pe care „le ține negustorul Iușin" (el însuși instalîndu-se deocamdată la Amalia Ivanovna Lieppewehsel, în apartamentul „unui tînăr prieten", fostul său pupil, Lebeziatnikov) și riscă o vizită de prezentare la Raskolnikov. Petersburgul nu-i prieste însă ambițiosului personaj, căruia totul îi merge aici de-andoaselea. ‚Tonul' îl dă chiar prima întîlnire cu prezumptivul său cumnat, care nu face nici cel mai mic efort ca să-și ascundă ostilitatea față de el și care sfîrșește prin a-l trimite „la dracu". Lujin se răzbună neîntîmpinîndu-le la gară pe Dunea și pe mama ei (însoțite doar de „un servitor" la hotelul infect în care le fusese rezervată locuința) și amînîndu-și vizita protocolară la ele. Nu reușește însă să-și impună autoritatea și condițiile (ceruse de pildă ca Raskolnikov să nu fie de față la întrevedere) celor două femei și neașteptat de repede totul se încheie prin ruperea logodnei. Are apoi neplăceri cu proprietarul casei pe care o închiriase și pe care o renova pe cheltuiala lui în vederea căsătoriei și cu un negustor de mobilă, și una și cealaltă inutile acum, după risipirea plăcutului vis matrimonial; „ca un făcut", a doua zi după „acea explicație fatală" cu Dunea și Pulheria Alexandrovna, pînă „și la senat îl aștepta un insucces privitor la procesul pe care-l apăra". Eșecurile sale petersburgheze culminează cu demascarea lui în episodul în care, spre a-l compromite pe Raskolnikov în ochii surorii și ai mamei, înscenează „furtul" Soniei. După cea mai josnică dintre faptele sale, Lujin se strecoară din odaia Marmeladovilor sub privirile amenințătoare ale asistenței (cineva aruncă chiar cu un pahar în el), părăsește apartamentul demascatorului său Lebeziatnikov și casa Amaliei Ivanovna Lieppewehsel, și ‚iese' definitiv din narațiune. Apariția lui Lujin în ‚carne și oase' este precedată în roman de portretul ‚favorabil' pe care naiva Pulheria Alexandrovna se străduise să i-l facă în scrisoarea adresată fiului ei Rodion. Ar fi deci „un om practic", „serios", „cît se poate de onorabil" și chiar „cumsecade"; „destul de bine ca înfățișare" („poate încă să placă femeilor" — apreciază Pulheria Alexandrovna). Cele cîteva rezerve strecurate cu timiditate, ca între paranteze, în scrisoare („cam aspru", „cam tăios", „puțin cam posac", „un pic îngîmfat", „un pic vanitos") pun sub semnul întrebării și chiar răstoarnă imaginea liniștitoare pe care mama încearcă s-o dea fiului ei în legătură cu logodnicul Duniei: „caracterul domnului Lujin nu-i greu de descifrat", spune Raskolnikov după lectura scrisorii, și impresia directă pe care i-o face personajul, cu fizionomia lui „destul de frumoasă și impunătoare" dar „vicleană și disprețuitoare", pe care stăruia ceva „neplăcut și respingător" îi confirmă supozițiile. Lujin, care „n-a avut parte de prea multă învățătură" („nu este un om prea instruit", recunoaște Dunea, iar fratele ei constată că, deși avocat, scrie agramat), este un tipic parvenit: „din nimic ajunsese cineva", se autoadmiră personajul. Din tot ce există pe lume, cel mai mult îi plac banii, căci aceștia îl puneau „pe picior de egalitate cu tot ce era superior". „Creație magistrală" (Sophie Ollivier), Lujin constituie principalul pilon al temei anticapitaliste din opera lui Dosto-

ievski (temă inaugurată în 1863, de notele de călătorie cuprinse în Însemnări de iarnă despre impresii de vară). El face elogiul interesului personal şi salută înlocuirea principiului „iubeşte-ţi aproapele" cu acela, recomandat chipurile de ştiinţă, „iubeşte-te în primul rînd pe tine însuţi". Întreaga esenţă a personajului e cuprinsă în alegoria caftanului, expusă în discuţia cu Raskolnikov, Razumihin şi Zosimov. Nu e de nici un folos pentru nimeni să-ţi rupi caftanul în două şi să dai jumătate din el celui nevoiaş şi gol — explică Lujin. Cu mult mai util, nu numai pentru tine ci şi pentru alţii, e să-l păstrezi întreg şi să te înveleşti tu însuţi cît mai strîns în el, căci cu cît există într-o societate mai multe „caftane întregi" cu atît se realizează mai bine „scopul comun". Lujin transformă egoismul în doctrină economică (Sophie Ollivier). Cum în cursul discuţiei mai sus amintite, el se arată îngrijorat de înmulţirea crimelor „săvîrşite de elemente din clasele superioare" : „un fost student — citează el — a jefuit poşta la drumul mare", „un lector de istorie universală" de la Moscova (aluzie la A. T. Neofitov, rudă a scriitorului din partea mamei) a fost demascat ca unul din autorii falsificărilor „ultimului împrumut cu cîştiguri", „un secretar de ambasadă de-al nostru", „ucis peste graniţă pentru o chestiune misterioasă de bani", Raskolnikov observă pertinent că dezvoltate pînă la capăt ideile lui Lujin duc „la rezultatul că ai tot dreptul să ucizi oameni". Replica scoate în evidenţă punctul comun dintre cei doi eroi care altfel se resping violent de la cea dintîi privire. Lujin este un dublu negativ al lui Raskolnikov, un dublu totuşi mărunt, după cum observă I. F. Kariakin. ● Lujin este însă nu numai un parvenit, ci şi un conformist odios. Cu zelul provincialului dornic să se arate la curent cu ultimele evoluţii din capitală (unde nu mai fusese de zece ani) e interesat de „noutăţi, reforme, idei" şi e fericit cînd are prilejul să vorbească despre ele. Chiar de la sosirea la Petersburg îşi propusese să se pună bine cu, şi să afle cît mai multe lucruri despre „progresişti, nihilişti, demascatori", de care se temea încă din provincie („două cazuri de cruntă demascare a unor personaje sus-puse în gubernie, de pulpana cărora tocmai se agăţase şi care îl protejau" îl înfricoşaseră grozav cu cîţiva ani în urmă). Vroia să ştie cît mai repede dacă şi cît de mult trebuie să-i fie frică de „aceşti oameni" sau dacă nu cumva i-ar putea duce de nas pentru ca tocmai cu ajutorul lor să poată face carieră etc. Ca să-şi dea seama de toate aceste lucruri (şi nu numai „din zgîrcenie şi economie"), ca să ‚spioneze' din interior mişcarea, se instalează în locuinţa lui Lebeziatnikov, pe care îl consideră, în chip exagerat (după cum singur va recunoaşte nu peste prea multă vreme) drept „unul dintre fruntaşii de bază ai tinerilor progresişti". Discuţiile dintre Lebeziatnikov, mereu grăbit să facă propagandă şi Lujin, dornic la început să se informeze dar transformîndu-se destul de repede în oponentul ironic şi definitiv al ‚profesorului' său reliefează nu numai clişeele şi inepţiile socialismului utopic şi anarhist ci şi antinomia şi ura capitalismului convins de ‚adevărul' şi ‚legea' sa faţă de ideea de socialism ca atare (antinomie şi ură puse adeseori în chip eronat, abuziv pe seama autorului). Relaţiile dintre colocatari, dintre fostul tutore şi fostul pupil se degradează vertiginos. Între personajele negative ale lui Dostoievski (dacă Lebeziatnikov — v. la acesta — poate fi considerat un personaj cu adevărat negativ) se stabilesc adeseori astfel de raporturi veninoase (precum cele dintre Piotr Verhovenski şi Liputin, spectacol terifiant de reptile încolăcite duşmănos). În caietele la roman scriitorul a schiţat cîteva variante mai umane ale personajului, pe care însă apoi le-a abandonat. Din „tragedia" omului — oricum nu un om ordinar — ridicat dintr-o stare socială umilă şi din dragostea lui pentru Sonia nu mai rămîne nimic în textul definitiv al naraţiunii. Lujin e un personaj negativ compact, fără cea mai mică fisură. În comparaţie cu el, Svidrigailov e un filantrop iar criminalul Raskolnikov — un erou aproape schillerian. Pînă şi demonicul Stavroghin, care cel puţin experimentează din cînd în cînd şi binele, adeseori din simplă curiozitate ce-i drept, îi este superior. „Eşti un om josnic şi rău", îi spunea Dunea lui Lujin ; „om josnic ce eşti", „om ticălos şi criminal", repetă ca un ecou Lebeziatnikov. Caracterul odios al personajului iese la iveală nu numai în intriga împotriva Soniei. După ruperea logodnei are tupeul de a face aluzie la pretinsele cheltuieli la care Dunea şi Pulheria Alexandrovna l-ar fi obligat iar cînd Lebeziatnikov îl demască luînd apărarea Soniei îl ameninţă pe cel care îl iniţiase în tainele fourierismului cu denunţul. Vanitatea e principala trăsătură a personajului. Rănită, ea se transformă într-un „şarpe negru". După „acea explicaţie fatală" pe care o avusese cu Dunea şi cu mama ei „Şarpele negru al amorului propriu rănit îl muşcase de inimă toată noaptea". Atît de cumplit încît a doua zi dimineaţa, la sculare, „prima mişcare (gogoliană !) a lui Piotr Petrovici fu de a privi în oglindă" : „Se temea să nu i se fi vărsat fierea în sînge, peste noapte". Cu un nume evocînd miasmele bălţii (Лужа = smîrc, băltoacă), avînd în spatele lui ca prototip real pe unul din cei mai nemiloşi creditori ai lui Dostoievski (Lijin), Piotr Petrovici Lujin, „încarnare a ideii de

Scanned with OKEN Scanner

profit care provine din Occident şi care a prins rădăcini în Rusia" (după cum arată Sophie Ollivier) şi al cărui nume de botez bisat în cel patronimic face aluzie la epoca dezvoltării moderne inaugurată de ţarul omonim, este în chip simbolic respins de toate personajele cărţii cu care vine în contact, de buni şi de răi deopotrivă : de Raskolnikov, Razumihin şi Zosimov, de Svidrigailov şi Lebeziatnikov, de Dunea şi Pulheria Alexandrovna, de Katerina Ivanovna şi de „blînda" Sonia. Odiosul şi mediocrul Lujin, cel mai lipsit de afinităţi şi valenţe şi cel mai izolat dintre personajele cărţii, rămîne singur cu caftanul lui (şi din acest punct de vedere cuvîntul tragedie folosit în Caiete nu e cu totul lipsit de sens în legătură cu el).

LUKERIA, Adolescentul, v. la Dolgoruki, M. I.

LUKIANOV, Fraţii Karamazov, v. la Kutuzov.

M

MAKAROV, MIHAIL MAKAROVICI, Fraţii Karamazov. Ispravnic (şeful poliţiei dintr-un judeţ), „reprezentantul puterii executive" în oraşul (Scotoprigonievsk) şi în ţinutul în care se petrece acţiunea romanului, „locotenent-colonel în rezervă", „numit ulterior consilier de curte" ; „înalt şi trupeş", „cărunt", „Bătrînul" făcea parte în mod evident din vechea generaţie de oameni de ordine ; „nu era cine ştie ce capacitate" : „destul de incult şi cam încurcă-lume", „nu prea ştia bine unde încetează atribuţiile lui". „Sufletul meu e mai curînd de ostaş decît de civil", obişnuia el să spună. Noile reforme (inclusiv cea a justiţiei, din 1864) îi rămăseseră neînţelese, fiindcă „era indolent şi nu-şi dădea osteneala să pătrundă adevăratul lor sens". Deşi „şi el moşier", nici „măcar despre elementele de bază ale reformei agrare nu reuşise să-şi facă o idee prea clară, sporindu-şi an de an cunoştinţele (...), mai mult fără să vrea, prin activitatea sa practică". În Scotoprigonievsk Mihail Makarovici Makarov venise de numai trei ani ; văduv, locuia împreună cu fiica lui, „văduvă şi ea de ani de zile, şi cu cele două nepoate" (fiicele fiicei), „domnişoare mari", „destul de nostime şi pline de viaţă", care terminaseră (probabil de curînd) şcoala. Deşi se ştia că nu au zestre, nepoatele ispravnicului (dintre care cea mare, Olga Mihailovna — singura numită, împlineşte în „ascuns", „ca să nu fie obligată să invite la bal tot oraşul", un anumit număr de ani chiar în a treia zi a acţiunii romanului — ziua crimei, şi care prin întreaga lor situaţie amintesc oarecum de prima ipostază a Katerinei Ivanovna Verhovţeva, fiica colonelului întoarsă triumfal după absolvirea studiilor în îndepărtatul ei orăşel natal) izbutiseră totuşi să atragă la ele „tineretul dornic de petreceri". Apreciat ca „o persoană de treabă" şi mai ales ca „un om de lume", Mihail Makarovici reuşise la rîndul său „să cîştige simpatiile tuturor". Astfel încît casa ispravnicului, în care se amenajase o sală de biliard şi fuseseră instalate mese de joc, „era veşnic plină de oaspeţi" : „s-ar fi spus chiar că nu putea să trăiască fără ei. Nu era zi în care să nu aibă doi-trei musafiri la masă sau dacă nu, măcar unul singur, altminteri nu i-ar fi tihnit mîncarea. Dădea uneori ospeţe cu o mulţime de invitaţi sub cele mai diverse şi mai neaşteptate pretexte". Alteori „se aduna la el toată protipendada oraşului şi atunci veneau şi mamele cu fete de măritat, pe care le scoteau la dans". Printre tinerii care frecventau casa ispravnicului se numărase şi Mitea Karamazov. Primit „cu braţele deschise" (din cauza domnişoarelor ? sau poate pentru că Mihail Makarovici „ţinea foarte mult" la Aleoşa ?) imediat după sosirea lui în oraş, Dmitri îşi rărise apoi vizitele pentru ca în ultima lună ele să înceteze cu totul, ceea ce-l indispune

Scanned with OKEN Scanner

în mod vădit pe bătrîn care „de cîte ori îl vedea pe stradă se încrunta răspunzîndu-i la salut numai cu (rece, n.n.) politeţe". În chip asiduu („mai toată ziua se învîrtea pe la ei") vizita casa ispravnicului şi pe „ducile" lui Rakitin. În seara crimei (a treia zi a acţiunii), ispravnicul avea ca de obicei musafiri. Cum printre aceştia se aflau şi substitutul de procuror Ippolit Kirillovici, şi judecătorul de instrucţie Neliudov, şi medicul zemstvei Varvinski, cînd Maria Kondratievna, vecina Karamazovilor, soseşte la Mihail Makarovici devansîndu-l cu cinci minute pe Perhotin care, fără a avea certitudinea omorului, nutrea deja puternice bănuieli împotriva lui Mitea, cu vestea asasinării şi jefuirii lui Feodor Pavlovici, se trece imediat (toate autorităţile fiind de faţă printr-o pură întîmplare) la acţiune. „Ajutorul pristavului" e trimis să aducă patru martori şi împreună cu aceştia ispravnicul, procurorul, judecătorul de instrucţie şi medicul Zemstvei descind la locul crimei unde constată starea cadavrului, dau primele îngrijiri rănitului Grigori şi îi ascultă mărturia, descoperă corpul delict (pisălogul). Pentru că ancheta şi percheziţia de la domiciliul lui Feodor Pavlovici înghit o mare parte din noapte, zapciul Şmerţov e expediat înainte ca să-l supravegheze în taină pe prezumtivul asasin Mitea Karamazov, aflat la Mokroe, la hanul lui Trifon Borisîci, unde oamenii stăpînirii (mai puţin Varvinski) ajung abia în zori, pe la cinci. Cu dubla explozie de indignare a ispravnicului bătrîneşte scandalizat de „cosmarul" (titlu de capitol) a ceea ce i se pare a fi lipsa cinică de moralitate de care se fac vinovaţi Mitea şi Gruşenka, surprinşi la puţin timp după săvîrşirea crimei îmbrăţişaţi într-un fel de alcov improvizat (pentru aceste ieşiri creatoare de „harababură", ameninţînd chipurile să pună beţe în roate cercetărilor, în realitate de mînie mai mult părintească, benign-patriarhală, căruntul Mihail Makarîci este admonestat cu severitate de mai marii săi cu mult mai tineri, substitutul de procuror şi judecătorul de instrucţie, reprezentanţii noii justiţii burgheze în roman) începe interogatoriul de la Mokroe. În cursul căruia iese la iveală „inima bună" a bătrînului impresionat de adevăratul chip al Gruşenkăi şi de nenorocirea abătută asupra lui Mitea. Schimbîndu-şi vizibil atitudinea atît faţă de „criminal" cît şi faţă de „tîrfă", încearcă să-i liniştească pe rînd, cînd pe unul cînd pe altul: „— Dmitri Feodorovici, ascultă-mă, băiatule... începu bătrînul. Pe chipul lui tulburat se citea o nemărginită compătimire, o duioşie aproape părintească pentru bietul om. Am coborît cu Agrafena Alexandrovna a dumitale şi am lăsat-o cu fetele jupînului, le-am spus să aibă grijă de ea. E şi moşneagul acela acolo, Maximov, nu se dezlipeşte de dînsa. Am înduplecat-o să fie cuminte, auzi? Am căutat s-o liniştesc şi cred că am reuşit s-o conving, i-am spus că dumneata eşti obligat să te dezvinovăţeşti şi de aceea trebuie să te lase în pace şi să nu te necăjească, altfel s-ar putea să te încurci şi să dai vreun răspuns greşit, care ţi-ar îngreuna şi mai mult situaţia, pricepi? Într-un cuvînt, aşa cum i-am vorbit m-a înţeles. E femeie deşteaptă, frate dragă, şi tare de treabă, nu zici că a vrut să mă sărute pe mine, om bătrîn?! Cît s-a mai rugat pentru dumneata! M-a trimis să-ţi spun că poţi fi liniştit în privinţa ei, aşa că, fătul meu, acum, cînd mă întorc la dînsa, trebuie să-i spun că ţi-ai venit în fire şi că nu-i porţi de grijă. Hai, potoleşte-te, fii om de înţeles! Dinspre partea mea, domnilor, vă mărturisesc că mă simt cu păcat faţă de ea: este un suflet de creştin, o fiinţă blîndă ca un mieluşel şi n-o cred în stare să facă vreun rău. Aşadar, pot să-i spun, Dmitri Feodorovici, c-o să stai liniştit, da?" În cadrul mecanismului inuman în care, spre deznădejdea inculpatului, se transformă interogatoriul său de la Mokroe intervenţiile ispravnicului de tip vechi, demodat produc singurele ‚dereglări' omeneşti. În intervalul celor două luni ce separă primele 3—4 zile ale acţiunii, de la sfîrşitul lui august, de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie, facilitează Gruşenkăi (faţă de care manifesta acum, după ce „aflase în amănunţime toată povestea vieţii ei", o căită bunăvoinţă compensatorie), lui Aleoşa şi lui Rakitin accesul la Mitea, aflat în detenţie. Ca un reflex al noilor relaţii cu Gruşenka, Mihail Makarovici, deşi „ferm convins" că acuzatul e vinovat, devenise „tot mai indulgent" şi cu Dmitri. Cu „reprezentantul puterii executive" stă de vorbă (în ziua întoarcerii sale tardive de la Moscova, după înmormîntarea lui Feodor Pavlovici) şi Ivan, şi tot lui (în casa ispravnicului explodează veştile cele mai tari, evenimentele-bombă ale romanului) îi comunică mai întîi Aleoşa, în noaptea dinaintea procesului lui Mitea, că Smerdeakov s-a sinucis. După proces, tolerează „pe sub mînă" vizitele rudelor şi prietenilor la spital, unde Mitea, deja condamnat, îmbolnăvindu-se, fusese transportat şi internat într-o „secţie specială pentru deţinuţi".

MAKAROV, SAVIN, Adolescentul, v. la Malgasov.

MAKŞEEVA, Demonii, v. la Virghinskaia, A. P.

MALGASOV, ALEXANDR VLADIMIROVICI, Adolescentul. Unchiul după mamă al lui Versilov, de la care acesta moştenise moşia pe care se aflau Makar Ivanovici Dolgoruki şi Sofia Andreevna; fostul stăpîn deci al lui Makar Ivanovici, care-l evocă. Boier mare, cu rang de general, are slăbiciune pentru vînătoare, ţinînd „o grămadă

de cîini" şi chiar şoimi, aceştia din urmă aflaţi în grija lui Makar. Personaj episodic, de unică referinţă, se ţine minte datorită unei scene comice de grup în care reacţiile oamenilor sînt notate diferenţiat şi cu precizie. Voind să lumineze poporul cu metode iobăgiste, boierul — care-şi adusese un microscop din străinătate — îşi adună slugile de la curte poruncindu-le să se uite pe rînd prin „sticlă". Oamenii se codesc, unii se uită fără să vadă nimic, alţii văd şi zbiară de spaimă, pe cînd cei „mai mulţi rîdeau ca proştii unii la alţii". Starostele Savin Makarov refuză cu eroism să dea ascultare ordinului: „Fă ce vrei cu mine, boierule, că de drăcovenia asta tot nu mă apropii!", strigă el, acoperindu-şi ochii cu palmele. Se poate însă deduce că Makar Ivanovici, care povesteşte scena lui Arkadi Dolgoruki, privise liniştit prin lentila microscopului boieresc, aşa cum va privi şi peste 35 de ani la invitaţia lui Piotr Valerianovici, prefăcîndu-se doar speriat ca să facă plăcere sihastrului necredincios, convins (ca şi Arkadi de altfel) că bătrînul pelerin nu mai văzuse niciodată un asemenea aparat. Om de solidă credinţă, Makar nu se teme de nici o „drăcovenie". Lumea lui Dumnezeu cuprinde, pentru el, şi ‚oceanul' unei picături de apă, cu tot ceea ce trăieşte în ea.

MALOV, PROHOR, Demonii, v. la Stavroghin, N.V.

MANGAU, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, K.I.

MARELE INCHIZITOR, Fraţii Karamazov. Personajul a cărui funcţie intitulează poemul compus „în focul inspiraţiei" dar neaşternut pe hîrtie (rămas în faza concretizării mentale) de Ivan Karamazov la (probabil) Moscova cu un an înaintea începutului acţiunii romanului şi recitat (improvizat: „am căutat [s.n.] să-l memorez"), spus fratelui Aleoşa în marea scenă-dialog de la „Metropol" (lui Dostoievski însuşi îi plăcea mai mult să conceapă şi că compună decît să redacteze; din acest punct de vedere Ivan este reflexul creatorului său. Acest paralelism autor/personaj nu epuizează însă semnificaţia faptului — amănunt deloc întîmplător — că poemul — care exprimă în ultimă instanţă ateismul tînărului naturalist de 23 de ani, după cum remarcă ascultătorul şi interlocutorul său — nu beneficiază de o formă scrisă, că nu a fost fixat sub aspect grafic, materializat. ‚Lenea' sau ‚modestia' lui Ivan („eu — şi literat!": „În viaţa mea n-am îmbinat nici două rime") ar explica de ce poemul său rămîne în stadiul aproximaţiei mentale; ‚lene' sau ‚modestie' în cazul de faţă bine venite deoarece Dostoievski avea nevoie tocmai de această eboşă cerebrală pentru a sublinia caracterul încă nedefinitivat, necristalizat al concepţiei despre lume proprie eroului său aflat în plină căutare interioară). În vîrstă „de aproape 90 de ani, înalt şi drept, cu faţa suptă şi ochii adînciţi în orbite, nişte ochi în care mai tremură încă o licărire uşoară, ca o scînteie" şi în care uneori „scapără o lumină sinistră", cu sprîncenele „cărunte şi dese" care dau chipului un aer redutabil atunci cînd se încruntă, cu „buzele ofilite", Marele inchizitor, numit în poem şi cardinalul, acest şi despot în acelaşi timp, este un renegat. Cîndva a stat şi el în pustie, unde s-a „hrănit cu aguride şi rădăcini" şi unde „s-a canonit din răsputeri să-şi biruie trupul, ca să poată fi cu desăvîrşire liber şi să atingă, astfel, perfecţiunea"; se pregătea să ajungă „în rîndul aleşilor", „în rîndul celor călîţi şi puternici cu dorinţa de a «împlini numărul»"; şi-a dat însă seama „la un moment dat că disciplina perfectă a voinţei nu constituie o satisfacţie morală chiar atît de mare cînd vezi că milioane de alte fiinţe, plăsmuite după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, sînt sortite să rămînă într-o stare de plîns, că niciodată făpturile acestea nu vor fi în stare să-şi cucerească libertatea, că, aşa cum sînt, nişte bieţi răzvrătiţi fără vlagă, niciodată nu vor ajunge coşcogea uriaşi în măsură să ducă la bun sfîrşit construcţia turnului, că armonia la care visa marele idealist nu avea nici în clin nici în mînecă cu ei. Şi cînd şi-a dat seama de toate acestea, a făcut calea întoarsă şi s-a alăturat... oamenilor înţelepţi", „celor ce s-au străduit să îndrepte lucrarea Ta" — după cum îi va spune el lui Iisus. A cărui „nebunie" n-a mai voit s-o slujească: „M-am dezmeticit (...) şi n-am vrut să mai slujesc asemenea nebunie". Acţiunea poemului se petrece în secolul al XVI-lea, în Spania, la Sevilla, „în cele mai crîncene timpuri ale Inchiziţiei" şi este condiţionată de apariţia lui Iisus Hristos: „La mine apare în scenă El — explică Ivan lui Aleoşa în preliminariile la poem; ce-i drept, nu are decît o apariţie mută, tot timpul nu scoate un cuvînt" (căci ce-ar putea să mai adauge „la cele mărturisite odinioară" ?). „Fireşte — precizează autorul poemului —, nu e vorba de cea de a doua venire din veacul de apoi, cînd avea să se înfăţişeze — după cum el însuşi făgăduise — în toată slava sa cerească, ivindu-se fără veste, «precum fulgerul ce porneşte de la Răsărit şi se arată pînă la Apus». Nu, dorea numai să coboare o clipă în mijlocul odraslelor sale...". „Într-o zi, deci, a hotărît să se arate măcar pentru o clipă mulţimii, norodului ce se chinuia, pătimind, cu sufletul încărcat de păcate, dar care-l iubea totuşi cu o dragoste copilărească". Luînd „chipul pe care îl purtase cu cincisprezece veacuri în urmă", descinde într-una „din pieţele «toride» ale oraşului me-

Scanned with OKEN Scanner

ridional". În ajun Marele inchizitor tocmai arsese pe rug, „cu fast", „o sută de eretici" în prezența „regelui, a curții, a cavalerilor, a cardinalilor și a fermecătoarelor doamne de la palat, sub ochii poporului din Sevilla, ce venise cu duiumul la fața locului". Iisus coboară așadar într-un oraș terorizat, supus celor mai crude represalii și în care puterea pare a aparține nu atît regelui sau curții cît cardinalilor și mai ales Marelui inchizitor. Sevilla lui Ivan e o teocrație din care se desprinde o dictatură personală. Cu toate acestea, intrusul supranatural este lăsat un timp să se miște liber prin oraș, unde e recunoscut și înconjurat de mulțimi din ce în ce mai mari de oameni care îl urmează pas cu pas : „Soarele dragostei arde în inima lui...". Străinul atît de cunoscut binecuvîntează norodul și face (repetă) minuni din seria evanghelică : „simpla atingere a mîinilor lui, sau chiar numai a veșmintelor sale are virtutea de-a lecui orice beteșug". Un bătrîn „orb din pruncie" care îi cere să-l tămăduiască își recapătă vederea. „Poporul plînge și sărută pămîntul pe care calcă. Copii îi aruncă flori în cale, cîntînd și preamărindu-l. «Osana !» «El, El este !» zboară din gură în gură zvonul prin mulțime. «Nu poate fi decît El !»". Orice umbră de îndoială dispare cînd o fetiță moartă în vîrstă de șapte ani, „singura odraslă a unui cetățean de frunte din partea locului" și care tocmai fusese adusă „cu plînsete și jale" într-un „sicriaș alb" încărcat cu flori (aidoma aceluia al sinucigașei minore din visul lui Svidrigailov) în fața catedralei orașului este înviată la rugămințile „mamei înlăcrimate" sub privirile nedumerite și încruntate ale unui preot (dublu efemer prefigurîndu-l pe Marele inchizitor) ieșit în pridvor să întîmpine convoiul funebru. „Talifa, kumi" sînt singurele cuvinte pe care Iisus le rostește (de fapt le șoptește „abia auzit") în poemul lui Ivan : „și fata s-a sculat. Copila se trezește, se ridică în capul oaselor din coșciug și se uită cu ochii mari, nedumerită, în jur. Un zîmbet i-a înflorit pe chip și încă mai ține în mînă buchetul de trandafiri albi cu care fusese așezată în sicriu. Poporul freamătă și plînge, cutremurat". Marea sărbătoare a revederii cu El este întreruptă însă chiar la apogeul ei de intervenția cardinalului nonagenar care „tocmai atunci se întîmplă să treacă prin fața catedralei" urmat de „ciracii și servii lui, cu chipuri sumbre". Privirea grea, pătrunzătoare a Marelui inchizitor (care „deodată se întunecă la față") cuprinde întreaga scenă a evenimentului și pătrunde în miezul acestuia. Ordonă apoi arestarea Lui și nimeni din mulțimea pînă atunci evlavioasă, electrizată de un entuziasm evanghelic nu se gîndește („atît de strunit și de plecat este poporul") să împiedice străjile să-și facă datoria : „gărzile pun mîna pe El și-l duc". Bătrînul inchizitor „pleacă mai departe" după ce binecuvîntează norodul ce „se îndoaie pînă la pămînt" în fața lui. Sevillienii se comportă în același timp ca populația dresată a unui stat totalitar și ca niște copii înfricoșați. Străjile coboară cu ostatecul lor în „temnița boltită, umbroasă și strîmtă din clădirea străveche în care se țin ședințele tribunalului sfînt". După ce înserarea se lasă asupra orașului („întunecimile nopții toride și «moarte» învăluie Sevilla" în care „aerul e îmbălsămat «de lauri și lămîi»"). Marele inchizitor, „purtînd un opaiț în mînă", pătrunde singur în celula prizonierului său pe care îl acuză că a venit să tulbure ceea ce s-a înfăptuit fără El și în pofida Lui și pe care îl amenință cu rugul. Urmează confesiunea sub formă de interogatoriu a bătrînului care simte acum nevoia să spună „tot ce a gîndit în sinea lui timp de nouăzeci de ani". ● De ce a trădat, cu ani în urmă, Marele inchizitor ? Dintr-un sentiment de solidaritate protectoare, de responsabilitate paternă față de majoritatea strivitoare a oamenilor. În materialele pregătitoare la roman el îi declară lui Hristos : „Iubesc omenirea mai mult decît te iubesc pe tine". Pentru umanitate — consideră Colin Wilson — Marele inchizitor ar nutri „o imensă milă". O milă, trebuie însă să adăugăm, amestecată cu dispreț : „acești răzvrătiți debili", se spune din perspectiva personajului, în Carnete, despre oameni. Despre care, de data aceasta în textul definitiv al romanului, se afirmă că sînt „slabi de înger, dedați la rele, bicisnici și îndărătnici (s.n.)", „niște robi", deși nesupuși în sufletele lor — „Ființe vrednice de plîns" într-un cuvînt. Ei sînt nestatornici și ușor de manevrat ca niște copii : „norodul, care azi Ți-a sărutat picioarele, la un singur semn al meu, se va repezi să adune tăciunii împrăștiați în jurul rugului Tău, știi Tu asta ?" — îl amenință el pe captiv. În privința oamenilor deci, optica Marelui inchizitor este (deformare cauzată sau în orice caz acuzată de sentimentul puterii) minimalizatoare, compătimitor-depreciativă. În lentila distanțatoare a sumbrului personaj apare imaginea unor bipezi „bicisnici și îndărătnici". Dezicerea, ruperea de Crist se produce pornind tocmai de la deosebirile referitoare la modul de a considera condiția umană. „Ce anume îi separă pe Marele inchizitor și pe Hristos ? Neîncrederea în puterea și rațiunea omului și profunda încredere în ele" (A. S. Measnikov). El s-a înșelat asupra oamenilor, crezîndu-i mai buni și mai puternici : „Ai vrut să ai parte de dragostea liber consimțită a omului, ai dorit ca el să te urmeze de bunăvoie, ademenit și subjugat de Tine, de ideea Ta" — îi reproșează inchizitorul din cuvintele căruia rezultă un Hristos prea exigent față de posi-

Scanned with OKEN Scanner

bilităţile speţei umane. Oamenii însă nu sînt zei, atrage atenţia nonagenarul, pentru cei mai mulţi obligaţia de a opta singuri între Bine şi Rău, între credinţă şi necredinţă, între Crist şi Anticrist, obligaţie cu care i-a împovărat El, este insuportabilă. Şi totuşi, tocmai libertăţii conştiinţei lor, la care refuză să atenteze chiar şi în cel mai tragic moment al existenţei sale pămîntene, se adresează în mod exclusiv Crucificatul : „Tu nu Te-ai învrednicit să cobori de pe cruce — îl admonestează cu un fel de ciudă retrospectivă inchizitorul — cînd cei din jur îşi băteau joc de Tine şi te aţîţau strigîndu-Ţi : «Pogoară-te acum de pe cruce, vom vedea şi vom crede !». Tu nu te-ai învrednicit să cobori, fiindcă nu voiai să-l cîştigi pe om printr-o minune, aşteptînd o credinţă liber consimţită din partea lui, nicidecum prilejuită de un miracol. Ceea ce doreai Tu cu ardoare era o dragoste liberă, iar nu extazul unui rob fascinat de puterea ce i-a vîrît pe veci frica în oase". Solicitîndu-le, şi nu impunîndu-le oamenilor credinţa, El le-a făcut un „dar funest". Căci deşi admite că „nu există ceva mai ademenitor pentru el (pentru om, n.n.) decît libertatea conştiinţei", bătrînul cardinal asigură că în acelaşi timp nu există nici „ceva mai cumplit". Libertatea dorită ajunge pînă la urmă să li se pară oamenilor „înfricoşătoare" : „nu există nimic mai insuportabil şi nici n-a existat vreodată pentru om („pururea dornic să ştie în faţa cui trebuie să-şi îndoaie genunchii") şi pentru societate decît libertatea" ; pe care oamenii sfîrşesc prin a o aduce „singuri plocon" celor puternici. „Cincisprezece veacuri ne-am canonit cu libertatea asta — îl informează inchizitorul pe prizonierul său —, dar acum am isprăvit, da, da, am isprăvit odată pentru totdeauna" : „chiar ei (oamenii, n.n.) ne-au oferit libertatea lor, depunînd-o smeriţi la picioarele noastre". Dacă omul din subterană încearcă să demonstreze că pentru fiinţa umană constrîngerea (inclusiv cea raţională, în folosul ei) e insuportabilă, Marele inchizitor se străduieşte să arate că insuportabilă pentru omul răzvrătit din fire este şi libertatea (de a opta, de a decide, libertatea dilemei, a zbuciumului), care nu-i poate aduce fericirea. Pentru Iisus însă „nu era nimic mai scump pe lume decît libertatea credinţei". El a îndrăznit să vină în mijlocul oamenilor „cu mîinile goale". Marea Lui eroare — din punctul de vedere al bătrînului cardinal, care i-o şi impută cu un resentiment muiat în amărăciune — a fost de a nu se fi lăsat convins de cele trei chemări cu care „Înfricoşatul şi prea iscusitul duh" l-a ispitit pe Iisus în pustie („în faptul că cele trei întrebări au fost rostite" inchizitorul vede „o minune fără seamăn", poate unica minune săvîrşită vreodată pe pămînt ; nici cel mai strălucit areopag de înţelepţi n-ar putea să născocească din nou şi să reformuleze cele trei întrebări puse de „iscusitul duh" lui Iisus). Cele trei întrebări „preconizează întreaga desfăşurare de mai tîrziu a istoriei lumii". Dacă Iisus ar fi acceptat să prefacă pietrele în pîini întreaga omenire l-ar fi urmat imediat. El a refuzat însă „emblema pîinii reale, pămînteşti" — „în numele libertăţii şi al pîinii cereşti". În felul acesta doar cîteva zeci de mii de suflete „mari şi puternice" au fost cîştigate de ideea Lui. El e mîntuitorul exclusiv al celor puţini şi tari. Din acest punct de vedere Hristos-ul din poemul lui Ivan e înrudit (după cum a arătat N. Berdiaev) cu Zarathustra al lui Nietzche : „C'est le même esprit de fierté altière, la même hauteur étourdissante, la même esprit aristocratique". De cei mulţi şi slabi, „puzderia nenumărată, ca nisipul mării", rămîne să se ocupe Marele inchizitor, democrat şi umanitar. Care, în ce-l priveşte, admite cele trei întrebări considerîndu-le drept o chintesenţă a înţelepciunii supreme. „În lume — proclamă acest redutabil psiholog al nimicniciei umane — nu există decît trei forţe, unicele pe pămînt, în măsură să înfrîngă şi să subjuge definitiv, în numele propriei lor fericiri, conştiinţa acestor bicisnici răzvrătiţi. Şi aceste forţe sînt miracolul, taina şi autoritatea". El le-a respins „pe cîteşitrele, rînd pe rînd" : „Urcîndu-Te pe streaşina templului, evocă în monologul său inchizitorul a doua ispitire, preaiscusitul şi înfricoşatul duh Ţi-a spus : «De eşti Tu Fiul lui Dumnezeu, aruncă-Te jos, căci scris este : El va porunci îngerilor săi să vegheze asupra Ta şi ei Te vor ridica pe mîini, ca nu cumva să izbeşti de piatră piciorul Tău ; numai aşa vei ajunge să afli de eşti cu adevărat Fiul lui Dumnezeu şi să dovedeşti cît de puternică este credinţa Ta în Tatăl Ceresc». Tu însă l-ai ascultat pînă la capăt, dar ai refuzat să faci ceea ce-Ţi propunea el ; n-ai vrut să Te laşi dus în ispită şi nu Te-ai aruncat jos. O, firește, ai fost într-adevăr plin de măreţie, superb ca un Dumnezeu ! Dar crezi Tu oare că oamenii, semiţia aceasta bicisnică şi răzvrătită, sînt zei ? O, bineînţeles în momentul acela Ţi-ai dat seama că dacă ai fi făcut un singur pas, o singură mişcare ca să Te arunci în gol, ar fi însemnat să-l ispiteşti pe Dumnezeu şi să-Ţi pierzi totodată credinţa în El, aşa încît, ajungînd jos, Te-ai fi zdrobit de pămîntul pe care veniseşi să-l izbăveşti, spre bucuria preaiscusitului duh care încercase să Te ispitească." Tocmai de aceste trei forţe s-au folosit şi se folosesc predecesorii şi colegii Marelui inchizitor în încercarea lor de a corecta lucrarea lui Hristos : „Am căutat să îndreptăm ceea ce ai făcut Tu, punînd la temelia faptei Tale eroice m'ra-

Scanned with OKEN Scanner

colul, taina şi autoritatea" — recunoaşte bătrînul cardinal. El dezvăluie „secretul nostru" : „noi nu sîntem cu Tine, ci cu el (cu satana, n.n.), ăsta e tot secretul nostru ! De mult nu mai sîntem cu Tine". Trădarea s-a consumat cu opt veacuri în urmă, cînd reprezentanţii credinţei romane au primit de la el „împărăţiile pămînteşti", „darul din urmă" pe care Iisus de asemenea l-a refuzat respingînd şi cea de a treia ispitire a Satanei. „Noi am primit de la el Roma şi spada cezarului, decretîndu-ne stăpînitorii pămîntului, singurii lui împăraţi, deşi nici pînă în ziua de azi n-am apucat să ne desăvîrşim lucrarea începută." (Ca şi pentru Ivan, şi pentru Nietzsche — după cum a arătat Friedlender — biserica, deopotrivă catolică şi protestantă, reprezintă „«caricatura creştinismului», «barbarizarea» lui, «un război organizat» împotriva învăţăturii lui Hristos"). Cînd „cei o sută de mii" (clasa conducătoare melancolică, de sacrificiu ce va dirigui umanitatea de mîine formată din milioane de sclavi-copii) vor ajunge să stăpînească întregul glob, se vor gîndi şi la fericirea oamenilor — „o fericire tihnită şi umilă, o fericire pe măsura unor făpturi nevolnice" : „Nici vorbă că o să-i punem să muncească, dar în orele libere vom căuta să le înjghebăm o viaţă plăcută, ca un joc de copii, cu cîntece naive, cu coruri şi dansuri nevinovate. O, le vom da voie chiar să şi păcătuiască, ştiindu-i slabi de înger şi becisnici, şi ei, la rîndul lor, ne vor iubi ca nişte copii pentru că vom fi fost atît de toleranţi ! Le vom spune că oricare din păcatele lor va fi de bună seamă răscumpărat, de vreme ce a fost săvîrşit cu învoirea noastră, şi că numai şi numai din dragoste le îngăduim să păcătuiască, luînd asupra noastră pedeapsa ce li se cuvine. Şi, luînd-o asupra noastră, cu atît mai vîrtos ei ne vor iubi ca pe nişte binefăcători ce-i vor fi izbăvit de povara păcatelor înaintea lui Dumnezeu. În schimb, nu vor păstra nici o taină faţă de noi, nu vor căuta să ne ascundă nimic. Şi după cum vor fi sau nu ascultători, le vom permite sau îi vom opri să trăiască cu soţiile şi ibovnicele lor, să facă sau nu copii cu ele, şi ei se vor supune cu dragă inimă, fericiţi. Cele mai chinuitoare secrete ce le apasă conştiinţa ei vor veni să ni le mărturisească nouă, dezvăluindu-ne tot, absolut tot ce au pe suflet, şi noi îi vom dezlega ; iar ei vor fi bucuroşi să se încreadă în cuvîntul nostru, pentru că, bizuindu-se pe noi, vor scăpa de o grijă împovărătoare şi de înfricoşatul chin la care îi supune în momentul de faţă necesitatea de a alege singuri şi în deplină libertate. Şi astfel vor fi toţi fericiţi, milioane de făpturi omeneşti, toţi în afară de cei o sută de mii, în mîinile cărora se află destinele lor. Fiindcă numai noi, deţinătorii secretului, noi singuri vom fi nefericiţi. Vor fi mii de milioane de prunci fericiţi şi o sută de mii de martiri care vor lua asupra lor povara blestemată a cunoaşterii binelui şi răului. Ei vor muri în pace, se vor săvîrşi din viaţă în numele Tău, şi dincolo de mormînt nu vor găsi decît moarte. Iar noi vom păstra cu grijă secretul şi, pentru fericirea lor, îi vom amăgi, făgăduindu-le o răsplată veşnică în ceruri". Descinderea necanonică a lui Iisus nu poate decît să tulbure lucrarea inchizitorilor. Pentru aceştia, venirea Lui este nedorită, inoportună şi nelegitimă. El nu trebuie să mai adauge nimic „la cele mărturisite cîndva" pentru că a încredinţat conducerea turmei bisericii, papei, inchiziţiei : „nu Te iubesc", îi spune nonagenarul în timpul monologului său ameninţîndu-l din nou în final că a doua zi îl va arde pe rug. Care sînt relaţiile şi care este raportul de forţă dintre Marele inchizitor şi prizonierul său ? „De ce mă priveşti în tăcere cu ochii Tăi blînzi, convins că dreptatea e de partea Ta ?" izbucneşte la un moment dat, exasperat, bătrînul cardinal, întrerupîndu-şi discursul. Prin care temnicerul de fapt se justifică în ochii victimei sale. Şi cum se întîmplă adeseori cel care se justifică îşi trădează dilemele, incertitudinile, pare neconvingător. Tăcerea oponentului Marelui inchizitor a părut unora un semn de slăbiciune, altora, dimpotrivă, un semn de forţă. Însuşi chipul lui Iisus în poem („Acesta nu este Hristosul canonic al legendei bisericeşti. Acesta este un personaj artistic, creat de Dostoievski" şi care se situează în acelaşi plan cu Hristosul lui Tiucev sau Blok — precizează A.S. Measnikov) a fost de altfel apreciat în mod diametral opus chiar de reprezentanţi ai gîndirii religioase. Astfel, ortodoxul Berdiaev consideră că ateul Ivan face apologia lui Crist (am adăuga că în preliminariile sale la legendă propriu-zisă, vorbind despre un poem religios medieval „bineînţeles tradus din greceşte" şi care evocă în scene „cu nimic inferioare celor zugrăvite de Dante" trecerea ei „prin vămile văzduhului", ateul Ivan o elogiază şi pe Maica Domnului ca Ambasadoare a milei absolute). Catolicul Romano Guardini este însă de părere că Hristosul lui Dostoievski e „fals" şi „la drept vorbind un «eretic»" : „Figura lui ne mişcă dar ea rămîne pur imaginară şi nu duce la nimic. Tulburarea pe care o creează naşte perplexitate şi se consumă în disperare". Pentru unii victoria aparţine vorbirii (Marelui inchizitor). Pentru alţii — tăcerii (lui Iisus) : „tăcerea lui Crist, mutismul lui blînd conving şi

Scanned with OKEN Scanner

influențează într-un mod mai hotărît decît întreaga forță de argumentare a Marelui inchizitor" (N. Berdiaev). O tăcere despre care se poate spune — din punctul de vedere al intențiilor scriitorului — că este într-adevăr de aur, plină de ‚aurul' cuvintelor evanghelice. O tăcere saturată de Cuvînt se opune aici cuvintelor. Textul discursului rostit e contracarat de textul discursului revelat. Tăcerea lui Iisus din poemul karamazovian e a celui care a spus totul. În finalul poemului, ostatecul „sărută blînd buzele ofilite ale bătrînului de nouăzeci de ani". Sărutul — explică Ivan lui Aleoșa — „e singurul lui răspuns" (am zice mîșkinian !) la monologul cardinalului. Tulburat de replica oponentului său, Marele inchizitor „tresare" : „Ceva îi tremură în colțul gurii ; se îndreaptă apoi spre ușă, o deschide și spune : «Du-Te și să nu mai vii... să nu mai vii... niciodată, niciodată !». Și-l lasă să iasă «în noaptea ce învăluie piața orașului». Iar prizonierul pleacă." „Și bătrînul ?", întreabă Aleoșa. „Sărutul îi rămîne ca un balsam pe inimă, și totuși, stăruie mai departe, neclintit, în hotărîrea lui" — își încheie Ivan pe un ton decis, ca de verdict, poemul despre Marele inchizitor condamnat să-și poarte „mai departe" blestemul și suferința. Sărutul acordat de Hristos — pecete a unei posibile absolviri, cu efect în parte tămăduitor — arată că inchizitorul „cu inima îndurerată", scurmat de o „sublimă melancolie" nu este totuși „o ficțiune", cum înclină să creadă Aleoșa. Despre tragismul bătrînului cardinal și despre „adînca înțelegere" manifestată față de el de Iisus în poem au vorbit încă primii comentatori ai romanului, de pildă D. S. Levitski, în 1880. Conștient și îndurerat de eroarea acțiunii sale Marele inchizitor rabdă povara suferinței și își asumă perspectiva damnării în numele iubirii de oameni. Reacția cardinalului față de „răspunsul" prizonierului său (un sărut pentru un rug) : el „tresare" și o puternică emoție i se trădează în tremurul colțului gurii, după care îl eliberează pe captiv, arată de asemenea că urma vechii învățături nu s-a șters cu totul în sufletul fostului discipol, că prozelitul satanei nu este complet imun față de Hristos : „Il a pitié, une pitié froide, de ce prisonnier silencieux que l'histoire dément sans trêve" (A. Camus). După cum exclamă cu amărăciune Aleoșa (gîndindu-se de fapt la fratele său), Marele inchizitor nu crede în Dumnezeu („ăsta e tot secretul !") ; „el nu crede însă nici în om", conchide Berdiaev. Căci, argumentează însuși scriitorul (în însemnările din 1881, pregătindu-se să-i răspundă lui K. D. Kavelin, autorul unei scrisori deschise adresate lui Dostoievski) personajul lui Ivan este „imoral" fie numai și pentru faptul că „în inima lui, în conștiința lui a putut să se împace cu ideea că e indispensabil să arzi oameni". Marele inchizitor a trecut de partea diavolului, dar nu pe față. Pactul său cu satana e un secret bine ascuns sub „odăjdiile fastuoase" ale solemnităților religioase sau de „vechea lui rasă călugărească făcută din pînză groasă", purtată în zilele contactului obișnuit cu supușii. În aparență, el servește Biserica și umanitatea. Prin întortocheata ipocrizie a demersului său Marele închizător ia chipul lui Anticrist. „Căci — explică Berdiaev — principiul lui Anticrist nu este principiul răului imediat vizibil, un principiu caduc și grosolan. Nu, e vorba de un principiu nou, rafinat și seducător ce apare întotdeauna sub înfățișarea binelui". ● „sensul legendei (...) nu se dezvăluie decît în perspectiva întregului roman" ; ea reprezintă „une mise à nu" a sufletului lui Ivan și a raporturilor sale cu Dumnezeu (Romano Guardini). Ce asemănări și ce deosebiri există între personajul creat de cronicar (autor) : Ivan și personajul creat de personaj : Marele inchizitor ? Amîndoi se răzvrătesc din umanitarism, din compasiune, din milă ; în același timp amîndurora le este caracteristică „acea imposibilă obiectivitate" — „mai rea decît ura" (Romano Guardini : căci „prin ea omul se situează în afara oricărui fel de milă. El trece în planul supraomenescului") ; amîndoi primesc (cedează) cele (celor) trei întrebări pe care „Înfricoșatul și preaiscusitul duh" le-a pus lui Hristos în pustie ; poemul — explică Ivan lui Aleoșa — „ar putea să fie numai o halucinație, vedenia unui moșneag de nouăzeci de ani în pragul morții, cu imaginația înfierbîntată de autodafeul din ajun". Și care „cu ideea lui fixă, se prea poate să-și fi pierdut mințile" ; în acest caz vedenia Marelui inchizitor ar corespunde vedeniei lui Ivan. Deosebirile apar chiar în cadrul asemănărilor. Îmbrățișîndu-i exclusiv pe copii, mila lui Ivan e mai pură (și deci revolta lui mai legitimă) decît mila față de oameni, amestecată cu dispreț, a Marelui inchizitor. Primul se răzvrătește apoi — după cum am arătat deja — împotriva lui Dumnezeu, al doilea — împotriva lui Hristos. La drept vorbind doar Ivan se răzvrătește, căci Marele inchizitor trădează. În schimb, ultimul merge mai departe, năzuind să refacă (să corecteze) creația. Ca un practician abil și ca un executant decis el trage consecințele din și aplică ideea teoreticianului Ivan. Marele inchizitor nu este însă numai unealta, în plan metafizic, a creatorului său, dar și ipostaza lui superioară, imaginea potențată a unei părți din el (Cealaltă parte a lui e întruchipată în poem de mulțime, de masa

Scanned with OKEN Scanner

cetăţenilor aserviţi unui despotism totuşi idealizat de Dostoievski: statul-închisoare fondat de inchizitori la Sevilla e o dulce seră cu aerul îmbălsămat „de lauri şi lămîi"; prin mărginirea spiritului său euclidian, Ivan, care se numeşte într-un loc „o ploşniţă", seamănă cu fiinţele nevolnice evocate de Marele inchizitor). De o prestanţă şi autoritate incomparabile, inflexibil în misiunea pentru care de altfel se sacrifică, bătrînul cardinal — cel mai teribil ascet al ateismului — îşi strivește prin statură autorul (diferenţa de treaptă ierarhică e marcată şi de faptul că Ivan are de-a face cu un drac de duzină în vreme ce Marele inchizitor tratează direct cu satana!). Tot ce se întîmplă în poemul despre Marele inchizitor ar putea să fie — îi propune, după cum am văzut, Ivan lui Aleoşa — doar rodul unei închipuiri bolnave. La rîndul lui poemul ca totalitate ar putea fi considerat ca un (alt) coşmar al lui Ivan: un coşmar despre un coşmar. Dacă însă coşmarele lui Ivan Feodorovici Karamazov se numesc diavolul, Marele inchizitor, Antihrist, coşmarul Marelui inchizitor se numeşte Iisus. Cea mai radicală expresie a ateismului eroului karamazovian, bătrînul cardinal ne dezvăluie că sufletul lui Ivan, fratele lui Dmitri, e mai larg decît se crede de obicei. În cutele lui se ascunde nu numai „un pui de drac" ci şi obsesia lui Crist. Marele inchizitor operează astfel asupra creatorului său „une mise à nu" completă. Punctul ultim, extrem al mersului gîndirii lui Ivan în roman se suprapune punctului iniţial, de pornire. Căci Iisus, coşmarul unui coşmar, simbolizează tocmai mila în care îşi are originea răzvrătirea eroului împotriva unei divinităţi crude şi nedrepte faţă de propria ei creaţie. ● Pentru rolul de modele istorice ale Marelui inchizitor au fost aduse în discuţie nume atît de deosebite ca V.G. Bielinski şi K. P. Pobedonoştev; „e absurd şi crud să ceri omului ceea ce el, în virtutea legilor firii, nu poate să împlinească, chiar dacă ar vrea", afirmă criticul revoluţionar-democrat în evocarea pe care Dostoievski i-o face în Jurnalul scriitorului (1873). „Marele inchizitor — în atenţia creatorului său — critică creştinismul de pe poziţiile socialismului", arată L. Grossman. De aici solidaritatea (afinitatea) lui cu Bielinski. O sursă a poemului despre Marele inchizitor o constituie literatura escatologică medievală, povestirile apocrife şi versurile populare despre sfîrşitul lumii — venirea lui Antihrist. Despre acesta din urmă se spune undeva că „se iveşte la început cu cuvintele iubirii şi fericirii universale pe buze, că el se preface «ca şi cum ar vrea să se răzbune pentru cei oprimaţi»" (ed. acad., vol 15, p. 478). Cercetătoarea E. Wolf din R.D.G. a descoperit unele paralele la legenda dostoievskiană în literatura plebee şi în grafica epocii renaşterii din Germania. Astfel, în una din foile satirice volante din perioada Reformei, îndreptate împotriva bisericii catolice, se spune: „Dacă Hristos s-ar ivi din nou în lume, de data aceasta l-ar preda, l-ar învinui, l-ar supune la cazne şi l-ar răstigni pe cruce propriile lui slugi (preoţii, n.n.)". Iar în gravurile lui Hans Holbein există scene care îl înfăţişează pe papa întorcînd spatele lui Iisus sau pe cardinalul inchizitor asistînd la biciuirea şi răstignirea lui. I. I. Lapşin a indicat că în Carmina burana (secolul XIII; publ. în 1847) papa explică rîmlenilor ce trebuie făcut în cazul în care, descinzînd din nou pe pămînt, s-ar întîmpla ca Iisus să le bată la uşă. Oaspetele inoportun să fie mai întîi descurajat cu binele: „Prietene, de ce ai venit?", dar dacă va continua să bată, sfatul papei e categoric: „aruncaţi-l afară în beznă". Tot I.I. Lapşin a atras atenţia asupra faptului că imaginea turnului Babel ca simbol al eşecului proiectelor omeneşti abstract-raţionale de organizare a vieţii pe pămînt fără Dumnezeu este activă atît la Dostoievski (în publicistica şi în ultimul său roman) cît şi la Montaigne (Eseuri, Cartea a II-a, cap. XII). Despre rolul minunilor în sfera credinţei a vorbit Pascal în Cugetările sale. După cum se arată în ed. acad., vol. 15, p. 465, primul impuls spre o interpretare simbolic-filozofică a povestirii evanghelice despre cele trei ispitiri ale lui Hristos de către diavol, interpretare elaborată şi formulată în materialele pregătitoare la Demonii şi Adolescentul, apoi în Jurnalul scriitorului, în scrisoarea către V.A. Alexeev şi în „legenda" propriu-zisă, Dostoievski l-a receptat parcurgînd capitolele 54—55 din celebra carte a tînărului hegelian D. F. Strauss (1808—1874), Viaţa lui Hristos (1835—1836). Traducerea franceză a Vieţii... scriitorul şi-a procurat-o în 1847 de la Petraşevski. În cartea lui Strauss episodul ispitirii primeşte, în locul unei interpretări literale, una mitologică generalizatoare (interpretare proprie şi tradiţiei teologice engleze, care l-a influenţat pe Vladimir Soloviev). Un Mare inchizitor apare în Don Carlos de Schiller (1787) iar cuvintele inchizitorului dostoievskian referitoare la lumea de dincolo (unde pe oameni îi va întîmpina doar moartea) îi sună lui L. P. Grossman ca nişte ecouri dintr-un vis fantastic relatat în al doilea tom al lui Siebenkäs de Jean Paul (1796—1797). Poezia Frieden din ciclul Nordsee (1825—1826) de H. Heine, în care este evocată reapariţia lui Hristos, a fost considerată de A.S. Do-

Scanned with OKEN Scanner

linín ca prima sursă probabilă a Marelui inchizitor (ca şi a celuilalt poem al lui Ivan Karamazov, Cataclismul geologic). Fragmentele din poemul lui A.N. Maikov, Legendă despre inchiziţia spaniolă, publicate în 1861 în revista fraţilor Dostoievski Vremia şi cartea istoricului american W. H. Prescott despre domnia lui Filip al doilea, carte tradusă în limba rusă în 1858 şi pe care Dostoievski a avut-o în biblioteca sa constituie alte izvoare ale Marelui inchizitor (propuse de V. Ş. Neceaeva şi L. P. Grossman). Paralele mai mult sau mai puţin îndepărtate mai pot fi aflate (ed. acad., vol. 15, p. 465) în Voltaire (povestirea anticlericală versificată La Mule du pape), în Goethe (Călătoria în Italia, 1816—1817 şi fragmentul unui poem de tinereţe Veşnicul iudeu, 1773—1774), în Balzac (Iisus Hristos în Flandra, un proiect de nuvelă din 1831 despre întîlnirea lui Crist cu papa Iuliu al II-lea sau Leon al X-lea). Ideea de a-l opune pe Iisus bătrînului cardinal i-a putut fi sugerată lui Dostoievski şi de unele pînze celebre (Dinarul cezarului a lui Tizian de exemplu). Că portretul Marelui inchizitor aminteşte de tablourile lui El Greco e un fapt cert (pus în lumină de L. Grossman). ● În interiorul operei dostoievskiene există o timpurie şi foarte stranie (prin cîteva asemănări izbitoare) prefigurare a Marelui inchizitor. Atît prin înfăţişarea lui de ins redutabil şi penetrant („sub sprîncenele stufoase, încruntate sticlea o privire de foc, trufaşă şi iscoditoare"), cît şi prin modul în care pune şi rezolvă problema raportului libertate-om („Dă-i libertate omului slab, că o leagă singur fedeleş şi ţi-o aduce plocon") negustorul puţin tîlhar şi puţin vrăjitor Murin din nuvela de tinereţe Gazda (1847) aproximează (într-un chip tulburător, am spune magic) silueta şi spiritul cardinalului din Sevilla. Consideraţiile înflăcărate ale lui Mişkin, peroraţiile sale de la serata Epancinilor referitoare la ceea ce crede el a fi ideea fundamentală a catolicismului roman (ideea puterii de stat universale a bisericii), opinie reluată de Dostoievski în Grajdanin (1873) constituie o altă etapă în procesul conceperii şi realizării capitolului despre Marele inchizitor. Notele cu privire la proiectul de roman Visătorul (Мечтатель) din perioada 1876—1877 cuprind o însemnare despre „Marele inchizitor şi Pavel", urmată de alta despre „Marele inchizitor cu Hristos". „Tema centrală a Legendei, motivele ei fundamentele — arată A. S. Dolinin — se fac în mod clar auzite încă în primul număr al Jurnalului pe 1876" (capitolul despre spiritism); de asemenea, în numărul din mai acelaşi an al publicaţiei (în legătură cu sinuciderea Pisarevei) şi în scrisoarea adresată unui cititor, V. A. Alexeev, la 7 iunie 1876 („acest răspuns reprezintă cu adevărat un fel de primă redacţie, deja dezvoltată, a unei părţi din Legendă" — A. S. Dolinin). Într-o anumită măsură prefigurează cercul ideilor exprimate de Ivan în poemul despre inchizitor (ca şi în celălalt poem al său, Cataclismul geologic) şi povestirea Visul unui om ridicol (aprilie 1877). Capitolul despre Marele inchizitor din romanul Fraţii Karamazov a stîrnit numeroase ecouri filozofice (V. V. Rozanov i-a consacrat o carte) şi totodată nemulţumirea — semnificativă pentru o mai corectă apreciere a poziţiei reale a lui Dostoievski — unor K. Leontiev, V. Rozanov, N. Losski. „Adevăraţii inchizitori în Dumnezeu şi în Hristos au crezut, desigur, mai intens decît însuşi Fed. Mih. Iv. Karamazov, prin gura căruia Fed. Mih. vrea să denigreze catolicismul — nu are deloc dreptate" (K. Leontiev); „«Legenda» se întoarce împotriva creatorului ei... De la laude, extaze, înduioşări (în esenţă) ea ajunge... la Dumnezeu ştie ce. «Osana mea a trecut prin văpaia încercării", — a scris el (Dostoievski, n.n.) chiar înainte de moarte în al său «Carnet de însemnări», şi în paranteze a făcut o trimitere la «Legendă». Însă «văpaia», excesiv de patetică şi imprudentă, a cam scăpat de sub control iar «osana» a ieşit cu icnete, şi aproape nu mai poate fi auzită..." (Rozanov); „Prin «Legenda» lui D-ki a azvîrlit nu o piatră în catolicism ci un pumn de nisip, împrăştiindu-se în direcţia tuturor bisericilor" (acelaşi); „El (Ivan, n.n.) nu observă că atacul lui lezează orice biserică, şi catolică şi pravoslavnică. Nu observă acest lucru nici genialul făuritor al legendei, Dostoievski... Legenda lui Ivan constituite o provocare pe care apărătorii bisericii pot şi trebuie s-o accepte" (N. Losski). Marele inchizitor a trezit chiar şi unele ecouri poetice. Sub impresia lecturii Legendei dostoievskiene Leconte de Lisle a scris poemul Les Raisons de Saint-Père (inclus în Derniers poèmes). La poetul francez locul inchizitorului e luat de un papă, Inocenţiu al III-lea, al cărui chip însă („le visage osseux du Saint-Père") seamănă ca două picături de apă cu cel al cardinalului sevilian. Într-o zi apare şi aici Hristos şi ca şi în poemul lui Ivan vizita acestui „Hôte surnaturel, toujours silencieux" este primită fără plăcere de reprezentantul bisericii catolice, întîmpinîndu-şi oaspetele cu un „regard froid et dur". Papa presupune că el n-a venit decît „pour blâmer notre oeuvre et barrer nos chemins". Apoi se explică: „O Christ! Et s'est ainsi que, réformant ton rêve —/ Connaissant mieux que toi la vile humanité, / Nous avons pris

Scanned with OKEN Scanner

la pourpre et les Clef et le Glaive...", cerîndu-i în final intrusului să nu tulbure „l'oeuvre bientôt parfaite".

MARFA, Idiotul, v. la Baraşkova.

MARFA IGNATIEVNA, Fraţii Karamazov, v. la Kutuzova.

MARFA NIKITIŞNA, Idiotul, v. la Pavlişcev, la Mîşkin, L. N. şi la Ivan Petrovici.

MARFA PETROVNA, Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailova.

MARFA SERGHEEVNA, Demonii, v. la Gaganov, P.P.

MARIA, Demonii, v. la Alexei Egorovici.

MARIA, Adolescentul. Bucătăreasa Tatianei Pavlovna Prutkova, „o finlandeză răutăcioasă şi cîrnă, care, după toate aparenţele, îşi ura stăpîna". Căreia îi face scene („ori era furioasă şi mojică, ori tăcea cu săptămînile, după ce se certa bine cu ea" — muţenia încăpăţînată a servitoarei, forma ei preferată de protest, avînd o anumită contribuţie la intriga romanului, în Partea întîi a căruia provoacă „încurcătura" din scena primei întîlniri dintre Arkadi Dolgoruki şi Katerina Nikolaevna Ahmakova) şi pe care nu ezită, sfătuită şi de un anume Osetrov, s-o dea în judecată (pentru o palmă din plin meritată). Cu toate acestea, Tatiana Pavlovna nu se decide s-o concedieze, apriga femeie avînd pentru bucătăreasa cea ciufută — un mic despot în felul ei — „o deosebită slăbiciune". Cîştigînd procesul, şi odată cu el şi cele 15 ruble pe care Tatiana Pavlovna fusese obligată să i le plătească drept despăgubire, Maria „sărută mîna cucoanei, în semn de împăcare" şi cere precizări în legătură cu meniul zilei. În spectaculosul deznodămînt al naraţiunii joacă „un rol destul de important, chiar fatal" căci, dovedindu-şi definitiv ingratitudinea, devine spioana lui Lambert, pe care — furnizîndu-i la timp preţioase informaţii — îl ajută s-o prindă în cursă, în chiar casa stăpînei sale Tatiana Pavlovna, pe Katerina Nikolaevna.

MARIA, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N.I.

MARIA (MARIUŞKA ?), Fraţii Karamazov, v. la Trifon Borisîci şi la Maximov.

MARIA ALEXANDROVNA, Idiotul, v. la Ivolghin, A.A.

MARIA IVANOVNA, Adolescentul. Soţia lui Nikolai Semionovici, nepoata preferată, crescută chiar de el, a lui Andronikov, care „i-a încredinţat (...) multe în viaţa lui". Inclusiv, cînd a simţit că i se apropie sfîrşitul, arhiva personală, cuprinzînd şi „documentul" (scrisoarea compromiţătoare a Katerinei Nikolaevna Ahmakova). Se numără, tot datorită lui Andronikov, care i-a furnizat anumite informaţii, printre martorii trecutului lui Versilov, şi al Ahmakovei, pe care însă nu o cunoaşte. Cînd, interesîndu-se, după moartea lui Andronikov, de soarta scrisorii, Katerina Nikolaevna intră în legătură cu ea, o găseşte „destul de şireată", chiar „vicleană"; altfel însă „o femeie şi jumătate, un caracter deosebit, cum întîlneşti la Moscova". O „femeie admirabilă" îi pare Maria Ivanovna şi lui Arkadi Dolgoruki, care locuise în casa ei şi a lui Nikolai Semionovici ani de-a rîndul, pe vremea cînd urma la liceu. ● Avînd a decide în legătură cu „documentul" — soarta acestuia, ca şi a oamenilor interesaţi de el se află pentru o clipă în mîinile ei — Maria Ivanovna optează pentru Arkadi. Moştenitoare şi a mentalităţii lui Andronikov, nici ei nu-i trece prin cap să înapoieze scrisoarea persoanei în drept, Katerinei Nikolaevna (pe care o „minte" cînd este întrebată în legătură cu ea), sau cel puţin s-o distrugă. Dimpotrivă, va avea grijă să coasă chiar ea scrisoarea în căptuşeala hainei Adolescentului, pe care îl ‚înarmează' astfel cu mîna ei înainte de a-l lăsa să plece în lume (la Petersburg). Pentru Arkadi, pe care îl consideră „un 'geniu", are se pare o deosebită slăbiciune, căci dispune ca şi o altă importantă scrisoare, a răposatului Stolbeev, să ajungă, prin Kraft, tot în posesia protejatului ei. Se prea poate ca Maria Ivanovna să fi acţionat aşa cum a făcut-o şi dintr-o dorinţă de imitaţie livrescă. Mare cititoare de romane („avea din copilărie capul împuiat cu romane pe care şi acum le mai citea zi şi noapte"), a vrut, cine ştie, să declanşeze o suită de întîmplări neprevăzute, palpitante, conformîndu-se lecturilor ei preferate. Dacă a avut-o, intenţia i-a reuşit din plin. Prin hotărîrea ei de a preda „documentul" lui Arkadi, romanţioasa eroină (pe care Tatiana Pavlovna Prutkova, aprigă ca întotdeauna şi slobodă la gură, o va numi „toanta de Maria Ivanovna") devine autorul ‚de fapt' al romanului. În ghemul încurcat al intrigii din Adolescentul recunoaştem firul peripeţiilor savurate de Maria Ivanovna în cărţile pe care le „citea zi şi noapte".

MARIA KONDRATIEVNA, Fraţii Karamazov. Împreună cu mama ei, „o bătrînă tîrgoveaţă paralitică" locuia într-o casă cu grădină învecinată cu gospodăria lui Feodor Pavlovici Karamazov, cele două femei fiind deci vecinele Karamazovilor. Casa era de fapt „o căscioară scundă şi povîrnită, cu patru ochiuri de geam" aşezată în mijlocul grădinii care „se întindea pe o deseatină şi ceva, fiind înconjurată de

tot felul de arbori — meri, tei, arțari și mesteceni, sădiți de-a lungul gardului. În mijloc se află un luminiș, de pe care se scoteau anual cîteva puduri de fîn. Din primăvară și pînă în toamnă grădina era închiriată pentru cîteva ruble. Printre copacii de lîngă gard creșteau tufe de zmeură, agrișe și coacăze, iar pe lîngă casă se zăreau niște straturi de zarzavat întocmite de curînd". Casa și locul fuseseră odinioară proprietatea unui locotenent-colonel pensionar, Alexandr Karlovici von Schmidt, care cu „vreo cincizeci de ani în urmă" (deci între 1810—1820, în plină epocă romantică) avusese ideea construirii chioșcului, acum „înnegrit de vreme și lăsat într-o rînă, cu pereții șubrezi, dar cu acoperișul încă destul de trainic ca să te poți adăposti de ploaie" (Să observăm că ‚păgînul' și dezrădăcinatul Feodor Pavlovici Karamazov are ca vecini numai străini : von Schmidt, Maria Kondratievna...) ; „jupîneasă" un timp „în capitală, unde reușise să se șlefuiască, ca una ce-și făcuse veacul prin case mari", în serviciul unor „generălese", Maria Kondratievna se întorsese acasă „numai de vreun an", „de cînd maică-sa căzuse la pat". Trecutul fericit, de jupîneasă în case boierești din capitală, încă tînăra femeie „destul de curățică" (deși „cam bucălată și plină toată de pistrui pe față") încerca în permanență să-l evoce, celorlalți și sieși, umblînd „împopoțonată". Ca să-și țină „rangul", nu se îndura „să-și vîndă nici una din rochiile ei elegante cu care se gătea mai tot timpul" („una din ele avea o trenă cît toate zilele") cu toate că „se zbăteau în cea mai neagră mizerie", ajungînd „să trăiască din mila oamenilor" : „în fiecare zi veneau după un codru de pîine și o strachină de supă în bucătăria lui Feodor Pavlovici", unde spre norocul lor Marfa Ignatievna „le dădea cu dragă inimă de mîncare". Tot sărăcia le obligă desigur pe cele două femei să închirieze una din odăițele căsuței lor „cu patru ochiuri de geam" unui fost soldat, Foma (care „le mai dă și el o mînă de ajutor" iar „noaptea păzește casa") și poate că le împinge și la alte lucruri din moment ce Mitea le numește odată „tîrfele de aici, din curte" ; „ca una ce-și făcuse veacul numai prin case mari", în preajma unor „generălese", Maria Kondratievna este o persoană cu ‚educație', ‚cultă' : se „înnebunește" după poezii („bineînțeles dacă-s bune") și admiră pe tinerii ofițeri care se duelează „pentru vreo dameză". Îl admiră însă și pe Smerdeakov (deși acesta disprețuiește atît poezia duelului cît și poezia propriu-zisă) : „Ce om deștept sînteți dumneavoastră ! Toate le știți !", îi spune lacheului fosta jupîneasă. Femeie trecută probabil de prima tinerețe (din moment ce „trăise multă vreme în capitală") Maria Kondratievna, evident, umblă să se mărite și „se gudură" de aceea pe lîngă Smerdeakov, perechea ei, din punct de vedere social ideală, care pînă la urmă ajunge într-adevăr să fie considerat în oraș logodnicul vecinei sale. La început însă, „mămica", care o cunoscuse pe vremuri pe Lizaveta Smerdeașciaia, a încercat „de cîteva ori" — „știi și dumneata cît poate fi de nedelicată" — să-i „dea peste nas" lui Smerdeakov, descriindu-i-o pe „stîrpitură". Mai tîrziu, cînd pentru fiica ei se deschide perspectiva măritișului, bătrîna își schimbă atitudinea față de Smerdeakov, pe care îl apreciază acum și ea drept „un om superior" și căruia ajunge să-i poarte „un respect deosebit". ● Vecinele lui Feodor Pavlovici sînt implicate în lupta acestuia cu fiul rival Dmitri și teritoriul lor e încălcat și anexat de Karamazovi. În grădina celor două femei își face „vînt peste gard cu îndemînarea unui strengar desculț" pînă și Aleoșa ! Strigat, ce-i drept, de dincolo de împletitura de nuiele de Mitea care, de cîteva zile, ca s-o pîndească mai lesne pe Grușenka, ‚ocupase' pur și simplu proprietatea vecină, instalîndu-și „cartierul general" în cămăruța lui Foma. În romanticul chioșc construit cu 50 de ani în urmă de von Schmidt are loc romantica spovedanie „a unei inimi arzătoare" (scena Mitea—Aleoșa). Mai pașnic, în aceeași grădină vine și Smerdeakov să cînte la ghitară în compania Mariei Kondratievna. Foarte active se dovedesc vecinele lui Feodor Pavlovici în a treia zi a acțiunii, înainte și după crimă. Seara, ele îl informează pe Dmitri (întors în oraș după o absență pe aproximativ 30 de ore) în legătură cu criza de epilepsie a lui Smerdeakov și cu plecarea lui Ivan la Moscova, liniștindu-l apoi pe gelos în privința Grușenkăi : „Pricepînd numaidecît unde vrea să bată și ce anume ținea să știe, amîndouă căutară să-l liniștească, asigurîndu-l că nu venise nimeni peste noapte în afară de Ivan Feodorovici, care dormise acasă, și că «totul fusese în regulă»". După săvîrșirea omorului, alertate de o Marfa Ignatievna isterizată de groază, Maria Kondratievna (care „pe la orele nouă" înregistrase „un răcnet înfiorător care răscolise împrejurimile" — urletul servitorului Grigori agățat de piciorul ‚ucigașului' Mitea suit deja pe zăplaz) și mama ei (bătrîna „paralitică" !), însoțite de Foma, „alergară la locul crimei". Unde, dînd mai întîi de Grigori (culcat la pămînt într-un lac de sînge de Dmitri), îl transportă în bojdeucă pe rănit, căruia îi acordă primele îngrijiri. Îmboldite de bătrîn, mama (sprintenă acum :

curiozitatea se pare o lecuise de beteşugul ei) şi fiica se duc, împreună cu Foma, „să vadă ce-i cu boierul". Găsind însă deschisă nu numai fereastra locuinţei lui Feodor Pavlovici, ceea ce, odaia fiind luminată, se putea observa de la distanţă, ci — element nepreväzut — şi uşa, cei trei nu îndrăznesc să intre „de teamă «să nu păţească cine ştie ce pe urmă»". Maria Kondratievna este cea care sesizează autorităţilor asasinarea lui Feodor Pavlovici Karamazov : o nouă poruncă a lui Grigori o obligă „să dea fuga îndată acasă la ispravnic", unde, sosind „cu cinci minute" înaintea lui Perhotin, care doar presupune crima, „ridică toată lumea în picioare". Sîngerosul eveniment le determină probabil pe vecinele decedatului Feodor Pavlovici să-şi vîndă „căscioara" şi să se mute „într-un fel de bojdeucă ţărănească", undeva, la marginea oraşului. Aici, după ieşirea sa din spital, vine să locuiască împreună cu ele şi „logodnicul" (Smerdeakov). În seara duminicii de noiembrie din ajunul procesului lui Mitea Karamazov, Maria Kondratievna îl previne pe Ivan, venit să-i facă ucigaşului a treia şi ultima vizită, că Pavel Feodorovici „părea să fie tare bolnav" pentru ca peste cîteva ore (pe la zece şi jumătate aproximativ), tot ea să-l anunţe — „Părea înnebunită de groază şi tremura vargă" — pe Aleoşa că Smerdeakov s-a spînzurat la el în odaie „de un cui din perete". Personajul îndeplineşte în roman funcţia de crainic al morţii : de la Maria Kondratievna pleacă ştirile referitoare la pieirea atît a asasinului cît şi a victimei lui. Cu toate acestea, mahalagioaică naivă, ratîndu-şi parvenirea, perechea lui Smerdeakov nu are nimic sinistru. Ea nu poate fi considerată nici măcar un personaj negativ.

MARIA SEMIONOVNA (IVANOVNA), Idiotul, v. la Ferdîşcenko.

MARIE, Idiotul. Eroina amintirilor elveţiene ale prinţului Mîşkin, evocată de acesta cu prilejul „examenului" pe care îl susţine în faţa doamnelor Epancin în ziua sosirii sale la Petersburg (Partea întîi, VI). În satul în care (lîngă care) se află sanatoriul profesorului Schneider, medicul lui Mîşkin, Marie era fiinţa cea mai nefericită. În vîrstă de 20 de ani, „slăbuţă şi plăpîndă", deja atinsă de ftizie, locuia într-o căsuţă veche, dărăpănată (împreună cu „mama ei bătrînă" şi aproape infirmă — suferea de picioare, care vindea „diferite mărunţişuri ieftine" aşezată în dreptul uneia din cele două ferestruici ale cocioabei) şi îşi cîştiga puţinul necesar traiului de azi pe mîine „angajîndu-se cu ziua la munci grele prin case, unde freca podelele, spăla rufe, mătura curţile, dădea de mîncare vitelor". Fără să fie frumoasă, avea ochi „blînzi, plini de bunătate şi nevinovăţie" şi era „nemaipomenit de tăcută" : surprinsă odată de oameni cîntînd în timpul lucrului Marie se ruşinează „grozav" şi se închide definitiv în muţenia ei. Într-o zi „un comis-voiajor francez", în trecere prin localitate, o seduce şi o ia cu el. Peste o săptămînă însă o abandonează şi fetei îi trebuiesc alte şapte zile ca să ajungă acasă, în zdrenţe şi cu picioarele însîngerate, ca o cerşetoare (pe drum, la întoarcere, fusese chiar nevoită să cerşească). Oamenii din sat, care pînă atunci se purtaseră faţă de Marie cu oarecare bunăvoinţă, se ridică acum cu toţii, de la propria ei mamă la pastorul comunităţii, împotriva „păcătoasei". Cînd, la doar două luni după scandalul provocat de Marie în liniştita localitate de munte, bătrîna moare, preotul (un „om tînăr încă, a cărui ambiţie era să devină mare predicator" şi care în acelaşi timp nu se sfiise să profite de sentimentele de vinovăţie ale nenorocitei, acceptînd ca aceasta să-i păzească cireada fără plată) o învinuieşte în mod public pe biata fată de moartea mamei ei (pe care în realitate Marie a îngrijit-o cu devotament pînă în ultima clipă). Împotriva lui Marie sînt la început şi copiii, „o droaie de şcolari" în număr de „peste patruzeci". Urmărindu-l cu duşmănie pe Mîşkin şi surprinzîndu-l într-o zi afară din sat sărutînd-o din compasiune pe fată (după ce îi înmînase cei opt franci pe care îi obţinuse vînzîndu-şi acul de cravată cu diamant unui „telal ambulant"), aceştia încep „să fluiere, să bată din palme şi să rîdă" iar cînd prinţul încearcă să le vorbească aruncă chiar cu pietre în el. Treptat însă Mîşkin reuşeşte să cîştige încrederea şi dragostea copiilor cu care discută de la egal la egal, adresîndu-li-se „ca unor oameni mari" (Pedagogia lui stîrneşte nemulţumirea părinţilor, invidia învăţătorului Jules Thibaut şi chiar dezaprobarea profesorului Schneider). Apoi, izbuteşte să le schimbe şi sentimentele faţă de Marie pe care în curînd şcolarii o îndrăgesc la fel de mult ca şi pe Léon al lor. Două fetiţe îi duc ceva de mîncare, după care alţii le imită exemplul, îi procură şi îmbrăcăminte şi devin ştafetele benevole ale unei iubiri închipuite. Căci, ca să nu-i dezamăgească pe copii Mîşkin îi lasă să creadă că e îndrăgostit de Marie („a fost singurul lucru în privinţa căruia i-am înşelat în tot timpul şederii mele acolo" — spune el). Înconjurată de atîta afecţiune, Marie, din ce în ce mai bolnavă, moare „aproape fericită". Înmormîntarea ei este în întregime opera copiilor, care îşi impun în sat punctul lor de vedere, săvîrşind un fel de ‚revoluţie' împotriva adulţilor, obligaţi să rămînă neutri. Plecarea lui Mîşkin prilejuieşte o altă demonstraţie a coeziunii prin iubire a copiilor, scena condu-

Scanned with OKEN Scanner

cerii la gară a lui Léon, cu dese opriri provocate de dorința unuia sau altuia din micii însoțitori de a-și lua încă o dată rămas bun de la prinț, constituind apoteoza întregii povestiri. Marie ocazionează manifestarea vocației evanghelice a eroului (întreaga digresiune despre Marie, „o mare păcătoasă" — cum se considera ea, cu tentative de lapidare, cu ‚miraculoase' convertiri, cu despărțiri apoteotice, digresiune în care se afirmă preeminența sufletului infantil, are o tramă evanghelică). Mîșkin e atras de nefericita fată ca de un magnet, așa cum va fi atras de Nastasia Filippovna. Ca și aceasta din urmă, Marie, sedusă și ea de un ticălos, „se considera ființa cea mai netrebnică". Spre deosebire de orgolioasa Nastasia Filippovna însă, Marie e o „smerită", transplantată din șesurile Rusiei în munții helvetici. Ea îndură toate nenorocirile care se abat asupra ei fără să crîcnească și vede în afecțiunea copiilor o nemeritată iertare. Pe Marie, Mîșkin a reușit s-o salveze (sufletește), oferindu-i muribundei posibilitatea de a expira în „cea mai bună dintre lumi". În acea republică a copiilor, care devine satul elvețian, un Liliput al eroului, tărîm totuși idilic după cum o sugerează motivul pastoral al ‚dragostei' prințului față de umila păzitoare de cirezi, acțiunea lui Mîșkin e încununată de succes. Printre adulți, în Brobdingnag-ul rusesc, misiunea lui va fi însă mai dificilă.

MARKEL, Frații Karamazov. Fratele mai mare, „săvîrșit în floarea vîrstei", al lui Zosima, evocat de acesta din urmă în ajunul morții sale. Cum în roman Zosima are 65 de ani și avea doar 9 cînd Markel fusese răpus de o ftizie galopantă la 17 și jumătate, presupunînd pe de altă parte că acțiunea Fraților Karamazov, care începuse să apară în 1879 și în care se relatează întîmplări petrecute cu 13 ani în urmă, se desfășoară în 1866, se poate trage concluzia că fratele starețului părăsise această lume de mai bine de o jumătate de veac, în 1810. Evenimentul aparține unor vremuri de demult, privit printr-o fereastră aburită de ceața depărtării degajă o dorită senzație de vechime: distanțarea în timp a fost necesară autorului pentru a întări caracterul de jitie (hagiografic) al paginilor consacrate în roman lui Markel și care ne dau cheia „sfințeniei" starețului Zosima; „mărturia cea mai de preț, cea mai mișcătoare și mai plină de tîlc din cîte am culeș în zilele mele", după cum declară starețul muribund, fratele mai mare a constituit pentru el „un semn de sus, o prorocire", impulsul și modelul transformării sale (miraculoase) din ofițer în călugăr: „de nu mi-era dat să-l întîlnesc în calea vieții mele, de n-ar fi fost el lăsat să treacă pe acest pămînt, nici eu poate nu aș fi ajuns a îmbrăca straie monahicești, nici n-aș fi apucat drumul cel plin de har". ● „avea un chip pe care ți-era drag să-l privești" („Благообразен"); „năltuț, dar firav", „plăpînd și lingav", „de mult îl păștea o boală de piept" și era conștient de pericol: „știa că-l roade o racilă ascunsă" și cu un an înainte de moarte își prevestise singur sfîrșitul; „iute din fire, din te miri ce îi sărea țandăra"; altfel însă „bun la suflet": „niciodată nu l-am pomenit să-și bată joc de cineva", depune mărturie Zosima. Silitor la învățătură, era retras („nu-i plăcea să lege prietești cu ceilalți școlari, dar nici să se ia la harță cu ei") și foarte tăcut, mai ales în casă, cu ai săi. La fel de scurtă ca viața lui biologică este și viața lui spirituală, care se concentrează în cele șase luni premergătoare morții. În iarna în care împlinise șaptesprezece ani și care avea să fie ultima lui iarnă începuse să-l frecventeze pe „un deportat politic", surghiunit „pentru ideile lui prea largi" tocmai în tîrgul fraților Markel și Zinovie (tîrgul V. dintr-o îndepărtată gubernie nordică); „înțelept între înțelepții Universității din Moscova", marele cărturar „îl îndrăgise pe Markel și-l primea cu inima deschisă"; „seară de seară aproape — povestește Zosima, fratele meu se ducea la dînsul, și așa a petrecut toată iarna, pînă cînd l-au chemat înapoi din surghiun, ca să ia în primire o slujbă de stat la Petersburg, ca urmare a cererii lui, fiindcă avea sprijinul unor obraze de soi". În cursul acestor vizite asidue contractează personajul ‚boala' ateismului și poate că și boala din care i se va trage sfîrșitul (dar la care era totuși predispus). Amîndouă devin manifeste în postul Paștelui, pe care Markel refuză să-l respecte: „Intrasem în postul cel mare, dar Markel nu voia defel să postească, se certa cu toată lumea din casă și ne lua pe toți în răspăr: «Ce parascovenii mai sînt și astea? zicea el. Nu există Dumnezeu.» Mi-aduc aminte că vorbele lui ne băgau pe toți în răcori, și pe mama și pe slugi, ba chiar și pe mine, deși eram încă un copil — abia împlinisem nouă ani — îmi înghețа inima în piept de spaimă cînd le auzeam." Ateismul lui Markel dublează în roman ateismul lui Ivan Karamazov, care neagă și el, tot atît de hotărît, existența lui Dumnezeu. În cea de a șasea săptămînă a postului însă „s-a simțit rău de tot" și doctorul chemat în grabă îi comunică fără menajamente mamei că zilele băiatului sînt numărate deoarece a fost lovit de o ftizie galopantă. Galopantă va fi, în paralel, și evoluția spirituală a personajului. În săptămîna patimilor, de marți — mai mult ca să nu-și supere mama dar poate

şi speriat de gravitatea bolii — începe să postească şi chiar să meargă la biserică, el, care pînă atunci — cum spune Zosima — hulise lăcaşul Domnului : „Markel însă n-a apucat să bată prea mult pragul bisericii, a căzut îndată la pat, aşa încît s-a spovedit şi a primit împărtăşania acasă. Erau nişte zile senine, însorite şi îmbălsămate, de primăvară — îşi aminteşte Zosima ; în anul acela Paştile cădea tîrziu." În aceste zile „senine, însorite şi îmbălsămate de primăvară" din săptămîna patimilor se produce brusc marea transformare deopotrivă lăuntrică şi exterioară a lui Markel (Cînd şi cum anume nu ni se spune). Convertirea personajului (personaj de jitie, hagiografic) reprezintă un eveniment ascuns, învăluit în mister, un miracol operat în secret printr-o intervenţie supranaturală. Prin taina euharistiei graţia divină coboară asupra lui Markel, acum „liniştit şi blînd", mereu „cu zîmbetul pe buze" ; „mistuit de boală" e totuşi „vesel şi fericit". Nopţile de tuse chinuitoare şi de insomnie nu-l împiedică să se trezească în fiecare dimineaţă „tot mai duios", „fremătînd de iubire" : „nu plîng de obidă, ci de bucurie", îşi asigură el mama speriată de o schimbare atît de bruscă („prea s-a schimbat aşa deodată"). Din sufletul renăscut al muribundului, ca dintr-o amforă mereu plină, se revarsă neîntrerupt şi egal asupra tuturor celor din casă, rude sau slugi, ca şi a străinilor care le trec pragul, precum şi asupra colţului de natură cuprins pentru bolnavul ţintuit în pat de ‚ochii' ferestrelor balsamul unei iubiri universale, exaltate şi duioase, al unui misticism sentimental şi însorit (în vreme ce ateismul sezonier al lui Markel e aspru ca iarna, credinţa redobîndită îi este blîndă ca primăvara). Împreună cu sfînta Caterina de Genova (1447—1510), Markel ar fi putut spune acum : „Dacă o singură picătură din ceea ce simt ar cădea în infern, infernul s-ar transforma în paradis". În jurul bolnavului domneşte o atmosferă de reculegere pioasă şi de domoală veselie. Dădaca este lăsată şi chiar îndemnată să aprindă şi în camera lui candela la icoană : „Altădată n-ar fi îngăduit cu nici un preţ să ardă candela în odaie la el, şi nu s-ar fi sfiit chiar s-o stingă ; acum însă o poftea el singur (s-o aprindă, n.n.)" şi doctorul — „venea acum să-l vadă un medic bătrîn, un neamţ, Eisenschmidt" (care confirmă verdictul primului medic) — este întrebat în glumă dacă va mai apuca să trăiască „o zi, două". Prietenilor familiei sau copiilor care veneau să-l vadă, slugilor, fratelui mai mic şi în special mamei le exprimă cu orice prilej, în cuvinte cucernice şi alese simţămintele sale de dragoste duioasă şi de umilă recunoştinţă. Misticismul lui Markel e activ şi încrezător. El propovăduieşte neîncetat, vrea să împărtăşească şi celorlalţi ceea ce a înţeles. Trei sînt punctele asupra cărora insistă cu precădere : 1) că „viaţa e un rai", numai că „noi nu vrem să ne dăm seama de asta, căci dacă am vrea, chiar mîine ar fi un rai tot pămîntul" (idee exprimată în 1877 aproape în aceleaşi cuvinte de „omul ridicol" ; un „om ridicol" pare şi Markel, despre care doctorul Eisenschmidt declară, dînd astfel în roman explicaţia realistă, medicală a misticismului personajului, că „Boala i-a rătăcit minţile", după cum un „om ridicol" va părea mai tîrziu şi Zinovie, propovăduind în saloanele din oraşul K. ideea fratelui său) ; „cum putem să trăim, şi să ne înveninăm singuri fără să vedem nimic, nimic ?", se întreabă Markel. Care înainte de moarte vede : „Oare nu sînt cu adevărat în rai acum ?", spune el : „grădiniţa umbrită de copaci bătrîni" spre care dau ferestrele odăii sale constituie o fărîmă din acest rai ; 2) „că fiecare din noi e vinovat de toate şi faţă de toţi, iar eu mai mult decît oricine" : „Mama zîmbea printre lacrimi : «Cum poţi să fii vinovat faţă de toţi, şi încă mai mult ca oricine ? Sînt doar atîţia tîlhari şi ucigaşi pe faţa pămîntului ; tu însă ce păcate ai săvîrşit să te împovărezi mai mult decît toţi» «Măicuţă dragă, sîngele tău sînt, zicea el (rostea uneori nişte cuvinte atît de duioase, că te şi mirai ascultîndu-l), şi carne din carnea ta, lumina vieţii mele, să ştii că într-adevăr e aşa cum îţi spun : fiecare din noi este vinovat pentru toţi şi pentru toate. Nu ştiu cum să-ţi lămuresc mai bine lucrul acesta, dar simt că aşa este, şi asta mă doare...»", îi răspunde Markel, care le cere iertare şi păsărilor călătoare cînd acestea se întorc, ca în fiecare primăvară, în cuiburile lor, ciripindu-i la geam ; 3) că frumuseţea şi bucuria vieţii pot fi pe deplin sorbite într-o singură clipă, prin intensitatea trăirii : „Nu o zi, două, ci luni şi ani de zile o să mai trăieşti !" răspunde cu o convenţională siguranţă de sine la întrebarea pusă cu inima uşoară de bolnav medicul Eisenschmidt. „Luni şi ani de zile ?" se miră Markel, adăugînd : „La ce bun să mai numărăm zilele cînd e de ajuns una singură pentru ca omul să cunoască pe deplin fericirea !" Acest ascetism al beatitudinii, respingînd lăcomia repetării clipei, dorinţa de a reitera miracolul revelaţiei îl apropie pe Markel de Kirillov. Ideea e profundă dar nu putem să nu vedem în ea şi încercarea unor proscrişi de a se consola. Clipele netrăite apasă totuşi şi e o infinită nostalgie în scena („Se înserа, cerul era senin, şi soarele în asfinţit poleia încăperea, prefirîndu-şi razele pieziş") în care fratele mai mare îl leagă cu limbă de

Scanned with OKEN Scanner

moarte pe fratele mai mic, intrat accidental în odaia bolnavului, să trăiască în locul lui, să trăiască „viața pe care el n-a apucat s-o trăiască". Severa asumare individuală a responsabilității răului în lume în cadrul unui colectivism al expierii și entuziasmul franciscan față de frumusețea idilică a pământului-rai își amestecă apele în torentul de efuziuni în care se dizolvă ultimul rest de viață al personajului. Markel moare „cu mintea întreagă și limpede" două săptămîni după Paști: „De vorbit, nu mai putea să vorbească, dar a rămas așa cum îl știam pînă la ultima clipă: se uita vesel la noi, îi rîdeau ochii, ne căuta cu privirile prin casă, ne zîmbea, ne făcea semn să venim lîngă el". El expiră fericit, așa cum va expira peste 56 de ani și Zosima după ce va isprăvi evocarea fratelui său. Cucernica moarte a ateului convertit „a făcut multă vîlvă" în tîrg și „a lăsat o urmă neștearsă în inima" micului Zinovie. Urmă pe care timpul o va acoperi și care va rămîne îngropată pînă în dimineața unei zile de la sfîrșitul lui iunie a anului 1826 în care tînărul ofițer ce își bătuse în ajun ordonanța va avea la rîndul său, în fața ferestrei din odaia sa deschisă spre grădina unde „soarele scălda totul în lumină", revelația vieții-rai și a vinovăției fiecăruia în raport cu „toți ceilalți". În roman Markel mai este însă evocat, în afară de Zosima, care-l evocă prin cuvinte, și de Aleoșa Karamazov, care-l evocă (după mărturia starețului) prin întreaga lui făptură. Deși „Alexei nu seamănă ca două picături de apă cu el, ci doar aduce cumva la chip" cei doi tineri sînt gemeni în spirit: „totdeauna (...) mi s-au părut — spune Zosima — că sufletele lor erau făcute din aceeași plămadă, aidoma unul cu altul"; de aceea — continuă starețul — după intrarea lui Aleoșa la mînăstire „parcă îl vedeam în toată ziua și-n tot ceasul înaintea ochilor pe celălalt, pe fratele meu, care din nou mi se arăta în taină, la asfințitul petrecerii mele pămînțești, ca o amintire de demult și în același timp ca o prorocire". Adevăratul alter-ego al lui Markel este deci în roman Aleoșa, și nu Zosima, acesta din urmă (un fel de paranteză între cei doi tineri) fiind doar moștenitorul, discipolul, imitatorul fratelui său. Fratele mai mic este copia fratelui mai mare care îi ‚comandă' deopotrivă nașterea la o viață nouă prin revelație și moartea surîzătoare, ‚fericită'. Promptitudinea cu care după duel Zinovie se apucă să împărtășească tuturor ceea ce a înțeles (devenind un „om ridicol") este de asemenea un reflex al defunctului. Cu toate meritele sale Zosima rămîne întotdeauna fratele mai mic al lui Markel în locul căruia — trăindu-și propria lui viață subalternă, dirijată — nu reușește să trăiască așa cum i s-a cerut. În locul lui Markel pare menit să trăiască Aleoșa, cel „din aceeași plămadă", reîntruparea misticului adolescent ateu de odinioară (În asemănarea „supranaturală" dintre Aleoșa și Markel s-a oglindit enigmatica înrudire spirituală dintre Vl. Soloviev și Șidlovski, de care Dostoievski a fost strîns legat dar în epoci diferite: de primul în ultimii ani ai vieții, de al doilea în tinerețe, în perioada petersburgheză de dinaintea debutului literar).

MARMELADOV, SEMION ZAHARÎCI, Crimă și pedeapsă. Întipărit în memoria cititorului ca puține alte personaje dostoievskiene și chiar ca puține alte personaje romanești, îi sînt dedicate, cu toate acestea, în narațiune un număr surprinzător de mic de pagini. Practic, apare numai într-un singur capitol (Partea întîi, II), fiind salvat din naufragiul unui proiect abandonat (Пьяненькие = Bețivii, 1864) și transportat pe puntea noului ‚vas' romanesc parcă doar pentru a fi din nou aruncat peste bord. După întîlnirea cu Raskolnikov din cîrciumă și marele său monolog, dispare cu totul din acțiune pentru ca la sfîrșitul Părții a doua (capitolul VII) să fie scos de sub roțile unei trăsuri și dus acasă să moară. ‚Îngropat' el fusese însă într-un fel de la început: eroul romanului și cititorul îl descoperă pe Marmeladov sub pămînt, într-un „beci", într-o „hrubă". ● Trecut „de cincizeci de ani, de statură mijlocie, îndesat, cu părul cărunt și o chelie mare, avea obrazul buged și gălbejit, aproape verzui, de bețivan învederat, cu pleoapele umflate de sub care străluceau niște ochișori roșii, mici ca două crăpături, dar plini de vioiciune". În privirea lui exprimînd „bun simț și inteligență, dar exaltată", „uneori licărea parcă nebunia". Fost funcționar cu grad de consilier titular, mișcările și gesturile îi erau „grave", „aproape oficiale". Vorbea „destul de vioi" dar „emfatic" și chiar „solemn". Cînd Raskolnikov îl întîlnește în pivnița-local Marmeladov se află pe ultima treaptă a decăderii sale. Fugise de acasă cu toți banii și de cinci nopți dormea în șlepurile cu fîn de pe Neva fiind cunoscut și batjocorit în toate cîrciumile din cartier. Personajul înmagazinează o uriașă cantitate de umilință socială: „Mizeria este (s.n.) un viciu", proclamă el arătînd că pe omul în mizerie societatea nu-l alungă cu bățul, ci cu tîrnul (e „măturat cu tîrnul, ca să fie și mai umilitor"). Marmeladov e un martir al declasării, al degradării morale. El asistă neputincios, de după perdeaua de ceață a beției, la plecarea și la întoarcerea Soniei în seara în care fiica lui se prostituează pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru prima oară, am putea spune eroic, sau, altădată, la molestarea soției sale Katerina Ivanovna de către Lebeziatnikov. Ca și omul din subterană (conceput cam în aceeași perioadă) Marmeladov cultivă voluptatea autoumilirii, cerînd împrumut „fără nici o speranță", cu deplina convingere că nu i se va da nimic. Are în același timp o demnitate a lui, demnitatea omului conștient de decăderea în care a ajuns. Căci deși se consideră cu voce tare „un animal înnăscut" și „un porc" acuzîndu-se că a vîndut ca să aibă cu ce bea pînă și ciorapii soției (după „șăluțul de păr de capră" al aceleiași și cărțile Soniei) manifestă dispreț față de clienții obișnuiți din tavernă la ale căror întrebări și observații ironice răspunde întotdeauna indirect, adresîndu-se exclusiv lui Raskolnikov. ● Marmeladovii sosiseră la Petersburg cu un an și jumătate în urmă (roman petersburghez, Crimă și pedeapsă este în același timp romanul unor provinciali descinși de mai multă sau de mai puțină vreme în orașul de pe malurile Nevei : Raskolnikov, mama lui și Dunea, Svidrigailov, Lujin, zugravul Mikolka Dementiev, doamnele Kobîleatnikov și alții sînt din acest punct de vedere în aceeași situație cu Marmeladovii). Despre existența lor în provincie, „într-un județ îndepărtat și sălbatic", aflăm cîte ceva chiar din gura lui Marmeladov, al cărui monolog cuprinde și o parte biografică. Slujbaș în post și văduv cu o fiică de 14 ani (Sonia), o ceruse în căsătorie pe Katerina Ivanovna rămasă și ea văduvă cu trei copii și zbătîndu-se într-o mizerie „neagră". Ar fi făcut-o din compasiune (după cum îi explică el lui Raskolnikov), „căci n-am putut să trec nepăsător pe lîngă atîta suferință". Slujba din provincie a pierdut-o „fiindcă s-au modificat statele", deci nu din vina lui, și atunci a început din nou să bea. La Petersburg a găsit un post pe care de data aceasta l-a pierdut din vina lui. A doua zi după ce Sonia se vinde, Marmeladov își ia inima în dinți și se duce în audiență la „excelența sa Ivan Afanasievici", care îl reprimește în serviciu. Acest ultim succes din cariera de slujbaș a lui Marmeladov a avut loc, după cum precizează personajul, „acum cinci săptămîni." Cinci săptămîni a durat și paradisul conjugal și domestic al Marmeladovilor. În urmă cu șase zile, cînd funcționarul reintegrat și soțul cuminți a adus acasă intactă prima lui leafă (23 de ruble și 40 de copeici), fericirea familiei a atins punctul culminant. Katerina Ivanovna l-a răsplătit numindu-l „puișorul meu" („Și asta între patru ochi, mă înțelegeți ?", își amintește cu mîndrie personajul). „Toată ziulica aceea ruptă din rai, toată seara aceea am visat lucruri minunate : cum am să le orînduiesc toate, cum am să-i îmbrac pe copilași și am să asigur liniștea nevesti-mi, cum am să-mi smulg copila din brațele desfrîului și am s-o readuc în sînul familiei... Și multe, multe altele..." A doua zi însă Marmeladov cedează viciului său și, vîrîndu-și pe ascuns în buzunar tot ce mai rămăsese din leafă (vreo 12 ruble), dispare ca un hoț din propria lui casă. Cînd, după cinci zile și cinci nopți de, se poate spune în acest caz, calvar bahic, Raskolnikov îl găsește în acea „hrubă" în care perorează și ca să-și facă singur curaj, sentimentul fundamental al soțului nedemn e teama de întîlnirea iminentă cu Katerina Ivanovna. Teamă, inspirată nu de pedeapsa care îl așteaptă (aceasta, dimpotrivă, îi „face plăcere") ci de suferința insuportabilă pe care știe că o va citi în ochii soției sale. ● Un aspect mai puțin cercetat este acela al relațiilor obscure dintre Marmeladov și Katerina Ivanovna. După cum s-a văzut, Marmeladov sugerează că a luat-o de nevastă pe Katerina Ivanovna dintr-un simțămînt de nobilă milă. Sigur e că nu putea să se însoare cu ea decît atunci, profitînd de situația deznădăjduită în care se afla văduva cu trei copii și care, doar această situație, o făcea accesibilă lui. Și Marmeladov profită pentru că o iubește, în felul în care mai tîrziu va iubi Kartuzov (v. la acest nume), eroul unei povestiri nerealizate, de jos în sus, cu venerație. Katerina Ivanovna îl acceptă doar de nevoie — „Plîngînd, blestemînd și frîngîndu-și mîinile" — dar Marmeladov e mulțumit, socotind că e firesc să fie așa și... sperînd. El are un complex social față de soția sa — „instruită, bine crescută, dintr-o familie nobilă" și totodată e complexat ca bărbat („ce bărbat sînt eu ?", îl întreabă oratorul din tavernă pe Raskolnikov, care, aducîndu-l pe fugar acasă, constată la rîndul său că, mai tînără cu vreo douăzeci de ani decît soțul ei, Katerina Ivanovna „nu se potrivește deloc cu Marmeladov". Pedeapsa trasului de păr, posibilă parodiere a legendei despre Samson și Dalila poate fi interpretată și ca o aluzie ironică la această diferență de vîrstă). După căsătorie, Semion Zaharîci se depășește pe sine. Un an întreg nu s-a atins de băutură și și-a făcut datoria „cu evlavie și cucernicie" : „Dar nici așa nu i-am putut fi pe plac (s.n.)", se vaită el, nu numai pierderea slujbei deci, ci și atitudinea rece, lipsită de înțelegere a soției împingîndu-l probabil spre vechiul său mod de a se consola. Omul trebuie să „aibă măcar un singur locșor unde să găsească milă", proclamă Marmeladov. Se pare însă că soția, cu mult superioară lui după însăși părerea lui Semion Zaharîci, nu i-a oferit un asemenea „locșor". Prăbușirea so-

Scanned with OKEN Scanner

cială şi morală a lui Marmeladov a fost determinată şi de acest aspect al relaţiilor dintre soţi. Despre „dragostea lui bolnăvicioasă (a lui Marmeladov, n.n.) pentru nevastă, pentru familie" Raskolnikov îi vorbeşte Katerinei Ivanovna chiar în ziua morţii soţului ei, asigurînd-o că răposatul i-a purtat „cea mai mare admiraţie şi respect"; „dragostea lui bolnăvicioasă" iradiază din toate gesturile sale, din felul în care reacţionează în relaţiile cu soţia. Nu se supără cînd ea îl compară (în defavoarea lui, evident) cu primul ei soţ („iar eu mă bucur, mă bucur nespus că măcar în închipuire crede că a fost fericită odată") şi face, cînd e pedepsit, într-o ipostază tipic marmeladoviană, o adevărată gimnastică a penitenţei, ca bolnava să obosească, trăgîndu-l de păr şi lovindu-l cu capul de podea, cît mai puţin: „Ca să-i cruţe efortul, Marmeladov se tîra smerit în genunchi după ea". Chiar pe patul de moarte el e supus şi cuminte ca un copil în faţa Katerinei Ivanovna care pur şi simplu se răsteşte la muribund în felul ei caracteristic.

● Marmeladov introduce în roman tema „oamenilor sărmani", a „umiliţilor şi obiditilor". El aparţine categoriei acelora care ocupă în viaţă doar un „colţ", un „ungher" (şi în rai — citim în caietele la roman — Marmeladov s-ar fi mulţumit cu un „colţ", cu un „colţişor"). Nici măcar moartea nu pune capăt umilinţelor pe care trebuie să le îndure aceşti oameni din partea societăţii, a semenilor lor. „Iată praznicul tău!", i se adresează răposatului Katerina Ivanovna cînd Sonia e jignită în faţa tuturor de Lujin, autorul unei infame înscenări. Marmeladov are însă în acelaşi timp o dimensiune, o vocaţie religioasă. (Nu întîmplător personajul e fixat într-o plasă de aluzii biblice: uniforma de funcţionar şi-o vinde la cîrciuma de lîngă podul Egiptean, de la Sonia primeşte, ca să scape de mahmureală, 30 de copeici, uneia din fetiţele Katerinei Ivanovna i-a predat gramatica şi religia iar limbajul său înalt, emfatic poartă în chip vizibil amprenta tiparului evanghelic). Fostul funcţionar e un adept grotesc („Beau, ca să sufăr mai tare!") şi în acelaşi timp sublim („tu, negustorule, crezi poate că m-am veselit cu litra ta de vodcă? Durere, durere am căutat în fundul căniii, durere şi lacrimi, şi le-am găsit şi le-am sorbit cu nesaţ!") al filozofiei suferinţei. În discursul lui despre milă, despre mila oamenilor şi a divinităţii, culminaţia scenei din cîrciuma subterană (scenă-replică la „Pivniţa lui Auerbach" din Faust dominată de pseudo-minunile vrăjitoreşti ale lui Mefisto, de jerba multicoloră a vinurilor-văpaie) şi a întregului său monolog — arteziana biblică a romanului, Marmeladov e înzestrat cu o forţă de proroc. El vorbeşte „îmboldit de o vădită inspiraţie": prima iertare e acordată — în discursul personajului — Soniei. Apoi oratorul proclamă că Domnul îi va ierta şi pe păcătoşii de teapa lui, „fiindcă — li se explică „preaînţelepţilor", „celor cu minte multă" — nici unul din ei nu s-a crezut vrednic să fie primit". „Doamne, vie împărăţia ta!", cu aceste cuvinte se termină monologul lui Marmeladov care într-adevăr nu are nimic altceva de aşteptat. Pentru Semion Zaharîci, care nu are „măcar un loc pe lume unde să se poată duce", ca şi pentru fiica lui, Sonia, divinitatea reprezintă ultimul refugiu. Autentic personaj dostoievskian, Marmeladov nu este însă complet ‚curat' în faţa Domnului. Căci evocînd iertarea cerească el implicit o anticipează: nu se crede „vrednic să fie primit" dar ştie că totuşi va fi primit în ciuda împotrivirii celor „preaînţelepţi", a celor „deştepţi". Or, ceea ce îi absolvă în ochii divinităţii pe păcătoşi, meritul unic dar cu atît mai preţios, nestemata care înclină balanţa dreptăţii absolute în favoarea lor este tocmai autocondamnarea sinceră, resemnarea definitivă, lipsa totală de vanitate (iar în acest caz speranţa se leagă de vanitate). Este însă posibil ca Marmeladov să se considere chiar „vrednic să fie primit" socotindu-şi locul plătit cu suferinţa a cărei apologie o face. Un grăunte de orgoliu nu lipseşte din umilinţa cu care personajul aproape că se identifică. „Figura lui Marmeladov, conştient de decăderea lui morală dar în acelaşi timp încrezător în mila lui Hristos faţă de el şi de alţii ca el (...) este — se arată în ed. acad., vol. 7, p. 343 — psihologiceşte apropiată de cele din apocrife şi din legendele populare". Ca prototip al personajului, Grossman l-a propus, pe A. I. Isaev (m. 1855), soţul Mariei Dmitrievna Isaeva, ulterior soţia scriitorului.

⟨MARMELADOVA⟩, KATERINA IVANOVNA, Crimă şi pedeapsă. Cîteva date cu privire la trecutul provincial al eroinei pot fi, cu anume precauţie, desprinse din ceaţa amintirilor ei trandafirii, necontenit prelucrate. Cît şi din monologul lui Marmeladov, care îşi idealizează soţia. Despre oraşul T., despre casa părintească, plină de „veselie şi belşug", despre tatăl Ivan Mihailîci, consilier de curte şi cavaler al unui înalt ordin, avînd, deşi civil, grad de colonel („era aproape guvernator, nu mai avea decît un pas ca să ajungă la asta"), despre o bunică de la care rămăsese „o pană albă de struţ" păstrată „în ladă, ca un suvenir scump de familie" şi scoasă de acolo pentru „costumaţie" în scena de stradă a nebuniei Katerinei Ivanovna; „persoană cu educaţie", a fost crescută „în-

Scanned with OKEN Scanner

tr-un pension aristocratic" iar la terminarea şcolii „a dansat cu şalul în faţa guvernatorului şi a altor personalităţi oficiale, fapt pentru care a fost distinsă cu medalia de aur şi o diplomă de onoare" (îl informează pe Raskolnikov, cu prilejul întîlnirii lor din cîrciumă, Marmeladov, care se vede nevoit să adauge că medalia a fost de mult vîndută). Continuă apoi să danseze, ca într-un vis feeric, la balurile de la mareşalul nobilimii, unde este remarcată de prinţesa Bezemelnaia (care asistase la dansul cu şalul — adevărat punct de referinţă în biografia Katerinei Ivanovna, şi care — susţine eroina — „m-a binecuvîntat mai tîrziu cînd m-am măritat") şi mai ales de prinţul Şcegolski, kamerjunker, sosit tocmai atunci de la Petersburg. Prinţul îi face onoarea de a dansa cu ea „mazurca" şi „chiar a doua zi — îşi aminteşte (cu sau fără ghilimele ?) Katerina Ivanovna — a venit la noi să mă ceară în căsătorie". Cererea a fost respinsă însă „cu cele mai măgulitoare vorbe" şi cu explicaţia că inima ei „este dată de mult altuia". Despre primul soţ al Katerinei Ivanovna se ştiu puţine lucruri : era „ofiţer de infanterie", îl chema Mihail şi se pricepea să cînte romanţe (talent pe care şi l-a etalat mai ales în perioada logodnei). Ca să se mărite cu el Katerina Ivanovna a fugit de acasă. L-a iubit „nespus de mult" (recunoaşte Marmeladov) însă după căsătorie „el a început să joace cărţi, a fost dat în judecată şi din asta i s-a tras şi moartea". Epilogul acestui mariaj din dragoste nu a fost prea fericit : „Către sfîrşitul vieţii o bătea", dă informaţii în continuare Marmeladov, „dar nici dînsa nu se lăsa mai prejos, ştiu sigur şi chiar am documente (!)", adaugă al doilea soţ cu satisfacţia că au mai păţit-o şi alţii. După moartea ofiţerului, Katerina Ivanovna rămîne singură cu trei copii, „unul mai mic decît celălalt", în acel „judeţ îndepărtat şi sălbatic" în care se afla pe vremea aceea cu slujba şi Marmeladov. Renegată de familie şi „prea mîndră" ca să încerce să se împace cu ai săi sau să convieţuiască măcar cu oamenii din jur, văduva eşuează într-o mizerie „atît de neagră" încît se vede silită să accepte propunerea lui Marmeladov (căci nici ea „n-avea unde să se ducă"). Cu cea mai neagră mizerie Katerina Ivanovna se va reîntîlni însă la Petersburg, după mutarea lor în marele oraş, unde capul familiei se dedă din ce în ce mai mult viciului său şi rămîne din această cauză (de două ori) fără slujbă. Visul eroinei e să se reîntoarcă „în oraşul ei" (T.) şi să deschidă acolo „un pension aristocratic" împreună cu Sonia (aceasta ar ajuta-o „în toate") invitîndu-i să dea lecţii pe „profesorii de liceu" din localitate, în frunte cu „francezul Mangau", „un bătrînel respectabil" ● Înzestrată cu „un suflet mare, plin de sentimente nobile", „veselă" şi „îngăduitoare" de felul ei dar înăsprită de insuccese şi din această pricină uneori „nedreaptă", mîndră, voluntară, înflăcărată, dîrză, Katerina Ivanovna este un fel de stihie, o forţă în desfăşurare. Ipostaza ei caracteristică este prin excelenţă dinamică : „de îndată ce avea o clipă liberă, umbla dintr-un colţ într-altul al odăiţei, de la fereastră la sobă şi înapoi, cu braţele încrucişate pe piept, vorbind singură şi tuşind" : „Umbla de colo pînă colo prin odaia aceea strîmtă, cu braţele strînse la piept, cu buzele arse şi răsuflarea scurtă şi grea. Ochii îi străluceau ca de friguri, dar privirea era aspră şi fixă". Stilul vorbirii şi gesticulaţiei acestui personaj care se manifestă numai prin elanuri e brusc, şi uneori brutal. Eroina se repede asupra lui Marmeladov, se avîntă în marea bătălie din jurul mesei de praznic, năvăleşte cu copiii în stradă. Este, după cum o defineşte soţul ei Marmeladov, „o doamnă ce se aprinde uşor", „neînduplecată". Un cuvînt batjocoritor, care îi scapă la mînie, o împinge pe Sonia, fiica ei vitregă, în braţele desfrîului. Şi totuşi nimic n-o ofensează şi n-o înfurie mai mult decît o jignire adusă Soniei. Se răsteşte la soţul ei muribund ca la un copil neascultător dîndu-i în acelaşi timp, cu devotament şi pricepere (căci „nu era dintre femeile care leşină uşor"), deşi avea literalmente faţa scăldată în lacrimi, toate îngrijirile necesare. E atitudinea care ne-o redă poate cel mai bine, cu acea privire înlăcrimată şi încărcată de tristeţe dar totodată severă cu care îl fixează pe Marmeladov în ultimele lui clipe de viaţă. Cu pretenţii aristocratice mai mult sau mai puţin justificate şi la cei treizeci de ani ai ei grav bolnavă („în iarna asta ea a răcit şi a început să scuipe sînge", mărturiseşte Marmeladov, care nu e cu totul străin de această poveste), Katerina Ivanovna munceşte ca o roabă „din zori pînă în seară" (şi uneori şi de cu seară pînă în zori) : „spală, freacă, curăţă copilaşii, fiindcă din tinereţe a fost învăţată cu curăţenia". Chiar în această postură de Cenuşăreasă eroina rămîne însă ceea ce este : „O doamnă plină de mărinimie" (deşi uneori „nedreaptă"), o regină exilată în mediul „oamenilor sărmani", al „umiliţilor şi obidiţilor". De aici lipsa ei de vulgaritate chiar în scenele de scandal, de aici ţinuta mîndră, orgolioasă, sfidătoare (sfidătoare pînă şi faţă de divinitate), de aici credulitatea şi naivitatea de copil, de aici convingerea că drumul spre mărimile pămîntului, pînă la ţar, îi este deschis, de aici în fine exagerările, mitomania, fanteziile menite să ‚corecteze' oamenii şi realităţile în mijlocul cărora trăieşte în sensul unui ideal sufletesc înnăscut : „Are sufletul curat. Ea crede că trebuie să fie dreptate peste tot şi o cere... chiar dacă

Scanned with OKEN Scanner

ai pune-o la chinuri, ea n-o să facă un lucru nedrept. Nu vede că nu pot fi toate lucrurile după dreptate şi se supără... Ca un copil, ca un copil! E dreaptă, dreaptă!", îi pledează cauza Sonia într-o discuţie cu Raskolnikov. Katerina Ivanovna este, structural, o schilleriană exaltată, înverşunată, fanatică, o bacantă a idealismului: dorea „cu atîta furie (s.a.) ca toată lumea să trăiască în pace şi bucurie şi să nu cuteze (s.a.) să trăiască altfel, încît cea mai mică disonanţă, cea mai infimă abatere o aduceau într-o stare de frenezie şi nu era nevoie decît de o clipă ca, după cele mai strălucite speranţe şi fantezii, să înceapă deodată să blesteme soarta, să rupă şi să spargă tot ce-i cădea în mînă şi să se dea cu capul de pereţi". Lupta cu proza existenţei îi relevă eroismul: „Katerina Ivanovna nu era o fiinţă pe care s-o frîngă nevoile; împrejurările puteau s-o doboare fiziceşte, dar s-o frîngă moral, adică s-o sperie şi să-i supună voinţa, nu." Iluziile ei se risipesc, ca şi în cazul lui Don Quijote, de abia în pragul morţii: „A crăpat gloaba", ultimele cuvinte ale văduvei lui Marmeladov sînt de fapt primele perfect lucide, rostite cu o dezabuzare amară, sarcastică. Apariţie magnifică, personaj extraordinar de viu, de ‚adevărat', Katerina Ivanovna reflectă trăsături ale Mariei Dmitrievna Dostoievskaia, prima soţie a scriitorului, decedată la 15 aprilie 1864, „cea mai cinstită, cea mai nobilă şi mai generoasă femeie", după caracterizarea lui Dostoievski; „a fost o femeie înzestrată în cel mai înalt grad cu un suflet sublim şi entuziast — va mai afirma scriitorul despre M. D., fostă Isaeva. A ars, se poate spune, în focul acestui entuziasm, al năzuinţei spre ideal. Idealistă a fost în înţelesul deplin al cuvîntului — da! — şi curată, şi naivă în acelaşi timp întocmai ca un copil".

〈MARMELADOVA〉, POLINA MIHAILOVNA (POLEA), Crimă şi pedeapsă. Cel mai mare dintre copiii în număr de trei şi toţi din prima căsătorie, ai Katerinei Ivanovna (Marmeladov fiindu-le deci tată vitreg). De „vreo nouă ani, năltuţă şi subţire ca un chibrit", Polea este în acelaşi timp ajutoarea mamei şi ocrotitoarea fraţilor mai mici. În vremea din urmă devenise, şi fetiţa se străduia să fie la înălţimea acestui rol, ‚confesoarea' Katerinei Ivanovna, care luase obiceiul de a i se adresa ori de cîte ori îşi amintea despre trecut. Marmeladov, „al doilea tătic al nostru", după cum spune Polea, o învaţă „gramatica şi religia" iar mama îşi propune să-i predea franceza. Dintre toţi, cel mai mult o iubeşte pe Sonia Marmeladova, sora ei vitregă, al cărei emisar în faţa lui Raskolnikov acceptă cu entuziasm să fie (Partea a doua, VII). Plecînd de la Marmeladovi după ce asistase la agonia şi moartea lui Semion Zaharîci eroul este ajuns din urmă pe scară de Polea care, din însărcinarea surorii mai mari, îi cere binefăcătorului familiei numele şi adresa. În compoziţia romanului fetiţa Katerinei Ivanovna este o verigă între Sonia şi Raskolnikov şi chiar un substitut anticipator al fiicei lui Marmeladov. Din prima clipă Polea îl îndrăgeşte pe Raskolnikov şi promite „cu înflăcărare" să se roage pentru el: „— Polecika, eu mă numesc Rodion; roagă-te uneori şi pentru mine — spune: «iartă şi pe robul tău Rodion», mai mult nimic. — Toată viaţa mea am să mă rog pentru dumneata, — zise cu înflăcărare fetiţa şi deodată începu să rîdă, se repezi la el şi-l strînse tare-tare în braţe". Ceilalţi fraţi ai Polinei sînt Kolea, un băieţel de şapte ani care în scena spovedaniei muribundului Marmeladov se închină cu rîvnă şi seriozitate de copil cuminte ce ştie să-şi găsească însă şi tainice compensaţii („cu genunchii goi pe podea, îşi ridica măsurat mînuţa, îşi făcea cruce şi bătea mătănii izbindu-se cu fruntea de duşumea ceea ce se vede că îi făcea o deosebită plăcere") şi Lida (Lidocika), numită de autor şi Lenea, o fetiţă de şase ani. Lida fusese favorita lui Marmeladov şi ştia să cînte „Cătunelul" (în textul tipărit în revistă i se atribuiau celui mai mic dintre copiii Katerinei Ivanovna crize asemănătoare epilepsiei; aceste crize dispar din textul romanului publicat în volum dar Lida / Lenea rămîne totuşi „bolnavă"). Marmeladov „îi aducea bomboane" şi o prefera celorlalţi „fiindcă e micuţă şi bolnavă", explică lui Raskolnikov ‚matura' Polea. În episodul spectacolului de stradă improvizat de Katerina Ivanovna, lui Kolea şi Lidiei, costumaţi aproximativ, le revine obligaţia „să joace" în timp ce Polea urma „să cînte". Intimidaţi de lumea care se adunase din curiozitate, speriaţi de „purtarea neobişnuită" a mamei lor şi de apariţia unui sergent, fraţii mai mici, solidari din instinct în faţa primejdiei, „se apucară de mîini, de parcă s-ar fi înţeles de mai nainte, şi o luară la goană". Ca soră mai mare Polea aleargă după ei şi îi aduce înapoi dar spectacolul e definitiv ratat. Katerina Ivanovna, care încercase şi ea să fugă după copii, dar se împiedicase şi căzuse pe caldarîm, are o puternică hemoptizie. Murind, ea îşi încredinţează copiii Soniei, care oricum nu putea face prea mult pentru ei. Lida, Kolea şi Polea (pe care altfel o aştepta destinul Soniei, după cum anticipează necruţător Raskolnikov) sînt salvaţi însă în mod neaşteptat de Svidrigailov. Acesta depune pe numele fiecăruia dintre ei un capital de 1500 de ruble şi obţine admiterea lor în „nişte orfelinate foarte bune". Chitanţele banilor depuşi sînt înmînate de Svidrigailov Soniei, care îi şi duce pe copii la „o bătrînică", „o veche prietenă de a mea şi epitroapă a nu ştiu cărui orfelinat" (după cum o recomandă Svidrigailov). Calvarul Marmeladovilor se în-

Scanned with OKEN Scanner

cheie cu o notă idilică, desprinsă parcă din iluziile şi speranţele de o viaţă ale Katerinei Ivanovna. Dreptatea la care ea visase zadarnic se înfăptuieşte într-un fel pentru copiii ei.

〈MARMELADOV〉, KOLEA, Crimă şi pedeapsă, v. la cea de mai sus.

〈MARMELADOVA〉, LIDA (LIDOCIKA), numită şi LENEA, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, P.M.

MARMELADOVA, SOFIA SEMIONOVNA (SONIA), Crimă şi pedeapsă. Fiica din prima căsătorie a lui Marmeladov, unicul copil al acestuia. N-a învăţat „mai nimic", neavînd decît un „pic de cultură". În urmă cu patru ani tatăl ei a încercat să-i dea lecţii de geografie şi istorie (dar s-a oprit la Cirus, regele Persiei) ; mai tîrziu a citit „cîteva romane" şi, „cu ajutorul domnului Lebeziatnikov", Fiziologia lui Lewes (una din cărţile de căpătîi ale nihiliştilor anilor '60). Se poate afirma că lecturile determină existenţa eroinei, prefigurînd coordonatele evoluţiei sale. Cirus e nu numai un personaj istoric, ci şi unul biblic ; romanele pe care le citeşte ca orice fată tînără sînt probabil de dragoste iar manualul de fiziologie o pregăteşte parcă pentru profesiunea pe care va fi silită s-o îmbrăţişeze. În caietele la Crimă şi pedeapsă Sonia Marmeladova citeşte o carte despre vieţuitoarele mărilor (împrumutată tot de la Lebeziatnikov). E o lectură care îi reliefează credinţa (peştele fiind, în primele secole ale creştinismului, un simbol al lui Iisus) şi în acelaşi timp, dimpotrivă, o lectură, am putea spune, de încercare a credinţei, universul marin, în care domneşte legea zoologicului pur, excluzînd prin ciudăţenia lui monstruoasă, mai mult decît oricare altul, prezenţa divinităţii. Avea 14 ani cînd tatăl ei, văduv, se căsătoreşte cu Katerina Ivanovna. Mama vitregă, deşi „personificarea mărinimiei", este „o fiinţă irascibilă" ; o face de aceea uneori să sufere pe Sonia reproşîndu-i că e leneşă şi nu cîştigă destul. Dar — după cum întreabă Marmeladov (întrebare retorică) — „mult poate oare să cîştige o fată săracă şi cinstită muncind cinstit ?" O vreme Sonia se ocupă cu croitoria (fiind, cum ar spune Eminescu, „cusătorească") însă fără spor căci se întîmplă ca unii clienţi să nu-i plătească şi chiar să o alunge bătînd din picior şi azvîrlindu-i cuvinte urîte (aşa cum procedează de pildă, pretextînd că „gulerul n-a fost croit pe măsură şi e strîmb", consilierul de stat Klopstock, Ivan Ivanovici, căruia tînăra fată i-a cusut „şase cămăşi de olandă"). Cum Daria Franţevna, „o femeie stricată, binecunoscută de poliţie" îi pusese mai de mult gînd rău (trimiţîndu-i chiar de vreo trei ori vorbă prin Amalia Ivanovna Lieppewehsel, gazda Marmeladovilor), într-o seară, îndemnată şi de sarcasmele Katerinei Ivanovna, Sonia se duce şi se vinde pentru treizeci de ruble (aluzie evanghelică). Apoi, „din vina unor persoane răuvoitoare şi a unei împrejurări neplăcute (neelucidată de autor, n.n.), la care a contribuit şi Daria Franţevna, pentru că, pretindea ea, nu i s-a arătat respectul cuvenit", este silită „să-şi scoată condicuţă" şi să se despartă de familia ei, mutîndu-se în altă locuinţă. De remarcat că (în afara principalului vinovat : Marmeladov) toţi cei vinovaţi în mod direct sau indirect de căderea Soniei (căci vorbele Katerinei Ivanovna fuseseră spuse la mînie, din deznădejde) : consilierul de stat Klopstock, Daria Franţevna şi Amalia Ivanovna Lieppewehsel sînt de origine germană. Potrivit concepţiei scriitorului (nelipsit, după cum se ştie, de unele prejudecăţi xenofobe) Sonia este în chip simbolic victima capitalismului importat în Rusia din Occident, introdus în ţară de străini. Un refugiu în viaţa cumplită pe care o duce (gîndul sinuciderii nu i-a fost necunoscut !) îl constituie pentru eroină prietenia cu Lizaveta, viitoarea victimă întîmplătoare a lui Raskolnikov, o prostituată de ocazie şi ea, cu care schimbă crucile şi împreună cu care citeşte din Biblie. La sfîrşitul romanului se pregăteşte (banii dăruiţi de Svidrigailov îi dau această posibilitate) să urmeze convoiul arestaţilor. În oraşul siberian unde se află fortăreaţa în a cărei temniţă e închis Raskolnikov, Sonia revine la prima ei îndeletnicire (croitoria), găseşte protecţie şi ajută la rîndul ei pe cei (rude, soţii, ibovnice) care se interesează de soarta ocnaşilor. Aceştia o îndrăgesc pe „Măicuţa Sofia Semionovna, măicuţa noastră scumpă, dragă". ● La 18 ani Sonia mai părea o fetiţă : „blondă, mică şi slabă, dar destul de frumuşică", „tăcută din fire", cu „un obrăjor palid", cu „un glăscior blajin" şi cu „nişte ochi albaştri minunaţi" ce dădeau feţei „o expresie de bunătate atît de mare şi de candidă" („Nu pe pămînt, colo sus... sînt asemenea ochi care...", se extaziază Marmeladov, evocîndu-şi fiica), este mereu „parcă puţin speriată", degajă — paradoxal, mai ales în rarele ei clipe de mînie — o impresie de fiinţă firavă, fragilă şi vulnerabilă. Apărîndu-şi de pildă odată mama vitregă împotriva presupunerilor răutăcioase ale lui Raskolnikov se înfurie (extraordinară observaţie !) „întocmai cum s-ar înfuria un canar sau o altă păsărică măruntă". Deşi „lipsit de apărare", „acest copil — după cum arată Romano Guardini — nu este slab". I se supune tocmai cel care refuzase să se supună legilor morale, oamenilor şi divinităţii. Din prima clipă (adică din clipa în care află) Sonia îi indică lui Raskolnikov calea pe care acesta va merge în cele din urmă şi pe care înainte de a-l însoţi în Siberia ea îl escor-

Scanned with OKEN Scanner

tează pur şi simplu. De la primii paşi pe care îi face pe drumul căinţei (spre secţia de poliţie, drum ce trece prin piaţa Sennaia, locul penitenţei publice) eroul zăreşte „năluca" Soniei, pierdută în mulţime, dar urmărindu-l de la distanţă fără a-l scăpa o clipă din ochi. Tot ea îl aşteaptă la ieşirea din secţie şi îl obligă prin prezenţa şi prin privirea ei pe Raskolnikov (care nu reuşise de prima oară să spună ceea ce trebuia să spună) să se întoarcă şi — de această dată — să-şi mărturisească crima. Sonia („Blînda Sonia") este gardianul lui spiritual (dar cleştele în care îl ţine strîns nu e din această cauză mai puţin redutabil) de pînă la arestare. Forţa eroinei este pusă şi mai viu în lumină de faptul că Raskolnikov i se supune Soniei nu din convingere (în momentul în care se predă, în perioada procesului şi chiar, o vreme, la ocnă el doar simulează — sau mai bine zis imită fără să vrea — căinţa, continuînd în realitate să creadă în justeţea „teoriei" sale) ci dintr-un fel de încredere oarbă. Criminalul care evită pe oamenii cei mai apropiaţi (mamă, soră, prieten) este atras spre tînăra femeie decăzută ca de un magnet, se îndreaptă spre ea — citäm din caietele la roman — „ca spre providenţă". Şi tot în Caiete, adresîndu-se Soniei, eroul recunoaşte : „Ты теперь моя повелительница" (de la vb. повелевать = a porunci). „Tu eşti acum învingătoarea mea". Forţa Soniei este sugerată şi de urarea lui Svidrigailov, care la despărţire îi doreşte să trăiască „mult" („o să mai aibă şi alţii nevoie de dumneata"). Or, longevitatea, fie ea doar anticipată la modul optativ, este întotdeauna la personajele lui Dostoievski (vezi cazul Adolescentului — Arkadi Dolgoruki sau cel, mai apropiat, al lui Raskolnikov însuşi) un semn al omului protejat şi selecţionat de divinitate, al predestinării în vederea unor mari fapte. ● Forţa Soniei Marmeladova provine din marea ei capacitate de dăruire. Îi este proprie, după caracterizarea lui Romano Guardini, „le génie de la sympathie au destin d'autrui, sans la moindre revendication personnelle, sans le moindre mélange d'orgueil", deţine „le don absolu". Se dezonorează „din caritate" (D. Merejkovski), ca să-şi salveze familia din ghearele mizeriei. Nu adresează vreun cuvînt de reproş nici mamei vitrege cînd îi aduce cele treizeci de ruble — preţul infamiei comise împotriva ei însăşi —, nici tatălui denaturat cînd îi înmînează cele treizeci de copeici (obsesia aceleiaşi cifre !) ca să se lecuiască de mahmureală după cinci zile de beţie. „Mai degrabă ţi-ar da ea ţie, neghiobule !", îi spune Katerina Ivanovna lui Lujin, cînd acesta îi aduce fetei acuzaţia (într-adevăr absurdă, pentru că Sonia nu ia nimic de la alţii, ci dă mereu de la ea) de furt. Toate gesturile şi faptele ei decurg din acea „compătimire nesăţioasă (s.a.)" de care vorbeşte scriitorul. E gata să-şi dea viaţa pentru Raskolnikov nu numai pentru că îl iubeşte din prima clipă ca femeie (după prima lui vizită la ea Sonia îl visează toată noaptea şi niciodată ca în acest vis relaţia dintre ei nu aminteşte mai puternic de relaţia dintre înger şi demon : „îl visa pe el, pe el... cu obrazul lui palid, cu ochii scăpărători") ci şi pentru că îşi asumă fără cea mai mică ezitare, aşa cum îşi asumase pînă atunci suferinţele altora (căci pentru acest personaj a da înseamnă a lua în sens de a-şi asuma), tragedia criminalului pe care îl iubeşte şi într-un sens mai larg, cu adevărat uman, „passionnément désintéressé" (Paul Evdokimov). Cel mai insignifiant refuz declanşează de aceea în conştiinţa eroinei chinuitoare remuşcări. Ziua în care a fost „crudă" nevoind să-i citească tatălui ei dintr-o carte împrumutată de la Lebeziatnikov şi să-i dăruiască mamei vitrege nişte „guleraşe" şi „manşetuţe" care plăcuseră mult Katerinei Ivanovna nu i se şterge din amintire. Personajul îşi trage forţa şi din numele pe care-l poartă (Sofia), aluzie — după cum se arată în ed. acad., vol. 7, pag. 343 — la stihia înţelepciunii înalte ascunsă falşilor înţelepţi dar revelîndu-se sufletelor curate ; „am să înţeleg cu sufletul", îi promite Sofia eroului şi într-adevăr ea înţelege esenţialul : că „aritmetica" nu poate fi acceptată în morală şi că „nu este pe lume un om mai nefericit" ca Raskolnikov. Îndemnul pe care i-l adresează acestuia de a se preda vine dintr-o adîncă şi pătrunzătoare cunoaştere a sufletului uman. Altfel „cum ai să trăieşti ?", îl întreabă ea, vrînd de fapt să spună că altfel nu se poate trăi. ● Sonia este „figura limită cea mai paradoxală şi cea mai îndrăzneaţă a castităţii" (Paul Evdokimov). „Spune-mi (...) cum poate această ruşine şi această murdărie să se îmbine în sufletul tău cu sentimente atît de opuse, cu sentimente atît de sfinte ?", o interoghează avid Raskolnikov, care constată că „prostituţia o atinsese numai mecanic" şi că „nici o picătură de desfrîu nu-i pătrunsese încă în suflet". Ceea ce se întîmplă cu Sonia, prostituata fără trup, femeia de consum fără fiziologie, aparţine miracolului : viciul o atinge tot atît de puţin ca văpaia din cuptorul încins pînă la roşu pe tinerii evrei pedepsiţi de Nabucodonosor (Ce-i drept, această, ‚imunitate' s-ar putea datora şi faptului — explicaţia e strecurată de scriitorul realist în text — că Sonia e încă foarte nouă în meserie. Din monologul lui Marmeladov se poate deduce că el s-a dus la superiorul său ca să-l roage să-l reprimească în slujbă „A doua zi dimineaţă" după ce fiica lui se vînduse. Or, ştim cu precizie — din aceeaşi sursă — că audienţa la excelenţa sa

Scanned with OKEN Scanner

a avut loc în urmă cu „cinci săptămîni" — în raport cu prima zi a prezentului acțiunii). Este însă oricum evident că în concepția scriitorului Sonia se află sub protecția divinității (acestea sînt datele personajului și ele nu pot fi modificate oricît am fi în dezacord cu opiniile scriitorului). „Ce-aș fi fără Dumnezeu", spune în șoaptă dar „cu tărie" eroina și întrebată ce face Dumnezeu pentru ea răspunde unui Raskolnikov din ce în ce mai convins că are în fața sa o nebună : „Îmi dă tot !" (Din acest punct de vedere Sonia e un posibil reflex al tînărului Dostoievski însuși. Cînd Raskolnikov îi spune că „poate nici nu există Dumnezeu" pe fața eroinei „toți mușchii i se contractară dureros". Din Jurnalul scriitorului (1873) rezultă că Dostoievski avea o fizionomie a suferinței la fel de elocventă cînd Bielinski îl ataca pe Hristos). Că Sonia Marmeladova este (repetăm : în concepția autorului) o aleasă reiese și din strania întîmplare pe care ea i-o relatează în treacăt lui Raskolnikov (sau mai bine zis pe care acesta o ascultă în treacăt, fără a-i acorda prea multă atenție). Făcîndu-și într-o zi, după moartea lui Marmeladov, obișnuita plimbare profesională pe stradă, eroinei i se năzare că-și vede tatăl : „Mergeam pe stradă și acolo, în colț, pe la zece, mi s-a părut că merge în fața mea. Parcă era el. Am vrut chiar să mă duc la Katerina Ivanovna..." (ca să-i dea de veste probabil). Sonia (nu întîmplător ea stă cu chirie la Kapernaumov, nume amintind de localitatea evanghelică Capernaum, unde Iisus a făcut primele sale minuni) pare pe punctul de a săvîrși ea însăși minunea „învierii lui Lazăr" pe care i-o va citi lui Raskolnikov cu „un sentiment uriaș de triumf", dar din prea multă modestie renunță. Prototipuri : Antigona, personajul Ann din Confesiunile unui opioman englez ale lui De Quincey.

MASLOV (tată și fiu), Frații Karamazov, v. la Gorstkin.

MATRIONA, Idiotul, v. la Ivolghina, N. A.

MATRIONA, Idiotul, v. la Terentiev, I.

MATRIONA, Frații Karamazov. Una din cele două servitoare ale Grușenkăi, îndeplinind slujba de bucătăreasă ; „bătrînă de tot, bolnavă și aproape surdă" este numită în roman cînd bunica (Cartea a opta, III), cînd mama (Cartea a unsprezecea, I) Feniei, cealaltă servitoare a Grușenkăi (judecînd după vîrsta ce i se atribuie — e „bătrînă de tot" — ar trebui să fie bunica fetei). Asistă la cele două incursiuni în bucătăria lor ale lui Mitea Karamazov, care o căuta pe Grușenka (a treia zi a acțiunii, seara crimei), prima oară doar „buimăcită" dar cînd ‚atacul' se repetă țipînd alături de Fenia și speriindu-se tare : „Bătrîna bucătăreasă sărise în picioare și se zgîia la el (la agresor, n.n.) cu o privire rătăcită, ca o nebună". Matriona, pe care Grușenka „o adusese din casa părintească" și care reprezintă ultima legătură a eroinei cu familia ce o repudiase, este sursa — citată ca atare în roman — a admirabilei povești -suspens despre „firul de ceapă" al caritații fragile ce poate duce în principiu și ea la mîntuire (mîntuire ratată totuși pînă la urmă aici, în cazul particular evocat). Povește pe care Grușenka o învățase de la bătrîna bucătăreasă pe cînd era „fetiță mică" și pe care o spune lui Aleoșa și lui Rakitin, precum urmează : „A fost odată ca niciodată o femeie rea și amarnică la suflet. Și femeia aceea a făcut cît a făcut umbră pămîntului și, împlinindu-i-se sorocul, a murit. Și murind n-a lăsat după ea nici o faptă bună. Dracii au pus atunci gheara pe ea și au aruncat-o în iazul de foc. Iar îngerul ei păzitor sta pe mal și-și tot frămînta mintea : «Oare ce faptă bună o fi săvîrșit în viața ei ca să pot pune o vorbă bună pentru ea la Dumnezeu ?». Și, aducîndu-și aminte, se duce el și-i spune lui Dumnezeu : «A smuls din grădină un fir de ceapă și l-a dat de pomană, a miluit o biată femeie săracă». «Ia firul cela de ceapă, zice Dumnezeu, și dă-i-l să se agațe de el, și pe urmă caută s-o tragi afară. Dacă izbutești s-o scapi, să vină aici, în rai, iar dacă s-o rupe firul de ceapă să rămînă unde se află acum». Îngerul a coborît degrabă în iad și, întinzîndu-i firul de ceapă, a zis : «Apucă-te vîrtos de el, femeie, și eu am să te scot afară». Și a început să tragă binișor, binișor de fir, pînă ce a scos-o aproape toată din iad. Dar ce să vezi : ceilalți osîndiți, cînd au prins de veste că îngerul vrea s-o scape, s-au agățat care mai de care de ea, să-i tragă și pe ei afară. Scorpia de femeie însă, haină cum era la suflet, a început să dea din picioare și să urle : «Pe mine vrea să mă scoată, nu pe voi, ceapa-i a mea, nu a voastră !» Nici n-a apucat să termine și firul de ceapă s-a rupt. Femeia a căzut înapoi în iad și arde și acum în focul gheenei. Îngerul a izbucnit în plîns și a plecat."

MATRIOȘA, Demonii. Cea mai acuzatoare dintre victimele lui Stavroghin, numele ce marchează, ca un fier roșu, vinovăția eternă, de neșters a eroului : „nu poate să existe o crimă mai atroce, mai teribilă, decît aceea pe care ați comis-o", pune verdictul Tihon. Referindu-se la consecințele fărădelegii sale Stavroghin însuși presimte că „niciodată nu voi putea să mă simt nobil, nici pe pămînt, nici într-o altă viață, niciodată". Personajul, „o blondă palidă cu pistrui" ce „împlinea aproape doisprezece ani", cu „ceva

Scanned with OKEN Scanner

foarte copilăros şi calm, extrem de blînd şi calm" în fizionomie, apare exclusiv în „spovedania lui Stavroghin" (capitolul La Tihon, publicat postum) şi se leagă de perioada aşa numit obscură a biografiei lui Nikolai Vsevolodovici. Prin anii 186..., ca ofiţer în retragere acesta ducea la Petersburg o viaţă de desfrîu, în care de altfel nu găsea plăcere. Ca să se poată, totuşi, desfăşura la anvergura curiozităţii sale demonice şi a dorinţei de a experimenta, închiriase trei apartamente. În primul — „apartamentul meu principal" — locuia împreună cu o servitoare care avea grijă de menajul lui : „Era o casă mobilată, unde se respira un miros urît de mîncare, întotdeauna plină de lume : mici funcţionari, amploaiaţi fără slujbă, doctori fără clientelă, tot felul de polonezi, întotdeauna atenţi faţă de mine. Îmi amintesc de tot — va povesti mai tîrziu Stavroghin în Spovedania sa. Trăiam în această Sodomă foarte solitar, solitar în interior, dar întotdeauna înconjurat de o bandă zgomotoasă de «camarazi», extrem de devotaţi şi care mă adorau aproape, din cauza portmoneului meu. Cred că făceam cu toţii multe mîrşăvii ; ceilalţi chiriaşi chiar se temeau de noi, adică ei continuau să fie politicoşi în ciuda ştrengăriilor şi prostiilor noastre, uneori chiar de neiertat." În aceeaşi casă locuia, împreună cu fratele ei, şi Maria Timofeevna Lebeadkina, care va deveni — „în faţa legii" — soţia lui Stavroghin. Dintre ceilalţi chiriaşi mai e numit doctorul Dobroliubov, „un om sfîrşit, fără slujbă, cu o familie numeroasă", autorul unei replici care îi satisface din plin vanitatea. La întrebarea lui Stavroghin (care suferea de plictiseală) dacă „nu există niscaiva picături pentru a excita energia civică", doctorul răspunde : „Pentru a excita energia civică nu există cred, dar în ce priveşte energia criminală, s-ar găsi poate" ; „această glumă îi făcu mare plăcere" — îşi aminteşte Nikolai Vsevolodovici, care reflectează : „De fapt, dacă oamenii (inclusiv, se înţelege, sărmani, umiliţii şi obidiţii, n.n.) n-ar fi mulţumiţi de ei înşişi, nimeni n-ar voi să trăiască". În al doilea apartament primea pe o doamnă care îl iubea, iar în al treilea pe camerista acesteia, Nina Savelievna (plănuia ca într-o zi să se amuze făcîndu-le să se întîlnească la el). Apartamentul din urmă era situat „într-o casă mare, pe strada Gorohovaia" (pe care în romanul Idiotul locuiau Rogojinii — o stradă a crimei în Petersburgul lui Dostoievski) şi consta de fapt dintr-o singură încăpere, subînchiriată la etajul patru de la „nişte mici-burghezi ruşi" (cărora nu le mai rămăsese decît o odaie foarte mică). Bărbatul, conţopist pe undeva, pleca de dimineaţă şi nu se întorcea decît noaptea. Femeia, în vîrstă de 40 de ani, Stefanida (Mihailovna) repara haine vechi şi ieşea deseori din casă să-şi ducă lucrul la clienţi. Matrioşa e unicul lor copil. Făcea curat în cameră şi îl servea pe Stavroghin. Mama îşi iubea fiica pe care însă, totuşi, „aşa cum e obiceiul la aceşti oameni", „o bătea des şi o înjura". Odată fetiţa e pedepsită pe nedrept, din cauza dispariţiei unei cîrpe. Cînd aceasta fu găsită mai tîrziu „nu vru să pronunţe nici un cuvînt de reproş şi rămase tăcută". Altădată e biciuită pînă la sînge sub privirile chiriaşului lor, şi direct din pricina acestuia. Nemaigăsindu-şi într-o zi briceagul (de care nici nu se folosea măcar) Stavroghin reclamă faptul proprietăresei. Furioasă că-şi bătuse copilul nevinovat (pentru acea cîrpă), mama nu scapă acum prilejul să se răzbune, din plin, pe Matrioşa. După „execuţie" (pe care fetiţa o suportase fără să ţipe ; „dar la fiecare lovitură hohotea straniu" — îşi va aminti călăul ei), păgubaşul descoperă din întîmplare briceagul rătăcit „pe pat, sub cuvertură". În loc să clarifice imediat lucrurile, Stavroghin ascunde obiectul în buzunarul jiletcii şi odată ajuns în stradă îl aruncă pe furiş („pentru ca nimeni să nu ştie nimic"). Întreaga întîmplare are un caracter simbolic şi anticipator. Această primă „laşitate" faţă de Matrioşa o pregăteşte pe a doua, şi mai mare, îi sugerează vinovatului „o idee" (ideea atentatului !) care — spune el — „îmi trecu brusc prin minte şi mă arse ca un fier roşu ; am reflectat îndelung asupra ei". De la idee la faptă se scurge cam o săptămînă (răstimp în care Stavroghin „reflectează"). El comite atentatul asupra Matrioşei într-o după amiază de iunie : fetiţa rămăsese singură în casă (tatăl era ca de obicei la birou iar mama tocmai plecase cu „un pachet mare" la vreunul din clienţi), întregul imobil, plin de meşteşugari, răsuna de „zgomotul ciocanelor şi al cîntecelor". Aceeaşi atmosferă de contrast, de calm estival, toropitor şi de hărnicie patriarhală, idilică — atmosferă creată şi în romanul Crimă şi pedeapsă în cîteva din momentele de mare tensiune ale cărţii — va domni şi în ziua sinuciderii Matrioşei (cu deosebirea că atunci va exista şi un ‚solist', un „ucenic croitor" care „cînta din răsputeri (...) lîngă fereastra lui"). Între timp Nikolai Vsevolodovici continuase s-o întîlnească pe Nina Savelievna, pe care proprietăreasa o simpatiza şi obişnuia s-o trateze cu o ceaşcă de cafea, iar fetiţa se îmbolnăvise şi delira noapte de noapte, rostind cuvinte îngrozitoare, după cum îi povesteşte mama ei lui Stavroghin interesat să ştie ce anume spune Matrioşa. Cum însă aceasta, care are deja conştiinţa acută a păcatului săvîrşit, strigase doar că „L-am omorît pe Dumnezeu", corupătorul se arată dispus să cheme un medic (pe care însă mama îl refuză). În ziua deznodămîntului (erau din nou numai ei doi) Stavroghin o tortu-

Scanned with OKEN Scanner

rează pe Matrioşa prin tăcere, nevorbindu-i mai bine de o oră. Fetiţa, la rîndul ei, nu-i adresează nici ea cuvîntul, nici chiar atunci cînd se dă jos din pat (era încă bolnavă) şi se apropie de el, fixîndu-l cu ochii „măriţi" : „Ea începu să clatine capul aşa cum fac oamenii foarte naivi şi care nu au maniere, cînd adresează cuiva un reproş ; apoi îşi ridică brusc pumnişorul şi mă ameninţă cu el de departe — continuă să povestească Stavroghin în Spovedania sa. În primul moment acest gest mi se păru ridicol, dar nu am mai fost în stare să-l suport mai departe ; mă ridicai brusc şi mă apropiai de ea, îngrozit. Faţa ei exprima o desperare greu de văzut la o fiinţă atît de mică ; continua să mă ameninţe cu pumnul (gest copilăresc şi totodată subconştientă aluzie falică, n.n.) şi să clatine capul în semn de reproş." Speriat, Stavroghin începe acum să-i vorbească „foarte încet", „cu prudenţă", chiar „cu blîndeţe", dar e prea tîrziu. Cînd Matrioşa iese din cameră Stavroghin ştie şi unde se duce şi de ce. Rămîne cu toate acestea, în odaie, în aşteptare, contemplînd la un moment dat „mişcările unui minuscul păianjen roşu pe o frunză de muşcată" (Într-un Dictionnaire du Diable păianjenul este trecut printre „bêtes démoniaques"...). De abia după o jumătate de ceas, la plecare, după ce aruncă o privire atentă prin încăpere ca să se convingă că n-a lăsat nici o urmă, se apropie de mica dependinţă în care o zărise dispărînd pe Matrioşa şi vede exact ceea ce se aştepta să vadă (copila se spînzurase). Cînd trimisă de mama Matrioşei, „fiica portăresei" (o fetiţă şi ea) vine la locuinţa lui principală să-l anunţe de nenorocirea prea bine ştiută de el, Stavroghin se întoarce în casa din strada Gorohovaia cu aerul unui om surprins de o întîmplare care nu-l priveşte însă în mod direct. Nici o bănuială nu planează asupra lui. Nu va fi deranjat nici de poliţie, nici de remuşcări, pe care le alungă ca pe un stol de păsărele sperioase (fotografia de la Frankfurt, a unei fetiţe elegante care semăna uimitor cu Matrioşa rămîne, uitată cu nepăsare, într-o cameră de hotel). Şi totuşi, Matrioşa este singura fiinţă din lume care l-a făcut pe Stavroghin să simtă, pentru prima şi ultima oară în viaţa lui, teama. O teamă care îi provoacă o furie drăcească (se gîndise chiar s-o ucidă pe fetiţă) dar care nu are nici o legătură nici cu justiţia oamenilor, nici cu propria lui conştiinţă (şi una şi alta menajîndu-l pe criminal). Teama (metafizică) nu poate proveni decît din faptul că după întîmplarea cu Matrioşa eroul ştie cu certitudine că este condamnat. Nici o fericire viitoare, în această lume sau în cea de dincolo, nici o salvare nu mai sînt posibile pentru cineva care a făcut să sufere un copil. „Pumnişorul" fetiţei este pentru călăul ei (singura imagine a trecutului pe care el n-o poate suporta !) mai înfricoşător decît cea mai teribilă şi mai directă ameninţare divină. Dacă sufletul lui Stavroghin, personaj dantesc (v. la locul respectiv), a fost dus în infern înainte de moartea lui fizică pentru a fi muncit cu un ceas mai devreme, momentul acestei sechestrări răzbunătoare anticipate nu poate fi altul decît momentul Matrioşa.

MATVEI, Crimă şi pedeapsă, v. la Mikolka.

MATVEI, Adolescentul, v. la Dolgoruki, A.M.

MATVEI, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N.I.

MAVRA, Idiotul, v. la Epancina, L.P.

MAVRA FOMINIŞNA, Fraţii Karamazov, v. la Miusov.

MAVRIKI NIKOLAEVICI, Demonii, v. la Drozdov, M.N.

MAXIMOV, Fraţii Karamazov. Apare de la cele dintîi secvenţe ale prezentului acţiunii în incinta mînăstirii de lîngă Scotoprigonievsk, unde devine ghidul benevol al unui grup (format din doi Karamazovi, Miusov şi Kalganov) ce urma să fie primit de starеţul Zosima ; „om de vreo şaizeci de ani", chel, îmbrăcat „cu o manta de vară" (sîntem la sfîrşitul lui august), cu „o privire dulceagă" şi „un glas peltic şi mieros", noilor sale cunoştinţe le declară că este moşier („avea o moşie în Tula"). Ar fi fost căsătorit de două ori, ne încredinţează Kalganov, zbătîndu-se să descurce adevărul din ghemul de minciuni cu care se joacă prietenul lui, prima oară cu o poloneză („o adusese direct de acolo un ulan împreună cu maică-sa, cu o mătuşă şi încă o rubedenie, o cucoană cu un băiat mare, da, a venit cu ea aici şi pe urmă... mi-a cedat-o mie — va povesti Maximov la Mokroe. Era porucic, un tînăr tare cumsecade. La început voise să se însoare el cu dînsa, dar mai pe urmă s-a răzgîndit, pentru că fata era şchioapă" ; „în copilărie îşi rupsese un picioruş sărind peste o băltoacă", îi explică ea după cununie soţului păcălit care pînă în acea clipă crezuse „că aşa-i place ei... să ţopăie întruna... îmi ziceam că probabil e o fire mai zglobie" : prima soţie a personajului completează echipa infirmelor — cu şi fără ghilimele — din roman, cele două Hohlakove, mamă şi fiică, cele două Sneghireve de asemenea mamă şi fiică). A doua nevastă l-a părăsit, a „şters-o cu un musiu (s.a.)". „Unde mai puneţi — îi informează Maximov pe tovarăşii săi de petrecere de la Mokroe — că avusese grijă mai înainte să treacă pe numele ei un sătuc din averea mea („a ipotecat moşia" pentru şapte mii de ruble — va preciza altădată soţul

Scanned with OKEN Scanner

pățit). «Tu ești om învățat, zice, o să găsești oricînd o bucată de pîine». M-a dus cu zăhărelul. Ce credeți că mi-a spus odată un arhiereu: «Vezi, zice, una din nevestele dumitale a fost beteagă de un picior, iar cealaltă iute de picior? Hi-hi»". Experiența conjugală a lui Maximov, păcălit de prima soție, înșelat de a doua, nu este deci de invidiat. Cu atît mai mult cu cît una din nevestele lui (cea dintîi, șchioapa, probabil) „era foarte geloasă", chiar „pe slujnice". Calitatea lui de „om învățat" (pe care i-o atribuie nevasta fugară; „eram prea cult", va declara la rîndul său personajul) se află la originea unei alte pățanii din trecutul său. Ducîndu-se odată la un iarmaroc, unde a băut „cu mai mulți", a fost bătut din pricina lui Piron, „faimosul scriitor francez": „Eram cu mai mulți într-o crîșmă la iarmaroc — își amintește (sau inventează) Maximov în seara celui de al doilea chef de la Mokroe. Mă poftiseră să beau cu ei un pahar și, cum ședeam așa cu toții la masă, m-am apucat să le spun epigrame, de pildă... «Tu ești Boileau? Ce curios te-ai costumat»: la care Boileau răspunde că se duce la un bal mascat, adică la baie; hi-hi! Au crezut că vreau să-mi bat joc de ei. Atunci le-am turnat pe loc încă una, o epigramă foarte caustică, pe care un om cultivat nu se poate să n-o știe: Tu ești Sapho, iar eu Phaon, ce încîntare! / Dar vai, atît de rău îmi pare / Că nu știi drumul către mare! Dumnealor însă s-au supărat și mai tare și au început să mă înjure cum le venea la gură, iar eu, ca s-o dreg, mă pune dracul și le mai povestesc o anecdotă, tot așa, foarte răspîndită printre iubitorii de carte, în legătură cu Piron care, drept răzbunare fiindcă n-a fost primit în sînul Academiei Franceze, a cerut să i se scrie pe mormînt următorul epitaf: Ci-gît Piron qui ne fut rien, / Pas même académicien. Atunci au tăbărît pe mine și m-au luat la palme. — Dar pentru ce? Nu înțeleg pentru ce? (întreabă probabil Kalganov, n.n.) — Pentru că eram prea cult, păcatele mele. Oamenii găsesc o mie și unul de motive cînd e vorba să-și snopească semenii, încheie Maximov sentențios". La cei 60 de ani pe care-i are în prezentul acțiunii, Maximov, părăsit și jefuit de o nevastă adulterină, e un moșier practic fără moșie (moșia ipotecată de fugară fusese probabil chiar aceea din Tula), un om „sărac", fără „nici un căpătîi". „Bătrînul vagabond" e mereu în căutarea unui protector cu dare de mînă, a unui loc confortabil în care să se aciueze, fiind ceea ce în limba rusă se numește un priiivalșcic (traducere aproximativă: lingeblide). Prima trăsătură prin care se remarcă în acțiunea romanului personajul este de aceea solicitudinea servilă. Conducîndu-i pe respectabilii vizitatori la chilia starețului Zosima el aproape că alerga pe lîngă ei privindu-i tot timpul cu o curiozitate „înfrigurată, aproape supărătoare": „pur și simplu căsca ochii la ei". Pe drum însă grupul este abordat de un ghid ca să spunem astfel calificat („un călugăr tinerel") care face inutile serviciile ghidului improvizat și inoportun. Concediat fără prea multe menajamente de cei de care abia se alipise, Maximov dispare pentru moment din raza obiectivului narativ instalat pentru început în incinta mînăstirii. După întrevederea cu Zosima, Miusov, Ivan Feodorovici Karamazov și Kalganov îl vor reîntîlni însă pe moșierul din Tula în sufrageria egumenului, unde fusese și el invitat și de unde, după apariția neașteptată a lui Feodor Pavlovici și „scandalul" cu care „bătrînul măscărici" își încununează vizita la mînăstire, poftit de acesta să vină cu el, o șterge într-un chip prea puțin cuviincios, ca un cîine de pripas fluierat de un posibil nou stăpîn. „Obraz de toval, nu glumă!", comentează Feodor Pavlovici cînd îl vede pe Maximov dînd curs plin de zel invitației sale și străbătînd în goană curtea spre trăsura lui: alerga și striga să-l aștepte și pe el „fremătînd tot și rîzînd cu gura pînă la urechi, vesel, purtînd fericirea zugrăvită pe față, gata la orice". Se părea că prijivalșcicul găsise ceea ce-și dorise: un refugiu și un protector în persoana lui Feodor Pavlovici, dispus să-l primească pe „von Sohn" — cum îi spunea el lui Maximov — în trăsura și în casa sa. În ultima clipă însă, cînd era aproape gata să ajungă în sînul lui Avram al desfrîului karamazovian, Maximov, deja cu un picior pe scara vehiculului, fu izbit drept în piept cu atîta putere de Ivan încît „zbură cît colo": „Și mult nu lipsi ca să cadă pe spate". Făcîndu-i-se milă de „bătrînul vagabond", Kalganov îl ia din acel moment sub protecția sa. Pumnul din trăsură (adresat de fapt de Ivan tatălui său și doar deviat în spre ‚copia' lui Feodor Pavlovici) schimbă nu numai destinul imediat al celui care îi suportă șocul; el modifică orientarea de ansamblu a personajului, tonalitatea lui. Lovitura îl proiectează pe Maximov pe o altă traiectorie în roman. Seara crimei (a treia zi a acțiunii) îl găsește la hanul din Mokroe, firește, împreună cu Kalganov. Întorcîndu-se de la Cernei (o localitate despre care nu știm nimic altceva), cei doi, nedespărțiți de la întîlnirea lor la mînăstire, se opriseră să înnopteze acolo. Un alt cuplu de călători, veniți însă cu mult mai de departe, ‚ocupase' de asemenea hanul: polonezii Mussjalowicz și Wrublewski.

Scanned with OKEN Scanner

Lor li se vor adăuga mai întîi Gruşenka, chemată din oraş de „fostul" ei şi apoi Mitea Karamazov, sosit pe urmele „reginei" lui. În această companie Maximov se remarcă prin „minciunile sale", pretinzînd de pildă că în 1820 toţi cavalerii ruşi s-au însurat numai cu poloneze (împrejurare care ar explica prima lui căsătorie) sau că scriitorul Gogol s-a referit chiar la el în Suflete moarte (unde un moşier Maximov e maltratat de Nozdriov). Face ‚precizări' în legătură cu adevăratele nume ale eroilor poemului gogolian: „Nozdriov, de fapt, nu era Nozdriov, ci Nosov, iar Kuvşinnikov nici măcar nu seamănă, fiindcă se numea în realitate Şcvorniov. Cît despre Fenardi, i se spunea într-adevăr aşa, dar nu era italian, ci rus get-beget, îl chema Petrov; pot să vă spun însă că mamzel Fenardi era o femeiuşcă tare nurlie, numai în tricou şi cu o fustă scurtă de tot cu paiete, şi avea nişte picioruşe teribil de nostime... E adevărat că s-a învîrtit, dar nu chiar aşa, ore în şir, ci numai patru minute... de ne-a zăpăcit pe toţi..." Participă (cu cele zece ruble dăruite de Mitea) la partida de cărţi în cursul căreia măsluind şi trişind Mussjalowicz şi Wrublewski îl ‚ajută' pe Dmitri să piardă două sute de ruble, şi apoi, după cearta cu polonezii şi retragerea acestora într-o altă cameră, la chiolhan (al doilea chef de la Mokroe). „Maximov plutea fericit în aburii beţiei...". Dansează sabotiera şi pune ochii pe Mariuşka, „drăcuşorul ăla de fată", una din ţărăncile localnice invitate de Mitea să cînte şi să joace la petrecere. După descinderea la han a autorităţilor şi inculparea lui Mitea ca paricid (dimineaţa zilei a patra), „înlemnit de spaimă", Maximov se agaţă ca de „unica lui salvare" de Gruşenka. Împreună cu care, în timpul lungului interogatoriu de la Mokroe, rămîne în aceeaşi odaie şi de care pur şi simplu nu se dezlipeşte; e trist, abătut şi chiar plînge: „din cînd în cînd începea să bocească şi-şi tot ştergea ochişorii cu batista lui în pătrăţele". Audiat şi el ca martor în aceeaşi dimineaţă mărturiseşte „din capul locului păcatul de care se făcuse vinovat, luînd cu împrumut de la Dmitri Feodorovici zece ruble, «bat-o vina de sărăcie»" şi declară (exagerare de care se face vinovată tot sărăcia) că inculpatul ar fi avut asupra sa vreo „douăzeci de mii". Din ziua întoarcerii în oraş de la Mokroe, abandonat de un Kalganov plictisit şi iritat de „minciunile" lui, Maximov se aciuează „ca un cîine de pripas" în casa Gruşenkăi, căreia îi devine indispensabil. În duminica de la începutul lui noiembrie, cînd Aleoşa o vizitează pe Gruşenka, bătrînelul e „bolnav şi slăbit". Va absenta din această cauză a doua zi la procesul lui Mitea unde în pledoaria sa avocatul Fetiukovici îl va cita însă — în legătură cu acele fantastice douăzeci de mii de ruble pe care martorul le atribuise inculpatului — spre a dovedi imposibilitatea unei corecte aprecieri din ochi a sumei de bani avută asupra sa de acuzat în seara crimei. „Von Sohn", îl numeşte şi chiar îl strigă de mai multe ori pe Maximov, cu o simpatie dispreţuitoare, Feodor Pavlovici Karamazov în scena din incinta mînăstirii. Presupusa asemănare („leit von Sohn") este menită să apropie şi să lege cele două personaje ale naraţiunii pe baza unei comune slăbiciuni pentru femei (frecventator al caselor rău famate von Sohn nimerise într-un cuibar de asasini, unde fusese otrăvit, ucis în chip sălbatic şi jefuit sub acoperirea camuflajului sonor creat de una din prostituate care în timpul supliciului său ‚cînta' la pian lovind clapele cu mîinile şi picioarele, procesul acestui caz judecîndu-se la Petersburg la 28 şi 29 martie 1870). Maximov pare şi el un senzual, un afemeiat. La Mokroe, în timpul discuţiilor, le evocă ba pe acele panienki „tare nostime" („şi cum o invită vreun ulan de al nostru şi dansează cu el o mazurcă — hop! — îi sare numaidecît pe genunchi ca o pisicuţă... o pisicuţă albă... sub ochii pan tatălui şi pani-mamei, care se uită şi nu zic nimic... O lasă în pace..."), ba „nişte picioruşe teribil (şi ele!) de nostime" (aparţinînd modelului real, în carne şi oase, al lui „mamzel" Fenardi din Suflete moarte) iar după dezlănţuirea petrecerii „nu le mai slăbea deloc pe fete": „Era roşu ca focul în obraz, nasul i se făcuse stacojiu, îi lăcrămau ochişorii şi avea ceva lasciv în privire". Un amator de voluptăţi în general, Maximov, care în cursul „orgiei" nu uita nici „să mai dea de duscă un păhăruţ de lichior", îi cere lui Mitea, ca unui vrăjitor atotputernic, toate plăcerile, de la Mariuşka la ciocolata de vanilie (tocmai specialitatea care lipseşte). Paralelismul nu numai caracterologic, ci şi biografic dintre Maximov şi Feodor Pavlovici poate continua: amîndoi sînt sau au fost nişte linge-blide şi nişte bufoni (la Mokroe moşierul din Tula îşi exprimă, chicotind, dorinţa să bea şi el „pentru ţărişoara mea, pentru măicuţa noastră scumpă"); amîndoi au fost căsătoriţi de două ori şi amîndoi au fost părăsiţi de una din neveste; amîndoi au primit ceva educaţie („M-au învăţat de mic toate dansurile la modă", mărturiseşte Maximov la Mokroe) şi au ceva cultură, amîndurora plăcîndu-le de pildă Gogol (Feodor Pavlovici recomandă lui Smerdeakov Serile în sat la Dikanka, iar Maximov ştie pe de rost, pînă la cele mai mărunte personaje, Suflete moarte); amîn-

Scanned with OKEN Scanner

doi sînt aproximativ de aceeaşi vîrstă şi reprezintă decăderea, socială sau morală, a moşierimii. Chiar faptul că moşierul vagabond din Tula se ‚lipeşte' în cele din urmă de Gruşenka, de care Feodor Pavlovici dorise şi el atît de mult să se ‚lipească' le apropie pe cele două personaje. Confluenţa deplină dintre ele se realizează în secvenţa în care, ca spre a desăvîrşi „scandalul", ca pentru „a pune capac la toate" Maximov iese din locuinţa egumenului şi aleargă prin curte ca să se suie în trăsura lui Feodor Pavlovici Karamazov, gata de plecare. Maximov este în roman ‚copia' lui Feodor Pavlovici Karamazov. Ca pentru a pecetlui această asemănare Wrublewski îi adresează moşierului din Tula un „pan lajdak" (lajdak = ticălos, nemernic) apăsat iar Ivan (după cum am văzut) loveşte ‚sosia' tatălui său. Maximov este însă o ‚copie' benignă a odiosului personaj. Viciile şi defectele primului sînt în general explicabile sau tolerabile : servilismul îi decurge dintr-o condiţie socială şi materială ingrată, atracţia pentru femei nu se concretizează în cazul lui în aventuri (dorite cu timiditate) şi cu atît mai puţin nu duce la desfrîu, iar dorinţa de a-i face pe alţii să rîdă ca de un bufon e spontană, naturală, ‚curată' : „minte numai ca să ne facă plăcere", e „o lichea autentică" (dezinteresată), îl laudă Kalganov la Mokroe. În plus, e naiv şi slab ca un copil (nu întîmplător Gruşenka îi va spune „Maximuşka") şi poate chiar (ce deosebire faţă de Feodor Pavlovici !) evlavios. În sufrageria egumenului (de unde o va ‚şterge' însă atît de puţin cuviincios la chemarea necredinciosului Feodor Pavlovici Karamazov), la rugăciunea dinaintea mesei, cînd toţi „îşi plecară cu smerenie capetele", el face „un pas înainte" (spre icoane probabil), împreunîndu-şi mîinile „în semn de adîncă evlavie". Celor pe care, în prima zi a acţiunii, în incinta mînăstirii, îi conduce spre chilia stareţului le spune că a şi fost deja la dînsul, „mai înainte". În orice caz cunoaşte drumul spre Zosima pe care în roman tocmai el îl numeşte „Un chevalier parfait" şi „stareţul-minune". Spre deosebire de Feodor Pavlovici, bogat şi (adesea) ticălos, moşierul din Tula e sărac şi nu face rău nimănui. În vreme ce primul este o hrăpăreaţă pasăre de pradă, al doilea gîngureşte „ca un porumbel" (Partea a doua, I). Asemănările frapante şi în acelaşi timp prăpastia dintre cele două personaje ‚demonstrează' în textul şi în subtextul romanului că nu numai condiţii comune de mediu şi de clasă dar nici măcar trăsături comune şi chiar ‚gemene' nu pot decide destinul unui om, nu pot îngrădi libertatea lui de opţiune. Decupaje ale aceluiaşi obsedant în opera lui Dostoievski von Sohn, Feodor Pavlovici Karamazov este proscris în vreme ce Maximov, dublul său, se salvează. Cerîndu-i o dată iertare Gruşenkăi (pe care o supărase vrînd s-o mai facă să rîdă), cerîndu-şi de fapt iertare pentru că există, el, „un bicisnic" : „Nu merit atîta bunătate, parcă eu nu ştiu că sînt un bicisnic... începu cu tremur în glas Maximov. Sînt oameni mai folositori decît mine, care ar trebui să se bucure de generozitatea dumitale", personajul primeşte din partea protectoarei sale următorul răspuns memorabil : „toţi oamenii sînt folositori, Maximuşka ! De unde putem şti care-i mai mult şi care-i mai puţin ?". Acest „toţi oamenii sînt folositori" care îl absolvă pe Maximov se opune în Fraţii Karamazov acelui „de ce mai face umbră pămîntului omul ăsta ?" care îl condamnă definitiv pe Feodor Pavlovici.

MEASNICIHA, Demonii, v. la Fedka-ocnaşul.

MIHAIL, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, K. I.

MIHAIL, Fraţii Karamazov. Ieromonah, stareţul schitului din incinta mînăstirii de lîngă oraşul Scotoprigonievsk (al cărei stareţ este Zosima) ; „om între două vîrste", „din popor", era, cu toate că „fără prea multă învăţătură", înzestrat „cu o mare tărie lăuntrică şi însufleţit de o credinţă pe cît de naivă, pe atît de nestrămutată" : „după înfăţişare părea aspru din fire, cînd, de fapt, avea o inimă simţitoare, deşi căuta să-şi ascundă cu un fel de sfială gingăşia simţirii". Acceptat în intimitatea marelui stareţ, este unul din cei patru prieteni ai săi „cei mai credincioşi" care împreună cu Aleoşa primesc ultimele învăţături şi confesiuni ale lui Zosima în seara premergătoare morţii acestuia. După săvîrşirea din viaţă a stareţului mînăstirii, stareţul schitului încearcă, alături de Paisie, să liniştească spiritele tot mai agitate de acea aşteptare „necuviincioasă" a minunilor menite, după credinţa tuturor, călugări şi mireni, să glorifice moartea unui „sfînt" ca Zosima.

MIHAIL, Fraţii Karamazov. Personaj evocat tîrziu, am putea spune în ultima clipă, de Zosima, în ajunul morţii sale (probabil 1866), şi care se leagă de „primăvara vieţii" stareţului, mai precis de perioada finală a tinereţii lui laice, lumeşti (oraşul K., 1826) ; „oaspetele de taină" care îl frecventează aproape seară de seară pe un Zinovie deja convertit, în intervalul dintre înaintarea de către acesta din urmă a demisiei din armată şi plecarea lui definitivă din oraş, pentru a se călugări. În oraşul K., unde fusese numit „într-un post

Scanned with OKEN Scanner

însemnat şi se bucura de mare trecere în ochii tuturor", Mihail, care era şi bogat, se stabilise „mai demult", în orice caz de peste 14 ani (raportîndu-ne la anul prietenii lui cu Zinovie — 1826). Îndrăgostindu-se pătimaş de o tînără şi frumoasă doamnă, „văduvă de moşier, care avea (...) în oraş o casă, unde trăgea de cîte ori venea de la moşie", nu pregetă să se declare şi să-i ceară mîna. Cum însă femeia „iubea un alt bărbat, un ofiţer superior, boier de viţă, care în momentul acela se afla plecat într-o campanie şi pe care abia-l aştepta să se întoarcă" (un medalion purtat la gît de moşieriţă adăpostea „chipul logodnicului", chip rămas nezugrăvit în roman; avînd în vedere că întîmplarea cu văduva de moşier s-a petrecut cu 14 ani în urmă —faţă de anul episodului Oaspetele de taină, 1826, campania din care urma să se întoarcă fericitul logodnic era cea din 1812; probabil nu e vorba însă de războiul cu Napoleon, început la 12/24 iunie, şi din care nu putea veni în acel an, ci de războiul cu Turcia, încheiat prin tratatul de pace de la Bucureşti din 28 mai), „cererea lui în căsătorie întîmpină o împotrivire nestrămutată şi văduva îl rugase să nu mai vină pe la dînsa. Încetase deci s-o mai vadă..." Două săptămîni mai tîrziu însă, într-o noapte, mistuit cum era de o gelozie bolnăvicioasă („Simţea că-şi pierde minţile numai cînd îşi închipuia că (...) ar fi putut să ajungă în braţele altui bărbat"), se hotărăşte s-o omoare. Ajutat de norocul cutezanţei şi de neglijenţa slugilor (care uitaseră „descuiată uşa din dos"), pătrunde în casă prin pod ca un hoţ, apoi, cunoscînd planul locuinţei ca unul ce o vizitase de mai multe ori pe moşieriţă, reuşeşte să ajungă pe dibuite în iatacul „unde se afla o candelă aprinsă": „Ca un făcut, cele două slujnice, care de obicei rămîneau cu stăpîna în casă peste noapte, plecaseră fără ştirea ei în vecini, la cineva care-şi serba ziua numelui. Celelalte slugi se culcau la parter, fie în bucătărie, fie că-şi aveau camerele lor". Contemplînd-o pe femeia adormită ce refuzase să fie a lui, ultima ezitare a gelosului se spulberă şi pe jumătate inconştient, „ca un om beat", se apropie de pat şi o ucide împlîntîndu-i un pumnal drept în inimă: „Biata femeie nici n-a mai apucat să dea un ţipăt" (Crima pasională a lui Mihail aminteşte de aceea conjugală a lui Goreancikov, naratorul Amintirilor din Casa morţilor şi — mai ales prin împrejurările şi modul în care este comisă — de cea de amant înşelat a lui Rogojin; Nastasia Filippovna este asasinată de asemenea noaptea, în pat, cu ajutorul unui cuţit înfipt „drept sub sînul stîng"; ca şi moşieriţa, Nastasia Filippovna are parte de o moarte subită: „de-abia dacă a curs sînge pe cămaşă, ca o jumătate de lingură, nu mai mult", precizează Rogojin lui Mîşkin, care-şi aduce aminte că a „citit undeva despre asta" şi că „e ceea ce se numeşte o hemoragie internă"; spre deosebire însă atît de Goreancikov cît şi de Rogojin, care în momentul fatidic se aflau în chip firesc în preajma victimelor, „oaspetele de taină" se apropie de a lui pe furiş, prin escaladare şi efracţie, ca un sinistru aventurier al crimei). Potriveşte după aceea în aşa fel lucrurile (furînd cîte ceva „la întîmplare, ca o slugă nepricepută, lăsînd adică hîrtiile de valoare şi mulţumindu-se numai cu gologanii şi cîteva giuvaeruri de aur, mai arătoase, fără a băga în seamă altele mai mici, dar mult mai de preţ") ca „să încurce firele cercetărilor" şi ca bănuiala să cadă asupra oamenilor din casă. Ceea ce se şi întîmplă: nimănui, niciodată nu-i va trece prin cap că el ar putea fi asasinul („om tăcut din fire, scump la vorbă" şi fără „prieteni faţă de care să-şi fi deschis inima", dragostea lui pentru văduva de moşier rămăsese secretă), presupunerile îndreptîndu-se de la început asupra unui „slujitor iobag", pe nume Piotr, pe care răposata, ştiindu-l „holtei şi cam nărăvaş din fire", intenţionase să-l dea la oaste şi care, aflînd de aceasta, ameninţase „la cîrciumă, întărîtat de băutură, c-o să-şi omoare stăpîna": „Cu două zile înainte de crimă fugise de acasă şi stătuse ascuns undeva în oraş, nu se ştie unde. A doua zi după nenorocire, nişte oameni dăduseră peste el, beat mort, în drum, la marginea tîrgului. Avea asupra lui un cuţit şi palma dreaptă mînjită cu sînge. Ce-i drept, bietul năpăstuit o ţinea una şi bună, zicînd că-i cursese sînge din nas, dar cine să-l creadă!" Arestat, Piotr ajunge chiar să fie judecat, dar în timpul procesului se îmbolnăveşte şi moare: „Drept care s-a închis dosarul şi procesul n-a mai avut nici o urmare, aşa încît judecătorii, autorităţile, toată lumea din oraş a rămas încredinţată că într-adevăr ucigaşul nu putea fi decît argatul repauzat." În perioada următoare crimei adevăratul asasin „a avut şi nu prea mustrări de cuget" şi încă multă vreme după aceea, chinuit retrospectiv de gelozie, „a socotit că nu putea să facă altfel". Mai mult s-a frămîntat făptaşul din cauza iobagului nevinovat închis şi judecat în locul lui, „dar boala şi apoi moartea acestuia au avut darul să-l liniştească; pe cît se părea, omul nu murise de spaimă sau pentru că fusese arestat (...) ci fiindcă-l răzbise răceala în noaptea cînd, după ce fugise de la stăpîna lui, zăcuse beat mort în drum, pînă în zori, pe pămîntul jilav." Cu banii şi bijuteriile furate numai „ca să încurce firele

Scanned with OKEN Scanner

cercetărilor" s-a grăbit să înzestreze, rotunjind suma din propriul său buzunar, azilul de bătrîni care tocmai se înfiinţase în oraş. Prin muncă acerbă (ceruse „să i se încredinţeze o sarcină pe cît de spinoasă pe atît de obositoare, care i-a dat de furcă doi ani încheiaţi") şi prin generoase danii („a întocmit şi înzestrat cu sume mari de bani tot felul de aşezăminte folositoare (...) din oraş, încît ajunsese să fie cunoscut în amîndouă capitalele şi chiar să fie ales, atît la Moscova, cît şi la Petersburg, în rîndul eforilor ce chiverniseau o seamă de societăţi filantropice"), avînd şi „o voinţă de fier", a izbutit pentru un timp „să uite aproape cu totul fapta săvîrşită, iar dacă i se întîmpla cîteodată să-i răsară trecutul în minte, se silea să-şi abată gîndurile aiurea". Remuşcările, astfel doar înăbuşite, amînate, încep totuşi să-l chinuiască, şi ca să le învingă definitiv renunţă la „tristeţea unui trai singuratic" care le favoriza: „Tocmai atunci s-a întîmplat să întîlnească o fată frumoasă şi isteaţă care să-i placă şi, plăcîndu-i, s-a şi însurat cu ea. Spera să poată lua viaţa de la capăt şi, punînd toată inima, să-şi împlinească datoriile ce le avea faţă de nevastă şi de copii". Însă soţia şi cei trei copii pe care îi are de la ea îi înteţesc de fapt mai mult suferinţa, căci dragostea uneia şi drăgălăşenia celorlalţi, fericirea posibilă îl fac să se simtă iremediabil exclus de la bucuriile, sentimentele şi îndatoririle firești, de soţ şi părinte (Ceva asemănător simţise şi Raskolnikov la reîntîlnirea cu mama şi sora lui, după crimă). Cei zece ani de excelentă viaţă de familie au fost cei mai grei pentru criminalul cu atît mai cumplit torturat de amintirile faptei sale, cu cît nu putea întinde înspre ai săi decît nişte mîini pătate de sînge. „Canonul" începe pentru Mihail odată cu căsătoria şi constă în imposibilitatea de a aduce în căminul lui ‚fericit' iubirea pe care o datora soţiei şi copiilor. Fiind „un om tare, multă vreme s-a perpelit aşa fără să crîcnească"; cu cît trecea timpul însă, „cu atît canonul era mai necruţător" şi nu o dată l-a ispitit dorinţa de a-şi rupe firul vieţii. Cu trei ani în urmă (faţă de anul întîlnirii cu Zinovie, 1826) i-a încolţit în minte gîndul — sau mai bine zis visul, într-atît de greu era de înfăptuit în situaţia lui de om cu familie şi cu vază ceea ce vroia să facă — de a-şi răscumpăra vinovăţia printr-o mărturisire completă şi publică. Frămîntările personajului se canalizează acum în această direcţie, căci urmările pe care o asemenea mărturisire le-ar avea pentru soţia şi în special pentru copiii săi ce s-ar trezi peste noapte dezonoraţi îl opresc de la pasul dorit. In ciuda chinurilor pe care le îndură şi care îl fac şi mai „încruntat şi ursuz" pe acest bărbat din fire tăcut şi prea puţin sociabil, izbuteşte să păstreze aparenţele atît în familie, cît şi la servici şi în societate. Frecventează aşadar ca orice om de lume din oraşul K. saloanele unde în vara anului 1826 propovăduieşte Zinovie, tînărul ofiţer convertit care descoperind că „viaţa noastră e un rai" refuzase să isprăvească duelul şi să tragă în adversarul său, cerîndu-i apoi acestuia iertare. După ce îl ascultă de mai multe ori de la distanţă, importantul personaj se apropie într-o seară şi el, antrenat de o momentană mişcare de simpatie produsă în salon faţă de ciudatul şi pentru majoritatea invitaţilor ridicolul orator, de Zinovie. A doua zi acesta din urmă are surpriza de a-l vedea pe înaltul funcţionar intrîndu-i în casă şi declarîndu-i că ar dori să stea de vorbă cu el „mai pe îndelete". Mihail vrea în primul rînd să ştie ce a simţit Zinovie în clipa în care s-a hotărît să-i ceară iertare adversarului său în plin duel, este interesat — din motive lesne de înţeles — de psihologia căinţei, de alchimia transformării orgoliului întunecat şi dur în aurul umilinţei liber consimţite. Cu acest prim dialog „oaspetele de taină" îşi începe seria vizitelor sale de seară la tînărul ofiţer (care aştepta să i se aprobe demisia), vizite ce se vor prelungi mai bine de o lună şi jumătate şi care nu întîrzie să stîrnească în oraş comentarii. Bărbatul matur şi cu greutate vine la tînărul exaltat şi ridicol, „aproape un copil pe lîngă el", ca să înveţe, să afle. Visul mărturisirii publice, nutrit de Mihail de trei ani şi atît de greu de realizat, găsise un neaşteptat punct de sprijin şi un imbold în experienţa încununată de succes a transformării lui Zinovie. Frecventîndu-l pe tînărul său prieten criminalul vrea să descopere cum şi de unde poate izvorî în om curajul moral de care el are atîta nevoie şi de care Zinovie a dat dovadă în ziua duelului. De aceea, cu toate că pentru interlocutorul său ajunsese vădit faptul că vizitatorul „ascundea în sufletul lui o taină", Mihail nu se grăbeşte să se destăinuie, căutînd dimpotrivă la început să-l descoasă el pe Zinovie, să se informeze. Abia la o lună de la prima lui vizită declară că „în curînd totul o să se lămurească" şi într-adevăr, într-o altă scară, făcînd apel la întreaga lui voinţă, „galben la faţă ca un mort", mărturiseşte că a „ucis un om". Trei zile în şir după aceea povesteşte „totul în amănunţime" lui Zinovie, care îl încurajează în vechea lui hotărîre de a se denunţa, ce părea acum „nestrămutată". În următoarele două săptămîni însă Mihail ezită; nu găseşte tăria

Scanned with OKEN Scanner

necesară pentru a face pasul decisiv, se întreabă dacă e drept să-i tîrască după el „în prăpastie" pe soţia şi pe copiii săi, cere din nou părerea lui Zinovie. Care, tremurînd de emoţie şi cu inima sfîşiată de milă dă totuşi acelaşi răspuns cu aceeaşi aparentă fermitate. Îndoielile dramatice ale „oaspetelui de taină" ajung la o răscruce decisivă în ultima seară petrecută în tovărăşia lui Zinovie cînd acesta îi indică două versete călăuzitoare din Biblie şi cînd criminalul este foarte aproape de a doua lui crimă. După o primă întrevedere încheiată într-o atmosferă de despărţire definitivă Mihail revine după o jumătate de ceas pentru a doua oară în acea seară în odaia prietenului său sub pretextul că a „uitat ceva" dar de fapt ca să-l ucidă şi să scape astfel de povara mărturisirii ce îi stătea în faţă ca un munte de netrecut. Nu pentru că s-ar fi temut că Zinovie l-ar putea denunţa ci pentru că acesta devenise oglinda insuportabilă, judecătorul incoruptibil al conştiinţei sale încărcate. Pînă la urmă însă, după cum îi va explica mai tîrziu „oaspetele de taină" prietenului său, „satana a fost biruit în sufletul meu". A doua zi după ultima lui dublă întrevedere cu Zinovie, după noaptea de cumpănă în care trecuse la un fir de păr de a doua sa crimă, Mihail, profitînd de faptul că i se serba ziua de naştere şi că la el se adunase cu acest prilej, ca în fiecare an, „aproape tot oraşul", azvîrle în sfîrşit de pe umerii săi povara oribilei taine. Trecuseră 14 ani de la săvîrşirea omorului, zece de la căsătorie şi trei din clipa în care începuse să spere într-o posibilă expiere printr-o aproape imposibilă mărturisire publică — plus două săptămîni (intervalul cel mai cumplit) de cînd hotărîse împreună cu Zinovie să se denunţe. După ridicarea de la masă a musafirilor amfitrionul vine în mijlocul acestora şi, aflîndu-se şi „şeful lui" de faţă, citeşte un fel de declaraţie adresată mai marilor săi în care recunoaşte că el a omorît-o pe moşiereasă şi descrie în amănunţime cum a procedat. Înfăţişează apoi „mărturiile", obiectele delicte păstrate vreme de 14 ani: „medalionul (cu „chipul logodnicului") şi crucea desprinse de la gîtul victimei şi cele cîteva scule de aur pe care le furase ca să abată aiurea bănuielile", „un carnet de însemnări" şi „două scrisori" (prietenii şi familia răposatei moşierite certifică după aceea că obiectele aparţinuseră într-adevăr victimei). Mărturisirea criminalului provoacă stupoare dar nu e luată în serios. Toţi înclină să vadă în ea o manifestare de om bolnav, consecinţa unei crize de nebunie şi cîteva zile mai tîrziu întregul oraş e convins că înaltul funcţionar, în urma deselor sale vizite la exaltatul ofiţer convertit ce propovăduise un timp prin saloane, „se smintise". Autorităţile şi justiţia se văd totuşi nevoite să ţină cont de declaraţiile lui: curînd însă „cercetările au fost întrerupte, pentru că, deşi lucrurile şi scrisorile înfăţişate dădeau de gîndit, numai pe temeiul lor (...) nu putea fi osîndit" (căci „n-ar fi fost de mirare să i le fi încredinţat chiar ea — victima, n.n. — cu mîna ei, ca unui om pe care-l cunoştea"). În cele din urmă criminalul care-şi mărturiseşte crima dar nu şi-o poate dovedi se îmbolnăveşte de-a binelea: „se pare suferea de inimă" iar medicii convocaţi la stăruinţele soţiei descoperă „că nici creierul nu era zdravăn". Cînd, în ciuda împotrivirii celor din jur şi în special a nevestei care îl acuză că el l-a făcut pe soţul ei „din om neom", Zinovie reuşeşte să pătrundă la bolnav (e prima lor întîlnire de după mărturisirea crimei şi ultima), îl găseşte pe acesta într-o stare de plîns dar cu privirea „senină şi plină de duioşie", ca a unui om care şi-a „împlinit datoria": „Ştiu c-am să mor, dar pentru întîia oară, după atîta amar de ani, sufletul meu e din nou fericit şi împăcat" — spune Mihail, care într-adevăr moare la o săptămînă după vizita lui Zinovie. La înmormîntare „tot oraşul a mers după sicriul lui" şi protoiereul „a rostit o cuvîntare înduioşătoare". E drept că după aceea, la început „numai cîţiva", apoi „din ce în ce mai mulţi" — „au început să pună oarecare temei pe mărturisirile sale". „Ba unul ba altul" („mult se mai bucură muritorii cînd un om drept cade-n păcat!") încearcă să-l tragă de limbă pe Zinovie, la care „oaspetele de taină" petrecuse atîtea seri: „N-a fost chip să scoată însă nimic de la mine", precizează, 40 de ani mai tîrziu, în ajunul morţii sale, Zosima. Mărturisindu-şi răspicat crima dar nereuşind în ciuda dovezilor aduse să şi-o facă credibilă nici în ochii opiniei publice, nici chiar în acei — mai suspicioşi — ai autorităţilor, personajul realizează acea „faptă măreaţă" pe care Zinovie simţise de la început că oaspetele său o punea la cale fără ca — lucru de care vinovatul se temea cel mai mult — reputaţia soţiei şi a copiilor lui să fie pătată. E dovada — crede atît făptaşul cît şi Zinovie-Zosima — că „Domnul s-a milostivit" de criminalul care în cele din urmă a avut curajul să se denunţe. Canonul căinţei îndurat de ucigaş vreme de 14 ani a fost atît de cumplit încît divinitatea însăşi n-a mai crezut de cuviinţă să-i dea robului ei Mihail o altă pedeapsă (dezonoarea şi ocna). ● Ca şi Raskolnikov, „oaspetele de taină" este un criminal care nu-şi suportă crima. Fiind însă cu adevărat „un om tare" el „rezistă" in-

Scanned with OKEN Scanner

comparabil mai mult decît studentul petersburghez care se predă după doar zece zile de la săvîrşirea omorului. Trebuie să se ţină totuşi seama de faptul că o crimă este ideologică şi îndelung premeditată (argumentată), şi că acel care o comite se denunţă numai pentru că experimentul nu a reuşit, pe cîtă vreme cealaltă este pasională şi întrucîtva ‚scuzabilă'. Personajul evocat de Zosima realizează pe de altă parte proiectul raskolnikovian de ‚răscumpărare' a sîngelui vărsat printr-o suită de acţiuni folositoare. „Oaspetele de taină" îşi îngroapă crima sub monumentul unei personalităţi exemplare. Filantrop reputat pentru „milosteniile lui" făptuite cu o zadarnică discreţie („făcea îndeobşte mult bine într-ascuns, fără nici o vîlvă"), el este în acelaşi timp un excelent soţ şi tată, slujbaş şi cetăţean. Bogat, bine plasat în ierarhia administrativă, muncitor, conştiincios, tenace, cincuagenarul Mihail, „un om drept" şi foarte învăţat („luminat" : din „strălucitele comori ale minţii sale" s-a împărtăşit tînărul Zinovie, care-l numeşte „învăţătorul meu") reprezintă maturitatea masivă, monumentală. Individ ‚solid' din toate punctele de vedere (material, social, moral, intelectual), criminalul a reuşit să-şi echilibreze şi să-şi blindeze existenţa după crimă. „Oaspetele de taină" e un personaj de o extraordinară pondere, greu, compact, stabil, la care nu numai voinţa ci totul pare de fier. Tragedia (şi totodată norocul !) acestui om foarte puternic şi aproape desăvîrşit (deşi suspect de „ursuz de felul lui") e de a fi rămas vulnerabil şi după ce a izbutit să se închidă ca într-un bastion într-o existenţă model, folositoare semenilor. Un munte de virtuţi nu a putut răscumpăra şi face uitată crima. A cărei amintire, după căsătorie şi mai ales după naşterea gîndului mărturisirii, îl torturează clipă de clipă pe criminalul care-şi ascunde, am putea spune eroic, ca un spartan cauza suferinţei. Chinurile ating apogeul cînd tentaţia podvigului, a autodenunţării primeşte un imbold hotărîtor, dar cu efect întîrziat, din partea lui Zinovie, în cele două săptămîni de ezitări culminînd cu ispita unei noi crime ce fac din „oaspetele de taină" un Hamlet al ispăşirii. Criminalul care încercase să-şi organizeze o viaţă virtuoasă (exemplară) după crimă şi să se purifice pe calea raţională a calculului matematic nu reuşeşte decît să-şi multiplice suferinţele. El s-a prăbuşit — după cum îi explică citînd din Biblie Zinovie — în capcana răzbunării divine simţind pe propria lui piele ce „înfricoşat lucru este să cădem în mîinile viului Dumnezeu" (Epistola către evrei, cap. 10, versetul 31). Ani de zile înaltul funcţionar purtase sub fracul respectabilităţii cămaşa lui Nesus a remuşcării. Fără căinţă manifestată, transformată în act, virtutea rămîne stearpă. ❷ „Oaspetele de taină" e nu numai un cărturar ci şi un filozof încercat. A înţeles şi el (ca şi Markel, fratele lui Zinovie-Zosima) că „fiecare om, în afară de propriile sale păcate, e vinovat pentru toţi şi pentru toate" şi ştie „de mult că viaţa e într-adevăr un rai". Crede că visul (pămîntul-rai) va deveni într-o zi realitate, dar ca „să ajungi a preface lumea, trebuie mai întîi ca sufletul omenesc să se schimbe, să se îndrumeze pe un alt făgaş". Visul se va împlini după ce se va fi încheiat „vremea însingurării (s.a.) în care oamenii stăruie să trăiască" : „În veacul nostru societatea se fărîmiţează (în unităţi, на единицы în original, n.n.), fiecare om se retrage în sine ca într-o vizuină, se însingurează (s.a.)...". „Oaspetele de taină" este în primul rînd purtătorul acestei idei a însingurării, una din cele mai importante din cîte se degajă din opera lui Dostoievski : în lumea modernă burgheză oamenii se răzleţesc ca nişte mărgele cînd aţa ce le ţinea înşirate se rupe (‚Aţa', firul de legătură putrezit sau chiar rupt fiind pentru scriitor credinţa în Dumnezeu). Personajul evocat de Zosima este exponentul ideal al acestei idei pe care nu doar o emite ci o şi ilustrează am spune aproape didactic, printr-un caz de însingurare cronică. Experienţa generalizată a alienării este agravată la el de experienţa personală a crimei. „Oaspetele de taină" este însă convins că totuşi, cîndva, „în aceeaşi clipă toţi se vor dumeri dintr-odată cît de potrivnică era firii izolarea în care se ferecaseră". Pînă se va împlini „sorocul", „trebuie să nu lăsăm din mînă steagul", îi spune el lui Zinovie. Din cînd în cînd, „pentru ca măreaţa idee să nu se irosească", omul, cu riscul de a trece „în ochii tuturor drept nebun", „e dator să dea pildă, smulgîndu-se din izolarea şi înstrăinarea sa, pentru a face o încercare eroică, împletind o legătură de strînsă şi duioasă frăţietate între oameni". Ca şi Zinovie—Zosima, „oaspetele de taină" se înrudeşte cu „omul ridicol", considerat nebun de cei ce îi ascultă propovăduirea. ❸ Precum Fraţii Karamazov în ansamblu, nuvela Oaspetele de taină intercalată în roman îşi are punctul de plecare într-o însemnare făcută de scriitor la 13 septembrie 1874 şi cunoscută în exegeza dostoievskiană sub un titlu atribuit Dramă. In Tobolsk..., proiect nerealizat inspirat la rîndul lui de cazul real al falsului paricid Ilinski, prezent ca personaj fără nume în Amintiri din Casa morţilor. „Au fuzionat aici (în „drama din Tobolsk", n.n.) fabula principală a «Karamazovilor» şi fabula episodului inserat —

Scanned with OKEN Scanner

Oaspetele de taină", preciza A. S. Dolinin în lucrarea Ultimele romane ale lui Dostoievski. Drama plănuită să se desfăşoare la Tobolsk cu 20 de ani în urmă trebuia să aducă în scenă doi fraţi, cel mai mare dintre ei avînd o logodnică de care celălalt e îndrăgostit „în taină şi cu invidie". Dispariţia fără urme a tatălui, al cărui cadavru este extras după un timp de autorităţi din beciul casei părinteşti, provoacă arestarea, judecarea şi condamnarea fratelui mai mare (prototipul lui Mitea Karamazov). Trec doisprezece ani: fratele mai mic vine la ocnă să-l vadă pe „paricid". Aici scriitorul se gîndea la „o scenă, unde fără un cuvînt cei doi se înţeleg unul pe altul". Se mai scurg şapte ani: „Mezinul bucurîndu-se de titluri şi reputaţie se chinuieşte însă, pradă depresiunii". Îi mărturiseşte soţiei (fosta logodnică a celuilalt?) că el a ucis. Se duce apoi din nou la fratele lui la ocnă, se duce şi soţia, care îl imploră pe ocnaş să tacă şi să-i salveze astfel soţul. Ocnaşul răspunde că el s-a obişnuit cu viaţa de detenţie şi cei doi fraţi se împacă: „Tu şi fără asta eşti pedepsit", spune cel mare. Decorul se schimbă: „Ziua de naştere a celui tînăr. Casa e plină de musafiri. Vine în faţa tuturor şi declară: «Eu am ucis». Toţi cred că a suferit un atac". Trimis la rîndul său în Siberia, fratele mai mic îl roagă pe celălalt, care se reîntoarce şi cu care pare-se se întîlneşte pe drum, să fie tatăl copiilor lui. „Am păşit pe calea cea dreaptă", spune în încheiere adevăratul paricid (Am subliniat ceea ce Oaspetele de taină a împrumutat din acest proiect abandonat dar deosebit de fertil). Cercetînd dosarul cazului Ilinski, I. D. Iakubovici a descoperit în persoana lui Alexei Kuklin, ordonanţa praporşcicului ce va fi acuzat că şi-a ucis tatăl, un prototip al pseudo-criminalului din Oaspetele de taină, slujitorul iobag Piotr (Amîndoi sînt inculpaţi din acelaşi motiv: petele de sînge de pe palma dreaptă, amîndoi se justifică la fel spunînd că le-a curs sînge din nas; în sfîrşit, amîndoi mor în detenţie, în timpul proceselor ce li se intentează). ● Ascuns în deasa pădure de chipuri şi întîmplări a Fraţilor Karamazov, „oaspetele de taină" (un oaspete discret, „de taină" este el întrucîtva şi în roman) demonstrează că o crimă nu poate fi suportată nici chiar de cei mai tari dintre oameni şi că ea nu poate fi răscumpărată „aritmetic", oricît de mare ar fi, în compensaţie, suma virtuţilor etalate. Ucigaşul ajuns pînă la urmă „robul lui Dumnezeu Mihail" este probabil cel mai puternic personaj episodic din opera lui Dostoievski.

MIHAIL SEMEONICI, Fraţii Karamazov, v. la Fetiukovici şi la Karamazov, D. F.

MIHAILOV, Fraţii Karamazov, v. la Kolbasnikov.

MIKOLKA, Crimă şi pedeapsă. Apare în marele vis din Petrovski Ostrov, cu calul, al lui Raskolnikov, unul din acele vise ce par „grozav de reale", „extraordinar de precise şi de vii". În aşa măsură încît scena visată are o consistenţă egală cu a întîmplărilor ‚adevărate', atribuite ca atare eroului (ceea ce s-ar putea explica şi prin faptul că poate visul este, sau prelucrează, o amintire). Izbitoare, fascinantă este materialitatea compactă, obtuză a lui Mikolka, un mujic „încă tînăr, cu grumazul gros şi faţa cărnoasă, roşie ca sfecla". Întregul episod e de un realism ce nu pare să aibă nimic de a face cu un vis: „în faţa cîrciumii se înghesuie tîrgoveţe gătite, tot soiul de muieri, de bărbaţi şi de haimanale"; în dreptul porţii se află „o căruţă enormă, mai bine zis un fel de camion la care se înhamă cai mari de tras şi se transportă mărfuri sau butoaie cu vin"; „Deodată se iscă zarvă mare: din cîrciumă ies chiuind şi cîntînd, cu balalaicile în mînă, nişte mujici zdraveni, beţi morţi, cu cămăşi roşii şi albastre şi sumane aruncate pe umeri". Mikolka îi îndeamnă pe toţi să urce în car, asigurîndu-i că „iepuşoara asta" are „să meargă la galop"; a înhămat-o — explică el — pentru că „Matvei (probabil fratele lui sau vreun argat) a plecat deunăzi cu murgul"; oamenii rîd, îşi exprimă scepticismul („O mîrţoagă ca asta să ne ducă?"), unii zgomotos şi batjocoritori, ca să se amuze şi să stîrnească şi mai tare ambiţia absurdă a mujicului căruia i-a intrat în cap un gînd rău („N-o mai fi mers la galop de vreo zece ani!"), alţii mai reţinut, parcă cu o umbră de mustrare — dacă nu cumva simulată şi aceasta — în glas („Ai căpiat, Mikolka, de ai înhămat iepuşoara asta la aşa namilă de car?"). În căruţă se suie „vreo şase", plus „o muiere zdravănă şi rumenă" (de o fascinantă concreteţe şi ea: „E îmbrăcată în stambă roşie ca focul, are o kicika cusută cu mărgele pe cap şi pîslari în picioare; ronţăie alune şi chicoteşte"); apoi şi un întîrziat, care se decide după ce spectacolul începuse, „un flăcău din mulţime doritor să ia parte şi el la spectacol". „Doi flăcăi din căruţă apucă numaidecît cîte un bici ca să-l ajute pe Mikolka," ca pentru simetrie alţi „doi flăcăi din mulţime înhaţă (şi ei) cîte un bici şi se apropie în fugă să lovească calul din părţi, fiecare de partea lui". Cel mai turbat dintre călăi este Mikolka, stăpînul calului. El foloseşte pe rînd biciul, o oiştе

Scanned with OKEN Scanner

„lungă şi groasă" şi o rangă de fier ; „un bătrîn din mulţime" (care zîmbeşte însă şi el cînd iapa începe să zvîrle din picioare) îşi exprimă pe faţă nemulţumirea („Da' tu nu eşti creştin, vîrcolacule !"), un „altul" („Un' s-a mai văzut ca o mîrţoagă ca asta să ducă atîta greutate ?") şi un „al treilea" („Ai s-o dai gata !") îi ţin isonul. Scena de grup din faţa cîrciumii e plină de voci : de participare şi incitare, de constatare neutră sau de dezaprobare („— Aşa e ! Daţi în ea !" ; „— Cîntaţi, fraţilor !" ; „— O dă gata !" ; „— O omoară !" ; „— Dă-i, dă-i ! De ce te-ai oprit !" ; „— Are viaţă în ea !" ; „— Acuşica are să cadă, fraţilor, acuşica se isprăveşte !" ; „— Dă-i una cu toporul, ce mai stai ! Doboar-o !" ; „L-a doborît !" ; „— Da' de ce n-a vrut să meargă în galop !" ; „— Omule, n-ai suflet de creştin !" — „strigă lumea", „strigă mulţimea", „cîteva" sau „mai multe" glasuri). Coşmarul lui Raskolnikov din Petrovski Ostrov se desfăşoară, într-un fel ca şi întreg romanul, pe circuitul vis-realitate-vis. Visul se transformă mai întîi în cea mai prozaică realitate (cîrciumă de periferie, beţivi, atmosferă de scandal) care însă prin intensitate conferă spectacolului cruzimii (execuţia calului) un aspect de neverosimilitate, halucinatoriu. Personaj de vis cu enormă pondere materială, Mikolka este unul din exponenţii cei mai ‚puri' ai Răului din opera lui Dostoievski (‚poporanist', scriitorul nu idealizează însă oamenii din popor). Creaţie a creierului înfierbîntat de raţionamente al eroului, sau fantomă a trecutului, mujicul barbar apare exact în momentul în care Raskolnikov se pregăteşte să ucidă. Între cei doi e o strînsă legătură, o complicitate (bazată în primul rînd — după cum a arătat Albert Kovács — pe ideea inutilităţii victimelor : mîrţoagă / cămătăreasă). Oripilat de scena la care asistă, copilul în vîrstă de şapte ani (eroul care visează) e în acelaşi timp fascinat de ea. O femeie miloasă luîndu-l de mînă încearcă „să-l ducă de acolo" : „dar el se smulge şi se repede din nou la căluţ".

MIKOLKA, Crimă şi pedeapsă, v. la Dementiev.

MILLEBOIS, Demonii, v. la Lembke, A. A.

MIŞA, Fraţii Karamazov, v. la Perhotin.

MITEA, Fraţii Karamazov, v. la Karamazov, D. F.

MITRI (MITKA, DMITRI), Crimă şi pedeapsă, v. la Dementiev.

MITRI, Fraţii Karamazov, v. la Karamazov, I. F.

MITROFANIA, Adolescentul, v. la Versilova, A. A.

MIUSOV, PIOTR ALEXANDROVICI, Fraţii Karamazov. Vărul Adelaidei Ivanovna Miusova, prima soţie a lui Feodor Pavlovici Karamazov şi mama lui Dmitri Feodorovici, nepotul lui de al doilea. Cînd Mitea, părăsit la vîrsta de trei ani de mama lui (fugită de la soţul ei cu un seminarist la Petersburg unde apucă „pe calea celei mai nestăvilite emancipări" şi unde în scurt timp moare) şi ‚uitat' de Feodor Pavlovici în ograda slugilor, împlinise patru, Piotr Alexandrovici, care pînă atunci stătuse la Paris şi avea să plece din nou, „pentru ani de zile", în străinătate, se întoarce în ţară. Pe vremea aceea, cu aproape un sfert de veac în urmă faţă de anul (1866) în care se presupune că s-ar desfăşura acţiunea romanului, Miusov „era în floarea tinereţii" ; „un om cu totul deosebit de restul familiei, cultivat şi umblat prin lume", „european pînă-n vîrful degetelor", împărtăşea convingeri liberale şi se afla în legătură cu mulţi progresişti din Rusia şi din alte ţări, „cu oameni cu cele mai avansate idei la epoca respectivă" („îi cunoscuse personal pe Proudhon şi pe Bakunin"). Înstărit, „stăpîn peste o mie de suflete", avea „o moşie de toată frumuseţea în împrejurimile oraşului (Scotoprigonievsk, n.n.), învecinată cu pămînturile vestitei noastre mînăstiri" — informează cronicarul romanului. Mînăstire cu care era în litigiu „şi părea c-o să mai fie încă multă vreme pentru nu ştiu (continuă cronicarul) ce drepturi asupra pescuitului în rîu sau a tăierii copacilor din pădure — nu mai ţin minte. Procesul îl deschisese numai aşa, din principiu, considerînd ca o datorie a sa de cetăţean luminat să lupte împotriva clericilor". Aflînd de moartea Adelaidei Ivanovna, pe care o ţinea bine minte pentru că „o admirase cîndva pentru frumuseţea ei" (cei doi veri se ‚înrudesc' şi prin convingeri, unul fiind liberal iar cealaltă emancipată), se decide să-l ia pe micul său nepot la el şi să-l crească. În acest scop este nevoit să-l cunoască pe Feodor Pavlovici care din prima clipă nu-i inspiră decît dispreţ şi indignare şi împreună cu care reuşeşte să fie numit tutorele copilului. Odată îndeplinite formalităţile, Mitea este într-adevăr adus în casa lui Miusov, „unchiul său de al doilea", numai că acesta, după ce-şi clarifică situaţia veniturilor, se grăbeşte să se înapoieze („copilul fusese încredinţat unei cucoane din Moscova, şi ea tot mătuşă de a doua") la Paris. Unde se află şi în timpul revoluţiei din februarie 1848 (la care — după cum va lăsa mai tîrziu să se înţeleagă — „ar fi luat şi el parte, luptînd

Scanned with OKEN Scanner

efectiv pe baricade") şi unde, uitînd la rîndul său de copil (aşa cum subliniază cu ironie cronicarul), se stabileşte „definitiv". Se găseşte totuşi în Scotoprigonievsk (se reîntorsese din străinătate „de curînd", ca „să-şi vadă moşia") cînd Ivan Karamazov, cu o lună sau două înaintea debutului acţiunii (ultimele zile ale lui august), soseşte în chip neaşteptat în oraş. Miusov (unul din martorii cei mai uimiţi ai acestei surprinzătoare sosiri) face cunoştinţă cu Ivan, a cărui cultură îi impune (invidiindu-l în secret pentru ea pe tînăr) şi cu care discută „uneori în contradictoriu". Apariţia în Scotoprigonievsk a ultimului (în ordinea întoarcerii acasă) dintre fraţii Karamazov (Mitea) nu pare în schimb a-l interesa prea mult, despre eventualele raporturi dintre unchi şi nepot în acest interval de timp neexistînd nici o informaţie în roman. Din „dorinţă deşartă de a nu scăpa un prilej de distracţie sau poate numai din plictiseală" se arată cel mai încîntat de ideea arbitrajului interkaramazovian al stareţului Zosima, arbitraj la care urma firesţe să participe ca unul ce făcea parte din familie. Prilej totodată pentru el (altă intenţie frumoasă a superficialului personaj, intenţie care de altfel şi ea va rămîne baltă) „să încheie printr-o înţelegere amicală (avea de gînd să stea de vorbă cu părintele egumen în acest sens, n.n.) toată tărăşenia" (vechiul său proces cu mînăstirea). ● Vizita la mînăstire şi la Zosima (prima zi a acţiunii) constituie însă un eşec şi pentru Miusov. Pe care totul îl nemulţumeşte : faptul că în incinta lăcaşului nimeni nu a ieşit să îl întîmpine, ghidul improvizat Maximov ca şi ghidul mînăstiresc calificat („călugărul tinerel", mesagerul egumenului) şi mai presus de orice prezenţa lui Feodor Pavlovici Karamazov. Astfel încît era deja „puţin iritat" în momentul intrării în chilia stareţului căruia din această cauză, deşi îşi propusese să-i ceară binecuvîntarea, îi acordă doar un salut laic (salut preluat şi de ceilalţi). Nici în timpul celor două reprize ale întrevederii cu Zosima şi nici în ‚pauza' de circa jumătate de oră dintre ele (în care stareţul lipseşte din chilie fiind ocupat cu „credincioasele", cu cele două Hohlakove şi cu călugărul din Obdorsk) lucrurile nu merg mai bine pentru Piotr Alexandrovici. Indignat de comportarea lui Feodor Pavlovici, dă să plece, dar cum Zosima îl reţine, rămîne. Ca să se vadă exclus de la discuţia din jurul articolului lui Ivan şi pur şi simplu repezit de ieromonahii Iosif şi Paisie (cînd încearcă să aducă vorba despre ultramontanism sau despre socialismul creştin). Surprins de proporţiile scandalului ce izbucneşte după sosirea la arbitraj şi a întîrziatului Mitea (nu era la curent cu toate amănuntele raporturilor dintre tată şi fiu : „Un tată gelos pe fiul lui din pricina unei femei desfrînate şi care unelteşte împreună cu lepădătura asta să-şi bage fiul în puşcărie..."), ca şi de gestul de nimeni aşteptat cu care Zosima încheie scena (enigmatica îngenunchere în faţa lui Dmitri) Miusov iese din chilie şi mai iritat decît intrase. Într-atît încît îndreptîndu-se spre locuinţa egumenului (unde fusese invitat, împreună cu ‚echipa' care fusese la Zosima, să prînzească) distinsului om de lume îi scapă un „Fir-ar a dracului de masă". Pe drum însă se ruşinează de izbucnirile sale de nervozitate şi îşi impune să se calmeze şi să se poarte cît mai amabil la egumen. Intenţia care-i permite să se joace de-a narcisismul nobleţii (de a ceda călugărilor drepturile referitoare la tăierea pădurii şi la pescuitul în rîu) îi trece din nou prin minte. În logica dorinţei de a se purta deferent cu gazdele lor consideră necesar să rostească, înainte de a se aşeza cu toţii la masă, o tiradă de scuză în numele absentului Feodor Pavlovici, tiradă care place în primul rînd oratorului împăcat acum iarăşi cu sine şi cu lumea : „Iubea din nou cu toată sinceritatea şi din adîncul inimii întreaga umanitate". Nu rezistă însă reapariţiei „bătrînului măscărici" (care între timp, după ce declinase invitaţia, se răzgîndise) şi cînd acesta îi acuză demagogic pe călugări că sug „sîngele norodului", că îl exploatează pe „mujicul rus", Miusov iese „valvîrtej afară" din locuinţa egumenului ca şi din prezentul acţiunii. Personajul nu mai apare în nici o altă scenă a romanului şi mai este amintit doar o singură dată, în Cartea a douăsprezecea, dedicată procesului, cap. I, din care aflăm că „între timp" (adică în intervalul celor două luni ce separă în naraţiune primele 3—4 zile, de la sfîrşitul lui august, ale subiectului de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie) Piotr Alexandrovici „plecase din nou la Paris" şi că declaraţia lui, „luată în cursul instrucţiei preventive, se afla la dosar". ● În vîrstă de 50 de ani cînd începe acţiunea romanului şi holtei, Piotr Alexandrovici Miusov era „un om cumsecade şi delicat", „de o onestitate burgheză", în general „încîntat de propria lui persoană". În chilia stareţului Zosima, pe care îşi propune să-l studieze cu atenţie, intră cu convingerea că „ochiul său nu poate să dea greş". Inteligenţa personajului (care dă în roman poate cea mai pătrunzătoare caracterizare a lui Aleoşa — Cartea întîi, IV) este într-adevăr remarcabilă şi nu întîmplător tocmai de „ironia fină, politicoasă" a rubedeniei lor de la Paris se teme cel mai mult mezinul fraţilor Karamazov în ajunul reuniunii de familie de la Zosima. Un „liberal de tipul celor de pe la 1840—1860", „o persoană cu vederi liberale" (vederi ce nu-l împiedică să

Scanned with OKEN Scanner

se întreţină în chipul cel mai amical la Paris cu „un agent secret" de seamă — „şeful unei brigade întregi de agenţi politici", întîlnit, „curînd după lovitura de stat din decembrie—1851, n.n.", „la o persoană care avea un rol foarte-foarte important în conducerea statului pe vremea aceea"), Miusov este „liber-cugetător şi ateu". Cum nu mai călcase într-un lăcaş bisericesc de „cel puţin treizeci de ani" personajul păşeşte (din motivele mai sus arătate) în incinta mînăstirii de lîngă Scotoprigonievsk ca într-o cetate duşmană cu care încheiase doar un armistiţiu de moment. În faţa lui Zosima şi a celorlalţi călugări Miusov se înfăţişează ca ambasadorul părţii adverse. Ţine de aceea în mod firesc la demnitatea sa de ‚reprezentant', demnitate însă tot timpul ameninţată de tovărăşia compromiţătoare a lui Feodor Pavlovici. Enervarea crescîndă faţă de acesta se explică în cazul lui Piotr Alexandrovici prin teama „că se face ridicol" în compania „bătrînului măscărici". Ateismul personajului, ateism sancţionat de refuzul egumenului de a-şi lăsa mîna (pe care nu numai Kalganov dar chiar Ivan primise permisiunea de a depune „cea mai candidă şi mai docilă pupătură") sărutată şi de Miusov (în aşa fel încît gestul de simplă politeţe al acestuia rămîne „suspendat în gol"), este pus în lumină mai ales de Feodor Pavlovici. Care nici mai mult nici mai puţin pretinde că tocmai din cauza lui Piotr Alexandrovici şi-ar fi pierdut credinţa în urmă cu patru ani, cînd l-ar fi auzit pe Miusov povestind în public legenda absurdă despre mucenicul decapitat şi — totuşi — umblător. Miusov nu-şi aminteşte de ziua şi de societatea pe care le evocă Feodor Pavlovici, dar nu neagă că ar fi putut istorisi „vreodată ceva asemănător". Povestea cu sfîntul decapitat o ştie într-adevăr, şi anume de la „un francez", „un savant care studiase în mod special statistica rusă şi trăise multă vreme la noi în ţară (în Rusia, n.n.)" şi care îl încredinţase că episodul există în Minei. Semnificativ e că şi cealaltă anecdotă blasfematorie relatată în chilia stareţului Zosima de Feodor Pavlovici (despre pretinsul botez al lui Diderot în Rusia) şi-ar avea sursa tot în mediul Miusovilor (o variantă a acestei anecdote povestise cîndva chiar Mavra Fominişna, „mătuşica" lui Piotr Alexandrovici). Este evident că bătrînul ateu cinic Karamazov nu-şi putea pierde în urmă cu patru ani o credinţă pe care n-a avut-o probabil niciodată. Feodor Pavlovici joacă şi cu acest prilej „iarăşi teatru", minte, dar asemenea zvonurilor exagerate şi minciunile spuse de unele personaje despre altele contribuie din plin în opera lui Dostoievski la caracterizarea şi esenţializarea eroilor. De aceea, chiar dacă în plan biografic necredinţa desfrînatului de provincie Karamazov nu decurge în nici un fel din necredinţa liberalului european Miusov, acesta din urmă nu poate fi totuşi scos din cauză. În planul simbolic-compoziţional al romanului Miusov este într-adevăr răspunzător atît de ateismul tatălui (Feodor Pavlovici) cît şi de acela al fiului (Ivan), cu care se dublează reciproc. Şi ca întotdeauna la Dostoievski în cazul personajelor negative de acelaşi soi, cei trei se înlănţuie detestîndu-se. Pe de o parte Miusov cu Ivan (indiferenţa arogantă a ultimului faţă de cel dintîi rezultă din optica noii generaţii faţă de vechii progresişti, a „copiilor" faţă de „părinţi"), pe de alta Miusov cu Feodor Pavlovici (şi firească, încă şi mai strîns şi mai înverşunat, Feodor Pavlovici cu Ivan). Duelul neîncetat din scena vizitei la Zosima dintre Piotr Alexandrovici, care încearcă să-şi pună la punct ruda obraznică şi să se distanţeze de ea, şi Feodor Pavlovici, care nu oboseşte să-şi şicaneze şi enerveze ruda simandicoasă (avea „de mult o poliţă pe care vroia să i-o plătească") constituie una din coordonatele episodului mînăstiresc. E vorba însă de un duel între aliaţi. Cu toate că omul de lume parizian e sincer indignat de insolenţele nu o dată vulgare ale lui Feodor Pavlovici, scandalul declanşat de acesta e în profitul convingerilor sale liberale! Miusov, care se străduieşte să se scuture de Karamazov, şi Karamazov, care tocmai de aceea se ţine scai de Miusov, merg, deşi nu umăr la umăr pe acelaşi drum şi nu se pot în consecinţă ‚rupe' unul de altul: „De-acum încolo am să-l urmez pas cu pas pe Piotr Alexandrovici: dacă pleacă, plec şi eu cu dînsul, dacă rămîne, o să rămîn şi eu", ameninţă în glumă dar cu venin Feodor Pavlovici în scena din sufrageria egumenului. Şi această minciună a „bătrînului măscărici" este adevărată în sensul că cele două rude, rude şi întru necredinţă, sînt legate între ele pe veci. ● Piotr Alexandrovici Miusov (aflat în prezentul acţiunii numai în Cartea a doua) pare în roman un personaj uitat de autor. În realitate, scriitorul (care în alte situaţii se face într-adevăr vinovat de unele inadvertenţe şi scăpări) se răzbună de data aceasta conştient excluzîndu-l pe cel ce se dezrădăcinase şi înstrăinase singur.

MIUSOVA, ADELAIDA IVANOVNA, Fraţii Karamazov. Prima soţie a lui Feodor Pavlovici Karamazov, mama lui Mitea (Dmitri Feodorovici); „se trăgea dintr-o familie de moşieri (...), oameni cu stare şi (ne mai informează cronicarul romanului, n.n.) bine văzuţi la noi în judeţ"; „fată frumoasă, cu zestre, şi pe deasupra inteligentă şi dezgheţată, aşa cum sînt atîtea fete din generaţia noastră (cuvîntul aparţine şi aici cronicarului, n.n.) şi cum se întîmpla să mai apară pe ici, pe colo şi în trecut" (eman-

Scanned with OKEN Scanner

cipata Adelaida Ivanovna se leagă şi în acest fel de liberalul Piotr Alexandrovici Miusov, cu care se înrudeşte, fiindu-i vară) — măritişul ei cu un „«terchea berchea» cum era considerat Feodor Pavlovici pe atunci" rămîne greu de explicat. „Poate că voise să-şi afirme astfel independenţa ei feminină, să protesteze împotriva condiţiilor sociale, împotriva despotismului familiei şi al rudelor..." (În aceste presupuneri ale naratorului se simte ironia lui Dostoievski, Adelaida Ivanovna situîndu-se, în roman, în tabăra personajelor ‚rebele', de la Ivan la Kolea Krasotkin. ‚Nihilismul' mamei ar putea explica de altfel şi acea apropiere neprevăzută a lui Mitea, la închisoare, de materialistul Rakitin.) În orice caz, pentru o clipă a văzut în Feodor Pavlovici „omul cel mai curajos şi mai ascuţit la limbă al epocii aceleia de tranziţie spre alte vremuri mai bune". Căsătoria aceasta bizară a fost „efectul unor influenţe străine", livreşti — opinează în cele din urmă cronicarul, comparînd-o pe Adelaida Ivanovna cu „o domnişoară din generaţia «romantică» de altădată" care, îndrăgostită în taină de „un domn" se autoconvinge (deşi s-ar fi putut mărita oricînd cu el „fără nici un fel de inconvenient") că fericirea îi este inaccesibilă şi drept urmare, „ca s-o imite pe Ofelia lui Shakespeare", „într-o noapte vijelioasă" îşi face seama „aruncîndu-se de pe un mal rîpos, unde, pare-mi-se se afla o stîncă, în valurile clocotitoare ale unui rîu destul de adînc" ; „îmi vine să cred — adaugă cronicarul — că lucrurile s-ar fi schimbat dacă acea faimoasă stîncă — pe care o îndrăgise mai demult — n-ar fi fost atît de poetică şi dacă în locul ei s-ar fi aflat un mal neted şi foarte prozaic ; poate că atunci fata nu s-ar mai fi sinucis. Faptul este perfect autentic". Ceea ce o încîntase mai ales pe foarte tînăra Adelaida Ivanovna, care fuge de acasă cu Feodor Pavlovici deşi nu exista „nici un dram" de dragoste nici de o parte, nici de alta, fusese „latura aventuroasă a măritişului ei", „răpirea" (gustul pentru aventură nu-i va lipsi nici fiului Mitea). Familia fetei se resemnează repede şi-i încredinţează zestrea (25 000 de ruble) pe care soţul se grăbeşte să pună mîna ; el nu va izbuti în schimb să-şi însuşească şi cătunul (probabil Cermaşnea) şi casa „destul de arătoasă" de la oraş, trecute de asemenea pe foaia dotală a Adelaidei Ivanovna. (Zestrea ei va sta la baza veşnicelor diferende de ordin pecuniar dintre Karamazov şi fiul lui cel mare.) Imediat după căsătoria cu Feodor Pavlovici îşi dă seama „că nu simte nimic altceva pentru el decît dispreţ". Din primele zile soţii duc „o viaţă agitată, plină de certuri şi neîncetate hărţuieli" ; „ajungeau chiar la bătaie şi (...) în asemenea ocazii nu Feodor Pavlovici ci Adelaida Ivanovna se dovedea mai iute de mînă". „Era o femeiuşcă oacheşă, impulsivă, aprigă la mînie, îndrăzneaţă şi pe deasupra înzestrată cu o putere fizică la care nu te-ai fi aşteptat". În ciuda modului scandalos al vieţii ei conjugale, „tînăra căsătorită dăduse totdeauna dovadă de noblеţe şi frumuseţe de caracter, arătîndu-se cu mult superioară soţului său" (am subliniat trăsăturile fizice şi sufleteşti pe care mama le lasă moştenire unicului ei copil, Mitea). După „cîţiva ani de convieţuire", Adelaida Ivanovna îşi ia „lumea în cap" fugind (din nou !) de acasă, de data aceasta cu „un seminarist, un amărît de învăţător, sărac lipit pămîntului" (al cărui prototip ar putea fi Vergunov, rivalul siberian al lui Dostoievski la mîna Mariei Dmitrievna Isaeva). Părăsind domiciliul conjugal, soţia infidelă îl abandonează şi pe Mitea, pe atunci „un copil de trei ani". După peripeţii doar sugerate în roman, împreună cu seminaristul ei fugara ajunge la Petersburg, „apucînd pe calea celei mai nestăvilite emancipări". Moare însă curînd, într-o mansardă, „după unii, de febră tifoidă, după alţii, răpusă de foame" tocmai cînd Feodor Pavlovici, care îi dăduse de urmă, se pregătea (trăgînd chefuri de îmbărbătare) să se ducă în oraşul de pe malul Nevei („Pentru ce ? Nici el probabil n-ar fi ştiut să spună"). După decesul Adelaidei Ivanovna, şi rudele ei cele mai apropiate dispar sau se risipesc, încît nici ele nu pot avea, „mai ales în primul an", grijă de Mitea ; „domnul Miusov", bunicul copilului, încetase din viaţă, bunica, „rămînînd văduvă, se mutase la Moscova, unde căzuse bolnavă la pat" ; „între timp" se măritaseră şi mătuşile (surorile Adelaidei Ivanovna) (Pînă la urmă însă, tot un Miusov, Piotr Alexandrovici, îl va lua — e drept, doar pentru un scurt interval — pe Mitea sub protecţia sa). Peste mulţi ani, Adelaida Ivanovna va fi în chip neaşteptat ‚pomenită' de Feodor Pavlovici. La puţin timp după ce, reîntors în oraşul natal, Aleoşa se dusese la mormîntul mamei sale (Sofia Ivanovna), bătrînul Karamazov donează mînăstirii 1 000 de r. pentru „pomenirea răposatei sale soţii" ; „dar nu a celei de a doua, mama lui Aleoşa, «apucata»" (cum ar fi fost normal avînd în vedere întîmplarea ce a determinat ofranda) ci — ricoşeu psihologic imprevizibil — „a primei neveste, Adelaida Ivanovna, care obişnuia să-l cotonogească". Adelaida Ivanovna este amintită şi evocată de fiul ei în cursul interogatoriului de la Mokroe (Cartea a noua, V). Poate că rugile mamei moarte — declară Mitea în şoaptă, „încet de tot", anchetatorilor săi — l-au oprit în ceasul al doispre-zecelea să comită paricidul. Ultima ‚apariţie' a fetei emancipate, a ‚nihilistei' intercedînd pe lîngă divinitate salvarea unicului ei fiu, are loc în cer.

Scanned with OKEN Scanner

MÎŞKIN, LEV NIKOLAEVICI, Idiotul. Personajul a cărui poreclă a dat titlul romanului. Dacă însă ‚numele' eroului cărţii la care Dostoievski a început să lucreze la 14 septembrie 1867 a fost imediat găsit, de la cele dintîi însemnări pregătitoare, ‚conţinutul' lui a suferit o serie de prefaceri pînă să se cristalizeze în acel „briliant" de care vorbea Tolstoi în legătură cu omonimul său Lev Nikolaevici. Idiotul planurilor iniţiale ale primei redacţii (ПМ$_1$) seamănă prea puţin cu viitorul Mîşkin anticipîndu-i în schimb pe Stavroghin şi pe Arkadi Dolgoruki (Adolescentul) iar înaintea acestora pe fratele lor mai vîrstnic nenăscut, eroul proiectului-gigant nerealizat Viaţa unui mare păcătos. În ipostaza sa primordială Idiotul era înzestrat cu o „mîndrie nemăsurată" („Гордость непомерная") Deci la început a fost orgoliul. Prima zi a creaţiei (a genezei romanului) găseşte „mîndria nemăsurată" a personajului aşezată pe temelii trainice şi înălţîndu-se semeţ, ca un munte uriaş, sumbru. Măcinarea şi spulberarea acestuia a constituit condiţia ivirii umilului Mîşkin, cel pe care îl cunoaştem cu toţii, evanghelic purificat de orice urmă de vanitate încît în acest caz se poate într-adevăr spune că muntele a născut ‚doar' un şoarece — în lb. rusă Мышь. Distanţa dintre Idiotul orgolios din caietele la roman (ПМ$_1$) şi cel „sărac cu duhul" din Carnetele mai tîrzii şi din textul definitiv este de ere geologice. În raport cu premisele personajului, apariţia adevăratului Mîşkin reprezintă un ‚miracol'. ❂ Tot „din mîndrie vrea să se ţină în frîu şi să se biruie pe sine. În faptele de umilinţă descoperă voluptatea". Idiotului din primele luni de muncă la roman (septembrie, octombrie, noiembrie), căruia îi mai sînt atribuite, în afară de mîndrie, „pasiuni (...) puternice" şi o „necesitate arzătoare de a iubi" îi este caracteristic acel balans între extreme ce se va transmite apoi ca mişcare esenţială atît „marelui păcătos" din proiectul nerealizat cît şi lui Stavroghin şi Adolescentului: „smerit şi ascultător, dintr-odată se răzvrăteşte"; „el este într-o asemenea măsură bolnăvicios de mîndru încît nu poate să nu se considere Dumnezeu, şi totodată (s.a.) într-atît nu se respectă pe sine (într-atît de lucid se autoanalizează) încît nu poate să nu se dispreţuiască dincolo de orice limită şi cu un zel ce merge pînă la neadevăr" (ПМ$_1$). Dilema personajului este formulată, în această etapă a formării sale, apăsat: „Sau să domnesc ca un tiran, sau să mor pentru toţi pe cruce...". Capabil de „sinceră mărinimie" dar şi de „răzbunare şi invidie", „creştin" care „în acelaşi timp nu crede", Idiotul din toamna lui 1867 îşi vădeşte la fiecare pas „dedublarea". Profilul prim al viitorului (şi îndepărtatului) Mîşkin este ameninţător, terifiant: „Cine nu-l cunoaşte — rîde de el, cine îl cunoaşte — începe să-i ştie de frică". Încă din copilărie proto-eroul (care anticipînd, rezumă totodată, reluînd unele trăsături ale lui Raskolnikov de pildă) nutrea gîndul de a ajunge „mai sus decît toţi", gînd care nu-l părăseşte nici mai tîrziu: „El vrea pentru sine locul dintîi" şi „să şi-i supună pe toţi". Viitorul şi-l planifică astfel (într-un mod asemănător, pînă la un punct, Adolescentului, acesta din urmă avînd totuşi un sentiment mai rafinat al puterii, pe care nu s-ar grăbi să o exteriorizeze): „voi fi bancher, regele iudeilor şi îi voi ţine pe toţi în lanţuri sub călcîiul meu". Ca să „ajungă deasupra tuturor" pare să aibă răbdarea să parvină, să facă o lentă carieră; în acelaşi timp e scurmat de dorinţa de a săvîrşi pe loc o ispravă („Жажда подвига") neobişnuită, să dea foc unei case sau să-şi ardă demonstrativ un deget. Nu se sfieşte „să urzească intrigi şi să calomnieze", fiind comparat la un moment dat (el, viitorul Mîşkin!) cu Iago, şi chiar comite o crimă: „«Şi totuşi am ucis», — spune Idiotul". Figură „teribil de orgolioasă şi de tragică", Idiotul din ПМ$_1$ (de fapt o succesiune de schiţe de personaje) era totuşi predestinat de autor „să sfîrşească în chip înălţător, ca un sfînt" („Кончает боженственно"). La 4 decembrie 1867 Dostoievski întrerupe însă munca la roman (la a cărui redactare deja trecuse): „am azvîrlit totul la dracul", mărturiseşte el într-o scrisoare (referindu-se deci atît la însemnările din Caiete alcătuind ceea ce specialiştii au denumit ПМ$_1$ — şi care s-au păstrat, cît şi la „prima redacţie" a unei naraţiuni continue — care a fost distrusă de scriitor sau s-a pierdut). Între 4 şi 18 decembrie, fără să-şi acorde nici un răgaz, Dostoievski elaborează noi şi noi planuri (cîte şase cel puţin pe zi — după cum va preciza mai tîrziu scriitorul) într-un sisific efort de creaţie, fără precedent dar egalat şi întrecut apoi în biografia artistică a unuia din cei mai mari muncitori ai condeiului din toate timpurile: „Capul meu s-a transformat într-o moară", scrie el unui corespondent. Efort fructuos, căci la 18 decembrie 1867 — după cum îl informează pe A. N. Maikov într-o scrisoare din 12 ianuarie 1868 — a început să redacteze „noul (s.n.) roman" (a „doua redacţie" a Idiotului; notele referitoare la a doua şi ultima redacţie a romanului — ПМ$_2$ — care s-au păstrat încep la 7 martie 1868 — ultima dată menţionată fiind 11 noiembrie acelaşi an; în ianuarie 1868 primele şapte capitole ale cărţii sînt publicate în Russki vestnik). În aceeaşi scrisoare (către A. N. Maikov) Dostoievski îşi divulgă o mai veche intenţie, aceea de „a-l

Scanned with OKEN Scanner

înfăţişa pe omul integral (pe deplin) minunat" („Изобразить в полне прекраснаго человека"). Acest „om pe deplin minunat)" „eroul pozitiv" la care scriitorul visa de mult va fi întruchipat de Mîşkin. Între „Idiotul" din ПМ$_2$ şi textul definitiv pe de o parte şi Idiotul din ПМ$_1$ (din care descind „marele păcătos", Stavroghin şi Arkadi Dolgoruki mai degrabă decît prinţul Lev Nikolaevici) există, cum s-a văzut mai sus, o uriaşă deosebire. Deşi — după cum se arată în ed. acad., vol. 9, p. 349 — „Idiotul ultimelor planuri din ПМ$_1$ poartă deja în sine temeiul unei înalte spiritualităţi" şi cu toate că în ПМ$_1$ (în însemnările din noiembrie mai ales) pot fi descoperite o serie de trăsături şi întîmplări disparate ce prefigurează firea, situaţia şi viaţa lui Mîşkin. Ca şi eroul fixat în tiparul textului definitiv, proto-eroul prin definiţie labil are 26 de ani, e prinţ şi dispune (de curînd) de avere ; scrie frumos şi i se propune „un loc la cancelarie", un unchi (numit Unchiul) îl trimite în Elveţia ; i se subliniază „simplitatea şi smerenia", i se dibuieşte patronimicul (spunîndu-i-se deocamdată Ivan Nikolaevici) ; la 10 noiembrie 1867 primeşte palma ce i se va aplica şi lui Mîşkin. Ultima dată menţionată în ПМ$_1$ este 11 noiembrie 1867. Prima dată menţionată în ПМ$_2$ este 7 martie 1868. La 4 decembrie 1867 scriitorul a începutat lucrul la primul Idiot iar peste două săptămîni a început să scrie „noul roman". În numărul pe ianuarie 1868 al revistei Russki vestnik apar primele capitole din textul cvasi-definitiv. Lev Nikolaevici Mîşkin, „prinţul Hristos", s-a născut, aşadar, în urma unei cotituri decisive şi pînă la un punct misterioase intervenite în procesul de creaţie în decembrie 1867, în preajma Crăciunului. Simplă coincidenţă, poate. Dar nu este exclus ca apropierea sărbătorilor creştine de iarnă să fi activizat în conştiinţa unui om ca Dostoievski rolul prototipului religios al eroului într-atît încît să determine o transformare radicală a Idiotului după chipul şi asemănarea unui model iradiant în acel interval calendaristic. ● Principalul rezultat al dramaticului efort de creaţie din toamna şi iarna anului 1867 apare chiar la începutul primului capitol al cărţii, în scena din compartimentul trenului ce se apropia în mare viteză, în dimineaţa zilei de miercuri 27 noiembrie 1867, de Petersburg, întrupat într-un tînăr de 26—27 de ani, înalt, cu părul „bălai şi des", cu „obrajii supţi şi o bărbuţă rară şi ascuţită", cu ochii „mari, albaştri" avînd „o expresie blajină, dar şi apăsătoare totodată" (cu „acea stranie fixitate a privirii" caracteristică epilepticilor), cu „trăsături plăcute, fine şi delicate", îmbrăcat sărăcăcios şi nepotrivit pentru sezonul rusesc şi ţinînd în mîini „o boccelută — pesemne tot bagajul lui". La fel de uşor e şi ‚bagajul' de informaţii şi date referitoare la propriul său trecut, cu care eroul, lipsit practic, din cauza bolii, de amintiri, descinde în gară la Petersburg. „Timp de douăzeci şi patru de ani am fost bolnav ; de cînd m-am născut pînă la vîrsta de douăzeci şi patru de ani", mărturiseşte Mîşkin într-o discuţie cu Lizaveta Prokofievna Epancina, mama Aglaiei. Din cauza acestei boli care i-a întunecat viaţa, copilăria i-a rămas învăluită „ca într-o ceaţă". Orfan probabil de timpuriu de ambii părinţi (slujba de înmormîntare a generalului Ivolghin îi va aduce vag aminte prinţului de o ceremonie asemănătoare desfăşurată de mult, într-o bisericuţă de ţară), Mîşkin avusese şansa să se bucure de ocrotirea bunului Pavlişcev, care-l încredinţase — cum pentru starea sănătăţii copilului „se recomanda şederea la aer curat" — unor „rude de-ale lui, moşierese de provincie", surorile Marfa şi Natalia Nikitişna din Zlatoverhovo. Aici fu dat mai întîi pe mîna unei guvernante, apoi i se adusese şi un pedagog, dar accesele din ce în ce mai frecvente ale bolii de care suferea („o boală stranie de nervi", „un fel de epilepsie" ce „se manifesta prin convulsii şi tremurături") îl făcuseră „aproape idiot" (după cum va recunoaşte prinţul mai tîrziu). Pe cînd avea 10—11 ani şi era „complet idiot" fusese văzut la Zlatoverhovo de Ivan Petrovici (unul din invitaţii cei mai de vază la serata Epancinilor). Din amintirile acestuia rezultă că micului Mîşkin, dificil ca orice arierat, i se întîmpla să fie uneori maltratat (de către Marfa Nikitişna, cea mai mare dintre cele două surori). Copilăria nefericită a eroului (orfan slab de minte crescut printre străini) l-a îndepărtat de mediul aristocrat nefast şi l-a făcut mai receptiv la suferinţele altora (G.M. Fridlender). Copilăria şi adolescenţa lui Mîşkin constituie o perioadă obscură deopotrivă pentru cititor şi erou. Mai multe lucruri pare să ştie prinţul despre originea sa, căci atunci cînd încearcă să reconstituie din memorie împreună cu Lizaveta Prokofievna Epancina (născută Mîşkina) „vechimea neamului lor", „se dovedi a-şi cunoaşte destul de bine genealogia". Boala lui Mîşkin se agravase se pare la vîrsta bărbăţiei, pe la 21—23 de ani : „O serie de crize foarte violente şi chinuitoare", urmate de stări de prostraţie, l-au determinat probabil pe Pavlişcev să-şi trimită protejatul (cu 4—5 ani înainte de data la care începe acţiunea romanului) la tratament în Elveţia, în muntosul canton Valois de la graniţa cu Italia, la sanatoriul profesorului Schneider. La plecarea din Rusia — îşi aminteşte Mîşkin — „mă găseam într-un hal... nu prea eram cu mintea limpede...". În aceeaşi stare se află şi după primele luni ale tratamentului său,

Scanned with OKEN Scanner

„aproape iresponsabil, un idiot" care „vorbea anevoie şi uneori nici nu înţelegea ce anume voiau de la el cei din jur". E perioada grelelor amintiri elveţiene, perioadă în care, într-o minunată zi însorită, în timpul unei plimbări prin munţi ce oferă privirii sale uimit îndurerate vaste privelişti încîntătoare, are revelaţia zdrobitoare — retrăită mai tîrziu cu aceeaşi intensitate de Ippolit — că este „un avorton al naturii", un exclus de la măreaţa sărbătoare a firii la care au dreptul să participe pînă şi cel mai umil fir de iarbă şi cea mai minusculă gîză. Apoi, treptat, fără a izbuti să se vindece totuşi pe deplin, starea pacientului se ameliorează vizibil — datorită desigur influenţei binefăcătoare exercitate asupra lui de satul elveţian plin de copii în care îşi petrece cea mai mare parte a vremii şi în care se desfăşoară istoria sa ‚de dragoste' cu Marie. Deşi boala nu-i îngăduia „un studiu sistematic", la sanatoriul profesorului Schneider a reuşit totuşi să şi înveţe cîte ceva, citind „mai ales foarte multe cărţi ruseşti". Desigur că a şi călătorit prin ţara cantoanelor, căci, admirînd un tablou în cabinetul generalului Epancin crede a recunoaşte în el un peisaj helvetic, şi anume unul — ţine să precizeze vizitatorul abia întors din acele locuri — din cantonul Uri (cel în care Stavroghin va plănui să se retragă). După cum am văzut mai sus, Mîşkin consideră că a fost bolnav „pînă la vîrsta de douăzeci şi patru de ani". Cînd începe acţiunea romanului, prinţul are (sîntem de două ori informaţi, mai întîi cu oarecare aproximaţie de autor, apoi de eroul însuşi) 27 sau 26 de ani. Deci în ultimii 2—3 ani el s-a bucurat de o sănătate relativă : „Acum mi se întîmplă destul de rar să am crize", le asigură Mîşkin pe doamnele Epancin. Moartea subită a binefăcătorului său Pavliş-cev, care achita costul tratamentului elveţian, îl lasă pe Mîşkin fără un ban printre străini, dar omenosul doctor Schneider îl va ţine pe gratis încă doi ani la clinica sa. Înapoierea în Rusia este decisă de scrisoarea domnului Salazkin, care îl încunoştinţa de la Moscova că este posibil să intre „în posesia unei moşteniri foarte importante". În drum spre patrie trece probabil prin Lyon, unde asistă la execuţia criminalului Legros, pe care apoi o visează de cinci ori şi în legătură cu care relatează în două rînduri în prima sută de pagini a cărţii. În dimineaţa zilei de 27 noiembrie (1867) soseşte cu acceleratul Varşovia-Petersburg (în care călătoreşte de la un moment dat în acelaşi compartiment cu Rogojin şi cu Lebedev) în oraşul de pe malurile Nevei, unde nu mai fusese decît „aşa, în treacăt". Trecutul personajului, de la naştere pînă în ziua în care soseşte la Petersburg, este o imensă pată albă colorată doar puţin pe alocuri. Numai două întîmplări memorabile (amîndouă povestiri despre cruzimea oamenilor) marchează de fapt această lungă perioadă : moartea lui Marie şi execuţia de la Lyon, întîmplări pe care Mîşkin le va rememora în casa Epancinilor tocmai pentru că ele reprezintă singurele lui mărturii referitoare la un trecut aproape inexistent. 27 noiembrie va fi, în schimb, o zi plină în viaţa lui Mîşkin, care va trăi în 12 ore mai mult decît într-un sfert de secol. Cu ea în biografia eroului se deschide un interval de existenţă activă, intensă de aproximativ 6—7 luni. De la gară, despărţindu-se de Rogojin (întîmpinat de o gălăgioasă ceată de prieteni servili), Mîşkin o ia spre Liteinaia ca să ajungă la locuinţa generalului Epancin, cu a cărui soţie ştia că se înrudeşte şi căreia îi trimisese în urmă cu un an din Elveţia o scrisoare (rămasă fără răspuns). În anticamera generalului, aşteptînd să fie introdus, stă de vorbă în chip democratic cu lacheul Alexei, căruia îi adresează prima relatare a execuţiei de la Lyon. În cabinetul lui Epancin, care îi făgăduieşte să-i găsească „un loc într-o cancelarie", dă o probă de caligrafie şi contemplă, cu aviditate, portretul Nastasiei Filippovna, adus de Ganea Ivolghin pentru a-l arăta protectorului său şi depus apoi la vedere pe o masă. Primit după aceea, la sugestia generalului, de doamnele Epancin, pentru a fi „examinat", Mîşkin le cîştigă afecţiunea şi stima povestind. El se întoarce din nou la execuţia de la Lyon şi evocă apoi istoria lui cu Marie şi cu copiii din satul elveţian — cele două naraţiuni în naraţiune constituind cărţile sale de vizită, care dezvăluie cine este şi îi aduc preţuirea meritată (prin caracterul lor zguduitor şi prin impresia pe care o produc, retrospectivele lui Mîşkin amintesc de cea a lui Enea în faţa reginei Didona şi a curtenilor acesteia). Reticentă la început, Aglaia îi arată dintr-odată prinţului o încredere neţărmurită, punîndu-l la curent cu relaţiile dintre ea şi Ganea, spre stupoarea şi furia acestuia din urmă. Care, pe drum, conducîndu-l la locuinţa părinţilor săi unde noul venit urma deocamdată să se instaleze, nu pierde prilejul să se răzbune pe „idiot" (numindu-l o dată chiar astfel). În casa Ivolghinilor Mîşkin asistă la furtunoasa vizită a Nastasiei Filippovna (pe care o recunoaşte din prima clipă) şi la invazia lui Rogojin şi a bandei sale. Intervenind în cearta dintre frate şi soră (Varia) este pălmuit de faţă cu toţi de Ganea. După-amiaza şi seara şi le petrece în tovărăşia generalului Ivolghin, mai întîi într-o cafenea de pe Liteinaia, unde intrase ca să-l roage pe general să-l introducă la Nastasia Filippovna, apoi colindînd împreună cu acesta străzile oraşului în aşteptarea momentului în care Ivolghin, după cum cu

Scanned with OKEN Scanner

naivitate credea prințul, se va hotărî să-și împlinească făgăduiala. Ivolghin însă nu numai că nu fusese niciodată la ea, dar nici măcar nu știa unde locuiește Nastasia Filippovna, la care Lev Nikolaevici ajunge în cele din urmă condus de fiul generalului, Kolea, după ora nouă și jumătate seara. Musafir nepoftit, Mîșkin este întîmpinat cu bucurie, ca un aliat și ca un afin, de eroină, care se decisese să se folosească de aniversarea zilei sale de naștere ca să se răzbune pe trecutul ei și pe toți cei vinovați față de ea. Personajul acceptat de regizoarea spectacolului în ultima clipă devine unul din protagoniștii scenei. Prințul hotărăște soarta lui Ganea sfătuind-o pe gazdă să nu se mărite cu acesta și e cît pe ce să devină el soțul Nastasiei Filippovna, pe care o cere în căsătorie, spre consternarea celor de față. Consternare care ajunge la paroxism cînd Ptițîn (după ce parcurge cu un ochi expert scrisoarea referitoare la moștenire primită de Mîșkin de la Salazkin) anunță că prințul este foarte probabil un milionar. După ce Nastasia Filippovna pleacă cu Rogojin, sare în prima trăsură care îi iese în cale și pornește în urmărirea alaiului ce se îndrepta spre Ekaterinhof, unde Parfion plănuise să-și sărbătorească ‚nunta'. Acasă (la Ivolghini) prințul se întoarce a doua zi dimineață la ora șase, venind de la Ekaterinhof (asistase la petrecerea lui Rogojin!), pentru ca peste două-trei zile, urmărind-o în continuare pe Nastasia Filippovna, să plece la Moscova pentru a intra în posesia moștenirii. Părăsind Petersburgul în ultimele zile ale lui noiembrie sau cel tîrziu la 1 decembrie, Mîșkin se întoarce în orașul de pe malurile Nevei la începutul lui iunie (1868), cînd demarează Partea a doua a cărții. Cele șase luni petrecute de erou la Moscova și în provincie cad între primele două Părți ale romanului (exclusiv petersburghez, Pavlovskul, unde acțiunea se mută cam de la mijlocul Părții a doua și unde se desfășoară pînă aproape de final, fiind o localitate estivală din orbita marelui oraș), alcătuind un timp mort din punct de vedere narativ. Despre evenimentele mai importante care au avut loc în acest răstimp în familiile Epancin și Ivolghin sîntem informați pe scurt în capitolul I al Părții a doua. Despre ce li s-au întîmplat în același interval lui Mîșkin și Nastasiei Filippovna nu vom afla (treptat) decît puține lucruri, exclusiv din referiri fugare și aluzii împrăștiate literalmente de-a lungul întregului roman. O nouă perioadă obscură intervine așadar în viața lui Mîșkin, de astă dată nu din cauza bolii eroului ci din ‚vina' autorului, cantonat în Petersburg. Dacă Mîșkin pornește imediat după Nastasia Filippovna și Rogojin, scriitorul nu pleacă pe urmele lui Mîșkin. El rămîne pe loc mulțumindu-se să culeagă diferite informații și zvonuri cu privire la ciudatul său triunghi erotic, înscris temporar în alte coordonate de spațiu. Ca să-i înțelegem însă pe Mîșkin și pe Nastasia Filippovna, această perioadă trebuie pe cît posibil și ea elucidată, adunînd la un loc toate datele și presupunerile disparate referitoare la ea. Căci dacă cele șase luni de eclipsare a lui Mîșkin formează un timp mort din punctul de vedere al povestirii (narațiunea se repune în mișcare numai odată cu a doua sosire în Petersburg a lui Mîșkin), ele reprezintă pe de altă parte un timp activ, un timp capital în biografia și pentru psihologia celor mai importante personaje ale cărții. În apele narațiunii marii eroi dostoievskieni au ponderea și poziția de plutire a unor aisberguri. Faptul este aici, la începutul Părții a doua a Idiotului, mai izbitor poate decît în orice alt loc din opera romancierului: personajele sale impresionează nu numai prin partea lor de suprafață, creastă spectaculoasă, ci și — iar uneori mai ales — prin enorma masă de susținere ascunsă, postament colosal invizibil dar bănuit, puternic simțit. Prințul Mîșkin din iunie, cu aerul său distrat, îngîndurat este indiscutabil altul în comparație cu prințul Mîșkin din noiembrie. Se simte la al doilea Mîșkin, oarecum blazat, jumătatea de an în plus, experiențele și oboseala. Căci dispariția eroului dincolo de orizontul petersburghez al romanului inaugurează o perioadă pe cît de obscură pe atît de agitată. Mai întîi din punctul de vedere al relațiilor lui Mîșkin cu Nastasia Filippovna și cu Rogojin, ca și din al acelora dintre ultimii doi. Aceste relații sînt marcate și într-o importantă măsură determinate de zbuciumul Nastasiei Filippovna, care fuge de mai multe ori atît de la Rogojin, cît și de Mîșkin. La început prințul pare să se apropie mai mult de Rogojin, cu care se întîlnește frecvent în această perioadă, cu care se explică și cu care poartă discuții variate, de la cele despre Rusia și despre menirea lor ca patrioți și cetățeni la cele de ordin educativ-literar: „se văzuseră des, uneori ceasuri întregi, ba au fost și cîteva momente în întîlnirile lor care se întipăriseră adînc în sufletul fiecăruia" — ne informează retrospectiv scriitorul (Partea a doua, III). L-au citit împreună pe Puşkin, integral, au vorbit deschis, sincer și au ajuns amici (se tutuiau). Perioada mosovită cimentează prietenia dintre cei doi rivali. Prietenie care nu adoarme însă suspiciunile lui Rogojin. Acestuia i se pare că prințul tînjește după Nastasia Filippovna: „Altădată tînjeai după ea, erai chinuit, o vedeam bine", îi va spune Parfion prietenului său mai tîrziu, după întoarcerea lor la Petersburg, referindu-se la răstimpul petre-

Scanned with OKEN Scanner

cut de tustrei la Moscova. Iar cînd Nastasia Filippovna îl părăseşte pe Rogojin pentru Mîşkin („atunci cînd ea te-a părăsit ca să vină la mine") bănuielile gelosului par să se confirme, deşi ştie că prinţul nu i-a fost „niciodată rival în adevăratul sens al cuvîntului". ‚Aventura' lui Mîşkin cu Nastasia Filippovna se consumă în provincie, unde prinţul, lăsîndu-şi afacerile legate de moştenirea pe care o primise în seama lui Salazkin, pleacă împreună cu sau pe urmele eroinei. Stătuseră însă separat acolo şi chiar în localităţi diferite şi această stranie convieţuire nu durase decît o lună. I-ar fi făcut totuşi atunci (după cum îi reaminteşte Nastasia Filippovna în scena întîlnirii cu Aglaia) făgăduieli solemne, i-ar fi promis că n-o va părăsi niciodată, că o va urma „peste tot", orice i s-ar mai putea ei întîmpla. Anumite incertitudini şi temeri persistă multă vreme în legătură cu luna petrecută de erou „lîngă nesuferita aceea" (cum se exprimă Aglaia). La Pavlovsk, în iunie, Lizaveta Prokofievna îl întreabă direct pe prinţ (care zîmbeşte de „naivitatea impunsăturii") dacă nu cumva s-a căsătorit, iar mai tîrziu îl pune chiar să jure că nu e însurat „cu aia". Mîşkin răspunde negativ şi jură după cum i se ceruse, dar recunoaşte că era „cît pe ce" să se însoare cu Nastasia Filippovna (primejdia de care se teme, ca mamă, Lizaveta Prokofievna existase, căci în caietele la roman prinţul „e însurat"). În intervalul de timp petrecut în provincie ‚împreună' cu Nastasia Filippovna se produce o importantă cotitură în atitudinea lui Mîşkin faţă de eroină. Luna aceasta „i-a lăsat amintiri amare". După „tot ce a trebuit să îndur" în „împrejurări atît de înspăimîntătoare" — „nu pot s-o mai iubesc", se confesează prinţul Aglaiei în legătură cu sentimentele sale faţă de Nastasia Filippovna; „am iubit-o, am iubit-o mult... dar la urmă... la urmă... pînă la urmă, ea a ghicit totul (...) Că aveam pentru ea numai un sentiment de milă şi că... n-o mai (s.n.) iubeam". Împrejurările „atît de înspăimîntătoare" la care se referă Mîşkin şi care îl făcuseră să n-o mai iubească pe Nastasia Filippovna ca pînă atunci (ceea ce nu înseamnă mai puţin, ci altfel) sînt desigur acelea în care eroina se dezlănţuie încercînd să-şi ilustreze faima pe cît de rea pe atît de nemeritată, în care, ca să-i redea prinţului libertatea, vrea să pară cît mai nedemnă de el. Sentimentele acelui Mîşkin care o ceruse în căsătorie pe femeia întreţinută de Toţki şi care ‚fugise' în provincie cu amanta lui Rogojin se metamorfozează acum şi se precizează (fără să dispară însă). Îndrăgostitul cedează locul fratelui, iubirea — iubirii-milă. Cînd dragostea faţă de Nastasia Filippovna apune, răsare aceea faţă de Aglaia, de al cărei chip îşi aminteşte tocmai în această perioadă, „deodată": „În bezna în care mă aflam atunci, visam... poate mi se năzăreau numai nişte zori noi". Aceste „zori noi" o simbolizează evident pe Aglaia, al cărei nume vine de la gr. aglaos = care străluceşte. Biletul care îi va parveni fetei prin Kolea Ivolghin şi pe care ea îl va interpreta corect ca o scrisoare de dragoste fusese scris de Mîşkin, după cum îi va explica el mai tîrziu, „în cel mai greu moment din viaţa mea". După despărţirea de Nastasia Filippovna, care îl părăseşte şi se întoarce la Moscova pentru a fugi apoi din nou de la Rogojin (de data aceasta înapoi la Petersburg), Mîşkin rămîne în provincie. Începe al treilea şi ultimul interval (primul: şederea de cîteva luni — pare-se trei — la Moscova sub semnul unei legături relativ amicale, ‚luminoase' cu Rogojin; al doilea: ‚escapada' de o lună cu Nastasia Filippovna) al perioadei de absenţă de o jumătate de an din Petersburg a eroului. Rămas singur (cuplul amanţilor se refăcuse pentru moment) el se consacră în întregime cunoaşterii realităţilor ruseşti, de care este avid. Călătoreşte (prinţul Ş. îl întîlneşte într-un oraşel), îşi vede „de ocupaţii", se apucă „de studii", observă şi intră în vorbă cu oameni din cele mai diferite straturi ale populaţiei. Într-un compartiment de tren discută „vreo patru ceasuri" despre credinţă cu domnul S., despre care auzise „vorbindu-se mult" (era „cunoscut mai ales ca un ateu convins"); deşi „foarte cult şi instruit", „un adevărat om de ştiinţă", îi dă totuşi impresia lui Mîşkin că „tot ce spunea el (domnul S.) părea cu totul altceva decît obiectul discuţiei" (După părerea specialiştilor prototipul lui S. ar fi celebrul N. A. Speşnev, 1821—1882, cel mai radical dintre petraşevţi, considerat drept primul comunist din Rusia). Într-o „capitală de judeţ" (judeţul se numea Mîşkinski!) e acostat de „un soldat zdrenţăros" şi beţiv care înşelîndu-l cu naivitate îi vinde o cruce de cositor drept una „de argint curat" (crucea înfrăţirii cu Rogojin) şi ‚acostează' la rîndul lui „o ţărancă cu un prunc în braţe" care îşi făcea „semnul crucii cu multă evlavie" deoarece tocmai atunci „copilul îi zîmbise (...) pentru prima oară de cînd venise pe lume" (contrastînd cu figura soldatului decăzut, tînăra ţărancă prefigurează femeile din popor venite la stareţul Zosima să-şi spună oful, din Fraţii Karamazov). Perioada moscovită şi provincială (ultima ei parte mai ales) reprezintă timpul „de ucenicie" al lui Mîşkin. Cu o nerăbdare şi emoţie în care se pot ghici nostalgia înfrigurată, foamea de fenomenul rusesc al scriitorului însuşi nevoit să rămînă vreme de patru ani, între 1867 şi 1871, departe de patria sa (Idiotul e o operă de exil), eroul se scufundă în străfundurile Rusiei: „O, cîte lucruri noi, cu totul nebănuite,

neașteptate și nemaiauzite aflase el în timpul acestor șase luni!“ începuse „să creadă cu toată tăria în însușirile minunate ale sufletului rusesc“. Nu s-ar fi întors la Petersburg decît peste 2—3 ani dacă soarta Nastasici Filippovna (care se ascunsese nu numai de Rogojin ci și de el) nu l-ar fi preocupat în așa de mare măsură. Un mesaj de la Lebedev înștiințîndu-l că ea se află incognito de cîtva timp la Petersburg îl determină pe prinț să-și părăsească „bîrlogul“ mai repede decît ar fi vrut și să revină în orașul de pe malurile Nevei „în primele zile ale lui iunie“ (Fiecare din cele două părți, inegale ca întindere, din care este alcătuit romanul începe — după cum a arătat G. M. Fridlender — cu sosirea eroului la Petersburg).

● Pe peronul gării Nikolaevski (unde la 30 decembrie 1859 debarcase, după zece ani de absență, fostul petrașevț Dostoievski) nu-l așteaptă însă decît „doi ochi arzători“ (Rogojin, aflat în oraș de trei săptămîni, îl spionează ascuns în mulțime). De la gară, după ce trage la un hotel „de mîna a treia, nu departe de Liteinaia“ și se instalează „în două odăițe întunecoase și sărăcăcios mobilate“, prințul Mîșkin se îndreaptă spre locuința lui Lebedev, cel care îi semnalase prezența Nastasiei Filippovna la Petersburg și de la care spera să capete și alte informații despre fugară. Episodul celei de a două descinderi în Petersburg și al vizitei de informare la Lebedev ne pun în contact cu un altfel de Mîșkin, „trist“ și „îngîndurat“, „copleșit de griji apăsătoare“, care vorbește „cu vădit efort“ și pare „oarecum plictisit“: „Nu prea sînt în apele mele“, recunoaște el. Oboseala drumului, temerile privitoare la starea sufletească a Nastasiei Filippovna, pe care o consideră grav bolnavă, și la reacțiile lui Rogojin, a cărui privire pironitoare îl întîmpinase la gară, gîndul la Aglaia, apropierea crizei (prima de după întoarcerea în Rusia) explică această nouă ipostază a personajului (una din cele mai reușite și mai obsedante din punct de vedere artistic). Determinată însă mai ales de maturizarea eroului. Primul Mîșkin, cel care coboară din tren la începutul Părții întîi deloc preocupat de faptul că nu cunoaște aproape pe nimeni în oraș și că nu are un ban în buzunar, mai este încă un copil. Al doilea Mîșkin, cel care sosește la Petersburg la începutul Părții a doua este deja un adult purtînd pe umeri, pe lîngă atîtea griji, și povara vîrstei — multă vreme congelată la un nivel infantil în munții Elveției. Timpul lui Mîșkin se ‚dezgheață‘ și începe să se consume rapid odată cu venirea lui în Rusia și cu călătoria spre inima ei. De la Lebedev, amînînd să-l vadă pe generalul Epancin, prințul se duce acasă la Rogojin, cu care nu se mai întîlnise de trei luni (de la ‚fuga‘ lui cu Nastasia Filippovna de la Moscova în provincie). Un alt Rogojin i se înfățișează acum noului Mîșkin. Un Rogojin ostil, suspicios, crispat, constituit parcă în jurul acelor „ochi arzători“ trimiși să pîndească la gară întoarcerea prințului, născut din ura statornică pe care i-a purtat-o lui Mîșkin după gestul de ‚trădare‘ de la Moscova al acestuia: „În aceste trei luni cît nu te-am văzut, crede-mă, n-a fost o clipă să nu te urăsc. Aș fi fost în stare, zău, să-ți dau și otravă, de s-ar fi putut cumva. Pînă acolo am ajuns“ — mărturisește Rogojin. Nici asigurările lui Mîșkin că n-a venit în oraș decît ca s-o convingă pe Nastasia Filippovna să plece în străinătate pentru a-și îngriji sănătatea, dar că din moment ce ei doi s-au împăcat din nou el nu va întreprinde nimic ca să-i despartă (deși ar fi fost bucuros să afle că s-au despărțit definitiv) și va evita să-i mai vadă, nici declarația lui de iubire: „Te iubesc și țin la tine mult, Parfion“ nu izbutesc să smulgă dușmănia din sufletul gelosului care la rîndul său face eforturi disperate pentru a-și recîștiga încrederea în prinț, propunîndu-i să-și schimbe între ei cruciulițele de la gît și să se „înfrățească“ și conducîndu-l apoi în apartamentul mamei pentru a primi binecuvîntarea. În aceeași zi — a doua mare zi epică a narațiunii —, „pe la două și jumătate“ ajunge în sfîrșit la generalul Epancin, pe care însă nu-l găsește acasă. Se îndreaptă apoi spre hotelul „Balanța“ (aflat în cartierul Peski, în apropierea locuinței lui Lebedev), unde i se spusese că l-ar putea găsi pe Kolea, mesagerul său amoros (de care și de această dată avea nevoie probabil tot în legătură cu Aglaia, ca să afle noutăți despre ea). Negăsindu-l pe băiat la „Balanța“ (numele hotelului e sugestiv pentru starea psihică și sufletească ambiguă, în balans a eroului), îi lasă un bilet hotărîndu-se totodată să-l mai aștepte acolo și între timp „să îmbuce ceva“. Cum Kolea tot nu apare, la patru părăsește hotelul și pornește „în neștire pe stradă, fără să se întrebe încotro anume merge“. Începe marele periplu petersburghez premergător crizei, în răstimpul căruia, pe la șase, ajunge la gara de unde se lua trenul spre Pavlovsk și chiar își cumpără un bilet de drum (dar cînd să se urce în vagon se răzgîndește), revine în dreptul vitrinei unei prăvălii pentru a contempla din nou un cuțit cu mînerul din corn de cerb ce-l fascinase ca în vis cu cîtva timp în urmă (cînd trecuse întîia oară pe lîngă acea vitrină), rătăcește apoi prin Grădina de vară, unde ora șapte îl surprinde meditînd pe o bancă. Apoi, deși promisese că nu va încerca să o vadă pe Nastasia Filippovna se îndreaptă ca împins de un resort spre cartierul Petersburgskaia Storona, unde în acea perioadă eroina locuia în mod provizoriu (la Filisova,

Scanned with OKEN Scanner

cumnata lui Lebedev). Oboseala celor şase luni de viaţă adevărată printre adulţi şi simptomele crizei ce se apropia se amestecă acum cu toată încîlceala intrigii romanului strînsă ca un ghem în sufletul personajului opresat din afară de privirea (aproape autonomă prin intensitatea ei) urmăritorului său implacabil Rogojin şi de aerul înăbuşitor, prevestitor de furtună al serii petersburgheze : „Trăia clipe grele, de mare neliniştе şi de încordare chinuitoare", „de confuzie sufletească". Deambulările dezolate, apăsătoare prin oraş din capitolul V al Părţii a doua constituie episodul labirintic al eroului în impas. Deruta prinţului este consecinţa fantasticei presiuni a realului exercitată asupra lui în prima jumătate de an de după întoarcerea în Rusia. Ziua celei de a doua sosiri la Petersburg a lui Mîşkin, cu care redemarează acţiunea propriu-zisă a naraţiunii, este în acelaşi timp pentru el o zi (tristă) de bilanţ. Negăsind-o pe Nastasia Filippovna la adresa indicată de Lebedev (locuia într-adevăr acolo dar plecase de dimineaţă la Pavlovsk şi era puţin probabil că se va mai întoarce în acea zi), prinţul o ia „clătinîndu-se, palid la faţă, pradă unui zbucium chinuitor" spre hotelul de lîngă Liteinaia unde trăsese şi unde ceea ce bănuise în acea lungă după amiază că o să se întîmple — acuzîndu-se mereu pentru bănuielile sale „josnice" — se întîmplă : desprinzîndu-se dintr-o firidă de pe palierul scării Rogojin încearcă să-l înjunghie. Însă criza de epilepsie anunţată de atîtea semne se declanşează în sfîrşit şi eroul scapă de cuţit. O „mare mulţime" se adună în jurul lui Mîşkin descoperit după „vreo cinci minute" însîngerat la capătul de jos al scării (se rostogolise zguduit „de convulsii, zvîrcoliri şi spasme" de-a lungul celor cincisprezece trepte) şi nu peste mult „cineva din personalul hotelului recunoscu în epileptic pe călătorul sosit de curînd la hotel" (atentatorul dispăruse fără a trezi vreo bănuială şi poate chiar fără a fi văzut). Intervine apoi printr-o fericită coincidenţă Kolea (reîntors la „Balanţa" el găsise acolo biletul cu adresa hotelului la care se oprise prinţul) şi datorită lui se iau imediat toate măsurile necesare. Bolnavul, dus în camera sa, e examinat de un medic iar peste o oră Kolea îl urcă într-o trăsură şi îl transportă acasă la Lebedev. A treia zi după atacul de epilepsie Mîşkin se mută la Pavlovsk împreună cu Lebedevii a căror vilă o închiriase. Către seară, de faţă fiind Ganea, Varia, Ptiţîn, generalul Ivolghin, Kolea şi, firеşte, gazdele, primeşte pe terasă vizita doamnelor Epancin, care veniseră să se intereseze de starea sănătăţii prinţului. Lunga scenă (numită convenţional de noi „de pe terasă", Partea a doua, cap. VI—X), punctată de ‚gluma' Aglaiei (care făcînd aluzie la Mîşkin recită balada lui Puşkin despre „cavalerul sărman", înlocuind în text iniţialele A. M. D. — Ave, Mater Dei cu cele ale Nastasiei Filippovna Baraşkova), de apariţia lui Evgheni Pavlovici Radomski (însoţit de generalul Epancin), de intruziunea grupului revendicativ format în jurul pretinsului fiu al lui Pavlişcev (Burdovski) de Ippolit Terentiev, Keller şi Doktorenko (scenă în scenă), de prima confesiune, orală, a lui Ippolit, în fine (în momentul plecării musafirilor) de încercarea Nastasiei Filippovna (în mare parte reuşită) de a atenta la onoarea şi respectabilitatea lui Evgheni Pavlovici — se încheie cu o nouă răcire a relaţiilor dintre Epancini (Lizaveta Prokofievna) şi prinţul Mîşkin. „De abia a treia zi (s.n.) Epancinii se înduplecară să revină la sentimente mai bune" (faţă de prinţ). Ziua împăcării debutase însă prea puţin promiţător pentru Mîşkin. Un bilet din partea Aglaiei primit dimineaţa îi dă de înţeles că fata în realitate îndrăgostită foc de el nu mai vrea să-l vadă. În seara aceleiaşi zile însă, „pe la ora şapte", Lizaveta Prokofievna îi face la modul ei despotic prinţului o vizită inopinată. Venise, îl bruschează ea de la început, doar ca să-i ceară „o lămurire" în legătură cu scrisoarea pe care i-a trimis-o Aglaiei din provincie (prin Kolea) în urmă cu două luni şi jumătate şi ca să-l prevină că fiica ei nu e de nasul lui (expresia îi aparţine) dar de fapt ca să se împace cu el şi ca să se asigure (căci dorea din toată inima ca Mîşkin să se însoare cu Aglaia) că prinţul nu e căsătorit „cu aia". Aflînd de biletul matinal impertinent al fiicei, mama îl sechestrează pur şi simplu pe prinţ şi îl duce la ea acasă, de unde în aceeaşi seară (seară ce reprezintă puntea dintre Partea a doua şi Partea a treia), după un popas pe terasa vilei Epancinilor în timpul căruia, pe neaşteptate, Aglaia îi adresează lui Mîşkin, cel mai uimit dintre toţi, marele ei elogiu („nici unul nu face cît degetul cel mic al dumitale, nici unul n-are nici mintea şi nici inima dumitale..."), pleacă în grup (doamnele fiind însoţite de Evgheni Pavlovici, de prinţul Ş. şi de erou) la promenadă, să asculte muzică în parcul de lîngă gara Pavlovsk. Aici o revede după „vreo trei luni şi mai bine" (căci în urmă cu trei zile îi auzise numai glasul) pe Nastasia Filippovna, care îl provoacă din nou pe Evgheni Pavlovici (comunicîndu-i alte veşti compromiţătoare) şi căreia îi ia apărarea (fizic) în scena incidentului cu ofiţerul (Kurnîşev). După scandaloasa întîmplare revine ca un automat pe terasa vilei Epancinilor, unde în curînd este lăsat singur (furtuna se dezlănţuise în familie) şi unde rămîne astfel nemişcat şi abstras pînă la apariţia Aglaiei, care preocupată de eventualitatea unui duel îi explică amănunţit cum se în-

Scanned with OKEN Scanner

carcă un pistol pentru ca apoi să-i strecoare în palmă un bileţel. O parte din drumul spre casă Mîşkin îl parcurge în tovărăşia generalului Epancin, care, cu toată ora înaintată, „se grăbea să se întîlnească cu cineva (Evgheni Pavlovici) pentru a discuta o chestiune importantă" şi care, înainte de a se despărţi de prinţ, îl sfătuieşte părinteşte pe acesta să nu-şi facă iluzii în legătură cu Aglaia. Rămas singur la o răscruce Mîşkin se apropie de o casă a cărei fereastră mai era încă luminată şi citind abia acum biletul, ţinut pînă în acea clipă strîns în palmă ca un lucru de preţ, află cu nemărginită bucurie că e convocat a doua zi dimineaţă la ora şapte la „banca verde". Apoi apare ca din pămînt Keller, care îl urmărise şi care, amintindu-i şi el de duel, se oferă să-i servească drept martor. În dispoziţie excelentă, Mîşkin comite imprudenţa de a-i mărturisi lui Keller că este posesorul a o duzină de sticle de şampanie, amănunt pe care fostul ofiţer îl va reţine. Din nou singur, îşi întrerupe drumul spre casă şi „cel puţin un ceas" se plimbă prin parc străbătînd „de vreo treizeci sau patruzeci de ori" distanţa (de „vreo sută de paşi") dintre „o bancă mică şi un copac bătrîn, înalt şi stufos"; „sfîrşit de oboseală", se aşează în cele din urmă pe bancă: „Pretutindeni domnea o tăcere adîncă. Muzica din pavilionul gării încetase. În parc se pare că nu mai era nimeni la ora aceea; trebuia să fi fost cel puţin unsprezece şi jumătate. Era o noapte liniştită, caldă şi luminoasă, una din acele nopţi petersburgheze de pe la începutul lunii iunie; dar în bătrînul parc şi mai cu seamă pe aleea aceea umbrită de frunzişul copacilor, întunericul îşi pusese stăpînirea." Noaptea din parc este noaptea de dragoste a lui Mîşkin. Fericit cum nu mai fusese niciodată în viaţă, nu se gîndea decît că „mîine dimineaţă o va revedea, va sta alături de ea pe banca cea verde, o va auzi spunînd cum se încarcă un pistol şi o va contempla. Nici nu-i mai trebuia altceva." Reveria nocturnă este stînjenită de o siluetă care desprinzîndu-se din întuneric se aşează „alături pe bancă". Apropiindu-se de „noul venit" prinţul „recunoscu în el chipul palid al lui Rogojin". Pe care Mîşkin nu-l mai văzuse din seara atentatului de la hotel, de „opt zile", după socoteala lui, dar căruia, în acest răstimp, îi trimisese el, victima, o scrisoare de conciliere. Rogojin confirmă că a primit „iertarea (...) frăţească" a prinţului, căruia continuă însă să-i fie ostil (venise la el doar ca mesager al Nastasiei Filippovna) cu o tentă de condescendenţă ironică totuşi. Acceptă cu toate acestea (ce-i drept cu greu) invitaţia de a întîmpina împreună ziua de naştere a lui Mîşkin (de care prinţul tocmai îşi amintise şi care urma să înceapă peste cîteva minute, căci era „aproape de miezul nopţii"). Apropiindu-se de vila lui Lebedev (locuinţa lui Mîşkin la Pavlovsk) cei doi prieteni rivali o găsesc sărbătoreşte iluminată şi plină de o promiţătoare rumoare (Keller se grăbise să deconspire secretul sticlelor de şampanie). Aniversarea prinţului, în al cărei episod se intercalează Confesiunea lui Ippolit şi încercarea de sinucidere a acestuia, face trecerea la o altă zi a calendarului acţiunii romaneşti. Această nouă zi — ziua de naştere a eroului — începe cu întîlnirea matinală de la „banca verde" cu Aglaia şi sfîrşeşte cu întîlnirea de după miezul nopţii (prima lor întîlnire după despărţirea din provincie) cu Nastasia Filippovna, care la întoarcerea lui acasă îi aţine calea ca să-l mai vadă o dată înainte de a părăsi, aşa cum îi ceruse el, Pavlovskul. Cu toate că relaţiile dintre Mîşkin şi Aglaia continuă să fie confuze, toată lumea (Lebedev, Keller, Kolea) face aluzie la fericirea prinţului iar unii se grăbesc chiar să-l felicite „pentru... împlinirea... dorinţelor scumpe inimii" lui. Eroul însuşi pare să plutească „într-un fel de beatitudine euforică". Primul eveniment important al Părţii a patra, care începe la „o săptămînă" după întîlnirea de la „banca verde" a lui Mîşkin cu Aglaia, serata Epancinilor — organizată ca un fel de ultim examen pe care „logodnicul" fiicei mezine trebuia să-l dea în faţa protipendadei — spulberă însă această atmosferă generală feerică de aşteptare prenupţială. Vorbind fără tact, aproape delirant şi purtîndu-se stîngaci (sparge pînă la urmă vaza chinezească, aşa cum fusese ‚programat' de Aglaia) Mîşkin, care în încheiere le oferă simandicoşilor oaspeţi şi spectacolul unei crize de epilepsie (dacă prima criză îl salvase, a doua îl pierde!), cade la ‚examen', stricîndu-le Epancinilor şi sindrofia şi planurile. Ruptura definitivă dintre Mîşkin şi Aglaia se produce însă a doua zi după serata ratată, cînd are loc prima şi ultima întîlnire a celor două mari eroine ale cărţii la care prinţul ‚optează' pentru Nastasia Filippovna; „şase sau şapte zile" după întrevederea dintre cele două rivale are loc discuţia cu Evgheni Pavlovici, în cursul căreia prinţul încearcă zadarnic să-şi convingă interlocutorul să-i faciliteze un contact direct sau indirect (scris) cu Aglaia. Între timp, „pregătirile de nuntă (nunta lui Mîşkin cu Nastasia Filippovna, n.n.) mergeau repede; cununia urma să aibă loc la opt zile după vizita lui Radomski", deci la „Două săptămîni" după întîlnirea dintre Aglaia şi Nastasia Filippovna, „pe la începutul lui iulie". În dimineaţa următoare zilei în care trebuia să se săvîrşească ceremonia cununiei (Nastasia Filippovna sus-

Scanned with OKEN Scanner

trăgîndu-se încă o dată în ultima clipă, de data aceasta ca să fugă cu Rogojin spre moarte) Mîşkin pleacă la Petersburg, unde odată ajuns se duce drept la locuinţa lui Rogojin, mai sumbră şi mai misterioasă ca oricînd. Nereuşind să dea de Parfion, o caută (evident, de asemenea zadarnic) pe Nastasia Filippovna (deja moartă) pe la toate adresele cunoscute. Îşi rezervă o cameră la acelaşi hotel de lîngă Liteinaia unde trăsese şi în urmă cu o lună, la reîntoarcerea lui la Petersburg şi după ce un om de serviciu îi serveşte o gustare mai încearcă o dată, tot fără succes, la Rogojin. Îl aşteaptă apoi pe acesta în hotelul prea bine cunoscut ucigaşului pentru ca după un timp (cînd deja se înserase) să iasă din nou în stradă, unde în sfîrşit Rogojin îl acostează. După ce îl ghidează în chip straniu prin oraş, indicîndu-i că-i mai bine să meargă fiecare pe cîte o altă parte a străzii şi după ce ajung în Gorohovaia supunîndu-se unui ritual conspirativ de neînţeles, Rogojin îl introduce în locuinţa lui labirintică şi îl conduce, amfitrion al groazei, în biroul său, unde dincolo de o „draperie grea de mătase verde" zăcea cadavrul Nastasiei Filippovna. Ca să realizeze în finalul romanului moartea pe care o prevăzuse chiar de la începutul lui, Mîşkin trebuie să vadă vîrful piciorului gol, de o imobilitate „spăimîntătoare", ca „al unei statui de marmură", al defunctei. Tremurînd ca o frunză bătută de vînt, el rămîne apoi neclintit lîngă fratele său de cruce năpăstuit, împreună cu care petrece, netezindu-i din cînd în cînd ucigaşului, ca unui copil bolnav, „părul şi obrajii", cea mai cumplită noapte de veghe din istoria crimei. Dimineaţa „pe la unsprezece" (a treia zi de la data în care urma să se celebreze căsătoria prinţului cu Nastasia Filippovna), cînd „poliţia descinse la locuinţa lui Rogojin", Lev Nikolaevici Mîşkin e găsit „încremenit parcă şi cu gura încleştată" : „nu pricepea nimic din întrebările ce i se puneau şi nu mai recunoştea pe nimeni din cei din jur". Martorii (printre care Lebedev) consemnează idiotizarea idiotului. Retrimis în Elveţia, la acelaşi sanatoriu de unde venise în urmă cu şase-şapte luni aproape sănătos, prinţul se află de această dată (o declară cu părere de rău însuşi profesorul Schneider) în situaţia unui bolnav practic incurabil. ● „Mîşkin se apropie de noi ca o fiinţă venită de pe o altă planetă" (Paul Evdokimov). Pentru prima oară faţă în faţă cu Nastasia Filippovna prinţul o recunoaşte imediat nu numai deoarece în urmă cu un ceas îi contemplase avid portretul ci şi dintr-un alt motiv : „Dar cum m-ai recunoscut ? — Pentru că mai înainte văzusem portretul dumitale şi (s.n.)... — Şi, mai ce ? — Şi pentru că erai întocmai aşa cum mi te-am închipuit... mi se pare şi mie că te-am mai văzut şi altădată... — Unde ? Unde ? — Ochii dumitale îmi par aşa de cunoscuţi... dar nu, e cu neputinţă ! Am spus-o într-o doară, fără să mă gîndesc... N-am locuit niciodată la Petersburg... Poate, în vis... (s.n.)". Visul în care eroul şi eroina din Idiotul s-au întîlnit cîndva ar putea fi acela al „omului ridicol" (proiectat în somn de resortul unui gînd ucigaş pe o planetă a vîrstei de aur, pe o stea a candorii edenice). Ca o aluzie la originea lui astrală poate fi interpretată şi observaţia scriitorului cu privire la faptul că în momentele de „bucurie intensă" Mîşkin „simţea întotdeauna, şi fără motiv, o tristeţe vagă şi nelămurită". Fericirea prezentă, de aici, trezeşte nostalgia fericirii pierdute, de acolo. Dar nu numai fericirea, şi ci nefericirea provoacă o asemenea nostalgie : „Îl copleşea o tristeţe fără margini ; ar fi vrut să plece undeva, departe... dar nu ştia unde". De mai multe ori în roman prinţul se simte ispitit „să se retragă undeva, să dispară" (din „lumea de aici"). Gîndul „de a se întoarce de unde venise" îl cutreieră în momentele de oboseală şi descurajare. „A mai existat vreodată un astfel de om ?", se întreabă, mirat-indignată, Lizaveta Prokofievna. Nu s-a acordat, credem, suficientă atenţie (din punctul de vedere la care ne referim acum) episodului probei de caligrafie din cabinetul generalului Epancin. De ce l-a înzestrat autorul cu un asemenea talent pe eroul său, care doar cu puţin înainte de a şi-l etala declarase : „Cred că n-am nici talente, nici aptitudini deosebite" ? Pentru a ocupa postul de „conţopist" pe care Epancin i-l promisese nu era nevoie ca Mîşkin să fie un artist al condeiului, cum indubitabil îl arată mostrele de scriere medievală şi contemporană, rusească, franţuzească sau englezească — toate pline de subtilităţi şi cum constată că este însuşi generalul („cum văd, eşti mai mult decît un simplu caligraf, eşti un artist !"). În afară de aceasta, e greu de crezut că un prinţ, oricît de sărac, s-ar fi aşezat într-adevăr la masa lui Akaki Akakievici sau a lui Devuşkin. Chiar dacă Mîşkin ar fi vrut s-o facă, nu l-ar fi lăsat probabil doamnele Epancin, cucerite de presupusa lor rudă de la cea dintîi întrevedere cu el. Să nu uităm apoi că eroul îşi dă proba de caligrafie cu scrisoarea lui Salazkin în buzunar (scrisoare prin care fusese încunoştinţat într-un chip suficient de promiţător ca să se hotărască să se întoarcă din Elveţia în Rusia că era posibil să intre în posesia unei moşteniri „foarte importante"). De „milionul" care urma să cadă din cer în braţele eroului său ştia apoi în

Scanned with OKEN Scanner

orice caz scriitorul. Rolul ‚orei' de caligrafie (legîndu-l pe „idiot" de „inimele slabe" şi de „umiliţii şi obidiţii" din opera lui Dostoievski) nu putea fi deci de a-l pregăti pe erou pentru o slujbă de scrib care în aceeaşi zi chiar va părea tuturor, raportată la prinţul devenit deodată bogat, absurdă. Dacă proba de caligrafie îl recomandă într-adevăr pe Mîşkin, ea nu-l recomandă în nici un caz pentru vreo cancelarie oarecare. Proba de caligrafie reprezintă scrisoarea lui de recomandaţie, indescifrabilă însă atît pentru generalul Epancin cît şi pentru Mîşkin însuşi. Literele desemnînd sunetele din care se compun cuvintele — ecouri ale ideilor generale ce constituie în filozofia lui Platon modelele tuturor lucrurilor şi fiinţelor, semnele grafice desăvîrşite, caracterele impecabile trasate de Mîşkin — „un adevărat şirag de perle" — ar putea face aluzie în calitate de reminiscenţe la lumea ideală a arhetipurilor, de unde eroul descinde. Propoziţiile neutre „Cucernicul egumen Pafnutie şi-a pus iscălitura" sau „Prin sîrguinţă învingi orice" ar dobîndi în acest caz sensul unor mesaje cifrate, al unui cod de care nici purtătorul lor nu mai este conştient. Se poate vorbi de inadaptabilitatea metafizică a personajului principal din Idiotul, de inadaptabilitatea lui vădită în raport cu lumea în care intră. În trenul ce străbătea friguroasa Rusie apropiindu-se de Petersburg Mîşkin le apare vecinilor săi de compartiment (cînd se luminează de ziuă) îmbrăcat ca un străin. Despre care Lebedev, deşi îi cunoştea pe toţi, nu ştia nimic. (Vestimentaţia uşoară, nepotrivită anotimpului rusesc, de la pelerină la pantofii cu ghetre, subliniază nu numai sărăcia şi lunatismul călătorului ci şi vulnerabilitatea lui de caveler trimis neînzăuat pe cîmpul de luptă.) Un intrus nu numai în casa Epancinilor, pare noul sosit şi lacheului Alexei. Într-atît de mult se deosebea Mîşkin de vizitatorii obişnuiţi ai generalului! „Etranger absolu" (în elină idiot înseamnă particular, diferit, altul), „il (Mîşkin, n.n.) n'a de racine nulle part". Această opinie (tot a lui Evdokimov) este contrazisă însă atît de modul realist în care scriitorul îşi înfăţişează personajul (văzut şi ca un simplu pămîntean) cît şi de concluziile altor cercetători. Specialiştii sovietici (G. M. Fridlender) au insistat asupra acelor date, aspecte şi împrejurări care subliniază caracterul terestru, normal al eroului. Dar chiar şi un scriitor religios ca Romano Guardini e de părere că „prinţul este un om ca oricare din noi": „Mîşkin nu este nici Omul-Dumnezeu, nici un al doilea Crist. El este omul care răspunde la numele de Lev Nikolaevici Mîşkin. Existenţa sa se compune din elemente pur umane: trup şi suflet, tristeţe şi bucurie, moştenire şi sărăcie, hazard şi declin." In contrast cu ceea ce afirmă Evdokimov, personajul principal al romanului are adînci rădăcini etnice şi sociale (de clasă). Semnificativ e faptul că deşi a fost grav bolnav (aproape literalmente idiot) pînă la etatea de 24 de ani şi a stat multă vreme în străinătate Mîşkin, spre deosebire de Kirillov şi Stavroghin, vorbeşte şi scrie corect ruseşte — ceea ce la Dostoievski reprezintă întotdeauna o dovadă de înrădăcinare, de profundă apartenenţă la spiritul naţional. Eroul însuşi se miră că nu şi-a uitat limba (ar fi putut cu tot atîta temei să se mire că a reuşit cîndva s-o înveţe, în cazul său — de bolnav aflat într-o stare cvasi-permanentă de confuzie mintală — putîndu-se pe drept vorbi de darul cuvîntului): „Nu ştiu dacă ai să mă crezi — îi spune el lacheului Alexei — dar mă mir cum de nu mi-am uitat limba. De pildă, acum, stau de vorbă cu dumneata şi mereu îmi vine un gînd: «Uite că vorbesc destul de bine ruseşte». Poate chiar din cauza asta nu-mi tace gura. De ieri, în adevăr, simt mereu nevoia să vorbesc ruseşte". Asemenea creatorului său, Mîşkin este un rus fascinat de Rusia. Nu întîmplător absenţa de şase luni a prinţului din Petersburg (simbolul şi întruchiparea direcţiei europene inaugurată de Petru I) coincide cu prezenţa lui în vechea capitală şi în regiunile centrale ale ţării, prezenţă activă, de implicare avidă în realităţile de care ia cunoştinţă. Mîşkin nu este însă un tradiţionalist, un conservator (după cum Dostoievski, care deşi a deplîns bruscheţea şi caracterul violent al reformelor lui Petru şi considera sincronizarea Rusiei la civilizaţia şi cultura occidentală ca o necesitate, nu a fost un slavofil în sensul strict al termenului). În timpul călătoriilor sale de ‚iniţiere' şi de ‚documentare' (cînd practică un fel de anchetă printre oamenii cu care vine în contact, de la domnul S., un vestit ateu, la bătrînul negustor raskolnik ce leagă credinţa de statornicia faţă de pămîntul strămoşesc), de coborîre în adîncurile vieţii ruseşti, pe terenul (expresie dragă scriitorului) „realităţii curente" („Текущей действительности"), prinţul se convinge (şi îşi împărtăşeşte această convingere) de rolul dinamic ce revine generaţiei sale, de menirea ei transformatoare, constructivă: „E un tărîm imens de activitate aici, Parfion!," îi declară el entuziasmat, la Moscova ca şi la Petersburg, lui Rogojin. Jumătatea de an petrecută la Moscova şi în provincie constituie pentru Mîşkin un pelerinaj de rusificare. La a doua lui sosire la Petersburg,

la începutul lui iunie, ‚străinul' este în întregime acoperit de colbul patriei sale. Nu mai puțin adînci sînt rădăcinile de clasă ale personajului. Cu toate că boala și sărăcia l-au rupt (v. mai sus) de mediul lui firesc și în ciuda faptului că „e democrat" (Aglaia) — „un democrat imposibil" (Lizaveta Prokofievna) ce discută într-adevăr aceleași probleme cu lacheul Alexei sau cu chelnerul de la hotelul „Balanța" pe de o parte și cu doamnele Epancin pe de alta, prințul continuă să se simtă solidar cu și să simpatizeze aristocrația căreia îi aparține prin naștere și de care îi plăcea să-și amintească studiindu-și cu sîrg genealogia. Aceste ‚rădăcini' sînt scoase la iveală mai ales în episodul seratei Epancinilor, unica împrejurare în care eroul, pătrunzător și profetic de obicei, apreciază complet eronat realitățile înconjurătoare, lovit de o subită orbire. Ochiul lui penetrant se acoperă de ceața trandafirie a simpatiei de clasă, prin a cărei perdea reprezentanții destul de jalnici ai înaltei societăți (dublîndu-l și corectîndu-l în permanență pe eroul său scriitorul are grijă să ni-i arate în mărimea lor naturală) îi apar drept niște ființe încîntătoare și excepționale sub toate aspectele (uman, social, politic, cultural). E scena în care personajul se află foarte aproape de comicul de optică al lui Don Quijote. Temîndu-se la început ca un școlar proscris a fi examinat cu asprime de evenimentul monden la care urma să participe, cînd acesta are loc Mîșkin se simte dintr-odată despovărat și cucerit de tot ceea ce ‚vede'; într-o dispoziție excelentă, nu-și mai poate înfrîna „impulsul crescînd al unei inspirații năvalnice" și se lansează într-o diatribă vehementă împotriva catolicismului, considerat mai negativ decît chiar ateismul, acesta doar o mlădiță a sa, ca de altfel și socialismul. Elogiază apoi temperamentul rusesc, mereu însetat de a crede în ceva, și înainte de a cădea răpus de o nouă criză de epilepsie — elocința îl făcuse să urce treptele exaltării pînă la aura caracteristică bolii — îi îndeamnă pe venerabilii săi ascultători — „pentru ca această castă a noastră să nu dispară așa fără rost, în bezna vremii" — să se pună „în fruntea progresului", să rămînă „înțelepții obștei", devenind „oameni de avangardă". G.M. Fridlender consideră că discursul într-o mare măsură dostoievskian al lui Mîșkin la serata Epancinilor „nu este în nici un fel pregătit de dezvoltarea caracterului" personajului. Totuși, cele șase luni de peregrinări am spune filozofice prin țară ar fi putut să constituie o școală destul de bună pentru formarea unor concepții precum cele expuse într-un chip atît de avîntat de prinț (Am putea vedea în discursul de care e vorba „provincialele" eroului). S-a observat mai puțin însă că transformîndu-l pe Mîșkin în rezoner Dostoievski îl așază totodată (ca pentru a-și submina sau oricum relativiza propriile idei!) într-o postură ridicolă. Căci dacă Mîșkin doar pare de-a lungul romanului de multe ori ridicol, în episodul seratei Epancinilor el chiar este (din plin!) astfel. Aristocratismul personajului reiese și din faptul că în ciuda caracterului spontan infantil al relației cu ceilalți (în după amiaza rătăcitoare premergătoare crizei stă de vorbă pe stradă „cu un copilaș întîlnit în drum"), Mîșkin nu are frecventele contacte citadine ale plebeului Raskolnikov. Spre deosebire de Crimă și pedeapsă, în Idiotul eroul nu se amestecă în masa figuranților, de altfel mult mai puțin numeroși în al doilea roman, în pofida faptului că acesta înfățișează medii sociale mai variate. De pasagerii din tren („tot lume mărunță, oameni purtați de nevoi și de treburile lor zilnice") sau de „mulțimea de pietoni" („mulțimea de oameni" ce „după asfințitul soarelui năvăliseră în stradă" în seara de după crimă, a căutării lui Rogojin, „oameni cu fețele aspre, oameni beți" din care se detașează „cîte un bețivan" sau „un trecător" solicitat să indice direcția vreunei străzi) Mîșkin e despărțit în permanență de o peliculă invizibilă. Acea viață a străzii și în stradă atît de caracteristică romanului despre ciudatul și solitarul Raskolnikov lipsește aproape cu desăvîrșire din Idiotul. Nici măcar accidentele și evenimentele ‚scandaloase' din biografia prințului (precum criza de epilepsie din incinta hotelului de lîngă Liteinaia sau proiectul de căsătorie cu Nastasia Filipovna), deși atrag în jurul lui sau al locuinței sale din Pavlovsk grupuri masive de curioși, nu reușesc să determine o ‚comunicare' între cele două elemente eterogene. Chiar atunci cînd după ratarea căsătoriei invită în casă pe un „domn cu înfățișarea mai impunătoare și cu părul cărunt" și pe șapte-opt dintre însoțitorii lui („niște slujbași") Mîșkin îi primește și discută cu ei amabil dar distrat, ca un somnambul. În comparație cu Petersburgul lui Raskolnikov mișunînd de lume, Petersburgul lui Mîșkin (din a doua lungă zi epică a narațiunii, de la începutul lui iunie, ziua marilor deambulări) pare aproape pustiu. Prințul se plimbă prin oraș ca printr-un palat al său. Postamentul social al eroului se face deosebit de bine simțit la începutul Părții a doua (revenirea la Petersburg). Noua ipostază (din iunie) a lui Mîșkin, preocupat, neatent, plictisit, ‚blazat' se datorează, pe lîngă celelalte cauze enumerate mai sus, și faptului că prințul este acum (în intervalul celor șase luni de absență in-

Scanned with OKEN Scanner

trase în posesia moştenirii) un om bogat (Nu atît de bogat însă pe cît se presupunea că ar fi, „milionul" lui reducîndu-se la o sută treizeci şi cinci de mii de ruble). Că Lev Nikolaevici Mîşkin (deşi întrupare a unui alt eon — K. Mociulski) este în acelaşi timp plămădit ca toţi oamenii ne-o mai demonstrează faptul că el are şi unele trăsături mai mult sau mai puţin negative (deprinderi laice, slăbiciuni, defecte şi chiar vicii — scuzabile). „Prinţul Hristos" din caietele la roman în textul definitiv fumează (avînd „pipă şi tutun" la el) şi joacă cărţi (fiind un ageamiu la şah dar un maestru la „popa prostu"). Noaptea, „mai ales înainte de a adormi", se joacă de-a soldaţii închipuindu-se feldmareşal şi războindu-se în gînd nu cu Napoleon (cum presupusese Aglaia — simpatia, fascinaţia personajelor dostoievskiene faţă de marele comandant de oşti francez sînt vizibile şi la Mîşkin), ci cu austriecii. Cînd la serata Nastasiei Filippovna Ferdîşcenko aproape îl acuză de furt, prinţul se înroşeşte şi nu dezminte insinuările bufonului. „Uneori sînt şi rău", declară Mîşkin la prima sa întrevedere cu doamnele Epancin şi ceea ce pare o simplă exagerare de moment aproape că se adevereşte în timpul unei discuţii tîrzii (Partea a patra, V) cu muribundul Ippolit în cursul căreia, apărîndu-l pe Ganea, afirmă că acesta mai are vreme „să se îndrepte", căci „are o viaţă încă de trăit". Capabil de bănuială, de care se molipseşte parcă de la Rogojin în ziua cînd îşi schimbă între ei cruciuliţele de la gît: „Un demon straniu, înspăimîntător pusese definitiv stăpînire pe el" (demonul bănuielii — îndreptăţite totuşi), eroul se dovedeşte în acelaşi timp capabil nu numai să înţeleagă (în discuţia cu Keller), ci şi să trăiască („Mie mi se întîmplă mereu") dedublarea: „e extrem de greu să lupţi în contra acestor idei duble; am încercat pe propria mea piele", mărturiseşte el. Prin această ultimă trăsătură personajul excepţional Mîşkin se leagă de personajul dostoievskian curent. „Pare ciudat — scrie M. Johns — că cercetătorii acordă o atenţie atît de mare părţilor luminoase ale trăirilor interioare ale lui Mîşkin şi atît de puţină trăirilor sale sumbre sau că socotesc contradicţiile lui psihologice doar rezultatul confruntării cu o societate petersburgheză vrăjmaşă şi necruţătoare". După părerea lui M. Johns, „Mîşkin posedă capacitatea de a percepe acut frumuseţea sufletului omenesc, fiind în acelaşi timp şi nu într-o mai mică măsură capabil de a percepe şi întreaga lui monstruozitate şi cruzime". Prinţul „nu este nici el scutit de insinuările acelui «diavol» (de care vorbeşte Lebedev) şi prezenţa acestui «diavol» în alţi oameni îl atrage cu o forţă irezistibilă". Există în aceste afirmaţii o importantă doză de adevăr, căci fără înţelegerea mecanismelor crimei şi ale autodistrugerii eroul n-ar putea face atîtea pronosticuri exacte. In orice caz, cei doi poli, al Binelui şi al Răului, sînt mereu prezenţi în sufletul lui Mîşkin. În orele premergătoare primei sale crize de epilepsie (descrise în carte) el îşi aminteşte mai întîi cu dezgust de nepotul lui Lebedev (Doktorenko) şi apoi, în compensaţie parcă, de luminoasa Vera, fiica aceluiaşi: „...cînd te gîndeşti ce haos, ce dezlănţuire neînfrînată şi cîtă ticăloşie există uneori în tot ce se petrece în jurul lui! Şi ce individ respingător, înfumurat şi plin de sine mai e şi nepotul acesta al lui Lebedev! Dar ce-i cu mine? (îşi continuă prinţul reflecţiile). Parcă el este acela care a ucis cele şase fiinţe? Mi se pare că încep să le cam încurc... Ciudat! Simt că-mi vîjîie capul... Dar ce faţă simpatică şi fermecătoare avea fata cea mai mare a lui Lebedev, aceea care ţinea copilul în braţe; ce expresie de nevinovăţie aproape copilărească şi ce rîs cristalin! E ciudat că uitase aproape cu desăvîrşire acest chip şi nu-şi adusese aminte de el decît abia acum. Şi Lebedev, care se răţoieşte la ai lui bătînd din picior, deşi, probabil, îi adoră pe toţi. Dar ceea ce-i şi mai neîndoielnic, aşa cum doi ori doi fac patru, acest Lebedev îşi adoră şi nepotul!" ● Mîşkin este totodată o „inimă slabă" şi o mare forţă a Binelui (doar Tihon şi Zosima fiindu-i superiori din acest ultim punct de vedere). De fragilitatea „muştelor" dostoievskiene, el are în acelaşi timp tăria lui Stavroghin şi nu ne putem imagina un singur podvig (ispravă, faptă eroică, exploit) al acestui demon redutabil pe care Lev Nikolaevici, tremurător ca o frunză, nu l-ar putea la rîndul său săvîrşi (ambii trec de altfel prin cîteva încercări asemănătoare sau identice, precum ultragiul ofensei fizice în public sau provocarea la duel). In lumea personajelor literare de pretutindeni şi din toate vremurile Mîşkin este cel mai slab dintre puternici şi cel mai puternic dintre slabi. El este pe de o parte un copil, un „idiot" (un infirm) şi un „om ridicol". „E ca un copil", spune despre erou generalul Epancin recomandîndu-l soţiei sale; „cu desăvîrşire un copil", „în adevăratul sens al cuvîntului", îl considerase şi profesorul Schneider: „dumneata însuţi ai avea nevoie de o dădacă", observă Nastasia Filippovna cînd prinţul vrea s-o ia de nevastă, iar mai tîrziu Lizaveta Prokofievna va exprima temeri în legătură cu „substratul (...) platonic" al sentimentelor lui Mîşkin faţă de Aglaia. Personajul însuşi se înfăţişează uneori ca un nevîrstnic („eu nu mă pricep la nimic, nu cunosc nimic") care nu ştie să se poarte

Scanned with OKEN Scanner

cu „oamenii maturi", căruia nu-i place să aibă „de-a face cu adulţii". Din acest punct de vedere Elveţia a constituit pentru el un optim univers de copii, înlăuntrul grupului infantil din satul lui Marie prinţul simţindu-se ca în elementul său. Potrivit proiectelor din caietele la roman, Mîşkin urma să înfiinţeze la Petersburg, în secret, un fel de club al celor mici : „И князя среди него царем" (formulă care aminteşte recum de orgoliul primului Idiot, clubul copiilor constituind astfel o replică anticipată la clubul depravaţilor în care Stavroghin ar fi comis ororile ce stîrnesc indignarea lui Şatov). În textul definitiv mărturiseşte că intenţionează să se prezinte „la examenul de preceptor particular la copii". Relaţiile lui amicale dar parcă mereu distante, în fond de plan secundar cu Kolea Ivolghin, ne arată însă că începînd cu sosirea lui la Petersburg prinţul intrase în era oamenilor mari, care-i va fi fatală. Folosind expresii şcolăreşti (boroboaţă, a trage la fit — expresii ce o necăjesc pe Aglaia) şi avînd un mod spontan şi digresiv de a povesti (întrebat de ce a relatat experienţa unui condamnat la moarte graţiat în ultima clipă — de fapt o experienţă a autorului său, personajul răspunde : „Aşa... pentru că mi-a venit în minte..."), îi sînt totodată caracteristice directitatea şi simplificarea infantilă a relaţiei, ilustrative fiind în acest sens cunoştinţele sale din tren (cu Rogojin, cu Lebedev, cu domnul S.). Copilăreşti mai sînt apoi la Mîşkin candoarea şi capacitatea lui de a fi fericit : „mieluşel", „suflet neprihănit" îl numeşte Rogojin pe eroul care îşi satisface cu seninătate toţi creditorii (indiferent de îndreptăţirile lor mai mult sau mai puţin convingătoare) şi declară în casa Epancinilor că Aglaia e „aproape" la fel de frumoasă ca Nastasia Filippovna. La menţinerea lui sub anumite aspecte la un nivel infantil contribuise din plin şi boala, din cauza căreia prinţul nu cunoscuse femeia (după cum îi mărturiseşte lui Rogojin) şi nu putea contracta o căsătorie (după cum îl informează pe Ganea). De-a lungul întregului roman de altfel el este privit aproape de către toată lumea drept „o partidă absurdă, de neconceput" ; „dumneata n-ai iubit de fapt niciodată pe nici una din ele", îi spune, cu prilejul ultimei lor discuţii, Evgheni Pavlovici, referindu-se la Nastasia Filippovna şi la Aglaia şi la accepţia firească a termenului de iubire. Suficiente motive pentru ca acest copil mare şi erou „idiot" să pară multora (şi să fie uneori) ridicol : „e aproape caraghios", spune despre el Alexandra, cea mai mare dintre surorile Epancin. Prin aluzii accidentale (introducerea biletului primit de la Mîşkin în primul volum ce-i cade sub mînă şi care se nimereşte a fi chiar celebrul roman al lui Cervantes) sau voite (în scena de pe terasă, cînd recită balada despre „cavalerul sărman") Aglaia îl apropie de mai multe ori pe prinţ de Don Quijote. De acest handicap al său Mîşkin însuşi este perfect conştient : „Întotdeauna mă tem — declară el în faţa unui public select la serata Epancinilor — ca înfăţişarea mea ridicolă să nu-mi compromită gîndul şi ideea principală. Îmi lipseşte gestul potrivit". De partea slabă a lui Mîşkin unele personaje ale cărţii consideră că ţine şi altruismul său neraţional, evanghelic. Prinţul îi ajută, îi asistă şi îi înţelege pe toţi, pe buni şi pe răi. Îl scoate din temniţa pentru datornici pe generalul Ivolghin, trimite bani în ascuns mamei lui Burdovski, se arată tolerant faţă de Keller în situaţii în care predicatorul Bourdaloue — după cum presupune fostul ofiţer — „ar fi fost necruţător" cu el, îl vizitează neîntrerupt pe muribundul Ippolit deşi acesta continuă să-l jignească, ia parte la durerea familiei Ivolghin după moartea generalului, se poartă binevoitor pînă şi cu slujbaşii gălăgioşi care vor să pătrundă în casă după ratarea cununiei cu Nastasia Filippovna etc. Somat în două rînduri de Lizaveta Prokofievna în scena de pe terasă să spună dacă a doua zi se va duce sau nu ca un vinovat la Burdovski şi compania (ce tocmai i se înfăţişaseră cu pretenţii pe cît de ultimative pe atît de nemotivate) ca să le ofere zece mii de ruble şi prietenia sa, Mîşkin, deşi îşi dă perfect de bine seama că un răspuns afirmativ ar învrăjbi-o şi mai tare pe apriga generăleasă (maternă şi bună în fond) care şi aşa clocotea deja toată de mînie, recunoaşte de fiecare dată, „cu blîndeţe şi smerenie", că se va duce. Cele două răspunsuri identice ale prinţului, de o temeritate pe care o putem numi fără nici o exagerare eroică (căci Mîşkin n-ar fi vrut pentru nimic în lume s-o supere pe Lizaveta Prokofievna) exprimă întreaga esenţă a personajului. Iubirea nesfîrşită faţă de aproapele, capacitatea compasiunii au surse adînci în personalitatea eroului. Ele nu sînt rodul exclusiv nici al raţiunii, nici al unei educaţii morale. Ironizat pe nedrept de unii, gestul cu care în finalul romanului inconştientul Mîşkin netezeşte cu o mînă tremurîndă părul şi obrajii criminalului Rogojin demonstrează că la suprafaţa, ca şi în abisul fiinţei, personajul este acelaşi. ● „Toţi — îl ceartă Lizaveta Prokofievna — umblă să te păcălească ca pe un... ca pe..." (cuvîntul idiot rostit în diverse împrejurări de mai multe personaje ale romanului pluteşte din nou în aer). Într-

Scanned with OKEN Scanner

adevăr, de la soldatul zdrenţăros care îi vinde o cruce de cositor drept una de argint la... Lizaveta Prokofievna însăşi, mereu mînioasă pe prinţ deşi îl iubeşte în fond ca o mamă, cu toţii încearcă (şi au de cele mai multe ori impresia că reuşesc) să-l păcălească pe Mîşkin. Acesta ştie însă că ceilalţi vor să-l tragă pe sfoară şi se lasă în mod conştient dus de nas. „Idiotul" citeşte de fapt în sufletele oamenilor „ca într-o carte deschisă" — comparaţia e folosită pe rînd de Lebedev şi de Keller. Ultimul e „uluit" de propria lui descoperire: „Mă întreb, de unde atîta naivitate şi inocenţă sufletească cum poate nici în vîrsta de aur a omenirii nu s-a pomenit şi, în acelaşi timp, atîta clarviziune". Aparenta contradicţie este de fapt o condiţionare, căci, după cum a arătat Romano Guardini, „această putere de penetraţie a privirii provine din faptul că nici o cupiditate, nici o ostilitate nu îl face refractar, opac, (pe erou n.n.), şi că sufletul său rămîne perfect disponibil. Deşi, după cum însuşi mărturiseşte, cunoaşte viaţa „mai puţin ca oricare altul" — „observă ceea ce alţii n-ar fi în stare să observe" (Ganea), sesizează „cu multă fineţe şi cu o repeziciune uimitoare totul" (autorul). Forţa lui Mîşkin provine în primul rînd din forţa privirii sale (Nu întîmplător este invitat să le înveţe pe surorile Epancin — dintre care una e pictoriţă — să privească). Perspicacitatea lui se învecinează cu preştiinţa şi cu profeţia. Le face doamnelor Epancin, doar „după expresia feţei", portrete psihologice exacte, un fel de fotografii sufleteşti la minut, ghiceşte că Nastasia Filippovna nu este cum vrea să pară în scena-scandal din salonul Ivolghinilor şi surprinde ca la lumina unui fulger (cînd este lovit) caracterul josnic al lui Ganea, ştie cine l-a furat pe Lebedev, prevede crima lui Rogojin, izbucnirea de ură a lui Ippolit după prima lui încercare (nereuşită) de a se apropia de oameni, fuga spre moarte a Nastasiei Filippovna etc., etc.; „atîta clarviziune", privirea pătrunzătoare ca o lance pot da uneori acea impresie de „brutalitate" pe care o resimte de pildă Aglaia („în dumneata vorbeşte numai adevărul crud" — îi spune ea odată lui Mîşkin). Aceeaşi perspicacitate de ager periscop a unei făpturi mereu adînc scufundate în albastrele şi visătoarele ape ale oceanului candorii explică însă şi încrederea pe care de la cel dintîi contact cu el toată lumea (Lizaveta Prokofievna, Aglaia, Nastasia Filippovna...) i-o arată lui Mîşkin, ca şi puterea lui de a-i grupa (strînge) pe ceilalţi în jurul său (prima mare raliere de acest fel se produce în salonul Ivolghinilor, cînd gestul necugetat al lui Ganea provoacă o vie mişcare de simpatie în favoarea prinţului). Pînă şi mama lui Rogojin, ajunsă în mintea copiilor, redevine parcă pentru o clipă lucidă cînd prinţul se apropie de ea ca să-i primească binecuvîntarea. Forţa acestui „om ridicol" aproape „idiot" străluceşte de-a lungul naraţiunii ca o flacără. Simţindu-i-o, scandaloasa Nastasia Filippovna devine, în casa Ivolghinilor, „cuminte şi ascultătoare"; „te aşteptam ca pe o providenţă", îi spune lui Mîşkin Lizaveta Prokofievna iar fiica ei, Aglaia, îi elogiază inteligenţa principală (главный ум) şi îi evocă superioritatea, perfecţiunea: „Aici nici unul nu face cît degetul cel mic al dumitale, nici unul n-are nici mintea şi nici inima dumitale! Eşti mai cinstit decît toţi ceilalţi, mai nobil decît toţi, mai bun decît toţi, mai inteligent decît toţi! Nici unul de aici nu este vrednic să-ţi ridice măcar batista pe care ai scăpat-o adineauri". Cîteva din reacţiile prinţului şi din împrejurările şi situaţiile în care e pus îi compun o siluetă de cavaler (nu neapărat „sărman"). Ia apărarea femeilor în pericol de a fi ultragiate (Varia, Nastasia Filippovna), e cît pe ce să fie provocat la duel, în vizită la Epancin „şedea (...) în faţa mesei rotunde (s.n.)". Apariţia eroului alungă „visele (...) urîte" ale lui Ippolit. Acesta se dezmeticeşte din coşmarul său cu lighioana fantastică exact în clipa în care prinţul intră în camera bolnavului. Ca un alt sfînt Gheorghe, Mîşkin biruie reptila lui Ippolit. În caietele la roman personajul se compară cu Alexandru Macedon, declarînd că a mîntui sufletul cuiva e mai important decît a săvîrşi chiar faptele celui mai mare cuceritor. Forţa şi slăbiciunea eroului explică triumful şi înfrîngerea lui. El cucereşte Petersburgul (nu cu sabia arivismului napoleonian a lui Rastignac, ci prin smerenie şi blîndeţe) şi devine indispensabil tuturor („sînt încredinţată că Dumnezeu mi te-a adus anume tocmai din Elveţia la Petersburg", îi spune Lizaveta Prokofievna) ca pînă la urmă să se simtă şi să fie făcut răspunzător şi vinovat pentru toate: „O, da, sînt vinovat! Probabil că de toate astea numai eu, singur eu sînt vinovat!", recunoaşte el referindu-se la relaţiile sale cu Aglaia şi cu Nastasia Filippovna. Vinovat din diferite puncte de vedere îl consideră pe Mîşkin şi (încă) foarte mulţi cercetători. Unii îl acuză de misticism şi îi reproşează că îl introduce pe Hristos — musafir nepoftit — pe uşa din dos; alţii constată, dimpotrivă, cu evident regret că eroul e „rupt de adevărata transcendenţă" şi că nu reprezintă decît „pastişa unei icoane, o contrafacere". Mîşkin — pretinde Paul Evdokimov — „est aussi vide d'une (...) présence

Scanned with OKEN Scanner

divine que Kirillov". Deşi opuşi în toate celelalte privinţe, şi unii şi alţii subliniază cu satisfacţie neputinţa lui Mîşkin (care „nu impune nici o soluţie autentică, nu înfăptuieşte nici o mîntuire" — am citat din nou din Evdokimov). Dintre toate personajele lui Dostoievski, Mîşkin a avut cel mai mult de suferit din pricina confruntărilor ideologice. Imaginea sa trebuie restaurată şi adevăratul Mîşkin, cu neputinţa dar şi cu forţa lui, de Gulliver ajuns din Lilliputul copiilor în Brobdingnagul adulţilor, invitat să-şi ocupe locul pe care îl merită în galeria marilor eroi literari. ● Protagonistul necontestat al romanului, Mîşkin, singular ca un pisc este în acelaşi timp un personaj indiscutabil legat de altele (la care se raportează şi de care e determinat) precum vîrful unui triunghi sau colţul unui pătrat se raportează la şi sînt determinate de celelalte vîrfuri sau colţuri. Cînd spui Mîşkin, spui Rogojin, Nastasia Filippovna, Aglaia... Simţămintele lui faţă de Nastasia Filippovna, din clipa contemplării portretului ei în cabinetul generalului Epancin pînă la cununia care nu mai are loc, se definesc ca o dragoste-milă (**любовь-жалость**). Încă impactul cu imaginea fotografică a eroinei îi provocase prinţului „un sentiment apăsător şi dureros", „o milă nemărginită", o senzaţie „de compasiune sfîşietoare, soră cu suferinţa", totul amestecat — îşi dă el seama mai tîrziu — „cu spaimă". Se poate spune că Mîşkin a iubit-o cel mai mult pe Nastasia Filippovna contemplîndu-i portretul. Întîlnirea cu ea reprezintă o re-cunoaştere, şi cum o recunoaştere presupune un model (superior copiei sale) întîlnirea cu Nastasia Filippovna — pe care i se pare că a mai văzut-o undeva, „poate în vis" — constituie pentru Mîşkin într-un anumit sens o dezamăgire. Visul la care se referă prinţul nu poate fi decît unul platonician. Dacă s-au mai întîlnit vreodată, Mîşkin şi Nastasia Filippovna s-au întîlnit ca arhetipuri. Înrudiţi în acest fel, frate şi soră de sorginte ideală, eroul şi eroina nu se pot uni între ei fiind totodată atraşi de ‚pămîntenii' Rogojin şi Aglaia. O vreme prinţul crede că o iubeşte cu adevărat (normal) pe Nastasia Filippovna — pe care o cere în căsătorie şi cu care ‚fuge' apoi în provincie — şi numai dragostea lui pentru Aglaia (dragoste ce înfloreşte în timpul celor şase luni de absenţă din Petersburg) îi precizează şi-i lămureşte sentimentele. „Inima-i era curată, de asta era convins — se examinează Mîşkin înaintea întîlnirii dintre Aglaia şi Nastasia Filippovna : ştia pe cine iubeşte (s.n.)". Pe Aglaia, firește. O iubeşte însă „sincer, din toată inima" şi pe Nastasia Filippovna, dar cu acea dragoste „pe care ţi-o reclamă un copil plăpînd şi bolnăvicios". O vede sau se gîndeşte la aceasta din urmă întotdeauna „cu inima încărcată de durere", cu „ascuţită suferinţă". Relaţiile lui Mîşkin cu cele două eroine ale romanului se prezintă deci astfel : de iubit — aşa cum un bărbat iubeşte o femeie — el o iubeşte pe Aglaia dar dragostea-milă, „dragostea creştinească" (expresie folosită în caietele la roman) faţă de Nastasia Filippovna e mai puternică. „Mi se pare că mila ta e mai a dracului decît dragostea mea", remarcă într-o discuţie cu Mîşkin pătimaşul Rogojin. Mila prinţului e mai „a dracului" şi decît dragostea pentru Aglaia (de aceea ‚opţiunea' lui — în scena ciocnirii dintre cele două rivale — este logică, dacă nu şi firească). „Eu... Nastasia Filippovna... te iubesc. Aş muri pentru dumneata, Nastasia Filippovna" — declară, cerîndu-i mîna, Mîşkin. Şi el îşi va respecta promisiunea, dîndu-şi, practic, viaţa pentru fiinţa a cărei perfecţiune o contemplase cîndva în stare pură. Se poate spune că tocmai pentru că i-a văzut cîndva arhetipul preţuieşte eroul atît de mult frumuseţea, despre care afirmă că „va salva lumea". Cu Rogojin, Mîşkin se află în clare, aproape schematice raporturi de opoziţie (în tren ei se descoperă dimineaţa aşezaţi faţă în faţă) şi de atracţie reciprocă. Pentru irealul Mîşkin Rogojin reprezintă elementul teluric absolut necesar debarcării sale în lume. Ca spiritul şi materia cele două personaje se resping şi se înfrăţesc, ‚curg' în albii paralele (precum mersul lor pe stradă, la distanţă unul de altul, pe trotuare diferite) pentru a se îmbrăţişa într-un acord final. Rogojin nu-l poate suprima pe Mîşkin (chiar dacă pare pe punctul să reuşească) după cum nici Mîşkin nu-l poate ‚converti' pe Rogojin. Prietenii rivali figurează două principii contrare dar de forţă egală şi prin urmare coexistente. ● Unul din cele mai originale personaje ale lui Dostoievski şi ale literaturii universale, Mîşkin nu apare ex nihilo. Naşterea unui mare erou dostoievskian, ultim val dintr-o nesfîrşită rostogolire de valuri, este precedată (şi condiţionată) de un fel de nelinişte ce răscoleşte şi pune în mişcare — în sensul dorit de autor — cele mai importante figuri ale istoriei şi creaţiei artistice din toate timpurile şi locurile. Absolut ruseşti, personajele scriitorului au antecesori şi rude pretutindeni. Încercînd să întruchipeze prin Mîşkin chipul „eroului pozitiv", Dostoievski a simţit el însuşi nevoia să se raporteze la Don Quijote şi la Pickwick, ambii amintiţi în caietele la roman. „În ce fel eroul ar putea să devină simpatic cititorului — se întreabă scriitorul la 21 martie 1868. Dacă Don Quijote şi Pickwick ca personaje virtuoase sînt simpatici cititorului şi con-

Scanned with OKEN Scanner

stituie reuşite, aceasta se datorează faptului că ei sînt comici. Eroul romanului, Prinţul, nefiind comic are o altă trăsătură simpatică: e inocent!" Elaborat de Dostoievski la Geneva, în patria lui Rousseau, „chipul prinţului Mîşkin este într-o măsură înrudit cu chipurile naivilor oameni «naturali» din romanele secolului al XVIII-lea" (G. M. Fridlender). Altfel însă — după cum se arată în ed. acad., vol. 9, p. 405 — creştinul Mîşkin se află la „antipodul omului «natural» în înţelesul lui Rousseau". Filantropul Jean Valjean şi „cavalerul sărman" idealist din balada lui Puşkin reprezintă alte prototipuri fundamentale ale eroului dostoievskian, în legătură cu care s-au propus numeroase modele, de la Ivanuşka-duraciok (apropiere sugerată de O. F. Miller, primul biograf al scriitorului) la cneazul de viţă veche Kemski, „idealist şi visător", „bun, sfios, curat la suflet, delicat şi nobil" şi care are ca şi Mîşkin vedenia unei femei, din obscurul roman al lui N. I. Greci, Черная женщина (1834) — numele acestui scriitor şi eroina lui „în negru" fiind evocate telegrafic în $ПМ_2$. Dostoievski însuşi şi-a comparat „idiotul" (într-o discuţie cu tipograful paginator M. A. Alexandrov) cu Oblomov — un „idiot" şi acesta, dar „meschin" şi deci inferior „idiotului" său, „nobil, sublim" (După cum a arătat I. A. Bitiugova, un articol publicat de Apollon Grigoriev în 1859 referitor la romanul lui Goncearov în care Oblomov e văzut ca o natură excepţională şi poetică a putut influenţa apropierea făcută de Dostoievski între acest personaj şi propriul său erou). Anticipări ale unor atitudini, sentimente şi chiar situaţii mîşkiniene ni s-a părut că putem descoperi în două din cele mai cunoscute scrieri ale literaturii ruse vechi: Жития Бориса и Глеба (a doua jumătate a secolului al XI-lea) şi Письмо к Олегу Святославичу (începutul secolului al XII-lea; autor: Vladimir Monomahul, marele cneaz al Kievului între anii 1113—1125). În cea dintîi, Boris şi Gleb, fiii lui Vladimir Sviatoslavici, creştinătorul Rusiei, sînt ucişi, pe rînd, de fratele lor mai mare, Sviatopolk, după suirea acestuia pe tron. Boris şi Gleb nu se împotrivesc ucigaşilor şi nu caută să-şi evite soarta: „Astfel, aflînd de ceea ce se pregătea împotriva lui, Boris nu numai că nu se gîndeşte cum să scape, ci, dimpotrivă, aşteaptă resemnat să i se împlinească ursita..." (История русской литературы X — XVII веков, 1980, p. 105). Resemnarea în faţa morţii a celor doi fraţi, ulterior canonizaţi, primii sfinţi-mucenici ai ortodoxismului rus, pare retrăită de Mîşkin în episodul celei de a doua sosiri la Petersburg: deşi ghiceşte intenţia lui Rogojin, el vine drept spre cuţitul acestuia (scena de la hotel). Письмо к Олегу Святославичу se referă la evenimente ce au avut loc în 1096. Omorîndu-l pe Iziaslav, fiul lui Vladimir Mahomahul şi propriul său fin (în rusește крестник, de la крест = cruce), Oleg este apoi înfrînt în luptă de Mstislav, fiul cel mare al lui Vladimir, şi de teama urmărilor la care avea toate motivele să se aştepte, se refugiază dincolo de hotarul pămînturilor ruseşti. Acum îi trimite Monomah învinsului autoexilat scrisoarea sa fără precedent, de absolvire şi conciliere: „Nu cunosc în istoria universală nimic asemănător acestei epistole a lui Monomah, afirmă Dmitri Lihaciov. Monomah îl iartă pe ucigaşul fiului său. Mai mult, îl consolează. El îi propune să se întoarcă în ţinuturile ruseşti şi să ia în stăpînire cnezatul ce-i revenea de drept, îl roagă să dea uitării jignirile". Sentimentele neverosimil frăţeşti în plină epocă feudală ale lui Vladimir faţă de Oleg, în pofida sîngelui vărsat în familie de acesta din urmă, ‚amintesc' de ultimele relaţii Mîşkin-Rogojin, de după asasinarea Nastasiei Filippovna, aproape la fel de apropiată amîndurora. Prefigurări ale lui Mîşkin există şi în opera anterioară a scriitorului. Trio-ul Katerina-Murin-Ordînov din povestirea de tinereţe Gazda (1847) poate fi considerat „ca embrionul" relaţiilor dintre Nastasia Filippovna, Rogojin şi Mîşkin (ed. acad., vol. 9, p. 337). Visătorul din Nopţi albe, Ivan Petrovici şi Alioşa Valkovski din Umiliţi şi obidiţi, Rostanev din Satul Stepancikovo şi locuitorii lui, Alei din Amintiri din Casa morţilor şi Sonia Marmeladova reprezintă alte anticipări ale „idiotului". Un personaj dostoievskian rămas în fază de proiect a jucat un rol deosebit în realizarea chipului ultim (definitiv) al Idiotului. Este vorba de „imperatorul" Ivan (Ioan) VI Antonovici (1740—1764), pretendent la tronul Rusiei, închis din pruncie de ţarina Elisaveta Petrovna într-o fortăreaţă unde i s-a impus întreaga viaţă un regim de recluziune totală şi de unde în noaptea de 4 spre 5 iulie 1764, în timpul domniei Ekaterinei a II-a, ofiţerul V. I. Mirovici, de aceeaşi vîrstă cu Ivan, a încercat fără succes să-l elibereze şi să-l proclame — din nou — împărat (prima oară fusese proclamat împărat la moartea împărătesei Anna Ivanovna, dar Ivan VI nu a ‚domnit' decît pînă în 1741, cînd Elisabeta a preluat puterea). De amănuntele acestei tenebroase tragedii de palat Dostoievski a luat cunoştinţă dintr-un articol publicat în 1866 de istoricul M. I. Semevski pentru ca în octombrie-noiembrie 1867 (munca de elaborare a Idiotului ajunsese în impas) să consemneze — în carnetul de note la roman — planul

Scanned with OKEN Scanner

unui „poem" inspirat de Mirovici și „imperatorul" întemnițat. „Nemulțumit de mîndrul și pătimașul Idiot din prima redacție și meditînd la noul, sfiosul chip al eroului, Dostoievschi dă peste articolul lui Semevski (citit acum pentru întîia oară sau recitit, n.n.)— și aici găsește unul din prototipurile istorice ale viitorului său protagonist" (ed. acad., vol. 9, p. 489). În proiectul scriitorului „imperatorul" este un tînăr de „aproape douăzeci de ani" care nici măcar „nu știe să vorbească". Crescuse în „beznă", la propriu și la figurat, complet izolat de oameni, într-o „podpolie" (subterană). Deprinderea de a gîndi și mai ales de a visa nu îi este însă străină, căci s-a autodezvoltat observînd puțina viață din jur (a șoarecilor de pildă) și închipuindu-și „tablouri și chipuri fantastice". Are „noțiuni despre toate lucrurile" și o „imagine formidabilă". În vis i-a apărut odată o fată — pe care „a născocit-o" sau pe care poate „a văzut-o pe fereastră". Un vis la vîrsta lui firesc dar în același timp premonitoriu. Intră acum în scenă Mirovici, „aghiotantul Comandantului" (fortărețeî), un „tînăr ofițer" ambițios care și-a pus în gînd să-l proclame pe prizonier „imperator" printr-o revoluție de palat. Cu acest scop pătrunde în taină în temnița nefericitului țarevici (mituindu-l pe paznic, „un bătrîn invalid") și „face cunoștință cu el". „Întîlnirea a două chipuri omenești" amintește de aceea dintre Dantes și Faria din Contele de Monte-Cristo. „Uimirea" prizonierului solitar, care simte deopotrivă „bucurie" și „teamă", este imensă. Apoi între cei doi tineri se naște „o prietenie". Mirovici îi dezvăluie proscrisului originea lui imperială și devine (ca Faria în raport cu viitorul conte de Monte-Cristo, dar într-un sens mult mai larg) profesorul universal al acestuia, inaugurînd „un experiment pedagogic fără precedent" (Leonid Grossman). Ofițerul nu se mulțumește să-i transmită elevului său întîrziat doar cunoștințe (și probabil să-l învețe să vorbească).. El îi explică, omorînd în fața lui o pisică („sîngele" îl înspăimîntă pe inocentul prizonier), ce este moartea, îi arată femeia în toată strălucirea ei (sub înfățișarea logodnicei și complicei sale, fata Comandantului, care coboară într-o zi în temniță într-o magnifică toaletă de bal), îi așterne la picioare, ca diavolul lui Iisus, urcîndu-l pe captiv în podul fortărețeî, „lumea lui Dumnezeu", „Neva și celelalte", îi dă noțiunea divinității și îi vorbește despre Hristos, îl face să înțeleagă ce înseamnă puterea (fiind „imperator" — „lui totul îi este cu putință") reprezentîndu-i apoi „cealaltă parte a medaliei" — „cît de mult bine va putea să săvîrșească ajungînd împărat". O admirabilă școală pentru întemnițat o constituie înseși relațiile lui cu Mirovici. Datorită acestuia i se relevă nu numai sentimentul prieteniei ci și ura, gelozia. Zguduită de impresia pe care o produce asupra țareviciului, fata Comandantului (posibilă reminiscență din Pușkin, autorul unei povestiri intitulată Fata căpitanului) se lasă ispitită de gîndul de a ajunge împărătească. Observînd schimbarea (locul ambiției îl ia în sufletul ei de mare eroină dostoievskiană trufia, orgoliul nemărginit), logodnicul devine gelos. Ivan Antonovici surprinde acum „privirile dușmănoase" ale prietenului său și deși „nu înțelege", „simte despre ce este vorba". În cele din urmă, răscoala izbucnește (declanșată de Mirovici, după cum presupune Grossman, poate nu cu intenția de a-și realiza ambițiosul scop ci doar pentru „a provoca un deznodămînt tragic") și comandantul îl străpunge cu spada pe „imperator", care „moare maiestuos și trist". Ca și orfanul Mîșkin, dezmoștenitul și detronatul Ivan Antonovici a fost izolat de mic de oameni și de lume. Unul e infirm din naștere, celălalt din cauza condițiilor inumane în care a fost constrîns să trăiască. Dar nici boala în cazul celui dintîi, nici detențiunea grea în cazul celui de al doilea nu au reușit să știrbească și să nimicească omenescul sublim din ei (Capacitatea sufletului nostru de a se înălța ca o flacără deasupra și în pofida celor mai vitrege împrejurări este subliniată aici din nou de Dostoievski). Aproape inconștient pînă la 24 de ani, Mîșkin descinde la Petersburg ca o ființă excepțională, un inestimabil unicat în monotona serie umană. În subterana sa țareviciul înmormîntat de viu învață singur să gîndească (dacă nu și să vorbească) și fantezia lui lansează necontenit în bezna temnițeî superbe jerbe multicolore (învățăturile lui Mirovici, care-i aduce prizonierului nu numai întreaga civilizație de care a fost în chip samavolnic frustrat, ci și întreaga lume, cu trecutul, prezentul și viitorul ei, Binele și Răul, Viața și Moartea, cad pe un teren propice). Pe Mîșkin „imperatorul" dostoievskian îl mai anticipează și prin incomparabila sa înălțime morală. Refuză coroana dacă pentru ea trebuie să piardă prietenia lui Mirovici, care — o află din chiar gura lui — nu îi este și nu-i poate fi egal: „Dacă tu nu-mi ești egal eu nu vreau să fiu împărat" — declară el. Refuză și să trăiască dacă pentru viața lui trebuie să moară alții: „Dacă e așa, dacă pentru mine cineva trebuie să moară, dacă tu trebuie să mori, ea trebuie să moară...", rostește el amar fără să-și încheie gîndul dar lăsînd să se înțeleagă în mod limpede că nu se învoiește să supraviețuiască la un asemenea preț. Relațiile dintre țarevici și ofițer, prieteni rivali, le prefigurează pe cele dintre Mîșkin și Rogojin (din „privirile dușmănoase" ale lui Mirovici se aprind, se poate spune, ochii „ar-

zători" ai lui Parfion în roman), în documentele care exprimă punctul de vedere al Ekaterinei a II-a nenorocitul pretendent e numit „idiot" etc. Proiectul acestui „poem" a rămas nerealizat (În 1879, sub semnătura lui G. P. Danielevski a apărut romanul Mirovici, neavînd în comun cu „imperatorul" lui Dostoievski decît fundamentul istoric. De o recenzie la acest roman publicată în numărul 9 al revistei Russki vestnik scriitorul a putut lua cunoştinţă deoarece în acelaşi număr al numitei reviste apăruse şi Cartea a şaptea a Părţii a treia din Fraţii Karamazov). Chiar aşa însă, el „a influenţat în mod determinant o serie de trăsături ale chipului lui Mîşkin, în redactarea definitivă a romanului" (ed. acad., vol. 9, p. 490). ● Prin unele amănunte de ordin exterior Mîşkin este îndatorat unui contemporan al lui Dostoievski, contele G. A. Kuşelev-Bezborodko (1832—1870), literat şi mecena, una din figurile caracteristice epocii anilor '60. În 1859 Kuşelev-Bezborodko începe să editeze revista Russkoe slovo, unde în acelaşi an apare Visul unchiului. În numărul din septembrie 1861 al revistei, Kuşelev însuşi publică o recenzie despre Umiliţi şi obidiţi. Nu se ştie dacă Dostoievski l-a cunoscut personal pe conte, dar cum acesta era popular în mediile literare romancierul putea afla despre el de la criticul Apollon Grigoriev sau de la poetul L. A. Mei. Ultim descendent al unei vechi familii, conte din 1855 (prin moartea tatălui), a moştenit o importantă avere şi s-a căsătorit cu o „frumoasă aventurieră" (L. I. Kroll). Primea la el acasă o lume pestriţă şi se ocupa cu opere de binefacere. Ca şi Mîşkin, Kuşelev-Bezborodko, pe care contemporanii îl socoteau bizar şi chiar nebun, suferea de o boală grea, de nervi şi aceasta (coree). În a doua Parte a cărţii asemănarea dintre eroul literar şi prototipul său slăbeşte; după părerea cercetătorilor (R. G. Nazirov), figura reală a lui Kuşelev a fost „prea insignifiantă pentru acea idee grandioasă la care romancierul a ajuns în timpul elaborării romanului". Favoritul creatorului său, Mîşkin însumează o serie de trăsături autobiografice. Indiferenţa generoasă cu care Mîşkin îşi satisface creditorii (inclusiv pe cei fără dovezi) i-a fost caracteristică şi lui Dostoievski după moartea fratelui său Mihail (moarte care, pe lîngă alte urmări, a complicat enorm latura financiară a existenţei scriitorului). Ca şi eroului său, şi autorului (care visa bătălii sîngeroase!) îi plăcea să se războiască mereu cu austriecii şi ca şi Mîşkin şi Dostoievski a suferit întreaga viaţă de absenţa gestului: „Forma, gestul îmi lipsesc. Răposatul meu frate Mişa îmi reproşa adesea cu amărăciune acest lucru" — mărturiseşte scriitorul în scrisoarea din 20 mai 1867 către soţia sa. Prinţului Lev Nikolaevici, suferind de boala scriitorului, acesta i-a dăruit totodată aura premergătoare crizei şi unele din gîndurile sale cele mai statornice (exprimate de personaj mai ales la serata Epancinilor). Creatorul îşi duce eroul pe culmile fericirii incomparabile: „Voi oamenii sănătoşi (...) nici măcar nu puteţi bănui ce înseamnă fericirea, acea fericire pe care o încercăm noi, epilepticii cu o secundă înainte de criză. Mahomed ne încredinţează în Coran că a văzut raiul şi că a fost în el. Toţi proştii deştepţi sînt convinşi că el este pur şi simplu un mincinos şi un înşelător. Dar nu! El nu a minţit! El a fost cu adevărat în rai în timpul crizelor de epilepsie de care suferea ca şi mine" (cuvinte ale lui Dostoievski consemnate de Sofia Kovalevskaia în Amintirile ei). În general autorul a transpus în Idiotul un important material biografic, de la vaste stări sufleteşti şi complexe de sentimente contradictorii (chinurile îndurate vreme de doi ani de Dostoievski în Siberia din pricina Mariei Dmitrievna, viitoarea lui primă soţie, între teama că ea se va mărita cu altul şi dorinţa de a se sacrifica pentru fericirea ei au fost transfigurate în roman — E. Saruhanian), la incidente de ordin polemic (precum epigrama înfumuratul Fedea publicată de Saltîkov-Şcedrin în 1863 în Svistok şi care va fi parodiată în roman în epigrama îndreptată împotriva lui Mîşkin de aceeaşi „foaie umoristică săptămînală" în care apăruse şi articolul calomnios redactat de Keller). În fine, pentru ascuţita lui putere de înţelegere în materie de psihologie şi morală, pentru perspicacitatea uluitoare, „supranaturală a lui Mîşkin, ce alt model mai bun decît Dostoievski însuşi am putea găsi? ● Un prototip al eroului a fost — nimeni n-o tăgăduieşte — Iisus Hristos. Un prototip folosit în mod conştient şi un prototip declarat de autorul care în caietele la roman îşi numeşte de mai multe ori eroul „Prinţul Hristos". Încercînd să creeze tipul „omului pozitiv minunat" era inevitabil ca scriitorul să-şi orienteze personajul spre cel care după părerea sa — exprimată în scrisoarea către von Vizina din 1854 — a întruchipat în cel mai înalt grad cele mai alese virtuţi cunoscute oamenilor. Cercetătorii au detectat numeroase aluzii evanghelice în roman, de la copiii care aruncă în Mîşkin cu pietre (episodul cu Marie) la dorinţa eroului de a abandona lumea, retrăgîndu-se în pustie; de la încredinţarea prinţului că îşi va îndeplini datoria „cinstit şi ferm" la cuvintele lui Ippolit: „Mă despart de un Om" (ecoul celor rostite de Pilat despre Hristos: „Ecce homo!") şi la propoziţia de adio adresată lui Mîşkin de Nastasia Filippovna înainte de plecarea ei cu Rogojin: „Adio, prinţe, pentru prima oară am

Scanned with OKEN Scanner

întîlnit un om adevărat!" Orice lectură atentă a romanului poate identifica alte asemenea aluzii, de la ceea ce am putea numi chenoza primului Mîşkin, sărac şi insignifiant, şi de la mărturisirea eroului (prima discuţie cu doamnele Epancin) că i-ar plăcea să convertească, la pomenirea de către el (în aceeaşi scenă) a asinului, animal evanghelic; şi de la exclamaţia Lizavetei Prokofievna, că l-a aşteptat „ca pe o providenţă" la relaţiile lui Mîşkin cu Nastasia Filippovna, pe care n-o poate iubi altfel decît Hristos pe Maria Magdalena! Şi oare copia după tabloul lui Hans Holbein junior înfăţişînd un Iisus crucificat ce pare biruit de moarte (imaginea îi iese eroului în cale în locuinţa labirintică şi sumbră a lui Rogojin) nu anticipează înfrîngerea „prinţului Hristos" (care în fiecare din cele patru Părţi ale romanului are un duşman de moarte: Ganea, Rogojin, Ippolit, Aglaia) în lumea petersburgheză? Dar deşi este puternic proiectat pe acest prototip pe care la rîndul său personajul îl actualizează Mîşkin nu reprezintă decît o „existenţă umană". Faptul e recunoscut, după cum am văzut, şi de unii scriitori religioşi precum Romano Guardini, care, ce-i drept, adaugă că „din această existenţă umană apare imaginea unei alte existenţe" (supraumană, a Omului-Dumnezeu). Am spune că Mîşkin e un memento al lui Crist. Altfel însă un om ca toţi oamenii, un om condamnat (deşi uneori poate părea absolvit de „păcatul originar"). Se poate afirma că de-a lungul întregului roman, saturat de execuţii, asasinate, atentate, sinucideri, eroul evoluează într-un context al crimei, la a cărui alcătuire contribuie din plin. Prevede de la începutul naraţiunii că Rogojin o va înjunghia pe Nastasia Filippovna, evocă decapitarea de la Lyon şi cutremurătoarea experienţă a condamnatului la moarte graţiat în ultima clipă, trage tocmai la hotelul provincial unde peste noapte se înfăptuise o crimă (comisă „pentru un ceasornic" de către un ţăran care înainte de a-şi măcelări „ca pe un berbec" tovarăşul de cameră înalţă „în gînd o rugă fierbinte" — transfigurare a celor relatate în Golos din 30 octombrie 1867 cu privire la uciderea la Petersburg a tîrgoveţului Suslov de către ţăranul Balabanov, originar din gubernia Iaroslav, judeţul Mîşkinski) şi chiar cu chelnerul de la „Balanţa" discută „despre un asasinat foarte misterios întîmplat de curînd şi care stîrnise o mare vîlvă": „de la întoarcerea lui în Rusia, citise şi auzise povestindu-se numeroase cazuri de acest fel, iar în ultimul timp urmărea cu multă perseverenţă acest aspect din viaţa ţării". În Partea a treia, I, în discuţia cu Evgheni Pavlovici şi prinţul Ş. de pe terasa vilei Epancinilor, Mîşkin se referă, se poate spune, direct la Raskolnikov, la tipul lui de crimă, la cei convinşi că omorînd „erau în dreptul lor — şi... că bine au făcut ce au făcut". După ce fusese străpuns ca de nişte pumnale pe peronul gării Nikolaevski de nişte „ochi arzători" şi după ce contemplase fascinat vitrina unei prăvălii de ustensile domestice — inclusiv de tăiat —, e cît pe ce să fie înjunghiat, chiar cu cuţitul cu care se jucase în biroul lui Rogojin ca pentru a-l provoca pe acesta, de Parfion, împreună cu care în finalul cărţii veghează cadavrul Nastasiei Filippovna. Şi alte personaje ale romanului întreţin această atmosferă sinistră: Lebedev se referă la ghilotinarea contesei Du Barry şi la „asasinarea membrilor familiei Jemarin" (la Tambov, de către liceanul Vitold Gorski — ştirea apare în Golos la 10 martie 1868 de unde, ca şi precedenta, cea din 30 octombrie 1867, e absorbită de substanţa romanului aflat în plină elaborare şi redactare), Nastasia Filippovna face aluzie — în cursul seratei din 27 noiembrie, ziua ei de naştere — la uciderea bijutierului Kalmîkov de către fiul negustorului Mazurin şi împrăştie la Pavlovsk vestea că unchiul lui Evgheni Pavlovici Radomski „şi-a zburat creierii", Ippolit încearcă să se sinucidă iar Rogojin — împlinind profeţia lui Mîşkin — omoară. Semnificaţia acestui context sîngeros nu se reduce doar la a pregăti principala crimă a cărţii (cea comisă în final de Rogojin). Dacă ea n-ar însemna mai mult ar rămîne de neînţeles de ce Mîşkin este atît de puternic asociat acestui context. Care subliniază în primul rînd cît de limitată în timp şi de precară este existenţa eroului, aflat mereu, ca să spunem astfel, sub cuţit. În Elveţia, pe cînd era încă grav bolnav, contemplînd într-o zi radioasă o magnifică privelişte montană şi simţindu-se cu infinită tristeţe exclus de la ospăţul firii, Mîşkin, în ceea ce am putea numi scena rugăciunii sale de pe munte, ajunge să fericească pînă şi „musculiţa care bîzîie în jurul lui, scăldată într-o rază de soare": „«Musculiţa care bîzîie în jurul lui, scăldată într-o rază de soare, îşi are locul ei la acest ospăţ, participă la corul comun al firii, se bucură de el şi e fericită»: un firicel de iarbă, cît de mic, creşte şi e fericit! Fiecare fiinţă îşi are drumul ei, îl cunoaşte, soseşte şi pleacă cîntînd; numai el singur nu ştie nimic, nu înţelege nimic, nici pe oameni, nici limba lor, e străin de toate — un avorton al naturii". Ca şi cum rugăciunea lui ar fi fost ascultată şi rugămintea cuprinsă în ea împlinită întocmai. bolnavul se vindecă şi străinul e în sfîrşit acceptat la marele festin universal, dar numai pentru un interval limitat la ciclul unei „musculiţe". Viaţa adultă a lui Mîşkin se

Scanned with OKEN Scanner

compune din cele 6—7 luni de existență activă de după întoarcerea lui în Rusia, echivalentul acelor ultime „cinci minute" ale condamnatului la moarte evocat de el, de asemeni un condamnat la moarte. Ca o fiară vieţuitoare sau vegetală de sezon, eroul trăieşte cît o gîză sau cît un fir de iarbă. Suficient totuşi pentru a întruchipa în mod epocal imperativul categoric (deşi paradoxal) al scriitorului încercînd să depăşească criza individualismului burghez, contradicţia dintre umanism şi personalitate: „suprema finalitate — scria Dostoievski la 16 aprilie 1864, sub impresia morţii primei lui soţii „Мама лежит на столе. Увижусь ли с Машей?" — pe care omul o poate impune personalităţii sale, dezvoltării plenare a propriului eu e de a nimici într-un fel acest eu, de a-l oferi în întregime, neprecupeţit şi fără rezerve ca jertfă, tuturor şi fiecăruia în parte".

MIŞKIN, NIKOLAI LVOVICI, Idiotul. Tatăl celui de mai sus. Decedat „de mai bine de douăzeci de ani", a fost sublocotenent în regimentul Vasilkovski. A murit la spital şi ar fi fost judecat dacă nu murea. Mîşkin-fiul, care dă aceste informaţii, nu ştie însă „de ce anume era acuzat". Această pată obscură în biografia lui Mîşkin-tatăl, pe care probabil că trebuie să ni-l închipuim ca o copie a fiului („leit taică-său!", exclamă, de data aceasta pare-se în spiritul adevărului, generalul Ivolghin, văzîndu-l pe Lev Nikolaevici!), reapare în existenţa eroului cărţii, învinuit şi el la un moment dat de aproape toată lumea, fără ca nimeni să ştie exact pentru ce. La şase luni după moartea soţului ei, sucombă, „în urma unei răceli", şi mama lui Lev Nikolaevici, „orfan de mic" de ambii părinţi. Personaje (palid) fulgurante în textul dostoievskian, tatăl şi mama (v. la Papuşin) lui Mîşkin devin eroii romanului sentimental (lacrimogen) inventat în cinstea cunoştinţei cu prinţul de generalul Ivolghin, care după ce se recomandă drept cel mai bun prieten şi tovarăşul din copilărie al lui Nikolai Lvovici (el îi spune, tatonînd, Petrovici) mai pretinde că a fost îndrăgostit „nebun" de mama lui Mîşkin şi că din această cauză fusese pe punctul de a se duela („Prin batistă") cu amicul său. În ultima clipă moartea lor sigură e evitată de o erupţie lacrimală simultană căreia îi urmează „o întrecere în generozitate": fiecare îşi cedează marea dragoste (mama lui Mîşkin nu era încă măritată) celuilalt. După consumarea căsătoriei şi ivirea unicului ei fruct, Ivolghin — continuă el să fabuleze — îl va ţine în braţe pe micuţul Mîşkin ca pe un trofeu al victoriei sentimentului datoriei (de prieten). Tot ce spune generalul despre Mîşkin-tatăl (fost prieten după toate probabilităţile cu Pavlişcev) este curată născocire: nu e mai puţin adevărat însă că Nikolai Lvovici îşi datorează existenţa romanescă tocmai acestei înclinaţii spre mitomanie. Căci eroul romanului reface (sumar) biografia tatălui său corectîndu-l pe Ivolghin. Mîşkin ‚corectează' şi calomniile strecurate în articolul din săptămînalul umoristic, în care tatăl său este acuzat „de a fi făcut praf la cărţi toţi banii companiei" şi chiar că „întrecuse măsura în aplicarea bătăii cu vergile faţă de un subaltern". Generalul Ivolghin ‚evocă' la rîndul său împrejurarea în care Nikolai Lvovici fusese în pericol de a fi tradus în faţa justiţiei. Numit, provizoriu, comandant al companiei a doua (în locul căpitanului Larionov, decedat), Mîşkin-senior se vede într-o zi nevoit să-i facă, „de faţă cu plutonierul-major şi cu un caporal", „o aspră morală" şi chiar să-l ameninţe „cu bătaia" pe soldatul Kolpakov, care furase „de la un camarad un fus de toval" ca să-şi procure bani de băutură. La un sfert de ceas după ce fusese (doar) mustrat Kolpakov moare subit în dormitorul companiei, culcat în patul lui. Soldatul e îngropat şi şters din matricole dar după şase luni se constată, cu prilejul unei inspecţii, că acelaşi Kolpakov „se află viu şi nevătămat în rîndurile companiei a treia", „din aceeaşi brigadă şi aceeaşi divizie". Întîmplarea e mai mult decît „absurdă" sau „chiar misterioasă" (după cum o califică născocitorul ei): e simbolică. Povestirea despre Kolpakov, „soldatul înviat din morţi", reprezintă o clară aluzie evanghelică. Constituind o specialitate a familiei, ‚minunile' atribuite în roman lui Mîşkin, „cneazul Hristos", sînt inaugurate de tatăl său.

MÎTIŞCEVA, KATERINA ALEXANDROVNA, Idiotul, v. la Toţki.

MOLOVŢOV, Idiotul, v. la Kurnîşev.

MOROZOV, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I. şi la Krasotkin, I.

MOROZOVA, Fraţii Karamazov, v. la Svetlova.

MUSSJALOWICZ, Fraţii Karamazov. Seducătorul Gruşenkăi, căreia la 17 ani îi păruse „un şoim": „rîdea şi-mi cînta la ureche", se purta „atît de drăguţ cu mine, mă răsfăţa, era vesel tot timpul" — îşi va aminti eroina. Omul „care ne-a furat inimioara, şi atunci i-am dăruit tot, tot", după cum rezumă trecutul sentimental al Gruşenkăi, folosind pluralul alintării, Katerina Ivanovna Verhovţeva, în scena concilierii vremelnice a celor două rivale; „pe urmă ne-a părăsit şi s-a însurat cu alta". Nu se poate preciza cît a durat legătura tinerei fete cu un bărbat de două ori mai în vîrstă şi nici unde s-a desfăşurat. Tot ce se ştie e că

Scanned with OKEN Scanner

atunci cînd negustorul Samsonov din Scotoprigonievsk o descoperă în orașul capitală de gubernie Gruşenka avea 18 ani şi se afla abandonată de seducătorul ei şi alungată de părinţi, într-o stare de plîns. (Nu mai puţin vinovată decît veneticul cel ticălos pentru această stare de plîns este familia ortodoxă rusă a fetei, care se trăgea dintr-un neam „de preoţi"). Părăsind-o pe tînăra fată (poate tocmai pentru că fusese repudiată de familie şi deci nu mai oferea nici o perspectivă de profit material) şi căsătorindu-se „cu alta", Mussjalowicz — „un biet amărît", după opinia lui Rakitin — ajunge tocmai în Siberia : aici, ne informează acelaşi personaj (verişorul Gruşenkăi), a lucrat ca „funcţionar la vamă, undeva (...) la graniţa dinspre China" („era funcţionar de categoria a douăsprezecea" şi „avusese un post de veterinar în Siberia" — se precizează în episodul interogatoriului de la Mokroe). Cu toate că de-a lungul naraţiunii i se spune adesea ofiţerul Mussjalowicz nu este de fapt ofiţer : „Vorba vine ofiţer", exclamă cu dispreţ Rakitin ; iar hangiul Trifon Borisîci îi va preciza lui Mitea Karamazov la Mokroe că „poleacul" — „nu-i nici tînăr şi nici ofiţer". Avînd în vedere însă că acţiunea romanului ar trebui să se petreacă prin 1866, deci la numai trei ani după înăbuşirea răscoalei de la Varşovia de către trupele ţariste, ipoteza ca Mussjalowicz (care la procesul lui Mitea se laudă, ca şi prietenul lui nedespărţit Wrublewski, că a „servit coroana") să fi fost într-adevăr ofiţer pe la 1861, cînd a cunoscut-o pe Gruşenka, dar apoi, ca polonez, în urma evenimentelor din 1863, să fi fost scos din cadrele armatei ruse, nu poate fi exclusă. Rămas văduv şi pierzîndu-şi totodată postul (se afla „în disponibilitate"), se decide să se întoarcă în Rusia şi la Gruşenka (luată sub protecţia negustorului Samsonov, aceasta învăţase la rîndul ei, în cei patru-cinci ani care trecuseră de la dispariţia lui Mussjalowicz, să facă bani) : „I-o fi venit probabil la ureche că Gruşenka are ceva părăluţe (...), aşa se explică totul", presupune Rakitin (presupunere pe care eroina o va confirma ulterior : „a auzit că am bani, de aceea a veni întins să se însoare cu mine !) ● În prezentul acţiunii (seara zilei a treia) personajul apare la Mokroe, un sat situat la vreo 20—25 de verste de Scotoprigonievsk, la hanul lui Plastunov, unde se oprise dintr-un fel de instinctivă prudenţă şi de unde trimisese o „ştafetă" în oraş ca s-o aducă pe Gruşenka (prevenită de sosirea lui printr-o scrisoare pe care o primise în urmă cu o lună). După o despărţire de cinci ani, Mussjalowicz i se pare Gruşenkăi de nerecunoscut : „Parcă n-ar fi el, ci taică-său !", comentează profund dezamăgită după o lungă şi înfrigurată aşteptare eroina, care acum nu-l mai compară cu „un şoim", ci cu „un răţoi". Într-adevăr, aşa cum ne este el adus în scenă, ca un ins de vreo 40 de ani, bondoc („destul de trupeş" şi „mic de stat"), „rotund la faţă", cu „un năsuc mic de tot, subliniat de o mustăcioară cănită, subţire şi arogantă" şi purtînd o perucă „grosolană făcută în cine ştie ce orăşel din Siberia", Mussjalowicz nu putea corespunde imaginii seducătorului ei pe care în atîtea nopţi de insomnie chinuitoare Gruşenka o evocase şi probabil o şi retuşase. Cînd Mitea, venit pe urmele femeii iubite la Mokroe ca s-o mai vadă o dată înainte de moarte — era hotărît să se sinucidă în zori — pe „regina" lui, acum— credea el — fericită pentru că-şi regăsise prima şi marea ei dragoste, intră în odaia albastră a hanului, unde o mică societate era adunată în jurul Gruşenkăi şi al lui Mussjalowicz, acesta, care fuma o foarte demnă pipă, îi refuză la început intrusului compania dar se înclină pînă la urmă în faţa dorinţei exprimate de Krolewna lui ca noul sosit să rămînă cu ei. În general „poleacul" se uită la Mitea „cu ochi răi", relaţiile dintre cei doi pretendenţi la mîna Gruşenkăi, dintre „fostul" şi ‚actualul' frumoasei femei încordîndu-se de la primul contact. ● În prezentul acţiunii Mussjalowicz nu e atît un personaj individual cît unul de cuplu. Lîngă el se află în permanenţă Wrublewski, şi aproape tot ce se poate spune despre primul se poate spune şi despre al doilea. Ambii sînt îmbrăcaţi destul de prost şi ambii vorbeau mai bine ruseşte decît voiau s-o arate. Amîndoi sînt „ţanţoşi şi gata de harţă ca nişte cocoşi", amîndoi refuză să bea pentru Rusia, amîndoi trişează cînd se aşază să joace cărţi mai întîi cu Kalganov (care pierde 50 de ruble) şi apoi cu Mitea (care pierde 200) şi cînd Mussjalowicz îl evocă pe un anume Podwisocki care jucînd banco „na honor" la Varşovia ar fi cîştigat un milion de zloţi (cît avea în acel moment banca) şi amîndoi se simt grozav de jigniţi cînd Kalganov îi interzice cu subînţeles lui Mitea să mai continue jocul, amîndoi se arată tentaţi de tîrgul pe care li-l propune între... şase ochi, într-o odaie alăturată, Dmitri Karamazov, oferindu-le 3000 de ruble cu condiţia ca să dispară imediat, să plece „unde şi-a înţărcat

Scanned with OKEN Scanner

dracu copiii". De-abia cînd pricep că Mitea nu le poate da pe loc decît cel mult 700 de r. cei doi resping cu un suspect de tardiv dispreţ propunerea. După izbucnirea scandalului şi evacuarea lui Wrublewski de către Mitea cei doi polonezi stau împreună „la arest" într-o odaie alăturată „celei albastre" unde se dezlănţuie a doua „orgie" de la Mokroe în timpul căreia Gruşenka, eliberată acum de coşmarele trecutului (pentru că se întîlnise faţă în faţă cu el şi o dezamăgise), îi face lui Mitea marea ei declaraţie de dragoste. Tocmai pentru a se releva absurdul unei reapropieri de noua Gruşenka („o femeie ca mine nu-i de nasul tău... Şi poate că nici de nasul lui" — al „fostului" ei, îi răspunde eroina lui Rakitin, care o tachina) Mussjalowicz este atît de strîns cuplat în roman cu Wrublewski. Adevărata pereche a personajului este acum acest tovarăş al lui „grozav de înalt". Ruptura definitivă dintre rusoaica Gruşenka şi polonezul care pe vremuri a sedus-o, urmată de ‚alipirea' decisă a eroinei la rusul Dmitri, poate fi interpretată şi ca o alegorie istorică, desenată de autor cu o peniţă foarte subţire. ● După punerea sub acuzare a lui Mitea, învinuit de a-l fi ucis pe Feodor Pavlovici Karamazov (dimineaţa zilei a patra a acţiunii), cei doi polonezi sînt anchetaţi şi ei, evident împreună (episodul interogatoriului de la Mokroe). Declaraţiile lor referitoare la încercarea inculpatului de a cumpăra retragerea din competiţia la mîna Gruşenkăi a lui Mussjalowicz, căruia îi oferise în acest scop trei mii de ruble trezesc interesul deosebit al anchetatorilor deja convinşi că fiul şi-a omorît şi jefuit tatăl şi că deci asasinul trebuia să aibă asupra sa în cursul nopţii exact trei mii de r. (cîte se aflau în plicul pregătit de Feodor Pavlovici pentru Gruşenka). Simţindu-se îndatoraţi faţă de ei pentru aceste revelaţii care le confirmau bănuielile (revelaţii de altfel corecte, căci Mitea, deşi nu avea o asemenea sumă, fără să se gîndească prea mult vorbise într-adevăr de trei mii de r.) oamenii legii nu-i mai deranjează pe cei doi măsluitori cu alte întrebări şi le permit să plece. În intervalul celor două luni care separă în roman arestarea de judecarea lui Mitea, Mussjalowicz şi Wrublewski rămîn în Scotoprigonievsk, ducîndu-şi zilele ca vai de ei, bineînţeles tot împreună. Cînd Gruşenka, bombardată cu scrisori emfatice şi cereri de bani trimise întotdeauna printr-o „fetişcană" (o fetişcană cum fusese probabil ea însăşi cînd se lăsase sedusă de Mussjalowicz) şi în cele din urmă înduioşată de scăderea vertiginoasă a sumelor solicitate împrumut (de la 2000 la o — una — rublă), se duce odată să-i vadă, îi găseşte „într-un hal fără hal, într-o mizerie aproape sordidă, lihniţi de foame, fără foc în cameră şi fără ţigări, datori vînduţi gazdei. Cele două sute de ruble pe care le cîştigaseră de la Mitea se topiseră de mult." Făcîndu-i-se milă de aceşti nenorociţi eroina îi va mai vizita (stîrnind inedita gelozie a lui Mitea împotriva „fostului" ei) şi le va expedia mici sume de bani, iar într-un rînd — ca răspuns la scena pe care i-o făcuse la închisoare Mitea — chiar şi plăcinte. Cu toate acestea, la procesul lui Dmitri Karamazov, Mussjalowicz şi Wrublewski se prezintă „ţanţoşi şi siguri de ei", amîndoi declarînd din nou că „pan Mitea" încercase să le cumpere onoarea oferindu-le trei mii de r.; pleacă însă „cu coada între picioare, în hazul asistenţei", deoarece avocatul Fetiukovici îi dovedeşte drept măsluitori şi trişori. ● În ce hal a ajuns omul ăsta!" reflectează cu voce tare în seara crimei, la Mokroe, Gruşa. Care mai adaugă (ultima manifestare de gelozie faţă de „fostul" ei) că nevasta l-a stricat pe Mussjalowicz, l-a făcut să se schimbe într-atîta. Oricît de mult am admite că se poate iluziona o tînără fată ce se lasă în voia primei iubiri, trebuie totuşi să concedem că omul care a sedus-o pe Gruşenka a fost cîndva altfel, de vreme ce eroina acuză atît de puternic transformarea lui în rău. Aşa cum apare el în prezentul acţiunii, Mussjalowicz este în primul rînd un ins decăzut. Însă un popor nu se judecă după exemplarele sale inferioare, nedemne. Acuzat adesea, şi nu întotdeauna pe nedrept, de accente xenofobe, Dostoievski şi-a luat, în cazul lui Mussjalowicz, această precauţie de care unii cercetători grăbiţi nu au vrut să ţină seama. Chiar şi aroganţa — trăsătură principală a cuplului de polonezi — nu poate fi considerată o caracteristică strict naţională din moment ce în opera sa scriitorul a reprezentat o întreagă serie de ruşi materialiceşte şi moraliceşte degradaţi, dar plini de o inimaginabilă trufie, precum violonistul Efimov din Netocika Nezvanova sau pictorul amator beţiv Piotr Stepanovici care îl zugrăveşte pe băieţelul sinucigaş din povestirea despre Skotoboinikov din Adolescentul.

Scanned with OKEN Scanner

N

Prinţul N., Idiotul. Apare la serata Epancinilor ca reprezentant al grupului „de invitaţi mai tineri" dar nu mai puţin iluştri. Bogat („cu toate că după obiceiul tagmei sale îşi risipise o mare parte din avere prin străinătăţi"), în vîrstă „de vreo patruzeci şi cinci de ani", „chipeş încă şi prezentabil", „seducătorul prinţ N." făcuse pe vremuri „vîlvă în toată Europa cu isprăvile lui galante"; „iscusit povestitor", era convins „că străluceşte asemenea unui luceafăr în salonul Epancinilor" (unde conversează îndeosebi cu Evgheni Pavlovici Radomski şi Aglaia şi unde îl examinează cu lornionul, „fără nici o jenă" şi „aproape ostentativ" pe Mîşkin cînd acesta se avîntă în discursul său despre catolicism şi ateism).

NASTASIA, Demonii, v. la Verhovenski, S. T.

NASTASIA EGOROVNA, Adolescentul, v. la Daria Onisimovna.

NASTASIA FILIPPOVNA, Idiotul, v. la Baraşkova.

NASTASIA PETROVNA, Crimă şi pedeapsă. Personaj de importanţă secundară dar adesea prezent în scenă (în primele două-trei Părţi ale romanului), de faţă la numeroase discuţii şi contacte importante între adevăraţii eroi ai cărţii. Pînă la intervenţia hotărîtă a lui Razumihin în viaţa prietenului său, pînă la sosirea mamei şi a surorii din provincie şi pînă la apariţia Soniei este singura fiinţă care are cît de cît grijă de Raskolnikov. Îi deschide din cînd în cînd uşa ca să vadă ce face (şi mult mai rar ca să-i deretice prin odaie), îi înmînează puţina corespondenţă, stă de vorbă cu el şi mai ales îi aduce cîte ceva de mîncare. Nastasia îl hrăneşte pur şi simplu pe Raskolnikov, care cu siguranţă că ar fi murit de foame (nu-l mai preocupa în ultimul timp deloc acest aspect al existenţei) dacă „bucătăreasa şi unica slujnică din casă" nu i-ar fi pus deoparte cîte o farfurie de supă, cîte o cană de ceai sau cîte o bucată de pîine. Femeie de la ţară (de altfel „foarte vorbăreaţă" şi dintre acelea ce „rîd uşor", cucerită la rîndu-i de descurcăreţul Razumihin, care a reuşit atît de uşor să pătrundă în inima Praskoviei Pavlovna Zarniţîna, stăpîna ei) Nastasia reprezintă în roman ultima legătură — un fel de cordon ombilical nutritiv — între Raskolnikov şi popor. Este legătura, desigur nu doar de natură alimentară, care-l ţine în viaţă pe erou; fără ea — ar fi pierit. De o nepăsare bonomă în general, starea ciudatului chiriaş o înduioşează uneori. Aducîndu-i citaţia de la secţie şi găsindu-l bolnav, îl îndeamnă să nu se ducă la poliţie dacă nu se simte bine (iar Raskolnikov nu se simte bine pentru că în ajun a ucis; „Asta-i din pricina sîngelui", diagnostichează în şoaptă femeia „ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi" şi ar fi înţeles în chip obscur ceva). Există un ce matern în atitudinea Nastasiei, femeie încă tînără, faţă de Raskolnikov. Acesta, atît de străin faţă de toţi, o alintă numind-o Nastasiuşka şi nu e întîmplător (deşi poate părea paradoxal) că tocmai unui suflet simplu ca al ei îi adresează el cîteva din frazele sale semnificative (are o ocupaţie: gîndeşte, vrea să facă avere dintr-odată etc.). Ca şi Praskovia Pavlovna Zarniţîna, stăpîna ei, Nastasia va depune la proces în favoarea lui Raskolnikov, atestînd starea de ipohondrie mai veche a inculpatului.

NASTASIA PETROVNA, Fraţii Karamazov, v. la Sneghireva, A.P.

NASTASIUŞKA, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

NASTIA, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I. şi la Krasotkina.

NAŞCIOKIN, IPPOLIT ALEXANDROVICI, Adolescentul. În vîrstă de 30 de ani, bărbat „foarte important", „din adevărata societate înaltă a Petersburgului", cunoştinţă nouă — şi dorită — a prinţului Serghei Petrovici Sokolski căruia îi face, în singura sa apariţie din roman, o scurtă vizită de curtoazie (Partea a doua, Capitolul al doilea, III). Stingherită de prezenţa compromiţătorului Stebelkov dar şi de aceea a susceptibilului Arkadi Dolgoruki (care remarcă imediat afrontul), gazda nu va putea să profite cum trebuie de onoarea ce i se face. Înalta vizită constituie una din împrejurările care marchează schimbarea atitudinii tînărului prinţ Sokolski faţă de Adolescent. Cum discuţia, întreruptă şi de

Scanned with OKEN Scanner

vosirea impertinentului Darzan, se leagă greu, Nașciokin îi servește prințului Serghei Petrovici, pe care vestea îl tulbură, ultimul zvon monden, privitor la căsătoria Katerinei Nikolaevna Ahmakova cu Biorîng. Numele personajului revine în discuții în legătură cu acest proiect de mariaj. Nașciokin (aceasta e funcția lui în roman) e „crainicul" unei căsătorii ce nu va avea loc, dar care ca intenție, ca zvon accelerează bătaia de inimă a mai multor eroi, incitîndu-i la acțiuni surprinzătoare.

NATALIA EGOROVNA, Crimă și pedeapsă, v. la Zarnițîna, N.E.

NATALIA NIKITIȘNA, Idiotul, v. la Mîșkin, L.N., la Pavlișcev și la Ivan Petrovici.

NATALIA PAVLOVNA, Demonii, v. la Blum.

NAZAR IVANOVICI, Frații Karamazov, v. la Fedosia Markovna.

NAZARIEV, PROHOR IVANOVICI, Frații Karamazov, v. la Karamazov, D.F.

NEFEDOV, Frații Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

NELIUDOV, NIKOLAI PARFENOVICI, Frații Karamazov. Judecătorul de instrucție. Participă la anchetarea cazului falsului paricid Dmitri Feodorovici Karamazov. „Mic de stat, firav și delicat" purta, deoarece suferea de miopie (infirmitate simbolică !), ochelari și de obicei „niște inele mari pe degetele fine și albe" (inele care în cursul interogatoriului de la Mokroe atrag în chip disproporționat, pînă la absurd, atenția lui Mitea ; efeminînd imaginea tînărului judecător de instrucție, aceste inele subminează autoritatea lui de slujitor al dreptății) ; „proaspăt absolvent al Facultății de drept", sosise de numai două luni de la Petersburg în Scotoprigonievsk, orașul în care se petrece acțiunea romanului și unde, „băiat drăguț", își cîștigă repede faima de „mare «ștrengar»" (Venind în urbea Karamazovilor în același timp, aproximativ, cu Mitea Karamazov, Neliudov sporește așadar numărul personajelor care ‚invadează' obscurul orășel de provincie în preajma declanșării acțiunii și în răstimpul desfășurării acesteia precum Ivan și chiar Aleoșa, Katerina Ivanovna Verhovțeva, cele două Hohlakove, cei doi polonezi, medicul de la Moscova, Fetiukovici etc.) „De familie bună, făcînd parte din înalta societate", Nikolai Parfenovici Neliudov era „un tînăr bine crescut", „de o politețe ireproșabilă", „însuflețit de sentimente frumoase" ; „cu toate că îi plăcea să chefuiască", asemănîndu-se din acest punct de vedere cu Mitea cu care, deși „nu avusese încă timpul să intre în legături mai strînse", se întîlnise „în cîteva rînduri la niște cunoștințe comune — la Miusov printre alții, n.n. — și de vreo două ori chiar stătuse mai mult de vorbă cu dînsul, de preferință despre femei" — încă o trăsătură comună —, „rămăsese destul de candid în fond" (alt tînăr candid într-un roman în care candizii — numindu-se Aleoșa, Kalganov, Dardanelov — nu lipsesc !). În exercițiul funcțiunii devenea însă „dintr-odată teribil de grav și știa să-și respecte cu sfințenie îndatoririle pentru care avea un adevărat cult". Dobîndise reputația de a se pricepe „ca nimeni altul să-i încuie pe criminalii și infractorii din rîndurile oamenilor simpli, inspirîndu-le dacă nu respectul față de persoana lui, în orice caz un fel de stupoare" și îl admira fără rezerve pe substitutul de procuror din localitate : „Era poate singurul om care credea orbește în excepționala pătrundere psihologică și în darul oratoric" al lui Ippolit Kirillovici (de care auzise vorbindu-se încă de pe cînd se afla la Petersburg). La tînărul judecător de instrucție din Frații Karamazov ca și la — de cealaltă parte a baricadei — neceaevistul Erkel din Demonii, candoarea se îmbină cu rigoarea corectitudinii și cu fanatismul subaltern. În seara crimei (a treia zi a acțiunii) Neliudov, deja un obișnuit al casei, venise la ispravnicul Mihail Makarovici Makarov ca s-o „tachineze", ca „un mare «ștrengar»" ce era, pe Olga Mihailovna, nepoata cea mare a ispravnicului (a cărei aniversare — nedeclarată de tînăra fată „ca să nu fie obligată să invite la bal tot orașul" — cădea — iar Nikolai Parfenovici aflase acest lucru — tocmai în acea zi). După ce Maria Kondratievna, vecina Karamazovilor, aduce vestea uciderii și jefuirii lui Feodor Pavlovici, împreună cu substitutul de procuror, cu medicul zemstvei Varvinski (aflați și ei din întîmplare în acea seară la ispravnic) și bineînțeles cu ispravnicul, Neliudov, pe care senzaționala știre îl retransformă într-o clipă din „ștrengar" în judecător de instrucție („le părăsise pe domnișoare" și avea deja „un aer bătăios"), descinde la locul crimei de unde, în aceeași echipă (minus Varvinski), pleacă noaptea tîrziu la Mokroe ca să-l aresteze pe presupusul făptaș, Dmitri Karamazov. Care, surprins în brațele Grușenkăi la ora cinci dimineața (cînd autoritățile ajung la hanul lui Trifon Borîsici unde Mitea chefuise întreaga noapte), este pus sub acuzare, „cu glas tare, solemn" chiar de cunoștința sa, tînărul judecător de instrucție. În preliminariile interogatoriului, în calitate de „proaspăt absolvent al Facultății de drept" și de reprezentant al noii justiții, de după reforma din 1864 (justiție cu vădit carac-

ter burghez criticată acerb în roman, ca şi în publicistica sa anterioară, de Dostoievski), ca şi pe substitutul de procuror îl revoltă („fierbea şi el de necaz") violentele ieşiri bătrîneşti împotriva lui Mitea şi a Gruşenkăi ale ispravnicului, slujbaş de modă veche. Îl anchetează apoi îndelung pe acuzat împreună cu substitutul de procuror atît de admirat de el pe care de fapt îl secondează şi după ale cărui păreri şi concluzii, formulate sau doar sugerate, se orientează tot timpul (În vederea interogatoriului, judecătorul de instrucţie adusese la Mokroe „un tînăr rumen în obraji, îmbrăcat, chipurile, cu nişte straie vînătoreşti, destul de ponosite, în faţa căruia, Dumnezeu ştie de unde, apăruseră ca prin farmec o călimară şi nişte coli de hîrtie" : „grefierul". Care, cînd inculpatul e supus percheziţiei vestimentare, „făcîndu-şi de lucru slugarnic pe lîngă anchetatori", le atrage atenţia asupra şepcii lui Mitea, evocîndu-l pe un anume Gridenko, „conţopistul" care s-a „dus într-o vară să ridice leafa pentru toată cancelaria, ca la întoarcere să spună că s-ar fi îmbătat şi ar fi pierdut banii", găsiţi apoi în căptuşeala chipiului. E posibil însă ca acelaşi grefier „slugarnic" să fie şi autorul unei alte intervenţii, dovedind simpatie şi chiar duioşie faţă de acuzat ; care, întinzîndu-se pe un cufăr să se odihnească puţin în timp ce anchetatorii, după audierea martorilor, trecuseră la redactarea procesului-verbal, se pomeneşte, la deşteptarea din somn, cu o pernă sub cap ; gestul îl emoţionează pînă la lacrimi : „Inima cea milostivă, care îşi păstră pînă la urmă anonimatul, putea fi unul din martori, dacă nu cumva chiar grefierul adus de Nikolai Parfenovici rugase pe cineva să-i pună perna sub cap ; Mitea însă era atît de impresionat, încît îi dădură lacrimile"). În cursul interogatoriului judecătorul de instrucţie contribuie la ‚dovedirea' lui Mitea reuşind să smulgă de la el mărturisirea că a intenţionat să-şi ucidă tatăl şi declaraţia că socotise cele 3000 de ruble destinate de Feodor Pavlovici Gruşenkăi drept „averea", „proprietatea" sa. Mai tîrziu, la ordinul substitutului de procuror care se pregătea „să-l încuie" pe Mitea, înfăţişează acuzatului (vizibil tulburat la vederea acestui obiect) plicul „mare de hîrtie groasă, păstrînd încă urmele celor trei peceţi cu care fusese sigilat", acum „gol şi rupt pe una din margini". În ciuda seriozităţii pline de gravitate cu care judecătorul de instrucţie îşi îndeplineşte îndatoririle ce-l aduseseră la Mokroe, băieţandrul, „strengarul" din el mai ies totuşi la iveală făcîndu-l ca în răstimpul audierii Gruşenkăi (cu toate că „o mai văzuse şi altădată") să se „amorezeze" aproape de această „hetaire de provincie", cum o numise el cîndva. În sarcina judecătorului de instrucţie intră şi obligaţia de a-l invita pe inculpat (de-abia deşteptat din somnul său de un ceas, luminat de marele vis cu „copchilaşul") să ia cunoştinţă de şi să semneze procesul-verbal ; (tot) Neliudov dă citire apoi (după semnarea procesului-verbal) „ordonanţei" prin care acuzatul este informat că din acel moment se află „în stare de arest". În cursul interogatoriului de la Mokroe „mucosul" cu care Mitea discutase „de curînd" despre „damicele" se poartă mai mult decît politicos, dovedindu-se omenos şi chiar sensibil ca un copil. De-a lungul triplului „calvar" îndurat de inculpat, Nikolai Parfenovici îl îndeamnă pe acesta să se liniştească, îi oferă mai tîrziu un pahar de ceai iar atunci cînd are impresia că substitutul de procuror i-a dat „lovitura de graţie" lui Mitea (aducîndu-i la cunoştinţă că sluga Grigori văzuse uşa de la locuinţa lui Feodor Pavlovici deschisă) i se face milă de el pînă-ntr-atît încît îi dau lacrimile. Cu toate acestea refuză (ce-i drept, „stingherit") să strîngă mîna pe care i-o întinde, „pentru ultima oară ca un om liber", la despărţire, Mitea înainte de a fi dus de la Mokroe la închisoarea din oraş. În intervalul celor două luni care separă în roman primele 3—4 zile ale acţiunii, de la sfîrşitul lui august, de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie, judecătorul de instrucţie mai ia depoziţii de la Ivan (asasinul moral) şi Smerdeakov (asasinul propriu-zis). Justiţia modernă pe care are convingerea că o reprezintă nu-l ajută însă pe absolventul facultăţii petersburgheze să găsească, în cazul Feodor Pavlovici Karamazov, drumul adevărului.

NIKIFOR, Idiotul, v. la Epancin.

NIKITUŞKA, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

NIKODIM FOMICI, Crimă şi pedeapsă. Căpitan, comisarul circumscripţiei de poliţie la care e convocat Raskolnikov pentru neachitarea datoriilor sale faţă de gazdă (şi unde la sfîrşitul romanului eroul se va duce să se predea). Apare ultimul în scena de la secţie (Partea a doua, I) ; „un ofiţer voinic cu faţa rumenă, deschisă, sănătoasă şi cu nişte favorite groase, blonde" ; „amabil şi prietenos", îl mustră (de altfel cu tact şi bunăvoinţă) pe Ilia Petrovici, ajutorul său, pentru că iar s-a „aprins" şi se adresează „cu blîndeţe" lui Raskolnikov, asigurîndu-l că porucicul Dinamită are în fond „o inimă de aur". În realitate „o inimă de aur" are el, Nikodim Fomici, care pare „ruşinat" de grosolănia şi cruzimea subalternului său. „Sînteţi un om bun, ştiu...", îi spune (în altă împrejurare) Raskolnikov, care simte de două ori impulsul „să-i spună

Scanned with OKEN Scanner

tot, tot" : o dată chiar în prima scenă de la secţie, a doua oară în finalul romanului, cînd se decide să se predea şi se întreabă dacă n-ar fi mai bine să se ducă nu la secţie (cum va face pînă la urmă) ci la Nikodim Fomici acasă. În prima scenă de la secţie, căpitanul vorbeşte „cu însufleţire" despre asasinarea, în ajun, a cămătăresei şi a surorii ei şi demonstrează, adresîndu-se lui Ilia Petrovici, care nu vrea însă să se lase convins, nevinovăţia lui Koh şi Pestreakov, primii bănuiţi în legătură cu această crimă şi deja reţinuţi de poliţie. După leşinul lui Raskolnikov îl „priveşte ţintă" pe acesta şi i se adresează „destul de tăios" dar imediat intervine din nou în favoarea eroului, oprind interogatoriul lui Ilia Petrovici („Omul abia se ţine pe picioare, şi tu..."). În discuţia care se încinge însă în localul secţiei îndată după ieşirea din odaie a lui Raskolnikov „cel mai clar răsuna (după cum se mai poate convinge eroul, n.n.) glasul întrebător al lui Nikodim Fomici". Cu acesta Raskolnikov se mai întîlneşte o dată, pentru o clipă, pe scara de lîngă locuinţa Marmeladovilor, în seara morţii lui Semion Zaharîci („aflînd despre accident", comisarul venise „să dea dispoziţii personal"). Eroul îl roagă — pentru că ştie că este „un om bun" — s-o menajeze şi s-o îmbărbăteze pe văduvă iar căpitanul observă, parcă în prelungirea discuţiei de la secţie, că e pătat cu sînge (la propriu) : „Da, m-am pătat... Sînt plin de sînge !", confirmă „cu un aer ciudat" Raskolnikov. E ultima oară cînd cele două personaje se văd în roman, căci atunci cînd criminalul se va hotărî să se denunţe şi va veni în acest scop la secţie Nikodim Fomici nu va fi de faţă.

NIKOLAI SEMIONOVICI, Adolescentul. Soţul Mariei Ivanovna, fostul „dascăl de la Moscova" al lui Arkadi Dolgoruki, care, cînd trece de la pensionul Touchard la liceu, se mută „în casa neuitatului Nikolai Semionovici". Deşi „atît de bun la suflet" şi fără copii e de părere ca Arinocika — sugarul abandonat pe care pînă la urmă Arkadi se obligă să-l întreţină pe banii lui — să fie trimisă la orfelinat. În general, în această împrejurare, „neuitatul Nikolai Semionovici", care se opune multă vreme „tăios" dorinţei Adolescentului de a păstra fetiţa în familie, se poartă destul de ciudat ; „scurt şi concis" în tot ceea ce spune, „incontestabil inteligent", este — afirmă în Epilog Adolescentul — „destul de rece şi egoist", un — autocaracterizare — „mizantrop" cu inima „copleşită de amărăciune". Acestui om „cu totul străin" îi trimite Arkadi „însemnările" sale şi cu fragmente din scrisoarea de răspuns a lui Nikolai Semionovici (Epilog, III) se încheie romanul. Într-un fel, aşa cum începuse, cu simetrice consideraţii despre literatură şi scriitori. „Trebuie să fii straşnic de îndrăgostit de tine însuţi ca să-ţi dezvălui sufletul fără pic de ruşine", declară, de pildă, chiar în prima pagină a romanului Arkadi, care se pregăteşte să facă tocmai acest lucru, avînd însă scuza — susţine el, recurgînd la o abilă convenţie literară — că „spre deosebire de toţi cei ce mînuiesc condeiul, eu nu scriu spre a-mi atrage laudele cititorilor". În ce-l priveşte pe Nikolai Semionovici, el opune romanul istoric (tolstoian) celui de actualitate (dostoievskian). Prin intermediul acestui personaj autorul îşi expune — în finalul cărţii — propriile sale idei, deja formulate, sau la care va reveni în Jurnalul scriitorului.Observînd tragedia nobilimii ruse, a păturii culte, pe cale de fărîmiţare şi dispariţie, proces reflectat în destrămarea familiei de tip vechi, aristocratic (familie oglindită de exemplu în Război şi pace) şi în apariţia unui nou tip de familie — întîmplătoare, accidentală (ca aceea „întemeiată" de Versilov) : „urmaşul acestor strămoşi — nobili, n.n. — n-ar mai putea fi prezentat în ziua de azi decît în culori sumbre, ca un mizantrop trist şi singuratic", Nikolai Semionovici pledează în fond — scriitorul îi suflă tot ce trebuie să spună — pentru o literatură de actualitate, cu toate riscurile pe care le implică o asemenea opţiune (căci „sînt posibile erori grave, exagerări, omisiuni, fiindcă te bizui mai mult pe intuiţie") : „Şi atunci, mă întreb, conchide Nikolai Semionovici, ce să facă un scriitor care nu vrea să scrie numai romane istorice, fiindcă e stăpînit de dorinţa de a oglindi actualitatea ? Nu-i rămîne decît să intuiască fenomenele şi... să greşească." ● Nikolai Semionovici reprezintă vocea de schimb a romanului, fiind singurul personaj care se substituie naratorului (ca fost dascăl al acestuia probabil), e drept, pentru numai cîteva pagini, de semnificaţie deosebită însă, căci sînt ultimele, cu evident caracter conclusiv. O voce serioasă, uşor morocănoasă, maliţios-didactică, de mentor adevărat dat în care distingem şi unele inflexiuni bizare. Ca multe din personajele episodice sau de mai mică anvergură din opera lui Dostoievski, neduse parcă pînă la capăt, doar pe jumătate schiţate, intenţionat nedezvoltate, oarecum îngropate în text, Nikolai Semionovici (care de altfel nu apare direct în acţiune) ne pare într-o anumită măsură tulbure, echivoc. Glasurile parcă desprinse de făpturile emiţătoare ce se fac mereu auzite în literatura scriitorului sînt întotdea-

Scanned with OKEN Scanner

una, mai mult sau mai puţin, ale subteranei.

NIL ALEXEEVICI, Idiotul, v. la Lebedev, L. T.

NIL PAVLICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Ilia Petrovici.

NINA ALEXANDROVNA, Idiotul, v. la Ivolghina.

NINA SAVELIEVNA, Demonii, v. la Matrioşa.

NOSOV, Fraţii Karamazov, v. la Maximov.

OASPETELE DE TAINĂ, Fraţii Karamazov, v. la Mihail.

OLEA, Adolescentul. Tînără fată de 20 de ani venită la Petersburg împreună cu mama ei, Daria Onisimovna (Nastasia Egorovna) cam în acelaşi timp cu Arkadi Dolgoruki (sosirea în oraşul de pe Neva a Adolescentului provoacă în roman un fel de ‚invazie' de personaje, Katerina Nikolaevna Ahmakova, tînărul prinţ Serghei Petrovici Sokolski, Kraft şi alţii — printre care şi Olea descinzînd în capitala nordică a imperiului aproximativ odată cu eroul principal sau la puţină vreme după aceea) pentru a încerca să intre în posesia unui capital de 4000 de ruble pe care răposatul ei tată i-l încredinţase unui negustor pe nume Safronov şi care reprezenta pentru cele două sărmane femei ameninţate de o cruntă sărăcie ultima lor speranţă. Destinul Oliei se întretaie cu cel al lui Arkadi prin Versilov. Acesta, care decupase din ziar anunţul dat de tînăra fată ce se oferea (cu toată pregătirea ei precară) să predea lecţii de „arifmetică", voise să facă o faptă bună (aşa cel puţin pretindea el) şi, în cadrul unei impecabile vizite, înmînează celor două femei, sub formă de împrumut (şi cu toate precauţiile de rigoare), o anumită sumă de bani. Fără s-o ştie, proaspătul filantrop calcă pe un teren dinainte minat (intervenţia lui Versilov fiind din această pricină obiectiv ridicolă). Olea, căreia „îi tremurau buzele de recunoştinţă", primeşte banii — Versilov i se păruse un „om de omenie", dar după plecarea acestuia, deja sensibilizată de scurta dar violenta ei experienţă petersburgheză, fata începe să aibă bănuieli. Anunţul din ziar mai fusese remarcat de cineva şi în urmă cu cîteva zile „o cucoană" se interesase de Olea în legătură cu el. Adresa pe care i-o lăsase se dovedise însă a fi a unui locaş de perdiţie din care tînăra fată scapă cu greu, înnebunită de spaimă. Înainte de această întîmplare, negustorul Safronov — care negase c-ar avea vreo datorie bănească faţă de cele două femei, jefuindu-le astfel fără ruşine, îi făcuse de la obraz propuneri. După vizita lui Versilov, Stebelkov toarnă gaz peste foc defăimîndu-l pe falsul (i se pare acum Oliei) binefăcător şi sfîrşeşte prin a-i face el însuşi avansuri fetei. Întregul oraş se coalizează parcă împotriva unei fiinţe lipsite de apărare. Zdruncinată sufleteşte şi chiar mintal (ceasul captivităţii de coşmar petrecut în casa de toleranţă în care nimerise ca într-o cursă îi fusese se pare fatal), isterizată de jigniri reale sau închipuite, Olea, fiinţă mîndră, îi retrage încrederea lui Versilov, devenit acum pentru ea „un iezuit viclean", îi caută adresa şi îi azvîrle banii în obraz într-o gălăgioasă scenă la care asistă, înmărmurită, şi Liza, sora lui Arkadi. Olea este umbra tragică a nefericitei Liza. Scriitorul afirmă textual asemănarea celor două eroine („iar la faţă aducea întrucîtva cu soră-mea", constată Arkadi) : şi una şi cealaltă — se mai poate observa — se exprimă incorect, coincidenţă menită poate a sugera (dincolo de explicaţia pozitivă a faptului) o anumită stîngăcie socială, o inaptitudine pentru viaţă. (Asemănarea dintre Olea şi

Liza ar face şi mai oribilă vinovăţia lui Versilov — în cazul în care acesta e cumva vinovat.) În noaptea următoare vizitei la Versilov şi restituirii banilor, tînăra fată se spînzură şi scena în care mama îi descoperă pe întuneric cadavrul fără a realiza în prima clipă ce se întîmplase şi în care, apoi, întreaga casă (trezită de teribila veste) e cuprinsă de o caracteristică agitaţie ce scoate din cotloanele lor şi cîteva personaje episodice („un marinar bătrîn, veşnic nemulţumit şi arţăgos, care acum însă tăcea chitic“ şi „un bătrîn funcţionar, împreună cu nevastă-sa, în vîrstă şi ea“) este de mare efect. Olea este o victimă clară a societăţii şi moralei burgheze, contrazicînd prin exemplul ei teoriile despre mediu ale scriitorului. Acel „urlet strident bestial şi furios la culme“ prin care fata se semnalează pentru prima oară atenţiei lui Arkadi (aflat, singur, în camera lui Vasin, vecină cu a celor două femei) reprezintă protestul ei instinctiv disperat împotriva destinului care deja o condamnase.

OLGA MIHAILOVNA, Fraţii Karamazov, v. la Makarov, M. M. şi la Neliudov.

OLIMPIADA, Adolescentul. O însoţeşte pe Anna Andreevna Versilova în vizita pe care aceasta o face în ziua de 19 septembrie (plină de evenimente şi surprize) prinţului Nikolai Ivanovici Sokolski, căruia îi anunţă, de faţă fiind şi Arkadi Dolgoruki, sosirea fiicei sale, Katerina Nikolaevna Ahmakova (Partea întîi, Capitolul al doilea, IV). Crescută şi înzestrată — deşi „avea ea însăşi avere“ — de bătrînul prinţ Sokolski, cu care se şi înrudea oarecum, virtuală fină a acestuia ; „nu prea înaltă, durdulie (Adolescentul îşi imaginează că la liceu colegii lui ar fi poreclit-o desigur „perniţa“), cu obrajii foarte rumeni“, „bună la suflet, dar nu peste măsură“, cu ochi în care „i se citea şiretenia“, părea menită să placă — la cei nouăsprezece ani ai ei — „oamenilor cu picioarele pe pămînt“. Într-o discuţie cu Arkadi de la sfîrşitul Părţii întîi a romanului (Capitolul al zecelea, II), amintindu-şi în treacăt de Olimpiada, bătrînul prinţ afirmă că fetei „i-a cam căzut cu tronc Andrei Petrovici, ba mai mult, şi-a şi pus ochii pe el...“ O intenţie matrimonială precisă pare a guverna această fată care „nu se distingea prin nimic“. Locul ei — modest, ar fi deci printre admiratoarele lui Versilov. Compus dintr-o scurtă apariţie şi dintr-o referire mai mult întîmplătoare, personajul îşi încetează mica existenţă în prima Parte a romanului. Din nişte paranteze pe care parcă a uitat să le scoată revăzîndu-şi textul pentru tipar, rezultă că scriitorul a avut anumite intenţii în legătură cu Olimpiada, nerealizate însă, pierdute pe drum. Precizînd că Olimpiada avea avere, naratorul pretinde că amănuntul „se va dovedi important în viitor“. Făcîndu-i portretul fizic şi moral, el se justifică : „o descriu atît de amănunţit numai fiindcă acest lucru se va dovedi necesar mai tîrziu“. Nici averea, nici înfăţişarea fetei nu îndeplinesc însă vreun rol „mai tîrziu“, cu atît mai puţin unul „important“ sau „necesar“. Personajul nu are „viitor“. El are însă trecut — un trecut care influenţează începutul romanului şi primul pas, destul de apăsat, ca de protagonist, al Olimpiadei, ceea ce explică oarecum inadvertenţele textului definitiv. În carnetele la roman „perniţa“ ocupa un loc cu mult mai mare.

OLSUFIEV, Fraţii Karamazov, v. la Ippolit Kirillovici.

ORDINŢEV, PLATON, Idiotul, v. la Toţki.

OSETROV, Adolescentul, v. la Maria.

PAFTUNIEVNA, Idiotul, v. la Rogojin, P. S.

PAHATOV, Fraţii Karamazov, v. la Isidor.

PAISIE, Fraţii Karamazov. Ieromonah, duhovnicul lui Zosima şi unul din „cei mai credincioşi prieteni“ ai acestuia, în care avea „o încredere oarbă“ ; cel căruia stareţul mu-

ribund i-l lasă în grijă pe Aleoşa ; „un om bolnăvicios, deşi încă tînăr", Paisie este „tobă de carte" şi „scump la vorbă" („cărturarul cel scump la vorbă") ; chipul lui, adesea „încruntat", vădea „cea mai adîncă austeritate" ; dintre toţi discipolii maturi ai lui Zosima acest monah „aspru" pare cel mai de nădejde, cel mai indicat să-i păzească şi să-i conserve moştenirea spirituală. În prima zi a acţiunii romanului Feodor Pavlovici Karamazov, Ivan, Miusov şi Kalganov îl găsesc în chilia stareţului aşteptîndu-l pe acesta împreună cu „blajinul părinte bibliotecar Iosif", cu care „austerul" formează în Fraţii Karamazov un cuplu (cuplul ieromonahilor). În scena reuniunii de familie „fără rost" asistă imperturbabil la „scălîmbăielile de saltimbanc" ale lui Feodor Pavlovici şi participă la discuţia stîrnită de articolul teologic al lui Ivan pentru a preciza că „nu biserica este aceea care trebuie să se identifice cu statul, trecînd de la o situaţie inferioară la una superioară, ci statul trebuie să sfîrşească prin a ajunge să se confunde cu biserica, să nu mai existe adică nimic altceva". Polemizînd cu Miusov, Paisie se referă la „Cea de a treia ispită a diavolului" („nu biserica se transformă în stat, vă rog să luaţi bine aminte. Spre asta năzuia Roma în visurile sale ! Cea de a treia ispită a diavolului !"), introducînd astfel în roman motivul central al poemului despre Marele inchizitor (ceea ce ar explica într-o anumită măsură confuzia lui Aleoşa care, după ce ascultă la „Metropol" legenda lui Ivan, îi declară acestuia, retrăgîndu-şi însă apoi imediat vorba, că şi părintele Paisie spune „cam aceleaşi lucruri ca şi tine" ; o aparentă identitate de păreri între savantul laic şi cărturarul monah, care aprobă la început articolul lui Ivan, este admisă de autor tocmai pentru a putea marca apoi mai bine deosebirile). După întrevederea ratată din chilia stareţului, Paisie ia parte, ca invitat al părintelui egumen, împreună cu Iosif şi cu „un al treilea ieromonah", la masa de prînz de asemenea ratată din pricina aceluiaşi Feodor Pavlovici, ale cărui măscări şi blasfemii îl scandalizează desigur şi pe el (scriitorul redă aici doar reacţia colectivă : „— Cum adică ? Ce vrea să spună ? ridicară glasul ieromonahii, s.n.). În dimineaţa zilei a doua a acţiunii (ziua morţii lui Zosima) vestea despre miraculoasa împlinire a profeţiei stareţului referitoare la feciorul absent şi care nu mai dăduse de mult nici un semn de viaţă al Prohorovnei, una din „credincioasele" din ziua precedentă, îi smulge seriosului şi rezervatului Paisie cuvintele pline de consecinţe, imediat repetate „într-un glas" de monahii aflaţi de faţă : „O să mai vedem şi altele !", cuvinte făcînd aluzie la minunile menite — aşa credea toată lumea — să coloreze cu un superb foc de artificii bezna morţii „sfîntului". Prin aceasta, personajul contribuie la instalarea în interiorul mînăstirii a unei psihoze a aşteptării uşuratice, nerăbdătoare pe care apoi va încerca zadarnic s-o combată. Ieşind din chilia stareţului (la al cărui căpătîi veghease) împreună cu Aleoşa (trimis din nou de Zosima „în lume" şi deocamdată „acasă", la ai săi) Paisie, intrat în rolul de „nou prieten" şi de „cîrmaci sufletesc plin de duioşie" al tînărului deja numit „orfane", îi dă acestuia „unele îndrumări" ce se „săpară adînc în inima lui" (cum însă Aleoşa va părăsi şi mînăstirea, şi oraşul, Paisie nu-şi va putea exercita decît puţină vreme influenţa de duhovnic). Seara, se află în grupul de patru al celor „mai credincioşi prieteni" ai stareţului, care împreună cu Aleoşa şi cu fratele Porfiri primesc confesiuni biografice şi ultimele învăţături ale lui Zosima. După încetarea din viaţă (în noaptea ce leagă zilele a doua şi a treia) a acestuia, potrivit cu „rînduiala mănăstirească" (ce interzice ca schivnicii şi călugării să fie spălaţi după moarte), şterge „cu un burete muiat în apă încropită" trupul răposatului. Îngrijorat de starea de aşteptare aproape necuviincioasă din ce în ce mai manifestă deopotrivă în rîndul monahilor şi al mirenilor, Paisie, care vede în această „nemăsurată speranţă" (împărtăşită în ascuns şi de el !) o „diavolească ispită", se străduieşte (fără succes) să-i tempereze cel puţin pe „unul sau altul dintre călugării mai neliniştiţi". Îl mustră apoi pe Aleoşa, pe care îl surprinde „într-un colţ mai ferit", aşezat pe lespedea unui mormînt şi plîngînd „amarnic" : „— Linişteşte-te, fiule, linişteşte-te, dragă prietene, rosti el în cele din urmă, cu un tremur în glas. Ce faci ? Se cade, oare, să plîngi cînd ar trebui să te bucuri ? Au nu ştii tu că aceasta este cea mai slăvită zi a lui ? Gîndeşte-te numai unde se află în clipa asta !" Nu insistă însă în consolările sale şi se grăbeşte să plece, „de teamă să nu-l podidească şi pe el plînsul în faţa suspinelor lui Aleoşa". Ia (la căpătîiul mortului) locul părintelui Iosif, care începuse de dimineaţă priveghiul, şi „cu aerul lui auster" citeşte mai departe din Evanghelie fără a se lăsa tulburat nici de catastrofa descompunerii rapide a rămăşiţelor pămînteşti ale defunctului, nici de agitaţia crescîndă din jur provocată de aceasta. Cînd scandalul ajunge la apogeu prin apariţia teribilului Ferapont ieşit din „bîrlogul lui" pentru a-l urgisi pe răposat, Paisie, dîrz, neînfricat, „împietrit în faţa agresorului" îl înfruntă şi îl alungă pe vrăjmaşul lui Zosima „cu o voce detunătoare". E marele, supremul gest al personajului. Care asistă apoi cu nespusă tristeţe („Atît de mare să fie locul pe care-l cuprinde băiatul ăsta în sufletul

Scanned with OKEN Scanner

meu ?", se întreabă el) la declanşarea crizei lui Aleoşa care evitîndu-i privirile şi refuzînd să-i răspundă la întrebări părăseşte mînăstirea „fără dezlegare". „— Ai să te întorci !", şopteşte în urma dezertorului Paisie „uitîndu-se după el uimit şi îndurerat". Prezicerea ieromonahului se împlineşte chiar în seara aceleiaşi zile (a treia a acţiunii), cînd cel doar pentru o clipă rătăcit revine cu o altă înţelegere a lucrurilor la mînăstire. În chilia lui Zosima, unde era depus sicriul şi unde, acum, pocăitul Aleoşa se strecoară cu sfială pentru a adormi îngenucheat şi a visa marele vis al resurecţiei sale morale (nunta de la Cana Galileii), Paisie, neclintit, citea în continuare, cine ştie de cînd, Evanghelia. Ultima imagine a personajului e din scena trezirii în picioare a lui Aleoşa, care, „ca şi cînd l-ar fi smuls cineva din loc, se apropie grăbit, cu paşi apăsaţi, de sicriu. În treacăt îl atinse cu umărul, fără să bage de seamă, pe părintele Paisie. Cuviosul îşi înălţă ochii din carte şi-i coborî numaidecît, ca şi cum ar fi priceput că se întîmplă ceva curios cu tînărul monah". Împreună cu perechea sa Iosif, Paisie constituie în roman ‚cîrjele' muribundului Zosima. După moartea acestuia, Paisie, cel mai apropiat, cel mai ‚format' şi cel mai dîrz dintre discipolii stareţului ar fi fost în primul rînd indicat să-i ia locul în mînăstire. Cronicarul romanului, care relatează întîmplări petrecute cu 13 ani în urmă, omite însă să ne spună cine i-a succedat lui Zosima.

PAPUŞIN, Idiotul. Bunicul din partea mamei al lui Mîşkin, negustor falimentar, mort în mizerie la Moscova. Fratele mai mare al acestuia, tot negustor şi un Papuşin şi el, a dobîndit în schimb deopotrivă renume şi avere. Mai norocos (sau mai chibzuit) a fost însă numai în afaceri, căci în urmă cu un an şi-a pierdut pe rînd, într-o singură lună, pe cei doi fii ai săi stingîndu-se la scurtă vreme după aceea şi el zdrobit de mîhnire. Cum era văduv, întreaga lui avere reveni unei nepoate, sora cea mai mare a mamei prinţului, deci mătuşa lui Mîşkin, „o femeie foarte săracă, care trăia din mila altora". Ghinionistă şi ea, nu se poate bucura de moştenire căci în momentul în care o primeşte se afla pe patul de moarte fiind suferindă de dropică. Îşi aminteşte însă la timp de prinţul Mîşkin, îşi face testamentul în favoarea lui şi îl însărcinează pe Salazkin, un om de afaceri moscovit „cît se poate de serios şi de priceput", să-l caute şi să-l înştiinţeze pe nepot (care se mai găsea încă la acea dată în Elveţia, la tratament). Apoi mătuşa moare, cu cinci luni înaintea zilei în care începe acţiunea romanului şi în care Mîşkin devine din sărac bogat. Cuvîntul hotărîtor îl are în această ultimă privinţă Ptiţîn : la serata Nastasiei Filippovna, după ce parcurge cu un ochi expert scrisoarea de încunoştinţare trimisă prinţului la clinica profesorului Schneider de către Salazkin, el declară moştenirea sigură şi explică invitaţilor calea întortocheată mai sus schiţată pe care averea lui Papuşin, fratele bunicului matern, a ajuns în mîinile lui Mîşkin. Un lanţ de decese a făcut posibilă această intrare în posesie. Lovitura de teatru a „milionarului" căzut ca din cer e pregătită de un adevărat carnagiu. Iţele moştenirii lui Mîşkin (descurcate de Ptiţîn) permit constatarea că, după mamă (o Papuşina), prinţul se trage dintr-o familie de negustori. Ca şi Rogojin ! Legătura strînsă dintre Mîşkin şi fratele său de cruce are deci şi o bază socială.

PAPUŞIN, Idiotul, fratele precedentului, v. mai sus.

PARAŞA, Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailov.

PAŞA, Idiotul, v. la Baraşkova.

PAŢKAIA, Idiotul, v. la Lihaciov.

PAVEL, Demonii. Protoiereu, rosteşte predici „foarte apreciate" pe care e îndemnat chiar să le publice. În acea duminică de septembrie însă („o zi de coincidenţe extraordinare"), cînd la liturghia de la catedrală asistă deopotrivă Varvara Petrovna Stavroghina şi rivala ei Iulia Mihailovna Lembke, soţia noului guvernator, şi cînd, surescitată de tensiunea creată între cei doi poli de sex feminin ai oraşului, toată lumea pare în aşteptarea unui eveniment neobişnuit — care se şi produce de altfel prin apariţia în biserică a „nefericitei" Maria Timofeevna Lebeadkina, predica părintelui Pavel — constată cronicarul romanului, G-v — „păru nu ştiu cum foarte lungă".

PAVEL, Fraţii Karamazov. Preot în satul Ilinskoe, localitate situată probabil nu departe de Cermaşnea, proprietatea Karamazovilor, în legătură cu vînzarea căreia — mai exact a două loturi de pădure de pe cuprinsul moşiei — este introdus în naraţiune personajul. Un fel de informator al bătrînului Karamazov (căruia — ni se spune în a treia zi a acţiunii romanului — îi scrisese „joia trecută" ca să-i dea de ştire că s-a ivit un cumpărător pentru pădurea din Cermaşnea în persoana negustorului Gorstkin, zis Copoiu), părintele este evocat elogios de Feodor Pavlovici ca un ins cinstit şi naiv : „un giuvaer de om" căruia oricînd i-ar „încredinţa douăzeci de mii de ruble, aşa, fără nici o chitanţă". În schimb, continuă Feodor Pavlovici să-i facă portretul, deşi „om cu carte", e incapabil să încheie o afacere : „N-are ochi pentru aşa ceva, parcă n-ar fi bărbat în toată firea, îl înşeală şi o cioară". Cînd însă Mitea, care voia să vîndă şi el

Scanned with OKEN Scanner

în contul său Cermaşnea (să cedeze drepturile asupra moşiei pentru trei mii de ruble) şi care, trimis pe o pistă falsă de vicleanul Samsonov, îl caută în acest scop pe Copoiu (găzduit de preotul din Ilinskoe), vine, după destule peripeţii, în contact cu părintele Pavel, acesta e descris ca „un omuleţ sfios şi blajin în aparenţă", de fapt „foarte circumspect". Îl ascultă cu atenţie pe feciorul lui Feodor Pavlovici dar vorbeşte puţin şi răspunde evaziv. Concurenţa pe care fiul intenţiona s-o facă tatălui în legătură cu Cermaşnea îl neliniştеşte pe preot, căci „în anumite privinţe îi era îndatorat bătrînului Karamazov". După ce îl conduce pe Mitea la Copoiu, rămas să înnopteze în cătunul Suhoi Poseolok, în izba pădurarului, şi după ce, constatînd starea de iremediabilă beţie în care se afla Gorstkin, complet inabordabil pentru moment, îl sfătuieşte pe tînărul venit de la oraş să aştepte pînă a doua zi dimineaţă, acolo, pe loc, părintele Pavel se eschivează destul de abil, plecînd acasă cu „iepşoara" pădurarului; „fericit că se descotorosise pînă la urmă de Mitea", preotul, întors în Ilinskoe, se frămîntă totuşi o vreme întrebîndu-se dacă „n-ar fi cazul să-i aducă la cunoştinţă a doua zi dimineaţă binefăcătorului său, Feodor Pavlovici, această întîmplare curioasă, «că de, mai ştii păcatul, să nu se supere cumva şi să nu mai văd în veac nimic de la el»". Mărunt preot de ţară într-o prea mare măsură dependent de ‚păgînul' Feodor Pavlovici, personajul ilustrează tagma clerului nedemn evocat şi condamnat de Zosima în seara morţii sale.

PAVLIŞCEV, NIKOLAI ANDREEVICI, Idiotul. Binefăcătorul lui Mîşkin care, rămas orfan de mic, află în el un al doilea părinte. „Din ce motive anume omul acesta s-a interesat direct de educaţia lui, nici chiar Mîşkin nu putea să-şi explice — probabil în amintirea vechii prietenii care-l legase de tatăl său". Fapt e că i-a asigurat „o guvernantă, pe urmă un pedagog" şi că l-a încredinţat „unor cucoane bătrîne, rude de-ale lui, moşierese de provincie" (Marfa şi Natalia Nikitişna), în legătură cu care face precizări în capitolul al VII-lea al Părţii a patra, la serata Epancinilor, Ivan Petrovici, unul din invitaţii de greutate, văr bun cu „cele două fete bătrîne". Împreună cu ele, micul Mîşkin a locuit la moşia lui Pavlişcev din Zlatoverhovo. Marfa Nikitişna — îşi aminteşte Ivan Petrovici, pe vremuri un frecventator destul de asiduu al moşiei de la Zlatoverhovo — „se purta prea aspru cu copilul ce-i fusese încredinţat", din care cauză vizitatorul chiar avusese cu ea o ceartă, reproşîndu-i „sistemul ei de educaţie". Dimpotrivă, sora mai mică, Natalia Nikitişna „îl trata cu blîndeţe pe sărmanul băieţel". „Ce suflet cald şi mărinimos", spune despre ea, numind-o „o sfîntă", şi Mîşkin, care în stilul său caracteristic ia pe deasupra şi apărarea Marfei Nikitişna: „Era severă, dar... cum să nu-şi piardă răbdarea cu un idiot, cum eram pe atunci!". „Acum", continuă să dea informaţii Ivan Petrovici, cele două surori trăiesc în gubernia V., „unde Pavlişcev le-a procopsit cu o moşioară destul de acătării". Despre Marfa Nikitişna vărul lor auzise că ar intenţiona să se călugărească; e posibil însă, după cum se rectifică el imediat, să o confunde „cu văduva unui medic" — aceasta, şi nu Marfa Nikitişna, nutrind de fapt dorinţa unei recluziuni mănăstireşti. După înapoierea lui în Rusia, Mîşkin nu şi-a găsit timp să se ducă să le vadă „pe fostele sale educatoare din copilărie". (E una din rarele scăpări ale prinţului pe care, de altfel, el cel dintîi o regretă). Mai tîrziu, tot Pavlişcev îl trimite, pe cheltuiala lui (plătind 600 de ruble anual) pe Mîşkin la tratament în Elveţia, la profesorul Schneider (pe care Nikolai Andreevici îl cunoscuse la Berlin). Trei ani după aceasta (cu doi înainte de începerea acţiunii) Pavlişcev moare subit fără a lăsa un testament (în care, dacă ar fi apucat să-l scrie, desigur că protejatul său din Elveţia nu ar fi fost uitat). Nikolai Andreevici Pavlişcev este un personaj evocat, sedimentat de-a lungul întregului roman din mici aluviuni intermitente. În afară de Mîşkin, mai dau despre el relaţii: Lebedev (în scena inaugurală din tren), care îl înfăţişează drept „un om respectabil, cu relaţii şi cu situaţie — patru mii de suflete" şi care precizează că „erau doi veri primari cu numele ăsta. Celălalt locuieşte şi acum în Crimeea"; generalul Epancin, care nu numai că auzise de el dar îl şi cunoscuse personal; Keller, autorul articolului defăimător din săptămînalul umoristic în care îl prezintă pe Pavlişcev ca pe unul dintre „trîntorii şi paraziţii ruşi" şi ca pe un „foarte bogat moşier"; Ganea Ivolghin, însărcinat de Mîşkin să cerceteze cazul Burdovski şi care demonstrează că acesta din urmă nu putea fi „fiul lui Pavlişcev" deoarece cu 18 luni înainte de naşterea lui, Nikolai Andreevici plecase în străinătate (unde a stat fără întrerupere trei ani) iar mama presupusului fiu al lui Pavlişcev nu părăsise niciodată Rusia (demonstraţia lui Ganea, irefutabilă, se bizuie pe mărturiile şi documentele furnizate de doi foşti corespondenţi ai lui Pavlişcev, moşiereasa văduvă Vera Alexeevna Zubkova şi colonelul în retragere Timofei Feodorovici Viazovkin, „rudă îndepărtată şi bun prieten pe vremuri" cu Nikolai Andreevici); în fine, Ivan Petrovici care, spre stupoarea lui Mîşkin, dezvăluie că în străinătate, unde şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii, Pavlişcev a trecut la catolicism şi a devenit iezuit

Scanned with OKEN Scanner

(un rol decisiv a avut în această privință „vicleanul acela de Gouraud", abatele care după moartea lui Nikolai Andreevici ridică în numele ordinului „pretenții la moștenirea lui"). Pseudo-informații în legătură cu Pavlișcev furnizează și generalul Ivolghin, mitomanul pretinzînd că l-a cunoscut și chiar că l-a binecuvîntat pe patul de moarte pe Nikolai Andreevici pe care-l numește „un om și jumătate" și „un om demn de toată admirația" deși nu ezită să-l ‚corecteze' în ce privește biografia lui Mîșkin-tatăl (pe care generalul Ivolghin l-a cunoscut la fel de puțin — mai exact spus nu l-a cunoscut deloc — ca și pe Pavlișcev) ; „un om auster și plin de virtuți", „admirabil, minunat", îl caracterizează Mîșkin, subliniind că Pavlișcev a fost și „un savant remarcabil" care a cheltuit „sume importante pentru progresul științei". Din confruntarea și însumarea unor păreri și puncte de vedere aparținînd unui număr de cinci-șase personaje, Pavlișcev, „un om tare bun", de neam, cu avere, rang înalt și perspectiva unei excepționale cariere ne apare ca un moșier luminat și instruit pe care însă formația, modul (inclusiv locul) de viață și simpatiile occidentaliste îl fac să cadă în cele din urmă în mrejele iezuiților — cea mai mare nenorocire ce i se poate întîmpla unui rus, după profunda convingere a lui Dostoievski. Trecerea la catolicism a bunului Pavlișcev, binefăcătorul aproape idealizat în roman al lui Mîșkin (și nu numai de către Mîșkin ci și, cu intenție, de către autor), semnifică în planul ideologic-spiritual al cărții gravitatea pericolului și caracterul urgent al misiunii „cneazului Hristos" (cum este numit „idiotul" în Carnete). ❶ La fel de importantă pentru definirea personajului este și relația lui Nikolai Andreevici cu un alt protejat al său, Antip Burdovski. Convingerea eronată a acestuia (împărtășită și consolidată de grupul din jurul lui) că ar fi „fiul lui Pavlișcev" a devenit posibilă datorită unor împrejurări pe care le elucidează Ganea Ivolghin. În prima lui tinerețe Nikolai Andreevici fusese îndrăgostit de o tînără fată iobagă din serviciul său personal, cu care în chip cert s-ar fi căsătorit dacă ea n-ar fi murit subit. În amintirea defunctei, Pavlișcev s-a gîndit apoi să ia sub ocrotirea lui pe sora acesteia, în vîrstă pe atunci de zece ani, viitoarea mamă a lui Antip, „ocupîndu-se de creșterea ei și mai tîrziu constituindu-i chiar și o zestre apreciabilă (fapt ce a avut darul „să neliniștească numeroasele rude ale lui Nikolai Andreevici" speriate de posibilitatea unei căsătorii a lui Pavlișcev cu „tînăra lui protejată"). La 20 de ani însă fata se mărită din dragoste cu „domnul Burdovski", „un funcționar de la serviciul cadastrului", cu care are un băiat. Rămasă văduvă după opt ani de căsnicie, ea beneficiază din nou de „ajutorul generos" al lui Pavlișcev, care-i fixează „o sumă anuală de șase sute de ruble" (adică exact atît cît îl costa pe an întreținerea lui Mîșkin în Elveția) și care-l îndrăgește în chip deosebit pe micul Antip, un copil „gîngav, slăbuț și bolnăvicios", întrucîtva asemănător cu fostul copil Mîșkin. Datorită lui Nikolai Andreevici tînărul Burdovski a intrat la liceu și și-a putut face studiile „sub o îndrumare specială". Atenția permanentă și afectuoasă pe care moșierul a acordat-o lui Antip Burdovski și mamei sale a făcut ca rudele și cei din casă să bănuiască la originea acestei statornice protecții și legături de altă natură, în realitate însă inexistente. Dragostea de tinerețe a lui Nikolai Andreevici față de fata iobagă prefigurează relațiile dintre Versilov și Sofia Andreevna, mama Adolescentului. Iar prin atitudinea lui corectă, pur filantropică față de viitoarea mamă a lui Burdovski (o copilă ca și Nastasia Filippovna în momentul în care e luată sub protecție boierească), Pavlișcev e în roman opusul lui Toțki.

PERHOTIN, PIOTR ILICI, Frații Karamazov. Apare în narațiune, introdus de Mitea Karamazov, în seara crimei (a treia zi a acțiunii romanului) ; „tînăr funcționar, om necăsătorit și cu oarecare dare de mînă", „destul de chipeș ca înfățișare" și avînd „o adevărată pasiune pentru arme" („era dispus să cumpere tot felul de pistoale, revolvere, pumnale etc., ca să le atîrne pe pereți și să se fălească apoi cu ele față de prieteni, demonstrîndu-le, cu priceperea unui expert, modul de funcționare al fiecărui sistem de revolver în parte, cum trebuie încărcat, cum se ochește cu el și așa mai departe"), îl cunoscuse întîmplător la restaurantul „Metropol" pe Mitea, care i se pare „un sălbatic" dar față de care nutrește „o simpatie" certă. Despre trecutul lui Piotr Ilici — originar din Scotoprigonievsk sau doar venit cu slujba în acest orășel ? — nu se știe decît că la 9 ani furase de la mama lui 20 de copeici mărturisindu-și însă după trei zile de remușcări fapta și înapoind moneda (Motivul „hoțului cinstit" raportat la copilăria personajului pregătește și anticipează presupunerea emisă în două rînduri în roman că — altfel corectul Perhotin — obișnuiește și el să-și vîre mîinile, în cadrul unei administrații în care mita devenise un lucru universal și curent, în banii statului). În după amiaza zilei a treia tînărul funcționar se pomenește la el acasă cu recenta lui cunoștință Mitea, care reîntors în oraș fără „nici o lețcaie în buzunar" din absurda călătorie de afaceri se gîndise, știindu-i slăbiciunea pentru arme, să-i amaneteze cele „două minunate pistoale de duel" ale sale în schimbul a zece ruble.

Scanned with OKEN Scanner

„Încîntat", Perhotin se oferă să i le cumpere, dar cum celălalt nici nu vrea să audă de așa ceva (din toate lucrurile ce-i mai rămăseseră lui Mitea pistoalele „îi erau cele mai dragi") îi dă cu împrumut mica sumă cerută precizînd „ritos că pentru nimic în lume nu s-ar gîndi să-i ia vreo dobîndă". După care „se despărțiră ca doi vechi amici". Cîteva ore mai tîrziu, după opt jumătate seara, Mitea reapare la Perhotin care tocmai se pregătea „să iasă în oraș, la «Metropol», să facă o partidă de biliard" și care, văzîndu-l, rămîne uimit. Are și de ce : oaspetele său, care cu puțin înainte împrumutase de la el suma de zece ruble, ținea acum într-o mînă „un teanc întreg de bancnote" (vreo două sau trei mii de ruble, apreciază — eronat — Piotr Ilici) fiind pe deasupra și „plin de sînge pe față". Dmitri Karamazov revenise ca să-și răscumpere pistoalele : între timp, între prima și a doua vizită la Perhotin, trecuse pe lîngă paricid, îl rănise lovindu-l în cap pe Grigori (de aici sîngele) și, aflînd pînă la urmă adevărul despre Gruşenka (plecată la Mokroe la chemarea „fostului" ei, a primei iubiri), capitulase și luase hotărîrea de a se sinucide. Pe drum, înainte de a ajunge la locuința lui Piotr Ilici, Mitea desființase mașinal celebra „amuletă" de la gît în care se mai afla jumătate din cele 3 000 de ruble ‚furate' de la Katerina Ivanovna. Cum proaspătul îmbogățit nu dispunea decît de hîrtii de o sută și cum Perhotin nu avea să-i dea restul, acesta din urmă se gîndește să-l trimită pe Mișa, băiatul din casă, care-l servea (la fel de uimit ca și stăpînul său de înfățișarea și comportarea ciudatului oaspete) la băcănia lui Plotnikov, din apropiere, unde închideau mai tîrziu, ca să schimbe o bancnotă. Pomenindu-l pe Plotnikov, Perhotin îi dă poate, fără să vrea, lui Mitea (care se aprovizionase de la aceeași prăvălie cu prilejul primului chef de la Mokroe) ideea de a se despărți de viață printr-o nouă petrecere în același loc (unde oricum intenționa să meargă ca s-o vadă pentru ultima oară pe „regina" lui). Îi cere de aceea lui Mișa (căruia îi promite un bacșiș de zece ruble) să comande în numele lui șampanie, delicatese și dulciuri de „vreo trei sute de ruble", „la fel ca data trecută". Om ordonat, metodic, Piotr Ilici îi atrage însă atenția oaspetelui său că ar fi mai bine ca el însuși să se ocupe direct de toate acestea și îl trimite deocamdată pe Mișa (care rămăsese „cu gura căscată de mirare și spaimă și probabil nu înțelesese mai nimic din instrucțiunile lui Mitea") să schimbe o hîrtie de o sută și să le spună celor de la prăvălie să nu închidă. Apoi îl pune pe Dmitri să se spele pe față și să se cureță pe haine de sînge și îl chestionează (primul interogatoriu — sever dar amical — la care este supus pseudo-paricidul ce va fi anchetat oficial a doua zi dimineața, la Mokroe) în legătură cu proveniența banilor. „Nu cumva ai descoperit o mină de aur", îl întreabă ironic Perhotin, făcînd o aluzie ‚întîmplătoare' (coincidență voită de scriitor) la minele de aur la care în aceeași seară, cu puțin timp în urmă, doamna Hohlakova îl trimisese pe Mitea (venit la ea ca să-i solicite un împrumut de 3 000 de r.). Pri această aluzie-ecou Perhotin se leagă compozițional de Katerina Osipovna Hohlakova, pe care în acel moment încă n-o cunoștea decît din vedere dar în a cărei sferă de atracție va intra pentru restul narațiunii (un personaj episodic satelizat de un personaj secundar). Neliniștit de starea de spirit a lui Mitea (care după ce se spală și se curăță de bine de rău își cere pistoalele apucîndu-se chiar să încarce unul din ele), înțelegînd, cînd mai citește și biletul scris la repezeală de oaspetele său, că acesta intenționează poate să se sinucidă, se gîndește că ar trebui să anunțe „pe cineva" și se lasă tîrît (mai mult ca să-l supravegheze în continuare pe omul acela ciudat) la băcănia lui Plotnikov. Unde, scandalizat de înclinația spre risipă a lui Mitea, controlează lada cu marfă (prima din cele două ce urmau să fie expediate la Mokroe) reușind să salveze o sută de ruble și să limiteze cumpărăturile la suma de trei sute. După care, în timp ce vînzătorii și băieții de prăvălie aranjau și împachetau marfa, îl însoțește nu fără reticențe pe Karamazov, la insistențele acestuia, în odaia din fund, unde ascultă bănuitor cuvintele exaltate, dezlînate ale celuilalt acceptînd totuși să golească, la propunerea lui Mitea, un pahar de șampanie „Pentru viață" și pentru „regina" lui. Cînd, cu o clipă înainte de plecarea lui Dmitri la Mokroe, servitoarea Gruşenkăi, Fenia, apărută ca din pămînt, se aruncă la picioarele lui, implorîndu-l să nu-și facă „păcatul cu conița", Perhotin crede a înțelege în sfîrșit scopul călătoriei prietenului său, căruia îi cere, îi poruncește să-i dea imediat pistoalele. Acestea rămîn însă la Mitea care îl liniștește ca pe un copil promițîndu-i să le azvîrle „pe drum într-o băltoacă" și care, după ce troica se urnește din loc, îi adresează un „rămîi sănătos, Piotr Ilici !" asigurîndu-l (parcă și puțin ironic) că „ultima lacrimă-i pentru dumneata...". După ce Dmitri Feodorovici Karamazov pleacă, îndreptîndu-se spre locul unde i se va hotărî destinul, Perhotin, complet derutat de întîmplările acelei seri năucitoare (care într-un fel va fi și seara destinului său), se duce „fără nici un chef", mai mult în virtutea obișnuinței la local „să joace biliard". În cursul celei de a doua partide, încă sub impresia celor petrecute

Scanned with OKEN Scanner

în acea seară şi din ce în ce mai preocupat de enigma pe care o reprezenta în acel moment pentru el Mitea (proveniența banilor ca şi a sîngelui) „se apucă să-i povestească partenerului său că Dmitri Karamazov pusese iarăşi mîna pe nişte bani, o sumă mai măricică, aşa ca la vreo trei mii de ruble — îi văzuse chiar el cu ochii lui — şi că plecase iar să tragă un chiolhan la Mokroe cu Gruşenka". Vestea stîrneşte un interes deosebit „printre cei de faţă" şi un viu schimb de replici între mai multe voci anonime din care se naşte presupunerea că Mitea „l-o fi jefuit pe bătrîn" (pe Feodor Pavlovici), ba poate că i-a venit şi „de hac". Temîndu-se că a mers prea departe, Perhotin devine din acest moment mult mai rezervat în afirmaţii; prudent acum, preferă să treacă sub tăcere amănuntul despre sîngele de pe faţa şi de pe hainele lui Mitea şi după încă o partidă de biliard (a treia) se retrage fără să mai cineze. În loc să se ducă acasă (cum intenţionase ieşind din restaurant) se îndreaptă însă spre locuinţa Gruşenkăi, ca s-o descoasă pe Fenia, de la care află despre o posibilă armă a crimei — pisălogul luat de Mitea de la ea din bucătărie. De aici, cum bănuielile lui, îndreptate la început spre o eventuală sinucidere sau spre o eventuală crimă pasională, se precizaseră în urma discuţiei de la restaurant şi a interogării Feniei în direcţia unui paricid de altfel trîmbiţat chiar de presupusul făptaş, logic ar fi fost să alerge imediat la Feodor Pavlovici Karamazov, ca să vadă la faţa locului dacă s-a întîmplat sau nu ceva. Tocmai aşa se şi gîndise mai întîi să facă, dar frica de ironiile de a doua zi ale lui Feodor Pavlovici în cazul în care bănuielile lui nu s-ar fi adeverit (la acea oră Feodor Pavlovici era însă deja mort) îl determină pe Perhotin („se temea de scandal mai presus de orice pe lume") să-şi schimbe planul investigaţiilor şi să se ducă, în ciuda faptului că era foarte tîrziu, la doamna Hohlakova ca să verifice alibiul ‚criminalului', dacă ea i-a dat într-adevăr în acea seară bani lui Mitea (cum în treacăt pretinsese la un moment dat acesta): „pînă la sfîrşitul vieţii n-avea să mai uite neastîmpărul ce se încuibase cu asemenea covîrşitoare forţă în sufletul lui, pentru a se transforma, în cele din urmă, într-un adevărat supliciu, silindu-l să acţioneze — împotriva voinţei sale". Agitaţia detectivistică nocturnă a personajului lansat de unul singur în cercetări de amator prefigurează intrarea în acţiune a autorităţilor competente. Înainte ca „hăitaşii" să apuce prada Perhotin adulmecă de capul lui, şi nu fără aproximaţie, urmele. La ora unsprezece „punct" portarul imobilului în care Hohlakova locuia în Scotoprigonievsk (şi care îi aparţinea) îl lasă să intre, dar dificultăţile de-abia încep: lacheul refuză categoric să-l anunţe acceptînd totuşi să cheme camerista; aceasta se duce să raporteze stăpînei sale (încă „grozav de enervată în urma convorbirii cu Mitea" din aceeaşi seară) şi se întoarce cu un previzibil răspuns negativ; încăpăţînîndu-se „ca un catîr", Piotr Ilici continuă însă să stăruie şi cere să fie anunţat a doua oară; învinsă de curiozitate, doamna acceptă în cele din urmă să-l primească. În pofida acestor penibile tratative cu care debutează vizita lui Perhotin şi a aerului sever cu care va fi întîmpinat de gazdă, aceasta sfîrşeşte prin a rămîne „pur şi simplu fermecată de tînărul funcţionar". Asupra acestuia, pe de altă parte, Hohlakova face, în ciuda volubilităţii ei ameţitoare, o „impresie cît se poate de agreabilă": „Nu pare deloc bătrînă, se gîndi el plăcut surprins, dimpotrivă, îmi vine să cred mai curînd c-am stat de vorbă cu fie-sa". Cunoştinţa (în împrejurări atît de neobişnuite!) cu Hohlakova a avut „ulterior o influenţă covîrşitoare asupra carierei unui om atît de ordonat şi corect ca tînărul nostru" — spune cronicarul, ridicînd un colţ al perdelei spre tomul al doilea al romanului Fraţii Karamazov sau spre un alt proiect romanesc nerealizat. Primind de la doamna Hohlakova asigurarea (verbală şi scrisă) că „nici azi şi nici mai înainte" nu i-a dat „vreun ban" lui Mitea, Perhotin se îndreaptă, în conformitate cu planul întocmit de el din vreme, spre casa ispravnicului, cu care era de altfel „bun prieten" şi căruia intenţiona „să-i povestească totul din fir-a-păr" urmînd ca „dînsul să procedeze cum o socoti de cuviinţă". La Mihail Makarovici Makarov însă (care avea ca de obicei oaspeţi) mesele de joc erau abandonate şi toată lumea tocmai comenta cu aprindere, în picioare, „vestea formidabilă că bătrînul Feodor Pavlovici fusese într-adevăr asasinat în seara aceea, acasă la el", veste adusă de Maria Kondratievna (vecina Karamazovilor) cu numai cinci minute înainte de sosirea lui Piotr Ilici: „aşa încît acesta nu mai trebui să se ostenească a înfăţişa ipotezele şi deducţiile personale, devenind din capul locului un martor ocular, a cărui depoziţie confirma bănuielile îndreptate împotriva presupusului criminal". Ca o dovadă în plus a vinovăţiei acestuia în mod deosebit atrage atenţia declaraţia lui Perhotin că Mitea intenţiona să se sinucidă în zori. În intervalul celor două luni care separă primele 3—4 zile ale acţiunii romanului (de la sfîrşitul lui august) de ultimele trei (de la începutul lui noiembrie) Perhotin cîştigă din ce în ce mai mult (mai ales după eliminarea din competiţie a rivalului său Rakitin) favoarea

Scanned with OKEN Scanner

în acea seară și din ce în ce mai preocupat de enigma pe care o reprezenta în acel moment pentru el Mitea (proveniența banilor ca și a sîngelui) „se apucă să-i povestească partenerului său că Dmitri Karamazov pusese iarăși mîna pe niște bani, o sumă mai măricică, așa ca la vreo trei mii de ruble — îi văzuse chiar el cu ochii lui — și că plecase iar să tragă un chiolhan la Mokroe cu Grușenka". Vestea stîrnește un interes deosebit „printre cei de față" și un viu schimb de replici între mai multe voci anonime din care se naște presupunerea că Mitea „l-o fi jefuit pe bătrîn" (pe Feodor Pavlovici), ba poate că i-a venit și „de hac". Temîndu-se că a mers prea departe, Perhotin devine din acest moment mult mai rezervat în afirmații; prudent acum, preferă să treacă sub tăcere amănuntul despre sîngele de pe fața și de pe hainele lui Mitea și după încă o partidă de biliard (a treia) se retrage fără să mai cineze. În loc să se ducă acasă (cum intenționase ieșind din restaurant) se îndreaptă însă spre locuința Grușenkăi, ca s-o descoasă pe Fenia, de la care află despre o posibilă armă a crimei — pisălogul luat de Mitea de la ea din bucătărie. De aici, cum bănuielile lui, îndreptate la început spre o eventuală sinucidere sau spre o eventuală crimă pasională, se precizaseră în urma discuției de la restaurant și a interogării Feniei în direcția unui paricid de altfel trîmbițat chiar de presupusul făptaș, logic ar fi fost să alerge imediat la Feodor Pavlovici Karamazov, ca să vadă la fața locului dacă s-a întîmplat sau nu ceva. Tocmai așa se și gîndise mai întîi să facă, dar frica de ironiile de a doua zi ale lui Feodor Pavlovici în cazul în care bănuielile lui nu s-ar fi adeverit (la acea oră Feodor Pavlovici era însă deja mort) îl determină pe Perhotin („se temea de scandal mai presus de orice pe lume") să-și schimbe planul investigațiilor și să se ducă, în ciuda faptului că era foarte tîrziu, la doamna Hohlakova ca să verifice alibiul ‚criminalului', dacă ea i-a dat într-adevăr în acea seară bani lui Mitea (cum în treacăt pretinsese la un moment dat acesta): „pînă la sfîrșitul vieții n-avea să mai uite neastîmpărul ce se încuibase cu asemenea covîrșitoare forță în sufletul lui, pentru a se transforma, în cele din urmă, într-un adevărat supliciu, silindu-l să acționeze — împotriva voinței sale". Agitația detectivistică nocturnă a personajului lansat de unul singur în cercetări de amator prefigurează intrarea în acțiune a autorităților competente. Înainte ca „hăitașii" să apuce prada Perhotin adulmecă de capul lui, și nu fără aproximație, urmele. La ora unsprezece „punct" portarul imobilului în care Hohlakova locuia în Scotoprigonievsk (și care îi aparținea) îl lasă să intre, dar dificultățile de-abia încep: lacheul refuză categoric să-l anunțe acceptînd totuși să cheme camerista; aceasta se duce să raporteze stăpînei sale (încă „grozav de enervată în urma convorbirii cu Mitea" din aceeași seară) și se întoarce cu un previzibil răspuns negativ; încăpățînîndu-se „ca un catîr", Piotr Ilici continuă însă să stăruie și cere să fie anunțat a doua oară; învinsă de curiozitate, doamna acceptă în cele din urmă să-l primească. În pofida acestor penibile tratative cu care debutează vizita lui Perhotin și a aerului sever cu care va fi întîmpinat de gazdă, aceasta sfîrșește prin a rămîne „pur și simplu fermecată de tînărul funcționar". Asupra acestuia, pe de altă parte, Hohlakova face, în ciuda volubilității ei amețitoare, o „impresie cît se poate de agreabilă": „Nu pare deloc bătrînă, se gîndi el plăcut surprins, dimpotrivă, îmi vine să cred mai curînd c-am stat de vorbă cu fie-sa". Cunoștința (în împrejurări atît de neobișnuite!) cu Hohlakova a avut „ulterior o influență covîrșitoare asupra carierei unui om atît de ordonat și corect ca tînărul nostru" — spune cronicarul, ridicînd un colț al perdelei spre tomul al doilea al romanului Frații Karamazov sau spre un alt proiect romanesc nerealizat. Primind de la doamna Hohlakova asigurarea (verbală și scrisă) că „nici azi și nici mai înainte" nu i-a dat „vreun ban" lui Mitea, Perhotin se îndreaptă, în conformitate cu planul întocmit de el din vreme, spre casa ispravnicului, cu care era de altfel „bun prieten" și căruia intenționa „să-i povestească totul din fir-a-păr" urmînd ca „dînsul să procedeze cum o socoti de cuviință". La Mihail Makarovici Makarov însă (care avea ca de obicei oaspeți) mesele de joc erau abandonate și toată lumea tocmai comenta cu aprindere, în picioare, „vestea formidabilă că bătrînul Feodor Pavlovici fusese într-adevăr asasinat în seara aceea, acasă la el", veste adusă de Maria Kondratievna (vecina Karamazovilor) cu numai cinci minute înainte de sosirea lui Piotr Ilici: „așa încît acesta nu mai trebui să se ostenească a înfățișa ipotezele și deducțiile personale, devenind din capul locului un martor ocular, a cărui depoziție confirma bănuielile îndreptate împotriva presupusului criminal". Ca o dovadă în plus a vinovăției acestuia în mod deosebit atrage atenția declarația lui Perhotin că Mitea intenționa să se sinucidă în zori. În intervalul celor două luni care separă primele 3—4 zile ale acțiunii romanului (de la sfîrșitul lui august) de ultimele trei (de la începutul lui noiembrie) Perhotin cîștigă din ce în ce mai mult (mai ales după eliminarea din competiție a rivalului său Rakitin) favoarea

Scanned with OKEN Scanner

doamnei Hohlakova. Care în duminica din ajunul procesului pur și simplu se luminează la față cînd îl vede intrînd la ea pe Piotr Ilici (prin prezența lui atît de dorită, acesta îl eliberează în sfîrșit pe Aleoșa — chemat de Liza și nemaiștiind cum să scape de sîcîitoarea ei mamă). Cu toată calitatea lui de „martor ocular", Perhotin, ca și Hohlakova, și poate din același motiv, nu apare la proces (în orice caz prezența lui nu este menționată de cronicar). ● „ești un băiat de ispravă și mie mi-s dragi oamenii ca dumneata", îi spune Mitea Karamazov. „Un tînăr eminent și serios" (Hohlakova), „ordonat și corect" (cronicarul), autoritar nu numai cu Mișa (se opune ca acesta să primească zece ruble bacșiș de la Dmitri: „Nu permit așa ceva la mine în casă"), dar și cu Mitea Karamazov, căruia îi poruncește să se spele pe față de sînge și, ca să prevină o nenorocire, să-i dea înapoi pistoalele răscumpărate. Perhotin este un ins dintr-o bucată, dîrz („nu era omul care să se intimideze chiar așa, cu una cu două") dar în același timp parcă prea insistent și tenace și oarecum obtuz și fanatic, croit, am spune, din stofa ‚ireproșabilului' Erkel. Relația directă cu Mitea îl pune într-o lumină simpatică. Deși probabil mai tînăr decît Dmitri Karamazov adoptă față de el atitudinea și tonul unui amic înțelept și sever, decis să nu-și menajeze prietenul. Piotr Ilici încearcă să pună hamul disciplinei „sălbaticului" Mitea, să-l strunească — fără a reuși însă cîtuși de puțin. În rolul de „dădacă" a marelui erou, Perhotin este, după cum singur o simte, ridicol. Cu toate că are „o simpatie" reală pentru Dmitri (pînă să ajungă la ispravnic șovăise să creadă că prietenul lui a ucis), Perhotin i se opune de fapt în narațiune, și nu numai în felul simpatic al unui băiețandru autoritar cu cei mai mari decît el. Din momentul intrării lui în scenă el vrea să-l ‚prindă' pe Mitea (pe care îl suspectează de la început): mai întîi străduindu-se să-l tragă de limbă și să-l interogheze la el acasă și la prăvălia lui Plotnikov, apoi, după plecarea lui Karamazov la Mokroe, întreprinzînd în plină noapte investigații pe cont propriu, încercînd să meargă pe urmele celuilalt. Neînduplecat, personajul — expert în materie de arme — ‚funcționează' ca un mecanism inexorabil. Ceva precalculat, ținînd de mecanica unor mișcări complexe, de geometria loviturilor indirecte, cu efect prelungit, deviat se simte și în modul în care destinul se joacă cu el: ca pe suprafața unei mese de biliard (jocul preferat al lui Piotr Ilici) tacul fatalității perfide îl pune în roman pe Perhotin să se ‚rostogolească' mai întîi spre un contact cu Mitea pentru a-l face să ajungă de fapt în contact cu Hohlakova, marea șansă a vieții sale. ● Piotr Ilici Perhotin pare un personaj doar schițat, neterminat (și din această cauză oarecum enigmatic). La sfîrșitul primului capitol al Cărții a noua, într-un fel de paranteză, cronicarul promite să revină asupra cazului său după ce va fi încheiat „vastul roman al fraților Karamazov". S-ar zice că Perhotin a fost păstrat de scriitor pentru o altă carte: viitorul lui se identifică de aceea pentru noi cu posibilitățile nelimitate ale imaginației dostoievskiene. Ceea ce se deslușește în privința lui în cadrul Fraților Karamazov ca operă realizată este probabilitatea unei cariere strălucite: convinsă că protejatul ei are „stofă de diplomat", „creierul unui om de stat", doamna Hohlakova în orice caz se pregătește deja să intervină pentru el (Cartea a unsprezecea, II).

PESTREAKOV, Crimă și pedeapsă, v. la Koh.

PETROV, Idiotul, v. la Lebedev, K.

PETROV, Frații Karamazov, v. la Maximov.

PIOTR, Adolescentul. Servitorul prințului Serghei Petrovici Sokolski. Își face o discretă apariție în memorabila scenă de atmosferă din biroul tînărului prinț („o cameră mare, foarte înaltă și tixită de mobilă") în care Arkadi Dolgoruki își așteaptă prietenul vreme de șase ore așezat pe o canapea, „în colțul cel mai întunecos" (Partea a doua, Capitolul al optulea, V). E un moment de respiro îngîndurat în cursa neîntreruptă a Adolescentului care, copleșit de evenimente, „buimac", alcătuiește un fel de bilanț pesimist al situației, un răgaz apăsător de clocire subterană a unor idei și sentimente confuze. Cînd se întunecă, Piotr aduce sfeșnice cu lumînări și, mai tîrziu, căci orele de reflecție ale musafirului se încheie cu o tulbure toropeală, servește ceaiul. Lunga așteptare ia sfîrșit prin venirea prințului Serghei Petrovici. Acțiunea redemarează brusc prin precipitarea celor doi prieteni spre tripoul lui Zerșcikov — unde Sokolski își joacă ultima șansă.

PIOTR, Frații Karamazov, v. la Mihail, „oaspetele de taină".

PIOTR ILICI, Demonii, v. la Verhovenski, S. T.

PIOTR IPPOLITOVICI, Adolescentul. Proprietarul locuinței de lîngă podul Voznesenski în care se mută Arkadi Dolgoruki plecînd de la părinți după cearta cu Versilov și unde tînărul chiriaș este servit — „cu o încetineală nemaipomenită" — de slujnica Fekla. Consilier titular, în vîrstă de vreo patruzeci de ani, „cu fața ciuruită de vărsat", „sărac lipit", avea „un copil bolnav" și „o nevastă ofticoasă", cu care „se cearta

Scanned with OKEN Scanner

veşnic" (şi cu care în carnetele la roman, adevărat purgatoriu al genezei personajelor dostoievskiene purificîndu-se aici de unele din ipostazele lor inumane, se purtase pare-se cu mult mai rău, după cum se poate deduce din consemnarea că — accident sau tortură? — „şi-a ars (s.n.) soţia" — „Хозяин сжег жену"). Îi place să povestească (spune de pildă, ascultat cu amabilă ironie de Versilov şi cu stînjeneală de Arkadi, anecdota „patriotică" despre pietroiul pe care nu reuşesc să-l clintească din loc nici demnitarul „pe care căzuse năpasta", nici „nişte englezi" chemaţi în acest scop şi nici însuşi Montferrand, care „construia pe atunci catedrala Isaakievski" dar căruia pînă la urmă îi vin de hac un isteţ flăcău rus şi „nişte mujici") dar are nenorocul să afle într-un anume Cerviakov, un alt chiriaş de-al său, bătrîn funcţionar, ciupit şi el de vărsat, pe oponentul absolut: „spirit prozaic, cu totul lipsit de imaginaţie", acesta îl hărţuieşte şi îl contestă la fiecare pas pe Piotr Ippolitovici, prilejuindu-i lui Versilov o spirituală distincţie între tipul flecar şi cel cusurgiu: „Primul, cel puţin, e un entuziast! «Lasă-mă să pălăvrăgesc în voie, şi să nu-mi spui pe nume dacă nu ţi-o place pînă la urmă», pare să-ţi spună, în schimb al doilea este un cusurgiu, un pisălog fără pic de imaginaţie: «Nu te las să flecăreşti pînă nu-mi spui exact unde, în ce an, şi în ce împrejurări s-a întîmplat» — într-un cuvînt e necruţător. Dragul meu, pe om trebuie să-l laşi întotdeauna să înflorească puţin lucrurile, este o meteahnă cît se poate de inofensivă." Cusurgiu şi arţăgos, mereu nemulţumit şi pus pe ceartă (discuţia despre rejudecarea cu acelaşi rezultat a procesului lui Iisus în Anglia secolului al XVIII-lea se termină cu ameninţarea chiriaşului de a părăsi neîntîrziat locuinţa proprietarului său), neînsemnatul funcţionar Cerviakov este un contrazicător îndîrjit din familia lui Bulkin din Amintiri din Casa morţilor. ● Treptat, Piotr Ippolitovici intră în sfera de influenţă a Annei Andreevna Versilova, care pregătea ‚răpirea' bătrînului prinţ Sokolski şi transportarea lui la Arkadi. Cînd acesta, după boala care-l reţinuse în casa părinţilor, se întoarce în locuinţa sa de lîngă podul Voznesenski atît proprietarul cît şi proprietăreasa îi par schimbaţi. Ambii, observă Adolescentul — „umblau cu intrigi" şi făceau pe misterioşii: primesc vizite ciudate şi facilitează pătrunderea unor persoane străine în camera lui Arkadi; cînd chiriaşul protestează împotriva agitaţiei suspecte din casă, nu se sfiesc să ridice la rîndul lor tonul. Din toată atitudinea soţilor se poate deduce că îl ‚trădaseră' pe Arkadi şi intraseră în slujba Annei Andreevna, ai cărei spioni devin. După ce bătrînul prinţ Sokolski, înfricoşat de tot ce i se întîmplă şi mai mult mort decît viu, este adus în locuinţa de lîngă podul Voznesenski, sarcina lui Piotr Ippolitovici e de a-l distra cu poveştile lui. Acestea însă, ciudat de rău alese, cu capete tăiate şi lipite apoi la loc („cică un scamator ambulant tăiase în faţa publicului capetele cîtorva oameni şi după ce toată lumea văzuse sîngele curgînd, le pusese la loc de nici nu se cunoştea că fuseseră tăiate"), nu reuşesc decît să-l sperie şi mai tare pe bătrînul care, crezîndu-se într-un ospiciu, ajunge să vadă în Piotr Ippolitovici pe doctorul temutei instituţii, deghizat cu perfidie. Cu toate că, în textul definitiv al romanului, despre proprietar se afirmă că ar fi un om „prietenos", „blajin şi destul de delicat", teroarea pe care i-o insuflă bătrînului prinţ Sokolski evocă totuşi ceva din profilul iniţial deloc liniştitor al personajului din Carnete. (Din amintirile lui Andrei Mihailovici, frate mai mic al lui Dostoievski, rezultă că prototipul lui Piotr Ippolitovici a fost F. A. Markus, economul spitalului moscovit unde tatăl scriitorului era medic. Locuind în incinta spitalului, F. A. Markus îi vizita adesea pe soţii Dostoievski, cărora probabil le povestea şi el anecdote.)

PIOTR MIHAILOVICI, Demonii, v. la Lembke, I. M.

PIOTR STEPANOVICI, Adolescentul, v. la Skotoboinikov.

PIOTR VALERIANOVICI, Adolescentul. Om învăţat, de neam mare şi putred de bogat, a părăsit viaţa lumească de zece ani şi s-a retras la schitul sfîntului Ghenadie, unde trăieşte în sihăstrie. Într-o discuţie cu Arkadi Dolgoruki pe tema ştiinţei, Makar Ivanovici Dolgoruki, care îl cunoscuse cu prilejul unor popasuri la schitul sfîntului Ghenadie, se referă la el şi îl evocă. Deşi împlineşte toate canoanele, refuză să se călugărească. „La avere, la rang, la gradul meu de colonel sînt gata să renunţ oricînd, dar uite că de zece ani mă tot căznesc să mă las de tutun şi încă n-am izbutit. Atunci ce fel de călugăr aş putea să mai fiu?" — îi explică, pe jumătate în glumă, oaspetelui său Makar Ivanovici. Motivul adînc pentru care amînă să îmbrace rasa monahală este însă că, de fapt, nu şi-a găsit liniştea. Cuget frămîntat, vrea să afle răspuns la toate întrebările, studiază şi cercetează ca un savant, sihăstria lui fiind plină de cărţi ca o bibliotecă şi de diferite instrumente şi aparate ca un laborator. Odată, invitîndu-l pe Makar să contemple o picătură de apă la

Scanned with OKEN Scanner

microscop (îşi comandase unul din străinătate, pe bani grei), Piotr Valerianovici îl întreabă, după ce îl lasă pe fostul iobag să se uite un timp: „«Ei, moşule, ce mai zici acum?» I-am făcut o plecăciune şi i-am răspuns: «Domnul a zis: „Facă-se lumină şi lumină se făcu"». Dar el mi-a întors-o: «Nu crezi oare că se făcu întuneric?» Tare ciudat a mai vorbit, nu glumea defel. M-am mirat de aşa vorbe, iar el s-a încruntat deodată şi a căzut pe gînduri." (Infinitul mic subminează mai uşor credinţa în divinitate. Că Dumnezeu a făcut cerul este mai simplu de admis decît că ar fi autorul — în ce scop? — miilor de microorganisme înghesuite într-un strop de lichid.) Piotr Valerianovici este, în roman, eroul unei scene de îndoială sumbră, diabolică. Prin amestecul de necredinţă şi dorinţă de a crede personajul seamănă cu Versilov, după cum observă Arkadi (fără să-şi numească totuşi tatăl) în discuţia cu Makar Ivanovici.

PIOTR ZAHARICI, Idiotul, v. la Lebedev, L. T.

PLOTNIKOV (fraţi), Fraţii Karamazov. Numele unor „negustori bogaţi" care ţineau „cea mai mare băcănie" din Scotoprigonievsk, rivalizînd cu cele din Petersburg şi Moscova: „pot să vă spun că nu era de lepădat — îşi dă cu părerea, informîndu-ne, cronicarul romanului. Găseai acolo tot ce vrei, ca în orice magazin de felul acesta din capitală, toate articolele de băcănie: vinuri «din podgoriile fraţilor Eliseev», fructe, ţigări de foi, ceai, zahăr, cafea şi cîte şi mai cîte... Trei vînzători şi doi băieţi de pricopseală erau la dispoziţia muşteriilor. Deşi în ultimii ani în ţinutul nostru începuse să se simtă sărăcia, moşierii din partea locului se risipiseră şi negoţul în general lîncezea tot mai mult, băcănia era la fel de înfloritoare ca odinioară, ba chiar numărul amatorilor de delicatese părea să nu fie în descreştere". De la prăvălia fraţilor Plotnikov cumpără Mitea Karamazov „marfă" şi „vinaţuri" (şampanie, pateuri de Strassburg, bomboane...) pentru cele două chefuri de la Mokroe. Primul avusese loc în ziua în care se îndrăgostise de Gruşenka: „Patronul ţinea foarte bine minte că abia cu trei sau patru săptămîni în urmă (Mitea, n.n.) cumpărase marfă şi vinaţuri de cîteva sute de ruble, bani peşin (fireşte că nici nu i-ar fi trecut prin minte să-i dea ceva pe veresie), şi că atunci avusese tot aşa un teanc de bani, pe care-i risipise fără nici o chibzuială, fără să se întrebe o singură dată ce rost avea să cumpere atîta marfă, vinaţuri etc.". Cînd, în seara crimei (a treia zi a acţiunii), Dmitri Karamazov, aşteptat, explicabil, „cu nerăbdare", apare din nou ca un risipitor în băcănie, avînd în mînă „tot aşa un teanc de bani", ca să comande „marfă" şi „vinaţuri" în valoare de trei sute de ruble pentru al doilea chef de la Mokroe, patronul (unul din fraţii Plotnikov desigur) nu este însă de faţă. Nu este de faţă nici Varvara Alexeevna, „stăpîna noastră" (după cum se exprimă „un băiat de prăvălie"), introdusă în naraţiune de „căţeluşa nostimă cu ochişori negri" uitată de ea în băcănie şi care trezeşte pentru o clipă interesul unui Mitea, în acea seară din cale afară de distrat („Am mai văzut una tot aşa... la regiment... zise Mitea visător. Numai că aceea avea un picioruş de dinapoi rupt..."). După inculparea şi arestarea lui Dmitri (acuzat de paricid) „cei de la băcănie", citaţi ca martori în cursul anchetei, depun împotriva lui (probabil în legătură cu teancul de bani pe care ‚criminalul' îi ţinea în mînă la vedere şi despre care autorităţile presupun că au fost furaţi de la victimă). Un nou băiat de prăvălie, angajat la Plotnikov după ultima vizită a lui Mitea Karamazov la băcănie, pe nume Vişneakov, „un vlăjgan aşa ca la vreo douăzeci de ani, rotund la faţă", cu „o mutră de gogoman" este eroul întîmplării cu gîsca decapitată, pusă la cale de Kolea Krasotkin (v. la acesta). ● Modelul prăvăliei de coloniale descrise în Fraţii Karamazov l-a constituit (cf. mărturiile soţiei şi fiicei scriitorului, A. G., respectiv L. F. Dostoievskaia) magazinul negustorului Pavel Ivanovici Plotnikov, aflat în anii '70 ai secolului trecut în centrul oraşului Staraia Russa, unde Dostoievski şi-a scris ultimul roman.

POCINKOV, Crimă şi pedeapsă, v. la Razumihin.

PODKUMOV, Idiotul, v. la Epancina, L. P.

PODWISOCKI, Fraţii Karamazov, v. la Mussjalowicz.

POKOREV, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R. R. şi la Aliona Ivanovna.

POLEA, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, P. M.

POLENOV, EFIM PETROVICI, Fraţii Karamazov. Mareşalul nobilimii din gubernia în care Feodor Pavlovici Karamazov, aflat într-o călătorie de afaceri, o descoperă pe Sofia Ivanovna, viitoarea lui soţie de a doua, şi principalul moştenitor al văduvei generalului Vorohov, tutoarea lui Sophie şi apoi a copiilor acesteia, Ivan şi Aleoşa. După moartea generălesei, înţelegînd că Feodor Pavlovici, care se eschiva cu dibăcie, nu intenţionează de fapt să dea „nici o leţcaie" pentru creşterea propriilor copii, îi ‚moşteneşte' şi pe aceştia ocupîndu-se personal de soarta lor şi ataşîndu-se „mai ales de cel mai mic" (Aleoşa); „om de o mare noblеţe sufletească şi de o rară bunătate", Polenov nu numai că nu se atinsese de mia de ruble

Scanned with OKEN Scanner

lăsată de văduva generalului Vorohov atît lui Ivan cît şi lui Aleoşa dar „avusese grijă s-o mai şi sporească, aşa încît la majorat, calculînd dobînzile respective, fiecare din băieţi avea un capital de cîte 2000 de ruble ; de crescut, îi crescuse pe socoteala lui, cheltuind bineînţeles mai mult de o mie de ruble pentru fiecare în parte". Ca şi Pavlişcev în cazul lui Mîşkin şi Burdovski, Efim Petrovici este mai mult decît binefăcătorul : adevăratul tată de inimă al copiilor lui Feodor Pavlovici Karamazov de la a doua lui soţie : „Se poate spune (...) că dacă cei doi tineri datorau cuiva recunoştinţă pentru creşterea şi învăţătura primită, acesta era Efim Petrovici". Polenov „avea «pasiunea faptelor bune»", îşi va aminti Ivan care la 13 ani părăsise casa protectorului său (unde Aleoşa va rămîne pînă la moartea acestuia) ca să urmeze la Moscova liceul sub îndrumarea unui „ilustru pedagog", „prieten din copilărie cu Efim Petrovici". Cum acesta din urmă îl ‚descoperise' de fapt pe Ivan („De mic, adică foarte curînd după ce fusese primit în sînul familiei Polenov — cel puţin aşa se povestea mai tîrziu — se văzuse că băiatul era excepţional de înzestrat din fire şi avea o aplicaţie deosebită pentru învăţătură"), ideea că un copil „cu asemenea geniale aptitudini avea să încapă pe mîinile unui pedagog genial" îl entuziasmase pur şi simplu pe Polenov (primul care vorbeşte în roman de geniul lui Ivan). Ca şi Pavlişcev însă, Efim Petrovici moare (nu mai era în viaţă, ca şi „ilustrul pedagog" de altfel, cînd Ivan termină liceul) mai înainte de a fi apucat să dea toate dispoziţiile necesare (consecinţele acestei neglijenţe le va suporta mai ales Ivan). ● „Curînd după ce Polenov îşi dăduse obştescul sfîrşit, soţia lui, nemîngîiată, plecase pentru mai multă vreme în Italia împreună cu toată familia, alcătuită aproape exclusiv din femei..."

PORFIRI, Fraţii Karamazov. Novice în mînăstirea de lîngă Scotoprigonievsk, ucenicul şi slujitorul lui Zosima. Apare împreună cu Aleoşa (celălalt ucenic, necălugărit însă) în urma stareţului cînd acesta vine să-i întîmpine în chilia sa, în prima zi a acţiunii romanului, pe Feodor Pavlovici Karamazov, pe Ivan, Miusov şi Kalganov. Se află mereu în preajma lui Zosima (seara primei zile, cînd Aleoşa se întoarce la mînăstire) sau chiar la căpătîiul lui, în iatac (dimineaţa zilei a doua, cînd Aleoşa se pregăteşte să plece din nou în oraş) şi e de faţă, în picioare (poziţie mai degrabă de slujitor decît de ascultător) cînd muribundul, în seara zilei a doua, se confesează şi adresează ultimele îndemnuri prietenilor săi. Din însărcinarea stareţului înmînează cele 60 de copeici dăruite mînăstirii de una din „credincioase" (ţăranca din Vîşogorie) unei biete tîrgoveţe din oraş, o văduvă cu mulţi copii căreia îi arsese casa şi care ajunsese să trăiască din cerşit. După moartea lui Zosima, gravitează în jurul lui Paisie, lîngă care, în seara zilei a treia, întorcîndu-se la mînăstire după violenta sa criză de îndoială, Aleoşa îl găseşte în chilia stareţului, unde se afla depus sicriul. Citise o vreme Evanghelia împreună cu ieromonahul ; acum însă, „istovit de vegherea din ajun, cînd stareţul le vorbise pentru ultima oară, şi de zarva de peste zi", biruit totodată de monotonia lecturii, „dormea somnul tinereţii, culcat pe podele în odaia alăturată". Somnul lui Porfiri prevesteşte şi ‚determină' în naraţiune, printr-un fel de contaminare, somnul lui Aleoşa. Amîndoi ucenicii lui Zosima se prăbuşesc ca seceraţi lîngă sicriul învăţătorului lor. Moartea acestuia coseşte parcă (dar cu coasa mai blîndă, de mătase a somnului) şi spicele încă nepîrguite ale unor vieţi tinere. Însă în vreme ce somnul lui Aleoşa rodeşte visul mistic al nunţii de la Cana Galileii, somnul lui Porfiri rămîne sterp. Adormind, unul resuscită, pe cînd celălalt doar se odihneşte. Deşteptarea verticală a lui Aleoşa, pe care somnul îl fură îngenuncheat dar care se trezeşte în picioare, este de un simbolism puternic şi elocvent. Porfiri se va trezi însă — ne putem închipui — tot aşa cum se culcase, „pe podele", pe orizontala mediocrităţii sale ireversibile. De care personajul pare conştient, căci, după cum observă Zosima, e gelos pe Aleoşa. Însă nu numai din pricină că stareţul, căruia îi era „tare drag" şi Porfiri, se îndreptase „cu mai mare iubire" către cel ce într-un mod nedefinit dar irezistibil îi amintea de fratele său Markel era mîhnit ucenicul lui Zosima ; ci probabil şi pentru că simţea că spre deosebire de rivalul său el nu este un ales.

PORFIRI PETROVICI, Crimă şi pedeapsă. Demascatorul lui Raskolnikov, reprezintă în roman pedeapsa exterioară (socială, juridică) ; „comisarul", anchetatorul „penal" sau „judiciar" — „căruia i s-a încredinţat cazul". Lucrează independent de cei de la secţia de poliţie, căpitanul Nikodim Fomici şi locotenentul Ilia Petrovici, cu care nu pare să fie în relaţii prea strînse (cei de la secţie şi anchetatorul nu se găsesc niciodată faţă în faţă în naraţiune şi nici măcar nu se evocă prin vorbirea lor !) şi cărora în orice caz, după cum se poate deduce din stupoarea poruciculuí Dinamită în momentul autodivulgării criminalului, nu le comunică rezultatele cercetărilor şi concluziile sale. E „un bun cunoscător al legilor" şi „îşi cunoaşte meseria" (ca şi Filoveritov din Schiţele de provincie ale lui Şcedrin). Holtei sedentar, nu iese în societate („E ca un urs") şi din această cauză — după cum mărturiseşte — „nu mă prea cunoaşte lumea" (fiind şi el în

felul lui un locuitor al „subteranei" ; nu mai puțin decît Raskolnikov are nevoie „de aer, de aer"). În urmă cu un an (acțiunea romanului se petrece în 1865) descoperise un asasinat „în care mai toate urmele fuseseră șterse". Îi plac (în compensație parcă) relatările de război și îi este dragă milităria. Consideră (în cazul că vorbește serios) că și-a greșit cariera, că trebuia să îmbrățișeze profesiunea armelor. Are obiceiul de a se preface, de a înscena și e mereu tentat să-i păcălească pe alții, îl demască la rîndul său Razumihin, cu care se înrudește ; pretinsese de pildă — „anul trecut" — că vrea să se călugărească iar de curînd că se însoară — totul „pură fantezie" ; „scund, gras, puțin borțos chiar" se purta ras iar fața, „plină, rotundă și cam cîrnă", „avea o culoare nesănătoasă", de „un galben întunecat" ; altfel „vioaie și chiar veselă", deși adevărata expresie a fizionomiei personajului era „mult mai serioasă" ; „putea să pară chiar blajin, să nu fi avut ochii aceia apoși, cu licăriri neașteptate, adăpostiți după genele albicioase care clipeau mereu, ca și cum Porfiri Petrovici ar fi făcut cuiva cu ochiul" ; fire nervoasă, rîde mult, nestăpînit și e ipohondru („sînt cam fricos", recunoaște anchetatorul, care-l consultase de curînd pe medicul B., probabil V. P. Botkin, 1810—1869) ; „foarte deștept", „bănuitor, sceptic, cinic", îi place „să tragă oamenii pe sfoară" dar „viclenia lui" e dinadins „cusută cu ață albă" ; se preface dar vrea în același timp să se știe că se preface ! Demascatorul poartă măști, pe care și le așază însă pe chip nițel strîmb, ca să se vadă că e vorba de măști. E „un bufon" (după cum singur se caracterizează), dar un bufon primejdios, redutabil, un ipocrit care scoate dintr-odată cuțitul. În lupta sa împotriva lui Raskolnikov alternează cu perfidie digresiunile amical-liniștitoare cu aluziile bruște și străvezii. Folosește cu orice prilej (fiind din acest punct de vedere un maniac) metoda divagației (chiar și în discuția decisivă, ‚sinceră' din odaia eroului, cînd începe prin a se plînge de calitatea țigărilor !). Apoi pune pe neașteptate punctul pe i. Pe Raskolnikov îl vizitează pentru prima și ultima oară sub pretextul că vrea să-i ceară scuze pentru (eufemistic vorbind) necazurile pe care i le-a pricinuit dar de fapt ca să-i aducă în mod direct acuzația de crimă. Anchetatorul nu se poate debarasa nici în ultima clipă de subtilitățile sale întortocheate, astucioase. Se poate vorbi de un anumit bizantinism al personajului, la care ar putea face aluzie chiar numele lui mic (de origine grecească). ● La cei 35 de ani ai săi, Porfiri Petrovici este, surprinzător, aproape bătrîn. Cu prilejul primei vizite pe care i-o face Raskolnikov, își întîmpină musafirul în halat și papuci. Are în înfățișarea lui „ceva femeiesc", clatină din cap „ca o babă" și suferă de hemoroizi : „sînt un om sfîrșit, anchilozat, trecut (s.n.)", declară fără echivoc personajul care degajă un aer într-adevăr stătut, casnic. Această vetustețe prematură îi dă o calitate de mare preț în lupta cu Raskolnikov : „Te așteptam de mult", îi spune Porfiri Petrovici eroului care, asemenea fluturelui atras irezistibil de flacăra lămpii, vine singur la anchetator. Pe cît de grăbit să termine totul mai repede (chiar dacă pentru aceasta ar trebui să se predea) e criminalul care nu-și suportă crima, pe atît de lent și pacient se arată adversarul lui, înzestrat cu geniul ocolului. Dacă impetuosul Raskolnikov se crezuse Napoleon, Porfiri Petrovici seamănă, prin felul lui aparent pașnic, domestic de a fi cu generalul Kutuzov (Ironia cu care Porfiri Petrovici vorbește de dezastrul armatelor austriece în războiul cu Napoleon : „Tineretul nostru este aidoma hozkriegsrat-ilor austrieci de altă dată" — o evocă — după cum s-a arătat — pe aceea a lui Kutuzov și se face ecoul descrierii evenimentelor de lîngă Ulm din romanul lui Tolstoi. Crimă și pedeapsă și capitolul Anul 1805 au apărut în același timp în paginile aceleiași reviste, Russki vestnik. Reflectați epic în proza lui Tolstoi, Napoleon și Kutuzov — am putea spune — ‚reapar' aluziv în romanul lui Dostoievski). Porfiri Petrovici îl bănuiește pe Raskolnikov încă înainte de a-l cunoaște personal (de aceea prima vizită a eroului capătă o importanță atît de mare în ochii anchetatorului). Avusese grijă să-i percheziționeze amănunțit locuința pe cînd Rodion Romanovici zăcea bolnav fără cunoștință (printr-un interpus, posibil Zametov) și nu se lăsase înșelat de autodenunțul zugravului Mikolai Dementiev, pe care-l consideră „curat ca lacrima". Inteligentul și experimentatul anchetator se angajează de la început pe pista cea bună și chiar dacă va cunoaște pe parcurs și înfrîngerea (a doua vizită a lui Raskolnikov și ratarea „surprizei") va reuși în cele din urmă să dovedească vinovăția criminalului. Mai exact, să i-o dovedească între patru ochi, numai lui, căci deși l-a hăituit pe Raskolnikov „ca un sadic"(I. F. Kariakin), vrea acum să-l ajute. Îl sfătuiește de aceea pe erou să se predea singur, ceea ce i-ar ușura mult situația. În ce-l privește pe el, anchetatorul e gata să renunțe la laurii pe care îi merita din plin, nefăcîndu-și cunoscute la proces concluziile cercetărilor sale. Presat în același sens și de Sonia Marmeladova, Raskolnikov va urma sfatul lui Porfiri Petrovici care, la rîndul lui, se va ține de cuvînt „pe deplin". La ultima întrevedere cu Raskolnikov, Porfiri Petrovici se situează pe poziția Soniei („nu rîde, în suferință este o

Scanned with OKEN Scanner

idee", va spune el), fiind în afara eroinei singurul personaj din roman care îl îndeamnă pe criminal să nu-şi piardă speranţa. Spre deosebire de Sonia însă, care vorbeşte în numele divinităţii, anchetatorul vorbeşte în numele vieţii: „— Ascultă, nu dispreţui viaţa! — urmă Porfiri, mai ai mult înaintea dumitale (...) Ce, eşti proroc, să ştii ce-ţi va mai aduce? (...) lasă totul pe seama vieţii, ea are să te scoată la mal şi are să te pună pe picioare. Pe care mal? De unde să ştiu? Eu cred numai că mai ai mult de trăit". ● Cum se explică atitudinea dublă, torţionar-frăternă, a lui Porfiri Petrovici faţă de Raskolnikov (atitudine care o anticipează surprinzător pe aceea a lui Rogojin faţă de Mîşkin)? I.F. Kariakin a arătat cu multă pătrundere că „El însuşi (Porfiri) este un om frînt (...) într-un anumit sens el însuşi e un Raskolnikov nerealizat. Dar tocmai de aceea în multe privinţe el îl înţelege pe Raskolnikov şi într-un fel de aceea se şi răzbună. Nu întîmplător el pricepe dintr-odată ideea articolului lui Raskolnikov". În marea scenă în patru a primei vizite a eroului la anchetator (mai sînt de faţă Razumihin şi Zametov), în timpul discuţiei pe marginea articolului semnat de Raskolnikov „cu o singură literă" şi apărut în urmă cu două luni în Cuvînt periodic (articol care îl interesase probabil din primul moment foarte mult pe Porfiri Petrovici — cine e autorul lui aflase „întîmplător" de la „un redactor"), gazda, obiectînd la modestia exagerată şi desigur nesinceră a autorului articolului („nu mă consider nici un Mahomed, nici un Napoleon... sau alt personaj de acest fel"), exclamă: „dar cine la noi în Rusia nu se consideră azi Napoleon (s. n.)". Avem motive să credem că şi Porfiri Petrovici însuşi (ambele nume pe care le poartă au rezonanţe împărăteşti şi sînt pline de sugestii şi în această privinţă) se visase cîndva Napoleon. „La începutul carierei mele — îi povesteşte anchetatorul lui Raskolnikov —, a stat la închisoare un arestat, un om foarte blînd; a stat un an întreg şi a tot citit noaptea pe sobă Biblia, a citit pînă s-a năucit de-a binelea şi ce crezi că a făcut: nitam-nisam a luat o cărămidă şi a aruncat-o în capul unui superior, fără nici un motiv din partea acestuia. Şi cum crezi că a aruncat-o? Anume cu un metru mai încolo, ca nu cumva să-i facă vreun rău! Ei, ştiam noi ce sfîrşit are un arestat care se repede cu arma în mînă asupra superiorilor: şi omul nostru «a pătimit»". Deţinutul care „s-a năucit de-a binelea" citind Biblia şi care a simulat atentatul cu cărămida, arestatul pe care îl evocă Porfiri Petrovici este pur şi simplu copia trasă la indigo a unui personaj anonim din Amintiri din Casa morţilor. Ca şi cum, cîndva, la „începutul carierei" sale obligaţiile de serviciu l-ar fi azvîrlit pe Porfiri tocmai în Siberia, într-o „Casă a morţilor" foarte asemănătoare aceleia descrise de Dostoievski. Eventualitatea nu poate fi exclusă şi dacă o acceptăm, atunci putem accepta şi faptul că acolo el a avut ocazia să vadă cu propriii săi ochi supraoameni (de talia unui Petrov sau Orlov), posibile modele vii pentru visurile lui napoleoniene. Mai lucid, sau cu posibilităţi mai mici decît ale altora, el înţelege probabil de timpuriu că nu poate ajunge decît cel mult „maior". Exprimîndu-şi odată regretul că n-a îmbrăţişat cariera armelor, anchetatorul adaugă: Poate că n-aş fi ajuns un Napoleon, ei, dar maior tot aş fi ajuns, he-he-he!". Porfiri Petrovici aparţine primei categorii (a oamenilor obişnuiţi) şi el ştie aceasta. „Sînt un om sfîrşit" şi „nimic mai mult", mărturiseşte el în a treia — şi ultima lui discuţie (cea mai sinceră totuşi!) cu Raskolnikov. Anchetatorul are într-adevăr un aer de ins ratat: se simte că îl roade o nemulţumire, o melancolie ascunsă şi nu întîmplător regretă el că nu bea („Nu beau, asta-i toată nenorocirea, he-he-he! Ce nenorocire că nu beau! Toate-s relative în lumea asta, Rodion Romanîci, toate-s relative!"). Porfiri Petrovici îl admiră (articolul din Cuvînt periodic e „plin... de orgoliul itneresc", „are curajul disperării") şi îl invidiază pe Raskolnikov pentru că a îndrăznit mai mult decît el. De aici dorinţa lui de răzbunare (care-l apropie încă o dată de omul din subterană — răsuflarea acestuia se face puternic simţită în tot romanul, vecin în timp cu Însemnările...) şi plăcerea de a-l chinui — ca un sadic, după cum s-a spus — pe criminal: „am un caracter oribil, prea caustic, recunoaşte personajul (caracter pe care l-ar putea revendica şi predecesorul său literar) şi sînt momente în care în ciuda curajului său Raskolnikov tremură (indignat) „de frica odiosului (s.n.) de Porfiri Petrovici". Anchetatorul şi criminalul nutriseră însă acelaşi vis. E ceea ce îi leagă pe unul de celălalt şi explică de ce Porfiri l-a înţeles „pînă în fundul sufletului" pe Raskolnikov. „După ce te-am cunoscut, am simţit că mă ataşez de dumneata", îi spune un Porfiri Petrovici mai sincer ca oricînd eroului; „eu te simpatizez, indiferent dacă mă crezi sau nu", mai adaugă el. Pe cele două personaje le mai leagă şi faptul că aparţin aceleiaşi categorii (a oamenilor obişnuiţi). De aici simpatia şi înţelegerea lui Porfiri faţă de Raskolnikov. Acesta din urmă se deosebeşte de mai vîrstnicul său emul doar prin amănuntul că el se înscrie — temporar — în sub-categoria oamenilor

Scanned with OKEN Scanner

obişnuiţi care se iluzionează că ar fi oameni neobişnuiţi, „legiuitori". Porfiri înţelege mai repede şi se resemnează (resemnare nelipsită însă, după cum am văzut, de unele resentimente veninoase) cu gîndul că el nu poate fi un Napoleon. Ca să înţeleagă acelaşi lucru Raskolnikov trebuie să treacă mai întîi prin chinurile cele mai cumplite. Chinuri care în roman se exteriorizează în anchetatorul torţionar cu ceva femeiesc şi băbesc în el, aşa cum remuşcările eroului antic se întruchipau în sîcîitoarele Erinii.

POTANCIKOV, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, Roman.

PRASKOVIA, Demonii, v. la Lebeadkina.

PRILUKOVA, Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailov.

PRIPUHLOV, Demonii, v. la Verhovenski. P. S.

PROHOR, Fraţii Karamazov, v. la Fedosia Markovna.

PROHORÎCI, Demonii, v. la Lembke, I. M.

PROHORÎCI, Fraţii Karamazov, v. la Samsonov, K.

PROHOROVNA, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

PROTUŞIN, SERIOJKA, Idiotul, v. la Rogojin, P. S.

PRUTKOVA, TATIANA PAVLOVNA, Adolescentul. O adevărată ‚mamă a răniţilor' (se poate spune) pentru eroii şi eroinele romanului. Cu o gratitudine pe care o simt sau ar trebui s-o simtă şi alte personaje ale cărţii, Katerina Nikolaevna Ahmakova o numeşte „îngerul meu păzitor". Energică, autoritară, cu „o fire aprigă" dar avînd în fond o inimă nespus de bună, Tatiana Pavlovna îi este devotată cu trup şi suflet lui Versilov (cu care se înrudeşte vag, fiindu-i un fel de „mătuşă", şi căruia, mică moşiereasă ea însăşi, îi administrase pe vremuri o moşie). „Îl slujea pe Versilov cu o supunere de roabă, se închina înaintea lui ca înaintea papei" ; „răsare întotdeauna ca din pămînt" cînd acesta are nevoie de ea, „ca la teatru", observă cu maliţie şi umor Arkadi Dolgoruki, care îi ghiceşte taina („Aş pune rămăşag că şi dumneata ai fost toată viaţa îndrăgostită de Andrei Petrovici, şi poate mai eşti şi acum..."). Tatiana Pavlovna e un factotum al lui Versilov, omul de încredere, ‚delegatul' lui : o aflăm pretutindeni pe harta romanului. La moşia din gubernia Tula, la Moscova, unde apare de cîte ori „trebuia să se producă o schimbare" în existenţa lui Arkadi, sau la Königsberg, trimisă în ajutorul Sofiei Andreevna, abandonată de Versilov printre străini. La Petersburg, unde Arkadi o reîntîlneşte, „juca pe atunci un rol ciudat", bucurîndu-se de „influenţă". Cu toate că „trăia din munca ei : cosea, spăla dantele, primea de lucru de la magazine", „toată lumea o respecta şi, ceea ce era mai curios, absolut toată lumea o cunoştea" (tocmai intervenţia ei decide angajarea lui Arkadi ca secretar particular al bătrînului prinţ Nikolai Ivanovici Sokolski). Sprijinul nu numai moral dar uneori şi material al ‚familiei' Dolgoruki-Versilov („trăim cu toţii pe socoteala Tatianei Pavlovna", precizează naratorul în Epilog), eroina îşi împarte inima între Andrei Petrovici şi Makar Ivanovici (care o cunoştea pe „domnişoară" încă de tînără), Sofia Andreevna şi Katerina Nikolaevna, Liza şi Anna Andreevna. Nu mai puţin îl iubeşte ea pe Arkadi, veşnicul ei cal de bătaie, ‚victima' încă din copilărie a severităţii sale înşelătoare de naşă autoritară („zău că uneori mă şi ciupea, ba mă şi înghiontea de vedeam stele verzi" — îşi aminteşte naratorul). Tatiana Pavlovna se defineşte de altfel în primul rînd prin raporturile ei de ‚duşmănie' cu Arkadi, în afara cărora ea nu mai are „nici un haz" : „Află, Tatiana Pavlovna, că atunci cînd nu bruftuluieşti n-ai nici un haz", îi spune, ţintuit în pat, în timpul bolii ce o determină pe apriga femeie să-i acorde un ‚armistiţiu', Adolescentul. „Of, cu toţii aţi căzut pe capul meu !", se plînge ea într-un rînd. Fără grijile pe care i le provoacă ceilalţi nu ar putea trăi însă nici o clipă. Mereu agitată şi mereu pe drumuri (memorabila locuinţă-miniatură a eroinei, locuinţa-jucărie aproape simbolică, „strîmtă şi apăsătoare", „semănînd cu interiorul capitonat al unei caleşti pentru călătorii lungi" este admirabil adaptată unei fiinţe prin execelenţă ambulatorii ca Tatiana Pavlovna : în lipsa ei zilnică şi masivă de acasă aici se petrec cîteva din marile scene ale romanului, culminînd cu „catastrofa"), mereu gata să sară în ajutorul celui care are nevoie de ea, să spună sau să pună o vorbă bună, să mîngîie, să participe la durerea altuia, personajul reprezintă o Furie utilă, simpatică şi pozitivă. Dragostea ascunsă pentru Versilov se sublimează în cazul Tatianei Pavlovna într-o atitudine matern-ocrotitoare de care beneficiază întregul clan Versilov-Dolgoruki—conglomerat de familii disparate. Alături de Makar Ivanovici (prin autoritatea lui morală) şi de Arkadi (prin fascinaţia paternităţii), Tatiana Pavlovna (prin capacitatea ei de dăruire dezinteresată) acţionează ca un factor de coeziune ce se opune destră-

Scanned with OKEN Scanner

mării familiei „accidentale" evocate de scriitor. Un personaj cu picioarele pe pămînt, cald, apropiat, în fine ‚normal' printre atîția „dubli" și „demoni", de liniștire și odihnire a cititorului (Tatiana Pavlovna dovedindu-se prin urmare o ‚mamă' bună și pentru el) speriat de dostoievskianism, epuizat de solicitările unei lecturi mereu surprinzătoare.

PTIȚÎN, IVAN PETROVICI, Idiotul: Soupirant-ul răbdător și apoi soțul Varvarei Ardalionovna, sora lui Ganea Ivolghin; cămătar: „îndeletnicirea lui era de a plasa bani cu împrumut pe termene scurte, cu dobînzi mari și contra garanții mai mult sau mai puțin sigure". Se ridicase „dintr-un mediu de oameni săraci": la 17 ani dormea în stradă și vindea bricege; a început „cu o copeică", a dus o „viață de cîine" și a trebuit să facă multă „echilibristică" ca să ajungă, la cei 30 de ani pe care-i are, la un capital de 60.000 de r.; „modest, punctual, îngrijit îmbrăcat", „cu maniere plăcute, oarecum prea grave, de om așezat", mai mult tăcut deși știa „să întrețină o conversație inteligentă și interesantă" (nefiind lipsit de „oarecare cultură"), părea uneori „cam ciudat". „În general, impresia pe care-o producea îi era favorabilă". Numele personajului apare de timpuriu (18 octombrie 1867) în însemnările referitoare la prima redacție a cărții (ПМ1). Ptițîn este unul din cei mai vechi locatari ai casei romanului, de la cea dintîi formă a ei, modificată ulterior. Această împrejurare explică poate mai bine de ce Ptițîn este legat de atîtea din personajele importante ale cărții. Desigur, ocupația lui îl pune în chip firesc în contact cu oamenii. El deține însă în același timp parcă și niște drepturi tainice asupra celorlalți, drepturi decurgînd din avantajul său în timp, din prestigiul de a fi unul din ‚primii născuți' în elaborarea romanului. O cunoaște „foarte bine" (cum, de unde ?) pe Nastasia Filippovna, ale cărei serate în cerc închis le frecventează. Cîștigă încrederea Ninei Alexandrovna, mama Variei, este prieten cu Ganea și Rogojin. Acestuia din urmă îi aranjează „diferite treburi bănești". Se ocupă de afacerile lui Evgheni Pavlovici Radomski și discută tacticos (la sfîrșitul Părții întîi), făcînd împreună o mică plimbare, cu odiosul Toțki. O ține la curent pe Varia în legătură cu evoluția relațiilor dintre Nastasia Filippovna și Ganea, al căror proiect de căsătorie este energic dezaprobat de Ivolghini. În cearta de familie ce precede sosirea-șoc a Nastasiei Filippovna el trece de partea Varvarei Ardalionovna, deși era prieten cu Ganea și o vizita pe ipotetica soție a acestuia. Încearcă apoi să-l potolească pe Rogojin (care năvălise cu banda lui în salonul Ivolghinilor), prevenindu-l că, dacă nu se retrage, gazdele ar putea chema poliția. La plecare, Parfion îl ia însă cu el pe Vanka Ptițîn, ca să-l oblige pe cămătar să-i facă rost de bani lichizi. Între cele două mari scene ale Părții întîi (prima zi a acțiunii) Ptițîn se zbate să-i procure lui Rogojin suta de mii de care acesta avea nevoie ca s-o ‚cumpere' pe Nastasia Filippovna. Aleargă prin tot orașul, pune în mișcare întreaga echipă de cămătari a romanului — pe Trepalov, Kinder, Biskup (ultimii doi reușesc în cele din urmă să obțină suma cerută; în Partea o doua, X, numele lui Biskup e pomenit de Nastasia Filippovna în treacăt și într-un chip deloc măgulitor în episodul primului ei ‚atentat' împotriva lui Evgheni Pavlovici). La serata Nastasiei Filippovna are un moment de prim plan confirmînd și evaluînd în calitate de expert importanta moștenire căzută ca din cer prințului Mîșkin. Ca și alte personaje din Idiotul Ptițîn își joacă aproape tot rolul în prima zi a acțiunii (Partea întîi). În celelalte trei Părți ale romanului devine episodic. O simplă aluzie a Lizavetei Prokofievna Epancina de pildă e suficientă ca să-l determine să se retragă „politicos și rezervat" ca de obicei de pe terasa fostei sale vile, cedate lui Lebedev, în care Mîșkin locuiește la Pavlovsk (unde, împreună cu Varia, acum soția lui, se afla și el „în vilegiatură"). ● „Ptițîn, suflet de cămătar", strigă Rogojin, cerîndu-i prietenului său Vanka să-i scoată de unde o știi, cu orîcîtă dobîndă, cele o sută de mii de care pătimașul îndrăgostit avea nevoie ca de aer. „O să te înfrupți și tu, n-avea grijă!", adăugă cu un grosolan dispreț amical fiul de negustor. Cămătarul din Ptițîn iese la iveală în scena aruncării pachetului cu ruble în căminul încins. Ivan Petrovici tremură și se face „alb ca varul": cunoștea atît de bine prețul banilor! Ptițîn este însă un cămătar cinstit (dacă se poate spune astfel): „pentru nimic în lume nu s-ar preta la vreo ticăloșie mare" (aceasta e concluzia la care ajunge Varia: „în ce privește pe cele mai mici — adaugă cu subînțeles și cu o ironie îndreptată în mai multe direcții autorul —, erau fleacuri de care Varvara Ardalionovna nu se preocupa; de altfel, unde nu există fleacuri de acestea? E absurd să cauți idealul!"). Datorită corectitudinii sale (cel puțin relative) „s-a făcut cunoscut în lumea cea mai bună";

motiv pentru care „afacerile lui iau o extindere tot mai mare". În primul capitol al Părții a patra, caracterizîndu-i direct pe Ganea și Varia, din partea autorului și într-un chip oarecum neobișnuit pentru el, scriitorul îl include și pe Ptițîn în categoria indivizilor mediocri : „știa precis, încă din adolescență, că nu va deveni niciodată un Rotschild", visul lui limitîndu-se la dorința de a avea trei case pe Liteinaia (deocamdată are mai multe vile la Pavlovsk). Prin realismul ambițiilor, Ptițîn e opusul vanitosului Ganea, care e de părere că „Dacă te-ai făcut cămătar, încaltea mergi pînă la capăt: strînge oamenii de gît, stoarce din ei cît poți, fă-te cunoscut, fă-te regele iudeilor !". Ptițîn e corect și meticulos nu numai în afaceri, ci și în relațiile pur omenești. În scena din salonul Ivolghinilor evită (amînă) o nouă izbucnire a lui Ganea împotriva lui Mîșkin (acuzat că nu știe să-și țină gura) precizînd că el și nu prințul le-a spus Ninei Alexandrovna și Varvarei Ardalionovna că totul se va hotărî la serata Nastasiei Filippovna. Dă întotdeauna informații exacte : „Peste două ore se luminează de ziuă", îi răspunde lui Ippolit Terentiev, care întrebase cît mai e pînă în zori (episodul aniversării lui Mîșkin), și e un om de bun simț. Consideră absurd „jocul" propus de Ferdîșcenko la serata Nastasiei Filippovna și deși iese al doilea la sorți se abține, refuză să-și relateze cea mai urîtă faptă din viață (dată fiind ascensiunea sa socială anevoioasă, ceva tot ar fi avut probabil de povestit). Ca personaj, Ptițîn pierde însă în această situație prilejul de a-și completa cu noi date o biografie foarte sumară. Cămătar rezonabil (cum desigur Dostoievski n-a întîlnit prea mulți în agitata sa viață financiară) și „om modest, plăcut", Ptițîn ilustrează — și el — în opera scriitorului, care după cum se știe a negat fatalismul condiției sociale, libertatea (desigur nu absolută) a omului în raport cu mecanismul determinărilor exterioare. De aici poate și numele, surprinzător, al cămătarului. Ptițîn (de la Птица = pasăre) are ceva din independența relativă față de mediu a înaripatelor.

PTIȚINA, VARVARA ARDALIONOVNA (VARIA), Idiotul. Fiica generalului Ivolghin, sora lui Ganea și Kolea. În vîrstă de 23 de ani, avea — spune autorul în Partea întîi, VIII — unul din acele chipuri care, fără a fi „cine știe ce frumoase, au totuși darul de a plăcea mult, de a exercita o atracție puternică și chiar de a stîrni pasiune" ; semăna „mult cu mama ei (Nina Alexandrovna Ivolghina, n.n.) și se îmbrăca aproape la fel", sobru, bătrînește, „dintr-o totală lipsă de cochetărie" ; înzestrată cu aceeași fermitate și hotărîre, vădea însă „un caracter mai energic și mai întreprinzător decît al mamei" ; „cam iute din fire, se mînia ușor" și în asemenea clipe Ganea se temea de ea (cînd se considera jignită de fratele ei mai mare avea obiceiul „să-l țintuiască cu o privire plină de batjocură", „nimicitoare" pentru Ganea) ; se cam temea de ea și Ptițîn, la a cărui cerere în căsătorie fata, deși îi arăta „multă bunăvoință și prietenie", nu se grăbea să răspundă. „Varia ne comandă, ne mustruluiește și ne ceartă pe toți", rezumă situația din casă liceanul Kolea, mezinul familiei, care-și numește sora, cu o ironie tipică vîrstei, „voință întrupată". E cea mai hotărîtă adversară a căsătoriei fratelui ei mai mare cu Nastasia Filippovna (dacă această femeie va intra în familia lor ea va pleca din casă). Din pricina acestui proiect de mariaj, cînd începe acțiunea romanului, ea nu mai vorbește cu Ganea de aproape o lună, fiind „furioasă" pe el. În marea scenă din salonul familiei (vizita Nastasiei Filippovna), cea mai importantă scenă la care personajul participă, Varia se mulțumește la început doar ‚să asiste' tăcută și demnă, într-o atitudine de reținere încordată, ostentativă. Apoi începe însă să ‚fiarbă'. După apariția compromițătoare (de care toți ai casei se temeau dar pe care nici unul din ei n-a reușit s-o evite) a generalului Ivolghin, îi propune mamei — primul semn al furtunii ce se apropie — să părăsească încăperea. Nina Alexandrovna se decide însă să rămînă „pînă la capăt" și fiica nu numai că nu va abandona terenul dușmancei sale dar o va și înfrunta direct. Varia contribuie din plin la scandalul care încununează scena. Numind-o pe Nastasia Filippovna „dezmățata asta" și scuipîndu-și fratele în obraz, ea provoacă intervenția lui Mîșkin, care primește în locul ei (momentul culminant al episodului) lovitura destinată de un Ganea scos din minți surorii prea înverșunate. „E teribil de curajoasă", spune despre Varia, după încheierea ostilităților, Kolea, care își continuă astfel caracterizarea : „are un suflet nobil, deși nu-i fără de cusururi". Cele șase luni care despart în cronologia cărții Partea întîi de celelalte trei Părți o metamorfozează, am putea spune, pe Varia (măritată în acest interval cu Ptițîn). De la primele pagini ale Părții a doua ea își dă arama pe față, făcîndu-ne să-i simțim firea aspră și antipatică atunci cînd își condamnă în cuvinte necruțătoare, la unison cu soțul ei, tatăl închis pentru datorii. Sufletul „nobil" al Variei se estompează, personajul acoperindu-se de o spuză de „cusururi". Fata „cu însușiri frumoase" de la în-

Scanned with OKEN Scanner

ceput devine în ultimele trei Părți ale romanului o intrigantă tenace și abilă în serviciul fratelui ei. „Văzîndu-l pe Ganea nefericit, dorea să-i fie de folos, cu toate neînțelegerile lor anterioare". În acest scop se împrietenește cu domnișoarele Epancin (cu care ea și fratele ei mai mare se jucaseră împreună în copilărie), își face vad în casa acestora (transmițîndu-le informații prețioase în legătură cu absentul Mîșkin, informații obținute din familie, de la soțul ei Ptițîn, om de afaceri activ avînd pretutindeni relații). Ținta ei era de a provoca o nouă apropiere între Aglaia și Ganea: „toată iarna (...) i-a săpat trecerea (fratelui, n.n.) ca o cîrtiță", spune despre ea Lizaveta Prokofievna Epancina, care n-o agreează. Planurile Variei, himerice doar în aparență, se bizuiau pe „un calcul destul de întemeiat" (care avea în vedere caracterul Epancinilor și mai ales pe cel al Aglaiei). Cu toate acestea, la începutul Părții a patra o vedem întorcîndu-se destul de abătută de la Epancini, unde Mîșkin ajunsese să fie considerat — așa cel puțin i se păruse spioanei — logodnicul oficial al Aglaiei. Intrigînd în folosul fratelui ei Varvara Ardalionova intrigă împotriva lui Mîșkin, pe care nu-l simpatizează și a cărui intervenție cavalerească în favoarea ei nu pare să fi lăsat în sufletul eroinei nici o urmă. Atitudinea față de prinț e semnificativă pentru firea ei. Pe care autorul însuși o caracterizează definitiv în Partea a Patra, I. Incluzînd-o și pe Varia (ca și pe Ganea și Ptițîn) în categoria „oamenilor «obișnuiți» sau «mediocri»", scriitorul observă că deși stăpînită și ea „de dorințe și ambiții mari" dovedea „mai multă dîrzenie și tenacitate în realizarea lor", mai „multă prudență și cumpătare" și „mai puțină impetuozitate pătimașă" decît fratele ei. Spre deosebire de acesta, a înțeles mai repede că „nu avea nici umbră de originalitate" dar nu s-a mîhnit prea tare din această cauză („poate tot dintr-un fel de mîndrie" — explică, subtil, prozatorul). Uneori, mai ales după vizitele la familia Epancin, Varvara Ardalionovna însăși „își dădea seama că era înrăită, că avea mult amor propriu și poate chiar o doză de vanitate lezată". Eroina, care în Partea întîi a romanului face cuplu cu demna și buna Nina Alexandrovna (mama și fiica fiind, după cum se exprimă cineva, „niște doamne onorabile"), își schimbă, începînd cu Partea a doua ,într-o importantă măsură și oarecum surprinzător profilul, fixat apoi chiar de mîna autorului în primul capitol al Părții a patra.

PULHERIA ALEXANDROVNA, Crimă și pedeapsă, v. la Raskolnikova, P. A.

R

Baronul R., Adolescentul, v. la Bioring.

R. / RADOMSKI, EVGHENI PAVLOVICI. Idiotul. Pretendentul pe față la mîna Aglaiei Epancina (la care mai aspiră în ascuns arivistul Ganea Ivolghin și în taină pudicul Mîșkin); în vîrstă de 28 de ani, „frumos ca o cadră, „de neam, spiritual, strălucitor, instruit", cotat ca „posesor al unei averi fantastice", „era militar" și deținea „rangul de aghiotant la curtea imperială". Tînăr, mare aristocrat răsfățat de soartă și înzestrat cu toate calitățile, Evgheni Pavlovici Radomski apare în narațiune radios ca un soare. O singură pată îi întuneca întrucîtva strălucirea: „Își cîștigase o faimă puțin cam dubioasă de pe urma cîtorva aventuri galante și «victorii» ușoare asupra unor inimi zdrobite." Fusese introdus la Epancini spre sfîrșitul primăverii anului doi (al calendarului romanesc) de ruda sa prințul Ș., logodnicul Adelaidei, și recomandat acestora de „bătrîna Bielokonskaia", protectoarea Lizavetei Prokofievna, ca un „om de viitor". În iunie, la Pavlovsk, generalul Epancin îi comunică lui Mîșkin că Evgheni Pavlovici „i-ar fi făcut Aglaiei declarație și cerere oficială

Scanned with OKEN Scanner

de căsătorie încă de acum o lună" dar „că ar fi primit un refuz categoric". Pretendentului respins i s-a acordat însă în continuare dreptul de a-i frecventa pe Epancini, în preajma cărora personajul se află mereu în roman. Apariția propriu-zisă și-o face în scena de pe terasa vilei în care locuia la Pavlovsk rivalul său Mîșkin (Partea a doua, VII). Participă și la alte episoade importante ale cărții (în unele jucînd chiar un rol de prim plan): aniversarea lui Lev Nikolaevici, incidentul din parcul gării Pavlovsk, serata Epancinilor; „se ține cu multă demnitate", „este modest și spiritual" și cu toate că prințul Mîșkin îl bănuiește că el ar fi născocit „toată povestea" cu „sărmanul cavaler" (în orice caz înțelege aluzia căci „prea era elocvent zîmbetul lui batjocoritor") se dovedește capabil de căldură sufletească; pe Kolea Ivolghin, doar un băiețandru, îl tratează ca pe un egal răspunzîndu-i „simplu și prietenos la toate tachinăriile". ● Soclul pe care e așezat personajul se clatină însă destul de repede. O anumită incertitudine și chiar o ușoară suspiciune plutesc în jurul lui Evgheni Pavlovici: „pe acest Evgheni Pavlovici ar fi trebuit să-l cunoaștem ceva mai bine, să vedem în ce ape se scaldă" — spune Lizaveta Prokofievna, mama Aglaiei. Unele nedumeriri trezește în primul rînd demisia sa din armată, pentru cîteva luni sau cel mult un an — după cum explică el rîzînd în scena apariției lui în narațiune, căci „obișnuia să discute chiar și despre lucrurile cele mai grave" pe un „ton glumeț". Mai îngrijorătoare sînt însă zvonurile referitoare la situația „cam încurcată" a averii sale, cu care „nu e lucru curat", și la polițele în valoare de 30 000 de r. pe care le-ar fi dat cămătarului Kupferov. Cele două ieșiri ale Nastasiei Filippovna, care (urmărind să-l despartă de Aglaia pentru ca aceasta să se mărite cu Mîșkin) îl abordează în public cu o scandaloasă familiaritate, provoacă stupoarea tuturor. Cea mai cumplită lovitură Evgheni Pavlovici o primește însă prin sinuciderea unchiului său, Kapiton Alexeici Radomski, vinovat de a fi sustras bani publici. Un „epicurian" și un crai în ciuda celor 70 de ani ai săi („i-a cam dat tîrcoale" și el Nastasiei Filippovna), Kapiton Alexeici, care ocupa „un post de vază" și trecea (ca și nepotul lui) drept un om foarte bogat, ar fi trebuit să-i lase lui Evgheni Pavlovici „o avere bunicică". Prin sinuciderea lui (s-a împușcat într-o dimineață la ora 7) situația moștenitorului său devine critică: „am nimerit acum în tagma năpăstuiților soartei", îi spune Evgheni Pavlovici lui Mîșkin. Refuzat de Aglaia, batjocorit de Nastasia Filippovna, pe care, deși fusese cu doi-trei ani în urmă în relații mai strînse cu Toțki, n-o cunoștea decît superficial de la Pavlovsk unde „îi fusese prezentat de cineva pe promenadă", compromis și sărăcit (mai ales că afacerile lui oricum mergeau „cam prost") de moartea rușinoasă a unchiului, strălucitorul Radomski (de la радость = bucurie) intră într-un con de umbră aproape tragic. În caietele la roman (urmînd probabil exemplul unchiului său) Evgheni Pavlovici se împușcă de mai multe ori. În textul definitiv el se mulțumește să ‚dispară' doar în străinătate, unde se stabilește pentru mai multă vreme socotindu-se „cu totul de prisos în Rusia". Radomski și-a pierdut nu numai baza materială solidă (în urma reformei din 1861 probabil) ci și idealul: „Без идеала" se afirmă în caietele la roman despre Evgheni Pavlovici, opus prin aceasta lui Mîșkin. În același loc personajul este definit ca „sceptic și necredincios", reprezentînd „ultimul tip al moșierului-gentleman rus." Cu „ochii lui mari, negri" care „străluceau de spirit și de ironie" Radomski obișnuia „să-i ducă pe toți de nas", spunînd frivolități cu o mină gravă sau citînd „amuzat" cuvintele „unui avocat" care încercase să justifice prin teoria mediului pe un individ ce „asasinase șase persoane cu scopul de a le prăda" (aluzie la crima comisă de V. Gorski în casa negustorului Jemarin). Criticîndu-l pe liberalul rus (care nu neagă numai rînduielile din Rusia ci Rusia însăși), „vorbea cu prea multă patimă avînd aerul totodată că glumește". Altădată exprima rîzînd una din ideile omului din subterană (anume că „legea distrugerii sau poate chiar și a autodistrugerii" sînt tot atît de firești făpturii umane ca și instinctul conservării). Însă acest aristocrat sceptic fără ideal și credință, simțindu-se și chiar fiind de prisos în Rusia (Evgheni Pavlovici îl prefigurează pe Versilov), acest „zeflemist din lumea mondenă" (cum îl numește apocalipticul Lebedev) este totuși „un om excelent", „un om tare, tare cumsecade". Aceasta e cel puțin părerea lui Mîșkin, care-l apreciază „foarte mult". Raporturile, la început cam încordate, dintre cei doi rivali la mîna Aglaiei devin din ce în ce mai calde de-a lungul narațiunii. Datorită intervențiilor și demersurilor lui Evgheni Pavlovici (Partea a patra, cap. XII), Mîșkin, devenit de-a binelea idiot, e retrimis în Elveția, la profesorul Schneider, unde Radomski îl vizitează o dată la 3—4 luni; „e un om de inimă", admite în final și autorul. Că e așa și că pentru Evgheni Pavlovici mai există speranțe (ca și, mai tîrziu, pentru Versilov) ne-o arată calitatea morală și numele corespondentei sale din Rusia. Nu întîmplător, autoexilîndu-se, Radomski (care îl antipatizase vădit pe Ippolit Terentiev, oglinda sa deformatoare de fapt) păstrează legătura salvatoare cu și se apropie de două din cele mai pure și mai

Scanned with OKEN Scanner

de nădejde personaje ale cărții : tînărul Kolea Ivolghin (aproape... Adolescent și el) și Vera, fiica lui Lebedev, cu care înfiripă chiar un fericit roman de dragoste. Aceasta din urmă mai ales, cu care în caietele la roman Evgheni Pavlovici intenționa să se căsătorească, primind refuzul Aglaiei, „из странности", „для фанфаронства", reprezintă în textul definitiv pentru Radomski magnetul care-l va atrage în patrie, premisa unei posibile reînvieri morale. Paralela cu Versilov se confirmă și din acest punct de vedere. În biografia ambilor eroi femeia ‚înger' o învinge pe femeia ‚demon'.

RADOMSKI, KAPITON ALEXEICI, Idiotul, v. la Radomski, E. P.

RAKITIN, MIHAIL OSIPOVICI (IVANOVICI), Frații Karamazov. Un „seminarist de vreo douăzeci și doi de ani" (avînd „o figură lătăreață, dar plină de prospețime, și niște ochi înguști, căprui, cu o sclipire de inteligență în privire și foarte atenți") care ar putea mărturisi la rîndul său, caragialian : „altele am eu în sufletul meu" și care din această pricină „viitor teolog" nu va mai ajunge ; „un biet fecior de popă", „un păduche" din punct de vedere social (cum singur spune odată despre sine), mereu „venea după cerșit („ciupea, așa, vreo treizeci de ruble pe lună, bani de buzunar") la Grușenka, care probabil tocmai de aceea îl „avea (...) la mînă" și cu care era văr bun deși fiind „un arivist" se rușina s-o recunoască pretinzînd că n-are cu această femeie considerată în oraș compromisă „nici în clin, nici în mînec". Rakitin e „un seminarist ambițios" : scopul său e să parvină cu orice preț și pe orice cale, prima pe care își încearcă norocul, fără nici o chemare, doar pentru că i-a fost mai accesibilă, fiind cea a Bisericii. Principala armă a personajului o constituie deocamdată talentul de a fi „la curent cu totul" („știa absolut tot ce se petrecea în oraș") și de a pătrunde oriunde. Rakitin poate fi găsit pretutindeni : în chilia starețului Zosima și în iatacul „desfrînatei" Grușenka, în salonul doamnei Hohlakova și în penitenciarul unde fusese depus Mitea Karamazov ; reușește să-și facă relații utile chiar și în cercul reprezentanților autorității de stat din oraș frecventînd casa ispravnicului și pe nepoatele acestuia și meditînd copiii directorului închisorii ; într-un cuvînt își bagă nasul peste tot, chiar și în oalele din care urmau să se servească bucatele la masa egumenului. Rakitin este nu numai un intrus, un impostor în lumea clericilor ci și un fel de spion universal : „Nu știu pe cine nu cunoștea omul ăsta, avea unde vrei și unde nu vrei legături și nu exista secret pe care să nu-l dibăcească prin iscoadele sale", spune cronicarul romanului. Prin informațiile pe care le deține și le transmite (despre raporturile existente în sînul familiei prietenului său Aleoșa, despre vecinele Karamazovilor ș.a.) personajul este în roman unul dintre vice-cronicari, unul din cele mai de nădejde ajutoare ale naratorului fictiv. ● În primele trei zile ale acțiunii (care debutează la sfîrșitul lui august) Rakitin își petrece o mare parte din timp la mînăstire, unde adulmecase o pradă rară : scandalul ce va izbucni la finele acestui interval. Asistă, „stînd în picioare într-un colț" în chilia starețului Zosima la întrevederea acestuia cu Karamazovii înrăiți și dezbinați (prima zi), revine a doua zi de dimineață la mînăstire ca mesager al doamnei Hohlakova, entuziasmată de „minunea profetică" săvîrșită de stareț în cazul tîrgoveței Prohorovna și ținînd să-i comunice neapărat lui Aleoșa marea veste printr-o scrisoare înmînată destinatarului printr-un monah de un Rakitin foarte grăbit să împrăștie el însuși pe cale orală senzaționala știre, iar după moartea lui Zosima se învîrte toată ziua prin schit ca reprezentant al aceleiași Hohlakova dar îmboldit în primul rînd de propria lui curiozitate, profană și profanatoare (a treia zi). Cînd devine evident pentru toată lumea că „moșneagul (...) s-a împuțit" și în însăși incinta mînăstirii răzvrătirea își înalță triumfătoare capul, profitînd de criza, de îndoiala ce zguduie sufletul lui Aleoșa, Rakitin îl aduce pe acesta în casa „pierzaniei", la Grușa, cu care avea o mai veche înțelegere în acest sens ; ieșind apoi împreună cu Aleoșa din locuința Grușenkăi, unde în loc să asiste la „căderea" prietenului său (cum sperase) fusese martorul enervat al înălțării și resurecției lui sub razele dragostei de soră de care se dovedește acum capabilă o Grușenka profund transformată, Rakitin își părăsește supărat însoțitorul apucînd-o „pe o ulicioară lăturalnică" : „Rakitin a cotit pe ulicioară... Cît timp o să-și aducă aminte de necazurile lui, o să cotească, așa, pe cîte o ulicioară... Dar drumul... drumul mare este drept, este larg și luminos, și limpede cum e cleștarul... și soarele strălucește la capătul lui...", își va spune puțin mai tîrziu Aleoșa murmurînd cu mintea deja încețoșată de somn acel monolog interior din care va rezulta visul despre nunta de la Cana Galileii. Pe „drumul mare", „drept" și „larg", „limpede cum e cleștarul" Rakitin nu va merge niciodată. În schimb, în răstimpul celor două luni care separă în roman primele 3—4 zile ale prezentului acțiunii de ultimele trei, el „cotește" de pe o „ulicioară" a parvenirii pe alta, nu mai puțin strîmbă. Continuă mai întîi să înainteze cu încă un pas, chiar în acest interval, pe calea pe care deja apucase să meargă, a carierei ecleziastice, publicînd cu sprijinul epar-

Scanned with OKEN Scanner

hiei o broşură purtînd în fruntea ei, îl demască la proces avocatul Fetiukovici, „o minunată şi cucernică închinare către prea sfinţia sa“ şi intitulată Viaţa părintelui Zosima, răposat întru Domnul (una din cele două lucrări consacrate în Fraţii Karamazov stareţului, cealaltă, nepublicată... decît în roman, nu numai despre „viaţa“, ci şi despre „vorbele“ şi „învăţăturile“ răposatului, aparţinînd lui Alexei Feodorovici Karamazov). Apoi, dintr-odată, îşi schimbă planul de atac, abandonează calea tradiţională a parvenirii pentru una nouă, modernă ; nu se va călugări ci, deîndată ce va putea, se va duce la Petersburg ca „să devină critic şi să dea o nouă orientare, mai nobilă, criticii“. Totul însă numai pentru a face carieră. Aşa cum se schiţează în primul tom al Fraţilor Karamazov (singurul scris), viitorul personajului pare să împlinească „punct cu punct“ cele prezise de Ivan despre un Rakitin devenit peste ani proprietar de revistă şi de imobil în oraşul de pe malurile Nevei. Ca să izbutească însă să plece la Petersburg Rakitin are nevoie de bani şi de o anumită faimă. Îşi propune de aceea, pe de o parte (Katerina Ivanovna fiind ‚ocupată‘ de Ivan), s-o cucerească pe doamna Hohlakova, o văduvă bogată, despre „piciorușul bolnav“ al căreia, deşi disprețuieşte poezia şi pe Puşkin, compune un „Cîntec de leac“ (Hohlahova îl preferă însă pe Perhotin şi după ce asistă la o ceartă între cei doi rivali îi interzice lui Rakitin să-i mai calce pragul) ; pe de alta, să scrie un articol „cu tendinţă“ şi chiar de „nuanţă socialistă“ despre cazul Mitea Karamazov („«Era fatal să ajungă la crimă, mediul l-a nenorocit» şi aşa mai departe“) şi „să-şi facă astfel intrarea în literatură“ : vizitele sale la penitenciarul oraşului sînt deci vizite de documentare, în cursul cărora face însă şi filozofie cu deţinutul, discutînd cu el despre Dumnezeu (despre inexistenţa lui de fapt), despre chimie şi despre Claude Bernard şi exercitînd asupra lui o anumită influenţă în planul ideilor (În acelaşi plan, Rakitin îl influenţase, înainte de ivirea lui Aleoşa în viaţa precocelui copil, şi pe Kolea Krasotkin). La procesul lui Mitea, unde procurorul îl consideră „o figură importantă printre martorii“ audiaţi, profită de ocazie ca „să-şi expună opiniile“ ; tragedia din familia Karamazovilor, explică demagogic, culegînd chiar şi „cîteva aplauze“, seminaristul devenit liberal, „era o consecinţă firească a moravurilor învechite de pe vremea iobăgiei şi a haosului în care zace Rusia, lipsită de instituţiile cele mai necesare“. Îl compromite pe acuzat evocîndu-i „năzbîtiile“ de la „Metropol“ dar pînă la urmă este el însuşi compromis (fiind nevoit să părăsească sala „cam plouat“) de abilul Fetiukovici care îi divulgă jocul dublu şi îl obligă să admită că a primit 25 de ruble de la Gruşenka drept răsplată pentru că a mijlocit întîlnirea acesteia cu Aleoşa. După proces, încearcă „de vreo două ori“ să pătrundă la Mitea (probabil tot în vederea redactării acelui mare articol ce urma să-l lanseze ca publicist) dar fostul său elev şi (pînă la un punct) admirator nu mai vrea să-l vadă. Un „arivist, un ateu care a înşelat buna-credinţă a prea-sfinţiei sale“ (şi nu numai a acestuia), Rakitin este un personaj în „roşu şi negru“, culorile sthendaliene ale parvenitului care-şi pierde la Dostoievski, într-o altă perioadă istorică, măreţia şi eroismul, devenind prozaic şi meschin. ● „Neastîmpărat şi invidios din fire“, „îngîmfat peste măsură“ („avea o părere exagerată despre propriile sale aptitudini“ şi era „convins că odată şi odată trebuia să ajungă cumva un om mare“), foarte vanitos şi deci susceptibil şi vindicativ (respins de doamna Hohlakova, se răzbună pe aceasta într-o corespondenţă anonimă calomnioasă publicată de el în ziarul petersburghez Ecouri — aluzie la celebrul Golos), Rakitin are „un fond necinstit“ şi e „de un egoism feroce“ : „nu făcea decît ceea ce ştia că poate să-i aducă vreun folos“. Gruşenka îl numeşte „lacheu“ şi nu-i permite s-o tutuiască ; „e un porc“, declară hotărît Mitea Karamazov, pe care seminaristul îl tapează de bani pînă şi la închisoare dar care recunoaşte că altfel Rakitin „e deştept foc“. Într-adevăr, inteligenţa constituie principala calitate a personajului, singurul care reuşeşte să interpreteze corect „aiureala asta“, descifrînd semnificaţia gestului de nimeni aşteptat săvîrşit de Zosima în chilia lui la sfîrşitul reuniunii de familie „fără rost“ (îngenuncherea în faţa lui Mitea). Foarte pătrunzător, Rakitin este în roman unul din cei doi profeţi ai crimei : „Miroase urît la voi, pute !“, îi spune el, cu obişnuita lui sinceritate brutală folosită în discuţiile cu acesta, prietenului său Aleoşa, singurul care „ştia ce gîndeşte“ cu adevărat Mişa, care cunoştea „felul în care gîndea Rakitin“. Seminaristul e un materialist şi un ateu deghizat (personajul nu evoluează ci doar se dezvăluie în roman) : „şi el e tot un Bernard“, afirmă Mitea despre profesorul său de filozofie din închisoare într-o discuţie cu Aleoşa. „Nu pot să-ţi spun cît îl urăşte pe Dumnezeu Rakitin !“, adaugă Dmitri în aceeaşi discuţie. Acest duşman al divinităţii ascuns într-un „viitor teolog“ dobîndeşte în cîteva din episoadele romanului un aer aproape drăcesc. (De diavol Rakitin se leagă şi prin vocaţia lui de calomniator). Înainte şi după moartea lui Zosima acţionează în incinta mînăstirii ca

Scanned with OKEN Scanner

un agent conştient de incitare a spiritelor. Îl ‚vinde' pentru cîţiva arginţi, ca Iuda, pe Hristosul Aleoşa şi e bucuros să asiste la „căderea" prietenului său azvîrlit de el în braţele Gruşenkăi. Îmbrăţişarea doar fraternă care rezultă din întîlnirea dintre „hetairă" şi credinciosul clătinat pentru o clipă în credinţa lui îl face pe mijlocitorul înşelat în aşteptările sale josnice să se simtă, după plecarea de la Gruşenka, „săgetat de o durere ascuţită, ca şi cum cineva i-ar fi zgîndărit o rană proaspătă". Sensul înalt spiritual al relaţiilor ce se stabilesc între Gruşenka şi Aleoşa deşteaptă în Rakitin o ciudă de natură demonică. ● Rakitin este în Fraţii Karamazov pînă la un punct perechea lui Aleoşa care „ţinea din toată inima la el" şi de care se apropie prin vîrstă şi printr-o anumită prospeţime carcteristică ei. Cele două personaje au în comun şi alte elemente de caracter sau de situaţie: ambii fac dovada unei perspicacităţi prorocitoare, ambii părăsesc, într-un fel sau altul, mînăstirea. Prin liberalismul de nuanţă socialistă spre care se îndreaptă (e adevărat, doar mimîndu-l) Rakitin îl anticipează pe ipoteticul revoluţionar Aleoşa din al doilea tom, rămas nerealizat, al romanului. În primul tom, cel scris, drumurile celor doi tineri însă se despart şi prietenia lor se stinge. În intervalul celor două luni care separă primele trei Părţi de Partea a patra Rakitin îl evită pe Aleoşa pe care întîlnindu-l din întîmplare la Mitea, la închisoare, în duminica de la începutul lui noiembrie din ajunul procesului, abia dacă îl mai salută. Rakitin se roteşte în roman în jurul fiecăruia din fraţii Karamazov, fiind nu numai prietenul invidios al lui Aleoşa şi profesorul interesat al lui Mitea, ci şi rivalul şi dublul (un alt dublu vulgar, de teapa diavolului ce îl vizitează în noaptea de coşmar din ajunul procesului) lui Ivan, colegul său mai mare întru necredinţă. Conformîndu-se legii cuplurilor negative din opera lui Dostoievski, perechi de reptile încolăcite ce se întredevoră (Lujin-Svidrigailov, Lujin-Lebeziatnikov, Piotr Verhovenski-Liputin, Piotr Verhovenski-Stavroghin ş.a.), dispreţului superior afişat faţă de el de savantul absolvent al Universităţii din Moscova Ivan, seminaristul ambiţios dar de provincie îi răspunde, „plin de fiere", printr-o ură înverşunată pe care gelozia iscată de o eventuală competiţie pentru Katerina Ivanovna nu o poate singură justifica. Se schimonoseşte la faţă şi gura i se strîmbă cînd vorbeşte cu Aleoşa despre fratele lui mai mare: în romanele scriitorului rus ortodox ateii suportă ca pe o pedeapsă blestemul dezbinării; ei se urăsc între ei tot atît de mult cît îl urăsc împreună şi fiecare în parte pe Dumnezeu. Ecou al ideilor lui Ivan, Rakitin reia în naraţiune concluzia morală a acestuia, îngustînd-o însă în sensul arivismului pe care îl întruchipează: „Ce, nu ştiai?", ripostează el rîzînd lui Mitea; „un om inteligent (...) poate să facă orice, totul îi este îngaduit". Altădată, ce-i drept, polemizează cu Ivan, opunînd teoriei potrivit căreia „Dacă nu există nemurirea sufletului, înseamnă că nu există nici virtute, şi deci totul este permis" utopia nu mai puţin dostoievskiană (împărtăşită de altfel şi de Ivan) a unei umanităţi ce reuşeşte să găsească soluţia fericirii în afara ideii de Dumnezeu: „Omenirea nu se poate să nu găsească în sine puterea de a trăi în numele virtuţii, chiar fără să creadă în nemurirea sufletului! O va afla în dragostea pentru libertate, pentru egalitate, pentru fraternitate..." Convingerile personajului sînt însă superficiale şi schimbătoare. Deşi pare preocupat de aceleaşi întrebări care îi frămîntă pe Aleoşa şi Ivan, pe Rakitin de fapt „nu-l interesează decît cariera" (A. S. Dolinin). Se poate spune deci că viitorul parvenit Rakitin e deocamdată doar un „Rakitka" (cum îl minimalizează Gruşenka) nu numai din punct de vedere social ci şi ideologic, ca, şi prin, gîndire. ● Pentru acest personaj scriitorul a împrumutat o serie de date din biografia lui G.Z. Eliseev (1821—1891), fost seminarist în tinereţe, cînd a scris şi a publicat lucrări cu caracter religios; la începutul anilor '60 Eliseev rupe însă cu mediul bisericesc stabilindu-se la Petersburg, unde mai întîi colaborează iar apoi devine redactor la Iskra (1859—1873); de aici trece la celebrul Sovremenik (1847—1866) ajungînd popular în rîndurile intelectualităţii progresiste şi ale tineretului revoluţionar şi unul din conducătorii revistei.

RASKOLNIKOV, RODION ROMANOVICI, Crimă şi pedeapsă. Cel mai cunoscut personaj al lui Dostoievski, eroul celui mai citit, în cele mai diferite limbi, dintre romanele scriitorului (a inspirat, pe lîngă numeroase dramatizări şi pelicule cinematografice, două uverturi, cîteva opere, un balet, o scenă dramatică pentru soprană, clarinet şi orchestră...) E personajul pe care îl evocă în primul rînd în marele public numele prozatorului rus şi de care se leagă clişeul dostoievskianismului. Cariera literară neobişnuită a studentului criminal a primit încă de la început un puternic impuls din partea realităţii, care s-a grăbit parcă să confirme, printr-o stranie coincidenţă, adevărul artistic. La 12 ianuarie 1866, pe cînd se tipăreau — pentru revista Russki vestnik — primele capitole ale romanului, studentul A. M. Danilov a ucis şi a jefuit la Moscova pe ex-căpitanul cămătar Popov şi pe ser-

Scanned with OKEN Scanner

vitoarea acestuia, M. Nordman. În presa vremii Raskolnikov a fost deseori comparat cu Danilov, deşi crima ultimului (condamnat la 14 februarie 1867 la nouă ani muncă silnică) avea, după cum s-a dovedit în timpul procesului, un caracter cu mult mai elementar decît cea săvîrşită, din consideraţiuni mai ales teoretice, de personajul dostoievskian. La acest ecou al creaţiei în actualitatea imediată, prin care faptul divers răspunde prompt faptului literar, se referă cu evidentă satisfacţie, în scrisoarea adresată lui A. N. Maikov la 11/23 decembrie 1868 Dostoievski, polemizînd cu concepţia despre realism a altor scriitori contemporani: „Cu realismul lor — nu se poate explica a suta parte din faptele reale, petrecute cu adevărat. Pe cînd nouă, cu idealismul nostru, ni s-a întîmplat chiar să prorocim". Mai puţin ştiută e împrejurarea că Raskolnikov nu doar anticipează ci şi ‚copiază' o crimă. În ianuarie 1865, tot la Moscova, un modest vînzător de prăvălie (Приказчик) pe nume Gherasim Cistov, în vîrstă de 27 de ani, rascolnic, fiu de negustor, omorîse, urmărind s-o prade pe stăpîna casei, două femei bătrîne, bucătăreasa şi respectiv spălătoreasa familiei. Filmul asasinatului, săvîrşit între orele 7 şi 9 seara, cu toporul, fără împotrivirea victimelor găsite, în odăi diferite, prăbuşite în cîte-o baltă de sînge, printre lucruri împrăştiate şi abandonate de tîlhar seamănă uimitor cu cel al omorului comis de Raskolnikov. Crima personajului literar se intercalează între două crime reale, aproape similare, înfăptuite, simetric, în ianuarie 1865, respectiv în ianuarie 1866. Nu întîmplător descrierea omorului în roman e de o teribilă autenticitate: mirosul sîngelui adevărat pătrunde şi în literatură. ● Biografia lui Raskolnikov, spre deosebire de aceea a altor mari eroi dostoievskieni (Stavroghin, Versilov) este sumară şi fără taine. Născut şi crescut în provincie, orfan de tată şi lipsit nu numai de avere dar şi aproape de orice mijloace venise la Petesburg în urmă cu trei ani (acţiunea romanului se desfăşoară în vara lui 1865) ca să studieze dreptul şi să împlinească marile speranţe pe care mama şi sora lui (trăind la limita mizeriei şi rămase singure, fără apărare în depărtatul lor oraş din gubernia R. — Reazan) şi le puseseră în el. În copilărie crezuse în Dumnezeu dar la vîrsta de 15 ani firea lui se metamorfozase şi, ajuns „lunatic şi cu toane", fiul începuse s-o neliniştească pe mamă. La Petersburg, locuieşte în gazdă la Zarniţîna mai întîi în casa de lîngă Cinci Colţuri (a lui Harlamov sau a lui Buh), casă care într-o noapte ia foc şi din care eroul salvează, „punîndu-şi viaţa în primejdie", „doi copilaşi" (de această faptă a lui se va ţine seama la proces). După puţin timp însă se mută împreună cu Zarniţîna, cu a cărei fiică, Natalia Egorovna, defunctă în momentul debutului acţiunii, se logodise cu un an şi jumătate în urmă, în casa lui Schil din ulicioara S. (la Petersburg existau mai multe case cu acest nume: în una din ele a locuit chiar Dostoievski între anii 1847—1849, pînă la arestarea lui survenită în dimineaţa de 23 aprilie). La facultate (ca şi mai tîrziu la ocnă) Raskolnikov, necomunicativ şi mîndru, nu este iubit de tovarăşii săi în mijlocul cărora rămîne un izolat şi nu-şi face prieteni (prieten propriu-zis nu fusese nici măcar cu Razumihin, legătura lui cu trecutul perioadei studenţeşti, la care se va duce a doua zi după crimă). În ciuda acestei însingurări orgolioase ajutase (după cum se va dezvălui la proces) pe un coleg de facultate sărac şi bolnav de tuberculoză iar după moartea acestuia pe tatăl lui bătrîn şi de asemenea bolnav, pe care îl va înmormînta pe cheltuiala sa (tatăl şi fiul ajutaţi de Raskolnikov amintesc de tînărul şi bătrînul Pokrovski din Oameni sărmani). În iarna anului 1865 în care se petrece acţiunea romanului (ce demarează într-o după amiază „de început de iulie") eroul se mai descurca încă cu ajutorul meditaţiilor (şi desigur al modestelor sume de bani pe care, făcînd eroice sacrificii, mama i le trimitea din cînd în cînd din fundul provinciei). Pentru orice eventualitate păstra adresa unei cămătărese bătrîne, adresă pe care i-o dăduse camaradereşte, mutîndu-se de la Petersburg la Harkov, un student (Pokorev) spre a-i fi de folos „în cazul că ar vrea să amaneteze ceva". Apoi, în primăvară sau şi mai devreme (faptul s-ar fi petrecut cu „cîteva luni" sau cu „o jumătate de an" în urmă) Raskolnikov se retrage de la facultate. Cărţile şi caietele fostului student se acoperă de praf în mansarda mizeră în care unica sa îndeletnicire devine pe măsura scurgerii timpului gîndirea: „Altădată ziceai că te duci să dai lecţii la copii, da' acu de ce nu mai faci nimic? — îl apostrofează cu un amestec de impertinenţă şi duioşie Nastasia, slujnica gazdei. — Fac eu... — răspunse Raskolnikov cu asprime şi fără nici un fel de chef de vorbă. — Ce faci? — Muncesc. — Ce munceşti? — Gîndesc — rosti el serios după o scurtă tăcere. Nastasia se porni pe rîs". Personajul cu biografia simplă şi clară devine misterios şi existenţa lui pînă în acest moment previzibilă şi lineară intră într-un con de umbră abia acum, după abandonarea studiilor şi renunţarea la orice viaţă cît de cît organizată. Ca erou dostoievskian Raskolnikov se naşte în aceste şase luni, mai exact în ultima lună şi jumătate. Totul începuse în ziua de iunie sau de mai în care personajul se decide să facă în sfîrşit uz de adresa lăsată de Pokorev şi să se ducă la

Scanned with OKEN Scanner

cămătăreasa Aliona Ivanovna. De la prima lui vizită (cînd amanetează în schimbul a „două bumăşti" inelul dăruit ca amintire de sora sa Dunea) cămătăreasa stîrneşte în sufletul lui Raskolnikov „o puternică aversiune". Pleacă de la ea cu „germenul" unui gînd nedesluşit şi pe drum, la întoarcere, intră „într-un local de mîna a treia" ca să bea ceai. Aici surprinde acea fantastică discuţie (nu mai puţin fantastică decît convorbirea nocturnă a cîinilor cervanteşti, căci dacă e straniu să auzi patrupede vorbind cu glas omenesc nu e mai puţin straniu să-ţi asculţi, întîmplător, propriile gînduri, „exact aceleaşi gînduri", rostite de gura altuia) dintre „un student" şi „un tînăr ofiţer" care, după ce făcuseră o partidă de biliard se aşezaseră la o masă ca să bea şi ei ceai. Discuţia obiectivează şi explicitează ideea „ciudată, nebuloasă" cu care eroul ieşise de la cămătăreasă : „Cît de ciudat se împleteau aceste vorbe cu gîndurile lui !" Studentul cel volubil care se apucase să povestească tocmai despre Aliona Ivanovna şi care pretindea că ar ucide-o şi ar jefui-o pe bătrîna inutilă şi rea pentru ca punînd mîna pe averea ei „să slujească binelui omenirii şi cauzei comune", îşi rezumă în cele din urmă teoria printr-o concluzie ce i se pare „aproape o chestiune de aritmetică" : „O singură moarte (crimă, n.n.) şi, în schimb, sute de vieţi salvate — nu vezi, e aproape o chestiune de aritmetică !", i se adresează el interlocutorului său, ofiţerul. Acesta, scurt la vorbă, replică printr-o întrebare, somîndu-l pe prietenul său să declare dacă în realitate el ar fi sau nu în stare s-o omoare pe cămătăreasă. Şi cum studentul răspunde negativ, precizînd că vorbise doar „din punctul de vedere al dreptăţii", ofiţerul conchide că „atunci toată vorbăria e de prisos" şi propune să mai facă „o partidă". Studentul şi ofiţerul din local compun împreună un fel de dublu dedublat al lui Raskolnikov. Primul, vorbăreţ şi oarecum superficial, neimplicat prea adînc în ceea ce susţine, cu ceva, am spune noi, românii, caragialesc în el, aduce, într-o formă pur abstractă, ideea (şi justificarea) crimei, al doilea — convingerea dispreţuitoare că fără hotărîrea de a o pune în aplicare teoria nu are nici o valoare, rămîne un simplu „moft". Dacă studentul dezvoltă „germenele" gîndului preexistent în mintea eroului, ofiţerul face să vibreze, energic, struna voinţei, reprezintă imboldul spre faptă. După prima vizită la cămătăreasă şi după scena-oglindă din local Raskolnikov se închide în odaia lui (singur, sau cu diavolul : „ştiu că mă îndemna diavolul" — „pe cînd zăceam acolo, în întuneric", va recunoaşte mai tîrziu eroul, fără să mai rîdă, într-o discuţie cu Sonia Marmeladova) şi începe să clocească „asta" : „tot zac în ungherul meu şi mă gîndesc la... cai verzi pe pereţi". Mai întîi se mulţumise doar să viseze la crimă, ca la ceva imposibil de înfăptuit : „De atunci trecuse o lună, începuse să vadă lucrurile altfel", ne avertizează însă scriitorul, lăsînd să se înţeleagă că visurile cristalizaseră treptat grăuntele din care urma să rezulte acţiunea. Cu toate acestea, ziua „repetiţiei" (prima zi a acţiunii) îl găseşte pe erou încă nehotărît, pradă unor frămîntări hamletiene : „Am ajuns un palavragiu în luna asta din urmă", se mustră cu mînie şi sarcasm Raskolnikov. Asemenea prinţului danez el îşi reproşează că nu face nimic şi doar trăncăneşte şi tărăgănează. Primele monologuri ale personajului sînt „monologurile biciuitoare despre şovăiala şi neputinţa lui". Totuşi Raskolnikov nu este Hamlet şi, cu toate ezitările sale (asupra cărora vom reveni), el trece repede la faptă. Sîngele nu întîrzie să curgă în această operă a lui Dostoievski. La sfîrşitul primei (din cele şase) Părţi ale romanului crima este deja săvîrşită. Compoziţional — a arătat G. M. Fridlender — Crimă şi pedeapsă, în care acţiunea se termină practic la început, seamănă cu Oedip-rege şi cu Macbeth. A treia zi după „repetiţie" (cînd, după inelul surorii deja amanetat, amanetează ceasul de argint, unica moştenire părintească — înstrăinarea acestor obiecte-simbol semnificînd însingurarea tragică a omului care se pregăteşte să comită o crimă) eroul omoară cu toporul, premeditat, pe cămătăreasa Aliona Ivanovna şi apoi, din întîmplare, în chip „cu totul neprevăzut", „găsindu-se, dacă se poate spune astfel, în legitimă apărare" (Jacques Madaule), pe sora bătrînei, Lizaveta. „Raskolnikov — scria Strahov în 1867 — este un autentic om rus tocmai prin faptul că a mers pînă la capătul, pînă la extremitatea acelui drum pe care l-a dus mintea lui rătăcită. Această trăsătură a oamenilor ruşi, trăsătură a extraordinarei seriozităţi, am spune chiar religiozităţi cu care ei se dăruiesc ideilor lor, constituie cauza multora din nenorocirile noastre. Ne place să ne consacrăm total, fără concesii şi fără opriri la jumătatea drumului ; nu căutăm să ne înşelăm şi să ne păcălim pe noi înşine, şi de aceea nu suportăm tranzacţiile paşnice între gîndul nostru şi realitate. Se poate nădăjdui că această însuşire preţioasă, măreaţă a sufletului rus se va manifesta într-o zi în fapte şi caractere cu adevărat minunate. Deocamdată însă, în condiţiile confuziei morale dominînd în unele zone ale societăţii noastre, ale vidului domnind în altele, trăsătura noastră de a merge în toate pînă la capăt — într-un fel sau altul — alterează viaţa şi chiar îi nenoroceşte pe oameni". • „El — un ucigaş ! Oare este cu putinţă una ca asta ?", se întreabă, cutremurîndu-se de groază (dar şi de surpriză), Sonia, după ce Raskolnikov

Scanned with OKEN Scanner

îi dezvăluie numele celui care a omorît-o pe Lizaveta. Mirarea profundă a fetei, pe care teribila revelație o pune parcă în fața absurdului, este justificată, căci într-adevăr, eroul, exemplar uman de excepție, pare ultimul om capabil să săvîrșească o faptă atît de cumplită; „deosebit de frumos: înalt, cu trup subțire și mlădios", „cu ochi negri (s.n.) splendizi și părul blond (s.n.) închis", Raskolnikov este în același timp inteligent, instruit, talentat (în caietele la roman i se atribuia chiar și talent literar), fără îndoială unul din tinerii cei mai dotați ai generației sale. De o înaltă moralitate, cinstit, drept, mărinimos, pur, neînfricat, calitățile personajului se impun tuturor ca niște evidențe strălucitoare, ca fețele unui minunat briliant, sar în ochi chiar și acelora care nu ar vrea să le vadă. „Dumneata — un Schiller, dumneata — un idealist", exclamă incredul Svidrigailov, surprins și amuzat în stilul său caracteristic de a se purta de contradicțiile sufletești ale lui Raskolnikov. Că în acesta „este ceva nobil și generos" recunoaște și Porfiri Petrovici. Ca don Carlos din poemul dramatic cu același nume, studentul petersburghez, care are chiar vîrsta infantelui spaniol (cel mai elevat dintre prototipurile personajului dostoievskian), ar putea să afirme: „La douăzeci și trei de ani eu sînt / Curat." Raskolnikov e probabil cast. (În caietele la roman eroul întreținea legături intime cu o tînără fată cu nume molatic și tandru, Siasia, fiica Lizavetei. După apariția personajului Sonia, Siasia devine cunoștința acesteia, pentru a dispărea pînă la urmă cu totul din narațiune. Încercările unor critici — în speță V. I. Kirpotin — de a o substitui — pe baza textului eliminat de scriitor din capitolul IV al Părții a patra cu prilejul publicării romanului în revistă — pe Sonia Siasei în calitate de iubită a lui Raskolnikov au fost respinse de majoritatea cercetătorilor.) Marele paradox al personajului, criminal indiscutabil, e de a putea suporta o încărcătură umană superioară aceleia a multor eroi pozitivi de ieri și de azi. Iese mai ales la iveală, în contrast cu direcția principală a gîndirii și apoi și a faptelor eroului, resursele parcă nesfîrșite ale compasiunii și bunătatea lui activă. „Dumitale ți-e milă de mine? Da sau ba? Spune, îți este milă?" îl întreabă, chicotind cu o amărăciune provocatoare, Marmeladov care, înaintea ultimei părți, apoteotice, a marelui său monolog încercase să demonstreze, și pentru că era convins de acest lucru dar și ca o iscusită pregătire a finalului oratoric, că nimănui dintre oameni nu poate să-i fie milă de el. Marmeladov se înșeală însă. Da, tînărului său prieten (cum îl numește el pe Raskolnikov) îi este milă de el, după cum îi va fi milă de Katerina Ivanovna, de copiii acesteia și de Sonia, de mama și de sora lui, și după cum i-a fost milă de colegul său de facultate tuberculos și de tatăl acestuia ca și de cei „doi copilași" pe care i-a smuls din mijlocul flăcărilor. „Tema centrală a cărții este mila. Mila constituie eșecul lui Raskolnikov." (Colin Wilson). Înainte și după crimă Raskolnikov face mai multe fapte bune decît atîția oameni onorabili sau chiar virtuoși la un loc. Îl însoțește acasă pe Marmeladov care, deși acceptă cu entuziasm implacabila pedeapsă, tremură la gîndul că urmează să dea ochi cu Katerina Ivanovna (de a cărei privire se teme mai mult decît de judecata de apoi), organizează transportarea aceluiași Marmeladov accidentat mortal pe stradă de o trăsură, îi dă de două ori Katerinei Ivanovna toți banii pe care îi avea (fără aceștia soțul ei nu ar fi putut fi înmormîntat), se poartă cu prostituata Sonia de față cu mama și sora lui ca și cu o egală a lor, nu refuză să ia parte la praznicul pe care Katerina Ivanovna îl oferă după înmormîntarea lui Marmeladov... Deși obsedat de gîndul crimei și (după ce o comite) strivit de ea, eroul e de cîteva ori un filantrop foarte activ, preocupat de soarta unor ființe (în general femei) amenințate. În asemenea momente Raskolnikov regăsește spontan — din abisul solitudinii sale — sentimentul solidarității pozitive. El se aliază cu sergentul de stradă din parcul K. pentru a o salva pe tînăra fată deja sedusă și abandonată de poftele unui alt amator care o pîndea de cîtăva vreme de la o depărtare prudentă, cu Razumihin împotriva lui Lujin și Svidrigailov, cu Lebeziatnikov (în scena învinuirii Soniei) împotriva lui Lujin... În aceste intervale altruiste ideea crimei sau (după săvîrșirea ei) crima însăși sînt puse parcă între paranteze. Raskolnikov redevine și reacționează normal. Solidarizarea totală a cititorului cu el este în aceste situații pe deplin posibilă. Capacitatea de a iubi nu dispare cu totul la Raskolnikov, a cărui inimă se înmoaie și ai cărui ochi se umezesc în scenele cu Sonia sau cu mama, și tocmai iubirea, care nu poate fi definitiv înăbușită, încurcă socotelile criminalului: „O, dacă eram singur, dacă nimeni nu m-ar fi iubit și nici eu n-aș fi iubit pe nimeni (s.n.)! Atunci nimic nu s-ar fi întîmplat (s.a.)" (adică nimic ‚rău' în sensul eșecului crimei, a încercării de a o suporta). Dar cea mai completă dezvăluire a omenescului adînc îngropat în ființa eroului, o adevărată erupție ce scoate la lumină firea lui bună, o constituie visul din crîngurile de pe Petrovski Ostrov cu calul omorît de mujici. „Descrierea acestui vis a fost inspirată de amintiri autobiografice" — se arată în ed. acad., vol. 7, p. 368; „Mîrțoage tremurînd de slăbiciune, costelive, istovite Dostoievski a putut vedea în sat, la conacul

Scanned with OKEN Scanner

părinților, nu departe de Zaraisk". În caietele la roman scriitorul folosește comparația: „ca un cal năpăstuit, pe care l-am văzut în copilărie" și tot în materialele pregătitoare face aluzie la „Primul meu sentiment de jignire personală" și adaugă, laconic, „calul, Feldjäger-ul" căci atîta era de ajuns ca să-și noteze pentru uz propriu o amintire ce rămăsese dureros de proaspătă în sufletul lui Dostoievski care se referă aici la o întîmplare adevărată petrecută într-o stație de poștă pe cînd avea doar 15 ani, întîmplare descrisă pe larg în Jurnalul scriitorului (1876, ianuarie, cap. III). Autobiografic, visul poate fi însă și în raport cu cel care îl visează (deși în textul romanului nu există nici o indicație în acest sens). În orice caz, atîta vreme cît Raskolnikov se află pradă coșmarului, și un timp chiar și după ce se trezește, inima lui bate la unison cu inima copilului de șapte ani isterizat de insuportabilul spectacol al cruzimii și suferinței la care îi este dat să asiste neputincios. Un episod în multe privințe analog celui narat în visul lui Raskolnikov ne-a fost oferit, spre surprinderea noastră, de un fragment dintr-o scriere apocrifă coptă citat într-un cu totul alt context de Roderic Dunkerley în lucrarea Beyond the Gospels, 1957 (trad. fr. Le Christ, 1962): „S-a întîmplat că Domnul ieșind din oraș a mers împreună cu ucenicii săi în munți. Și au ajuns ei la un munte și drumul pe care mergeau era abrupt. Acolo au întîlnit un om cu un catîr de povară. Deoarece încărcătura era prea grea animalul se lăsase la pămînt și omul îl bătea pînă la sînge. Iisus s-a apropiat de el și i-a spus: Omule, de ce îți bați tu vita ta? Nu vezi că ea e prea slabă pentru această sarcină și nu știi tu că ea suferă? Însă omul răspunse zicînd: De ce te amesteci? Eu pot să o bat cît poftesc pentru că ea îmi aparține întrucît am cumpărat-o pe un preț bun. Întreabă-i pe cei ce sînt cu tine, căci ei mă cunosc și știu că e așa cum am spus. Iar cîțiva dintre ucenici au zis: Da, Doamne, el spune adevărul. Noi l-am văzut cumpărînd-o. Însă Domnul a zis: Nu o vedeți voi sîngerînd și nu o auziți gemînd și strigînd? Iar ei răspunseră: Nu, Doamne, noi nu o auzim gemînd și strigînd. Atunci Domnul se întristă și înălțînd glasul zise: Nenorocire vouă, care nu o auziți plîngîndu-se Creatorului ce este în ceruri, și cerînd îndurare. Dar de trei ori nenorocire aceluia de care ea se plînge și din pricina căruia ea strigă în suferința ei. Și a făcut el cîțiva pași și a atins cu mîna lui vita. Și deîndată ea s-a ridicat pe picioare și rănile ei erau vindecate. Și Iisus a spus omului: Mergi și nu o mai bate, ca să dobîndești și tu iertare"

Copilul din visul lui Raskolnikov, ca și Raskolnikov însuși, se dovedește cu mult mai receptiv la suferință în comparație cu ucenicii lui Iisus, surzi față de ea: el aude „gemînd și strigînd" calul chinuit în mod barbar de mujic. Visul cu calul martirizat, poate cea mai cutremurătoare pagină din literatura milei, măsoară monstruoasa dedublare a eroului, totodată copilul sărutînd în neștire botul animalului ucis și călăul acestuia, Mikolka (v. la acesta). Din somnul tortură, abisal și eliberator din Petrovski Ostrov Raskolnikov se trezește cu convingerea că fapta pe care se pregătește s-o comită „este peste puterile" sale. Are sentimentul — de imensă ușurare — că a renunțat la ea. ● „Lizaveta! Sonia! Sărmane făpturi blajine cu ochi blînzi... Cît de dragi îmi sînteți!", mărturisește Raskolnikov, care îngenunchind în fața Soniei îngenunchează „în fața întregii suferințe umane". Atitudinea lui Raskolnikov față de oameni este însă contradictorie și din acest punct de vedere el este un tipic erou romantic generos și în același timp trufaș și mizantrop. „Глубокое презрение к людям. Гордость". („Profund dispreț față de oameni. Mîndrie.") sună o caracterizare din Caiete. „O, eu nu pot să mă împac (s.a.) cu ei", glăsuiește în același loc eroul. Unica soluție ar fi — spune el — „de a domni asupra lor" („царить над ними"). Sentimentele lui Raskolnikov față de semeni nu devin mai bune în textul definitiv al romanului. „Ticălosul de om se obișnuiește cu toate!", e de părere Raskolnikov. Principalul defect al speței umane, crede el, e lașitatea: „Să facă un pas nou, să rostească ceva neobișnuit, de asta se tem ei mai tare..." Sînt „escroci" și „ticăloși": „exterminǎ milioane de oameni și încă socotesc asta drept o virtute". Nu se vor transforma niciodată („ți-ai pierde timpul încercînd acest lucru") și întotdeauna cine cutează mai mult „are dreptate în ochii lor", „ajunge la ei legiuitor". Tocmai ca să ajungă „legiuitor" peste omul definit (citat direct din imitațiile după Coran ale lui Pușkin — după cum a precizat D. D. Blagoi) ca „Тварь дрожащия" („făptură tremurătoare") Raskolnikov „cutează" la rîndul lui. Iritarea față de uman ia la eroul dostoievskian proporții swiftiene. Cînd Marmeladov se apropie și-i adresează primele cuvinte în scena din cîrciumă Raskolnikov simte cum se trezește în el „vechea senzație de enervare și dezgust" pe care și-o surprindea „de cîte ori un străin intra sau numai încerca să intre în vorbă cu el". Senzație veche și în același timp nouă, care se amplifică și se intensifică după crimă (cînd resimte însă la fel de dureros și drama izolării față de oameni) pînă la

Scanned with OKEN Scanner

violența unor manifestări de mizantropie gulliveriană: „O senzație nouă, de neînvins, îl stăpînea tot mai tare: era un fel de dezgust fără margini, aproape fizic, față de tot ce vedea, față de tot ce-l înconjura, o senzație stăruitoare, violentă, plină de ură. Îl dezgustau toți acei pe care îi întîlnea în cale, îl dezgustau chipurile lor, mersul, mișcările lor. Dacă cineva ar fi încercat să-i spună o vorbă l-ar fi scuipat, sau poate chiar l-ar fi mușcat..." Ură și dispreț față de oameni eroul resimte chiar și cînd e pe punctul de a se duce să se predea: „Uite-i cum mișună pe stradă încolo și încoace..." Tabloul e swiftian. După cum swiftiană e și pleasna de bici cu care un vizitiu îl gratulează pe visătorul Raskolnikov gata să nimerească, asemenea lui Marmeladov, sub roțile trăsurii. În Gulliver, după întoarcerea din Lilliput, eroul — o vreme încă în continuare robul vechii sale perspective de sus, de uriaș — luase obiceiul să-i atenționeze pe londonezi, pietoni sau în vehicole, să se ferească din calea lui. În schimbul acestor binevoitoare avertismente se alege însă cu ocări și lovituri de bici. ‚Uriașul' Raskolnikov se simte și el capabil să-i ‚strivească' pe oameni. „Люди-пигмеи, надо властвовать" („Oamenii sînt pigmei, trebuie să-i domini") — decide eroul în Caiete. Nu întîmplător, căutînd în ziare la „Palatul de Cristal" („o cîrciumă destul de mare și curată") relatări cu privire la crima pe care a comis-o, Raskolnikov dă tocmai peste anunțul despre „Bartola, Massimo-Ațeki..." Bartola, o fată de 21 de ani, și Massimo, un băiat de 26 formau o pereche de liliputani, pretinși descendenți ai vechilor locuitori ai Mexicului, aztecii. În 1865 (cînd se petrece acțiunea romanului) ei se aflau într-adevăr în turneu la Petersburg, unde au fost primiți de însăși familia imperială. „Pigmeii" îi sar literalmente în ochi eroului, care se împiedică aproape la fiecare pas de ei. Acest balans în atitudinea față de ceilalți (Raskolnikov, se poate spune, este un mizantrop altruist, un criminal filantrop) corespunde celor „două firi opuse" ale eroului. Într-o expunere aproape didactică, pe care o face mamei și surorii lui Rodia, un fel de lecție de anatomie a dedublării, Razumihin își explică astfel prietenul: „s-ar zice în adevăr că în el sînt două firi opuse care se manifestă pe rînd"; „mărinimos și bun", e alteori „rece", „aproape neomenos". „El nu iubește pe nimeni", se grăbește să conchidă Razumihin. ● „Principala taină din roman nu stă în crimă, ci în mobilul crimei" (Victor Șklovski). Același critic vorbește despre „o motivare dublă și chiar triplă a acțiunii" la Dostoievski. Cea mai simplă motivare, aceea care a fost îmbrățișată de unii dintre contemporanii scriitorului și care se impune de obicei la primele lecturi (în special juvenile) ale romanului o constituie sărăcia. Explicația crimei lui Raskolnikov se află „nu în creier, ci în buzunar", decretase de pildă Pisarev. Această motivare e introdusă în roman în chip indirect, prin înfățișarea condițiilor de viață mizere ale eroului (începînd cu odaia în care acesta locuiește). O altă motivare, legată de precedenta și prezentată ca atare (la modul direct) în roman se referă la situația materială precară a mamei și la intenția sorei lui Raskolnikov de a se sacrifica pentru el, contractînd o căsătorie din interes. O a treia motivare, legată de asemenea de celelalte două o reprezintă dorința de îmbogățire rapidă a eroului (Raskolnikov fiind, cum zice Jacques Catteau, nu „un thésauriseur mais un impatient du capital") cu scopul de a deveni nu numai salvatorul și sprijinul familiei sale ci și binefăcătorul omenirii. Crima ar avea deci (a treia motivare) un „țel măreț" prin care ar putea fi răscumpărată: „Я добром искуплю, погружусь в добро" („Mă voi răscumpăra făcînd bine. Mă voi cufunda în practicarea binelui"), promite Raskolnikov în caietele la roman. Pe bună dreptate I. F. Kariakin îi atribuie eroului, convins că săvîrșește crima cu un scop înalt, un „mecanism al autoînșelării". Crede însă cu adevărat, pînă la capăt Raskolnikov în motivările de mai sus? Mecanismul autoînșelării coexistă de fapt la el cu un mecanism al autodemascării, care funcționează deopotrivă în textul definitiv al romanului ca și în materialele pregătitoare. În acestea de pildă foamea este indicată ca o cauză „de rangul trei". În episodul celei de a doua vizite la Sonia (mărturisirea crimei, Partea a cincea, IV) eroul respinge argumentele fetei (propriile sale argumente parțiale) că a ucis pentru că era sărac și flămînd sau ca să-și ajute mama: „N-am fost chiar atît de flămînd... am vrut într-adevăr s-o ajut pe mama, dar... nici ăsta nu este tot adevărul..." „N-am ucis ca s-o ajut pe mama, astea sînt vorbe! N-am ucis ca, obținînd mijloace și putere, să ajung binefăcătorul omenirii. Nu pentru asta!". „Vai, nu-i asta, nu-i asta!", se încredințează și Sonia mai tîrziu. La sfîrșitul Părții a treia a romanului țelul „măreț" pentru care ar fi ucis este deja așezat lîngă un dinamitard „ha-ha": „o lună întreagă am necăjit mărinimoasa providență luînd-o ca martor că ceea ce vreau să întreprind nu este pentru mine, pentru satisfacerea plăcerilor mele personale, ci în vederea unui țel măreț — ha-ha!". Primele straturi-motivări nu sînt așadar pe deplin satisfăcătoare, ele nu exprimă „tot (s.n.) adevărul". O anumită parte de adevăr conțin totuși și nu pot fi de aceea cu totul ignorate. Sărăcia de exemplu constituie o con-

Scanned with OKEN Scanner

diție necesară a crimei, chiar dacă nu și suficientă. Să ne închipuim pentru o clipă că Raskolnikov ar fi fost bogat sau că s-ar fi pomenit peste noapte (despre familia Raskolnikov în Caiete se spune că era cunoscută de 200 de ani) cu o substanțială moștenire, ca Mîșkin. Ar mai fi comis el crima? Scrisoarea mamei, pe de altă parte, citită de Rodion într-un moment de reflux al intenției criminale după „repetiția" care-l umpluse de oroare, acționează ca un determinant al crimei. Isprăvind lectura ei și aflînd de pericolul prin care Dunea de-abia trecuse (Svidrigailov) și de pericolul care o pîndea (Lujin) personajul înțelege că „trebuia să facă ceva, și asta chiar îndată, pe loc". Gîndul estompat, la care părea să renunțe, revine în plină lumină, redevine actual. Nici motivările care îl înjosesc și îl înnegresc pe erou nu sînt însă mai adevărate decît cele menite să-i înnobileze fapta. Raskolnikov nu ucide nici pentru „satisfacerea plăcerilor (...) personale". Prin aceasta se deosebește el de altfel de Herman al lui Puşkin sau de Rastignac al lui Balzac, ambii doar arivişti. De la iluziile scuzei personajul dostoievskian trece la autocalomnie. Chiar în noaptea ce urmează omorului el se decide însă să arunce lucrurile furate din casa cămătăresei în canal, să renunțe la profitul crimei. Deci nu e adevărat nu numai că Raskolnikov a comis crima într-un scop nobil, umanitar, dar nici că el a făptuit-o ca să se îmbogățească pe sine, dintr-un scop egoist, josnic. Atunci pentru ce? Raskolnikov comite o crimă „rațională" la care ajunge la capătul unui raționament ce i se pare irefutabil, nu numai premeditată dar și meditată îndelung, după un model precis: „am vrut să fiu un Napoleon și de aceea am ucis". Fundamentarea teoretică a faptei sale eroul o schițase într-un articol redactat în urmă cu șase luni, după retragerea lui de la facultate, și încredințat spre publicare revistei „Cuvînt săptămînal". Porfiri Petrovici i-l semnalează autorului care nu avusese cunoștință de apariția lui, într-un „Cuvînt periodic" vechi de două luni (celălalt „Cuvînt" încetînd între timp să mai existe). Articolul (pe care în discuția cu anchetatorul Raskolnikov îl reia și-l explicitează) analizează „starea psihologică a criminalului în timp ce săvîrșește crima" și afirmă că „ucigașul se află totdeauna într-o stare morbidă cînd săvîrșește actul criminal". Pe de altă parte strecoară în final ideea — care îl interesează cu precădere pe Porfiri Petrovici — că oamenii se împart în obișnuiți (inferiori, simplu material uman) și neobișnuiți (superiori), „cei care au darul sau talentul de a spune în mediul lor un cuvînt nou" (jeu de mots ironic între „cuvînt nou" și „Cuvînt periodic", titlul publicației în care apare articolul). Ultimii ar avea dreptul în cazul că noul pe care îl promovează nu s-ar putea impune altfel, să încalce legile morale, să dispună după plac de viețile oamenilor „obișnuiți". După cum observă Razumihin (care asistă la discuție) „dezlegarea aceasta de a ucide, dată de conștiință" este ideea principală, și cea mai îngrozitoare, a teoriei lui Raskolnikov. Teorie pe care studentul din local o adusese mai aproape de actualitate (Licurgii, Solonii, Mahomeții, Napoleonii din articolul lui Raskolnikov sau din expunerea articolului de către Raskolnikov fiind înlocuiți în convorbirea dintre student și ofițer de acele „forțe tinere, pline de vlagă", „ce se prăpădesc de pomană, fără sprijin") și pe care o rezumase pînă la evidența unei probleme de aritmetică; teorie pe care apoi eroul romanului o întoarce neîncetat pe toate fețele: „cazuistica lui se ascuțise ca o limbă de brici și nu mai găsea în mintea lui obiecțiuni raționale", în așa fel încît „din punct de vedere moral socotea problema soluționată". Crima criminalului individualist Raskolnikov este totodată o ‚operă' colectivă, ‚opera' unei generații (a tinerei generații), la ea participînd într-un fel atît studentul Pokorev — cel care îi dăduse eroului adresa cămătăresei — cît și studentul și ofițerul din local. Raskolnikov e încredințat că are dreptul să sacrifice pe cel mai obișnuit dintre oamenii obișnuiți (cu atît mai mult cu cît acesta este pe deasupra și o vietate rea și dăunătoare, un păduche uman) și că acțiunea lui „nu era o crimă". Acest bloc de idei și de convingeri va rezista tuturor încercărilor, tragediei Marmeladovilor și creștinismului Soniei, lacrimilor mamei și ocnei. Pe punctul de a se duce să se predea (scena cu Dunea), refuză să recunoască în continuare că a săvîrșit o crimă și chiar cînd se duce să se predea o face cu sufletul „plin de îndoială și de revoltă". La ocnă, multă vreme se menține pe aceleași poziții: „nu găsea în trecutul lui nici o vină deosebită..." Doar în ultimele 2—3 pagini ale cărții (Epilog, II), criticat din puncte de vedere deosebite de unii exegeți, autorul se hotărăște să-i vină de hac acestui monolit, în care deschide, lovind parcă cu toiagul lui Moise, o fisură regeneratoare. Convins că un om superior, „neobișnuit" are dreptul să încalce legea morală lui Raskolnikov nu-i mai rămînea decît să afle dacă el este sau nu un astfel de om. Mobilul crimei este în roman (după cum spunea Șklovski) „o taină", dar o taină care se deschide și se dezleagă pînă la urmă. Raskolnikov omoară ca să se pună la încercare, ca să se autoverifice: „voiam să știu — îi mărturisește el Soniei — dacă sînt și eu un păduche ca ceilalți sau sînt un om în toată puterea cuvîntului. Dacă voi putea să trec peste unele piedici..."; vroia să știe dacă e „o făptură tremurătoare" sau

Scanned with OKEN Scanner

dacă — după cum spune — „am dreptul". Raskolnikov reprezintă „un caz modern care poartă pecetea timpurilor noastre", este — după cum arată Porfiri Petrovici — „o victimă a cărților, a teoriilor care circulă". El comite o crimă cerebrală. Nu trebuie să opunem însă în cazul lui în mod absolut rațiunea (sfetnica rea) naturii (sfetnica bună). Este adevărat că tot ceea ce ține de ‚firea' eroului se împotrivește în general din răsputeri evidenței aritmetice, crimei, iar după săvîrșirea ei o divulgă. „Realitatea și natura, domnul meu, nu trebuiesc nesocotite, sînt foarte importante, dau uneori peste cap calculele cele mai subtile!", îl avertizează cu perfidie Porfiri Petrovici pe un Raskolnikov deja convins de propria experiență de acest lucru. Nu e mai puțin adevărat însă că uneori, și anume chiar în clipele cele mai grele, natura însăși îl ajută pe criminal. În fața apartamentului cămătăresei, pe care venise s-o ucidă, Raskolnikov simte cum înăuntru, dincolo de ușă, bătrîna trage cu urechea și ezită să-i deschidă: „Dinadins, făcu o mișcare mai zgomotoasă, mormăi ceva ca să nu dea impresia că se ascunde; apoi mai sună o dată, fără grabă, fără nerăbdare, ca un om așezat. Mai tîrziu, cînd își aducea aminte de toate, această clipă îi rămăsese deosebit de limpede și viu întipărită în minte; niciodată nu și-a putut explica mai tîrziu de unde luase atîta viclenie, cu atît mai mult cu cît, din pricina emoției, mintea i se întuneca din cînd în cînd și aproape nu-și mai simțea trupul..." Mîndria, aroganța, orgoliul, dorința de putere, toate sentimente înnăscute și nu sădite de rațiune, de educție, avînd — toate — un rol atît de important în conceperea și executarea crimei, reprezintă de asemenea un aport al naturii. În scena cu Dunea din locuința lui, Svidrigailov expune la rîndul său teoria lui Raskolnikov insistînd asupra rolului pe care l-a jucat orgoliul: „Dar cel mai mare rol l-a jucat desigur orgoliul, mîndria și vanitatea"; „Mi se pare că și-a închipuit că este un om genial — adică a fost sigur de acest lucru un timp". Această trăsătură a caracterului eroului este foarte apăsat subliniată în Caiete, unde se vorbește de despotism, de mîndrie „nemărginită", „excesivă", „demonică", „diabolică", „satanică", de trufie „teribilă". Materialele pregătitoare sînt pline de asemenea caracterizări (din partea autorului) sau declarații (din partea personajului): „Мне власти надо" („Mie mi-e necesară puterea"); „Eu nu vreau să visez, ci să făptuiesc. Să făptuiesc cu mîinile mele". („Я сам делать хочу"); „Știu că doresc să domin"; „Ideea lui: să ia în stăpînire această societate (pe care o disprețuiește, n.n.)"; „Despotismul e trăsătura sa"; „Eu nu doresc binele (oamenilor, n.n.); eu nu sînt pentru a face bine, ci pentru putere" („Я не для добра, а для власти"); „Fericirea înseamnă putere" („Счасть есть власть") etc. Semnificativă e și „rugăciunea" lui Raskolnikov, după întoarcerea lui de la Marmeladovi (rugăciune rămasă în Caiete): „Doamne! Dacă acest atentat comis asupra unei bătrîne oarbe, proaste și nimănui trebuincioase constituie un păcat, chiar și după ce știi că l-am făptuit ca să mă înalț pe mine însumi, atunci pedepsește-mă. M-am judecat singur cu asprime, nu e înfumurare, ar fi ceva legitim. De ce m-ai înzestrat cu forță? Fără acești bani eu nu pot să trăiesc". Finalul „rugăciunii" ne amintește de cuvintele lui Victor Șklovski: „Conținutul operei, baza tuturor conflictelor este lupta pentru bani". Aceste trăsături ale lui Raskolnikov sînt puternic reliefate și în textul definitiv al romanului, unde „orgoliul lui sălbatic, extraordinar" este de pildă observat cu un obiectiv ochi profesional de medicul Zosimov. „Libertate și putere, mai ales putere! Putere asupra tuturor făpturilor acestora tremurînde, asupra întregului furnicar! ... Iată țelul!", proclamă eroul în discuția cu Sonia din scena primei lui vizite la ea. Marele orgoliu al personajului se face simțit chiar și atunci cînd, recunoscîndu-se învins, se pregătește să se predea autorităților: „Poate că ai să-mi mai auzi numele. N-am să vă fac de rușine, ai să vezi; am să dovedesc încă...", îi promite Raskolnikov Duniei la despărțire. Buna părere despre sine a eroului, justificată în parte de calitățile sale neobișnuite, se reflectă și în părerea altora despre el: „Caută să ajungi un soare (s.n.) și atunci are să te vadă toată lumea", îi recomandă cu o voce stranie, nouă, lipsită acum de orice prefăcătorie Porfiri Petrovici, care adaugă, se pare cu toată seriozitatea: „poate că el (Dumnezeu, n.n.) te păstrează pentru un scop anumit". Sentimentul și dorința puterii proprii eroului sînt sugerate și de numele pre-raskolnikovian pe care îl purtase acesta în „povestire" (Первая [краткая] редакция), anume Vasili. Or Vasili (Vasile) vine de la gr. Basileus, care înseamnă rege. ● Sărăcia, dorința de a-și ajuta mama (și de a împiedica sacrificiul surorii), visul de a face o strălucită carieră și de a fi apoi de folos societății și omenirii și mai ales teoria și orgoliul supraomului constituie deci motivările de diferite grade ale crimei, care (se poate spune) se produce însă din întîmplare. „Omorul se săvîrșește aproape întîmplător. «Eu singur nu m-am așteptat la asta»", mărturisește eroul în materialele pregătitoare. Oricum, se poate afirma cu certitudine că rațiunea și „aritmetica" nu au decis ele singure totul. Întîmplarea joacă un rol important (parcă anume spre a umili trufia minții care spul-

Scanned with OKEN Scanner

berase toate obiecţiile şi dăduse „soluţia") în toate etapele dramei lui Raskolnikov : în luarea hotărîrii de a ucide şi în comiterea omorului, în felul în care făptaşul reuşeşte să fugă de la locul crimei, în care suportă (sau mai bine zis nu suportă) fărădelegea şi în care este în cele din urmă descoperit şi ‚prins'. După „repetiţie" (cînd are sentimentul clar că ideea e „monstruoasă" şi că ceea ce vrea să facă e „o infamie, o ticăloşie, e mîrşav, mîrşav") şi mai ales după visul cu calul (care provoacă în sufletul eroului, ca şi în acela al cititorului de altfel, un diluviu al milei) Raskolnikov se simte pentru întîia oară în ultima lună eliberat, despovărat, are impresia că a renunţat definitiv la gîndul lui torturant, „visul acesta blestemat". Şi totuşi tocmai acum se va decide crima ! Hamleţii dostoievskieni, mici şi mari, ca să se poată hotărî, au obiceiul de a se ‚preface' (faţă de ei înşişi) că dau înapoi : aşa procedează Goliadkin pentru a intra în sala de bal unde se află Klara Olsufievna, aceeaşi tactică adoptă instinctiv, inconştient, Raskolnikov pentru a trece rubiconul de sînge al crimei. Întorcîndu-se spre casă după visul din Petrovski Ostrov eroul, deşi frînt de oboseală, face un ocol inexplicabil, fără nici un rost prin piaţa Sennaia unde, trecînd pe lîngă un grup format dintr-un tîrgoveţ, nevasta acestuia şi Lizaveta, află din ceea ce interceptează la început mecanic din discuţia lor că a doua zi la ora şapte seara (cînd Lizaveta urma să vină în vizită la cei doi cu care tocmai stătea de vorbă) cămătăreasa Aliona Ivanovna va fi singură în locuinţa ei. Ocolul ilogic, absurd prin piaţa Sennaia reprezintă laţul întîmplării din care personajul nu mai are scăpare. Raskolnikov se întoarce acasă „ca un condamnat la moarte" : „simţi deodată, cu întreaga-i fiinţă, că nu mai avea voinţă nici liber arbitru, că totul era deodată definitiv hotărît (s.n.)". În seara crimei întîmplarea îl ajută mai întîi să-şi procure (altfel decît plănuise) unealta ucigaşă (toporul din odăiţa portarului pentru moment absent) şi apoi, prins în capcană chiar la locul crimei de cei doi vizitatori neaşteptaţi care după ce sunaseră zadarnic la uşa apartamentului încearcă să o forţeze, să scape ca prin minune ascunzîndu-se în locuinţa goală de la etajul doi de unde zugravii ce lucrau în ea, luîndu-se în joacă la harţă, ieşiseră cu cîteva minute mai înainte ca din puşcă, urmărindu-se şi făcînd zgomot pe scări. În ziua crimei întîmplarea nu îi este însă mereu favorabilă eroului. Stors de puteri de hotărîrea implacabilă de a ucide, prăbuşit într-o toropeală din care se smulge cu greu, reţinut şi de căutarea unui alt topor (cel din bucătărie, pe care contase, fiind ‚blocat' de prezenţa, surprinzătoare doar pentru Raskolnikov, a Nastasiei), el se află de la început în întîrziere. La şapte şi zece minute era pe drum, în gangul imobilului în care locuia cămătăreasa intrînd chiar la şapte şi jumătate. Această întîrziere, datorată unor mici ghinioane, explică asasinarea neprevăzută de ucigaş a Lizavetei care, întorcîndu-se din scurta ei vizită, îl surprinde încă în casă pe erou : „cînd a bătut ceasul, totul s-a petrecut altfel decît a crezut, întîmplător (s.n.), pe neaşteptate". Sosirea la Petersburg la cîteva zile după crimă a mamei şi a surorii (a căror intimitate îi devine asasinului insuportabilă) şi apoi, pe urmele celor două femei, a lui Svidrigailov (care îi va afla taina) accelerează procesul de măcinare interioară a eroului. Coincidenţa de o stranie ironie a convocării la secţia de poliţie chiar a doua zi după crimă (pentru un motiv care nu avea nimic de-a face cu aceasta) provoacă sincopa suspectă a lui Raskolnikov, care leşină în braţele poliţiştilor în momentul cel mai nepotrivit ! De întîmplare se leagă şi prima confirmare mai serioasă a bănuielii îndreptate împotriva făptaşului de Porfiri Petrovici : „Pentru mine personal — mărturiseşte acesta —, totul a pornit de la o împrejurare cu totul întîmplătoare care a avut loc şi care ar fi putut să nu aibă loc" (prima vizită a eroului la anchetator). Mai tîrziu, analizîndu-şi trecutul, Raskolnikov va ajunge la convingerea că totul s-a petrecut „datorită unor influenţe şi coincidenţe ciudate şi misterioase". La ocnă are sentimentul de a fi fost „învins de destinul orb". Se poate oare descifra în jocul întîmplărilor un decret coerent, un sens ? Paul Evdokimov susţine că Raskolnikov cade în zona „legii de aramă a fatumului". Răsuflarea acestuia se simte într-adevăr în episodul din piaţa Sennaia, locul unde se decide crima. Întîlnirea cu Lizaveta şi cei doi tîrgoveţi — arată scriitorul — „rezolvase dintr-o dată toată problema şi lucra asupra lui (a viitorului asasin, n.n.) absolut mecanic : parcă l-ar fi împins de la spate o putere oarbă şi neînduplecată, de neînvins. Ca şi cum din nebăgare de seamă i s-ar fi prins poalele hainei într-o curea de transmisie şi acum îl trăgea şi pe el sub roata maşinii." ● Raskolnikov sperase că nu se va lăsa subjugat de acea stare morbidă proprie criminalului pe care o analizase în articolul său, „că va rămîne stăpîn de raţiunea şi pe voinţa lui în tot timpul acţiunii şi asta pentru simplul motiv că acţiunea lui «nu era o crimă»". Întors acasă din „acţiune" îşi pierde însă complet capul, nu se mai poate deloc concentra şi controla ; „distrat" şi „uituc" simte îngrozit cum „toate simţurile, pînă şi memoria, pînă şi simpla putinţă de a judeca îl trădează". Nu face ceea ce trebuia neapărat să facă în situaţia lui şi comite erori aproape absurde, lăsîndu-se de pildă învins de narcoza unui somn chinuit

Scanned with OKEN Scanner

mai înainte de a-şi fi luat cele mai elementare măsuri de siguranţă. E atît de incapabil să se stăpînească şi să se comporte cît de cît normal încît chiar în dimineaţa zilei de după crimă (cînd e convocat la secţia de poliţie fără să ştie pentru ce) deja doreşte ca totul să se termine mai repede ! După cum spune Victor Şklovski, „crima l-a strivit pe criminal". Imediat, fără să-l lase măcar să răsufle. Începe „pedeapsa"... De fapt însă pedeapsa e anterioară crimei : „Pedeapsa începe mai înainte ca fapta să fie comisă", arătase încă în 1867 (anul apariţiei în volum a romanului) N. D. Ahşarumov, un scriitor contemporan cu Dostoievski. Tot el a exprimat primul şi „ideea despre inseparabilitatea dintre «crimă» şi «pedeapsă» în roman" (ed. acad., vol. 7, p. 354). Naraţiunea debutează de altfel tocmai cu o scenă de „pedeapsă", cu autoincriminările biciuitoare ale eroului, care îşi impută slăbiciunea şi se îndoieşte că ar fi în stare să facă „asta". Semnificativ e modul în care îşi petrece Raskolnikov ziua crimei, pînă la săvîrşirea ei : pur şi simplu dormind !, paralizat de o senzaţie de epuizare fizică totală. După revolta subconştientului (visul cu calul), revolta biologicului deci ! Latura biologică, organismul, natura eroului vor continua să ‚protesteze' cu atît mai mult după crimă. Leşinul ‚imprudent' de la secţia de poliţie (stîrnind primele bănuieli împotriva lui) şi halucinaţia auditivă de o extraordinară acuitate a molestării gazdei (‚scenă' care prin brutalitatea ei bestială reprezintă o emanaţie a crimei) sînt două manifestări ale acestui protest. La sfîrşitul primei zile de după crimă Raskolnikov se îmbolnăveşte de-a binelea şi îşi pierde cunoştiinţa. ‚Supra-omul' nu rezistă decît 24 de ore faptei sale sîngeroase. ‚Slăbiciunea' eroului, imposibilitatea de a suporta crima explică acea nerăbdare a deznodămîntului care îl cuprinde pe vinovat, dorinţa de a isprăvi „totul". Chiar în ziua în care îşi revine, după 72 de ore de inconştienţă, „ştia" deja că „trebuie să isprăvească totul dintr-odată, chiar azi, chiar acum pentru că altfel nu se mai întoarce acasă fiindcă nu vrea să trăiască în acest fel (s.a.)". Pentru Raskolnikov crima ‚contează' în realitate cu mult mai mult decît îşi închipuise înainte de a o săvîrşi. Întreaga lui fiinţă, minus conştiinţa („Cugetul meu este liniştit") reacţionează neaşteptat de puternic după, şi la vărsarea de sînge. Tocmai de aceea personajul încearcă parcă să precipite lucrurile, să se vîre singur în gura lupului (joaca-provocare cu Zametov, căruia aproape îi mărturiseşte crima cu prilejul discuţiei de la „Palatul de Cristal"). Cu cîteva zile în urmă, la secţia de poliţie simţise imboldul de a-i spune întreg adevărul lui Nikodim Fomici. După boală, e de mai multe ori hotărît şi pe punctul de a se duce la secţie ca să mărturisească. Prima vizită la redutabilul Porfiri Petrovici o face din proprie iniţiativă. „Raskolnikov pare că face totul pentru a fi arestat" (Viktor Şklovski). Un alt mod de a mărturisi e fuga din ţară. Asemenea altor eroi dostoievskieni, şi Raskolnikov se gîndeşte să plece în America (prin Finlanda, după cum se precizează în Caiete). ‚Slăbiciunea' eroului se manifestă însă mai ales în aceea că tocmai el, dispreţuitorul de oameni, suferă cel mai mult acum, după crimă (e cea mai gravă consecinţă a ei) din pricina solitudinii. Se simte „scos din rîndurile oamenilor", despărţit „de toţi şi de toate", parcă (citîm din nou din Caiete) pe o „altă planetă". Sentimentul că s-a rupt definitiv nu numai de ceilalţi („Parcă îl învăluia o ceaţă şi-l despărţea de oameni, lăsîndu-l într-o singurătate apăsătoare, fără ieşire") dar şi de el însuşi, de trecutul său Raskolnikov îl încearcă pentru întîia oară la secţia de poliţie unde, după ce înţelege cu o imensă senzaţie de uşurare motivul (prea puţin îngrijorător în raport cu temerile sale) pentru care fusese convocat, cuprins de o volubilitate nervoasă, ajunge la... confesiuni sentimentale. Ca lovit de un fulger realizează însă dintr-odată nu numai inoportunitatea unor asemenea sinceităţi în locul în care se află dar şi absurditatea lor în situaţia în care el se găsea din punct de vedere moral, după crimă. În forme asemănătoare sentimentului revine în faţa lui Razumihin (prima vizită la acesta), cînd eroul îşi dă seama (deşi singur venise la prietenul său) că „nu era cîtuşi de puţin dispus să se întîlnească faţă în faţă cu nimeni, în toată lumea asta (s.n.)", cu prilejul reîntîlnirii — după o despărţire de aproape trei ani — cu mama şi sora lui, cînd, incapabil de a răspunde gesturilor lor de afecţiune, se lasă îmbrăţişat şi sărutat de ele ca un manechin, ca şi în alte împrejurări, dintre care se detaşează reveria de pe podul Nikolae. Personajul contemplă din acest punct, cu faţa întoarsă spre Neva, în direcţia palatului, „imensa panoramă cu adevărat superbă" din care se răsfrînge însă „un fel de frig inexplicabil", panoramă enigmatică pe care o privise de atîtea ori încercînd să o descifreze pe vremea cînd era student şi cînd obişnuia să se întoarcă de la facultate întotdeauna pe acest drum. Actul repetat al contemplării reînvie trecutul, cu toate „gîndurile şi problemele, temele şi impresiile de altă dată" dar acum trecutul se află „undeva departe la picioarele lui, într-un abis fără fund" : „Ai fi zis că-şi luase zborul în tării şi că toate se ştergeau din văzul lui (...) I se părea că în clipa aceea tăiase trecutul cu foarfeca despărţind propria lui existenţă de toţi şi de toate". Gestul cu care Raskolnikov, rezemat de parapetul po-

Scanned with OKEN Scanner

dului Nikolae, lasă apoi să cadă în apă moneda de 20 de copeici pe care tocmai o primise „în numele lui Hristos" de la o negustoreasă milostivă este simbolic. Eroul rupe toate firele care îl leagă de oameni. Căci solitudinea din pricina căreia el suferă îi este în acelaşi timp necesară: „Numele lui Raskolnikov — explică Paul Evdokimov — vine de la rascol = schismă, separare, izolare. Crima izolează, retranşează: «Lăsaţi-mă, lăsaţi-mă singur... orice s-ar întîmpla cu mine, chiar dacă voi pieri sau nu, eu vreau să rămîn singur...»". Experienţa nu i-a reuşit lui Raskolnikov: „Eu n-am ucis un om, am ucis un principiu! Da, principiul l-am ucis, dar de trecut peste obstacol n-am trecut, am rămas tot de partea astălaltă!". Printre oamenii din categoria „făpturilor tremurătoare" adică, al căror destin este să se supună („supune-te, «făptură tremurătoare»"). Eroul înţelege acum că acei pe care a încercat să-i imite şi cărora le „este permis orice" sînt „din alt aluat". El, în schimb, nu este decît „un păduche estetic", „un laş", „un nemernic, un cerşetor, un ticălos". Caracterizările aparţin chiar personajului care simte „cu dezgust cît de prăpădit, cît de slab este fiziceşte" şi îşi divulgă cu o voluptate ce aminteşte de omul din subterană „josnicia sufletului" şi „neputinţa". „O, n-am să i-o iert niciodată babei!", spune eroul cu necazul omului care se simte păcălit. Într-adevăr, „baba" s-a dovedit mai puternică decît se aştepta asasinul ei, de al cărui eşec rîde, indestructibilă suo lovituri, în vis. „Şi oare pe babă am ucis-o? M-am ucis pe mine! Acolo, pe loc, m-am ucis pe mine, pe veci!" Un „păduche estetic" e şi mai jalnic decît un păduche „normal". E drept, în unele clipe Raskolnikov mai speră că s-a „calomniat" şi vrea să creadă că i-au mai rămas destule forţe ca să continue lupta: „poate că mai sînt încă (s.a.) om şi nu un păduche şi m-am grăbit să mă condamn singur... Am să lupt încă (s.n.)". În episodul morţii lui Marmeladov asistăm chiar la un puternic reviriment în starea eroului, care pare să-şi recapete dintr-o dată încrederea în sine şi energia, la un fel de resurecţie a sa. Părăsind locuinţa defunctului, Raskolnikov se simte cuprins de o „senzaţie nouă, nemărginită", „senzaţia că este viu, că trăieşte şi simte cu putere": „Ceva asemănător cu ce ar simţi un condamnat la moarte căruia i se anunţă deodată graţierea". „Mîndria şi încrederea în sine creşteau cu fiecare clipă", „se petrecea o mare schimbare în el": „Acum urmează împărăţia raţiunii, a luminii şi... şi a voinţei şi a puterii... şi mai vedem noi! O să ne măsurăm puterile!", monologhează fericit, ca în extaz, personajul. „Trebuie să fiu tare, tare, fără putere nu poţi face nimic", repetă din nou cu înfrigurare Raskolnikov vechea lecţie. Nu e vorba în această scenă nici un moment de remuşcare. Eroul pare acum pur şi simplu convins că va putea supravieţui crimei, că îşi va învinge ‚slăbiciunea'. „Raskolnikov a prins curaj cînd a fost în locuinţa lui Marmeladov — e de părere Viktor Şklovski — pentru că aici crima făptuită de el părea să-şi aibă justificarea morală. În cadrul acestei familii a văzut oameni pe care viaţa i-a distrus, a văzut crima societăţii, care depăşeşte crima lui". Pe de altă parte, parcă tocmai moartea nenorocitului funcţionar dă prin ea însăşi un straniu imbold spre viaţă lui Raskolnikov, care ‚profită' de această moarte. S-ar zice că eroul îşi ‚însuşeşte' partea de viaţă netrăită a lui Marmeladov, că îi soarbe ca un vampir sîngele: „morţii cu morţii şi viii cu viii", îi spune Raskolnikov Soniei cu o brutalitate voioasă. Resurecţia lui Raskolnikov e o falsă resurecţie, o resurecţie demonică. Aceste accese de încredere în vocaţia sa napoleoniană sînt trecătoare. Iluzia supraomului este mereu risipită de noi dovezi de ‚slăbiciune'. Împotriva acesteia eroul continuă totuşi să lupte cu înverşunare (ca şi împotriva lui Porfiri, duşmanul din afară) deoarece nu încetează să creadă o clipă în justeţea teoriei sale, înainte şi după crimă, înainte de a se preda şi (multă vreme) după aceea (În acest sens se poate afirma nu numai că pedeapsa este anterioară crimei, ci şi crima crimei propriu-zise). „Арифметика справедлива, а я мягок" („Aritmetica are dreptate, numai că eu sînt moale"), declară eroul în materialele pregătitoare, adăugînd că e incapabil să-şi asume „suferinţe byroniene". „Şi eu am îndrăznit să am încredere în mine, să visez lucruri mari", exclamă cu amară indignare personajul în textul definitiv al romanului. La capătul a zece zile de cumplită sfîşiere lăuntrică Raskolnikov înţelege că nu poate suporta o crimă de care totuşi nu se căieşte, şi se denunţă. Ca şi mîrţoaga din vis biciuită pînă la sînge de Mikolka, eroul nu se dovedeşte în stare, cu toate eforturile disperate pe care le face, să ducă o povară cu mult peste puterile lui; „ca un cal istovit de fugă", spune undeva autorul despre eroul său, şi comparaţia sugerează nu numai imensa oboseală a personajului ci şi postura lui (în acelaşi timp) de victimă. De victimă a propriilor sale idei, a influenţelor şi modelelor pe care le acceptă. Raţiunea joacă în cazul lui Raskolnikov rolul lui Mikolka din vis, şi biciul ei e la fel de aprig. Deşi se luptă cu propria lui ‚slăbiciune', cu dezorientarea şi vulnerabilitatea sa (şi nicidecum cu remuşcările!), deşi încearcă să-şi impună sie însuşi crima în aşa fel încît întreaga lui fiinţă s-o accepte necondiţionat, eroul ne impresionează prin cantitatea de suferinţă pe care o implică lupta sa. Primind crucea de

Scanned with OKEN Scanner

la Sonia (la propriu şi la figurat) Raskolnikov ricanează : „Asta înseamnă că-mi iau crucea, he-he ! Ca şi cum n-aş fi suferit pînă acum (s.n.) !“. „Multe a pătimit“, afirmă referindu-se la Raskolnikov şi dublul său Svidrigailov. Întruchipare a dorinţei de putere, eroul are parte doar de o Golgotă, reprezintă crucificarea pseudosupraomului. „Ucigaşul este o victimă a cărţilor (s.n.), a teoriilor care circulă“, presupune Porfiri Petrovici într-o discuţie cu însuşi Raskolnikov. Expresia subliniată îl evocă imediat pe Don Quijote, prima şi cea mai celebră „victimă a cărţilor“. Cele două personaje au mai mult decît un singur lucru în comun. Şi unul şi celălalt îmbrăţişează o mare iluzie, a cavalerului exemplar, perfect, respectiv a supraomului. Ca şi Don Quijote, Raskolnikov se ia drept altceva decît este, drept altcineva. Şi unul şi celălalt sînt nişte rătăcitori, personaje prin excelenţă ambulatoare (primul colindă Spania, al doilea bate străzile şi împrejurimile Petersburgului) şi nişte rătăciţi, nişte excentrici care se abat de la drumul drept, de la ceea ce este considerat îndeobşte normal. Şi unul şi celălalt zac o vreme claustraţi în micile lor locuinţe înainte de a porni la acţiune şi de a trece la faptă. Şi unul şi celălalt sînt oameni superiori, inteligenţi şi cultivaţi, generoşi şi buni, de o înaltă moralitate, şi unul şi celălalt vin în ajutorul celor nevoiaşi şi îşi propun să ajungă „binefăcătorul omenirii“. Şi unul şi celălalt imită un model sau modele. În viaţa fiecăruia din ei există o femeie-soare, care îşi depăşeşte cu mult condiţia socială şi care le determină destinul. În viaţa fiecăruia din ei survine un tîrziu moment de dezmeticire, de trezire (constituind finalurile celor două cărţi) : în ajunul morţii pentru cel dintîi, în „casa morţilor“ (la ocnă) pentru al doilea... Dar cea mai donquijotească latură a personajului dostoievskian o constituie surprinzătoarea lui înclinaţie de a confunda realul şi irealul, de a trăi (cu ochii închişi sau deschişi) în vis. Ce-i drept, Raskolnikov nu prelucrează, nu transfigurează datele realităţii aşa cum procedează Don Quijote, care transformă cotidianul cel mai banal în elegantă pagină de ficţiune ; onirismul, caracterul lunatic, capacitatea de a se sustrage cu uşurinţă celei mai apăsătoare realităţi înconjurătoare nu sînt însă mai puţin evidente în structura eroului lui Dostoievski. „Ian te uită la el cum mai doarme !“ — strigă revoltată Nastasia, servitoarea gazdei lui Raskolnikov —, „doarme şi iar doarme !“. Şi visează ! Eroul nu se mulţumeşte însă să lenevească (după cum i se pare Nastasiei) numai în bîrlogul său, el „doarme“ şi pe stradă : „Ca întotdeauna cînd rămînea singur, după douăzeci de paşi se cufundă într-o adîncă visare“. A se întoarce în mansarda lui cu sacul (ca să spunem astfel) gol, fără absolut nici o impresie conştientă despre spaţiul pe care îl străbătuse ca un orb este un fapt obişnuit în viaţa lui Raskolnikov : „umblase vreo şase ceasuri, dar pe unde fusese şi pe ce drum se înapoiase — nu ştia“. E atît de distrat încît ca să se dezmeticească trebuie — cum chiar procedează un vizitiu pe podul Nikolae — lovit cu biciul. Visător sedentar şi ambulator (performanţa de citadin somnambul a eroului o constituie cele două-trei zile de rătăcire confuză prin împrejurimile Petersburgului ce preced marea lui hotărîre de a se denunţa) Raskolnikov trăieşte atît de mult între realitate şi irealitate încît ajunge să nu le mai poată deosebi. El comite de-a lungul romanului numeroase erori de ‚lectură‘, ‚citind‘ irealitate acolo unde trebuia să ‚citească‘ realitate, şi invers. „Mi se pare (s.n.) că nu aiurez — se gîndea el (Raskolnikov, n.n.) — totul pare (s.n.) să fie real....“. În împrejurarea la care se referă această frază (luarea, ca să spunem astfel, cu asalt a locuinţei lui Raskolnikov, bolnav, de către prietenul său Razumihin clocotind de energie şi altruism) ceea ce pare real este chiar real. În alte pasaje ale cărţii însă ceea ce este dat ca real pare vis şi ceea ce este dat ca vis pare ceva real. La prima sa apariţie directă în roman Svidrigailov pare eroului o prelungire a coşmarului din care abia izbutise să se smulgă : „Visul parcă tot mai continua“. Discuţia reală din local dintre student şi ofiţer pare o materializare a subconştientului eroului ; cele două personaje par să iasă din cutia craniană a lui Raskolnikov anume ca să-şi execute rolul şi apoi să dispară pentru totdeauna. Tîrgoveţul care pare să cunoască taina lui Raskolnikov şi care îl acuză pe acesta fără nici un echivoc că a ucis poate fi interpretat (şi cititorul se lasă adeseori păcălit de acest pasaj-cursă al romanului) ca o halucinaţie a eroului. Pe de altă parte, coşmarul, visul sînt aidoma realităţii. Tîrgoveţul reapare apoi într-un vis al lui Raskolnikov şi cele două întîmplări cu el, cea reală şi cea onirică, seamănă ca două picături de apă, sînt foarte greu de deosebit. Coşmarul cu calul — ne-o spune chiar scriitorul — este dintre acelea ce „par grozav de reale“, „extraordinar de precise şi de vii“. Halucinaţia auditivă a molestării gazdei de către Ilia Petrovici scoate din apartamente, într-o scenă de neuitat, deşi doar auzită, de o uluitoare acuitate a concretului, pe toţi locatarii imobilului, individ cu individ şi grup cu grup. Raskolnikov trăieşte atît de mult în irealitate încît la un moment dat se întreabă chiar dacă nu cumva întreaga lui viaţă din ultimele zile nu este şi ea un coşmar : „poate că tot ce s-a întîmplat în ultimele zile nu s-a întîmplat decît în închipuirea mea“. Însăşi crima devine incertă. Ambiguitatea vis-realitate corespunde în ro-

Scanned with OKEN Scanner

man debusolării generale a eroului şi i-o accentuează. O altă ‚sarcină' a ei e de a umili încă o dată raţiunea : omul „aritmeticii" irefutabile şi al „cazuisticii" tăioase ca o lamă de brici se află de-a lungul unei bune părţi a timpului său romanesc în delir ! Nici măcar vărsarea de sînge nu-l trezeşte cu totul pe Raskolnikov din „toropeala" lui : omorul „logic" e comis la întîmplare şi ca în vis. ● Familia de prototipuri reale şi literare, numite şi nenumite, a eroului este deosebit de numeroasă şi de puternică. Numiţi în textul definitiv al romanului sînt Napoleon, Mahomed, unii eroi schillerieni ; nenumiţi : Hermann din Dama de pică de Puşkin, Boris Godunov, falsul Dmitri, Rastignac, P. F. Lacenaire. Ultimul (1800—1836) e un prototip real evocat chiar în ziarul fraţilor Dostoievski Vremia care în 1861 luase iniţiativa publicării unor materiale referitoare la unele procese celebre din Franţa perioadei 1830—1850. Afacerea Lacenaire din anii 1830 a atras în mod deosebit atenţia scriitorului desigur în primul rînd pentru motivul, ce constituia o noutate în epoca aceea, că atît înainte cît şi după proces criminalul (condamnat la moarte în 1835) a încercat să-şi justifice crima cu argumente de ordin social şi moral. În memorii şi chiar versuri (unele prelucrate de susţinătorii săi, altele de-a dreptul apocrife) el s-a înfăţişat ca o victimă a societăţii împotriva nedreptăţilor căreia a înţeles să riposteze („Am hotărît să devin flagelul societăţii"), ca un ucigaş raţional care a luat drumul crimei sub influenţa ideilor despre răzbunarea individuală vizînd orînduirea socială a timpului, idei sugerate chipurile de revoluţionari şi de socialiştii utopici (Tot în Vremia, în 1863, apare şi articolul lui V. Popov (Crimă şi pedeapsă [schiţe din istoria dreptului penal], care împreună cu tratatul din 1764 Dei delitti e delle pene al lui Beccaria, i-a inspirat probabil scriitorului titlul romanului său). În literatura critică ce i-a fost consacrată Raskolnikov a fost apropiat de Hamlet, Faust, Franz Moor, de răzvrătiţii byronieni (Corsarul, Lara, Manfred), de eroul hoffmannian Medar (Elixirul Diavolului). Anumite trăsături îl leagă apoi de un întreg grup de personaje puşkiniene, din care mai citãm, pe lîngă deja amintiţii Hermann („o figură cu totul romantică : are profilul lui Napoleon şi sufletul lui Mefisto") şi Boris Godunov, pe Evgheni (din Cavalerul de aramă), Silvio (din Împuşcătura), Salieri (din Mozart şi Salieri). În Evgheni Oneghin (cap. 2, XIV), Puşkin, care în 1821 compusese o odă intitulată chiar Napoleon, scrie aceste cuvinte prevestitoare : „Мы все глядим в Наполеоны; / Двуногих тварей миллионы / для нас орудие одно" („Sîntem cu toţi Napoleoni ! / Bipezii — chiar şi-un milion — / Sînt pentru noi unealtă vie !"). Cu eroii lui Lermontov, şi în special cu Peciorin, Raskolnikov se înrudeşte prin „motivul autoexperimentului psihologic" (ed. acad., vol. 7, p. 343). Există similitudini şi cu Ceartkov din nuvela Portretul de Gogol. Paralela cu Jean Sbogar, brigand romantic şi răzvrătit individualist, din romanul cu acelaşi nume al lui Ch. Nodier (1818) este schiţată chiar de Dostoievski în caietele la roman. Julien Sorel şi Rastignac se alătură lui Hermann în galeria prototipurilor de arivişti bonapartieni. Spre deosebire de aceştia însă, Raskolnikov e dezinteresat şi ceea ce îl preocupă în primul rînd e nu să parvină ci să întemeieze un fel de nouă religie, ca Mahomed (ed. acad., vol. 7, p. 345). Romanele Eugene Aram (1832) de E. Bulwer-Lytton (în care sărăcia şi visul unei mari descoperiri ştiinţifice îl împing pe un tînăr savant la crimă) şi Marry Barton (1848) de E. Gaskell (mai ales prin partea care evocă chinurile criminalului) pot servi de asemenea ca termene de comparaţie. Ultima zi a unui condamnat la moarte (1829) şi Mizerabilii (1862) lui Victor Hugo au fost deseori invocate în legătură cu Raskolnikov, cu romanul Crimă şi pedeapsă şi în general cu creaţia lui Dostoievski. Încă în 1922, M. P. Alexeev, într-o contribuţie intitulată F. M. Dostoievski şi cartea lui De Quincey a atras atenţia asupra asemănărilor care există între articolul lui Raskolnikov şi tratatul despre omor al scriitorului englez. Frapează chiar la o simplă lectură neprevenită a post scriptum-ului respectivului tratat similitudinea care există în ce priveşte unele amănunte tehnice şi de conjunctură între crima lui Raskolnikov şi cele săvîrşite în 1812 la Londra de John Williams (pardesiul care ascunde unealta sau uneltele ucigaşe, clopoţelul de la uşa locuinţei victimelor, situaţia teribilă, de faţă în faţă în care se află despărţite numai de o uşă persoane din afară, posibilul martor şi criminalul, lipsa de prevedere şi neglijenţele de neimaginat ale acestuia, prada neînsemnată cu care se alege, spectacolul ţestelor sfărîmate etc.). În sfîrşit, Raskolnikov — „un inteligent şi talentat dar foarte sărac student, obsedat de problemele vieţii sociale contemporane şi ridicîndu-se cu toată fiinţa împotriva nedreptăţilor ei" (ed. acad., vol. 7, p. 336) — se înrudeşte şi cu acei eroi pe care îi înfăţişa literatura democrată a anilor '60 (literatură cu care în acelaşi timp Dostoievski polemizează). Fantastica discuţie dintre Rastignac şi Bianchon din Père Goriot despre îndepărtatul mandarin bogat care ar putea fi suprimat şi moştenit printr-o simplă acceptare a morţii lui de către beneficiar constituie (în Crimă şi pedeapsă) un fel de ‚model' al discuţiei din local dintre student şi ofiţer şi prin filtrul

Scanned with OKEN Scanner

acesteia din urmă un alt izvor al teoriei lui Raskolnikov. Care își află o a treia sursă — după cum au arătat specialiștii — în Viața lui Iuliu Cezar, operă apologetică semnată de Napoleon al III-lea și apărută în martie 1865. În prefața lucrării, împăratul francez, pornind de la concepția lui Carlyle și a altor gînditori romantici (pe care a vulgarizat-o însă) susține teza despre dreptul „personalității puternice" de a încălca normele morale obligatorii pentru ceilalți, oamenii obișnuiți. Acest text al lui Louis Napoleon a devenit imediat cunoscut publicului rus, stîrnind numeroase discuții și polemici. În ce privește rădăcinile personajului Raskolnikov în chiar opera lui Dostoievski ele cuprind povestirile de tinerețe Domnul Proharcin (unde tema napoleoniană este atinsă pentru prima oară) și Gazda (cu visătorul Ordînov și cu plimbările lui singuratice prin Petersburg), Amintiri din Casa morților (cu interesul ce se arată în ele psihologiei criminalului), Însemnări de iarnă despre impresii de vară (evocînd contrastele sociale sumbre ale Londrei contemporane și inaugurînd tema anticapitalistă în opera scriitorului) și Însemnări din subterană, narațiunea ‚vecină' romanului, apărută în 1864. „Tragedia gînditorului și a eroului individualist, satisfacția orgolioasă pe care o resimte în legătură cu «ideea» sa și înfrîngerea pe care o suferă în fața unei ființe ce reprezintă «viața adevărată»" („ca întruchipare a căreia în Însemnări... apare chiar antecesoarea directă a Soniei Marmeladova") amintesc de și îl prefigurează pe Raskolnikov (ed. acad., vol. 7, p. 308). Însemnări din subterană constituie un fel de „prolegomene" filozofice la romanul Crimă și pedeapsă (A. S. Dolinin). Pare să existe, într-adevăr, o coordonare între cele două opere. Căci în vreme ce omul din subterană încearcă să demonstreze teoretic inconsistența și eșecul rațiunii, Raskolnikov o compromite prin acțiune. Spre deosebire însă de eroul Însemnărilor, dușman declarat al lui $2\times2=4$, eroul romanului crede orbește în „aritmetică" (O scenă din Crimă și pedeapsă — a primei vizite a lui Raskolnikov la Sonia, Partea a patra, IV — amintește îndeaproape de povestirea din 1864 prin cruzimea morală tipic subterană a oaspetelui față de prostituata silită, ca și colega ei Liza, să privească viitorul sumbru ce îi așteaptă, pe ea și pe copiii Katerinei Ivanovna). ● Fostul student Raskolnikov cade la examenul de supra-om. Din propria sa vină, după cum apreciază chiar el: „eu am dat greș de la primul pas, și de aceea (s.n.) sînt un ticălos!". E „un ticălos" deci nu pentru că a ucis, ci pentru că nu a putut să-și suporte crima. După cum arată I. F. Kariakin, Raskolnikov „doar și-a recunoscut crima, dar nu s-a căit din pricina ei": „Признание вместо раскаяния" („Mărturisire în loc de căință"). Din materialele pregătitoare, care conțin stăruitoare referiri la un episod al incendiului rezultă că scriitorul s-a gîndit să-și salveze personajul (să-l aducă la căință) printr-o mare faptă eroică și umană (purificarea prin foc!). În textul definitiv al romanului episodul incendiului devine cu totul... episodic și în plus este mutat în trecut (în intervalul primelor luni de după sosirea lui Raskolnikov la Petersburg, deci în urmă cu aproape trei ani față de prezentul acțiunii). Caietele arată însă că autorul a avut la un moment dat și intenția exact contrară, aceea de a-și lăsa eroul să piară. Mai multe însemnări afirmă că Raskolnikov vroise să se împuște. Spre deosebire însă de dublul său Svidrigailov, el nu va apăsa pe trăgaci. Se opune acestei soluții marea vitalitate a personajului, a eroului dostoievskian în general, a lui Arkadi Dolgoruki, a lui Versilov, a Karamazovilor. „Eu cred numai că mai ai mult de trăit", îi spune Porfiri Petrovici lui Raskolnikov (o frază asemănătoare — de fapt un fel de urare — îi va adresa și Kraft Adolescentului); „prea vrea să trăiască", opinează, cu o dezaprobare ușor de înțeles la el, Svidrigailov. Enorma dorință de a trăi a omului dostoievskian, dorință față de care Raskolnikov manifestă înțelegere, îi este caracteristică și lui: „Numai să trăiești, să trăiești, să trăiești! Oricum ar fi viața — dar să trăiești!... Cît adevăr e în asta. Doamne, cît adevăr! Cît de ticălos e omul! Dar și mai ticălos este acela care pentru asta îl numește ticălos!" În textul definitiv al romanului ideea sinuciderii îl vizitează chiar în noaptea în care Svidrigailov se împușcă: „dar... nu m-am putut hotărî", îi mărturisește el a doua zi Duniei. Nu de teamă (deși personajul are, ca și Svidrigailov, repulsia umidului, fobia acvaticului) ci din mîndrie, dintr-un prisos de forțe vitale. În cele din urmă scriitorul și eroul aleg calea de mijloc: încadrat de dublul său bun („Соня — надежда, самая неосуществимая — nerealizabilă) și dublul său rău („Свидригайлов — отчаяние (disperare) самое циническое" — ambele definiții scoase din Caiete), împreună cu care („El s-a legat cu patimă de ei amîndoi") formează principala troică a romanului, Raskolnikov decide să se predea, deși continuă să nu simtă nici o remușcare. Chiar la ocnă, cugetul lui rămîne o vreme perfect liniștit, încremenit în vechile lui convingeri: „nu-și găsea în trecutul lui nici o vină deosebită, nu-și imputa decît că a dat greș (s.a.)". Ocnașii îl detestă pe „boierul" ateu, într-o zi unul din ei e cît pe-aci să-l omoare. O pră-

Scanned with OKEN Scanner

pastie (la care scriitorul s-a referit în Amintiri din Casa morților) îi desparte pe deținuți de Raskolnikov, deși acesta, spre deosebire de „polonezi", de „un fost ofițer" și de „doi seminariști" (ultimii trei — ruși) nu disprețuiește poporul. Apoi se produce transformarea. Atît de tîrziu, încît unii interpreți consideră că ea survine într-un mod convențional, după adevăratul sfîrșit al romanului. Finalul epilogului a suscitat de-a lungul vremii multe discuții. Este posibilă o asemenea transformare ? Ce a determinat-o ? Că ocna poate schimba convingerile unui om o dovedește chiar exemplul lui Dostoievski. În cazul lui Raskolnikov, pe lîngă prezența discretă dar hotărîtoare a Soniei, un rol însemnat l-a jucat probabil contactul nemijlocit cu oameni pe care fărădelegile nu i-au clintit din credințele lor morale și religioase. Adevărați monștri, unii dintre ei, prin faptele lor (o știm din cartea despre „Casa morților") ocnașii își păstrează cu toate acestea concepția tradițională despre bine și rău. Confuză le este, lor, doar viața, nu mintea și inima. Tragedia lui Raskolnikov însă își are sursele tocmai în rațiune și voință. Visul de la ocnă (sau mai exact spus visurile, căci coșmarul din timpul bolii se repetă, „mereu") al eroului, despre trichine este de fapt o alegorie apocaliptică a vinovăției sale. Raskolnikov este el însuși o uriașă trichină, așa precum Stavroghin este un uriaș păianjen asemănător aceluia pe care și-l închipuie Liza Tușina așteptînd-o în bîrlogul elvețian, o trichină originară, primordială (trichinele fiind definite drept „spirite înzestrate cu rațiune și voință — s.n.", adică exact cu însușirile prin excelență ‚napoleoniene' pe care se bizuise atît de mult eroul romanului) și nu întîmplător ciuma „înfiorătoare" care cuprinde întreaga lume vine, nu din Europa spre Asia, așa cum ne-am fi așteptat, avînd în vedere că ‚molima' rațiunii a pornit din vest, ci „din străfundurile Asiei (adică din Siberia, din ocna în care se afla Raskolnikov !) spre Europa". Spectacolul omenirii cuprinse de un fel de turbare a dezbinării (trichinele înfumurării, microbii noii maladii par să-și aibă cuibul în ruinele turnului Babel), în care fiecare individ „credea că el singur cunoaște adevărul" și căuta să-l suprime pe celălalt : „niciodată, niciodată oamenii nu s-au considerat atît de inteligenți și atît de siguri de adevărul lor ca cei atinși de boală. Li se părea că niciodată n-au existat verdicte, deducții științifice, convingeri morale și credințe mai neclintite ca ale lor. Sate întregi, orașe întregi, popoare întregi se molipseau și cădeau pradă nebuniei. Toți erau agitați și nu se înțelegeau între ei, fiecare credea că el singur cunoaște adevărul și se dezespera uitîndu-se la ceilalți, se bătea cu pumnul în piept, plîngea și-și frîngea mîinile. Oamenii nu mai știau să judece ce este bine și ce este rău. Nu știau pe cine să condamne și pe cine să achite. Se omorau între ei într-o furie absurdă" și în care orice grup uman, oricît de solidar prin tradiție sau disciplină, se dezagrega inevitabil : „Se adunau în armate, dar armatele acestea, pornind în campanie, începeau să se destrame, rîndurile se desfăceau, ostașii se năpusteau unii împotriva celorlalți, se împungeau, se tăiau, se sfîrtecau și se mîncau între ei", pare să-l dezmeticească pe Raskolnikov. Amplificată la înspăimîntătoare proporții planetare vinovăția sa devine în sfîrșit evidentă vinovatului. El cade la pămînt la picioarele Soniei, azvîrlit parcă de „o putere nevăzută" : „sosise clipa". În număr de trei, căderile la pămînt ale eroului, contactul cu glia : în Petrovski Ostrov, unde are visul cu calul, în piața Sennaia — pentru a-și mărturisi în genunchi crima și în Siberia, la ocnă reprezintă în roman momentele de resurecție sufletească autentică. Noua viață a lui Raskolnikov începe printr-o scufundare în oceanul simțirii, reprezentînd ‚botezul' la o altă credință a raționalistului înfrînt. În ziua „învierii și renașterii" lui eroul — se spune în roman — „simțea și nimic mai mult" ; „Viața înlocuise judecata..." „În ultimele pagini ale romanului — afirmă N. I. Pruțkov — Raskolnikov nu gîndește și nu analizează, ci se lasă în voia pomenitelor stihii" („inima, glasul instinctului omenesc, al emoției, al simțirii, al dispoziției, al impresiilor și reveriei nemijlocite"). Departe de a constitui un simplu happy-end mai mult sau mai puțin accidental, epilogul corespunde unor teme anunțate de roman și se justifică prin ele. Astfel nu e întîmplător că renașterea morală a eroului are loc la ocnă, în „Casa morților" (tema învierii lui Lazăr, la care se referă în roman nu numai Sonia ci și Porfiri Petrovici). După cum nu e întîmplătoare nici precizarea făcută de autor în penultimul paragraf al Epilog-ului că cei șapte ani de detenție care îi mai rămăseseră lui Raskolnikov li se par acum, după ce „el înviase", lui și Soniei, „ca șapte zile" : probabilă aluzie biblică la cele șapte zile ale noii geneze a eroului. Temei din ‚adîncul' romanului îi răspunde în final o temă de aceeași amploare. ● Un personaj la fel de important ca Raskolnikov este în roman orașul. În Crimă și pedeapsă Petersburgul constituie o prezență copleșitoare, continuă. „Ca în tragediile lui Shakespeare, la acțiune iau parte (în roman, n.n.) nu numai oameni, ci și stihii — natura și orașul, apa și pămîntul. Ele intervin ca forțe cînd prietenoase cînd ostile oamenilor". În noaptea sinuciderii lui Svidrigailov „întreaga natură pare că vrea să-și iasă din matcă" (ed. acad., vol. 7,

Scanned with OKEN Scanner

p. 342). Deşi născut în provincie şi aflat de numai trei ani în marea metropolă nordică a imperiului rus Raskolnikov este fără îndoială cel mai petersburghez dintre eroii dostoievskieni. A-l separa de mediul citadin în care trăieşte şi în care se cristalizează „teoria" lui este cu neputinţă. Numai în cel mai european oraş al Rusiei putea Raskolnikov, „o copie după original" (după cum îl numeşte Razumihin) să-l imite pe Napoleon, eroul modern. Petersburgul este în acest sens complicele crimei, ba chiar inspiratorul ei: „La Raskolnikov, persistenţa ideii de crimă este legată de oraş; îndată ce ajunge la Ostroave, afară din oraş, îndată ce vede tufişuri, iarbă şi flori, gîndurile lui îşi schimbă cursul" (Victor Şklovski). Cu „casele uriaşe care te apasă şi te înăbuşe", suprapopulate (în „casa enormă" în care stătea cămătăreasa de pildă locuiau „tot soiul de meseriaşi — croitori, tîmplari, bucătărese, nişte nemţi, domnişoare fără ocupaţie precisă, mici funcţionari" — precum acel „funcţionar neamţ cu familie numeroasă" ce se mută în ajunul crimei, desigur într-o altă „casă enormă", lăsînd-o singură pe palier, la etajul IV, pe Aliona Ivanovna), cu grămezile de var şi de cărămizi, cu schelele reparaţiilor estivale, cu mirosul de praf şi cu duhoarea provocată (în condiţii de insalubritate) de „zăpuşeală", de căldurile „copleşitoare" care îl fac pe Raskolnikov să viseze oaze africane cu izvoare de apă cristalină (vara anului 1865, cînd se petrece acţiunea romanului, a fost într-adevăr caniculară la Petersburg, cu temperaturi de 40 de grade; ca şi în Străinul lui Camus, şi în romanul lui Dostoievski elementul torid este un determinant al crimei); cu cîrciumile extrem de numeroase în cartierul în care locuia Rodion pe uliţa Tîmplarilor — Столярная (numai pe această stradă formată din 16 case, cîte opt de fiecare parte se aflau la acea dată, după unele statistici publicate în presa vremii, 18 aşezăminte bahice, iar prospectul Voznesenski din apropiere adăpostea 6 tractire, 19 cîrciumi, 11 berării, 10 crame şi 5 hoteluri) şi cu beţivii pe care în ziua „repetiţiei" (deşi era o zi de lucru) viitorul asasin îi întîlneşte „la tot pasul", cu marile contraste sociale dintre bogaţi şi săraci, cu mulţimile de oameni şi cu aspectul de furnicar ce explică atitudinea de mizantropie gulliveriană a eroului, oraşul, înăbuşitor („Aici şi străzile, ca şi odăile, parcă nu au ferestre", observă Pulheria Alexandrovna) şi populat cu „seminebuni" (cum i se pare lui Svidrigailov), în care totul este cu putinţă şi unde de pildă te poţi întîlni chiar şi cu propriile tale idei în carne şi oase (cum i se întîmplă lui Raskolnikov în scena cu studentul şi ofiţerul din local) influenţează puternic existenţa şi destinul personajului principal. „Rar loc unde sufletul omului să fie supus unor influenţe mai întunecate şi stranii ca la Petersburg", constată Svidrigailov. Sub clopotul de sticlă al metropolei ‚învierea' lui Raskolnikov este imposibilă. Ca să ‚renască' el are nevoie de spaţiile deschise, ample ale Siberiei, de „aerul" pe care i-l recomandă eroului deopotrivă Porfiri Petrovici şi Svidrigailov. Oraşul din Crimă şi pedeapsă este în acelaşi timp real şi fantomatic. El reflectă fidel Petersburgul anilor 1860 în care pauperizarea populaţiei muncitoare favorizase dezvoltarea unor fenomene sociale precum cămătăria, criminalitatea, prostituţia şi alcoolismul (ed. acad., vol. 7, p. 331—333), fiecăruia din ele revenindu-i în carte un mare exponent, şi totodată parcă face parte din coşmarul lui Raskolnikov. Aspectului petersburghez al lui Raskolnikov îi corespunde aspectul raskolnikovian al Petersburgului. Oraşul din Crimă şi pedeapsă este un oraş foarte frecventat în care visătorul Raskolnikov, un solitar ce se ciocneşte mereu de oameni şi nu o dată intră în relaţie cu ei, îndeplineşte şi funcţia de reporter. El răscoleşte şi scoate la iveală multe din „misterele" Petersburgului. Un element aproape antisocial, eroul aderă necontenit la cei din jurul său şi la rîndul lor aceştia aderă la el, prinzîndu-l ca într-o plasă, presîndu-l, sufocîndu-l. Micile evenimente citadine, de fapt divers, populează imediat pînă la refuz locul spectacolului cu spectatori: „S-a înecat! S-a înecat! — ţipau zeci de glasuri; lumea venea de pretutindeni, cele două cheiuri se umpleau de spectatori; pe pod, în jurul lui Raskolnikov, se înghesuiau oamenii împingîndu-l şi lipindu-l de parapet (s.n.)". Crimă şi pedeapsă este o carte despre Petersburg şi despre locuitorii lui. Populaţiei oraşului îi corespunde în roman o adevărată populaţie de mărunte personaje anonime, o mulţime de siluete şi un cor de glasuri efemere. Asemenea lui Gulliver, ‚supra-omul' dostoievskian apare deseori înconjurat şi chiar înlănţuit de „lilliputani". ● Nenumărate categorii de oameni, profesionale, sociale sau de altă natură îşi trimit reprezentanţii în calea lui Raskolnikov. Primii de care se izbeşte (uneori la propriu) eroul de-abia ieşit din casă, după cei dintîi paşi cu care încep nesfîrşitele sale peregrinări petersburgheze, sînt beţivii, foarte numeroşi chiar şi în zilele de lucru, cum se întîmplase să fie ziua „repetiţiei". Îndreptîndu-se într-o „după amiază de arşiţă mare, de început de iulie" spre locuinţa cămătăresei Aliona Ivanovna, Raskolnikov îi „întîlnea la tot pasul". Unul, impresionat de ţilindrul ciudat pe care studentul îl purta pe cap, se ‚leagă' de el, strigîndu-i dintr-o

haraba trasă de un cal uriaş: „Hei, tu pălărier neamţ“ şi arătîndu-l cu degetul (Pentru acest beţiv anonim transportat „cine ştie din ce pricină şi încotro“ într-o căruţă, Raskolnikov, împodobit cu un senzaţional ţilindru împrumutat parcă din garderoba unor personaje literare predecesoare — Herman, Rastignac etc., este un „neamţ“, un străin. Cetăţeanul turmentat dostoievskian exprimă în felul lui punctul de vedere al autorului asupra eroului său, care, îmbătat de visul napoleonean, s-a rupt de popor, de glie, s-a dezrădăcinat. Inspirat parcă de starea în care se află, beţivul din haraba intuieşte — in vino veritas — însăşi esenţa lui Raskolnikov). După „repetiţie“, intrînd (pentru prima oară în viaţă) într-o cîrciumă parcă anume ca să-l întîlnească şi să-l asculte pe Marmeladov, „un fel de hrubă a cărei scară începea de-a dreptul din stradă“, eroul se ciocneşte de „doi beţivi“ care tocmai ieşeau „sprijinindu-se unul de celălalt şi înjurîndu-se unul pe altul“ (Fascinat de stările şi de împrejurările care îl modifică pe om şi îl obligă să se dezvăluie, Dostoievski a fost şi un atent observator al dispoziţiei bahice, un adînc psiholog al acesteia. Procesul de excitaţie alcoolică înzestrează individul cu capacităţi şi haruri pe care nu le are în stare de trezie. O admirabilă pagină din Jurnalul scriitorului evocă o ceată [şi o ceartă] de oameni beţi care comunică între ei pe străzile Petersburgului folosind un singur şi acelaşi cuvînt [obscen] încărcat pe rînd cu sensuri şi nuanţe diferite, perfect descifrabile însă: se înţelege ce ‚spun‘, sau cel puţin înţelege cel ce ne redă scena. Pe urmele grupului bahic vociferant, autorul asistă la naşterea şi funcţionarea unui limbaj sintetic. Cei doi beţivi cu care se întîlneşte Raskolnikov la intrarea în cîrciumă, pe scară, reuşesc să armonizeze sentimente şi atitudini altfel de neconciliat: ei se întrajutorează paşnic continuînd în acelaşi timp să dea curs unei ostilităţi reciproce desigur mai vechi!). Aproape imediat după instalarea eroului „într-un colţ întunecos şi murdar, la o masă cleioasă“ (unde i se serveşte o sticlă cu bere din care soarbe „cu nesaţ primul pahar“), părăseşte localul „un grup întreg — vreo cinci bărbaţi şi o femeie, cu o armonică“, înlocuit, mai tîrziu, de un alt „grup de cheflii, beţi turtă“. Pînă la năvala acestora însă (dintre care unul i se va adresa batjocoritor lui Marmeladov), în cîrciumă nu mai rămîn, în afară de Raskolnikov şi Marmeladov, decît „un cetăţean cam afumat, tîrgoveţ după înfăţişare, care şedea în faţa unei sticle de bere, şi tovarăşul lui, un individ foarte gras, de statură uriaşă, cu barbă căruntă şi cojoc lung. Acesta se întrecuse cu băutura şi aţipise pe o bancă; în răstimpuri, ca prin somn, îşi desfăcea braţele, pocnea din degete, îşi sălta partea de sus a trupului fără să se ridice de pe laviţă şi tot îngîna un cîntecel cercînd cu tot dinadinsul parcă să-şi amintească nişte versuri, care sunau cam aşa: «Of, un an, bătut pe muche, / Soaţa mi-am iubit...» sau, trezit din buimăceală, îngăima: «M-am tot dus pe o străduţă / Şi-am găsit fosta-mi drăguţă...». Nimeni însă nu-i împărtăşea bucuria, pînă şi tovarăşul lui îl asculta tăcut, cu neîncredere şi duşmănie“. În noaptea de după crimă, pe la orele trei, Raskolnikov e smuls din toropeala bolnăvicioasă în care căzuse de cu seară de urletele „înfiorătoare, deznădăjduite“, parcă mai lugubre decît oricînd, ale beţivilor azvîrliţi în stradă din cîrciumi. „Un soldat beat, cu ţigara în gură, se învîrtea de colo-colo“ pe ulicioara pe care, în drum spre „Palatul de cristal“, Raskolnikov se opreşte cîteva minute atras de „cîntecele şi toată zarva şi gălăgia“ de acolo, ulicioară ce unea Sennaia cu Sadovaia şi care adăpostea „o casă mare, ocupată în întregime de cîrciumi şi alte localuri unde se putea bea şi mînca“: înjura în gura marc şi „părea că voia să intre undeva, dar uitase unde anume“. În acelaşi loc, un zdrenţăros „beat mort zăcea de-a curmezişul străzii“; „un neamţ beat din München, un fel de paiaţă cu nasul roşu, dar plouat din caleafară“ care, împreună cu un „cor prost“, „înveseleau publicul“ în grădina de vară mizeră aleasă de Svidrigailov ca loc de popas în seara din ajunul morţii sale; „un individ beat îmbrăcat într-o manta“ şi care „zăcea cu faţa în jos de-a curmezişul trotuarului“ nu departe de acea casă mare cu turn (cazarma de pompieri) în dreptul căreia se sinucide, dis-de-dimineaţă, Svidrigailov; „un beţiv“ care „făcea scandal“ în Sennaia în mijlocul unei mulţimi curioase („voia neapărat să joace şi tot cădea pe o parte“) exact în momentul în care Raskolnikov străbate marea piaţă ca să îndeplinească porunca Soniei, săvîrşind ritualul expierii publice şi „un tîrgoveţ beat“ care în aceeaşi scenă comentează gestul lui Raskolnikov emiţînd presupunerea că omul ce se dă în spectacol „pleacă la Ierusalim“ şi îngenunchease ca să-şi ia astfel „rămas bun de la copii, de la glie, salută pe toată lumea, sărută capitala ţării, îşi lipeşte buzele de pămîntul Sankt-Petersburgului“ (unind numele Ierusalimului de numele lui Raskolnikov tîrgoveţul cel elocvent atinge în treacăt o strună gravă, a temei căinţei şi renaşterii eroului) completează numărul victimelor lui Bachus evocate în roman. Viciul subjugă deopotrivă bărbaţi şi femei. Pe Afrosiniuşka, acea „femeie înaltă“, „cu obrazul galben prelung, scofîlcit şi ochi roşii, căzuţi în orbite“ care se aruncă în apă, de pe podul N-ski, chiar de lîngă

Scanned with OKEN Scanner

umărul lui Raskolnikov, parcă dezlipindu-se şi desprinzîndu-se de el — „apariţie stupidă şi hidoasă" ca o întruchipare a gîndului de sinucidere al eroului salvat de gestul paralel al unei sinucigaşe necunoscute, „a năucit-o băutura", după cum explică o rudă sau o vecină de-a ei, ce îşi luase sarcina s-o supravegheze împreună cu „fetişcana" din casă (fiică sau servitoare) căci nenorocita nu era la prima tentativă de acest fel. Mulţimea de alcoolizaţi îl contaminează s-ar zice pe Raskolnikov însuşi care merge pe străzi „clătinîndu-se ca un om beat". Confuzia pe care o face „cineva" crezîndu-l „beat turtă" în seara de după crimă, cînd eroul se întoarce acasă istovit de emoţii, „numai broboane de sudoare", este, în aceste condiţii, perfect explicabilă. O altă categorie o formează cîrciumarii, băieţii de prăvălie şi ospătarii, clienţii localurilor. Patronul „pivniţei" în care Raskolnikov îl întîlneşte pe Marmeladov nu stătea în sală, „dar intra mereu în local coborînd scara interioară, aşa că i se vedeau mai întîi cizmele elegante unse cu dohot, cu căptuşeală roşie răsfrîntă peste carîmb. Purta o haină de catifea încreţită în talie şi o jiletcă de atlas negru, neînchipuit de soioasă ; cravată nu avea, iar obrazul lui părea uns cu ulei ca un lacăt de fier". La tejghea se afla în permanenţă „un băieţandru de vreo paisprezece ani" iar altul, „mai mic", „servea muşteriii". Amîndoi încep „să chicotească în dosul tejghelei" cînd Marmeladov — „binecunoscut prin partea locului" — se lansează în confesiunile şi peroraţiile sale probabil nu întru totul inedite. Ca să audă ce va (mai) spune „măscăriciul" descinde condescendent din odaia de sus însuşi cîrciumarul, cel mai activ dintre auditorii refractari, zeflemişti şi sceptici ai lui Marmeladov. El îl întrerupe de trei ori pe acesta întrebîndu-l, mai întîi, de ce nu munceşte, întărind apoi, cu plictisit dispreţ, o afirmaţie de autodenunţare a oratorului, care-şi turna cu voluptate cenuşă în cap, declarîndu-l în sfîrşit pe funcţionarul decăzut nedemn de compasiunea oamenilor. Ultima parte, cea mai inspirată, partea culminantă a discursului lui Marmeladov se constituie tocmai ca o replică aprobatoare (dacă se poate spune astfel) la cel de al treilea comentariu („de ce i-ar fi milă de tine ?") al cîrciumarului. În localuri apar consumatori şi ospătari. La „Palatul de cristal", în seara în care Raskolnikov îl „sperie" aici pe neexperimentatul Zametov, „doi-trei muşterii beau ceai, iar în odaia din fund, patru oameni beau împreună şampanie". În salonul cel mare al tractirului („murdar şi nici măcar de mîna a doua") în care, instalat într-un separeu la o masă aşezată în faţa ferestrei Svidrigailov se preface că nu-l vede pe Raskolnikov, „la douăzeci de măsuţe beau ceai negustorii, funcţionarii şi tot soiul de oameni, în urletele unui cor fantastic". Un chelner îl serveşte pe Raskolnikov la „Palatul de cristal" cu ceai şi îi aduce, la cererea clientului, care-i promite „un bacşiş bun", „ziarele vechi", „cele de vreo cinci zile încoace" ; un altul, „un individ murdar şi jerpelit", aduce de asemenea, la hotelul Bakaleev, doamnelor Raskolnikov şi lui Razumihin, ceaiul („dar atît de prost servit şi de murdar, încît doamnele — simţindu-se oricum gazde, n.n. — se ruşinaseră") ; ceilalţi chelneri roiesc în jurul destrăbălatului Svidrigailov : lacheul Filipp de la tractirul mai sus amintit care „îl «cunoştea» şi se linguşea pe lîngă el", ospătarii de la grădina de vară ce adăposteşte ultima escapadă a lui Arkadi Ivanovici, „zdrenţărosul" de la hotelul „Adrianopol". Din localuri nu lipsesc flaşnetarii, cîntăreţii copii şi cîntăreţele de stradă. În „hruba" în care Raskolnikov îl întîlneşte pe Marmeladov „răsună o flaşnetă tocmită de ei (de „un grup de cheflii" — v. mai sus) şi un glas de copil de şapte ani, îngînînd răguşit «Cătunul»". În tractirul în care Svidrigailov se ascunde de Raskolnikov „o cîntăreaţă de vreo optsprezece ani, voinică, rumenă, cu o fustă în dungi, cu poala prinsă-n brîu şi o pălărioară tiroleză împodobită cu panglici" (Katia) cîntă, „cu o voce răguşită de contraalto", acompaniată la flaşnetă de „un băieţel, muzicant de stradă", „un cîntec trivial". Fata pare angajata lui Svidrigailov care, cînd o concediază, o tratează cu vin, îi dăruieşte „o bancnotă galbenă" şi o lasă, „îngăduitor", „cu o mutră foarte serioasă" să-i sărute mîna. Katia e una din ‚roabele' desfrînatului boier. Reapare în preajma lui Svidrigailov în ultima lui seară pe care acesta „şi-o petrece prin diverse cloace şi prin tractire", însoţită de acelaşi băieţel cu flaşneta, pentru a interpreta „un alt cîntec trivial". O altă pereche de muzicanţi se produce sub cerul liber, pe o stradă din apropiere de Sennaia, în faţa unei dughene de mărunţişuri. Cei doi, „un tînăr flaşnetar cu părul negru" şi „o fată de vreo cincisprezece ani", „îmbrăcată ca o domnişoară, cu crinolină şi mănăluţă, cu mănuşi şi pălărioară de pai împodobită cu o pană roşie ca para focului" (o pană roşie va purta şi Sonia Marmeladova) execută cu o detaşare profesională „o romanţă sentimentală" în faţa a „doi-trei auditori", cărora li se alătură, plecat de acasă ca „să isprăvească totul dintr-o dată", şi Raskolnikov. Acesta „scoase un pitac şi-l puse în mîna fetei. Ea îşi întrerupse brusc cîntecul la nota cea mai înaltă şi mai sentimentală, de parcă l-ar fi tăiat cineva cu cuţitul, strigă scurt flaşnetarului : «Ajunge !» şi amîndoi trecură mai departe către dugheana următoare". Acest cuplu de cîntăreţi de stradă, cel mai

Scanned with OKEN Scanner

plazat din cîte apar în Crimă şi pedeapsă, îl face dintr-odată pe erou comunicativ şi sociabil. Adresîndu-se unui se pare respectabil „cetăţean între două vîrste" pe care nu reuşeşte decît să-l sperie (încît „domnul" se va grăbi să-l evite trecînd pe cealaltă parte a străzii), Raskolnikov îşi mărturiseşte slăbiciunea pentru „cîntecele de stradă" : „îmi place să aud un glas cîntînd în sunetele flaşnetei, pe o seară rece, întunecoasă şi umedă de toamnă, neapărat umedă, cînd trecătorii au feţele supte şi bolnăvicioase, palide, verziu ; sau — şi mai bine — pe lapoviţă cînd ninge drept de tot şi nu e vînt, ştiţi ? şi vezi strălucind printre fulgi felinarele cu gaz..." Tabloul e halucinant, hoffmannesc, emanaţie a unei sensibilităţi morbide tipic petersburgheze. În preajma localurilor de petrecere mişună prostituatele. Străbătînd ulicioara ce unea Sennaia cu Sadovaia Raskolnikov nimereşte în mijlocul unui „grup de femei" de acest fel : „Unele trecuseră de patruzeci de ani, altele nu împliniseră nici şaptesprezece, aproape toate aveau ochii învineţiţi". Singura din tot grupul care nu era respingătoare se numeşte Duklida ; ea îl roagă pe Raskolnikov, spunîndu-i „boierule" şi „iubite cavaler" să-i dea „şase copeici de băut". I-ar face oricînd plăcere să petreacă un ceas cu el, zice tînără femeie, „dar acu' dacă sînteţi aici, parcă mi-i ruşine". Înţelege din prima clipă cu cine are de-a face şi un rest de pudoare o opreşte să se poarte cu Raskolnikov aşa cum s-ar purta cu un client obişnuit. Duklida e ‚prinţesa' ascunsă în ceata de femei decăzute pe care un „iubit cavaler" o descoperă şi-i remarcă frumuseţea. Relaţia întîmplătoare şi de scurtă durată, fără consecinţe dintre erou şi prostituată ţine parcă de o ceremonie secretă, de basm. Purtarea Duklidei încalcă însă codul profesiei şi o colegă de-a ei, „o femeie de vreo treizeci de ani, ciupită de vărsat şi plină de vînătăi, cu buza de sus umflată" o mustră că cere bani „aşa, pe gratis" („Îşi exprimase părerea dojenitoare cu linişte şi seriozitate"). O altă prostituată observă, cu „o voce de bas", „ce jigărit e" Raskolnikov şi îl întreabă dacă nu cumva a ieşit „acum din spital". Într-un cartier cum este acela în care locuieşte Raskolnikov, plin de cîrciumi, de beţivi şi de prostituate, şi în general într-un mare oraş ca Petersburgul, cu incidente şi accidente cotidiene, prezenţa a numeroşi sergenţi de stradă nu poate să mire. Unul din ei, cel din parcul K., se imprimă bine în memoria cititorului. Apare ca din pămînt cînd Raskolnikov încearcă s-o apere pe fata („de cel mult şaisprezece ani, poate chiar numai de cincisprezece, micuţă, bălaie, drăgălaşă, dar aprinsă la faţă şi chiar un pic buhăită") batjocorită şi apoi azvîrlită în stradă, parcă drogată (seducătorul o îmbătase), de un alt amator de minore, un „filfizon gras", „foarte elegant îmbrăcat", „cu obrajii roşii, buze rumene şi mustăcioară subţire", care îi dădea în mod vizibil tîrcoale şi cu care eroul, după ce-l insultă numindu-l Svidrigailov (tocmai luase cunoştinţă de acest nume din scrisoarea mamei), se încaieră „fără să se gîndească că domnul acesta gras putea să doboare doi ca el". Sergentul care-i desparte are „mustăţi şi favorite cărunte", „o mutră cumsecade de soldat şi o privire inteligentă". Ascultînd explicaţiile clare şi convingătoare pe care Raskolnikov, suspectat în prima clipă din pricina hainelor lui zdrenţuite, ştie să i le dea, „pricepu situaţia numaidecît". I se face milă de fată (care îi pare „gingaşă ca o domnişoară de neam bun"), o mustră părinteşte străduindu-se să-i afle adresa ca s-o poată duce acasă cu o birjă pentru care zdrenţărosul (privit din nou cu suspiciune) îi dăduse douăzeci de copeici, deplînge desfrîul ce domneşte peste tot („ce urîte lucruri se petrec pe lume acum, Doamne !") şi se arată hotărît să-l împiedice pe filfizon să-şi atingă mîrşavul scop („Nu-l lăsăm noi să pună mîna pe ea"). Raskolnikov nu putea găsi un aliat mai bun în această împrejurare care îi pune în evidenţă altruismul firesc, capacitatea compasiunii. Tînăra fată nu vrea însă să-şi divulge adresa, se ridică de pe banca pe care stătuse „într-o atitudine nu tocmai cuviincioasă" şi o ia „înapoi în direcţia din care venise", urmărită în continuare cu aceeaşi încăpăţînare dar acum cu mai multă prudenţă de filfizon, „de pe o altă alee". Sergentul porneşte decis în urmărirea celor doi, asigurîndu-l încă o dată pe studentul filantrop că-şi va face datoria. Chiar în clipa aceea însă Raskolnikov îşi schimbă, brusc, gîndul, „ca înţepat de o viespe" : „— Ascultă ! — strigă el în urma mustăciosului. Sergentul se întoarse. — Lasă ! Ce-ţi pasă ? Lasă ! Să-şi facă de cap, — (şi-l arătă pe filfizon). — Ce-ţi pasă dumitale ? Fără să înţeleagă, sergentul îl privea cu gura căscată. Raskolnikov se porni pe rîs. — O — oh ! oftă sergentul şi întorcîndu-i spatele se luă după filfizon şi fată socotind pesemne că Raskolnikov era un nebun, sau poate şi mai rău". „Viespea" care îl înţeapă pe erou este viespea veninoasă a dedublării. În faţa tînărului de tip nou, produsul epocii moderne, omul altei generaţii şi perioade istorice, dintr-o bucată, nededublat şi ‚normal', rămîne „cu gura căscată". Onest, cumsecade şi folositor, sergentul din parcul K. constituie o alternativă a lui Raskolnikov aflat în ajunul crimei, o soluţie — încă posibilă — a destinului său. Ajuns la acest pasaj al romanului, cititorul care îl simpatizează pe Raskolnikov are în numele lui nostalgia sfîşietoare a unităţii sufleteşti

Scanned with OKEN Scanner

și spirituale pierdute... și începe să spere. Poate că eroul se va hotărî să renunțe la ideile și proiectele sale teribile, poate că va lăsa totul baltă și va apuca pe ‚drumul' sergentului... Poate că va redeveni asemenea lui... Cînd, după înfăptuirea crimei, peregrinările sale halucinante îl aduc din nou în parcul K., amintindu-și de sergent Raskolnikov îl trimite la naiba („Lua-l-ar naiba !") : „îl înfiora gîndul că ar putea să dea ochi cu mustăciosul căruia îi dăduse atunci douăzeci de copeici". Ruptura de tipul uman tradițional este acum, pentru erou, definitivă. (Scena din parcul K. este un balet al dublurilor : tînăra fată sedusă e un dublu al Soniei și al Duniei ; filfizonul cel gras — după cum arată chiar porecla pe care i-o dă studentul — e dublul lui Svidrigailov ; iar sergentul de stradă e unul din dublurile pozitive ale eroului însuși). Doi sergenți de stradă se remarcă în episodul cu Afrosiniuşka (v. mai sus). Unul din ei coboară în fugă treptele care duc la canal, își scoate mantaua și cizmele și se aruncă în apă : „N-avea mare lucru de făcut, curentul o ducea pe înecată la doi pași de trepte, o apucă de haină cu mîna dreaptă, cu stînga se agață de parul ce i-l întindea un camarad și înecata fu scoasă la mal". Afrosiniuşka nu murise : „Ea se dezmetici repede, se așeză și începu să strănute și să pufăie ștergîndu-și fără nici un rost rochia udă cu mîinile. Nu vorbea". A doua încercare de sinucidere a femeii se rezumă în cele din urmă, datorită hainelor ei largi care o fac să plutească .dar și intervenției prompte a oamenilor de ordine, la o simplă ‚baie'. Mai mulți polițiști apar în scena accidentării lui Marmeladov, călcat de o trăsură. Ca într-un tablou rembrandtian, un agent cu un felinar aprins în mînă „aplecat asupra caldarîmului lumina ceva în apropierea roților". Un sergent, căruia Raskolnikov îi dă un bacșiș, ajută la transportarea rănitului acasă (Marmeladov locuia la treizeci de pași de locul accidentului). Un alt sergent, care își face și el datoria (deși „bodogănind", căci presimțise de la început că „va avea multă bătaie de cap"), apare în episodul crizei de nebunie publice a Katerinei Ivanovna, cînd nefericita femeie încercase zadarnic să improvizeze un spectacol în plină stradă, silindu-și copiii să joace și să cînte (sfîrșitul Părții a cincea). Intervine mai întîi ca să-i atragă Katerinei Ivanovna atenția că nu are „autorizație", apoi, după eșecul ‚reprezentației' și hemoptizia fatală dă o mînă de ajutor ca bolnava să fie dusă la locuința Soniei (aflată în apropiere). Categoria oamenilor de ordine mai cuprinde, ca elemente auxiliare, portari, curieri, paznici. Fiecare din imobilele principale evocate în Crimă și pedeapsă (cele în care locuiesc Raskolnikov, cămătăreasa Aliona Ivanovna și Sonia) își are, ca personaje mai mult sau mai puțin distincte, portarul sau portarii lui. Cerberul casei în care stă în gazdă eroul romanului îi aduce acestuia, a doua zi după crimă, acea „citație de la secție" ce îl neliniștește atît de tare pe făptaș și dă explicații misteriosului tîrgoveț (v. mai jos) care se interesează de studentul Raskolnikov. Din odăița lui (dacă imobilul nu are cumva doi portari) sustrage eroul toporul cu care le omoară pe cămătăreasă și pe sora acesteia. Imobilul în care locuise cămătăreasa are doi portari ; unul din ei sau amîndoi urcă scara împreună cu Koh și Pestreakov în seara crimei, cînd proaspătul ucigaș Raskolnikov, „văzînd că nu mai e scăpare", o coboară mergînd „în întîmpinarea lor" ; amîndoi apar, ca să-l interogheze pe intrus, în scena bizarei inspecții întreprinse după cîteva zile de Raskolnikov la locul crimei, în fostul apartament al Alionei Ivanovna, aflat acum în reparație și ambii sînt prezenți la secție în ziua în care Porfiri Petrovici ratează „surpriza" pe care i-o pregătise lui Raskolnikov. Pentru o clipă apar portarul casei lui Pocinkov (în care se mutase de curînd Razumihin) și portarul casei în care locuiește Sonia, ca să-i dea eroului „indicații" mai mult sau mai puțin „vagi". În incinta secției de poliție, în dimineața de după crimă în care Raskolnikov e convocat printr-o citație, ca și în ziua în care eroul se decide să se predea, urcau și coborau, sau se aflau la intrare ori prin birouri, paznici, portari cu registre sub braț și diverși „curieri". În fața clădirii cu turn (un turn de observație pentru pompieri după toate probabilitățile) unde se sinucide Svidrigailov făcea de pază, în dreptul porții mari, „un omuleț înfășurat într-o manta soldățească și avînd pe cap o cască grecească de aramă ca a lui Achile" (v. și la Svidrigailov). Muiici (în afară de cei care îndeplinesc funcția de portari) eroul mai întîlnește la secție (cîțiva mujici), în piața Sennaia : „Raskolnikov străbătu piața. În colțul străzii, se înghesuiau o mulțime de oameni, numai mujici. Se vîrî unde era lume mai multă, uitîndu-se la fiecare în față. Nu știa nici el de ce simțea nevoia să intre în vorbă cu toată lumea. Dar muiicii nu-l băgau în seamă și își vedeau de-ale lor, împărțiți în grupuri mici" (incapacitatea eroului de a adera — în ciuda faptului că se vîră unde este „lume mai multă" și se uită, într-o atitudine de stranie interogare, „la fiecare în față" ca la niște sfincși — la aceste grupuri care îl resping prin indiferență marchează ruptura dintre popor și pătura cultă) și în ulicioara care leagă Sennaia și Sadovaia, plină de locaturi de petre-

Scanned with OKEN Scanner

cere (într-unul din acestea, situat la subsol, se năpustește pe scară — după cîteva aprecieri glumețe la adresa prostituatelor îngrămădite la intrare, dintre care una îl invită să coboare — „un mujic afumat", „cu sumanul descheiat și cu o mutră veselă și mucalită"). Deși la origine tot mujici, vizitiii și birjarii par să țină de o altă castă, superioară. De la ‚înălțimea' caprei, unul din ei își permite să-l lovească pe Raskolnikov, mergînd năuc printre vehicule, cu biciul. Vizitiul de la trăsura „elegantă, boierească, cu doi cai suri și iuți" care îl călcase pe Marmeladov, cu toate că se vaietă întruna și apelează, ca să-și dovedească nevinovăția, la mărturia trecătorilor, nu pare —observă scriitorul — „nici prea speriat, nici prea mîhnit". „Trăsura — presupune autorul — era pesemne a unui om bogat și cu vază, care o aștepta undeva" („de aceea poliția, firește, făcea tot ce putea să mușamalizeze lucrul"). Dintr-un oraș în care ponderea banului devenea din ce în ce mai mare nu puteau lipsi negustorii. Piața Sennaia — unul din locurile cele mai frecventate de erou, într-un fel scena tragediei sale — este plină de mici comercianți cu aer patriarhal: „Era aproape ora nouă seara cînd (Raskolnikov, n.n.) trecu prin Sennaia. Negustorii din dughene, tarabe, băcănii și băcănioare trăgeau obloanele, cei cu tejghele sub cerul liber strîngeau marfa de pe mese, și, laolaltă cu cumpărătorii, se împrăștiau pe la casele lor". Este o pătură socială încă nedesprinsă cu totul de tradiții și de popor. Pe podul Nikolae, după arsura loviturii de bici primite, Raskolnikov „simți deodată că cineva îi vîră bani în mînă. Se uită: era o negustoreasă, o femeie în vîrstă, cu căciuliță tradițională și cizmulițe de piele de capră, iar alături de ea o fată cu pălărioară în cap și umbreluță verde, probabil fie-sa. «Ia tătuță, în numele lui Christos». Raskolnikov luă și femeile trecură mai departe. Erau douăzeci de copeici". Negustoreasa în vîrstă și fata „cu pălărioară în cap" din Crimă și pedeapsă reiterează gestul de caritate creștinească al unui alt cuplu mamăfiică, ce apăruse în Amintiri din Casa morților pentru a-l milostivi pe narator. Cartierul în care locuia Raskolnikov, pe strada Tîmplarilor, era un cartier de meseriași și lucrători. În Sennaia „mișunau tot soiul de (mici, n.n.) meseriași și de telali". Există însă și meseriași bogați, cum sînt cei cu care intră în dispută Lujin după eșuarea proiectului său matrimonial („un meseriaș neamț îmbogățit", proprietarul „locuinței pe care — Lujin — o închiriase în vederea apropiatei căsătorii" și care „nu se învoia cu nici un preț să rupă contractul abia încheiat"; și patronul magazinului de mobilă care refuză să-i restituie — aceluiași — „măcar o rublă" din arvună, cu toate că mobila era încă „netransportată la domiciliu"). În ziua „repetiției", urcînd spre apartamentul cămătăresei, Raskolnikov se întîlnește la etajul IV, pe palier, cu niște „hamali, foști soldați, care scoteau mobilele dintr-o locuință" (a funcționarului neamț cu familie numeroasă — v. mai sus). Revenit la locul crimei eroul găsește în fostul apartament al cămătăresei — aflat acum în reparație — „doi muncitori" care schimbau tapetele; erau „doi flăcăi tineri", „unul ceva mai în vîrstă" (Tit Vasilici), „celălalt — un băiețandru" (Alioșka). Cel mai mare se laudă, povestind celui mai mic cum o oarecare, „înțolită cum nu se poate mai bine" („curat jurnal de mode!") a venit la el într-o dimineață ca să-și exprime dorința de a rămîne „în vecii vecilor" la „cheremul" lui. Succesul sentimental al mentorului său, Tit Vasilici, înflăcărează și mai mult admirația novicelui Alioșka venit desigur de curînd de la țară față de „Piterul ista" (în care găsești „toate cele"). Apariția nocturnă și cuvintele stranii ale lui Raskolnikov îi sperie pe cei doi flăcăi, care se grăbesc să închidă și să plece (ziua de lucru se terminase de mult). Pe cheiul canalului Ekaterina, pe care eroul rătăcește îndelung cu intenția de a arunca în el lucrurile jefuite de la cămătăreasă, la capătul scărilor ce duceau jos, la apă, se aflau numeroase spălătorese. Tîrgoveții reprezintă populația de bază a Petersburgului popular. Ei participă la acțiunea romanului în cîteva momente cheie. Tîrgovețul din Sennaia care, împreună cu nevastă-sa, o invită la ei acasă pe Lizaveta, fixînd cu claritate ziua și ora, decide oarecum în locul lui Raskolnikov crima. Personajul contribuie astfel din plin la intriga romanului și nu ni se pare întîmplător că, negustor de „diverse mărunțișuri", el vinde tocmai „ață" și „șireturi" (două din cele trei articole pe care autorul le enumeră). Cunoștința Lizavetei trage fără să știe sforile care pun în mișcare manechinul supraomului. Apariție prozaică, tîrgovețul din Sennaia are o nuanță de irealitate. De-a dreptul fantastică este intrarea în scenă, la sfîrșitul Părții a treia, a tîrgovețului misterios, care știe că Raskolnikov a ucis, și i-o spune în față, „încet, dar foarte lămurit". La o primă lectură a romanului cititorul este derutat de acest personaj. Aparține el oare realității sau e doar o halucinație a eroului? „Cine este? Cine este acest om răsărit ca din pămînt?", se întreabă și Raskolnikov. „Unde a fost și ce a văzut? A văzut tot, asta-i sigur. Dar unde a stat și de unde a văzut? De ce abia acum a ieșit la suprafață?". La „suprafață" ieșise însă pentru întîia oară în Partea a doua, VI, în episodul vizitării fostului apartament al cămătăresei, aflat în reparație, de către asasin. Se afla în grupul de la intrarea în casă (format din „cei doi por-

Scanned with OKEN Scanner

tari", „o babă" și „alți cîțiva") care îl ia în primire pe ciudatul necunoscut ce se interesase — după cum explică încă speriat unul din lucrători — dacă s-au spălat dușumelele de sînge și trăsese de clopoțel, „mai, mai să-l rupă". Este „domnul în halat" sau „domnul" care pricepe că Raskolnikov „are ceva pe suflet" (din moment ce „tot pune întrebări despre aceea") și propune insistent ca suspectul să fie dus la secție. În realitate „domnul" este „cojocar, tîrgoveț", locuind și avîndu-și atelierul în imobilul în care șezuse Aliona Ivanovna. Revoltat de faptul că Raskolnikov fusese lăsat să plece și văzînd că portarii n-au de gînd să se ducă la poliție să raporteze incidentul, tîrgovețul se prezintă el însuși la secție, a doua zi după ce verifică adresa studentului și îi azvîrlise în obraz că a ucis. Porfiri Petrovici înțelege imediat valoarea depoziției (mai ales în ce privește lipsa de reacție a acuzatului) și îl reține pe martor la el, ascunzîndu-l după peretele de scînduri. „Surpriza" pe care anchetatorul se pregătea să i-o servească eroului e tocmai tîrgovețul. După intervenția neprevăzută și „mărturisirea" lui Dementiev, cojocarul se duce acasă la Raskolnikov și-i cere iertare, ploconindu-se de trei ori în fața lui. În vîrstă de peste 50 de ani, îmbrăcat „într-un fel de halat", pe cap cu o „șapcă soioasă", cu „trupul gîrbovit", cu „obrazul ofilit și stafidit" și cu „o privire posacă, aspră și nemulțumită", tîrgovețul, bețiv notoriu, semăna în chip izbitor „cu o babă". Pe de o parte, personajul este o emanație a cămătăresei, un „păduche" ca și aceasta. El o răzbună pe moartă băgîndu-l în sperieți pe asasin. „Păduchele" strivit de Raskolnikov îl strivește la rîndul său pe acesta. Directitatea dezarmantă a învinuirii îl face pe erou să treacă, în scena cu tîrgovețul, prin cel mai greu moment , de maximă teroare, al calvarului său. Că personajul este un agent al răzbunării cămătăresei o dovedește și apariția lui, nu cu mult mai stranie decît în realitate, în visul lui Raskolnikov, vis în care îl conduce pe erou în apartamentul Alionei Ivanovna unde aceasta, strîmbîndu-se de rîs, îl umilește pe agresor prin indestructibilitatea fățurii ei. Pe de altă parte însă tîrgovețul e un dublu al lui Porfiri Petrovici. Ca și acesta din urmă el intuiește dintr-o dată vinovăția vinovatului, o deduce psihologicește pornind, în ce-l privește, de la împrejurările în care eroul inspectează aproape pe întuneric fosta locuință a cămătăresei, de la felul în care se manifestă în această ocazie intrusul : „toată depoziția lui este curată psihologie (s.n.), deși nu se potrivește defel cu mutra lui" — remarcă Porfiri Petrovici. Tîrgovețul e un anchetator pe cont propriu și primul acuzator al criminalului. Spre deosebire de anchetatorul oficial el merge însă drept la țintă. Personajul întruchipează totodată acel încăpățînat spirit de dreptate pe care bețivii simt adeseori nevoia să și-l asume : „Cînd ai venit dumneata atunci, poate afumat, și ai chemat portarii la secție, și ai întrebat de sînge — îi mărturisește mai tîrziu tîrgovețul lui Raskolnikov —, mi-a fost necaz că te-au lăsat să pleci socotind că ești beat. Așa necaz mi-a fost că mi-am pierdut somnul." Cînd se convinge însă că a greșit, cînd ajunge la concluzia că Raskolnikov e nevinovat, același spirit de dreptate îl face să nu ezite să se ducă imediat la omul pe care l-a acuzat și să-i ceară solemn iertare. S-ar putea s-o sfîrșească și el într-o zi asemenea tîrgovețului despre care Raskolnikov află din ziare, de la rubrica de fapte diverse, că „s-a curățat din cauza băuturii", căzînd „de pe scară". Centru administrativ și birocratic, Petersburgul este tixit de funcționari de diferite grade. Cu cei mai mici reprezentanți ai categoriei, conțopiștii („nu erau îmbrăcați nici ei mult mai bine decît el și aveau mutre destul de ciudate") Raskolnikov se întîlnește la secție. Unuia din ei, „un omuleț cu părul ciufulit care părea preocupat numai de-ale lui" („«de la ăsta nu poți afla mare lucru fiindcă lui totul îi este indiferent» — se gîndi Raskolnikov"), îi arată el citația, fiind îndrumat spre odaia următoare, „la secretar" (Zametov). Cînd, la finele romanului, eroul vine la aceeași secție ca să se predea, dă peste, probabil, aceeiași funcționari : „Un conțopist oarecare, cu surtuc civil, se pregătea să scrie ceva pe birou. În colț stătea alt conțopist." Din sala de așteptare a anchetatorului judiciar (Porfiri Petrovici) Raskolnikov vede în camera alăturată, un fel de cancelarie, „cîțiva conțopiști" care „scriau de zor". Cu „doi conțopiști nenorociți", care „îl atraseră pînă la urmă într-o grădină de vară, unde le plăti și lor intrarea", se încurcă în seara dinaintea sinuciderii Svidrigailov (v. la acesta). Ceea ce îl determinase pe Arkadi Ivanovici să le acorde o anumită atenție fusese amănuntul că „amîndoi aveau nasul strîmb : unul îl avea strîmb spre dreapta, celălalt spre stînga" (amănunt simbolic pentru dilema viață-moarte în care se află Svidrigailov : nasurile gogoliene ale celor doi indică două direcții posibile care se exclud). Conțopiștii cu nasurile simetric deturnate se iau apoi la harță și chiar la bătaie în incinta grădinii de vară cu „alți conțopiști". Unul din ei „furase ceva" (o linguriță) și „chiar izbutise să vîndă acel obiect șterpelit unui jidov pripășit în local, iar după ce îl vînduse, refuzase să împartă cîștigul cu tovarășul lui". Un funcționar „serios" de cu totul alt calibru, „de vreo cincizeci de ani", „cu uniformă și manta" și „cu o decorație la gît" apare în scena ieșirii în stradă a Katerinei Ivanovna și a copiilor ei.

Scanned with OKEN Scanner

Cu o expresie de „sinceră compasiune" pe chip el îi întinde „în tăcere" nefericitei o hîrtie verde de trei ruble". Încearcă apoi, cu tact şi aleasă politeţe, s-o liniştească pe femeia ieşită din minţi, iar după declanşarea hemoptiziei ia asupra lui transportarea muribundei la locuinţa Soniei, unde tot el dispune, deşi era evident prea tîrziu, să fie chemat un medic. Categoria funcţionarilor are un reprezentant de seamă în lotul personajelor principale ale cărţii, pe Marmeladov. Mai puţin numeroşi sînt în Crimă şi pedeapsă, roman într-un fel populist, exponenţii păturii culte şi ai claselor avute, dominatoare: medici („un bătrînel neamţ, îngrijit" vine la Marmeladov doar pentru a constata că accidentatul „E pierdut" şi că va muri „în cinci sau zece minute"; la rugămintea lui Raskolnikov, care îl chemase, îi ia muribundului „puţin sînge" deşi previne că e „absolut inutil"), preoţi (unul îl spovedeşte şi îl împărtăşeşte pe Marmeladov şi e contrazis de Katerina Ivanovna, care susţine că săracii nu au Dumnezeu şi care îi arată batista plină de sînge — învins de acest „argument", faţa bisericească îşi „pleacă ochii şi nu răspunde", un altul, adus de Svidrigailov, oficiază de două ori pe zi, împreună cu un diacon, slujba morţilor la sicriul Katerinei Ivanovna), anchetatori, judecători, studenţi (foşti colegi de facultate ai lui Raskolnikov), aceştia din urmă amintiţi în fugă în legătură cu procesul asasinului cămătăresei, el însuşi redat pe scurt, din cîteva referinţe telegrafice. Peregrinările lui Raskolnikov ne dezvăluie şi un alt Petersburg, feeric, odihnitor, locuit parcă de alţi oameni, mai fericiţi. În Ostroave el trece pe lîngă vile „îmbrăcate în verdeaţă", cu balcoane, terase şi grădini în care observă „femei gătite" şi „copii zbenguindu-se". În lungul coşmar petersburghez al eroului Ostroavele reprezintă un vis frumos dar efemer. Unora din personajele anonime ale cărţii nu li se precizează nici măcar profesia. Cine e şi cu ce se ocupă de pildă tînărul „cu cămaşa roşie" care „căsca la intrarea unei făinării" din piaţa Sennaia şi căruia Raskolnikov îi cere relaţii imposibile (flăcăul n-avea cum răspunde la o întrebare atît de vagă) despre prietenii Lizavetei, negustorii de mărunţişuri, tîrgoveţul cu nevastă-sa — cel mult se poate bănui dar de ştiut ceva precis nu se poate şti. La secţia de poliţie urcau şi coborau scările „diverşi indivizi de ambele sexe pe care-i aducea nevoia" iar în odaia secretarului eroul găseşte o femeie „în doliu, îmbrăcată sărăcăcios", căreia Zametov îi dicta ceva. Cînd Raskolnikov se duce să se predea secţia e aproape goală, înăuntru neaflîndu-se decît „un portar şi un om din popor (s.n.)". Coborînd scările, după nereuşita primei încercări de a mărturisi, eroul vede şi aude ca prin vis cum „o femeie" — „strigă ceva" şi „aruncă cu făcăleţul" într-un „căţel (care) lătra din răsputeri cu un etaj mai jos". Cele mai multe dintre personajele anonime ne(sau prea puţin) definite, reduse uneori la o simplă voce (carul „uriaş cu fîn" ce intrase pe poartă odată cu Raskolnikov venit să ucidă îl ascunde nu numai pe acesta ci îi ascunde şi pe oamenii care, de partea cealaltă a carului-munte, „ţipau şi se ciorovăiau") apar în scenele de grup publice, interpretînd mici roluri (cei „doi zdrenţăroşi" care „se certau între ei" în mijlocul cetei de prostituate din ulicioara de legătură dintre Sennaia şi Sadovaia) sau — mai adesea — ca martori ai întîmplărilor străzii. În episodul accidentării lui Marmeladov trei glasuri susţin versiunea vizitiului, care explica destul de calm că făcuse totul pentru a evita nenorocirea. Cînd se decide însă ca rănitul să fie transportat acasă, „se găsiră oameni care să dea o mînă de ajutor". Spectacolul pe care Katerina Ivanovna îl improvizează în plină stradă obligîndu-şi copiii să cînte şi să danseze atrage „un grup de oameni" („mai ales puştimea se aduna în goană de prin toate părţile"). „Nu dau nimic, aleargă numai după noi cu limba scoasă!", se plînge Katerina Ivanovna; exasperată, admonestează pe un spectator („un om din mulţime") care rîdea prosteşte („de ce rîde neghiobul acela?"). Finalul spectacolului, cu fuga copiilor şi criza Katerinei Ivanovna, care pierde mult sînge, provoacă un lanţ de exclamaţii: „Îşi dă sufletul! — strigă cineva. — A înnebunit! — rosti altul. — Doamne, fie-ţi milă de noi! — zise o femeie făcîndu-şi cruce." În piaţa Sennaia, locul său de expiere, Raskolnikov se ciocneşte de un om gras („grăsunul de colo") presupus a fi neamţ („trebuie să fie neamţ") şi trece pe lîngă o babă cu un copil de mînă care cere de pomană şi căreia el îi dă (repetînd, pentru a cîta oară?, gestul caritaţii) „un pitac". Căderea în genunchi, ca secerat, a eroului stîrneşte inevitabile comentarii. Un „flăcău" îl consideră (iarăşi!) beat, „cineva" rîde tare, un „al treilea" constată că e vorba de un „Băiat tînăr" iar „un glas de om aşezat" observă că e „De familie bună" pentru ca o voce fără nici un fel de suport material vizibil să încheie schimbul de replici cu o remarcă sceptică, aluzie într-un fel la transformările sociale în curs, la starea generală de nesiguranţă şi haos caracteristică societăţii ruse din acea vreme („Azi nu mai poţi şti care-i de familie bună şi care nu") („Toate aceste vorbe şi observaţii îl împiedecară pe Raskolnikov şi cuvintele: «am ucis», care poate erau gata să iasă din gura lui, rămaseră nerostite. Îndură liniştit toate strigătele şi, fără să se uite înapoi, porni drept înainte prin ulicioară, spre secţia de poliţie"). ● Asemenea voci fără suport se

Scanned with OKEN Scanner

fac auzite adeseori într-un roman nu numai de personaje, ci şi de glasuri cum este Crimă şi pedeapsă. De pildă atunci cînd Raskolnikov riscă o primă încercare (nereuşită) de a pleca de la locul crimei : „Ascultă mult timp. Undeva departe, jos, în gang probabil, două glasuri răcneau, certîndu-se şi înjurîndu-se între ele. — «Ce vor» ?... — Aşteptă cu răbdare. Apoi larma se potoli, ca şi cum cineva ar fi înăbuşit-o dintr-o dată ; oamenii se depărtaseră. Voi să iasă, dar, în aceeaşi clipă, uşa care da spre scară la etajul trei se dădu de perete cu zgomot şi cineva începu să coboare fredonînd un cîntec. — «Cîtă gălăgie fac cu toţii !» — se gîndi el. Închise uşa şi mai aşteptă puţin. În sfîrşit, totul se potoli, nici o mişcare, nu mai era nimeni". Nu vom şti niciodată cine cu cine s-a certat jos în gang şi cine a coborît scara fredonînd. Odată cu dispariţia sunetelor dispare şi ultima ‚urmă' a unor posibile personaje. Vecinii de cameră ai lui Svidrigailov de la hotelul „Adrianopol", „doi indivizi" aflaţi în stări diferite de ebrietate (volubilă şi taciturnă) oferă omului care se pregăteşte să moară şi care-i observă o clipă distrat printr-o crăpătură a peretelui de scînduri un spectacol sordid („Pe masă ardea un muc de lumînare, se afla o carafă de vodcă aproape goală, pahare, pîine, castraveţi şi văsăria ceaiului de mult isprăvit"), o imagine a degradării umane şi a mizeriei vieţii, parcă de justificare în raport cu intenţia funestă a marelui personaj : „Unul, fără surtuc, cu părul foarte creţ, cu faţa roşie, aprinsă, era oratorul ; cu picioarele larg desfăcute ca să-şi menţină echilibrul şi lovindu-se cu pumnul în piept îl dojenea patetic pe celălalt spunîndu-i că este un cerşetor fără nici o situaţie, că l-a smuls din mocirlă, că poate să-l gonească cînd poftеşte, dar că toate acestea nu le vede decît Cel de sus" ; celălalt pare cufundat într-o beţie abisală : „Prietenul dojenit şedea pe scaun şi avea aerul unui om care ar vrea şi nu poate să strănute. Din cînd în cînd, se uita cu o privire tulbure de berbec la orator, dar se vedea bine că nu avea nici cea mai mică idee despre ce se vorbeşte şi probabil că nici măcar nu auzea nimic". Dacă pe străzile oraşului se scurg adevărate puhoaie de oameni, casele sînt şi ele pline pînă la refuz. Imobilul şi apartamentul în care locuieşte într-o odaie de trecere familia Marmeladov sugerează acest sentiment de aglomeraţie sufocantă. Cînd după cinci zile şi nopţi de absenţă funcţionarul decăzut şi alcoolic se întoarce acasă pentru a suporta cu delicii tortura trasului de păr, din încăperile din fund din care pătrundeau încontinuu „valuri de fum" năvălesc în unghерul Marmeladovilor chiriaşii Amaliei Lieppewehsel, dornici să asiste la ‚execuţie' ; „în prag se iviră cîteva mutre curioase, batjocoritoare şi rînjite, cu ţigări şi lulele în gură, şi tichii pe cap. Unii erau în halate descheiate, alţii atît de sumar îmbrăcaţi, că aproape sfidau buna-cuviinţă, cîţiva ţineau în mînă cărţile de joc". Vestea că Marmeladov a fost adus acasă accidentat mortal adună parcă întreaga populaţie a imobilului într-o singură odaie : „Odaia se umpluse de atîta lume că n-ai fi avut unde să arunci un ac fără să cadă în capul cuiva. Poliţiştii plecaseră, în afară de unul care tot încerca să împingă înapoi pe scară lumea care năvălise pe palier. În schimb, intraseră mai toţi chiriaşii doamnei Lieppewehsel din camerele vecine ; mai întîi se îmbulziseră în prag, apoi umpluseră odaia". Scena praznicului, pe care Katerina Ivanovna ţine cu tot dinadinsul să-l ofere din ultimii ei bani după înmormîntarea soţului, individualizează energic pe unii din colocatari. Nu acceptă invitaţia, pe lîngă Lujin şi Lebeziatnikov, nici doamnele Kobîleatnikov, mamă şi fiică, venite din provincie de numai două săptămîni ca să facă demersurile necesare obţinerii unei pensii (răposatul soţ şi tată fusese un „maior oarecare"), nici „grasul locotenent colonel (de fapt căpitan de stat major în rezervă)", după cum probabil îl degradează din dispreţ Katerina Ivanovna, care găseşte şi explicaţia absenţei lui („de dimineaţă zăcea «beat turtă»"). Dintre toate aceste refuzuri, cel mai jignitor pentru văduva lui Marmeladov, aflată oricum într-o dispoziţie războinică, este acela al doamnei Kobîleatnikov, o „fandosită" care la „cincizeci şi cinci de ani îşi căneşte sprîncenele şi se sulemeneşte" şi care îşi motivase refuzul (după cum se grăbise să transmită Amalia Ivanovna) prin imposibilitatea de a-şi aşeza fiica („fata ei răscoaptă") la aceeaşi masă cu Sonia. Ca şi Amalia Ivanovna, proprietăreasa, Kobîleatnikova este o duşmancă a Katerinei Ivanovna, lezată în special în pretenţiile ei aristocratice de postura de „doamnă din lumea bună" a noii chiriaşe. Pînă la urmă iau parte la praznic doar cîţiva declasaţi, infirmi şi alcoolici : „un polonez prăpădit, care, Dumnezeu ştie de ce, se pripăşise pe lîngă madam Lieppewehsel şi care s-a pus imediat la dispoziţia Katerinei Ivanovna. O zi întreagă — în ajun şi în dimineaţa înmormîntării — omul acesta alergase de-i sfîrîiau călcîiele cu limba scoasă de un cot, cu o rîvnă pe care nu pierdea nici un prilej s-o învedereze. Pentru toate fleacurile se ducea mereu s-o întrebe pe Katerina Ivanovna, alergase chiar s-o caute în piaţă şi-i spunea întruna : «pani horunjina» (doamnă sublocotenent). Pînă la urmă o plictisi rău de tot, deşi la început spusese singură că s-ar fi prăpădit fără «acest om serviabil şi mărinimos»" ; polonezul „aduse cu el alţi doi polonezi care nici nu locuiseră vreodată la Amalia Ivanovna şi pe care nimeni nu-i mai

Scanned with OKEN Scanner

văzuse în casa ei" ; la masă „stau unul lîngă altul, ca înşiraţi pe o aţă, liniştiţi", stîrnind veselia dispreţuitor-binevoitoare a Katerinei Ivanovna ; observînd că sînt „lihniţi de foame", ea îl invită pe unul din ei, care sare în sus şi se înclină politicos, să mai ia blinele, să bea bere şi vodcă ; deşi „liniştiţi", participă şi ei la mişcarea de indignare generală provocată de înscenarea lui Lujin, căruia, „grozav de înfierbîntaţi", îi strigau întruna „pane laidak" (domnule secătură) ; „un nenorocit de conţopist îmbrăcat într-un frac soios, care avea o mulţime de puncte negre pe obraz, nu ştia să deschidă gura şi mirosea urît" („o adevărată broască rîioasă", comentează Katerina Ivanovna) ; „un bătrînel surd şi aproape orb care-şi făcuse cîndva serviciul la poştă şi pentru care, din timpuri imemoriale, plătea cineva, nu se ştie de ce, chiria la Amalia Ivanovna" ; întrebat „dacă mai doreşte friptură şi dacă i s-a dat vin de Lisabona", bătrînul „nu răspunse şi multă vreme nu putu să priceapă ce i se cere, deşi vecinii, ca să rîdă, îl trăgeau de mînecă. El îşi rotea privirile cu gura căscată, fapt care spori şi mai mult ilaritatea comesenilor. — Ce tembel ! Priviţi, priviţi ! Pentru ce l-au adus aici ?", exclamă Katerina Ivanovna ; „un porucic la pensie" („de fapt, nici nu făcuse armata, ci fusese funcţionar la intendenţă"), deja „beat", care vine la praznic „fără jiletcă" şi îşi face intrarea „rîzînd tare". E cel mai obraznic şi turbulent dintre invitaţi : „golind al doisprezecelea pahar de vodcă" ţine să precizeze, cu acel spirit critic (nu autocritic !) propriu beţivilor învederaţi, că răposatului Marmeladov „îi plăcea să bea", după care, „turnînd pe gît încă un păhărel", o atacă direct pe Katerina Ivanovna amintindu-i cum îl trăgea de păr pe soţul ei. După demascarea lui Lujin, „deşi nu pricepuse mare lucru", se agită cel mai mult şi propune „unele măsuri destul de neplăcute pentru Piotr Petrovici", în capul căruia azvîrle, făcîndu-şi vînt, un pahar cules de pe masă. Dezechilibrat de efortul pe care i-l solicită acest gest suprem, ce încoronează marea scenă de scandal, se prăbuşeşte definitiv sub masă. Proiectilul îşi greşeşte însă ţinta şi în loc să-l lovească pe Lujin o nimereşte pe Amalia Ivanovna, precipitînd astfel sfîrşitul episodului. Înfuriată de incident, şi mai ales de hohotele de rîs pe care acesta le declanşează, proprietăreasa îşi varsă necazul pe vechea ei rivală Katerina Ivanovna, somînd-o să părăsească imediat locuinţa ; în fine, „unul", care „se aşează de-a dreptul la masă, fără măcar s-o salute pe Katerina Ivanovna" („un oarecare" amator de praznice nu fusese însă mai înainte acceptat deoarece, neavînd haine, venise în halat : „dar asta era atît de necuviincios, încît prin străduinţele Amaliei Ivanovna şi a polonezului individul fu scos afară").

⟨RASKOLNIKOV, ROMAN⟩, Crimă şi pedeapsă. Tatăl lui Rodion Romanovici Raskolnikov. Personaj aproape inexistent, evocat de cîteva accidentale referiri aparţinînd în exclusivitate Pulheriei Alexandrovna Raskolnikova. Starea fiului ei, „bolnav la pat, cu delir", îi aminteşte de pildă mamei „ce tragic a murit porucicul Potancikov, un prieten al nostru, al tatălui tău — tu nu-l ţii minte, Rodia — era şi el în delir, a fugit afară şi a căzut într-o fîntînă, abia a doua zi l-au putut scoate de acolo" (Moartea absurdă a prietenului prevesteşte poate sfîrşitul prematur al lui Raskolnikov-tatăl însuşi). Judecînd după pensia care revine văduvei sale situaţia materială a lui Roman Raskolnikov trebuie să fi fost destul de precară : „odinioară, pe vremea cînd trăia taică-tău şi eram necăjiţi (s.n.), numai prezenţa ta ne mîngîia" — îi spune Pulheria Alexandrovna primului ei născut. De unde se poate deduce că „necăjiţi" părinţii fuseseră adesea, cu toate că din viaţa familiei n-au lipsit nici unele scene idilice : „Adă-ţi aminte, dragul meu — îi scrie Pulheria Raskolnikova fiului ei — cum, încă copil fiind, şi pe cînd trăia tatăl tău, gîngureai rugile pe genunchii mei, şi cît de fericiţi eram cu toţii pe vremea aceea !" Nici încercările literare ale lui Raskolnikov-tatăl nu s-au bucurat de mai mult succes, nimic din ceea ce a trimis la ziare (versuri şi o nuvelă) nefiind pe placul publicaţiilor respective. Moartea lui (care survine probabil pe cînd Rodion mai era copil) a şocat-o pe Pulheria Alexandrovna, rămasă de atunci — explică ea — cu un „năravcaraghios" : „una două îmi curg lacrimile", „plîng pentru toate celea". Rodion Raskolnikov nu vorbeşte aproape deloc despre tatăl său (amintit în treacăt, mecanic, numai în legătură cu ceasul moştenit de la el, o dată în faţa Alionei Ivanovna căreia i-l amanetează la „repetiţie", a doua oară în faţa lui Porfiri Petrovici, sub pretextul că ar vrea să-l recupereze, pentru valoarea lui sentimentală). În schimb îl visează, în marele vis cu calul, şi de abia în acest cadru Raskolnikov-tatăl dobîndeşte o consistenţă reală. Dacă visul eroului este (fie şi parţial) un vis-amintire atunci plimbarea cu tatăl în afara oraşului trebuie să fi constituit un ritual fericit al copilăriei (ritual pe care în Fraţii Karamazov căpitanul Sneghirev îl va relua împreună cu Iliuşa). Firea lui Roman Raskolnikov, aşa cum se reflectă ea în acel vis, pare să corespundă situaţiei lui materiale şi poziţiei pe care o ocupa în societate. Ţăranii care schingiuiesc iapa nu se sinchisesc de prezenţa lui şi nici el nu intervine în nici un fel pentru a-i opri să omoare animalul („nu e treaba noastră, să mergem !", îi spune copilului torturat de milă

Scanned with OKEN Scanner

și indignare). Din acest punct de vedere fiul nu seamănă cu tatăl : Rodion Romanovici va fi — și este deja chiar în visul cu calul — totodată mai milos și mai temerar, mai sensibil și mai îndrăzneț.

RASKOLNIKOVA, PULHERIA ALEXANDROVNA, Crimă și pedeapsă. Mama lui Raskolnikov. În afară de Rodion, primul ei născut, și de Dunea, mai avusese un copil, un băiat mort la șase luni (mormintele în care zac, în cimitirul din afara orașului copilăriei, „frățiorul său" și „bunica moartă de multă vreme și pe care el nu o văzuse niciodată" sînt evocate în visul din Petrovski Ostrov al eroului). Locuiește împreună cu fiica ei în provincie, în gubernia R. (Reazan, de unde vin scrisorile pe care le primește cu atîta bucurie Raskolnikov), într-un oraș („orășel") aflat la o mie de verste de Petersburg și la 90 de calea ferată (Penza, după indicația scriitorului în caietele la roman). După moartea prematură a soțului, rămîne cu o pensie de numai 120 de ruble pe an pe care le completează cu alte 20 cîștigate cu lucrul de mînă („împletea băsmăluțe de iarnă, cosea manșetuțe, stricîndu-și ochii bătrîni", după cum își amintește cu mîhnire filială Rodion). Din acest venit mic trimite cît poate de mult fiului ei, student la Petersburg. În urmă cu un an și jumătate trecuse printr-o mare spaimă aflînd că Rodia al ei intenționează să se însoare cu fiica Zarnițînei, gazda lui. Cînd fata moare, răsuflă ușurată. Din lunga scrisoare primită de Raskolnikov în a doua zi a prezentului acțiunii (scrisoare care introduce o serie de importante personaje precum Svidrigailov, Lujin, Dunea, Marfa Petrovna), fiul află că împreună cu Dunea (cerută în căsătorie de Lujin) mama se pregătește să vină la Petersburg, pentru totdeauna. Cele două femei sosesc în orașul de pe malul Nevei în a șaptea zi a acțiunii (prima după trezirea din inconștiența bolii a eroului). Cu reîntîlnirea, după „aproape trei ani", dintre ele și Rodion se încheie Partea a doua a romanului. La Petersburg Pulheria Alexandrovna nu va fi însă fericită. Dragul ei Rodia e de nerecunoscut (mama sosește după crimă) : leșină cînd le vede, le suportă greu prezența, le evită. Pare bolnav, e în orice caz profund schimbat. Ca regina din Hamlet Pulheria Alexandrovna e nedumerită și neliniștită, nu pricepe ce se întîmplă cu fiul ei. Adevărul adevărat nu-l va afla de altfel niciodată. Simte însă că pe Rodion îl așteaptă „o mare durere", că „se petrece ceva groaznic" cu el (între timp, speranțele legate de căsătoria Duniei cu Lujin se năruie și ele). La Petersburg Lujin le rezervase Pulheriei Alexandrovna și Duniei o locuință sub orice critică în casa rău famată a lui Bakaleev ; apoi Razumihin le instalează provizoriu, în aceeași casă, într-un apartament mai convenabil, cu servitoare. După aproximativ o săptămînă de la sosirea ei la Petersburg Pulheria Alexandrovna e deja „grav bolnavă" (după cum îi comunică Razumihin cu reproș fiului ingrat). Cade la pat chiar la începutul procesului lui Raskolnikov (despre care nu știe nimic) și în ultimele luni de viață nu mai e în toate mințile. Moare din cauza unei congestii cerebrale în anul următor celui în care au loc întîmplările descrise în roman. La exact nouă luni după dispariția lui Rodion, ca și cum s-ar fi pregătit să-l nască a doua oară, Pulheria Alexandrovna începe să se agite și să spere în reîntoarcerea fiului ei (promisă de acesta la despărțire pentru acea dată, pretinde ea). În noaptea care urmează acestei absurde așteptări, „plină de închipuirile cele mai fanteziste, de visuri de fericire și de lacrimi" îi este rău, face febră și delirează. Spre dimineață se declară congestia cerebrală căreia bolnava nu-i supraviețuiește decît „două săptămîni". ● La vîrsta de 43 de ani pe care o are cînd sosește la Petersburg Pulheria Alexandrovna „părea mult mai tînără decît era" și obrazul ei „mai păstra urmele frumuseții de altădată" („ceea ce se întîmplă adeseori cu femeile care-și păstrează pînă la bătrînețe seninătatea sufletească ,prospețimea impresiilor și inima caldă, curată și cinstită" — explică autorul într-un fel de lecție de cosmetică morală. „Trebuie să spunem în paranteză — continuă el nu fără maliție — că a păstra toate acestea este singurul mijloc de a nu-ți pierde frumusețea nici la bătrînețe"). Deși părul „începuse să-i încărunțească și să se rărească" și „crețuri mici se iviseră de multă vreme, ca niște raze, în jurul ochilor", deși obrajii îi erau „supți de griji și dureri" fața mamei se păstra „minunat de frumoasă" : „Era portretul Dunecikăi cu douăzeci de ani mai mult, în afară de expresia deosebită a buzei inferioare, atît de caracteristică tinerei fete" ; „sentimentală fără dulcegărie, timidă și îngăduitoare, dar pînă la o anumită limită ; putea să treacă peste multe, să accepte multe, chiar dacă erau în contradicție cu părerile ei, dar era o anumită limită dictată de cinste, morală și credințele ei cele mai scumpe, peste care nimic în lume nu ar fi putut s-o silească să treacă". O anumită fermitate — trăsătură atît de accentuată la copiii ei — are deci și ea ! Înainte de toate este însă naivă : „naiva mea măicuță", spune înduioșat Raskolnikov, interpretînd corect, după lectură, scrisoarea mamei. În care întreaga naivitate a personajului se reflectă ca într-o oglindă, adevăratul caracter al lui Lujin de pildă reieșind printre rînduri împotriva voinței aceleia care îl evocă în culori, crede ea, favorabile, cu prudență, de teamă să nu-și su-

Scanned with OKEN Scanner

pere fiul. Sînt şi unele împrejurări în care Pulheria Alexandrovna apare chiar puţin cam simplă. Ca atunci cînd face de faţă cu fiul ei bolnav observaţia că odaia lui seamănă „cu un coşciug" sau cînd crede a şti — cu acea siguranţă a oamenilor care se înşeală grav — că Sonia „e buba". Capricioasă uneori chiar faţă de propria ei fiică (de care de altfel se teme), nu-şi refuză alteori mici răutăţi femeieşti, cum este aceea de a se uita „printre gene" la Sonia. Într-o anumită măsură, Pulheria Alexandrovna este un personaj sentimental de modă veche, cu aspiraţii schilleriene şi un remarcabil debit lacrimal: visează la fericirea care o aşteaptă după întîlnirea cu Rodion şi plînge „pentru toate celea". ● Primului ei născut Pulheria Alexandrovna îi consacră o iubire idolatră. Fiul este pentru ea „totul", „speranţa şi credinţa (...) în viitor", lui este gata să-i sacrifice chiar fericirea şi onoarea propriei fiice (care e pe punctul de a face o căsătorie din interes). „Rodion Romanovici Raskolnikov e pe primul plan", exclamă eroul cu tandră indignare după lectura scrisorii primite de acasă, hartă a poziţiei exacte pe care o ocupă faţă de ai său, de divinitate a familiei („Zeus care dispui de soarta lor", se autoironizează Raskolnikov). „Tu ştii cît te iubesc", îi scrie fiului ei mama, care semnează „a ta pînă la mormînt". Pulheria Alexandrovna e o sclavă a iubirii materne (de aceea se şi teme de fiul ei). Cînd simte cu instinctul de mamă că Rodia se află în primejdie îi făureşte în compensaţie, în visurile ei, un viitor de o neasemuită strălucire. Citeşte de trei ori articolul din „Cuvînt periodic" (ziarul îi fusese adus de Razumihin) şi e convinsă că Rodion (pe care ea l-a învăţat să scrie şi să citească) dovedeşte în acest text „cu prisosinţă extraordinarul lui talent literar" şi că va ajunge fie „un mare om de stat", fie „cel mai mare savant". Boala de nervi a Pulheriei Alexandrovna se manifestă în special printr-o exaltare continuă a meritelor fiului ei: „Aceste povestiri o aduseseră pe Pulheria Alexandrovna, şi aşa bolnavă de nervi, într-o stare de exaltare. Nu mai vorbea decît despre acestea, pe care le împărtăşea şi oamenilor de pe stradă (deşi Dunea o însoţea totdeauna). În trăsurile publice, în magazine, dacă punea mîna pe un ascultător, aducea vorba despre fiul ei, despre articolul lui, povestea cum a ajutat pe un student şi a căpătat arsuri grave în timpul unui incendiu etc., etc." Sentimentele Pulheriei Alexandrovna nu reprezintă însă mai mult decît o dragoste egoistă şi orgolioasă de mamă (În ce priveşte orgoliul, Raskolnikov a avut se pare de la cine să-l moştenească). O dragoste nelipsită întotdeauna de meschinărie. I. F. Kariakin susţine că „Crimă şi pedeapsă este un roman nu numai despre uciderea bătrînei cămătărese, dar şi despre uciderea mamei": „La urma urmei din pricina crimei fiului moare şi mama". Mai departe criticul arată că eroul devine conştient şi de această vinovăţie a sa (cea mai mare) şi că în primul rînd acest lucru îl ajută să se salveze: „Tocmai ea mai mult decît alţii îşi ajută fiul să se căiască şi să se salveze". Nu se poate nega că există o legătură între moartea mamei şi crima fiului. A pretinde că una decurge neapărat din alta este însă după părerea noastră o exagerare (menită în ultimă instanţă să minimalizeze rolul Soniei Marmeladova în procesul renaşterii morale a eroului). Mai întîi, Pulheria Alexandrovna nu ştie şi nu vrea să ştie adevărul adevărat despre fiul ei. Ea are doar bănuieli, presimte că lui Rodia i s-a întîmplat „ceva groaznic". Ceea ce o doboară e nu crima (mama nu ştie nimic precis despre ea) ci eşecul fiului ei prea iubit, spulberarea marilor speranţe legate de el, de viitorul lui strălucit. Suferinţa Pulheriei Alexandrovna are, dacă privim astfel lucrurile, şi o doză de meschinărie. Ceea ce susţine acest punct de vedere al nostru este faptul că în privinţa necazurilor provocate mamei de către fiu există un precedent elocvent. În trecut Raskolnikov şi-a mai supărat o dată foarte tare mama, atît de tare încît era cît pe-aci s-o bage în mormînt. Ceea ce a speriat-o în mod sigur atunci pe Pulheria Alexandrovna a fost gîndul la cariera fiului ei, ce putea fi compromisă prin căsătoria cu o fată săracă şi urîtă: „Ce să mai vorbim; ştiţi că acum un an şi jumătate m-a uluit, m-a zdruncinat, aproape să mă bage în mormînt (s.n.) cînd i s-a năzărit să se însoare cu fata aceea... cu fiica Zarniţînei, gazda lui?", se spovedeşte eroina viitorului ei ginere, Razumihin. Opoziţia mamei faţă de proiectul de mariaj juvenil al lui Rodia are la bază sentimente nu dintre cele mai nobile. Prea puţin nobile sînt şi sentimentele cu care întîmpinase moartea tinerei fete: „Să mă ierte Dumnezeu, dar eu m-am bucurat cînd a murit", mărturiseşte ea în aceeaşi discuţie. Calculul egoist şi orgoliul îi dictează atitudinea în acea împrejurare. În dragostea ei înduioşătoare şi iritantă în acelaşi timp Pulheria Alexandrovna are ceva de cloşcă. Nu întîmplător, în caietele la roman, în dreptul unei notaţii referitoare la Pulheria Alexandrovna, scriitorul a strecurat într-o paranteză cuvîntul „găină"; „Pulheria Alexandrovna se supără (găină): — El e fiul meu, el trebuie să mă asculte pe mine". Dacă mama este într-o anumită măsură victima fiului şi fiul este însă la rîndul său într-o anumită măsură victima mamei. Prin iubirea ei idolatră Pulheria Alexandrovna a sădit în micul şi apoi în tînărul Rodia un sentiment exacerbat al valorii per-

Scanned with OKEN Scanner

sonale, i-a insuflat ideea apartenenței la categoria „oamenilor neobișnuiți". Visul napoleonean al puterii a izvorît și din cultul pe care foarte de timpuriu mama i l-a consacrat fiului.

⟨RASKOLNIKOVA⟩, AVDOTIA ROMANOVNA (DUNEA), Crimă și pedeapsă. Sora lui Raskolnikov. Avea 19 ani cînd acesta a părăsit provincia ca să vină la Petersburg, pentru studii. Are deci ‚acum' (în prezentul acțiunii) vreo 22, căci despărțirea care-i întrista pe toți (pe Pulheria Alexandrovna, mama celor doi frați în primul rînd) dura „de aproape trei ani". După plecarea lui Rodia, ca să-și ajute mama și fratele, Dunea se angajează guvernantă în familia Svidrigailov, moșieri dintr-un sat aflat la 17 verste de orașul în care Pulheria Alexandrovna, văduvă de multă vreme, rămăsese singură de tot. Aceste schimbări intervenite în existența celor două femei au avut loc „anul trecut" (după cum informează Pulheria Alexandrovna în scrisoarea primită de Raskolnikov în a doua zi a acțiunii, în prima decadă a lunii iulie). La început totul merge bine în noua viață a Duniei. Stăpîna casei, Marfa Petrovna, e pur și simplu îndrăgostită de tînăra fată, pe care o obligă să-i fie confidentă. Apoi însă vine rîndul stăpînului casei, Svidrigailov (obiectul mărturisirilor nerăbdătoare ale soției), să se îndrăgostească de Dunea, și lucrurile se încurcă. Furtunoasele confesiuni ale Marfei Petrovna atrag Avdotiei Romanovna atenția asupra unui caz menit parcă să-i pună la încercare puterea. Un teren de activitate vast și dificil, dar cu atît mai stimulator, se deschide în fața virtuții active pe care o întruchipează eroina: făcîndu-i-se „milă de un om pierdut" ea a vrut „să-l «salveze»" (interpretarea faptelor aparține lui Svidrigailov; tot el pune și ghilimelele). Dunea ar fi încercat deci — și e posibil ca lucrurile să se fi petrecut chiar astfel — să-l ‚convertească' pe versatul Svidrigailov care se grăbește să-și pună o mască de elev spășit și binevoitor. Au loc întrevederi, discuții, scurte plimbări (ba chiar și lecții de tir). Pînă cînd, pierzîndu-și răbdarea, Svidrigailov dă cărțile pe față, făcîndu-i propuneri directe Duniei și încercînd s-o convingă să fugă cu el „într-un alt sat, sau, poate, în străinătate". Tînăra fată îl respinge categoric pe soțul infidel, care continuă însă să insiste și urmarea inevitabilă e că într-o zi Marfa Petrovna își surprinde bărbatul implorînd-o pe Dunea în grădină; „înțelegînd toate de-a-ndoaselea", o pălmuiește și o alungă din casă pe guvernantă care, „înjosită și ocărîtă", „a trebuit să meargă cu un mujic cale de șaptesprezece verste într-o căruță fără coviltir", pe ploaie. Chinurile tinerei fete însă abia încep, căci Marfa Petrovna, repezită și limbută ca de obicei, împrăștie bîrfa în tot orașul, care vuiește de prefăcută indignare („niște vînzători și niște funcționari" plănuiseră chiar să ungă cu dohot poarta casei în care locuia Dunea). În mijlocul oprobriului public Avdotia Romanovna și mama ei trăiesc ca niște asediate. Svidrigailov se căiește în cele din urmă și își convinge soția de nevinovăția Duniei, înfățișînd ca dovadă decisivă scrisoarea de refuz pe care tînăra fată fusese silită să i-o scrie; „mărturiile slugilor", toate în favoarea guvernantei, confirmă și ele spusele soțului vinovat de toate. Cu aceeași fervoare cu care o calomniase, Marfa Petrovna restabilește în oraș reputația Avdotiei Romanovna, făcînd vizită după vizită și citind pretutindeni ea însăși textul ce o dezvinovățise complet pe Dunea. Evenimentele se precipită, ca pentru a pregăti parcă surpriza sosirii la Petersburg a celor două femei. Scandalul din grădina Svidrigailovilor se petrecuse în urmă cu cinci săptămîni: campania de ponegrire și cea de reabilitare a Duniei, cererea în căsătorie pe care i-o adresează Lujin și acordul pe care ea i-l dă se succed cu repeziciune în scurtul interval ce precede intrarea în scenă a surorii și a mamei lui Raskolnikov. Trecutul — timpul biografic — se învolburează la Dostoievski pe măsură ce ‚urcă' spre suprafața agitată a prezentului, timpul crizei. Dunea nu are iluzii în legătură cu Lujin, pe care îl acceptă doar fiindcă e gata să se sacrifice („să se vîndă", după cum spune Raskolnikov, carre trasează imediat paralela cu Sonia) pentru fericirea celor dragi. Ea sosește la Petersburg (urmărită de Svidrigailov) ca logodnica și viitoarea soție a lui Lujin (căsătoria pare iminentă, urmînd să aibă loc — sîntem în iulie — cel tîrziu „îndată după Sfînta Maria"). Într-o singură săptămînă însă relațiile dintre protagoniști și destinele lor se răsucesc imprevizibil la temperatura de furnal a Petersburgului dostoievskian. Planurile de mariaj ale lui Lujin, respins violent de la primul contact de Raskolnikov, se năruie și pseudo-respectabilul personaj iese total compromis din ultima scenă în care apare (intriga împotriva Soniei), Svidrigailov eșuează din nou în tentativa de a smulge asentimentul Duniei îmbinînd în purtarea față de ea șantajul și cavalerismul, și se sinucide după ce așteptase ca la o execuție ca fosta guvernantă să apese de două ori pe trăgaci, un al treilea bărbat intervine în viața tinerei femei și deși el însuși se consideră lipsit de orice șansă reușește să-i cîștige mîna și inima. Razumihin și Dunea se căsătoresc la două luni după pronunțarea verdictului și plecarea lui Raskolnikov cu convoiul spre Siberia. ● De o frumusețe înmărmuritoare (a cărei dovadă vie o face Razumihin), însă

Scanned with OKEN Scanner

spre deosebire de aceea a altor eroine dostoievskiene fără nimic maladiv („Era palidă, dar nu de o paloare bolnăvicioasă ; îi strălucea obrazul de prospeţime şi sănătate"), Dunea e „deşteaptă", „răbdătoare şi mărinimoasă", „puternică şi conştientă de puterea ei" (dar cu ochi „în unele clipe extraordinar de buni"), „mai curînd gravă şi visătoare decît veselă" (căpătînd în schimb un farmec deosebit „cînd se însufleţea şi rîdea vesel, tinereşte, deschis"), are „o inimă arzătoare", un suflet „nepreţuit", un „caracter dîrz", fiind în totul „o fiinţă de-o noblеţe îngerească". (Trăsături, inclusiv fizice — buza de jos ieşită în afară, ale Avdotiei I. Panaeva, de care tînărul Dostoievski a fost îndrăgostit — reapar şi în portretul Avdotiei Romanovna). Îşi dă seama ea singură, în scena falsei împăcări cu Rodia (de faţă fiind mama şi Razumihin) de adevărata stare a fratelui ei, pentru care de altfel ar fi gata să-şi sacrifice şi viaţa (în secolul al doilea sau al treilea ar fi fost — presupune Svidrigailov — una „dintre acele mucenice care zîmbeau cînd li se ardeau sînii cu fierul înroşit"). N-ar recunoaşte însă pentru nimic în lume că acceptase să se mărite cu Lujin ca să se jertfească : „Cîtă mîndrie !", constată Raskolnikov (E interesant de remarcat că în problema căsătoriei-sacrificiu cu Lujin sora raţionează după reţeta fratelui ei — scopul scuză mijloacele). Insuflă respect celor din jur, e autoritară (Pulheria Alexandrovna se face „mai mică" lîngă ea) : „îşi va năs·oci o cazuistică proprie — explică Raskolnikov mecanismul de gîndire al Duniei, prea bine cunoscut lui —, luînd pildă de la iezuiţi şi pentru cîtva timp va izbuti poate chiar să se liniştească, să se convingă că aşa trebuie să facă pentru realizarea acestui scop măreţ". Tot ca să-i facă fericiţi pe cei dragi omoară şi Rodion (cel puţin aşa crede el un timp şi la un anumit nivel al conştiinţei). Cele două minunate eroine ale romanului, Dunea şi Sonia (a căror apropiere definitivă e afirmată răspicat de autor — ca pentru a spulbera ‚vechea' duşmănie, din caietele la roman, pe care sora lui Raskolnikov o nutrea faţă de fiica lui Marmeladov — în ultimul capitol al Părţii a şasea : „au plîns împreună şi au legat prietenie") se reflectă una în alta ca feţele a două diamante ; Dunea se uită la Sonia „cu un fel de evlavie" iar Soniei chipul Duniei i se întipăreşte pentru totdeauna în suflet „ca o vedenie minunată, de neatins". Parcă temîndu-se ca atîta perfecţiune să nu pară nefirească, scriitorul îi permite spre finalul cărţii lui Svidrigailov să arunce o umbră de îndoială asupra Duniei : „Eşti sigur că nu poate să mă sufere ?", îl întreabă cu subînţeles curtezanul respins pe Raskolnikov ; „niciodată să nu garantezi pentru ceea ce s-ar putea întîmpla între soţ şi soţie sau între doi amanţi. Este totdeauna un colţişor care rămîne necunoscut pentru toată lumea şi pe care nu-l ştiu decît ei doi. Poţi să garantezi că Avdotia Romanovna m-a privit totdeauna cu dezgust ?", continuă să insinueze Svidrigailov asigurîndu-l pe interlocutorul său că tînăra fată s-a lăsat totuşi impresionată odinioară de linguşelile lui. „Aţi uitat pesemne cum în zelul dumneavoastră moralizator, vă aplecaţi spre mine cu priviri galeşe...", îndrăzneşte să-i spună apoi Svidrigailov Avdotiei Romanovna înseşi, cu prilejul ultimei explicaţii pe care·o are (după ce o atrage în cursă) cu ea. Dar tocmai această ultimă explicaţie nu lasă nici un dubiu asupra faptului că Dunea nu-l iubeşte şi nu-l va putea iubi niciodată pe Svidrigailov. Nefericitul personaj se convinge că în sufletul fetei nu există, pentru el, acel „colţişor" în care îşi punea atîtea speranţe. ‚Pata' care întunecase pentru o clipă uşor chipul Duniei dispare ca o umbră pasageră. În grupul eroinelor dostoievskiene sora lui Raskolnikov se situează într-un al doilea plan — discret şi superior în acelaşi timp. Perfecţiunea ei îngerească (în scrisoarea către Rodion mama o compară de mai multe ori cu „un înger") îi împiedică parcă — pe Svidrigailov s-o atingă iar pe scriitor s-o arunce în vîltoarea marilor tragedii şi catastrofe.

RAZUMIHIN, DMITRI PROKOFICI, Crimă şi pedeapsă. Unul din foştii colegi de facultate ai lui Raskolnikov, pe care-l cunoştea de un an şi jumătate ; „student, nobil", după cum se recomandă însuşi odată, precizînd că de fapt îl cheamă Vrazumihin (de la vb. вразумить = a cuminţi, a potoli, a convinge), fusese nevoit şi el să părăsească universitatea, dar se străduia să-şi îndrepte situaţia financiară (executînd traduceri pentru librarul Heruvimov) ca să-şi poată relua studiile. În stare să trăiască „într-o sobrietate desăvîrşită", alteori „îşi făcea de cap în chipul cel mai nepermis". Un unchi care-l vizitează anual (de unde se poate deduce că nepotul se află de mai multă vreme la Petersburg, de nu e chiar originar din acest oraş) îi ţine loc de mamă ; e „un bătrînel respectabil şi foarte cumsecade", care de doi ani încearcă să-l convingă să ia împrumut de la el în condiţii ce seamănă a filantropie curată o mie de ruble ; e într-adevăr un om „de nepreţuit", umbra bunului Razumihin în naraţiune — unde de altfel nu apare decît evocat. O altă rudă, mai depărtată, a lui Dmitri Prokofici este anchetatorul Porfiri Petrovici (Cumsecădenia prematur bătrînească a acestuia este însă înşelătoare). Fără să fie propriu-zis prieten cu Razumihin (căci prieten nu era cu ni-

Scanned with OKEN Scanner

meni), solitarul Raskolnikov îl vizita din cînd în cînd. Ultima oară fusese la el în urmă cu patru luni, dar cu două înainte de crimă, întîlnindu-l pe stradă, îl evită. A doua zi după săvîrşirea omorului apare ca un lunatic în locuinţa lui Razumihin (stabilise dinainte ca „după aceea" să se ducă neapărat la fostul lui coleg, probabil ca să-şi creeze un alibi), însă după ce pomeneşte ceva de nişte meditaţii, refuză ajutorul pe care i-l oferă camaradul său şi pleacă fără a rosti o vorbă şi fără a-şi lăsa măcar adresa, spre stupoarea furioasă a celui la care singur venise. Seara îşi pierde cunoştinţa şi cînd peste trei zile îşi vine în fire îl găseşte pe Razumihin (care apelase la serviciile biroului de adrese) în preajma sa, simţindu-se ca la el acasă (o „îmblînzise" între timp pe „Paşenka", gazda lui Raskolnikov şi aflase „totul" de la ea), irevocabil hotărît să aibă de acum înainte grijă de prietenul său, spre disperarea acestuia. Razumihin devine ‚dădaca' proaspătului criminal : îi anulează poliţa (pentru care fusese chemat la secţia de poliţie) şi soluţionează diferendul de ordin bănesc cu gazda, îi dă de mîncare cu lingura, îi cumpără haine de la negustorul de modă veche Fedeaev (care promite să închiriască pe gratis ceea ce se uzează şi care „nici nu mai vinde altfel"), i le probează şi-l primeneşte şi mai ales, ca să ridice moralul bolnavului, vorbeşte întruna despre orice, evocîndu-l de pildă, cînd îi încearcă aproape cu forţa lui Raskolnikov şapca achiziţionată împreună cu celelalte obiecte de îmbrăcăminte şi cînd subliniază importanţa acoperămîntului capilar la un bărbat, pe un anume Tolstiakov, un prieten de-al lui „foarte ruşinos din fire" mereu incomodat şi stingherit de „cuibul de pasăre ce-l poartă în cap". Ca să-i fie mai la îndemînă se mută (împreună cu unchiul său) mai aproape de Raskolnikov, în casa lui Pocinkov, în locuinţa funcţionarului Babuşkin — mutare pe care va avea grijă s-o sărbătorească imediat, cu invitaţi (15 la număr, printre ei aflîndu-se şi Porfiri Petrovici), ceva mîncare, băutură şi mai ales discuţii. Razumihin dă năvală tinereşte în viaţa sălbăticitului său prieten şi încearcă, înaintea lui Porfiri Petrovici, să i se vîre (cu cele mai bune intenţii) în suflet. E motivul pentru care, exasperat de o solicitudine pe care ştie prea bine că n-o merită, Raskolnikov îl include şi pe admirabilul Dmitri Prokofici în categoria „călăilor". ● Pentru rîvna dezinteresată, plină de o caldă şi nobilă camaraderie cu care se ocupă de fostul său coleg de facultate soarta îl va răsplăti pe Razumihin făcîndu-l s-o întîlnească pe Avdotia Romanovna, sora lui Raskolnikov. De care Dmitri Prokofici se înamorează fulgerător, ca un băieţandru (paginile despre dragostea „caraghioasă" a lui Razumihin, ironizat copios pe această temă de Raskolnikov, aduc un necesar moment de destindere în naraţiune) dar căreia îi consacră în acelaşi timp una din acele puternice iubiri-cult, definitive, făcute din admiraţie şi devoţiune ce se aprind ca nişte faruri în tenebrele operei lui Dostoievski. Razumihin devine servitorul înflăcărat şi îngerul păzitor al celor două femei, sora şi mama („Salvatorul" fratelui şi fiului lor), pe care însuşi Raskolnikov, cu gîndul la ceea ce îl aşteaptă, i le încredinţează (Rival al lui Lujin şi Svidrigailov, Razumihin îi respinge din prima clipă, am spune din instinct, pe cei doi, mai înainte chiar de a şti cine sînt, purtîndu-se inexplicabil de ostil cu primul şi ciocnindu-se la propriu, „piept în piept", în pragul camerei lui Raskolnikov, cu al doilea). La proces înfăţişează („a dezgropat nu se ştie cum şi a reuşit să aducă toate dovezile") una din faptele caritabile ale acuzatului (care l-a ajutat pe un coleg de facultate, „sărac şi bolnav de tuberculoză" şi pe tatăl acestuia, „bătrîn şi bolnav" şi el). Înainte de plecarea la ocnă a condamnatului îi expune un „foarte hotărît" proiect siberian, cuprinzîndu-i pe ei toţi şi aplicabil peste doar patru-cinci ani. La două luni după deportarea lui Raskolnikov se căsătoreşte cu Dunea şi dovedind o „voinţă de fier" se reînscrie la facultate. ● Intrebîndu-l pe Raskolnikov cu prilejul ciudatei vizite pe care i-o face, de ce a mai venit din moment ce refuză nu numai să accepte un ajutor din partea lui dar chiar şi să stea de vorbă cu el, Razumihin primeşte următorul răspuns : „pentru că tu eşti mai bun decît toţi" ; „un băiat extraordinar de vesel, de expansiv şi bun pînă la naivitate", îl caracterizează şi autorul, care precizează imediat : „De altminteri, sub această naivitate se ascundea profunzimea şi demnitatea". „Nu era prost de fel" („deşi uneori într-adevăr cam naiv") şi „avea renume de om foarte puternic" (renume confirmat într-o noapte cînd, „fiind într-un grup de cheflii, dintr-o singură lovitură doborîse pe un păzitor al ordinei publice înalt de aproape doi metri") ; „înflăcărat", „sincer", „cinstit", „muncitor", „priceput", clocoteşte de energie, are simţ practic şi e cultivat (ştiind trei limbi europene). Duniei şi Pulheriei Alexandrovna le propune „o afacere minunată" (planurile editoriale ale lui Razumihin amintind — după cum s-a observat — de cele ale fraţilor Dostoievski din anii 1840, care îşi propuseseră să-l traducă şi să-l tipărească pe Schiller) iar lui Raskolnikov îi expune acel proiect siberian „foarte hotărît" de care a fost vorba mai sus. Are „inima curată" şi e „capabil de o dragoste mare" (după cum i-l recomandă Raskolnikov Duniei). Sufletul lui minunat se dezvăluie mai ales în seara cunoştinţei cu

Scanned with OKEN Scanner

Dunea, a cărei apariție îl „îmbată", după cum însuși pretinde (deși era beat — fără ghilimele — dinainte, de la petrecerea de inaugurare a casei) și pe care nu înceta s-o soarbă din ochi „fără pic de rușine", și în dimineața zilei următoare, cînd se trezește amintindu-și îngrozit de exaltarea lui nocturnă și-și face imputări amare. Razumihin „s-ar lăsa răstignit" pentru Raskolnikov și n-ar ezita o clipă „să se arunce de pe scară", dacă, prin absurd, Dunea și mama ei i-ar cere-o : este Prietenul și Îndrăgostitul, iar pentru Pulheria Alexandrovna un al doilea fiu (după Fiul, primul ei născut). ● Amestecul de inteligență și naivitate caracteristic personajului e cel mai bine pus în lumină de felul în care își explică (și explică) el „boala" lui Raskolnikov și de părerile lui cu privire la crimă. Perspicace (nu degeaba se înrudea cu Porfiri Petrovici !), demonstrează strălucit (fusese doar student la drept) de ce zugravul Mikolai Dementiev nu poate fi autorul omorului și emite ipoteza (pe deplin conformă cu realitatea, după cum cititorul știe prea bine) că ucigașul fusese la primul său pas. În același timp însă nici nu-i trece prin cap să-l bănuiască pe prietenul lui de crimă (bănuindu-l în schimb — parcă sub influența evenimentelor contemporane cu scrierea romanului, a atentatului lui Karakozov de la 4 aprilie 1866 împotriva țarului Alexandru al II-lea — că ar fi „un complotist politic"). „Ce tembel naiv !", reflectează în legătură cu fostul său coleg de facultate Raskolnikov, pe care însă fără să vrea Razumihin îl trădează vorbindu-i „des și mult" despre el lui Porfiri Petrovici, anchetatorul profesionist al romanului. Pînă tîrziu, suspiciunile împotriva lui Raskolnikov îl indignează și de abia în scena de pe coridorul obscur, din dreptul lămpii, a semi-confesiunii eroului (o mărturisire fără cuvinte, un dialog teribil al privirilor) „umbra adevărului" se strecoară între ei. Personajul e un intermediar în lupta dintre criminal și urmăritorii lui. Razumihin îl ‚informează' pe Porfiri Petrovici dar tot de la el află Raskolnikov pentru prima oară că e bănuit (de Ilia Petrovici, de Zametov). ● Numele personajului vine de la разум = rațiune, intelect, minte. „Însăși numele de familie Razumihin subliniază apartenența prietenului lui Raskolnikov la cercul studențimii democrate din anii 1860", se arată în ed. acad., vol. 7, p. 372. În același loc se amintește că, prin „felul de viață spartan" și prin forța lui fizică Razumihin seamănă cu Rahmetov, un erou din romanul lui Cernîșevski Ce-i de făcut ? (1863). În legătură cu acestea, s-a vorbit de posibilitatea schimbării conținutului de idei al personajului lui Dostoievski în urma atentatului comis de Karakozov, pe cînd scriitorul lucra din plin la romanul Crimă și pedeapsă pe care, din ianuarie 1866, începuse să-l publice în revista Russki vestnik. Oricum ar fi fost, Razumihin se dezice de semnificația numelui său și pare anti-nihilist încă de la sfîrșitul Părții a doua a romanului. Cînd Raskolnikov intră numai pentru o clipă la Razumihin, în noua locuință a acestuia (care tocmai își sărbătorea mutarea), oprindu-se în antreu, acolo unde „după o perdea, două slujnice ale gazdei trebăluiau în jurul a două samovare mari", prietenul lui, pentru prima oară în viață aproape beat, surescitat pe deasupra și de discuții, îi spune că era cît pe-aci să se ia la bătaie cu musafirii săi. Aceștia, nedescriși în roman (dintre ei doar unul, „cîrlionțatul", un „prieten de-al unchiului meu, pesemne, sau poate unul care a venit nepoftit", după cum explică Razumihin lui Raskolnikov, își introduce pentru o secundă capul în antreu), deși „cinstiți" (precizare importantă), spun numai „prăpăstii". De ce natură sînt și în ce constau ele nu știm. Obiectul aprinselor controverse rămîne nedivulgat, ‚ascuns' printre musafirii rămași, cu o singură excepție, în odaia în care ultimul vizitator, Raskolnikov, nu pătrunde. Din punct de vedere ideologic Razumihin se dezvăluie în Partea a treia. Pentru început, în discuția nocturnă de pe stradă cu Dunea și Pulheria Alexandrovna (după eșecul revederii celor două femei cu Rodia) cînd, după ce denunță faptul că „ei (s.n.) au ajuns să ceară omului despersonalizarea completă", proclamă că „în tot ce privește știința, cultura, gîndurile, invențiile, idealurile, dorințele, liberalismul, rațiunea, experiența și în toate, toate, toate celelalte, ne aflăm în clasa întîia primară ! Ne-am învățat și ne place să gîndească alții pentru noi — așa ne-am obișnuit !" (Ideea imitației servile o mai exprimase — urlînd — Razumihin și în Partea a doua a romanului, VI, într-o ciocnire, la propriu și la figurat, cu Raskolnikov, în ușa localului „Palatul de cristal" unde gardianul benevol își surprinde bolnavul evadat : „Pînă și în suferință nu faceți altceva decît să-i plagiați pe alții, nici urmă de viață, de independență !", îi strigă Razumihin prietenului său, pe care îl numește „o copie după original"). Apoi, mai pe larg, în scena primei vizite a lui Raskolnikov la Porfiri Petrovici, la care este de față împreună cu Zametov. Polemizînd cu punctul de vedere al socialiștilor din vremea sa, Razumihin susține că teoriile lor „nu admit o umanitate care se dezvoltă istoric, urmînd o cale vie (s.a.)" și că se bizuie exclusiv pe sisteme sociale născocite de „cine știe ce cap de matematician". „De fire nu se ține seama, firea este desconsiderată", se plînge indignat personajul ; dar „firea noastră — e de părere Dmi-

Scanned with OKEN Scanner

tri Prokofici — încă nu-i coaptă pentru falanster, ea vrea viaţă". „Înarmat numai cu logică nu poţi trece peste fire". Ura faţă de „procesul viu (s.a.) al vieţii" — continuă Razumihin — decurge din faptul că sufletul viu este incomod: „Sufletul viu cere viaţă, nu vrea să se supună ca un automat, sufletul viu este suspect, sufletul viu este retrograd!". Unele idei din monologul filozofic al lui Razumihin amintesc de cele ale omului din subterană. Din punctul de vedere al convingerilor sale, Razumihin nu este însă un simplu ecou al antecesorului din 1864, sau al scriitorului. Prin anti-raţionalismul lui: „Logica prevede trei cazuri şi ele se numără cu milioanele!" el se opune în roman lui Raskolnikov, care ajunge la crimă pe cale silogistică. ● Unul din acele personaje de protecţie, pe care o acordă nu numai eroilor cărţii (pentru Dunea şi Pulheria Alexandrovna el este, după cum spune Raskolnikov, „un fel de providenţă") ci şi cititorului (care străbate mai uşor romanul lîngă umărul acestui Hercule al Binelui), tonicul Razumihin, vesel, descurcăreţ, energic, generos subliniază prin normalitatea sa: „Tout est à sa place chez lui: l'intelligence, le coeur et le reste" (Jacques Madaule) contrastul dintre viaţa firească şi cea dedublată, schimonosită de pseudoraţiune a prietenului său nefericit. Razumihin trezeşte în timpul lecturii romanului nostalgia unei alte existenţe pentru Raskolnikov. În comparaţie cu ‚geamănul' său Masloboev din Umiliţi şi obidiţi, care suferă de viciul beţiei şi e sortit eşecului, personajul din Crimă şi pedeapsă e mai puternic şi mai compact. Primul e deja un învins, al doilea un posibil învingător. „Разумихин — характер", notase în caietele la roman, laconic, scriitorul. Personajul nu este cu toate acestea idealizat. „Uneori făcea pe nebunul", după cum am văzut (disputa cu păzitorul ordinei publice, cnocautat dintr-o lovitură) şi singur mărturiseşte că, deşi se consideră un om de treabă, are la activul său „unele lucruri... nu că ar fi cu totul necinstite, totuşi (s.n.)!..." („Şi ce idei îmi trec uneori prin minte!"). Iar în prefigurările sale din Caiete o jigneşte chiar pe Sonia („Разумихин оскорбляет Соню (признание Соне)") ● Prin forţa lui fizică şi morală ieşită din comun şi prin ‚sălbăticiile' sale, precum şi prin prenumele pe care îl poartă, Razumihin, un Dmitri şi el, şi un om fundamental nobil, generos şi bun, îl anticipează pe marele Mitea Karamazov.

RECHTBERG, Adolescentul, v. la Zerşcikov.

RESSLICH, GERTRUDA KARLOVNA, Crimă şi pedeapsă. O „veche şi credincioasă prietenă" a lui Svidrigailov, la care acesta locuieşte la Petersburg cu prilejul ultimei sale descinderi în oraşul de pe malurile Nevei. Apartamentul Gertrudei Karlovna se învecinează cu cel al croitorului Kapernaumov, la care stă în gazdă Sonia Marmeladova. Cum la aceasta din urmă vine Raskolnikov, eroul romanului şi dublul lui principal Svidrigailov se află în cel puţin două împrejurări, perfect simetric, de o parte şi de alta a peretelui (uşii). Topografia locuinţelor limitrofe explică multe din coincidenţele ieşite din comun ale romanului. Funcţia acestor coincidenţe e de a estompa profilul fantastic al lui Svidrigailov, care, în calitate de dublu, trebuia să cunoască secretul lui Raskolnikov. Astfel că scriitorul avea de ales numai între supranatural şi aleatoriu. Pentru ca Svidrigailov să nu devină chiar diavolul, autorul îl aşează într-o încăpere nelocuită, de trecere, vecină cu odaia Soniei, cu urechea la uşă, oferindu-i în plus, ca totul să pară cît mai prozaic, şi un scaun. Resslich îl leagă pe Svidrigailov de Sonia Marmeladova (de care ea însăşi se leagă prin vocaţia ei de codoaşă) şi prin aceasta şi mai strîns de dublul său Raskolnikov. ● „Doamna" Resslich face cămătărie măruntă şi se ocupă — „mare canalie" — cu tot felul „de alte afaceri dubioase". Ea îi procură lui Svidrigailov fete tinere, aproape copile şi este în alte împrejurări complicea tenebrosului personaj. Pe vremuri ţinuse în gazdă o fetiţă surdo-mută de cincisprezece sau paisprezece ani, o rudă îndepărtată sau nepoată pe care „n-o putea suferi şi căreia îi imputa fiecare bucăţică de pîine, ba chiar o bătea sălbatic". Fetiţa se sinucide după ce ar fi fost violată de Svidrigailov. Tot „Madame Resslich" îi găseşte acestuia şi o logodnică de 16 ani, cu care are planuri de codoaşă („crede că am să mă satur repede de nevastă-mea — zice Svidrigailov —, că am s-o las şi am să plec şi atunci are să-i rămînă ei şi are s-o pună în circulaţie; tot în cercurile noastre, dar ceva mai sus.") Cînd Dunea acceptă să vină în locuinţa lui Svidrigailov, gazda grijulie potriveşte în aşa fel lucrurile ca să nu fie acasă. I-ar putea fi de folos chiar şi lui Raskolnikov dacă acesta — spune enigmatic Svidrigailov — ar fi „ceva mai rezonabil" (E posibil ca Svidrigailov, care îi propusese eroului să fugă cu toţii în străinătate, să se refere la problema actelor false sau a trecerii clandestine peste graniţă). Unealtă a lui Svidrigailov (interesată şi vicleană însă) şi torţionară de copii Gertruda Karlovna Resslich (care aminteşte de Bubnova din Umiliţi şi obidiţi) este una din acele mărunte dar eficiente subalterne ale Răului din opera lui Dostoievski. O anume Reisler, căreia după

moartea fratelui său Mihail (1864) scriitorul i-a rămas dator și la care se referă injurios într-o scrisoare („Эта шельма Рейслер") a servit ca prototip personajului.

RICHARD, Frații Karamazov. Tîlhar și criminal executat la Geneva dar care „înainte de a se urca pe eșafod s-a pocăit, întorcîndu-se în sînul bisericii creștine", personaj probabil real, evocat de Ivan Karamazov în marea scenă de la „Metropol", a discuției cu Aleoșa (Cartea a cincea, IV). De această întîmplare „destul de recentă, petrecută acum vreo cinci ani" (acțiunea romanului Frații Karamazov ar trebui să aibă loc în 1866) Ivan a luat cunoștință, după cum singur explică, dintr-o broșură „încîntătoare" tradusă din franceză de „nu știu care filantrop rus, cu concepții luterane, din înalta societate" (broșură de a cărei urmă nu s-a putut da însă pînă în prezent). Richard este deci nu numai un personaj evocat, ci și livresc, produsul unui text în text. Cazul său este al doilea (după acela relatat la Moscova de „un bulgar") pe lista celor citate de Ivan pentru a dovedi cîtă suferință intolerabilă există în lume, cît de prezent este răul pe pămînt și a-și justifica astfel „răzvrătirea". Richard este singurul adult (cînd este executat are 23 de ani, vîrsta lui Ivan !) din demonstrația pe care fratele lui Aleoșa o face folosindu-se — cu această excepție — numai de copii și de alte făpturi neprihănite (calul martirizat de mujic dintr-o poezie a lui Nekrasov). Ivan renunță să vorbească despre suferințele maturilor nu numai pentru a nu-și lungi prea mult expunerea, ci și pentru a nu-i slăbi efectul, puterea de convingere. Căci, spre deosebire de copii și de necuvîntătoare, oamenii pot avea o vină, ceea ce ar explica (în parte cel puțin) chinurile pe care le îndură : „treaba lor dacă au mușcat din mărul oprit, dracu să-i ia !", expediază autorul demonstrației problema. Și totuși un exponent al suferinței neamului omenesc, pus, mai în glumă, mai în serios, sub semnul „păcatului originar" (aluzia biblică la „mărul oprit") este prezent în monologul lui Ivan în persoana criminalului Richard. În cele două pagini ce-i sînt consacrate în roman acesta suferă însă în primul rînd tot ca o mică făptură nevinovată ; copil din flori, fusese „dat de suflet, așa, cam pe la vîrsta de șase ani, unor țărani de la munte, niște ciobani elvețieni, care-l luaseră să-l crească numai ca să-l pună la muncă". Ceea ce se și grăbesc să facă, trimițîndu-l de la vîrsta de șapte ani „cu turma la păscut, pe ploaie și pe frig, aproape golaș și mai mult flămînd decît mîncat" : „aidoma fiului rătăcitor din Evanghelie, jinduia după lăturile pe care ciobanii le dădeau porcilor îngrășați pentru vînzare ; băiatul n-avea însă parte nici măcar de atît și-l băteau de cîte ori șterpelea din hrana pentru porci". În evocarea biografiei criminalului se simte nu numai o tulburătoare coloratură biblică, ci și una ironic rousseauistă. ‚Educația' pe care o primește Richard crescînd „ca un sălbatic", „ca un pui de fiară, fără să fi învățat nimic", în mijlocul splendorilor munților elvețieni și al ciobanilor cu inimi împietrite (necercetate de „nici un fel de mustrare de cuget" față de „bietul copil" ce „le fusese dat pe veresie, așa, ca un lucru oarecare") constituie o dezmințire categorică a viziunii iluministe idilice despre „omul natural" și despre „bunul sălbatic". Devenind „coșcogea vlăjgan", „se apucase de furat" sau „își agonisea pîinea muncind cu ziua la Geneva, ca să cheltuiască tot cîștigul pe băutură" : „trăia în rînd cu drojdia societății și, pînă la sfîrșit, a ajuns să asasineze un bătrîn ca să-l jefuiască". Prins imediat, e judecat și condamnat la moarte. În răstimpul petrecut la închisoare, pînă la executarea sentinței, Richard devine obiectul unui proces de asiduă moralizare : e „luat în primire de preoți și membrii diverselor asociații creștine, de tot felul de cuconițe însuflețite de simțăminte filantropice ș.a.m.d." ; e învățat să citească și să scrie ; i se tălmăcește cuvîntul Evangheliei : „și atîta l-au catehizat și l-au dăscălit, l-au tocat la cap și i-au împuiat urechile, că pînă la urmă l-au făcut să-și mărturisească solemn crima. Ba, mai mult chiar, s-a apucat să scrie cu mîna lui o declarație adresată tribunalului, prin care recunoștea că este cu drept cuvînt un ticălos, dar că, între timp, s-a învrednicit să descopere adevărul și că Dumnezeu l-a luminat, împărtășindu-i harul cunoașterii." Mărturisirile și convertirea fostului cioban fac „vîlvă mare" ; toată „elita orașului, tot ce era mai de soi, persoane cu cea mai aleasă educație" iau cu asalt închisoarea pentru a-l îmbrățișa și săruta pe Richard, proclamat în unanimitate „fratele nostru". Atmosfera de sentimentalism și de bigotism monden nu schimbă însă cu o iotă soarta condamnatului. Urmat „de echipaje și de mulțimea celor ce-l însoțesc pe jos", și încurajat „într-un glas" de „preoții, judecătorii și cuconițele cu sentimente filantropice" să moară fericit, Richard este adus, în ziua sorocită a fi pentru el ultima, la locul osîndei și împins, „sub o ploaie de sărutări frățești", spre eșafod, unde, „tot așa, frățește", e decapitat. Drogat de propaganda ‚binefăcătorilor' săi, adus într-o stare de exaltare vecină cu isteria : „E ziua cea mai frumoasă din viața mea, fiindcă mă înfățișez Stăpînului Ceresc !", repetă „întruna înduioșat", „cu obrazul scăldat în lacrimi", condamnatul. Mergînd să-și pună gîtul sub

ghilotină, criminalul pocăit propriu-zis nu suferă. Suferința e în acest caz obiectivă, nu subiectivă. Iată cum se pot purta oamenii cu un om, pare a spune Ivan, căruia exemplul adultului Richard nu-i servește prea mult în demonstrația sa. De la denunțarea suferinței universale, de sorginte metafizică, accentul se deplasează în aceste pagini spre demascarea celei mai avansate civilizații capitaliste a vremii, împotriva căreia occidentalistul Ivan îndreaptă aici una din cele mai puternice atacuri declanșate în această direcție în opera lui Dostoievski. Ca și execuția de la Lyon evocată de Mîșkin, execuția de la Geneva divulgă ipocrizia umanitarismului burghez (și a religiei — vizat fiind aici protestantismul — care se aliază în chip firesc cu un asemenea tip de ‚umanitarism'). Execuția, crimă organizată, legalizată întrece în cruzime crima obișnuită: „Nu se poate să te porți astfel cu un om", spusese Mîșkin încheindu-și relatarea ghilotinării de la Lyon; pe asasinul Rogojin tot el însă îl va mîngîia pe obraji! Nu întîmplător, la Dostoievski, în vreme ce crimele se petrec în Rusia, execuțiile au loc în Apus, în Franța sau în Elveția. Căci pentru scriitorul rus cetățenii virtuoși și filantropi care asistă înduioșați la decapitarea lui Richard sînt în fond mai culpabili decît păcătoșii și criminalii propriu-ziși. Pentru că aceștia din urmă, într-un fel sau altul, mai devreme sau mai tîrziu, sînt striviți de propria lor nelegiuire; unii dintre ei renasc, moralicește (Raskolnikov), alții pier, inclusiv fizic (Stavroghin), dar cu toții se simt mai întîi pedepsiți și nefericiți. Pe cînd autorii și martorii crimei oficializate rămîn cu conștiința împăcată, perfect mulțumiți de ei înșiși în echilibrul lor mediocru, meschin. Or, din perspectiva etică dostoievskiană nu atît vinovăția, cît absența sentimentului vinovăției constituie adevărata crimă, crima cea mai gravă. Victima celui mai sentimental asasinat și a celor mai altruiști călăi, ciobanul coborît din munți Richard spulberă fără voie, prin moartea sa, minciuna filistinismului burghez. Niciodată crima n-a fost mai lacrimogenă, mai fățarnică și mai odioasă ca în istoria geneveză evocată de broșura „încîntătoare" citită și rezumată de Ivan.

RIGAUD, Adolescentul, v. la Lambert.

RINOCIKA, Adolescentul, v. la Arina.

ROGOJIN, PARFION SEMIONICI, Idiotul. Tînărul ciudat cu care, într-un compartiment de clasa a treia al acceleratului de Varșovia ce „se apropia în plină viteză de Petersburg", prințul Mîșkin, un tînăr nu mai puțin ciudat venind tocmai din Elveția, se trezește așezat față în față în dimineața zilei de 27 noiembrie (ziua dintîi a acțiunii romanului). De 27 de ani, „scund și „îndesat", negricios", „cu chica neagră" și „niște ochi cenușii, mici, dar plini de foc și de neastîmpăr", cu o frunte „mare și frumos boltită" însă cu fața (deși bărbat cu „o constituție destul de robustă") de o paloare „aproape cadaverică" și „tare mohorîtă" în ciuda buzelor subțiri ce „încercau mereu un zîmbet ironic, sfidător chiar și plin de răutate", vecinul de compartiment al lui Mîșkin se urcase în tren pe teritoriul rusesc, la Pskov, și era fiul unui bogat negustor petersburghez de curînd decedat. Rogojin este un personaj care (după cum reiese chiar din discuția din vagon) nu are decît un trecut imediat. Se poate spune că a început cu adevărat să trăiască doar din momentul în care, cu cinci săptămîni în urmă, a întîlnit-o pe Nastasia Filippovna. Pînă atunci s-a lăsat strivit cu un fel de nepăsare de călcîiul despotismului patern. Biografia lui Parfion este o lungă hibernare spirituală și sufletească. N-a făcut nici un fel de studii („eu n-am învățat nimic", recunoaște el) fiind ținut în casa tatălui său aproape ca o slugă, „în cizme de iuft" și „cu ciorbe de post". În ziua în care o vede pentru prima oară pe Nastasia Filippovna fiul bogatului negustor purta „o scurtă veche" moștenită de la bătrînul Rogojin. Ideea de pildă de a merge la teatru era considerată într-un asemenea mediu atît de absurdă încît eventuala ‚erezie' ar fi pedepsită cu bătaia — aplicată fără nici o ezitare, patriarhalicește de către stăpînul absolut al familiei feciorului ajuns de mult la vîrsta bărbăției. Crescut și ‚educat' în aceste condiții Parfion devine la rîndul său „un bădăran", un „mitocan" („necioplitul acela de Rogojin" — spune cineva despre el.) E un tîrgoveț cu conștiința apartenenței sale la o anumită lume, care, în episodul incidentului cu ofițerul aristocrat Kurnîșev lovit în obraz cu nuiaua de Nastasia Filippovna manifestă un satisfăcut resentiment de clasă. Nu e singurul gest al teribilei femei care îl entuziasmează pe tîrgovețul Rogojin. Cînd eroina azvîrle în foc pachetul cu suta de mii de ruble, adus chiar de el, salută noua „nebunie" a Nastasiei Filippovna fericit a recunoaște în aceasta un temperament social înrudit: „E de-a noastră, așa sîntem noi, cei din tagma noastră!". Dacă n-ar fi dat peste el „năpasta" (dragostea) ar fi devenit probabil o copie exactă a tatălui său — presupune Mîșkin (în convorbirea din locuința lui Rogojin): „Te-ai fi zăvorît în casa asta, cu o soție tăcută și supusă, aspru și zgîrcit la vorbă, ursuz și neîncrezător în oameni, fără măcar să simți nevoia de a sta cu cineva de vorbă, mulțumindu-te să strîngi bani, străin de toți și de toate. Cel mult, și asta poate abia la bătrînețe, ai fi găsit vreun cuvînt de laudă pentru cărțile cele vechi și te-ai fi însuflețit

Scanned with OKEN Scanner

puțin tălmăcind puterea ascunsă în semnul crucii cu două degete..." Dar l-a lovit „năpasta" : cu cinci săptămîni înaintea zilei de 27 noiembrie (în care începe acțiunea romanului) a zărit-o din întîmplare pe Nevski Prospekt (scena atîtor celebre evenimente literare) pe Nastasia Filippovna, și s-a simțit „străpuns ca de un fulger". Zaliojev, un amic, îi dă primele informații despre frumoasa femeie — inclusiv aceea că are abonament permanent la Teatrul Mare (unde în aceeași seară urma să aibă loc o reprezentație de balet), prevenindu-l totodată pe proaspătul admirator că țiitoarea lui Toțki, „o adevărată prințesă", nu-i de nasul lui. Cu tot riscul pe care îl implica o asemenea aventură, cînd bate ora spectacolului Rogojin se strecoară „tiptil prin curte" și o șterge „pentru un ceas la teatru", unde o revede pe Nastasia Filippovna. Toată noaptea n-a mai putut închide ochii. Ca un făcut, a doua zi dimineață bătrînul Rogojin îi încredințează „două obligațiuni de stat de cinci la sută, în valoare de cinci mii de ruble fiecare" poruncindu-i să le vîndă și să-i achite unui oarecare Andreev șapte mii cinci sute de ruble, restul de la zece mii trebuind să i-l aducă neîntîrziat și să i-l predea „în mînă", personal. Feciorul schimbă bonurile dar în loc să se ducă la Andreev intră în primul magazin de bijuterii și cumpără o pereche de cercei la prețul de 10.400 de r. (aflînd cine este, negustorul îi face credit pentru diferența care lipsea). Împreună cu filfizonul Zaliojev, confidentul, însoțitorul și purtătorul său de cuvînt în această împrejurare, luat de acasă, se îndreaptă apoi, mai mult mort decît viu, spre locuința Nastasiei Filippovna, unde prietenul elegant și descurcăreț îi înmînează femeii ieșite în salon să-i întîmpine, „Din partea lui Parfion Rogojin..." (total copleșit de scena la care asistă năuc, fără să scoată o vorbă), cadoul. Prin indiscreția lui Zaliojev întîmplarea ajunge imediat la cunoștința bătrînului Rogojin care, asigurîndu-și fiul că nu e vorba decît de „un mezelic", de „o mică pregătire pentru diseară", îl ține „un ceas întreg într-o buceală". Se duce apoi drept la Nastasia Filippovna pe care, prin rugăminți și ploconeli, o înduplecă să-i înapoieze cerceii ce-i fuseseră în chip nesăbuit dăruiți de fiul neascultător. Între timp, ca să scape de urgia părintească, Parfion împrumută 20 de r. de la un anume Seriojka Protușin și, cu asentimentul mamei, fuge la Pskov, la o mătușă de-a lui (care „de vreo treizeci de ani își omoară văduvia stînd cît îi ziua de mare cu niște scrîntiți, săraci cu duhul. Mai dihai ca o călugărită"). Acolo, unde ajunge „într-un hal fără de hal" (încît „Bătrînele", probabil cele din anturajul mătușii, se puseră numaidecît să-i „citească pilde din viețile sfinților"), își bea ultimul ban. E găsit „a doua zi beat mort sub un gard, scuturat de friguri și pe deasupra mușcat rău de cîini (s.n.)". „Mai, mai să dau ortul popii peste noapte", își amintește Rogojin în tren. La Pskov Parfion a zăcut bolnav „o lună de zile" (adică practic întregul răstimp petrecut în acel oraș). Imediat sau la foarte scurt timp după actul fără precedent de nesupunere filială (cumpărarea cerceilor din banii destinați lui Andreev) și fuga de acasă a feciorului său bătrînul Rogojin moare (lovit de dambla). Vestea decesului parvine însă cu mare întîrziere lui Parfion, mai întîi pentru că fratele său, Semion, „hapsîn" de felul lui, nu se grăbește să-l înștiințeze pe celălalt moștenitor, apoi deoarece telegrama în cele din urmă trimisă la Pskov — unde destinatarul de drept zăcea „bolnav, fără simțire" — o sperie pe bisericoasa mătușă, care, „fără s-o deschidă, a dus-o la secție" (acolo — precizează personajul în relatările sale din tren — se află și acum). Fugarul află în sfîrșit de moartea tatălui său mulțumită scrisorii primite de la un oarecare Konev Vasili Vasilici și, cu toate că neînsănătoșit pe deplin („S-ar fi zis că avea și acum febră, sau în orice caz, friguri"), se grăbește să se întoarcă la Petersburg. Pentru a o revedea pe Nastasia Filippovna și, desigur, pentru a intra cît mai repede în drepturile lui de moștenitor. „Diseară capăt bani", îl informează el pe Mîșkin, la despărțire, cînd trenul intră în gară. Rogojin, primul personaj descris de autor în roman (scena din tren), dispare (sfîrșitul capitolului I) din raza vederii cititorului în îmbulzeala de pe peron — unde fusese așteptat la sosire de „mai mulți inși" (nucleul suitei lui Parfion) pentru a reapărea de abia peste circa o sută de pagini, în capitolul X (Partea întîi), în episodul invaziei în salonul Ivolghinilor din după-amiaza aceleiași zile. E însoțit, acum, de „zece-doisprezece indivizi", „o ceată foarte pestriță" și „scandalos de gălăgioasă" compusă, pe lîngă Zaliojev și Lebedev, din „vreo doi-trei (...) feciorași de negustori", „un domn îmbrăcat într-o manta de croială militară", „un omuleț gras care rîdea mereu", „un individ de statură atletică, foarte gras, mohorît și tăcut, și care părea că se bizuie grozav pe puterea pumnilor său" (rivalul lui Keller), „un student în medicină", „un polonez pirpiriu" („care se tot învîrtea ca un titirez printre ei"). Din banda lui Rogojin mai fac parte și „două doamne" care însă rămîn afară pe scări, căci, deși foarte curioase, nu cutează pînă la urmă să intre într-o casă străină. La Ganea (logodnicul Nastasiei Filippovna), împătimitul îndrăgostit venise ca să-l cumpere („Te pot cumpăra cu tot cu neamul tău") ; în schimbul a o mie

Scanned with OKEN Scanner

sau trei mii de ruble acesta e poftit cu dispreț să renunțe — în scris! — la căsătoria despre care în ultima vreme se vorbea atît de mult. Nu se aștepta s-o găsească acolo pe Nastasia Filippovna (și cu atît mai puțin pe prințul Mîșkin!). Derutat de prezența lor la început, Rogojin își revine și profită de ocazie pentru a încerca să negocieze (curajul disperatului!) direct cu Nastasia Filippovna, înaintea căreia depune pe loc toți banii ce-i avea asupra lui în acel moment — 18.000 de r. (Această sumă ne arată în ce fel și-a petrecut dimineața Rogojin, care se întorsese de la Pskov la Petersburg „fără o „lețcaie"; ca și în restul acelei zile de 27 noiembrie el alergase să împrumute cu orice dobîndă — prin intermediul oamenilor de meserie — cît mai mulți bani în contul părții sale de moștenire). Venit să încheie o tranzacție cu Ganea, fiul de negustor vrea pînă la urmă s-o cumpere pe „curtezană". Aceasta, ca să se răzbune pe Ganea și pe familia lui, se pretează în mod ostentativ la nerușinata tîrguială, obligîndu-l pe Parfion să urce prețul, mai întîi la 40.000, apoi la 100.000 de r. — sumă de care acesta promite să facă rost chiar „astăzi". Și se ține de cuvînt. Aproape de miezul nopții (la unsprezece și jumătate) el reușește să ajungă (cap. XV, Partea întîi), însoțit de aproximativ aceeași ceată (înmulțită doar cu Keller și cu „un bătrînel deșuchiat, fost cîndva redactor al unei gazete senzaționale, de tipul foilor de scandal"; efemerul personaj „pregătește" apariția în roman a acelui săptămînal umoristic ce va adăposti atacul împotriva lui Mîșkin), la locuința Nastasiei Filippovna, care îl aștepta cu înfrigurare în mijlocul musafirilor ei (scena seratei aniversare). Rogojin depune pe masă pachetul cu suta de mii de ruble... și își așteaptă „sentința". Desfășurarea seratei, plină de zigzaguri, surprize și suspensuri, îi dă pînă la urmă cîștig de cauză lui Parfion. El reușește s-o obțină pe Nastasia Filippovna cu care pleacă în aceeași noapte la Ekaterinhof. Furtuna din episodul aniversării eroinei mătură pe toți rivalii mai vechi ai lui Rogojin (Toțki, Epancin, Ganea). Tot ea însă aduce în prim plan pe cel mai primejdios rival posibil în persoana prințului Mîșkin, căzut ca din cer împreună cu „milionul" lui și cu cererea sa în căsătorie adresată Nastasiei Filippovna. Noul rival (învinsul învingător) al lui Rogojin (învingătorul învins) va urma nebunescul cuplu mai întîi la Ekaterinhof, apoi la Moscova. ● Nastasia Filippovna este o amantă rebelă, dominatoare, trufașă. Chiar a doua zi după „cheful monstru" de la Ekaterinhof, ea dispare și pleacă la Moscova, urmată, o săptămînă mai tîrziu, de Rogojin și de ceata lui (prințul Mîșkin făcîndu-și între timp și el apariția în vechea capitală). Începe, pentru Rogojin, calvarul relațiilor lui cu Nastasia Filippovna care, în intervalul celor circa 5—6 luni de absență din Petersburg, îl părăsește și revine la el de mai multe ori (fugind în două rînduri chiar din fața altarului!) Dramatice sînt la Moscova și raporturile lui cu Mîșkin, de care se apropie mult dar de care la un moment dat este ‚trădat', prințul dispărînd dintr-o dată în provincie cam în același timp cu Nastasia Filippovna. La Petersburg, Parfion se întoarce (tot pe urmele Nastasiei Filippovna) cu trei săptămîni înaintea lui Mîșkin, întîmpinat, pe peronul gării Nikolaevski, la începutul lui iunie, de ochii sfredelitori (cele mai vigilente sentinele ale geloziei din toate timpurile!) ai prietenului său. A doua mare zi epică a narațiunii (a celei de a doua sosiri la Petersburg a lui Mîșkin — Partea a doua, II—V) este, pentru Rogojin, o zi a pîndei permanente, a suspiciunii ubicue. El umple orașul cu ochi bănuitori, pe care îi împrăștie ca pe o armată de agenți, își spionează din toate direcțiile, ceas cu ceas și pas cu pas, rivalul, a cărui vizită o primește la prînz fără surpriză (ca un detectiv ce știe să anticipeze mișcările adversarului și să fie în orice clipă exact acolo unde trebuie) și pe care seara — deoarece prințul nu-și respectase făgăduiala de a nu încerca s-o vadă pe Nastasia Filippovna — încearcă să-l omoare. Ascuns în nișa de pe palierul scării interioare a hotelului la care trăsese Mîșkin, Rogojin ridică pentru prima oară cuțitul asupra unei făpturi omenești. Criza de epilepsie a prințului, declanșată sincronic, blochează însă — pentru moment — gestul atentatorului. ● După tentativa nereușită de a-și suprima rivalul, personajul (începînd cu a doua jumătate a Părții a doua) se retrage oarecum în culisele narațiunii. De unde reintră rareori în scenă, pentru mici intervale de timp, aproape întotdeauna ca însoțitor (apărător) sau mesager al Nastasiei Filippovna (incidentul cu ofițerul, întîlnirea nocturnă din parc cu Mîșkin, revederea acestuia cu Nastasia Filippovna). Ia parte la aniversarea prințului (dar numai ca un figurant — tăcut, abstras), mijlocește corespondența Nastasia Filippovna — Aglaia și facilitează întîlnirea dintre cele două eroine, la care asistă discret, din umbră, ca un martor din familie sau ca un servitor de-al casei (se repede să-i deschidă ușa Aglaiei, cînd aceasta părăsește înfrîntă terenul disputei, și e pur și simplu concediat: „Pleacă, Rogojin, n-am nevoie de tine!" de Nastasia Filippovna, care rămîne cu Mîșkin). Personajul revine în prim planul narațiunii în final, cînd o ‚răpește' pe Nastasia Filippovna în seara cununiei cu Mîșkin și o duce de la Pavlovsk la Petersburg (dîndu-i vizitiului o sută de ruble bacșiș ca să prindă trenul și cumpărînd în gară cu 50 de r. mantila și

Scanned with OKEN Scanner

broboada unei fete „care tocmai trecea prin fața lui“ ca fugara să-și poată acoperi rochia de mireasă ce ar fi stîrnit altfel comentariile călătorilor). Noaptea, între orele 3 și 4, o înjunghie în locuința lui de pe Gorohovaia. Apoi se închide în casă, își instruiește slugile și începe să-l aștepte pe Mîșkin. A doua zi dimineața („trecuse de ora nouă“) acesta, într-adevăr, sună la ușa locuinței lui Rogojin dar o „slujnică în vîrstă, cu o înfățișare cuviincioasă“ (Pafnutievna) îl informează că „Parfion Semionovici nu e acasă“. La aceeași întrebare însă portarul casei — zărit din întîmplare de vizitator — răspunde afirmativ. Cînd prințul revine în strada Gorohovaia același portar — mustruluit între timp — îi spune că Rogojin a plecat de dimineață la Pavlovsk de unde nu se va întoarce „Poate nici în opt zile“. La a treia încercare, prințului i se deschide doar la intrarea de la aripa locuită de mama lui Rogojin, oferindu-i-se de către „femeia de serviciu“ (Pafnutievna ?) explicația deja stereotipă că Parfion Semionovici nu e acasă și că va lipsi cel puțin trei zile. Asediat întreaga zi de insistențele lui Mîșkin, Rogojin se ascunde și — ca de obicei — își spionează adversarul, cu a cărui privire privirea lui se încrucișează pentru o fracțiune de secundă cînd ridicînd puțin storul de la o fereastră riscă să se uite în stradă. Spre seară însă îl caută el pe prinț și întîlnindu-l la 50 de pași de hotelul unde știa că Mîșkin se oprește de obicei (hotelul unde încercase să-l omoare) îl aduce acasă și îi arată cadavrul Nastasiei Filippovna, pe care apoi îl veghează împreună întreaga noapte. Cînd a doua zi dimineața, pe la 11 (la peste 30 de ore de la comiterea crimei), poliția sosită la fața locului se hotărăște (îmboldită și de declarațiile portarului) să pătrundă în locuința lui Rogojin, asasinul e găsit „complet lipsit de cunoștință“ ; „se zbătu între viață și moarte, doborît la pat de o violentă febră cerebrală“ timp de două luni. După însănătoșire, face „mărturisiri complete, absolut sincere, precise și pe deplin satisfăcătoare“. Găsit vinovat („dar cu circumstanțe atenuante“) e condamnat „la cincisprezece ani muncă silnică cu deportare în Siberia“. Spre deosebire de Raskolnikov, despre al cărui viitor în finalul romanului Crimă și pedeapsă se vorbește (și însuși eroul vorbește) cu un aproape straniu optimism (nu și-a spus ultimul cuvînt, vor mai auzi de el, va străluci cîndva ca un soare), Rogojin lasă apăsătoarea impresie că pleacă la ocnă pentru totdeauna. Însă nu atît din cauza pedepsei grele, aproape dublă ca număr de ani în comparație cu aceea a asasinului cămătăresei (căci, deși condamnat la 20 de ani, Dmitri Karamazov de pildă nu ne dă totuși sentimentul că Siberia reprezintă pentru el un sfîrșit), cît pentru că parcăi simțim că viața lui s-a consumat. S-a consumat odată cu legătura cu Nastasia Filippovna, a cărei ucidere îl omoară literalmente și pe criminal. Siberia constituie mormîntul acestei morți. Rogojin dealtfel începuse ‚să moară‘ încă de la întoarcerea lui la Petersburg, în mai (al doilea an al acțiunii romanului), cînd, concediindu-și suita și renunțînd la „năzdrăvănii“, se liniștește, se închide în sine și se concentrează din ce în ce mai mult asupra obsesiei sale, devenind — din protagonist — aproape un figurant (tăcut, sumbru, decis). ‚Agonia‘ personajului se prelungește pînă spre mijlocul lunii iulie, cînd înfăptuiește crima și ‚moare‘ (poliția îl găsește „complet lipsit de cunoștință“). Trecutului imediat din biografia lui Rogojin îi corespunde un viitor de asemenea exclusiv imediat. Capitolul de „încheiere“ al cărții (Partea a patra, XII) dă, telegrafic, cîteva informații referitoare la boala și procesul asasinului. Peste care perioada obscură și compactă a celor 15 ani de recluziune siberiană se lasă apoi ca o lespede veșnică. Efectiv, biografia lui Rogojin — „pornit să-și trăiască din plin viața, să folosească orice clipă prezentă“ — cuprinde deci cu totul numai vreo opt-nouă luni : din ziua în care o vede pentru prima oară pe Nastasia Filippovna (ultima decadă a lui octombrie — primul an al acțiunii romanului) și pînă în noaptea crimei. Două mari pete de umbră mărginesc — ca și în cazul lui Mîșkin — acest scurt interval activ, de maximă intensificare a energiilor vitale. A trăit Rogojin cu adevărat înainte de a o cunoaște pe Nastasia Filippovna ? Și se poate spune oare că, după moartea eroinei, acolo, undeva departe, într-o vagă ocnă, el mai trăiește ? Între mormîntul sumbrei citadele părintești de pe strada Gorohovaia, unde și-a petrecut copilăria și tinerețea — „acea capodoperă de Casă a crimei“ (M. Proust) și „Casa morților“ din străfundurile Siberiei (unde e trimis pentru 15 ani eterni) personajului i se acordă o singură repriză de viață, scurtă ca o vacanță. Forța care îl abate de pe drumul tatălui (sau al fratelui) său, al banului adunat cu tenacitate și păstrat cu avariție, este pasiunea căzută ca din cer, ca un fulger, pentru Nastasia Filippovna. O pasiune „brutală“, „mare“, „bolnăvicioasă“ care face din obscurul fiu de negustor una din figurile cele mai celebre de îndrăgostiți geloși ale literaturii universale : „Un singur (s.a.) gînd îl urmărea ca o obsesie de fiece clipă“. Dragostea lui Rogojin e pătimașă, senzuală (ca și Svidrigailov, e urmărit și el de „foșnetul rochiei“ femeii pe care o iubește) și atît de intensă încît riscă să se transforme (se și transformă !) în contrariul ei : „mă iubește pînă într-atît — observă Nastasia Filippovna — încît este exclus să

Scanned with OKEN Scanner

nu fi început să mă urască". Spre deosebire de Mîşkin, Rogojin — „Этот фанатик страсти" (L. Grossman) — nu simte nici un fel de milă faţă de Nastasia Filippovna (fiind convins de altfel că nici ea nu are pentru el „decît ură"). Pasiunea-bloc a personajului e refractară oricăror sentimente adiacente. Iubirea acaparatoare, exclusivistă, devastatoare a lui Rogojin este misterioasă, inexplicabilă, pare nepotrivită, şocantă în raport cu structura greoaie, terestră, obtuză a eroului: e ca acel „diamant enorm" şi acel „inel de aur masiv cu un briliant de dimensiuni impresionante" pe care Parfion le poartă la serata Nastasiei Filippovna şi care contrastează cu hainele şi mîinile sale murdare. Prin caracterul ei violent şi posesiv ea decurge însă limpede şi firesc din psihologia lui socială, de clasă: „Dragostea lui Rogojin e în acelaşi timp şi o simţire omenească adîncă, şi o întunecată patimă de proprietar" (G. M. Fridlender). „Nu vă apropiaţi! (...) E a mea! Numai a mea! Regina mea! S-a zis!", urlă aproape scos din minţi de fericire Rogojin cînd înţelege că Nastasia Filippovna va merge cu el (deznodămîntul seratei, Partea întîi, XVI). Cu aceeaşi ferocitate de animal de pradă nu va voi să cedeze nimănui în finalul romanului nici cadavrul Nastasiei Filippovna, pe care îl ascunde şi îl conservă (după reţete contemporane). Crescut ca un argat în casa tatălui său, Parfion rămîne un argat şi în relaţiile lui cu Nastasia Filippovna. Care îl batjocoreşte, îl tratează „ca pe o otreapă" şi îl concediază cînd vrea, şi de care se teme. Din cînd în cînd se răzvrăteşte împotriva despotismului capricios al femeii şi o dată chiar o bate. Stă apoi închis într-o cameră, nemişcat, fără să mănînce o „zi şi o noapte, şi încă o zi" ca s-o oblige pe Nastasia Filippovna să-l ierte (Canossa personajului). Nu are însă „suflet de slugoi", se convinge Nastasia Filippovna, care de altfel apreciase de la început la Rogojin curajul orb, puterea lui de sacrificiu (Cumpărarea cerceilor din banii destinaţi lui Andreev, în condiţiile în care Parfion trăia acasă la tatăl său, reprezintă într-adevăr o faptă aproape eroică). Toate forţele sufleteşti, întreaga viaţă a personajului se concentrează în această unică pasiune (ideea de a-l face pe Rogojin să se îndrăgostească de Aglaia, idee notată în caietele la roman la 7 martie 1868, este repede abandonată). Perspectiva de a o pierde pe Nastasia Filippovna îl duce la disperare şi îl face neputincios ca un copil. Suportîndu-şi Canossa el îi spune eroinei: „Chiar de aş şti că mor şi tot nu plec, pînă nu mă ierţi; iar dacă pui să mă dea afară — mă înec; pentru că, ce mă fac eu fără tine?" Dacă faţă de Nastasia Filippovna Rogojin are o singură atitudine (de „rob al ei" — cuvinte folosite în Carnete, de adorator total subjugat de obiectul adoraţiei lui, de care nu poate accepta să fie lipsit), el se dedublează în relaţiile cu Mîşkin. Zîmbetul acela „frînt în două" pe care i-l adresează prinţului cu prilejul vizitei acestuia în strada Gorohovaia este simbolic din acest punct de vedere. În tren Rogojin se poartă răutăcios cu Mîşkin, e ironic şi chiar veninos pentru ca despărţindu-se în gară de ciudatul său tovarăş de călătorie să-i declare că i-a devenit „foarte drag" şi să-l invite la el; în salonul Ivolghinilor îl cheamă din nou pe prinţ să meargă cu el („Ai să vezi cum ştie să iubească Rogojin!) dar în aceeaşi seară, la Nastasia Filippovna, îl ameninţă („Lasă-te păgubaş") cînd înţelege că „mieluşelul" i-ar putea fi rival. La începutul lui iunie (a doua sosire la Petersburg al lui Mîşkin), în aceeaşi zi îi propune să facă schimb de cruciuliţe (să „ne înfrăţim") şi încearcă să-l asasineze. După atentat se interesează printr-un intermediar de starea sănătăţii lui Mîşkin (salvat de cuţit de o criză de epilepsie). „Nu te iubesc, Lev Nikolaici", îi spune el la Pavlovsk în scena nocturnă din parc, de pe bancă, însă nu se încumetă totuşi să-i înapoieze cruciuliţa. După crimă, se ascunde la început de Mîşkin, dar apoi veghează împreună cu el trupul neînsufleţit al Nastasiei Filippovna. Rival şi „frate", prinţul trezeşte în sufletul lui Parfion dragoste şi ură, încredere şi suspiciune. Cînd îl are în faţă se linişteşte şi crede în făgăduielile lui. Împrăştie însă prin tot oraşul ochii bănuielilor sale de îndată ce Mîşkin părăseşte casa din strada Gorohovaia. ● Rogojin, Nastasia Filippovna şi Mîşkin constituie nu numai un triunghi amoros, ci şi o familie în sensul că aceste personaje, în ciuda marilor deosebiri dintre ele, se „nivelează" într-un fel după principiul vaselor comunicante. Cîteva dintre trăsăturile lor circulă de la unul la altul. Rogojin e clarvăzător, penetrant ca Mîşkin, căruia îi explică odată esenţa relaţiilor lor în trei şi îi citeşte gîndurile („vrei să-ţi spun eu ce gînduri îţi trec acum prin cap?"). Ca şi Mîşkin, Parfion are nervii slabi: „era palid şi tremura ca varga" scoţînd-o pe Nastasia Filippovna din parcul unde avusese loc incidentul cu ofiţerul şi asemenea prinţului nu trăieşte cu adevărat (după cum am văzut) decît un sezon, cît o gîză! Fiul de negustor accede şi el la o clipă de „renunţare supremă", cedîndu-i o pe Nastasia Filippovna lui Mîşkin în finalul episodului vizitei în locuinţa din strada Gorohovaia. Cu înflăcărata Nastasia Filippovna sumbrul Rogojin se înrudeşte prin pasionalitate. Amîndoi merg spre pieire cu aceeaşi hotărîre. Pe de altă parte, Nastasia Filippovna se gîndeşte şi ea să-l ucidă pe Rogojin („L-aş ucide de groază... Dar o să mă omoare el înainte...") iar Mîşkin e bănui-

Scanned with OKEN Scanner

tor ca Parfion („Un demon straniu, înspăimîntător pusese definitiv stăpînire pe el" în după amiaza zilei de început de iunie — a celei de a doua sosiri la Petersburg) etc. (Despre paralelismele dintre Mîşkin şi Nastasia Filippovna vezi la aceasta din urmă). ● „frămîntat de clocotul unor pasiuni mistuitoare", din cauza cărora „suferă (...) groaznic", impulsiv (nu-şi premeditează crima, care se înfăptuieşte deoarece Nastasia Filippovna, în loc să se ducă la văduva de învăţător unde locuia, aşa cum îi propusese Rogojin, insistă să se ascundă — de Mîşkin — în casa de pe strada Gorohovaia), „tare deştept" (deşi „fără carte") dar „extrem de tăcut", „nu-l interesează nimic ce nu-l atinge direct". E închis în sine ca într-o carapace : „De-a lungul întregii acţiuni a romanului el (Rogojin, n.n.) nu încearcă aproape niciodată dorinţa de a ieşi din carapacea lui, pentru că nu are încredere în ceilalţi oameni" (D.D. Oblomievski), e refractar, inert : „în adîncul sufletului, omul acesta nu era în stare să se schimbe". Personajul ilustrează cu deosebită claritate existenţa celor două planuri remarcate de exegeţi în romanele lui Dostoievski (unul imediat, cotidian, prozaic, celălalt — simbolic, spiritual). El este pe de o parte un tipic fiu de negustor, moştenitorul unei jumătăţi dintr-o importantă („imensă") avere, care călătoreşte cu trenul, chefuieşte cu prieteni şi acoliţi, se îndrăgosteşte şi luptă să-şi înlăture rivalii, un om hotărît, ursuz, dintr-o bucată, care tace şi face etc. Pe de altă parte însă Rogojin este moartea. Ne-o dovedesc paloarea lui, putînd fi atribuită în prima zi a acţiunii frigurilor de care Parfion suferise în ultima lună şi faptului că nu dormise de 48 de ore, dar persistînd în chip suspect de-a lungul întregului roman ca o particularitate a personajului în ciuda constituţiei sale fizice relativ robuste, sugestia de nălucă pe care o degajă („zări — Mîşkin, n.n. — în mulţime un chip palid, cu părul castaniu închis şi ondulat, cu un zîmbet şi o privire ce-i erau atît de cunoscute ; viziunea nu ţinu decît o clipită şi dispăru. Putea să fie doar o închipuire"), casa în care locuieşte şi care seamănă „cu un cimitir", motivul cuţitului, strîns legat de asasin, convingerea altor eroi ai cărţii (Mîşkin, Nastasia Filippovna) că Rogojin va ucide sau chiar că deja a ucis şi ţine ascuns în locuinţa lui, sub podele, un cadavru. Funcţia macabră a personajului este însă divulgată mai ales de relaţiile ciudate pe care Rogojin le întreţine oarecum subteran în roman (cu toate că între ei „contrastul era aşa de mare") cu ateul muribund Ippolit Terentiev. Relaţii inexplicabile (şi vag explicate de către scriitor la nivelul intrigii cărţii), cu atît mai mult cu cît ele par mai degrabă să exprime o ostilitate şi antipatie reciproce. Ceea ce îi leagă pe cei doi tineri altfel atît de diferiţi e calitatea lor de emisari ai morţii. Amîndoi o poartă (într-un chip mai vădit Terentiev) şi o distribuie (într-un mod mai activ Rogojin). Ippolit, despre care toată lumea ştie că nu mai are mult de trăit, un aproape mort în roman, încearcă să se sinucidă. Parfion, care vorbeşte şi el de sinucidere, atentează la viaţa lui Mîşkin şi omoară pe Nastasia Filippovna. I se atribuie în plus intenţia de a o asasina, din răzbunare, pe Aglaia, ‚iubita' prinţului şi poate fi considerat autorul moral al morţii tatălui său. Cuplu sinistru, Rogojin şi Terentiev reprezintă fiecare pentru celălalt oglinda oribilă şi fascinantă a aceleiaşi imagini. Nu întîmplător Ippolit îl visează pe Rogojin şi nu întîmplător, visîndu-l pe acesta, el îl visează ca asasin : venise să-l înăbuşe pe ofticos cu o cîrpă udă... ● Întruchipînd o forţă telurică pură (căreia Karamazovii îi vor da un sens moral, negativ sau pozitiv), trimiţînd aluzii la cîţiva dintre monştrii monumentali ai mitologiei antice (interiorul labirintic al sumbrei clădiri din strada Gorohovaia ni-l evocă pe Minotaur iar ochii ageri ai geloziei, multiplicaţi pretutindeni la Petersburg ca şi la Pavlovsk — pe Argus), Rogojin — compact, dur, inert, uniform, orb şi surd faţă de tot ceea ce se întîmplă în jur — constituie o ipostază, o formă a materiei. De aici mişcarea lui de respingere-atracţie în raport cu Mîşkin (simbolul spiritului), mişcarea fundamentală a întregului roman — construit de la un capăt la altul pe baza simetriilor dintre cele două personaje (în compartimentul de tren, la hotel — scena atentatului, pe stradă — în episodul fantasticului lor mers paralel, pe culcuşul improvizat la căpătîiul Nastasiei Filippovna etc.). Pînă la urmă, prinţul, un adevărat vrăjitor în atîtea privinţe, nu va reuşi să-l îmblînzească pe acest Caliban rus (încercările lui, ca şi ale Nastasiei Filippovna de a-l ‚educa', de a-l civiliza dau greş ; cele „două-trei cărţi" din biroul lui Rogojin nu pot schimba mare lucru). Structura abisal materială a personajului explică şi faptul că tocmai el (şi nu altcineva !) este în roman posesorul copiei după tabloul lui Hans Holbein înfăţişîndu-l pe Hristos pe cruce, mort şi parcă învins definitiv de moarte. Contemplarea acestui tablou te poate face să-ţi pierzi credinţa, spune Mîşkin-Dostoievski. Reproducerea după opera lui Holbein, expusă în „salonul cel mare" al casei din strada Gorohovaia, deasupra unei uşi, constituie, am putea spune, ‚firma' personajului. Funcţia tabloului în care natura „mută şi neînduplecată" pare a triumfa asupra spiritului este de a sublinia materialitatea sumbră, apăsătoare a lui Rogojin. Încă o dată relaţiile lui cu Ippolit îi divulgă esenţa : în halucinaţia nocturnă a muribundului, Par-

Scanned with OKEN Scanner

fion apare (intrînd în camera bolnavului) exact cînd Terentiev reflectează (în legătură cu subiectul aceluiaşi tablou) asupra materiei din care lui i se pare că se degajă „ideea unei puteri oarbe, sfidătoare, de o veşnicie stupidă". Natura văzută prin ochii ateului disperat Ippolit ca un uriaş mecanism lipsit de conştiinţă şi finalitate, şi moartea, ca o emanaţie şi ca un semn al acesteia, se unesc în simbolul personajului (de asemenea ateu) Rogojin. ● Am putea spune că viaţa (mai curînd decît literatura) l-a impus pe Rogojin scriitorului. Un prototip al personajului a fost K.K. Kumanin (din marea familie a Kumaninilor, înrudită dinspre partea mamei cu cea a lui Dostoievski) a cărui casă din Moscova a servit de asemenea ca model pentru înfăţişarea locuinţei eroului. A. P. Miliukov a descris în revistele fraţilor Dostoievski Vremia şi Epoha istoria fabricantului K. (asemănătoare cu cea a lui Parfion). Ca prototip al lui Rogojin poate fi citat şi negustorul moscovit V. F. Mazurin, care l-a omorît pe giuvaergiul I. I. Kalmîkov, ascunzîndu-i apoi cadavrul (la acest caz face o aluzie în roman chiar Nastasia Filippovna, viitoarea victimă a eroului). Printre personajele scriitorului un predecesor cert e Murin. Laitmotivul ochilor lui Rogojin ar fi desprins (după R. G. Nazirov) din romanul Oliver Twist al lui Dickens. În relaţiile dintre Rogojin şi Mîşkin autorul a transpus (a transfigurat) ceva din dramatismul rivalităţii sale amoroase cu învăţătorul Vergunov pentru mîna Mariei Dmitrievna Isaeva (tot o experienţă siberiană). Cînd Vergunov renunţă, scriitorul se simte cuprins de un adevărat entuziasm al gratitudinii : „acum el mi-a devenit mai drag decît un frate" — mărturiseşte Dostoievski într-o scrisoare. Relatînd episodul, L. P. Grossman punctează concluzia ce se impunea : „Rivalii înfrăţiţi — observă el — constituie una din principalele teme ale viitorului roman Idiotul".

ROGOJIN, SEMION PARFIONOVICI, Idiotul. Tatăl precedentului : „cetăţean de onoare şi de neam străvechi" (după cum îl recomandă o tăbliţă fixată lîngă intrarea principală a casei în care a locuit), negustor „cu vază" şi foarte bogat, a lăsat la moartea sa un capital evaluat de Lebedev la două milioane şi jumătate de ruble, o avere considerată şi de autor (narator) „imensă". Un „portret în mărime naturală" (pe care Mîşkin îl va examina în cabinetul lui Parfion) îl înfăţişează „cu chipul galben şi brăzdat de cute adînci, cu o privire bănuitoare de om ascuns şi chinuit sufleteşte" (fiul — remarcă prinţul Lev Nikolaevici — este copia tatălui, al cărui destin mohorît l-ar fi reprodus întocmai dacă în viaţa lui n-ar fi intervenit Nastasia Filippovna). Cu toate că tabloul îl reprezintă îmbrăcat „cu o redingotă lungă, de croială nemţească", Semion Parfionovici pare să fi fost un negustor de modă veche, cu obiceiuri patriarhale. Despot domestic, şi-a crescut feciorii cu o asprime nemiloasă. Nu ţinuse de secta celor de credinţă veche „dar considera că aceasta «e mai bună»" şi îi „avea la inimă", pe scapeţi (membrii unei secte religioase întemeiată de ţăranul Kondrat Selivanov din gubernia Orlov ; adepţii acesteia se recrutau mai ales dintre cei bogaţi, remarcîndu-se în primul rînd prin zgîrcenie). Zgîrcenia pare a fi şi principala trăsătură a bătrînului Rogojin care, cu toate milioanele sale, nu se sfieşte să se „milogească" în faţa Nastasiei Filippovna pentru a-şi recupera cerceii dăruiţi din banii lui frumoasei femei de Parfion. Obişnuia să cumpere tablouri de la diverse licitaţii la preţuri derizorii. Achiziţionase în felul acesta şi valoroasa reproducere după „Hristos în mormînt" de Hans Holbein junior, în faţa căreia Rogojin îl va opri pe musafirul său Mîşkin şi care mai tîrziu va stîrni comentariile lui Ippolit Terentiev. (Pentru această reproducere, cineva îi oferise lui Semion Parfionovici 350 de r. iar Saveliev Ivan Dmitrici, un negustor „care se prăpădeşte după asemenea lucruri", era dispus să-i dea chiar 400. După moartea bătrînului Rogojin preţul tabloului creşte pînă la „cinci sutare", însă Parfion, care dă toate aceste informaţii, îl păstrează pentru sine. Ce semnificativă fascinaţie exercită această sumbră imagine a materiei care înfrînge spiritul în apăsătorul şi întunecatul mediu negustoresc !). Semion Parfionovici moare (probabil de supărare, în urma unui atac de apoplexie) imediat sau la scurt timp după gestul de nesupunere (desigur fără precedent) al lui Parfion (istoria cu cerceii) prelungit în fuga acestuia de acasă, la Pskov. Decedase, raportîndu-ne la data de 27 noiembrie, cînd începe acţiunea romanului, în urmă cu o lună, bătrînul (nu foarte bătrîn totuşi din moment ce Parfion are doar 27 de ani) Rogojin fiind unul din acei proaspeţi răposaţi foarte numeroşi în opera lui Dostoievski, în care marchează ca nişte jaloane drumul spre Bobok. Moartea tatălui-zbir condiţionează furtunoasa poveste de dragoste a fiului, altfel de neimaginat, declanşează erupţia sumbrei pasiuni criminale a lui Parfion. ● O fiinţă strivită de autoritatea stăpînului casei pare mama lui Parfion : „Se vede că multe a suferit în viaţă maică-ta", îi spune Nastasia Filippovna lui Rogojin, cu ocazia vizitei pe care i-o face acestuia în locuinţa din strada Gorohovaia ; deja „bătrînă", toată ziua „citeşte vieţile sfinţilor" şi „stă la taifas cu babele". Cînd Mîşkin este la rîndul lui adus de Parfion în apartamentul mamei, le deschide uşa o „femeie bătrînă, gîrbovită, îmbrăcată în negru şi legată la cap cu o broboadă". În salonaş, „împletea cu andrele, tă-

Scanned with OKEN Scanner

cută, o altă bătrînică, mai în vîrstă, îmbrăcată tot în doliu şi cu o bonetă albă pe cap". Masiva clădire din strada Gorohovaia îi aparţine mamei, care provenea probabil şi ea dintr-un neam de oameni tot atît de bogaţi şi de mohorîţi ca Rogojinii. Construită de bunicul lui Parfion, în ea a locuit de la început şi o familie de scapeţi pe nume Hludiakov („stau şi acum la noi, cu chirie" — explică Parfion). Această familie de sectanţi strîngători de bani relevă prin paralelism — procedeu dostoievskian curent — masiva acumulare de capital rogojinian. Zgîrcenia chiriaşilor reflectă şi mai intens avariţia proprietarilor. Dominată de fiul mai mare („toate le vede din ochii fratelui meu, Senka", spune Parfion), de doi ani e „cu mintea cam zdruncinată" iar după moartea soţului „a ajuns în mintea copiilor". Se înviorează şi „dă din cap în semn de bineţe" cînd cineva străin vine s-o vadă, dar binecuvîntările ei, cu toată coloratura emoţională religios-populară dată gestului de scriitor, sînt mecanice şi rămîn ineficiente atît în cazul Nastasiei Filippovna cît şi în acela al lui Mîşkin. Spre deosebire de Pulheria Alexandrovna, mama lui Raskolnikov, care se prăpădeşte după condamnarea şi deportarea fiului ei (deşi i se ascunsese cu grijă adevărul), mama lui Rogojin nu realizează nenorocirea „înspăimîntătoare care s-a abătut asupra mohorîtului ei cămin" şi nu păstrează despre Parfion „decît o amintire cu totul vagă".

⟨ROGOJIN⟩, SEMION SEMIONOVICI, Idiotul. Fratele, probabil mai mare, al lui Parfion. Văduv, locuieşte împreună cu ceilalţi Rogojini, în incinta aceleiaşi case din Gorohovaia, dar „într-o clădire separată, în curte". După moartea tatălui, întîrzie să dea de ştire, la Pskov, lui Parfion, cu care spre necazul său trebuia să împartă moştenirea, iar noaptea, de „hapsîn ce e", taie „toţi ciucurii de aur de pe giulgiul de brocart" ce învelea sicriul răposatului („pentru aşa ceva putea să ia drumul Siberiei, numai să fi vrut eu — spune Parfion —, că doar e un sacrilegiu", „profanare de lucruri sfinte"; un ‚criminal' e deci şi fratele mai mare, care şi el ar fi putut nimeri în Siberia, unde în cele din urmă ajunge însă celălalt). Ca pentru a compensa (echilibra) tendinţa centrifugală, spre risipire şi autodistrugere a lui Rogojin cel mic, Semion Semionovici îmbrăţişează şi mai strîns sacul cu bani al familiei care produce în persoana lui un Harpagon (ascuns în zona de umbră a romanului). În ‚epilogul' cărţii asistă la descoperirea crimei de către poliţie. După condamnarea şi deportarea fratelui, întreaga lui avere, „care se cifra la o sumă imensă şi din care (Parfion) apucase să cheltuiască numai o parte, relativ foarte neînsemnată", revine lui Semion Semionovici, „spre marea satisfacţie a acestuia".

ROZANOV, Demonii, v. la Virghinskaia, A. P.

S

domnul S., Idiotul, v. la Mîşkin, L. N.

SABANEEV, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

SAFRONOV, Adolescentul, v. la Olea.

SALAZKIN, Idiotul, v. la Papuşin şi la Mîşkin, L. N.

SALOMEEVA, NASTASIA STEPANOVNA, Adolescentul, v. la Sokolski, N. I.

SALZFISCH, Demonii, v. la Verhovenski, S. T. şi la Alexei Egorovici.

SAMSONOV, KUZMA KUZMICI, Fraţii Karamazov. Unul din cei mai bogaţi negustori din Scotoprigonievsk din moment ce averea lui se cifrează la „sute de mii de ruble", „primarul oraşului". Cu patru ani în urmă (raportîndu-ne la ultimele zile ale unui au-

Scanned with OKEN Scanner

gust din 1866 probabil, cînd începe acțiunea romanului) a adus din capitala guberniei și a luat sub protecția sa (interesată) o tînără fată părăsită de seducătorul ei și aflată „în pragul disperării" (Gruşenka). Văduv, nimic nu l-a împiedicat pe „bătrînul craidon" să devină „ibovnicul dumneaei" ; „caracter foarte voluntar, dur ca o cremene", Samsonov, „hapsîn" și „cărpănos", era un „om împietrit, răutăcios din fire și ironic, ale cărui antipatii aveau ceva morbid" ; „sanchiu de felul lui și zgîrcit la vorbă", se îmbrăca după moda veche, purtînd barbă și caftan. În prezentul acțiunii personajul e „beteag" („l-a lovit damblaua"), „cu un picior în groapă". Abia se mai poate mișca din cauza picioarelor umflate și buza de jos îi atîrnă „ca o bucată de aluat" cînd în dimineața zilei a doua a acțiunii romanului, iluzionîndu-se că ar putea să încheie o tranzacție cu bătrînul negustor, a cărui minte rămăsese însă limpede și ascuțită, Mitea Karamazov i se înfățișează deferent-solemn pînă la absurd în propriul lui salon. Samsonov locuia într-o „casă cu etaj, veche, mohorîtă, spațioasă și cu o mulțime de acareturi", casă care amintește de cea a negustorilor Rogojin din Petersburg și în care bătrînul ocupa singur partea de sus, parterul fiind împărțit de cei doi feciori ai săi (ambii „în puterea vîrstei", „cu neveste și copii", pe care Kuzma Kuzmici îi ținuse pe lîngă el „ca pe niște slugi" dar cărora le va lăsa prin testament „toată averea" ; fiul cel mic, „un om voinic cît un munte și înzestrat cu o forță extraordinară, care obișnuia să umble bărbierit și purta straie nemțești" dar care continua să nu „crîcnească" în fața tatălui, va asista — ca martor chemat pentru orice eventualitate — la întrevederea cu Mitea), de sora lui Samsonov („femeie destul de vîrstnică") și de una din fiicele lui, rămasă nemăritată și la cheremul bolnavului la care urca în grabă scările (deși „suferea de astmă") de cîte ori și la orice oră era chemată ; într-o clădire mai mică din curte locuiau doi vechili, „dintre care unul, tot așa, avea o familie numeroasă" : „Atît odraslele lui, cît și vechilii stăteau înghesuiți ca vai de lume, claie peste grămadă, în timp ce bătrînul locuia singur la etaj ; nu îngăduise nimănui să șadă cu dînsul (...) Apartamentul de la etaj era compus din mai multe saloane vaste, mobilate după moda veche, ca mai toate casele de negustori, cu interminabile și anoste șiruri de jilțuri și scaune de mahon cît se poate de incomode, așezate de-a lungul pereților, cu policandre de cristal acoperite cu huse și oglinzi umbroase între ferestre. Toate aceste încăperi erau pustii, fiindcă bolnavul nu locuia decît într-o singură odăiță, în care se afla iatacul lui, fiind servit de o bătrînă cu basma pe cap și de un fecior care dormea pe o laviță în antreu". (Aproape inobservabilă, slujnica lui Samsonov, „bătrîna cu basma pe cap", este una din acele mărunte și fugare apariții din Frații Karamazov care în cadrul intrigii romanului determină crima — v. și la Fenia ; mergînd în „bezna nopții" în neștire pe străzi după ce ieșise ca o furtună din casa doamnei Hohlakova, unde ultima iluzie de a obține banii necesari lui ca aerul se spulberase — seara zilei a treia, Mitea Karamazov se izbește — „era cît pe ce s-o răstoarne" — de „băbuță", care tocmai atunci se gîndise să dea o fugă pînă la un anume Prohorîci — și, recunoscînd-o, se grăbește, bineînțeles, s-o întrebe dacă Agrafena Alexandrovna „mai e încă la dumneavoastră" — adică la Samsonov, unde el însuși o condusese pe înserat pe Gruşa, care pretextase că are treabă cu „jupînul" pînă la miezul nopții ; aflînd că Gruşenka n-a stat decît „olecuță" ; „i-a spus niscai snoave lui Kuzma Kuzmici, de l-a mai făcut să rîdă, și și-a luat valea", gelosul turbează și, urlînd de necaz la bătrîna slujitoare a lui Samsonov, aleargă „cît îl țineau picioarele spre casa Morozovei", unde locuia Gruşenka. Care însă plecase de un sfert de ceas la Mokroe, chemată de „fostul" ei, seducătorul revenit în preajma victimei sale. Și cum servitoarea Fenia are proasta inspirație de a-i ascunde adevărul lui Mitea, acestuia îi intră în cap că trădătoarea nu putea fi decît la tatăl și rivalul său Feodor Pavlovici Karamazov ; spre casa căruia își îndreaptă deci în chip fatal pașii... Însuși diavolul pare să i-o trimită în cale eroului, în seara crimei, ca pe o agentă a lui, pe această bătrînă care fără să vrea divulgă minciuna Gruşenkăi. Nu întîmplător, lăsînd-o speriată și nedumerită în mijlocul drumului, Mitea, pe punctul de a se repezi să afle unde e Gruşenka, o numește pe „băbuță" tocmai „talpa-iadului").

● La început Samsonov se purtase „cu o mînă de fier" cu Gruşenka, pe care o ținuse „la post" (după cum ziceau în oraș „unii mucaliți"), dîndu-i fetei doar atît cît să trăiască „destul de meschin". În ultimii doi ani însă, cu totul robit de farmecele Gruşenkăi, ajunge să depindă el de ea. Cu toate acestea nu o răsfață nici acum și, în afara unei sume de opt mii de ruble, nu-i mai dă alți bani, prevenind-o pe deasupra că nu-i va lăsa nimic prin testament (și într-adevăr se ține de cuvînt !). În schimb o învață cum să-și fructifice mai bine capitalul, fiind în această privință primul ei ‚profesor'. În ultima vreme (de cel puțin un an, crede Mitea) relațiile lui Samsonov, care „ajunsese o biată epavă", cu Gruşenka erau doar „părintești". Pînă aproape de sfîrșit are deplină încredere în fosta lui ‚elevă' care o dată pe săptămînă îl ajuta să-și facă soco-

Scanned with OKEN Scanner

telile şi să treacă cifrele în registre. Aflînd că Feodor Pavlovici Karamazov, se poate spune colegul său în ce priveşte avariţia şi desfrîul, s-a îndrăgostit lulea de Gruşenka, găseşte situaţia amuzantă ; ar fi declarat rîzînd (după cum ne informează un personaj al romanului) că ideea măritişului Gruşenkăi cu Feodor Pavlovici nu i se pare deloc rea. Cînd aude însă că şi fiul bătrînului Karamazov, Mitea, a făcut o pasiune pentru fosta lui ţiitoare, încetează să mai rîdă. O sfătuieşte, de data aceasta serios, pe Gruşenka să-l aleagă (dacă va trebui totuşi să aleagă între tată şi fiu) pe Feodor Pavlovici, cu condiţia însă ca acesta să treacă pe numele ei cel puţin o parte din averea lui înainte de nuntă. Instinctiv, sau poate clarvăzător, Samsonov este de la început gelos pe Mitea, cu mult înainte ca Gruşenka însăşi să înţeleagă adevărata natură a relaţiilor sale cu noul ei adorator. Inteligentul negustor nu va scăpa de aceea prilejul să se răzbune pe cel despre care parcă ştie că va fi (el şi nu altcineva !) succesorul lui în ce-o priveşte pe Gruşenka atunci cînd Mitea are naivitatea de a se oferi să-i cedeze lui Samsonov drepturile sale îndoielnice asupra satului Cermaşnea în schimbul a 3000 de ruble. Kuzma Kuzmici, bineînţeles, refuză politicos ‚afacerea' (deloc ispititoare) şi ca „să-i facă o farsă" rivalului prin forţa lucrurilor menit să învingă şi faţă de care tocmai de aceea simţea „o ură neîmpăcată" îl expediază departe de oraş în căutarea unui posibil partener recomandat cu căldură dar în realitate nesigur şi ciudat. Şi ca eşecul să fie cert negustorul îl trimite pe Mitea nu la Gorstkin (numele partenerului posibil) ci la Copoiul (porecla infamantă a aceluiaşi). După discuţia cu Dmitri Karamazov lui Samsonov i se face rău şi spre seară este chemat „doftorul". Moare cam la o săptămînă după procesul lui Mitea, care are loc la începutul lui noiembrie, într-o luni. Cu trei săptămîni înainte de moarte poruncise ca Gruşenka să nu mai fie primită în casă iar dacă totuşi s-ar întîmpla ca ea să mai vină să i se transmită „din partea lui «că-i doreşte să trăiască mult şi bine, să fie fericită şi să nu-şi mai aducă aminte de el niciodată»". În această urare sinceră dar mai ales ironică, cinică, rea se simte totodată disperarea muribundului care ştie că totul s-a sfîrşit. Critica a observat că în roman bogatul protector al Gruşenkăi este „în felul său «dublul» lui Feodor Pavlovici" (ed. acad., vol. 15, p. 402). Spre deosebire însă de complexul Feodor Pavlovici Karamazov, Samsonov e un monolit, un bărbat dintr-o bucată, care în felul lui s-a purtat onest cu fata pe care a scos-o „desculţă din noroi". („Omul ăsta mi-a făcut un mare bine la vremea lui", va declara de altfel în mod public Gruşenka la proces). Ca şi lui Murin din nuvela de tinereţe Gazda din care împreună cu Marele inchizitor descinde prin bifurcare şi, desigur, ca şi eroului din poemul lui Ivan, nici lui Samsonov nu-i lipsesc măreţia şi tragismul. El reprezintă ruina unui colos, decrepitudinea forţei. În Samsonov (şi nu numai în numele lui) descoperim un Samson căruia o nouă Dalila i-a luat puterile. Personajul „dur ca o cremene", „împietrit", avînd un fecior „voinic cît un munte" iradiază pe de altă parte o răceală statuară. Cînd Mitea îl vizitează, figura lui Samsonov pare „împietrită şi rece, ca de statuie" (s.n.). Faţă în faţă cu ‚don juanul' Mitea Karamazov care i-a răpit dragostea negustorul din Scotoprigonievsk împrumută parcă ceva din atitudinea implacabilă a Comandorului răzbunător. Înfăţişarea aspră a lui Samsonov i-a fost sugerată scriitorului — pretinde soţia acestuia, Anna Grigorievna — de negustorul petersburghez Alonkin, în a cărui casă Dostoievski a locuit în 1866.

SAPOJKOVA, ANFISA KONSTANTINOVNA, Adolescentul, v. la Dolgoruki, S.A.

SAŞA, Adolescentul, v. la Sokolski, S.P.

SAVELI, Idiotul, v. la Toţki.

SAVELIEV, IVAN DMITRICI, Idiotul, v. la Rogojin, S. P.

SCHIL, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R. R.

SCHMIDT. Idiotul, v. la Bielokonskaia şi la Ivolghin, A. A.

SCHMIDT, ALEXANDR KARLOVICI, Fraţii Karamazov, v. la Maria Kondratievna.

SCHNEIDER, Idiotul. Doctorul care l-a tratat pe Mîşkin în Elveţia vreme de cinci ani. Profesor, înfiinţase în cantonul Valois un institut psihiatric în care încerca să vindece „idioţia şi demenţa prin hidroterapie şi gimnastică" ; pe deasupra „se ocupa de instrucţia pensionarilor săi, urmărind dezvoltarea lor intelectuală". Contactat la Berlin de Pavlişcev, binefăcătorul lui Mîşkin, profesorul Schneider acceptase să-l ia în grija sa şi pe „idiotul" din îndepărtata Rusie. După moartea subită a lui Pavlişcev (care nu apucase să-şi lase „ultimele dispoziţii"), îl ţine pe gratis încă doi ani la sanatoriu pe Mîşkin şi îşi cheltuieşte „ultimele economii" ca pacientul său — adus de el într-o stare cu mult mai bună — să se poată reîntoarce în patrie (de unde se primise înştiinţarea că prinţul urma să intre în posesia unei importante moşteniri). Din informaţia privitoare la „ultimele economii" putem deduce că afacerile profesorului Schneider, om de inimă, nu erau foarte prospere. Indiscutabilă capacitate medicală (puterea lui taumaturgică de vindecare stă într-un fel la baza romanului,

căci fără un Mîşkin valid, scos — pentru un timp — din noaptea conştiinţei, naraţiunea nu ar fi fost posibilă), profesorul Schneider îşi vădeşte limitele (deopotrivă omeneşti şi profesionale) prin atitudinea pe care o ia faţă de evenimentele din satul de lîngă sanatoriu, legate de cazul Marie. Se declară şi el împotriva apropierii prea mari de copii a lui Mîşkin şi dezaprobă ‚sistemul' pedagogic al pacientului său. Se obligă faţă de notabilităţi să nu-l mai lase în sat pe Mîşkin. În capitolul al XII-lea al Părţii a patra, de încheiere a romanului, îşi reprimeşte, neputincios, fostul pacient, acum bolnav incurabil. Trimisă în lume, jucăria creată de el — căci, într-un fel, Mîşkin este în roman produsul, păpuşa doctorului Schneider — se strică definitiv. ● Dintre pacienţii profesorului Schneider, Mîşkin, fostul lor coleg, evocă (în scena vizitei sale de prezentare la doamnele Epancin) pe unul („avea crize dese, iar cînd era foarte surescitat plîngea, ba odată a încercat chiar să se sinucidă") care „a stat întemniţat doisprezece ani": „Omul acesta mi-a povestit viaţa lui în închisoare — îşi aminteşte prinţul Lev Nikolaevici. Era foarte tristă, dar, vă asigur, nu şi o viaţă de nimica. Toate impresiile lui se reduceau la prietenia cu un păianjen şi la un copăcel ce-i creştea sub fereastră". Personajul, efemer, pare un ecou al „imperatorului" (proiectul nerealizat — despre ţareviciul-prunc detronat şi întemniţat vreme de 20 de ani în condiţii de izolare absolută —, conceput în perioada lucrului la Idiotul — v. la Mîşkin, L.N.). Un, probabil, alt pacient al lui Schneider: „l-am întîlnit anul trecut", declară Mîşkin în ziua sosirii sale la Petersburg (27 noiembrie), este condamnatul la moarte graţiat pe eşafod, în ultima clipă: „Omul acesta — le povesteşte Mîşkin doamnelor Epancin — fusese urcat într-o zi, împreună cu alţi condamnaţi, pe eşafod şi i se citise sentinţa prin care era condamnat la moarte prin împuşcare pentru crimă politică. Douăzeci de minute după aceea, i se anunţă graţierea— pedeapsa fusese comutată. Dar în răstimpul dintre cele două sentinţe, timp de vreo douăzeci de minute sau, cel puţin, un sfert de ceas, nefericitul era zguduit de conştiinţa sfîrşitului inevitabil, de senzaţia că peste cîteva clipe firul vieţii lui se va curma brusc. Îl ascultam cu un nepotolit interes de fiecare dată cînd începea să-şi depene amintirile şi eram atît de dornic să-i cunosc impresiile pe care le-a trăit în acele momente, încît îi ceream mereu noi şi noi amănunte (din această frază reiese că Mîşkin şi fostul condamnat la moarte se aflau în acelaşi loc, sanatoriul doctorului Schneider, desigur, n.n.). I se întipărise în minte totul cu o claritate extraordinară şi spunea că niciodată nu va fi în stare să uite nimic din cele trăite în aceste momente. La vreo douăzeci de paşi de eşafod, împrejurul căruia stăteau soldaţii şi mulţimea, se înălţau trei stîlpi, pentru că erau mai mulţi condamnaţi. Îi duseră pe primii trei la stîlpii aceştia, îi îmbrăcară în veşmîntul morţii (nişte cămăşi lungi albe), iar pe ochi li se traseră nişte bonete, tot albe, ca să nu vadă puştile; apoi îi legară de cîte un stîlp, iar în faţa fiecăruia se alinie cîte un rînd de soldaţi. Cunoscutul meu era al optulea pe lista condamnaţilor şi deci urma să fie executat în seria a treia. Un preot, cu o cruce în mînă, se apropie rînd pe rînd de fiecare. Asta însemna că nu le rămăsese decît cinci minute de trăit, atîta tot. El spunea că cele cinci minute îi părură de o durată nesfîrşită, de o bogăţie imensă; i se părea că în aceste cinci minute are de trăit atîtea vieţi, încît n-avea nici un rost să se gîndească de pe acum la clipa cea din urmă şi, ca atare, omul se apucă să-şi facă ultimele dispoziţiuni; îşi împărţi deci timpul în felul următor: două minute pentru a-şi lua rămas bun de la prieteni, două — ca să se gîndească la sine însuşi şi-i mai rămînea un minut ca să arunce cea din urmă privire în jurul său. Îşi amintea perfect de bine că făcuse tocmai aceste trei dispoziţii şi exact acest calcul. Se despărţea de viaţă la 27 de ani, plin de sănătate şi de putere. Luîndu-şi rămas bun de la prieteni, îşi amintea că adresase unuia dintre ei o întrebare lipsită de orice importanţă şi că aşteptase cu mult interes răspunsul. Apoi, după ce-şi luă rămas bun de la prieteni, urmară cele două minute pe care le destinase ca să se gîndească la sine însuşi. Ştia dinainte la ce se va gîndi: voia anume să-şi închipuie cît se poate mai iute şi mai limpede ce va urma; cum vine asta, că, uite, el acum există, trăieşte, iar peste trei minute va fi cu totul altceva sau poate altcineva — dar cine anume? Şi unde va fi? Pentru toate aceste întrebări, spera să găsească răspuns în răstimpul celor două minute! În apropiere era o biserică şi turla aurită a templului strălucea în razele soarelui sclipitor. Îşi amintea că nu şi-a putut lua ochii de pe această turlă cu razele scînteietoare pe care le răsfrîngea; nu se putea desprinde de aceste luciri: i se părea că ele sînt firea cea nouă cu care el, peste trei minute, se va contopi într-un fel oarecare... Nesiguranţa necunoscutului şi oroarea faţă de acel ceva nou care va fi şi trebuie să survină îndată era îngrozitoare: dar nimic, spunea el, nu-i fusese în acele clipe mai groaznic decît acest gînd continuu: «Dar dacă ar fi să nu mor? Dacă ar fi să mă întorc la viaţă — ce infinit! Şi mi-ar aparţine în întregime! Aş transforma atunci orice clipită într-un secol, n-aş pierde nici una măcar,

Scanned with OKEN Scanner

aș drămui, socotind cu zgîrcenie fiecare minut pentru a nu irosi nimic zadarnic!» Spunea — își încheie Mîșkin povestirea — că în cele din urmă gîndul acesta îi devenise atît de nesuferit, atît de odios, încît ar fi vrut să fie împușcat cît mai repede". Prin gura eroului său Dostoievski își descrie propria sa experiență de condamnat la moarte, experiență consemnată pentru prima oară în toată prospețimea ei cutremurătoare în scrisoarea din 22 decembrie 1849 adresată din închisoare fratelui Mihail Mihailovici.

SCHULTZE, Frații Karamazov, v. la Smerdeașciaia și la Zosima.

SEMEON, Frații Karamazov, v. la Trifon Borisîci.

SEMION IAKOVLEVICI, Demonii. Un „scrîntit întru Domnul, cu darul prezicerii" (creat după modelul ‚proroculuï moscovit Ivan Iakovlevici Koreisa, 1781 — 1861) care locuia de zece ani în imensa casă a negustorului Sevostianov. Primea vizitatori nu numai din oraș și din împrejurimi, ci și din guberniile învecinate și chiar din cele două capitale. Cum aceștia îi aduceau cadouri (oboluri), „un respectabil călugăr cu părul cărunt și cam prea obez, ținînd în mîini cutia milelor", veghea în permanență lîngă el. În vîrstă de 50 de ani, voinic, cu fața puhavă și gălbejită, îmbrăcat în haine de croială europeană dar fără vestă și fără cravată și cu picioarele pare-se bolnave vîrîte în papuci de casă, Semion Iakovlevici, pe vremuri fost funcționar, avea la dispoziție „vreo trei servitori" (plătiți de negustor: „unul din ei era îmbrăcat în frac", celălalt „semăna cu un funcționar" iar al treilea — „cu un paracliser") și „un băiat de vreo șaisprezece ani, vioi și sprinten în mișcări". Obișnuia să-și ia masa de prînz de față cu vizitatorii și să-i trateze cu ceai (cu zahărul pus în pahar, cu zahărul alături și fără zahăr) pe unii dintre ei, aleși după criterii numai de el cunoscute. În ziua în care o numeroasă societate de tinere doamne însoțite de cavaleri (printre care Lizaveta Nikolaevna Tușina, Mavriki Nikolaevici Drozdov, Stavroghin, Leamșin, cronicarul G-v ș.a.) întreprinde o veselă „expediție" în casa negustorului Sevostianov, la Semion Iakovlevici se aflau peste zece persoane: „un bătrînel cărunt, închinător pe la locuri sfinte, pelerin din «prostime»" (care primește ceai fără zahăr), „un călugăr mic de statură și uscățiv, aflat în trecere" (care are norocul de a căpăta un pahar cu zahărul înăuntru), „un negustor sosit dintr-o capitală de județ, un bărbos îmbrăcat în haine de tradițională croială rusească și care era cunoscut ca un om bogat", „o doamnă din familie de nobili scăpătați" într-un veșnic proces cu propriii ei copii (cărela „prorocul" poruncește să i se dea o mare cantitate de zahăr — ca să-și îndulcească inima, după cum „tălmăcește" călugărul cel gras) și „un moșier". Acesta din urmă, îngenunchiat chiar lîngă despărțitura dincolo de care ședea prezicătorul, atrăgea cel mai mult atenția prin evlavia lui. Din cînd în cînd adînc și cu zgomot, de parcă ar fi fost ridicate și apăsate brațele unor foale imense". Pînă la urmă este „întrebat" dar aflîndu-se că nu s-a corijat (păcatul lui, boala de care suferă, e că nu-și poate stăpîni mîinile și bate!) Semion Iakovlevici ordonă să fie alungat „cu mătura". Deși neconsolat, moșierul cu pumnul greu și căința adîncă (mărunt personaj specific dostoievskian!) lasă pe locul unde stătuse cu tenacitate îngenunchiat „o monedă de aur" (observată, primul, de călugărul atașat pe lîngă prezicător și dăruită de acesta... negustorului cel bogat). În ciuda unor asemenea decizii, cu substrat obscur, „scrîntitul" se orientează în general bine în privința vizitatorilor lui. „Șolticarii, șolticarii", le strigă de pildă doamnelor și tinerilor din înalta societate a orașului veniți la el să se distreze. Pe Leamșin (care mai fusese odată în casa negustorului Sevostianov) îl alungase azvîrlind în urma lui „cu doi cartofi fierți". Bunului Mavriki Nikolaevici îi oferă în schimb ceai cu zahăr în pahar (favoare supremă!) iar unei doamne planturoase și cochete din grupul vizitatorilor veseli, care insistă să i se acorde și ei atenție, îi dă exact răspunsul pe care îl merită.

SEMION SIDORÎCI, Adolescentul, v. la Lambert, la Trișatov și la Andreev.

SEVOSTIANOV, Demonii, v. la Semion Iakovlevici.

SINIȚKAIA, ALEXANDRA PETROVNA, Adolescentul, v. la Sokolski, N. I.

SKOTOBOINIKOV, MAXIM IVANOVICI, Adolescentul. Personaj evocat de Makar Ivanovici Dolgoruki care, ascultat cu reculegere de întreaga ‚familie', spune — narațiune în narațiune — „povestea unui negustor", reprodusă de Arkadi Dolgoruki „în stilul bătrînului" (Partea a treia, Capitolul al treilea, IV). Această istorisire moralizatoare de factură populară cuprinde însă o experiență-limită foarte dostoievskiană. Negustorul Skotoboinikov din orașul Afimievski, cel mai mare bogătaș din ținut, suferă de turbarea de a face rău (skom = pl. de la vită; de la același cuvînt se trage și numele orașului Scotoprigonievsk, orașul Karamazovilor, și ei niște vite prin senzualitatea lor animalică). Văduv (umbla vorba că nevestei îi făcuse chiar el de petrecanie) și fără copii, „aprig la mînie", tiraniza în-

treg orașul cu spectacolul (alerga gol pușcă pe străzi și „urla cît îl ținea gura") beților sale cumplite. Pe lucrătorii de la fabrica lui „de stămburi" îi plătea după bunul său plac („cuvîntul lui era lege"); nu după cît au muncit ei după cît i se părea proprietarului că prețuiesc (și evident că nu prețuiau prea mult în ochii lui), așa cum i se explică unui Foma care cutezase să-și socotească singur banii cuveniți. Prigonește văduvele și copiii. După falimentul și moartea unui negustor rival, rival și în sensul că fusese căsătorit cu femeia căreia, în tinerețe, îi dăduse în zadar tîrcoale însuși Skotoboinikov, acesta confiscă bruma de avere rămasă de la răposatul ce-i fusese, firește, dator, nelăsîndu-le văduvei și celor cinci copii ai ei, cu toate rugămințile și lacrimile lor publice, nici măcar căsuța de lemn, „cuibul în care s-au născut". E fapta care pune vîrf fărădelegilor lui Skotoboinikov. În toamnă, patru din cei cinci copii ai văduvei mor unul după altul, ca seceraţi. Ultimul, un băiețel de opt ani, este băgat (fără știrea proprietarului) la fabrică de nașul său, administratorul. Într-o zi însă, pe cînd alerga prin curte, copilul se izbește din neatenție de Skotoboinikov, care poruncește ca vinovatul să fie bătut cu vergile. Debil, băiatul nu rezistă loviturilor, totuși nu prea numeroase, și-și pierde cunoștința. (Copilul-victimă este — nu numai vîrsta dar și împrejurările coincid —, geamănul doar în aparență mai norocos al băiatului de iobag sfîrtecat de cîini evocat de Ivan Karamazov.) În următoarele zile, negustorul, care abia după pedepsirea lui pricepe al cui e copilul, află cu o mirare din ce în ce mai îngîndurată că băiețelul „abia își mai trăgea zilele" și, văzînd că mama lui nu făcuse plîngere, îi trimite 15 ruble și un doctor, „pe care tot el l-a plătit, nu de teamă ci așa, fiindcă s-a căit (s.n.)". Întîmplarea cu băiețelul reprezintă pragul, în aparență neînsemnat, dincolo de care cumplitul Skotoboinikov nu poate trece. Ca și cum ar exista o limită a puterii de a face rău în om, ca și cum pe acesta însuși drumul nelegiuirii, parcurs pînă la capăt, l-ar scoate în chip misterios pe calea cea dreaptă. În primăvara anului următor, chiar în ziua de Paști (coincidență menită a marca resurecția sufletească și morală a personajului), negustorul se interesează din nou de „băiatul ăla", pe care, brusc, ca inspirat, se decide să-l ia sub oblăduirea sa: „iar dacă mi s-o lipi de suflet, îl las moștenitor pe toată averea mea, ca pe un fiu adevărat", îi făgăduiește el văduvei, care se desparte cu inima însîngerată — hotărîrea o iau mai mult vecinii — de ultimul ei copil. Aducîndu-l în casa sa, Skotoboinikov „nu-l mai slăbea din ochi și-l ținea tot timpul pe lîngă dînsul": îl îmbracă în catifea, „ca pe un domnișor", îl pune să învețe („învață, învață, că vreau să fac om din tine"), îi angajează un dascăl, pe Piotr Stepanovici, „un om tare înțelept și tobă de carte" dar care „avea o meteahnă: bea peste măsură". Toate aceste grăbite dovezi de bunăvoință nu izbutesc însă să alunge spaima de sălbăticiune captivă a băiatului, spaimă cuibărită adînc, de la bătaia cu vergile, în sufletul lui și care pur și simplu îl paralizează în prezența negustorului. Într-o zi, spărgînd din neatenție o lampă de porțelan de Saxa și auzind tocmai „din a treia odaie" strigătele furioase ale lui Maxim Ivanovici, alertat de zgomotul catastrofei domestice, copilul fuge îngrozit din casă neoprindu-se decît pe malul rîului care despărțea orașul în două și în ale cărui ape adînci și repezi toată lumea ieșită în acel ceas al zilei la plimbare îl vede că este gata să se arunce. Înspăimîntat de ceea ce se pregătea să facă, ezită o clipă, suficientă pentru a zări pe fetița cu ariciul care, însoțită de mama ei, nevasta colonelului Ferzing, tocmai trecea atunci pe lîngă el. Spectacolul ariciului la care privea „ca vrăjit" îl extrage fulgerător din prezent pe băiatul care, ca lovit de o stranie amnezie (formă de apărare a ființei periclitate), uită complet pentru cîteva momente de marea primejdie (imaginară) în care se află și de intenția funestă pe care doar o amînase, ‚închizîndu-l' în universul miraculos al copilăriei, lui aproape necunoscut. Țipetele lui Maxim Ivanovici, care alergase după el în capul gol și care îl descoperise în sfîrșit pe malul rîului, sfîșie clipa de fericită absență, dezmeticindu-l brutal pe băiat care continuă mișcările și gesturile întrerupte de bucuria înmărmuritoare a contemplării ariciului, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Visul copilăriei (trăită intens în cîteva minute) se destramă, băiatul revine la realitate cu conștiința că are ceva important de făcut și, cu pumnii strînși reflex la piept (expresie a încordării supreme a întregii ființe în fața marii încercări care o așteaptă), se aruncă în apă. Sforțările cîtorva „inși" aflați pe un pod plutitor de a-l salva eșuează. Copilul („Era tare slab de piept, așa că nu i-a trebuit mult") moare înecat. ● După tragica dispariție a băiatului — sinucigaș la vîrsta de opt ani — Maxim Ivanovici nu-și poate găsi nicicum liniștea. Pentru un timp se apucă din nou de băut, se încrîncenează iarăși împotriva semenilor, refuzînd unor sinistrați ajutorul promis. „Doar de un lucru stau și mă mir — îi spune arhimandritul: cîte nelegiuiri și mai mari ai săvîrșit, cîți oameni n-ai lăsat pe drumuri, cîți oameni n-ai dus la pierzanie, pe cîți nu i-ai nenorocit — oare astea nu-s păcate tot atît de grele ca un omor? Oare n-au pierit tot din vina ta și surioarele lui,

Scanned with OKEN Scanner

patru copilaşi nevinovaţi şi nici nu te-ai sinchisit ? Atunci de ce te tulbură în aşa hal moartea unui singur copil ?" Un „singur copil" reuşise într-adevăr să-i vină de hac acestui Goliat al răului care e Skotoboinikov. Socotindu-se damnat, Maxim Ivanovici încearcă să se pedepsească înteţindu-şi remuşcările. În acest scop, comandă fostului dascăl al băiatului un tablou uriaş, mare cît un perete, în care să fie înfăţişată pînă în cele mai mici amănunte scena sinuciderii. Piotr Stepanovici îl asigură de reuşită : „Eu pot orice", spune el amintindu-ne de rataţii orgolioşi din operele de tinereţe ale scriitorului. După executarea comenzii, bucuros de succes (lumea din oraş năvălise să-i vadă tabloul) şi nu mai puţin de cele 200 de ruble primite de la negustor (din pricina cărora va fi omorît de un mahalagiu, tovarăşul său de beţie), Piotr Stepanovici „nu-şi mai încăpea în piele : «Eu, zice el, m-am încredinţat acum că pot orice. Un om ca mine s-ar cădea să stea la curte, la Sanct-Petersburg»". În cele din urmă Skotoboinikov face pasul cel mare al vieţii sale zbuciumate, cerîndu-i văduvei rămase fără copii să se mărite cu el. Numai dacă i-ar naşte un frăţior — explică el — răposatul (care îi apăruse în vis) l-ar ierta. Două „mătuşi mai sărace" ale lui Maxim Ivanovici şi „femei din oraş" („neveste de negustori, de funcţionari", pînă şi „nevasta protopopului de la catedrală") o petesc stăruitor pe văduvă, care rezistă însă asaltului. Ceea ce o înduplecă pînă la urmă (întregul oraş îi aştepta cu sufletul la gură asentimentul, căci era de neînchipuit „să dea cu piciorul la aşa noroc") este făgăduiala negustorului de a zidi „o biserică pentru veşnica pomenire a sufletului copilului" care, luîndu-şi singur viaţa, avea, potrivit concepţiei creştine, el însuşi nevoie de iertare. „Şi mare a fost mirarea oamenilor cînd au văzut că din prima zi au trăit în cea mai deplină înţelegere, cu frica lui Dumnezeu, că ţineau cu adevărat unul la altul, de parcă ar fi fost un singur suflet în două trupuri". Cît de întortocheate pot fi cîteodată căile oamenilor şi cît de neaşteptat poate să răsară în viaţa lor înnegurată de nenorociri şi catastrofe soarele fericirii ! „Prea cinstita văduvă" din povestirea lui Makar Ivanovici Dolgoruki repetă într-un fel experienţa lui Iov. Numai că fericirea ei regăsită pînă la urmă nu va fi deplină. Căci copilaşul pe care îl aduce pe lume — tot un băieţel — se îmbolnăveşte aproape imediat după naştere (răposatul îi apăruse din nou în vis negustorului, de data aceasta ca o piază rea) şi cu toate că fusese chemat chiar şi „cel mai de seamă doctor de la Moscova", se prăpădeşte după nici zece zile sub ochii disperaţi ai părinţilor. Iar Maxim Ivanovici Skotoboinikov — care după recăsătorie devenise binefăcătorul oraşului, străduindu-se să repare nedreptăţile săvîrşite în trecut şi sărind în ajutorul văduvelor şi al orfanilor, ca şi în general în al oricăror fiinţe năpăstuite (odată răscumpără, cu preţ dublu, calul unui ţăran care, exact ca în visul lui Raskolnikov, îşi bătea cu sălbăticiune vita cu biciul peste ochi) —, trecîndu-şi întrega avere pe numele nevestei şi lăsîndu-i gospodăria în bună rînduială, pleacă în lume tocmai cînd îi venea mai greu s-o facă, într-o supremă încercare de a-şi mîntui sufletul, de a-l curăţi de păcate. Nici lacrimile soţiei, nici rugăminţile concetăţenilor săi nu-l pot determina să-şi schimbe hotărîrea. „Şi de atunci, după cîte am auzit, străbate ţara în lung şi-n lat de la un sfînt lăcaş la altul, ducînd o viaţă smerită şi cucernică, iar nevestei lui dragi nu-i trimite veşti decît o dată pe an..." — îşi încheie Makar Ivanovici Dolgoruki povestirea, istoria unui pelerin spusă de un pelerin. Ar putea fi intitulată „Cît rău poate face un om". Skotoboinikov este un fel de cobai al unei experienţe cu rezultat pozitiv. Cele mai grele lanţuri de nelegiuiri strigătoare la cer — arată exemplul său — nu reuşesc să încătuşeze definitiv omul, să determine o dezumanizare completă a lui. La purificare se ajunge chiar şi pe drumul păcatului. Resurse nebănuite pot declanşa resurecţia morală a celui mai decăzut dintre oameni, cu o condiţie : ca sufletul lui să rămînă viu în mijlocul rătăcirilor. Skotoboinikov indică în opera lui Dostoievski marginea umană a răului. Dincolo de ea se întinde împărăţia „demonilor", sufleteşte iremediabil morţi.

SLONŢEVSKI, Demonii, v. la Liputin.

SMERDEAKOV, PAVEL FEODOROVICI, Fraţii Karamazov. Fiul Lizavetei Smerdeaşcinia, „nebuna oraşului" (care moare la naştere) şi, probabil, al lui Feodor Pavlovici Karamazov (paternitatea acestuia nefiind dată însă în roman ca absolut certă), „al doilea argat" (după Grigori Kutuzov) în gospodăria lui Feodor Pavlovici, unde îndeplinea „slujba de bucătar". Orfan de mamă şi nelegitim, a fost crescut de Grigori şi de Marfa Ignatievna, al căror unic copil se prăpădise la numai două săptămîni aproape concomitent (stranie coincidenţă) cu ivirea lui pe lume. Pruncului, botezat Pavel, oamenii din oraş au început să-i spună, după tată, Feodorovici, fără ca Feodor Pavlovici — care îi întocmise bastardului şi un nume de familie : Smerdeakov — să aibă ceva de obiectat. Dacă personajul este într-adevăr feciorul „bătrînului măscărici", atunci el, „un om încă tînăr", în vîrstă de 24 de ani cînd începe acţiunea romanului, este al doilea dintre fraţii Karamazov (cu 3—4 ani

mai mic decît Dmitri, cu un an şi respectiv patru mai mare decît Ivan şi Aleoşa). În copilărie, „ocupaţia lui preferată era să spînzure pisicile şi apoi să le îngroape cu tot ceremonialul. Îşi punea pe el un cearceaf care închipuia o rasă, cînta şi agita cu un obiect oarecare deasupra pisicii moarte în chip de cădelniţă. Le făcea pe ascuns, în mare taină". Cruzimea calmă, firească se însoţeşte din cea mai fragedă vîrstă la Smerdeakov, care parodiază serviciul religios, cu blasfemia spontană. Se poate spune că băiatul are necredinţa în sînge căci atunci cînd Grigori, care-l învăţase să citească, încearcă să-i tălmăcească Biblia, copilul (deşi abia împlinise 12 ani), la a doua sau a treia lecţie, „începuse a zîmbi zeflemitor": „— De ce rîzi? îl întrebase Grigori, privindu-l încruntat peste ochelari. — De-aia. Dumnezeu cică a făcut lumea în prima zi, iar soarele, luna şi stelele în a patra. Atunci de unde a luat lumină în prima zi? Grigori rămăsese încremenit. Puştiul îşi măsura cu o privire ironică dascălul. Pînă şi căutătura lui avea ceva arogant. Grigori îşi ieşise din răbdări. «Uite de unde!» se oţărîse el, lipindu-i o palmă învăţăcelului". Cu mult înainte de a deveni discipolul lui Ivan personajul descoperă deci de unul singur ateismul, desigur un ateism pe măsura sa, de duzină, vulgar. La nivelul lui, şi al vîrstei, Smerdeakov îşi trăieşte la 12 ani „răzvrătirea". Cam la o săptămînă după lecţia de religie terminată cu palme (prima dispută teologică dintre Grigori şi Smerdeakov!) copilul care cîrtise împotriva celor sfinte (pedeapsă divină sau urmarea bătăilor primite de la dascălul său?) e zguduit de prima lui criză de epilepsie. Din acest moment, Feodor Pavlovici, care chemase imediat „un medic" şi „îi poruncise cu străşnicie lui Grigori să nu mai bată sub nici un cuvînt copilul", începe să-i poarte de grijă şi să-i acorde mai multă atenţie bastardului, primit de aci înainte (Smerdeakov locuia în „pavilionul" din curte, împreună cu Grigori şi Marfa Ignatievna) şi în casă. Unde, pe la 15 ani, e surprins dînd tîrcoale dulapului cu cărţi, însă nici Gogol (Serile în cătunul de lîngă Dikanka), nici o Istorie universală nu izbutesc să-l intereseze şi să-l atragă. Aflînd de la bătrînele sale slugi că de la o vreme suferea de „mania curăţeniei", Feodor Pavlovici se gîndeşte să profite de „trăsneala cea nouă a lui Smerdeakov" scoţîndu-l bucătar. În acest scop îl trimite să-şi facă ucenicia la Moscova de unde peste „cîţiva ani", ajuns între timp „un execelent bucătar", se întoarce acasă „grozav de schimbat": „Deşi foarte tînăr încă, părea ofilit, cu o faţă smochinită, gălbejită, de scopit. În sufletul lui nu se petrecuse însă nici o schimbare: rămăsese tot atît de puţin sociabil ca şi mai înainte". O mare atenţie acorda însă acum exteriorului său: umbla „dichisit" purtînd „un surtuc foarte curat" („pe care-l peria cu grijă de două ori pe zi") şi cizme „elegante de box" (pe care „le ungea cu vacs englezesc special, lustruindu-le pînă strălucea ca oglinda"). Visul personajului e să deschidă, dacă va avea cîndva noroc (adică bani), „un cafe-restaurant" la Moscova, „undeva pe Petrovka", cu specialităţi şi delicatese pe care numai el în toată Rusia ar şti să le prepare. După ce se întoarce calificat în oraşul natal i se permite uneori să servească în locul lui Grigori la masă, mai ales desertul, şi chiar să doarmă în casă cu Feodor Pavlovici, în antreu, pe o laviţă. Pare devotat bătrînului Karamazov, care „poate să pună mîna-n foc că-i cinstit", mai cu seamă după istoria cu cele trei hîrtii de o sută de ruble fiecare pierdute prin curte de Feodor Pavlovici aflat ca de obicei în stare de beţie dar găsite şi înapoiate prompt a doua zi posesorului lor de credinciosul lui cîine de pază. Treptat, Smerdeakov îl elimină pe Grigori din sufrageria familiei Karamazov iar de la sosirea lui Ivan „nu era zi în care să lipsească de la postul lui". Evenimentul capital, determinant al biografiei personajului îl constituie întîlnirea sa cu filozoful familiei, de care e pur şi simplu fascinat: „I-a căşunat aşa — explică tatălui său Ivan — c-aş fi un om în faţa căruia trebuie să se încline". Discipolul în materie de necredinţă al tatălui său natural devine discipolul în materie de morală al fratelui vitreg. Pentru Smerdeakov, bastard şi servitor, formula „totul e permis" reprezintă ultima şansă. Îndată după sosirea sa acasă Ivan încurajase dorinţa de apropiere respectuoasă, idolatră a valetului: „îl privise cu simpatie, socotindu-l, în felul lui, un original", purtase discuţii cu el: „Ajunseseră să discute pînă şi unele probleme filozofice, întrebîndu-se, bunăoară, de unde izvorîse lumina în ziua întîi a creaţiei, cînd soarele, luna şi stelele fuseseră plăsmuite abia în cea de a patra zi". Noul profesor reia aşadar lecţiile exact din punctul în care cu 12 ani în urmă, cîrtind, elevul le întrerupsese despărţindu-se într-un mod nu prea amical de primul său dascăl. Curînd însă Ivan Feodorovici observă că pe Smerdeakov „nu-l interesau nici soarele, nici luna, nici stelele" şi că „de fapt cu totul altele erau lucrurile ce-l frămîntau". Totodată, „cu prilejul acestor discuţii, constatase că feciorul era excesiv de orgolios, iar pe deasupra şi foarte susceptibil. Orgoliul lui nemăsurat avea darul să-l irite pe Ivan Feodorovici. Aşa se născuse în el antipatia". Antipatie care nu încetează să crească atingînd momentul ei de vîrf în zilele de la sfîrşitul lui august, cînd începe acţiunea romanului. Îi devenise mai ales insu-

Scanned with OKEN Scanner

portabilă lui Ivan „familiaritatea inexplicabilă și supărătoare" a feciorului care deși mereu subaltern și corect se purta cu el în așa fel încît „s-ar fi zis că erau amîndoi de connivență, că există între ei nu știu ce complicitate secretă". S-ar putea spune că de-abia în perioada imediat premergătoare debutului acțiunii Smerdeakov intră în familia Karamazovilor (dușmănia dintre aceștia fiindu-i propice), apropiindu-se nu numai de Ivan, ci și de Feodor Pavlovici și, într-un fel, de Mitea. În apriga rivalitate amoroasă dintre tată și fiu provocată de Grușenka valetul este implicat de, și de către, ambele părți în conflict. Smerdeakov este omul de încredere al lui Feodor Pavlovici pentru relațiile acestuia cu Grușenka (stăpînul, care se baricadează noaptea în casă de frica lui Dmitri, și sluga se pun de acord asupra semnalelor : cinci ciocănituri în geam, două lungi și trei scurte —— ... înseamnă că a venit Grușenka ; trei ciocănituri, două scurte și una lungă .. — înseamnă că servitorul are ceva urgent să-i spună) și în același timp, de teamă, spionul lui Mitea, căruia îi divulgă, cu amănunte referitoare la plic, peceți, panglică, înscris, tentativa lui Feodor Pavlovici de a o cumpăra pe femeia dorită cu prețul a trei mii de ruble și ‚cifrul', și pe care trebuie să-l informeze în cazul că Grușenka ar apărea în preajma casei bătrînului Karamazov. Astfel, feciorul o pîndește pe Grușenka atît pentru tată cît și pentru fiu. De asemenea, numai el știe (pînă s-o afle și Aleoșa) că Dimitri și-a instalat un punct de observație în grădina vecinelor lor. ● În prezentul narațiunii Smerdeakov apare susținînd, în după-amiaza primei zile a acțiunii, în salon, unde slugile serveau masa lui Feodor Pavlovici și lui Ivan și unde mai tîrziu, pe rînd, va intra Aleoșa și va năvăli Dmitri, o controversă teologică despre apostazie cu (din nou !) Grigori, controversă iscată de cazul soldatului rus Foma Danilov căzut prizonier undeva lîngă granița dinspre Asia și martirizat pentru refuzul de a trece la islamism. (De un egoism bestial, Smerdeakov este antipodul soldatului jupuit de viu ; pe care îl batjocorește tocmai pentru că, în ce-l privește, el ține grozav la pielea lui, pe care — pentru nimic în lume — n-ar accepta să și-o sacrifice). Spre indignarea primului său dascăl, discipolul lui Feodor Pavlovici și al lui Ivan Feodorovici, care-l ascultă, unul amuzîndu-se, celălalt cu „o vie curiozitate", „foarte atent" și în fața cărora dă un fel de examen de absolvire, demonstrează, folosind nu fără abilitate dar totuși ca un semidoct sofismul că, „dacă-i pe dreptate", creștinul care se leapădă de credința lui nu poate fi pedepsit deoarece, chiar din clipa lepădării, el — prompt anatemizat de pronia cerească — a devenit păgîn iar unui păgîn Dumnezeu nu poate să-i ceară socoteală pe lumea cealaltă ca unui creștin adevărat etc. (De remarcat că, asemenea lui Ivan, Smerdeakov așază justiția — acel „dacă-i pe dreptate" — deasupra providenței pe care, pe de altă parte, tot după exemplul maestrului său încearcă s-o prindă într-o capcană logică : din moment ce Domnul îl surghiunește din sînul sfintei biserici pe renegat acesta nu mai poate fi pedepsit de cel care l-a surghiunit, iese oarecum de sub jurisdicția divină). Concluzia lui Smerdeakov e că apostazia nu constituie un păcat foarte grav. După ce în retrospectivele narațiunii acumulase idei în preajma lui Feodor Pavlovici și a lui Ivan, personajul, hotărît să arate tot ce știe, intră în scenă blasfemiind. În după-amiaza zilei a doua, între orele trei și patru, în grădina vecinelor bătrînului Karamazov, unde interpretează împreună cu Maria Kondratievna o scenă galantă cu ghitară, valetul îl informează pe Aleoșa, care îi surprinsese fără să vrea pe cei doi și cu care bastardul vorbește „pe un ton arogant", aproape obraznic (Aleoșa e singurul dintre Karamazovi care nu și-l apropie în nici un fel pe Smerdeakov, care nu se ‚amestecă' deloc cu el) că Ivan se află la „Metropol." Informație care condiționează nu numai marea discuție filozofică pro și contra de la restaurant dintre cei doi frați ci și marea discuție hotărîtoare, de ordin practic de la poarta casei din seara aceleiași zile (a doua) dintre Ivan și Smerdeakov. Valetul, care în mod evident îi pîndise întoarcerea ca să-l abordeze, vrea să obțină de la mentorul său aprobarea pentru crimă. Aprobare figurată în limbajul strict aluziv, țesut exclusiv din subînțelesuri al dialogului de la poartă dintre stăpîn și slugă de plecarea lui Ivan la Cermașnea (unde tatăl său încerca de mai multe zile să-l trimită din motive deopotrivă negustorești și amoroase). Vorbind mereu pieziș, valetul își prevede criza de epilepsie de a doua zi și îl îndeamnă pe Ivan să plece la moșie (de ce să mai stea în „balamucul ăsta" ?). Scena de la poartă dezvăluie schimbarea raportului de forță dintre cele două personaje. Dacă la începutul cunoștinței lor Smerdeakov era prizonierul fascinat al lui Ivan, acum Ivan devine prizonierul de asemenea fascinat (în ciuda repulsiei pe care celălalt i-o trezește în suflet) al lui Smerdeakov. A cărui creștere spre redutabil începe în acest moment. Jucîndu-se mai întîi cu discipolul său, maleabil ca miezul de pîine din care servitorul fabricase cocoloașele de azvîrlit la cîini, în scena de la poartă Ivan descoperă ăcele lui Smerdeakov : durerea înțepăturii neașteptate îl face să dea înapoi. În scena de la poartă Ivan pare vrăjit, ‚legat' (ca în finalul coșmarului cu diavolul). Stăpînul vrea să treacă pe lîngă servitor și se oprește, e gata să tabere cu

Scanned with OKEN Scanner

pumnii asupra lui şi totuşi îi răspunde la întrebări, tremură de furie de-a lungul întregii discuţii dar la sfîrşitul ei izbucneşte în hohote de rîs. O paralizantă, umilitoare docilitate îşi impune de fiecare dată legea într-o conversaţie ce pare în orice clipă pe punctul de a se rupe. Dacă un înger reţine în ultima clipă braţul aproape paricidului Mitea — afirmă Jacques Madaule — „c'est le diable qui présidait à la fomeuse conversation entre Ivan et Smerdeakov". Discuţia de la poartă cu Smerdeakov urmează — nu întîmplător — discuţiei de la „Metropol" cu Aleoşa. La restaurant, Ivan (înveninîndu-şi din nou întreaga fiinţă) îşi expusese tocmai acele idei din care se putea deduce (aşa cum o şi face Aleoşa) noua morală practică a lui „totul e permis". Astfel încît, tentat imediat după aceea în faţa casei de Smerdeakov, care se oferă să-i pună în aplicare formula, filozoful nu rezistă ispitei declarînd în cele din urmă că a doua zi dimineaţa va pleca, şi nu la Cermaşnea, ci mult mai departe, la Moscova (ceea ce servitorului — convins că „în cazul cînd s-ar întîmpla ceva" tînărul boier ar fi chemat şi de acolo — i se pare o inutilă risipă de bani şi timp). Profitînd de ‚paravanul' pe care i-l creau repetatele ameninţări publice ale ‚paricidului' Mitea, valetul se pregăteşte să înfăptuiască el crima. Avea însă neapărată nevoie de dezlegare de la Ivan pentru ca suma pregătită de Feodor Pavlovici pentru Gruşenka (cele trei mii de ruble) să-i rămînă lui şi pentru ca mai tîrziu inspiratorul şi complicele său, după ce şi-ar fi primit partea de moştenire, să nu-l uite şi să-l mai ajute cu cîte ceva. Discuţia de la poartă era de aceea absolut necesară viitorului ucigaş, care îi barează mentorului său intrarea printr-o subtilă dar rezistentă şi de netrecut reţea de apropouri. Smerdeakov e Cerberul căruia Ivan e silit să-i plătească vamă înainte de a intra în infernul propriei sale formule transpuse în viaţă (intrare ce coincide chiar cu intrarea în casă, unde, în cursul nopţii, spionînd din capul scărilor eventuala moarte a tatălui său, săvîrşeşte „fapta cea mai urîtă din toate cîte le săvîrşise în zilele sale"). ❸ A treia zi a acţiunii (ziua crimei) Smerdeakov şi-o începe asistînd împreună cu „toţi ai casei" (pe la orele zece) la plecarea lui Ivan Feodorovici la Moscova via Cermaşnea (pe unde, la insistenţele tatălui său, călătorul promite să treacă dar unde pînă la urmă totuşi nu va ajunge). Dorinţa valetului pare a se împlini pe deplin : mentorul său pleacă, şi nu direct la Moscova, ci mai întîi la Cermaşnea. Or, în codul complicităţii dintre stăpîn şi slugă Cermaşnea înseamnă moarte, mînă liberă pentru crimă : „E o plăcere să stai de vorbă cu un om inteligent !", va spune de aceea, satisfăcut, Smerdeakov cu o clipă înainte ca trăsura să se pună în mişcare — formulă sui generis de rămas bun şi în acelaşi timp de consfinţire a ‚pactului'. După părăsirea scenei de către Ivan, Smerdeakov trece la realizarea scenariului crimei (al jafului). Ca să-i deschidă lui Mitea (care cunoştea „semnalele") drumul spre vărsarea de sînge şi totodată, avînd în vedere mai mult sau mai puţin conştient şi cealaltă variantă, ca să-şi faciliteze la o adică lui însuşi intrarea în casă, unde în ultima vreme Feodor Pavlovici obişnuia să se baricadeze de cum se lăsa seara, îi dă „Bătrînului berbant" vestea mincinoasă că Gruşenka „îi făgăduise (lui Smerdeakov, n.n.) c-o să vină neapărat" la noapte. Apoi, cam la două ceasuri după plecarea lui Ivan (deci pe la prînz) simulează criza de epilepsie, în pivniţă, după ce coborîse „liniştit scara" şi „tot aşa, liniştit" se lungise la pămînt („cu un an înainte", epilepticul „căzuse din pod" ; acum ‚cade' în pivniţă ; ca pentru a se releva legătura dintre boală şi crimă, ucigaşul şi sinucigaşul Smerdeakov — care după moarte va ajunge desigur în iad — cade în roman mereu în jos). Descoperit de Marfa Ignatievna „zbătîndu-se cuprins de convulsii, cu spume la gură" e scos afară şi transportat cu dificultate (o mînă de ajutor dau atît „vecinii" cît şi Feodor Pavlovici însuşi) în „căscioara din curte" (pavilionul, bojdeuca), „într-o cămăruţă alăturată de odaia în care şedeau Grigori şi Marfa Ignatievna". Smerdeakov reuşeşte să-i păcălească de minune pe toţi, inclusiv pe doctorul Herzenstube care, chemat de Feodor Pavlovici, diagnostichează „o criză excepţională, dacă nu chiar primejdioasă". În scenariul paricidului ‚criza' joacă un rol esenţial. Lipsindu-i deopotrivă pe Feodor Pavlovici şi pe Dmitri Feodorovici de ‚ochiul' ce trebuia să supravegheze zi şi noapte mişcările femeii care-i învrăjbise pe tată şi fiu, îmbolnăvirea lui Smerdeakov şi scoaterea lui din joc ar fi urmat să-l facă pe unul mai imprudent iar pe celălalt încă şi mai temerar, astfel că ciocnirea între cei doi rivali să fie aproape inevitabilă. De la 12 ziua pînă-n jurul orei nouă seara (cînd are loc crima) simulantul (care nu uită să geamă atît cît trebuie — înainte şi după omor, — ca să-şi creeze alibiul dorit) rămîne în cămăruţa lui de bolnav din bojdeuca slugilor aşteptînd sosirea lui Mitea. Pentru că acesta, şi nu el, Smerdeakov, potrivit anticipaţiilor valetului psiholog, trebuia să-l ucidă pe Feodor Pavlovici, bastardul mulţumindu-se să-l jefuiască, după crimă, pe bătrîn (cu excepţia posesorului lor, numai ‚devotatul' servitor mai ştia unde sînt ascunse cu adevărat cele trei mii de ruble). Dacă Dmitri n-ar fi venit în acea seară la locul crimei (ca să se convingă că Gruşenka nu este la tatăl său) „nu s-ar mai fi întîmplat nimic. Fără dumnealui nu m-aş fi încu-

Scanned with OKEN Scanner

metat“ — explică mai tîrziu criminalul. Confirmînd parțial calculele lui Smerdeakov, Mitea vine, într-adevăr, dar nu-l ucide pe Feodor Pavlovici. Țipătul (sugrumat) de surpriză și de groază al acestuia, care își zărise fiul temut abia în clipa în care Mitea, învingînd cea mai cumplită ispită a vieții sale, se smulsese din punctul său de observație de sub fereastră și fugea spre gard și mai ales urletul de alarmă „ca din gură de șarpe“ scos de Grigori, care, părăsindu-și patul pentru o tardivă inspecție nocturnă, surprinde o suspectă umbră traversînd grădina și luîndu-se după ea îl identifică pe intrus imobilizîndu-i un picior tocmai în clipa în care „tîlharul, ucigașul!“ încălecase gardul îl fac pe Smerdeakov, rămas în tot acest timp treaz, la pîndă, să înțeleagă că afară se petrece ceva neobișnuit și îl determină să intervină. Personajul acționează în intervalul dintre deșteptarea din somn și ieșirea în curte a lui Grigori și deșteptarea din somn și ieșirea în curte a Marfei Ignatievna, speriată de absența soțului ei. În momentul în care Smerdeakov iese din bojdeucă (toți cei trei servitori părăsesc pe rînd bojdeuca în care rămîne însă întotdeauna cel puțin un personaj) situația ‚afară‘ se prezenta astfel: Mitea, după ce îl izbise cu pisălogul în cap pe Grigori, sărise gardul și fugise, bătrînul servitor zăcea la pămînt cu capul spart, fără cunoștință iar în cabinetul lui, cu fereastra deschisă, Feodor Pavlovici se agita pradă unei mari neliniști. Valetul se îndreaptă mai întîi spre fereastra odăii lui Feodor Pavlovici, de la care află că persoana așteptată de el „acum a fost“ aici și că „l-a omorît pe Grigori“. Aleargă apoi spre locul în care i se indicase că se afla trupul bătrînului servitor pe care îl găsește „întins pe jos, plin de sînge, în nesimțire“. Alibiul crizei de epilepsie, trecerea — din nou vijelioasă — a lui Mitea (trecere care lasă în urma ei o victimă) și starea de inconștiență a lui Grigori îl decid acum brusc pe Smerdeakov să înfăptuiască el crima: „și pe loc mă hotărăsc să mîntui treaba“, va spune mai tîrziu personajul evocînd împrejurările ce l-au condus la oribila faptă. Se întoarce înapoi la Feodor Pavlovici și îi spune prin fereastră că a venit Grușenka și că îl roagă să-i dea drumul în casă. Marea veste pe care o așteptase cu înfrigurare de atîtea zile îl face pe bătrînul afemeiat să-și piardă și mai mult capul. O extraordinară emoție: se bucura „ca un copil“ și „tremura ca varga“ se amestecă acum cu teama și suspiciunea, care persistă. Văzîndu-l că ezită, lui Smerdeakov îi vine o idee absolut genială prin caracterul ei inopinat și absurd, de maximă, stupefiantă eficacitate totuși: „«Văd eu că ți-e frică de mine», mă gîndesc. Și ce-mi trăznește prin cap, zău dacă nu-i de rîs, m-apuc și ciocănesc în geam, așa cum ne înțelesesem amîndoi să bat în cazul cînd ar fi venit Grușenka. Nu m-a crezut pe cuvînt, dar a fost de ajuns să audă semnalul, și s-a și repezit la ușă s-o deschidă“. Semnalul convenit să anunțe sosirea femeii mult dorite se legase atît de strîns de emoția prezenței îndelung visate a acesteia încît simpla lui emitere îl ‚convinge‘ pe loc pe Feodor Pavlovici că Grușenka a venit: libido-ul își creează aici reflexul condiționat. În scena crimei Smerdeakov se dovedește un expert în psihologia așteptării. Deși aproape paralizat de spaimă, el nu face nici o greșeală în minutele premergătoare omorului, spre care se îndreaptă pas cu pas și replică după replică, ghidat de un fel de instinctivă infailibilitate. Întrebat în prag (Feodor Pavlovici nu prea vroia să-i dea drumul înăuntru) unde e Grușenka (care ar fi trebuit să se afle la intrare, în dreptul ușii) valetul răspunde că femeia e „sub geam“, că „s-a speriat cînd a auzit țipetele și s-a ascuns în tufiș“, și îl îndeamnă pe bătrîn să se ducă s-o cheme „din birou“. Feodor Pavlovici se înapoiază răscolit la fereastră (lăsînd calea liberă lui Smerdeakov, care reușește în sfîrșit să pătrundă în casă) și începe s-o strige pe nume: „De strigat, striga — va evoca mai tîrziu scena ucigașul —, dar i-era frică să se aplece pe geam, nu îndrăznea să se depărteze de mine; atît de strașnic îl înfricoșasem, că nu se îndura să facă nici un pas“. Arta personajului de a sugera prezența reală, provocatoare a femeii dorite atinge apogeul chiar în momentul decisiv: „«Uitați-vă, e acolo, zic (mă dusesem lîngă dînsul și scosesem capul pe fereastră), e acolo în tufiș, se uită la dumneavoastră și rîde, nu vedeți» (s.n.)? M-a crezut, l-a apucat deodată tremuriciul — mort cum era după dînsa — și, în sfîrșit, s-a înduplecat să scoată capul pe geam“. Atunci, apucînd de pe masa de lucru (ne aflăm în biroul, în cabinetul lui Feodor Pavlovici) presse-papiers-ul enorm — o adevărată ghiulea de fier cîntărind „vreo trei funți“, Smerdeakov îl lovește pe la spate în creștet de trei ori pe bătrîn: „Abia a treia oară — își va povesti mai tîrziu isprava ucigașul — mi-am dat seama că-i sfărîmasem țeasta. Dumnealui s-a răsturnat pe spate, a căzut cu burta-n sus, într-un lac de sînge. M-am uitat bine dacă nu cumva mă stropisem și eu, am șters ghiuleaua, am pus-o la loc pe masă și am mers de-am scos din colț, dindărătul icoanelor, pachetul cu bani; am rupt plicul, am luat toată suma, iar plicul l-am aruncat la picioarele patului împreună cu panglicuța. Am coborît după aceea în grădină, tremurînd tot“. (Interesant de remarcat e faptul că, spre deosebire de Raskolnikov, Smerdea-

lkov, cu toate că şi victima lui se prăbuşise „într-un lac de sînge“ şi cu toate că, după aceea, avusese grijă să şteargă „ghiuleaua“ — cu ce? şi unde dosise eventuala bucată de pînză sau de hîrtie cu care executase operaţia? —, nu se alege nici măcar cu cea mai mică pată, iese ‚imaculat‘ din scena omorului. Temerarul student petersburghez săvîrşeşte un asasinat stîngaci, în vreme ce servitorul „fricos ca o găină“ este autorul unei crime perfecte. Ambii la prima lor vărsare de sînge, Raskolnikov pare un amator în comparaţie cu Smerdeakov, care are într-adevăr vocaţia crimei şi care ‚lucrează‘ ca şi cum ar fi fost asistat în comiterea ei. Faptul că asasinul bătrînului Karamazov iese ‚curat‘ din baia de sînge pe care a provocat-o, caracterul profesionist al fărădelegii din ultimul roman semnifică pe de o parte că omorul nu-l atinge moralmente pe făptaş, pe de alta că el — omorul — este aici rezultatul unui ghidaj diabolic). Ajuns afară, în grădină, Smerdeakov se îndreaptă „glonţ“ spre „mărul cel găunos“ pe care pusese mai de mult ochii şi în a cărui scorbură ascunde acum, învelindu-i mai întîi într-o bucată de hîrtie, apoi într-o cîrpă (bucată de hîrtie şi cîrpă vîrîte din vreme acolo), banii furaţi de la Feodor Pavlovici. Apoi se întoarce în odăiţa lui din bojdeuca slugilor se şi culcă la loc. Cînd Marfa Ignatievna se trezeşte la rîndul ei (trezire ‚regizată‘ de Smerdeakov care, pradă neliniştii, vroind să afle cît mai repede dacă Grigori, martorul fugii din ograda casei părinteşti a ‚ucigaşului‘ Dmitri mai trăieşte sau nu, îşi amplifică gemetele simulării) constată că în odaia învecinată „bolnavul‘, ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic, „horcăia, zbuciumîndu-se îngrozitor în aşternut“. Simulantul o impresionează însă nu numai pe Marfa Ignatievna. Sosind în cursul nopţii la locul crimei împreună cu ispravnicul, procurorul şi judecătorul de instrucţie, medicul zemstvei (Varvinski) confirmă starea gravă a epilepticului şi chiar pronostichează „cu certitudine că Smerdeakov n-o să mai apuce ziua următoare“. Afirmaţia medicului este reţinută de procuror şi de judecătorul de instrucţie care practic încă din acest moment îl scot din cauză pe servitor. În dimineaţa următoare crimei însă criza aşa de bine simulată se transformă într-o criză adevărată „atît de grozavă“ cum Smerdeakov nu mai avusese de ani de zile: „Două zile n-am ştiut ce-i cu mine“, va mărturisi mai tîrziu lui Ivan personajul. Astfel că atunci cînd, probabil Varvinski, interesat încă din timpul nopţii „în cel mai înalt grad“, din punct de vedere medical, de cazul Smerdeakov, îl internează pe acesta a doua zi după crimă în spital, doctorii au de-a face cu un bolnav autentic. În spital, unde e depus într-o rezervă în care mai „zăcea un cetăţean bolnav de dropică, un biet om căruia medicii nu-i mai dădeau de trăit decît cel mult o zi, două“ (ca şi lui Smerdeakov dealtfel) personajul va rămîne două săptămîni (în aceeaşi rezervă în care stătuse paricidul va nimeri, după proces, şi Dmitri, falsul paricid). În acest interval de timp, imediat după ce îşi revine cît de cît probabil, dă o depoziţie judecătorului de instrucţie („a fost anchetat şi el şi chiar foarte sever“ dar s-a ajuns „la concluzia că nu-i vinovat“, va spune Aleoşa în ajunul procesului) şi apoi, în a cincea zi după crimă, primeşte prima vizită a lui Ivan care, de-abia reîntors în oraş, vrea să se convingă că nu Smerdeakov e ucigaşul (cum susţinea Aleoşa). În cele 20 de minute cît durează întrevederea de la spital cu mentorul său, Smerdeakov e apatic, lipsit de curiozitate, epuizat şi resemnat, aproape smerit. De o viclenie palidă, obosită, cu acea linişte masivă care începe să crească în el ca un zid, îl informează pe Ivan că deşi în cursul interogatoriului a amintit de discuţia lor de la poartă nu a relatat-o totuşi „chiar aşa, cuvînt cu cuvînt“. Prima vizită a lui Ivan la Smerdeakov (la care, ca pentru a face întrevederea şi mai sinistră, asistă — simplă prezenţă fizică, martor surd — bolnavul de dropică muribund, aproape deja un cadavru), a şantajului ocolit şi reciproc, se încheie cu înnoirea complicităţii lor (dacă stăpînul nu-l va trăda că şi-a anticipat criza, nici servitorul nu va comunica autorităţilor adevăratul conţinut al convorbirii de la poartă). Părăsind spitalul, Smerdeakov se aciuează (după ce avusese grijă să scoată cele trei mii de ruble furate din scorbura în care le ascunsese în noaptea crimei) în noua locuinţă a Mariei Kondratievna, al cărei logodnic era socotit şi care, după moartea vecinului Feodor Pavlovici, îşi vînduse „căscioara“ şi se mutase împreună cu mama ei „într-un fel de bojdeucă ţărănească“, la marginea oraşului. Aici, într-o „coşmelie de bîrne, povîrnită într-o rînă“ primeşte personajul următoarele două vizite ale lui Ivan (ca şi pe aceea — amintită în treacăt în Cartea a unsprezecea, V — a Katerinei Ivanovna). La a doua sa vizită, care are loc cam la două săptămîni după prima, cea de la spital, Ivan găseşte un Smerdeakov în aparenţă restabilit dar fără chef de musafiri şi vizibil ostil. Întîmpinîndu-l pe complicele lui cu „o privire duşmănoasă, încărcată de ură, aproape sfidătoare“ ucigaşul îşi neagă în continuare crima acuzîndu-l în schimb pe Ivan (care în replică îl loveşte pe valet) de a fi anticipat şi dorit moartea tatălui său. Şi a doua întrevedere se încheie fără rezultat, într-o atmosferă de ameninţări reciproce: Ivan, care promite lui Smerdeakov că o să-l dea „pe

Scanned with OKEN Scanner

mîna justiției", se vede din nou șantajat de acesta cu mărturisiri complete („dacă-i vorba pe așa, am să spun și eu tot"). În luna care se scurge între a doua și a treia vizită a lui Ivan la Smerdeakov starea acestuia din urmă, după o trecătoare ameliorare, se înrăutățește iarăși. Cînd Ivan îl vede pentru ultima oară, în seara din ajunul procesului, într-o duminică, tot la Maria Kondratievna, servitorul, „supt la față și gălbejit", cu „ochii duși în fundul capului și încercănați", pare „într-adevăr bolnav", cum remarcă, oarecum intimidat, musafirul. Căruia acum ucigașul îi zîmbește de-a dreptul „disprețuitor" și pe care îl privește cu „o ură aproape dementă" și în același timp cu o arogantă atenție, sigur de el, fără pic de teamă, ba chiar cu „scîrbă". La a treia vizită a mentorului său Smerdeakov mărturisește în sfîrșit că el a ucis, indicîndu-l însă totodată pe „vinovatul principal" : „Dumneavoastră l-ați ucis, da, dumneavoastră sînteți vinovatul principal — îi spune el lui Ivan —, eu n-am fost decît unealta, mîna dreaptă a dumneavoastră !". Întărindu-și mărturisirea arată apoi, scoțîndu-l de la ciorap, teancul de bancnote (cele trei mii de ruble furate de la Feodor Pavlovici), pe care îl încredințează complicelui său. „Si Dieu n'existe pas, tout n'est donc pas permis, mais il n'y a non plus aucune possibilité de pardon. C'est pourquoi Smerdeakov rend les trois mille roubles et renonce à ses projets ambitieux, bien qu'il sache qu'Ivan ne parlera pas". (Jacques Madaule). Hotărîndu-se pe loc să-l denunțe pe Smerdeakov (și să se autodenunțe) Ivan ia banii ca să-i arate „mîine la proces". După plecarea complicelui și inspiratorului său criminalul se spînzură la el în odaie în jurul orei 11 seara (duminica de la începutul lui noiembrie, din ajunul procesului), după ce scrie un bilet pentru a preciza că „nimeni nu e vinovat de moartea mea", bilet în care însă omite să spună că el l-a ucis pe Feodor Pavlovici Karamazov ● Smerdeakov este un personaj zugrăvit în galben, culoarea invidiei pe de o parte, a maladiei și a morții pe de alta. Încă din momentul întoarcerii de la Moscova pare deja „ofilit", avînd „o față smochinită, gălbejită". La spital, după crimă, Ivan îl găsește „galben ca ceara", cu chipul „stafidit" și „într-adevăr bolnav", „supt la față și gălbejit", cînd îi face ultima vizită la Maria Kondratievna. Pînă și gîndacii ce mișună prin crăpăturile tapetului în odaia supraîncălzită din bojdeuca de la marginea orașului în care vecinele lui Feodor Pavlovici se mutaseră după asasinarea acestuia sînt „galbeni" („prin crăpături mișunau sumedenie de gîndaci galbeni, atît de mulți, încît se auzeau tot timpul foșnind"). Epileptic și sinucigaș (grav bolnav, el ar fi murit chiar dacă nu și-ar fi pus singur capăt zilelor), incurabilul Smerdeakov, care se veștejește, se descompune parcă sub ochii noștri, reprezintă galbenul cadaveric. Bastard sau copil din flori (a avut și are de suferit din pricina originii sale incerte atît la Moscova cît și în orășelul natal, unde „toată lumea din piață vorbește"), personajul, care are o excelentă părere despre sine : „părea fudul și se uita de sus la toată lumea" se vede condamnat să rămînă întreaga viață într-o poziție subalternă. Dintotdeauna Karamazovii l-au ținut ca pe un servitor (cronicarul numindu-l cînd slugă, cînd valet, cînd fecior) și chiar dacă Feodor Pavlovici l-a trimis la Moscova a făcut-o doar ca să-l scoată bucătar. „Nul n'a plus que Smerdiakov le sentiment aigu de l'injustice. C'est pourquoi il est aigri et sournois, attendant son heure, qui pourrait bient ne jamais sonner" (Jacques Madaule). Prin conștiința înveninată a inechității, prin aerul înăcrit și „sournois" Smerdeakov, am adăuga, aparține familiei „subterane" a personajelor dostoievskiene. Complexul originii crescut pe sentimentul valorii personale și lipsa de perspectivă socială explică susceptibilitatea bolnăvicioasă a valetului, vanitatea lui enormă, orgoliul „nemăsurat". Nevoit să asculte ironiile lui Feodor Pavlovici, Smerdeakov „pălea de necaz". Lovit de Ivan (a doua întrevedere) plînge jalnic, „sfîșietor", nu atît de durere, cît pentru că fusese astfel umilit : „Toate trăsăturile mutrișoarei lui schimonosite mărturiseau cît de adînc fusese jignit". Întorcîndu-se în orașul natal, în casa părintească, inteligentul și eruditul Ivan, căruia totul părea să-i fie accesibil (și gloria, și bogăția, și femeile) oferă valetului ambițios, ros de insatisfacții modelul ideal : „Ivan est pour lui ce que Smerdiakov aurait pu être si, au lieu de naître bâtard, il avait été le fils légitime" (idem). Explicîndu-i mai tîrziu mentorului său, care pare să nu înțeleagă, de ce moartea tatălui trebuia să-i convină, Smerdeakov face exasperat, „plin de fiere", cu o ranchiunoasă ironie, împărțirea moștenirii, împărțire de la care el este exclus : „— Cum de ce ? Dar moștenirea ? răbufnise Smerdeakov plin de fiere, ca și cînd abia ar fi așteptat clipa răfuielilor. După moartea tatălui dumneavoastră cîteșitrei frățiorii ați fi băgat în buzunar patruzeci de mii de ruble — atîta v-ar fi venit la fiecare, dacă nu și mai mult. În cazul cînd însă Feodor Pavlovici s-ar fi însurat cu doamna Agrafena Alexandrovna, dînsa, după cununie, ar fi trecut frumușel toată averea pe numele dumisale, fiindcă nu-i de fel proastă, așa că dumneavoastră, cîteșitrei frățiorii, ați fi bătut din buze". Ivan este oglinda frustrărilor fratelui său vitreg la care galbenul e și culoarea invidiei sociale. În același timp, însă, Ivan, cu celebra lui concluzie practică, reprezintă

pentru handicapat soluția ieșirii din impas, unica speranță. Căci „totul este permis" înseamnă încălcarea ordinei nu numai morale ci și sociale. „Ce o fi văzut la tine de pare atît de interesat, cu ce l-ai momit (s.n.) ?", îl întreabă, referindu-se la Smerdeakov, Feodor Pavlovici pe Ivan. Filozoful l-a „momit" pe valet cu o formulă capabilă la prima vedere să modifice în favoarea dezmoștenitului poziția sa în lume. Smerdeakov devine discipolul fanatic al lui Ivan : „Cred în domnia-voastră ca în Dumnezeu !", mărturisește odată servitorul. După săvîrșirea crimei însă ucigașul are prilejul să se convingă, de-a lungul celor trei întrevederi cu învățătorul și mentorul său, că acesta nu este la ‚înălțimea' propriei sale formule. Idolul se clatină și se prăbușește și odată cu ultimul său punct de sprijin se clatină și se prăbușește și cel care se grăbise să creadă că „totul e permis". Resemnarea nelipsită de o anumită melancolie a ultimului Smerdeakov (care renunță la planul lui de a începe o nouă viață la Moscova sau în străinătate și înmînează lui Ivan cele trei mii de ruble pentru care a ucis) provine din faptul că, deși nu-și recapătă credința, el înțelege din teama mentorului său (care nu suportă crima lor) că formula acestuia nu e adevărată. Personajul se spînzură nu de frică (e convins că Ivan nu-l va denunța) ci pentru că Ivan nu mai e Ivan : „nu mai sînteți ce-ați fost pînă acum", îi azvîrle drept în față stăpînului-idol sluga idolatră în finalul celei de a treia întrevederi. Sinuciderea lui Smerdeakov este opera discipolului înșelat (și nu a ucigașului trezit, cuprins de remușcări). Nu din căință își pune valetul streangul de gît (dacă ar fi fost așa, n-ar fi ‚uitat' să se recunoască vinovat în biletul pe care îl lasă și care ar fi putut schimba destinul atîtor personaje), ci din disperare : numai o lume în care „totul e permis" ar fi fost respirabilă, viabilă pentru el, numai într-o lume dominată de zoo-morala formulei născocite de Ivan ar fi putut Smerdeakov să supraviețuiască. În cursul celor trei întrevederi raportul de forță dintre Ivan și Smerdeakov se modifică definitiv în favoarea ultimului. Filozoful răzvrătirii pare acum, în duelurile de după crimă cu discipolul său, meschin ca un burghez, isteric ca o femeie, fricos ca un copil. În fața acestuia Smerdeakov crește dominator : el impresionează prin hotărîrea cu care merge pînă la capăt pe drumul său și cu care se autosuprimă. La ultima întrevedere cu Ivan, Smerdeakov îi e superior ca om mentorului său — afirmă Boris Bursov. Această superioritate se reflectă și în faptul că, cu toată ura pe care i-o poartă învățătorului ce l-a trădat, personajul își protejează idolul pînă la ultima sa suflare. În biletul pe care îl scrie înainte de a-și pune streangul de gît el nu se denunță — denunțare ce ar fi echivalat cu denunțarea lui Ivan. În schimb, precizează că „nimeni (s.n.) nu e vinovat de moartea mea". Această precizare nu putea avea alt scop decît să-l scoată în afara oricărei bănuieli pe Ivan, omul care l-a vizitat de trei ori pe sinucigaș în ultimele două luni și care din această pricină ar fi putut deveni suspect. © „Le rapport d'Ivan et de Smerdiakov rappelle singulièrement celui de l'homme et de son ombre. En un sens Smerdiakov est le double noir d'Ivan" (Jacques Madaule). Ceea ce le apropie pe cele două personaje este — după cum a arătat Romano Guardini — „une commune détestation" (față de Feodor Pavlovici) și într-un plan mai profund faptul că și unul și celălalt se situează „en dehors de la loi divine : Smerdiakov, d'une maniére dont on ne sait s'il faut la dire animale ou satanique, Ivan, par sa «revolte»". Să mai adăugăm că Smerdeakov, surprins odată cu ochelari pe nas scriind ceva într-un caiet și care învață pe de rost cuvinte franțuzești („nu știu cine i-a scris cu litere chirilice un mic vocabular franțuzesc") este și dublul siamesc al savantului occidentalist Ivan. Stăpînul și sluga mai sînt legați între ei și prin diavol. Acesta, după cum se știe, îl vizitează și se întreține de mai multe ori în nopți de coșmar cu Ivan. Pe de altă parte diavolul e prezent în întreaga biografie a lui Smerdeakov, de la naștere la moarte. Originea personajului nu e numai obscură, incertă, ci și învăluită în negura unor superstiții sumbre. Smerdeakov se naște în noaptea de după înhumarea (într-o groapă „micuță și puțin adîncă") a singurului copil, mort la două săptămîni, al Marfei Ignatievna și al lui Grigori, „fătul cu șase degete" considerat de părintele lui (care din această cauză se opune ca pruncul să fie botezat) „o încurcătură a firii", „un zmeu" : „În noaptea cînd fătul cu șase degete fusese îngropat, Marfa Ignatievna fusese trezită în toiul nopții de plînsetele unui nou-născut. Speriată, femeia se grăbise să-și scoale soțul din somn. Grigori trăsese cu urechea și declarase că mai curînd s-ar părea să fie niște gemete, «zău dacă nu e glas de femeie». Se dăduse jos din pat și-și pusese hainele pe el ; era o noapte de mai destul de caldă. Ieșind în cerdac, Grigori se dumerise că gemetele veneau din grădină. Peste noapte însă poarta se încuia pe dinăuntru cu cheia și nimeni n-ar fi putut pătrunde în curtea împrejmuită cu gard solid și înalt de uluci. Omul se întorsese în casă, aprinsese felinarul, căutase cheia și, fără să ia în seamă groaza aproape isterică a neveste-si, care susținea morțiș că se aude un scîncet de copil și că nu poate fi decît puiul ei, care plîngea, chemînd-o la el, intrase tăcut în grădină. Acolo își dăduse însă seama că zgomotele veneau

Scanned with OKEN Scanner

dinspre baia de lîngă poartă şi că era într-adevăr glas de femeie. Deschizînd uşa, i se arătase în faţa ochilor o privelişte care-l ţintuise în loc: nebuna oraşului, care bătea toată ziua străzile, Lizaveta Smerdeaşciaia, cum îi spunea lumea, reuşise nu ştiu cum să pătrundă în baie, unde dăduse naştere unui prunc". Smerdeakov se iveşte pe lume într-o noapte de mai de groază (posibilă reminiscenţă gogoliană), ca un fel de substitut al sinistrului făt „cu şase degete" de care se leagă prin acel „scîncet de copil": „Ni l-a trimis băiatul nostru, fie-i ţărîna uşoară", spune Grigori, îndemnîndu-şi soţia să-şi şteargă lacrimile şi să-i dea plodului „să sugă". Această înlănţuire de întîmplări consecutive (moarte — naştere), care înrudeşte pe cei doi prunci şi face din ei o pereche, dacă nu cumva o singură fiinţă, pune apariţia personajului Smerdeakov sub cele mai negre dubii. Poate că „zmeul" s-a sculat (din groapa lui „puţin adîncă") pentru a se reîntrupa în Smerdeakov... La naşterea lui Smerdeakov, plămădit (după cum zice Grigori) „dintr-un fecior al satanei şi o sfîntă", diavolul pare să fi avut şi o contribuţie mai directă: „însuşi necuratul", îşi dau cu părerea unii cetăţeni ai oraşului, ar fi trecut-o pe Lizaveta peste „gardul înalt şi solid" în grădina lui Feodor Pavlovici, ca să-l nască pe Smerdeakov. După cum am văzut, diavolul „prezidează" discuţia de la poartă cu Ivan, îl ghidează pe ucigaş şi în cele din urmă îi pune ştreangul de gît. Fiinţă pur materială, Smerdeakov ar putea fi însă nu numai un rezultat al intervenţiilor (mai mult sau mai puţin directe) ale diavolului, ci şi o întruchipare a acestuia (care, în convorbirea cu Ivan, îşi mărturiseşte visul suprem: de a lua „înfăţişarea unei precupeţe durdulii, aşa ca de vreo sută de kilograme şi mai bine", nostalgia concretului debordant, obtuz, a materialităţii reduse la ea însăşi, triumfătoare); „foarte curînd însă Ivan Feodorovici putuse să-şi dea seama că pe Smerdeakov nu-l interesau nici soarele, nici luna, nici stelele" (din discuţiile lor filozofice de început). Pe valet îl interesează doar banii (care să-i dea posibilitatea de a nu rămîne toată viaţa „la coada tigăii"), moştenirea lui Feodor Pavlovici, a cărei exactă contabilitate o are în cap. Meseria personajului subliniază de asemenea legătura lui cu materia, cu partea materială, corporală a omului. Smerdeakov e bucătar, asigură adică nutrirea, îndestularea trupului. Servitorul lui Feodor Pavlovici este în primul rînd servitorul pîntecelui acestuia. (Legătura cu materia e indirect sugerată şi de ‚ideea' personajului de a azvîrli cocoloaşe din miez de pîine cu ace cîinilor. Repezindu-se asupra unui asemenea cocoloş, Jucika reacţionează exact ca Norma din coşmarul lui Ippolit Terentiev din Idiotul cînd înşfacă eroic oribilul scorpion tepos. Perfidele cocoloaşe smerdeakoviene constituie în Fraţii Karamazov echivalentul scorpionului ippolitian din Idiotul. În care scorpionul ‚reprezintă' materia înfricoşătoare, surdă şi oarbă", e micul ambasador terifiant al acesteia). O a treia ‚origine' a personajului indicată în roman (pe lîngă cea socială, condiţia lui de bastard şi cea supranaturală: alter ego al „zmeului", odraslă de „fecior al satanei"), ea însăşi fantastică, are parcă în vedere tocmai compoziţia exclusiv materială a acestei făpturi de lut: „tu te-ai născut din mîzga de pe podeaua băii", îi spune odată la mînie Grigori lui Smerdeakov (conceput lîngă o „băltoacă lungă şi puturoasă"). ● Nici pămînt, nici apă, nici altceva (rezultînd din amestecul celor două elemente) mîzga din care asemenea unor fiinţe inferioare Smerdeakov s-ar fi ivit sugerează totodată caracterul iremediabil amorf al personajului. Este el tăcut sau vorbăreţ, prost sau deştept? Un flăcău „îngrozitor de ursuz" fără a fi „sălbatic din fire sau din cale-afară de ruşinos", căruia i se întîmpla uneori „chiar în plină stradă să se oprească locului şi să stea aşa, îngîndurat, zece minute în şir", valetul taciturn se dovedeşte foarte volubil în controversa sa teologică despre apostazie cu Grigori: „măgarul lui Valaam prinsese grai"; „arieratul acesta", spune procurorul despre Smerdeakov, care în acelaşi rechizitoriu e numit şi „un om sărac cu duhul". Într-adevăr, discutînd despre literatură aşa cum discută („Nu e adevărat ce scrie acolo", obiectează el după ce răsfoise Serile în cătunul de lîngă Dikanka de Gogol) sau considerîndu-l pe Mitea „mai prost decît mine" (argument: „Ce de bănet a irosit aşa, fără nici un rost !...") personajul se divulgă ca un ins suficient, mărginit şi stupid; „nu eşti prost deloc", constată însă la sfîrşitul ultimei lor întrevederi Ivan, după ce Feodor Pavlovici îl onorase (chiar dacă în glumă) pe valet numindu-l „cazuistul". Oricum este destul de abil pentru a duce pînă la capăt o demonstraţie (compusă din sofisme) şi pentru a-l face pe procuror să ia drept ale sale ideile pe care i le sugerează însuşi criminalul: „Adică nu i-am spus nimic lămurit, ci doar aşa, pe departe, ca şi cum eu nu mi-aş fi dat seama de nimic şi dumnealui singur ar fi ajuns la părerea asta — îi povesteşte Smerdeakov lui Ivan. Mă credeţi? mai că nu-i curgeau balele de fericire domnului procuror cînd i-am deschis capul...". Şiretenia, fineţea, subtilitatea personajului, vizibile mai ales în modul său ocolit de a discuta, sînt implicate şi în faptul că bucătarul Smerdeakov e un bucătar de lux, creator de „specialităţi" rare. Cel care apreciază că „e o plăcere să stai de vorbă

cu un om inteligent" nu poate fi decît — el însuşi — inteligent. Inteligenţa personajului a fost subliniată şi de comentatori : „Smerdiakov est intelligent, presque autant qu'Ivan, et même on le verra, à la fin, mettre Ivan dans un singulier embarras" (Jacques Madaule). Şi totuşi, Smerdeakov este fiul Lizavetei Smerdeaşciaia, o indiscutabilă „săracă cu duhul" ! Caracterul amorf al personajului — „fiinţă intermediară între plantă şi moluscă" (Romano Guardini) — este evocat şi de alte ‚inconsecvenţe' : „fricos ca o găină", „găină epileptică" el se dovedeşte după crimă mai puternic decît Ivan, ca şi de originea sa de compromis, la care au contribuit „un fecior al satanei şi o sfîntă". ● Fiinţă de extraordinară opacitate, Smerdeakov refuză totul : arta, femeia, familia, patria, lumea, divinitatea. Nu-i plac cărţile, nici cele de ficţiune, nici cele ‚adevărate' şi consideră că „poeziile sînt nişte aiureli". La Moscova, mergînd odată la teatru, „ieşise de acolo îmbufnat şi morocănos". Cu o faţă ca „de scopit", „de castrat", Smerdeakov pare un eunuc pe lîngă ‚haremul' din casa destrăbălatului Feodor Pavlovici (care va face din el şi mesagerul de încredere al patimei sale pentru Gruşenka) ; „avea acelaşi dispreţ pentru sexul feminin ca pentru toată lumea". „— Ce-i cu tine, băiete, de ai mereu crizei ?", îl întreabă cu subînţeles Feodor Pavlovici, „uitîndu-se chiorîş la bucătar şi cercetîndu-l cu un ochi scrutător. Barem de te-ai însura şi tu odată, ori poate aştepţi să-ţi găsesc eu o nevastă ?" ; „era scorţos cu femeile şi le ţinea la distanţă". În scena galantă cu ghitara nu el face curte Mariei Kondratievna ci aceasta lui. Se va muta totuşi pînă la urmă, bolnav, la Maria Kondratievna şi va fi socotit de unii „logodnicul" ei. Omorîndu-şi mama la naştere (se poate spune că personajul îşi ucide ambii părinţi) Smerdeakov nu se ataşează nici de părinţii lui adoptivi, Marfa Ignatievna, care-l alăptase, şi Grigori. „Nu se lipeşte de noi, procletul, îi spunea Grigori Marfei Ignatievna, ista nu se lipeşte de nimeni". În copilărie „era o sălbăticiune, un pui de lup care privea oamenii pitit într-un ungher". Trecerea timpului nu modifică sentimentele lui Smerdeakov : „se făcea mare şi nu avea în el nici o simţire de recunoştinţă", se plînge acelaşi Grigori. Şi la Feodor Pavlovici, căruia în aparenţă îi era devotat, se uita „tot atît de întunecat". De Mitea se teme iar pe Aleoşa, cu care se poartă obraznic, probabil îl disprefuieşte. Se apropie doar de omul care pare capabil să schimbe printr-o simplă formulă lumea în care el, Smerdeakov — epileptic, sărac şi bastard, incult — este un handicapat lipsit de orice perspectivă socială. Ruptura de ‚familia' sa devine definitivă prin crimă (paricid). „Nici un fel de rădăcini în pămîntul natal", notează în legătură cu acest personaj scriitorul în materialele pregătitoare. „Urăsc întreaga Rusie, Maria Kondratievna", mărturiseşte Smerdeakov, care regretă că în 1812 Napoleon nu i-a supus pe ruşi, ca să civilizeze „o naţie tîmpită" : „Altfel ar fi arătat acum lucrurile aici, la noi", adaugă el nostalgic : „Visul lui era să plece în Franţa şi să devină francez" (Prin ideile sale grosolane, ca şi prin năzuinţa de a se stabili „odată şi odată pe acele fericite meleaguri ale Europei" — apusene — personajul divulgă occidentalismul dublului său Ivan). Asemenea lui Feodor Pavlovici, valetul îi disprefuieşte pe mujici : „Poporul rus ar trebui bătut cu nuiele", spune el citîndu-şi aprobator stăpînul. Detestîndu-şi patria, inima ei nu-i spune nimic lui Smerdeakov. Moscova nu-i face nici o impresie, îl lasă complet indiferent : „oraşul nu-i trezise nici un interes, aşa că nici nu văzuse mare lucru, iar ceea ce apucase să vadă nu-i reţinuse cîtuşi de puţin atenţia". Nu întîmplător, linguşindu-l, Maria Kondratievna îi spune lui Smerdeakov că seamănă „a străin" : „un străin de neam mare, mare de tot". Personajului îi displace însă nu numai ţara, ci şi lumea în care trăieşte : „mania curăţeniei" exprimă în cazul lui un fel de ciudată neîncredere universală, de silă faţă de tot ce-l înconjoară. Ajunge să suspecteze pînă şi mîncarea pe care o bagă în gură : „devenise din cale-afară de cusurgiu, nu putea să vadă în ochi nici fir de gunoi, şi, de cîte ori se aşeza la masă, tot mesteca de zor cu lingura în ciorbă, se apleca asupra strachinii, lua o lingură de zeamă şi o ridica în dreptul ochilor, cercetînd-o în lumină. — Ce-ai găsit acolo, un gîndac ? îl întreba uneori Grigori. — Sau poate o muscă ? adăuga Marfa. Tînărul, care avea acum mania curăţeniei, nu se învrednicea niciodată să le răspundă, dar, tot aşa proceda şi cu pîinea, cu carnea şi cu tot ce i se dădea de mîncare : ridica dumicatul în aer, se uita la el în zare, îndelung, ca la microscop, şi abia după aceea se îndupleca să-l ducă la gură. «Măi să fie, ce boier !» mormăia Grigori, privindu-l pe sub sprîncene". Servitorul „cusurgiu" care face la masă mofturi de „boier" se comportă pe pămînt ca pe o planetă necunoscută. Mefienţa lui ursuză, manifestată în atîtea împrejurări, aproape la fiecare pas, este a unui străin pe care ceea ce vede îl indispune. A unui străin însă nu doar în sens îngust etnic ci şi într-unul infinit mai larg, cosmic, stelar. Smerdeakov este deci într-adevăr — ca s-o citäm din nou pe Maria Kondratievna — „un străin de neam mare, mare de tot". Refuzul personajului de a accepta lumea de aici aşa cum este ea, cu pîinea care ne hrăneşte, cu femeile care ne iubesc şi ne nasc, cu familia care ne adă-

Scanned with OKEN Scanner

postește și cu patria care ne apără, cu artele care ne înfrumusețează și ne înveselesc viața (refuz masiv și spontan ce îl subliniază pe acela, filozofic, elaborat al lui Ivan), inadecvența lui totală la formula ‚veșnică' a existenței pămîntești („mofturile" lui Smerdeakov sînt ale unui extraterestru imposibil de aclimatizat la noi și de aceea mereu bănuitor) au ceva profund neuman: „Tu nu ești plăcută omenească", îi spune Grigori lui Smerdeakov — „cet inquiétant et presque inhumain Smerdiakov" (Romano Guardini). Pasivitatea personajului (altfel foarte agitat nu numai de crizele lui de epilepsie ci și de resentimente și ambiții) rezultă dintr-o inadaptare tragică față de uman și social. Numai într-o lume în care s-ar înstăpîni pe față legea junglei („totul e permis") bastardul și servitorul familiei Karamazov s-ar simți probabil în largul său, în competiție. Cu un precoce și constant apetit al cruzimii (călăul pisicilor pe care le spînzura în copilărie are mai tîrziu ideea de a azvîrli cîinilor vagabonzi — și flămînzi — cocoloașe din miez de pîine cu... ace), vidat de sentimente omenești cardinale precum gratitudinea sau căința, Smerdeakov este un tigru sau un crocodil obligat de cine știe ce fatalitate să îmbrace o incomodă haină umană. De aici răceala arogantă și placiditatea lui aparentă de felină sau de reptilă. De aici fascinația exercitată asupra valetului de formula lui Ivan (formulă magică, eliberatoare!): „totul e permis" i-ar fi redat condiția primară, anterioară, l-ar fi ajutat să revină el însuși. De aici imunitatea lui înnăscută față de ‚virusul' credinței: „ajunsese păgîn, fiindcă așa-i băgaseră în cap Feodor Pavlovici și cu băiatul mai mare al boierului, Ivan Feodorovici", declară Grigori la proces. În această privință însă (o altă interpretare greșită a lui Grigori!) vina aparține nu atît ‚profesorilor' lui Smerdeakov cît acestuia din urmă, care nu devine, ci se naște „păgîn". La această materie profesorii nu au ce să-l învețe pe elevul lor. Alături de Feodor Pavlovici, Smerdeakov (care batjocorește printr-o examinare microscopică pîinea „cea de toate zilele" și care comite blasfemia de a-i sugera stăpînului său să ascundă cele trei mii de ruble destinate Gruşenkăi după icoană) ilustrează în roman „tema profanației" (R. L. Jackson). Și în ajunul morții ucigașul rămîne la fel de departe de Dumnezeu: „nu mi-am recăpătat-o" (credința), îi precizează el lui Ivan. Cu toate acestea, amănunt curios, pe masa ‚de lucru' a valetului (care învăța și copia de zor cuvinte franțuzești) Ivan zărește cu prilejul ultimei sale vizite la Smerdeakov Învățăturile sfîntului părinte Isaac Sirianul. Punînd în odaia sinucigașului aceste „învățături", asociind personajului său numele lui Isaac Sirianul scriitorul a vrut poate să sugereze că pentru un monstru ca Smerdeakov acest părinte al Bisericii din secolul VII (care în rugăciunile sale se ruga nu numai pentru oameni ci și pentru tigri, crocodili și demoni și care și-l reprezenta pe Dumnezeu ca întruchiparea milei nețărmurite) constituia ultima speranță, singurul avocat ce mai putea să intervină pentru el pe lîngă divinitate. Condamnat încă în viață fiind, se poate spune că personajul începe să-și ispășească pedeapsa aici, pe pămînt, într-un fel de ‚iad' propriu, particular, pentru o singură persoană. Cămăruța foșnind de gîndaci și supraîncălzită pe care Smerdeakov o ocupă în noua locuință periferică a Mariei Kondratievna, o „bojdeucă țărănească" dărăpănată, amintește de acea baie rusească de țară, părăginită și plină de păianjeni cu care Svidrigailov identificase eternitatea. ● Personaj profund social, exprimînd „influența pestilențială a dezvoltării capitaliste asupra sufletului burghezului orășean, otrăvit de tentațiile civilizației burgheze" (Istoria romanului rus, vol II, p. 258) și acea tendință contemporană remarcată de Dostoievski de zeloasă, fericită abandonare a ideii de onoare și a cultului acesteia care face din el, în opoziție cu marele erou al cărții Mitea Karamazov, un antierou (nu întîmplător valetul este atît de pornit împotriva castei cazone, considerată a personifica în cel mai înalt grad sentimentul onoarei: dacă ar putea, i-ar „stîrpi de pe fața pămîntului pe toți militarii") și totodată — om, plantă, bestie, demon — personaj fantastic și metafizic, Smerdeakov întruchipează la modul cel mai convingător terifiant, împreună cu Stavroghin, bilanțul dezumanizării. În vreme însă ce „prințul" din Demonii reprezintă ipostaza ‚superbă' a sinistrului proces, personajul din Frații Karamazov reprezintă ipostaza lui jalnică, subalternă. ● E. I. Kiiko a arătat că „figura lui Smerdeakov i-a apărut lui Dostoievski pe baza unei reminiscențe din Mizerabilii de Hugo". Ca o paralelă la Javert, autorul Fraților Karamazov a intenționat să creeze „varianta rusească a unui «enfant trouvé»". În interiorul operei dostoievskiene Smerdeakov este anticipat de lacheul Vidopleasov din Satul Stepancikovo și locuitorii săi și de tipul lacheului ce se consideră superior mujicului pentru că poartă frac și trăiește în preajma stăpînilor, caracterizat de scriitor în Introducerea la a sa serie de articole despre literatura rusă (1861). ● Pentru Smerdeakov cititorul român găsește o surprinzătoare ‚rimă' (aproximativă desigur) în Povestea lui Harap Alb de Ion Creangă (1877): Spînul. Cu fața lui „descopit", „de scapet", „de castrat", Smerdakov este și el un „spîn". Pe de altă parte,

Scanned with OKEN Scanner

Spînul, care — vorba povestitorului — „s-a aruncat în partea mîne-sa", constituie şi el, ca să reluăm expresia lui Grigori referitoare la .fătul cu şase degete" (dublat în roman de feciorul Lizavetei Smerdeaşciaia), „o încurcătură a firii". Ca şi Smerdeakov, Spînul e şi el o slugă. O slugă, asemenea bastardului, nemulţumită de condiţia sa şi care vrea să se ajungă, să parvină, să uzurpe. Ca şi Smerdeakov, Spînul e josnic, crud şi viclean. Ambele personaje izbutesc să modifice în favoarea lor (să răstoarne) raportul de forţă în care se află la început şi să-şi „subjuge" (cu şi fără ghilimele) stăpînii. Şi unul şi celălalt întruchipează dezumanizarea, monstruosul — în plan deopotrivă fizic şi moral.

SMERDEAŞCIAIA, LIZAVETA (ILIŞNA), Fraţii Karamazov. Personaj evocat, fusese în urmă cu un sfert de veac (faţă de anul în care se petrece acţiunea romanului — probabil 1866) „nebuna oraşului" (Scotoprigonievsk) ; „săracă cu duhul", mută („abia dacă-şi răsucea limba-n gură — şi asta încă foarte rar — şi scotea un muget nedeslușit") şi „aproape pitică" („să tot fi avut doi arşini şi ceva" — un arşin = 0,71 m), „bătea toată ziua străzile" ; „sănătoasă tun", avea o chică „neagră, foarte deasă şi creaţă, ca lîna unui berbec" (particularitate ovină menită să sugereze în planul simbolic al cărţii condiţia de blîndă oaie evanghelică a fetei idioate) şi „o faţă tînără", „lătăreaţă şi rumenă, dar lipsită de orice expresie", cu „o privire fixă, supărătoare, deşi placidă". Umbla desculţă, vara ca şi iarna, numai cu o cămaşă de pînză aspră pe ea, şi dormea pe pămîntul gol, „chiar dacă era noroi". Toate încercările de a o îmbrăca mai gros şi mai cuviincios (mai ales după ce guvernatorul proaspăt numit în funcţie — Schultze ? — şi care venise „în inspecţie prin oraş se simţise profund jignit în cele mai alese simţăminte ale sale văzînd halul în care umbla Lizaveta") se dovedesc zadarnice, nebuna vagaboandă lepădîndu-şi de fiecare dată hainele. De asemenea, nimic din ce primea de la alţii, „cîte o părăluţă" sau „cîte un covrig sau un colac", nu păstra pentru ea. Banii erau depuşi „fie în cutia milelor de la biserică, fie la puşcărie" iar covrigii şi colacii îi „dădea de pomană primului copil ce-i ieşea înainte sau vreunei cucoane pe care o oprea în cale" („şi de obicei cucoanele primeau cu dragă inimă milostenia ei"). În ce o priveşte, Lizaveta trăia numai cu pîine neagră şi apă. Nu o ispiteau bunurile acestei lumi şi nu ar fi pus mîna pe nimic chiar dacă în jurul ei s-ar fi aflat „cele mai alese scumpeturi sau bani". De aceea, cînd i se întîmpla să intre, în peregrinările ei continue prin oraş, în vreun magazin, „patronii nu se temeau de ea, ştiind că orişice i-ar fi pus în faţă, să se fi rătăcit o mie de ruble pe acolo, pe lîngă ea, Lizaveta nu s-ar fi atins în ruptul capului de o leţcaie". În biserică intra rareori (obişnuind în schimb să-şi petreacă destul de des nopţile în „pridvorul lăcaşului sfînt"). Tatăl, Ilia, tîrgoveţ scăpătat şi beţiv, cu sănătatea şubrezită, „se aciuase ca argat la casa unor gospodari mai înstăriţi,şi ei tot tîrgoveţi". Mama Lizavetei murise „de ani de zile". De cîte ori fata venea, din fericire nu prea des, ‚acasă', la tatăl ei, acesta, înrăit de nenoroc, cu un picior în groapă, „o bătea de-o zvînta". După moartea lui Ilia, rămasă orfană, „fusese şi mai mult îndrăgită de persoanele cucernice din partea locului" şi nici măcar „puştimea de pe străzi" n-o necăjea. O atmosferă de jitie (hagiografie) domneşte în paginile — retrospective — consacrate în roman Lizavetei, asupra căreia veghează mulţi „oameni de inimă", „mai ales din rîndul negustorimii". În urmă cu 25 de ani, în epoca încă patriarhală a oraşului, cetăţenii din Scotoprigonievsk erau pare-se mai milostivi, mai omenoşi. În aceeaşi epocă patriarhală însă (patriarhală şi iobăgistă !), într-o noapte de septembrie, cu lună plină, „vreo cinci sau şase tineri afumaţi", „boieri cheflii" ce se întoarceau de la club „pe din dos" o surprind, la „poalele unei îngrăditure de nuiele, culcată printre urzici şi bălării" pe Lizaveta, care „dormea dusă". După ce „domnişorii, care se întrecuseră cu băutura, se opriră în dreptul ei rîzînd în hohote şi făcînd tot felul de glume fără perdea", unul „dintre junii boiernaşi", inspirat parcă direct de diavol, adresează veselului grup „o întrebare excentrică, aproape neverosimilă" : ar putea oare cineva să vadă „într-o vită de speţa asta o femeie" ? Cum toată lumea răspunde că „e absolut imposibil", Feodor Pavlovici Karamazov, care făcea şi el parte din bandă dar mai degrabă în calitate de măscărici decît de prieten al boierilor şi care în acea perioadă „umbla cu doliu la pălărie" deoarece tocmai primise de la Petersburg vestea morţii primei lui soţii, nu pierde prilejul să se remarce „susţinînd sus şi tare" că el „putea foarte bine să vadă în ea o femeie, şi că împrejurarea ar avea chiar ceva picant" : „Chefliii, bineînţeles, se porniră pe rîs, înveseliţi de o declaraţie atît de paradoxală ; unul din ei începu să-l întărîte pe Feodor Pavlovici, iar ceilalţi scuipară scîrbiţi, fără să-şi piardă totuşi buna dispoziţie, apoi îşi văzură mai departe de drum. Mai tîrziu, Feodor Pavlovici se jura pe toţi sfinţii că plecase împreună cu ceilalţi". Peste 5—6 luni însă întregul tîrg o vede pe Lizaveta „cu pîntecele la gură". Indignarea generală se împleteşte cu o legitimă şi nu mai puţin generală curiozitate :

Scanned with OKEN Scanner

„cine îşi făcuse păcatul cu ea", „cine îşi bătuse joc de o nenorocită" ? Cronicarul romanului este cît se poate de limpede în acest punct : „niciodată nu s-a ştiut nimic precis în privinţa aceasta", „nimeni n-a reuşit să afle adevărul". Cu toate acestea, încă înainte ca Lizaveta să nască, în oraş se răspîndeşte zvonul (pus în circulaţie pare-se chiar de cinicul măscărici) că autorul violului ar fi Feodor Pavlovici Karamazov (care în orice caz nici nu încearcă măcar „să curme bîrfelile"). Grigori ia însă în chip hotărît apărarea stăpînului său, îndrumînd bănuielile spre Karp „Ghiventul", de toţi cunoscutul tîlhar care tocmai evadase din temniţă şi care „se ascundea pe undeva prin oraş" unde apucase deja „să jefuiască trei cetăţeni". (Dacă versiunea lui Grigori e cea adevărată, dacă tîlharul Karp este tatăl lui Smerdeakov, crima valetului ar fi, din perspectiva acestei paternităţi, mai ‚explicabilă' şi chiar mai necesară). Situaţia în care se află îi aduce Lizavetei noi simpatii în oraş. Kondratieva, „o negustoreasă cu dare de mînă, cărei îi murise bărbatul", reuşeşte pe la sfîrşitul lui aprilie s-o ademenească la ea pe nebună, cu gîndul „să nu-i mai dea drumul pînă ce nu-i venea sorocul". Însă în mai, „în ultima zi (a sarcinii, n.n.), pe înserat", Lizaveta, mînată de o pornire „tainică, animalică, neexplicată", „poate de un complex de resentiment şi de recunoştinţă fizică pentru cel ce o violase" (Marcel Proust) izbuteşte să se furişeze din casa Kondratievnei („cu toate că era păzită cu străşnicie") pentru a se duce să nască, sărind ca o pisică (în starea ei !) gardul foarte înalt, în grădina lui Feodor Pavlovici, în baia de lîngă poartă. Unde Grigori o descoperă după naştere („Copilul zăcea pe jos...") zbătîndu-se „în chinurile morţii". O moaşă „bătrînă care locuia prin vecini", chemată în grabă de sluga lui Feodor Pavlovici, nu mai poate salva decît pruncul (viitorul Smerdeakov). Lizaveta Smerdeaşciaia moare în zori : „de abia împlinise 20 de ani". ● Personajul se leagă de marile teme ale romanului. Cazul Lizavetei Smerdeaşciaia, un copil nevinovat şi ea într-un fel, ar fi putut fi inclus de Ivan în dosarul său de acuzaţii împotriva lui Dumnezeu, surprins din nou în flagrant delict de cruzime. Acceptînd ca o pitică mută şi arierată să fie siluită, divinitatea se face nu cu mult mai puţin vinovată decît atunci cînd lasă să fie sfîşiat de cîini băiatul de iobag. Considerată de concetăţenii ei „săracă cu duhul şi deci ocrotită de Dumnezeu (s.n)" Lizaveta este violată şi moare (la naştere, în urma acestui viol) în vîrstă de numai 20 de ani. Cazul este cu atît mai revoltător (în sensul lui Ivan : al împingerii la revoltă) cu cît Smerdeaşciaia de la смердеть = a puţi) este nu numai o idioată inofensivă şi o vagaboandă ci şi aproape o sfîntă. În mijlocul oraşului, printre oameni, ea trăieşte ca un anahoret, dormind pe pămîntul gol şi hrănindu-se doar cu pîine şi apă. În inconştienţa ei pare a se distinge o direcţie morală : miluită, tot ce primeşte de mîncare împarte copiilor iar bănuţii căpătaţi îi duce, fără greş, la biserică, introducîndu-i în cutia milelor, sau la închisoare, urmînd (teoretic) a fi folosiţi pentru uşurarea soartei deţinuţilor. Ciudat e însă că de la această ‚sfîntă' Smerdeakov nu moşteneşte nimic. (Doar lungile lui tăceri şi îngîndurări — puse şi mai mult în evidenţă în clipa în care „măgarul lui Valaam" începe să vorbească — o amintesc poate pe mută). Conceperea unui monstru ca Smerdeakov de către o săracă cu duhul „ocrotită de Dumnezeu" constituie una din enigmele romanului. Dacă nu cumva fiul paricid e menit pe de altă parte să-şi desacralizeze mama, redusă la o simplă arierată. ● În caietele la Adolescentul, unde numele Lizavetei Smerdeaşciaia apare pentru întîia oară (la 14 septembrie 1874), eroina e însă în mod sigur mai mult decît atît : o mistică exaltată, o inspirată conversînd (în vis) cu Hristos. În mod paradoxal, Smerdeaşciaia e mai extraordinară în labirintul materialelor pregătitoare din 1874—1875 la Adolescentul, decît în Fraţii Karamazov. Ea e cu adevărat mare, de neuitat înainte de a vedea, în 1879, lumina tiparului. În tainiţele caietelor de lucru la penultimul roman dostoievskian eroina din Fraţii Karamazov, dialogînd (muta din roman vorbeşte în caiete) neîntrerupt cu Hristos, care o mustră cu familiaritate ca pe o soră mai mică şi neascultătoare numind-o Lizavetuşka, Lizanika, Lizonika, refuză mîntuirea, raiul cerînd cu insistenţă să fie azvîrlită în iad pentru că „Без страданий жить не могу" („Fără suferinţă nu pot să exist"). Cu Smerdeaşciaia din materialele pregătitoare la Adolescentul vocaţia suferinţei atinge în opera scriitorului punctul ei cel mai înalt, isteric. Eroina e o mucenică voluntară a vieţii de apoi, veşnice, o mireasă îndărătnică a lui Hristos. Ea este o imensă, insaţiabilă consumatoare de suferinţă, gata să ‚înghită' toate chinurile pe care infernul le rezervă omului păcătos. Acestea nu o sperie, ştie că le va birui în numele nemărginitei sale iubiri pentru Hristos : „Iar eu voi ţipa întruna «sfînt — sfînt», pînă ce o să li se urască tuturor diavolilor cu mine. O să mă ardă, o să mă jupoaie, dar eu o s-o ţin una şi bună : «sfînt — sfînt»". Din fundul gheenei Lizaveta e hotărîtă să înalţe un irepresibil, continuu imn de slavă. E sigură că va învinge prin încăpăţînare : „Vreau să strig pînă cînd şi dracii vor cre-

de". Delirul masochist („Frenezie. Fachirism", remarcă scriitorul în legătură cu personajul într-o Nota-bene) se împleteşte la Lizaveta cu optimismul popular: ea poate să soarbă oceanul suferinţei ca pe o picătură de rouă răcoritoare şi să vină de hac iadului. Dragostea ei este nu numai nemărginită, ci şi necondiţionată: chiar dacă Hristos va „îndrăzni să-i refuze domnia" ea tot îl va slăvi. Hristos o cheamă — în vis, firește — la judecata de apoi şi îi cere să pronunţe ea verdictul (un verdict): „Mai rea, mai puturoasă ca tine n-a fost nimeni vreodată — dacă îi vei ierta, o să-i iert şi eu". Eroina nu vrea să ierte însă pe cei chemaţi la judecată. Personajul din Carnete, hrănit cu patetismul şi forţa emoţională a apocrifelor, îşi asumă cu o cutezanţă fără precedent totalitatea suferinţelor imaginabile: de la pişcătura paiului cu care Lizonika se înţeapă prin cămaşa aspră de pînză pînă la torturile infernale. Ea se cere la iad: „Iartă întregul iad şi pe toţi păcătoşii primeşte-i la tine, dar pe mine lasă-mă să mă chinuiesc în locul tuturor" — îl imploră ea pe Hristos. Scafandră temerară în marea de foc a infernului, vizionară volubilă, această Lizaveta Smerdeaşciaia rămîne, împreună cu cuvintele şi pornirile ei masochiste sublime, în caietele din 1874—1875 la Adolescentul. Personajul cu acest nume care trece în Fraţii Karamazov are gura pecetluită. Iadul şi pedeapsa ei vor fi Smerdeakov. ● Personajul apare îndatorat impresiilor din copilărie, de la Cermaşnea, ale scriitorului. În amintirile sale, A. M. Dostoievski (fratele mai mic al romancierului) pomeneşte de o anume Agrafena, de 20—25 de ani, un fel de făptură a nimănui, neaparţinînd în orice caz nici unei familii din sat şi care, violată, a născut un copil ce a murit.

SMUROV, Fraţii Karamazov. Elev „într-a-ntîia" şi coleg de clasă cu Iliuşa Sneghirev, decît care e totuşi mai mare cu doi ani, avînd unsprezece; „un ştrengar rumen, cu părul bălai, numai cîrlionţi", îmbrăcat, spre deosebire de aproape zdrenţăroşul Iliuşa, de obicei „curăţel, ba chiar elegant", băiatul „unui funcţionar cu dare de mînă": „părea destul de dezgheţat" şi „ager la minte". Stîngaci, poartă taşca de şcolar (aşa cum observă Aleoşa întîlnindu-l pentru prima oară) altfel decît ceilalţi, pe şoldul drept, ca să-i fie mai la îndemînă să umble în ea şi tot cu stînga aruncă pietrele, după cum se poate convinge pe loc Aleoşa, nimerit din întîmplare (în a doua zi a acţiunii) în toiul unei lupte de stradă între „întreaga clasă" şi Iliuşa (şase copii coalizaţi împotriva unuia singur). În campania de represalii morale şi fizice declanşate de colegi împotriva lui Iliuşa şi intensificată după molestarea în public a căpitanului Sneghirev, poreclit „şomoiog de cîlţi", de către Mitea Karamazov, Smurov e un combatant activ: în bătaia de lîngă podeţ, de pe ulicioara ce leagă Strada Mare de strada Mihailovskaia (bătaie surprinsă de Aleoşa) Smurov nu numai că luptă plin de elan (atins „în treacăt" de o piatră el ripostează fără a-l nimeri însă pe Iliuşa) dar pare a fi chiar liderul (sau preferatul) grupului de şase, care îl îndeamnă „într-un glas", cu însufleţire şi simpatie, să nu se dea bătut. Nu întîmplător, dintre adversarii lui Iliuşa el este singurul numit de autor şi primul cu care intră în vorbă, pe care-l alege Aleoşa. Smurov pare şi un copil mai bun decît ceilalţi: în vreme ce aceştia îl îndeamnă „în bătaie de joc" pe călugăr să se ducă la Iliuşa (care îl aştepta pe terenul lui, dincolo de şanţul ce despărţea cele două ‚armate') Smurov îl previne pe Aleoşa să nu se apropie de duşmanul lor, căci s-ar putea (ceea ce se şi întîmplă) să fie atacat şi lovit. Că e poate mai bun decît ceilalţi ne-o sugerează şi faptul că în intervalul celor două luni ce separă în roman primele 3—4 zile de la sfîrşitul lui august de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie, Smurov este primul dintre copii care renunţă la duşmănia faţă de Iliuşa şi începe să-l viziteze pe bolnav (fiind cu deosebire îndrăgit de mama lui Iliuşa, Arina Petrovna). În acelaşi interval, subordonat ca personaj deopotrivă lui Aleoşa (căruia îi spusese „toată povestea" lui Iliuşa) şi lui Kolea Krasotkin, contribuie la apropierea celor doi. Ales de Aleoşa, Smurov este acceptat (după ruptura cu Iliuşa?) de Krasotkin, al cărui locotenent devotat şi admirator fanatic (nutrea „un adevărat cult" pentru Kolea în ciuda faptului că părinţii lui erau împotriva acestei prietenii şi că el însuşi îşi contrazicea uneori cu dîrzenie prietenul) devine. În duminica de la începutul lui noiembrie, a primei vizite de tîrzie împăcare cu Iliuşa a lui Kolea Krasotkin, îl pune la curent (şi) pe acesta în drum spre locuinţa Sneghirevilor cu ultimele noutăţi privitoare la starea bolnavului, la relaţiile lui cu colegii, la situaţia materială a familiei. În ziua înmormîntării lui Iliuşa se declară convins de nevinovăţia lui Mitea Karamazov (după ce se strîng în jurul lui Aleoşa, copiii fac zid şi în jurul falsului paricid, pe nedrept condamnat). După înhumare, pe drum, întorcîndu-se cu toţii de la cimitir, ridică de jos pălăria aruncată de Sneghirev şi aleargă după căpitan cu ea în mînă: „deşi plîngea şi el amarnic, apucă totuşi să culeagă din fugă de pe jos un ciob de cărămidă ce răsărea roşu din albul omătului, şi să-l azvîrle într-un stol de vrăbii care trecea în zbor. Nu nimeri însă nici una şi plecă mai departe, alergînd cu lacrimile pe obraz". Gestul (reflex inocent) de zburdălnicie copilă-

Scanned with OKEN Scanner

rească îl culpabilizează totuşi într-o anumită măsură pe Smurov întrucît el constituie un memento al vechilor lupte pline de duşmănie împotriva lui Iliuşa şi în acelaşi timp atentează la una din dorinţele testamentare ale defunctului (vrăbiile pentru care Sneghirev-tatăl tocmai împrăştiase fărîmituri de pîine pe ţărîna proaspătului mormînt). Poate tocmai din cauza acestui gest de nevinovată-vinovată sustragere în joc de la datoriile tristeţii personajul nu este inclus în treimea model (Sneghirev — Krasotkin — Kartaşov) la care se referă Aleoşa în discursul de la piatra lui Iliuşa — piatră zărită totuşi, din întreg grupul ieşit din locuinţa îndoliată a Sneghirevilor să facă o mică plimbare, mai întîi de Smurov. Indicînd-o cu voce tare ca pe o neaşteptată descoperire, el îi determină pe Aleoşa şi pe cei unsprezece copii să se oprească în dreptul ei, fixînd prin aceasta locul ultimei scene culminante a romanului.

SNEGHIREV, NIKOLAI ILICI, Fraţii Karamazov. Ultimul reprezentant al „oamenilor sărmani", al „umiliţilor şi obidiţilor" din opera lui Dostoievski, tatăl lui Iliuşa ; „fost căpitan de infanterie în armata rusească", după cum se recomandă singur, „deşi stigmatizat din pricina viciilor sale degradante, totuşi căpitan" : cuvinte nu prea clare din care ar putea să rezulte că situaţia lui nu este totuşi iremediabil compromisă ; „l-au dat afară din armată", a fost „scos din cadrele armatei, dar nu printr-o decizie şi nici în urma unui proces (s.n.)", precizează cineva, iar naratorul îl numeşte o dată (Cartea a zecea, I) căpitan „în rezervă" ; s-ar zice că scriitorul, cu gîndul la al doilea tom (nerealizat) al romanului, i-a lăsat nefericitului său personaj o portiţă de scăpare. Deocamdată însă lui Sneghirev, eşuat „de mult" (de patru ani ? oricum, după scoaterea lui din armată desigur) în Scotoprigonievsk, unde funcţionase o vreme, „pe undeva", în calitate de copist (vechea îndeletnicire a „oamenilor sărmani"), „nu i se mai dă de lucru" ; „împovărat de o familie numeroasă", „cu o casă întreagă de copii, dintre care unii bolnavi şi o nevastă care (...) nu e în toate minţile", zbătîndu-se „în cea mai neagră mizerie", ca să supravieţuiască împreună cu ai săi fostul căpitan e nevoit să recurgă la mărunte expediente (nu lipsite de riscuri însă). Aşa devine Sneghirev „omul de încredere", „mijlocitorul" odiosului Feodor Pavlovici Karamazov, care se folosea de el „ca să-i aranjeze anumite afaceri". Amestecul fostului căpitan „într-o anumită afacere" (prin intermediul lui, Feodor Pavlovici încercase s-o convingă pe Gruşenka să răscumpere de la el poliţele lui Mitea ca să-l poată da apoi ea în judecată pe datornic) provoacă mînia cumplită a lui Dmitri care în urmă cu trei săptămîni faţă de începutul propriu-zis al acţiunii, întîlnindu-l pe „mijlocitorul" tatălui său într-un local („cîrciumă", „tavernă", „speluncă"), pare-se chiar la „Metropol", îl batjocoreşte şi îl molestează în public : „scumpul dumneavoastră frăţior Dmitri Feodorovici — evocă scena victima însăşi într-o discuţie „la aer curat" cu Aleoşa — şi-a înfipt atunci mîna în bărbuţa mea şi m-a tîrît aşa afară din cîrciumă, în mijlocul pieţei ; ca un făcut, tocmai atunci s-a întîmplat să iasă şi copiii de la şcoală, şi odată cu ei şi Iliuşa al meu. Cînd m-a văzut în ce hal eram, s-a repezit la mine ţipînd : «Tată, tăticule !» S-a agăţat de mine, m-a strîns în braţe, căznindu-se să mă scape din ghearele agresorului : «Lăsaţi-l, lăsaţi-l, unde se ruga el în gura mare, e tata, e tăticul meu, iertaţi-l, vă rog !» Da, da, chiar aşa a strigat : «Iertaţi-l !» ; i-a apucat mîna cu mînuţele lui de copil, mîna cu care îmi căra pumni, şi i-a sărutat-o... N-am să uit toată viaţa obrăjorul lui în momentul acela, nu, n-am să-l uit niciodată !...". Episodul incidentului cu Mitea din „mijlocul pieţei", cel mai dureros eveniment din trecutul apropiat al personajului (eveniment care îl înconvoaie şi mai mult şi îl îndîrjeşte în acelaşi timp mai tare) reprezintă scandaloasa Golgotă a umilinţelor „omului sărman" dostoievskian în general. Cum fostul căpitan care avea de hrănit atîtea guri nu-şi putea permite luxul de a-i cere satisfacţie ofensatorului său, aşa cum chiar acesta, ca pentru a-şi umili şi mai rău victima, îi propusese să facă („să-l provoc la duel ? Şi dacă mă omoară pe loc, ce soartă o să aibă cu toţii ? Ce o să se aleagă de ei ? Ba cine ştie dacă n-am ghinionul să rămîn doar schilod şi să nu mai fiu bun de nimic, dar gura, vezi, cere de mîncare ! Cine să-i astîmpere foamea, cine să-i hrănească pe toţi ? Să-mi trimit copilul pe stradă să cerşească în loc să meargă la şcoală" ?), se gîndise să înainteze măcar o plîngere împotriva agresorului, să-l tragă în judecată. Zădărnicia unei asemenea întreprinderi („deschideţi numai puţin codul, şi vedeţi cam ce daune aş putea să primesc pentru asemenea insultă...") şi ameninţările Gruşenkăi — pentru care, ca şi pentru „jupînul" ei Samsonov, lucra de asemenea şi care îi pusese în vedere că dacă îşi va înfăptui cumva planul ea o să-i dea „papucii şi nu mai vezi un gologan de la mine. Ba am să-i spun şi jupînului (...) ca să-ţi dea papucii" — îl determină pînă la urmă să renunţe la orice încercare de reparaţie morală sau materială. Cu atît mai mult cu cît Samsonov şi Gruşenka rămăseseră ultimii patroni ai „mijlocitorului" fără vocaţie, lipsit de pricepere în afaceri Sneghirev (incapabil să scoată „de la cineva o mică datorie, de

Scanned with OKEN Scanner

la care — după cum singur recunoaşte — mi-am luat nădejdea") : pentru un motiv ce nu avea nici o legătură cu incidentul din piaţă cu Mitea, Feodor Pavlovici îi retrăsese încrederea, renunţase la serviciile lui, ba chiar se pregătea să-i facă proces din cauza unor chitanţe pe care tot el îl obligase să le semneze ● ‚În direct', Nikolai Sneghirev — „un domn roşcovan de vreo patruzeci şi cinci de ani, mai mult scund decît înalt, uscăţiv şi firav la trup, cu o bărbuţă rară, roşcată, care semăna grozav cu un ghem zbîrcit de cîlţi" (asemănare ce sugerează colegilor de şcoală ai lui Iliuşa porecla „şomoiog de cîlţi" — în original „мочалка") — apare în ziua a doua a acţiunii, în mijlocul familiei sale, în propria lui locuinţă (se înţelege, închiriată) de pe strada Ozernaia (pe aceeaşi stradă locuieşte şi Dmitri Feodorovici Karamazov !), într-o „magherniţă" (izbă) în care Aleoşa pătrunde ca mesager al sentimentelor filantropice ale Katerinei Ivanovna Verhovţeva, logodnica ofensatorului lui Sneghirev. Discuţia acestuia cu oaspetele neaşteptat, începută în „magherniţă", continuă apoi „la aer curat", pe drumul pe care lui Nikolai Ilici îi plăcea să se plimbe cu Iliuşa, „din poartă şi pînă la bolovanul (...) mare stingher (...) de lîngă gard (...) unde începe izlazul comunal". Cele două bancnote de cîte o sută de ruble fiecare pe care Aleoşa i le transmite din partea Katerinei Ivanovna produc „un efect extraordinar asupra căpitanului" : „Nici în vis măcar nu şi-ar fi închipuit că ar fi posibil să capete vreodată de la cineva un ajutor cît de mic, darămite o sumă atît de importantă ! După ce luă banii, preţ de un minut aproape nu izbuti să articuleze un singur cuvînt, în timp ce pe chipul său se aşternuse parcă o lumină nouă. — Mie, mie vreţi să-mi daţi atîţia bani, două sute de ruble ? ! Sfinte Dumnezeule ! De patru ani (probabil de cînd fusese scos din cadrele armatei, n.n.) nu am mai văzut atîta bănet, Doamne !". Cu susceptibilitatea săracului de atîtea ori jignit, Sneghirev ezită mai întîi, temîndu-se că binefăcătoarea lui vrea să-i acorde o compensaţie la rîndul ei jignitoare pentru ofensa suferită şi că dacă ar lua banii Aleoşa însuşi, în sinea lui, l-ar dispreţui. Apoi însă, cerurile tuturor speranţelor se deschid înaintea lui şi, cuprins de o mare însufleţire, explică însoţitorului său ce ar însemana pentru el aceste 200 de r. Cu ei ar putea procura alimente şi medicamente, ar putea angaja o servitoare (pentru cele două femei bolnave din casă), ar putea-o retrimite la Petersburg pe fiica studentă şi chiar ar putea realiza „în sfîrşit şi visul lui Iliuşa" : „Să cumpărăm adică un căluţ şi o trăsurică, un telegar negru ca pana corbului, şi s-o pornim la drum, aşa cum am plănuit acum trei zile ! Cunosc pe cineva în gubernia K., un avocat, prieten din copilărie, care mi-a trimis vorbă printr-un om de încredere că, dacă aş vrea să vin acolo, mi-ar da un post de secretar la el în birou. Cine ştie, poate chiar mi l-ar da... Le-aş urca pe mămica şi pe Ninocika în teleguţă, pe Iliuşa l-aş sui pe capră, iar eu aş merge pe jos, după trăsură, şi, încet-încet, pînă la urmă am sosi...". Însă tocmai pentru că şi-a manifestat „prea sincer bucuria" şi „a fost în stare să cedeze cu atîta uşurinţă" fostul căpitan încheie discuţia cu Aleoşa arătîndu-i, „cu aerul unui om care se pregăteşte să se arunce în gol", „o scamatorie" (scamatorie ‚învăţată' de căpitanul dostoievskian de la „căpitanul de poştă" puşkinian, care procedase în acelaşi fel cu banii daţi lui de Minski, răpitorul fiicei sale) : mototoleşte bancnotele în pumn, azvîrle ghemotocul pe jos şi îl striveşte cu călcîiul — „Alb ca varul la faţă de mînie", „furibund" : „— Ce i-aş fi spus băieţelului meu dacă primeam banii ăştia drept despăgubire pentru onoarea mea terfelită ?", îi strigă „cu o voce spartă", „înecîndu-se de plîns" şi îndepărtîndu-se interlocutorului său „bietul om" care — după cum înţelege imediat pătrunzătorul Aleoşa — „pînă în ultima clipă (...) nici nu se gîndise măcar să mototolească şi să lepede banii". Mesagerul Katerinei Ivanovna, deşi nu-şi îndeplinise misiunea, îi lasă totuşi — „ştia el de ce" — să plece pe căpitan, mulţumindu-se să ridice de jos cele două hîrtii („doar mototolite şi înfundate în nisip, dar intacte"). Şi într-adevăr, aşa cum presupusese Aleoşa, „pînă la urmă" Sneghirev, care îşi satisfăcuse orgoliul refuzîndu-i o dată, acceptă să ia banii trimişi de Katerina Ivanovna. Aflînd în ce condiţii trăiau bieţii oameni, aceasta „se dusese personal să-i vadă, cu care prilej făcuse cunoştinţă cu întreaga familie şi izbutise s-o farmece chiar şi pe nevasta cea zănatică a căpitanului. De atunci, darurile ei curgeau neîncetat...". După îmbolnăvirea lui Iliuşa, „înnebunit de groază la gîndul că odorul lui scump ar putea să se prăpădească", Sneghirev „dăduse la o parte orice mîndrie, primindu-i smerit ajutoarele". Datorită binefacerilor Katerinei Ivanovna, în intervalul celor două luni care separă în roman primele 3—4 zile (de la sfîrşitul lui august) ale acţiunii de ultimele trei (de la începutul lui noiembrie), situaţia materială a Sneghirevilor se ameliorează : „Acum au parale, s-au îmbogăţit", apreciază Smurov, unul din „ştrengari". În schimb, în acelaşi interval, o altă năpastă, şi mai rea decît sărăcia, ameninţă să năvălească în „magherniţa" familiei : moartea. Agravîndu-se rapid (vizitele „din două în două zile" ale medicului local Herzenstube, trimis de Katerina Ivanovna,

Scanned with OKEN Scanner

nu mai puteau ajuta cu nimic), boala lui Iliușa îl sperie atît de cumplit pe fostul căpitan încît de disperare aproape că se lăsase de băutură : „de multe ori — mai ales după ce-l plimba de braț prin odaie, ajutîndu-l apoi să se întindă iarăși în pat — se refugia în antreu, și acolo, ghemuit într-un ungher întunecos, cu fruntea lipită de zid (zidul plîngerii sale, n.n.), plîngea cu lacrimi amare, cutremurîndu-se tot și silindu-se să-și înăbușe suspinele, de teamă să nu observe copilul". Ultimele speranțe le rispește brutal celebrul medic adus de la Moscova pentru procesul lui Mitea de Katerina Ivanovna și pe care tot ea îl trimite să-l vadă pe Iliușa ; „înnebunit de groază", „distrus" de verdictul necruțătorului doctor moscovit, ca și de cutremurătorul testament al muribundului : „Tăticule, nu mai plînge... cînd o să mor, să-ți iei un alt băiat în locul meu, un băiețaș bun de tot... să-l alegi pe cel mai bun dintre toți, să-i spui și lui tot Iliușa, și să-l iubești ca pe mine (...). Dar nici pe mine să nu mă uiți, să nu mă uiți niciodată, tăticule, continuă Iliușa. Să vii la mormîntul meu... auzi, tăticule, să mă îngropi lîngă piatra noastră, știi bolovanul acela la care mergeam amîndoi să ne plimbăm, și în fiecare seară să vii acolo, la mine, împreună cu Krasotkin... și cu Perezvon, să-l iei și pe el... Eu am să vă aștept... Tată, tăticule !", Sneghirev se refugiază din nou în antreu : „Nu-mi trebuie nici un băiat bun ! Nu-mi trebuie alt copil ! bolborosi el, scrîșnind sălbatic din dinți. De te voi uita, Ierusalime, să...". Durerea personajului, unul din marile monumente ale paternității din întreaga literatură universală, este la nivelul pateticului verset biblic. La procesul lui Mitea fostul căpitan se prezintă „beat mort" și refuză să se refere la episodul umilirii lui de către inculpat (Iliușa îi interzisese s-o facă) ; apoi izbucnește în lacrimi și îngenunchează în fața președintelui, fiind pînă la urmă scos din sală „în rîsetele publicului". (Ratînd efectul pe care scontase procurorul, Sneghirev, potențial unul dintre cei mai primejdioși martori ai acuzării, nu contribuie deci la condamnarea ofensatorului său). În ziua înmormîntării lui Iliușa (ultima a prezentului acțiunii — Epilog, III) căpitanul pare „destul de vioi", avînd însă „ceva buimac și în același timp crunt pe figură" ; se răstește la „mămica" (nu vrea să-i dea flori din raclă) și se opune ca mortul să fie îngropat în curtea bisericii („Am să-l îngrop lîngă piatra noastră. A fost dorința lui Iliușa. Nu vi-l dau, nu !") dar pînă la urmă cedează ; pe drum spre cimitir, ca altădată Pokrovski-tatăl din Oameni sărmani, „alerga agitat și buimac după sicriu" : „Părea tot timpul îngrijorat, ba întindea mîna să sprijine sicriul, stingherindu-i pe cei care-l purtau, ba o lua înaintea procesiunii, căutîndu-și un loc. La un moment dat, o floare căzu în zăpadă ; căpitanul se aplecă imediat s-o ridice, ca și cînd cine știe ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi lăsat-o în drum". În timpul slujbei din biserică, mereu aferat, își face de lucru în jurul sicriului și critică în șoaptă (la urechea lui Aleoșa) preotul pentru faptul că nu citise „cum trebuie" Apostolii. Izbutește să smulgă „cîteva flori din raclă" înainte ca „oamenii (...) să pună capacul pe sicriu" iar cînd „groparii coborîră coșciugul în pămînt" — „se aplecă atît de tare deasupra mormîntului deschis, încît băieții, speriați, îl apucară de pardesiu și-l traseră înapoi". După înhumare, îndeplinind dorința lui Iliușa, presară firimituri de pîine pe proaspătul mormînt „ca să vină vrăbiuțele să ciugulească", apoi, după ce examină atent totul și se convinse „că treaba era bine făcută", o pornește spre casă. Pe drum, amintindu-și că și-a necăjit soția bolnavă, iuțește pasul și azvîrlind pălăria pe care uitase să și-o pună pe cap începe aproape să alerge ținînd strîns în mînă florile smulse din raclă. Se oprește însă la un moment dat brusc și se întoarce în fugă la mormîntul părăsit, lîngă care, „ca doborît de o lovitură", „se prăbuși hohotind în zăpadă". Ajuns în sfîrșit acasă întinde infirmei nebune „bucheţelul de flori înghețate pe care-l strivise în timp ce se zvîrcolea în zăpadă" : „În aceeași clipă însă zări în colț, la picioarele patului, cizmulițele lui Iliușa, așezate una lîngă alta de gazdă, bietele lui cizmulițe purtate și răspurtate, scorojite și peticite. Ridică brațele în sus și, căzînd în genunchi, luă în mînă una din ele și începu s-o sărute pătimaș : «Băiatul tatii, Iliușecika ! se tînguia el ! Băiețașul tatii drag, unde sînt picioruşele tale ?»" (Dintre toate obiectele rămase de la un defunct, încălțările, mulaje ale unor forme deja inexistente, instrumente abandonate ale mișcării și postamente goale ale verticalității celui dispărut, ne dau în modul cel mai acut sentimentul în același timp al prezenței și absenței sale : printre lucrurile ce îi supraviețuiesc ele reprezintă cîinii cei mai credincioși ai amintirii lui). Din cizmulițele „scorojite și peticite" ale lui Iliușa Dostoievski face două neuitate ‚personaje'. ● Lui Aleoșa, cînd îl vede pentru prima dată, Sneghirev îi face o impresie bizară : „Părea arogant și în același timp — lucru ciudat — fricos ca un iepure. Arăta ca un om care pătimise multă vreme și fusese din plin umilit, dar care acum ar fi vrut să scoată capul în lume. Sau, mai curînd, ca un om care abia aștepta să te lovească, dar în același timp se teme să nu-l cotonogești tu". Fostul căpitan este fără doar și poate „un biet om sărman" sau, mai bine zis, ca să folosim termenul lui Dobroliubov,

Scanned with OKEN Scanner

unul „zdrobit (strivit)“ („забатый“). Singur spune că ar trebui să-l cheme „Mă rog dumneavoastră“ (în original Словоерсов); „Niciodată n-am tămîiat pe nimeni cu «mă rog dumneavoastră». M-am prăbuşit însă, la un moment dat, şi cînd m-am sculat de jos vorbeam cu «mă rog dumneavoastră»“ (Purtînd un nume derivat de la снег = zăpadă, nume capabil să sugereze — oarecum în linia ideilor lui Ivan — inocenţa victimelor societăţii burgheze sau a lumii lui Dumnezeu în general, şi una şi alta inacceptabile şi totodată condiţiile aspre, ‚hibernale‘ de viaţă pe care ele le oferă celor mulţi, personajul personifică zăpada călcată în picioare, murdărită, degradată). Nu e mai puţin adevărat în acelaşi timp însă că Sneghirev nu e doar atît, un „om sărman“ pur şi simplu : el e „omul sărman“ de după subterană (la care desigur nu întîmplător face aluzie în discuţia cu Aleoşa din „magherniţă“ evocînd „aceste... subterane“ — „эти недра-с“, referindu-se în două rînduri la «subteranele» mele“) ; „fricos ca un iepure“, este totodată „arogant“, agresiv („abia aştepta să te lovească“), orgolios. Agresivitatea personajului se manifestă mai întîi ocolit, prin „maimuţăreli“ şi „caraghioslîcuri“ : „Maimuţărelile lor (ale celor de teapa lui Sneghirev, n.n.) — explică Aleoşa — nu înseamnă nimic altceva decît o ironie muşcătoare la adresa celor pe care nu îndrăznesc să-i atace direct“. Ca şi „canalia“ de Feodor Pavlovici Karamazov, cu care seamănă prin cîteva trăsături : susceptibilitate, sentimentalism, înclinaţie bahică, fostul căpitan („o pramatie“, după cum se caracterizează însuşi) este „un măscărici“ (talentul de a imita „tot felul de indivizi ridicoli“ întîlniţi „în cine ştie ce împrejurare“ sau de a mima „urletele ori ţipetele lighioanelor“ îl confirmă în această calitate), însă un măscărici tragic, un bufon al categoriei „umiliţilor şi obidiţilor“, pe care o reprezintă : „Caraghioslîcurile acestea ascund uneori o tragedie cumplită“, spune Aleoşa. Agresivitatea personajului se manifestă însă alteori de-a dreptul, prin izbucniri de răutate (aflînd că Aleoşa venise pentru „incidentul acela“ — cu Mitea, buzele lui Sneghirev se subţiază „ca un fir de aţă“) şi de orgoliu. Il obligă pe oaspetele său să se ridice în picioare cînd îl prezintă soţiei şi îi declară aceluiaşi (muşcat de deget „pînă la os“ de Iliuşa, care s-ar zice că moşteneşte agresivitatea tatălui) că nu-şi va pedepsi copilul ca să-i dea lui satisfacţie ; se gîndeşte să-i pretindă ofensatorului său Mitea să îngenuncheze în faţa lui „în spelunca aia care, chipurile, se numeşte «Metropol»“ sau, şi mai bine, „în piaţa din centrul oraşului“ ; marele gest de orgoliu al personajului e însă refuzul de a primi cele două sute de ruble trimise de Katerina Ivanovna ; dar chiar în această scenă de vîrf a demnităţii personajului umilinţa nu-l părăseşte cu totul : furia cu care el calcă în picioare cele două hîrtii de o sută rămîne prudentă. Urmaşul patetic-ului Marmeladov (cu ale cărui lamentaţii, lamentaţiile personajului din Fraţii Karamazov rimează perfect : „Căci şi unul ca mine — spune Sneghirev — trebuie să aibă parte de dragostea cuiva“) şi al înverşunatului, ‚răului‘ Ihmenev, fostul căpitan are ceva şi din arţagul omului din subterană. Cruzimea şi agresivitatea personajului sînt subliniate pe de o parte de ultima lui îndeletnicire : nu ni-l putem închipui pe Devuşkin „omul de încredere“ al unor afacerişti şi cămătari ; pe de alta de omonimul său din carnetele la roman, evocat acolo de judecătorul de instrucţie, tîrgoveţul Sneghirev care în iulie — după cum s-a dovedit „matematic“ — a ucis şi a jefuit, spînzurîndu-se apoi. Ar fi însă o greşeală a exagera apropierea căpitanului Sneghirev de omul din subterană, de care primul se separă net prin iubire (iubirea faţă de soţie, faţă de fiicele sale şi mai ales faţă de Iliuşa) şi prin suferinţa ce în această lume decurge adeseori din ea. Ca Iov, căpitanul dostoievskian e ‚bombardat‘ de nenorociri. Spre deosebire însă de personajul biblic, ‚reabilitat‘ (de sus) în final şi chiar înseninat sufleteşte în mijlocul unui alt rînd de copii ce se substituie celor seceraţi parcă în joacă în urma pactului dintre Dumnezeu şi Satana, Nikolai Ilici rămîne în Epilogul romanului, într-un fel de stop-cadru pentru eternitate, „să plîngă în voie“ : el se dovedeşte un tată mai bun decît Iov, lui nu-i trebuie un „alt băiat“ în locul lui Iliuşa.

〈SNEGHIREVA〉, ARINA PETROVNA, Fraţii Karamazov. Soţia celui de mai sus, mama lui Iliuşa (şi a două fete mai mari : Varvara Nikolaevna şi Nina Nikolaevna) ; „dintr-o familie de oameni simpli“, ea însăşi „o femeie simplă“ (după cum se poate constata şi din felul în care se exprimă), Arina Petrovna, în vîrstă de 43 de ani, e o infirmă („beteagă de picioare“ — „umflate ca nişte butuci“) pe jumătate nebună : în orice caz „nu e în toate minţile“. Din cauza suferinţei s-a „uscat taman ca o scîndură“. N-a arătat, desigur, întotdeauna astfel : „Ehe, altădată eram grasă de plesneam — se laudă ea, acuşica nu-ş’ce o fi cu mine că parc-am înghiţit un ac...“. Odată cu înfăţişarea i s-a schimbat întreaga viaţă. Arina Petrovna face cîteva aluzii la trecutul mai fericit al familiei Sneghirev, la timpurile „cînd eram militari“ şi casa le era „plină de musafiri“, dintre care nu lipseau, se înţelege, „domnii ofiţeri“ (Acest trecut ‚glorios‘ de căpităneasă explică probabil privirea „nedumerită şi totodată plină de ifose — s.n.“ a bolnavei). Sînt evocate, la fel

Scanned with OKEN Scanner

de confuz, și întîmplări mai recente : „Deunăzi, ședeam aici, și numai ce văd că intră în casă generalul ăla, știi, care a fost la noi de Paști", povestește ea, adresîndu-se soțului ca unui posibil martor al veracității spuselor ei. Nu se poate ști exact ce e cu „generalul" pe care îl evocă femeia și care le-ar fi intrat în casă de cel puțin două ori (ultima oară constatînd că în odaie e un aer „cam închis") : e vorba de o persoană, să zicem un medic (poate Herzenstube) pe care bolnava îl ia drept un militar, o „ixcelență" sau chiar de un general autentic venit — cine știe — să ancheteze în legătură cu istoria demiterii din armată a fostului căpitan Sneghirev (cazul — v. mai sus — a rămas neclasat, o portiță lăsată deschisă de autor în vederea unei ulterioare reabilitări a personajului ; în acest sens, „generalul ăla" — dacă un general putea descinde într-o asemenea „magherniță" ca un funcționar oarecare — ar reprezenta o nouă portiță întredeschisă pentru orice eventualitate) ? Relatările Arinei Petrovna sînt incoerente : „Mă pomenesc odată cu țîrcovniceasa că vine la mine și-mi spune : «Alexandr Alexandrovici e un om să-l pui la rană, zice, da' Nastasia Petrovna, zice, e o scorpie». «Ce-ți pasă, zic eu, fiecare iubește pe cine-i place, da' tu ce ești decît o stîrpitură, și puți ca un hoit de cal !» «Apăi că ție, zice, ți-ar trebui cineva să te mai țină în frîu». «Ia vezi, nepricopsito, zic, ai tu mutră să mă înveți pe mine !»". Incapabilă să se cenzureze ca orice debilă mintală, femeia nu se jenează să aducă vorba de unele amănunte fiziologice, soția lui Sneghirev fiind probabil unicul personaj dostoievskian vulgar și chiar obscen. Obscenitate desigur inocentă ce o condamnă însă pe nenorocită să rămînă strîns lipită de materie (ca și colegii ei de narațiune Ferapont sau Smerdeakov). Spre deosebire de Lizaveta Smerdeașciaia, de pildă, Arina Petrovna e o nebună neinspirată, fără har, opacă spiritualicește. În ciuda bolii și a declasării și-a păstrat psihologia de parvenită : pretinde că vînturile ei sînt delicate și inodore ; vrea să știe dacă „o cucoană de neam (cum se consideră, n.n.) poate ori nu să dea vînturi cînd poftește". ❷ „țîfnoasă", „năzuroasă", se plînge că ai ei (cu excepția lui Iliușa) „o neglijează" și că e „singură — singurică pe lume" ; amenință (e visul infirmității sale !) că o să-și comande „niște botine" miraculoase și o să plece de acasă, „pe-aci încolo". Susceptibilă și vanitoasă, dorește să fie acceptată fără nici un reproș așa cum este, cu aerele și vînturile ei nobile, de care nimănui nu e cazul să-i fie „silă". Foarte instabilă ca dispoziție psihică, e cînd veselă, cînd nemulțumită și tristă. Plînge pentru orice fleac. Fermecată de apariția în izba lor a Katerinei Ivanovna, binefăcătoarea familiei, încîntată de modul în care o salută Kolea Krasotkin, înclinîndu-se în fața ei și „pocnind milităreste din călcîie" (ceremonial ce îi amintește probabil de trecutul ei de căpitănească), înduioșată de Smurov, pe care îl îndrăgise, amuzată de comicăriile soțului și făcînd haz de numele cîinelui Perezvon, Arina Petrovna găsește alteori ciudate motive de supărare (părîndu-i-se de pildă că majoritatea copiilor care vin să-l vadă pe bolnavul Iliușa intră în odaie „de-a-ncălarelea" ; „Unul îl ia în cîrcă pe celălalt în antreu și intră așa de-a-n călarelea într-o casă onorabilă") și emite egoiste pretenții (mai mult sau mai puțin) copilărești (cerînd să i se dea tunulețul-jucărie adus de Kolea Krasotkin lui Iliușa iar după moartea acestuia flori din sicriul băiatului) (Vedeniile de un grotesc echivoc și unele din dorințele acestui personaj — lucru rar la Dostoievski — cu tiziologie, precum aceea de a poseda un obiect simili-falic de genul tunulețului ne permit să presupunem în cazul Arinei Petrovna și existența unui libido). În zilele ce preced nenorocirea, presimțind-o parcă, devine mai tăcută și se cuminteste. După vizita medicului moscovit, care dă necruțătorul verdict, începe să bocească luîndu-se după ceilalți iar în ziua înmormîntării lui Iliușa, cînd coșcigul este scos din casă, se zbuciumă „cu fața crispată de o durere mistuitoare" și se lovește cu pumnii în piept. Prin ceața minții ei confuze instinctul de mamă o face să înțeleagă că băiatului ei i s-a întîmplat ceva ireparabil. „Unde l-ai dus ? Unde l-ai dus ?", își întîmpină „biata nebună" strigînd „sfîșietor" soțul întors de la cimitir cu florile de la Iliușa, strivite și înghețate în mîna întinsă ca să i le dăruiască. Această suferință în același timp ascuțită și oarbă, neluminată și ‚neexplicată' de rațiune, deși aproape animalică, impresionează la rîndul ei și se face auzită în marele cor al vocilor durerii universale din roman (În care personajul are și o neașteptată intervenție filologică, analizînd numele de Karamazov și operînd traducerea primului său element component în rusește : „— Bună ziua, luați loc, domnule Cernomazov" (черномазый = tuciuriu), îi spune ea lui Aleoșa cu prilejul primei lui descinderi în „magherniță". „— Karamazov, mămico, Karamazov !", se grăbește s-o corecteze soțul. „E o femeie simplă, nu vă fie cu supărare ! îi șopti Sneghirev lui Aleoșa. — C-o fi Karamazov sau mai știu cum, eu am să-i spun tot Cernomazov...". Arina Petrovna insistă în eroarea ei savantă. Pentru că ea, cum-necum, știe ce știe scriitorul, și anume că în limbile turco-tătare kara înseamnă ceea ce în rusă înseamnă ciornîi, adică negru. Traducînd la rîndul nostru în românește, celebrul nume ar suna, să zicem, Negromazov.)

Scanned with OKEN Scanner

⟨SNEGHIREVA⟩, VARVARA NIKOLAEVNA, Fraţii Karamazov. Una din cele două fiice ale soţilor Sneghirev, probabil cea mai mare, judecînd după faptul că e studentă la Petersburg. Acasă, în Scotoprigonievsk, se întorsese, după cum ne informează tatăl ei, „astă vară" (reamintim că acţiunea romanului începe la sfîrşitul lui august), aducînd cu ea „ceva bani agonisiţi din meditaţii" (16 ruble), ca să se poată înapoia, în octombrie, la facultate. Sărăcia cronică în care îşi găseşte familia zbătîndu-se înghite repede mica sumă, astfel încît fata (care însă nu se plînge) se vede în pericol de a nu-şi mai putea continua studiile. Ajutoarele pe care Katerina Ivanovna Verhovţeva va începe să le acorde Sneghirevilor îi permit însă pînă la urmă Varvarei Nikolaevna să se întoarcă la Petersburg. La începutul lui noiembrie, în orice caz, ea nu se mai află în Scotoprigonievsk (absentînd şi de la înmormîntarea frăţiorului ei Iliuşa). ● „O fată tînără (nu i se dă vîrsta exactă), lipsită de orice farmec, cu părul roşcat şi rar, îmbrăcată — cînd Aleoşa, a cărui impresie o redăm aici, o zăreşte pentru prima oară — sărăcăcios, dar curăţel", „foc de deşteaptă", după cum o recomandă tatăl ei, Varvara Nikolaevna are atitudini şi reacţii decise şi, desigur, opinii nu mai puţin decise, formate acolo, pe malurile Nevei, unde se dusese (o ironizează Sneghirev) „cu gîndul de a descoperi (...) drepturile femeii ruse". Îl măsoară „cu dispreţ" pe Aleoşa, care mai purta rasă şi pe care îl ia drept un călugăr cerşetor (în realitate el venise ca mesager al bunelor intenţii ale Katerinei Ivanovna, nu ca să ceară, ci ca să dea) şi îşi ocărăşte tatăl („caraghiosule", îi va spune ea) că se maimuţăreşte în faţa oricărui „dobitoc". Ca şi Iliuşa, Varia suferă văzîndu-l pe tatăl lor făcînd pe bufonul, sau mai bine zis nu poate să-l sufere într-o asemenea postură. Aspră, autoritară, nemulţumită, afişînd o dispoziţie mai mult critică, Varvara Nikolaevna e răzvrătita familiei : „Aşa sîntem noi — adică dumneaei ! (explică Sneghirev, continuînd să se maimuţărească, lui Aleoşa, n.n.). Şi nimic pe lumea asta / El nu blagoslovea... În cazul de faţă, însă, fiind vorba de genul feminin : ea nu blagoslovea...". Versurile citate de căpitan sînt din poezia Demonul de Puşkin. Mod de a sugera că prin spiritul ei tăgăduitor, negativist fiica lui Sneghirev aparţine „demonilor" ? Scriitorul se grăbeşte însă să precizeze că de data aceasta demonul este de fapt un înger : Varvara Nikolaevna „nu-i de condamnat", „şi ea este un înger". Rea de gură, colţoasă, Varia este în fond devotată şi bună. În lunile petrecute în mijlocul familiei (o familie compusă din două femei infirme, un băiat de nouă ani — bolnav, şi un tată fără slujbă şi pe deasupra beţiv) a luat asupra ei ca un lucru de la sine înţeles toată povara gospodăriei, muncind „ca un ocnaş" : „poartă toată casa în spinare, ca un cal de dîrvală — spune Sneghirev ; ea are grijă de toţi, cîrpeşte, spală, mătură, o culcă pe mămica, şi mămica e tare năzuroasă, mămica începe să plîngă din orice fleac, ce să-i faci dacă nu e în toate minţile...". Silueta nihilistă a eroinei (din punctul de vedere al convingerilor ei — sora mai mare a „socialistului" Kolea Krasotkin) rămîne destul de vagă în roman : după scandalul cu Demonii Dostoievski s-a ferit să-şi caricaturizeze adversarii ; mai mult, se poate spune că a învăţat să-i stimeze, recunoscîndu-le bunele intenţii, cinstea, abnegaţia — dusă adeseori pînă la sacrificiu.

⟨SNEGHIREVA⟩, NINA NIKOLAEVNA, Fraţii Karamazov. Cealaltă fiică a soţilor Sneghirev, în vîrstă de „vreo douăzeci de ani", a doua infirmă a familiei : ca şi mama ei (Arina Petrovna), Ninocika este, după cum o divulgă cîrjele ce „aşteptau rezemate în ungherul dintre pat şi perete", „beteagă" de picioare (le avea pe amîndouă „anchilozate") ; „reumatică", răul pare să se generalizeze : „noaptea o doare toată partea dreaptă", îl informează Sneghirev pe Aleoşa ; nu scoate însă „nici măcar un geamăt", de teamă să nu-i trezească pe ceilalţi ; ca mîncare, „se mulţumeşte totdeauna cu resturile, cu ceea ce de obicei lepezi la cîini. «Şi atîta încă-i prea mult pentru mine, vă iau bucăţica de la gură, îmi dau seama că sînt o povară atîrnată de gîtul vostru». Iată cum priveşte ea lucrurile (s.n.)" — îşi continuă povestirea Sneghirev. Nina Nikolaevna este o „smerită", sfînta familiei : „un înger cu chip de om... un înger picat din cer printre muritorii de rînd". „De nu era dînsa cu vorba ei blajină, la noi în casă ar fi fost iadul pe pămînt — mărturiseşte acelaşi Sneghirev. Pînă şi pe Varia (într-un fel opusa ei, n.n.) reuşeşte s-o îmblînzească". Infirma „nefolositoare", fata „gheboasă şi beteagă" asigură coeziunea familiei, supravieţuirea ei morală. Evlavia Ninei („În bunătatea ei îngerească, biata copilă se roagă pentru fericirea noastră, a tuturor") transformă „magherniţa" (în a cărei obscuritate minunata şi discreta eroină străluceşte ca un diamant) într-un luminos lăcaş al iubirii. Esenţa personajului se concentrează în ochii „nespus de frumoşi şi de blajini" pe care îi îndreaptă, cu prilejul memorabilei vizite (atitudinea Ninei contrastează cu ostilitatea atitudinii Variei), asupra lui Aleoşa. Acesta, ocupat pînă peste cap cu o altă copilă „beteagă", Liza Hohlakova, infirma demonică, nu răspunde însă decît la modul general uman, creştinesc, chemării infirmei angelice. Care în schimb pare să trezească un ecou în sufletul tînărului Kolea

Scanned with OKEN Scanner

Krasotkin: „Ninocika îmi place foarte mult", mărturiseşte băieţandrul; „trebuie să fie grozav de bună şi tare nefericită". În ziua înmormîntării lui Iliuşa, transportată „cu jilţ cu tot" lîngă sicriu, fata îşi lipeşte capul de el şi plînge „încetişor".

⟨SNEGHIREV⟩, ILIUŞA, Fraţii Karamazov. Al treilea copil al soţilor Sneghirev, unicul lor băiat. În vîrstă de „vreo nouă ani", „mărunţel şi plăpînd", „slab de piept", „era palid la faţă, cu o figură bolnăvicioasă şi cu nişte ochişori negri care (la mînie, n.n.) ardeau ca doi tăciuni aprinşi". În primăvara anului în care se desfăşoară acţiunea romanului (începînd la sfîrşitul lui august şi sfîrşindu-se la începutul lui noiembrie) fusese dat la şcoală şi înscris în clasa întîi, unde. din prima zi devine, din cauza îmbrăcămintei lui sărăcăcioase, ţinta glumelor şi răutăţilor celorlalţi şcolari. Este cea dintîi împrejurare care scoate în evidenţă mîndria neobişnuită a copilului, curajul lui neînfricat; deşi „firav şi slăbuţ", „nu voia cu nici un preţ să se dea bătut": „îi scăpărau ochişorii şi le ţinea piept cu bărbăţie" prigonitorilor săi. Dîrzenia puştiului nu întîrzie să atragă asupră-i atenţia binevoitoare a lui Kolea Krasotkin, un elev mai mare, idolul copiilor din şcoală şi chiar din oraş. Intervenţia acestuia pune capăt unui război inegal, al unei întregi clase împotriva unuia singur, pe care, pentru ca injustiţia să nu se mai repete, Kolea îl ia sub înalta sa protecţie. Simţămintele de nemărginită dragoste, devotament şi admiraţie pe care din acea zi Iliuşa le consacră salvatorului său îl transformă pe acesta din urmă din simplu ‚idol' într-un fel de Dumnezeu; cu toate că „grozav de mîndru", Iliuşa devine „supus ca un sclav" faţă de Kolea: „Mi-am dat seama de la început — va evoca mai tîrziu Krasotkin relaţiile sale cu micul Sneghirev într-o discuţie cu Aleoşa — că puştiul are o fire mîndră, dumitale pot să-ţi vorbesc deschis, e mîndru, să ştii, grozav de mîndru şi, cu toate astea, faţă de mine era supus ca un sclav, totdeauna la ordinele mele, mă asculta cu sfinţenie, ca pe Dumnezeu, căuta chiar să mă imite cu orice chip. În recreaţie venea întins la mine şi ne plimbam împreună, duminica tot aşa". Excesul de afecţiune vădit de mai tînărul său prieten, „o sensibilitate exagerată, un fel de înclinaţie spre sentimentalism" manifestate de el îl determină însă după un timp pe Kolea, „un duşman neîmpăcat al rîzgîielilor de felul ăsta", să adopte, evident, numai din motive pedagogice: „Voiam să-i otelesc firea, să-l echilibrez, să fac om din el... Şi aşa mai departe... Cred că înţelegeţi ce vreau să spun", va încerca să se justifice Krasotkin, în convorbirea cu Aleoşa, o atitudine glacială faţă de camaradul lui mai mic: „cu cît căuta să se alinte mai mult, cu atît mă purtam mai rece cu el"; „rămîneam sloi de gheaţă la afecţiunea pe care mi-o arăta": „Ca să-l învăţ minte...". Raporturile, atît de armonioase şi de clare pînă atunci, dintre cei doi copii se tulbură şi se încordează: Iliuşa, deşi în continuare în general „supus ca un rob", începe uneori să se opună lui Kolea în discuţii, „s-o ia razna", nu atît din pricina unor eventuale deosebiri de vederi în comparaţie cu cele ale „socialistului" Krasotkin, cît din gelozie, din ciudă, dintr-o înverşunare creată de impresia nerecuprocităţii. În acest punct al relaţiilor dintre ei intervine, tensionîndu-le pînă la ruptură, istoria cu Jucika, „o biată potaie" ţinută flămîndă de stăpînii ei şi căreia Iliuşa, îndemnat şi ajutat de Smerdeakov, îi azvîrle un cocoloş din miez de pîine cu un ac vîrît înăuntru: „Javra s-a repezit imediat la pîine şi, după ce a înghiţit-o, a început să chelălăie şi a rupt-o la fugă. Fugea aşa, în neştire, chelălăind întruna, pînă s-a făcut nevăzută". Întîmplarea îl zguduie pe copilul care se lăsase ademenit de ‚jocul' născocit de Smerdeakov. Observînd că e „abătut", că îl „frămîntă ceva", că vine la şcoală „din ce în ce mai amărît, dar nu din pricina răcelii de care se lovea dorinţa lui de a fi alintat, ci dintr-un alt motiv, mai puternic, mai serios", Kolea îşi chestionează prietenul. Care, apăsat de remuşcări, „tremurînd ca o frunză", se grăbeşte să mărturisească totul „cu lacrimi în ochi". Ca să-l pedepsească pentru fapta lui crudă (o „barbarie", cum o califică bombastic copilul-procuror), dar şi pentru că erau dinainte pe jumătate certaţi, Krasotkin îl înfierează fără cruţare pe vinovat arătîndu-se mai indignat decît era în realitate. Dîndu-şi seama că exagerează dar nemaiputîndu-se împotrivi elanului moralizator ce punea tot mai mult stăpînire pe el pe măsură ce groaza creştea în sufletul lui Iliuşa, la sfîrşitul întrevederii Kolea declară că avînd în vedere cele întîmplate nu ştie dacă mai poate să rămînă prieten cu un asemenea „nemernic". Va reflecta asupra acestei probleme şi îi va comunica hotărîrea lui. A doua zi, doar ca să-şi fiarbă puţin prietenul recalcitrant căruia dealtfel avea de gînd, după ce se va fi convins că se căieşte, să-i întindă mîna, Kolea îi transmite lui Iliuşa (prin Smurov) că „strică prietenia". De data aceasta însă, trădat (după cum i se pare) şi lovit de chiar marele lui apărător, Iliuşa Sneghirev ripostează, contraatacă. Uriaşa mîndrie a copilului se înalţă pînă la cer. Dacă pînă şi cel mai apropiat prieten al său îl consideră rău, atunci va fi cel mai rău dintre răi: „Puştiul l-a ascultat pînă la capăt pe Smurov şi deodată au început să-i scapere ochişorii: «Spune-i din partea mea lui Krasotkin, a strigat el, că de aici încolo

am să arunc la toţi cîinii cocoloaşe de pîine cu ace, n-o să scape nici unul, aşa să-i spui, nici unul !»“ O răzvrătire de asemenea proporţii nu putea rămîne nepedepsită : „Din ziua aceea — mărturiseşte Kolea lui Aleoşa — n-am pierdut niciodată prilejul să-i arăt că-l disprefuiam ; de cîte ori mă întîlneam cu el, întorceam capul sau zîmbeam ironic“. Tocmai atunci (în urmă cu trei săptămîni faţă de debutul propriu-zis al acţiunii romanului) survine în văzul tuturor, în piaţa oraşului, incidentul dintre căpitanul Sneghirev şi Mitea Karamazov, incident la care Iliuşa, ce se întorcea de la şcoală traversînd ca de obicei în drum spre casă piaţa, asistă şi participă cu groaza în suflet. Copilul apelează la cei ce se găseau de faţă : „se ducea cînd la unul cînd la altul, cerînd cu lacrimi în ochi ajutor, dar toată lumea rîdea“, apoi încearcă să-şi apere şi să-şi elibereze singur părintele „din ghearele agresorului“, pe care îl imploră să-i ierte tatăl si căruia, în disperarea lui neputincioasă, îi sărută pînă şi mîna, mîna dătătoare de pumni. Spectacolul umilirii publice a căpitanului Sneghirev reprezintă lovitura cea mai puternică, se poate spune mortală, pe care fiul său Iliuşa o primeşte în scurta sa existenţă. Nefericita întîmplare i-a dat băiatului de nouă ani prilejul teribil de a afla „ce înseamnă dreptatea pe acest pămînt“ : „Cei cu dare de mînă nu vor apuca niciodată, cîte zile vor avea, să cunoască durerea în toată profunzimea ei, pe cînd puiul tatii, Iliuşecika — spune Sneghirev în discuţia cu Aleoşa şi cuvintele lui sună ca o solemnă declaraţie făcută în numele tuturor „oamenilor sărmani“ din opera lui Dostoievski —, în momentul cînd i-a sărutat mîinile fratelui dumneavoastră a descoperit dintr-o dată pe de-a-ntregul adevărul vieţii ! Adevărul acesta i-a pătruns pînă-n adîncul inimii, strivindu-l !“. Acasă, după incidentul din piaţa oraşului, copilul face febră iar noaptea se zvîrcoleşte „aiurînd“ : „Aproape că n-a scos o vorbă pînă la culcare, stătea mut în colţişorul lui“ ; „din cînd în cînd îl observam (povesteşte Sneghirev, n.n.) că se uită la mine, ca numaidecît după aceea să se lipească iar de fereastră, făcîndu-se că învaţă, deşi sînt convins că numai de lecţii nu-i ardea“. Molestarea ruşinoasă a căpitanului, poreclit, din cauza bărbuţei sale şi aşa rare împuţinată şi mai mult de mîna lui Mitea, „şomoiog de cîlţi“, provoacă o nouă erupţie a răutăţii colegilor de clasă ai lui Iliuşa, împotriva căruia ei dezlănţuie acum (profitînd din plin şi de neutralitatea fostului protector al lui Sneghirev, Kolea Krasotkin) o şi mai acerbă prigoană. De data aceasta conflictul dintre „unul“ şi „toţi“ degenerează pînă la un adevărat război, în care arma principală sînt pietrele. În paralel, în acelaşi interval (de aproximativ trei săptămîni : dintre incidentul public din piaţă şi a doua zi a acţiunii, cînd Iliuşa, ca şi întreaga lui familie dealtfel, apare în scenă) se desfăşoară suita plimbărilor de seară în doi pe drumul pustiu şi „foarte frumos“ ce ducea din poarta casei lor pînă la un bolovan stingher, azvîrlit de întîmplare lîngă gardul de unde începea izlazul comunal (asemenea plimbări liniştitoare sau cel puţin în scop de liniştire, practic în afara oraşului, cîmpeneşti, ale tatălui însoţit de fiul-copil sînt — să ne gîndim la visul lui Raskolnikov adormit în „ostroave“ — în tradiţia personajelor dostoievskiene). Romanul descrie trei din plimbările celor doi Sneghirevi. Prima din ele, care are loc a treia zi după incident, este dedicată visului răzbunării : cînd va creşte mare, spune Iliuşa, îl va provoca el la duel şi îl va omorî pe ofensatorul tatălui său (cu varianta nobilă : îl va doborî la pămînt pe duşmanul lor dar în ultima clipă îi va cruţa viaţa). A doua plimbare (din cele trei evocate de Sneghirev) e din ajunul primei zile a prezentului acţiunii şi e consacrată visului răzbunării prin îmbogăţire (continuare alternativă a primului vis al răzbunării) şi visului unei noi vieţi, care ar putea începe prin mutarea într-un alt oraş mai puţin „păcătos“. Ultimul drum la bolovanul „lor“ cei doi Sneghirevi, tatăl şi fiul, îl fac în seara primei zile a acţiunii, o zi în care, la şcoală ca şi mai ales după terminarea lecţiilor, la întoarcerea spre casă, colegii de clasă ai lui Iliuşa fuseseră probabil mai răi ca de obicei : „Dimineaţa s-a dus la şcoală — îi va povesti a doua zi căpitanul lui Aleoşa — şi cînd a venit mai apoi acasă era negru la faţă de supărare. Seara l-am luat ca de obicei de mînuţă şi am plecat împreună să ne plimbăm ; tăcea, tot timpul n-a scos un cuvînt. La un moment dat s-a stîrnit vîntul, soarele s-a ascuns în nori ; mirosea a toamnă afară şi începuse să amurgească. Am mers o bucată de vreme, abătuţi amîndoi. «Ei, fătul meu, zic, ia să vedem noi cum să facem să ne pregătim de drum», căutînd, chipurile, să deschid iar discuţia din ajun. Nu mi-a răspuns nimic. Am simţit doar cum i-au tresărit degeţelele în palma mea. «Ei, mă gîndesc, e de rău, cine ştie ce s-o mai fi întîmplat !» Ajunsesem, ca şi acum, în dreptul pietroiului ăstuia şi m-am aşezat jos. Sus, în tării, roiau zmeii de hîrtie şi se înălţau vîjîind — să fi fost vreo treizeci dacă nu şi mai bine, că doar acum e sezonul lor. «Iliuşa, zic, ar trebui să înălţăm şi noi zmeul ; să caut să-l lipesc pe cel de anul trecut : unde l-am pus ?» (Imaginea văzduhului vibrînd de mulţimea zmeelor de hîrtie, imagine ce constituie fundalul ultimei plimbări, difuzînd nostalgia unei imposibile lumi ideale şi fericite, subliniază şi mai puternic prin contrast copilăria fără copilărie a lui Iliuşa şi

Scanned with OKEN Scanner

leagă mai strîns de pămînt, de bolovanul lîngă care cei doi se află, destinul trist al Sneghirevilor, n.n.). Băiatul tatii însă tăcea mîlc şi se uita într-o parte ; nici măcar nu s-a învrednicit să întoarcă faţa spre mine. În aceeaşi clipă, o răbufnire de vînt a prins a învîrteji colbul prin aer, şi numai ce mă pomenesc cu el că se repede la mine, că-mi înlănţuie grumazul cu mînuţele, şi mă strînge tare, tare. Ştiţi, cînd un copil e tăcut din fire şi are o inimioară mîndră, se luptă cît poate mai mult să nu plîngă, dar cînd se umple paharul, atunci să te ţii, lacrimile nu curg, ci ţîşnesc gîrlă, un adevărat potop. Toată faţa mi-a scăldat-o cu şiroaie de lacrimi fierbinţi. Plîngea cu hohote, mititelul, şi se zvîrcolea, strîngîndu-mă în braţe. Şedeam aici, pe piatră. «Tăticule, striga, tăticul meu drag, cum a putut să te înjosească aşa ?» M-a bufnit şi pe mine plînsul şi am stat amîndoi îmbrăţişaţi, uşurîndu-ne împreună amarul. «Tăticule, tăticuţule !» mă tot chema mereu. «Iliuşa, Iliuşa !» îi răspundeam. Nu ne-a văzut nimeni, nimeni decît bunul Dumnezeu şi mă gîndesc c-o fi luat poate în seamă lacrimile vărsate atunci şi mi le-o fi trecut în răboj. Vă rog să-i mulţumiţi pentru asta frăţiorului dumneavoastră, Alexei Feodorovici". A doua zi (a doua zi a acţiunii) tensiunea în care de atîta vreme trăia Iliuşa atinge apogeul : la ieşirea din clasă, exasperat de duşmănia neslăbită a colegilor şi de indiferenţa (simulată) a lui Krasotkin, micul Sneghirev se repede cu briceagul în mînă la acesta din urmă (dovadă că suporta mai greu indiferenţa lui Kolea decît adversitatea tuturor celorlalţi) lovindu-l pare-se destul de serios „în şoldul drept" sau „în coastă" („l-a umplut de sînge", va declara puţin mai tîrziu un martor ocular). Apoi, în drum spre casă, se războieşte singur cu şase conşcolari, folosindu-se, ca şi ceilalţi, de pietre. Duelul de ‚artilerie' pare în acea zi mai intens ca oricînd. Cînd cele două părţi beligerante tot luptîndu-se între ele ajung pe o ulicioară ce lega Strada Mare de strada Mihailovskaia — ulicioară pe care se iveşte în curînd Aleoşa aflat în una din numeroasele sale curse ce împînzesc întregul roman —, Iliuşa şi ceilalţi copii, intrînd în raza privirii marelui erou, ţîşnesc în aceeaşi clipă la suprafaţa prezentului acţiunii. Recunoscînd în călugăr pe fratele ofensatorului tatălui său, Iliuşa, ce se găsea la o distanţă de treizeci de paşi de ceata duşmanilor, dincolo de un şanţ, începe să ochească şi în adultul care nu ştie cine e copilul şi pe care îl loveşte în două rînduri ; îl mai loveşte apoi de două ori cînd Aleoşa (încercînd să pună capăt unei lupte inegale) se apropie de el ca să-l întrebe cu ce i-a greşit, pentru ca în cele din urmă, contrariat de seninătatea creştinească a călugărului „puturos cu anteriu jegos", burzuluindu-se „mînios ca un pui de fiară", să-l muşte pînă la os de un deget. Văzînd că nici acum acela nu se înfurie, învins de răbdarea lui îngerească, băiatul izbucneşte în plîns şi o rupe la fugă. Ajuns acasă rănit (numai în bătălia de pe ulicioară, redată ‚în direct' în roman, el este lovit în plin de două ori, mai întîi în cap, apoi „drept în piept"), Iliuşa, deja atins de boala ce-i va aduce sfîrşitul judecînd după faptul că în ultima vreme făcea deseori febră, este culcat de ai săi pe un pat improvizat după o perdea de unde peste cîteva ceasuri, cînd Aleoşa îşi va face apariţia în „magherniţa" Sneghirevilor ca mesager al bunăvoinţei Katerinei Ivanovna, va cere tatălui său, închipuindu-şi că bizarul călugăr venise să-l „pîrască", să-l dea neîntîrziat afară. Din această zi (a doua a acţiunii) atît de bogată în întîmplări şi emoţii pentru Iliuşa, a atentatului împotriva lui Krasotkin, a probabil celei mai mari bătălii din mai lungul război al pietrelor şi a dublei întîlniri cu Aleoşa, copilul nu mai iese din casă. Boala care îi dădea de mai multă vreme tîrcoale şi care începuse deja să se şi manifeste îl culcă acum la pat de unde, în cele două luni ce separă în roman primele trei-patru zile ale acţiunii, de la sfîrşitul lui august, de ultimele trei, de la începutul lui noiembrie, băiatul nu se va mai da jos decît în prima parte a intervalului pentru a face cîţiva paşi prin odaie. Ultimele 60 de zile de viaţă ale lui Iliuşa sînt totodată nespus de chinuitoare şi de fericite. Fericite pentru că în acest răstimp se produce o adevărată revoluţie (regizată din umbră de Aleoşa) în raporturile lui cu colegii de clasă : transformaţi din ‚implacabili' duşmani în entuziaşti prieteni, aceştia vin acum în fiecare zi să-l vadă pe bolnav aducînd în trista „magherniţă" a Sneghirevilor voioşia plină de prospeţime a vîrstei. Chinuitoare, pentru că două amintiri-remuşcări îl apasă clipă de clipă : una legată de fostul său prieten atît de admirat şi faţă de care se purtase atît de urît, Kolea Krasotkin (că Iliuşa resimte enorm lipsa acestuia — Kolea e singurul dintre copii care nu venise să-l vadă — o arată şi faptul că întreabă mereu, deşi laconic, de el iar în delir îi pomeneşte numele) ; cealaltă — de Jucika. Convins că s-a îmbolnăvit drept pedeapsă pentru că a chinuit-o şi probabil ucis-o pe Jucika, în afara unei vagi speranţe că animalul totuşi trăieşte, nimic nu-l poate consola pe vinovat : nici iepuraşul pe care i-l aduc Aleoşa şi băieţii („s-a uitat la el, a zîmbit uşor şi m-a rugat să-i dau drumul pe cîmp", povesteşte Aleoşa), nici căţelul, „un dog de Milano veritabil, cu totul negru" pe care i-l procură nu se ştie de unde tatăl. În duminica de la începutul lui noiembrie din ajunul procesului lui Mitea, cînd acţiunea

Scanned with OKEN Scanner

romanului urcă din nou la suprafaţa prezentului, Iliuşa, care nu se mai dăduse jos din pat de două săptămîni şi se simţea „rău de tot“ are însă (în ceasul al doisprezecelea) dubla uriaşă bucurie (bucurie despovărătoare, eliberatoare de grele remuşcări) de a-l vedea în sfîrşit apărînd pe Kolea Krasotkin împreună cu... Jucika. Pe care incomparabilul Kolea o găsise „la o zi-două după istoria aceea“ în curte la Fedotovi unde, biet cîine „fugit de undeva de la ţară“, „chior de un ochi“ şi cu „urechea stîngă crestată“ se pripăşise şi îşi făcea veacul deşi „nu-i dădea nimeni nici o coajă de pîine“ Nu înghiţise atunci cocoloşul acela de pîine („Dacă l-ar fi înghiţit, se ducea pe copcă, e limpede ca bună ziua“ — demonstrează triumfător Kolea unui auditoriu căzut în cea mai profundă stare de admiraţie) pe care reuşise să-l dea la timp afară după ce acul îi înţepase limba („de aia, vezi, chelălăia“ — continuă să explice Kolea). Adusă acasă la el în mare taină şi ţinută astfel vreme de cîteva luni, Krasotkin îi schimbă numele în Perezvon şi o învaţă „să facă tot felul de giumbuşlucuri“ tocmai ca să-i ofere lui Iliuşa, înfăţişîndu-i-o „dresată“, sub formă de „cîine savant“, o surpriză şi mai plăcută (prelungind însă de fapt în felul acesta chinurile bolnavului, bolnav pe deasupra de remuşcări). Maturizat de o copilărie fără copilărie, Iliuşa înţelege că boala lui e incurabilă, ştie că va muri. Avînd o inimă vitează şi nobilă, nu se sperie însă, ba chiar, după vizita medicului de la Moscova, care emite fatalul verdict, încearcă să-şi consoleze tatăl. Cere să fie îngropat lîngă piatra „lor“ şi pe mormînt să i se presară firimituri de pîine, „ca să vină vrăbiuţele să ciugulească“ : „Am să le aud cînd vin — spune copilul muribund — şi o să mă bucur, fiindcă cel puţin aşa am să ştiu că nu sînt singur“. Moare „la două zile după procesul lui Mitea“ (care avusese loc la începutul lui noiembrie, într-o luni) şi este înhumat în cimitirul din curtea bisericii din apropierea locuinţei Sneghirevilor „patru zile după proces“. ● „Era un băieţel bun şi curajos, pentru care onoarea tatălui său s-a dovedit a fi ceva sfînt şi care a suferit din cale-afară cînd a văzut cît de crunt fusese înjosit părintele lui, de aceea s-a şi revoltat atunci“, le spune şi le explică, după înmormîntare, Aleoşa copiilor. Pe Iliuşa Sneghirev suferinţa l-a condus de timpuriu la revoltă : „ce revoltă mistuitoare clocoteşte în inimioara lui“, observă speriat tatăl. El nu este o simplă victimă pasivă, demnă de compasiunea noastră şi atît ; el este un puternic personaj dostoievskian, înrudit cu alte puternice personaje ale romanului. Prin curajul, prin noblеţea şi mai ales printr-un foarte dezvoltat şi precoce sentiment al onoarei (sentiment care-l obligă să-şi apere tatăl împotriva tuturor) Iliuşa seamănă în mod paradoxal tocmai cu omul ce i-a umilit părintele, cu viteazul şi generosul în fond Mitea, un adevărat cavaler al onoarei. Asemănare subliniată, în paralel cu mîniile ahiliene ale lui Mitea, de mîniile copilului : „O fărîmă de om, şi o mînie atît de cumplită !“, după cum spune Sneghirev-tatăl, ca şi de faptul că micul Sneghirev (căruia nu întîmplător Kolea îi aduce în dar un mic tun) visa să devină „ofiţer“, să îmbrăţişeze cariera armelor, aşa cum făcuse la vremea lui fostul praporgic Karamazov. Prin neînfricare („ăsta nu ştie de frică“, spun despre el colegii), prin agresivitate şi orgoliu Iliuşa seamănă cu prietenul său Kolea Krasotkin. Ca şi acesta din urmă, micul Sneghirev e un personaj ofensiv, într-un sens încă şi mai concret : el loveşte cu pietre, atacă folosind cuţitul şi muşcă ; el face să curgă sînge (din degetul îndrumătorului Aleoşa, din şoldul idolului-Dumnezeu Krasotkin ; rănile pe care le cauzează Iliuşa rămîn deschise în planul simbolic al cărţii ; cea a lui Kolea în special pare să facă aluzie la o modalitate de naştere mitică : în calitate de personaj înrudit şi subordonat Sneghirev-fiul se naşte din coapsa prietenului său mai mare). Iliuşa nu e o victimă perfect inocentă : el are manifestări nu numai de violenţă dar chiar şi de cruzime. Nu e fără semnificaţie de pildă faptul că el intră (deşi doar pentru moment) în sfera lui Smerdeakov, cu care, nu se ştie „cum şi în ce împrejurări“, se „împrietenise“ şi care face din el un mic torţionar. Experienţa pe care i-o procură valetul ne arată că Iliuşa suportă şi în acelaşi timp, uneori, comite el însuşi răul. Tocmai de aceea conştiinţa copilului e bîntuită nu numai de amintirea felului în care se purtase Mitea cu tatăl său ci şi de amintirea felului în care se purtase el cu Jucika. Pentru Iliuşa, Mitea şi Jucika reprezintă cei doi poli ai răului, exterior şi interior, al altora asupra noastră şi al nostru asupra altora. Vinovat prin trufie faţă de prietenul său mai mic pe care-l repudiază pe nedrept dar totodată victimă a agresiunii (sîngeroase) a acestuia din urmă, Kolea Krasotkin întruchipează în raport cu Iliuşa ambele ipostaze ale răului. Iliuşa suferă şi din cauza cruzimii lui Kolea faţă de el şi din cauza cruzimii (mîniei) sale sacrilege faţă de Kolea. Ilustrare ‚pe viu‘ a suferinţelor nemeritate şi de nejustificat ale copiilor evocate de Ivan Karamazov în discuţia de la „Metropol“ cu Aleoşa, Iliuşa Sneghirev (al cărui nume mic — sugestie de mîngîietoare tandreţe — rimează aproape perfect cu acela al celui mai tînăr dintre fraţii Karamazov şi care pare făcut din aceeaşi mătase sufletească) are totodată ceva din orgoliul insurgent al marelui răzvrătit. ● Iliuşa nu poate fi despărţit în

Scanned with OKEN Scanner

roman de colegii săi de clasă care îl înconjoară mai întîi cu dușmănie, apoi cu simpatie și dragoste. „Așa-s copiii, nu știu ce-i mila : fiecare în parte este un îngeraș, dar cînd sînt împreună și mai cu seamă la școală, adeseori nu cruță pe nimeni", spune Sneghirev-tatăl. Se pare chiar că în această privință, în rîndul „strengarilor" din Scotoprigonievsk exista o veche tradiție : „afurisiții de copii de la noi din oraș, mai ales băieții de școală, nu scapă nici un prilej să se țină scai de cîte cineva", notează cronicarul romanului în capitolul despre Lizaveta Smerdeașciaia (Cartea a treia, II) referindu-se la un trecut relativ îndepărtat (din moment ce mama lui Smerdeakov murise în urmă cu aproape un sfert de veac față de anul în care se desfășoară acțiunea propriu-zisă a Fraților Karamazov). La suprafața prezentului, colegii de clasă ai lui Iliușa apar în formații numericește variabile (sau doar se aud ca simple voci) în trei episoade : șase din ei participă la lupta cu pietre de pe ulicioara ce unea Strada Mare cu strada Mihailovskaia (a doua zi a acțiunii), probabil „vreo zece" se află la căpătîiul lui Iliușa în duminica de la începutul lui noiembrie, iar cinci zile mai tîrziu fix doisprezece (printre care și Kolea Krasotkin) iau parte la înmormîntarea camaradului lor. Dintre cei șase băieți între nouă și doisprezece ani ținînd fiecare în mînă cîte o piatră sau două, pe care Aleoșa îi surprinde bătîndu-se cu Iliușa, scriitorul numește unul (pe Smurov) și individualizează — cît de cît — alți patru : „un puștan dezghețat" de vreo unsprezece ani „cu o figură sănătoasă" care se grăbește să-i explice lui Aleoșa (ce deschisese vorba printr-o observație „de ordin practic") că Smurov poartă tașca pe șoldul drept pentru că e stîngaci, „un alt școlar" care adaugă că Smurov și pietrele tot cu stînga le aruncă, „un pici cu cămașă roșie", cu glas „subțirel" care protestează „îndîrjit" atunci cînd Aleoșa le reproșează că sînt „șase contra unul" (și drept urmare „cîțiva dintre băieți încetară atacul") spunîndu-i că „el (Iliușa, n.n.) a început mai întîi" și că e „un nemernic" ce chiar „adineauri l-a lovit cu briceagul pe Krasotkin de l-a umplut de sînge" (piciul în „cămașă roșie" îl introduce în narațiune pe Krasotkin) și — ultimul dintre cei patru anonimi individualizați în treacăt — „un pricinaș cu hăinuță neagră și ochișori învăpăiați de mînie, care părea să fie mai mare decît ceilalți" și care, atrăgîndu-i atenția lui Aleoșa că „scîrba asta" (Iliușa) s-a oprit din fugă dincolo de șanțul ce despărțea cele două armate dușmane și pare să-l aștepte, îl îndeamnă ironic pe călugăr să se ducă la el și să-l întrebe „dacă n-ar vrea un șomoiog de cîlți, unul bine scărmănat". În afara replicilor și atitudinilor individuale, cei șase (dintre care unul este complet omis de autor) reacționează și intervin în bloc amestecîndu-și vorbele („— A făcut-o dinadins ! Pe dumneata te-a ochit ! Dumneata ești Karamazov, nu-i așa ? strigară băieții, care mai de care, rîzînd") sau suprapunîndu-și-le la unison ca atunci cînd „cu toții într-un glas" îl îndeamnă pe Smurov, lovit ușor de o piatră, să nu se lase. Cînd Aleoșa anunță că va încerca să afle de la Iliușa de ce colegii lui sînt așa porniți împotriva sa copiii îl aprobă „în bătaie de joc" : „Da, da, încercați....". Devin însă serioși și se reped să-l prevină asupra primejdiei observînd că adultul își pune intenția în aplicare : „Aleoșa trecu podețul și începu să urce la deal, pe lîngă uluci, spre micul proscris. — Luați seama ! îi strigară din urmă băieții. Ăsta nu știe de frică, să nu vă lovească cu briceagul pe la spate... cum l-a lovit pe Krasotkin...". Atît de sincer, de spontan, de copilărește alarmați de ceea ce i s-ar putea întîmpla lui Karamazov, strengarii răutăcioși se metamorfozează brusc în „îngerași". „Îngerași" care, în intervalul (sfîrșitul lui august — începutul lui noiembrie) ce separă în roman primele 3—4 zile ale prezentului acțiunii de ultimele trei, veghează și însenineză cele din urmă luni de viață ale lui Iliușa. Marea reconciliere cu acesta fusese deopotrivă opera copiilor și a lui Aleoșa. Conduși pentru prima dată la bolnav de cel mai mic dintre frații Karamazov, inspiratorul discret al împăcării, colegii de clasă ai lui Iliușa vin apoi singuri, în fiecare zi, în echipe de cîte zece („vreo zece"). Cînd, în duminica de la începutul lui noiembrie acțiunea romanului revine la suprafața prezentului, vizitele pline de veselie la Sneghirevi ale copiilor deveniseră de mult un fapt obișnuit : „Venirea copiilor fusese un adevărat balsam pentru Iliușa, alinîndu-i oarecum suferințele. Prietenia duioasă și dragostea pe care i-o arătaseră băieții, pînă mai deunăzi dușmanii lui neîmpăcați, îl mișcaseră pînă în adîncul sufletului". În marea scenă de „la căpătîiul lui Iliușa", scenă dominată de Krasotkin (care, așteptat de atîta vreme, își face în sfîrșit acum apariția) și de medicul de la Moscova (care spulberă orice speranță referitoare la o posibilă însănătoșire a bolnavului), copiii (cu excepția lui Smurov și Kartașov) aproape că nu se mai văd, fiind doar niște voci. Un glas se face crainicul sosirii lui Krasotkin („— Krasotkin ! strigă deodată unul din băieți, dînd cu ochii de Kolea"), altele îl laudă pe același Krasotkin, idolul tuturor, pentru performanța de a o fi găsit pe Jucika sau pentru că e „cel mai tare la latină" ; înainte de venirea lui Kolea un „băiat din grup" pronosticase în legătură cu cățelușul de rasă născut în ajun și adus de Sneghirev-tatăl lui Iliușa pentru ca acesta să mai uite de Jucika (despre care nimeni

Scanned with OKEN Scanner

nu mai credea că trăiește) că o „să se facă o namilă cît toate zilele" în vreme ce „alții" se grăbesc să confirme : „— Sigur să da, păi cum, doar e dog de Milano, o să crească mare de tot, cît un viței !" Cu toate că face economie de mijloace, doar schițînd, sugerînd, fără să insiste, scriitorul reușește să realizeze extraordinar realitatea prezenței copiilor. Cărora, în aceeași duminică sau în una din următoarele 2—3 zile, Iliușa (care moare probabil miercuri) le adresează rugămintea testamentară de a avea grijă de tatăl lui, „fiindc-o să fie tare amărît". În ziua înmormîntării, copiii — în număr de doisprezece — scot sicriul din casă purtîndu-l pe umerii lor pînă la biserica din apropiere unde după ce-l așezară în mijloc pe catafalc „se strînseră jur împrejur și stătură cuminți lîngă el tot timpul cît ținu slujba". La mormînt, în timp ce groparii coboară coșciugul, colegii lui Iliușa intervin pentru a restabili echilibrul amenințat al căpitanului Sneghirev, aplecat periculos deasupra gropii într-un unghi de înclinație în același timp tragic și grotesc. Apoi, după înhumare, îi amintesc aceluiași să presare pe mormînt firimiturile de pîine dorite de Iliușa : „bietul om, cuprins din nou de neastîmpăr, scoase din buzunar codrul de pîine și se apucă să-l fărîmițeze între degete peste țărîna proaspăt răscolită, murmurînd : «Hai, vrăbiuțelor, hai, puicuțele tatii, veniți, veniți încoace !» Unul din băieți se gîndi că florile îl încurcau și-i spuse să le dea cuiva să i le țină. Sneghirev însă nu voi cu nici un preț să se despartă de ele, ca și cînd s-ar fi temut să nu i le ia de tot. Cercetă apoi atent mormîntul și, după ce se convinse că treaba era bine făcută și fărimiturile fuseseră presărate peste tot, se întoarse brusc și, cu inima împăcată, porni spre casă. Treptat însă își iuți pasul, din ce în ce mai zorit, aproape alergînd, așa încît ceilalți abia se mai țineau după el. — Floricele pentru mămica, să-i ducem mămichii floricelele ! Am necăjit-o, sărăcuța ! o căină el în gura mare. Cineva îi strigă să-și acopere capul, să nu răcească. Furios Sneghirev azvîrli cît colo pălăria în zăpadă țipînd : «N-am nevoie de pălărie, nu-mi trebuie !». Smurov o ridică și se luă după el. Toți copiii plîngeau (...). La jumătatea drumului, Sneghirev se opri ca țintuit de un gînd, se întoarse în loc și o rupse la fugă înapoi, spre mormîntul părăsit. Băieții îl ajunseră din urmă și se agățară de el care mai de care, împresurîndu-l". Ajunși în sfîrșit cu toții acasă, spectacolul exploziei de durere pe care i-o provoacă tatălui (acompaniat acum în jalea lui de țipetele și lacrimile celor două infirme ale familiei) vederea cizmulițelor ‚orfane' ale lui Iliușa îi determină pe copii să părăsească din decență încăperea. „Aleoșa ieși după ei. — Să-i lăsăm să plîngă în voie, îi spuse el lui Kolea. Aici nu mai încape mîngîiere..." Propune apoi celor de față să facă împreună „cîțiva pași". Instinctiv grupul se îndreaptă spre piatra unde Iliușa ceruse să fie îngropat. Ajungînd în dreptul ei, toți se opresc tăcuți și solemni ca în fața unui altar. Aleoșa începe să vorbească... Cu „ochii pironiți asupra vorbitorului", „emoționați și atenți", copiii ascultă ceea ce le spune, în pragul unei despărțiri pare-se iminente, prietenul lor ceva mai vîrstnic, marele discurs de încheiere al romanului — în același timp necrolog luminos, program de viață, legămînt : „...De aceea să facem legămînt aici, lîngă piatra lui Iliușa, în primul rînd că n-o să-l uităm niciodată pe Iliușa și apoi că ne vom gîndi mereu unii la alții. Și, orice s-ar întîmpla cu noi în viitor, chiar dacă ar fi să nu ne mai întîlnim douăzeci de ani de acum încolo, să ne amintim cum l-am înmormîntat azi pe bietul copil năpăstuit de toți la început — mai țineți minte bătaia de lîngă podeț ? — pentru ca mai apoi să ne devină atît de drag tuturor ! (...) Așadar, ne-am înțeles : nu-l vom uita niciodată, niciodată, chiar dacă ar fi să trăim pînă la adînci bătrînețe ! Oricît de prinși am fi de îndeletnicirile noastre și oricît de importante ar fi lucrurile pe care le-am avea de făcut, chiar dacă ar fi să ajungem la cele mai înalte demnități sau dacă dimpotrivă ne-ar lovi o mare nenorocire — să ne aducem pururea aminte ce bine ne-am simțit cîndva aici, împreună, uniți cu toții printr-un sentiment frumos și bun, mulțumită căruia, tot timpul cît l-am înconjurat cu dragoste pe micuțul nostru prieten, am reușit să fim mai buni decît sîntem de fapt". Prin receptivitatea lui entuziastă, auditoriul — format din doisprezece ‚aleși' — este la înălțimea inspiratului discurs — ultim și suprem mesaj transmis de ‚învățător' în ajunul dispariției sale : „...Să nu-l uităm niciodată ; fie ca duioasa lui amintire să rămînă mereu proaspătă în inimile noastre acum și în vecii vecilor ! — Da, da, veșnică să-i fie amintirea ! strigară, cuprinși de emoție, toți copiii cu glăscioarele lor argintii. — Să ținem minte obrăjorul lui, hăinuțele sale, bietele lui cizmulițe amărîte, sicriul lui și pe nefericitul și păcătosul de taică-său și să ne aducem aminte cu ce curaj s-a ridicat copilul ăsta să ia apărarea părintelui său, înfruntînd toată clasa ! — O să ne-aducem aminte, da, da, o să ne-aducem aminte ! făgăduiră din nou copiii. Era bun și curajos ! — Mi-era atît de drag ! exclamă Kolea. — Copiii mei, dragii mei prieteni, să nu vă temeți de viață ! Fiindcă viața poate fi nespus de frumoasă cînd faptele tale sînt bune și drepte. — Da, da, repetară în cor băieții. — Nici nu știi cît te iubim, Karamazov ! mărturisi spontan un glas ce părea să fie al lui Kartașov. — Da, te iubim, te iubim ! îi ținură cu toții isonul și

Scanned with OKEN Scanner

mulţi dintre ei aveau lacrimi în ochi. — Urra, trăiască Aleoşa Karamazov ! strigă din toată inima Kolea. — Şi veşnică amintire bietului copilaş ! adăugă cu duioşie Aleoşa. — Veşnică amintire ! rostiră băieţii, repetînd cuvintele lui. — Karamazov ! răsări deodată Kolea. E adevărat ce spune religia că vom învia din morţi şi ne vom scula cu toţii din morminte ? Înseamnă că atunci o să fim iarăşi împreună şi o să-l vedem pe Iliuşecika ? — Sigur că da, ne vom scula, şi atunci ne vom povesti veseli şi fericiţi tot ce am făcut în viaţă, răspunse Aleoşa cu însufleţire, deşi zîmbind. — Vai, ce frumos o să fie ! se bucură Kolea. — Şi acum, dragii mei, ajunge, să lăsăm deoparte discursurile şi să mergem cu toţii la praznic. Nu trebuie să vă simţiţi prost fiindc-o să mîncăm plăcinte. Este o veche datină pe care am apucat-o din moşi-strămoşi şi care, să ştiţi, are şi partea ei bună, spuse rîzînd Aleoşa. Hai să mergem ! Mînă în mînă ! — Mereu vom merge aşa, toată viaţa, mînă în mînă ! Urra, trăiască Aleoşa Karamazov ! strigă din nou Kolea, şi glasurile tuturor copiilor se îngemănară într-o izbucnire de entuziasm". După cum se arată în ed. acad., vol. 15, p. 586, piatra lui Iliuşa are o însemnătate simbolică, fiind „prima piatră a clădirii viitoarei armonii", aşezată de pe acum de Aleoşa şi de copii, discipolii lui. Am putea interpreta şi altfel simbolistica bolovanului — reper al plimbărilor celor doi Sneghirevi : misterios meteorit, fragment vrăjit din acea planetă de basm a vîrstei de aur din Visul unui om ridicol, el atrage ca un magnet echipa unor posibili „oameni noi" organizată de Aleoşa în jurul amintirii lui Iliuşa, îşi creează în persoana copiilor o nouă generaţie de ‚locuitori', pe măsura dimensiunilor lui (deocamdată) ‚microscopice'. „Piatra lui Iliuşa" reprezintă sîmburele miraculos al unei viitoare planete gazdă a unui nou veac de aur. ● Deşi alcătuiesc o linie secundară a subiectului, episoadele despre copii din Fraţii Karamazov deţin o pondere „foarte mare" din punctul de vedere al „problematicii ideologice a romanului" (Ist. rom. rus, vol. 2, p.256). Pînă la Idiotul, soarta copiilor în opera lui Dostoievski nu era diferită de cea a oamenilor mari, striviţi şi unii şi alţii de sărăcie. Începînd cu Idiotul, tema copiilor se leagă la Dostoievski de „visul lui despre viitorul veac de aur al unei umanităţi reînnoite" (op. cit., p.257). Totodată, prezenţa acestei teme în Fraţii Karamazov exprimă încrederea scriitorului în noua generaţie, cu care în ultimii ani ai vieţii Dostoievski am putea spune că se împacă : „De la mijlocul anilor 1870 Dostoievski se pronunţă cu tot mai multă simpatie în legătură cu tineretul rus contemporan, în legătură cu nivelul ridicat al întrebărilor şi căutărilor lui spirituale" (ed. acad., vol. 15, p. 451). Lucrînd la Cartea despre „ştrengari" (în original : мальчики), a zecea a Fraţilor Karamazov, scriitorul a folosit note mai vechi referitoare la un roman „despre copii, numai despre copii şi despre un erou — copil" în miezul căruia s-ar fi aflat „complotul copiilor urmărind să întemeieze un propriu imperiu al copiilor" (свою детскую империю). Capitolele despre copii din Fraţii Karamazov ne arată ce ar fi putut fi acest imperiu.

SOFIA ANDREEVNA, Adolescentul, v. la Dolgoruki, S. A.

SOFIA ANTROPOVNA, Demonii, v. la Lembke, I. M.

SOFIA BEZPALOVA, Idiotul, v. la Toţki.

SOFIA IVANOVNA, Fraţii Karamazov, v. la Karamazova.

SOKOLOVICI, Idiotul, v. la Ivolghin, A. A.

SOKOLSKI, NIKOLAI IVANOVICI, Adolescentul. „Bătrînul prinţ", tatăl Katerinei Nikolaevna Ahmakova. Aparţine unei ramuri mai recente a familiei Sokolski (spre deosebire de prinţii omonimi Sokolski de la Moscova cu care nu se înrudea nici pe departe dar pe care îi proteja, „calici de cîteva generaţii" însă de stirpe mai veche), fusese un apreciat „consilier intim" şi era văduv de multă vreme ; „nu trecuse de şaizeci de ani" ; „putred de bogat", prinţul e un capitalist în toată puterea cuvîntului (e deci un prinţ modern), căci îşi investise cea mai mare parte din averea sa lichidă, fiind acţionar al unei importante societăţi anonime şi membru în consiliul de administraţie. O „mulţime de rubedenii îndepărtate" (rude apropiate „avea foarte puţine"), „toate ajunse aproape la sapă de lemn" şi „o droaie de protejaţi" (ca şi prototipul său A. A. Kumanin, unchiul scriitorului, binefăcătorul orfanilor Dostoievski, Nikolai Ivanovici suferea de mania de a se înconjura de ‚nepoate' măritînd fete sărace înzestrate şi educate de el — lucru pe care-l făcea de 25 de ani) aşteptau cu toţii „cîte o părticică din moştenire". ● În urmă cu un an şi jumătate „trecuse printr-o păţanie curioasă" : pe drum, în timpul unei călătorii prin Rusia, avusese „un moment de nebunie care stîrnise oarecare scandal". Dus în străinătate (la Ems desigur, unde cam în aceeaşi perioadă Versilov îşi comite „infamia"), bătrînul prinţ se întoarce în ţară după cinci luni „perfect sănătos" (cel puţin în aparenţă). Unii, printre care şi Versilov, susţin chiar că fusese vorba doar „de un simplu acces de nervi". Cu toate acestea, accidentul lasă urme vizibile în felul de a fi şi în general în viaţa prinţului. Deşi părea complet restabilit, la întoarcerea din străinătate se grăbeşte să-şi

Scanned with OKEN Scanner

dea demisia din înalta funcție în care se dovedise „neobișnuit de capabil". În general, după criza a cărei gravitate fusese comentată în fel și chip, „se arăta cu mult mai nechibzuit decît s-ar fi cuvenit la vîrsta lui" (făcînd probabil printre altele și cheltuielile acelea nebunești ce o determinaseră pe Katerina Nikolaevna să se gîndească la o eventuală punere sub tutelă a bolnavului — în care scop se văzuse obligată să-i consulte pe Andronikov, trimițîndu-i acea fatală scrisoare, „documentul"). Acum își manifestă și dorința „din ce în ce mai stăruitoare de a se căsători cît mai curînd". Cum „planurile prințului încurcau foarte mult socotelile altor persoane din preajma lui", interesate ca averea bătrînului să nu se înstrăineze, începuse să fie „supravegheat pas cu pas". După boală, rămînînd „atît de bun dealtfel", prințul Nikolai Ivanovici devine suspicios, are impresia că lumea îl privește cu alți ochi ; e „fricos și influențabil", de o umoare inegală, brusc schimbătoare : „Fața lui avea (...) o mobilitate neplăcută, aproape necuviincioasă", observă naratorul în magistralul portret fizic pe care i-l face personajului. Accidentul de sănătate survenit în urmă cu un an și ceva secționează, se poate spune, în două biografia bătrînului prinț ; cel pe care îl cunoaștem din acțiunea romanului este exclusiv omul de după boală, cu ceva copilăros și deschis în firea lui, care îl înrudește cu Mîșkin : „Cum și unde putea fi consilier un astfel de om ? Locul lui ar fi mai degrabă la liceu, să zicem în clasa a IV-a — ce coleg minunat ar fi fost", reflectează Arkadi Dolgoruki. Oricît de necrezut ar fi putut să pară, privindu-l pe bătrînelul mereu agitat și temător de acum, prințul Sokolski știuse să se facă prețuit pentru serviciile sale și să-și administreze excelent averea. Aceasta însă înainte de momentul crizei, care declanșează un proces de senilizare galopantă. ● Întîmplările de la Ems provocaseră o răcire a relațiilor bătrînului prinț (tatăl Katerinei Nikolaevna și protectorul tînărului prinț Serghei Petrovici Sokolski) cu Versilov, pe care îl cunoștea de mult și care pe vremuri avusese „o înrîurire covîrșitoare" asupra lui. Însă chiar și în perioada de ostracizare a lui Versilov de către înalta societate, „șeful familiei jignite (bătrînul prinț) continua să-i poarte respect" lui Andrei Petrovici. Ceea ce îi permite, în fața propriei conștiințe, să profite de cel dintîi prilej pentru a face, cu îngăduința lui Versilov, „primul pas spre o împăcare" cu el. Prilejul îl constituie chiar „slujba" ce i se promisese lui Arkadi pentru a-l decide să vină la Petersburg și pe care prințul Nikolai Ivanovici acceptase să i-o ofere în cancelaria sa particulară (unde mai lucra un anume Kilian). Slujbă particulară și fictivă căci Arkadi nu face aproape nimic altceva decît să converseze cu bătrînul prinț (cu precădere despre Dumnezeu și femei — credincios, Nikolai Ivanovici e în același timp un fin admirator al sexului frumos). Sarcina lui, se teme tînărul susceptibil care profită însă de noua sa situație bine remunerată, constă de fapt în a-l „distra" pe bătrînul prinț bolnav. Katerina Nikolaevna nu poate vedea la început în fiul dușmanului ei Versilov decît un „spion". Bătrînul prinț îl îndrăgește însă sincer pe tînărul său „colaborator" în care are încredere din primul moment. Începe acea uimitoare prietenie de o juvenilă prospețime a simțirii dintre sexagenar și Adolescent : „Dragul meu prieten, am ajuns să te îndrăgesc ca pe o rudă apropiată ; în luna aceasta mi te-ai lipit de suflet (s. n.)" — îi spune prințul Sokolski lui Arkadi. ● O nouă boală în legătură cu care nu se face nici o precizare, dar care nu mai pare a fi de natură nervoasă, survenită în intervalul celor două luni ce separă Partea întîi a romanului de Partea a doua și în care se produc atîtea mari mutații în sufletele eroilor și în pozițiile pe care le ocupaseră unii față de alții, îl apropie pe bătrînul prinț de Anna Andreevna Versilova : „în ultima vreme prințul căpătase o deosebită slăbiciune pentru Anna Andreevna, despre care-mi vorbea (relatează Arkadi) ca despre îngerul lui păzitor". Planul lui Nikolai Ivanovici de a o mărita (după ce măritase atîtea generații de fete) și pe Anna Andreevna (care „se bucura încă din copilărie de o dragoste cu totul deosebită din partea prințului") îi rezervă pînă la urmă tocmai celui care-l inițiase o surpriză cît se poate de plăcută. Bătrînul prinț se trezește chiar el în rolul pentru care se gîndise la început, pe cînd mai era ‚orb' față de protejata lui, la tînărul prinț Serghei Petrovici. Sesizînd conjunctura propice, Anna Andreevna ia inițiativa și îi oferă mîna binefăcătorului ei. Acesta o acceptă cu entuziasm și gratitudine, citînd textul biblic despre bătrînul rege David și tînăra fată menită a-i încălzi oasele reci. Se constituie astfel cvartetul erotic perfect simetric al romanului în care bătrînul prinț e hotărît s-o ia în căsătorie pe Anna Andreevna, fiica lui Versilov, iar acesta iubește cu disperare pe Katerina Nikolaevna, fiica bătrînului prinț. Fiecare din cei doi părinți (unul de 60, al doilea de 50 de ani) e îndrăgostit de fata celuilalt. ● Subita intenție matrimonială a bătrînului prinț întotdeauna tentat de sexul slab și gata în orice împrejurare și sub orice pretext să se refere la reprezentantele lui (o anume Alexandra Petrovna Sinițkaia este citată pentru o vorbă de duh, o oarecare Nastasia Stepanovna Salomeeva

— pentru credința ei în spiritism, libido-ul personajului exprimîndu-se deviat în întreținerea unui vast harem de fine, în orgia nepotolită de cununii), intenție care ar scandaliza lumea bună nu mai puțin decît mai vechiul proiect similar al lui Versilov privitor la Lidia Ahmakova (rudele veghează însă ca vestea căsătoriei să nu se împrăștie) modifică relațiile dintre Anna Andreevna și Katerina Nikolaevna. Devenite dușmance, marile eroine ale romanului își dispută averea și, mai ales, inima bătrînului prinț. Și în această luptă, care o vreme se mărginește la un schimb de orgolioase mărinimii, arma decisivă, ultimă, o reprezintă „documentul". Pe care, făcînd uz de întreaga ei influență morală, Anna Andreevna încearcă să-l obțină de la Arkadi pentru a o demasca definitiv pe Katerina Nikolaevna în ochii tatălui ei. În inima bătrînului prinț Anna Andreevna înțelege să domnească singură. De scrisoarea de care auzise cîte ceva, Nikolai Ivanovici se teme însă și mai mult decît Katerina Nikolaevna. Pentru nimic în lume nu ar vrea să ia cunoștință de „verdictul" lui Arkadi, care l-ar obliga să adopte o hotărîre (Din fericire, Adolescentul nici nu se gîndește să-l pronunțe). Tocmai de o hotărîre care l-ar constrînge să aleagă între cele „două femei admirabile" (marea lui dorință este să le împace !) îi este groază fostului consilier „neobișnuit de capabil". Sechestrat de rubedenii la Țarskoe Selo, „răpit" de Anna Andreevna care-l „ascunde" în locuința lui Arkadi, cu complicitatea proprietarilor acestuia, „eliberat" de Bioring și de nelipsita lui umbră, baronul R., și restituit Katerinei Nikolaevna, bătrînul prinț, transformat „într-un soi de mumie", „într-un copil neajutorat, sperios și neîncrezător", din ce în ce mai terorizat de ceea ce i se întîmplă (se teme că se află într-un ospiciu și că proprietarul e... doctor, plînge și cade în genunchi în fața lui Arkadi, rugîndu-l să-l salveze) va plăti cu viața marea bătălie ce se dă (pe care Anna Andreevna în primul rînd o dă) pentru el. „Catastrofa" subiectului pe care personajul îl reprezintă în roman precede cu puțin marea „catastrofă" finală a cărții. Nikolai Ivanovici decedează cam la o lună după „întîmplarea cu pricina" în urma unui atac de apoplexie. Înainte de moarte se simțise însă ceva mai bine, crizele lacrimogene încetaseră și redevenise lucid ; păstrase cea mai deplină tăcere în legătură cu Anna Andreevna al cărei nume nu-l mai amintise niciodată, și nu manifestase dorința să-l revadă pe Arkadi. În testamentul bogatului prinț cea care trebuise să-i fie soție nu figurează. Personaj de o admirabilă realizare artistică, descinzînd din Visul unchiului, prințul Nikolai Ivanovici Sokolski îi prilejuiește scriitorului și cîteva considerații adînci despre „caracterele slabe", — „de neclintit" în anumite împrejurări : slăbiciunea oamenilor „are o limită de care e primejdios să te apropii".

SOKOLSKI, SERGHEI PETROVICI, Adolescentul. Locotenent într-un regiment de gardă, numit adesea prințul Serioja sau tînărul prinț, este unul din protagoniștii scandalului de la Ems, „omul care i-a dat lui (Versilov, n.n.) o palmă". Personaj cu o biografie agitată de roman senzațional. Fără un ban (deși coborîtor dintr-un neam ilustru vechi de o mie le ani), cartofor și înglodat în datorii, prințul Serghei Petrovici e unica nădejde a familiei de la care primește numai vești rele (tatăl, paralizat de doi ani, nu mai avea „decît cel mult două săptămîni de trăit" iar fratele, Saşa, „un copil" încă, tocmai murise, astfel că situația celor două femei, mama și sora, devenise și mai grea). Încearcă să se refacă printr-o căsătorie avantajoasă. Are legături cu tinere fete pe care le compromite (cu Lidia Ahmakova la Ems, cu Lizaveta Makarovna — v. la Dolgoruki — la Lug), frecventează tripourile, nimerește într-o bandă de falsificatori de bani devenind „un infractor de drept comun", se predă autorităților (va muri dealtfel în detenție), minte, nesocotește legile onoarei, denunță. ● În proces cu Versilov pentru o moștenire, sosește la Petersburg ca să ia cunoștință de sentința ce urma să se pronunțe la 19 septembrie, ziua cu care încep însemnările lui Arkadi Dolgoruki și prima din marile zile de explozie în lanț a evenimentelor, ale narațiunii. Apariția propriu-zisă, intrarea în scenă și-o face la sfîrșitul Părții întîi a romanului printr-o adevărată lovitură de teatru, ameliorîndu-și relațiile cu Versilov și împrietenindu-se cu Arkadi. Între timp, Versilov cîștigase procesul și renunțase la moștenire în favoarea prințului Serghei Petrovici, pe care apoi îl provocă imediat la duel. Urmează retractarea provocării, căința și scuzele tînărului prinț, promisiunea de a restitui lui Versilov cel puțin o treime din moștenire. Din casa bătrînului prinț Sokolski (Nikolai Ivanovici), unde se întîlniseră din întîmplare, Arkadi (care și el intenționase să-l provoace la duel pe omul ce îi insultase tatăl) și prințul Serghei Petrovici ies ca doi buni prieteni. ● La începutul Părții a doua însă (trecuseră doar două luni) raporturile cu Arkadi — devenit între timp un intim al prințului — și cu Versilov încep să se deterioreze. Vechiul dușman „își arată colții". Mereu în criză de bani, șantajat de inși dubioși cu care intrase în cîrdășie, iubind-o pe Liza dar visînd la mîna (la zestrea) Annei Andreevna Versilova, prințul Serghei Petrovici se află într-o situație disperată, fără ieșire, ce-l

depășește. Cînd Arkadi îl vizitează la închisoare (întrevedere facilitată de subdirectorul penitenciarului, care — reminiscență autobiografică în roman — le cedează „chiar camera lui") el are în față un om aproape nebun. ● Nebunia personajului decurge nu numai din împrejurări, în al căror vîrtej amețitor nimerește, ci și din felul său de a fi, dintr-o instabilitate anormală oglindită dealtfel pe chip: „fața lui de obicei atît de aspră căpăta uneori pe neașteptate o expresie uimitor de blîndă, de prietenoasă, chiar duioasă"; „impulsiv și ușuratic", e „întotdeauna gata să treacă la extrema cealaltă"; „plin de bune intenții și entuziast" n-are „nici destulă minte, nici destulă voință (în ciuda unei mimici de ocazie, energice și hotărîte care „te respingea tocmai fiindcă simțeai că o cîștigase prea ușor, fără nici o sforțare") ca să se poarte așa cum ar voi". E „un om slab, fără caracter (s.n.)", în care mai multe „voci" încearcă zadarnic să stabilească un principiu de identitate. Prefacerile prin care trece deschid adevărate prăpăstii între ipostazele personajului. Felul în care prințul se leapădă de Arkadi în scena scandalului de la tripou de pildă, cînd prietenul său, acuzat pe deasupra de hoție după ce el fusese furat, îi cere să-l garanteze și se vede net refuzat este aproape terifiant. Capacitatea eroului de a fi mereu altcineva îl înstrăinează necontenit și de el însuși. Transformările se succed uneori cu o mare rapiditate. Într-o singură scenă cu Arkadi prințul urlă ca scos din minți, apoi își cere scuze și își obligă aproape cu forța oaspetele să ia cele trei sute de ruble împrumut pe care, jignit, acesta se gîndea să le refuze, pentru ca împăcîndu-se, la plecare, să zîmbească din nou „foarte răutăcios". ● Și „erou" și „nemernic", „mărinimos" dar în același timp „un om de nimic", personajul rămîne moralicește nedefinibil. Are tăria de a rupe cu odioșii săi complici și de a se preda, dar mărturisirea nu-i aduce liniștea și, la închisoare fiind, o chinuiește pe Liza cu gelozia sa brutală și îl denunță pe Vasin. Visează să înceapă o viață nouă cu Liza, să are pămîntul, să-și crească copiii (unul e deja pe drum) și să trăiască cinstit dar își risipește ultimii bani la ruletă și face calculul avantajelor unei căsătorii cu Anna Andreevna sau Katerina Nikolaevna Ahmakova. Apără în chip teatral onoarea familiei Sokolski, sfidîndu-l pe Versilov, dar se poartă josnic la regiment cu cinstitul Stepanov, asupra căruia încearcă să arunce o vină care îi aparținea lui și ordonanței sale prea limbute (înainte de arestare, restabilește însă deplina nevinovăție a lui Stepanov în scrisoarea adresată comandantului regimentului din care făcuse parte) etc. „Mărturisesc cinstit că pînă în ziua de astăzi, cînd totul a trecut de mult — notează Arkadi în însemnările sale —, nici eu însumi nu-mi pot face o părere definitivă despre acest nefericit care ne-a pricinuit tuturor atîta bătaie de cap". O „părere definitivă" despre prințul Serghei Petrovici nu-și poate face nimeni pentru că el constituie personajul cel mai nestructurat (desigur nu din punct de vedere artistic) din opera lui Dostoievski. Paralela cu prințul Alioșa Valkovski din Umiliți și obidiți se impune de la sine (acesta din urmă însă oarecum nestructurat și din punct de vedere artistic). ‚Nașterea' unui asemenea tip de erou — un Briareu al gesticulației confuze, al faptelor contradictorii — nu poate fi, se înțelege, ușoară: poate de aceea tocmai tînărul prinț e personajul care se configurează cel mai greu în Carnete. ● Prin disponibilitatea lui sufletească enormă, prin ambiguitate morală tînărul prinț Sokolski seamănă cu Arkadi. Dacă în cazul Adolescentului aventura riscantă a complexității se termină pînă la urmă cu bine, sumbrul și întunecatul Serghei Petrovici (care visează în fiecare noapte pățanjeni și încearcă să se sinucidă) reprezintă bilanțul tragic al complexității pasive, resemnate — haos necristalizat, fără sens. Acest tip de complexitate ucide: „mă socotesc un om mort", spune tînărul prinț care amintește într-adevăr în cele mai reușite apariții ale sale (la tripou, la întrevederea de la închisoare) de acele personaje dantești ce își continuă mecanic o vreme existența pe pămînt deși sufletele lor se află deja în infern. Sau în purgatoriu. Căci Serghei Petrovici Sokolski pare a fi clientul ideal al acestei forme de miiloc a vieții de apoi. Al unui purgatoriu fără sfîrșit, definitiv, căci sufletul acestui personaj dostoievskian nu poate fi expediat nici în rai, nici în iad.

SONIA, Crimă și pedeapsă, v. la Marmeladova, S. S.

SOȚKAIA, Idiotul, v. la Toțki.

STAVROGHIN, NIKOLAI VSEVOLODOVICI, Demonii. Figura centrală, încremenită ca un idol și aproape statică a romanului. Cu biografia practic încheiată la nivelul prezentului acțiunii, Nikolai Vsevolodovici Stavroghin avusese însă parte de un trecut zbuciumat și o geneză plină de peripeții, dramatică. Ocupînd un loc secundar în primele însemnări referitoare la roman, funcția de personaje principale deținînd-o la acea dată — începutul anului 1870 — cei doi viitori Verhovenski (denumiți în Carnete Granovski și Neceaev), devine, printr-o răsturnare coperniciană, adevăratul erou al cărții. La 10 aprilie / 29 martie 1870 decizia este luată și scriitorul o consemnează folosind majuscule, ca pentru

Scanned with OKEN Scanner

a-i sublinia caracterul definitiv : „ŞI ASTFEL, ÎNTREG PATOSUL ROMANULUI REZIDĂ ÎN FIGURA PRINŢULUI, EL E EROUL. Toţi ceilalţi se mişcă în jurul lui, ca un caleidoscop". După 9 iunie (1870) apare în materialele pregătitoare şi numele de Stavroghin, desemnat pînă atunci cu titlul de prinţ (Prinţul — Князь), titlu de care personajul va fi deposedat în roman. Drumul spre viaţă al marelui erou nu s-a dovedit deloc uşor. Mai mult decît oricare alt personaj literar celebru probabil, Stavroghin a fost în pericol să nu se nască. Ivirea lui tîrzie din materia în continuă fierbere a Carnetelor mai provoacă de aceea şi astăzi celui care le străbate puternice emoţii retrospective. În acest sens vorbea K. Mociulski de dramatismul excepţional al materialelor pregătitoare, superior chiar, după părerea sa, dramatismului romanului. Stavroghin a trebuit să lupte împotriva intenţiilor iniţiale ale scriitorului hotărît la un moment dat să se rezume la un pamflet pur politic, intenţii care îl avantajau evident pe Neceaev (Piotr Stepanovici Verhovenski). Doar cu cîteva zile înainte de a-l proclama pe Stavroghin protagonistul întregului roman, Dostoievski mai scria (adresîndu-se lui Strahov, la 24 martie / 5 aprilie 1870) : „Chiar dacă nu va ieşi decît un pamflet, cel puţin voi spune tot ce am de spus". Biruinţa finală a Prinţului asupra lui Neceaev a fost condiţionată de victoria artistului asupra omului politic. În antipatia şi disprețul pe care Stavroghin i le arată în roman tînărului Verhovenski, cu toate străduinţele linguşitoare ale acestuia de a-i cîştiga bunăvoinţa, transpare parcă amintirea disputei sale acerbe pentru întîietate din primele prefigurări ale cărţii şi dorinţa de a umili un fost rival, acum pentru totdeauna înfrînt. O schimbare profundă se produce însă nu numai în poziţia personajului, ci şi în structura lui. O lege a creaţiei dostoievskiene pare a impune personajelor de laborator ale scriitorului să se nască pe orbita unor personaje predecesoare de seamă, memorabile pînă la tiranie. Noul erou apare ca un fel de copie a precedentului. În primele sale schiţe din Carnete, Versilov (numit multă vreme simplu, EL) îl continuă pe cel mai întunecat Stavroghin. La rîndul lui, Stavroghin, în unele din trăsăturile sale iniţiale, pare urmaşul lui Mîşkin. În orice caz Prinţul îşi face, în carnetele la Demonii, o apariţie neaşteptat de luminoasă : „князь — симпатичная фигура, пре крас ен". Acest prim avatar al lui Stavroghin e nu numai „superb" şi „simpatic" dar şi (drumul pînă la personajul definitiv e încă lung) „din cale afară de timid". Treptat, Prinţul devine însă demonic şi sumbru, ajungîndu-se la un moment dat să se vorbească în legătură cu el în Carnete de nişte „ace sub unghiile copilului" ! Continuitatea firească în interiorul aceleiaşi opere de la un personaj la altul trebuia de la un punct ruptă pentru ca noul să se poată manifesta. ● Frămîntată e şi biografia eroului aşa cum se înfăţişează ea într-o ‚dezordine' tipic dostoievskiană în textul definitiv al romanului, dezmembrată în episoade scufundate la diferite nivele ale trecutului. O serie de perioade şi de ipostaze, dintre care unele violent contradictorii, compun într-un mod discontinuu, smucit, existenţa şi personalitatea lui Stavroghin. O primă impresie de inanimat şi de mecanic ne-o dă chiar biografia de ansamblu a personajului căruia pare să-i lipsească continuitatea indestructibilă a fiinţei umane vii. Existenţă în zigzag şi personalitate formată din „bucăţi" autonome, Nikolai Vsevolodovici poate naviga în direcţiile cele mai diferite şi trăi vieţi paralele. La Petersburg, în epoca în care ţinea mai multe locuinţe ca să-şi primească amantele, în care săvîrşea crima împotriva Matrioşei şi chefuia în medii suspecte de funcţionari obscuri, Stavroghin studia „cu rîvnă", ca Faust, teologia ! Crescut sub îngrijirea şi îndrumarea exclusiv ale mamei (căci „fluşturaticul general Stavroghin" trăia de mult despărţit de soţia lui), la vîrsta de opt ani micul Stavroghin devine elevul lui Stepan Trofimovici Verhovenski, adus de Varvara Petrovna la Skvoreşniki anume ca să se ocupe de educaţia fiului ei. Mentorul nu s-a dovedit însă la înălţimea misiunii sale căci, fiind el însuşi „ca un copil", nu a ştiut să păstreze distanţa pedagogică necesară faţă de băiatul din care, copleşindu-l cu efuziuni sentimentale, mărturisiri nepotrivite şi îmbrăţişări, s-a grăbit să facă prietenul şi confesorul său. „E de presupus — comentează cronicarul romanului, G-v — că mentorul a contribuit întrucîtva la zdruncinarea sistemului nervos al elevului său" care în orice caz, la 16 ani, în ajunul plecării sale la Petersburg, „arăta plăpînd şi palid, de o cuminţenie şi îngîndurare ciudată". Precoce maturizat şi blazat înainte de vreme de cuvintele şi experienţa altuia, adolescentul Nikolai Stavroghin — căruia Stepan Trofimovici reuşise să-i inoculeze, după cum pretinde naratorul, „prima senzaţie, încă de tot vagă, a eternei tristeţi sacre (s.n.)" — îşi va continua studiile la un colegiu petersburghez. Cînd, peste cîţiva ani, Varvara Petrovna şi Stepan Trofimovici îl vor reîntîlni pe malurile Nevei (cu prilejul călătoriei lor ratate !), Nikolai le va părea „tot atît de sfios ca şi altădată" ; vorbea puţin, „ascultînd cu atenţie încordată şi observînd lumea" (parcă la pîndă !) ; faţă

de Verhovenski manifesta „aceeaşi atenţie gingaşă" dar „se ţinea mai rezervat". De la fostul său profesor excesiv de volubil şi de expansiv, Stavroghin învăţase totuşi ceva (prin contrast) : să tacă, să se închidă în sine ! După terminarea studiilor îmbrăţişează la dorinţa mamei cariera militară, fiind încadrat într-un strălucit regiment de cavalerie de gardă. Înalta societate îi deschide uşile şi acolo unde Varvara Petrovna nu putuse să pătrundă, tînărul ofiţer Stavroghin, „bogat şi plin de speranţe", este primit cu plăcere. Curînd însă încep să ajungă la urechile mamei zvonuri neliniştitoare (zvonurile joacă un rol important şi în conturarea personajului Stavroghin) în legătură cu purtarea „cumplit de deşănţată" a fiului ei : „Şi nu era vorba de jocul de cărţi sau de beţii uluitoare ; se vorbea despre o purtare cumplit de deşănţată, despre (ca în romanul Prinţesa Ligovskaia de Lermontov, n.n.) oameni striviţi sub copitele cailor săi, despre atitudinea lui de sălbatică brutalitate faţă de o doamnă din societatea înaltă pe care, după ce întreţinuse cu ea relaţii intime, ar fi ofensat-o apoi în mod public. Transpira în toate acestea ceva scandalos de murdar". Firea eroului îşi iese acum pentru întîia oară din matcă şi spectacolul înspăimîntător pe care-l oferă nu are nimic comun cu revărsările primăvăratice obişnuite ale unui temperament tinerese oricît de aprins. Ceea ce şochează în ieşirile ciudate ale lui Stavroghin din prima sa perioadă petersburgheză, a dezmăţului pe faţă — perioadă care i-a inspirat lui Stepan Trofimovici comparaţia atotuantă cu prinţul Harry — este cruzimea absurdă, gratuită. Deferit justiţiei militare în urma a două sîngeroase dueluri de care era răspunzător, Stavroghin este degradat şi trimis ca simplu soldat într-un regiment de infanterie. În 1863 este reînaintat în gradul de subofiţer mai întîi, apoi de ofiţer plin datorită deopotrivă meritelor sale — asupra cărora autorul nu insistă dar despre care ne putem face o idee dacă ne gîndim că anul reabilitării sale fusese al unei revoluţii poloneze ! — cît şi intervenţiilor energice ale Varvarei Petrovna. Imediat după avansare îşi dă însă demisia din armată şi se reîntoarce la Petersburg. Începe a doua perioadă petersburgheză a biografiei lui Stavroghin, perioadă în care — spre deosebire de prima — eroul nu mai frecventează societatea înaltă şi nu mai provoacă scandaluri publice, preferînd, dimpotrivă, să se dea la fund pentru o vreme, îngropîndu-se în nămolul catifelat al unei lumi periferice dubioase. Se complace acum într-o existenţă „de unghere" petrecîndu-şi timpul într-un mediu obscur de mici funcţionari şi de militari în retragere, cu care juca cărţi şi bea punci ducînd „o viaţă (...) în batjocură" („жизнь (...) насмешливую"). E perioada cunoştinţei cu Kirillov, a prieteniei cu Lebeadkin, Falstaff-ul său, şi a relaţiei ciudate cu sora infirmă şi bolnavă a acestuia, Maria Timofeevna Lebeadkina, pe care o tratează „ca pe o marchiză" nepermiţînd nimănui să rîdă de ea (un tovarăş de chef ce nu respectase consemnul e azvîrlit pe fereastră de la etajul doi) şi care se îndrăgosteşte ca într-un basm de „prinţul" ei. În acest interval biografic se înscrie şi cea mai mîrşavă faptă a lui Stavroghin (atentatul asupra Matrioşei) şi cea mai bizară şi mai scandaloasă (din punct de vedere social) iniţiativă a sa (căsătoria secretă cu Maria Timofeevna Lebeadkina). Anii de anonimat voluntar, de existenţă subterană, promiscuă completează experienţa de viaţă a eroului. Nimeni şi nimic nu l-au obligat să se ascundă astfel plonjînd în „misterele" Petersburgului. Ca Diavolul, Stavroghin străbate cele mai deosebite medii sociale, rămînînd într-un chip egal indiferent şi exterior faţă de lumea pe care o cercetează cu o curiozitate rece. Pretutindeni străin, nici un anturaj nu-l asimilează : derbedeu printre aristocraţi, aristocrat printre derbedei, personajul, care se poartă brutal în saloane şi dovedeşte distincţie în spelunci, se mulţumeşte să spioneze, distant, existenţa. În una din cele două perioade petersburgheze trebuie situată şi probabila apartenenţă a lui Stavroghin — denunţată de Şatov — la o „societate secretă de indivizi cu înclinaţii de bestialitate senzuală". Din ceea ce neagă eroul — căci el nu neagă întreaga acuzaţie — se poate totuşi deduce că cele mai odioase nelegiuiri nu le-a săvîrşit decît cu vorba. Sosind în oraşul natal (cronologic, această primă reîntoarcere a sa acasă ca bărbat avusese loc în urmă cu patru ani faţă de prezentul acţiunii) sub înfăţişarea unui „gentleman elegant", a unui tînăr „foarte chipeş" în vîrstă pe atunci de 25 de ani, Stavroghin, care făcu în general „o impresie extraordinară" şi păru tuturor „un om foarte raţional", izbuteşte să împrăştie destul de repede printr-o atitudine ireproşabilă zvonurile neliniştitoare, sumbre ce pluteau în jurul numelui său. După cîteva luni de la sosire însă (în total Stavroghin rămăsese atunci în oraşul gubernial aproximativ o jumătate de an) „brusc fiara îşi scoase ghearele". În faţa unui public siderat sau doar între patru ochi cu victima eroul îşi permite o serie de „insolenţe revoltătoare", „nemaiauzite" : îl apucă de nas cu degetele strînse în chip de cleşte şi îl plimbă astfel „îngîndurat" cîţiva paşi pe un venerabil membru al clubului care făcuse imprudenţa de a repeta de faţă cu Stavroghin obişnuita şi nevinovata lui pretenţie că el nu se lasă dus de nas, o sărută, în prezenţa musafirilor,

Scanned with OKEN Scanner

lung și apăsat pe gură pe soția lui Liputin cu prilejul onomasticei acesteia și îl mușcă discret (dar dureros) de ureche pe guvernatorul Ivan Osipovici, care-l chemase pentru explicații (De remarcat că în toate cele trei cazuri personajul ‚atacă', în virtutea parcă a unui instinct de excepțională ferocitate, capul victimei). Ultima ispravă, aceea cu guvernatorul, îl duce drept la arest, unde are o criză de delirium tremens. Trei medici (mai tîrziu se va face apel și la o somitate de la Moscova) opinează că tînărul e bolnav și că fusese astfel și în seara de pomină de la club. Orașul înclină din nou să-l judece cu indulgență, atribuindu-i excentricitățile maladiei de care suferă. Ieșind în lume abia după două luni (zăcuse ? se ascunsese ?) Stavroghin face cuviincioase vizite de scuze și pleacă în Italia lăsînd unora impresia că „mizerabilul și-a bătut joc de noi toți". Urmează perioada (de „mai bine de trei ani") a marilor călătorii ale eroului prin Europa și Orientul apropiat. Așa cum la Petersburg cunoscuse cîndva cele mai variate medii sociale, Stavroghin străbate acum cele mai diferite țări și locuri, de la arzătorul Egipt la înghețata Islandă (temperatura eroului prin excelență ‚călduț' fiind dată, s-ar putea spune, de media celor două clime extreme), de la faimoasele centre religioase ale Răsăritului (Ierusalim, muntele Athos) la marile centre de cultură ale Germaniei (la Göttingen audiază cursurile universității din localitate). Asemenea demonizatului Castanier din nuvela lui Balzac Melmoth împăcat, Stavroghin ‚acoperă' întreaga Terră și stoarce lumii toate plăcerile și experiențele pe care ea le poate oferi omului. În străinătate, un complicat păienjeniș de relații îl leagă de Piotr Stepanovici Verhovenski (care îl înregimentează, dar nu destul de strîns, în mișcare), de Șatov și Kirillov, de Liza (Lizaveta Nikolaevna Tușina) și de Dașa (Daria Pavlovna — sora lui Șatov). Pentru Liza face în acest timp chiar o pasiune care îl îndeamnă să se căsătorească de îndată cu ea și să comită astfel o nouă crimă (bigamia) ; cu ajutorul Dașei, căreia i se confesează, rezistă însă pînă la urmă tentației și după o ședere la Paris (unde prezența lui e semnalată în țară Varvarei Petrovna printr-o scrisoare de vechea ei prietenă Praskovia Ivanovna Drozdova, mama Lizei) se întoarce la Petersburg împreună cu familia contelui K. Cel mai important eveniment al perioadei călătoriilor lui Stavroghin îl constituie însă un vis — marele vis după tabloul Acis și Galateea al lui Claude Lorrain despre „vîrsta de aur" pe care eroul îl are într-o modestă odaie de hotel dintr-un mic orășel german într-o după-amiază de primăvară însorită și din care se trezește cu ochii (pentru prima oară în viața lui) înlăcrimați și cu senzația „unei fericiri încă necunoscute" (Visul, inclus în capitolul La Tihon nepublicat în timpul vieții scriitorului, va fi atribuit apoi de Dostoievski lui Versilov, astfel încît cititorul de azi ia cunoștință de el deopotrivă din Demonii — capitolul respectiv a văzut lumina tiparului în 1922 — și din Adolescentul). Ultima etapă a vieții eroului începe cu a doua sa întoarcere acasă, după o absență de patru ani (vîrsta din acest moment a lui Stavroghin fiind deci de aproximativ 29 de ani), revenire ce se produce în acea duminică de septembrie a marilor coincidențe și surprize în care o bună parte din cele mai importante personaje ale romanului se adună în salonul Varvarei Petrovna. Întovărășit de dinamicul Piotr Stepanovici Verhovenski, Stavroghin sosește acum în oraș în vederea acțiunii propriu-zise a cărții, ca să intre direct în focul evenimentelor. De acționat însă personajul nu prea acționează iar să se arunce ‚în foc' nu se grăbește. În schimb el declanșează în jurul lui, așa cum și-a dorit-o scriitorul în Carnete, o adevărată goană a celorlalte personaje ale romanului, care și-l dispută cu înverșunare, încercînd să-l atragă de partea lor sau să-l salveze. Participarea la acțiune a eroului se reduce la cîteva drumuri, de zi — „la Tihon", sau de noapte — la Lebeadkini, la cîteva conversații — cu Kirillov, cu Șatov sau cu Piotr Verhovenski (în care însă el mai mult tace, lăsîndu-i pe ceilalți să vorbească), la un duel în care refuză să tragă în adevrsar și la o declarație publică (prin care recunoaște că e căsătorit cu Maria Timofeevna Lebeadkina) — singurul scandal (și acesta iscat numai de întrebarea provocatoare a Lizei) ce poate fi atribuit direct lui Stavroghin, cu mult mai ‚cuminte' în prezentul narațiunii decît în retrospectivele ei. După penibilul deznodămînt al serbării, în dimineața care urmează sinistrei nopți luminate de incendii — noaptea sa de dragoste fără dragoste cu Liza, Stavroghin dispare din oraș fără să-l anunțe pe Piotr Verhovenski, care-l crede plecat la Petersburg. În realitate, Nikolai Vsevolodovici nu ajunsese mai departe de a șasea stație, unde se instalase în casa șefului de gară, un amic de-al său din vremea chefurilor petersburgheze. De aici trimite Dașei o scrisoare (un fel de confesiune și aceasta) prin care o anunță că peste două zile pleacă pentru totdeauna în Elveția (unde obținuse cetățenia cantonului Uri și-și cumpărase o căsuță) și îi cere să-l însoțească, să-i fie „soră de caritate". După care își schimbă brusc planurile, se întoarce pe neașteptate la Skvoreșniki și se spînzură în mansarda casei. ● Sinuciderea lui Stavroghin e sfîrșitul logic al unui „cadavru viu". „Sînt o mumie umblătoare" („Я ходячая мумия") — recunoscuse eroul în Carnete. Chipul ca

Scanned with OKEN Scanner

o mască: „avea părul nu știu cum prea (s.n.) negru, ochii lui de un albastru azuriu erau prea (s.n.) senini și calmi, tenul de culoarea coralului...", felul în care doarme, într-o poziție cu totul neobișnuită, „șezînd drept și atît de straniu" — într-un colț al divanului, așa cum îl surprinde odată înspăimîntată Varvara Petrovna, căreia fiul îi face impresia „unei figuri neînsufletite, de ceară", ca și felul nu mai puțin ciudat în care se trezește din „imobilitatea aceasta letargică", subit, fără nici o tranziție parcă de la starea de somn la cea de veghe, ca o păpușă ce deschide ochii după ce stătuse cu ei închiși o vreme și ‚dormise', unele greșeli de exprimare și de ortografie inexplicabile la un om cult, amneziile suspecte acuzînd acea lipsă de continuitate interioară mai sus amintită (o vizită anterioară la mînăstire îi dispăruse pur și simplu din memorie) atrag atenția asupra a ceea ce este profund inanimat, reificat și dezumanizat în ființa lui Stavroghin. Trimițînd-o la acesta pe Agafia cu un mesaj, a doua zi după scandalul de la onomastica soției lui, inteligentul Liputin prevede replica ofensatorului său (și o învață de acasă pe servitoare ce anume să răspundă la ea). Măruntul episod dezvăluie admirabil structura de mecanism previzibil a eroului. „Cadavru viu", Stavroghin are însă prestigiul misterios, forța copleșitoare și puterea de seducție (inclusiv erotică) a morților romantici frecventînd lumea celor vii. De o vigoare trupească neobișnuită (element bestial și demonic al constituției stavroghiniene) — adolescentul „plăpînd și palid" de odinioară devenise „de o forță fizică extraordinară", eroul se manifestă totodată ca un potentat al voinței. Toate personajele, de la Varvara Petrovna, a cărei întrebare directă rostită de față cu martori referitoare la adevărata lui stare civilă nu-l face nici măcar să clipească pe fiul ei, la Fedka-ocnașul, care, cu prilejul întîlnirii lor de lîngă pod, în plină noapte, scoate fulgerător cuțitul dar îl ascunde, după o clipă, la fel de repede, îi simt tăria incomparabilă, de neîncovoiat. Provocat de Liza în public declară cu un calm desăvîrșit că este de cinci ani soțul Mariei Timofeevna Lebeadkina. E într-atît de stăpîn pe voința sa încît ar putea îndepărta oricînd (dacă ar vrea) viziunea răzbunătoare a Matrioșei. După sinuciderea fetiței se întoarce la locuința sa petersburgheză principală (aceea a chefurilor în mediul funcționăresc declasat), joacă imperturbabil cărți și bea ceai, „mulțumit și bine dispus", cum remarcă un anume Prohor Malov, „astăzi decedat" (se precizează în Spovedanie) —, aflat atunci de față împreună cu Lebeadkin și Kirillov. Asemenea unui fachir, Stavroghin se culcă liniștit pe patul de cuie al remușcărilor. Aparținea — apreciază cronicarul — „acelei categorii de oameni care nu știu ce este frica". Caracterul temerar al eroului întrece în așa măsură orice închipuire încît pe însuși decembristul M. S. Lunin (1787—1845), citat de scriitor în roman în prescurtarea L-n și care „o viață întreagă a căutat să înfrunte mereu tot felul de primejdii, îmbătîndu-se cu senzația pericolului, transformînd această senzație într-o adevărată cerință a firii sale: în tinerețe se bătea în duel pentru o nimica toată; în Siberia pornea să înfrunte ursul numai cu un cuțit în mînă; îi plăcea să dea ochi în desișul codrilor Siberiei cu ocnașii fugiți, care, în treacăt fie zis, erau mai primejdioși decît un urs", l-ar fi socotit probabil „un fricos care face mereu pe curajosul". Căci în comparație cu acest sportiv al bravurii, Stavroghin înfăptuia actele sale de curaj „fără nici un fel de plăcere", „cu indiferență, plictiseală, ba poate chiar și în silă". Cînd Piotr Stepanovici Verhovenski, disperat de a nu fi putut smulge consimțămîntul aceluia pe care-l voia „șeful" mișcării îl amenință cu revolverul, eroul nici măcar nu tresare; îl privește „grav" pe omul înarmat din fața sa și îi spune „încet, aproape împăciuitor": „N-ai decît să mă omori". Ca și Kirillov, Stavroghin e gata să moară în orice clipă. Se poate vorbi chiar de invincibilitatea lui Stavroghin în raport cu adversarii săi. Cît de puțin rău îi pot face aceștia ne-o arată duelul cu Gaganov care, țintind de trei ori la rînd în dușmanul său, nu izbutește decît să-i zboare pălăria din cap (amănunt comic ce atenuează senzația de primejdie) și să-l rănească ușor (simbolic) la degetul mic de la mîna dreaptă. Seducător „ca un demon" („Prințul e încîntător, ca un demon" — se precizează în Carnete), Stavroghin atrage și prin unele trăsături pozitive pe care scriitorul nu omite să le atribuie eroului său pentru a-i lumina întrucîtva chipul întunecat. „Accese de înduioșare uneori în sufletul Prințului, pentru a-l zgudui pe cititor (s.n.)", își auto-recomandă în timpul lucrului la roman Dostoievski dovedindu-se un cunoscător adînc („psiholog blestemat" !) al mentalității cititorului contemporan și de totdeauna. Și într-adevăr, sentimentele și experiențele care îl umanizează pe acest „șarpe foarte subtil" — „o fiară cu chip de om", faptele și atitudinile lui bune zguduie prin contrast, trezind în conștiința celui ce parcurge romanul speranța — încercată și de atîtea din personajele lui — într-o recuperare morală a eroului. Speranță care pîlpîie justificat cînd, în cercul prietenilor săi petersburghezi, o proclamă pe Maria Timofeevna Lebeadkina „mai bună decît noi toți" sau cînd, în salonul mamei sale, se apleacă asupra aceleiași cu „o duioșie neobișnuită", cînd îl previne pe Șatov în legătură cu primejdia care îl

Scanned with OKEN Scanner

amenință (și se luptă cu Piotr Verhovenski : „Nu ți-l cedez pe Șatov“ pentru viața lui) sau îl roagă să aibă grijă de Maria Timofeevna în cazul în care chiar lui i s-ar întîmpla ceva, cînd refuză să tragă în Gaganov pentru că nu mai vrea să facă moarte de om, cînd se arată filial înțelegător față de Varvara Petrovna și respectuos preocupat de incidentul pe care fostul său mentor Stepan Trofimovici l-a avut cu poliția, cînd pare îndrăgostit de Liza și (aproape de nerecunoscut : acesta este „vampirul Stavroghin“, întreabă sarcastică Tușina) se arată, în sumbra dimineață a explicației, înduioșat și compătimitor, și chiar plînge (!), cînd se recunoaște în fața ei vinovat de asasinarea Lebeadkinilor, cînd dă dovadă de deplină sinceritate în timpul discuției cu Tihon și cînd îi declară acestuia pe neașteptate — e singura declarație de acest fel a eroului — că îl iubește „Știți, vă iubesc mult“) ; speranță care se aprinde cînd inima lui Stavroghin se înfioară pentru prima dată în timpul visului din Germania, cea mai înaltă experiență spirituală a personajului. Atrași de masa gravitațională enormă a protagonistului, toți ceilalți eroi ai romanului (care la rîndul lor pot avea sateliți) se rotesc în jurul lui pe orbite mai mult sau mai puțin apropiate. Nu întîmplător Stavroghin este comparat cu un soare nu doar de Lebeadkin („V-am așteptat (...) ca pe un soare“) ci și de Piotr Stepanovici Verhovenski („Dumneata ești lumina și soarele...“). La rîndul lui, Șatov văzuse în el „un fel de astru“. „Adu-ți aminte de ceea ce ai însemnat dumneata pentru mine, Stavroghin“, îi spune Kirillov, la despărțire, în scena vizitei nocturne pe care i-o face Nikolai Vsevolodovici, prima din memorabilul lanț de întîlniri ce constituie capitolul Noaptea ; „d-voastră ați însemnat atît de mult în viața mea !“, îi răspunde, ca un ecou, Lebeadkin, adresîndu-se aceluiași, pe care îl primise și el, în aceeași noapte, ca pe un oaspete rar. Pînă și Fedka-ocnașul, care preferă să se închine „cizmei“ (și nu „opincii“), știe să facă deosebirea ce se impune : „Una este Piotr Stepanovici, cu totul altceva sînteți d-voastră, domnule“ (îi spune el lui Stavroghin mai mult cu admirație decît cu slugărnicie). Principalele eroine ale romanului : Maria Timofeevna, Dașa și Liza sînt îndrăgostite de Stavroghin. Ca niște îndrăgostiți i se adresează acestuia însă și Kirillov („Vino într-o noapte. Pe cînd ?“), și Șatov („M-ai lăsat să mă chinuiesc atîta...“, „te-am așteptat de mult și îndelung ..“), și (cu un plus de isterie parcă) Piotr Verhovenski : „Stavroghin, ești superb !“, exclamă acesta într-o autonimicitoare pornire idolatră ; „Dumneata ești conducătorul, ești soarele, iar eu sînt viermele dumitale...“. Cu toții sînt convinși că numai Stavroghin ar putea să înalțe „steagul“. Steagurile diferă însă de la un personaj la altul, căci fiecăruia eroul i s-a înfățișat în trecut ca portdrapelul unei alte credințe. Lui Kirillov i-a transmis ateismul său fundamental, lui Șatov, dimpotrivă, un fel de „religie“ (despre Dumnezeu ca personalitate sintetică a întregului popor) ; în calitate de conspirator a întocmit „statutul“ (aluzie la Bakunin) : „Chiar dumneata ai întocmit statutul“, îi reamintește Piotr Verhovenski. În prezentul acțiunii însă Stavroghin nu mai emite idei ; el este și din acest punct de vedere un vulcan stins. Întrupări dîrze, viguroase ale ‚credințelor‘ sale, succesive sau simultane, Kirillov, Șatov și Verhovenski se ciocnesc de aceea nu numai între ei, ci și fiecare în parte cu inspiratorul lor. Căci acesta se dezice de discipolii lui și își reneagă convingerile. E un „dascăl“ (cum îl numește Șatov) care își transmite la propriu învățătura ; însușită de „învățăcel“ (cum își zice sieși același Șatov), aceasta părăsește pur și simplu ființa propovăduitorului, care rămîne pustie. Spre deosebire de Kirillov, Șatov și Verhovenski, oameni devorați de o idee, Stavroghin devoră el ideile fără a se simți cu toate acestea spiritualicește nutrit. În acest sens el este, cum s-a spus, și cum i se spune chiar în roman, unde eroul însuși folosește vorbind despre sine termenul, un impostor. Stavroghin, afirmă Jacques Catteau, „experimentează lărgimea sa în carnea și în sîngele altora. În aceasta rezidă impostura lui esențială, lipsa sa de onestitate spirituală, neputința lui ontologică“. Și mai departe a mers Viaceslav Ivanov văzînd în eroul dostoievskian un „vînzător“ : „Vînzător al lui Hristos, el e necredincios și satanei (...). El trădează revoluția, trădează și Rusia (simboluri : acceptarea cetățeniei străine și îndeosebi renunțarea la soția sa, Șchioapa). Trădează pe toți și toate și se spînzură, ca Iuda (s.n.), nemaiizbutind să ajungă pînă la bîrlogul lui diabolic din defileul sumbru și muntos“. Impostor și vînzător, Stavroghin nu este însă farsor : „Nu glumeam atunci cu dumneata ; încercînd să te conving, poate că mă gîndeam mai mult la mine decît la dumneata“, răspunde el reproșurilor lui Șatov ; și conchide : „Nu vă mințeam atunci nici pe dumneata, nici pe dînsul (Kirillov, n.n.)“. Din acest punct de vedere, un precursor al eroului poate fi considerat acel „domn“ evocat de Dostoievski în 1861 în Introducerea la seria de articole despre literatura rusă : „...sînt și asemenea oameni așa-ziși convinși care nici măcar ei nu cred în convingerile lor și, străduindu-se să-i convingă pe alții, își pun în fiece clipă întrebarea : oare nu cumva minți, frățioare ? iar între timp se aprind, se înfurie pentru aceste convingeri, uneori fără cea mai mică

intenție de a înșela pe cineva. Am cunoscut un domn, dintre cei așa-zișI convinși, care nu ezita să mărturisească de bunăvoie că se afla tocmai în această situație. Și cînd am început să-l chestionăm pe acest domn sincer : pentru ce încearcă să-i convingă pe alții dacă singur nu crede ? și de unde ia acest foc, această vehemență a convingerii, din moment ce însuși se îndoiește de cuvintele sale, el ne-a răspuns că se aprinde în așa hal tocmai pentru că încearcă mereu să se convingă pe sine". Ca și Versilov mai tîrziu, Stavroghin se zbate între necredință și dorința de a crede (în ceva) cu deosebirea că ateismul ultimului e mai accentuat și pare de neclintit, definitiv : „Dumneata ești ateu ? Acum ești ateu ? — îl întreabă Șatov. — Da. — Dar atunci ? — Exact la fel, atunci ca și acum". „Șatovismele' lui Stavroghin (abundente în Carnete) sînt de la început subminate prin „stravroghinism". Printre ideile șatoviene (rușii ca popor teofor — богоносец, purtător de Dumnezeu, predestinat să aducă lumii „reînnoirea", un ateu nu poate fi rus, alterarea chipului lui Hristos în catolicism, adevărul matematic și Hristos, incapacitatea științei de a răspunde la eventualele întrebări morale ale omului etc.) își face loc „Principala idee de care prințul e bolnav". Acest „gînd fundamental" (expus pe larg în Carnete) poate fi rezumat pe scurt sub forma următorului raționament : 1) numai creștinismul poate salva lumea ; 2) creștinismul ca dreaptă credință există doar în Rusia (православие); 3) dar e posibilă credința ? omul rus modern, insul civilizat, european poate să creadă cu adevărat ? 4) dacă nu (și răspunsul implicit acesta este), atunci e preferabil să piară totul (cu cît mai repede, cu atît mai bine). Pe această îndoială (punctul 3) se clădește întregul destin al lui Stavroghin. Din punctul 4 rezultă posibilitatea unui acord cu nihiliștii (Neceaev-Verhovenski). Posibilitate la rîndul ei ratată, căci, după cum recunoaște eroul, „nu sînt în stare să cred vreodată într-o idee". El este victima unor diabolice îndoieli perpetue : „Cînd Stavroghin crede — spune Kirillov în carnetele la roman — nu crede că el crede, iar cînd nu crede, nu crede că el nu crede". Cu toate acestea personajul nu renunță la gîndul „salvării". Caută „poveri", după cum observă Kirillov, practică un fel de atletism al ispășirii. Faptele sale însă, de la mezalianța cu „șchioapa" la Spovedania pe care i-o înfățișează lui Tihon și pe care intenționează s-o tipărească și s-o răspîndească în oraș, sînt infestate de orgoliu, provocatoare. Stavroghin (al cărui nume ar veni după unii de la gr. stavros = cruce) nu se dovedește demn de crucea pe care vrea s-o poarte. „Pedepsele" pe care și le aplică nu reprezintă decît niște colosale demonstrații de voință. Ele nu reușesc să-l apropie nici măcar cu un pas de credință, de nici un fel de credință. Forța nelimitată a personajului, caracatiță de potențialități nerealizate zvîrcolindu-se dezgustător o vreme, apoi încremenind, rămîne nefolosită. Stavroghin e o planetă moartă, neînsufletită, acoperită de o calotă veșnică de gheață. „La vie, en lui, semble congélée", spune Romano Guardini, care îl compară pe eroul dostoievskian cu Luciferul lui Dante : „L'image s'impose de l'enfer de Dante : partout, dans l'entonnoir géant s'agitent, furieux, les diables. Mais ils ne sont que des émissaires, des prolongements de celui qui est au centre : Lucifer. Celui-là ne bouge pas. Il est congelé. Ainsi de Stavroguine". El nu poate avea decît sentimente „mărunte, meschine", iubirea, indignarea, rușinea sau disperarea îi sînt străine și de aceea îi urăște și îi invidiază pînă și pe nihiliști, care, oricum, cred în ceva ; însăși mînia personajului este „rece, calmă și dacă se poate spune astfel rațională, cu alte cuvinte cea mai dezgustătoare și cea mai oribilă mînie din cîte ar putea să existe". Infernul lui Dante mai oferă personajului și alte sinistre similitudini : asemenea fratelui Alberic sau lui sir Branco d'Oria, arhicriminalul Stavroghin, s-ar mai putea spune, continuă să trăiască mecanic pe pămînt („el doarme, bea, se-mbracă și mănîncă") în vreme ce sufletul (căruia îi ține locul un demon, acela din halucinațiile versiunii publicate în revistă, poate), convocat de urgență, înaintea trupului, în infern se scaldă deja în Cocit. Colos mort, Stavroghin nu este totuși un personaj compact de tipul lui Petrov (cu care L. Grossman l-a comparat pe drept cuvînt altfel) sau Orlov din Amintiri din Casa morților. Deși pășește și el dincolo de Bine și Rău („nu înțelegeam și nu simțeam Binele și Răul"), eroul din Demonii nu se poate despărți totuși de o conștiință morală creștină străină existenței sale demonice dar nu mai puțin tiranică și care îl torturează pînă în ultima clipă dictîndu-i o imposibilă salvare. „Conștiința ! Ce este conștiința ? — se va întreba Ivan Karamazov. E o născocire de-a mea. Și atunci de ce îmi fac atîta sînge rău ? Din obișnuință. Acea obișnuință atotstăpînitoare pe care omenirea a dobîndit-o în decurs de șapte mii de ani. Să ne lepădăm de obișnuință și vom ajunge zei". În Viața lui Benvenuto Cellini scrisă de el însuși se relatează o faptă întru totul asemănătoare celei mai mîrșave fapte comise de Stavroghin fără ca oglinda narațiunii renascentiste să se tulbure cîtuși de puțin. Stavroghin (ca și Ivan dealtfel) nu se poate lepăda însă de această obișnuință veche de șapte mii de ani numită conștiință. Deși nu-și simte vina, el

Scanned with OKEN Scanner

știe că e vinovat. Tocmai această dedublare explică enigmatica și atît de surprinzătoarea la prima vedere apreciere pe care Kirillov i-o aruncă lui Stavroghin în față : „Nu ești un om tare", ca și impresia pe care o dă uneori eroul de a fi un fel de infirm, impresie resimțită atît de puternic de pildă de Liza, care îl consideră mai neajutorat decît „oricare olog sau ciung". Dedublarea ne face să înțelegem și aspectul de „personaj comic" al lui Stavroghin, aspect sesizat de Tihon (dar și de Liza : „mi-a intrat în cap gîndul — îi spune ea eroului — că te apasă pe suflet ceva oribil, murdar și sîngeros și... în același timp care te pune într-o postură teribil de ridicolă. Ferește-te să-mi dezvălui ceva, dacă este adevărat : îmi voi bate joc de dumneata. Voi rîde de dumneata în hohote toată viața..."). Căci un demon care caută „poveri" (și care pe deasupra își mai trage și numele de la cruce !) sau un ins cu sufletul dus și muncit deja în infern (ca să revenim la comparația noastră din Dante) care mai încearcă să se „salveze" sînt (și) nespus de ridicoli.

STAVROGHINA, VARVARA PETROVNA, Demonii. Mama lui Nikolai Stavroghin. Unica fiică a „unui mare om de afaceri și concesionar", căsătorită cu un bărbat de care a trăit practic despărțită și care i-a adus „un titlu de noblețe și multiple relații" dar numai 150 de suflete și o leafă de general (v. la Vsevolod Nikolaevici Stavroghin), posesoare a unei imense averi personale (domeniul Skvoreșniki îi aparținea) și dispunînd în oraș (mai ales pe vremea fostului guvernator Ivan Osipovici) de o influență covîrșitoare, personajul se conturează admirabil în tiparul tipic dostoievskian al femeii-despot. Felul ultimativ în care îi comunică Dașei (Daria Pavlovna — sora lui Șatov) intenția ei de a o mărita sau interogatoriul cumplit pe care i-l ia la Ustievo nefericitei Sofia Matveevna Ulitina, aproape pierită de spaimă, îi reliefează deopotrivă situația socială privilegiată și forța caracterului. Tăria și suprafața eroinei se vădesc și în modul în care triumfă asupra Iuliei Mihailovna Lembke, rivala ce abia așteaptă să i se alieze. Cel mai bine (și mai complet) o definesc însă relațiile cu Stepan Trofimovici Verhovenski — creația, invenția, plăsmuirea ei. Protectoarea și admiratoarea acestuia nutrea față de el „o dragoste insuportabilă, amestecată necontenit cu ură, gelozie și dispreț". Rareori doi oameni care se iubesc s-au chinuit atît de mult unul pe altul ca Verhovenski și Stavroghina. Femeie-bărbat, femeie-jandarm, femeie-tiran, femeie-călău și totuși femeie în toată puterea cuvîntului (deși „n-avea nimic comun cu ceea ce s-ar putea numi o frumusețe"), Varvara Petrovna, mulțumindu-se în aparență cu rolul de „mecena", de „dădacă" și de paznic pe lîngă Stepan Trofimovici, reacționează violent la infidelitățile reale sau închipuite, ori provocate chiar de ea, ale acestuia. Se înfurie cînd Dundasova, o fostă frumusețe încă destul de bine conservată, îi trimite, prin Stepan Trofimovici, salutări de la Berlin. Nu-i va ierta niciodată prietenului ei că și-a dat atît de repede consimțămîntul cînd i s-a propus să se însoare cu Daşa, deși tocmai ea l-a somat s-o facă. ● Nici muribund, Stepan Trofimovici nu va fi scutit de imputări : lîngă patul lui de moarte, Varvara Petrovna nu se va putea abține să nu-i reamintească de pregătirile cu totul speciale pe care el le-a făcut — stropindu-se mai ales din belșug cu parfum — pentru întrevederea cu Daşa. Proiectul de mariaj Verhovenski-Daşa conceput și comunicat fără zăbavă de Stavroghina părților interesate fusese, dincolo de motivele invocate (grija de a asigura bătrînețea prietenului ei și dorința de a-și căpătui pupila), și o capcană întinsă lui Stepan Trofimovici, pe care acesta n-a putut s-o evite. Antologică, chiar la nivelul Dostoievski, este scena în care după moartea generalului Stavroghin declarația și cererea în căsătorie plutesc în aer dar nu se materializează ; Stepan Trofimovici, măgulit de noua lui poziție, cochetează și amînă să spună cuvintele decisive pe care Varvara Petrovna le așteaptă știind (căci „avea fler și ochi pătrunzător") că celălalt știe că ea le așteaptă. Idila se încheie pe neașteptate printr-un năpraznic „N-am să ți-o iert niciodată !" rostit de Varvara Petrovna, fără alte explicații. Geloasă și disprețuitoare în același timp, mîndră și nemulțumită de el (impresia pe care Verhovenski i-o va face lui Karmazinov o preocupă foarte mult), Varvara Petrovna este pentru de două ori văduvul Stepan Trofimovici (soț prin definiție efemer) adevărata femeie a vieții lui, după cum, deși inocent și lipsit de apărare ca un copil, tocmai Stepan Trofimovici, de la care ea cere „o aservire totală", reprezintă, pentru Varvara Petrovna, bărbatul predestinat (generalul Stavroghin ocupînd un loc neglijabil atît în existența ei, cît și în roman). Dragostea autoritară, aspră, posesivă pentru Stepan Trofimovici constituie sentimentul prin care se exprimă întreaga forță a eroinei. ● Cealaltă mare pasiune a ei, iubirea maternă, îi trădează slăbiciunea. Spre deosebire de unii epigoni ai săi, Dostoievski nu uită niciodată să introducă nuanța necesară, să arate și partea cealaltă a lucrurilor ; „tonul zeflemitor" o speria — cine ar fi crezut ? — pe strașnica Varvara Petrovna. Făcînd o observație în treacăt, cronicarul surprinde o mică falie în structura de om dintr-o bucată a personajului, umanizat prin indicarea unui punct vulnerabil. De fiul ei Nikolai își legase „o nouă speranță" și chiar „un vis nou",

Scanned with OKEN Scanner

dar se teme de el: în prezența lui, ni se spune, „părea ca o sclavă". Puternica Varvara Petrovna intră într-un alt raport de forțe, din ‚tare' devine ‚slabă'. Raport relativ, mobil, al cărui ‚joc' scriitorul îl urmărește și îl descrie la nesfîrșit. Caracterul ei redutabil reizbucnește în cutezanța cu care își someză fiul în public să confirme sau să infirme pe loc zvonurile privitoare la căsătoria sa cu Maria Timofeevna Lebeadkina. Ca să-l înfrunte astfel pe Nikolai Stavroghin, Varvara Petrovna avea nevoie de un eroism de care chiar dă dovadă. ● Destinul eroinei este un destin al solitudinii. Îndepărtarea de Stepan Trofimovici, provocată și de faptul că acesta n-a putut să accepte faza „nihilistă' a prietenei sale (care cu nouă ani în urmă față de prezentul acțiunii, fixat prin 187..., la Petersburg, unde tratase cu cinci literați insolenți chestiunea înființării unei reviste, intrase în contact cu noile idei), constituie primul pas în această direcție. După declarația publică a fiului ei, care recunoscuse cu mult calm că e căsătorit de cinci ani cu Maria Timofeevna Lebeadkina, Varvara Petrovna se prăbușește pur și simplu, închizîndu-se în casă și retrăgîndu-se din viața publică chiar în ajunul „serbării". Moartea lui Stepan Trofimovici și apoi sinuciderea fiului ei îi pecetluiesc soarta. Împreună cu Dașa, o altă tragică supraviețuitoare a catastrofei, ea rămîne pentru totdeauna legată de Skvoreșniki, unul din cele mai sumbre și mai blestemate locuri evocate vreodată în literatură ● Ce moștenește Stavroghin de la mama lui, prin ce se înrudesc în roman cele două personaje? Tihon, la care Varvara Petrovna venea regulat o dată pe lună, găsește că între mamă și fiu există „o mare asemănare interioară, spirituală". Nikolai Stavroghin neagă energic orice asemănare și Tihon nu mai insistă. La ce anume se referă acesta, cu perspicacitatea sa de „psiholog blestemat", rămîne în sarcina cititorului să descopere. Și mama și fiul reprezintă o mare forță desfășurată în gol. Nici personalitatea ei dominatoare, nici imensa bogăție de care dispune și pe care o sporește încă (angrenîndu-se la un moment dat „într-o viață de economii și aprigă acumulare de bani") nu o ajută să-și procure, sau să dăruiască altuia, un singur strop de fericire. Ca și Nikolai Stavroghin, Varvara Petrovna Stavroghina oferă imaginea deprimantă a unei risipe zadarnice de energii, a unei vieți pustiitoare și pustii. Ca și fiul, mama își are victimele ei (îl distruge pe Stepan Trofimovici, se joacă dintr-un capriciu cu soarta Dașei și incită pasiunea fatală a Lizei) și rămîne, pînă la urmă, ca și el, cu mîinile goale.

STAVROGHIN, VSEVOLOD NIKOLAEVICI, Demonii. Soțul Varvarei Petrovna (față de care fusese cu mult mai în vîrstă), tatăl lui Nikolai Vsevolodovici. General-locotenent, avea „titlu de noblețe și multiple relații" dar numai 150 de suflete și leafa (motiv pentru care, după despărțirea lor de facto, bogata Varvara Petrovna „îi alocase o pensie anuală"). În ultimii patru ani ai vieții, „flușturaticul general Stavroghin" trăise complet despărțit („din cauza unei accentuate nepotriviri de caracter") de severa lui soție. Moartea „bătrînului și (epitet definitoriu!) flușturaticului general-locotenent Stavroghin" survine în 1855, în timpul războiului Crimeii. Nu cade însă eroic pe cîmpul de luptă, ci decedează prozaic în drum spre teatrul de operațiuni „în urma unei crize acute de deranjament stomacal". Personaj cu totul episodic, însumînd un număr foarte mic de date, Vsevolod Nikolaevici este, totuși, tatăl marelui Stavroghin. Ne putem de aceea întreba ce anume moștenește de la el protagonistul romanului. Poate iresponsabilitatea („Flușturatic" în felul său e și Nikolai Vsevolodovici, fiul, nu numai în relațiile sale cu femeile, dar și ca ideolog renegat, în raport cu discipolii lui, Șatov și Kirillov), poate acea ironie caracteristică, exprimată prin fapte, prin actele existenței. În perioada sa petersburgheză obscură Stavroghin-eroul ducea, după cum observă cineva în roman, o viață „în derîdere". Stavroghin-tatăl moare, se poate spune, „în derîdere". Căci un soldat chemat la datorie care sucombă din pricina unui „deranjament stomacal" parcă dă cu tifla, devine suspect de o intenție subversivă.

STEBELKOV, Adolescentul. Tatăl vitreg al lui Vasin, în a cărui locuință dealtfel, unde dă peste Arkadi Dolgoruki așteptîndu-și prietenul, își face prima sa apariție, memorabilă. I se aude mai întîi pe coridor glasul „puternic și impertinent" de „domn vesel și prietenos", apoi întredeschide ușa continuînd să converseze cu gazda lui Vasin, mare admiratoare a musafirului, în timp ce începuse deja să-l examineze pe Arkadi, în cele din urmă împinge la perete ușa și intră în cameră fără să salute, măsurîndu-l cu jignitoare curiozitate pe predecesorul său, se trîntește cu toată greutatea pe un divan și, ridicîndu-și piciorul drept, începe „să-și admire vîrful cizmei de lac". Afișînd o eleganță ostentativ „boierească", de o viclenie încîntată de ea însăși și obraznic „fără pic de afectare" („ceea ce oricum, observă scriitorul, supără mai puțin decît impertinența studiată în fața oglinzii"), Stebelkov are o figură „comună", rîde mult (dar în prezența lui „îți piere orice urmă de veselie") și vorbește în pilde confuze. Forța sa artistică remarcabilă rezultă în primul rînd din neastîmpărul mimicii sale furtunoase. Expresia, „cînd comică, cînd gravă, cînd șăgalnică sau

Scanned with OKEN Scanner

chiar şarlatanească“ a chipului său extrem de mobil se ‚rupe‘ neîncetat. Zîmbetul, de obicei „slugarnic şi obraznic“, e cîteodată „dezgustător de cinic, sinistru“. Specialitatea mimicii personajului o constituie însă ocheadele sale insuportabile cu care aproape se confundă, aluzii la un fel de complicitate universală, nivelatoare şi atotputernică. Stebelkov e o extraordinară mască a echivocului prin care vulgaritatea însăşi pare a ne face cu ochiul. Platitudinea lui este însă agresivă, neliniştitoare. La fiecare pas insinuează, ameninţă, şantajează. Dispune de ceva capital, ţine un „munte de pietate“ şi face camătă. E însă mai mult decît „un om abil în afaceri“ şi un speculant cu „o reputaţie proastă“ : e un escroc, un infractor de drept comun care înjghebase o bandă de falsificatori de acţiuni. La Paris reuşise să-l determine să intre în cîrdăşie cu el şi pe prinţul Serghei Petrovici Sokolski, de la care păstrează nişte scrisori compromiţătoare (Prinţul îl pusese în legătură cu „un fost coleg de şcoală“ emigrat între timp la Hamburg ce părea să fie tocmai ‚expertul‘ de care Stebelkov avea nevoie pentru succesul „afacerilor“ sale). Împreună cu complicele său Jibelski („un tînăr“, „un trepăduş de tribunal“ făcîndu-şi de lucru „pe lîngă un avocat de mîna a zecea“), îi va cere lui Serghei Petrovici (în schimbul înapoierii scrisorilor) să renunţe la partea sa de moştenire şi să le dea în plus o sumă de zece mii de ruble. Interesat de căsătoria — de care se vorbeşte la un moment dat şi care ar fi reprezentat pentru el singura posibilitate de a-şi recupera banii împrumutaţi tînărului prinţ — dintre Anna Andreevna Versilova şi Serghei Petrovici, încearcă să cumpere neutralitatea lui Arkadi (fratele Lizei, iubita lui Sokolski !), pe care de la prima lor conversaţie îl şantajează ‚în alb‘, socotindu-l, eronat — căci e şi naiv ! — un ‚revoluţionar‘ din cercul lui Dergaciov. Despre acesta din urmă vrea să afle cît mai multe pentru a putea trage „anumite foloase“ (va avea şi el un rol în denunţarea lui Dergaciov). Pare la curent cu unele întîmplări din protoistoria acţiunii romanului (Lidia Ahmakova ar fi fost asistată la naştere de un medic pe nume Granz recomandat de el în calitate de fost „mamoş“) şi pretinde că ştie multe despre Versilov. Informaţiile cu privire la acesta din urmă, întărind bănuielile isterice ale Oliei, decid de fapt gestul tragic al fetei. Stebelkov e direct vinovat de moartea Oliei. Dacă e adevărat că pe un sinucigaş îl ademeneşte diavolul, atunci în acest caz diavolul e chiar Stebelkov. Capitalist, cămătar şi escroc, şantajist şi delator, personajul, fără „o personalitate închegată, bine definită şi conturată“, ne alunecă parcă printre degete. El face pe bufonul şi ameninţă (ca Feodor Pavlovici Karamazov), e caraghios şi redutabil în acelaşi timp. În vulgaritatea sa deşănţată, comică există ceva terifiant, diabolic. Aflat deja la închisoare în Epilog-ul romanului, afacerile lui necurate se dovedesc — zice autorul, atribuind personajului o sferă de influenţă neverosimil (suspect) de largă — „din ce în ce mai vaste şi mai încîlcite“. Nu întîmplător, cînd se va hotărî să stea de vorbă cu Ivan Karamazov, într-o memorabilă noapte, diavolul va lua ceva din înfăţişarea lui Stebelkov.

STEFANIDA, Demonii, v. la Matrioşa.

STEPAN, Fraţii Karamazov, v. la Trifon Borisîci.

STEPANIDA, Fraţii Karamazov, v. la Trifon Borisîci.

STEPANOV, Adolescentul, v. la Sokolski, S.P.

STOLBEEV, Adolescentul, v. la Stolbeeva, la Kraft şi la Maria Ivanovna.

STOLBEEVA, ANNA FEODOROVNA, Adolescentul. Rudă depărtată a lui Versilov şi „un fel de bunică“ a prinţului Serghei Petrovici Sokolski ; acesta din urmă locuieşte la Petersburg în casa Stolbeevei, cumpărată de curînd, ceea ce îi dă Lizei posibilitatea de a se întîlni cu prinţul Serghei sub pretextul vizitelor la Anna Feodorovna, pe care a cunoscut-o la Lug. Şederea ei la Petersburg pare temporară : din Partea întîi a cărţii aflăm că sosise de patru zile (deci în septembrie, după calendarul acţiunii romanului) pentru ca în Partea a doua (care începe la 15 noiembrie) să ni se comunice că „plecase din nou“. Personaj secundar minim. „Ştii ceva, Liza, dă-o încolo cu casă cu tot“, încheie Arkadi Dolgoruki scurta discuţie despre Stolbeeva, de care sora lui amintise incidental, în timpul marii plimbări a celor doi fraţi din finalul Părţii întîi. (Un Stolbeev, soţul sau o rudă a Stolbeevei, deja răposat, este evocat de Kraft şi de Maria Ivanovna în legătură cu moştenirea pentru care Versilov se judecase cu prinţul Serghei Petrovici Sokolski şi cu o importantă scrisoare — ajunsă şi aceasta în mîinile Adolescentului).

SURIKOV, IVAN FOMICI, Idiotul. Colocatarul de la „catul de deasupra“ al lui Ippolit Terentiev, care îl evocă în Confesiunea sa : „un biet prăpădit din tagma «domnilor scăpătaţi»“, „îmbrăcat într-o haină ruptă în coate şi fără nasturi“, „îndeplinind fel de fel de comisioane pentru diverşi oameni, la orice oră, de dimineaţă pînă seara“. Nevasta i-„a murit cu zile“, deoarece nu i-a putut cumpăra medicamentele de care avea nevoie iar „fiica cea mai mare a ajuns o ţiitoare“. Tragedia care năruie existenţa măruntului personaj o constituie însă pierderea „copilaşul(ui) cel mic“, care

într-o iarnă a „înghețat", „s-a prăpădit de frig". Funcția lui Surikov în roman e de a sublinia lipsa de înțelegere și de compasiune a lui Ippolit față de „oamenii sărmani" (după cum funcția medicului care și-a pierdut slujba în provincie e de a sublinia, dimpotrivă, înțelegerea și compasiunea adolescentului față de aceiași — v. la Bahmutov) : „nu simt și n-am simțit vreodată nici un fel de milă față de asemenea bicisnici" — declară „cu un dispreț plin de mîndrie" Ippolit, adeptul unui voluntarism absolut. „Pentru ce nu e și el (Surikov, n.n.) un Rotschild ? A cui e vina dacă nu a ajuns milionar la fel ca Rotschild, că n-are grămezi de coroane și napoleoni de aur ? Din moment ce trăiește, totul e în puterea lui !", proclamă muribundul, dar Surikov, care amintește de Gorșkov din prima carte a lui Dostoievski și îl prefigurează întrucîtva pe Sneghirev din ultima, aparține nu numai categoriei „oamenilor sărmani" ci și aceleia a „oamenilor striviți" (Dobroliubov). Cînd Ippolit urcă la nefericitul tată ca să vadă cadavrul copilului care „înghețase" și cînd îi spune din nou lui Surikov că „era vina lui", acesta în sfîrșit se revoltă, îl dă afară pe vizitator și întrerupe relațiile cu el. Revolta lui e însă moale, personajul nefiind în stare nici să se indigneze, nici să disprețuiască. „În tot cazul, chiar dacă mă disprețuia, și asta o făcea în felul lui : «disprețuia cu umilință». Îmi pun întrebarea dacă nu cumva își scotea pălăria numai de frică, fiindcă eram fiul creditorului său, căci se împrumută mereu de la mama mea, e veșnic dator vîndut și nu izbutește nicicum să scape de datorii", observă Ippolit care e convins că dacă ar fi vrut să aibă cu el o explicație, după zece minute Surikov i-ar fi cerut iertare. Însă — oricît de ciudat ar părea la prima vedere — ‚revolta' bietului Surikov anticipează și reflectă revolta eșuată a orgoliosului Ippolit.

SUTUGOVA/SUTUGHINA, MARIA PETROVNA, Idiotul, v. la Ivolghin, A.A.

SVETLIȚÎNA, NADEJDA EGOROVNA, Demonii, v. la Ulitina.

SVETLOVA, AGRAFENA ALEXANDROVNA (GRUȘENKA), Frații Karamazov. În vîrstă de 22 de ani în prezentul acțiunii, provenea dintr-un neam „de preoți", fiind „fata unui diacon sau cam așa ceva". Mama ei este soră cu mama lui Rakitin. Sedusă la 17 ani de un pseudo sau de un fost ofițer (polonezul Mussjalowicz), care apoi o părăsește pentru a se însura cu alta, își atrage „blestemul unei familii onorabile" ce nu ezită s o alunge din casă. Abandonată de seducătorul ei și repudiată de părinți („părinții mei m-au aruncat pe drumuri" — va spune eroina la proces), Grușenka pare condamnată „să se zbată în mizerie, acoperită de rușine". Intervine însă în viața ei negustorul Samsonov, salvatorul interesat dar totuși providențial care o descoperă în capitala guberniei (unde, alungată de acasă, ajunsese, sau de unde poate era de fel) tocmai cînd nenorocita își pusese în gînd să-și facă seama, să se înece. Scăpînd-o de la moarte și scoțînd-o „desculță din noroi", Samsonov o aduce în orașul în care se petrece acțiunea romanului, în Scotoprigonievsk : era „o copilă de optsprezece ani, timidă, rușinoasă, subțirică, plăpîndă, tristă și gînditoare". Ca s-o poată supraveghea mai bine, protectorul ei o instalează la o rudă de a sa, Morozova, „văduva unui negustor", „femeie în vîrstă" care trăia „împreună cu două nepoate, amîndouă fete bătrîne". Grușenka nu locuia propriu-zis în casa Morozovei — o casă „mare, de piatră, cu etaj, o construcție veche și părăginită" (dar cu portar la intrare) situată în centrul orașului, aproape de Piața Soborului — ci doar în aceeași curte cu ea, „într-o căsuță mai mică, de bîrne", împreună cu servitoarele ei, Fenia și bătrîna bucătăreasă Matriona. La început, Morozova îi „făcea zile fripte, spionînd-o pas cu pas". Cu trecerea timpului însă, cum vigilența ei se dovedise fără rost, nici un bărbat, cu excepția lui Samsonov, neputînd să se apropie de sălbatica Grușenka, proprietăreasa își lasă în pace chiriașa, cu care dealtfel se „vedea destul de rar". Morozova, care o adăpostește și o păzește pe sărmana venetică, subliniază condiția ingrată a acesteia din urmă, silită să îndure ca o prizonieră, într-un refugiu-colivie lipsit de căldura liniștitoare a intimității, gerul singurătății (moroz = ger), al suferinței și al geloziei : „Ședeam singură cuc și mă istoveam plîngînd ; nopți întregi nu dormeam, gîndindu-mă mereu la același lucru : «Unde ești, cîine ? Cine știe în brațele cui îi fi acum și-ți rîzi de mine ! Ah ! să mai dau ochi cu tine o dată, o singură dată numai să-mi ieși în cale, și-ai să vezi ce te așteaptă, știu eu cum să mă răzbun !» Noaptea udam perna cu lacrimi și mă zbuciumam toată, răsuceam cuțitul în rană și-mi ațîțam mai vîrtos ura : «Lasă, c-am să-ți plătesc eu cu vîrf și îndesat !» mă pomeneam țipînd uneori pe întuneric. Iar cînd îmi dădeam seama că n-am nici o putere asupra lui, cînd mă gîndeam că poate în momentul acela își bate joc de mine, dacă nu cumva m-a și uitat, mă trînteam pe podele, plîngeam cu lacrimi amare, văzînd cît de nevolnică sînt, și tremuram ca scuturată de friguri pînă se lumina de ziuă. Dimineața mă sculam ca un cîine întărîtat, cu dragă inimă aș fi sfîșiat pe oricine". Cu trecerea anilor însă inima i s-a „împietrit" și a început să adune bani. ‚Lecțiile' unui ‚profesor' ca bogatul negustor Samsonov i-au fost în această privință de mare folos, de-

Scanned with OKEN Scanner

sigur, Gruşenkăi, care, pe de altă parte, s-a dovedit o elevă talentată şi silitoare :„strînsă la mînă şi calculată", „se pricepea de minune să facă bani şi să-i chiverniséască" ; „o bucată de vreme" fusese asociata lui Feodor Pavlovici Karamazov, care pînă la urmă se va îndrăgosti nebuneşte de ea ; împreună cu acesta cumpăra pe nimica toată polițe neonorate din care scotea apoi un profit înzecit ; „Nu ştie de milă", „jupoaie oamenii", spune despre ea Mitea Karamazov, care încă nu o cunoştea bine, probabil exagerînd. Abilitatea şi dîrzenia în afaceri îi sînt în orice caz caracteristice Gruşenkăi (rudenia de sînge cu materialistul în toate sensurile Rakitin, vărul ei din partea mamei, subliniază această latură a eroinei). Odată cu constituirea unui capital, care-i fortifică o poziție socială la început foarte precară (Samsonov îi dăruise 8 000 de ruble şi îi asigura întreținerea, prevenind-o însă că nu va mai vedea de la el „nici o leţcaie" şi că nu va figura în testament — ceea ce la moartea lui se adevereşte întocmai), în cei patru ani de şedere în Scotoprigonievsk Gruşenka se consolidează fizic şi psihic, trupeşte şi sufleteşte : „am prins ceva carne pe mine", spune eroina care dintr-o copilă „timidă, ruşinoasă, subţirică, plăpîndă" se transformă într-o „femeie nostimă" înzestrată cu o fire „aprigă", „independentă". Inspirîndu-i protectorului său „o încredere oarbă în fidelitatea ei" şi rămînînd „cu desăvîrşire cinstită" faţă de el, protejata izbuteşte treptat „să se emancipeze". După atacul de apoplexie al lui Samsonov, cu care nu mai întreține decît legături contabiliceşti (ajutîndu-l în unele seri pe bătrînul negustor să-şi facă socotelile), Gruşenka trăieşte ca o călugăriţă deşi „destui amatori" îşi încercaseră norocul pe lîngă ea. Cu toţii fără nici un succes însă, „ba încă unii dintre cei ce suspinau după farmecele sale fuseseră nevoiţi să bată în retragere în chip ruşinos, făcîndu-se de rîs în urma răspunsului sarcastic şi tăios pe care îl primiseră din partea tinerei femei ce arăta atîta fermitate". Transformarea aparent radicală a Gruşenkăi, dintr-o „fetişcană proastă" într-o femeie de sine stătătoare, descurcăreaţă şi inabordabilă, nu reprezintă însă o maturizare completă, depăşirea punctului critic al biografiei sale, nu vindecă rana primei iubiri pe care reuşise doar s-o ascundă : „Crezi poate că m-am deşteptat la minte ? — îi spune ea lui Aleoşa. Aş, de unde ! Nimeni nu vede şi nimeni pe lume nu ştie, dar, cum se înnoptează, încep iarăşi să mă perpelesc ca acum cinci ani, cînd eram o fetişcană proastă şi plîng toată noaptea scrîşnind din dinţi. «Vai de pielea lui ce o să păţească, am să-i plătesc cu vîrf şi îndesat !» mă gîndesc". Suferința fetei înşelate, părăsite, alungate s-a prefăcut într-o „ură precoce", într-o vagă dar acerbă dorință de răzbunare împotriva bărbatului care — după cum spune ea — „m a scos din minți cîndva". În aşteptarea prilejului marii vindicte, victima de odinioară se consolează jucîndu-se cu inimile altor bărbaţi şi rotunjindu-şi capitalul. Cînd însă, cu numai o lună înainte de începerea acțiunii romanului, primeşte din Siberia, de la seducătorul ei acum văduv, rămas fără slujbă şi ajuns într-o situație grea, o scrisoare prin care acesta îşi anunța intenția de a veni s-o vadă, sentimentele i se tulbură. Constată că în ciuda celor cinci ani de despărțire şi a lamentațiilor pline de resentimente cu care a umplut acest interval se mai află încă în puterea omului ce a dezonorat-o. Asemenea unei sălbăticiuni care simte apropierea dresorului, ‚răzbunătoarea' Gruşenka din lungile nopți de insomnie şi zbucium se teme că va fi „destul numai să fluiere o dată, ca să mă tîrăsc la picioarele lui ca o căţeluşă bătută". Iluzia că îl iubeşte încă pe seducătorul ei şi că în tot acest răstimp nu a încetat să-l iubească alternează cu momente de luciditate : „mi-s dragi lacrimile pe care le-am vărsat în aceşti cinci ani, mi-e dragă umilirea ce m-a făcut să sufăr atîta, ele mi-s dragi, nu el". După patru ani obscuri, uniformi dar siguri petrecuți în umbra lui Samsonov, de prozaică, tenace agoniseală ziua, de fictiv exercițiu al răzbunării noaptea, existența Gruşenkăi, alertată de vestea primită de la pseudo-ofițerul ei şi zbuciumîndu-se între dorința de a ierta şi aceea de a pedepsi, părăseşte monotonul traseu subteran pentru a se revărsa spectaculos la suprafață. Adăstînd sosirea „fostului" ei, eroina se amuză cu cei doi Karamazovi, tatăl şi fiul. Afacerile cu care se ocupă de „o bucată de vreme" în tovărăşia lui Feodor Pavlovici îi oferă acestuia ocazia s-o frecventeze şi pînă la urmă să se îndrăgostească de ea. Tot de afacerile celor doi se leagă şi coup de foudre-ul recent al lui Mitea, eveniment ce survine cu numai trei săptămîni (o lună) înainte de declanşarea acțiunii, aşadar aproape concomitent cu primirea mesajului siberian. Aflînd că tatăl său intrigă ca să-l dea în judecată printr-o terță persoană, Dmitri, în aceeaşi zi în care îl molestează în public pe căpitanul Sneghirev, mijlocitorul lui Feodor Pavlovici, se duce, încă clocotind de mînie, acasă la asociata bătrînului Karamazov, ca s-o bată şi pe ea : „mă dusesem s-o bat, şi cînd colo am rămas la ea", îşi va aminti eroul. Gruşenka, pe care Mitea o mai văzuse şi pînă atunci de cîteva ori însă fără urmări, îl subjugă de data aceasta într-o clipă pe musafirul nepoftit, venit cu gînduri rele. Propriu-zis,

Scanned with OKEN Scanner

Dmitri nu rămîne în acea zi la ea, cum spune (el nu obţine nimic de la Gruşenka, nici atunci, nici mai tîrziu), ci o duce la Mokroe, localitate situată la 20—25 verste de oraş, unde dezlănţuie în cinstea ei prima „orgie" de la hanul lui Plastunov (Trifon Borisîci). Aici îi dăruieşte proaspătului ei adorator „o oră de dragoste cinstită şi adevărată" (dar castă !) şi îi promite rîzînd că poate se va mărita cu el. În oraş, îl primeşte doar „ca pe un cunoscut" căci deşi îl plăcea „cîteodată" pe Mitea, nu era îndrăgostită de el. Împreună cu acesta face haz de pretenţiile bătrînului Karamazov, pe care „îl aţîţase doar aşa, în bătaie de joc" şi căruia, ca răspuns la încercarea lui de a o momi oferindu-i trei mii de ruble, îi trimite vorbă că „poate o să vină". Îşi rîde însă şi de tînărul Karamazov, pe care „căutase numai să-l prindă în mreajă". „Numai de ei (de tată şi fiu, n.n.) nu-mi ardea mie luna asta (de după primirea scrisorii de la „fostul" ei, n.n.) ; la altcineva mă gîndeam eu şi-l aşteptam să vină...", va declara Gruşenka cu prilejul interogatoriului de la Mokroe. Pasiunea presantă a lui Mitea o exasperează uneori pe această Gruşenka întoarsă cu faţa spre Siberia, în aşteptarea cu amestecate sentimente a omului atît de vinovat faţă de ea şi totuşi încă atît de iubit (cel puţin aşa i se pare). Pe naivul dar insistentul ei soupirant viitoarea lui pereche îl urăşte, de aceea, în unele clipe, „de moarte", chinuindu-l „cu o cruzime sălbatică". Ajunul declanşării acţiunii o surprinde pe eroină, aflată multă vreme într-o situaţie stabilă şi clară datorită protecţiei din ce în ce mai părinteşti a lui Samsonov, ‚încurcată' în acelaşi timp cu mai mulţi bărbaţi. ● În aşteptarea omului pe care crede că îl iubeşte Gruşenka se joacă nu numai cu cei doi Karamazovi, ci şi, la fel de crud, cu Katerina Ivanovna Verhovţeva, logodnica lui Mitea. În locuinţa căreia îşi face dealtfel apariţia în prima zi a acţiunii, tîrziu, după ora şapte seara (în prealabil însă se vorbise mult despre ea în chilia starețului Zosima, la amiază, cu prilejul reuniunii de familie „fără rost"). Aici, unde fusese chemată pentru o explicaţie, se lasă mai întîi îndelung răsfăţată de gazdă, care îi sărută chiar mîna si împreună cu care interpretează scena concilierii (n-o interesează Mitea căci îl aşteaptă pe „fostul" ei). Pînă la urmă însă, de faţă cu Aleoşa, venit să transmită Katerinei Ivanovna cuvintele de „rămas bun" ale fratelui său, Gruşenka îşi scoate ghearele refuzînd în ultima clipă să-i sărute „domnişoarei" mîna pe care, în replică la gestul de exaltată umilinţă al celeilalte, se prefăcuse că vrea s-o ducă la buze. O violentă ceartă izbucneşte între cele două femei : „on croirait voir deux chats sauvages, se caressant d'abord pour finir par s'entre-déchirer", spune Romano Guardini referindu-se la întîlnirea dintre Katerina Ivanovna şi Gruşenka. În seara celei de a treia zile, eroina, care tocmai primise o nouă scrisoare de la „ofiţerul" ei, polonezul, aflat acum în apropiere, la Mokroe, de unde o anunţă că va trimite „o ştafetă", se pregăteşte pentru marea reîntîlnire (visată în atîtea nopţi de suferinţă şi de ameninţări neputincioase). Năvala lui Mitea, mai inoportun ca oricînd (reîntors în oraş din absurda lui călătorie de afaceri după o absenţă de mai bine de 24 de ore, acesta se grăbise să se asigure în primul rînd că Gruşenka nu l-a ‚trădat' ducîndu-se între timp la detestatul său tată şi rival), o sileşte, ca să scape de el, să facă un drum pînă la Samsonov, unde pretextează că are de lucru pînă la miezul nopţii şi de unde adoratorul ei e invitat să vină s-o ia, ca s-o conducă acasă. La protectorul său însă Gruşenka, după ce îl păcăleşte astfel pe Mitea, nu rămîne decît „olecuţă", grăbindu-se să se întoarcă la locuinţa ei, unde urma să sosească „ştafeta". Pînă la venirea acesteia primeşte încă o vizită, nu numai inopinată ci şi aproape neverosimilă. Profitînd de criza religioasă a lui Aleoşa provocată de scandalul stîrnit la mănăstire după şi de moartea lui Zosima (ale cărui rămăşiţe pămînteşti se grăbesc să intre în putrefacţie), vărul ei, Rakitin, îndeplinindu-i o mai veche dorinţă, i-l aduce, tocmai în acea seară, pe mezinul fraţilor Karamazov. Critica a insistat asupra importanţei acestei întîlniri pentru un Aleoşa aflat în cel mai greu moment de cumpănă al vieţii sale (atît cît ne este descrisă în roman) şi care, descoperind în Gruşenka, spre surprinderea lui (şi nu mai puţin a martorului sarcastic şi ranchiunos al acestei mari scene, Rakitin), „o adevărată soră, o inimă de aur, un suflet duios", îşi regăseşte echilibrul sufletesc, a vorbit de „«nunta» spirituală" dintre cele două personaje (G. M. Fridlender), precedînd visul despre nunta de la Cana Galileii : „la credinţă îl întoarce pe el (pe Aleoşa, n.n.) nu răposatul Zosima, ci Gruşa cea vie" (Boris Bursov). Întîlnirea cu Aleoşa în clipele premergătoare plecării ei la Mokroe este însă la fel de importantă şi pentru eroină. Discuţia cu Karamazovul în anteriu (anteriu pe care ea ameninţase mai de mult că o să i-l dea jos !) precipită şi radicalizează procesul transformării în bine a Gruşenkăi, proces în curs, declanşat de fantoma primei ei iubiri şi observat cu uimire de Aleoşa. De-abia prezenţa acestuia, a heruvimului care-i aduce iertarea, o face însă cu adevărat sinceră, bună, decentă, o transfigurează, o înalţă, o spiritualizează (Semnificativ din acest punct de vedere e faptul că eroina este demnă să apară în

Scanned with OKEN Scanner

frînturile de gînduri ale lui Aleoşa pe cale să adoarmă şi să viseze visul despre Cana Galileii: nunta biblică se leagă de nunta ipotetică de la Mokroe şi mai ales de cea sufletească, deja consumată, din odăiţa Gruşenkăi). Întîlnirea cu Aleoşa determină rezultatul întîlnirilor de la Mokroe, cu Mussjalowicz şi cu Mitea, inspiră femeii încă orbite de trecutul ei o fericită opţiune. Gruşenka revelată lui Aleoşa nu-l putea alege decît pe Mitea. Dragostea ei pentru acesta din urmă, ca să înflorească, avea nevoie de căldura dragostei de soră, dedicată celui mai mic dintre Karamazovi. Sosirea „ştafetei", a surugiului Timofei, trimis s-o aducă la Mokroe, pune capăt întrevederii cu Aleoşa şi Rakitin. După o scurtă ezitare, Gruşenka se hotărăşte să plece, să-şi „ia zborul spre o viaţă nouă". „În curte aştepta o troică în jurul căreia forfoteau oameni cu felinare în mînă, ocupaţi să deshame caii. Prin poarta deschisă se zăreau cei trei cai de schimb...". ● La Mokroe însă omul din pricina căruia se frămîntase atîta în anii din urmă îi oferă surpriza de a o dezamăgi profund. Nu mai trebuie să aleagă între iertare şi răzbunare, între dragoste şi ură. Nu mai poate fi vorba nici de „o viaţă nouă" şi nici de moarte (cum se temuse o clipă înaintea plecării de acasă). Cîndva iubise „un şoim" ; acum are în faţa ochilor „un răţoi". Într-o jumătate de oră Gruşenka se eliberează de un trecut care o obsedase vreme de cinci ani. Lui Mitea, care soseşte la Mokroe pe urmele femeii iubite pentru ca s-o mai vadă o dată înainte de a se sinucide (cum intenţiona) şi care se resemnase (după cum îi dictase sentimentul onoarei) s-o cedeze pe „regina" lui bărbatului ce avea mai multe drepturi asupra ei decît el, îi trebuie ceva timp pentru a pricepe că situaţia s-a schimbat radical, în favoarea sa. Cearta cu polonezii (închişi în cele din urmă, de fapt închizîndu-se singuri într-o altă odaie) pecetluieşte ruptura definitivă a Gruşenkăi de „fostul" ei, „un ticălos" venit să se însoare cu ea pentru bani. La hanul lui Plastunov se dezlănţuie a doua „orgie" de la Mokroe, în cursul căreia eroina îi declară lui Mitea că îl iubeşte, că de fapt îl iubea mai de mult fără să-şi dea seama. Fericitul cuplu se retrage apoi „după draperie" unde scena în doi rămîne castă pentru că Gruşenka vrea să-i fie lui Mitea soţie şi nu ibovnică. Apoteoza iubirii lor culminează cu visurile Gruşenkăi, care visează mai întîi cu ochii deschişi o nouă viaţă dedicată muncii într-o Siberie totuşi feerică, sărbătoreşte acoperită cu zăpadă şi apoi cu ochii închişi (aţipise o clipă) o plimbare cu sania în tovărăşia cuiva drag, într-o noapte cu lună, vis sugerat într-un mod parcă ironic tocmai de clopoţelul trezirii la realitate. Clinchetul liniştitor de clopoţei pe care eroina îl aude înainte de a adormi, ca şi în somn, brodînd cu ajutorul acestui sonor fir de argint o idilă hibernală, anunţă de fapt intervenţia brutală a evenimentelor lumii din afară, sosirea echipajelor care aduc la Mokroe în dimineaţa zilei a patra a acţiunii autorităţile din oraşul unde în seara precedentă fusese asasinat Feodor Pavlovici Karamazov. La începutul interogatoriului ce i se ia pe loc, în aceeaşi odaie unde chefuise, lui Dmitri, acuzat de a-şi fi ucis tatăl, Gruşenka, înţelegînd că dacă Mitea l-a omorît într-adevăr pe Feodor Pavlovici n-a putut-o face decît din cauza ei, se azvîrle la picioarele ispravnicului strigînd că numai ea este vinovată pentru ceea ce (crede că) s-a întîmplat : „Pe mine să cadă păcatul", mai spune eroina, cerînd să fie judecată împreună cu făptaşul şi chiar să fie dusă la moarte împreună cu el (Sentimentele Gruşenkăi, hotărîtă să împărtăşească soarta bărbatului iubit, se verifică, pe deplin, imediat după declaraţia ei de dragoste) ; „vreo doi-trei indivizi" o despart însă prompt de acuzat şi o duc în altă încăpere. În care rămîne un timp împreună cu Maximov şi cu un „gealat cu insignă" şi din care la un moment dat încearcă să evadeze repezindu-se din nou la scumpul şi nenorocitul ei Mitea. Drept urmare este mutată în altă aripă a clădirii şi dată în grija fetelor hangiului Trifon Borisîci. Audiată ca martor în cadrul anchetei de la Mokroe, face o bună impresie. Susţine însă şi ea — în mod eronat — că în urmă cu o lună Mitea cheltuise la Mokroe 3 000 de ruble şi că în ajun avusese la el tot atîţia bani. Recunoaşte că inculpatul a ameninţat că o să-şi omoare tatăl, dar adaugă că n-a fost niciodată convinsă că ameninţarea se va transforma în faptă. Dealtfel, din clipa în care, în timpul depoziţiei ei, Mitea îi jura că nu este vinovat de moartea tatălui său, ea îl ‚achită' o dată pentru totdeauna, definitiv. Ca şi pentru Aleoşa, şi pentru Gruşenka nevinovăţia acuzatului devine o axiomă. La „vreo trei zile" după acuzarea şi arestarea lui Mitea, Gruşenka se îmbolnăveşte grav şi zace „aproape cinci săptămîni" (dintre care una fără cunoştinţă). Duminica de la începutul lui noiembrie, din ajunul procesului, o găseşte totuşi în picioare, restabilită (de două săptămîni începuse să iasă din casă). Acum suferă însă de o altă boală, fiind „cumplit de geloasă" pe Katerina Ivanovna din cauza lui Mitea care, după cum i se pare, doar se preface (se preface însă bine !) că e gelos pe ea, pe Gruşenka, gîndindu-se de fapt mereu la Katka lui. Crede că secretul Ivan-Mitea o priveşte pe ea, de care vor să se descotorosească din pricina Katiei (în realitate secretul celor doi fraţi se referă la un plan de evadare). La proces,

Scanned with OKEN Scanner

ca şi Aleoşa, Gruşenka susţine în chip ferm nevinovăţia inculpatului, dar nu poate să aducă nici un fel de dovezi. O acuză, „tremurînd toată, cu o voce înveninată de ură", pe „femeia aceea" (Katerina Ivanovna), de la care i se trage lui Mitea „toată nenorocirea" şi în general face o impresie rea asupra publicului. După a doua depoziţie a Katerinei Ivanovna (fatală acuzatului), o nouă izbucnire de ură împotriva rivalei sale, „vipera asta", provoacă scandalul. Drept urmare, gardienii primesc ordinul „s-o scoată cu forţa din sală". Pînă la urmă însă reuşeşte să-l înduplece pe aprod să o lase să se furişeze la balcon, astfel că atunci cînd, noaptea tîrziu (noaptea de luni spre marţi de la începutul lui noiembrie), juriul îl declară vinovat pe inculpat, plînsului de om doborît al acestuia ea îi răspunde „de sus", „dintr-un colţ îndepărtat", cu „un ţipăt strident". După proces, se duce mereu la spital să-l vadă pe Mitea, care se îmbolnăvise. Cu toate că gelozia pare a i se fi potolit, strică (a patra zi după proces — ultima a prezentului acţiunii) scena împăcării dintre Mitea şi Katia, făcîndu-şi o inopinată apariţie în timpul desfăşurării ei. Nici acest ultim faţă în faţă al eroinelor rivale nu reuşeşte să le concilieze. Eroicului „iartă-mă" adresat de orgolioasa Katerina Ivanovna Gruşenkăi, aceasta refuză (şi acum !) să-i răspundă cu un gest sau cuvînt similar, mulţumindu-se doar să-i ceară celeilalte să-l scape pe Mitea, condamnat la 20 de ani de ocnă : „Scapă-l, şi am să mă închin la tine toată viaţa". Plecînd, Katia promite să-i salveze iubitul (luînd pe umerii ei probabil sarcina de a organiza evadarea concepută de Ivan, acum grav bolnav, zbătîndu-se între viaţă şi moarte). Nu se ştie cum urmau să evolueze lucrurile în tomul al doilea, rămas nescris, al romanului. Sigur e însă faptul că eroina e în stare de orice : „Am să vin după tine oriunde ţi-o fi dat să-ţi faci osînda", declarase ea solemn omului pe care îl iubeşte, la Mokroe. Nu avem nici un motiv să ne îndoim că asemenea Soniei Marmeladova pe Raskolnikov, Gruşenka l-ar însoţi fără nici o ezitare pe Mitea în cazul (cel mai probabil dintre toate) în care acesta ar alege drumul calvarului siberian. ● Gruşenka aparţine în roman şirului de personaje care evoluează, care se schimbă. În comparaţie însă cu Aleoşa, Mitea, Liza Hohlakova, Kolea Krasotkin şi alţii ea se transformă de mai multe ori, am putea spune neconten't, deopotrivă în retrospectivele şi în prezentul naraţiunii, în sine şi pentru alţii. Gruşenka este personajul din roman cu cele mai multe chipuri şi roluri, un personaj alcătuit dintr-o suprapunere de învelişuri înşelătoare, prin a căror desfoliere o Gruşenka apare mereu din alta, pînă ce rezultă imaginea definitivă, de neclintit, a adevăratei eroine. Personaj fluid, succesiune de ipostaze, Agrafena Alexandrovna Svetlova, atît de ‚reală' şi de ‚concretă' dealtfel, este mai întîi doar umbra celei care urmează să devină : nu întîmplător ea se semnalează în naraţiune sub formă de siluetă fugară (surprinsă din postul lui de observaţie în seara primei zile a acţiunii de Mitea care, crezînd că Gruşenka se duce la Feodor Pavlovici, întreprinde o violentă incursiune în casa tatălui său ; în care nu o găseşte însă, căci Gruşenka — dacă gelosul într-adevăr o văzuse — se îndrepta de fapt spre locuinţa Katerinei Ivanovna, unde în aceeaşi seară o va întîlni Aleoşa). O primă mare transformare a eroinei se operează în intervalul celor patru ani de şedere în Scotoprigonievsk, oraşul Karamazovilor, interval în care din copila „timidă, ruşinoasă, subţirică, plăpîndă, tristă şi gînditoare" adusă de Samsonov din capitala guberniei răsare o femeie în toată puterea cuvîntului, chipeşă, întreprinzătoare, liberă. Aceasta este o transformare în esenţă reală şi în acelaşi timp doar o imagine de acoperire, un paravan în spatele căruia copila „plăpîndă", vulnerabilă faţă de trecut continuă să-şi plîngă iubirea înşelată, pierdută. O altă transformare are loc pe măsură ce personalitatea eroinei se desface din ghemul de răutăţi şi calomnii ce o învăluie. Aceasta este o transformare pentru alţii (prin alţii înţelegînd deopotrivă personajele şi cititorii romanului). Ca atîţia mari eroi şi atîtea mari eroine din opera lui Dostoievski, şi chiar într-un mod mai evident, Gruşenka este mai întîi un nor întunecat de zvonuri enorme (Despre poziţia ei socială şi morală în Scotoprigonievsk spune multe şi faptul că doritorul de parvenire Rakitin se ruşinează de rudenia cu verişoara lui de gradul întîi, rudenie pe care el o tăinuieşte cu grijă). Considerată cînd o „hetairă de provincie", cînd „o femeie cam deocheată" şi chiar „o femeie de stradă" şi o „tîrîtură", declarată „regina neruşinării", redutabilă prin farmecele ei (mai multe personaje o numesc „vrăjitoarea"), acuzată că e „ahtiată după bani" şi că „se pricepe să-i scoată şi din piatră seacă" şi totodată că suferinţa a făcut-o răzbunătoare şi cinică, Gruşenka se degajă treptat de sub vălul acestor învinuiri sau deformări. Se dovedeşte astfel că „lepădătura asta" nu a avut relaţii decît cu bărbatul care a sedus-o şi cu bătrînul ei protector Samsonov, că „este o cetate pe care nimeni nu poate s-o ia cu asalt" şi de fapt „o femeie virtuoasă", că deşi e „calculată" şi „moare după bani" este totuşi gata să-i înapoieze lui Samsonov tot ce i-a dat şi să pună la dispoziţia omului pe care îl iubeşte întreaga ei avere ; că planurile ei de răzbunare nu se realizează şi cuţitul pe care se

Scanned with OKEN Scanner

gîndise să-l ia cu ea la Mokroe rămîne o simplă amenințare. Trăsăturile negative ce i se atribuiseră eroinei se spulberă în vîrtejul întîmplărilor romanești, ca simple invenții, sau își schimbă semnul (minusul devine plus). Iubitoarea de arginți Gruşenka nu este oare mai curînd o femeie pe care viața a învățat-o să fie practică și abilă, ca să se apere? Însă chiar după ce chipul luminos al eroinei (Svetlova vine de la свет = lumină) iese din norul de calomnii, cîteva mici pete sau mai degrabă minuscule puncte negre tot mai rămîn pe suprafața lui. Gruşenka însăși recunoaște că „mai de mult" îi pusese gînd rău lui Aleoșa, pe care hotărîse să-l atragă la ea cu ajutorul (interesat, din mai multe puncte de vedere) lui Rakitin: „Lasă, că-i fac eu bucata, uite-așa am să-l rontăi și pe urmă am să-i rîd în nas!", spune în sinea ei eroina referindu-se la cel mai mic dintre frații Karamazov. În carnetele la roman, Gruşenka mărturisește cu toată claritatea că a intenționat să-l momească pe Aleoșa și să-i ofere trupul ei, pe care nu l-a mai dat nimănui, cu excepția „moșului", a lui Samsonov. „Poate că și de tine sînt îndrăgostită, Aleoșa", zice (tot în Carnete) Gruşenka. O aluzie la scopul ei inițial reprezintă în textul definitiv al romanului, în scena vizitei lui Aleoșa (adus de Rakitin), mișcarea cu care Gruşenka se urcă, ca o „pisicuță zburdalnică", pe genunchii musafirului „cel cucernic". Tot ca o „pisicuță", zburlită și rea însă de data aceasta, își scoate ghearele eroina în episodul scandalului de la Katerina Ivanovna: „Numai pentru tine, Aleoșenka, am făcut tot circul ăsta!", îi spune „hetaira" la plecare, chemîndu-l să vină cu ea și promițîndu-i că n-o să-i pară rău. Obsesia Aleoșa, primul dintre Karamazovi de care se îndrăgostește, constituie pentru Gruşenka nu doar expresia unei dorințe de răzbunare generală („Chipul dumitale îmi stătea ca un ghimpe în inimă"), dorință reală pentru care mai tîrziu eroina se va învinui numindu-se „vicleană și păcătoasă", dar poate și a unui senzualism latent. A cărui erupție, după informațiile cercetătoarei germane N. Hoffmann (autoarea unei biografii a scriitorului, apărută în 1899), ar fi avut loc în al doilea tom, rămas nerealizat, al romanului (unde Gruşenka, răscolind firea karamazoviană a lui Aleoșa, l-ar fi despărțit pe acesta de Liza Hohlakova, deja soția lui). Ca pentru a face din toți Karamazovii ‚victimele' Gruşenkăi, Romano Guardini presupune (fără temei însă) că eroina nu i-ar fi indiferentă nici lui Ivan! Cert e că o tandrețe suspectă față de bărbații tineri se poate observa la Gruşenka, pe care în scena cu polonezii de la Mokroe Mitea o găsește ținîndu-l de mînă pe „chipeșul și mult prea tînărul Kalganov". ● Cînd își face intrarea în scenă (prima zi a acțiunii, seara, în salonul Katerinei Ivanovna) eroina interpretează, pentru martorul Aleoșa, rolul pe care i-l atribuia opinia publică a orașului. Chemată de rivala acum pur și simplu îndrăgostită de ea, Gruşenka apare în salon de după o perdea am putea spune simbolică. O ‚perdea' o ascunde mereu în roman pe eroină, care iese din faldurile ei de fiecare dată alta. În episodul jignirii Katerinei Ivanovna vorbirea „afectată" a Gruşenkăi, glasul ei „duios, aproape dulceag" reprezintă învelișul de catifea ce camuflează ghearele agresivității personajului. Dar și această agresivitate (de conjunctură) constituie un ‚înveliș'. La prima ei apariție în prezentul narațiunii Gruşenka joacă de două ori teatru: după cum constată Katerina Ivanovna, „îngeraşul" se transformă în „viperă". Cînd după numai 48 de ore Aleoșa o vizitează împreună cu Rakitin (a treia zi a acțiunii, seara), o găsește mult schimbată în bine: „azi am o inimă de aur", declară eroina, care tocmai aștepta „ștafeta" de la Mokroe. Iminența reîntîlnirii cu trecutul de fericire și lacrimi al primei iubiri o metamorfozează pe Gruşenka. O altă transformare a eroinei (ultima) se produce (ca și prima) în subterana retrospectivelor narațiunii, în intervalul celor două luni care separă primele 3—4 zile ale prezentului acțiunii (de la sfîrșitul lui august) de ultimele trei (de la începutul lui noiembrie), după ce Gruşenka își clarifică sentimentele față de Mitea și își asumă fără cea mai mică șovăire destinul tragic al acestuia, în cele cinci săptămîni cît zăcuse bolnavă. În orice caz în duminica de la începutul lui noiembrie din ajunul procesului, cînd primește vizita lui Aleoșa, are deja o altă privire, „mai adîncă și mai energică", oglindind „o voință fermă, echilibrată, statornică și salutară". Marea, adevărata iubire, ca și primejdia în care se află omul iubit, o face pe Gruşenka mai hotărîtă și mai puternică decît oricînd. Gruşenka de acum, înarmată parcă pentru o lungă luptă, nu o suprimă însă pe vechea Gruşenkă; „nu-și pierduse voioșia tinerească de altădată", observă Aleoșa, deși pe chipul ei se întipărise „o expresie meditativă, concentrată, aproape austeră la prima vedere". Ipostazele și măștile eroinei multiplicate parcă într-o serie de exemplare scoase succesiv unele din altele după tehnica păpușilor folclorice rusești fac din Gruşenka un inepuizabil personaj-surpriză. Care își leapădă necontenit învelișurile armonios suprapuse ca niște perfecte foi de ceapă (printr-o ciudată întîmplare tocmai Gruşenka este în roman cea care spune povestea cu „un fir de ceapă", alegorie a măruntei caritați ce poate deveni mîntuitoare totuși). Iubirea imaginară față de „fostul" ei este învelișul, forma veche

Scanned with OKEN Scanner

în care se coace noul conținut al iubirii propriu-zise, autentice, definitive (Mitea). Învăluită e chiar și frumusețea neizbitoare, lipsită de strălucirea care orbește pe loc a Gruşenkăi : „Nu e o femeie din acelea care-ți sucesc capul de la prima vedere", explică Mitea ; irezistibil, farmecul ei, pe care îl are „pînă și în degetul cel mic de la piciorușul stîng", este o iradiație cu efect întîrziat. Dar și acest farmec indiscutabil (deși cam leneș) este un ‚înveliș', o aparență : „Cunoscătorii frumuseții feminine rusești — spune cu destulă maliție cronicarul romanului — ar fi pronosticat cu certitudine cîntărind-o pe Gruşenka din ochi, că frumusețea ei, atît de proaspătă acum, la treizeci de ani avea să-și piardă armonia, să se lăbărțeze, că trăsăturile feței i se vor accentua, că în jurul ochilor și pe frunte vor începe a mîji foarte curînd crețuri subțiri, că tenul i se va înăspri și pielea i se va roși, într-un cuvînt, că frumusețea ei era trecătoare, o frumusețe cum poți întîlni destul de frecvent printre femeile ruse." ● Gruşenka este în roman perechea lui Dmitri Feodorovici Karamazov. „Elle est une femme russe au même titre qu'il est lui-même un homme russe" (Jacques Madaule). Vrea să bea, imediat, și ea pentru Rusia la Mokroe, cînd Mitea propune un toast. E o rusoaică deplină, foarte concretă și ideală în același timp. Gruşenka e o femeie din popor, fără multă carte („m-a tratarisit cu ciocolată", spune ea la proces despre Katerina Ivanovna), dar avînd o anumită cultură folclorică, o tîrgoveață sau chiar o mahalagioaică proiectată însă pe arhetipul de aur al unei eroine de basm. La a doua petrecere de la Mokroe se poartă ca o regină capricioasă cu Mitea (care o și numește „regina lui"), ba alungîndu-l, ba chemîndu-l din nou lîngă ea. Se înclină solemn, adînc, pînă la pămînt în fața omului iubit cînd acesta, acuzat de crimă, este arestat. Toată Rusia populară, străveche, ancestrală este adunată în această magnifică gimnastică a umilinței fără umilință, a smereniei demne, neîngenuncheate, firească înclinare de tulpină flexibilă ce revine ineluctabil la o verticalitate naturală, gimnastică pe care în roman o ilustrează o dată și fata de pension Katerina Ivanovna, dar care i se potrivește cel mai bine și constituie în primul rînd vocația Gruşenkăi. Între ea și Mitea există și alte paralelisme. Amîndoi au un trecut ‚pătat' și amîndoi evoluează, se transformă : „o nouă Gruşenkă" se ivește odată cu „un Dmitri Feodorovici renăscut". Pînă și unele amănunte coincid (cu prea multă carte nu se poate lăuda nici Mitea). Cele două personaje se înrudesc însă în primul rînd sufletește. Ca și marele Dmitri Karamazov, Gruşenka are un suflet larg, contradictoriu, haotic : „Sîntem și răi și buni, de-a valma, cînd buni, cînd răi", spune, memorabil, eroina. Care, demonstrîndu-și perfect maxima, se simte uneori „rea" ca „o fiară sălbatică" iar alteori incredibil de bună : „Nu, mie să-mi răspundeți la ce vă întreb, hai, toată lumea-ncoace, veniți cu toții aici : vreau să știu : de ce sînt așa bună ? Fiindcă sînt bună, bună ca piinea caldă... Cum se face că sînt atît de bună ?", se miră, volubilă, Gruşenka în timpul petrecerii de la Mokroe. O jignește pe Katerina Ivanovna, deși numai cu o lună înainte ascultase cu lacrimi în ochi, tot la Mokroe, din gura lui Mitea, istoria ‚dezonorării' trufașei domnișoare. Îl amenință cu destulă cruzime pe nenorocitul de Sneghirev (în calitatea acestuia de mijlocitor al lui Feodor Pavlovici) dar i se face milă de prijival-șcicul (linge-blide, parazit) Maximov, căruia îi oferă adăpost chiar în propria ei locuință. Se interesează aproape în fiecare zi de sănătatea lui Samsonov (cu toate că acesta poruncise să nu mai fie primită în casă) și îi ajută cu ceva bani pe cei doi polonezi, Mussjalowicz și Wrublewski, aciuiați după cearta de la Mokroe în oraș și cărora (ca să-l pedepsească pe gelosul Mitea) le trimite odată chiar și niște plăcinte ! Tema răutății și tema bunătății eroinei se împletesc de-a lungul întregului roman ca două fire toarse de aceeași mînă dintr-un singur fuior : „Ce scorpii sîntem amîndouă, măi culiță ! Una mai rea decît alta !", îi spune Katerinei Ivanovna în Epilog Gruşa, care într-o împrejurare anterioară recunoscuse însă că „așa rea cum sînt, tot am făcut și eu în viața mea pomană cu un fir de ceapă !". Modestia „firului de ceapă", a micilor merite filantropice pe care Gruşenka și le atribuie nu poate însă ascunde revărsarea de simpatie și dragoste universală de care ea este de fapt capabilă. „Dacă aș fi Dumnezeu, le-aș ierta totul oamenilor : «Милые вы мои, грешите, а я люблю вас»", spune Gruşenka în caietele la roman. Ca și în cazul lui Mitea, haosul — haosul matinal al unui suflet tînăr — se limpezește însă, se așază, se ordonează și la Gruşenka. Eroina nu doar se purifică, ci se și creează de-a lungul acțiunii. Această transformare și structurare a ei se datorează însă nu numai lui Mitea și marii iubiri pe care ea i-o poartă. În roman Gruşenka este și perechea lui Aleoșa. Frații Karamazov trezesc în inima ei deopotrivă dragostea de femeie și dragostea de soră. Aleoșa și Gruşenka trec în același timp prin încercări grele, prin momente de importanță crucială (moartea lui Zosima, respectiv sosirea omului mult așteptat) și se ajută decisiv, frățește unul pe altul. „Tu m-ai întors la Dumnezeu", îi spune Aleoșa Gruşenkăi în caietele la

Scanned with OKEN Scanner

roman. La Gruşenka — afirmă Romano Guardini — „il retrouve le centre intérieur de l'amour et de la vérité". Pe de altă parte Aleoşa, singurul căruia ea îi mărturiseşte „adevărul", prinţul mult aşteptat: „Toată viaţa am aşteptat un om ca tine, mereu am aşteptat", după cum îi spune eroina îngenunchind înaintea lui, o înalţă şi o extrage din condiţia de „hetairă", o face mai bună, îi revelează ce „comoară ascunde" în sufletul ei „ce nu şi-a găsit încă pacea". În marea scenă din locuinţa Gruşenkăi (seara plecării la Mokroe), scenă fără evenimente de suprafaţă, absurdă şi dezamăgitoare din punctul de vedere al unicului martor, Rakitin, cele două personaje care devin pentru veşnicie frate şi soră şi care — vase comunicante ale unei perfecte comuniuni sufleteşti şi spirituale — primesc în egală măsură fluidul aceleiaşi iubiri dezinteresate, pure, îşi întind unul altuia umilul „fir de ceapă" al mîntuirii. Devenind pentru Gruşenka, după cum însăşi mărturiseşte, „conştiinţa mea", Aleoşa dobîndeşte o incomparabilă autoritate în ochii ei: „Aşa a poruncit Aleoşa", îl citează ea odată într-o discuţie cu Mitea. „Într-o bună zi am să intru la mînăstire", promite eroina în toiul chiolhanului de la Mokroe, amintindu-şi de ‚călugărul' Aleoşa. Această declaraţie neaşteptată, simplu răsfăţ feminin de o clipă probabil, are la bază în roman familia „de preoţi" din care Gruşenka, „fata unui diacon", se trage şi este menită să sublinieze simetria celor două personaje, soră şi frate în viziunea scriitorului prin botezul iubirii creştine. ● Ca şi în cazul altor importante personaje ale romanului, critica a propus şi pentru Gruşenka modele hagiografice: „soarta şi caracterul Mariei Egipteanca (pomenită cu duioşie în Fraţii Karamazov, n.n.), mare păcătoasă şi desfrînată (блудница) dobîndind prin grele încercări şi suferinţe nimbul sfinţeniei, au o anumită legătură cu această eroină a lui Dostoievski" (ed. acad., vol. 15, p. 476); în ameninţările Gruşenkăi (scena cu Aleoşa şi Rakitin) că îşi va distruge frumuseţea: „N-am decît să rup hainele de pe mine, să-mi schilodesc trupul, să-mi sluţesc chipul, să-mi ard faţa şi s-o ciopîrţesc cu cuţitul..." răsună ecouri din legenda despre evlavioasa Mastridia, fecioara care şi-a scos ochii cînd un tînăr s-a îndrăgostit de ea (ibid., p. 572). În cadrul operei dostoievskiene Grusenka e anticipată de Katerina (din nuvela din 1847, Gazda), de Sonia Marmeladova şi de Nastasia Filippovna. „Elle sera pour lui (pentru un Mitea Karamazov, condamnat să plece la ocnă în Siberia, n.n.) la compagne la plus tendre el la plus fidèle pareille à la Sonia de Crime et Châtiment, mais avec quelque chose de beaucoup plus concret et de beaucoup plus charnel" (Jacques Madaule). Pe de altă parte, spre deosebire de Nastasia Filippovna, Gruşenka iese biruitoare din lupta cu fantomele trecutului (G. M. Fridlender). Tocmai pentru că se învinge, pentru că iese victorioasă Agrafena Alexandrovna Svetlova, personaj în care oceanul optimismului popular îşi amestecă valurile cu stropii de apă vie ai happy-end-ului de basm, poate fi considerată „regina" eroinelor dostoievskiene. Ea are forţa Nastasiei Filippovna şi ‚sfinţenia' Soniei Marmeladova: o forţă luminoasă, solară însă, şi nu tragică, o sfinţenie dobîndită şi nu primită de la început ca un apanaj firesc. Faptul că minunea aşteptată de la Zosima se produce în odaia Gruşenkăi, cu ea şi cu Aleoşa, dovedeşte că în cele din urmă „hetaira de provincie" a fost absolvită.

SVIDRIGAILOV, ARKADI IVANOVICI, Crimă şi pedeapsă. Cel mai enigmatic dintre „demonii" dostoievskieni. Între „demonul" (aproape că nici n-ar mai trebui să folosim ghilimele în acest caz) prin excelenţă negativ Stavroghin, lăuntric definitiv mort, şi „demonul" dacă se poate spune astfel pozitiv Versilov, patern totuşi şi cvasi-conjugal, tată şi familist în felul lui, Svidrigailov e ‚neutru', ocupă o poziţie echivocă, de mijloc, la egală distanţă de Bine şi Rău. Cu o „privire rece, serioasă, fixă" personajul pare un sfinx. Complexitatea lui enormă încremeneşte în cele din urmă într-o imagine de o ambiguitate aproape perfectă. „Fiară. Tigru". — notase scriitorul în caietele la roman în dreptul lui Svidrigailov. Aşa cum apare însă în texul definitiv, personajul e o „fiară" generoasă şi un „tigru" — fără nici o ironie fabulistică — filantrop. Caracterizarea iniţială, la rîndul ei feroce, a fost în orice caz foarte mult nuanţată şi îmblînzită. ● Nobil, a servit cîndva doi ani la cavalerie („luase la regiment obiceiul să bea", informează Pulheria Alexandrovna Raskolnikova, căreia Svidrigailov i se păruse întotdeauna — nu-l văzuse decît de două ori — „groaznic, groaznic") stabilindu-se probabil apoi la Petersburg, unde în mod sigur se afla cu opt ani în urmă (raportîndu-ne la 1865, cînd se desfăşoară acţiunea romanului). Pe atunci făcea parte dintr-un „grup de oameni foarte bine" („poeţi, capitalişti, tot oameni cu purtări alese"), juca în special cărţi şi se înfunda în datorii. Complexitatea lui neobişnuită iese la iveală chiar din această perioadă: rudă cu cneazul Sviribei, mare demnitar pe care îl frecventează şi cu care ştie să poarte o discuţie, se simte totodată în largul său şi în tovărăşia „doamnei" Resslich şi în casa lui Veazemski de pe Sennaia (un refugiu celebru în epocă pentru drojdia societăţii petersburgheze); „om din lumea bună", cu relaţii şi prieteni în oraşul imperial, este în

Scanned with OKEN Scanner

același timp nu numai cartofor ci și trișor. În primul interval petersburghez trebuie plasat și acel „asasinat fantastic" (atribuit de Lujin, logodnicul Duniei, rivalului său Svidrigailov), „o afacere foarte obscură" care pînă la urmă s-a redus la „un simplu zvon" — după cum recunoaște chiar demascatorul interesat să-și ponegrească adversarul. După sinuciderea nepoatei lui Resslich, o fetiță surdo-mută de 14—15 ani, Svidrigailov a fost acuzat că ar fi violat-o pe copila infirmă. Denunțul pornea însă de la „o femeie stricată" („o altă nemțoaică"), „al cărei cuvînt nu putea avea greutate" (scriitorul își inculpă și-și disculpă în același timp personajele, ale căror fapte odioase acoperite de cele mai multe ori de un zvon — frunza de viță pudică a criminalilor dostoievskieni — au întotdeauna un grad mai mic sau mai mare de incertitudine). La „povestea cu fetița, iarna, apa" (victima lui Resslich și poate și a lui Svidrigailov se pare că nu s-a spînzurat în pod după cum pretinsese Lujin, ci s-a sinucis înecîndu-se sau pur și simplu s-a înecat), personajul se referă de două ori în cursul ultimei lui discuții cu Raskolnikov, cînd o numește o „absurditate" în legătură cu care s-au răspîndit „mahalagisme" și cînd promite interlocutorului său, „bodogănind dezgustat, să o elucideze cu altă ocazie. Că ceva totuși a fost reiese nu numai din faptul că întrebarea lui Raskolnikov cu privire la „moartea unui copil" și la responsabilitatea sa în sinistra împrejurare îl indispune vădit, ci mai ales din acela că în noaptea dinaintea sinuciderii Svidrigailov o visează pe fetița înecată așezată în sicriu într-un extraordinar cadru floral, de o profuziune paradisiacă: „Svidrigailov cunoștea fetița; nici icoane, nici lumînări aprinse nu erau în preajma sicriului, nici rugăciuni. Fetița aceasta era o sinucigașă — a murit înecată. Nu avea decît paisprezece ani, dar ea s-a aruncat singură în brațele morții fiindcă i-a fost inima zdrobită de o jignire care a îngrozit și a zdruncinat mintea ei de copil, a acoperit de rușine nemeritată sufletul ei curat de înger și i-a smuls un ultim strigăt de deznădejde care s-a stins neauzit de nimeni, în vuietul vîntului, întuneric, frig, într-o noapte întunecoasă și umedă de dezgheț..." (Despre o fetiță sinucigașă se relatează în Vremia din 1861: Dostoievski se documenta uneori de la sursa propriilor sale publicații). Băgat la închisoare de „un grecotei din Nejinsk", căruia îi datora 30 000 de ruble, Svidrigailov e răscumpărat de Marfa Petrovna și dus ca un prizonier la moșia acesteia (Tot ea ar fi mușamalizat cercetările referitoare la fetița sinucigașă, nepoata lui Resslich, salvîndu-l deci de două ori pe cel care îi va deveni soț). Căsătoria de nevoie cu Marfa Petrovna, care îl șantajează cu polița recuperată de ea de la acel „grecotei din Nejinsk" și îi impune un contract în toată legea (deși verbal), reprezintă pentru Svidrigailov o nouă robie. „Șapte ani n-am ieșit din sat", îi va mărturisi el mai tîrziu lui Raskolnikov. În noul mediu de viață, cu totul deosebit de cel de la Petersburg, ajunge „un gospodar destul de priceput" și un cititor atît de înverșunat („Comandam cărți"), încît riscă (după cum se teme cel puțin Marfa Petrovna) să se năucească de prea multă învățătură. Oricum, nu e deloc lipsit de cultură și în albumul doamnei Prilukova știe să scrie — după cum își amintește cu mîndrie — despre Madona lui Rafael. Svidrigailov întruchipează una din mințile cele mai strălucite ale umanității dostoievskiene, fiind egalul — din acest punct de vedere — al omului din subterană și al lui Ivan Karamazov. În textul definitiv al romanului, ca și în Caiete, personajul spune lucruri deosebit de interesante (cu care dealtfel putem să nu fim de acord) despre sufletul rus și despre socialism, despre raportul dintre viața pămîntească și cea de dincolo și despre eternitate, despre psihologia contradictorie a femeii și despre eficacitatea adulării. Svidrigailov este, pentru a da un exemplu, primul care nu doar ilustrează, ci face și teoria sufletului larg: „Rușii noștri — îi explică el Duniei vorbind despre Raskolnikov — sînt, în general, oameni cu sufletul larg, ca și țara lor, și extrem de înclinați spre tot ce e fantastic și dezordonat; dar e mare bucluc să ai sufletul larg cînd nu ești totodată și genial". Prin reclziunea lui rurală și prin patima lecturii gata să-l năucească (dacă nu cumva ea l-a și năucit), personajul, frizînd nebunia și unul din marii bizari ai literaturii universale, amintește, în chip neașteptat totuși, de Don Quijote. Svidrigailov este însă un Don Quijote care se plictisește „grozav" (trăsătură byroniană): „Tare mi-e urît", se plînge personajul care plimbase prin Europa același chip trist și dezabuzat; pentru a risipi cît de cît norul sumbru al spleen-ului, se amuză ironizîndu-l pe valetul Filipp (care s-ar fi sinucis din această pricină) și permițîndu-și (cu știrea Marfei Petrovna) legături trecătoare (admise de contractul verbal al soților) cu vreo Aniska („o fetișcană frumușică", croitoreasa, dintre fostele iobage, a Marfei Petrovna) sau Parașa (fată în casă „tare drăguță" dar „proastă, de necrezut" care, asaltată de stăpîn a început „să bocească de a răsunat toată curtea" și căreia Dunia i-a luat apărarea) oarecare. În cele din urmă Svidrigailov („nu doream să plec de la țară") se obișnuiește și cu traiul în sat, și cu traiul

alături de Marfa Petrovna. Relațiile dintre soți intră pe un făgaș în aparență liniștit. Cu un an în urmă, de ziua lui, mulțumită probabil de felul în care Svidrigailov respectase înțelegerea lor în cei șase ani de căsnicie, Marfa Petrovna îi restituie polița (instrumentul ei de șantaj) dăruindu-i pe deasupra „o sumă respectabilă". Această „sumă respectabilă" reprezintă dealtfel toți banii de care dispune Svidrigailov, căci averea ei Marfa Petrovna o lăsase nu soțului, ci copiilor. „Copiii mei (s.n.)", spune Svidrigailov, și trebuie să deducem că se referă la copiii avuți de el cu Marfa Petrovna, deși aceasta, cu cinci ani mai mare decît soțul ei, era în momentul căsătoriei destul de înaintată în vîrstă pentru a mai putea fi mamă. Se remarcă și din acest punct de vedere poziția de mijloc pe care personajul din Crimă și pedeapsă o ocupă între Versilov și Stavroghin. Dacă primul are nu numai copii ci și (uneori) sentimente paterne iar ultimul este aproape steril și sufletește și trupește (copilul Mariei Șatova, plăpîndul său unic rod, prăpădindu-se la cîteva zile de la naștere), Svidrigailov e tată doar biologic. „Dealtfel : tată sînt eu ?", exclamă personajul în prima lui discuție cu Raskolnikov, după ce îl informase pe acesta că după moartea Marfei Petrovna copiii au rămas „la o mătușă de-a lor", că sînt „bogați" și „nu au nici o nevoie" de el. În această comodă și monotonă „viață la țară" orînduită de Marfa Petrovna soțului ei ca pentru veșnicie (viață care seamănă cu un penitenciar confortabil, modelul terestru al cumplitei eternități carcerale imaginate de personaj) intervine, răscolind-o fără voie, în al șaptelea an de căsnicie al Svidrigailovilor, Dunea, angajată de stăpîna casei guvernantă la copii. Svidrigailov încearcă mai întîi s-o cucerească pe tînăra fată în stilul eroului lui Laclos, stil verificat cu ani în urmă cu „o cucoană credincioasă bărbatului, copiilor și virtuților ei" dar care se lasă păcălită de lingușelile unui adorator cuprins subit de zelul ipocrit al căinței. În rolul de ucenic spășit al virtuții experimentatul seducător intră și de această dată, dar Dunea nu seamnănă deloc, chiar dacă pentru un timp ipostaza moralizatoare nu-i displace nici fetei, cu acea „cucoană" doar „în felul ei" virtuoasă. Atunci Svidrigailov trece la represalii, purtîndu-se grosolan și ironizînd-o pe guvernanta recalcitrantă căreia însă nu peste multă vreme îi propune să fugă cu el (în alt sat sau în altă țară) și îi oferă întreaga lui avere (circa 35 000 de ruble) : „eram atît de îndrăgostit de ea că dacă mi-ar fi spus : omoar-o sau otrăvește-o pe Marfa Petrovna și însoară-te cu mine — aș fi făcut-o numaidecît", îi spune Svidrigailov lui Raskolnikov cu prilejul ultimei lor întrevederi. Surprinzînd o explicație între soțul ei și guvernantă (tête-à-tête-ul din grădină), Marfa Petrovna înțelege lucrurile pe dos, o alungă pe tînăra fată și o calomniază în tot orașul. Apoi însă Svidrigailov îi demonstrează nevestei geloase că numai el singur fusese vinovat și aceasta restabilește reputația fetei. Următoarele evenimente : logodna Duniei cu Lujin, iminenta ei mutare la Petersburg și moartea subită a Marfei Petrovna sînt legate între ele. Ne putem întreba cît de strîns și dacă nu cumva Svidrigailov (ar fi a treia crimă de care acest personaj e suspectat și acuzat în roman) și-a omorît totuși soția. Ca s-o poată urma pe Dunea la Petersburg și ca să încerce să împiedice acolo căsătoria ei cu Lujin (ideea mariajului, compensatoriu în raport cu fata pe nedrept ponegrită și în același timp vindicativ în raport cu soțul infidel, fusese opera Marfei Petrovna, cu care, auzind de planul ei, Svidrigailov, înfuriat, are o ultimă mare ceartă). În orice caz, plecarea lui din sat ca din pușcă, imediat după înmormîntarea Marfei Petrovna, este ciudat de precipitată. La Petersburg trage în gazdă la vechea lui cunoștință, madame Resslich, care îi oferă un apartament și, în plus, o cameră de ascultare, de unde vecina Sonia Marmeladova și mai ales vizitatorul acesteia Raskolnikov puteau fi în voie spionați. Tot ea îi găsește lui Svidrigailov o logodnică de 16 ani cu „obrazul madonei lui Rafael" dar dintr-o familie numeroasă și lipsită de resurse (tatăl, fost funcționar, paralizat ; mama, „o doamnă foarte chibzuită" ; un fiu — „își face serviciul undeva în provincie și nu-i ajută" și o fată mai mare, care „s-a măritat și nu dă pe la ei" ; doi nepoți mici ; o servitoare, Fedosia). Pe Raskolnikov, pe care îl vizitează a doua sau a treia zi după sosire, îl asigură că nu mai e îndrăgostit de Dunea („n-a fost decît o nebunie trecătoare") și că ar dori s-o mai vadă o dată doar pentru a-i cere iertare și pentru a-i dărui din partea lui zece mii de ruble, ca să poată renunța mai ușor la căsătoria cu Lujin. După ce intră în posesia secretului lui Raskolnikov, o șantajează pe Dunea, obligînd-o să accepte o întîlnire la el acasă. În capcana pe care i-o pregătise tinerei fete (și pe care aceasta nu poate s-o evite) se consumă însă ultimul act al tragediei lui. Căci cu toate că își declară din nou dragostea (în termeni mai convingători decît oricînd) și cu toate că îi promite Duniei să-i salveze fratele (expune chiar planul unei plecări în patru — el împreună cu Raskolnikovii — în străinătate), de auzit aude din gura fetei același răspuns, care sună ca un verdict, hotărîndu-i soarta : nu-l iubește, nu-l poate iubi. După explicația decisivă cu Dunea, își petrece seara

Scanned with OKEN Scanner

(pînă la orele zece) „prin diverse cloace şi tractire". Întors acasă se duce la Sonia, căreia îi dă ultimele indicaţii (în legătură cu banii) şi sfaturi (Depusese cîte un mic capital, de 1 500 de ruble, pe numele fiecăruia dintre copiii Katerinei Ivanovna, rămaşi orfani, şi dăruise Sonici personal alte 3 000). Apoi îşi continuă vizitele filantropice şi la 12 noaptea ajunge la locuinţa logodnicei lui pe care o înzestrează lăsîndu-i cincisprezece mii de ruble. Înnoptează la hotelul „Adrianopol", într-o cameră mizerabilă, situată sub scară, unde se chinuie între trezie şi vis (coşmar). Dimineaţa la ora cinci se sinucide trăgîndu-şi un glonte în tîmplă pe stradă, în dreptul unei cazărmi de pompieri, sub privirile uluite ale unui paznic evreu care purta pe cap un coif grecesc ca al lui Ahile.

● Pentru Merejkovski, Svidrigailov are o consistenţă ieşită din comun: „il est à ce point vivant que l'on ne peut se defaire d'une étrange impression. On se demande si Svidrigailov n'est pas quelque chose de plus qu'un personnage de roman, si on ne l'a pas rencontré à tel ou tel moment, si on ne l'a pas vu, si l'on n'a pas entendu le timbre même de sa voix". Lui Paul Evdokimov însă, acelaşi personaj i se pare, dimpotrivă, ireal, fantomatic. E destul să ne gîndim la felul în care apare (ca o prelungire a visului lui Raskolnikov) şi dispare (într-o dimineaţă cu „ceaţă deasă, lăptoasă") Svidrigailov pentru a-i da şi lui dreptate. Căci în acest caz ambele păreri, deşi perfect opuse una alteia, sînt adevărate. Svidrigailov este şi ‚greu' şi ‚uşor' şi terestru şi iluzoriu. Mai mult: el este astfel pentru că aparţine totodată acestei lumi şi celei de dincolo. Foarte semnificativă e în acest sens ‚teoria' lui despre strigoi şi despre posibilitatea omului viu de a intra în contact cu ei (expusă cu prile'ul primei întîlniri cu Raskolnikov, care rămîne cu impresia că interlocutorul lui „e nebun"): „strigoii sînt, să spunem, nişte frînturi, nişte fragmente din alte lumi, de care ţin. Omul sănătos, firesc, n-are de ce să-i vadă, fiindcă omul sănătos este mai material, mai pămîntean decît alţii şi deci, ca totul să fie normal, el trebuie să trăiască numai viaţa pămînteană de aici. Ei, dar dacă se îmbolnăveşte, dacă se strică ordinea pămînteană normală a organismului, cît de cît, imediat începe să se manifeste posibilitatea altei lumi; şi cu cît e mai bolnav, cu atîta are mai multe puncte de contact cu cealaltă lume, aşa că atunci cînd moare trece de-a dreptul în ea. M-am gîndit de mult la asta". Svidrigailov, care vede strigoi (pe răposata Marfa Petrovna), este „material", „pămîntean" şi are în acelaşi timp „puncte de contact cu cealaltă lume". De aici dualitatea sa fundamentală: el este viu şi mort, sănătos şi bolnav, cald (senzual, pătimaş) şi rece. Nu întîmplător personajul e literalmente flancat sau înconjurat de tot felul de ‚cazuri'. În scena morţii Katerinei Ivanovna, Svidrigailov apare din mijlocul clanului Kapernaumovilor: „Se adunase aproape întrega familie a croitorului Kapernaumov: el însuşi şchiop şi chior de un ochi, avînd o înfăţişare stranie, cu părul şi favoritele ţepoase; soţia lui, care părea speriată odată pentru totdeauna, şi cîţiva copii cu feţele înlemnite într-o mirare nesfîrşită, cu gurile deschise. În mijlocul acestui public răsări deodată Svidrigailov". În seara dinaintea sinuciderii ‚se încurcă' cu doi conţopişti anume „fiindcă amîndoi aveau nasul strîmb: unul îl avea strîmb spre dreapta, celălalt spre stînga, ceea ce îi stîrnise mirarea". Fenomene şi curiozităţi mărunte pe care Svidrigailov le atrage ca un magnet şi care la rîndul lor îi pun în lumină anormalitatea. Svidrigailov vine la Petersburg ca să moară. El nu-i supravieţuieşte soţiei decît vreo două săptămîni. De parcă, în temniţa căsniciei plicticoase, Marfa Petrovna (v. la acest personaj) l-ar fi ţinut legat magic de viaţă. După moartea ei, ‚legătura' se desface: redevenit ‚uşor' Svidrigailov se desprinde lent dar definitiv de pămînt şi se înalţă ca balonul lui Berg cu care intenţiona să zboare, se pierde în gol, dispare. Tema morţii şi, subsumat acesteia, motivul călătoriei găsesc în Svidrigailov un exponent de prim plan. Personajul suferă tentaţia spaţiului deschis, a departelui, e fascinat de călătorii, zboruri şi expediţii. L-ar interesa — îi mărturiseşte el lui Raskolnikov — o expediţie la polul nord sau o ascensiune cu balonul lui Berg, se pregăteşte să întreprindă „un anumit... voiaj". Îl îndeamnă pe Raskolnikov să fugă în America, unde dealtfel pretinde şi el de mai multe ori că vrea să se ducă. Oricum, e hotărît să plece în „ţări străine". În noaptea premergătoare sinuciderii lui matinale închiriază o odaie la hotelul „Adrianopol", ca pentru a marca o etapă a călătoriei care de fapt începuse după explicaţia decisivă cu Dunea. Ca un om care se sufocă, inventatorul infernului carceral (comparat cu o baie ţărănească părăginită, plină de păianjeni) face disperat elogiul nevoii de aer: „Toţi oamenii au nevoie de aer, da, de aer... Şi asta mai înainte de toate!" La Svidrigailov, care intenţionează să întreprindă „un anumit... voiaj" (de remarcat punctele ezitant-ironice de dinaintea cuvîntului-cheie), călătoria constituie „o problemă mai vastă". Spaţiul deschis, departele — orizontal sau vertical, polar, continental sau aerian — semnifică în cazul acestui personaj eliberarea (dorită) prin moarte. De care se teme totuşi şi despre care nu-i place să vorbească, deşi mereu o aduce în discuţie şi face aluzii la ea. Aceeaşi

Scanned with OKEN Scanner

dualitate se manifestă şi în alte planuri ale fiinţei: „sînt bolnav", declară personajul, deşi crede totodată că e de trei ori mai sănătos decît Raskolnikov. Acestuia, Svidrigailov i se pare „ciudat", cu „unele semne de nebunie": „destul de înalt", „trupeş", „cu umerii laţi" (dar „cam rotunjiţi" — consecinţă a sedentarismului senzual, de harem), personajul e totuşi de o inconsistenţă stranie, parcă nepămînteană: un pahar sau un pahar jumătate de şampanie aproape că-l îmbată! Sociabil, „un om din lumea bună", cu relaţii înalte şi prieteni sus-puşi, capabil să susţină o conversaţie cu oricine şi oriunde, Svidrigailov este în acelaşi timp nu numai un veteran al plictisului ci şi un ursuz cu un lung şi sumbru stagiu al ungherului. În această postură, el are ceva terifiant, de personaj de basm la pîndă, ascuns într-un bîrlog: „Crezi poate că sînt vesel? Nu, sînt posac: nu fac rău nimănui, dar stau uneori şi cîte trei zile la rînd într-un ungher fără să deschid gura" — îi spune el lui Raskolnikov. Dualitatea personajului poate fi urmărită şi la nivelul temperamentului (dedublarea lui Svidrigailov e totală: trunchiul personalităţii lui e despicat adînc, ca de un fulger). În caietele la roman, principala trăsătură a personajului e numită „страстность" (caracter pasionat). Tot acolo, Svidrigailov e definit şi mai exact ca un „холодно-страстен" (rece pătimaş); „putred de vicii", după cum îl recomandă rivalul său Lujin, „un desfrînat şi un trîntor", după cum se caracterizează el însuşi, pretinde că a venit la Petersburg „mai mult pentru femei". „Pentru ce să mă las de femei dacă sînt nebun după ele? E cel puţin o ocupaţie" — îi răspunde lui Raskolnikov, oponentul său obişnuit, Svidrigailov, care nu numai că practică dar şi justifică desfrîul: „Desfrîul acesta are cel puţin ceva statornic, ceva întemeiat pe firea însăşi a omului şi nesupus fanteziei, ceva care stăruie în sînge ca un tăciune aprins, ceva care te arde, un foc pe care multă vreme, chiar cu anii, nu-l poţi stinge". Un „tăciune aprins" arde mereu în sîngele lui Svidrigailov, pentru care foşnetul rochiei femeii iubite reprezintă o tortură şi în ai cărui ochi, cînd o prinde pe Dunea în capcană, apare o teribilă flacără. Senzualismul malefic al personajului e denunţat însă mai ales de grupul de minore din jurul lui Svidrigailov: nepoata lui Resslich, logodnica de 16 ani, o altă ‚logodnică' (pe care şi-a găsit-o singur, o copilă de 13 ani adusă de mama ei la o serată de mahala unde e silită să danseze cancan), în fine fetiţa de cinci ani din vis care se metamorfozează într-o ispititoare şi tentaculară Damă cu camelii. Această metamorfoză profanatoare, a unui copil sărman şi persecutat într-o cocotă rumenă şi strălucitoare, ‚coaptă' pe nesimţite în căldura de cuptor perfid a patului, nu poate fi decît opera unui spirit damnat. Visul lui Svidrigailov maculează două din marile teme dostoievskiene: a copilăriei şi a oamenilor sărmani, a celor umiliţi şi obidiţi. Un copil nedorit, pe care mama ei desigur nevoiaşă o bătea des (mamă ce o prefigurează pe mama, de asemenea ‚rea' din pricina sărăciei, a Matrioşei din Demonii, victima lui Stavroghin) şi pe care tocmai o pedepsise pentru că spărsese o cană, cu rochiţa şi ghetuţele ude de parcă ar fi stat toată noaptea în ploaie, cu picioarele într-o băltoacă, fetiţa ocrotită părinteşte de bărbatul ce visează devine, împotriva celor mai bune sentimente ale lui, o sirenă a senzualismului său constitutiv şi fatal, mocnind astuţios în subconştient. Pasionalitatea personajului arde însă ca un foc la suprafaţa apei — o peliculă fierbinte trasă peste un ocean de răceală. „Ciudat şi ridicol — meditează Svidrigailov în noaptea dinaintea sinuciderii: n-am urît niciodată pe nimeni din cale-afară, nici măcar n-am avut vreodată dorinţa să mă răzbun pe cineva, ceea ce este un semn rău, un semn foarte rău! Nu mi-a plăcut să mă cert, nu mă înfierbîntam şi asta de asemenea e un semn rău!" Sufleteşte şi chiar temperamental (pe o latură a sa), Svidrigailov este stins, mort, ceea ce constituie într-adevăr „un semn foarte rău", se poate spune cel mai rău; sub acest aspect el seamănă pînă la un punct cu Stavroghin. Temperamentul dual al lui Svidrigailov este reliefat şi de rolul pe care îl joacă apa şi focul în compoziţia personajului. În ajunul sinuciderii o puternică furtună se declanşează deasupra oraşului (În noaptea de 29 spre 30 iunie 1865, an în care se petrece acţiunea romanului, Petersburgul a avut într-adevăr de făcut faţă unei mari vijelii însoţite de abundente precipitaţii). Ultimele ore din viaţă Svidrigailov, căruia nu-i plăcea apa „nici măcar în peisaje" şi căruia îi fusese frică să se arunce de pe un pod de pe Malaia Neva, le petrece, ca Noe, în mijlocul unui diluviu. Capitolul care descrie sfîrşitul personajului e plin de raportări şi aluzii la elementul lichid şi la umid. La hotelul „Adrianopol" Svidrigailov ajunge ud pînă la piele, ghetuţele fetiţei din vis mustesc de parcă ar fi stat ceasuri în şir într-o băltoacă, tunurile vestesc creşterea nivelului apelor... Chiar şoarecele pe care îl simte în pat (tot în vis) e un sol al umidului! Oroarea de lichid a personajului provine poate tocmai din faptul că acest element îl ‚divulgă'. Prin răceala sa extra-umană Svidrigailov e consangvin cu fauna cea mai bizară şi mai străină omului, cea acvatică. Ca un monstru marin, eroul aparţine stihiei apelor care, în ajunul morţii lui, se dezlănţuie cu o furie revendicativă. Finalitatea potopului petersbur-

Scanned with OKEN Scanner

ghez e de a-l readuce pe Svidrigailov în elementul său primordial. De murit însă, Svidrigailov moare (trăgîndu-şi un glonte în tîmplă) în faţa unei căzărmi de pompieri — simbolul elementului contrar, focul. ● În vîrstă „de vreo cincizeci de ani", îmbrăcat „elegant şi comod", cu „o înfăţişare impunătoare, de boier", cu buze roşii, pometi proaspeţi şi ochi albaştri (care aveau însă o privire „fixă, apăsătoare" ; obrazul lui, ca şi cel al lui Stavroghin, pare o mască), Svidrigailov, „un desfrînat şi un trîntor" („nu sînt nimic, n-am nici o specialitate" — spune el), bănuit pe deasupra de a fi provocat moartea mai multor persoane, are — dintre toate personajele romanului — reputaţia cea mai proastă. Pulheria Alexandrovna (prima care vorbeşte despre el), Dunea, Lujin, Raskolnikov împrăştie de-a lungul narţiunii cele mai negre supoziţii şi cele mai rele păreri cu privire la Svidrigailov : un „om stricat, libidinos şi mîrşav", „groaznic", „un vulpoi foarte iscusit", autorul unui „asasinat fantastic"... „Dumneata erai gata să mă crezi o bestie, un retrograd, un feudal ? He, he...", constată, în prima lui convorbire cu Raskolnikov, după ce dezminte o parte din învinuirile ce i se aduc, personajul, oarecum amuzat de prejudecăţile care circulă pe seama lui. „Ei, drace ! Văd că într-adevăr pot să apar ca o persoană romantică", exclamă acelaşi în scena de la tractir : „persoana romantică" în chestiune care poate să apară din ceaţa legendelor svidrigailoviene („toate acele poveşti sinistre şi misterioase" ce i se pun în socoteală) este diavolul. Personajul nu a fost cruţat nici de exegeţii operei dostoievskiene. Cu excesivă mînie vorbeşte de acest „nelegiuit" Victor Şklovski : „Spre sfîrşitul romanului — constată cu făţişă dezaprobare celebrul critic — Dostoievski conferă trăsături mai complexe imaginii frumosului trişor, pe care aproape că o poetizează". Originea lui Svidrigailov, care descinde din Pavel Aristov (aşa e şi numit la început în Caiete), tovarăşul de ocnă al lui Dostoievski descris în Amintiri din Casa morţilor, şi al cărui nume e împrumutat din Iscra din 1861 (unde, la rubrica Ni se scrie, adevăratul Svidrigailov în carne şi oase fusese înfăţişat ca un tip dubios, dezgustător, ca un afacerist şi un parvenit bun la toate, capabil de cele mai diverse servicii — dacă vrei să te alegi cu o guvernantă drăguţă de pildă tot lui te adresezi —, ca un fel de factotum al răului) ar îndreptăţi poate faima cea mai întunecată ; „trăsături mai complexe" personajul dobîndeşte însă nu de abia spre sfîrşitul romanului ci chiar de la începutul lui. Din scrisoarea mamei lui Raskolnikov de pildă (Partea întîi, III) reiese cu toată claritatea că reputaţia Duniei, alungată şi ponegrită de Marfa Petrovna, nu ar fi putut fi restabilită dacă Svidrigailov nu s-ar fi căit şi dacă el nu i-ar fi demonstrat soţiei totala nevinovăţie a fetei. Ne aflăm deci, ca de atîtea ori în opera lui Dostoievski, în care „ticăloşii" sînt adeseori mai buni decît atîţia inşi socotiţi îndeobşte de treabă, în faţa unui caz mai complicat. Asupra căruia atrage atenţia însuşi autorul, intervenind în text (Partea a şasea, V) pentru a-şi corecta eroul (pe Raskolnikov). După una din nenumăratele injurii pe care Raskolnikov le rosteşte la adresa lui Svidrigailov („acest ticălos grosolan") de-a lungul romanului, cu voce tare, în faţa celui vizat sau (ca acum) în gînd, scriitorul comentează : „Ce-i drept, această condamnare o rostise cam pripit şi uşuratic. Era ceva în Svidrigailov, în tot felul lui de a fi, original şi oarecum misterios". De fapt, autorul nu face aici decît să exprime ceea ce gîndeşte, mai în adînc, eroul său. Care încă de la prima întîlnire cu Svidrigailov recunoscuse că acesta ştie să fie, „în anumite ocazii" cel puţin, „şi cumsecade". „Arareori mint", spune Svidrigailov, şi nu avem nici un motiv să nu-l credem pe cuvînt. Arkadi Ivanovici mai are şi alte calităţi ; e discret, ştie să păstreze o taină („n-am să spun nimănui", „nu-s palavragiu din fire", o asigură Svidrigailov pe Sonia Marmeladova, împreună cu care deţine adevărul — la el cei doi ajung însă pe căi cu totul diferite — cu privire la Raskolnikov), e înţelegător : „ai să vezi ce om de înţeles sînt. Ai să vezi că se poate trăi cu mine", îi promite el dublului său. Lista acţiunilor caritabile şi a faptelor bune săvîrşite de Svidrigailov e surprinzător de lungă : „doar nu-i scris nicăieri că trebuie să fac numai rău (s.n.)", spune personajul, răspunzînd parcă deodată tuturor criticilor lui (Svidrigailov are dreptate : într-adevăr, nicăieri nu scrie că binele i-ar fi anume interzis lui, nici măcar în cartea destinului, în care „demonilor" dostoievskieni li se rezervă adeseori un rol filantropic). Ca pentru a-şi confirma personajul, Dostoievski va scrie în cornele la discursul despre Puşkin : „Nu poate să existe pe lume un asemenea om care să fie doar ticălos şi nimic mai mult". Concludentă din acest punct de vedere este atitudinea lui Arkadi Ivanovici faţă de Dunea. Dacă ne gîndim bine Svidrigailov nu-i face mai mult rău tinerei fete decît orice bărbat îndrăgostit de o femeie care nu-l iubeşte. El vine la Petersburg ca să moară sau... ca să fie fericit cu Dunea. Există suficiente date pentru a presupune că Avdotia Romanovna reprezintă mai mult (mult mai mult) decît o simplă aventură, decît o cucerire de rutină, chiar dacă neobişnuit de dificilă. Nu este deloc exclus ca Arkadi Ivanovici s-o iubească sincer, cu adevărat pe Dunea : „Şi eu te iu-

Scanned with OKEN Scanner

besc... Te iubesc ca un nebun. Lasă-mă să-ţi sărut marginea rochiei, lasă-mă, te rog! Nu pot să aud cum foşneşte! Porunceşte-mi: fă asta şi am să fac! Am să fac tot ce vrei. Am să fac imposibilul. Credinţa ta are să fie credinţa mea. Am să fac tot, tot ce vrei! Nu te uita aşa la mine, nu te uita! Mă ucizi...". Mai importante decît cuvintele (care — trebuie să observăm — au aici un fior, o autenticitate, un accent care ne îndeamnă să credem în ele) sînt însă faptele, gesturile. Ar lăsa-o oare Svidrigailov pe Dunea (căreia chiar el îi dăduse la moşie lecţii de tir) să apese de două ori pe trăgaci de la doar cîţiva paşi dacă n-ar iubi-o şi dacă, aflînd din nou — refuzul capătă de data aceasta greutatea unui verdict — că nu e şi nu poate fi iubit, tot restul (inclusiv propria lui viaţă) nu i-ar fi devenit indiferent? Convingîndu-se cu propriii săi ochi că tînăra fată e gata mai degrabă să ucidă (ca fratele ei) decît să-i cedeze (atît de mare e aversiunea pe care i-o poartă), Svidrigailov, care ştie acum că oricum se va sinucide, acceptă ‚execuţia'. Întîmplător eleva (Dunea) ratează; a doua zi dimineaţa însă profesorul (Arkadi Ivanovici) nu va da greş. Pentru Svidrigailov, Dunea reprezintă poate ultima şansă de salvare. Respins definitiv, el devine victima propriei sale victime. Un tigru al voluptăţii senzuale nu ar fi lăsat să-i scape prada mult rîvnită. În momentul cel mai critic pentru Dunea (după ce fata, îngrozită de ceea ce era să facă, azvîrle revolverul) Svidrigailov îi întinde cheia şi o lasă să plece. Ca şi cu o lună-două în urmă, după prima înfrîngere suferită din partea Duniei, la moşie, şi în scena-capcană din locuinţa „doamnei" Resslich lui Arkadi Ivanovici i se făcuse milă de Dunea. Atunci ca şi acum el salvează în ultima clipă reputaţia fetei. Forţa care ţine în frîu un „tigru" atît de primejdios ca Svidrigailov nu poate fi decît iubirea, speranţa mîntuirii prin iubire. Scriitorul, singurul care rămîne cu Svidrigailov după plecarea Duniei, confirmă această aserţiune: prăbuşirea ultimelor speranţe întipăreşte pe chipul personajului „zîmbetul deznădejdii". Lui Svidrigailov nu-i rămîne decît să culeagă de pe podea revolverul aruncat de Dunea şi să-l pună cu grijă în buzunar. E sigur că acum va avea nevoie tocmai de acest „vechi prieten". E drept, Svidrigailov o şantajează pe Dunea, dar cu acest monstruos procedeu el nu obţine — nu vrea să obţină — mai mult decît o întîlnire. După eşecul acesteia, el nu se duce la poliţie (cum ameninţase, ca să-l denunţe pe Raskolnikov), ci la hotelul „Adrianopol", punctul său de tranzit spre neant. Promisiunea făcută Soniei este astfel respectată. În alte împrejurări, ca şi în cadrul altor relaţii, Svidrigailov se comportă de asemenea excelent, ba uneori chiar cu noblеţe. Ar fi putut s-o convingă uşor pe Marfa Petrovna, care-l iubea nebuneşte, să-i treacă toată averea pe numele lui, dar n-a făcut-o. Îi pare „sincer rău" că i-a pricinuit necazuri defunctei soţii. E de faţă (în odaia Soniei) cînd moare Katerina Ivanovna, de a cărei înmormîntare se ocupă. Copiilor ei le asigură pur şi simplu viitorul, plasîndu-i într-un orfelinat „mai bun" şi depunînd pe numele fiecăruia un capital de o mie cinci sute de ruble. Îşi salvează, înzestrînd-o cu o mare sumă de bani (15 000 de ruble), şi logodnica, altfel victimă sigură a „doamnei" Resslich, care o pîndea cu răbdare din umbră ca un păianjen. Nu uită nici să-i trimită salutări rivalului său norocos Razumihin pe care în ajunul sinuciderii îl apreciază la justa lui valoare („Nu-i băiat rău"). Din clipa sosirii sale la Petersburg vrea să facă „ceva folositor" pentru Dunea (care respinge însă oferta celor zece mii de ruble, sumă împărţită apoi Marmeladovilor). Dar relaţiile care îl pun în cea mai favorabilă lumină sînt cele cu Sonia. Cu ea Svidrigailov se poartă fără cusur, admirabil! Nimeni n-a fost vreodată mai bun cu Sonia: nici Katerina Ivanovna, nici tatăl ei Marmeladov, nici Raskolnikov. Intenţionează s-o scoată „din mocirlă" şi nu numai că îi înmînează pentru nevoile ei personale 3 000 de ruble (fără de care n-ar fi putut nici să renunţe la prostituţie, nici să-l urmeze pe Raskolnikov în Siberia), dar o şi mustră părinteşte că se sacrifică prea mult pentru alţii şi îi urează o viaţă lungă, dăruindu-i parcă şi anii lui netrăiţi: „Îţi doresc să trăieşti mult, o să mai aibă şi alţii nevoie de dumneata". Svidrigailov sprijină îndemnul pe care Sonia i-l adresează lui Raskolnikov (de a se preda) şi ştie că ea îl va însoţi pe criminal acolo unde va fi trimis să ispăşească. Ajutînd-o pe Sonia, Svidrigailov îl ajută, indirect dar decisiv, şi pe Raskolnikov („Dacă ţi-i dau dumitale — e vorba de cele 3 000 de ruble, n.n.) — e ca şi cum i-aş da lui"). Atitudinea personajului este dezinteresată (căci o pierduse definitiv pe Dunea cînd îi face Soniei ultima vizită) şi pură: nici o umbră de echivoc nu tulbură relaţia dintre desfrînat şi prostituată. Se poate spune chiar că e unica împrejurare în care Svidrigailov devine patern. În contact cu cel mai elevat personaj al romanului, Arkadi Ivanovici cîştigă enorm în plan moral, în vreme ce, de pildă, Lujin — pierde enorm. Interesant de notat e şi că Sonia recunoaşte, se poate spune omologhează (căci ea reprezintă o înaltă instanţă etică) generozitatea lui Svidrigailov. În aprecierea acestui personaj părerea ei trebuie luată în consideraţie. Sonia depune mărturie în favoarea lui Svidrigailov. E singura fiinţă care ar putea interveni şi ‚dincolo' pentru el şi care va des-

Scanned with OKEN Scanner

chide poate cîndva uşa de la baia ţărănească plină cu păianjeni în care damnatul se resemnase să stea încă de pe pămînt şi unde îl va găsi desigur şezînd de foarte multă vreme, liniştit şi ursuz. Prin binefacerile sale Svidrigailov dispune în finalul romanului de soarta mai multor personaje. Nu întîmplător, în grădina de vară în care nimereşte în seara din ajunul sinuciderii, el este „ales judecător" de un grup de slujbaşi scandalagii. Svidrigailov e „judecătorul" celorlalate personaje, împarte cu bunăvoinţă bani, sfaturi şi laude, lasă la despărţire o impresie frumoasă. Oricum, nu se poate nega că personajul căruia i se atribuie în Caiete două, iar în textul definitiv al romanului trei crime (nici una dovedită însă) este — după cum spune D. Merejkovski — „capabil de generozitate cavalerească". „Chiar el e", pretinde Svidrigailov că şi-a zis văzîndu-l pentru prima oară pe Raskolnikov, pe care l-a recunoscut imediat. „Ce vrei să spui cu asta ? Despre ce vorbeşti ? (s.n.)", îl întreabă nedumerit şi parcă puţin speriat eroul romanului. Pentru cititorii de azi este însă evident că Svidrigailov se referă la faptul că el este dublul (marele dublu al) lui Raskolnikov : „noi doi avem un punct comun", „ne asemănăm oarecum", „ne asemănăm ca fraţii," explică Svidrigailov. De-a lungul naraţiunii, acesta îi dă „mereu tîrcoale" lui Raskolnikov, aşteaptă ca tînărul să-i spună „ceva nou" (pînă la urmă va afla el însuşi, trăgînd cu urechea, „ceva nou" despre fratele Duniei) şi speră să poată „împrumuta ceva" de la el. La rîndul său Raskolnikov recunoaşte că „omul acesta avea o putere misterioasă asupra lui". În calitatea lor de dubli, Svidrigailov şi Raskolnikov se urmăresc, se hărţuiesc, se ciocnesc şi se evită. Prima şi a treia (ultima) întîlnire dintre cei doi, care se joacă parcă de-a v-aţi ascunselea, reprezintă scene simetrice — scene oglinzi pentru personaje pereche. La început Raskolnikov se preface că doarme şi-şi lasă musafirul să aştepte vreo zece minute. Apoi, zărit la fereastra unui tractir de Raskolnikov, Svidrigailov pur şi simplu se ascunde, parcă în replică. În calitate de dublu principal al eroului romanului, Svidrigailov este şi purtătorul lui de cuvînt. În Caiete, ca şi în textul definitiv, Aristov-Svidrigailov expune (mai mult Svidrigailov decît Aristov) şi aprobă (mai mult Aristov decît Svidrigailov, care se mulţumeşte s-o aplice) teoria lui Raskolnikov. „Un singur rău şi o sută de fapte bune !", rezumă lucrurile pentru Dunea adoratorul ei, citînd şi cazul unui „om foarte de treabă care a jefuit poşta" chiar în scena în care se pregăteşte să-i facă „rău" tinerei fete după ce se asigurase printr-o „sută de fapte bune" (acţiunile lui filantropice). Svidrigailov e un dublu dedublat. Din Partea a şasea, IV (discuţia de la tractir cu Raskolnikov) aflăm că s-a logodit cu acea minoră de 15—16 ani, o fetiţă care poartă încă rochiţă scurtă, „acum trei zile", adică în ziua cînd a murit Katerina Ivanovna şi cînd s-a arătat atît de generos cu copiii ei. În sufletul acestui personaj binefăcătorul orfanilor face casă bună cu amatorul de minore ! În aceeaşi scenă de la tractir aduce un elogiu suprem Duniei (în secolul al doilea sau al treilea ar fi fost o mucenică neclintită în credinţa ei) căreia tocmai i-a întins o infamă cursă. Dedublarea tragică a personajului se deschide în unghi maxim în visul din ajunul sinuciderii. În sinistra noapte petrecută la hotelul „Adrianopol", ca un făcut, Svidrigailov „avea viziuni numai de flori". Un imens tablou floral, un tablou paradisiac, evocînd un fel de diluviu vegetal i se dezvăluie miraculos în somn : „Îi părea că vede în faţa ochilor o priveliştе minunată, în zi de sărbătoare, luminoasă, caldă, aproape arzătoare, de Sfîntă Treime. În mijlocul straturilor de flori se ridică un cottage elegant de ţară, în stil englezesc ; terasa e îmbrăcată în plante agăţătoare şi plină de trandafiri ; scara largă, însorită, e aşternută cu un covor bogat, şi la fiecare treaptă, în amîndouă părţile scării, sînt vase chinezeşti cu flori rare. Observă mai ales buchetele de narcişi albi şi gingaşi care-şi plecau capetele pe lujerele înalte şi groase, de un verde aprins, cu mireasmă îmbătătoare, în vase cu apă pe ferestre. Ar fi vrut să nu se mai depărteze de ele, dar sui scara şi pătrunse într-un salon mare şi înalt şi iarăşi zări pretutindeni, la ferestre, în faţa uşilor deschise care dădeau pe o terasă, pe terasa însăşi, peste tot, numai flori. Duşumelele erau presărate cu iarbă proaspăt cosită, plină de miresme ; ferestrele erau larg deschise, un aer uşor, proaspăt şi răcoros adia în odaie, păsărelele ciripeau în grădină". În centrul acestui tablou mirific se află însă un sicriu : „iar în mijlocul salonului, pe masa acoperită cu valuri de atlaz, se afla un sicriu. Sicriul acesta era îmbrăcat pe dinăuntru cu o mătase groasă şi împodobit cu volănaşe albe. Ghirlande de flori îl înconjurau din toate părţile. Acoperită toată cu flori zăcea în el o fetiţă în rochie albă de tul, cu braţele încrucişate pe piept, ca sculptate în marmură. Dar părul ei blond auriu era despletit şi ud ; o cunună de trandafiri îi împodobea capul. Profilul sever şi încremenit părea de asemenea cioplit în marmură, iar zîmbetul de pe buzele-i albe era atît de jalnic, plin de o durere nemărginită care nu mai avea nimic copilăresc. Svidrigailov cunoştea fetiţa" (restul citatului l-am dat mai sus, fetiţa din sicriu, de a cărei moarte Svidrigailov este mai mult sau mai puţin, dar în mod sigur, vinovat, fiind nepoata lui Resslich sau un alter-ego al aces-

Scanned with OKEN Scanner

teia). Prezența sicriului și a sinucigașei aproape îngropate în acel belșug de flori îndoliază delicat tabloul. Splendoarea lui devine dureroasă, insuportabilă. Visul lui Svidrigailov este visul paradisului profanat și pierdut, contemplat cu „o nostalgie infinită". Dedublarea și complexitatea personajului explică marea lui adaptabilitate socială, aproape nefirească, demonică (o altă trăsătură care-l apropie de Stavroghin) : „am știut să mă împac și cu măsluitorii și nici pe cneazul Svribei, ruda mea de departe și mare demnitar, nu l-am plictisit, am știut să-i scriu doamnei Prilukova în album despre Madona lui Rafael, și cu Marfa Petrovna am trăit șapte ani la țară și în casa lui Veazemski pe Sennaia mi-am petrecut nopțile pe vremuri și poate că am să zbor cu Berg în balonul lui". Dedublare și complexitate în care Binele și Răul se anulează reciproc și din care rezultă „o enigmă" („Svidrigailov era o enigmă", va spune odată Raskolnikov). Uriașa forță și înzestrarea de excepție, superioară a lui Svidrigailov se consumă în gol. De aici anti-eroismul fundamental al personajului, subliniat în scena sinuciderii matinale în dreptul cazărmii de pompieri. Jalnicul paznic purtînd pe cap „o cască grecească de aramă ca a lui Achile" este oglinda neputinței marelui Svidrigailov. Aluzia la Ahile este evident ironică, trebuie citită pe dos.

SVIDRIGAILOVA, MARFA PETROVNA, Crimă și pedeapsă. Îndrăgostită nu se știe cum și de cînd de Svidrigailov, deși avea cu cinci ani mai mult decît el și nu mai era deloc o femeie tînără, îl cumpără pur și simplu pe bărbatul pe care îl iubește (aflat în acel moment la închisoare), plătindu-i datoriile. De-a lungul primilor șase ani de căsnicie l-a avut tot timpul la mînă, dispunînd de un document care i-ar fi dat posibilitatea să-l retrimită oricînd acolo de unde tot ea l-a scos : „ar fi fost de ajuns să mă revolt și — poftim înapoi, la răcoare !" — povestește cu un fel de admirație amuzată Svidrigailov. „Și ar fi făcut-o cu toată dragostea ei pentru mine ! Într-un suflet de femeie asemenea contradicții se împacă foarte bine între ele". Moșiereasă bogată („avea mulți bani"), locuia la țară, într-un sat așezat la 17 verste de orășelul Raskolnikovilor, pe care îl vizita dealtfel destul de des, în special ca să se plîngă de bărbatul ei. Cu care, extrem de geloasă, încheie „un fel de contract" în șase puncte ce-i interzicea, printre altele, soțului să aibă „o amantă permanentă" și mai ales să se îndrăgostească „serios" de o femeie din societatea lor ; „în cazul cînd — Doamne ferește — m-aș (fi) îndrăgosti(t) serios (rezumă Svidrigailov al șaselea punct), trebuie (a) să-i mărturisesc tot Marfei Petrovna". Se poate spune că prin căsătorie Svidrigailov schimbă o închisoare cu alta. În aceste condiții apariția Duniei în casa Marfei Petrovna (în calitate de guvernantă a copiilor — despre care nu se spune nimic în roman, nici măcar cîți sînt) reprezintă pentru soțul copleșit de monotonia unei existențe impuse prin constrîngere divertismentul mult așteptat. Inevitabilul scandal izbucnește, tînăra fată, deși nevinovată, e insultată, pălmuită, concediată și ponegrită în tot orașul de Marfa Petrovna. Apoi, după ce lucrurile se lămuresc și reputația Duniei e restabilită, tot de către Marfa Petrovna, aceasta, ca să se răzbune pe soțul infidel, pune la cale căsătoria cu Lujin (din care pricină Svidrigailovii au ultima lor ceartă). Moare subit, lovită (după cum stabilește ancheta ale cărei rezultate le citează, e drept, Svidrigailov) de un atac de apoplexie după o masă copioasă în timp ce își făcea obișnuita ședință de hidroterapie. Decesul Marfei Petrovna e un eveniment de ultimă oră în roman. Vestea o aduce personal Pulheria Alexandrovna, mama lui Raskolnikov, care precizează că Marfa Petrovna a murit chiar în ziua în care ea, mama, expediase scrisoarea citită de fiul ei Rodia în a doua zi a acțiunii. Dacă am ști cît timp îi trebuia acum o sută și ceva de ani în Rusia unei scrisori ca să ajungă la Petersburg de la o distanță de o mie de verste am putea stabili cu o foarte mică aproximație data morții personajului. Pulheria Alexandrovna face și unele supoziții în legătură cu pricinile decesului : „Acest om îngrozitor (Svidrigailov, n.n.) pare-se că a fost cauza morții ei (a Marfei Petrovna, n.n.). Se zice că ar fi bătut-o groaznic !" De numai două-trei ori, răspunde Svidrigailov într-o discuție cu fiul la acuzația mamei, adăugînd că accesele lui de brutalitate „nu-i displăceau prea mult" soției sale iubitoare. La rîndul ei și Dunea pretinde (e drept, într-o clipă de mînie) a ști că el a ucis-o pe Marfa Petrovna („Ți-ai otrăvit soția", îi spune drept în față, cu ură, tînăra fată căzută în capcană). Svidrigailov nici nu neagă, nici nu recunoaște învinuirea, după cum scriitorul nici n-o dovedește, nici n-o spulberă. Moartea Marfei Petrovna rămîne o enigmă care contribuie din plin la caracterizarea ambiguă a marelui personaj. A doua zi după înmormîntarea soției, Svidrigailov evadează din temnița în care a fost ținut șapte ani și se îndreaptă spre Petersburg. Nu scapă însă de Marfa Petrovna, care, după cum îi mărturisește el lui Raskolnikov, „îmi face onoarea să mă viziteze". L-a „vizitat" în puținele zile scurse de la moartea ei de „trei ori". Ca și cum contractul dintre soți mai cuprindea o clauză nemărturisită de Svidrigailov, acesta nu-i supraviețuiește Marfei Petrovna decît vreo zece zile. ● Fire dificilă (încît chiar Dunea recunoaște că Svidrigailov, care „a răbdat timp de șapte ani",

Scanned with OKEN Scanner

a fost de „multe ori... chiar prea îngăduitor"), Marfa Petrovna e evocată de propriul ei soţ ca „o femeie cinstită şi destul de deşteaptă (deşi absolut incultă)". („Dar o femeie inteligentă şi o femeie geloasă sînt două lucruri cu totul diferite", se simte obligat să adauge imediat Svidrigailov) ; „cam limbută", nu ştie să păstreze secretele de familie : venea des în oraş să bîrfească şi să se plîngă de bărbatul ei. Nestăpînită şi repezită, suferă de exaltare, luînd-o cînd într-o direcţie, cînd în alta. La început e pur şi simplu îndrăgostită de Dunea, apoi o alungă. După ce se convinge de nevinovăţia fostei guvernante sare în cealaltă extremă, îi cere în chip teatral şi zgomotos iertare fetei şi vizitează din nou pe rînd toate casele ‚cu greutate' din oraş ca să restabilească adevărul. Capabilă, în cinda geloziei, nu numai de generozitate ci şi de încredere, îi lasă Duniei prin testament trei mii de ruble (salvatoare pentru mamă şi fiică în situaţia materială mai mult decît critică în care se vor afla după ruperea logodnei cu Lujin) şi îi înapoiază soţului, de ziua lui, cu un an şi ceva în urmă, documentul cu care îl şantaja, însoţit şi de „o sumă respectabilă" (prudentă, se fereşte însă să treacă averea pe numele lui Svidrigailov, căci „se gîndea la copii"). Personaj rusesc tipic de provincie, Marfa Petrovna pare în acelaşi timp învăluită într-un uşor abur fantastic. Ştie să ghicească „straşnic" în cărţi şi după moarte se face strigoi. Felul mai ales în care îl ‚robeşte' pe temutul Svidrigailov — spre binele lui dealtfel — în temniţa unei căsnicii plicticoase îi divulgă o misterioasă forţă, o anume disponibilitate exorcizantă.

SVIRIBEI, Crimă şi pedeapsă, v. la Svidrigailov.

Ş

prinţul Ş., Idiotul. Logodnicul Adelaidei, a doua dintre fetele Epancin, pe care o ceruse în căsătorie spre sfîrşitul iernii (acţiunea romanului debutînd la începutul iernii, mai exact la 27 noiembrie). Cererea este acceptată şi nunta fixată în primăvară. Apoi însă, din pricina vîrtejului de întîmplări în care este antrenată familia Epancin (dar pare-se şi pentru că între Adelaida şi logodnicul ei „nu se întronase încă o armonie desăvîrşită") căsătoria se amînă de mai multe ori — pentru mijlocul verii, la toamnă... Al treilea an al timpului naraţiunii (an imprecis evocat doar în capitolul de încheiere al cărţii) îi găseşte tot necăsătoriţi, dar evenimentul mult aşteptat va avea totuşi loc, ne asigură Evgheni Pavlovici Radomski (pe care dealtfel tocmai prinţul Ş., ruda lui, îl introdusese — Ş. îl introduce pe R., cum este numit la început Radomski — la Epancini, unde pretendentul la mîna Aglaiei nu va avea însă noroc). Tot Ş. dă şi unele date şi referinţe în legătură cu Radomski (privitoare în special la averea lui pe care o consideră solidă) şi se arată „consternat" cînd împrejurările (nefavorabile lui Evgheni Pavlovici) îl dezmint. ❁ În vîrstă de vreo 35 de ani, „făcea parte din protipendadă" şi „poseda şi o avere «frumuşică şi indiscutabilă»" (aprecierea aparţine viitorului socru, generalului Epancin). Remarcîndu-se „prin nenumăratele sale calităţi", era „unul dintre acei cinstiţi şi modeşti pionieri ai progresului, cum s-au văzut în anii din urmă (scrie Dostoievski, n.n.), care doresc sincer să se facă utili, lucrează fără preget şi se disting printr-o facultate extrem de preţioasă, aceea de a găsi mereu ceva de întreprins". Fără a se considera „o personalitate de prim rang" şi fără a se amesteca în luptele politice, prinţul Ş. „îşi dădea foarte bine seama de nevoile epocii contemporane". Cu toate că avea „o slujbă mai de mult", se angajase de curînd „într-o activitate intensă şi în cadrul zemstvei" ; colabora „în calitate de membru corespondent la publicaţiile mai multor societăţi ştiinţifice ruseşti" şi împreună cu un prieten tehnician „contribuise la îmbunătăţirea deosebit de

Scanned with OKEN Scanner

avantajoasă a proiectului de traseu al uneia din cele mai importante linii ferate". Nu evita nici „contactul cu oamenii de afaceri". În legătură „cu o afacere destul de importantă" îl cunoscuse dealtfel pe generalul Epancin. „Prin forţa lucrurilor, foarte curînd (...) făcu cunoştinţă şi cu familia Epancinilor", în care Adelaida Ivanovna „îl impresionă destul de puternic". Urmase „cuvenita cerere în căsătorie". Activ, practic, realist („paradisul pe pămînt nu se realizează aşa de uşor, şi mi-e teamă că-ţi faci iluzii în privinţa asta", îi spune el lui Mîşkin), prinţul Ş. este unul din acei aristocraţi dostoievskieni angrenaţi în procesul de modernizare a Rusiei, intensificat mai ales după războiul Crimeii şi reforma agrară din 1861. În comparaţie cu nobilii adaptaţi exclusiv spre profitul lor noilor mecanisme economico-social-politice impuse de o mai rapidă dezvoltare a capitalismului, prinţul Ş. pare mai puţin egoist, are principii, e însufleţit de dorinţa de a servi cauza obştească. ● Personajul este unul din rarii martori ai intervalului obscur, de şase luni, petrecut de Mîşkin la Moscova şi în provincie între primele două Părţi ale romanului. În iunie, la Pavlovsk, cînd doamnele Epancin se pregătesc să-l viziteze pe Mîşkin de-abia restabilit după criza de epilepsie, prinţul Ş. se arată bucuros să-l revadă. Îl cunoscuse pe Lev Nikolaevici „cu vreo trei luni în urmă, şi chiar locuiseră împreună timp de două săptămîni într-un orăşel". Avuseseră deci posibilitatea să poarte anumite discuţii, ca de pildă despre recenta (pe atunci) reformă judiciară. În general, Ş. vorbea „cu multă simpatie" despre proaspăta lui cunoştinţă, relatînd doamnelor Epancin „o sumedenie de lucruri interesante despre Mîşkin". Anume ce, nu ni se spune însă, personajul fiind un martor mai degrabă potenţial al trecutului imediat, dar umbrit, al lui Mîşkin. Faţă de acesta, prinţul Ş. continuă o vreme să fie „amabil şi prevenitor"; vizitîndu-l de pildă (în secret) împreună cu Adelaida a doua zi după marea scenă de pe terasă, incluzînd episoadele cu ‚gluma' Agaliei, cu „fiul lui Pavlişcev" şi cu intriga Nastasiei Filippovna împotriva lui Evgheni Pavlovici, scenă urmată de o nouă ‚ruptură' între Epancini şi Mîşkin. Apoi însă sentimentele prinţului Ş. faţă de Lev Nikolaevici se răcesc inexplicabil. Vina pentru această bruscă schimbare de atitudine (din partea lui Ş.) o poartă se pare memoria scriitorului. O mică amnezie a intervenit în procesul de creaţie. Aproximativ 40 de pagini după vizita de simpatie pe care, cu riscul de a o supăra şi mai tare pe Lizaveta Prokofievna, Ş. i-o face lui Lev Nikolaevici (Partea a doua, XI), aflăm că acelaşi Ş. „avea anumite rezerve" faţă de Mîşkin, pe care „nu prea îl simpatiza" (Partea a treia, II)! Discuţia divergentă în care personajele se lansaseră cu puţin înainte (Partea a treia, I) cu privire la atitudinea faţă de crimă în epocă nu poate justifica o asemenea categorică răsturnare a sentimentelor prinţului Ş. faţă de oponentul său. Dovedindu-se inconsecvent, scriitorul nu greşeşte însă opunîndu-i în cele din urmă, parcă instinctiv, pe cei doi prinţi. Căci Ş. lucrează tocmai pentru consolidarea acelor realităţi (expresie a dezvoltării capitalismului în Rusia) care pentru Mîşkin reprezintă „haosul" ce-i va fi în cele din urmă fatal. După întîlnirea Aglaia—Nastasia Filippovna şi ‚opţiunea' eroului pentru aceasta din urmă, prinţul Ş., solidar cu Epancinii, îşi manifestă ostilitatea faţă de Mîşkin, pe care chiar refuză să-l mai salute (Partea a patra, IX). Aflîndu-se cu doamnele Epancin în străinătate, se duce, totuşi, împreună cu ele, să-l vadă pe „idiot" la sanatoriul profesorului Schneider, unde îl întîlneşte pe Evgheni Pavlovici (care comunică vestea acestei vizite în ţară). Un „prieten bun" al prinţului Ş., „un colonel de geniu" definit drept „om aşezat" apare — introdus chiar de Ş. la Epancini — la serata acestora.

ŞABLÎKIN, Demonii, v. la Drozdova.

ŞATOV, IVAN ⟨PAVLOVICI⟩, Demonii. Apare de timpuriu, mai întîi sub numele de Sapoşnikov, în „materialele pregătitoare", unde ocupă un loc deosebit de important pe axa conflictului cu Prinţul: „Întîlnirea a două caractere puternice: Şatov şi Cneazul". În a doua jumătate a lui februarie 1870 (deci încă de la primele elaborări ale viitorului roman) scriitorul luase hotărîrea de a introduce în naraţiune „un erou autentic rus, un om al gliei", pe care să-l opună occidentaliştilor-cosmopoliţi, „curaţi" (Granovski — Verhovenski) sau „necuraţi" (nihiliştii). Acest erou este desemnat în Carnete chiar cu numele prototipului său real, Golubov (Konstantin Efimovici), ţăran autodidact rascolnic, de „rit vechi", discipolul lui Pavel Prusul (1821—1895), împreună cu care, în 1868, revine la credinţa ortodoxă (Emigraţia rusă londoneză, Ogariov şi alţii au susţinut o vreme pe staroobriadţevi, care se opuneau şi ei, în felul lor, pravoslaviei oficiale şi absolutismului ţarist. Polemica dintre Golubov şi prietenul său Ogariov, ateu şi socialist, constituie una din sursele ideologice ale romanului Demonii, jucînd un rol important în configurarea lui Stavroghin). Ideile personajului Golubov urmau să influenţeze pe Şatov şi pe Prinţ; apoi, cînd Dostoievski a renunţat la Golubov, exponenţii concepţiilor acestuia în roman au devenit Şatov şi mai ales Prinţul (Stavroghin). Din învăţăcel, acesta din urmă se transformă în învăţător. E tocmai ipostaza care decide natura relaţiilor sale cu Şatov. ● Născut dintr-un tată iobag, răposatul Paşka (Pavel Feodorov), fost valet

Scanned with OKEN Scanner

în casa Stavroghinilor, Şatov creşte sub oblăduirea Varvarei Petrovna Stavroghina şi devine la un moment dat (probabil cam în acelaşi timp cu Stavroghin, cu care este aproape de o vîrstă) elevul lui Stepan Trofimovici Verhovenski. Student, este eliminat din universitate „în urma unui scandal" (desigur, politic). În loc să apeleze însă la ajutorul Varvarei Petrovna — aşa cum ar fi fost normal din punctul de vedere al acesteia, care nu-l va ierta niciodată pentru „mîndria şi ingratitudinea sa" (cu atît mai mult cu cît fostul protejat nici nu se gîndise să răspundă la o scrisoare de-a ei) — Şatov preferă să se angajeze ca preceptor în casa unui negustor „mai civilizat". Împreună cu familia acestuia pleacă apoi în străinătate („mai curînd în calitate de dădacă decît de preceptor"). Aici se căsătoreşte cu „o fată vioaie", guvernanta rusoaică a copiilor aceluiaşi negustor, care însă după numai două luni o concediază, considerînd-o prea emancipată (v. la Şatova, Maria Ignatovna). Căsătoria durează doar trei săptămîni, după care soţii se despart „ca nişte oameni liberi, cum se considerau" (dar şi din cauza sărăciei). Rămas singur, Şatov rătăceşte prin Europa, trăind de pe o zi pe alta din mici expediente şi profesiuni întîmplătoare (se spunea că încercase chiar şi ocupaţia de lustragiu şi de hamal în port). În intervalul de timp pare-se destul de lung petrecut în străinătate, unde au loc toate întîlnirile decisive : cu Stavroghin în primul rînd, apoi cu Kirillov şi Piotr Verhovenski, se înscrie întreaga evoluţie ideologică şi politică a personajului. După faza idealist-revoluţionară, a copilăriei şi a primei tinereţi, Şatov poartă peste hotare cu Stavroghin, care încerca pe atunci să sădească în el „ideea dumnezeirii şi a patriei", discuţii hotărîtoare pentru cristalizarea viitoarei sale concepţii istorico-religioase. Cu sămînţa încă inertă a acestor idei în suflet (pînă ca ea să încolţească va mai trece un timp), continuă să evolueze o vreme în direcţia de pînă atunci şi aderă la organizaţie („Nu e uşor să-ţi schimbi zeii" : „nu puteam să mă smulg imediat de ceea ce fusesem prins cu trup şi suflet din copilărie, pentru care îmi irosisem tot entuziasmul speranţelor mele şi vărsasem toate lacrimile urii mele" — va explica mai tîrziu Şatov ; în Carnete, personajul aprecia socialismul drept „o idee mare"). Urmează călătoria în America, întreprinsă în tovărăşia lui Kirillov. Acolo lucrează în condiţii foarte aspre „la un exploatator" — „ne adunaserăm la el (...) vreo şase ruşi : studenţi, chiar şi moşieri plecaţi de pe moşiile lor, chiar şi ofiţeri — toţi animaţi de acelaşi scop măreţ" : „să gustăm din viaţa muncitorului american şi în felul acesta să verificăm prin propria noastră experienţă starea omului în cea mai cumplită situaţie socială pentru el". Nu rezistă însă prea mult încercării şi, înşelat pe deasupra la socoteală de proprietar şi chiar bătut, pleacă împreună cu Kirillov : „rămaşi fără de lucru — îşi va aminti Şatov, am zăcut cu Kirillov într-un orăşel pe duşumea alături patru luni încheiate ; el cu gîndurile lui, eu cu ale mele". În America, sămînţa azvîrlită de Stavroghin încolţeşte („sămînţa a rămas în mine şi a încolţit") ; aici, în timpul celor patru luni de convieţuire profund solitară, într-o odaie mizeră şi goală, trîntit pe podele alături de tovarăşul său de claustrare pornit însă pe drumul cugetării într-o direcţie cu totul opusă, Şatov şi-a „schimbat vederile", „sărind în extrema cealaltă". Documentul acestei crize spirituale îl constituie lunga scrisoare ideologică, de prozelit entuziast, pe care i-o trimite de peste ocean lui Stavroghin şi în care doar în subsidiar îi cere „dascălului" său să-i trimită cu titlu de împrumut o sută de ruble, strict necesare supravieţuirii şi întoarcerii în Europa. Izbutind în cele din urmă să revină pe vechiul continent, îşi exprimă intenţia de a se retrage din organizaţie. La Geneva se ceartă violent cu Piotr Verhovenski (ceartă pe care acesta o va ţine bine minte şi care va cîntări greu atunci cînd se va decide uciderea lui Şatov). Nu primeşte un răspuns clar din partea conducătorilor organizaţiei şi e împuternicit (ca o ultimă sarcină, crede el, înainte de a fi dezlegat de orice obligaţie) să ia în primire în Rusia o tipografie clandestină şi s-o păstreze pînă la predarea ei persoanei care se va prezenta, la momentul oportun, în acest scop. În „locurile natale" (oraşul capitală de gubernie în care se petrece acţiunea romanului) Şatov se întoarce în urmă cu un an în raport cu data demarării prezentului naraţiunii, instalîndu-se la „o mătuşă bătrînă pe care a trebuit să o înmormînteze la o lună după aceea". Se mută apoi pe strada (cu nume semnificativ pentru evoluţia spirituală şi ideologică a eroului) Bogoiavlenskaia (de la бог = dumnezeu + явление = manifestare), în casa veche a lui Filippov (unde se aciuaseră o vreme Lebeadkinii şi unde locuia şi Kirillov), frecventează cercul lui Stepan Trofimovici Verhovenski, fostul său profesor, şi continuă să refuze, cu toate că trăia într-o sărăcie lucie, orice ajutor de la Varvara Petrovna, „descurcîndu-se el ştie cum" (Acceptă totuşi o dată, bolnav fiind, o sută de ruble de la fosta lui binefăcătoare, dar numai ca să-şi poată astfel achita vechea datorie bănească faţă de Stavroghin). O însemnare din Carnete referitoare la Şatov vorbeşte chiar de „Istoria unui proletar". Îndată după sosirea lui în oraş personajul îşi reafirmă într-o scrisoare hotărîrea de a se retrage din organizaţie (potrivit însărcinării primite, preia însă şi ascunde într-un loc si-

Scanned with OKEN Scanner

gur — care va fi şi locul morţii sale —, în parcul de la Skvoreşniki, lîngă o grotă, tipografia clandestină). Trăieşte singuratic, din angajamente întîmplătoare (lucrînd de pildă la un moment dat „la scriptele unui negustor"), şi nu-i place să primească pe nimeni la el: „parcă eşti un călugăr", îi spune Maria Timofeevna Lebeadkina (colocatara lui o vreme), pe care Şatov o vizitează uneori şi căreia îi ia apărarea cînd fratele ei, căpitanul Lebeadkin, o bate (va continua să o viziteze pe „şchioapă" şi după mutarea Lebeadkinilor într-o altă locuinţă, fiind ultimul care o vede în seara crimei, cu trei ore înainte ca ea să fie ucisă). Cu Kirillov, deşi locuiau în aceeaşi casă, aproape că nu se saluta, raporturile dintre ei, de paralelism şi nu de duşmănie, exprimînd incompatibilitatea ideilor stavroghiniene asimilate şi întruchipate de cei doi discipoli. În duminica sosirii lui Piotr Stepanovici Verhovenski şi a lui Stavroghin, Şatov se află şi el în salonul Varvarei Petrovna. De-a lungul marii scene desfăşurate în acest cadru va rămîne nemişcat într-un colţ, fără să scoată o vorbă, cu privirile plecate, ca de obicei. Şi totuşi lui, celui mai pasiv participant, unui aproape figurant, marea scenă îi datorează punctul ei culminant. Sculîndu-se de pe locul său, Şatov se apropie de Stavroghin şi, fără să dea vreo explicaţie, îl loveşte din răsputeri, cu pumnul, în obraz. Faţă de Piotr Verhovenski manifestă, inflexibil, un dispreţ brutal. Imediat după descinderea sa în oraş, tînărul Verhovenski începe să pregătească moartea lui Şatov. Convins că acesta va denunţa, îl supraveghează neîncetat, direct sau prin interpuşi, îl convoacă la întrunirea de la onomastica lui Virghinski (pentru a clarifica acolo, de faţă cu toţi, problema ieşirii lui din organizaţie), încearcă să-l compromită insistînd ca Lembke să-l cheme la el şi să-l ancheteze personal. Cu 24 de ore înainte de a fi ucis, în viaţa lui Şatov intervine o cotitură miraculoasă. Întoarcerea neaşteptată din străinătate a soţiei sale, Maria Şatova, şi împăcarea cu ea, după naşterea copilului pe care din prima clipă îl consideră fără şovăire al lui (deşi ştie că nu este), face într-o singură noapte din Şatov un om fericit. Agitaţia lui stîngace, disperat bucuroasă, după ce înţelege într-un tîrziu că Maria e pe punctul de a naşte (se gîndeşte mai întîi să-l cheme pe doctorul Frenzel, apoi aleargă la Arina Prohorovna, soţia lui Virghinski), umple cîteva din cele mai frumoase pagini ale cărţii. Grija pentru soţia lui îl obligă pe Şatov să vină în contact cu o parte din asasinii săi (complici cel puţin la crima ce se pregătea): Kirillov, Virghinski, Leamşin. Acestuia din urmă îi revinde în pierdere (ca să-şi procure o parte din banii atît de necesari în acea împrejurare de alarmă conjugală) revolverul pe care îl cumpărase nu cu mult timp în urmă tot de la el: gest simbolic de dezarmare în faţa duşmanilor săi! În ziua fatală Erkel (mesager mincinos şi insensibil om de escortă) îl smulge din atmosfera de beatitudine a unei ‚sfinte' familii, reîntregită şi împlinită prin rod. Sosirea senzaţională a soţiei, preocupările legate de dublul eveniment, al apariţiei ca din cer a Mariei şi al naşterii copilului, fericirea pe care i-o dăruiesc toate aceste schimbări profunde intervenite în viaţa lui îi paralizează însă personajului simţul prudenţei. Şatov nu bănuieşte nimic pînă în ultima clipă. Moartea lui survine fulgerător (Verhovenski trăsese cu ţeava pistolului lipită de fruntea victimei). ● Personaj cu mare pondere în naraţiune, Şatov este în acelaşi timp un personaj satelit. Dintre discipolii lui Stavroghin e cel mai fidel: el conservă moştenirea de idei a „dascălului" său, e un păstrător al ‚dogmei'. În marea discuţie din capitolul Noaptea Şatov se face ecoul vechilor păreri ale lui Nikolai Vsevolodovici, vorbind „ca şi cum ar fi citit dintr-un text"; unul din „acei ruşi idealişti, care impresionaţi de o idee puternică se lăsau total cuprinşi de ea şi uneori copleşiţi pentru totdeauna" („oamenii de felul lui niciodată nu sînt în stare să elucideze şi să domine această idee din plin, ci aderă la ea fervent, cu toată pasiunea credinţei, şi astfel o viaţă întreagă rămîn sub puterea acesteia zbătîndu-se în convulsii supreme ca sub greutatea unui pietroi rostogolit peste ei şi pe jumătate striviţi de imensa lui greutate"), personajul este o creaţie a lui Stavroghin. Ideea lui este în esenţă aceea a poporului rus ca popor teofor (purtător de Dumnezeu). În Carnete, „Formula lui Şatov" e astfel definită: „Salvarea e în Hristos, iar Hristos fiinţează numai la noi. Aşadar, numai de la noi poate veni salvarea" („Спасение во Христе, а Христос только у нас. Стало быть, от нас и спасение"). De la început însă Stavroghin condiţionase cu oarecare scepticism destinul mesianic al poporului rus de posibilitatea omului evoluat, civilizat în sens european (cum în Rusia vor fi din ce în ce mai mulţi pe măsura trecerii timpului) de a crede cu adevărat în Dumnezeu. „Mulţi consideră — spune Prinţul din Carnete — că e suficient să crezi în morala lui Hristos, ca să fii creştin. Nu morala lui Hristos, nu învăţătura lui Hristos poate salva lumea, ci doar credinţa în Cuvîntul care s-a făcut trup". Slavofilul — mai arată Cneazul în aceleaşi materiale pregătitoare — se bizuie numai pe însuşirile poporului rus, dar fără pravoslavie (dreaptă credinţă) totul e în zadar, nici un fel de însuşire nu poate face nimic dacă lumea îşi pierde credinţa. În demonstraţia lui, Stavroghin nu se joacă cu noţiunile, e logic, consecvent. Dacă credinţa nu este şi mai ales nu va fi

Scanned with OKEN Scanner

posibilă în viitor atunci toate speranţele legate de destinul mesianic al poporului rus ca popor teofor sînt absurde. În acest caz, distrugerea totală e preferabilă — conchide Stavroghin, azvîrlind o punte spre nihilismul radical al lui Piotr Verhovenski. Şatov face însă abstracţie de problema—cheie, a credinţei adevărate, biblice. „Dumnezeu este personalitatea sintetică a întregului popor, luat în totalitatea lui, de la începutul şi pînă la sfîrşitul existenţei sale“ — susţine el într-un spirit prea puţin ortodox ; „ca să prepari un sos de iepure, ai nevoie de iepure“ — spusese odată Nikolai Vsevolodovici, amuzîndu-se. Lui Şatov însă tocmai „iepurele“ îi lipseşte deocamdată. Somat de Stavroghin, în cursul aceleiaşi discuţii din cea mai lungă noapte a romanului, să declare fără echivoc dacă crede sau nu ca un creştin adevărat, Şatov nu poate răspunde afirmativ : „dumneata personal crezi sau nu crezi în Dumnezeu ? — Eu cred în Rusia, eu cred în ortodoxia ei... Eu cred în trupul lui Cristos... Eu cred că a doua venire a lui Crist se va săvîrşi în Rusia. Eu cred... bîigui Şatov, intrat în paroxismul exaltării. — Dar în Dumnezeu ? În Dumnezeu ? — Eu... Eu voi crede (s.n.) în Dumnezeu“ — se mulţumeşte să promită doar personajul. „Şatov a început să creadă că poporul rus este un popor purtător de Dumnezeu mai înainte de a crede în Dumnezeu. Pentru el poporul rus devine Dumnezeu, el este un închinător la idoli. Dostoievski demască aceasta cu o mare forţă dar rămîne impresia că şi în el însuşi este ceva şatovian.“ (N. Berdiaev) Şatov e un apostol fără credinţă, un necredincios care încearcă să-şi ‚uite‘ necredinţa exaltînd glia roditoare — asemenea maicii proorocitoare din amintirile mînăstireşti ale Lebeadkinei — şi poporul văzute ca „trupuri“ ale dumnezeirii, propovăduind un Dumnezeu în care de fapt nu crede : „... însă cu toate că sînt din popor, acum (încă ?) nu mă identific cu el“ — fusese nevoit eroul să recunoască în Carnete. Nu întîmplător privirea personajului e „îndărătnic aţintită în pămînt“ (Şatov nu şi-o ridică niciodată în sus, spre cer). Este ceva simbolic în această privire legată magnetic de sol (почва), în stîngăcia rudimentară a eroului, de fiu al pămîntului (ele exprimă totodată apăsarea şi tristeţea celui ‚neales‘). Sentimentele lui faţă de Stavroghin sînt de înflăcărată iubire-ură : „Crezi că n-am să sărut urmele paşilor dumitale după ce vei pleca ? Nu sînt în stare să te smulg din inima mea, Nikolai Stavroghin !“ Relaţiile dintre Nikolai Vsevolodovici şi fiul de iobag sînt, deşi în alt plan, tot de subordonare : primul continuă să fie ‚stăpînul‘. Nici ura nu îi este însă mai mică. Căci Stavroghin doar experimentase (în vreme ce, în paralel, îi ‚preda‘ ateismul lui Kirillov) ideea pe care Şatov a îmbrăţişat-o cu entuziasm şi o întruchipează monolitic. „Dascălul“ s-a dezis apoi de propria lui învăţătură, a renegat-o. În salonul Varvarei Petrovna, Şatov avusese prilejul să se convingă cît de mult a „decăzut“ idolul său. Nu soţul înşelat sau fratele jignit îl loveşte pe Stavroghin (în străinătate acesta le-a sedus deopotrivă pe Maria şi pe Daşa Şatova), ci discipolul trădat : „Pentru că ai decăzut... Pentru minciuni. Nu m-am apropiat ca să te pedepsesc ; în momentul cînd mă apropiam nu ştiam că te voi lovi... Te-am lovit pentru ceea ce ai însemnat atîta timp şi atît de mult în viaţa mea...“ — explică personajul în marea scenă a discuţiei nocturne. În care, după ce-şi demască necruţător „dascălul“ supunîndu-l unui adevărat interogatoriu (mai cumplit decît care va fi doar cel al lui Tihon), Şatov, un „psiholog“ adînc şi el după cum recunoaşte pălind chiar cel anchetat, îl imploră însă pe Stavroghin să se salveze. Promite să-i procure „iepurele“ (pe care el însuşi încă nu l-a ‚vînat‘), îl îndeamnă să-l caute pe Dumnezeu „pe căile muncii“ şi să-i ceară iertare „pămîntului“ : „Sărută pămîntul, scaldă-l cu lacrimile tale, cere-i iertare“ — exclamă, ca un adevărat adept al „pocivei“, Şatov. Tot el îl sfătuieşte să se ducă la Tihon. ● De vreo 27—28 de ani, scund de statură, spătos, cu părul vîlvoi şi buzele groase, „ursuz şi nu prea vorbăreţ“ dar ripostînd cu aprindere de cîte ori îşi simţea ameninţate convingerile, „stîngaciul şi ruşinosul“ Şatov, „notre irascible ami“ (după cum obişnuia să-l numească Stepan Trofimovici Verhovenski), avea, cu toată aparenţa lui de „om dur şi grosolan“, „un suflet foarte delicat“. De care cronicarul romanului, G-v, caracterizînd personajul, e pe deplin conştient şi pe care ‚nebuna‘ Lebeadkina îl intuieşte perfect — „Şatuşka“ fiind pentru ea singurul căruia ar accepta poate să-i vorbească într-o zi despre tainele ei, păzite cu străşnicie de orice privire străină. Dar care se dezvăluie în toată frumuseţea lui de abia în scena şi relaţiile cu Marie (Partea a treia, Capitolul al cincilea), soţia întoarsă la el după o lungă despărţire ca să nască un copil al altuia. Doar acum, spre sfîrşitul romanului, se poate înţelege cît de mult a iubit-o şi o iubeşte încă Ivan Şatov pe femeia cu care nu a convieţuit decît trei săptămîni. Sosirea ei neaşteptată îi luminează ultimele ceasuri ale vieţii. Fericit, el îi suportă mustrările şi capriciile (ultimele forme de apărare ale femeii înainte de a recunoaşte că şi ea îl iubeşte), împrumută ceai şi ceva bani de la Kirillov, cu care aproape că nu se saluta şi căruia acum îi spune „prietene“, aleargă să ceară ajutor de la cei care a doua zi îl vor ucide. Dragostea lui Şatov e totală : erotică şi umană, bărbătească şi fraternă. În mo-

Scanned with OKEN Scanner

dul cel mai firesc de aceea ea se revarsă fără reticențe și asupra copilului, imediat înfiat sufletește — spre hazul Arinei Prohorovna, moașa nihilistă. Episoadele cu soția — apreciate în mod deosebit de Tolstoi — revelează calitatea morală excepțională a personajului. În ele, Ivan Șatov — mereu zgrunțuros și cenușiu de-a lungul narațiunii — se curăță de impurități și strălucește ca aurul. ● Abel al ‚revoluției' nihiliste, Șatov seamănă cu I. I. Ivanov — victima lui Neceaev — numai prin soarta lui tragică. Ca socialist dezis, care sare la extrema cealaltă (numele personajului vine de la vb. шататься = a se clătina, a se balansa), el îi evocă mai mult — se arată în ed. acad., vol. 12, p. 209 — pe V. I. Kelsiev (1836—1872), „un nihilist cu vederi religioase", după caracterizarea lui Herzen, de care, ca emigrant londonez, se apropiase vremelnic înainte de a se hotărî să se întoarcă în Rusia spre a se încredința bunăvoinței guvernului, pe N. I. Danilevski (1822—1885), în tinerețe fourierist și petrașevț, apoi „nihilist pocăit", autorul cărții de mare răsunet în epocă Rusia și Europa, și în parte pe însuși Dostoievski. Un prototip al lui Șatov, care are în roman misiunea de a ascunde tipografia ilegală și care locuiește în casa Filippov, trebuie considerat — e de părere M. S. Altman — și P. N. Filippov (1825—1855), fost petrașevț, inițiatorul și organizatorul unei tipografii clandestine în cadrul cercului Durov.

ȘATOVA, MARIA IGNATOVNA, Demonii. Soția lui Șatov (v. mai sus). După despărțirea de acesta, fusese în relații intime, la Paris, cu Stavroghin, al cărui copil îl poartă dealtfel în pîntece cînd apare pe neașteptate, într-o noapte, semnalîndu-și energic prezența, în fața casei lui Șatov. Nu se întorsese însă la soțul ei, crede ea, ci se gîndise să tragă la el ca la un simplu cunoscut, căci abia sosită în oraș (direct din străinătate și fără nici un ban) nu avea pentru moment nici o altă posibilitate. Din prima clipă îl avertizează pe Șatov că n-are nici un rost ca ei doi să reia „prostia de altădată". Îi explică apoi că a venit în orașul în care locuiește el absolut din întîmplare (locul în care urma să se stabilească fiindu-i complet indiferent) și că vrea să-și caute de lucru. Intenționează să deschidă o legătorie de cărți „pe principiul asocierii" (aluzie la romanul Ce-i de făcut? al lui Cernîșevski). Autoritară, decisă, chiar agresivă — edificatoare fiind în acest sens atît tratativele de natură pecuniară cu birjarul care a adus-o de la gară cît și felul în care își somează soțul să-i răspundă „cinstit și deschis" dacă poate sau nu s-o primească — Maria Ignatovna are stilul de a vorbi și de a se purta al unei tipice nihiliste. Din prima tinerețe — cînd intervine în acțiune e în vîrstă de 25 de ani — îmbrățișase „idei prea libere". Chemată în plină noapte s-o asiste pe Șatova, la puțin timp după sosirea acesteia, Arina Prohorovna Virghinskaia, cealaltă nihilistă mai importantă din roman, de profesie moașă, nu va uita să declare că prețuiește în chip deosebit „sentimentele de independență ale Mariei Ignatovna". Bilanțul negativ al anilor petrecuți în străinătate, epuizarea generală a organismului ei (dacă n-ar fi fost atît de plăpîndă pînă și un naiv ca Șatov ar fi putut să-i observe sarcina) și oboseala unei călătorii lungi și mizere, remușcările trezite de întoarcerea deghizată în casa soțului o ‚cuminte' însă pe Maria Șatova, care mai încearcă o clipă să se înșele (și să înșele pe ceilalți) arborînd obișnuitul ei aer temerar, de bravadă. Chinurile nașterii (în cursul căreia o cuprinde frica de moarte) dar mai ales bunătatea și dragostea care iradiază pur și simplu din Șatov înfrîng în cele din urmă rezistența încăpățînată a eroinei. Transformarea lăuntrică nu mai poate fi ascunsă, noile ei sentimente — de femeie, de mamă, de soție — se dau pe față. Vechea ipostază a personajului se topește în atmosfera caldă, sărbătorească de reconciliere familială. Nihilista dispare pentru totdeauna: ca și Șatov, Șatova se dezice (fără vorbe însă) de atitudinile și concepțiile tinereții. Celebra imprecație la adresa lui Stavroghin rostită de Maria Șatova: „Nikolai Stavroghin e un ticălos!" — pare să o dezlege pe eroină definitiv de trecut. Copilul care se naște primește (în chip simbolic) numele de Ivan (numele lui Șatov!). Un alt Ivan Șatov apare deci pe lume în dimineața zilei în care Ivan Șatov, personajul romanului, va fi ucis. Nici celălalt Ivan Șatov nu va supraviețui însă multă vreme. Neliniștită de absența soțului (plecat să dea în primire tipografia clandestină), rămasă singură cu „o îngrijitoare angajată de Arina Prohorovna" (îngrijitoare ce dispare la un moment dat și ea), Maria Șatova coboară în clădirea anexă a casei, la Kirillov, pe care îl găsește mort. Îngrozită, ia copilul și (proaspătă lehuză!) iese în stradă, bătînd pe la ușile oamenilor și nimerind pînă la urmă la negustorul Titov. Acesta se duce să cerceteze casa Filippov și peste două ore sinuciderea lui Kirillov și conținutul biletului său ‚explicativ' ajung la cunoștința întregului oraș. La amiază (a doua zi după asasinarea lui Șatov) Maria Ignatovna își pierde cunoștința și „peste vreo trei zile muri". „Copilul răcit murise înaintea ei".

⟨ȘATOVA⟩, DARIA PAVLOVNA (DAȘA), Demonii. Sora lui Șatov, cu care nu întreținea dealtfel decît „relații sporadice și distante", crescută de Varvara Petrovna Stavroghina, în casa căreia i se asigurase o poziție foarte onorabilă. Deși „e o iobagă" (încît Lebeadkin își permite s-o numească

„Daşka — iobaga“ şi chiar s-o acuze că e „hoaţă“ — sub pretextul că nu i-ar fi înmînat întreaga sumă de bani trimisă din străinătate de „cumnatul“ Stavroghin prin ea), primise o educaţie îngrijită, de care se ocupaseră „o institutoare“ (miss Creegs), „un francez autentic“ (care o învăţase firește franceza), o „doamnă săracă aflată în trecere în oraş, văduva unui dvorean“ (care îi predase lecţii de pian) şi în fruntea tuturor Stepan Trofimovici Verhovenski, „dascălul principal“, cel ce o „descoperise“ pe Daşa (înaintea Varvarei Petrovna chiar). Cînd Daria Pavlovna împlinise 17 ani — în prezentul desfăşurării acţiunii romanului ea are 20 — Stepan Trofimovici voise să-i expună şi un curs de literatură rusă, dar după prima lecţie — la care asistase şi Varvara Petrovna — aceasta decide sistarea prelegerilor (considerînd probabil că profesorul depune prea mult zel). Are asigurată „o sumă frumuşică“, prin testament, de la protectoarea ei ; „blîndă şi cuminte, capabilă de un mare sacrificiu“, „modestă şi foarte raţională“, Varvara Petrovna (aprecierile citate îi aparţin) o creşte convinsă că în viaţa acestei fete „nu vor exista greşeli“. „Greşeala“ se produce însă în străinătate, unde Stavroghina o dusese în primăvara anului în care se petrec întîmplările descrise în roman şi unde, după întoarcerea ei în ţară, o lasă la Drozdovi. Relaţiile Daşei cu Stavroghin se caracterizează în primul rînd prin sinceritate. Fiica fostului lor valet este fiinţa căreia Nikolai Vsevolodovici îi spune aproape tot adevărul (mai mult el va mărturisi doar lui Tihon) : că e căsătorit cu Maria Timofeevna Lebeadkina şi că ar dori să se însoare (devenind astfel bigam) cu Lizaveta Nikolaevna Tuşina etc. Tot Dariei Pavlovna îi va trimite el, în finalul cărţii, din staţia de cale ferată în care se ascunsese, acea scrisoare ce constituie, se poate spune, a doua „Spovedanie“ a eroului. La rîndul ei Daşa se confesează lui Stavroghin : „Cunoşti doar totul“, îi va spune ea odată, făcînd aluzie la discuţiile lor din Elveţia. După întoarcerea tuturor protagoniştilor în ţară, Varvara Petrovna parcă ‚simte‘ ceva dar nu poate admite (sentiment matern de clasă !) că Nicolas s-ar putea îndrăgosti de... „Daria“ ei. Pentru mai multă siguranţă, totuşi, concepe planul — una din ‚bombele‘ romanului-cronică — de a o mărita pe Daşa cu Stepan Trofimovici Verhovenski. ● Era greu „s-o scoţi din apele ei“ pe Daria Pavlovna, oricare ar fi fost starea sufletească şi împrejurarea în care s-ar fi găsit — remarcă naratorul. Ştie să dea pe un ton potolit explicaţiile cuvenite în legătură cu banii trimişi lui Lebeadkin şi să păstreze o atitudine demnă, de perfectă noblețe, cînd ‚logodna‘ ei cu Stepan Trofimovici este iremediabil compromisă. Dintre cele trei femei care gravitează — pe cea mai apropiată orbită — în jurul lui Nikolai Vsevolodovici Stavroghin, Daşa e „cea înţeleaptă“ (spre deosebire de celelalte două, „şchioapa“ şi Liza, care sînt „smintite“). Şi s-a întîmplat ca tocmai pe ea eroul s-o ducă la pierzanie ! La căinţele lui surprinzătoare şi oricum tardive, Daria răspunde însă (oarecum misterios) făcînd parcă aluzie la o taină a lor : „Niciodată, în nici un fel, n-ai putea să mă duci la pierzanie, o ştii mai bine decît oricine altul“. Brutalitatea lui Stavroghin, care o anunţă într-o zi, fără nici un fel de menajamente, că e hotărît să rupă cu ea (legătura lor continuase şi după întoarcerea în ţară), n-o sperie. E convinsă că pentru Nikolai Vsevolodovici va veni un „sfîrşit definitiv“ şi atunci o va chema lîngă el (bîrlogul din munţii elveţieni, în care eroul le invită pe rînd pe Maria Timofeevna Lebeadkina şi pe Liza Tuşina, este de fapt pregătit — un sumbru sanatoriu ce îşi aşteaptă sora de caritate de sacrificiu — pentru Daşa). Dacă totuşi Stavroghin nu va avea nevoie de ea, se va face infirmieră sau colportoare de cărţi bisericeşti (ca Sofia Matveevna Ulitina). Toate acestea sînt lucruri deja discutate şi precizate între ei. Întîlnirea din străinătate a reglementat pentru totdeauna raporturile dintre cei doi. În comparaţie cu Sofia Andreevna (mama Adolescentului — Arkadi Dolgoruki), o fostă iobagă şi ea, Daria Pavlovna e mai puternică, mai curajoasă, mai fermă, dar în acelaşi timp mai ‚şteарsă‘, mai discretă şi încă mai supusă destinului ei — care, deşi emancipată, o ţine legată ca o roabă de casa foştilor ei stăpîni. Prin impresia de forţă calmă, pe de o parte, prin dependenţa lipsită de orice umbră de teamă faţă de Nikolai Vsevolodovici, pe de alta (ar veni la chemarea lui chiar dacă ar şti că el a poruncit uciderea Lebeadkinilor), Daşa poate fi socotită îngerul păzitor al lui Stavroghin, pe care stăruie să-l apere pînă la capăt (mai multe personaje ale romanului : Varvara Petrovna, Maria Timofeevna o compară cu un înger). Însă cu toate că exercită uneori asupra eroului o influenţă moderatoare (convingîndu-l de pildă în străinătate să renunţe la ideea unei imposibile căsătorii cu Liza), nu izbuteşte pînă la urmă să-l salveze. Îngerii păzitori din opera lui Dostoievski (v. şi la Trişatov) încearcă dar nu reuşesc întotdeauna să se achite de misiunea ce le-a fost încredinţată. Puterea lor e limitată. ● În finalul romanului o surprindem pe Daşa mereu în apropierea Varvarei Petrovna : împreună se duc la Ustievo (unde fusese reperat fugarul Stepan Trofimovici), împreună se hotărăsc să plece în Elveţia ca însoţitoare ale lui Stavroghin, împreună descoperă cadavrul acestuia. Tot împreună, desigur, vor rămîne să locuiască în conacul pustiu şi întunecat a-

Scanned with OKEN Scanner

la Skvoreşniki. Din „infirmiera" fiului Daria Pavlovna devine „infirmiera" mamei. Soră de caritate predestinată, ea nu are nici măcar dreptul de a-şi alege ‚pacientul'.

ŞCEGOLSKI, Crimă şi pedeapsă, v. la Marmeladova, K.I.

ŞCVORNIOV, Fraţii Karamazov, v. la Maximov.

ŞELOPAEV, SEMION SEMIONOVICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Vahruşin.

ŞIGALIOV, Demonii. Personaj sacrificat în favoarea sistemului său de o parte a exegezei dostoievskiene, preocupată exclusiv de ideologia scriitorului. Datele lui biografice, înfăţişarea şi rolul pe care îl joacă în acţiune nu sînt însă deloc lipsite de interes. Este unul din ‚crainicii' lui Piotr Stepanovici Verhovenski, a cărui iminentă sosire o anunţă imediat după ce-şi face, prin iunie-iulie, apariţia în oraş (începînd relatarea cu ultimele zile ale lui august, romanul-cronică precizează în legătură cu el că se afla în capitala de gubernie de „vreo două luni"). Va participa însă apoi la „revolta" împotriva lui Verhovenski, instigînd pe ceilalţi membri ai grupului de cinci „să ceară darea de seamă". Şigaliov este de asemenea .primul care îl avertizează pe Şatov că are de dat o explicaţie, că este dator să prezinte „un raport". Se opune totuşi uciderii acestuia (argumentînd că nimeni n-a văzut nici un denunţ) şi pleacă de la grotă înainte de săvîrşirea omorului, cu toate că Verhovenski îl ameninţă cu revolverul. Nu se gîndeşte însă o clipă să-l prevină pe proscris. Pe drum, îndepărtîndu-se de locul capcanei, aude strigătul lui Şatov (care sosise după plecarea sa) şi împuşcătura, dar — „după propria lui mărturie" — nu se opreşte din mers. Deşi arestat şi el, în oraş se vorbea — consemnează G-v, cronicarul romanului într-o Nota bene ce ţine loc de epilog — că va fi eliberat negreşit. ● Scena în care personajul poate fi reţinut mai bine este aceea a întrunirii de la onomastica lui Virghinski, cumnatul lui Şigaliov, „frate bun" cu Arina Prohorovna Virghinskaia. Înfăţişarea lui, care face de la început asupra cronicarului „o impresie sinistră", respiră „încruntare, posomorîre, morocăneală". Fizionomia îi este dominată de urechile „de o mărime nefirească : lungi, late şi groase, neobişnuit de mult depărtate în lături" ; „sumbru şi întunecat" şi la „şedinţa" din casa surorii sale, ia cuvîntul şi depune pe masă „un caiet cu scriere măruntă" cuprinzînd „propriul sistem (...) de organizare a lumii". Ca să-l expună în întregime ar avea nevoie de zece şedinţe. Nu izbuteşte însă să vorbească prea mult nici măcar la cea în curs de desfăşurare, unde teoria îi este rezumată, pe scurt, de „dascălul şchiop" (v. la Virghinski). De sistemul lui Şigaliov nu luăm de fapt cunoştinţă decît din interpretările altora. După „dascălul şchiop", revine asupra lui, într-o versiune proprie (care se apropie mult de viziunea Marelui inchizitor) însuşi Piotr Verhovenski, în monologul său nebunesc de pe stradă, de seducere a lui Stavroghin. Şigaliov este teoreticianul pur, incapabil nu numai de acţiune dar şi de o expunere coerentă a propriilor idei lăsate, şi ele, pe seama adepţilor, a discipolilor (într-o revistă progresistă din Petersburg publicase cîndva, ca Raskolnikov, un articol, în legătură desigur cu teoria lui sau cel puţin anticipînd-o). ● Dacă Piotr Verhovenski este ‚marele' om de acţiune al romanului, Şigaliov, care, dealtfel, e împotriva oamenilor „prin excelenţă politici", preferîndu-le acestora pe „socialiştii puri", este ‚marele' lui gînditor. Primul se opreşte (cu excepţia discuţiei sale de pe stradă cu Stavroghin, cînd de fapt e de nerecunoscut) la potop, la distrugerea absolută, al doilea merge mai departe, preocupîndu-se şi de vremurile de după potop, de o viitoare organizare socială. „Pornind de la o libertate nelimitată, eu închei printr-un despotism nelimitat" — proclamă Şigaliov, care asigură că „o altă soluţie" e imposibilă („chiar dacă mă omori, mai curînd sau mai tîrziu tot va trebui să ajungi la sistemul meu", îi strigă el în scena de la grotă lui Piotr Verhovenski, care în realitate — o dată cel puţin — îi îmbrăţişase deja ideile, numindu-l „un om genial"). La baza teoriei sale se află „diviziunea omenirii în două părţi inegale" : „O a zecea parte capătă libertatea personală şi dreptul neîngrădit asupra celorlalte nouă zecimi ale omenirii" — explică „dascălul şchiop". „Aceste nouă zecimi trebuie să-şi piardă personalitatea şi să se transforme într-un fel de turmă şi printr-o supunere nelimitată să atingă, pe calea unei regenerări succesive, o stare de inocenţă primitivă, un fel de rai primitiv, deşi vor trebui totuşi să lucreze". „A născocit egalitatea" (în sensul că „toţi sînt sclavi şi egali în sclavie") — exclamă unul din interpreţii lui Şigaliov, Piotr Verhovenski, care se arată entuziasmat (în aceeaşi discuţie deja amintită cu Stavroghin) de ideea de „a nivela munţii" prin abolirea instrucţiei şi a culturii, prin suprimarea capacităţilor şi egalizarea cunoştinţelor, prin anihilarea dorinţelor, instituirea supunerii totale şi introducerea spionajului reciproc obligatoriu etc. Măsurile preconizate de autorul sistemului — arată „dascălul şchiop" — se bizuie „pe date naturale şi sînt foarte logice". El propune „raiul, raiul terestru, şi nici un alt rai pe pămînt nu poate să existe". Asemenea omului din subterană, Şigaliov critică pe „toţi făuritorii sistemelor sociale, de la cele mai îndepărtate timpuri", „nişte visători, nişte fantezişti, nişte neghiobi care se contraziceau pe ei înşişi neînţele-

gînd absolut nimic din ştiinţa naturii şi în ce priveşte acel animal ciudat care este omul". Orice apropiere de Fourier („Acest moliu sentimental şi abstract") îl jigneşte de aceea pe drept cuvînt. În comparaţie cu Fourier, Cabet, Proudhon, el oferă „o soluţie mult mai lucidă". La propunerea lui Leamşin de a „arunca în aer" pur şi simplu cele „nouă zecimi de omenire", Şigaliov obiectează că lucrul ar fi irealizabil („că doar — după cum zice „dascălul şchiop" — nu sînt nici ei — oamenii ce ar urma să fie suprimaţi — nişte berbeci şi te pomeneşti că nu se lasă chiar aşa de uşor căsăpiţi..."). ● „Un fanatic al umanismului" (cum îl defineşte cineva în carte), Şigaliov — un Moise fără Dumnezeu, eşuează într-un sumbru proiect de organizare a societăţii, concepe un fel de sclavagism al egalităţii. El aminteşte din acest punct de vedere de autorii de proiecte fantastice şi de inventatorii aberanţi ai lui Swift. (La originea ideilor acestui „fou d'égalité" — cum l-a numit Camus — se află poate complexul urechilor lui monstruoase care fac din el orice altceva, numai un egal, un semen de al nostru nu). Exprimînd atitudinea faţă de crimă a neceaevistului A. K. Kuzneţov, ca şi unele detalii ale comportării lui la proces, Şigaliov apare adeseori în Carnete ca Zaiţev, după numele criticului de la Russkoe Slovo, V. A. Zaiţev, un „copil teribil" al nihilismului rus. Critică a egalitarismului lui Babeuf şi Blanqui, ca şi a diferitelor sisteme sociale şi utopii (de la Platon la Rousseau) teoria lui Şigaliov este în primul rînd o parodie — după cum a arătat Viaceslav Polonski — „a saint-simonismului, fourierismului, cabetismului, adică a visului socialismului utopic despre viitoarea armonie universală, despre raiul pe pămînt" (ed. acad., vol. 12, p. 211). Se ştie că Icaria suprareglementată a lui Cabet l-a îngrozit pe tînărul Dostoievski, care o găsea „mai dezgustătoare decît ocna". Demonii arată că scriitorul nu şi-a schimbat părerea nici după întoarcerea din Siberia.

ŞMERŢOV, MAVRIKI MAVRIKIEVICI, Fraţii Karamazov. Zapciul (становой — şeful unei stane, unitate administrativă şi poliţienească în cadrul unui judeţ), despre care nu ştim decît că era „un om scund şi îndesat, puhav la faţă" şi că în seara crimei (a treia zi a acţiunii romanului) se afla în oraş, în Scotoprigonievsk doar pentru că „în ajun" venise „să-şi încaseze leafa": activa deci la ţară, poate chiar la Mokroe (comună situată la circa 20 de verste de Scotoprigonievsk) unde în cursul nopţii este trimis înainte (cu vreo două ore) ca să-l supravegheze din umbră pe presupusul criminal (Dmitri Karamazov) pînă la sosirea autorităţilor reţinute la locul crimei, să facă rost de „martorii necesari" şi de „cîţiva poliţişti" etc. „Mavriki Mavrikievici se conformă întrutotul ordinelor primite, păstrînd cel mai deplin incognito; numai lui Trifon Borisîci (hangiul, n.n.), pe care îl cunoştea de mult, îi suflă la ureche cîteva cuvinte. Întîmplător, tocmai atunci Mitea se întîlni pe întuneric nas în nas cu hangiul, care ieşise după el să-l caute, şi i se păru că jupînul era schimbat la faţă şi-i vorbea mai altfel decît înainte. Totuşi, nici Mitea, nici ceilalţi muşterii nu băgaseră de seamă că erau spionaţi". (Modul exemplar în care zapciul îşi îndeplineşte discreta misiune le dă celor doi mari eroi, Gruşenka şi Mitea, răgazul de a-şi declara sentimentele!). Cînd, pe la ora cinci dimineaţa, substitutul de procuror, judecătorul de instrucţie şi ispravnicul sosesc în sfîrşit la Mokroe şi decid a se trece la surprinderea şi punerea sub acuzare a presupusului asasin (aflat împreună cu Gruşenka în ungherul unei încăperi a hanului, după o draperie), zapciul şi oamenii pregătiţi de el în vederea acestui moment culminant (înşi „cu insigne pe piept", „doi ţărani") li se alătură ocupîndu-şi fiecare locul în amplul dispozitiv de forţe a cărui desfăşurare precede desfacerea draperiilor şi poftirea lui Mitea afară din alcovul improvizat. (Nu se poate preciza cine a dat draperia la o parte şi nici cine — altul decît „musafirul nepoftit" — l-a chemat de după ea pe ipoteticul vinovat cu „un glas în surdină, dar răspicat şi stăruitor". Gestul aparţine probabil unui executant inferior, dar glasul ar putea fi al unuia din reprezentanţii legii, al ispravnicului de pildă. Dacă Mavriki Mavrikievici, care ce-i drept se afla, dintre şefi, cel mai aproape de draperie, ar fi făcut el gestul, atunci autorul lui — „musafirul nepoftit" — ar fi trebuit să fie neapărat identificat, căci pe zapciu Mitea „îl cunoştea foarte bine" şi chiar îi dăduse „de băut"). După terminarea interogatoriului de la Mokroe lui Mavriki Mavrikievici îi revine sarcina de a-l duce pe arestat, sub escortă, la oraş. „Nu părea cîtuşi de puţin încîntat de misiunea ce i se încredinţase" (probabil pentru că în noua lui postură, de serviciu, se jena faţă de Mitea) şi din această cauză „Era în toane rele". Enervat şi de inevitabilele încurcături şi întîrzieri dinaintea plecării („A doua căruţă, care urma să plece cu cei doi jandarmi din escortă, nu era încă gata de drum"), îl poftеşte pe „un ton răstit" pe acuzat să se urce în primul vehicul iar cînd Mitea îl întreabă candid de ce mai ceruse escortă („doar nu-ţi închipui c-o să ai de furcă cu mine pe drum, sau c-o să încerc să fug?"), îl ia, „bucuros că are pe cine să-şi verse focul", „la trei păzeşte". „Mitea se înroşi ca focul şi nu mai scoase un cuvînt": des-

cărcarea nervoasă a zapciului (altfel un om pare-se nu tocmai rău — după cum rezultă din respectuoasa mustrare pe care i-o aduce hangiul Trifon Borisîci cînd vine vorba de mujici: „Mă miră, zău, cum puteți avea atîta răbdare — s.n. cu niște păcătoși ca ăștia, Mavriki Mavrikievici, nici nu mai știu ce să spun!") îl silește pe Dmitri Karamazov să ducă pentru prima oară la buze amara cupă a umilințelor de arestat.

ȘPIGULIN (frații), Demonii. Proprietarii fabricii ce le poartă numele, milionari, oameni cu întinse relații. Unul dintre ei locuia permanent la Petersburg, celălalt plecase la Moscova. În timpul evenimentelor descrise în roman ambii proprietari lipseau din oraș. Rămas cel mai mare, directorul (administratorul) fabricii comite abuzuri. După o epidemie de holeră (care face și o victimă) decide de unul singur să închidă întreprinderea și să-i concedieze pe lucrători, pe care, pe deasupra, îi înșală la socoteli. Negăsind înțelegere la poliție, muncitorii — un grup de cca. 50—70 de inși — traversează în ordine orașul (Stavroghin, mergînd „la Tihon", îi va întîlni) și se îndreaptă spre locuința guvernatorului Lembke ca să-l roage să le facă dreptate; „nici pînă astăzi (adică pînă în momentul în care cronicarul își scrie conica, n.n.) nu se știe precis dacă a existat realmente vreo influență sau vreo acțiune de instigare din afară". Propagandă printre muncitori făcuseră Piotr Verhovenski, Liputin și Fedka-ocnașul (singurul mai eficace), în fabrică fuseseră aruncate două sau trei pachete cu manifeste, rămase însă nedesfăcute (pachete identice celor găsite, într-o unitate militară dintr-unul din județele guberniei, la sublocotenentul nebun, cel care aprindea lumînări de ceară bisericești în fața scrierilor lui Vogt, Moleschott și Büchner și care își mușcă de umăr comandantul). Protestul lucrătorilor din Demonii ține de copilăria mișcării revendicative muncitorești. În fața guvernatorului un „flăcău" își face semnul crucii, altcineva oftează rostind un „Doamne", trei-patru inși dau să se lase în genunchi (cum li se poruncise). Din ordinul lui Lembke, care tocmai începuse pe atunci să-și piardă capul, văzînd într-o simplă „jalbă" o acțiune de revoltă iar în muncitorii naivi politicește și umili niște „flibustieri", doi sau trei manifestanți sînt bătuți cu vergile (printre ei și Fomka Zavialov — v. la Fedka-ocnașul și la Tolkacenko). După aplicarea pedepsei corporale, se răspîndește zvonul absurd că și „o oarecare doamnă săracă din nobilimea scăpătată, trecînd pe acolo, fusese prinsă și ea și supusă execuției", ba chiar că ar fi fost biciuită și „o biată pensionară de la azilul de bătrîni de lîngă cimitir, cu numele de Avdotia Petrovna Tarapîghina" (persoană inexistentă de fapt în oraș, după cum s-a dovedit ulterior). Cînd arde cartierul Zarecie, muncitorii sînt acuzați de a fi pus foc. În realitate, numai doi dintre ei au acționat ca incendiatori împreună cu Fedka-ocnașul; alți trei, jefuitori și piromani, au fost prinși mai tîrziu în județ (În capitolul Sfîrșitul serbării, IV se afirmă că de fapt trei muncitori au luat parte la declanșarea incendiilor din oraș; unul din ei a fost arestat și a mărturisit, ceilalți doi au reușit să dispară — pare-se definitiv).

ȘVABRIN, Idiotul, v. la Epancina, L. P.

T

TARAPIGHINA, AVDOTIA PETROVNA, Demonii, v. la Șpigulin.

TATIANA PAVLOVNA, Adolescentul, v. la Prutkova.

TELEATNIKOV, ALEOȘA, Demonii, v. la Ivan Osipovici.

TEREBIOVA, Crimă și pedeapsă, v. la Lebeziatnikov.

Scanned with OKEN Scanner

TERENTICI, Idiotul, v. la Bahmutov.

TERENTIEV, IPPOLIT, Idiotul. După G. M. Fridlender, „principalul adversar de idei al prințului“ (Mîșkin). „Deja în ПМ$_2$ (materialele pregătitoare pentru a doua redacție a romanului) — se arată în ed. acad., vol. 9, p. 378 — Ippolit este angajat într-o aprinsă dezbatere cu Mîșkin“. Ponderea personajului crește la un moment dat enorm în Carnete, unde la 15 septembrie 1868 el devine „axa de bază a întregului roman“ : „A concentra în el toată intriga“, își propune scriitorul la aceeași dată. În textul definitiv Ippolit va ocupa însă un loc mai modest, de al doilea plan. Dar polemica lui, de idei și de, am spune, destin cu Mîșkin își va păstra întreaga importanță. Cu oponentul său principal, prințul, personajul se și înrudește însă. Ca și Mîșkin, Ippolit este, practic, orfan. Tatăl, căpitanul Terentiev, murise iar văduva lui, doamna Terentiev, este pentru cei patru copii ai ei (dintre care Ippolit, în vîrstă de 17—18 ani, e cel mai mare) o mamă denaturată. Ambii apoi au trăit multă vreme izolați, departe de oameni și amîndoi sînt grav bolnavi, respinși (avortați) de natură. La 18 ani, tuberculosul incurabil Ippolit este un muribund : „Tușea întruna. După fiecare cuvînt, aproape după fiecare respirație, din pieptul lui ieșea un fel de horcăit șuierat“ ; „slab ca un schelet, de o paloare galben-verzuie, ochii îi scînteiau febril și două pete roșii îi acopereau obrajii“. În urmă cu opt luni — precizează eroul în Confesiunea sa, citită la Pavlovsk în iunie, la aniversarea prințului Mîșkin —, deci în toamna (septembrie — octombrie) primului an al timpului romanesc, maladia lui s-a agravat brusc încît bolnavul a devenit de fapt un condamnat la moarte. Din acest moment a rupt legăturile cu lumea și s-a despărțit de prieteni (cu excepția credinciosului său Kolea Ivolghin). Cu cinci-șase luni în urmă s-a izolat și de familie, claustrîndu-se în camera sa, ‚închisă‘ și pe dinafară, în dreptul ferestrei, de „un zid de cărămidă roșie, zidul casei Meyer“. Renunță să mai citească și să studieze, o gramatică greacă nimerind, la gîndul — mărturisit de Ippolit în aceeași Confesiune — că „o să mă curăț înainte de a ajunge la sintaxă“, sub masă, de unde servitoarei Matriona, singura care avea acces (pe lîngă Kolea) în odaia bolnavului, i se interzice s-o ridice. Inactivitatea exterioară și singurătatea stimulează însă extraordinar reflecția. Înmormîntîndu-se de viu, personajul devine un schimnic al gîndirii intensive. Permanenta, unica lui ocupație e meditația. „Colțul“ lui Ippolit se transformă într-un spațiu saturat de idei (spațiu tipic dostoievskian). Tînărul condamnat la moarte de boală își consumă viața pe calea reflecției : „în timpul acestor șase luni am ajuns un bătrîn“, declară Ippolit, căci — mai spune el — „am trăit infinit mai mult decît ar arăta cei optsprezece ani ai mei“. Adevăratul, insurgentul Ippolit se naște murind, între pereții camerei lui, cu privirea fixată, ca pe un ecran al propriilor gînduri, de „zidul lui Meyer“. El se naște înlăuntrul timpului romanesc, în intervalul celor șase luni (aproximativ decembrie, ianuarie — iunie) atît de importante și pentru alte personaje ale cărții (Mîșkin, Nastasia Filippovna, Rogojin). În prima zi a acțiunii romanului (27 noiembrie), cînd Mîșkin, tras aproape cu forța de generalul Ivolghin aflat ca de obicei în stare de ebrietate în locuința legăturii sale extraconjugale, Marfa Borisovna Terentieva, parvine, ca să spunem astfel, pînă la granița (pe care n-o trece însă) spațiului claustrat al lui Ippolit, acesta, retras deja din lume, se găsea probabil în ajunul perioadei de o jumătate de an de meditație solitară. Perioadă întreruptă însă în a doua jumătate a lui martie, și în cursul lunii următoare, de cîteva escapade citadine : „vîltoarea vieții“ îl prinde în „mrejele ei“. Sălbăticitul însingurat se lasă cu voluptate purtat de fluxul pietonilor, se amestecă fericit în masa febrilă a trupurilor vii. Meditației îi ia locul observația. Începe să urmărească „viața lor“ cu „nesaț“, din care cauză ajunge — după cum singur spune — „un bîrfitor“, interesîndu-se, el, un muribund, de toate „nimicurile și zvonurile“. Îl miră că oamenii „sînt nenorociți și nu știu să trăiască cînd (deși) au în perspectivă șaizeci de ani de viață“ și îl indignează sărăcia pasivă, resemnată (pe un anume Zarnițîn, „un biet nevoiaș“ care s-a lăsat să moară de foame pretinde că, dacă l-ar putea învia, l-ar executa fără șovăire). Dacă ar fi sănătos — concepția lui Ippolit e aproape ‚americană‘ — ar arăta el ce poate, oricît de lipsit de mijloace ar fi. Acest cult al vieții ca valoare inestimabilă, principală („Esențialul este viața, numai viața...“) al cărui adept fanatic muribundul devine pentru o vreme, cult inspirat personajului de trepidația marelui oraș, de clocotul cotidianului petersburghez, este însă apoi abandonat. În urmă cu o lună, după ultima întîlnire cu Bahmutov, un fost coleg de liceu, în mintea lui Ippolit încolțește „convingerea supremă“, „ideea că nu merită să trăiești cînd știi că ți-au mai rămas doar cîteva săptămîni“. Tăria de a-și pune în aplicare ideea a căpătat-o datorită „unui imbold ciudat, unei împrejurări străniі“ (cunoștința cu Rogojin, emisarul morții în roman, care a avut loc cu zece zile înaintea lecturii Confesiunii). „Convingerea supremă“ pune deplină stăpînire pe el în scena

de pe terasa vilei închiriate la Pavlovsk de prințul Mîșkin. Este chiar scena primei apariții a lui Ippolit în narațiune (Partea a doua, VII), în care se încheie deci îndelungatul proces de elaborare a conținutului revoltei sale. Cea dintîi ipostază a răzvrătirii personajului e de ordin social: Ippolit intră în scenă ca apărător (alături de Keller și Doktorenko) al ‚drepturilor' lui Burdovski, pretinsul fiu al lui Pavlișcev, binefăcătorul lui Mîșkin, drepturi știrbite chipurile de acesta din urmă. „Voiam să fiu un om de acțiune, să fac ceva pentru societate"; „Voiam să trăiesc pentru fericirea oamenilor, pentru a descoperi și semăna adevărul", mărturisește eroul, convins că dacă ar fi ajuns să vorbească mulțimii numai un sfert de ceas aceasta l-ar fi urmat orbește. Se referă la „ideile înaintate" și după cît se pare nu neagă dreptul forței, de la care — observă polemic Evgheni Pavlovici Radomski — „la dreptul tigrilor și al crocodililor sau chiar la Danilov și la Gorski (celebri criminali contemporani, n.n.) nu-i decît un pas". Treptat, Ippolit (surprins de articolul de defăimare a lui Mîșkin redactat de Keller și citit cu voce tare, pe terasă, de Kolea) se desprinde din grupul cu care venise ca să-l intimideze pe prinț și începe să se comporte ca un personaj de sine stătător. Individualistul se individualizează. Dar numai ca să încerce să se alipească imediat grupului mai mare, societății adunate în acea seară pe terasa vilei, la Mîșkin. După ce pretențiile lui Burdovski se dovedesc neîntemeiate și acțiunea lor revendicativă eșuează lamentabil, bolnavul, pînă atunci ostil, antipatic, se ‚moaie' dintr-odată, se îmblînzește, simte nevoia să se spovedească și chiar plînge ca un copil: „voiam să vă spun tot... credeam că totul... pentru ultima oară...", mărturisește el „într-o stare de adevărat delir". Lepădîndu-și agresivitatea, ateul Ippolit face o tentativă aproape creștinească, supremă de conciliere cu oamenii: voia să ierte și să fie iertat (comentează retrospectiv Mîșkin sensul monologului testamentar al muribundului). Tentativa (confesiunea orală) nu reușește însă, comunicarea se dovedește imposibilă (în confesiunea sa scrisă Ippolit va face dealtfel chiar teoria incomunicării: „în orice idee cît de cît serioasă ce încolțește în capul unui om este ceva care nu se poate comunica altuia chiar dacă ai scrie volume întregi, străduindu-te în fel și chip să explici această idee vreme de treizeci și cinci de ani; întotdeauna va rămîne ceva de necuprins, ceva care în ciuda străduințelor tale nu va voi să iasă din cutia ta craniană și va zace acolo mereu, pînă ce ai să mori, fără să fi transmis sensul major al ideii tale"). Disperata încercare a bolnavului de a se apropia de ceilalți sfîrșește printr-o nouă revărsare de ură, îndreptată asupra întregii asistențe dar canalizată în special împotriva lui Mîșkin, vinovat de a-l fi adus „în halul acesta" (explicația și cuvintele aparțin lui Ippolit). Orgoliul personajului nu poate suporta umilința spovedaniei: purtarea sa „bicisnică și lașă" îl îndîrjește pînă la urmă și mai tare pe răzvrătit. După marea scenă în care (în a doua ei jumătate și în final) ajunge în prim plan, Ippolit se mută — la invitația prințului — la Pavlovsk, unde la trei zile după ‚scena de pe terasă' participă, în același loc, împreună cu multe alte personaje, la aniversarea lui Mîșkin. În tot cursul serii Terentiev pare cuprins de o nerăbdare febrilă, care nu scapă unora dintre musafiri. „Pariez că coace ceva în cap", spune Evgheni Pavlovici observînd comportamentul ciudat al lui Ippolit, care după ce bea mai mult decît s-ar fi cuvenit în starea lui, adoarme pe o canapea în toiul petrecerii, în ciuda discuțiilor gălăgioase și a rumorii din jur. Însă după numai „șapte sau opt minute" de somn tresare speriat, „ca și cum cineva i-ar fi dat un brînci" și convingîndu-se că serata continuă, că ea nu s-a terminat (lucru de care părea să se teamă cel mai mult), depune pe masă — faptul produce un vizibil efect — „un plic mare, pecetluit cu ceară roșie". Vrea să le citească „un articol" pe care l-a scris „ieri", explică Ippolit, și pentru că o parte dintre cei de față sînt de părere că lectura nu trebuie să aibă loc, propune ca sorții să hotărască în locul lor. Cînd însă o monedă azvîrlită pe masă decide ca Ippolit să citească, bolnavul pare „zdrobit", „ca și cum ar fi primit vestea condamnării lui la moarte". Și el chiar o asemenea veste primește, căci Confesiunea lui „supremă și solemnă" în care promite să spună „purul adevăr" și care ar putea fi intitulată (zice J. Catteau făcînd aluzie la celebra carte a lui Victor Hugo) „Ultimele zile ale unui condamnat la moarte de către natură" conține nu numai motivarea sinuciderii („pentru că nici să trăiești nu face doar două săptămîni" — cînd ți-au rămas adică doar două săptămîni de viață) ca protest împotriva unor legi inexorabile și oarbe, ca ultimă libertate posibilă în cazul unei ființe strivite de călcîiul de fier al necesității, ci și angajamentul precis că autorul textului se va împușca „la răsăritul soarelui". Isprăvind lectura Confesiunii în zori, Ippolit încearcă într-adevăr să se sinucidă, profitînd de o clipă de neatenție generală, chiar acolo, pe loc, la „capătul terasei", „în fața scării ce ducea în parc", dar revolverul, deși încărcat (după cum constată apoi, expert, fostul ofițer Keller, care explică însă că arma „n-avea capsă" — grăbit să-și împlinească făgăduiala Ippolit uitase s-o pună), refuză să declanșeze mecanismul ucigaș. Scena e „penibilă" și eroul ei, care se simte „dezonorat pentru totdea-

una", leşină (încît, alarmat, Lebedev, proprietarul vilei, „trimise îndată după un medic"). După tentativa lui de sinucidere Ippolit mai trăieşte încă aproximativ o lună şi jumătate, supravegheat la început îndeaproape de prieteni. Rămînînd în continuare la Pavlovsk se mută la Ivolghini, în vila lui Ptiţîn, şi starea lui, vremelnic, se ameliorează vădit. Acum, după dubla ratare, a efectului Confesiunii şi a împuşcăturii sinucigaşe, el ajunge cu adevărat „un bîrfitor, un intrigant". Dintr-odată foarte activ (răul meschin devine specialitatea lui), se implică în relaţiile dintre Ganea, Aglaia şi Mîşkin, îl enervează pe generalul Ivolghin şi o sperie pe Nina Alexandrovna (informînd-o despre furtul comis de general), trezeşte şi provoacă ură, şi răspunde cu ură la ură, ca în cazul certei cu Ganea (alt exemplu de luptă veninoasă, cu încolăciri de reptile, între două personaje negative în opera lui Dostoievski). Îndrăgostit (evident fără nici o speranţă) de Aglaia — un alt „soare" pe care vrea să-l privească înainte de a muri ! — nu se poate totuşi stăpîni, deşi îi dedică Confesiunea sa, îi trimite scrisori şi se întîlneşte cu ea la „banca verde", să n-o chinuiască puţin. În caietele la roman răscolea „în ea (în Aglaia) gelozia pînă la nec plus ultra". Acelaşi lucru îl face şi în textul definitiv, spunîndu-i „că se mulţumeşte să culeagă firimituri după urma Nastasiei Filippovna". „Prin strădania mea" (după cum se laudă singur) facilitează întîlnirea dintre Aglaia şi Nastasia Filippovna (e singura lui contribuţie mai importantă la intriga romanului) şi îi comunică lui Mîşkin locul, data şi ora întrevederii vizitîndu-l pe prinţ pentru cea din urmă oară. Ca să vină la el — explică muribundul — s-a sculat din pat „pentru ultima oară". Moare („ceva mai înainte decît se aştepta") la „vreo două săptămîni" după asasinarea Nastasiei Filippovna, deci pe la sfîrşitul sau în a treia decadă a lunii iulie, după „o agonie chinuitoare". ● O astfel de agonie este însă chiar viaţa personajului, atît cît e cuprinsă ea în roman. „Dostoievski subliniază că Ippolit e tot numai luptă şi fierbere (s.n.)" (ed. acad., vol. 9, p. 379). Această „luptă şi fierbere" continuă este alimentată de o serie de contradicţii, inerente unui tînăr nelipsit de însuşiri şi înclinaţii nobile dar înrăit de boală — un condamnat la moarte orgolios, un muribund revoltat. Cu mult înainte de apariţia lui în scenă, Kolea Ivolghin, vorbind de „un prieten bun" de-al său care „e şi mai nefericit" (decît el), îl înfăţişează ca un ins „cam ciudat şi din cale afară de supărăcios" : „e aşa de nervos şi de pornit în ultima vreme", îi mai spune Kolea lui Mîşkin ; „e înveninat rău" — pe faţa lui „inteligentă păstra în continuu o expresie de iritare" — şi ca să pară cinic aprobă cămătăria. Cu toată această precoce dispoziţie „subterană" (Ippolit e omul din subterană în faţa morţii !), personajul e în acelaşi timp convins că „sîntem cu toţii nişte oameni extrem de buni, buni pînă la ridicol". Propoziţia, capitală pentru înţelegerea umanităţii dostoievskiene, are o serioasă acoperire în cazul lui Ippolit. Nu întîmplător, deşi îşi rîde la început de binefacerile Ninei Alexandrovna (soţia generalului Ivolghin, amantul — dacă se poate spune aşa — doamnei Terentiev) şi uneori adoptă o atitudine extrem de dură faţă de „oamenii sărmani" (Zarniţîn, Surikov), tocmai el este acela care evocă în roman figura extraordinarului „moşulică-general", un adevărat sfînt al filantropiei (portretul se referă la Feodor Petrovici Haase, 1780—1853, medicul şef al spitalelor de penitenciar din Moscova, al cărui nume e amintit în carnetele la Crimă şi pedeapsă şi în proiectul Viaţa unui mare păcătos) : „Pe vremuri trăia la Moscova un «bătrînel», căruia toată lumea îi zicea «general». De fapt, avea titlul de consilier de stat plin şi purta un nume nemţesc. Toată viaţa lui a colindat prin puşcării, pe la ocne şi închisori ; orice convoi de deţinuţi ştia dinainte că pe colinele Vrăbiilor vine să-i conducă «moşulică-generalul». El îşi îndeplinea misiunea de binefacere cu multă seriozitate şi chiar pietate : venea, trecea printre şirurile de deportaţi, se oprea în dreptul fiecăruia, îl întreba de nevoi şi necazuri fără să facă vreodată morală cuiva şi tuturor le spunea «drăguţă». Le împărţea bani, apoi le trimitea tot felul de lucruri trebuincioase — obiele, bucăţi de stofă sau pînză, uneori aducea cărţi cu subiecte religioase celor ce ştiau să citească, fiind pe deplin convins că ei vor citi aceste cărţi pe drum, împărtăşind apoi conţinutul lor şi celor neştiutori de carte. Rareori se întîmpla să întrebe de crimele ce au săvîrşit, ci se mulţumea să asculte pe acela care începea singur să-i povestească. Pentru el, toţi condamnaţii se aflau pe picior de egalitate, nu făcea nici o deosebire între ei. Le vorbea ca un frate mai în vîrstă şi pînă la urmă ei singuri începură a-l socoti un adevărat părinte. De se-ntîmpla şi vreo deţinută cu un copilaş în braţe, se apropia de ea, îi mîngîia copilaşul, făcînd ghiduşii pentru a-i stîrni rîsul. Şi aşa a dus-o ani de-a rîndul, pînă la moarte ; îi merse faima prin toată Rusia, chiar şi în Siberia ; îl cunoşteau adică toţi deţinuţii. Îmi povestea odată un fost deportat în Siberia că el personal fusese martor cum pînă şi criminalii cei mai înrăiţi îşi aduceau aminte de general ; la drept vorbind, vizitînd convoaiele de deţinuţi, generalul rareori putea să dea mai mult de douăzeci de copeici de om. E drept că şi ei îşi aminteau de acest om fără cine ştie ce înflăcărare şi nici nu prea îl luau în serios.

îl auzeai la un moment dat pe cîte unul din aceşti «năpăstuiţi», care a ucis vreo doisprezece oameni şi a mai înjunghiat şi vreo şase copilaşi pe deasupra, aşa, pentru plăcerea lui (se zice că există şi de ăştia), îl auzeai va să zică pe acest individ într-o bună zi, şi poate o singură dată în douăzeci de ani, cum scoate netam-nesam un suspin şi spune: «O mai fi trăind oare moşulică acela, generalul?». Ba mai schiţa, poate, şi un surîs spunînd aceste vorbe — şi atîta tot. Şi totuşi, cine ar putea să ştie ce sămînţă o fi fost aruncată în sufletul acelui criminal de către acest «moşulică-general», pe care el nu l-a putut uita nici după douăzeci de ani?". Ippolit nu se mulţumeşte însă numai să elogieze filantropia, ci o şi practică, ajutînd pe un medic deznădăjduit, cu soţia bolnavă şi copil nou născut, să-şi recapete slujba din provincie pierdută din cauza unor intrigi şi pentru redobîndirea căreia făcea de cinci luni la Petersburg, unde trăia de azi pe mîine, demersuri zadarnice (v. la Bahmutov). E preocupat de soarta fraţilor săi mai mici (care după moartea lui ar urma să rămînă în seama unei mame denaturate), nu aprobă articolul calomnios despre Mîşkin redactat de Keller (deşi venise împreună cu acesta şi cu Doktorenko la prinţ tocmai ca să apere interesele lui Burdovski), mărturiseşte spre sfîrşitul scenei de pe terasă că a îndrăgit-o pe Lizaveta Prokofievna şi că admiră frumuseţea Aglaiei şi propune (adresîndu-li-se dintr-odată tuturor cu blîndeţe) să petreacă „seara împreună", sărută „de două ori" mîna prinţului Mîşkin — pe care în altă împrejurare îl consideră „un Om" — venit anume de la Pavlovsk la Petersburg (după prima confesiune, cea orală) ca să-l invite pe bolnav să se mute la el la vilă, îl conjură pe Mîşkin să se ferească de Rogojin etc. Şi totuşi, imaginea care predomină în cele din urmă este a unui Ippolit „înrăit": „nu eşti decît un vierme ros de invidie, sfîrtecat în două, un hîrb de tuse", îi azvîrle în obraz generalul Ivolghin, unul din duşmanii muribundului care manifestă şi provoacă multe antipatii şi multe uri (faţă de Bahmutov, Evgheni Pavlovici, Mîşkin, Rogojin, Ganea — „inamicul său personal" — şi din partea aceloraşi, cu excepţia lui Bahmutov şi desigur a lui Mîşkin). Înrăit însă nu numai de boală ci şi din pricina orgoliului şi vanităţii sale de ins solitar şi egocentric („te cam ocupi prea mult de propria dumitale persoană", îi spune Lebedev lui Ippolit, care alege drept motto pentru Confesiunea sa celebra maximă atribuită lui Ludovic al XV-lea: „Après moi le déluge!"). Sfîrşind lectura Confesiunii, „dispreţul cel mai mîndru, cel mai jignitor se citi în privirea şi în zîmbetul lui". La rîndul lor, ascultătorii răspund printr-o „explozie de ură". Separîndu-se de opinia celor mai mulţi dintre auditori, lui Kolea Spovedania prietenului său îi pare „ultima expresie a mîndriei, a independenţei şi demnităţii personale, care ajunge să înfrunte orice, făţiş". Orgoliul personajului, care se teme că lumea îl priveşte „ca pe un nebun sau (ceea ce e mult mai grav pentru un adolescent) chiar ca pe un şcolar", este surprins şi de alte personaje ale romanului. Cînd izbucneşte în lacrimi pe terasa vilei lui Mîşkin, Lizaveta Prokofievna îl roagă să se stăpînească deoarece — zice ea — „pe urmă are să-ţi fie ruşine că ai plîns" (şi într-adevăr lui Ippolit îi va fi apoi ruşine şi această ruşine se va converti într-o ură puternică faţă de martorii slăbiciunii lui). Chiar dorinţa patetică de comuniune cu semenii care îl scoate uneori pe erou din bîrlogul lui este infestată de orgoliu: „El ar fi vrut şi se aştepta pesemne — explică Mîşkin după ce Ippolit îşi ratează şi Confesiunea şi sinuciderea — ca noi toţi să venim în jurul lui, să-i spunem cît de stimat şi de iubit este, să ne rugăm de el să nu se omoare". Deşi „firav ca frunza tremurătoare ce se desprinde din copac", Ippolit posedă (ori mai degrabă e posedat de) o mîndrie demonică. Tocmai acest amestec de fragilitate şi infatuare, de slăbiciune şi forţă negativă, trezind în ceilalţi deopotrivă milă şi indignare, provoacă — în atitudinea faţă de muribund — ceea ce scriitorul numeşte „mocirla impresiilor". „Să treci pe lîngă noi şi să ne ierţi fericirea", îl îndeamnă Mîşkin pe Ippolit, cerîndu-i de fapt acestui proscris vanitos şi rebel imposibilul. ● Bolnav fără nici o speranţă de vindecare (consultat, nu de reputatul doctor B-n sau B. (S.P. Botkin, 1832—1889), cum pretinsese la un moment dat, ci de studentul Kislorodov, scadenţa îi este fixată peste aproximativ o lună), Ippolit se află exact în situaţia — de exclus de la ospăţul vieţii — în care se aflase Mîşkin la începutul şederii sale în Elveţia. Prinţul reuşise să iasă — pentru un timp — din această tragică situaţie, pe care însă adolescentul de 18 ani n-o va putea depăşi. Paralela cu Mîşkin ne arată pe ce cale trebuia să meargă — din punctul de vedere al autorului — Ippolit. Pe „idiot" îl vindecase credinţa. În lipsa acesteia, starea de „avorton al naturii" îl înrăieşte, îl demonizează pe Terentiev. Pornind de la aceeaşi ‚premisă', Mîşkin şi Ippolit ajung la ‚concluzii' diferite. Deşi acceptă (ce-i drept, oarecum în treacăt) că „viaţa veşnică există", ca şi „providenţa" dealtfel: „n-am putut să-mi închipui că nu există viaţă viitoare sau providenţă. Cel mai probabil e că toate astea există, dar că noi nu pricepem nimic din viaţa viitoare şi din legile ei", Ippolit este în fond (aşa cum va fi mai tîrziu şi colegul său de idei în unele privinţe, Ivan Karamazov) un ateu: „Nu aî

credință în Dumnezeu", îl mustră Lizaveta Prokofievna pe „păgînul ăsta". Într-adevăr, pentru adolescentul condamnat la moarte chiar dacă „toate astea" există, ele sînt nu numai absconse, incomprehensibile ci și parcă oarecum periferice, izolate și separate de materie, rămasă astfel practic autonomă. La Ippolit, revolta împotriva lui Dumnezeu (богоборчество), mai palidă decît la Ivan, este de fapt o revoltă împotriva demisiei lui Dumnezeu, a naturii fără providență, golită de spirit. Personajul ascultă și compune simfonia materiei oarbe. Relațiile lui cu Rogojin par un pretext (deși nu sînt numai atît) pentru a-l aduce în fața tabloului „Hristos în mormînt" de Holbein, o adevărată fereastră spre terifiant: „Cînd privești tabloul acela, cercetîndu-l — va scrie Ippolit în Confesiunea sa — natura ți se năzare în chip de fiară enormă, mută și neînduplecată sau, mai bine zis, oricît de ciudată ar părea comparația, ca o mașină imensă, de construcție modernă (am spune astăzi kafkiană, n.n.), care, surdă și nesimțitoare, a înșfăcat, zdrobind în măruntaiele ei o ființă magnifică, fără de preț — o ființă care ea singură prețuia cît toată natura cu toate legile ei, cît întreg universul, care poate că n-a fost creat decît pentru a da naștere acestei ființe!" Ca orice necredincios, Ippolit pune la început în locul cultului divinității cultul vieții, văzută ca o valoare în sine și având drept efigie soarele (frecvent invocat de erou). Apoi ajunge însă la convingerea că „natura e perfidă" și că „își cam rîde de noi, oamenii". După ce însă „forța aceasta infinită", „stîdătoare, de o veșnicie stupidă căreia totul îi e supus (chiar și Hristos în tabloul lui Holbein, n.n.) și care fatal ți se impune", „ființa aceasta întunecată, surdă, oarbă și mută" care în închipuirea personajului ia uneori forma unui „păianjen enorm și respingător" îi se înfățișează lui Ippolit în toată grozăvia ei, de copleșitor potop al materiei triumfătoare și după ce „forța aceasta" îi trimite în vis în propria lui cameră un emisar al ei, „un fel de monstru": „Semăna cu un scorpion, mult mai hidos însă și mai înspăimîntător tocmai prin aceea că asemenea vietăți nici nu există în natură, iar faptul că mi se arătase anume mie avea parcă un tîlc deosebit, plin de mister. Am putut s-o examinez foarte bine: era o reptilă lungă de douăzeci de centimetri, cu trupul solzos, de culoarea scorțișoarei; la cap era groasă de două degete, dar se îngusta din ce în ce mai mult spre coadă, încît vîrful era subțire de tot. Două labe, una la dreapta, alta la stînga, ieșeau din trunchi cam la vreo cinci centimetri de la cap, formînd un unghi de patruzeci și cinci de grade; erau lungi cam de opt — nouă centimetri, încît, văzut de sus, monstrul avea forma unui trident. Capul nu i l-am observat bine, dar am zărit doi țepi nu prea lungi, ca două ace tari, la fel de culoare cafenie. În vîrful cozii și la extremitățile fiecărei labe se vedeau de asemeni cîte doi țepi de același fel; erau deci opt cu totul", o lighioană care „se învîrtea bezmetică prin odaie" și care înșfăcată de curajoasa (în ciuda faptului că părea cuprinsă de „teama mistică") Norma, cățeaua moartă de cinci ani a familiei, se transformă între colții animalului într-un dezgustător „lichid albicios", într-o oribilă pastă ce s-ar putea spune că reprezintă chintesența materiei ippolitiene, insistența cu care muribundul vrea să bea înainte de a se sinucide „un pahar în sănătatea soarelui", „izvorul vieții" dobîndește un ostentativ sens ironic. Într-un asemenea univers mișcîndu-se implacabil în gol, doar Diavolul, evocat de Lebedev ca „un spirit cumplit și înspăimîntător", se poate simți acasă la el. A discuta despre el — consideră Ippolit izbucnind „în hohote de rîs isteric" — este întotdeauna oportun. Dacă ar fi depins de el, Ippolit n-ar fi acceptat existența „în condiții atît de umilitoare" (restituind biletul pentru paradisul terestru în același fel în care mai tîrziu Ivan Karamazov, refuzînd de data aceasta paradisul veșnic, îl va înapoia pe al său). Crede că viața lui jalnică nu valorează mai mult decît un atom, de care a fost nevoie doar „pentru a completa vreo armonie universală, pentru compensarea nu știu cărui plus sau minus sau pentru vreun contrast oarecare". Indignat (indignare metafizică!) „de nedreptatea care mi (i) s-a făcut", hotărăște să se suprime pentru că nu se simte în stare să se supună „unei forțe oarbe", întrupate într-un fel de „păianjen uriaș". Pentru muribund, posibilitatea de a se omorî e ultima lui libertate, căci sinuciderea e singura acțiune pe care o mai poate duce pînă la capăt: „Uite — îi spune Ippolit fostului său coleg de liceu Bahmutov — nu mi-au rămas de trăit decît două-trei luni, să zicem patru; dar cînd vor rămîne, de pildă, numai două și presupunînd că aș fi avut o dorință arzătoare de a face o faptă bună, care ar necesita alergătură, bătaie de cap și o activitate, ca în cazul doctorului nostru (cel venit din provincie la Petersburg pentru a obține reintegrarea în post, n.n.), să zicem, ar însemna că va trebui să renunț la această faptă din lipsă de timp pentru realizarea ei și să-mi caut o altă «faptă bună», mai măruntă și pe măsura resurselor mele (bineînțeles, dacă îmi va arde într-atît chiar de fapte bune). E un gînd nostim, nu-i așa?". Din acest „gînd nostim" se naște ideea sinuciderii. Prin tipul de ‚libertate' în care se refugiază, Ippolit îl prefigurează pe Kirillov. Revolta adolescentului împotriva lui

Dumnezeu (în măsura în care divinitatea mai poate fi descoperită în această „mașină imensă (...) surdă și nesimțitoare" a naturii ippolitiene) condiționează revolta sa împotriva creștinismului („de pe urma căruia s-a vărsat atîta sînge, încît dacă s-ar fi vărsat dintr-odată, cu siguranță că s-ar fi înecat omenirea întreagă!") și mai ales a moralei creștine, care are nevoie — după cum spune muribundul — „și de ultimul tău horcăit". Insurgentului Ippolit îi este nesuferită în primul rînd (la un mod aproape nietzschean) umilința acestei morale care îl trage la răspundere pe om pentru ceea ce el nu poate înțelege — ‚aluzie' la inteligența euclidiană vehiculată în argumentările sale de Ivan Karamazov: „Chiar așa, nu poți fi oare sfîșiat, pur și simplu, fără să ți se ceară să-l și binecuvîntezi pe acela care te sfîșie?", se întreabă, sarcastic, personajul în finalul Confesiunii sale. Respingerea moralei creștine duce însă întotdeauna la Dostoievski la respingerea oricărei morale. De aceea, ca și Ivan, Ippolit ajunge și el (doar că n-o formulează) la anti-morala lui „Totul e permis" care, ce-i drept, mai îmbracă la acest adolescent muribund forma unei ‚șotii' de licean (ideea de a păcăli justiția săvîrșind din senin „o crimă oribilă" — „să omori pe cineva, oricine ar fi, își imaginează, amuzat, eroul, să asasinezi chiar și zece persoane" — pentru care, evident, criminalul cu un picior în groapă n-ar mai putea fi pedepsit). ● Aflîndu-se în aceeași ingrată situație existențială în care s-a aflat la un moment dat și Mîșkin (de exclus de la ospățul vieții), Ippolit ilustrează din punctul de vedere al scriitorului tragedia necredinței. Adolescentul condamnat la moarte de către natură este de aceea nu numai oponentul prințului (în planul ideilor), ci și opusul său, sub cele mai felurite aspecte. În chip simbolic muribundul încearcă să se sinucidă tocmai la aniversarea zilei de naștere a lui Mîșkin. Unul reprezintă Viața, celălalt Moartea. Primul e altruist, al doilea egocentric. Prințul e bun, Ippolit e rău. Ca scorpionul din vis masticat eroic de cățeaua Norma, veninosul Ippolit moare înțepînd. Agitația lui de intrigant și bîrfitor din ultimele săptămîni de viață amintește pe de altă parte de febrilitatea dezgustătoare a mișcărilor lighioanei. Pe lîngă paralela cu Mîșkin, un alt personaj dostoievskian explică în același timp prin asemănare și contrast, ca un pandant perfect, tragedia lui Ippolit. Ca și acesta, Markel, fratele mai mare al viitorului stareț Zosima (Frații Karamazov) se sfîrșește la numai 17—18 ani, răpus de aceeași boală (tuberculoza). Ca și Ippolit, Markel este ateu, ba chiar un ateu și mai înverșunat decît ‚geamănul' său din Idiotul. Cu trei săptămîni înainte de moarte însă, în preajma Paștelui, fratele lui Zosima se convertește pe neașteptate în urma unei crize mistice care-l transportă într-o stare de permanentă exaltare euforică, de radioasă împăcare cu lumea și cu tot ce trăiește în ea. Spre deosebire de Markel, pe care scriitorul îl salvează în ultima clipă considerîndu-l demn de mizericordia divină, Ippolit, condamnat pe toată linia și în fond mediocru, nu este capabil de iluminare: „eu n-am strălucit niciodată la nimic", recunoaște Terentiev, care suferă că nu va lăsa „nici o amintire", „nici o urmă". Zidul lui Meyer simbolizează obtuzitatea, caracterul mărginit al gîndirii sale. Și alte personaje, în ciuda faptului că fostul ofițer Keller îl socotește „o mare personalitate", îi subliniază mediocritatea: „e o mediocritate crasă, cu o puternică doză de răutate, platitudine și îngîmfare", spune despre Ippolit ‚fratele' său. Întru eșec Ganea (Unul ratează în plan social, celălalt în plan metafizic!). După încercarea neizbutită de sinucidere, Aglaia consideră că „asta-i seamănă" („cred că pistolul nici nu trebuia să ia foc" — zice ea). Pînă și răzvrătirea lui Ippolit este apreciată (de el însuși) drept mediocră. Arătînd că stă în puterea lui să-și curme firul vieții, personajul simte nevoia să precizeze: „Nu-i cine știe ce putere grozavă, după cum nu-i grozavă nici răzvrătirea mea". Caracterizîndu-l pe Ippolit în caietele la roman Dostoievski vorbea de „vanitatea unui caracter slab". Despre o răzvrătire care are o asemenea sursă se poate spune într-adevăr că „nu-i grozavă". ● O interesantă ‚rădăcină' a personajului descoperă Boris Bursov în moartea voluntară pe rug a lui Peregrinos, evocată de Lucian din Samosata. Considerat în literatura de specialitate un prototip al lui Kirillov, petrașevțul K. I. Timkovski (1814—1881) ‚amintește' după părerea noastră, prin impresia produsă de el în cercul Petrașevski — așa cum această impresie a fost descrisă de Dostoievski în depozițiile sale la procesul din 1849 — de atitudinea în general ostilă a personajelor romanului față de Ippolit, în episodul Confesiunii mai ales: „Impresia produsă de el (de Timkovski, n.n.) la Petrașevski — a declarat Dostoievski în timpul anchetei — mi s-a părut foarte ambiguă. Unii îl examinau pe Timkovski cu o curiozitate ironică; alții se îndoiau cu un vădit scepticism de sinceritatea lui. Un al treilea grup îl aprecia drept o copie trasă la daghertip a lui Don Quijote...".

TERENTIEV, MARFA BORISOVNA, Idiotul. Mama lui Ippolit. Văduva căpitanului Terentiev, fostul subaltern al generalului Ivolghin și, pretinde acesta din urmă, „chiar prieten", numită în roman și „căpităneasa", „doamna Terentiev", o femeie „de vreo patruzeci de ani, sulemenită tare", reprezintă

Scanned with OKEN Scanner

rada extraconjugală în care bătrînul Ardalion Alexandrovici îşi alină sufletul „după grijile şi frămîntările vieţii" : „face să vibreze în inima ei nişte coarde ce au ecou în toată fiinţa mea", declară, în stilul său bombastic, generalul, care îl asigură pe prinţul Mîşkin că se simte în casa mamei lui Ippolit ca la el acasă. Primirea ce i se face însă în seara în care, însoţit de Mîşkin, trece pe la Marfa Borisovna (prima zi a acţiunii, Partea întîi, XII) este destul de furtunoasă. Femeia îl copleşeşte de la uşă cu violente reproşuri (amintind de felul în care îl întîmpină Katerina Ivanovna pe penitentul Marmeladov, adus acasă după cinci zile de absenţă de Raskolnikov), lamentîndu-se că generalul, „acest om nerușinat", a jefuit-o „de tot avutul bieţilor (...) copii orfani" (În afară de Ippolit, căpităneasa mai avea „două fetiţe şi un băieţel", cea mai mare dintre aceştia fiind serviabila Lenocika, de opt ani, cea care îi aduce, promptă, o pernă generalului dornic să se întindă pe canapeaua pe care va adormi „pe loc, asemenea unui prunc nevinovat"). În realitate însă ea este aceea care „stoarce bani" de la Ivolghin şi „tot lui îi împrumută cu dobîndă mare pe termene scurte". Deţine de la el „polițe în valoare de două mii de ruble", pe baza cărora nu se sfieşte să-şi bage ibovnicul la închisoarea pentru datornici (de unde, achitînd polițele, Mîşkin îl va scoate pe general). Ivolghin se teme de căpităneasă, dar cînd nu o poate vedea (nu era primit cu mîna goală) tînjeşte după ea. Creditoare (îi împrumutase bani şi lui Surikov, colocatarul al cărui copil „îngheţase"), Marfa Borisovna, „sulemenită tare", se ocupa poate şi cu alte lucruri. „Ea... e o ruşine", spune Ippolit despre mama lui, implorînd-o pe Lizaveta Prokofievna Epancina să-i salveze pe fraţii săi mai mici. Altfel, adaugă el, „Ea îi va perverti". Căpităneasa e un fel de Bubnova (Umiliţi şi obidiţi) care îşi neglijează şi chiar îşi ameninţă propriii copii. Persoană în orice caz compromiţătoare, Lebedev o convinge (cu greu) să nu participe la înmormîntarea generalului Ivolghin. În finalul romanului se mută împreună cu copiii la Pavlovsk. Funcţia acestui personaj e de a sublinia şi mai apăsat singurătatea lui Ippolit. Orfan de tată, cu fraţi prea mici pentru a putea comunica într-un fel cu ei, Ippolit, adolescentul de 18 ani, bolnav incurabil, este practic lipsit şi de mamă. Nimic nu-l poate lega pe fiu de o asemenea mamă denaturată, pe care muribundul se răzbună tiranizînd-o (Marfa Borisovna îi ştie de frică) şi obligînd-o să-i îndeplinească toate poruncile. Însoţită „de un cunoscut al ei", Marfa Borisovna apare în marele coşmar al lui Ippolit, unde, neînţelegînd caracterul teribil şi enigmatic a ceea ce se întîmplă, începe să fugărească într-un chip domestic, gospodăresc lighioana. În realitate, ca şi în vis, mama rămîne exterioară tragediei fiului ei.

TERENTIEV, Idiotul, v. la Terentiev, Ippolit şi M. B.

THIBAUD, JULES, Idiotul, v. la Marie.

TIHOMIROV, Adolescentul, v. la Dergaciov.

TIHON, Demonii. Personajul pe care scriitorul a intenţionat să-l opună lui Stavroghin chiar în miezul romanului său dar care ‚aparţine' cărţii abia din 1922, anul în care a văzut pentru întîia oară lumina tiparului capitolul La Tihon, numit uneori şi Spovedania lui Stavroghin. Mai tînăr prin data naşterii lui tipografice în comparaţie cu celelalte personaje ale romanului cu o jumătate de secol, el este în acelaşi timp mai bătrîn decît multe dintre ele, căci figurează deja în colosalul proiect nerealizat intitulat Viaţa unui mare păcătos (1869—1870). Iniţial, La Tihon urma să constituie al nouălea — şi ultimul — capitol al Părţii a doua. Refuzat din motive lesne de înţeles — cruzimea mărturisirilor lui Stavroghin nu putea să nu şocheze — de redacţia revistei Russki vestnik (care publica romanul pe măsura scrierii lui), Dostoievski s-a văzut nevoit, după lungi şi infructuoase tratative cu Katkov, să renunţe la el definitiv. Tipărirea postumă a capitolului nu a făcut însă posibilă şi reîncorporarea lui în roman (La Tihon rămînînd pentru totdeauna o anexă a acestuia). În primul rînd pentru că după eliminarea „Spovedaniei" autorul a dat o altă ordine capitolelor cărţii, de nemodificat acum, cînd timpul a consacrat-o. Apoi, deoarece nu există un text continuu integral şi definitiv al capitolului, care a parvenit editorilor în două variante, ambele incomplete. S-au păstrat astfel, pe de o parte, şpalturile numărului pe decembrie 1871 al revistei Russki vestnik cu corectura lui Dostoievski (din şpalturi lipseşte însă o foaie iar corectura — efectuată în mai multe etape şi cuprinzînd transformări cu caracter creator — nu este dusă pînă la capăt). A supravieţuit, pe de altă parte, o copie executată de mîna Annei Grigorievna Dostoievskaia după un manuscris necunoscut, copie rămasă însă neterminată. Lupta dintre Stavroghin şi Tihon se prelungeşte astfel, printr-un ciudat destin, în istoria publicării şi a ediţiilor romanului. „Blestemul" lui Nikolai Vsevolodovici parţial se împlineşte : nesuferitul „psiholog" trece prin nenumărate peripeţii şi pînă la urmă este exclus (pe jumătate) din carte. Scena capitală a înfrîngerii lui Stavroghin dispare din roman, spre gloria „demonului".

Scanned with OKEN Scanner

Se împlinesc însă şi unele din recomandările lui Tihon, care dezaprobase ideea tipăririi şi răspîndirii „Spovedaniei" (şi „Spovedania" nu se tipăreşte şi nu se difuzează o bună bucată de vreme). Există şi alte coincidenţe stranii. Din şpalturi, după cum s-a văzut, lipseşte o foaie. O foaie din mărturisirea sa scrisă va „cenzura" şi Stavroghin chiar în timpul lecturii lui Tihon. Împrejurările care au decis, împotriva voinţei autorului, scoaterea capitolului La Tihon în afara cărţii (unde a rămas şi după tipărirea lui) au fost prielnice romanului sau, dimpotrivă, l-au prejudiciat ? V. L. Komarovici consideră capitolul în cauză „în mod efectiv străin de roman — o variantă manuscrisă, nu mai mult". El argumentează susţinînd că Stavroghin ca erou al romanului („mască mortificată, tîrînd după sine imposibilitatea de a diferenţia binele şi răul") şi Stavroghin ca erou al capitolului La Tihon („alesul Duhului, omul capabil de căinţă şi smerenie") nu se pot armoniza într-un singur personaj. A.S. Dolinin vede în schimb în mărturisirea propriu-zisă a eroului „creasta prin care culminează întregul roman, sinteza condensată a vieţii lui Stavroghin în toate cele trei aspecte ale ei : ca eveniment, psihic şi spiritual". Ne putem întreba totuşi dacă publicarea capitolului La Tihon în interiorul romanului (aşa cum a dorit-o scriitorul) nu ar fi hotărît prea devreme soarta lui Stavroghin. „Psiholog blestemat", Tihon face radiografia clară a sufletului eroului, găsit incurabil. De la el Stavroghin pleacă definitiv condamnat, deopotrivă prin faptă (mărturisită aici pentru prima oară) şi verdict. Atentatul împotriva Matrioşei îi pecetluise deja destinul (după cum vinovatul o ştia prea bine : „Stă scris în cartea dumneavoastră — spune el adresîndu-se lui Tihon — că nu există crimă mai mare decît să batjocoreşti unul din aceşti copii mici"). Analiza lui Tihon, care nu întîrzie să înţeleagă că remuşcarea lui Stavroghin este infestată de mîndrie şi ură („Le repentir de cet aveu est tout palpitant d'orgueil" — Romano Guardini), nu face decît să confirme o sentinţă deja dată. Întrevederea de la mînăstire face din Stavroghin un om spiritualiceşte mort, fără speranţe şi viitor. În forma în care a fost publicat romanul însă (şi în care continuă să se publice şi astăzi — cu capitolul incriminat la apendice), Stavroghin rămîne într-o anumită măsură un personaj ‚deschis', zbătîndu-se pînă la capăt să găsească o ieşire din impas, în dragostea pentru Liza sau într-o mereu amînată adeziune la „cauză". Dramatismul lecturii este astfel mai bine asigurat (cititorului oferindu-i-se ca supliment ‚documentaţia' completă cu privire la Stavroghin). ● Cînd Nikolai Vsevolodovici, condus în incinta lăcaşului mai întîi de un „novice", apoi de „un călugăr voinic şi cu părul cărunt" care îi arăta un mare respect (pe drum nu încetase o clipă „să-l salute"), îl vizitează pe Tihon la mînăstirea închinată Fecioarei de la Spasso-Evfimi situată „la ieşirea din oraş, lîngă rîu" — unde părintele se retrăsese de şase ani —, „episcopul pensionat" surprinde întrucîtva prin înfăţişarea sa. Cel în care Stavroghin căuta pe „omul mai puternic decît el" în stare „să mute munţii din loc" (Romano Guardini) îl întîmpină „cu o figură cam bolnăvicioasă", cu „o privire cam stranie, timidă (s.n.)", cu „un zîmbet nehotărît (s.n.) pe buze". Pare „încurcat", suferă de reumatism la picioare şi uneori de convulsii nervoase ; „dintr-o slăbiciune de caracter" sau „dintr-o neglijenţă de neiertat" nu ştiuse să se facă respectat în mînăstire, unde părintele arhimandrit dezaproba „viaţa lui lipsită de stricteţe şi ceea ce numea el «ereziile lui»" (avea o bibliotecă eclectică şi făcea lecturi ciudate — tocmai citea o descriere a „ultimului război", probabil franco-prusac), iar călugării se purtau cu el dacă nu cu dispreţ, oricum cu familiaritate (neacordîndu-i cu mult mai multă atenţie decît îi arată călugărul cel voinic care-l încredinţează pe Stavroghin slujitorului lui Tihon). Marele său defect — o recunoaşte singur — e de a nu fi învăţat să se adreseze oamenilor. Nici în afara mînăstirii părerile despre el nu erau întotdeauna bune : „unul din cei mai vîrstnici şi importanţi membri ai clubului nostru — afirmă cronicarul romanului, G-v —, un om (altfel) foarte cuvios" asigură că Tihon ar fi „aproape nebun" şi „fără îndoială un beţiv". De ce îmbracă acest om (avînd admiratori şi mai ales admiratoare chiar şi la Petersburg şi înzestrat cu un adevărat har al înţelegerii şi al divinaţiei), cel mai puternic dintre cei înfăţişaţi în roman, o ‚haină' trupească şi socială atît de modestă ? Probabil tocmai pentru a-şi ascunde marea forţă morală, conferindu-i o superioritate deloc creştinească faţă de semeni. Ridicolul lui Stavroghin în scena confesiunii decurge chiar din uşurinţa „cinică" („sînteţi un cinic grosolan" — îi va spune vizitatorul derutat amfitrionului său) cu care Tihon îi citeşte în suflet şi îi prevede viitoarele acţiuni. Ca ultim remediu, îi recomandă „un pustnic", „un ascet" de o neasemuită „înţelepciune creştinească" şi penitenţa de a rămîne sub autoritatea aceluia „timp de cinci sau şapte ani". ● În Carnete, personajul (urmaşul literar al episcopului omonim Tihon Zadonski, 1724—1783, prototipul său istoric) se declară (şi el !) un „visător". Iată cum îşi imaginează de exemplu Tihon (visînd în marginile Cuvintelor lui Isaac Sirul, preferatul scriitorului în materie

Scanned with OKEN Scanner

de patristică) lumea de apoi: „sufletul va rătăci şi îşi va vedea toată greşeala sa, dar nu aşa, ca acum, pe pămînt, ci în totalitatea ei, şi va mai vedea că în marea lui înţelepciune Dumnezeu i-o va trece cu vederea — şi se va tulbura, şi va cere singur pedeapsă, pe care însuşi o va căuta, însă greşelii i se va răspunde cu iubire — şi în aceasta va fi infernul lui. Conştiinţa iubirii nesăvîrşite (netrăite, neînfăptuite pe pămînt) trebuie să fie mai îngrozitoare decît orice, şi e chiar iadul". Iadul din închipuirea de „visător" a lui Tihon pare pregătit anume pentru Stavroghin, singurul om dintre toţi cei ce s-au perindat vreodată prin această lume care, spre dezastrul lui, n-a dăruit nici măcar o picătură din vasul iubirii virtuale ce i-a fost încredinţată.

TIMOFEI, Fraţii Karamazov, v. la Andrei, la Svetlova şi la Trifon Borisîci.

TIT VASILICI, Crimă şi pedeapsă, v. la Raskolnikov, R.R.

TITOV, Demonii, v. la Şatova, M.I.

TOLKACENKO, Demonii. Gravitează — făcînd parte din primul grup de cinci — în jurul lui Piotr Stepanovici Verhovenski, a cărui sosire în oraşul gubernial în care se petrece acţiunea romanului o anunţă cel dintîi. În vîrstă de 40 de ani, lucra cu intermitenţe la calea ferată fiind „vestit prin cunoştinţele lui vaste asupra poporului, îndeosebi prin studii în mediul escrocilor şi tîlharilor"; „hoinărea în mod special prin cîrciumi (deşi nu exclusiv pentru studiul poporului) şi brava prin veşmintele sale ponosite, prin cizmele unse cu dohot, prin aerul său şiret-iscoditor şi prin vorbirea sa cu înfloriturl din graiul popular". În această calitate se produce o dată sau de două ori (adus de Leamşin) în cercul lui Stepan Trofimovici Verhovenski, dar fără succesul scontat. Se alătură lui Liputin şi Şigaliov în „revolta" lor împotriva lui Piotr Verhovenski — care însă îl reduce prompt la tăcere acuzîndu-l de a-l fi îndemnat pe Fomka Zavialov (unul din muncitorii bicuiuţi din ordinul guvernatorului) să pună foc (incendierea oraşului nefiind în acel moment în „programul" lui Verhovenski). Se pronunţă cel dintîi pentru suprimarea lui Şatov şi în scena crimei se dovedeşte, deşi pare speriat şi el, plin de zel. Îl atacă primul (urmat de Erkel) pe Şatov, aleargă să aducă un bolovan, leagă mîinile lui Leamşin (care-şi pierduse firea) şi ajută la transportarea şi aruncarea în eleşteu a cadavrului. Primeşte sarcina să-l ducă acasă pe Leamşin şi să-i explice că nu are nimic de cîştigat dacă denunţă. Se răzgîndeşte însă şi, renunţînd să-l mai păzească pe bolnav, fuge din oraş. E arestat undeva în judeţ, după zece zile. În timpul anchetei se poartă cuviincios dar vădeşte o exagerată înclinaţie spre oratorie (Dintre neceaevişti Tolkacenko seamănă cu I.G. Prîjov).

TOLSTIAKOV, Crimă şi pedeapsă, v. la Razumihin.

TOŢKI, AFANASI IVANOVICI, Idiotul. Seducătorul Nastasiei Filippovna, al cărei destin, într-un fel, el l-a creat; „om de lume, cu relaţii înalte în societatea cea mai aleasă şi pe deasupra putred de bogat", „mare proprietar şi arhicapitalist", „membru în tot felul de consilii de administraţie la mai multe companii şi societăţi" (deci unul din acei aristocraţi din opera lui Dostoievski care se adaptează rapid noilor mecanisme economice impuse de dezvoltarea capitalismului în Rusia), se află în strînse relaţii de afaceri („deveniseră asociaţi la mai multe întreprinderi financiare") şi oarecum de prietenie cu generalul Epancin. Cu care era posibil chiar să se înrudească, deoarece, gîndindu-se să-şi întemeieze în sfîrşit, la cei 55 de ani ai săi, un cămin, avea în vedere pe una din fiicele generalului (Alexandra). Aceste intenţii matrimoniale nu se concretizau însă într-o propunere clară: „demersul lui părea să sondeze deocamdată terenul", pentru că exista o „încurcătură". „Încurcătura" lui Toţki se numeşte Nastasia Filippovna. Luată sub oblăduirea bogatului moşier la şapte ani, ‚descoperită' ca viitoare mare frumuseţe de ochiul expert al acestuia la doisprezece şi sedusă de ‚binefăcătorul' ei la şaisprezece, ea se răzvrăteşte şi îşi dezvăluie o nouă fire la douăzeci, cînd Toţki vrea s-o abandoneze ca să se însoare la Petersburg cu „o fată tînără, frumoasă şi de neam" (primul proiect matrimonial al personajului). Scandalul spulberă intenţia — oricum ezitantă — de căsătorie a lui Afanasi Ivanovici, modifică situaţia socială a Nastasiei Filippovna (adusă din provincie şi instalată la Petersburg) şi raporturile ei cu Toţki. Nu numai că legătura lor de fapt încetează, dar seducătorul începe să se teamă cumplit de victima sa: „Se temea, fără să ştie de ce anume, se temea pur şi simplu de Nastasia Filippovna". Aceasta dobîndeşte asupra lui „un ascendent din ce în ce mai mare". Asemenea „ucenicului vrăjitor", Toţki dezlănţuie o forţă pe care n-o mai poate controla. ● Pentru realizarea noului său proiect matrimonial Afanasi Ivanovici pricepe că singura soluţie e să-şi mărturisească trecutul generalului Epancin şi „să acţioneze laolaltă" cu el. În prezenţa acestuia are o discuţie „sinceră" cu Nastasia Filippovna, pe care o imploră să-i înţeleagă situaţia. Nu şi-ar găsi liniştea decît dacă ea ar accepta să contracteze o căsătorie; i-l recomandă în acest scop pe Ganea Ivolghin şi îi oferă suma de 75 000 de ruble. Generalul Epancin

Scanned with OKEN Scanner

sprijină şi el, din raţiuni nu întru totul părinteşti, ideea unei căsătorii între frumoasa femeie şi secretarul său particular. Pregătindu-şi răzbunarea, Nastasia Filippovna se preface interesată de discursul ‚înţelept' al lui Toţki şi lasă impresia că e de acord în principiu cu propunerile lui. Răspunsul definitiv îl va da însă — îşi rezervă acest drept — de ziua ei de naştere. La serata Nastasiei Filippovna atît speranţele lui Toţki (moderate şi temătoare) cît şi cele ale generalului Epancin (mai naive şi încrezătoare) se năruie ca lovite de trăsnet. Spunînd tot ce avea de spus (şi avea de spus multe), eroina îi înapoiază generalului Epancin (care rîvnea să ia locul lui Toţki) colierul primit de ea în aceeaşi zi ca o falsă făgăduinţă şi refuză cele 75 000 de ruble promise de Afanasi Ivanovici, căruia îi redă libertatea „fără nici o răscumpărare". La serata Nastasiei Filippovna, Toţki este unul din cei trei invitaţi care participă efectiv la jocul propus de Ferdîşcenko. Povestindu-şi ‚cea mai' urîtă faptă din viaţă el nu se referă, desigur, la istoria Nastasiei, dar întîmplarea pe care o relatează e de asemenea foarte urîtă şi seamănă în esenţă cu cea pe care ar fi trebuit s-o mărturisească. Aflîndu-se în urmă cu douăzeci de ani la ţară, la Platon Ordînţev, „care tocmai fusese ales mareşal al nobilimii şi venise să-şi petreacă sărbătorile de iarnă în provincie cu tînăra lui nevastă", Anfisa Alexeevna, Toţki asistă amuzat, în zilele premergătoare unui mare bal, la o necruţătoare bătălie pentru camelii angajată, sub impresia covîrşitoare produsă asupra lor de proaspătul roman al lui Dumas-fiul Dama cu camelii (1848), de toate doamnele cu pretenţii din oraş, împreună cu soţii şi cavalerii lor. Ca să producă un efect original (căci ştia că Sofia Bezpalova şi contesa Soţkaia — „o petersburgheză în vizită la soţia guvernatorului" — aveau să poarte buchete de camelii albe), Anfisa Alexeevna, care îşi serba totodată şi ziua de naştere, poruncise să i se procure camelii roşii. „Bietul Platon nu mai ştia ce să facă, cutreierase în zadar tot ţinutul ; deh, ca soţ, se angajase să-i găsească aceste flori, ba chiar le şi dibuise într-un loc. Culmea ghinionului însă, i-a luat-o înainte Mîtişceva, Katerina Alexandrovna : le cumpărase pe toate în ajun ; şi unde mai pui că Mîtişceva era o rivală temută pentru Anfisa Alexeevna ; aproape în toate cele erau la cuţite. Firește, urmară lacrimi, crize de nervi, leşinuri. Platon era distrus". Nu mai puţin nenorocit se simţea în acele zile şi Petea Vorhovskoi, un soupirant al Anfisei Alexeevna, care se dăduse şi el peste cap dar tot zadarnic să intre cumva în posesia nepreţuitelor flori. „Dacă Petea ar fi izbutit în momentul acesta critic (Anfisa Alexeevna avea „migrenă, febră, delir") să procure de undeva un buchet de camelii roşii, treburile lui sentimentale ar fi putut avansa cu o repeziciune nebănuită ; recunoştinţa femeii, în asemenea cazuri, n-are margini — spune experimentatul Toţki. Şi cît a mai alergat, cît s-a zbătut bietul băiat, dar era o chestiune aproape nerezolvabilă. Vorba ceea : de unde nu-i, nici Dumnezeu nu scoate". Pe neaşteptate, însă, chiar în ajunul zilei de naştere a Anfisei Alexeevna (şi al marelui bal), seara pe la 11, întîlnindu-l din întîmplare pe Petea la Maria Petrovna Zubkova, o vecină de-a lui Ordînţev, Toţki află chiar din gura tînărului că acesta descoperise în sfîrşit un loc unde a doua zi de dimineaţă va putea să cumpere mult rîvnitele camelii. Prea fericit pentru a nu fi şi foarte volubil, Petea îi dă prietenului său toate informaţiile, îi divulgă preţiosul lui secret. La Ekşaisk, „un orăşel situat la 20 de verste distanţă, într-un alt district", trăieşte cu „bătrîna lui" „un negustor bărbos şi bogat" pe nume Trepalov ; fără copii, creşte canari şi are pasiunea florilor. Petea declară că dacă negustorul nu va voi să-i vîndă camelii, îi va cădea în genunchi. În nici un caz nu va pleca de acolo fără flori. Va porni la drum la ora cinci dimineaţa, mai adăugă el în încheiere. Întorcîndu-se acasă şi pregătindu-se de culcare („era trecut de unu noaptea"), lui Toţki îi vine deodată „o idee năstrușnică" — de a i-o lua lui Petea înainte. „Zis şi făcut" : îl trezeşte pe vizitiul Saveli, îi vîră în mînă 15 ruble şi îi porunceşte să înhame şi peste o jumătate de oră porneşte pe drumul şi spre adresa indicate cu atîta uşurinţă de Petea Vorhovskoi. Ajuns la destinaţie, obţine florile (nu fără a fi nevoit să îngenuncheze în faţa negustorului — „un bătrîn înalt, cu părul de nea şi faţa aspră", venerabil şi evlavios, un „rus sadea, de la vraie souche" — după cum îl caracterizează Toţki şi care îl prefigurează de departe pe pelerinul Makar Ivanov Dolgoruki din Adolescentul), se întoarce pe un alt drum (ca să nu-l întîlnească pe Petea) şi ajuns în oraş se grăbeşte să-i trimită buchetul Anfisei Alexeevna, „ca să-l aibă înaintea ochilor cînd se va trezi" : „Vă puteţi închipui cîtă bucurie şi lacrimi de recunoştinţă ! Platon, care în ajun fusese nenorocit, zdrobit, distrus, plîngea acum fericit în braţele mele. Vai ! Toţi bărbaţii sînt la fel încă de la crearea... căsătoriei legitime ! Nu îndrăznesc să mai adaug nimic — zice cu subînţeles Toţki ; mă voi mărgini să spun că acest episod puse capăt oricăror speranţe ale bietului Petea". Pentru care urmările acestei întîmplări — „o şotie prostească", după cum o numeşte însuşi Toţki, care nici măcar nu avusese scuza de a fi fost îndrăgostit de Anfisa Alexeevna — nu se reduc însă

numai la atît. De supărare, tînărul leşină, apoi face febră mare pentru ca a doua zi să fie lovit de o congestie cerebrală. Peste o lună, cînd îşi revine, cere să fie trimis în Caucaz. După cîţiva ani va fi omorît în Crimeea, unde fratele lui, colonelul Stepan Vorhovskoi, „era pe vremea aceea comandant de regiment şi s-a distins pe cîmpul de bătălie". „Poate că dacă nu i-aş fi luat buchetul atunci, cine ştie, omul trăia şi astăzi, ar fi fost fericit şi nici nu s-ar fi gîndit vreodată să se ducă să lupte cu turcii" — presupune în încheierea povestirii sale, pe un ton de vinovăţie oarecum ironic, Toţki. În cea mai urîtă faptă recunoscută, ca şi în cea mai urîtă faptă nerecunoscută de personaj frapează perfidia şi cinismul, şiretenia de vulpe a lui Toţki. El pîndeşte momentul favorabil şi nu dă greş niciodată. În lupta pentru camelii, la care asistă ca un spectator amuzat, intervine în ultima clipă, cînd ştie că succesul îi este asigurat. O biruinţă facilă, lasă repurtează el şi asupra Nastiei, crescută în acest scop ca o prinţesă captivă şi obişnuită să vegeteze. Preţioasele camelii roşii Toţki le recoltase grăbit, hoţeşte parcă din sera minusculă a negustorului Trepalov. O superbă floare de seră este şi Nastasia Filippovna, culeasă de asemenea prin vicleşug. Motivul floral din povestea cu camelii a lui Afanasi Ivanovici se leagă de simbolul erotic al florii din istoria fetei seduse. ● Cu o înfăţişare de „gentleman distins", înalt, trupeş, cu obrajii rumeni dar „cam puhavi şi fleşcăiţi", cu „dantură falsă" şi mîini „albe şi plinuţe", se îmbrăca „sobru şi elegant, purtînd întotdeauna cămăşi fine" şi era „un vorbitor strălucit şi spiritual" (la serata Nastasiei Filippovna pare însă „oarecum stingherit"); avea un „caracter delicat şi gusturi ultrarafinate" şi trecea drept „un mare cunoscător şi admirator al frumuseţii feminine"; „egoismul lui nemăsurat" îl făcea să fie preocupat „în gradul cel mai înalt de mulţumirea lui personală" şi să ţină „mai presus de toate la liniştea şi confortul său"; din categoria oamenilor „slabi din fire", era „cam laş" dar perspicace (înţelegînd de pildă repede forţa caracterului Nastasiei Filippovna) şi inteligent (despre jocul de societate propus de Ferdîşcenko afirmînd că „e un fel de a te lăuda"). Nutrea „un respect nemărginit faţă de puterea de subjugare a lucrurilor ce desfată simţurile". Toţki e un hedonist fără scrupule, un elegant adept depravat al voluptăţii. Brutal feudal rus, unul din acei „moşieri de altădată" deloc idilici — în replică parcă Toţki poartă numele mic şi patronimicul gogolianului Afanasi Ivanovici Tovstogub, el pare în acelaşi timp complet deznaţionalizat, produsul erei capitalismului uniformizant şi totodată al unui secol al XVIII-lea cosmopolit. Nu întîmplător după scandalul de la serata Nastasiei Filippovna, scandal care face imposibilă căsătoria proiectată cu Alexandra, el cade „în mrejele unei frumoase franţuzoaice din societatea înaltă, o marchiză legitimistă aflată în vizită la Petersburg". Circula zvonul că „intenţionează să se căsătorească cu ea şi că, după aceea, o va urma la Paris, iar de acolo, undeva, în Bretania". Sînt ultimele informaţii din carte cu privire la Afanasi Ivanovici, cuprinse la începutul Părţii a doua, dincolo de care personajul nu mai e de găsit. El expiră de fapt la sfîrşitul Părţii întîi, care se încheie cu oftatul lui „adînc". Întruchipare a platitudinii senzualismului despiritualizat, Toţki este ‚surghiunit' de scriitor tocmai în îndepărtata Bretanie, una din extremităţile vestice ale continentului european, ţinut conservator, monarhist şi contrarevoluţionar, în care veacul al XVIII-lea a durat mai mult decît în restul Franţei.

TOUCHARD, Adolescentul. Ajutat de Antonina Vasilievna, soţia lui, „o cucoană foarte afectată, fiica unui funcţionar rus", şi de Agafia, servitoarea, ţine un pension „de mîna a doua" cu şase elevi, printre care Arkadi Dolgoruki şi Lambert; „în fond un om de treabă", se poartă cu toate acestea rău cu Arkadi, pe care se răzbună din considerente de ordin financiar. Pretenţia de a i se acorda o sumă suplimentară în raport cu taxa convenită la început (sub pretextul că elevul său nu era un fiu de prinţ sau de senator) fusese respinsă categoric de Tatiana Pavlovna Prutkova. Înfuriat de insuccesul demersului său, ‚pedagogul' trece la represalii: îl separă imediat pe Arkadi de ceilalţi copii, îl batjocoreşte, îl bate fără încetare timp de două luni şi se foloseşte de el ca valet spre hazul răutăcioşilor colegi. Cu adîncă pătrundere este notată reacţia micului Arkadi, nu atît jignit sau umilit cît mirat de ceea ce i se întîmplă, căci nu înţelege care îi e vina, de ce e pedepsit. Pensionul în care rămîne doi ani şi jumătate reprezintă pentru viitorul Adolescent, terorizat de Lambert şi persecutat de Touchard (personaj cu un străveziu caracter autobiografic, purtînd aproape — cu diferenţa iniţialei — chiar numele lui Souchard, prin al cărui pension a trecut şi tînărul Dostoievski, şi în acelaşi timp cu rădăcini în Rousseau, în Confesiunile sale), un laborator de experimentare a calvarului umilirii şi autoumilirii „subterane". Alergînd cu peria de haine în mînă după stăpînul său şi ruşinîndu-se josnic de vizita mamei (Sofia Andreevna), care se apleacă, după tipicul ţărănesc rus, pînă la pămînt în faţa lui, eroul redescoperă savoarea paradoxală a subdemnităţii, zelul abjecţiei.

TREPALOV, Idiotul, v. la Ptiţîn.

TREPALOV, Idiotul, v. la Toţki.

TRIFON BORISÎCI, Fraţii Karamazov. „Jupînul", proprietarul hanului („hanul lui Plastunov", „poşta pe tocmeală") din Mokroe, un sat „de peste două mii de suflete" situat la circa douăzeci de verste de Scotoprigonievsk şi în care mai exista o „poştă" (de cai), probabil cea oficială, a administraţiei de stat. (Nu se poate şti dacă Plastunov este numele de familie al lui Trifon Borisîci sau doar ‚firma' — tradiţională în localitate — a hanului); „îndesat şi vînjos, de statură mijlocie, puhav la obraz, cu o înfăţişare aspră şi neînduplecată — mai ales cînd avea de-a face cu mujicii din Mokroe", personajul, un mujic şi el, se pricepea „de minune să-şi ticluiască o mutră slugarnică" atunci „cînd adulmeca vreun cîştig". Deja bogat, „ambiţia lui era să prindă (în continuare, n.n.) cît mai mult cheag". „Jumătate din sat încăpuse în ghearele lui, mai toată lumea îi era datoare. Arenda şi cumpăra de la moşieri pămînt, punîndu-i pe mujici să i-l lucreze în contul unor datorii de care nu reuşeau să scape niciodată". Nutreşte faţă de consăteni, „păduchioşii ceia de mocofani", cel mai adînc dispreţ (dispreţul îmbogăţitului!) şi în general întruchipează figura odioasă a chiaburului înfumurat şi hrăpăreţ, a redutabilului kulak rus. Se poate spune că „jupînul" izbutise să se chivernisească şi biologic, căci, văduv, avea (feciorii l-ar fi obligat să-şi împartă averea!) numai fete, în număr de patru, „dintre care una, văduvă şi ea, se aciuase pe lîngă dînsul împreună cu copilaşii, nepoţii bătrînului, muncindu-i ca femeie cu ziua. A doua, ţărancă sadea, era măritată cu un cinovnic, un amărît de copist avansat de curînd, pe care îl puteai vedea pozat în uniformă cu epoleţi, într-una din încăperi, pe peretele împodobit cu minuscule fotografii de familie. Celelalte două fete mai mici, la hramul bisericii sau cînd se duceau în vizită, umblau îmbrăcate cu rochii albastre sau verzi strînse pe trup, după ultima modă, şi cu trenă de toată frumuseţea, pentru ca în ziua următoare să se scoale ca de obicei cu noaptea în cap, să mături prin odăi cu tîrnuri de mesteacăn, să scoată lăturile şi să cureţe gunoiul după călători". Între fiicele-servitoare ale lui Trifon Borisîci, pur şi simplu exploatate de tatăl lor, cele „două fete mai mici", metamorfozîndu-se din domnişoare elegante, îmbrăcate „după ultima modă", în umile măturătoare dereticînd cu „tîrnuri de mesteacăn" în mînă, şi viceversa, par nişte Cenuşărese (elementele de basm din Fraţii Karamazov). În dimineaţa anchetei, după ce, scoasă din minţi de nenorocirea ce se abătuse asupra lui Mitea, Gruşenka năvăleşte în odaia rezervată interogatoriului, la sugestia ispravnicului Mihail Makarovici, care reuşise s-o liniştească pe disperată, „fetele jupînului" rămîn pe lîngă şi au grijă de ea. Hanul lui Plastunov adăposteşte cele două „orgii" organizate la un mod cu adevărat karamazovian de Mitea la Mokroe. Prima petrecere, anterioară cu aproximativ trei săptămîni trecerii la prezent a acţiunii romanului, lăsase amintiri deosebit de plăcute lui Trifon Borisîci, care în asemenea ocazii „căuta cît putea să-i stoarcă de bani pe cheflii". Atunci, în 24 de ore, el nu numai că „îl uşurase de vreo două sau trei sute de ruble" pe Dmitri, dar pe deasupra „dosise (...) şase sticle de şampanie şi culesese la un moment dat de sub masă o hîrtie de o sută de ruble", rătăcită de oaspetele său. Motive suficiente pentru ca „jupînul" să-l întîmpine servil pe Mitea la a doua lui descindere la han (seara crimei; a treia zi a acţiunii). Cînd începe chiolhanul se învîrte mereu pe lîngă erou, ca să-l împiedice să fie prea darnic cu ţăranii. Îl mustră respectuos că data trecută i-a „tractarisit" pe mujici, „nişte netrebnici" şi „nişte beţivi", cu ţigări din pachet" şi cu şampanie iar pe „fetele şi muierile din Mokroe" cu pateuri de Strassburg şi cu bomboane şi îi propune ca în locul corului să-i cînte, pe gratis, fetele lui: „Mai bine mă duc să le scol pe fetele mele, şi pe gratis; nu-i nevoie să-ţi goleşti buzunarul; şi ele s-au culcat, dar cînd le-oi da un picior, să vezi cum fac numaidecît ochi, şi le pun să-ţi cînte cît îi pofti! Cînd mă gîndesc că i-ai cinstit cu şampanie pe mocofani! Eeh!" Lui Trifon Borisîci, care ar dori ca toţi banii cheltuiţi de Mitea să intre în buzunarul lui, puţinul cu care se aleg „mocofanii" şi „păduchioase(le)" i se pare o risipă absurdă, nebunească (Groaza pe care i-o provoacă această risipă îi dă hangiului impresia falsă că oaspetele său a cheltuit la el mai mult decît cheltuise în realitate). Singura acţiune pozitivă a personajului o constituie demascarea hotărîtă şi eficientă a măsluitorului de cărţi Wrublewski. Trifon Borisîci e primul de la han şi din Mokroe care află (de la zapciul Mavriki Mavrikievici Şmerţov, trimis de mai marii lui înainte în sat ca, „păstrînd cel mai deplin incognito", să pregătească terenul şi să-l „păzească" pe presupusul criminal) de asasinarea lui Feodor Pavlovici Karamazov. De aceea, cînd, pe la orele trei-patru dimineaţa, Mitea iese pentru cîteva clipe în cerdac ca să ia aer şi ca să se roage pentru ‚învierea' victimei sale Grigori, „jupînul", alarmat de dispariţia celui bănuit de crimă, se duce după el afară. Este evident că Trifon Borisîci, pus la curent cu cele întîmplate de zapciu şi devenit prin forţa lucrurilor un fel de ajutor voluntar al acestuia, „îl căuta" pe Mitea, după cum eroul are dealtfel în chip net impresia:

acum hangiul „era în toane rele şi parcă puţin îngrijorat". De faţă la sosirea matinală a autorităţilor (a patra zi a acţiunii), Trifon Borisîci este de asemenea primul căruia i se ia, cînd ancheta ajunge la audierea martorilor, depoziţia. Stăpînit de „cea mai aprigă indignare împotriva acuzatului", declară că în urmă cu o lună Mitea a cheltuit la Mokroe „cel puţin trei mii de ruble" şi că în ajun se lăudase că ar fi venit „cu încă trei miare". La plecarea din Mokroe a căruţelor, cînd inculpatul este pornit sub escortă la oraş, Trifon Borisîci se agită exagerat în curtea hanului şi nu catadicseşte să răspundă cuvintelor de rămas bun ale celui pe care cu 12 ore înainte îl întîmpinase într-un mod atît de slugarnic. Firea personajului se divulgă definitiv în această scenă de despărţire: „— Rămîi sănătos, Trifon Borisîci! strigă din nou Mitea, dar de astă dată n-o mai făcuse cu dragă inimă, ci dintr-o pornire răutăcioasă, deşi involuntară. Trifon Borisîci însă stătea ţanţoş, cu mîinile la spate, înfruntîndu-l cu o mutră severă şi scandalizată şi nici nu catadicsi măcar să-i răspundă". La proces, Trifon Borisîci, al cărui cuvînt pare să aibă la început greutate, repetă declaraţia sa de la interogatoriu cu privire la sumele cheltuite de acuzat la Mokroe (în total 4 500 de ruble). Cum însă abilul Fetiukovici demonstrează (cu ajutorul a doi martori) că hangiul şi-a însuşit în chip tacit hîrtia de o sută de ruble pierdută, la beţie, în urmă cu o lună de Mitea, „jupînul" pleacă în cele din urmă de la bară „discreditat şi cu reputaţia hărtănită". După proces (îi povesteşte lui Mitea, internat în spital, o sentinelă „de fel din Mokroe"), nesăţiosul Trifon Borisîci şi-a devastat pur şi simplu hanul în căutarea celor 1 500 de ruble (restul de la acele alte „trei miare" cu care „jupînul" presupunea că tînărul chefliu venise şi a doua oară la el) ascunse chipurile de erou în timpul chiolhanului: „Pungaşul", cum îl numeşte pe jupînul lacom şi cu două feţe Mitea, comentînd comica întîmplare, este astfel pedepsit prin ridiculizare. ● Populaţia satului Mokroe asigură figuraţia celor două episoade „orgiastice" legate de „hanul lui Plastunov". La primul chef organizat de Mitea în urmă cu o lună fusese angajat şi un „taraf de ţigani". Cu acel prilej eroul ar fi „lepădat la ţigănci" — „un miar, dacă nu şi mai bine" (estimează Trifon Borisîci, rectificat de cel în cauză: „Cred că nu le-am dat nici cinci sute"). În intervalul de timp dintre cele două petreceri de la Mokroe ţiganii fuseseră însă goniţi din sat („i-a alungat stăpînirea"), astfel încît în seara crimei Mitea trebuie să se mulţumească, la propunerea hangiului, cu „nişte ovrei care cîntă la ţambal şi din scripcă" şi care — explică Trifon Borisîci — locuiesc „aici în sat, la Rojdestvenskoe" (Înlocuirea ‚veselilor' ţigani cu ‚triştii' evrei în episodul celui de al doilea chef de la Mokroe — chef cu epilog năprasnic — nu este lipsită de semnificaţie. Seminţie biblică evocînd milenare suferinţe, „ovreii" se leagă mai bine de tragica încercare ce-l aşteaptă pe Mitea, ca şi de marea speranţă care se va naşte din această încercare — visul cu „copchilaşul". Nu întîmplător muzicanţii locuiesc într-o parte a satului numită Rojdestvenskoe, de а рождество = Crăciun. Evreii aduc lui Mitea nu numai presimţirea năpastei, ci şi o promisiune de mîntuire, un Mesia. Un Mesia care pentru erou se va naşte într-adevăr la Mokroe şi care va fi „copchilaşul" din vis concentrînd în el toate durerile lumii). Fetele care alcătuiesc corul („Două sute de ruble pentru cor", exclamă la a doua petrecere Mitea, deja avizat asupra meritelor acestuia) sînt însă aceleaşi şi dintre ele se remarcă Arina, Stepanida şi în special Maria, cea mai valoroasă voce a satului, judecînd după insistenţa cu care Dmitri îi solicită prezenţa. În seara crimei, fetele, pe care eroul le tratează cu „acadele şi bomboane" şi pe care mai tîrziu Gruşenka, regina petrecerii, le sărută şi le binecuvîntează, cîntă, dansează şi chiar interpretează o scenetă: „două fete făceau la un moment dat pe urşii, iar Stepanida — o zvîrlugă de fată, înarmată cu un băţ — era ursarul care-i dădea ghes lui «moş Martin» să joace tontoroiul. «Mişcă picioarele, Mario, striga ea, că te altoiesc!» În cele din urmă, urşii se rostogoliră pe jos în nişte poziţii pur şi simplu indecente, în hohotele de rîs ale mujicilor şi suratelor, care se strînseseră cu droaia". „Mereu alte chipuri necunoscute apăreau în încăpere, bărbaţi şi femei, veniţi să caşte gura; erau ţăranii din sat care, deşi la sosirea lui Mitea dormeau duşi, se treziseră, presimţind că vor fi cinstiţi ca şi rîndul trecut, adică în urmă cu o lună". „Orgia" se reduce însă la timida tentativă a lui Maximov de a o ‚cuceri' (prin intermediul lui Mitea) pe Mariuşka (probabil Maria); „doi ţărani sînt de faţă cînd autorităţile iau primul contact cu Mitea şi alţi doi (dacă nu cumva aceiaşi), Stepan şi Semeon, audiaţi imediat după Trifon Borisîci, confirmă „fără nici o ezitare" spusele hangiului referitoare la suma cu care eroul ar fi venit în ajun la Mokroe (3 000 r.); „o droaie de oameni, ţărani, neveste, căruţaşi" asistă la „plecarea lui Mitea". Cînd însă acesta, la despărţire, le cere să-l ierte, îi răspund doar „două-trei glasuri". În curtea hanului roiesc surugiii. Andrei, cel care l-a adus pe Dmitri la Mokroe, rămîne peste noapte la han, fiind tratat (de erou) cu vodcă şi punci. Izbucnesc şi mici neînţelegeri între surugii. Mujicul care urma să conducă

a doua căruță cu cei doi jandarmi din escorta lui Mitea se plînge că „nu era rîndul lui, ci al lui Akim" (deși, după cum explică Trifon Borisîci, aseară Akim i-a dat acestui mujic care „uite ce gură face" 20 de copeici, cheltuite imediat pe băutură) : „Dar Akim nu se zărea nicăieri". Împreună cu surugiul Timofei (cel care o adusese pe Grușenka la Mokroe), Akim găsise, după primul chef al lui Mitea, în tindă, hîrtia de o sută de ruble pierdută la beție de erou : „Oamenii ridicaseră banii de jos și-i încredințaseră lui Trifon Borisîci, iar hangiul îi cinstise cu cîte o rublă pe fiecare". Akim și Timofei sînt citați și aduși de Fetiukovici la proces ca să se confrunte, în această chestiune, cu hangiul, dovedit — și cu ajutorul lor — nedemn de încredere.

TRIFON NIKITICI, Frații Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

TRIFONOV, Frații Karamazov, v. la Verhovțev.

TRIFONOV, Frații Karamazov, fiul precedentului, v. la Verhovțev.

TRIȘATOV, PETEA, Adolescentul. Împreună cu prietenul său Andreev, cu care formează un cuplu memorabil de personaje secundare (ambii foarte tineri, de 20—22 de ani, contrastează prin statură și îmbrăcăminte, unul fiind mic și elegant iar celălalt înalt și neîngrijit), ‚lucrează' la început pentru Lambert, apoi pentru „Ciupit", Semion Sidorîci (un escroc mai versat). Fiu de generał, urmase liceul și se pregătea să intre la universitate. Citise mult, în special romane, învățase să cînte la pian și încerca să compună muzică. Odată, în adolescență, după o tulburătoare lectură din Dickens în doi, el și sora lui își făgăduiseră solemn unul altuia să se străduiască să fie întreaga viață „la fel de buni, la fel de curați ca eroii din cartea citită". A intervenit însă ceva și l-a abătut pe Trișatov de la drumul pe care părea hotărît să meargă. Neglijîndu-și studiile și dezinteresîndu-se de soarta alor săi, amenințați de sărăcie (trebuiseră să vîndă totul) și rămași se pare în grija lui, s-a înhăitat cu indivizi suspecți și a început să trăiască la întîmplare, din mărunte expediente și escrocherii. Cînd Arkadi îi face cunoștința, primește bani de la Lambert pe care, împreună cu prietenul său Andreev, nu ezită să-l șantajeze cu umor, de cîte ori are prilejul. Cu fața „plăcută și proaspătă", „extrem de simpatică" (îmbujorată, ea îl făcea și „mai drăguț"), Trișatov : „nu sînt în stare să rezist la nici o ispită", mărturisește el, este „un copil depravat". Lambert se laudă că l-a scăpat de pușcărie și i-l descrie lui Arkadi — „să-ți povestesc eu cine-i dumnealui" — ca „o pramatie fără pereche". Avînd mereu trează conștiința vinovăției sale, Trișatov însuși confirmă o parte din opiniile deloc binevoitoare și poate exagerate ale lui Lambert despre el, declarîndu-i odată lui Arkadi, de a cărui prietenie nu se consideră demn (o spontană simpatie reciprocă îi leagă pe cei doi tineri din prima clipă a întîlnirii lor), că acceptase să săvîrșească „orice ticăloșie". Sentimentele nobile, intențiile frumoase nu-i lipsesc personajului : „dorim sincer — spune el — să devenim oameni cinstiți, numai că amînăm de pe o zi pe alta" ; ceea ce îi lipsește este energia morală necesară unei schimbări radicale. Trișatov pare resemnat să rămînă cum este : „acum nu mai sînt în stare de nimic, nu mai pot decît să visez. Și tot visez mereu, zi și noapte, toată viața mea s-a transformat într-un vis". Amestec de extraordinară puritate și de (mai mult ipotetică totuși) abjecție, de inocență și vinovăție, personajul — semnificativ obsedat de chipul-oglindă al Margaretei culpabile din ultimele scene ale Primei părți din Faust — reprezintă un alter ego, vulnerabil și feminin, al lui Arkadi, pe al cărui umăr i se întîmplă să verse amare lacrimi de căință. Cu „căpșorul lui atît de frumușel" Trișatov este un înger căzut, corupt. Care nu și-a pierdut însă cu totul capacitatea și dreptul de a-i asista pe ‚muritorii' aflați în primejdie, după cum o dovedește în ultima parte a romanului, cînd devine — se poate spune — îngerul păzitor al Adolescentului. El îl previne pe Arkadi că Lambert uneltește împotriva sa și tot el intervine providențial — „cînd soarta noastră (precizează naratorul) nu mai atîrna decît de un fir de păr" — în rostogolirea spre catastrofă a evenimentelor, întorcîndu-l din drum pe prietenul său, care, păcălit de Alphonsine Verdaine, gonea împreună cu ea într-o birjă spre locuința lui Lambert — pretinsa capcană întinsă Katerinei Nikolaevna Ahmakova, pîndită în realitate chiar în apartamentul imprudent părăsit de Adolescent (ca și de stăpîna casei dealtfel, Tatiana Pavlovna Prutkova). Trimis de Ciupit (care își schimbase planurile) să-l avertizeze pe Arkadi, Trișatov luase o trăsură și, după ce se încrucișase cu Lambert și Versilov care, aflați și ei într-un vehicul, se îndreptau spre locul adevăratei capcane, îi ajunge din urmă pe Alphonsine și pe Adolescent. Acesta îl crede instinctiv pe Trișatov, împreună cu care se întoarce la locuința Tatianei Pavlovna tocmai la timp pentru a preveni o crimă și o sinucidere. Trișatov — prezent și foarte activ în marea scenă finală (Partea a treia, Capitolul al doisprezecelea, V) — îl ajută pe Arkadi ‚să-l imobilizeze pe Versilov, care, după ce fusese împiedicat s-o ucidă pe Katerina Nikolaevna, încearcă să se omoare ; tot el cheamă medicul — Katerina Nikolaevna își pierduse cunoștința iar Ver-

Scanned with OKEN Scanner

silov izbutise să se împuşte în umăr — şi o aduce pe Sofia Andreevna la locul dramei. În ultimă instanţă el este cel care, printr-o norocoasă cursă de urmărire şi prin avertizarea la timp a lui Arkadi, îi salvează pe Katerina Nikolaevna şi pe Versilov, împiedicînd transformarea catastrofei în tragedie. Acţionase din însărcinarea Ciupitului ; sau ascultase poate — se sugerează în textul romanului — de o altă poruncă, mai înaltă : „Dumnezeu s-a îndurat însă de noi toţi şi ne-a luat sub paza lui cînd soarta nu mai atîrna decît de un fir de păr" — conchide naratorul. Eficienţa cu care Trişatov îşi îndeplineşte misiunea (solia), coordonarea întîmplărilor legate de intervenţia sa (mişcarea parcă după un orar prestabilit a celor trei trăsuri) par supranaturale. Inexplicabilă, misterioasă este şi dispariţia lui Trişatov, consemnată în Epilog : „Pe Trişatov — ne informează Arkadi — l-am pierdut din vedere de mult, aproape de atunci, şi nici pînă în ziua de azi n-am izbutit să-i dau de urmă". Ca şi cum, după ce a salvat tot ce se putea salva din ciocnirea de patimi şi interese care produce catastrofa, personajul şi-ar fi luat, discret, fără vîlvă... zborul. (Dispariţia lui Trişatov coincide cu sinuciderea lui Andreev. Pe prietenul său, le grand dadais, îngerul de pază al Adolescentului nu izbutise să-l salveze, deşi avusese probabil şi această ‚misiune'. Dispariţia lui e motivată şi de acest eşec.)

TUŞIN, ⟨NIKOLAI⟩, Demonii, v. la Drozdova.

TUŞINA, LIZAVETA NIKOLAEVNA (LIZA), Demonii. Fiica unică şi bogată, în vîrstă de 22 de ani, a Praskoviei Ivanovna Drozdova (din prima căsătorie a acesteia). De la opt la unsprezece ani fusese la rîndul ei (urmîndu-i în această dublă calitate lui Nikolai Stavroghin) eleva şi confidenta lui Stepan Trofimovici Verhovenski, de ale cărui lecţii exaltate şi impulsive sinceităţi (cu privire la Varvara Petrovna Stavroghina bineînţeles) îşi va aminti mai tîrziu şi de care, în copilărie, se ataşase atît de mult încît fusese gata să se îmbolnăvească de durere cînd a trebuit să fie dusă la Petersburg. Nu mai puţin suferise, din cauza despărţirii, profesorul însuşi, care se îndrăgostise pur şi simplu de „acest copil minunat". Afecţiunea reciprocă dintre dascăl şi eleva lui este rezultatul unor afinităţi elective : două firi nervoase şi delicate îşi răspund şi se acordă ca două instrumente muzicale de mare fineţe. După moartea generalului Ivan Ivanovici Drozdov, al doilea soţ al Praskoviei Ivanovna, mama şi fiica pleacă pentru un timp în străinătate cu gîndul ca la întoarcerea în ţară să se stabilească definitiv în oraşul gubernial în care se desfăşoară acţiunea romanului şi unde aveau „o casă imensă", rămasă multă vreme nelocuită. În Elveţia şi la Paris se apropiase de Stavroghin care, în urma unui acces accidental de pasiune, e tentat, deşi nu o iubeşte, s-o ia, deja însurat în taină cu Maria Timofeevna Lebeadkina, în căsătorie. Relaţia cu Nikolai Vsevolodovici e complicată pe de o parte de Piotr Stepanovici Verhovenski, cu care eroina avusese o legătură (sau mai multe) în Carnete dar cu care în roman se mulţumeşte doar să flirteze pentru a-l face (fără să reuşească însă) gelos pe Stavroghin, pe de alta de înţeleapta Daşa (Daria Pavlovna, sora lui Şatov), adusă de Varvara Petrovna la Paris şi căreia Nicolas, stîrnind acum el (cu mai mult succes) gelozia Lizei, îi face mărturisiri aproape complete. Daşa îl sfătuieşte să nu facă acest pas care l-ar duce la o altă crimă (bigamia) şi devine metresa lui. Nu e de mirare deci că, în aceste condiţii, înainte de întoarcerea în ţară, între Liza şi Stavroghin „intervenise o neînţelegere". În orice caz, de la prima ei apariţie, furtunoasă şi orbitoare, în oraş — în ultimele zile ale lunii august — eroina este deja însoţită de un alt pretendent, Mavriki Nikolaevici Drozdov. ● „Tot oraşul vuia despre frumuseţea ei" — notează cronicarul romanului, G-v, care ce-i drept vede lucrurile cu ochii unui îndrăgostit (Nu e mai puţin adevărat însă că în Carnete eroina e numită curent Красавица). Mîndră, aproape arogantă şi îndărătnică, „zeflemitoare", vorbind ironic, cu brutalitate chiar, cu o „forţă neînţeleasă" în „privirea scînteietoare a ochilor ei negri", Lizaveta Nikolaevna îi apare naratorului „ca o învingătoare făcută anume pentru a învinge". Lebeadkin, amorezat şi el de Liza, o proclamă „o zeiţă antică". Cu toate aceste entuziaste aprecieri hiperbolice (datorate într-o anumită măsură, după cum am mai spus, avîntului dragostei), Liza este una din cele mai chinuite eroine din întreaga operă a lui Dostoievski (aproape toate personajele cu acest nume ale scriitorului sînt mai mult sau mai puţin nefericite ; tirania modelului karamzinian este acceptată cu un soi de complicitate sentimental-ironică de Dostoievski, care nu uită nici în Demonii să-i spună la un moment dat Lizei sale „sărmana Liza"). Suferind de „o stare necontenită de surescitare nervoasă, maladivă", avînd o constituţie bolnăvicioasă, totul în firea Lizavetei Nikolaevna Tuşina „părea că-şi caută mereu un echilibru, pe care nu şi-l găsea, totul era ca într-un haos, ca într-o agitaţie, într-un zbucium". Personajul pare compus aproape în întregime din ieşiri intempestive, gesturi necontrolate şi provocări, manifestări de exaltare, crize de isterie şi leşinuri. Insistă într-un mod deplasat la ieşirea din biserică pe lîngă „tanti" (Varvara Pe-

trovna) s-o ia cu ea în cupeu alături de „șchioapa" (Maria Timofeevna), dă semne de mare neliniște în salonul înțesat de lume al aceleiași Varvara Petrovna, pierzîndu-și în cele din urmă cunoștința, încearcă să-l lovească pe Stavroghin, profitînd de îmbulzeală, la ieșirea de la Semion Iakovlevici. Instinctiv caută senzații tari, ceea ce explică expediția în grup la prezicătorul „scrîntit întru Domnul" și popasul neprevăzut la hotelul de lîngă pod unde tocmai se împușcase un tînăr de 19 ani. Sentimentele cele mai contradictorii se ciocnesc sau se transformă unele în altele în inima ei într-o fierbere neîncetată, înspăimîntătoare : „În spatele urei necontenite, sincere și nemărginite (pe care i-o poartă lui Stavroghin, n.n.), în fiecare clipă se străvede dragostea și... nebunia" — o analizează Mavriki Nikolaevici în discuția-șoc cu Stavroghin. „Cea mai sinceră și nemăsurată dragoste și nebunie ! Și dimpotrivă, prin dragostea pe care o nutrește față de mine, tot atît de sincer, în fiecare clipă, străbate ura cea mai cumplită ! Niciodată pînă acum nu mi-aș fi putut închipui asemenea... metamorfoză". Îndrăgostită nebunește de Stavroghin (pentru care — după cum spune cineva — „ar fi în stare să fugă și de sub cununie") și crezînd — după recunoașterea publică chiar de ea provocată a căsătoriei cu Lebeadkina — că și el o iubește „teribil" și numai matrimoniul burlesc contractat cu cinci ani în urmă în condiții obscure și ataşamentul său pentru „cauză" (ataşament inventat special pentru Liza de Piotr Stepanovici, care, ca să-l atragă pe Stavroghin de partea sa, voia să-i ofere o nouă victimă) îl împiedică să-și manifeste simțămintele și îi impun o firească reținere, Liza se decide în cele din urmă să facă ea primul pas și trecînd (în ziua serbării) din cupeul mareșălesei în acela pregătit s-o ducă la Skvoreșniki apucă pe „drumul pierzaniei, al pierzaniei definitive". Noaptea petrecută la Skvoreșniki o convinge însă că Stavroghin n-o iubește și dimineața o surprinde pe Liza rece, nervoasă, hotărîtă să se despartă de un Stavroghin nebănuit de ‚mic' și duios. Vestea asasinării Lebeadkinilor și mai ales mărturisirea lui Nikolai Vsevolodovici că nu e cu totul străin de crimă precipită lucrurile. Scoasă din minți, Liza vrea să meargă imediat să-i vadă pe cei uciși. „Dacă văd, aflu totul" — zice ea, și aproape dezbrăcată o pornește într-adevăr într-acolo, pe jos, peste cîmp, cu toată vremea rea de afară, ei alăturîndu-i-se de la un timp numai credinciosul Mavriki Nikolaevici, care stătuse toată noaptea lîngă gardul imensului parc. La locul crimei, la fosta casă a Lebeadkinilor, unde asasinii, ca să șteargă urmele, puseseră foc, este recunoscută însă de mulțimea adunată acolo și linșată. ● „Liza zbura ca o pasăre..." : așa descrie naratorul fuga peste cîmp a eroinei, de la Skvoreșniki spre cartierul periferic Zarecie, unde locuiseră în ultima vreme Lebeadkinii. Cu „nervii ei delicați", transparentă — toate stările prin care trece se exteriorizează la ea într-un chip aproape scandalos —, cu o constituție bolnăvicioasă, fragilă și efemeră („mi-am trăit ora pe lumea asta" — îi declară ea lui Stavroghin), Liza este o ființă nepămînteană, aeriană. Caracterul cvasi-ecvestru al eroinei, numită frecvent în Carnete „Амазонка" și a cărei ipostază privilegiată rămîne și în roman o „ținută de amazoană pe un cal superb" făcînd strălucitoare plimbări în doi sau participînd la cavalcade, îi subliniază puternic condiția aparte. Tragedia personajului e de a nu putea stabili o legătură fermă cu pămîntul. Legătură la care visează nu numai în copilărie, cînd după o exaltată (și exaltantă) lecție despre Columb (ținută de Stepan Trofimovici, firește) fetița strigase în somn „Pămîntul, pămîntul !" (precum îi povestise a doua zi dădaca Alena Frolovna), ci și de-a lungul întregii ei vieți. Proiectul editorial al Lizei (pentru care solicită nu întîmplător ajutorul realipitului de glie Șatov) de transformare a materialului publicistic în literatură și cărți, „cărți de căpătîi", reprezintă o încercare simbolică de a intra în contact cu ‚pămîntul' realității. O altă încercare similară o constituie intenția ei de a face o căsătorie normală, chiar prozaică cu Stavroghin, căruia încă din Elveția i-a explicat cum este ea de fapt, avertizîndu-l că nu e capabilă să ducă o viață sublimă. Toate eforturile în acest sens ale eroinei eșuează însă. Pasul pe sol al Lizei este stîngaci, nesigur. Lutul o mînjește (episodul obolului pentru icoana profanată), o face să se clatine, să cadă (scena alergării pe cîmp) : „Ea căzu împiedicîndu-se de un mușuroi. În aceeași clipă de undeva din urmă (...) venind oarecum dintr-o parte, se auzi un strigăt groaznic, strigase Mavriki Nikolaevici care văzînd-o cum aleargă și cade se repezi spre dînsa peste cîmp". Pe propriile picioare, prin care toată vlaga i se scurge parcă în pămînt, eroina pare dezarmată, neputincioasă. Moartea o surprinde tocmai într-un asemenea moment de epuizare. Cele cîteva brațe care se ridică din mulțime pentru a o lovi nu par să-i poată face prea mult rău (scena, ce-i drept, e ‚transmisă' într-un plan depărtat bine calculat). Despre „sălbatica linșare a Lizei" aflăm de abia peste cîteva pagini — și nu fără surprindere. Starea de

vulnerabilă amazoană pedestră o eroinei a contribuit se pare la fel de mult la moartea ei ca şi pumnii care au lovit-o (Tot Lizaveta Nikolaevna ajunge să se numească la un moment dat şi schiţa de personaj care poartă mai întîi numele de Ekaterina Grigorievna şi apoi de Elizaveta Karmazina şi căreia Kartuzov dintr-un proiect de povestire nerealizat îi consacră poate cea mai frumoasă iubire platonică imaginată vreodată).

TUZIKOV, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I.

U

ULITINA, SOFIA MATVEEVNA, Demonii. Acea „colportoare de cărţi bisericeşti" căreia Leamşin îi strecoară în sac fotografii pornografice (Partea a doua, Capitolul al cincilea). Arestată pentru scandalul provocat fără voie şi în necunoştinţă de cauză în marea piaţă a oraşului (cînd, voind să-şi scoată cărţile ca să le expună spre vînzare, din desagă se împrăştie teancuri din mai sus amintitele fotografii) este eliberată în seara aceleiaşi zile la intervenţia lui Mavriki Nikolaevici Drozdov (care explică autorităţilor că reţinuta e de fapt victima unei glume infame) şi condusă, pentru mai multă siguranţă, pînă la marginea oraşului. Incidentul cu fotografiile, semnificativ pentru atmosfera libertină ce domnea pe atunci în oraşul gubernial în care se petrece acţiunea romanului, reprezintă în acelaşi timp şi o ‚aluzie' la feminitatea (disponibilă) a personajului. Văduvă (a unui sublocotenent ucis la Sevastopol) de la vîrsta de 18 ani, acum de 34, Sofia Matveevna Ulitina, de care Stepan Trofimovici Verhovenski se ‚îndrăgosteşte' în ajunul morţii, este ultima ‚femeie' a vieţii sale — de peregrin (şi) al iubirii. Simplă, practică, neînţelegînd nimic din povestirea retorică a lui Stepan Trofimovici (care îşi evocă zbuciumata biografie), onestă dar „prea proastă" (după cum o va caracteriza Varvara Petrovna Stavroghina) pentru vîrsta ei, Sofia Matveevna e aproape gata să creadă în declaraţiile ca de obicei pripite şi înflăcărate ale tovarăşului ei de drum, ce nu întîrzie să-i cadă la picioare. A lucrat o vreme la Sevastopol ca soră de caritate, a stat apoi vreo patru ani „într-o casă de oameni intelectuali" (unde a prins de la copii ceva cunoştinţe de limba franceză). În vremea din urmă se ocupa cu desfacerea cărţilor bisericeşti, deplasîndu-se de la o localitate la alta (îndeletnicire pe care, entuziast, Stepan Trofimovici ar vrea s-o îmbrăţişeze — ca şi pe cea care o practică, dealtfel). Are totuşi un domiciliu stabil, la K., la o soră, văduvă şi ea, din tagma tîrgoveţilor. La Hatovo (unde face cunoştinţă cu Stepan Trofimovici) venise ca s-o întîlnească pe moşiereasa Nadejda Egorovna Svetliţîna, care urma s-o ducă apoi la Spasov. Cum aceasta nu soseşte, Stepan Trofimovici se oferă s-o însoţească în acea localitate (lui fiindu-i indiferent unde merge). La Ustievo însă, de unde trebuiau să-şi continue călătoria cu vaporul, Verhovenski se îmbolnăveşte. Timp de două zile şi trei nopţi, Sofia Matveevna îl îngrijeşte singură cu un devotament de fostă soră de caritate dar totodată din ce în ce mai speriată de situaţia imposibilă în care se afla, fără bani şi cu un om străin şi pe moarte pe cap. Sosirea năvalnică a Varvarei Petrovna Stavroghina o scoate dintr-o încurcătură pentru a o vîrî în alta. Văzînd la început în ea o ‚rivală', Varvara Petrovna îşi supune victima, deja pierită de frică, unui „interogatoriu cumplit". Se convinge însă repede că „totul n-a fost decît o prostie" şi după moartea lui Stepan Trofimovici Verhovenski o ia „să stea lîngă dînsa", „pentru totdeauna".

V

prinţul V., Adolescentul, v. la Versilov, A. A.

VAHRUŞIN, VASILI (AFANASI) IVANOVICI, Crimă şi pedeapsă. Negustor din oraşul Raskolnikovilor, fost prieten cu tatăl lui Rodion Romanovici; „un om tare bun", de la el împrumuta Pulheria Alexandrovna, în contul pensiei, sume nu prea mari de bani, ca să-şi ajute fiul, student la Petersburg. Cu patru luni în urmă (deci în martie, din moment ce acţiunea romanului începe în iulie), Raskolnikov primise de acasă 15 ruble, iar în dimineaţa zilei în care mama şi sora lui sosesc la Petersburg alte 35. Cele 50 de ruble (ca şi alte sume desigur, despre care nu se pomeneşte în roman) fuseseră luate de Pulheria Alexandrovna de la Vahruşin. Raskolnikov primea banii prin intermediul cancelariei negustorului petersburghez Şelopaev, Semion Semionovici, cu care Vasili (Afanasi) Ivanovici întreţinea desigur relaţii de afaceri. Pentru înmînarea ultimelor 35 de ruble, de la cancelaria lui Şelopaev sosesc, pe rînd, doi comisionari: mai întîi un anume Alexei Semionovici, un om „cu scaun la cap" dar care, găsindu-l pe adresant bolnav şi fără cunoştinţă, nu-şi poate îndeplini misiunea, apoi, mai norocos decît Alexei Semionovici, căci nimerise chiar în dimineaţa în care eroul redevine lucid, „un flăcău cu caftan şi bărbuţă care aducea cu un muncitor de artel" (şi pe care Razumihin, de faţă, îl socoteşte la început inferior predecesorului său, pentru ca după ce află de ce sumă e vorba, să observe că şi flăcăul e „un om cu scaun la cap"). După ce Raskolnikov semnează de primire într-un registru, comisionarul lasă banii pe masă şi pleacă. ● Tot Pulheria Alexandrovna, care-l evocă cea dintîi (în lunga ei scrisoare către Rodia) pe Vahruşin, îşi aminteşte, mai tîrziu, şi de „băiatul de corvoadă" de la prăvălia negustorului, Vasea, „mai bine îmbrăcat" — e nevoită ea să constate cu tristeţe — decît Raskolnikov.

VANEA, Demonii v. la Lebeadkina.

VARENŢ, Crimă şi pedeapsă, v. la Lebeziatnikov.

VARIA, Idiotul, v. la Ptiţina.

VARSONOFIE, Fraţii Karamazov, v. la Zosima.

VARVARA ALEXEEVNA, Fraţii Karamazov, v. la Plotnikov.

VARVARA PETROVNA, Demonii, v. la Stavroghina.

VARVARA STEPANOVNA, Adolescentul. Rudă a lui Versilov (mătuşă), la care Arkadi Dolgoruki şi-a petrecut prima copilărie (înainte de a fi mutat la familia Andronikov, la Moscova) şi de care se leagă amintirile lui de la ţară: „copacii uriaşi, din jurul casei", „lumina puternică a soarelui pătrunzînd prin ferestrele deschise", „grădiniţa plină de flori", „poteca" dar mai ales „împărtăşania", în prezenţa mamei (Sofia Andreevna), venită să-şi vadă copilul care creştea printre străini, cu scenariul ei solemn şi amănuntul de efect şi simbolic al porumbelului zburînd „sub cupolă, de la o fereastră la alta". De Varvara Stepanovna însăşi (care „umbla legată la fălci", căci „pesemne o dureau dinţii") Adolescentul îşi aduce aminte „destul de vag" (iar pe dădacă — ca un ‚dezrădăcinat' ce este — o uitase cu desăvîrşire).

VARVINSKI, Fraţii Karamazov. „Tînărul medic al zemstvei" („Instituţia zemstvelor ca organe de autoadministrare locală a început să funcţioneze după reforma agrară, de la 1 ianuarie 1864" — ed. acad., vol. 15, p. 579); „proaspăt sosit de la Petersburg" (ca şi judecătorul de instrucţie Nikolai Parfenovici Neliudov) ca „unul — ne informează cronicarul romanului — din cei mai străluciţi absolvenţi ai Academiei noastre de ştiinţe medicale", Varvinski este nu numai un obişnuit personaj episodic ci şi unul lăsat oarecum voit nedezvoltat, în stare embrionară, în legătură cu care nu avem decît premisele. Nu doar pur şi simplu obscur ci şi ascuns, camuflat, am spune ţinut în clandestinitate de narator. În ed. acad., vol. 15, p. 579 se observă că „tînărul medic al zemstvei" a absolvit Academia imperială medico-chirurgicală din Petersburg, pe care au frecventat-o de asemenea Lopuhov şi Kirsanov, eroii romanului Ce-i de făcut? (1863) al lui Cernîşevski. La sfîrşitul anilor

1850 şi în anii 1860, instituţia avea reputaţia de a fi o pepinieră a ateismului şi a liberei cugetări. „Afirmînd despre Varvinski că el a terminat cursurile Academiei medicale petersburgheze, povestitorul sugerează că eroul aparţine «oamenilor noi», «Новых людей». Era „un om inimos din fire", se spune în textul definitiv al romanului ; în original : „человек горячий (iute, înfocat, pasionat) и новый (s.n.)". Dintre trăsăturile omului nou promovat în epocă de literatura de orientare revoluţionară, tînărului medic al zemstvei nu i se dezvăluie însă decît două : energia clocotitoare, inepuizabilă (ca s-o consume, personajul nu se dă în lături nici chiar de la jocul de cărţi : „dat fiind temperamentul său, nu putea să-şi petreacă seara decît la o masă de joc") şi pasiunea ştiinţifică (de aici interesul lui faţă de cazul epilepticului Smerdeakov). Impresia e că absolventului explozivei academii medicale din Petersburg nu i se permite să se manifeste plenar din precauţie : numai păstrîndu-şi eroul în fază de simplă schiţă naratorul putea rămîne neutru faţă de el şi evita polemica de care, după Demonii şi experienţa de redactor la ultrareacţionarul Grajdanin, Dostoievski se va feri ca orice om păţit (Totuşi, numele personajului pare derivat de la cuvîntul варвар!) În seara crimei (a treia zi a acţiunii romanului) Varvinski (deoarece „nu putea să-şi petreacă seara decît la o masă de joc") se afla în casa primitoare, întotdeauna plină de oaspeţi, prevăzută cu sală de biliard şi mese de joc, a ispravnicului Mihail Makarovici Makarov, la care se mai găseau în acea seară, din motive diferite, atît substitutul de procuror Ippolit Kirillovici cît şi judecătorul de instrucţie Nikolai Parfenovici Neliudov. Împreună cu aceşti trei reprezentanţi ai autorităţilor, după ce Maria Kondratievna, vecina Karamazovilor, aduce vestea uciderii şi jefuirii lui Feodor Pavlovici, doctorul descinde la locul crimei, unde examinează cadavrul, dă „primele îngrijiri medicale lui Grigori" (rănit la cap cu pisălogul de aramă de falsul paricid Mitea) şi îl consultă pe adevăratul asasin Smerdeakov, de care se lasă păcălit declarînd că bolnavul (la acea oră simulînd încă criza de epilepsie) „n-o să mai apuce ziua următoare" : „Cazurile astea de epilepsie în care crizele se ţin lanţ timp de patruzeci şi opt de ore, manifestîndu-se cu o violenţă neobişnuită, sînt extrem de rare şi aparţin ştiinţei", afirmă el „surescitat". Interesul medical faţă de Smerdeakov şi intenţia de a face „a doua zi de dimineaţă" autopsia cadavrului victimei îl împiedică pe Varvinski să însoţească autorităţile la Mokroe, unde se afla prezumtivul asasin, Mitea Karamazov. Medicul rămîne la locul crimei pentru a studia în continuare criza de epilepsie mimată de Smerdeakov şi pentru a-l ucide a doua oară pe Feodor Pavlovici (Bisturiul „omului nou" Varvinski scoate la lumină, necruţător, putregaiul vechiului întrupat de bătrînul moşier senzual şi cinic Karamazov). În roman Varvinski este în primul rînd medicul lui Smerdeakov ; după spitalizarea acestuia („pălit" a doua zi după crimă de o criză adevărată „grozavă", cum nu mai avusese „de ani de zile", o criză de violenţa celei simulate, exact la înălţimea cazului ‚descoperit' în ajun de tînărul doctor cu convingerea că asemenea fenomene rare „aparţin ştiinţei" ; cele două crize, cea simulată şi cea adevărată, ale lui Smerdeakov — păcălitorul păcălit — reprezintă în acelaşi timp o farsă la adresa medicinii în general şi a lui Varvinski în special), îl îngrijeşte personal, caută explicaţia crizei (declanşată din cauza fricii), pronosticheză că bolnavul „o să ajungă la ospiciul de nebuni", discută despre el cu Ivan etc. La procesul lui Mitea Karamazov este convocat, alături de doctorul Herzenstube din localitate şi de somitatea moscovită (adusă pe cheltuiala ei de Katerina Ivanovna Verhovţeva tocmai în vederea procesului), pentru „expertiza medicală." Spre deosebire însă de colegii săi mai vîrstnici, „doctoraşul" (aprobat zgomotos din boxă) demonstrează că acuzatul a fost şi este „perfect normal", dovadă că (replică spirituală la argumentaţia antevorbitorilor săi) intrînd în sală inculpatul privise exact în direcţia în care trebuia să privească, adică spre locul „unde se aflau preşedintele şi juraţii" (deci nici la stînga, spre reprezentantele sexului frumos — cum opinase Herzenstube, nici la dreapta, spre apărătorul său — cum susţinuse, combătîndu-l, medicul de la Moscova). Triumful lui Varvinski, care îşi ridiculizează deopotrivă confraţii (cînd doi se ceartă al treilea cîştigă) şi a cărui părere e „acreditată exercitînd o influenţă hotărîtoare atît asupra juraţilor cît şi asupra publicului", îl va costa însă scump pe acuzat, rămas, după „expertiza medicală", fără eventuala circumstanţă atenuantă a unei stări psihice anormale. După proces, îl favorizează pe Mitea, care, îmbolnăvindu-se, fusese transportat la spital : „Datorită (...) intervenţiilor insistente ale lui Aleoşa şi ale altor persoane (printre care şi doamna Hohlakova, Liza etc.), doctorul Varvinski nu-l pusese pe Mitea într-un salon cu ceilalţi arestaţi, îngăduindu-i să stea singur într-o rezervă, aceeaşi rezervă pe care o ocupase mai întîi Smerdeakov. Ce-i drept, fereastra avea gratii, iar la capătul coridorului stătea de pază o santinelă, aşa încît Varvinski, care era băiat de treabă altminteri şi un om inimos, putea să doarmă liniştit ştiind că favoarea oare-

Scanned with OKEN Scanner

cum ilicită pe care i-o făcuse n-o să-i aducă nici un fel de neplăceri. Își dădea seama cu cîtă greutate va putea să se aclimatizeze Mitea într-un mediu format exclusiv din criminali și pungași, în mijlocul căruia fusese atît de brusc aruncat, și că trebuie în prealabil să se obișnuiască treptat cu gîndul acesta". Tolerează, de asemenea, vizitele rudelor și prietenilor ocupîndu-se în același timp (împreună cu Herzenstube) și de un Ivan grav bolnav, zbătîndu-se între viață și moarte.

VASEA, Crimă și pedeapsă, v. la Vahrușin.

VASEA (VASENKA), Frații Karamazov, v. la Zosima.

VASIN, Adolescentul. Este omul de care Arkadi Dolgoruki, sosind la Petersburg, pare cel mai interesat, după Versilov firește: „Despre Vasin auzisem multe și persoana lui mă interesa de multă vreme" — mărturisește Adolescentul. Calitatea lui de martor al trecutului (îl cunoaște pe Versilov și are păreri — în general — pozitive despre el) trece oarecum în planul al doilea. Curiozitatea lui Arkadi e stîrnită în primul rînd de personalitatea lui Vasin în sine: „auzisem că ar fi un om de o inteligență extraordinară". Entuziasmul lui Arkadi, la apogeu în ziua în care îi face cunoștința (la Dergaciov), scade însă, apoi, treptat. Dezamăgirea e deopotrivă a cititorului, surprins să observe că pînă la urmă prietenului mai mare al lui Arkadi nu-i revine un rol prea însemnat în narațiune. De la carnetele la roman la textul definitiv al acestuia Vasin se ‚topește' ca un om de zăpadă, devenind un personaj aproape episodic. ● Întreținîndu-se singur (nu depindea de tatăl său vitreg, Stebelkov), duce o viață ordonată (cu timpul precis împărțit în ore la care putea fi găsit acasă și în altele în care își cîștiga existența lucrînd la o societate anonimă), e „politicos și amabil", eficient, util, discret (la moartea vecinei Olea „părea că el se îngrijește de toate"). Cu „calmul lui imperturbabil" și „cu o judecată atît de limpede, obiectivă, întemeiată pe principii morale înalte", dădea impresia că „nu-l poate pune nimeni în încurcătură". Fața îi trădează însă „un caracter prea aspru și închis". E lipsit de căldură sufletească (moartea lui Kraft îl lasă aproape indiferent), corect dar rece. Înnoptînd odată la Vasin, Arkadi constată cu surprindere că într-o împrejurare asemănătoare se simțise mai bine cu „măscăriciul" de Efim Zveriev. Orice intimitate cu Vasin (și atît! celelalte nume ale personajului — de botez și patronimic, nume ale apropierii dintre oameni, fiind omise nu întîmplător de romancier) pare exclusă. Prea echilibrat, rațional pînă la ultima fibră, ponderat în judecăți și gesturi, previzibil (despre Stebelkov emite exact părerile pe care Adolescentul se aștepta să le audă din gura lui), personajul trăiește și se comportă, zi de zi și în toate situațiile, aproape matematic. Odaia lui Vasin, în care domnește o „ordine revoltătoare", constituie cea mai bună oglindă a caracterului și a felului său de a fi. Altfel atît de corect în toate privințele, comite gafe și stîngăcii inexplicabile, de (s-ar putea spune astăzi) extraterestru care doar mimează umanul, trădîndu-și în cele din urmă impostura. Pe Liza, de pildă, o cere în căsătorie în cel mai nepotrivit moment, demonstrîndu-i că sentimentele ei față de prințul Serghei Petrovici Sokolski (aflat la închisoare într-o stare foarte critică) „se întemeiază pe o eroare" și că „orice eroare se cere neapărat îndreptată, de cum îți dai seama de ea". Vasin — observă în Partea a treia a romanului Arkadi, acum foarte departe de entuziasmul său juvenil de la început, are „o gîndire îngrozitor de abstractă" și dovedește „o totală necunoaștere a vieții": judecă „lucrurile cu prea multă răceală, prea de sus" și consideră că „toți oamenii sînt la fel". De un „orgoliu fără margini", e mulțumit de sine și nu-și dorește nimic (căci rangul cel mai înalt ar fi mai prejos de meritele sale). Cu reputația sa de exponent strălucit al tinerei generații, era de așteptat să se găsească în fruntea ‚revoluționarilor' din cercul lui Dergaciov; „nu sînt amestecat în treburile astea" — îi spune însă el odată lui Arkadi și faptul că, deși arestat, este scos de sub acuzație și eliberat (manuscrisul care constituise cauza arestării dovedindu-se inofensiv) îi confirmă afirmația (În timpul detenției dealtfel „omul acesta chibzuit" dăduse autorităților declarații amănunțite și interesante informații, „reabilitîndu-se pe deplin în ochii acelora de care depindea soarta lui"). În vîrtejul de întîmplări și în frenezia contactelor inter-umane caracteristice romanului, Vasin pare abstras și preocupat doar de sine. Acest fals personaj exemplar nu vrea în fond poate decît să-și bea și el în liniște ceaiul. Pe care nu uită să și-l comande, ca de obicei, la ora obișnuită, chiar și în ziua în care, zguduit de vestea morții lui Kraft, Arkadi venise să-l vadă pentru a-i cere amănunte!

VERA LUKIANOVNA, Idiotul, v. la Lebedeva, V.L.

VERDAINE, ALPHONSINE KARLOVNA, Adolescentul. Concubina și complicea lui Lambert, care se poartă cu ea ca și cu „un cățel". Raporturile dintre cei doi — pe care nu-i vedem în roman niciodată singuri, ei între ei, fiind înfățișați întotdeauna fie separat, fie de față cu un al treilea (Ado-

Scanned with OKEN Scanner

lescentul de pildă) — par o parodie a relaţiilor de la stăpîn la slugă impuse de Lambert lui Arkadi Dolgoruki la pensionul Touchard. Fostă actriţă de mîna a treia probabil, gesticulînd şi declamînd ca pe scenă cînd vorbeşte, Alphonsine este teatrală deopotrivă în teama şi în ura ei faţă de Lambert, căruia pare să-i „ştie grozav de frică" şi căruia, roabă spectaculos răzvrătită, visează — după cum îl încredinţează ea pe Arkadi — să-i înfigă un cuţit în inimă. În viaţa ei a existat un oarecare Mr. Andrieux, proprietarul unui magazin de lenjerie, de care însă fusese despărţită pe veci prin abilitatea de seducător a acestui „monstre furieux inconcevable" (Lambert). Volubilitatea plină de emfază dar incoerentă a femeii (Lambert ar fi ucis un „popă rus" şi apoi i-ar fi smuls barba ca s-o vîndă unui frizer artist: „Il a assassiné ce pope russe, monsieur, il lui arracha sa barbe rousse pour la vendre à un artiste en cheveux au pont des Maréchaux, tout près de la Maison de monsieur Andrieux — hautes nouveautés, articles de Paris, linge, chemises, vous savez n'est-ce pas?...") constituie — în episodul ‚dezgheţării' Adolescentului — un ecou la vorbăria fără şir a unui Arkadi pe jumătate inconştient, care divulgă secretul „documentului". Tirada eroinei îi conferă lui Lambert un contur de diavol de comedie. Aparţinînd ‚anturajului' Annei Andreevna atîta vreme cît Lambert consideră avantajos ‚tîrgul' cu Versilova, Alphonsine participă activ în final la pregătirea capcanei în care urmează să cadă Katerina Nikolaevna Ahmakova. Cum sarcina ei în cadrul planului stabilit de Versilov e „de a o momi pe Tatiana Pavlovna (Prutkova) din casă" — pentru ca sosind la prietena ei, aşa cum promisese, Ahmakova să poată fi surprinsă singură de Lambert, Alphonsine joacă — de data aceasta cu brio — rolul complicei care trădează din teama de urmări şi din căinţă. Ea pretinde că „madame la générale" (Katerina Nikolaevna) este pe punctul de a cădea în capcana ce i-a fost întinsă acasă la Lambert (în realitate capcana urma să fie chiar casa Prutkovei, în care îşi joacă rolul) şi ştie să fie destul de convingătoare pentru a-i pune pe drumuri pe Tatiana Pavlovna şi pe Arkadi. Prima se repede la locuinţa Ahmakovei, ca să-şi prevină prietena, al doilea, urcîndu-se într-o birjă cu Alphonsine, aleargă spre locuinţa lui Lambert ca s-o ‚salveze' pe Katerina Nikolaevna. O întîlnire miraculoasă spulberă însă la timp minciunile Alphonsinei (v. la Trişatov).

VERHOVENSKI, STEPAN TROFIMOVICI, Demonii. Asesor de colegiu în retragere în vîrstă de 53 de ani, cu o înfăţişare distinsă şi impunătoare, fost profesor universitar de istorie cu reputaţie de revoluţionar şi martir, trăieşte de două decenii în „surghiun" pe lîngă Varvara Petrovna Stavroghina, practic ca „parazit" al acesteia (приживальщик), după cum singur descoperă, e drept, destul de tîrziu. De origine oarecum modestă, crescuse într-o familie de nobili din Moscova, unde primise o educaţie desăvîrşită: vorbea franţuzeşte ca un parizian şi avea maniere ireproşabile (cu toate acestea, cu prilejul vizitei la Varvara Petrovna a „unui baron din Petersburg", face o gafă pe care oaspetele o sancţionează prompt cu un zîmbet şi pe care stăpîna casei e hotărîtă să nu i-o ierte niciodată). De prima lui soţie, „o tînără cam zvăpăiată din gubernia noastră" (informează cronicarul romanului, G-v), cu care se căsătorise „în anii încă nesăbuiţi ai primei tinereţi" şi de la care îl are pe Petruşa (viitorul Piotr Stepanovici Verhovenski), e nevoit să se despartă destul de repede din motive uşor de înţeles. De la ea (care moare la Paris trei ani după despărţire), lui Stepan Trofimovici îi rămîne o „modestă moşioară", situată în raza capitalei guberniale (oraşul în care se petrece acţiunea romanului) şi aproape învecinată cu domeniul Skvoreşniki al Stavroghinilor (Această „moşioară", care de fapt aparţine lui Verhovenski-fiul şi care pînă la urmă va fi cumpărată de Varvara Petrovna, îi dă multă bătaie de cap lui Stepan Trofimovici — la un moment dat o arendează „unui oarecare negustor" — şi constituie unul din motivele ce îl determină să accepte proiectul matrimonial intempestiv al prietenei lui). A doua sa soţie, „o junică şi nu prea vorbăreaţă berlineză" (cu care se însurase înainte de împlinirea termenului de doliu), moare chiar în primul an de căsătorie, lăsîndu-l din nou văduv. (Ei, acestei modeste figurante a biografiei sale, se va simţi dator Stepan Trofimovici să-i ceară iertare, contemplîndu-i cu duioşie portretul, cînd, la propunerea imperioasă a Varvarei Petrovna, consimte să se însoare cu Daşa — Daria Pavlovna). După întoarcerea din străinătate „străluci la una din catedrele universitare pe la sfîrşitul deceniului al cincilea"; ţinu cîteva prelegeri despre seminţiile arabe; pregăti o teză (cu ecou negativ în rîndurile slavofililor) despre oraşul german Hanau; publică un studiu despre cavalerii medievali în care se promova (spune cronicarul, căruia îi aparţin şi celelalte informaţii şi aprecieri deloc măgulitoare cu privire la Stepan Trofimovici) „nu ştiu ce idee elevată, nemaipomenit de nobilă şi generoasă", studiu în legătură cu care s-a afirmat că ar fi fost interzis de cenzură dar pe care în realitate autorul nu l-a mai continuat din neglijenţă şi lene. Interceptarea, în aceeaşi perioadă, la Moscova a unui poem inofensiv şi nebulos scris de Stepan Trofimovici cu

Scanned with OKEN Scanner

șase ani în urmă, la Berlin, și care circula în copie (într-un cerc dealtfel foarte restrîns — se grăbește să precizeze naratorul) și mai ales vîlva stîrnită de o scrisoare particulară de a sa care cuprindea expunerea unor „stări de fapt" și pentru care a trebuit să dea anumite explicații îi creează o faimă de luptător prigonit. Cronicarul nu ezită însă să pună lucrurile la punct. Sistarea prelegerilor și în general renunțarea, abdicarea lui Stepan Trofimovici s-ar datora nu atît „persecuțiilor" cît unei ispititoare propuneri venite din partea Varvarei Petrovna, care intenționa să-i încredințeze educația fiului ei Nikolai. Departe de a constitui un surghiun (naratorul e în măsură să ne asigure că Stepan Trofimovici „nu s-a aflat nici măcar sub supravegherea autorităților"), părăsirea cîmpului de luptă de către ilustrul erou și mutarea lui în provincie pentru tot restul vieții reprezintă etapele unui implacabil destin al ratării. Istoria celor 20 și ceva de ani petrecuți de Stepan Trofimovici sub oblăduirea Varvarei Petrovna este istoria unei „prietenii bizare" (în care „doi inși sînt gata aproape să se mănînce unul pe altul, trăiesc așa toată viața, dar nu sînt capabili să se despartă") și istoria declinului unei personalități. Relațiile de dragoste-ură, prietenie-dușmănie, stimă-dispreț, dintre Stavroghina și Verhovenski, punctate de certuri și împăcări, de explozii de indignare și de lungi confesiuni expiatoare, cu momente cruciale care ar fi trebuit să schimbe totul dar nu schimbă nimic între ei (așteptarea sau presupusa așteptare a cererii în căsătorie după moartea generalului Stavroghin) constituie focarul de tensiune al unei existențe care altfel se destramă în inactivitate, confort și tabieturi : îi „plăcea ades să zacă tolănit pe divan sau canapea", spune cronicarul despre Stepan Trofimovici, căruia îi mai plăceau cărțile de joc (distracție costisitoare !) și șampania. Își neglija în schimb din ce în ce mai mult lecturile (cineva îl surprinde citindu-l pe Paul de Kock) și lucrul : un „vast studiu" la care meditase mult rămîne nescris. De cîteva ori pe an se lăsa cuprins de „tristețea civică" plîngîndu-se că a fost uitat. Călătoria la Petersburg îi oferă o ultimă șansă de a se relansa în viața publică într-o epocă în care (ne aflăm cu nouă ani în urmă față de 187..., cînd e fixat prezentul acțiunii romanului) „mișcarea generală" îl readuce oarecum la suprafață — numele său e citat în străinătate și în cele două Capitale, e comparat cu Radișcev etc. Succesul inițial relativ la Petersburg îi permite lui Stepan Trofimovici să pătrundă în forul cel mai înalt, „de unde era condusă mișcarea" dar în cele din urmă, cum are proasta inspirație de a vorbi în numele artei și de a îndrăzni să susțină că „o pereche de cizme este mai prejos decît un Pușkin" (greșeală pe care o va repeta peste ani și la „matineul literar"), este considerat „prea demodat" și suferă „un fiasco definitiv". La Petersburg constată pentru prima oară că „o idee măreață" (a tinereții lui, a generației anilor '40) a ajuns să fie „terfelită, tăvălită în noroi", „absolut de nerecunoscut" (Mai tîrziu, citind Ce-i de făcut ? — de Cernîșevski — „o, cît de mult îl chinuia această carte !" — va recunoaște și în ea „ideea noastră" dar prezentată „ciuntit, deformat, denaturat"). După eșecul petersburghez petrece cîteva luni în străinătate, la Berlin, unde încearcă din nou să studieze și unde reia cunoștința cu „excelenta familie Dundasov" (formată din Nadejda Nikolaevna, „încîntătoare... și astăzi" — o mai veche cunoștință probabil, din „tînărul ei soț" și „cei trei nepoți"). Cu „serate ateniene", cu discuții ample cu tineretul pînă la ziuă în care se deapănă „visuri de înnoire a întregii omeniri", timpul rezervat studiului, după cum remarcă Varvara Petrovna citind epistolele pline de efuziuni ale prietenului ei, se comprimă în chip caracteristic. „Urmă apoi — după „escapada" berlineză și întoarcerea lui Stepan Trofimovici acasă („Unele firi se atașează de casă ca niște cățel" — observă cu maliție cronicarul) — o perioadă de liniște cumplită care dură aproape nouă ani". În tot acest răstimp, în jurul lui Stepan Trofimovici, „dascălul nostru" (cum îl numește naratorul), „un cerc constant de prieteni", întrunindu-se de două ori pe săptămînă în locuința separată pe care i-o concede prietenului și protejatului ei Varvara Petrovna, îi oferă prilejul să peroreze și să pozeze. Discuțiile serioase (despre Rusia, papă și Dumnezeu, despre destinul Franței și al Europei) nu-i împiedică pe musafiri (de care Nastasia, servitoarea lui Stepan Trofimovici, se plînge că „mereu fac gunoi") să consume mari cantități de șampanie și să guste din „aroma cancanurilor locale". Cercul lui Verhovenski, printre ai cărui membri se numără, pe lîngă obișnuiții Liputin, Șatov, Virghinski ș.a. și „un bătrînel dornic să se instruiască" (dar care în curînd decedează), dobîndește în oraș faima de a fi „o pepinieră de idei libertine, de ateism și depravare", deși „în realitate — restabilește adevărul, în felul său rece, cronicarul — totul se reducea la o încîntătoare vorbărie liberală, perfect inofensivă". Cu trecerea anilor, decăderea lui Stepan Trofimovici se accentuează tot mai mult : capătă deprinderi urîte (frecventează clubul — unde poartă discuții cu un anume Piotr Ilici, citat mai tîrziu pentru o părere de-a sa în legătură cu rasele cabaline), bea și nu mai suportă singurătatea, ajunge sperios ca un copil pînă la a acorda o atenție nefirească viselor. Conștiința că a îmbătrînit îl apasă ca o grea povară. Des-

Scanned with OKEN Scanner

facerea „logodnei“ cu Daşa, criza relaţiilor sale cu Varvara Petrovna, ruptura definitivă dintre tată şi fiu, percheziţia şi, în sfîrşit, ca o culminaţie a eşecurilor precedente, insuccesul total al conferinţei lui isterice despre Frumos la matineul literar îl aduc pe nefericitul personaj, cu nervii de multă vreme bolnavi şi din ce în ce mai suspicios, în acea stare de exasperare din care uneori se nasc marile hotărîri. Iar marea hotărîre a lui Stepan Trofimovici, ca şi a lui Don Quijote, e fuga de acasă, evadarea într-o nouă viaţă. „Ultima peregrinare“ a eroului îi conferă tragism şi măreţie. La ieşirea din oraş e ajuns din urmă de o căruţă cu un ţăran şi o femeie care se îndreaptă spre satul Hatovo şi care, pentru 50 de copeici, îl iau cu ei. La Hatovo e depus într-o „casă ţărănească luminoasă“ unde gospodina îl serveşte cu blinele şi unde o întîlneşte pe Sofia Matveevna Ulitina, colportoare de cărţi bisericeşti. Cu această femeie (încă tînără), de care se ataşează imediat cu una din acele prietenii amoroase atît de caracteristice personajului şi împreună cu care intenţionează să vîndă evanghelii, o porneşte apoi într-o brişcă spre localitatea Spasov (itinerar fantezist, improvizat). La Ustievo, unde trebuiau să aştepte vaporul, trag în gazdă la un ţăran bogat, „om îngîmfat şi jecmănitor“, cu a cărui nevastă, o femeie voinică, cu mustăţi, Stepan Trofimovici duce tratative culinare. Ustievo e staţia terminus a călătoriei lui Verhovenski, care se îmbolnăveşte şi pierde vaporul. Devotata Sofia Matveevna rămîne cu el şi îl îngrijeşte ca o infirmieră (fusese şi aşa ceva în viaţă), dar situaţia disperată în care se afla, ea şi noul ei prieten, cu puţinii lor bani topindu-se văzînd cu ochii, o face să-şi piardă capul. De la un ţăran (Anisim Ivanov), care-l recunoscuse la Hatovo, Varvara Petrovna află de drumul pe care apucase (la propriu şi la figurat) Stepan Trofimovici şi soseşte la Ustievo ca o furtună. Muribundul, „credincios doamnei sale“, o întîmpină cu o declaraţie de dragoste în toată regula dar tardivă. Doctorul Salzfisch, chemat de urgenţă la căpătîiul bolnavului, constată starea gravă a acestuia şi un preot vine să-l împărtăşească. Ultima profesiune de credinţă a eroului este contrară convingerilor sale de pînă atunci. Stepan Trofimovici Verhovenski moare la trei zile după împărtăşanie. ● Exegeza dostoievskiană a remarcat asemănarea dintre Stepan Trofimovici şi Don Quijote. Argumentele pentru a o susţine sînt la îndemîna oricui şi ele pot fi culese mai ales din partea finală a romanului Demonii: fuga de acasă, „drumul cel mare“, boala, trecutul delirant, modificat prin povestire, cavalerismul relaţiei lui cu Sofia Matveevna. Aflîndu-se „într-o stare de necontenit entuziasm“, ultimul Verhovenski, cu „capul lui (...) împuiat numai cu fantezii“, ni-l evocă puternic pe eroul lui Cervantes. Dar mai cu seamă cele din urmă zile ale lui Stepan Trofimovici, care înainte de moarte îşi revine parcă din rătăcirile sale, se ‚trezeşte‘ şi se eliberează de iluzii: „am minţit toată viaţa“, spune el, amintesc în chip izbitor de sfîrşitul lucid al lui Don Quijote. Cu acesta însă Verhovenski, care trăieşte şi el în ficţiune, seamănă de la început. Se ridicase în propriii săi ochi (din pricina trecutului său merituos) „pe un fel de piedestal care îi măgulea foarte tare amorul propriu“, ne spune despre el din capul locului (Partea întîi, Capitolul întîi, I) cronicarul, care recurge la comparaţia usturătoare cu Gulliver. Acesta, îndată după întoarcerea sa din Lilliput, nu se putea abţine să nu le strige pietonilor şi birjarilor de pe străzile Londrei să se ferească din calea lui, ca să nu-i strivească. Despre ‚înălţimea‘ de la care, asemenea eroului swiftian, Verhovenski îşi priveşte contemporanii poate da o idee însuşi numele său (care vine de la верх = culme, apogeu). Revoluţionar fără activitate şi martir neprigonit, Stepan Trofimovici are nu numai ceva donquijotesc, ci şi ceva de impostor. Prin el, scriitorul realizează în Demonii şi o satiră a pseudo-opoziţiei, a opoziţiei-joc, inautentice, cabotine. ● Prototipul lui Stepan Trofimovici a fost T. N. Granovski (1813—1855), cu numele căruia personajul este insistent desemnat în Carnete. Prieten al lui Herzen (care l-a evocat în Amintiri şi cugetări ca pe un om de o rară noblеţe), celebru istoric liberal, profesor aplaudat la Universitatea din Moscova, Granovski a fost considerat drept „părintele occidentalismului rus“ (Strahov) şi tocmai în această calitate a atras el asupra sa atenţia lui Dostoievski (în A. I. Herzen, B. N. Cicerin, V. F. Korş, în iezuitul Peciorin şi în petraşevţul S. F. Durov, în poetul N. V. Kukolnik — citat în textul romanului, în scriitorul I. S. Turgheniev, în medicul şi prietenul de tinereţe al lui Dostoievski, S. D. Ianovski, cercetătorii au identificat alte posibile modele ale lui Stepan Trofimovici). Pentru autorul Demonilor, liberalismul occidentalist rus al deceniului 1840—1850, în care scriitorul denunţa culpa detaşării de solul patriei, de popor, de religie şi de tradiţia naţională (şi pe care l-ar fi detestat, în secret — după cum a explicat, surprinzător, tocmai L. Şestov — pentru motivul că prin exponenţii lui de tipul Granovski demonstra posibilitatea perfecţiunii morale în afara credinţei) constituia pricina ivirii nihilismului. De la generaţia ’40 la generaţia ’60, de la „părinţi“ la „copii“ raportul era şi în plan ideologic ca de la cauză la efect (După apariţia Demonilor, într-un articol din Jur-

Scanned with OKEN Scanner

nalul scriitorului, Dostoievski se va include şi pe el, ca fost petraşevţ, în rîndul ‚vinovaţilor'). Şi în roman Stepan Trofimovici este socotit răspunzător pentru ceea ce se întîmplă în jurul lui, în oraş: „în decurs de douăzeci de ani ai fost semănătorul a tot ce acum s-a acumulat... Iată roadele" — îi azvîrle în obraz guvernatorul von Lembke. Verhovenski refuză însă cu sinceră indignare aceste „roade"; el nu acceptă să fie pus pe acelaşi plan cu fiul său, pe care îl afurisește în chip simbolic, şi cu adepţii acestuia. Căci, arată autorul, dacă Stepan Trofimovici, „liberalul din deceniul al cincilea", poartă în chip cert o mare vină, ca premergător şi deschizător de drum al „demonilor", el poate fi parţial absolvit prin aceea că singur dintre toţi nu s-a lăsat contaminat de „noile idei": „esenţa personajului Stepan Trofimovici — explică scriitorul în Carnete — constă în aceea că, deşi el şi-a dat la început acordul pentru noile idei, a rupt cu indignare (a plecat cu traista) şi singur nu s-a predat noilor idei, rămînînd credincios vechiului ideal haotic (Europa, Vestnik Evropî, Korş)". Scandalul de la „matineul literar" consfinţeşte ruptura dintre „părinţi" şi „copii"; „Îmi scutur praful de pe picioare şi blestem... Am terminat... am terminat...". Cu aceste cuvinte îşi încheie el cuvîntarea testamentară în mijlocul unui vacarm ostil. Ca odinioară Domnul în cazul biblicului Lot, scriitorul îşi ‚salvează' eroul în ultima clipă din oraşul asupra căruia se abate catastrofa. Fuga inspirată a lui Stepan Trofimovici e semnul bunăvoinţei finale a autorului faţă de el. Raporturile acestuia cu personajul său sînt, de-a lungul romanului, dramatice. Din ţintă a unui pamflet (în primele pagini ale cărţii cronicarul se năpusteşte pur şi simplu asupra lui), Stepan Trofimovici devine la sfîrşit eroul unei apoteoze. Verhovenski moare convertit, în braţele unei femei ce nu întîmplător se numeşte Sofia, împăcat cu cei din jur şi cu Dumnezeu (şi chiar inventînd, după Paul Evdokimov, „l'argument «agapique» de l'existence de Dieu"). Scriitorul îl absolvă astfel de vina lui fundamentală (din punctul său de vedere), aceea de a fi substituit, ca un fost estet, religiei — arta şi divinităţii — Frumosul. Reprezentantul generaţiei anilor '40, generaţia lui Bielinski şi Granovski, face în roman pasul de la ridicol la sublim. Părăsit de toţi şi repudiindu-i la rîndul său pe cei care l-au părăsit, personajul seamănă, traversînd de unul singur cîmpia pustie şi dezolantă de toamnă în care o întîlneşte pe Liza, cu regele Lear. Detronarea personalităţii publice, sociale condiţionează şi în cazul lui Stepan Trofimovici Verhovenski resurecţia omului lăuntric. Debutînd printr-o declaraţie de război adresată vechilor liberali şi socialişti, Demonii se încheie cu reabilitarea lor (cel puţin parţială), într-o notă (în ce-i priveşte) conciliantă. Scriitorul nu a putut uita că el însuşi a făcut parte din acea generaţie şi nu a izbutit să se despartă pînă la capăt de idealurile ei. În chip semnificativ destinul romanesc al lui Granovski-Verhovenski se încheie (foarte probabil) cu un luminos ‚epilog în cer'. ● Descendent al „oamenilor de prisos" de felul lui Rudin, Bersenov, Lavreţki („Eroii turghenievieni la bătrîneţe", i-a numit A. N. Maikov — cu deplina aprobare a lui Dostoievski — pe reprezentanţii generaţiei '40 în roman) şi al „liberalului-idealist" din poemele lui Nekrasov, în linia personajelor dostoievskiene cu „inimă slabă", cu un sistem nervos labil şi predispuse la nebunie, de o mare volubilitate a lamentării şi sentimental-lacrimogene (tonul personajului e pe alocuri al protagonistului Nopţilor albe), Stepan Trofimovici Verhovenski, extraordinar amestec de autentic şi fals, de naturaleţe şi afectare, de sinceritate şi poză, de gravitate şi uşurinţă, de ataşament şi inconsistenţă, de vocaţie şi ratare, de sublim şi ridicol, melancolic ca Hamlet şi preţios în jargonul său ruso-francez ca Rosencrantz sau Guildenstern, versat om de lume şi în acelaşi timp naiv ca un copil, reprezintă probabil cel mai viu erou livresc şi cel mai unitar personaj hibrid realizat vreodată în literatură. Îndrăgit de propriul său creator, Stepan Trofimovici a plăcut de la început, de la primele ecouri trezite de roman în public, şi a atras atenţia multora, de la Tolstoi la Eugen Ionescu, care, în 1950, l-a interpretat pe scenă, ca actor.

VERHOVENSKI, PIOTR STEPANOVICI, Demonii. După F. I. Evnin, „principalul personaj al pamfletului" (în vreme ce Stavroghin e „principalul personaj al tragediei", romanul fiind şi pamflet şi tragedie). Numit în Carnete Studentul şi mai ales Neceaev, Verhovenski nu seamănă totuşi cu prototipul său istoric. De acest fapt era conştient scriitorul însuşi, aflat în plin efort creator: „Piotr Verhovenski al meu s-ar putea să nu semene deloc cu Neceaev"; „spre propria mea mirare, acest personaj îmi iese pe jumătate comic" (scrisoarea către M. N. Katkov din 8/20 octombrie 1870). Un contemporan, G. A. Lopatin, care l-a cunoscut pe Neceaev, confirmă că între acesta şi Piotr Stepanovici nu există „nici un fel de asemănare, cît de mică". În aceeaşi scrisoare către Katkov, Dostoievski îşi exprimă însă convingerea că a reuşit să surprindă tipul pe care îl reprezintă Neceaev. Uciderea de către neceaevişti, la 21 noiembrie 1869, a lui I. I. Ivanov, student la Academia agricolă Petru I din Moscova, a trezit un puternic ecou în conştiinţa scriitorului aflat pe atunci în străinătate dar citind cu lăcomie

Scanned with OKEN Scanner

ziarele ruseşti (prima relatare despre crima cu caracter politic săvîrşită în parcul Academiei Petru I a apărut în Moskovskie vedomosti din 27 noiembrie 1869) şi a declanşat complicatul proces creator din care au rezultat Demonii. Fără a fi oglinda lui Neceaev, personajul Piotr Stepanovici Verhovenski (care seamănă în unele privinţe cu M. V. Petraşevski şi împrumută cîteva trăsături de la D. I. Pisarev şi Napoleon al III-lea) rămîne indisolubil legat prin geneză şi prin ideea lui generală de figura celebrului nihilist rus. ● Născut în 1847, S. G. Neceaev soseşte în 1866 la Petersburg, unde lucrează o vreme ca învăţător. În toamna lui 1868 devine auditor extern al Universităţii din Petersburg şi aderă la grupul radical al studenţilor ; ia parte activă la tulburările studenţeşti din primăvara anului următor, apoi emigrează în Elveţia. Aici îi întîlneşte pe M. A. Bakunin şi N. P. Ogarev, a căror simpatie o cucereşte. În septembrie se întoarce în patrie cu o împuternicire dată de Bakunin din partea unei fictive Secţii ruse a uniunii mondiale revoluţionare. Reuşeşte să organizeze la Moscova cîteva grupe de cinci (пятерки), recrutînd adepţi mai cu seamă din rîndul studenţilor Academiei agricole Petru I. Propriului său cerc (din care, în afara lui, mai făceau parte P. G. Uspenski, A. K. Kuzneţov, I. G. Prîjov şi N. N. Nikolaev) i-a dat istoricul nume (cu o puternică sugestie de fanatism şi hotărîre) Narodnaia rasprava (расправа = răfuială). „Procedeele dictatoriale ale lui Neceaev au provocat în interiorul organizaţiei serioase fricţiuni care au dus la ciocnirea dintre Neceaev şi Ivanov. Asasinarea ultimului din ordinul lui Neceaev a pus capăt activităţii organizaţiei Narodnaia rasprava. Neceaev a fugit peste graniţă, de unde a urmărit procesul intentat foştilor lui tovarăşi. Predat în 1872 guvernului ţarist de autorităţile elveţiene, a fost adus la Petersburg şi închis în fortăreaţa Petropavlovsk“ (ed. acad., vol. 12, p. 192). La 8 ianuarie 1873 un tribunal din Moscova îl condamnă la 20 de ani de muncă silnică în mină şi la surghiun pe viaţă în Siberia. Activitatea lui Neceaev — „изувер и фанатик, но натура героическая“ (N. Berdiaev) — nu a încetat nici în perioada detenţiei ; în fortăreaţă izbuteşte să-i îndoctrineze pe paznici şi să-şi pregătească evadarea care, însă, eşuează. Moare în 1882, la 21 noiembrie, chiar în ziua — stranie coincidenţă ! — uciderii lui Ivanov. Catehismul revoluţionarului, în care sînt perceptibile idei din proclamaţiile şi broşurile lui Bakunin şi care constituia programul organizaţiei Narodnaia rasprava, stabilea ţelul activităţii (distrugerea) şi indica baza socială a mişcării (întruchipată la modul ideal de brigandul rus romantizat). Structura ierarhică a organizaţiei era asigurată de împărţirea revoluţionarilor în mai multe categorii. Se postula drept criteriu suprem de apreciere şi reglementare a relaţiilor dintre un membru şi tovarăşii săi „folosul cauzei“ (cu excluderea „simţămintelor personale“), prevăzîndu-se acceptarea la nevoie a tacticii iezuite. Societatea timpului fusese împărţită la rîndul ei în şase clase, atitudinea revoluţionarului faţă de ele urmînd a fi în mod foarte precis diferenţiată etc. ; „figură implacabilă“, „le moine cruel d'une révolution désespérée“ (A. Camus), Neceaev a încercat să separe explicit — după acelaşi autor — revoluţia de „dragoste şi prietenie“. Pînă la el îndreptată exclusiv împotriva duşmanului, asprimea „omului revoltat“ este întoarsă odată cu Neceaev şi împotriva tovarăşilor de acţiune şi de idei. Cauza fiind proclamată unică valoare, ea justifică orice, chiar delaţiunea şi violenţa faţă de fraţii de luptă. Dostoievski demască bakunismul şi ramificaţiile lui extreme în aceeaşi vreme cu Marx şi Engels (dar de pe alte poziţii, se înţelege). Ultimii l-au criticat dealtfel direct pe Neceaev şi au dezavuat „procedeele lui inchizitoriale şi puerile“. Comparînd mişcarea lui Neceaev (neceaevşcina) cu generaţia revoluţionară precedentă, Korolenko releva că ultima credea în popor în vreme ce prima nu mai crede în nimic. Condiţiile în care a apărut fenomenul Neceaev sînt legate de perioada de după arestarea şi deportarea lui Cernîşevski, cînd mişcarea de eliberare rusă trecea — la sfîrşitul anilor 1860 şi începutul anilor 1870 — printr-o complicată fază de tranziţie. Prima „Zemlia i volia“ a anilor 1860 s-a dezmembrat într-o multitudine de organizaţii cu ideologii şi tendinţe diferite. Atentatul comis de D. V. Karakozov asupra lui Alexandru al II-lea la 4 aprilie 1866 a constituit semnalul trecerii unei părţi a revoluţionarilor narodnici la teroarea împotriva ţarului şi a reprezentanţilor administraţiei lui. Neceaev şi neceaevismul formează aşadar numai o parte a mişcării de eliberare ruse. În Carnete scriitorul preciza în legătură cu eroul său : „Neceaev nu e un socialist, ci un rebel, idealul lui constituindu-l răscoala şi distrugerea, iar apoi — fie ce-o fi“. În textul definitiv al romanului Piotr Verhovenski se delimitează şi de socialismul utopic, şi de propaganda lui Herzen, şi de ideile lui Cernîşevski. El merge pînă la a pretinde (într-o discuţie cu Stavroghin) că nu e decît un simplu „escroc“ : „Sînt un escroc, nu un socialist, ha, ha, ha !“ Degradîndu-şi treptat personajul : de la exponent al revoluţiei acesta ajunge un „rebel“ şi apoi chiar un „escroc“, scriitorul scoate într-un fel din cauză în Demonii mişcarea de eliberare rusă pe care

Scanned with OKEN Scanner

Verhovenski o reprezintă de fapt tot atît de puțin pe cît reprezentase Hlestakov (amintit în Carnete tocmai în legătură cu Neceaev-Verhovenski) administrația țaristă, statul. Cu privire la atitudinea scriitorului față de Neceaev-Verhovenski și în general la atitudinea lui politică din Demonii, se pot delimita două mari grupe de păreri. Unele afirmă că Dostoievski a desfigurat chipul revoluției ruse, celelalte pun accentul pe faptul că el a surprins mai degrabă ceea ce desfigura în mod obiectiv acest chip. Dostoievski și-a scris romanul cu „mîini tremurînde de furie", a spus Saltîkov-Șcedrin. El a voit să înfățișeze „grimasele" mișcării revoluționare de eliberare drept esența ei (A. Blok). Pînă și catolicul Romano Guardini se întreabă: „Car comment reconnaître en effet le socialisme dans cette chose malpropre et décadente des Possédés ?" ; „eroarea lui Dostoievski — consideră Jacques Madaule — a fost de a nu fi înțeles ceea ce putea să fie valabil în tendința care i-a împins spre terorism și moarte pe atîția tineri ruși sub domnia lui Alexandru al II-lea". În schimb, după mărturia din 1955 a lui V. D. Bonci-Bruevici, V. I. Lenin, referindu-se la Demonii într-un chip negativ, a observat în același timp că în roman „sînt reflectate evenimente legate de activitatea nu numai a lui S. Neceaev, ci și de cea a lui M. Bakunin". „Metodele aventuriste și programul anarhist ale lui Bakunin și Neceaev — a arătat G. M. Fridlender — au fost condamnate cu indignare de întemeietorii marxismului, de mulți revoluționari ruși din acea epocă". Nu trebuie omis nici faptul — subliniază V. A. Tunimanov — că lupta împotriva „noului" socialism al anilor '70 ai secolului XIX (în esența lui anarhist și iacobin) Dostoievski a dus-o în numele socialismului etic al iubirii, compasiunii, frăției (inspirat de Fourier, Cabet, Lamennais, George Sand). „Chiar și cercetătorii care nu acceptă învățătura socialismului — declară N. I. Pruțkov — ajung la concluzia că Dostoievski nu contestă ideea fundamentală a socialismului". În sensul celor spuse de el, N. I. Pruțkov îl citează pe Bratko Kreft din Iugoslavia care, în referatul Dostoievski și socialismul utopic, a demonstrat că „ecourile ideilor socialiste pot fi înregistrate de-a lungul întregului drum al creației scriitorului". ● Ca și Stavroghin (și în parte din cauza lui), Neceaev-Verhovenski are o devenire dramatică. Ocupînd o vreme poziția de protagonist, își vede apoi la un moment dat amenințată însăși existența: „Dacă va fi Neceaev..." — notează undeva în Carnete scriitorul, care parcă se joacă, distrat, cu soarta personajului său. Chiar și după ce îi cedează lui Stavroghin întîietatea în roman și își asigură în el locul pus pentru o clipă sub semnul întrebării, Neceaev-Verhovenski nu se definitivează complet. În faza redactării romanului el este încă labil ca tonalitate (Dostoievski arătîndu-se surprins, după cum am văzut, de felul în care se contura eroul, neașteptat de comic în raport cu ‚modelul' său real). După cum se afirmă în ed. acad., vol. 12, p. 204, procesul tovarășilor lui Neceaev, urmărit de scriitor prin intermediul relatărilor presei, „a favorizat aprofundarea chipului lui Verhovenski care, dintr-un personaj hlestakovian, mincinos fără încetare, «comic» se transformă într-o figură sinistră, întunecată și chiar demonică" (despre Neceaev ca „personalitate demonică" a vorbit la proces avocatul Spasovici). „Neceaev mereu în modalitate comică (...) și deodată Neceaev crește" („и вдруг Нечаев расвытает") constată că autorul parcă uimit de capriciile personajului său. Care „crește" și „descrește" astfel de-a lungul întregului roman, fiind cînd ridicol, cînd redutabil, cînd din nou ridicol. În una din cele mai apăsătoare scene ale cărții, față în față cu omul tragic Kirillov, Verhovenski, întrebîndu-se mereu în gînd dacă acela se va sinucide sau nu, este comic. Desprinderea lui de întîmplările care au răvășit orașul și pe care în bună măsură le-a provocat este pur hlestakoviană. Pe peronul gării, în tovărășia credinciosului Erkel, care ținuse să-l conducă și în speranța că va auzi cuvîntul decisiv, în așteptarea ultimelor două semnale de plecare, Piotr Verhovenski salută cîteva cunoștințe („pe un negustor, pe care-l cunoștea mai de departe" și „pe un tînăr preot de țară, care urma să coboare la a treia stație, pentru a ajunge la parohia sa") și se înțelege cu un „tinerel" („o rudă depărtată a Iuliei Mihailovna", care stătuse vreo două săptămîni în oraș și a cărui mamă era „o moșiereasă foarte bogată din gubernia vecină") să se mute în compartimentul lui de clasa întîi unde în vesela companie a colonelului Berestov (căsătorit cu Garina) și a negustorului milionar Pripuhlov vor putea înjgheba la nevoie — îl asigură „tinerelul" — și un whist. Însuși fanaticul Erkel pare descumpănit de seninătatea, dezinvoltura și frivolitatea mondenă a idolului său. Metamorfoză conspirativă, din prudență ? Sau de-mascare finală, de sfîrșit de spectacol ? Piotr Verhovenski dispare cu ușurința și nepăsarea unei șuvițe de fum — ultima care se degajă din ruinele orașului incendiat la propriu și la figurat. ● Fiul din prima căsătorie a lui Stepan Trofimovici Verhovenski (pater incertus, după cum va sugera de mai multe ori cu maliție Piotr Stepanovici, citînd drept dovadă un bilet — neconcludent însă — adresat de mama lui „polonezului acela"), Verhovenski-junior, în vîrstă de cinci ani

Scanned with OKEN Scanner

cînd mama îi moare la Paris, este adus în Rusia şi crescut pe socoteala Varvarei Petrovna Stavroghina de „nişte mătuşi" de „o spiţă nedefinită dintr-un colţ îndepărtat de ţară". Pînă la declanşarea întîmplărilor care formează subiectul romanului Stepan Trofimovici îşi văzuse fiul numai de două ori: la naştere şi, în urmă cu nouă ani, la Petersburg (cu prilejul călătoriei sale ratate), unde „tînărul se pregătea să intre la Universitate". Atunci, la cei 18 ani ai lui, Piotr Stepanovici i-a părut tatălui său „un petit idiot"; „un băiat cam nervos, foarte sensibil şi... fricos"; se închina înainte de culcare pînă la pămînt şi făcea semnul crucii deasupra pernei, ca să nu moară noaptea în somn. Profesorul atîtor alţi copii (Nikolai Stavroghin, Liza, Daşa) nu observă la propriul său fiu (de care nu se ocupase însă deloc) „nimic mai elevat, nimic fundamental": „nici un fel de simţ artistic" şi nici „măcar un germene de viitoare idee". După terminarea studiilor universitare — în urmă cu şase ani faţă de prezentul acţiunii (1870) — Piotr rămîne o vreme la Petersburg, fără a avea o ocupaţie precisă. Din această perioadă datează probabil cunoştinţa sa cu Stavroghin, la a cărui căsătorie secretă cu Maria Timofeevna Lebeadkina este unul din martori. Mai tîrziu a luat se pare parte (biografia personajului, ca de atîtea ori la Dostoievski, trebuie dedusă din zvonuri contradictorii) la redactarea unei proclamaţii subversive şi a fost tras la răspundere. Ar fi avut în aceşti ani — o va informa în timpul desfăşurării acţiunii romanului Karmazinov pe Iulia Mihailovna Lembke — „o influenţă extraordinară asupra tineretului din capitală". Fuge în împrejurări tulburi în Elveţia dar nu e considerat totuşi un emigrant, căci scriindu-i de acolo tatălui său îşi dă fără teamă adresa pe care urmau să-i fie trimise cuvenitele sume de bani. În străinătate, unde rămîne patru ani, îl reîntîlneşte şi se împrieteneşte cu Stavroghin, o frecventează cu intenţii neclare pe Liza (în Carnete raporturile dintre ei erau în schimb foarte clare) şi are o ciocnire cu Şatov, care în acea perioadă îşi schimbase convingerile. „Un tînăr obişnuit, foarte vioi şi degajat, dar nimic mai mult" — spune despre Verhovenski Praskovia Ivanovna Drozdova, mama Lizei. În timpul călătoriei prin Elveţia, Varvara Petrovna Stavroghina a auzit însă despre el „mai mult de rău decît de bine". Cu toată reputaţia lui de „revoluţionar emigrat în străinătate", se întoarce în Rusia „fără nici o dificultate sau neplăcere". A trebuit să dea totuşi — spun unii — nişte explicaţii „celor în drept" şi şi-ar fi făcut cu acest prilej mea culpa. Circulă şi zvonul că ar fi agent de poliţie. La întrebarea directă a lui Stavroghin: face cumva parte „din aparatul superior al poliţiei", răspunde însă că „deocamdată" nu. După reîntoarcerea în ţară îşi reia (cu sau fără voie de la poliţie) activitatea, şi cronicarul crede că dispunea de cîteva grupe de cinci (în afara aceleia din localitatea de care e vorba în roman) la Moscova, printre ofiţerii din judeţ, în gubernia Ch-n, de unde îşi anunţase, printr-o scrisoare adresată tatălui, sosirea. Cînd îşi face în cele din urmă apariţia se dovedeşte că venise cu o excelentă scrisoare de recomandaţie din partea „unei bătrînici venerabile (naşa Iuliei Mihailovna) şi cu întinse relaţii în capitală", al cărei soţ era „unul dintre cei mai de vază bătrîni din Petersburg". Îl recomandase de asemenea şi contele K., la rugămintea lui Stavroghin. În capitala de gubernie aleasă ca loc de desfăşurare a acţiunii (Tver-ul prin care a hoinărit tînărul moşier Bakunin şi unde Dostoievski a locuit în 1859) Piotr Stepanovici Verhovenski descinde (e motivul declarat) ca să-şi vîndă „orice s-ar întîmpla" moşia maternă pe care tatăl său, Stepan Trofimovici, doar o administrase (nu prea bine) în numele fiului (În mod oarecum surprinzător acestuia nu-i displac banii şi chiar „e tare zgîrcit" — după cum apreciază Fedka-ocnaşul, care îl cunoştea de mic). Ceea ce urmăreşte însă cu adevărat sosind în oraş e de a-l lichida pe Şatov (cimentînd cu sîngele lui coeziunea grupului de cinci din localitate) şi de a-l atrage de partea „cauzei" pe Stavroghin, împreună cu care îşi face dealtfel apariţia (şi pe care îl întîlnise mai mult sau mai puţin întîmplător la Matveevo, cu trei staţii înainte de a ajunge la destinaţie). Tînărul Verhovenski e un personaj prin excelenţă mobil (mobilitate de la început sugerată de paşii „iuţi, mărunţi" cu care se apropie de salonul Varvarei Petrovna: „aveai impresia — notează cronicarul romanului, G-v — că cineva aleargă pe nişte rotile"). Se află pretutindeni aproape în acelaşi timp: în oraş — unde succesele sale în societate sînt uluitoare şi unde a treia zi de la sosire este deja zărit în trăsura lui Artemi Pavlovici Gaganov (un om dificil, cu care era greu de întreţinut relaţii) — şi în judeţ, unde călătoreşte ca să facă prozeliţi şi unde în localitatea B-ţi chefuieşte cu „nişte ofiţeri" printre care are trei adepţi şi din grupul cărora se detaşează un căpitan „cărunt" şi „morocănos" care rosteşte (după un vizibil efort de reflecţie, profund nedumerit) memorabila frază, implicînd un mod cazon de a face metafizică, şi un mod metafizic de a simţi ierarhiile cazone: „Dacă Dumnezeu (gradul cel mai înalt, n.n.) nu există, atunci ce fel de căpitan sînt eu?", în anturajul Iuliei Mihailovna, al cărei protejat şi favorit devine („mînca, bea şi aproape că dormea în casa

Scanned with OKEN Scanner

lor.") şi la fabrica Şpigulin, în cabinetul guvernatorului Lembke şi la întruniri conspirative, în saloane mondene şi prin mizere cartiere periferice. Piotr Stepanovici este de departe omul cel mai ‚ocupat' dintre personajele cărţii (amintind frapant prin aceasta de Petraşevski, caracterizat de Dostoievski în 1849, într-o depoziţie din timpul anchetei ca „Un om veşnic în mişcare şi agitat, veşnic ocupat cu ceva"). El o manevrează cu dibăcie pe Iulia Mihailovna (asupra căreia cîştigase „o influenţă ciudată") şi îl zăpăceşte pe Lembke, încearcă să-l atragă de partea lui pe Stavroghin prin sacrificii omeneşti (Lebeadkinii, Liza) şi prin idolatrie (iar citeodată şi prin ameninţări), îşi mustruluieşte adepţii în „şedinţe", organizează uciderea lui Şatov şi supraveghează sinuciderea lui Kirillov etc. Toată această agitaţie de robot a personajului făcut parcă în întregime dintr-un fel de neastîmpăr neînsufleţit, de jucărie mecanică se încheie în acelaşi timp printr-un triumf (viaţa întregului oraş e dată pur şi simplu peste cap) şi printr-o suită de eşecuri şi umilinţe. Stavroghin pleacă din oraş fără măcar să-l anunţe, manifestîndu-şi astfel cu toată claritatea dezinteresul faţă de intenţia lui Verhovenski de a face din el un fel de „şef" al mişcării, Kirillov îi arată un dispreţ strivitor iar Fedka-ocnaşul pur şi simplu îl bate — corecţie simbolică pe care omul pămîntului o aplică unui dezrădăcinat. La trei zile după dispariţia lui Piotr Stepanovici din oraş soseşte, tardiv, un ordin de arestare pe numele său ; aflînd de pericol de la Petersburg, unde se ascundea sub alt nume, pleacă pentru mai multă siguranţă în străinătate. E greu de spus dacă Piotr Stepanovici Verhovenski a reuşit sau, dimpotrivă, a eşuat lamentabil în ceea ce a întreprins. ● Personajul e derutant, ambiguu (potrivindu-i-se de aceea de minune tonalitatea ezitantă, de comic sinistru, în care e tratat de către scriitor). E totodată prost şi deştept (ca dracul !), neîndemînatic şi abil, „un păduche, un ignorant, un imbecil", dar succesele de intrigant ale lui Verhovenski, care dirijează cu măiestrie în oraş o adevărată orchestră a dezordinii, presupun neapărat inteligenţă. Pe Lembke îl joacă cum vrea dar într-o discuţie cu Kirillov se împiedică şi greşeşte aproape la fiecare cuvînt. E fricos şi temerar, servil şi orgolios, mediocru şi genial, agil şi rigid (ca o minge, obiect care nu întîmplător îl fascinează !), escroc şi om politic (totuşi !), calculat şi cinic şi în acelaşi timp capabil de admiraţie şi exaltare, terifiant ca un demon şi neajutorat ca un copil... „Acum eu sînt ca un copil, ai putea să mă sperii de moarte cu un singur zîmbet ca ăsta", îi spune el lui Stavroghin în marea lor discuţie de pe stradă, în care detestabilul Piotr Stepanovici Verhovenski apare într-o cu totul altă lumină, fiind aproape de nerecunoscut. El îşi depăşeşte în această scenă de neputincioasă şi înflăcărată implorare mediocritatea, e pătimaş, entuziast, nebun. Aleargă în urma şi înaintea lui Stavroghin ca pudelul lui Goethe în jurul lui Faust pe cîmp, se ridică de jos ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat cînd celălalt dă cu el de pămînt, îl proclamă — în contextul celei mai înflăcărate declaraţii de dragoste făcute vreodată lui Stavroghin de cineva, bărbat sau femeie — „idolul" său, fără de care n-ar fi decît „un Columb fără Americă", şi sfîrşeşte prin a-i săruta mîna. „Există un punct de la care el încetează să mai fie un măscărici şi devine... semidement", explică cuiva Stavroghin. Spre deosebire de acesta — „principala mea jumătate", Piotr Verhovenski este însă „capabil de entuziasm" şi crede în ceva. Este ferm convins că în „mai viitor se va porni, iar cam pe la sfîrşitul lui octombrie totul se va încheia". Escroc (după cum singur se recunoaşte), el are totuşi idei politice. „Ideea fundamentală a lui Neceaev : să nu lase piatră pe piatră" — se precizează în Carnete. La distrugere — numită tot în Carnete „specialitatea mea", la „a organiza distrugerea" („устроить истребление") se limitează în principiu personajul şi în discursul, se poate spune testamentar, pe care îl rosteşte complicilor săi după uciderea lui Şatov şi înlăturarea cadavrului şi a urmelor (urme — ca şi în episodul real al omorîrii lui Ivanov — vor rămîne totuşi). El este pentru o soluţie rapidă, chiar dacă o asemenea soluţie ar costa o sută de milioane de capete. De cîteva ori însă gîndurile lui Verhovenski zboară (sub influenţa teoriilor lui Şigaliov dar totodată impulsionate de rolul pe care Piotr Stepanovici crede că Stavroghin l-ar putea juca în „mişcare") şi dincolo de momentul catastrofei, al haosului provocat, al distrugerii organizate, spre fantezia sumbră a unei noi organizări sociale : „Papa e sus, noi în jurul său, iar dedesubt şigaliovismul", îi spune el lui Stavroghin, în care vede un fel de al doilea papă. Comic, odios şi sinistru, Piotr Stepanovici este un Hlestakov, dar un Hlestakov care şi-a pierdut inocenţa minciunii, care şi-a murdărit mîinile cu sînge (Verhovenski îl împuşcă pe Şatov cu mîna lui lipind ţeava revolverului „încet şi sigur" de fruntea victimei). Esenţa negativă a personajului se concentrează în atitudinea sa revoltătoare — acea impertinenţă aproape indiferentă, grăbită, neglijentă — faţă de Stepan Trofimovici. Lipsa absolută de respect filial reprezintă ruptura hotărîtoare, care le declanşează pe toate celelalte. Tupeul inimaginabil, drăcesc cu care eroul se poartă nu

Scanned with OKEN Scanner

numai cu Stepan Trofimovici dar şi cu alte personaje (guvernatorul von Lembke îl găseşte odată dormind cu candoare în impozantul său cabinet, pe o canapea, iar vanitosul şi celebrul Karmazinov se vede tratat de tînăr cu o lipsă de consideraţie fără precedent pentru el) aminteşte în chip frapant de insolenţele domnului Goliadkin-junior. Caracterul terifiant al personajului se manifestă şi în structura lui fizică şi morală. Mersul său sugerînd o alergare pe rotile, felul în care mai mult „turuie" decît vorbeşte, rostirea „sacadată" şi exprimarea „uimitor de limpede" („cuvintele lui se rostogoleau înşiruindu-se într-o succesiune curgătoare ca nişte mărgeluşe netede, întotdeauna bine potrivite şi întotdeauna gata să vă servească") configurează o impresie de agregat, de mecanism în stare de funcţionare. Iar insensibilitatea cu care devorează, „cu o lăcomie extraordinară", găina pregătită de Kirillov pentru ultima sa cină pare a unei fiinţe extraterestre. Scena ospăţului pur fiziologic, de masticaţie oarbă desfăşurată sub privirile unui om (auto)condamnat la moarte şi a cărui autoexecuţie e iminentă este dintre acelea, puţine la număr chiar într-un roman ‚negru' ca Demonii, care siderează.

VERHOVŢEVA, KATERINA IVANOVNA, Fraţii Karamazov. Logodnica lui Dmitri Feodorovici Karamazov. Terminîndu-şi studiile „într-un pension din capitală pentru fetele din aristocraţie", se întoarce — „numai aşa, în vizită, nu de tot" — în orăşelul ei natal situat „undeva, departe" la graniţa Rusiei şi unde tatăl, colonelul, de două ori văduv şi avînd din prima căsătorie o altă fiică, pe Agafia Ivanovna, era pe atunci comandantul lui Mitea, mutat disciplinar acolo într-un batalion de linie. Lumea mondenă a tîrgului îi face Katerinei Ivanovna o primire sărbătorească, apariţia fetei, „o frumuseţe excepţională", devenind evenimentul zilei : „tot cuconetul nostru — îşi va aminti mai tîrziu Mitea — elita locului, două excelenţe, o coloneleasă şi altele, şi altele, cîte mai erau, o luară în primire, trăgînd care mai de care de ea, zor, nevoie, s-o distreze. Era regina balurilor, plimbărilor, organizau spectacole cu tablouri vivante în folosul nu ştiu căror guvernante etc.". Din acest cor entuziast al admiraţiei lipseşte o singură voce : a lui Dmitri Karamazov, el însuşi un nou venit şi un răsfăţat al saloanelor din oraş şi care, parcă gelos pe succesul fetei, păstrează faţă de ea o rezervă jignitoare. Într-o seară, „acasă la comandantul bateriei", remarcat de Katerina Ivanovna, Mitea rămîne indiferent şi nu catadicseşte să se apropie de ea nici măcar cu un pas, „adică «nu mă interesează, nu vreau să ştiu cine eşti»". Apoi, peste cîteva zile, tot la o serată, e rîndul fetei să se arate nepăsătoare şi arogantă cînd chipeşul ofiţer se decide în sfîrşit să-i adreseze cîteva cuvinte. Începută în saloane, confruntarea dintre cei doi tineri atinge, peste puţin timp, punctul culminant acasă la burlacul cu apucături de chefliu Mitea, unde trufaşa şi strălucita domnişoară descinsă din capitală, „duduiţa de la pension", acceptă să vină ca să-şi salveze tatăl. Aflînd din întîmplare, după ce tocmai primise de la Feodor Pavlovici ultima sumă în contul moştenirii, că şefului său, colonelul, care luase obiceiul de a se folosi de banii regimentului în scopuri personale, îi lipseau 4 500 de ruble, Dmitri Karamazov îi trimisese vorbă Katerinei Ivanovna (prin sora ei vitregă Agafia) că în cazul unui foarte probabil şi iminent control financiar , în interesul reputaţiei bătrînului ei tată, să vină şi să apeleze la el : „împrejurarea face să am tocmai patru mii de ruble în casă, poate mă îndur să i le dau dumneaei personal", îi spusese cu subînţeles (dar de fapt într-o doară) Mitea cinstitei Agafia, făcînd-o să plece indignată. Marele episod de faţă în faţă dintre afemeiatul şantajist şi fecioara (o nouă Ifigenie gata de sacrificiu) nevoită să accepte condiţiile şantajului se sfîrşeşte însă cu bine pentru tînăra şi curajoasa fată. Învingîndu-şi „primul gînd", „karamazovian sadea", şi învins de imensul orgoliu dispreţuitor al victimei lui (care, înţelege doar privind-o, dacă s-ar fi dus a doua zi să-i ceară mîna, cum intenţiona, nici nu l-ar fi primit, ba poate chiar ar fi poruncit să fie dat în brînci afară) : „Mă crezi — îi va spune el lui Aleoşa (Spovedania anecdotică a unei inimi arzătoare) —, niciodată nu mi s-a întîmplat să mă uit cu atîta ură la o femeie ; în clipele acelea — asta mi-e crucea ! — să ştii, m-am uitat la ea vreo trei sau chiar patru minute cu o ură neîmpăcată, o ură pe care numai un fir de păr o desparte de dragoste, de cea mai înfocată dragoste !", Mitea îi va oferi în cele din urmă fetei, după ce se va înfiera lipindu-şi fruntea de „geamul îngheţat" al ferestrei („era atît de rece, încît am simţit ca o arsură pe piele"), „o obligaţie de cinci la sută în valoare de cinci mii de ruble". Apoi îi va deschide singur uşa, semn că prizoniera e liberă. La nobilul gest al eroului, după un moment de consternare, „palidă ca o moartă, aproape albă ca varul", Katerina Ivanovna răspunde cu o nobilă umilinţă, făcîndu-i lui Mitea o plecăciune adîncă, „nu aşa cum învăţase la pension, ci după datina rusească". Cum cele „două bătrîne, văduve de funcţionari, supuse şi respectuoase" la care Mitea locuia cu chirie şi cărora le pusese în vedere „cu străşnicie să nu sufle o vorbă" s-au ţinut de cuvînt şi „au rămas mute ca nişte stane de piatră", despre vizita compromiţătoare a tinerei fete nimeni n-a aflat nicio-

Scanned with OKEN Scanner

dată nimic în oraş. Prompt, chiar a doua zi Katerina Ivanovna îi trimite binefăcătorului ei printr-o slujnică un plic al cărui unic conţinut îl constituie 260 de r. — restul de la vînzarea obligaţiei de cinci mii. Nici în următoarele şase săptămîni, cît mai rămîne în orăşelul ei natal (răstimp în care colonelul, după ce scapă cu faţa curată predînd banii regimentului „în bună regulă", se îmbolnăveşte şi moare), eroina nu dă vreun semn de viaţă lui Mitea. În ziua plecării (la Moscova, împreună cu Agafia şi cu mătuşa acesteia) îl previne însă printr-un bilet de cîteva cuvinte că îi va scrie. Sosită într-un fel de sărbătorească vacanţă în oraşul ei de baştină unde e întîmpinată triumfal, Katerina Ivanovna devine în scurtă vreme, printr-o bruscă schimbare a împrejurărilor exterioare, dintr-o regină a protipendadei victima unui şantaj şi apoi o orfană (mama îi murise mai demult) fără avere. Deosebit de capricios în acest caz, destinul se arată însă în curînd din nou favorabil eroinei. La Moscova, după cum îi va povesti mai tîrziu Mitea lui Aleoşa — „lucrurile au luat o întorsătură cu totul neaşteptată, fulgerătoare, ca în O mie şi una de nopţi". Cea mai apropiată rudă a Katerinei Ivanovna, „o generăleasă" bătrînă şi isterică (una din acele bogate şi despotice generălese ex machina din opera lui Dostoievski) care rămăsese de curînd fără ultimele ei moştenitoare directe (două nepoate răpuse de vărsat într-o singură săptămînă) o primeşte pe orfană cu braţele deschise, „bucurîndu-se de parc-ar fi fost o stea picată din cer", trece „toată averea" pe numele fetei şi îi pune pe loc în mînă „optzeci de mii de ruble, bani gheaţă, în chip de zestre, să facă ce vrea cu ei. Din această sumă Katerina Ivanovna se grăbeşte să expedieze prin poştă cele patru mii cinci sute de ruble datorate lui Mitea care, nedezmeticit de tot după surpriza primirii banilor, peste trei zile primeşte şi scrisoarea promisă. Scrisoarea — şi mai uluitoare încă — este de fapt o umilă cerere în căsătorie : Katia îi oferă „pur şi simplu mîna ei" bărbatului pe care îl venerează ca o sclavă dar pe care în acelaşi timp — trufaşă intenţie de dominatoare stăpînă — vrea să-l salveze de el însuşi, să-l transforme, să-l aducă pe calea cea bună. Neputînd „cu nici un preţ" să plece imediat la Moscova, Dmitri, încă nedemisionat din armată, răspunde Katerinei Ivanovna, trimiţîndu-i la rîndul lui o scrisoare („scrisă cu lacrimi de sînge") şi un ambasador. Astfel încît eroina se pomeneşte, în loc de Mitea, cu Ivan, căruia fratele mai mare îi scrisese de asemenea explicîndu-i într-o epistolă de şase pagini „cum stau lucrurile" şi rugîndu-l „să se ducă la dînsa", şi care se îndrăgosteşte de viitoarea lui cumnată. În cele din urmă Katerina Ivanovna îşi impune punctul de vedere şi Mitea se logodeşte cu ea „oficial" : „logodna a fost consfinţită, cum am sosit la Moscova, cu mare pompă, cu icoane, după obiceiul pămîntului", va povesti mai tîrziu Dmitri Karamazov, care nu numai că primise binecuvîntarea generălesei, dar se bucurase şi de simpatia ei (spre deosebire de Ivan, pe care bătrîna „nu putea să-l sufere") : „Ne-a binecuvîntat generăleasa şi (...) chiar a lăudat-o pe Katia fiindcă, zicea, «ai ştiut să-ţi alegi bărbatul, e destul să mă uit în ochii lui ca să-mi dau seama»". (Scrutînd sufletul şi viitorul lui Mitea înaintea lui Zosima autoritara generăleasă simte, dincolo de complexitatea eroului, pe omul dintr-o bucată, puternic — cu care se înrudeşte şi pe care, de aceea, îl place). După logodnă, celebrată probabil în primăvara anului în care se petrece acţiunea romanului, Katerina Ivanovna soseşte, fără a se preciza exact cînd anume, în oraşul Scotoprigonievsk pe urmele sau poate înaintea logodnicului ei, ultimul dintre fraţii Karamazov (Ivan se afla deja în acea urbe) întors acasă. În Scotoprigonievsk frumoasa şi acum bogata domnişoară se instalează într-o casă „încăpătoare şi confortabilă" de pe Strada Mare, împreună cu însoţitoarele ei mai vîrstnice aduse de la Moscova : mătuşa sorei sale vitrege Agafia Ivanovna şi sora generălesei, „o cucoană moscovită, simandicoasă şi plină de ifose, deşi scăpătată" (căci „bărbatul său a fost prins că a băgat mîna în banii statului, drept care a pierdut tot ce avea"). Cele două femei, care „şedeau pe lîngă ea mai mult aşa, pentru decor", nu aveau nici o influenţă asupra Katerinei Ivanovna. Fire independentă, aceasta „nu se simţea obligată să se supună decît protectoarei sale, generăleasa" (care, bolnavă, rămăsese la Moscova, poruncindu-i fetei să-i scrie „regulat şi amănunţit de două ori pe săptămînă"). Oraşul Karamazovilor (ca şi oraşul ei natal) nu-i priieşte Katerinei Ivanovna (provincia nu-i aduce noroc). În intervalul dintre sosirea eroinei la Scotoprigonievsk (probabil iunie—iulie) şi momentul demarării acţiunii propriu-zise (sfîrşitul lui august) legătura dintre logodnici slăbeşte pînă aproape de ruptură. Mai întîi pentru că Mitea, acum demisionat din armată şi fără bani (tocmai ca să lămurească încurcatele lui drepturi de moştenire se întorsese el în oraşul natal), amîna să înceapă acea viaţă nouă la care la Moscova imperioasa Katia îl obligase să mediteze şi să i-o promită, refuza să se transforme, să se lase salvat, continuînd să rămînă ca şi pînă atunci prizonierul unei existenţe nedemne, adeseori scandaloase. Ca să-i trezească ambiţia adormită sau dimpotrivă, ca să-i întindă o cursă, ca să-l prindă „cu mîţa în sac", cu trei săptămîni în urmă faţă de debutul prezentului

Scanned with OKEN Scanner

acțiunii, Katerina Ivanovna își pune la încercare logodnicul încredințîndu-i, pentru a o expedia la Moscova Agafiei Ivanovna, suma de trei mii de ruble. Chiar în acea zi însă Mitea o ‚descoperă' pe Gruşenka, de care se îndrăgosteşte pe loc şi cu care cheltuieşte la Mokroe (primul chef) jumătate din banii înmînaţi lui spre expediere. Faţă de Katerina Ivanovna se comportă ca şi cum i-ar fi expediat şi ar fi uitat doar să-i dea recipisa. Katerina Ivanovna ştie însă „tot, tot" : şi că Mitea nu a trimis banii la Moscova, şi că inima logodnicului ei nu-i mai aparţine (în întregime ea nu i-a aparţinut niciodată). Cu toate acestea, eroina nu depune armele ; n-o interesează reciprocitatea sentimentelor, ci doar să poată să se jertfească pentru Mitea, să-l salveze — acum de Gruşenka în primul rînd. În acest scop, se decide (nevrînd să dea ascultare înţeleptelor şi insistentelor sfaturi ale uneia din însoţitoare — sora generălesei, „tot un fel de zbir" şi ea, dar fără destulă autoritate) s-o înfrunte direct pe rivala ei, s-o convoace la ea şi să aibă o explicaţie : „A luat, în sfîrşit, o hotărîre", îl informează prietena ei Hohlakova pe Aleoşa, convocat şi el, ca martor, la acea întîlnire. Care are într-adevăr loc în seara primei zile (a acţiunii propriu-zise a romanului) şi care debutează, nesperat, sub cele mai bune auspicii. Gruşenka pare o femeie de înţeles, face mărturisiri liniştitoare (iubeşte pe altul, pe perfidul ei seducător, polonezul Mussjalowicz, nu pe Mitea, un simplu capriciu) : „mi-a explicat tot, toate intenţiile ei", îl pune la curent, fericită, Katerina Ivanovna pe Aleoşa, sosit pe la mijlocul scenei nu numai ca invitat al gazdei ci şi ca mesager al cuvintelor de „rămas bun" încredinţate lui de un Dmitri hotărît să rupă logodna, se lasă răsfăţată de „frumoasa domnişoară". Aproape îndrăgostită de musafira care joacă idila dulceagă a împăcării, Katerina Ivanovna comite în exaltarea ei gestul nesăbuit de a săruta mîna rivalei sale. Care din acest moment începe să-şi arate (ca să-l impresioneze pe Aleoşa ?) ghearele : precizează că de fapt nu i-a promis nimic Katerinei Ivanovna în legătură cu Mitea şi luînd mîna gazdei ca să i-o sărute la rîndul ei se răzgîndeşte în ultima clipă : „— Ştiţi ceva, dragă domnişoară, îngeraş scump... rosti ea deodată cu cel mai duios şi mai dulce glăscior. Totuşi, n-am să vă sărut mînuţa ! Şi Gruşenka izbucni într-un rîs sprinţar, zglobiu. Katerina Ivanovna tresări. — Cum vrei... Dar de ce ? — Ca să-ţi aduci aminte că mi-ai sărutat mînuţa şi eu nu ţi-am sărutat-o ! O licărire ciudată îi fulgeră în privire. Se uită drept în ochii Katerinei Ivanovna. — Neobrăzato ! şopti Katerina Ivanovna, ca şi cum s-ar fi luminat deodată ceva în mintea ei, şi sări în picioare, roşie ca focul de mînie. Gruşenka se sculă şi ea tacticos". Ca o furtună din senin izbucneşte scandalul. Cele două femei, transformate din îngeraşi în scorpii, îşi aruncă una alteia vorbe grele (de faţă fiind acum, în afară de Aleoşa, „cele două mătuşi şi fata din casă" care, alarmate de ţipetele Katerinei Ivanovna, năvăliseră în odaie). Scena ‚împăcării' se încheie cu o criză de nervi. În cursul nopţii de insomnie care urmează Katerina Ivanovna ia o (nouă) hotărîre implacabilă ; pe care a doua zi (în salonul doamnei Hohlakova) o supune aprobării, mai întîi cerînd părerea lui Ivan, apoi şi pe aceea a lui Aleoşa. Hotărîrea ei este : chiar dacă Mitea s-ar însura cu „fiinţa aceea" (Gruşenka), ea, Katerina Ivanovna, n-o să-l părăsească pe Mitea ; „toată viaţa am să fiu neîncetat cu gîndul la el" pentru ca atunci cînd va fi nefericit (şi cu Gruşenka va fi neapărat — crede logodnica înşelată) să găsească în ea „un prieten, o soră" (doar atît !). Îndrăgostit de ‚cumnata' sa, Ivan resimte ca un cuţit în inimă hotărîrea acesteia. O aprobă totuşi „cu o voce scăzută dar fără nici o şovăire", după care, „din senin", îi comunică eroinei că, a doua zi, are de gînd să plece la Moscova „pentru mai multă vreme". Aflînd vestea care ar fi trebuit s-o întristeze, Katerina Ivanovna are o reacţie paradoxală : mimează bucuria, ca să-l chinuiască şi să se răzbune pe Ivan, la care ţine. Observînd că ea joacă „o comedie", Aleoşa, ca iluminat, izbucneşte, descîlcind fără greş, cu o mînă sigură ghemul încurcat al relaţiilor dintre cei doi fraţi ai săi şi trufaşa Verhovţeva : „nu-l iubeşti pe Dmitri... şi nici nu l-ai iubit vreodată", „nu-l iubeşti cu adevărat, e mai curînd un fel de isterie... pentru că aşa ţi-a intrat în cap", îi spune el, ca în transă, Katerinei Ivanovna, propunîndu-le în cele din urmă adevăraţilor îndrăgostiţi, aflaţi de faţă, să-l cheme pur şi simplu pe Mitea pentru ca acesta, luîndu-i de mînă, să-i „unească pe vecie". Izbucnirea (revelaţia) mezinului provoacă izbucnirea (confesiunea) fratelui mai mare. Ivan declară că o iubeşte pe Katerina Ivanovna, că ea ştie acest lucru dar că n-a răspuns sentimentelor sale şi precizează solemn că plecarea lui e „pentru totdeauna". Părăsită în prima zi a acţiunii de logodnicul ei infidel Mitea (de la care primeşte şi o scrisoare de despărţire, acel bilet plin de ameninţări la adresa lui Feodor Pavlovici, mîzgălit în stare de ebrietate la restaurantul „Metropol", ce va constitui la proces dovada decisivă împotriva falsului paricid), Katerina Ivanovna se vede părăsită a doua zi şi de Ivan, îndrăgostitul (în aparenţă) respins. O nouă criză de nervi, mai gravă şi mai lungă (leşin, delir) marchează şi această pierdere, mai dureroasă. Criza, din care încă nu-şi re-

Scanned with OKEN Scanner

venise la ora trei după amiază (cînd Aleoşa pleacă pentru a doua oară în acea zi din casa doamnei Hohlakova) ar putea să explice de ce eroina nu se află pe lista personajelor participante la întîmplările zilei a treia, ziua crimei. Crimă la a cărei săvîrşire contribuie totuşi indirect exasperîndu-i prin trufia ei deopotrivă pe Ivan (complicele) şi pe Mitea (falsul asasin). După uciderea lui Feodor Pavlovici Karamazov, alertată de Aleoşa, ea este cea care, telegrafiind la Moscova surorii şi mătuşii sale (generăleasa), îl readuce înapoi în Scotoprigonievsk pe Ivan. Din cauza tragicului eveniment, plecarea ‚definitivă' a acestuia nu durase nici măcar o săptămînă. Zguduită de inculparea şi arestarea lui Mitea, jignită pînă în adîncul sufletului de ‚nunta' acestuia cu Gruşenka (al doilea chef de la Mokroe), Katerina Ivanovna se aruncă acum „în braţele lui Ivan Feodorovici", „salvatorul ei". „Fire integră", fata nu se lasă totuşi uşor cucerită de dragostea lui Ivan; cu atît mai mult cu cît e chinuită de remuşcarea că îl trădează pe Mitea pe care, în intervalul celor două luni ce separă în roman primele 3—4 zile ale acţiunii (de la sfîrşitul lui august) de ultimele trei (de la începutul lui noiembrie), nu-l vizitează nici măcar o singură dată la închisoare. În schimb aduce pe cheltuiala ei de la Moscova (plătind 2000 de r.) un medic celebru „special pentru proces, să-l scape" (pe acuzat) şi angajează împreună cu Ivan şi Aleoşa „pe cel mai mare şi mai iscusit avocat" (contra unui onorariu de 3000 de r.). Pare convinsă că Mitea a ucis şi ca să-l liniştească pe Ivan, care îl bănuieşte şi pe Smerdeakov, îi arată „documentul" (biletul de la „Metropol"), „dovada cea mai sigură, «de o precizie matematică» a faptului că tatăl lor fusese într-adevăr asasinat de Dmitri". Cu toate acestea ea însăşi se duce o dată la Smerdeakov, ca să-l iscodească: are deci îndoieli. Îndoieli care amplifică desigur „oscilaţiile" eroinei între Ivan, căruia îi mărturisise că îl iubeşte „numai şi numai pe el", şi Mitea, pe care, după spusele doamnei Hohlakova, ar intenţiona să-l urmeze (cu „celălalt" după ea) în Siberia. Tensiunea relaţiilor cu un Ivan încă gelos pe trecutul ei, remuşcările faţă de Mitea, incertitudinile legate de apropiatul proces (tot nu se hotărîse dacă să-l apere sau să-l acuze pe inculpat: pînă la urmă va face şi una şi alta) explică de ce în ochii Katerinei Ivanovna, pe la care Aleoşa trece în duminica de la începutul lui noiembrie cînd acţiunea romanului revine la suprafaţa prezentului şi care (ne informează cronicarul) nu se schimbase prea mult în cele două luni evocate retrospectiv în naraţiune, „ardea acum o văpaie sinistră". La procesul lui Mitea, Katerina Ivanovna apare de două ori în faţa instanţei făcînd mărturisiri complet diferite. Mai întîi, se sacrifică pe ea însăşi ca să scoată în lumină cavalerismul şi generozitatea acuzatului povestind întîmplarea fatală pentru reputaţia unei femei („puhoiul de clevetiri" nu va întîrzia să se dezlănţuie în oraş) a şantajului salvator la care o supusese cîndva Dmitri; apoi, după încercarea de autoculpabilizare a lui Ivan deja grav bolnav, în a doua ei depoziţie, martora (arătînd pe cine iubeşte ea de fapt) îl sacrifică pe Mitea înfăţişînd preşedintelui tribunalului „documentul" (biletul compus în stare de ebrietate de falsul asasin la „Metropol") care după părerea posesoarei lui ar dezvălui definitiv că „bestia asta" (din boxă) este criminalul şi care va fi într-adevăr considerat „o probă decisivă", „o dovadă certă a premeditării" (fără exhibarea acestui răvaş întîmplător Mitea ar fi scăpat cu o condamnare mai uşoară sau nici n-ar fi fost condamnat). Criza publică de nebunie a lui Ivan, care îşi pierde minţile chiar în faţa instanţei, o determină pe Katerina Ivanovna să-l transporte pe bolnav (sfidînd inevitabilele bîrfe) la ea acasă, unde îi asigură îngrijirea medicală şi veghează la căpătîiul lui zi şi noapte (una din cele două rubedenii cu care locuia plecase imediat după proces — din cauza scandalului? în acest caz, e vorba probabil de sora „plină de ifose" a generălesei — la Moscova). În acelaşi timp suferă din pricina trădării pe care o săvîrşise faţă de logodnicul ei (îndată după a doua depoziţie, descărcată de ura ce-i mocnea în suflet, îi venise să intre în pămînt de ruşine şi avusese o nouă criză de nervi), se simte atît de vinovată faţă de Mitea încît atunci cînd, a patra zi după proces, ultima a acţiunii, în vinerea Epilogului, Aleoşa vine de dimineaţă la ea ca s-o roage să meargă neapărat la spital, unde se afla în acel moment condamnatul, a da ochi cu acesta eroinei i se pare imposibil. Va face însă apel la întreaga ei forţă morală şi se va duce să-l vadă pe Mitea ca să-i spună din nou, ca la Moscova logodnei lor, „că tu eşti Dumnezeul meu şi fericirea mea", că îl iubeşte „ca o nebună". La temuta întîlnire se produce un miracol: „pentru o clipă minciuna devine adevăr". „Dragostea noastră s-a stins, Mitea, continuă Katia (dezmeticindu-se oarecum, revenind pe pămînt, n.n.). Şi totuşi, trecutul mi-e scump, dureros de scump! (...) Fiecare din noi iubim acum pe altcineva şi, totuşi, am să ţin la tine toată viaţa...". Scena concilierii foştilor logodnici în rezerva de spital este însă compromisă în final de ivirea, neprevăzută de Mitea, aproape furişată a Gruşenkăi. Care refuză din nou reciprocitatea rivalei sale ce îi ceruse „încet, aproape în şoaptă" iertare. Ultima imagine în roman a Katerinei Ivanovna (ajunsă din urmă pe stradă de un

Scanned with OKEN Scanner

Aleoşa trimis după ea de îndureratul Mitea cu rugămintea de a-i spune „orice", de a nu „o lăsa să plece aşa") ne-o arată de aceea iarăşi aprigă, cu ochii strălucind de „o mînie sălbatică". Legată şi sfîşiată de cei doi fraţi Karamazov, unul condamnat la 20 de ani de ocnă, celălalt condamnat, poate, la moarte, ezitînd între o iubire care aparţine trecutului şi o nouă iubire, între una neîmpărtăşită şi alta neîmplinită, între un sentiment închipuit şi altul adevărat (?), Katerina Ivanovna Verhovţeva pare pedepsită să rămînă în faţa unui viitor incert, mai probabil întunecat. ● „extraordinar de frumoasă", cu ochi „mari, negri, arzători", cu obrazul „prelung, palid, aproape gălbui", cu gura „minunat plăsmuită", „foarte înaltă" (personajul creşte parcă din sugestia numelui său de familie, Bepx = înalt, şi are statura mîndriei pe care o afişează), „inteligentă şi cultă", „mărinimoasă" (nu întîmplător este ea binefăcătoarea familiei Sneghirev în a cărei „magherniţă" trimite ambasadori şi medici, bani şi flori — pentru înmormîntarea lui Iliuşa ce va odihni într-un loc de veci cumpărat tot de ea — şi în care însăşi descinde reuşind să o farmece „chiar şi pe nevasta cea zănatică a căpitanului"), energică şi curajoasă, înzestrată cu mult caracter şi cu „sufletul cel mai nobil de pe faţa pămîntului", Katerina Ivanovna este „o fiinţă într-adevăr superioară", „cu adevărat virtuoasă", „un mărgăritar între mărgăritare" („благороднейшая из благородных") după cum se exprimă Mitea. Perfecţiunea, plină de strălucire, ca un superb cristal, a eroinei se organizează însă avînd ca punct de plecare orgoliul. „Tot ce faci dumneata e numai din orgoliu", îi spune la un moment dat Ivan; „fata aceea trufaşă" (care nu era în vizită aproape cu nimeni în oraş), „înfricoşătoarea domniţă" (la care ducîndu-se în prima zi a acţiunii Aleoşa „simţea că-l trec fiorii") „are totuşi ceva diabolic în ea": „Vreau să se închine la mine ca la Dumnezeu, cel puţin atîta (s.n.) îmi datorează şi el (Mitea, n.n.)", izbucneşte o dată Katerina Ivanovna. Ca şi Ivan, fratele ei prin orgoliu, care se substituie divinităţii hotărînd cine trebuie să moară, Katia se pune alături de Dumnezeu, comite la rîndul său „răzvrătirea". Plîngîndu-se că Mitea n-o socoteşte demnă de încrederea lui şi că astfel nu îi dă posibilitatea să arate ce şi cît poate face ea pentru el, eroina adaugă, blasfemiind în treacăt, aproape distrată: „Doar lui Dumnezeu îi mărturiseşte tot ce are pe suflet, fără nici o sfială". Avînd o „nestrămutată încredere în propriile sale puteri" („cîtă mîndrie în nevoia asta aprigă de a pune totul în joc, de a arunca mănuşa destinului, de a merge pînă în pînzele albe!"), Katerina Ivanovna crede că totul i se „pleacă la picioare", e convinsă că poate orice: să-l transforme pe Mitea sau să-şi sacrifice pentru el întreaga viaţă, s-o cucerească pe Gruşenka sau să se umilească în faţa ei, să bea „paharul pînă la fund". „Numai buzele ei mîndre au vorbit, inima a rămas mută", spune Gruşenka referindu-se la clipa în care rivala ei îi ceruse iertare. Marile gesturi eroice, încercările de podvig (подвиг = faptă, ispravă) ale Katerinei Ivanovna rămîn exterioare. Floare a orgoliului, virtutea eroinei este într-o măsură amăgitoare, nu pe deplin autentică. Trufia înaltei la propriu şi la figurat Verhovţeva, ca şi aceea a lui Ivan, are ceva demonic, este opera lui Satan. De aici teama pe care o resimte la început, faţă de Katerina Ivanovna, Aleoşa, „omul lui Dumnezeu" în roman. De aici răceala personajului, de pisică („Ce fiinţă crudă! E ca o pisică", spune despre logodnica lui Mitea) sau de peşte. Nu întîmplător, în salonul locuinţei din Scotoprigonievsk a Katerinei Ivanovna se află, pe lîngă divane şi sofale, măsuţe, tablouri, vaze, lămpi, flori, „chiar şi un acvariu". Răceală făcînd posibilă bănuiala (bănuială ce trece dealtfel prin mintea lui Aleoşa) că eroina „nu-l iubeşte nici pe unul nici pe celălalt" din cei doi fraţi Karamazov între care ezită. Oricum, fie că este sau nu îndrăgostită de Ivan, care probabil nu fără motiv o compară cu domniţa fără inimă din Mănuşa lui Schiller, Katerina Ivanovna este perechea lui firească: femeia orgolioasă (demonică) suferă atracţia bărbatului orgolios (demonic). Orgoliul nemăsurat regizează şi raporturile ei cu Mitea. Katerina Ivanovna nu poate să suporte generozitatea (superioritatea morală) a şantajistului senzual: de la tainica întîlnire de seară cu Dmitri din oraşul ei natal „i-a rămas ca un ghimpe în inimă". Ea nu poate tolera să-i rămînă datoare ofensatorului care a ofensat-o nu atît prin şantajul cît prin mărinimia lui, nu poate accepta umilinţa de a se lăsa întrecută în noblеţe, tocmai ea, regina virtuţii, de un oarecare praporgic închipuit şi scandalagiu. Va căuta de aceea să-l copleşească, să-l strivească pe binefăcătorul ei cu o binefacere şi mai mare (sacrificîndu-şi pentru el întreaga viaţă) şi totodată să dovedească impostura biruitorului său (în realitate, ar fi vrut ea să creadă, un om josnic, un destrăbălat, un hoţ, un ucigaş): „Dumneata — o demască Ivan — ai nevoie de el (de Mitea, n.n.) ca să te poţi extazia în fiece clipă în faţa eroismului de care dai dovadă rămînîndu-i credincioasă, şi în acelaşi timp să-i poţi reproşa necontenit necredinţa lui"; iar cronicarul romanului trage concluzia: „Numai orgoliul ei rănit o făcuse să se îndrăgos-

Scanned with OKEN Scanner

tească nebunește de el, dezlănțuise în sufletul său o pasiune clocotitoare, aproape isterică, ce semăna mai curînd a răzbunare decît a dragoste adevărată". ‚Dragostea' eroinei — de fapt o răzbunare prin recunoștință — reprezintă o încercare disperată de a redobîndi cu orice preț o superioritate pierdută. Aici, virtutea ripostează virtuții. Spiritul competițional, de revanșă compromite însă și chiar anulează valoarea morală a replicii. Ca o ilustrare vie a disputei din chilia starețului Zosima cu privire la relația dintre credință și moralitate („Dacă nu există nemurirea sufletului nu există nici virtute"), Katerina Ivanovna Verhovțeva, exponenta, spre deosebire de rivala ei „din popor" Gruşenka, a păturilor sociale occidentalizate și rupte după reforma lui Petru de marele trunchi național (rusească e doar plecăciunea pînă la pămînt în fața lui Mitea, nu și dorința de a pedepsi mărinimia printr-o mărinimie excesivă, ambițioasă, regală), reprezintă imposibila, în concepția scriitorului, virtute fără Dumnezeu, ‚virtutea' din orgoliu, din hybris.

〈VERHOVȚEVA〉, AGAFIA IVANOVNA, Fraţii Karamazov. Sora vitregă a Katerinei Ivanovna, mai mare decît aceasta (a cărei vîrstă exactă nu e precizată în roman): avea 24 de ani cînd praporgicul doar pe jumătate reabilitat Dmitri Karamazov o întîlnește în orășelul de graniță unde fusese mutat disciplinar și unde Agafia probabil că se născuse (ca și sora ei mai mică, dealtfel). Mama ei, prima soție a viitorului colonel (Verhovțev), fiind „dintr-o familie de oameni simpli", Agafia însăși este „aproape o țărăncuță": „tip de rusoaică înaltă, zdravănă, cu pielea albă, cu niște ochi de toată frumusețea, dar cu trăsături cam vulgare", era destul de „voluntară" și avea o fire „încîntătoare" (în „viața mea n-am avut parte să întîlnesc o femeie cu o fire mai încîntătoare decît această duduiță" — va spune mai tîrziu Mitea, cu care fata întreținuse „cea mai curată prietenie"). Cu toate că avusese „doi pretendenți", nu se hotărîse să se mărite, ceea ce însă „n-o făcuse să-și piardă veselia". Împreună cu „o mătușă, sora răposatei sale mame" („femeie din popor, altminteri cît se poate de inofensivă"), acceptase de bunăvoie în casa tatălui ei colonelul „o situație umilitoare", fiind în același timp „foarte iubită, cu atît mai mult cu cît toată lumea avea nevoie de ea". Croitoreasă iscusită, „nici nu cerea bani, tot ce făcea făcea numai din dragoste, totuși, dacă i se dădea ceva, nu refuza". „Agafia și mătușă-sa — își va aminti Mitea —, au fost ca niște îngeri, fără nici o exagerare, îngeri adevărați în toată istoria ce a urmat" (în jurul manipulării frauduloase de către colonel a bugetului regimentului; ca un înger salvator, fiica mai mare își va împiedica în ultima clipă tatăl culpabil și aproape dezonorat să-și pună capăt zilelor). Cît despre „surioara cea trufașă" (Katia), amîndouă femeile, nepoata și mătușa țineau la ea „ca la ochii din cap": „s-ar fi tîrît pe brînci în fața ei, o slujeau ca niște servitoare". De aceea, cînd Mitea o va ruga să transmită Katerinei Ivanovna condițiile în care el i-ar putea da banii ce lipseau tatălui lor, reacția bunei Agafia va fi un prompt și naiv clocot de indignare (Mesageră revoltată a șantajistului, Agafia reprezintă o importantă verigă în lanțul cauzal ce duce la marea confruntare pe muche de cuțit dintre victima agresiv orgolioasă Katerina Ivanovna și canalia magnific mărinimoasă Dmitri). După moartea tatălui lor, Agafia o însoțește (împreună cu mătușa ei) la Moscova pe Katerina Ivanovna. Nu o va mai urma însă pe aceasta la Scotoprigonievsk, unde în suita Katiei pleacă doar mătușa Agafiei și sora generălesei (în orașul Karamazovilor ambele vor susține pe doamna Hohlakova în efortul ei de a o mărita pe Katerina Ivanovna cu Ivan). E posibil ca Agafia Ivanovna să fi rămas la Moscova — unde sora ei îi trimite bani (prin Mitea) și informații (prin Ivan) fără ca nici primii (cele trei mii de r. neexpediate) nici ultimele (sosind în marele oraș, Ivan nu se grăbește să treacă pe la Agafia) să ajungă la destinație (la care ajunge în schimb telegrama anunțînd asasinarea lui Feodor Pavlovici Karamazov) — din cauza îmbolnăvirii generălesei, binefăcătoarea și protectoarea Katerinei Ivanovna (v. la aceasta). Soră a frumoasei și voluntarei Katerina Ivanovna (ca soră a Agafiei face Katia în odaia de burlac a lui Mitea acea plecăciune „după datina rusească"!), Agafia Ivanovna, „aproape o țărăncuță", „tip de rusoaică", femeie simplă dar plină de dragoste și gata să se devoteze altora pînă la uitare de sine este în același timp în roman și ‚sora' celeilalte mari eroine, a Gruşenkăi, a ultimei Gruşenka metamorfozată prin adevărata iubire.

〈VERHOVȚEV, IVAN〉, Fraţii Karamazov. Tatăl celor două surori de mai sus, Agafia, dintr-o primă căsătorie (cu o fată „dintr-o familie de oameni simpli"), și Katerina (din a doua căsătorie, cu o fată de data aceasta „de familie", fiică de general, dar tot fără zestre și ea, ca și prima soție), rămas pentru a doua oară văduv, colonel („cu merite deosebite, decorat cu ordinul Anna cu spade" — după informații furnizate, ce-i drept, doar de „măscăriciul" Feo-

Scanned with OKEN Scanner

dor Pavlovici Karamazov), comandantul batalionului de linie în care fusese mutat disciplinar după reînaintarea lui în grad praporgicul — ţinut în continuare sub observaţie — Dmitri Feodorovici Karamazov; „om bătrîn", „încăpăţînat ca un catîr", însă „altfel de treabă, primitor şi bonom", colonelul era „una din figurile proeminente" ale îndepărtatului tîrg de graniţă în care se afla exilat Mitea: „Trăia pe picior mare, casa lui avea uşile larg deschise pentru toată lumea din oraş, la el era mereu masa întinsă şi se dansa"; dansa acolo probabil şi Mitea, deşi comandantul său, căruia tînărul chipeş şi zurbagiu nu-i arăta „cinstea cuvenită", nu putea să-l „înghită" şi „se lega" mereu de el, dîndu-i într-un rînd chiar „trei zile de arest" (Antipatia colonelului faţă de subordonatul său ‚pregăteşte' în roman mai întîi duşmănia de la prima vedere, promptă a Katerinei Ivanovna faţă de ofiţer, apoi dragostea-ură a acesteia faţă de Mitea). Dincolo de faţada strălucitoare de amfitrion generos se ascunde însă în acest caz — oarecum tipic — corupţia. De „vreo patru ani" colonelul luase prostul obicei să împrumute banii regimentului, pe termene mai mult sau mai puţin scurte, „unui om de încredere, negustorul Trifonov, un moşneag văduv, cu barbă şi ochelari de aur": „Trifonov se ducea la iarmaroc, îşi făcea treaba cu ei, după care îi restituia comandantului, aducîndu-i şi ceva plocoane de la tîrg şi, bineînţeles, dobînda respectivă". Ultima oară însă — după cum izbuteşte Mitea să afle chiar de la feciorul lui Trifonov, „singurul lui moştenitor", „o puşlama şi o secătură", „omul de încredere" refuzase să-i înapoieze complicelui său banii, negînd că ar fi primit vreodată de la el — „n-am primit nimic şi nici nu puteam să primesc!" — vreo sumă. Afacerea răsuflă şi cum colonelul avea „duşmani berechet" ajunge la cunoştinţa superiorilor, care (o „scrisorică de la un prieten" îl pune la curent pe Mitea în legătură cu aceasta) se pregătesc să ia măsuri. Şi într-adevăr, mai întîi se abate la regiment comandantul diviziei pentru a-l face „cu ou şi cu oţet" pe colonel. După care soseşte „un maior nou să preia comanda batalionului". Colonelul „se îmbolnăveşte subit" (doctorul Kravcenko va confirma însă boala), „rămîne două zile închis în casă şi întîrzie să lichideze socotelile". Somat printr-un furier că „Banii regimentului trebuie restituiţi imediat, pînă în două ore", se scoală din pat, se duce chipurile să se îmbrace şi încearcă să se împuşte, dar în ultima clipă Agafia îl împiedică s-o facă. Tentativa de sinucidere a tatălui ei o determină probabil pe mîndra Katerina să se ducă acasă la Mitea după cele 4 500 de r. (cît îi lipseau colonelului) pe care praporgicul se lăudase că i le-ar da fetei cu această condiţie. Pasul eroic pe care îl face Katerina Ivanovna salvează onoarea bătrînului militar. Care, „spre mirarea tuturor, pentru că nimeni nu credea că-i mai are", „a predat foarte frumos la ţanc banii regimentului". Scăpat cu faţa curată, colonelul se îmbolnăveşte însă din nou (trecuse prin atîtea emoţii), zace trei săptămîni, face o congestie cerebrală şi după cinci zile moare. Cum nu apucase să-şi dea demisia, e înmormîntat „cu toate onorurile militare". Personaj episodic şi doar evocat, colonelul infractor are un rol important în subiectul romanului provocînd marea ciocnire, din care ţîşnesc deopotrivă stropi de noroi şi scîntei de sublim, dintre Katerina Ivanovna şi Mitea, decisivă pentru relaţiile ce se stabilesc între cei doi mari eroi.

VERSILOV, ANDREI PETROVICI, Adolescentul. Cel mai ‚şters', mai ‚paşnic', mai puţin spectaculos dintre „demonii" lui Dostoievski. E „omul de prisos" al operei scriitorului. Aproape complet inactiv de-a lungul desfăşurării acţiunii (se va dezlănţui, în schimb, furtunos, spre finalul romanului), se mulţumeşte să lenevească la el acasă, să se plîngă de plictiseală („Şi ce plictiseală, Doamne, ce plictiseală!"), să bată străzile de unul singur sau să-şi facă obişnuita lui vizită de seară la locuinţa fiului său nelegitim (din legătura de pe vremea iobăgiei cu Sofia Andreevna, soţia grădinarului Makar Ivanovici Dolgoruki) Arkadi. Încît acesta exclamă odată, frapat de izolarea în care trăieşte Versilov (chiar şi după ce fusese „iertat" de „lumea bună") şi de absenţa oricărei preocupări practice: „Mi se pare că eu şi Piotr Ippolitovici (proprietarul, n.n.) sîntem singurii oameni la care te duci. Oare nu mai ai pe nimeni în tot Petersburgul?" Din cînd în cînd cîte un gest neaşteptat, de efect, precum renunţarea la o importantă moştenire ce tocmai îi fusese atribuită prin proces, sau provocarea tardivă la duel a prinţului Serghei Petrovici Sokolski, îl fac să tresară din amorţirea în care însă, peste o clipă, recade. De o reţinere suspectă, de-a lungul aproape al întregului roman Versilov stă la pîndă. ● Protoistoria personajului, filtrată de martorii trecutului său într-o legendă care stîrneşte şi mai mult imaginaţia Adolescentului, fusese însă zbuciumată. Sînt cel puţin patru faze distincte în evoluţia spirituală a lui Versilov. ‚Schillerismului' tinereţii: „în perioada aceea aveam numai intenţii curate" (intenţii ce nu-l împiedică să strice casa Dolgorukilor), atît de caracteristic eroilor lui Dostoievski şi din care rămîn urme chiar peste ani de vreme ce Arkadi se simte îndreptăţit să-şi introducă tatăl printre „idealiş-

Scanned with OKEN Scanner

tii de teapa noastră", îi urmează perioada progresistă, liberală, de intensă activitate socială. În epoca desființării iobăgiei a făcut parte „din prima serie de mijlocitori de pace care arbitrau în conflictele dintre moșieri și țărani" și „și-a îndeplinit de minune această funcție". După un timp însă ‚rolul' pozitiv al lui Versilov ia sfîrșit și plictiseala îl alungă din Rusia. Începe marea călătorie de meditație asupra istoriei prin Europa („m-am dus acolo ca s-o înmormîntez") a personajului, „un om cu două patrii", care iubește deopotrivă Rusia și Europa, după cum observă Boris Bursov (fapt ce constituie, mai remarcă B.B., „una din cauzele dedublării lui"). În Germania, după ce vede tabloul lui Claude Lorrain, Acis și Galateea, are visul despre „veacul de aur". Se trezește din somnul revelator cu o nemaiîncercată „senzație de fericire", „aproape dureroasă", cu inima scăldată de „dragoste pentru toată omenirea". Versilov, care afirmă despre sine „je suis gentilhomme avant tout et je mourrai gentilhomme" și care în carnetele la roman este recomandat ca descendent al cnejilor din Suzdal din veacul al XII-lea, consideră că nobilimea rusă a produs „tipul omului care suferă pentru toată omenirea". E titlul ei de glorie, și al întregii Rusii, de care personajul, împreună cu cei „o mie" asemenea lui, cîți au mai rămas (ultimii mohicani ai mesajului gîndirii ruse, al cărei principiu suprem „este să împace toate ideile" — nu prin compromis, ci prin sinteză), se simte cu mîndrie responsabil. La Ems se află deja într-o nouă fază, de bigotism intolerant. Propovăduiește „un nou fel de viață, descoperindu-și «o irezistibilă vocație religioasă»", ține „predici exaltate", își ia „aere de sfînt" și pretinde ca oamenii să-i dea socoteală pentru purtarea lor. Se șoptește că ar „purta chiar un brîu de cuie" (pe sub frac, desigur) și că ar fi trecut la catolicism. (Amănuntul acesta, ca și altele din biografia lui Versilov, trădează unul din modelele reale cele mai presante ale personajului : P. I. Ceaadaev, 1794—1856 ; alte modele istorice : Herzen și etnograful de origine cazahă Ciocan Valihanov, cu care Dostoievski s-a întîlnit la Semipalatinsk, în 1856). Reușește în felul acesta în scurtă vreme să-i scoată din sărite chiar și pe credincioși și să stîrnească în jur numai antipatie și teamă. Raporturile lui cu familia Ahmakov, cu generalul bolnav, cu care se împrietenise prin mijlocirea bătrînului prinț Sokolski, cu Katerina Nikolaevna, soția generalului, asupra căreia exercitase la început „o influență covîrșitoare", și cu Lidia, fiica vitregă a Katerinei Nikolaevna, raporturi din care vor rezulta acele întîmplări de la Ems în jurul cărora se țes atîtea zvonuri și legende și care mocnesc ca niște tăciuni sub peripețiile arzînd din cînd în cînd cu o flacără iute ale acțiunii romanului, se leagă și se desfășoară pe fondul acestui tartuffism interior al eroului. Relațiile cu Ahmakovii se deteriorează însă repede. Criza în raporturile dintre ei devine evidentă pentru toată lumea cînd Versilov manifestă intenția de a se căsători cu Lidia, cretina (cuvîntul e al lui Versilov), îndrăgostită pînă peste urechi de el. Între timp, generalul muribund, căruia Versilov îi băgase în cap că soția îi este infidelă, începuse să se teamă de el, iar prietenia cu Katerina Nikolaevna „se preschimbase într-o ură reciprocă". Supozițiile roiesc în jurul puținelor fapte sigure. Unii pretind că Ahmakova se opune căsătoriei Lidiei pentru că ar fi ea însăși îndrăgostită de Versilov. Alții susțin că acesta ar fi încercat s-o cucerească pe Katerina Nikolaevna și că ar fi fost respins. După moartea fetei și după cea, consecutivă, a tatălui ei, generalul, prințul Serghei Sokolski (care avusese o legătură efemeră cu Lidia), întors de la Paris la Ems, aplică o palmă lui Versilov cu răsunătoare ecouri în lumea elitei. Spre stupoarea tuturor însă cel ofensat (o „încercare" pe care și-o impune proaspătul convertit ?) nu cere satisfacție prințului și chiar reapare în public ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Scandalul atinge punctul culminant. ● În sfîrșit, faza scepticismului indolent și ironic, a dezabuzării zeflemitoare, în care îl aflăm în timpul desfășurării acțiunii romanului. Schillerismul nu rezistase dedublării, ale cărei prime simptome se manifestaseră încă de pe cînd, în tinerețe, Versilov plînsese pe umărul lui Makar Ivanovici Dolgoruki, soțul înșelat chiar de el, jucînd, fără să-și dea seama că se preface, teatru. Liberalismul energic, activismul social din perioda desființării iobăgiei cedaseră convingerii că „să prefaci pietrele în pîine reprezintă un ideal măreț", „da nu cel mai înalt". Criza de bigotism din străinătate unde, încordîndu-și eroic voința, dusese o „viață de călugăr" destul de zbuciumată totuși, mai ales din punct de vedere erotic, nu insuflase personajului adevărata credință, la care zadarnic aspiră. Ateismul funciar al eroului (fruct tîrziu al proiectului nerealizat din 1868 intitulat Ateism), exprimîndu-se de pildă în tabloul idilic al oamenilor orfani de Dumnezeu trăind într-o armonie, ca să spunem astfel, de nevoie consimțită, a cărei necesitate decurge din noua lor condiție, explică nota de ridicol (observată și de Katerina Nikolaevna) a sforțărilor sale religioase. Suferința profundă a lui Versilov e că vrea să creadă (în ceva) și de fapt nu poate crede (în nimic), că nu află idealul căruia să i se consacre. Mari energii

Scanned with OKEN Scanner

disponibile rămîn astfel neconsumate. O „voce“ din Carnete (care nu poate fi decît a lui Versilov) rostește următoarele cuvinte: „Principalul constă în aceea că întreaga viață eu nu am avut nici măcar o singură convingere. Și nu atît că nu am avut-o, asta nu reprezintă încă o nefericire, dar m-am convins că eu nu le pot avea, mai mult: că este imposibil în general să le ai. Iată ideea. Ce apăsătoare este ea“. Versilov este „un necredincios“ — în sensul în care Makar Ivanovici definește cuvîntul (ce nu e sinonim cu păgînul, care crede în idolii lui), unul din puținii „necredincioși“ — „trebuie să fie și din aceștia pe lume“, acceptă verdictul Versilov — predestinat să suporte, spre edificarea morală a celorlalți, imensa povară a suferinței de a nu putea crede în nimic. Ultima încercare disperată a personajului este să ‚creadă‘ în Katerina Nikolaevna, „idolul“ întîlnit la Ems. Dar și această „credință“ a lui Versilov nu este autentică, puternica lui iubire pentru Ahmakova — o pasiune de fapt — fiind alterată de orgoliu. ● Orgoliul e cea dintîi și cea mai evidentă trăsătură demonică a lui Versilov. „Am simțit în tine demonul“, îi spune eroului infernala Liză din Carnete, aparținînd ea însăși tipului prădalnic (хищный тип) și neavînd în comun cu Liza din textul definitiv al romanului decît numele. În „aristocratul sigur de sine“, aventurier, risipitor („a tocat în viața lui trei averi“ — ca și Ceaadaev) și enigmatic, aflat în centrul preocupării generale și înconjurat întotdeauna de o „droaie de femei“ (ce „se închinau în fața acestui despot, divinizîndu-l ca pe un idol“), se poate percepe cu ușurință acea „mîndrie diabolică“ asupra căreia se apasă enorm în materialele pregătitoare. Încă din copilărie nu putea suferi să nu i se dea tributul de afecțiune și de admirație cuvenit și excelentul episod al femeilor din casă devenite, în cursul unei ședințe colective de croitorie ce le absoarbe întreaga atenție, severe și inabordabile, brusc înstrăinate față de copilul pe care tot ele îl răsfățau de obicei cu dărnicie, este semnificativ și din acest punct de vedere. Cu toate că se consideră culpabil în atîtea privințe, nu concepe să dea socoteală semenilor de faptele sale. „Uriaș față de oameni“ („великан над людьми“), aceștia nu sînt pentru el „decît niște șoareci“ („люд для него—мыши“) — am citat din nou din Carnete. În aceleași materiale pregătitoare se dă amănuntul savuros că Versilov îl invidia pe contemporanul său Bismarck pentru celebritatea lui! Ura față de Katerina Nikolaevna se explică și prin situația de „rob al pasiunii“ în care ajunge împotriva voinței sale (un nou Hercule la curtea reginei Omphale), situație insuportabilă pentru un om puternic și dominator. În textul definitiv al romanului, Adolescentul ajunge la concluzia (dar concluziile sale nu sînt niciodată definitive) că „Versilov nici nu este în stare de alt sentiment în afară de acest orgoliu fără margini (s. n.)“. ● Demonică e și tăria ieșită din comun a lui Versilov: „Sînt un om neînchipuit de tare“, spune personajul. El insistă asupra acestei calități: „Rezist în orice condiții, ca un dulău de curte“, explicînd-o printr-o dedublare, s-ar putea spune, fără dureri. „În inima mea pot încăpea deodată două sentimente contrare, fără să mă supere cîtuși de puțin contradicția dintre ele“. Demonică e și îndrăzneala nebunească, în aparență iresponsabilă dar de fapt calculată la rece, temeritatea eroului. Decurgînd din extraordinara lui tărie și manifestîndu-se de pildă spectaculos în scena sfidării baronului R., trimisul lui Bioring, care-l amenințase cu represalii pe linie de stat. Demonică e și capacitatea de penetrație a lui Versilov care desferecă tainele altora și citează cuvinte sau expresii din discuții la care nu asistase și de care n-avea cum să ia cunoștință. Astfel, el pare a ști cîte ceva despre „ideea“ lui Arkadi, deși acesta se ferise să i-o dezvăluie și își uimește interlocutorii reproducînd frînturi din gîndurile acestora, din convorbirile lor confidențiale. ● După Goliadkin din Dublul Versilov este personajul cel mai vizibil dedublat din opera lui Dostoievski. În marea scenă blasfematorie din salonul familiei, cînd Versilov sparge icoana izbind-o de muchia sobei, acel „alter-ego al lui“, care-l „întărîtase“, se află de față, aproape la vedere. Asemenea doctorului care fluierase în biserică la înmormîntarea tatălui său, evocat în aceeași scenă, eroul se comportă excentric, e imprevizibil, derutant. Sărută portretul Sofiei Andreevna, mama Adolescentului, numind-o „regina“ și „martira mea“, bea împreună cu Arkadi în sănătatea ei și „pentru viitor“, apoi se duce fără ezitare, ca și cum o atitudine ar decurge din alta, s-o ceară în căsătorie pe... Katerina Nikolaevna. Dedublarea îi joacă festa și în episodul cu Olea, tînăra institutoare săracă pe care intenționa s-o ajute dezinteresat. „O dată în viață am vrut și eu să fac o faptă bună — zice Versilov — și, și...“ — și a ieșit pe dos. După consumarea tragicului epilog al întîmplării, personajul se suspectează că fără știrea lui curtezanul din el i-o fi făcut poate cu ochiul fetei. Dedublarea se manifestă deopotrivă în reflecție („de cîte ori încerc să dezvolt o idee în care cred, pînă la urmă încetez și eu să mai cred în ea“) și în vorbire, ceea ce explică acel mod ambiguu de

Scanned with OKEN Scanner

exprimare caracteristic versilovian, care-l scoate din sărite pe Arkadi: „Pe scurt, în aparență vorbea cît se poate de sincer și simplu, dar, cînd îl observai mai atent, îți dădeai seama cîtă ironie subtilă, cît cinism se ascunde sub vorbele lui, așa încît uneori nici nu mai știam ce zace de fapt în sufletul acestui om". Cameleonismul personajului, cabotinismul lui (în fața oglinzii, repetînd un rol, rolul lui Ceațki din Prea multă minte strică, pentru o reprezentație de amatori din casa Alexandrei Petrovna Vitovtova în care urma să-l înlocuiască pe un anume Jileiko, desigur protagonistul — îl surprinde Arkadi pe strălucitorul Versilov cu ocazia primei lor întîlniri) constituie forme ale dedublării. ● „Dar, spune și tu, semăn eu cu un călău?" îl întreabă Versilov pe Arkadi, folosind tonul de amuzată indignare al cuiva pe seama căruia se debitează incredibile inepții. Sofia Andreevna, mai spune el — tatăl continuă să se plîngă fiului — nu crede „în omenia mea"; de aceea și este „veșnic înspăimîntată". Cu toate că dovezile de cruzime revoltătoare nu lipsesc din biografia personajului (de amintit în acest sens episodul Königsberg, orașul străin în care, chemată de un Versilov ce părea mai îndrăgostit de ea ca oricînd, Sofia Andreevna este lăsată singură multă vreme și unde, cînd în sfîrșit apare, se dovedește că venise numai... pentru a-i cere încuviințarea de a se căsători cu Lidia Ahmakova!), „omenia" lui e reală. Ea se reflectă în chipul său care, în momentele de sinceritate, „devenea nespus de atrăgător" vădind o expresie „neașteptat de blîndă și de prietenoasă". Ironic de obicei, Versilov e capabil și de căldură, după cum constată cu emoție Arkadi care, altă dată, recunoaște: „Am avut totdeauna impresia că în unele momente ținea grozav la mine" (Versilov confirmă această „impresie" mărturisindu-i lui Arkadi că și el visase la întîlnirea lor). „De unde ai mai scos-o că mi-e sufletul uscat", îl întreabă Andrei Petrovici pe fiul său. Un șir de intenții generoase și fapte nobile (precum adoptarea fără zarvă a copilului Lidiei Ahmakova, deși acesta nu era al lui) dovedesc că, într-adevăr, sufletul eroului nu este „uscat". O simte și Arkadi care îl bănuiește că e „adeptul fanatic al unui ideal înalt (s.n.)". Și chiar dacă acest „ideal înalt" în realitate nu există, e la fel de sigur că Versilov nu a încetat să-l caute întreaga viață. ● Unul din cele mai puternice și mai realizate personaje dostoievskiene, Versilov dispune de o complexitate liniștitoare. Cu el se mai poate rămîne între patru ochi (nu și cu Stavroghin însă). Acel „homme noir" de care vorbește Alphonsine a rămas în Carnete (unde primele prefigurări ale eroului sînt de-a dreptul infernale dar unde treptat, după cum a constatat A.S. Dolinin, „chipul lui din ce în ce mai mult se îmblînzește" — „смягчается"), chiar dacă și în textul definitiv al romanului Versilov mai este uneori terifiant și diabolic (ca de pildă atunci cînd îi suflă la ureche unui Arkadi luat complet prin surprindere că îl „minte întotdeauna"). Fără această complexitate contradictorie („un nobil de cea mai veche viță și în același timp un adept al Comunei din Paris", spune despre el Nikolai Semionovici; se pot stabili și alte contradicții: fost liberal, devine un bigot agresiv, necredinciosul vrea cu disperare să creadă etc.), personajul e de neînchipuit și, „cuminţit", redus la „ceea ce era bun și nobil în el", Andrei Petrovici pare, în Epilog, un infirm. „O, это—только половина прежнего Версилова", stă scris în textul original („o, acesta nu e decît jumătatea lui Versilov cel de dinainte"). Adevărata rană și-o face nu personajul (care se împușcă în umăr încercînd să se sinucidă), ci i-o provoacă autorul secționîndu-l în două și înlăturînd partea cea rea. Nedefinită pînă la ultimul contur, comportînd voite aproximații și zone tulburi, obscure, impresionanta personalitate a personajului nu are „început și sfîrșit". „Где начало и конец Версилова?", se întreabă scriitorul în Carnete. E ceea ce explică avalanșa de zvonuri care precede apariția eroului (dintre personajele dostoievskiene Versilov stîrnește probabil cele mai multe și mai contradictorii zvonuri). Incerte, vagi prin natura lor (bătrînul prinț Sokolski a avut sau nu o criză de nebunie? Versilov a comis sau nu în străinătate o infamie?), acestea constituiau pentru Dostoievski tocmai mijlocul ideal de evocare a caracterului indeterminat (sau foarte complex determinat) al eroului său. Zvonul e prin excelență un procedeu de determinare — indeterminare.

VERSILOV, ANDREI ANDREEVICI, Adolescentul. Kammerjunker, fiul legitim al lui Andrei Petrovici Versilov, fratele Annei Andreevna Versilova. În numele și din însărcinarea acesteia, îi transmite tatălui, cu care se întîlnește „regulat", de două ori pe an, hotărîrea surorii lui de a se căsători cu prințul Nikolai Ivanovici Sokolski. Apare direct în acțiune ca ‚agent' al Annei Andreevna în scenele (din ultima Parte a romanului) legate de pregătirea și executarea ‚răpirii' bătrînului prinț Sokolski. Arkadi Dolgoruki, fratele lui vitreg, care îl întîlnește cu neplăcere în propria lui locuință invadată de ‚spionii' Annei Andreevna, evocă episodul conflictului de la Moscova, petre-

Scanned with OKEN Scanner

cut în ajunul plecării sale la Petersburg. Cum banii necesari drumului (40 de ruble) îi fuseseră trimişi prin Andrei Andreevici, Arkadi este înştiinţat să se ducă la prinţul V., fostul camarad de colegiu al tînărului Versilov, la care acesta, sosind la Moscova, se oprise. După ce este lăsat să aştepte nepermis de mult, banii îi sînt aduşi de acelaşi lacheu care se dusese să-l anunţe în salonul de unde se auzeau rîsete şi discuţii şi care încearcă să-i înmîneze direct, fluturînd bancnotele din vîrful degetelor. Jignit de atitudinea fratelui său vitreg care nu catadicsise să vină în persoană, enervat de minutele lungi de aşteptare, de dispreţul vădit cu care îi sînt aduşi banii şi de insolenţa altor doi lachei rămaşi cu el în anticameră, Arkadi se revoltă şi ameninţă. Vociferările sale îl scot în cele din urmă pe Andrei Andreevici din salonul în care rumoarea încetează pentru o clipă şi îl aduc în pragul anticamerei de unde, înainte de a-i întoarce definitiv spatele, aruncă o scurtă privire de arogantă curiozitate spre turbulentul intrus. Umilitoarea ‚întîlnire' de la Moscova cu fratele său vitreg reprezintă ‚palma' pe care Adolescentul, întorcînd se poate spune celălalt obraz, o primeşte, pentru simetrie cu aceea de la Ems a lui Versilov. Din protoistoria acţiunii romanului tatăl şi fiul urcă la suprafaţa prezentului purtînd, fiecare, povara unei insulte.

VERSILOVA, ANNA ANDREEVNA, Adolescentul. Fiica legitimă a lui Versilov, de care acesta se dezinteresase însă la fel ca de copiii săi nelegitimi. O crescuse şi o întreţinea Fanariotova, bunica din partea mamei decedate de timpuriu, în casa căreia trăia „ca o contesă". Se bucurase totodată încă din copilărie de dragostea şi protecţia bătrînului prinţ Sokolski (Nikolai Ivanovici), care „i-a ţinut loc de tată" şi care, în ultima vreme, „îi căuta un soţ". Frumoasă, mîndră, gravă, sobră, tăcută, pudică seamănă — i se pare naratorului Arkadi Dolgoruki — cu o călugăriţă (ceea ce explică probabil învinuirea de „mironosiţă" care i se va aduce); ştie să spună „lucruri gîndite" şi mai ales „să asculte"; e instruită, citeşte mult şi nu rămîne niciodată fără ocupaţie. Reţinută şi distantă, se poartă la început în aşa fel încît Adolescentului îi este imposibil să aducă vorba de legătura lor de rudenie şi uneori chiar să evite „un gînd absurd": acela că poate ea „nici nu ştie — zice naratorul — că sîntem fraţi" (Mai tîrziu însă, tocmai Anna Andreevna va fi aceea care îi va reaminti lui Arkadi că îi este soră). În universul petersburghez al Adolescentului Versilova constituie unul din cele mai active puncte de atracţie, unul din „sorii" lui cei mai luminoşi. În intriga romanului rolul eroinei creşte spectaculos după dezvăluirea planului ei de căsătorie cu bătrînul prinţ Sokolski, prin care Versilova devine adversara lui Versilov. Din acest moment, tatăl şi fiica încep să se supravegheze reciproc. Anna Andreevna străluceşte oarecum enigmatic în frumuseţea ei „nordică", rece. Părerile cu privire la ea — ce pot fi culese ca de obicei din gura altor personaje — diferă, desigur, dar parcă mai puţin decît în alte cazuri. Impresiile defavorabile, negative au tendinţa să predomine. Arkadi o admiră şi o iubeşte, dar totodată ştie că uneori ea „minte" — e drept „rămînînd în acelaşi timp sinceră (căci se poate minţi şi sincer)" şi că în asemenea momente e „imorală". Şi Tatiana Pavlovna Prutkova ţine mult la ea (ca la toată familia lui Versilov dealtfel), numind-o cu toate acestea „mironosiţa". Nikolai Semionovici (în Epilog) o consideră o „personalitate", într-un sens destul de echivoc însă, căci o compară cu o anume Mitrofania, fostă egumenă „judecată pentru falsificare de polițe în sume uriaşe şi a unui testament", „bineînţeles — adaugă cu o precauţie nelipsită de perfidie autorul caracterizării — fără să-i atribui nici o pornire criminală". Despre fiica lui, Versilov vorbeşte cu reţinere şi ironie — desigur şi pentru că intenţiile matrimoniale ale Annei Andreevna îi încurcau propriile planuri de căsătorie (Katerina Nikolaevna Ahmakova fiind fata bătrînului prinţ Sokolski). Lambert o socoteşte „o mare şmecheră" iar sora ei vitregă Liza de-a dreptul „rea" şi „vicleană". Naratorul vede în ea o fire „mîndră şi răzbunătoare (s.n.)". Ce este adevărat din toate aceste păreri ale celorlalte personaje despre Anna Andreevna? E sigur că ambiţia, calculul, prefăcătoria nu-i sînt străine. Ascultă cu atenţie, ca pe o „noutate surprinzătoare" vestea pe care i-o comunică Arkadi despre posibila căsătorie a Katerinei Nikolaevna cu Bioring, fără să arate prin ceva (şi doar discuta cu un prieten!) că avea cunoştinţă de ea. Deşi „atît de nobilă şi de distantă", acceptă să ia legătura şi să devină pînă la un punct complicea escrocului Lambert, care se oferise să-i procure (contra cost desigur) „documentul" (scrisoarea ‚trădătoare', de fiică ‚rea' a Katerinei Nikolaevna, adresată lui Andronikov). Organizează o adevărată reţea de ‚agenţi' compusă din Lambert, Alphonsine, tînărul Versilov, Nastasia Egorovna, proprietarul şi proprietăreasa Adolescentului, care urmăreşte mişcările lui Arkadi (deţinătorul „documentului") şi execută „răpirea" bătrînului prinţ cînd Anna

Scanned with OKEN Scanner

Andreevna se decide să facă „pasul cel mai îndrăzneț și mai riscant". Se zbate să-l atragă de partea ei pe Arkadi și să obțină direct de la el (și nu prin intermediul lui Lambert, pe care la rîndul ei încearcă să-l păcălească) „documentul". N-ar ezita să se folosească de scrisoare pentru a o discredita pe Katerina Nikolaevna în fața tatălui ei și a lumii, reparîndu-și astfel onoarea întrucîtva lezată de ciudatul ei proiect de mariaj și dovedind că voise într-adevăr să-l salveze pe bătrînul prinț. Cu toate acestea, deși demonstrează că „este un om și jumătate", lupta pe care Anna Andreevna o va duce cu mare abilitate și energie, din clipa în care își simte căsătoria amenințată, nu va fi încununată de succes. Lambert nu reușește să pună mîna atît de ușor pe „document" — iar cînd intră în sfîrșit în posesia lui înțelege să se folosească el însuși de scrisoare. Arkadi refuză s-o ajute dezvăluindu-i „adevărul" (adică arătîndu-i scrisoarea sau comunicîndu-i conținutul) bătrînului prinț care, complet depășit de întîmplările ce se precipită asupra lui, înfricoșat și aproape nebun, îi scapă văzînd cu ochii din mîini. Insultată de Bioring (care o acuză de a fi comis un „delict penal") și adînc jignită fără voie de bătrînul prinț Sokolski (copilărit de frică, aproape iresponsabil acum) care-și sărută „eliberatorul", Anna Andreevna pare a pierde totul: mîna prințului Nikolai Ivanovici și banii lui (nu va figura în testamentul acestuia), considerația lumii și prietenii. După Liza, sora ei vitregă, Versilova termină cu cel mai greu deficit romanul, este personajul cel mai lovit de uraganul evenimentelor. Arkadi începe o viață nouă, Versilov se potolește ca prin farmec în sînul familiei iar Sofia Andreevna cunoaște clipe de fericire de atîta vreme nemaiîncercate, Katerina Nikolaevna călătorește și corespondează din străinătate cu fostul Adolescent maturizat de experiențele prin care trecuse... Zdrobită, părăsită de toți (după cum i se pare), Anna Andreevna își exprimă intenția (pe care Arkadi nu o ia însă prea în serios) de a se retrage la mînăstire. ● Planul unei căsătorii poate interesate, scandaloase în orice caz prin diferența de vîrstă (Versilova avea 22 de ani iar prințul Nikolai Ivanovici — 60 !), a eșuat. S-ar putea zice că Anna Andreevna și-a primit pedeapsa meritată. Ambițioasa, intriganta, aventuriera („noi, Versilovii, deși facem parte dintr-o viță veche și aristocratică, sîntem niște aventurieri" — spune Andrei Petrovici) conviețuiesc însă în această eroină eminamente dostoievskiană cu o ființă în felul ei desăvîrșită, superioară. Practic fără părinți (Versilov nu dăduse un ban pentru educația ei) și fără avere, „năpăstuită încă din copilărie", e de înțeles că Anna Andreevna încearcă să parvină, să cucerească o poziție stabilă în societatea înaltă. Chiar dedîndu-se manevrelor de culise, eroina știe să-și păstreze demnitatea ținutei și noblețea sufletului. Arivistă — rămîne cu toate acestea neîntinată, e lujerul de crin miraculos al arivismului. În ciuda a tot ce i s-ar putea imputa, e de reținut — mai ales că tocmai în romanul în care ea figurează se face teoria rîsului revelator — că Anna Andreevna, după cum observă Arkadi, rîde frumos.

VIAZOVKIN, TIMOFEI FEODOROVICI, Idiotul, v. la Pavlișcev.

VILKIN, Idiotul, v. la Ferdîșcenko.

VIRGHINSKI, Demonii. Dintre membrii mai noi ai cercului din jurul lui Stepan Trofimovici Verhovenski și singurul cu adevărat cinstit din grupul de cinci al lui Piotr Verhovenski. În vîrstă de 30 de ani, înalt de statură dar foarte slab și în general „jalnic la înfățișare", „slujbaș sărac", căsătorit, locuia în casa nevestei sale, pe strada Furnicilor (în casa de pe această stradă cu nume semnificativ își va expune Șigaliov teoriile sale cu privire la viitoarea organizare în furnicar a societății omenești). Cu oarecare studii dar mai mult autodidact, reușea să-l pună uneori în încurcătură pe Stepan Trofimovici, ale cărui ironii alteori le „primea cu multă blîndețe". De o neobișnuită „curățenie sufletească" (sugerată și de numele său dedus din lat. virginitas — feciorie), „un om de o rară puritate a inimii", Virghinski „reprezintă ideea general umană", crede nestrămutat în „aceste «speranțe luminoase»" : „«Niciodată n-am să mă lepăd de aceste speranțe luminoase», îmi spunea el cu ochi înflăcărați (își amintește cronicarul romanului, G-v.). Despre aceste «speranțe luminoase» vorbea totdeauna cu glas scăzut, cu voluptate, aproape în șoaptă, ca și cum ar fi vorbit despre un mare secret". Are o situație familială de neinvidiat (la un an după căsătorie nevasta îi pusese în vedere să se considere „demis" în favoarea lui Lebeadkin, chiriașul lor de atunci) dar este de părere că „asta nu va dăuna niciodată cauzei comune". Totuși, cînd află că a fost „demis" de facto izbucnește în plîns ca un copil și mai tîrziu se răzbună pe rivalul său, la un picnic, trăgîndu-l de păr. Cumpănit, moderat în manifestările sale, e favorabil „audierii" lui Piotr Verhovenski în scena „revoltei", dar totodată și împotriva unei „soluții sîngeroase" în cazul lui Șatov (deși

Scanned with OKEN Scanner

pînă la urmă se declară și el „pentru cauza comună"). Nu prea crede în asigurările lui Verhovenski că Șatov va denunța și neașteptata apariție a acestuia din urmă în miez de noapte, la locuința din strada Furnicilor — unde venise cu sufletul la gură ca să solicite serviciile soției lui, moașă de profesie (v. la Virghinskaia) — îl întăresc în convingerile sale. Dintre complici, Virghinski este singurul care încearcă să-l salveze pe Șatov. În ziua crimei aleargă pe la „ai noștri" ca să-i prevină că proscrisul (date fiind împrejurările : sosirea Mariei Șatova, nașterea copilului) nu va trăda. Nu-i găsește însă acasă decît pe Erkel și pe Leamșin și atunci concepe un nou plan „împăciuitor", care-i dă puterea să se ducă la locul omorului. Pînă în ultima clipă se zbate să îl apere pe Șatov, afirmînd că acesta nu va denunța pentru că e fericit. Piotr Verhovenski îl combate în mod abil dar, chiar rămas fără argumente, Virghinski continuă să protesteze, mecanic, ca în delir („eu protestez... și protestez din toate puterile..."). Nu participă la imobilizarea lui Șatov și după săvîrșirea crimei începe să strige : „Nu e asta, nu e asta ! Nu, deloc nu e asta !" În replică parcă la nebunia lui Leamșin trece și el printr-o scurtă criză și începe să țipe. Își revine însă și dă o mînă de ajutor la transportarea cadavrului. Întors acasă, e „zguduit de un plîns convulsiv" și mărturisește totul soției. Arestat împreună cu întreaga familie (care va fi însă imediat pusă în libertate), face depoziții complete dar își păstrează demnitatea și nu renunță la „speranțele sale luminoase", blamînd doar calea politică pe care se lăsase atras. Se pare că poate conta pe anumite circumstanțe atenuante (cu toate că împrumută trăsături de la doi dintre adepții lui Neceaev, P. G. Uspenski și A. K. Kuzneţov, Virghinski seamănă mai mult cu un petraşevț decît cu un neceaevist). ● Virghinski prezidează (la propriu și la figurat) una din cele mai importante scene colective ale romanului, aceea a onomasticii sale transformate în ședință, în întrunire cu caracter conspirativ (capitolul La ai noștri). Sînt de față cu acest prilej, pe lîngă cîțiva din eroii marcanți ai cărții (Stavroghin, Piotr Stepanovici Verhovenski, Șatov, Kirillov), și un număr de personaje episodice, unele mărunte de tot, numite sau nu, precum : domnișoara Virghinskaia, sora lui Virghinski, „studentă și nihilistă", „durdulie ca o minge" dar „destul de drăguță", care, sosită de curînd în oraș, așteptă cu nerăbdare începutul „ședinței" ținînd în mînă un sul de hîrtie ; colinda orașele universitare încercînd să aline suferințele studenților săraci pe care îi îndemna să facă un protest (după textul compus chiar de ea și care constituia tocmai conținutul enigmaticului sul de hîrtie) ; ia cuvîntul la întrunirea din casa fratelui ei dar îi este preferat Șigaliov ; apare și pe estradă, la matineul literar, cu veșnica ei problemă a studenților săraci ; Kapiton Maximovici, un „maior activ", „rudă apropiată a lui Virghinski", venit să-l felicite pe sărbătorit ; în ciuda „tîmpeniei" lui îi plăcuse toată viața să se bage printre „liberalii extremiști" (pe care nu-i simpatiza dar pe care îi plăcea să-i asculte) ; mai mult, fusese chiar „compromis", prin mîinile sale trecînd în mod cu totul întîmplător „depozite întregi ale revistei Clopotul (editată de Herzen la Londra) și manifeste și, cu toate că se temuse să arunce în ele măcar o privire, socotise drept o ticăloșie să refuze răspîndirea lor" ; la întrunire polemizează cu domnișoara Virghinskaia, nepoata sa (pe care pe vremuri o purtase în brațe), în mult disputata pe atunci problemă feminină (maiorul fiind, se înțelege, un anti-feminist fanatic și în genere un retrograd) ; în tinerețe trecuse printr-o criză religioasă pe care evocînd-o acum rostește, pe neașteptate, o cugetare profundă : „am observat — zice el — că ziua credința întrucîtva dispare" ; doi sau trei învățători, dintre care se remarcă unul șchiop, de 45 de ani, veninos și vanitos ; „dascălul șchiop", de fapt profesor de liceu, „estetician" („fost profesor de teorie literară") — „incontestabil una din mințile cu mare pondere în toată gubernia" — rezumă în locul autorului sistemul lui Șigaliov și combate „soluția rapidă" preconizată de Piotr Verhovenski (care cerea „retezarea a o sută milioane de capete") ; se îndoiește că Verhovenski ar dispune de „împuterniciri" sau „drepturi" speciale dar în cele din urmă este înfrînt în discuție de către acesta ; este consultat în legătură cu organizarea „cadrilului literaturii" ; doi sau trei ofițeri dintre care unul, „vesel", cere să se pună la vot dacă Șigaliov trebuie sau nu să fie ascultat (din acest grup face parte și Erkel, tînărul artilerist care ia mereu note) ; un seminarist, cel care împreună cu Leamșin strecurase fotografii pornografice în desaga colportoarei de cărți bisericești (v. la Ulitina) și care se va manifesta din plin la matineul literar (unde, în fața unui public dezlănțuit, îl va face pe Stepan Trofimovici Verhovenski direct răspunzător de soarta lui Fedka-ocnașul) ; „un vlăjgan cu privirea insolentă, dar și neîncrezătoare totodată, afișînd mereu un zîmbet sarcastic și în același timp un aer satisfăcut, plin de

Scanned with OKEN Scanner

conştiinţa triumfătoare a propriei sale perfecţiuni"; fiul primarului, „acel imberb mizerabil, înglodat în vicii şi uzat înainte de vreme", vinovat de păţania „micuţei soţii de locotenent" (v. la Iulia Mihailovna Lembke); „un licean", „cu fire aprinsă şi păr vîlvoi, care şedea cu înfăţişarea sumbră a unui tînăr jignit în demnitatea lui şi suferind vizibil pentru tinereţea celor optsprezece ani ai săi"; „şeful unui grup independent de complotişti, care se formase în clasele superioare ale liceului", îi poartă pică din primul moment studentei (sora lui Virghinski), cu care polemizează şi se ceartă în tot timpul întrunirii; este „pentru mersul cu toată viteza" (şi deci de partea lui Piotr Verhovenski).

VIRGHINSKAIA, ARINA PROHOROVNA, Demonii. Soţia lui Virghinski, de profesie moaşă. Înainte de căsătorie locuise la Petersburg, unde îşi formase probabil concepţia despre viaţă. Asemenea celorlalte femei din casă (o soră a ei, „domnişoară în vîrstă de vreo treizeci de ani", „cu părul blond spălăcit" şi „fără urmă de sprîncene", „o fiinţă tăcută şi înveninată", şi o mătuşă, rudă a lui Virghinski, fată bătrînă — cea care îl ocărăşte pe Şatov venit în mijlocul nopţii s-o cheme pe Arina Prohorovna), avea „convingeri ultramoderne", manifestîndu-şi-le „destul de grosolan"; întruchipa „ideea coborîtă în stradă" şi era „gata să arunce la lada de gunoi orice". La întrunirea din casa lor — cu prilejul onomasticii soţului — se poartă prea ostentativ camaradereşte cu Stavroghin şi provoacă — prin insistenţele ei ca şi acesta să răspundă la întrebarea dacă ar denunţa sau nu (în cazul în care ar avea cunoştinţă de o crimă cu caracter politic) — plecarea eroului şi destrămarea „şedinţei". În perioada cînd Lebeadkin a locuit la ei îl substituise pe acesta lui Virghinski. Fraza absurdă ce i s-a atribuit în această împrejurare soţului înşelat: „Dragă prietenă, pînă acum te-am iubit numai, acum te şi stimez" se potriveşte mai mult părerilor ei decît alor lui. Ca moaşă are însă alte concepţii şi, lacomă de bani, practică în casele cele mai bogate. Vestită pentru iscusinţa profesională (dar şi pentru gura ei slobodă — medicul-şef Rozanov, de specialitate mamoş, relata cum într-un caz dificil una din expresiile mai libere ale Arinei Prohorovna a avut un efect salutar, „ca un foc de pistol" asupra femeii ce se chinuia să nască, eliberînd-o rapid de sarcină), tocmai la ea şi nu, de pildă, la Makşeeva, o altă moaşă din oraş, aleargă Şatov cînd înţelege în sfîrşit că soţia lui e pe punctul să nască. Virghinskaia acceptă să meargă şi dintr-un calcul. Căci atunci cînd auzise (de la soţul ei) că Şatov ar intenţiona să denunţe, se speriase groaznic. Aflînd acum de sosirea Mariei Şatova înţelege însă că lucrurile pot să se schimbe şi se decide să se ducă imediat cu Şatov ca să se convingă la faţa locului de realitatea acestei schimbări. Ideea că după venirea soţiei sale Şatov nu mai poate trăda — idee cu ajutorul căreia Virghinski încearcă pînă în ultima clipă să-l salveze pe condamnat — s-a născut aşadar în mintea Arinei Prohorovna. În scena cu Maria Şatova o vedem pe Virghinskaia la lucru, în exerciţiul funcţiunii. E energică şi pricepută dar în acelaşi timp grosolană şi obtuză. Salvează deopotrivă mama şi copilul dar nu înţelege nimic din taina naşterii, după cum nu înţelege nimic din frumuseţea neasemuită a dragostei lui Şatov. Soţia infidelă care după o despărţire de cîţiva ani se întoarce la soţul ei pentru a naşte un copil străin şi soţul îndrăgostit pînă peste urechi de femeia ce a aparţinut altuia şi care pe deasupra contemplă radios fructul adulterului i se par nespus de ridicoli. Nu se poate stăpîni să nu rîdă de ei, pe faţă, cu bonomie şi dispreţ totodată. Arina Prohorovna este una din acele apariţii secundare sau chiar minore din opera scriitorului care pun în cea mai vie lumină marea lui putere de creaţie. Redusă la cîteva indicaţii, cu apariţii rare şi fugare pînă la scena cu Maria Şatova, Virghinskaia se întrupează aici, sub ochii cititorului parcă, la milimetru, cu o precizie matematică, în conformitate cu formula pe care o reprezintă. ● După arestarea şi mărturisirile lui Virghinski, îşi face socoteala (ce se va dovedi perfect exactă!) că ea, sora, mătuşa, studenta (sora lui Virghinski) şi „blegul ei de frăţior" (Şigaliov) n-au de ce să se teamă. Scapă cu o declaraţie verbală, declaraţie ce nu le este autorităţilor aproape de nici un folos.

VIRGHINSKAIA, Demonii, v. la Virghinski.

VIŞNEAKOV, Fraţii Karamazov, v. la Krasotkin, N. I. şi la Plotnikov.

VITOVTOVA, ALEXANDRA PETROVNA, Adolescentul, v. la Versilov, A. P.

VIGOROŢKI, Idiotul, v. la Ivolghin, A. A.

VISOŢKI, STEPAN, Demonii, v. la Lembke, I. M.

VORHOVSKOI, PETEA, Idiotul, v. la Toţki.

VORHOVSKOI, STEPAN, Idiotul, v. la Toţki.

VOROHOV, Fraţii Karamazov, v. la Karamazova şi la Karamazov, I. F.

Scanned with OKEN Scanner

Z

ZALIOJEV, Idiotul. Una din cunoştinţele mai mult sau mai puţin apropiate ale lui Rogojin, probabil coleg de generaţie şi de stare socială cu acesta. Îmbrăcat „ca un filfizon, pomădat, frizat, cu o cravată în carouri la gît" şi purtînd monoclu, contrastează cu ţinuta mizerabilă a lui Parfion, simplu argat în casa tatălui său. Întîlnit din întîmplare pe stradă de Rogojin imediat după ce acesta o zărise pentru întîia oară (tot pe stradă) pe Nastasia Filippovna, îi dă (deja) îndrăgostitului primele informaţii în legătură cu extraordinara femeie. A doua zi îl însoţeşte pe Parfion acasă la Nastasia Filippovna, căreia îi înmînează din partea prietenului său, împietrit şi mut de fascinaţie, cutia cu cerceii cumpăraţi din banii bătrînului Rogojin. Zaliojev îşi îndeplineşte cu atîta zel misiunea de ambasador al iubirii lui Rogojin pe lîngă Nastasia Filippovna („se tot hlizea şi se tot izmenea înainte-i") încît la plecare tînărul Rogojin simte nevoia să-şi avertizeze amicul în legătură cu o eventuală intenţie de „a se băga pe fir". Din răzbunare poate, sau mai degrabă din uşurinţă, Zaliojev se grăbeşte să facă publică întîmplarea cu cerceii, care astfel ajunge în aceeaşi zi la urechile tatălui lui Parfion. Probabil fiu de negustor şi el, Zaliojev nu dispune însă, se pare, de avere (sau de perspectiva ei). Ceea ce ar explica apartenenţa lui la ceata lui Rogojin, pe care, în ziua sosirii acestuia la Petersburg de la Pskov (prima zi a acţiunii romanului) îl aşteaptă la gară împreună cu „mai mulţi inşi". Participă la cele două invazii rogojiniene din Partea întîi (în salonul Ivolghinilor şi la serata Nastasiei Filippovna) iar la Moscova asistă la Canossa prietenului său. Scos ca din pămînt de erupţia erosului rogojinian, personajul este în acelaşi timp un agent al acestei iubiri şi, în cadrul ei, un element de contrast. Un Don Juan de duzină, „elegantul, irezistibilul Zaliojev" pune şi mai viu în lumină pasiunea statornică, profundă, fatală a lui Parfion.

ZAMETOV, ALEXANDR GRIGORIEVICI, Crimă şi pedeapsă. Secretar la secţia de poliţie la care a doua zi după crimă e convocat Raskolnikov în legătură cu situaţia sa de chiriaş rău platnic, îndatorat pe deasupra şi printr-o poliţă gazdei (v. la Zarniţîna). Îi explică „domnului student", care i se adresase arătîndu-i citaţia, motivul chemării şi îi dictează „o declaraţie obişnuită în astfel de cazuri" (prin care pîrîtul se obliga să achite — cîndva — datoria şi pînă atunci să nu părăsească oraşul etc.). În scena de la secţie se poartă amabil cu Raskolnikov, faţă de care manifestă chiar o anumită simpatie (zîmbeşte cînd îl aude răspunzîndu-i tăios ajutorului de comisar Ilia Petrovici, porucicul coleric) dar după deplasata spovedanie sentimentală a eroului (aşa cel puţin i se pare acestuia) începe să-i vorbească „mai de sus" şi parcă „dispreţuitor". În timpul interogatoriului de după leşin, rămîne într-un plan mai depărtat, aparent neutru. Participă însă şi el la tăcerea jenantă care se creează în jurul lui Raskolnikov şi schimbă la rîndu-i o privire semnificativă cu Nikodim Fomici, comisarul circumscripţiei. Îl vizitează (se poate spune hoţeşte) pe erou în intervalul în care acesta zace bolnav fără cunoştinţă şi nu este exclus să fi avut un rol în percheziţia amănunţită pe care Porfiri Petrovici se laudă mai tîrziu că a întreprins-o, nici „oficial" şi nici „personal", deşi cu deplin succes, în odaia criminalului. Se întîlneşte apoi din întîmplare cu Raskolnikov la restaurantul „Palatul de cristal" şi e de faţă (probabil nu din întîmplare) la prima întrevedere a eroului cu Porfiri Petrovici (pe care pretinde că l-a cunoscut doar cu o zi înainte). Lipseşte din secţie cînd în ultimul capitol al Părţii a şasea Raskolnikov vine să se predea ; „s-a transferat", îi explică ‚oaspetelui' său, de data aceasta foarte amabil, Ilia Petrovici, care acum îl descrie în culorile cele mai nefavorabile pe fostul său colaborator (şi complice). ● „Zametov e un puşti", „un mînzoc", declară Razumihin, care se împrietenise cu el şi care îi ia apărarea într-o discuţie cu doctorul Zosimov. În cele din urmă acesta recunoaşte şi el că Alexandr e „un băiat simpatic" (deşi — îşi păstrează totuşi o rezervă — „prea limbut") ; „foarte tînăr", „de vreo douăzeci şi doi de

Scanned with OKEN Scanner

ani", cu fața „cam trecută pentru vîrsta lui", „ferchezuit și pomădat", îmbrăcat „după ultima modă", purtînd „o mulțime de inele pe degetele albe, foarte îngrijite și lănțișoare de aur la jiletcă", Zametov, care avea cinci clase de liceu (se pregătea — sau tergiversa — să dea un examen ce i-ar fi adus probabil avansarea în slujbă) și vorbea destul de corect franțuzește (după cum se convinge Raskolnikov auzindu-l pe secretar întreținîndu-se, la secție, cu „un străin"), se înscrie în, sau mai bine zis deschide șirul junilor angelici dar deja damnați, atinși de fanatism sau de corupție ca de o boală nevindecabilă. El îi prefigurează pe Erkel din Demonii și (mai ales) pe Trișatov din Adolescentul. Ia mită (în cîrdășie cu Ilia Petrovici), nu refuză tratațiile interesate, nu disprețuiește băutura și, judecînd după fața prematur îmbătrînită și nenumăratele inele și lănțișoare pe care le etalează, nici alte plăceri, se poartă ca un „băiețandru ușuratic" și uneori, după un pahar (sau mai multe) de șampanie, chiar ca „un scandalagiu în stil franțuzesc" (ultimele caracterizări aparțin, ce-i drept, lui Ilia Petrovici, care avea probabil motivele lui ca să fie furios pe „ticălosul de Zametov"). Pe deasupra se pare că îi face în secret și unele mici servicii profesionale lui Porfiri Petrovici, pe care în orice caz îl informează (la serata lui Razumihin, unde dealtfel pretinde — oarecum „încurcat" — că l-a cunoscut pe anchetator) în legătură cu Raskolnikov. ● Și mai ciudate sînt relațiile lui Zametov cu eroul romanului. De la prima lor întîlnire cei doi, aproape de aceeași vîrstă, se cercetează unul pe altul cu un fel de lacomă curiozitate. Pe Raskolnikov „îl interesa nespus de mult secretarul", care la rîndul său îl studiază „cu atenție" pe student. Nu întîmplător Zametov este cel dintîi care observă că Raskolnikov e bolnav și printre primii care îl bănuiesc. „Domnului Zametov în primul rînd i-a bătut la ochi îndrăzneala dumitale", îi spune Porfiri Petrovici eroului, referindu-se la discuția-șoc de la „Palatul de cristal". Sursă a suspiciunii care șerpuiește însă ezitant, personajul îl bănuiește pe Raskolnikov, se rușinează apoi de bănuielile sale pentru a reveni în cele din urmă la ele, pare-se definitiv. În scena în patru a primei vizite a eroului (însoțit de Razumihin) la anchetator, el rostește „din ungherul lui" memorabila frază: „Oare nu cumva un Napoleon în devenire a dat-o gata săptămîna trecută și pe Aliona Ivanovna a noastră?". Ascunzîndu-se parcă în spatele lui Porfiri Petrovici, Zametov trece hotărît în tabăra dușmanilor lui Raskolnikov. De aici firească și crescînda iritare a acestuia împotriva secretarului de circumscripție, pe care în scena mai sus amintită eroul „l-ar fi sugrumat bucuros". Zametov este însă și primul căruia Raskolnikov îi ‚mărturisește' crima. În bizarul tête-à-tête de la „Palatul de cristal" (pentru a dovedi caracterul sucit și imprevizibil al omului scriitorul zugrăvește în derîdere pe firma localului unde ucigașul său aproape se divulgă din capriciu tocmai cuvintele ce simbolizau în epocă simplista convingere a unora într-o facilă organizare rațională a vieții), eroul se joacă pe marginea prăpastiei, căci totul atîrnă de un fir de păr, de un cuvînt, de o nuanță, cu mai tînărul Zametov, pe care îl provoacă pas cu pas să creadă că el a ucis-o pe cămătăreasă, pentru ca dintr-odată să-l acuze că a crezut tocmai în ceea ce a vrut să-l facă să creadă: „Ești sau nebun sau...", încearcă să replice, speriat, buimăcit de discuție personajul, dar nu-și poate duce pînă la capăt gîndul, gîndul „ce-i fulgerase pe neașteptate prin minte". „Puștiul" nu rezistă acestei lovituri „de o măiestrie fără pereche" (Razumihin), e „strivit, distrus" (același). Zametov e ‚victima' pe care o face criminalul în rîndul urmăritorilor lui. În lunga luptă cu aceștia, episodul de la „Palatul de cristal" reprezintă momentul de risc ofensiv al celui hăituit, obligat prin forța lucrurilor să rămînă mereu în defensivă. Pe ce se sprijină în roman relația Zametov — Raskolnikov? Prin ce anume unul e ‚perechea' celuilalt, ce-i leagă pe cei doi tineri care de cum se văd încep să se cerceteze cu atîta curiozitate de parcă s-ar privi, și unul și celălalt, ca să surprindă ceva anume, într-o oglindă? Îi apropie, probabil, ceea ce au, pe trepte desigur diferite, bun și slab în ei, o anume stîngăcie, iminența eșecului. În slujba justiției sau cu toporul în mînă ambii nu sînt decît niște amatori. Nici Zametov nu va ajunge un adevărat anchetator (ca Porfiri Petrovici), nici Raskolnikov (din fericire) un autentic supraom. Zametov subliniază latura juvenilă a lui Raskolnikov (doar cu un an mai mare), naivitatea tipic rusească a întreprinderii sale grăbite și temerare.

ZARNIȚIN, Crimă și pedeapsă, v. la Zarnițîna, P. P.

ZARNIȚIN, Idiotul, v. la Terentiev, I.

ZARNIȚINA, PRASKOVIA PAVLOVNA, Crimă și pedeapsă. Văduva asesorului de colegiu Zarnițîn, numită în roman aproape întotdeauna, deoarece Raskolnikov stă cu chirie la ea („de aproape trei ani", mai întîi, imediat după sosirea lui din provincie, lîngă Cinci Colțuri, în casa lui Buh, apartamentul 113, apoi pe ulicioara S., în casa lui Schil, la apartamentul numărul patruzprezece), simplu, „gazda". Relațiile dintre chiriaș și gazdă au un trecut destul de complex, îngropat, ca de obicei la Dostoievski, în protoistoria acțiunii

și scos fragmentar la suprafață prin referiri și aluzii disparate. Cu un an și jumătate în urmă Raskolnikov promisese („o promisiune verbală, absolut liberă") să se însoare cu Natalia Egorovna, fiica Zarniținei. Fata îi „plăcea chiar", deși — după cum însuși spune — „nu eram îndrăgostit de dînsa". În calitate de logodnic este socotit aproape un membru al familiei și se simte ca atare căci există dovezi că el, cel atît de scump la vorbă, și-a „deschis sufletul" în fața Praskoviei Pavlovna (De la aceasta află Razumihin istoria provincială a prietenului său). Cu un an în urmă (deci în vara anului precedent celui în care se petrece acțiunea) domnișoara Zarnițîna moare de tifos exantematic, apoi, în iarnă, Raskolnikov se retrage de la facultate abandonîndu-se reveriilor sale singuratice și dezinteresîndu-se complet de latura practică a existenței. Raporturile dintre chiriaș și gazdă se modifică din nou, în sens negativ de data aceasta. Cum fostul student și logodnic nu-și mai plătea întreținerea, Zarnițîna trece la represalii : cînd începe acțiunea, aflăm că de două săptămîni gazda nu-i mai trimitea prînzul. Servitoarea Nastasia îl previne că stăpîna ei intenționează să facă plîngere la poliție împotriva lui („Că nu-i plătești chiria și nici nu te muți"). Sfătuită de Cebarov, „consilier de curte și om de afaceri", gazda își aduce la îndeplinire amenințarea și Raskolnikov, care traversează cu acest prilej primul mare suspens de după crimă, este convocat la secție, printr-o coincidență, chiar a doua zi după săvîrșirea omorului. Reclamația se bazează însă nu atît pe neplata chiriei (în ultimele trei luni) și pe refuzul chiriașului de a se muta, cît pe polița de 115 ruble („cît aprecia dînsa datoria mea") pe care Raskolnikov o semnase Zarnițînei după moartea Nataliei Egorovna, cînd relațiile dintre fostele ‚rude' se răcesc vizibil. Ideea de a recurge la autorități îi aparține de fapt lui Cebarov (un anume Bocearov se afla printre creditorii lui Dostoievski), căruia Praskovia Pavlovna i-a cedat polița „chipurile contra plată". După ce Razumihin începe să facă ordine în viața lui Raskolnikov și se împrietenește cu „Pașenka" („Ai îmblînzit-o", remarcă Nastasia „zîmbind cu subînțeles"), gazda este convinsă să „înăbușe acțiunea în fașă". Polița, recuperată de la Cebarov în schimbul a „zece carboave" (ruble), este înmînată lui Raskolnikov, care rămîne dator Zarnițînei „numai pe cuvînt".

● Raporturile dintre Raskolnikov și Zarnițîna sînt mai complicate decît poate rezulta din datele de mai sus. Nici banalul proiect de înrudire anulat de un accident, nici prozaicele probleme bănești nu epuizează conținutul acestor raporturi. Despre ele se poate spune că ascund „o taină". În vîrstă de 40 de ani, „grasă, aproape obeză, cu sprîncenele și ochii negri, destul de plăcută ca femeie" (Razumihin o găsește „chiar foarte drăguță", „avenantă"), „cumsecade" și bună la inimă („așa cum sînt îndeobște buni oamenii grași și leneși"), Praskovia Pavlovna era „rușinoasă din cale-afară" ; „nu-i plăceau discuțiile și explicațiile" și fusese „întotdeauna sfioasă". „Sfioasă" este Zarnițîna și ca personaj, căci rolul ei, fără nici măcar o replică, nu cuprinde decît două semi-apariții în prezentul acțiunii (o dată vîrîndu-și doar capul prin ușa întredeschisă în scena trezirii lui Raskolnikov, după cele cîteva zile de inconștiență — cînd înțelege însă că bolnavul și-a venit în fire, închide ușa și dispare, altă dată crăpînd ușor ușa apartamentului ei pentru a le spiona pe Dunea și pe Pulheria Alexandrovna). Razumihin, încurcat (doar) sentimental cu Pașenka, i-o recomandă cu insistență medicului Zosimov, predestinat pare-se unei convietuiri îndelungate cu Praskovia Pavlovna : „Aici, frățioare, e vorba numai de pudoare, discreție, sfială, o castitate fără pereche ; e numai ofuri și ahuri și se topește ca ceara (...). Te asigur că n-o să ai nici o bătaie de cap, numai să îndrugi verzi și uscate, orice poftești, să stai lîngă ea și să vorbești (...). Eu, între altele, i-am vorbit mult, două zile în șir, despre parlamentul prusac (căci despre ce era să-i vorbesc ?) și ea suspina și se topea de plăcere ! Numai de dragoste să nu-i vorbești — e rușinoasă foc — să te faci că nu te poți despărți de ea — și asta ajunge. E cît se poate de confortabil ; ca și cînd ai fi acasă. — poți să citești, să șezi, să te culci, să scrii... Poți chiar s-o săruți, dar mai cu luare-aminte (...). Aici, frățioare, este vorba de principiul saltelelor de puf, eh !, și nu numai al saltelelor de puf ! Cu mult mai mult : e limanul, locul de ancorare, rada liniștită, buricul pămîntului, temelia pe trei pești a lumii, cu clătite bune, plăcinte grase, samovare de seară, suspine domoale, cataveici călduroase, culcuș încălzit, uite, parcă-ai fi mort și totuși ai trăi, ceea ce este un dublu avantaj !". Personajul respiră o ușoară neliniște prin atracția nediferențiată pe care o simte față de, și pe care o exercită asupra celor de sex opus („iar ei poate nici nu-i pasă dacă sînt eu sau tu, numai să stea cineva alături și să ofteze" — îi explică Razumihin lui Zosimov, plîngîndu-se că s-a lăsat „singur atras, din prostie"). Eroina „rușinoasă foc" (cînd lui Zosimov, obligat să înnopteze în apropierea bolnavului — Raskolnikov, i se aranjează să doarmă în apartamentul Praskoviei Pavlovna, aceasta se încuie în camera ei) are un cert substrat erotic camuflat în sublimări de timidă domnișoară („nu-i din alea", îl asigură Razumihin

Scanned with OKEN Scanner

pe Zosimov, arătînd că Cebarov „a încercat să-i dea tîrcoale“ dar nu s-a bucurat de succes). Zarniţîna e geloasă nu numai pe Dunea, ci şi pe Pulheria Alexandrovna : cînd cele două doamne, care revin să-l vadă pe Raskolnikov, ajung la etajul patru, „în dreptul camerei proprietăresei văzură că uşa este uşor crăpată şi că doi ochi negri, ageri, le cercetează pe amîndouă din întuneric. Cînd privirile li se încrucişară, uşa se trînti deodată cu atîta zgomot, că Pulheria Alexandrovna abia îşi stăpîni un ţipăt de spaimă“. Se poate bănui că „excentrica proprietăreasă“ fusese geloasă chiar şi pe fiica ei. Altfel cum să ne explicăm faptul că proiectul mariajului dintre Raskolnikov şi Natalia „nu-i surîdea prea mult (nu numai Pulheriei Alexandrovna dar) nici doamnei Zarniţîna“ ? Fata era „urîţică“ şi fără zestre, pe cînd logodnicul ei era un tînăr frumos şi (pe atunci student în drept) de perspectivă. Dacă pentru inima Praskoviei Pavlovna, „gazda“, Razumihin înseamnă prezentul iar Zosimov — viitorul, Raskolnikov reprezintă poate trecutul (inclusiv trecutul — şi replica la acest trecut — al operei lui Dostoievski, care în 1847 semnase nuvela romantică Gazda). După moartea Nataliei Egorovna (a cărei căsătorie, dacă „nu-i surîdea“, probabil că nici n-o îngrijora prea mult, căci fiica bolnăvicioasă nu putea oricum rivaliza cu o mamă atît de prosperă) Raskolnikov se dedică din ce în ce mai mult gîndurilor sale care îl vor duce la crimă şi nu mai caută să întreţină (Razumihin i-o reproşează) „relaţiile de mai înainte“ cu gazda şi ‚ruda‘ sa. Ostilitatea pe care aceasta ajunge să i-o arate vechiului ei chiriaş se datorează nu atît faptului că era rău platnic (îi acordase doar mai înainte „un credit nelimitat“) cît împrejurării că Praskovia Pavlovna se simţise în ultima vreme ‚neglijată‘ (La proces va depune însă în favoarea chiriaşului ei arătînd că „pe vremea cînd stăteau în casa de la Cinci Colţuri, noaptea, a luat foc casa şi Raskolnikov punîndu-şi viaţa în primejdie a salvat dintr-un apartament în flăcări doi copilaşi“). La substratul personajului, „un caracter cu totul, cu totul neobişnuit“ (după cum subliniază Razumihin) ar putea face aluzie şi marea halucinaţie auditivă de după crimă a lui Raskolnikov, în care Zarniţîna deţine rolul victimei. Violenţa inexplicabilă cu care, samavolnic (căci nici un motiv al atitudinii lui barbare nu se desluşeşte), comisarul Ilia Petrovici o maltratează pe gazdă seamănă cu un viol. Obeză brunetă, ‚amintind‘ de Brunelda lui Kafka, Praskovia Pavlovna este o matroană a sublimărilor erotice care nu suportă decît să fie anţurată sentimental.

ZARNIŢÎNA, NATALIA EGOROVNA, Crimă şi pedeapsă. Fiica precedentei, fostă ‚logodnică‘ a lui Raskolnikov. Aparţine protoistoriei acţiunii romanului, fiind, în momentul în care începe derularea evenimentelor propriu-zise, moartă de aproximativ un an. Fusese „o fată bolnăvicioasă“, „mereu suferindă“, „ciudată“ ; „îi plăcea să dea de pomană cerşetorilor şi tot visa să intre la mînăstire“. Deşi „urîţică“, domnişoara Zarniţîna îi ‚plăcea‘ lui Raskolnikov. Îndrăgostit de ea cu adevărat nu a fost însă niciodată, în cazul de faţă putîndu-se mai degrabă vorbi de una din acele iubiri pe care le evocă în Adolescentul Versilov, născute din compasiune, din milă : „Să fi fost şchioapă sau cocoşată, cred că aş fi iubit-o şi mai mult“, afirmă la rîndul său Raskolnikov. În orice caz legătura dintre logodnici era destul de puternică pentru ca eroul să-i împărtăşească tinerei fete gîndurile lui cele mai tainice (referitoare probabil la visul napoleonian al puterii) : „am încredinţat sufletului ei multe din cele ce s-au înfăptuit acum atît de nenorocit“ ; „era revoltată de aceste idei aşa cum eşti şi tu şi mă bucur că nu mai este în viaţă“, îi spune Raskolnikov, pe punctul de a se duce să se predea, Duniei. Dacă ideile care o revoltau pe tînăra fată erau într-adevăr acelea care l-au condus cu timpul pe erou la crimă, atunci o putem considera pe ea drept cel dintîi critic al teoriei lui Raskolnikov. „Aşa... friguri de primăvară“, conchide eroul evocînd relaţiile sale stranii cu Natalia Egorovna. Căsătoria fusese însă hotărîtă definitiv şi numai moartea fetei, răpusă de tifos exantematic, a împiedicat-o în cele din urmă. Portretul logodnicei defuncte, „o miniatură, o acuarelă pictată pe fildeş“, este scos de Raskolnikov dintre filele unei cărţi prăfuite, unde fusese pus la păstrare, şi înmînat, la despărţire, Duniei ca o dovadă că tînăra fată a existat cu adevărat, că incredibila poveste de iubire a avut loc, s-a petrecut aievea cîndva. ● Ce funcţie îndeplineşte în roman logodnica lui Raskolnikov ? De ce a deschis scriitorul această paranteză (nu absolut necesară) în trecutul eroului ? Numai ca să-i pună acestuia încă o dată în lumină noblеţea ? Dar pentru aşa ceva autorul avea desigur în rezervă numeroase alte situaţii revelatoare. Episodul romanţios, livresc al logodnei lui Raskolnikov este introdus probabil ca să măsoare distanţa care-l separă pe noul tip de erou dostoievskian de personajul vechiului roman sentimental. Clişeul junelui care iubeşte din prea multă generozitate o fată urîtă, bolnavă şi fără zestre (ce visează să meargă la mînăstire, fiind pe deasupra predestinată şi unei morţi timpurii — într-un cuvînt „o fată tînără pe patul morţii“)

Scanned with OKEN Scanner

face să ne pară şi mai spectaculos saltul temerar al lui Raskolnikov. Episodul miniatural de delicată acuarelă pictată pe fildeş a logodnicei acestuia reprezintă un termen de comparaţie menit să pună şi mai viu în evidenţă originalitatea şi proporţiile marelui erou.

ZAVIALOV, FOMKA, Demonii, v. la Tolkacenko, la Fedka-ocnaşul şi la Şpigulin.

ZEIDLER, Idiotul, v. la Lebedev, L. T.

ZEMTIUJNIKOV, Idiotul, v. la Baraşkova.

ZERŞCIKOV, Adolescentul. Căpitan de stat major în retragere, proprietar al unui tripou în care izbutise să impună „o atmosferă decentă". Cu toate acestea, Arkadi Dolgoruki, care frecventează cu succes casa de joc (unde cîştigă o dată într-o singură seară peste trei mii de ruble), reuşeşte să provoace şi aici un mic scandal. Introdus de prinţul Serghei Petrovici Sokolski, fără ştiinţa comportării în lume, sărind de la o extremă la alta, el devine repede antipatic obişnuiţilor localului, care îl privesc ca pe un intrus. Surescitat de norocul care îi surîde, se apucă să dea sfaturi unui domn în frac şi unui colonel deloc dispuşi să se lase trataţi cu atîta familiaritate de un tînăr necunoscut. Ameţit de succes, neglijează teancul de bani risipiţi în dezordine pe masă din care, mai întîi un anume Rechtberg („un filfizon sfrijit, un tip dubios") şi apoi însuşi Aferdov, un vestit jucător escroc, sustrag, primul o bancnotă de zece ruble, al doilea — trei hîrtii de o sută. Furat din nou într-o altă seară (de acelaşi Aferdov), Arkadi e acuzat în plus de hoţie (dispăruseră între timp şi banii băncii, „un pachet de patru sute de ruble"), percheziţionat cu forţa şi în cele din urmă azvîrlit în stradă. E seara memorabilă în care Adolescentul, vrînd să pară mai josnic decît este, ameninţă cu denunţul la poliţie şi care precede încercarea din cursul nopţii de a pune foc, accidentul, somnul-leşin în zăpadă, întîlnirea cu Lambert şi boala. În timpul acesteia, pe cînd zăcea în delir la locuinţa mamei, primeşte de la corectul Zerşcikov o scrisoare formală de scuze în care i se aduce la cunoştinţă că „se făcuse o greşeală regretabilă" (cele patru sute de ruble fiind ulterior găsite într-un alt teanc de bani) şi că în aceeaşi seară nevinovăţia îi fusese restabilită printr-o declaraţie publică. Scenele de la tripou, de deteriorare a raporturilor cu prinţul Serghei Petrovici Sokolski, au în roman funcţia de a pregăti, prin încordarea suplimentară a acţiunii, unul din momentele de mare cumpănă din viaţa lui Arkadi.

ZOSIMA, Fraţii Karamazov. Stareţul mînăstirii de peste două sute de călugări de lîngă Scotoprigonievsk, aflată la distanţă „de o verstă ba poate chiar ceva mai mult" de oraş. „De treabă oameni ! Toţi postesc", spune despre ei Feodor Pavlovici Karamazov evocînd în contrast o altă mînăstire cu „un sătuc" lîngă ea în care trăiesc „vreo treizeci de muieri", „nevestele călugărilor" de acolo. Zosima reprezintă în mînăstirea descrisă în roman a treia generaţie de stareţi (predecesorul său fusese excentricul — „avea momente cînd o cam lua razna" — Varsonofie, ale cărui rămăşiţe pămînteşti ar fi îmbălsămat „aerul cu mirezmă de flori" şi s-ar fi păstrat întregi în racla lor, sub pămînt), instituţia stăreţiei fiind reintrodusă în Rusia pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Ca să ilustreze esenţa şi importanţa stăreţiei — un fel de legămînt de vasalitate spirituală de o excepţională rigoare — cronicarul romanului citează mai întîi istoria unui „frate" din vechile vremuri ale creştinismului care, nesocotind ascultarea ce o datora stareţului său, îl părăsise fugind din Siria în Egipt. Acolo, „după o viaţă îndelungată plină de minunate fapte, s-a învrednicit să pătimească pentru credinţă şi să moară ca un mucenic", fiind trecut din acel moment „printre sfinţi". În timpul ceremoniei de înhumare însă, sicriul „în care se aflau rămăşiţele sfîntului s-a smuls din loc şi a zburat afară din biserică. Lucrul acesta s-a repetat de trei ori". Greşeala tinereţii ieşind astfel la iveală, îngropăciunea nu s-a putut săvîrşi pînă ce stareţul din Siria n-a venit în Egipt să-i dea mortului „dezlegarea" (Dezamăgirea pe care „sfîntul mucenic" transfug o produce desigur după moartea sa prin incidentul sicriului recalcitrant prevesteşte dezamăgirea dureroasă cauzată adepţilor şi admiratorilor lui de postumul Zosima). După această „veche legendă" cronicarul citează „un caz autentic şi ceva mai recent", al unui călugăr de la Athos retrimis de stareţul său înapoi în Rusia : „Acolo ţi-e locul, nu aici" (Cu aceleaşi cuvinte aproape îl va ‚alunga' din mînăstire stareţul Zosima pe ucenicul său Aleoşa, trimiţîndu-l în lume, adică tot în Rusia). Nici măcar patriarhul ecumenic de la Constantinopol, înaintea căruia, „Consternat, nenorocit", călugărul se grăbise să se înfăţişeze, nu poate schimba decizia stareţului de la Athos, căci „nu există pe toată faţa pămîntului şi nici nu e posibil să existe o putere care să-l dezlege (pe ucenic, n.n.) de ascultarea dată faţă de stareţ în afară de acesta însuşi cu puterea sa". Neacceptată în Rusia decît de „prea puţine mănăstiri", stăreţia — privită de unii ca „o inovaţie străină" — era atacată de adversarii ei mai ales sub pretextul de a fi introdus, înjosind astfel „în chip samavolnic sfînta taină a spovedaniei", moda confesării „frăţeşti" (zilnice şi publice). Cu toate a-

Scanned with OKEN Scanner

cestea, în popor, stareții „s-au bucurat dintru început de un prestigiu deosebit" : „Oamenii cei mai simpli, ca și fețele alese veneau, bunăoară, să li se închine stareților de la noi din mănăstire — spune cronicarul — și să-și mărturisească păcatele, îndoielile și necazurile, cerîndu-le un sfat sau o îndrumare". Neposedînd „nici moaște sfinte, nici icoane făcătoare de minuni", iar numele ei nefiind „legat de nici una dintre legendele glorioase înscrise în cronicile neamului sau de vreun eveniment istoric, ori de cine știe ce merite strălucite față de patrie", mănăstirea de lîngă Scotoprigonievsk „ajunsese la o situație înfloritoare, dobîndindu-și totodată faima numai datorită stareților săi". În primul rînd, desigur, datorită celui de al treilea, ultimul dintre ei (în roman nu e menționat al patrulea stareț), Zosima, „despre care toată lumea vorbea" ; „slava și puterea de care (...) era înconjurat" adună în jurul starețului, „un om extraordinar" (cum îl consideră ucenicul său Aleoșa), „un monah cinstit, mai cinstit decît toți la un loc" (cum recunoaște la un moment dat însuși Feodor Pavlovici), o mare mulțime de credincioși. Numai într-un singur an, în anul petrecut de el la mănăstire, Aleoșa văzuse „atîția (s.n.) oameni" înfățișîndu-i-se lui Zosima „cu cîte un copil sau vreo rudă bolnavă", „oameni simpli, din popor, veniți de cine știe unde din cuprinsul Rusiei, să-l vadă și să-i primească binecuvîntarea" : „Lumea se prosterna în fața lui lăcrimînd, îi săruta picioarele, femeile strigau în gura mare, întinzînd spre el pruncii sau împingînd din spate cîte o biată bolnavă muncită de «ducă-se-pe-pustii»". Pentru Aleoșa, ca și „pentru mujicii care plîngeau și pentru femeile lor bolnave care întindeau spre el pruncii", Zosima „era într-adevăr sfîntul acela în sufletul căruia se păstra dreptatea divină". De aceea, în mănăstire, în oraș sau prin împrejurimile lui mulți erau convinși că în clipa în care „bătrînul va închide ochii se va întîmpla un lucru cu totul extraordinar". Printre monahi se găseau însă „unii care l-au urît toată viața și l-au invidiat" și, deși aceștia constituiau o minoritate, „printre dușmanii lui Zosima se numărau persoane de mare prestigiu și greutate în mănăstire" (precum Ferapont). În schimb, „mai toți ceilalți (dintre monahi, n.n.) erau de partea lui, mulți chiar îl iubeau sincer, din toată inima, cu o rîvnă ce mergea uneori pînă la fanatism". Aceștia îl socoteau pe Zosima „un sfînt" de la care se puteau aștepta minuni. După moartea starețului — credeau toți adepții lui — „mănăstirea va fi în mare cinste și slavă". Aceste tendințe pro și contra care răscolesc viața monastică descrisă în roman arată (v. Istoria romanului rus, vol. II, p. 250) că pentru autorul Fraților Karamazov în Rusia vremii sale nu mai rămăsese nici un colțișor liniștit. Nu numai micul orășel de provincie în care se desfășoară acțiunea cărții, ci și mănăstirea de lîngă el a devenit scena luptei dintre vechi și nou. ● Originar dintr-o îndepărtată gubernie nordică (se născuse în tîrgul V.), viitorul Zosima, pe numele lui laic Zinovie, se trăgea dintr-o familie de moșieri. Tatăl său, deși boier de viță, nu avusese cin însemnat și nu trecuse drept om cu vază. Murise cînd băiatul lui cel mic, Zosima-Zinovie, abia împlinise doi ani. După moartea soțului, mama a rămas cu „ceva cheag, nu cine știe ce", doar atît cît să poată trăi, ea și cei doi fii ai ei, Markel și Zinovie, „fără să cunoască sărăcia". În alt loc se spune totuși că erau „destul de înstăriți". În orice caz țineau în casă patru slugi, iobagi cumpărați pe numele „unui moșier, o cunoștință de-a noastră" — va preciza starețul în mărturisirile sale din ajunul morții, înfățișate apoi în scris de Alexei Feodorovici Karamazov. Dintre aceste slugi bucătăreasa Afimia, „bătrînă și șchioapă", va fi vîndută cu 60 de ruble, în locul ei fiind angajată „o slujnică cu simbrie". (Cruzimea mamei — oarecum firească în condițiile istorice de la începutul secolului al XIX-lea — care se descotorosește de bucătăreasă ca de o vită bolnavă și nefolositoare, precede și determină în roman cruzimea ofițerească nu mai puțin ‚firească' de mai tîrziu a lui Zosima, stîlcindu-și în bătăi ordonanța). Din rîndul slugilor se mai remarcă într-o mică scenă (v. mai jos) dădaca. Din cea mai fragedă copilărie Zinovie se familiarizează cu Vechiul și Noul Testament rezumate și antologate în 104 „cucernice povestiri" frumos ilustrate și înainte de a împlini opt ani ascultă cutremurat, la biserică, în „săptămîna patimilor", Cartea lui Iov citită de un „tinerel" : „Asta se întîmpla într-o luni, în săptămîna patimilor. Era o zi însorită, și parcă văd și acum ca aievea cum se ridica molcom din cădelniță fumul de tămîie, urcînd spre bolta înaltă, în timp ce de acolo, de sus, printr-o ferestruică îngustă se revărsau peste capetele noastre razele luminii cerești în care fumul îmbălsămat părea să se mistuiască. Priveam pătruns de tot ce vedeam și pentru întîia oară în viață am înțeles și am primit în adîncul inimii cuvîntul lui Dumnezeu. Un tinerel a ieșit mai apoi în mijlocul bisericii cu o carte în brațe, o carte atît de mare, încît mi s-a părut că abia putea s-o ducă ; băiatul a așezat-o pe analoghion, a deschis-o și a început să citească. Atunci am deslușit pentru întîia oară tîlcul scripturilor slomnite în lăcașul domnului. «Era în țara lui Uț un om drept și cucernic...» (...) În ziua aceea toate erau făcute să mă uluiască —

continuă să-şi amintească muribundul Zosima : şi puzderia de cămile, şi satana, care se încumeta a grăi astfel către Dumnezeu, şi Dumnezeu (s.n.), care se îndurase a da pieirii pe robul său, şi robul însuşi, care strigase : «Lăudat fie numele tău, cu toate că mă pedepseşti !» Şi tot aşa m-a mişcat zvonirea de cîntec domoală şi dulce ce împînzea biserica : «Împlinească-se ruga mea !», şi fumul de tămîie pe care-l cădelniţa preotul, şi rugăciunea murmurată în genunchi. Şi pînă în ziua de azi, ori de cîte ori mi-a fost dat să citesc această istorisire din Sfînta Scriptură, mi-au curs lacrimile. Nu mai departe decît ieri, bunăoară. Cîtă măreţie şi ce nepătrunse taine pentru mintea noastră !" — exclamă bătrînul stareţ. „Măreţia şi taina — explică Zosima emoţia lui Zinovie — sălăşluiesc tocmai în faptul că aici adevărul pieritor al lumii acesteia şi adevărul cel veşnic stau faţă în faţă". Stareţul reia antinomia lui Ivan Karamazov („adevărul pieritor al lumii acesteia" fiind în mod evident produsul minţii euclidiene total impermeabilă faţă de intenţia divină), dar numai pentru a o rezolva (desfiinţa) decretînd victoria „adevărul (ui) veşnic". Evenimentul major al copilăriei personajului l-au constituit moartea fratelui său mai mare (cu „vreo opt ani") Markel şi cele două puternice crize de conştiinţă, sufleteşti şi spirituale, ce au precedat-o. Intrat în „postul cel mare" ca ateu convins, şi refuzînd să postească : „Ce parascovenii mai sînt şi astea ? zicea el. Nu există Dumnezeu" („Mi-aduc aminte — continuă Zosima — că vorbele lui ne băgau pe toţi în răcori, şi pe mama şi pe slugi, ba chiar şi pe mine, deşi eram încă un copil — abia împlinisem nouă ani —, îmi îngheţa inima în piept de spaimă cînd le auzeam"). Markel, lovit de o ftizie galopantă, ajunge mistic pînă la Paşti (murind două săptămîni mai tîrziu, în vîrstă de 17 ani şi jumătate). Linia în brutal zigzag, ca de fulger, a destinului fratelui mai mare marchează pentru totdeauna viaţa lui Zinovie care, aşa cum îl leagă cu limbă de moarte Markel, rămîne să trăiască în locul defunctului. După moartea primului ei născut, „cei din preajma noastră" — îşi aminteşte Zosima — o îndeamnă pe nefericita mamă şi văduvă să-l ducă pe acum unicul ei băiat la Petersburg ca să-l dea la şcoala militară de acolo (de unde, după absolvire, ar putea să intre „în garda împărătească" : strălucita perspectivă se împlineşte mai tîrziu într-un fel, soldatul devenind stareţ făcînd parte din „garda împărătească" a lui Dumnezeu) : „Mama a stat în cumpănă ; nu se îndura, sărmana, să se despartă de mine, că doar atîta fecior mai avea, dar pînă la urmă a plîns ce a plîns şi s-a înduplecat, zicînd că în felul acesta voi fi poate mai fericit. M-a luat cu dînsa la Petersburg şi m-a dus la şcoală şi de atunci nici c-am mai avut parte s-o văd, căci după trei ani s-a stins din viaţă şi ea ; trei ani, atîta doar a mai apucat să ne jelească şi să se frămînte pentru noi". La şcoala militară din Petersburg, unde a stat „aproape opt ani", Zinovie capătă „deprinderi şi păreri noi" şi devine — după propria sa apreciere de mai tîrziu — o „fiinţă sălbatică, samavolnică şi crudă". Sub o spoială de cultură şi de maniere pentru uzul saloanelor nutreşte un suveran dispreţ „pentru ostaşii care ne slujeau la şcoală" şi pe care — împreună cu ceilalţi, „iar eu poate mai cu osebire, fiindcă de felul meu primeam mai lesne decît alţi colegi orice înrîurire" (cum se va analiza Zosima evocîndu-şi tinereţea) — îi socotea în chipul cel mai sincer „nişte vite încălţate". Ajuns ofiţer, e gata, ca şi ceilalţi camarazi, să-şi verse sîngele pentru onoarea regimentului („cu toate că, de fapt, nimeni dintre noi habar n-avea ce înseamnă onoare, căci, dacă ar fi aflat, ar fi rîs cu hohote") şi să considere „chefurile şi zurbalîcurile" un „prilej de mîndrie" : „o pornisem abraş înainte, cu toate pînzele sus, mînat de neastîmpărul năpraznic al tinereţii". În toţi aceşti ani viitorul stareţ nu deschide niciodată Biblia, dar nici nu se desparte de ea, purtînd-o mereu cu el, oriunde îl obligă să se ducă serviciul. După patru ani de slujbă (inclusiv în Caucaz), se mută împreună cu regimentul din care făcea parte, norocos nimerit în garnizoană acolo, în oraşul K. În acest oraş (identificat de cercetători cu Kievul), cu „lume multă şi de tot felul", cu „oameni veseli, primitori şi înstăriţi", tînărul ofiţer, „băiat de viaţă" avînd pe deasupra şi „ceva parale" („şi banii cum se ştie au multă căutare"), găseşte „pretutindeni uşa larg deschisă". Biografia ofiţerească a lui Zinovie, cu „chefuri" şi „zurbalîcuri", aminteşte de aceea a unui alt „băiat de viaţă" convins că are „ceva parale", Mitea Karamazov — şi el deosebit de căutat ca logodnic ! Paralelismul explică într-o anumită măsură profetica pătrundere cu care Zosima (oarecum în cunoştinţă de cauză prin proprie experienţă) îl ‚citeşte' pe Dmitri, prosternîndu-se în faţa viitoarelor lui suferinţe. Oraşul K., în care „s-a ivit împrejurarea ce m-a făcut să apuc drumul mănăstirii" (Zosima), constituie punctul de răscruce al vieţii eroului. Îndrăgostindu-se de o „tînără domnişoară drăgălaşă, inteligentă şi cuminte", „pururea zîmbitoare şi senină", fiica unor „oameni respectabili, bogaţi şi cu vază", Zinovie amînă să o ceară în căsătorie deoarece îi venea greu să se despartă de existenţa lui de răsfăţat holtei. Trimis în misiune în alt judeţ şi nevoit din această

Scanned with OKEN Scanner

pricină să lipsească din oraș două luni, cînd se întoarce o găsește pe fată măritată cu „un moșier din împrejurimi care, deși mai în vîrstă decît mine — își amintește Zosima —, nu era încă trecut și care avea legături în capitală, în lumea cea mai de soi — lucruri de care duceam lipsă cu desăvîrșire — un om subțire, politicos, tobă de carte, pe cînd ce știam eu era mai nimic". Moșierul nu era un necunoscut pentru Zinovie, care-l întîlnise „adeseori" în casa domnișoarei cu pricina: „niciodată însă nu-l luasem în seamă, orbit cum eram de fumurile mele" — povestește Zosima. „Am rămas ca trăsnit și am simțit că-mi pierd capul". Ca spre a face situația și mai umilitoare pentru el, tînărul află abia acum ceea ce toată lumea știa de mult: că moșierul era logodnicul oficial al fetei pe care și-o alesese drept mireasă. Tot acum eroul are falsa impresie retrospectivă că de cîte ori își mărturisise „aproape deschis" sentimentele, fata nu-l „oprise niciodată" dar nici „nu suflase o singură vorbă", prin urmare — decide el — „își bătuse joc de mine". „Mai tîrziu mi-am dat seama, așa cum era și firesc, că nici prin gînd nu-i trecuse să-și rîdă de mine, dimpotrivă, mi-am adus aminte că de cîte ori încercasem să-i împărtășesc simțămintele mele, mă întrerupsese sprințară, grăbindu-se să schimbe vorba, dar în prima clipă n-am fost în stare să văd lucrurile așa cum erau". Ce-i drept, nici Zinovie nu încercase o dragoste adevărată pentru fata cu minte „ageră", cu fire și simțire „aleasă" pe care în realitate doar o respecta (Domnișoara din K. seamănă prin virtuțile ei — minus orgoliul și, în schimb, plus seninătatea, veselia, cu Katerina Ivanovna Verhovțeva iar adevăratele sentimente ale lui Zinovie față de ea amintesc de adevăratele sentimente ale lui Mitea față de logodnica sa). Cu toate acestea, ‚trădarea' fetei îi trezește o „mînie turbată", „o aprigă dorință de răzbunare". Pîndește prin urmare un prilej ca să-l jignească pe rivalul său și odată, într-o numeroasă societate, izbutește s-o facă „zeflemisind părerea pe care și-o mărturisise în legătură cu o împrejurare de mare însemnătate la vremea aceea" (cum întîmplarea a avut loc „prin 1826", împrejurarea „de mare însemnătate" la care se referă moșierul ar putea fi legată de răscoala decembriștilor). Obrăznicia ofițerului, pe care pe deasupra era gelos încă din timpul logodnei, îl determină pe moșier „să ridice mănușa, cu toate că — va recunoaște Zosima — era o deosebire ca de la cer la pămînt între noi. Lasă că eram mult mai tînăr decît el, ia, acolo un flecușteț de băiat, dar nici nu aveam cine știe ce rang mare" (Prin maturitate, inteligență, cultură, poziție socială solidă și avere, prin sentimentul geloziei, prin consistență și pondere, personajul cu care vrea să se dueleze Zinovie trage în roman o — scurtă — paralelă la oaspetele de taină, este un efemer dublu al acestuia — v. la Mihail). În ajunul duelului, eroul, care își găsise fără dificultate un martor în persoana unui „camarad de arme, locotenent la noi în regiment", întorcîndu-se seara acasă „oțărît și înveninat" cum era de obicei în acea vreme, sub un pretext oarecare (nemenționat de autor) îl bate „crunt", „sălbatic", ca niciodată pînă atunci pe Afanasie, ordonanța lui: „Cu atîta îndîrjire l-am lovit, încît l-am umplut de sînge. Afanasie era doar de cîtăva vreme la mine și mi se întîmplase să-l bat și alteori, niciodată însă atît de crunt, de sălbatic. Au trecut de atunci patruzeci de ani — le spune Zosima celor mai apropiați prieteni ai săi în seara morții —, dar, nu știu dacă mă credeți, pînă și azi mă cuprinde rușinea și-mi sîngerează inima de cîte ori mi-aduc aminte de asta". Întîmplarea ce va schimba cursul vieții eroului transformîndu-l din Zinovie în Zosima („de la tine mi se trage", îi va declara peste opt ani lui Afanasie Pavlovici, pe care soarta i-l scosese din nou în cale viitorului stareț) nu are totuși urmări imediate: „În seara aceea însă m-am culcat și am adormit dus vreo trei ceasuri...". Deșteptîndu-se a doua zi dimineața (ziua duelului) în zori, primul lucru pe care-l face ofițerul e de a deschide cu un gest intrat desigur în obișnuință (un automatism al programului de înviorare atît de firesc la un tînăr militar) fereastra ce dădea spre grădină. Prospețimea miraculoasă a tabloului matinal de vară — „Era spre sfîrșitul lui iunie" — ce i se înfățișează eroului nu este însă una obișnuită. Priveliștea grădinii în care „soarele scălda totul în lumină", în care „frunzulițele se bucurau scînteind în bătaia razelor lui, iar păsărelele cîntau slavă Celui -de-Sus" constituie pentru Zinovie oglinda inconfortabilă a examenului de conștiință. Privind afară pe geam „ca năuc" eroul se simte „covîrșit de rușine" și „mișel" fără să înțeleagă totuși la început de ce: faptul că se ducea să verse sînge sau frica de moarte nu motivează starea lui sufletească. „Și dintr-o dată s-a făcut lumină în cugetul meu: da, asta era. În ajun, îl snopisem în bătaie pe Afanasie! Vedeam ca aievea cele întîmplate, ca și cînd m-aș fi apucat iar să-l bat; Afanasie stînd smirna în fața mea, în timp ce-l cîrpeam peste obraji, stînd așa, înțepenit, cu brațele lipite de trup, cu fruntea sus și ochii hol-

Scanned with OKEN Scanner

baţi, aţintiţi spre mine, ca şi cînd s-ar fi aflat în front, şi tresărind la fiece lovitură, fără a îndrăzni măcar să ridice braţul ca să se apere! Ce înjosire: un om în stare să-l bată pe semenul lui! Ce ticăloşie!" Copleşit de căinţă, eroul îşi îngroapă faţa în mîini şi se prăbuşeşte pe pat plîngînd „cu lacrimi amare". Amintirea fratelui său Markel devine acum activă, iradiantă. Zinovie ‚aude' din nou vorbele pline de blîndeţe cu care muribundul obişnuia să le întîmpine pe slugile care-l serveau şi înţelege ideea fundamentală a răposatului: „fiecare din noi e vinovat pentru toţi ceilalţi, numai că nimeni nu-şi dă seama de asta, căci, de-ar ajunge s-o afle, ar fi raiul pe pămînt!" Splendoarea pură a naturii care făcuse în Elveţia din Mîşkin un exclus insuflă, dimpotrivă, fraţilor Markel şi Zinovie sentimentul comuniunii frăţeşti şi al apartenenţei la un tot. Pentru adolescentul de 17 ani ca şi pentru tînărul de 25 grădina (primă)văratică reprezintă imaginea (simbolul) „raiului pe pămînt". Revelarea infamiei eroului pe ecranul (transparent: priveliştea contemplată prin fereastră este la rîndul ei o fereastră) unei mirifice şi semnificative dimineţi de iunie provoacă alte dureroase revelaţii. Fapta pe care tocmai se pregătea s-o comită îi apare acum „în adevărata-i lumină": „mă duceam să omor un om de treabă, inteligent, cu suflet ales, care nu-mi greşise cu nimic; să întunec poate pe veci fericirea soţiei sale, s-o fac să se mistuie de suferinţă, ba poate chiar să-i sap mormîntul...". Cînd (duelul fiind fixat pentru ora şapte dimineaţa) camaradul său de regiment, locotenentul care urma să-i servească drept martor, apare la el în odaie înarmat cu pistoale, eroul, surprins în plină revoluţie interioară, concentrat asupra frămîntărilor sale sufleteşti, îl ascultă confuz şi îl urmează mecanic. Pe punctul de a se urca în trăsura ce trebuia să-i transporte la locul confruntării, Zinovie pretextează însă că şi-a uitat „punga pe masă" şi se întoarce în mare grabă în casă îndreptîndu-se „glonţ" spre odăiţa lui Afanasie, căruia îi cere iertare: „Ostaşul a tresărit, ca şi cînd s-ar fi speriat, dar în aceeaşi clipă i-am întîlnit privirea şi am citit în ochii lui că nu era de ajuns... Atunci, aşa cum eram, cu epoleţii pe umăr, i-am căzut la picioare, atingînd pămîntul cu fruntea: «Iartă-mă te rog!». Bietul om a încremenit de spaimă. «Măria-ta, conaşule, boierule, nu se cade... Sînt vrednic eu...». Şi a început să plîngă, tot aşa ca şi mine puţin mai înainte, şi, cuprinzîndu-şi faţa în palme, s-a întors spre fereastră, cutremurat de plîns". (Citind cu voce tare episodul cu ordonanţa din biografia lui Zosima şi ajungînd acolo unde ofiţerul se căieşte, Tolstoi — scrie un memorialist — „hohotea înghiţindu-şi lacrimile"). Smerita genuflexie a gradului superior în faţa celui inferior, creştinească ignorare a ierarhiei militare şi umilirea mîndrelor galoane ofiţereşti care ating aproape şi ele pămîntul constituie în cazul eroului „primul pas", cel mai greu şi totodată decisiv pe drumul de la Zinovie la Zosima. Făcîndu-l, tînărul se poate pe drept cuvînt deja considera — cum i-o spune dealtfel în trăsură secundului său — „un învingător". După curajul de a-i cere iertare lui Afanasie totul i se pare posibil şi uşor. Va fi de aceea euforic şi locvace ca un copil atît înainte cît şi după duel. Cînd acesta începe stă neclintit în bătaia glontelui adversarului său (pe care sorţii îl desemnaseră să tragă primul şi care doar îi zgîrie uşor pielea obrazului şi urechea) dar apoi refuză să riposteze şi azvîrlindu-şi pistolul „hăt — departe", în pădurice de lîngă terenul disputei, prezintă scuze moşierului spre indignarea acestuia şi mai ales a celor doi martori. „Domnii mei, e chiar atît de necrezut, oare, să vezi în ziua de azi un om care se căieşte de prostia lui şi-şi recunoaşte cinstit greşeala?", li se adresează iluminatul celor trei, încercînd să-i convingă să adopte punctul lui de vedere. Cel mai supărat dintre toţi se arată a fi chiar martorul lui Zinovie, locotenentul, care în trăsură, la întoarcere (îşi va aminti Zosima) „m-a boscorodit tot drumul", deşi „eu îl îmbrăţişam mereu şi-l sărutam". În aceeaşi zi întîmplarea ajunge la urechile camarazilor de regiment care imediat se adună ca să-l judece şi să-l condamne. Osînda lor era ca ‚vinovatul' să-şi dea demisia. Se găsesc totuşi şi „unii" („sprijinitorii mei") care iau apărarea lui Zinovie demonstrînd că acesta a „stat fără să clipească în bătaia pistolului". Cînd însă eroul, care în noua lui stare de voioşie împăcată îi privise şi-i ascultase pe toţi, prieteni şi duşmani, cu egală dragoste, declară că şi-a înaintat singur demisia încă de dimineaţă (imediat după duel probabil) şi că de îndată ce i-o vor aproba o să plece la mînăstire, atmosfera se destinde şi se înseninează ca prin farmec: „La auzul acestor cuvinte au izbucnit cu toţii în rîs. «De ce nu ne-ai spus de la început? strigau care mai de care. Acum s-au lămurit lucrurile, n-avem cădere să judecăm un monah!» Şi să te ţii şolticării şi haz! Rîdeau însă fără nici o răutate şi glumeau voioşi şi cu inima uşoară, de parcă m-ar fi îndrăgit cu toţii din senin, chiar şi cei mai înverşunaţi acuzatori ai mei. O lună întreagă, pînă mi s-a primit demisia, m-au purtat ca pe palme. «Părinţele!» îmi spuneau toţi în glumă. Fiecare găsea cîte o vorbă bună pentru mine,

Scanned with OKEN Scanner

unii căutau să mă înduplece să-mi strămut gîndul, alţii mă căinau: «Ce o să faci?» Sau: «Băiatul are curaj, a stat neclintit sub focul pistolului, putea foarte bine să tragă la rîndul lui; pasămite a visat în ajun că menirea lui e să intre la mînăstire, de aceea, vezi, a făcut ce a făcut!»". (Simpatia unanimă pe care camarazii de regiment i-o arată acum lui Zinovie aminteşte, în roman, de aceea faţă de Aleoşa a colegilor săi de liceu: o idealizată atmosferă de jitie învăluie relaţiile eroilor cu ceilalţi). Cum duelul, interzis de autorităţi, nu fusese sancţionat de acestea şi nu avusese urmări neplăcute pentru nici unul din foştii adversari deoarece moşierul „era rudă de aproape cu generalul" (guvernatorul?), astfel încît „oamenii stăpînirii socotiseră cu cale să ia totul în glumă", ofiţerul ce se pregătea să devină călugăr are posibilitatea de a evoca deschis, „fără nici o sfială", cele petrecute pe cîmpul de onoare ca şi, desigur, cele petrecute, atunci, în sufletul său. Primit şi înainte de asta pretutindeni dar totuşi ca un oarecare, eroul devine acum vedeta răsfăţată a saloanelor. Unde continuă — ascultat cu amuzate zîmbete de neîncredere şi în acelaşi timp cu aviditate şi simpatie: „rîdeau de mine" dar „rîsul lor pornea din dragoste", îşi va aminti peste ani Zosima — confesiunea-predică începută chiar la locul duelului: „nu ne dăm seama că viaţa noastră e un rai. Căci dacă ne-am înduplece să recunoaştem lucrul acesta, în aceeaşi clipă, raiul în toată măreţia lui s-ar statornici pe faţa pămîntului şi cu toţii ne-am îmbrăţişa lăcrimînd..." şi care se axează în principal pe temele „fiecare din noi e vinovat pentru toţi" şi a raiului pe pămînt. „De obicei vorbeam serile, în mijlocul cuconetului — povesteşte Zosima; femeile mai ales mă ascultau cu drag şi-i sileau şi pe bărbaţi să ia aminte. Unii îmi rîdeau în faţă: «Cum pot eu să fiu vinovat pentru toată lumea, ce sînt eu de vină bunăoară că dumitale ţi-a abătut să faci cutare lucru?». La care răspundeam: «Îmi dau seama că nu puteţi pricepe lucrul acesta, de vreme ce omenirea a apucat de mult o altă cale şi ne-am obişnuit să luăm minciuna drept adevăr, ba le mai cerem şi altora să umble cu minciuna. O singură dată în viaţă am căutat să urmez porunca inimii mele şi vedeţi ce-a ieşit pînă la urmă: în ochii domniilor-voastre trec drept un scrîntit, un biet om sărac cu duhul; mă iubiţi şi în acelaşi timp vă bateţi joc de mine». «Cum să nu fie iubit un om ca dumneata?» a rostit gazda, rîzînd (s.n.); în seara aceea casa era plină de musafiri". În lumea simandicoasă a oraşului K. Zinovie de după revelaţie trece drept „un om ridicol". La sindrofia la care cineva obiectase că e imposibil să te simţi „vinovat pentru toată lumea" şi la care gazda îl asigurase, rîzînd, pe erou că un om ca el nu poate „să nu fie iubit", „tînăra persoană din pricina căreia se iscase duelul şi pe care nu de mult — îşi continuă evocarea Zosima — o socotisem sorocită să fie logodnica mea" (acum soţia moşierului), ridicîndu-se de la locul ei se apropie de Zinovie pentru a-i întinde mîna şi a-i exprima întreaga ei gratitudine şi stimă: „Dă-mi voie să-ţi spun, a rostit dînsa, că mie nici prin gînd nu-mi trece să rîd de dumneata...". „Îndată s-a alăturat de noi şi soţul (care încă în ziua duelului, pe terenul confruntării neterminate, se arătase permeabil faţă de ideile acestui „om cucernic şi în orice caz foarte original" — n.n.) şi, într-o clipă, s-a strîns toată lumea în jurul meu, şi fiecare parcă ar fi vrut să mă ia în braţe. Eram fericit" — încheie Zosima retrospectiva unei etape a transformării sale spirituale. La aceeaşi serată, odată cu ceilalţi, se apropie pentru prima oară de Zinovie şi „un om între două vîrste" pe care eroul îl mai văzuse în societate dar cu care pînă atunci nu schimbase nici o vorbă. A doua zi primeşte (în noua lui locuinţă din oraş: după ce-şi înaintase demisia şi îl trimisese înapoi la regiment pe Afanasie, pe care îi era ruşine să-l mai privească în ochi după cele întîmplate, se mutase la „văduva unui arhivar, o femeie în vîrstă") întîia vizită (dintr-un lung şir) a acestui domn cu „o fire închisă", „zgîrcit la vorbă", numit în roman „oaspetele de taină". Bizarul musafir vrea mai ales să afle ce a simţit eroul cînd s-a hotărît să-i ceară adversarului său iertare chiar în ziua duelului şi pare cu precădere interesat de psihologia căinţei. Zinovie e tulburat şi în acelaşi timp măgulit că „un om atît de serios" şi „luminat", în care are de la început „o încredere nemărginită" şi care totodată îi trezeşte o nemaiîncercată curiozitate deoarece simte că vizitatorul „ascundea în sufletul lui o mare taină" şi că „pune la cale în sinea lui nu ştiu ce faptă măreaţă", vine aproape zilnic să stea de vorbă cu el: nimeni nu se apropiase pînă atunci de erou „cu o înfăţişare atît de serioasă, de gravă". De la „oaspetele de taină" care îi ocupă acum toate serile şi din pricina căruia nu mai frecventează saloanele (unde dealtfel nici nu mai era la modă) tînărul învăţă „o mulţime de lucruri folositoare" împărtăşindu-se din „strălucitele comori ale minţii sale". La o lună după prima lui vizită la Zinovie domnul între două vîrste (despre ale cărui misterioase convorbiri cu ofiţerul convertit lumea începuse să vorbească) îi declară

eroului (care după acceptarea demisiei mai rămîne un timp — strîns în cleştele raporturilor lui ciudate cu „oaspetele de taină" — în oraşul K.) că „în curînd totul o să se lămurească". După care, într-o seară, pălind îngrozitor, extrage cu mare greutate din el mărturisirea că în urmă cu 14 ani a ucis-o din gelozie pe femeia pe care o iubea. Cu trei ani în urmă i-a încolţit gîndul de a-şi dezvălui în mod public crima. Cetăţean cu situaţie şi vază, căsătorit, cu copii a căror reputaţie îl preocupă în primul rînd — nu-i putea fi însă desigur prea uşor să dea în vileag cumplitul adevăr. Curajul dovedit de tînărul ofiţer la duel şi în general întreaga transformare a eroului a constituit pentru criminalul tăinuit imboldul de care avea nevoie pentru a-şi realiza vechea intenţie. Cutremurat de confesiunea şi de martiriul criminalului, Zinovie îl îndeamnă totuşi să-şi înfăptuiască hotărîrea : „Du-te şi mărturiseşte-ţi păcatul în faţa oamenilor". Două săptămîni mai tîrziu însă omul de care Zinovie se legase printr-o înfricoşătoare taină mai ezita încă, negăsind în el destulă tărie ca să mărturisească. În special dragostea faţă de soţie şi de copii, grija pentru viitorul situaţiei lor material-sociale şi pentru liniştea lor morală grav ameninţată de o atare dezvăluire îl împiedică să împlinească decizia pe care o luase împreună cu tînărul său prieten. Căruia îi cere din nou sfatul şi care din nou îl îndeamnă, cu aceeaşi necruţare sfîşiată lăuntric de milă, dîndu-i să citească versetul ales ca moto al romanului (Biblia lui Zosima, rămasă ani de zile în părăsire, complet abandonată, se deschide acum chiar la moto-ul romanului) şi un altul din Epistola către evrei, să se ducă să mărturisească. Eroul devine zidul de neclintit (dar nu indiferent şi rece) de care se izbesc toate ezitările şi amînările criminalului. În sufletul acestuia îşi fac de aceea treptat loc ciuda şi chiar ura împotriva omului care cunoscîndu-i taina îl obligă moralmente (ştia că Zinovie nu l-ar denunţa niciodată) să se predea. În ajunul zilei sale de naştere, după una din obişnuitele vizite de seară, „oaspetele de taină" se reîntoarce, pretextează că a uitat ceva, se aşează pe scaun să se odihnească şi apoi, după ce îl îmbrăţişează pe erou — nu trecuseră mai mult de cîteva minute — pleacă ; „să ştii că niciodată n-ai fost mai aproape de moarte ca în noaptea aceea", îi va spune mai tîrziu lui Zinovie criminalul, care în acea noapte se reîntorsese ca să-l omoare. Profitînd de sărbătorirea, ca în fiecare an, a zilei de naştere („cu prilejul acesta, avea zaiafet mare acasă, aproape tot oraşul se strîngea la el") criminalul se mărturiseşte, în sfîrşit, în faţa numeroşilor invitaţi cităind un „înscris" doveditor, întocmit în acest scop : „oaspeţii au rămas încremeniţi de uimire şi s-au înfiorat de spaimă, dar nimeni nu i-a dat crezare, deşi toată lumea l-a ascultat pînă la capăt cu luare-aminte. L-au ascultat însă ca pe un bolnav şi, la cîteva zile după aceea, tot oraşul îl căina, zicînd că bietul om se smintise". Cinci zile mai tîrziu „S-a răspîndit vestea că nenorocitul era grav bolnav şi că nu se ştia dacă mai scapă cu viaţă". Deşi acuzat de a-l fi „scos din minţi" pe un om „şi aşa (...) ursuz de felul lui", Zinovie izbuteşte să-l mai vadă o dată pe bolnavul acum muribund dar cu privirea „senină şi plină de duioşie". O săptămînă mai tîrziu criminalul mărturisit moare. După înmormîntare, „cîţiva", „ba unul, ba altul", încearcă să-l iscodească pe erou în legătură cu mărturisirile răposatului : „N-a fost chip să scoată însă nimic de la mine", precizează Zosima. „Oaspetele de taină", căruia eroul îi spune pe drept cuvînt „învăţătorul meu", este în acelaşi timp, şi mai ales, primul discipol al lui Zinovie-Zosima. Acesta reanimă cadavrul defunctei hotărîri a criminalului de a se denunţa şi apoi îl îndeamnă mereu să-şi traducă hotărîrea în faptă. Fără „primul pas" reuşit în ziua duelului de tînărul ofiţer, respectabilul asasin, cetăţean cu vază, soţ şi tată, n-ar fi izbutit niciodată să-l facă pe al său. „Soarta mea e-n mîinile dumitale !", îi spune odată lui Zinovie bizarul musafir : care i se supune deja ca unui stareţ. „Oaspetele de taină" constituie primul miracol al eroului, miracolul mărturisirii unei crime vechi de 14 ani, adînc îngropate în trecut de către un om nebănuit de nimeni pe pămînt, cu situaţie, cu familie, cu numeroase merite recunoscute şi cinstite de toţi concetăţenii săi. Un miracol dificil (nu doar pentru că e primul), epuizant, cerînd sforţări supraomeneşti : „mă simţeam stors de puteri, ca după o boală grea", îşi aminteşte Zosima referindu-se la intervalul dintre prima (între patru ochi) şi a doua (în public) mărturisire a crimei, al chinuitoarelor, infernalelor ezitări ce bîntuie conştiinţa vinovatului. (Se poate spune că eroul ‚naşte' împreună cu oaspetele său ultima, decisiva hotărîre a autodenunţării şi că e pe punctul de a-şi pierde viaţa în timpul acestei ‚naşteri'). Un miracol care, pe de altă parte, cristalizează şi consolidează definitiv noua identitate — spirituală, morală, fizică, nominală a eroului. Legîndu-se cu nevăzute dar grele lanţuri de Zinovie şi subordonîndu-i acestuia propria voinţă, „oaspetele de taină" creează prima ipostază a stareţului Zosima ● După moartea prietenului său, singurul probabil care îl mai reţinea în oraşul unde aproape toate uşile i se închid, eroul părăseşte pentru totdeauna („după o

Scanned with OKEN Scanner

bucată de vreme") localitatea K. Cinci luni mai tîrziu apucă pe „drumul cel drept şi smerit al schimniciei". Pentru următorii 40 de ani biografia personajului (născut, potrivit calculelor pe care le-am putut face, în 1801) este foarte sumară. Intrînd „în cinul monahicesc", Zosima (de la gr. Zoon = viu, care trăieşte) îşi făcuse ucenicia „într-o mănăstire săracă şi prea puţin cunoscută din Kostroma" (căreia îi donează întreaga lui avere). Tot pentru această mănăstire pornise apoi să strîngă danii împreună cu părintele Anfim. Din perioada peregrinărilor lui Zosima prin „Sfînta Rusie" (perioadă lungă din moment ce opt ani după incidentul care i-a răsturnat întreaga existenţă, cînd îl reîntîlneşte în orăşelul K. — a nu se confunda cu oraşul K. — pe Afanasie, fosta lui ordonanţă, el tot mai colindă prin ţară) se desprinde superba noapte de iulie petrecută „pe malul unei ape mari", „în mijlocul pescarilor", alături de „un flăcăiaş de vreo optsprezece ani, plăcut la înfăţişare", care „se grăbea să ajungă la locul unde a doua zi, împreună cu alţi luntraşi, trebuia să tragă la edec şlepul unui negustător" şi împreună cu care contemplă frumuseţea neasemuită a creaţiei transfigurată de vraja nocturnului văratic : „Era o noapte senină, blîndă şi caldă, o noapte de iulie. Aburi se ridicau de pe faţa rîului, ce curgea în matca-i largă, făcînd să adie spre ţărm o suflare răcoroasă ; peştişorii se zbăteau cînd şi cînd în apă, păsărelele amuţiseră, întreaga fire, molcomită, se închina cucernic lui Dumnezeu. Numai eu şi cu băietanul acela privegheam, stînd împreună de vorbă despre frumuseţea lumii acesteia şi despre nepătrunsa ei taină. Fiecare firicel de iarbă, fiecare gîză, furnică sau albină aurie, deşi lipsită de judecată, îşi cunoaşte ca prin minune drumul, mărturisind astfel cereasca taină pe care o împlineşte necontenit. Vedeam cum la auzul cuvintelor mele inima chipeşului flăcăiandru începea să se înfierbînte. Mi-a mărturisit atunci cît de dragi îi sînt pădurea şi păsărelele codrului. Se pricepea să le prindă, învăţase a desluşi graiul lor şi ştia cum să le ademenească : «Pentru mine nu poate fi ceva mai frumos pe lume decît pădurea, zicea el ; deşi lumea cu toate ale ei este frumoasă.» «Drept ai vorbit, am adăugat eu, totul pe lume-i frumos, neasemuit de frumos, pentru că-i adevărat...»." În legătură cu noaptea (dimineaţa) de iulie evocată în Adolescentul de Makar Dolgoruki, perechea nopţii feerice zugrăvită de Zosima, Jacques Madaule observă că în opera lui Dostoievski „Une espèce de nostalgie du bonheure, d'un bonheure perdu, mais qu'il suffirait de si peu de chose pour retrouver, reparaît de distance en distance comme un thème aérien et clair au milieu des réalités les plus sombres". Zosima nu se mulţumeşte să contemple priveliştea, el o tălmăceşte adolescentului cu care se înfrăţeşte în acea magică noapte, converteşte, predică. Istoria prea cucernicului sfînt în chilia căruia a intrat odată un urs (întîmpinată fără teamă, cu blîndeţe de sihastru, care îi dă pîine, fiara se dovedeşte paşnică şi nevătămătoare) este menită să ilustreze că, fiind „fără prihană", „şi dobitoacele îl poartă în sufletul lor pe Hristos" („fioros" şi „crunt", ursul însuşi, totuşi, „nu are nici un păcat"). Din cuvintele de adoraţie ale tînărului edecar şi din întreaga sa atitudine meditativă Zosima deduce că şi el „a înţeles" : „A adormit apoi alături de mine, uşor şi nevinovat ca un prunc", îşi aminteşte după patruzeci de ani, în ajunul morţii sale, binecuvîntînd tinereţea, stareţul ; inocent, contemplativ şi impresionabil, flăcăul edecar de 18 ani care „a înţeles", întîlnit de Zosima (deocamdată doar „un călugăr de rînd") în mijlocul unor pescari vag evanghelici, la puţin timp după ce fratele său mort la vîrsta de 17 ani şi jumătate reînviase în sufletul lui, este un dublu al ultimului Markel, îndrăgind şi el copacii şi păsărelele. După cum un dublu al acestuia este însuşi Zinovie-Zosima, a cărui evoluţie — de la necredinţă la credinţă —, sau mai bine spus revoluţie, o copiază pe aceea a defunctului. Un şoc revelator îi propulsează pe amîndoi fraţii, succesiv, la cealaltă extremă, a unui misticism exaltat, activ, propovăduitor. Coincid şi unele amănunte : în ambele cazuri „înţelegerea" apare sau se desluşeşte mai bine pe ecranul unei grădini paradisiace. ● În prezentul acţiunii romaneşti (care începe la sfîrşitul lui august, probabil 1866) Zosima, desigur de multă vreme stareţul mănăstirii de lîngă orăşelul Karamazovilor, Scotoprigonievsk (cînd a ajuns aici şi cum a devenit stareţ nu se poate şti), are 65 de ani şi încă doar două zile de trăit. Din pricina bolii de care suferea, cu leşinuri şi crize, boală grea asupra căreia nu mai nutrea nici un fel de iluzii şi pe care şi-o cunoaşte fără greş, arată cu zece ani mai bătrîn şi ajunsese „ca o umbră". Eroul intră în scenă „cu un picior în groapă", pentru a muri. Poate şi din această cauză înfăţişarea lui de om „măcinat de boală şi şubred", cu obrazul „uscat ca un pergament", îi pare lui Miusov dezagreabilă (şi ar putea părea astfel, la prima vedere, şi altora — adaugă cronicarul). Zosima „cel viu" miroase a moarte, e deja un cadavru. Cînd, în prima zi a acţiunii (o duminică pare-se) stareţul — un „om costeliv, adus de spate, mic de statură" — îşi face apariţia în chilia sa — „o căsuţă scundă, de lemn" cu „un cerdac la intrare", „înconjurată de flori" — i se remarcă în

Scanned with OKEN Scanner

primul rînd privirea „ageră și scînteietoare", nasul „ascuțit ca un cioc de pasăre" și buzele „pururea surîzătoare", „subțiri ca un fir de ață". Duminica de la sfîrșitul lui august ce inaugurează prezentul narațiunii este pentru Zosima o intensă zi ‚de lucru', consacrată, ca să spunem astfel, primirilor, audiențelor. El îi înfruntă, în două reprize, pe Karamazovii atei, stă de vorbă cu „credincioasele" și conversează cu doamnele Hohlakova (întreținîndu-se în treacăt și cu călugărul din îndepărtatul Obdorsk). Principala întrevedere a zilei o constituie aceea cu Karamazovii, ale căror diferende fusese rugat și acceptase să încerce să le aplaneze. După ce asistă însă la interminabila harță dintre Feodor Pavlovici și Miusov (care împreună cu Kalganov îi însoțiseră pe Karamazovi) și după ce suportă netulburat impertinențele „bătrînului măscărici", pe care îl invită să se simtă ca la el acasă, Zosima, și pentru că întîrziatul Dmitri încă tot nu sosise (fără el reuniunea de familie chiar că n-ar fi avut nici un rost) dar și pentru că era așteptat afară de „persoanele feminine din popor" venite la mănăstire cu mult înaintea boierilor, își cere scuze și părăsește încăperea. În care revine abia peste vreo 25 de minute, la timp totuși pentru a lua parte și el la discuția (polemică) purtată de aproape toți cei de față în jurul articolului despre problema jurisdicției ecleziastice publicat de Ivan. Apoi, după sosirea lui Dmitri, urmărește cu atenție (ca și cum ar fi vrut „să înțeleagă un lucru asupra căruia dorea să fie pe deplin lămurit") cearta inevitabilă ce izbucnește între tată și fiu și pe care o curmă într-un chip cu totul neașteptat, îngenunchind și bătînd o mătanie în fața ultimului. Imprevizibila, deconcertanta, confuza ‚ieșire' a lui Zosima — genuflexia slăvitului stareț înaintea unui fost ofițer zurbagiu este tot atît de fantastică, de ‚inadmisibilă' ca și aceea pe care i-o făcuse Zinovie lui Afanasie, adevărata viață a eroului începînd și sfîrșind cu același senzațional exercițiu de gimnastică a smereniei — pune totodată capăt și întrevederii. Care pentru încercatul stareț fusese o ultimă, și deloc ușoară, luptă. În cursul căreia a trebuit să țină piept tupeului blasfemator, arogant și vulgar al lui Feodor Pavlovici și ateismului cultivat, ascuns al lui Ivan („dumneata nu crezi nici în nemurirea sufletului, nici în ceea ce ai scris despre biserică și problema ecleziastică") și la care iau parte două tabere numericește egale, două mici oștiri : cei doi Karamazovi atei, liberalul Miusov, materialistul Rakitin și Kalganov pe de o parte, Zosima, cei doi ieromonahi care îl așteptau în chilie — Paisie și Iosif, „un ucenic" și Aleoșa, care intră odată cu starețul, pe de alta. De ambele părți există ‚trupe' active și de rezervă (nu intervin în discuție Rakitin și Kalganov, respectiv ucenicul și Aleoșa). Punctul culminant al ‚bătăliei' îl constituie înfruntarea dintre Ivan și Zosima, antipozii romanului în plan ideologic. ● În ‚pauza' de circa douăzeci și cinci de minute dintre cele două părți ale întrevederii din chilie, cu Karamazovii, starețul stă de vorbă cu „credincioasele", „vreo douăzeci de femei din popor" adunate în jurul scării cerdacului de lemn „clădit în dreptul gardului ce împrejmuia schitul, în așa fel ca (cerdacul, n.n.) să fie în afara curții" (unde reprezentantele sexului slab nu aveau voie să pătrundă). Din cele douăzeci de femei care-l așteptau în acea zi (în care „nu veniseră decît femei") pe Zosima, scriitorul izolează și individualizează cinci. Rînd pe rînd ies din grupul amorf și se apropie, în prim plan, de Zosima (și de cititor) : „o femeie apucată, pe care altele două o țineau de braț" și pe care starețul o mai văzuse căci era(u) „dintr-un sat din preajma mănăstirii, la vreo șase verste distanță" ; zărindu-l pe Zosima, care îi pune patrafirul în cap și îi citește o rugăciune, bolnava „se liniști, încetînd să se mai zbată" ; ‚vindecarea', căreia cronicarul îi dă o explicație rațională, produce o puternică impresie asupra asistenței : „femeile ce se îmbulzeau la poalele cerdacului începură a lăcrima înduioșate, cuprinse de exaltare ; unele se repezeau să sărute măcar poalele anteriului, altele jeleau în gura mare. Starețul binecuvîntă pe toată lumea, iar cu unele dintre ele schimbă cîteva cuvinte" ; personajul e „o mărturie a soartei crîncene hărăzite femeilor (...) de la țară, consecință firească a muncilor istovitoare pe care sărmanele erau silite să le facă la scurtă vreme după cîte-o naștere grea, anormală, lipsită de orice asistență medicală ; mai erau apoi necazurile care se țineau lanț, bătăile îndurate și atîtea alte suferințe pe care, orice s-ar zice, unele constituții feminine nu sînt în stare să le suporte, deși în genere femeile sînt destul de răbdătoare" ; țăranca smintită, „cu meteahnă", adusă în fața lui Zosima, face în roman pereche cu Sofia Ivanovna, cea de a doua soție, și totodată victima lui Feodor Pavlovici, pe care acesta o numește o dată chiar „apucata" ; Nastasiușka, o tîrgoveață venită de la o depărtare de 300 de verste : „noi de fel sîntem tot de la țară, dară de stat, stăm la oraș" — îl informează ea pe stareț ; nu sînt săraci, trăsura și „căișorii" — soțul, Nikitușka, e surugiu — sînt ai lor : „nu sîntem la cheremul nimănui" ; îndestularea materială nu le-a adus însă bucurie în casă, căci din cei patru copii cîți a avut cu „omul" ei nu le-a trăit nici unul ; ultimul, un băiat pe nume Alexei, a murit cu trei luni înainte de a împlini trei ani (ca și ultimul din cei — tot patru — copii

Scanned with OKEN Scanner

ai scriitorului, Aleoşa, decedat la 16 mai 1878, an în care Dostoievski începe lucrul la Fraţii Karamazov); nenorocirea din urmă o face să dispere ca niciodată pînă atunci pe mama parcă blestemată să nu aibă parte de copiii ei şi care, îmbolnăvindu-se de durere, apucă drumul pribegiei fără să-i mai pese nici de gospodărie, nici de soţ; de trei luni e plecată de acasă, răstimp în care îşi căutase alinarea la trei mănăstiri (povestea Nastasiuşkăi, al cărei fiu murise la trei ani fără trei luni şi care străbătuse trei sute de verste, e pusă sub semnul cifrei trei, poate simbolul treimii familiale mereu ştirbite prin neîmplinirea rodului); ajunge în sfîrşit şi la Zosima, la care toată lumea o îndemna să se ducă şi la care, văzîndu-l, se uită cu „o adoraţie frenetică"; „încă tînără, prăpădită de slabă şi suptă la faţă, cu pielea arsă de soare, aproape smolită", Nastasiuşka întruchipează durerea „descătuşată", nu „mai puţin cruntă decît durerea ferecată în tăcere"; stareţul, care o compară cu biblica Rahila şi îi porunceşte să se întoarcă acasă, la Nikituşka al ei, lăsat de atîta vreme singur („o fi dat în darul beţiei", are motiv să presupună femeia), citînd cuvintele de mîngîiere adresate cîndva de „un prea fericit sfînt" unei femei „ce-şi jelea ca şi tine pruncul", încearcă să o liniştească asigurînd-o că şi băiatul ei „şade acum la picioarele tronului ceresc şi e fericit" deşi ştie prea bine că în asemenea cazuri singurul leac e ca suferinţa să se consume de la sine „lăsîndu-ţi lacrimile slobode", îi recomandă Zosima acestei mater dolorosa transformată deja parcă toată în plîns, cascadă vie a durerii: „De-aş apuca barem să-l mai văd o dată, numai o singură dată! Fără să m-apropii de el, şi fără să scot o vorbă, aş sta aşa, pitită într-un colţ, să mă uit la el, barem o fărîmă de timp; să-i aud glăsciorul, să-l văd cum se joacă pe afară, să-l aud cum mă cheamă: «Mămucă, unde eşti?» Măcar o dată să-i mai aud picioruşele lipăind, uite aşa, tipa-tipa prin odaie. Fuga-fuguţa, cum venea altdată la mine, copăcel-copăcel şi unde ţipa şi rîdea de mai mare dragul! Numai o dată să-i mai aud picioruşele, barem o dată, tipa-tipa, ar şti mama că-i el, chiar fără să-l vadă! Of, că mi l-a înghiţit pămîntul, n-o să-l mai audă mama niciodată! Uite aicea cureluşa lui, o port cu mine (...). Femeia scoase din sîn o cureluşă bătută în ţinte, şi cum dădu cu ochii de ea se zgudui toată de plîns şi-şi acoperi ochii cu palmele lăsînd să i se prelingă şiroaie de lacrimi printre degete". Se poate afirma că Nastasiuşka udă la propriu, pe verticală, pămîntul cu lacrimile ei, aşa cum ceruse maica prorocitoare evocată de Maria Timofeevna Lebeadkina în Demonii. Personajul (demonstrînd încă o dată forţa năprasnică a figurilor episodice în opera lui Dostoievski, forţă capabilă uneori chiar să-l eclipseze pe protagonist, aşa cum se întîmplă în cazul de faţă cu Zosima, deosebit de şters, redus la unul din cele mai ieftine clişee ale consolării, basmul cu pruncii care devin în cer îngeri) introduce marea temă a suferinţelor nemeritate ale copiilor şi în general a suferinţei copleşitoare, a răului pe pămînt, temă ce va fi preluată şi dezvoltată într-un chip grandios de Ivan. Povestea Nastasiuşkăi este un afluent bogat care conduce la uriaşul fluviu al suferinţelor omeneşti desenat pe harta romanului de Ivan. Numărîndu-se printre „credincioasele" care se îngrămădesc în jurul stareţului, Nastasiuşka este convinsă (după cum o asiguraseră atît Zosima cît şi, înaintea lui, Nikituşka: Zosima nu-i poate spune în esenţă mai mult decît Nikituşka!) că băiatul ei „cine ştie, o fi cîntînd acum cu alţi îngeraşi în împărăţia lui Dumnezeu", că el „trăieşte", că „sufletul omului rămîne pururea viu." Cu toate acestea, nu poate accepta gîndul că „zace acolo, în mormînt": „nu pot, nu! Mă seacă la inimă. Cum îi văd hăinuţele, cămeşuicile, cizmuliţele, încep să răcnesc. Aştern pe jos toate lucruşoarele lui, ce bruma îmi mai rămase de la el, mă uit la ele, şi bocesc şi bocesc..." (Motivul cizmuliţelor orfane de picioruşe, al întristatelor încălţări stinghere, rămase de la mort, va reapărea în celălalt capăt al romanului, în episodul morţii lui Iliuşa: durerea mamei — a Nastasiuşkăi — o anunţă pe aceea a tatălui — a lui Sneghirev). Cureluşa „bătută în ţinte" a lui Alexei Nastasiuşka o poartă (după cum am văzut) la ea ca pe o relicvă în pelerinajul la mănăstiri (Cureluşa e şarpele durerii ţinut la sîn de nenorocita mamă). Deşi crede că feciorăşul ei este în ceruri (unde ar putea „să fie puiul mamii, dacă nu în ceruri"), ea rămîne neconsolată de faptul că el „nu mai e aci, cu noi, să şadă, uite, colea lîngă mine (...), aşa cum şedea cînd trăia". Nimic nu poate compensa unicitatea concretă a unei făpturi. Nici o ipotetică fericire cerească nu preţuieşte cît certitudinea unor picioruşe de copil „lipăind (...) prin odaie". Isteria durerii este alimentată la Nastasiuşka de memoria unor amănunte zguduitoare, a ‚amănuntelor' care ne compun pe fiecare în parte, unul cîte unul, ca oameni vii, feluriţi, de neconfundat. Fără ele nici o supravieţuire nu e credibilă. De aceea, probabil, acceptînd într-o scrisoare către Petersen învierea, Dostoievski nu accepta orice fel de înviere. El pretindea o resurecţie individuală, fizică, nominală, care să nu ne clintească nici un fir de păr din cap. Viaţa de apoi trebuie să ne conserve aşa

Scanned with OKEN Scanner

cum sîntem aici, pe pămînt, să ne respecte integral, pînă la ultima cută psihică şi moleculă, identitatea. Altfel, nedefinita nemurire a sufletului poate să ne deconcerteze şi să ne sperie nu mai puţin decît moartea deplină; Prohorovna, „o băbuţă îmbrăcată ca o tîrgoveaţă", „văduvă de subofiţer" locuind chiar în oraş, în Scotoprigonievsk; ea vine la mănăstire de la cea mai mică distanţă (aproximativ ceva mai mult de o verstă) avînd, parcă în virtutea unei reguli de proporţionalitate, şi necazul cel mai mic dintre toate cele patru femei năpăstuite ce se înfăţişează în acea zi lui Zosima; Prohorovna este doar „muncită de o întrebare": neprimind de mai bine de un an nici o veste de la fiul ei Vasenka, pe care slujba („o slujbă la comisariat") îl dusese tocmai în Siberia, la Irkutsk, fusese sfătuită „mai deunăzi" de Stepanida Ilinişna Bedreaghina, „o precupeaţă putred de bogată", să treacă numele feciorului ce nu mai dădea nici un semn de viaţă în pomelnic, ca „să fie şi el pomenit cînd o fi să se roage (preoţii la biserică, n.n.) pentru odihna sufletului celor adormiţi": „Şi atunci inimioara lui o să simtă că-i duci dorul şi o să primeşti carte de la el", o încredinţase Stepanida Ilinişna; să facă sau nu cum fusese sfătuită, îl întreabă Prohorovna pe Zosima; care după ce o ceartă („Cum să treci în pomelnic pentru odihna celor adormiţi un om teafăr, sănătos?", „asta-i ca şi cum ai umbla cu vrăji"), o asigură că fiul ei trăieşte, că o să se întoarcă în curînd sau că va primi un răvaş de la el; proorocirea stareţului se adevereşte „întocmai, ba chiar peste orice aşteptare": „N-a apucat bine băbuţa să intre pe uşă (acasă la ea, în oraş, n.n.), că i s-a şi înmînat o scrisoare din Siberia, sosită între timp. Mai mult chiar, în epistola trimisă din Ekaterinenburg, Vasea îşi înştiinţa mama că e în drum spre Rusia, împreună cu încă un funcţionar, şi că se înapoiază definitiv acasă, aşa că peste cel mult trei săptămîni de la primirea răvaşului «nădăjduia să-şi îmbrăţişeze mama»"; această „minune profetică" a lui Zosima face vîlvă atît în incinta mînăstirii, printre monahi („O să mai vedem şi altele!", repetă aceştia „într-un glas") cît şi în oraş, printre mireni (extraordinar de impresionată arătîndu-se de această întîmplare doamna Hohlakova); numele şi anecdotica personajului i-au fost sugerate scriitorului, care a jucat în viaţă rolul jucat în carte de Zosima, de doica familiei, a copiilor săi; „o ţărancă tînără, cu o faţă suptă de ofticoasă", care multă vreme se uitase „ţintă, cu o privire de jar" la Zosima neîndrăznind însă să-i vorbească; vine de la o depărtare de 500 de verste (cea mai mare distanţă!) şi pare apăsată de o vină foarte grea din moment ce, la un semn al lui Zosima, care între timp se aşezase pe ultima treaptă a scării cerdacului, îşi isprăveşte confesiunea în şoaptă, la urechea stareţului: „Femeia îşi urmă spovedania fără s-o mai poată auzi cineva (s.n.). Nu avu prea multe de spus"; de doi ani văduva unui soţ bătrîn care o „zvînta în bătăi", i-a dorit probabil acestuia moartea în timp ce bolea (sau s-a rugat lui Dumnezeu s-o scape de el, sau a făcut în acest scop vrăji): „Nu ştiu cum mi-a încolţit în minte gîndul acela" (gînd pe care Zosima îl va duce — curînd — în mormînt), „a intrat aşa ca o boală în mine şi mi s-a înfipt în inimă"; în 1881 L. E. Obolenski a presupus că ţăranca pur şi simplu şi-a ucis bărbatul; Zosima însă o linişteşte prea mult şi o iartă prea uşor pe vinovată pentru a putea presupune că vina ei e chiar atît de mare: „Tu caută numai să-ţi păstrezi căinţa şi alungă orice teamă din suflet. Crede, femeie, că Dumnezeu te iubeşte cît nici cu mintea nu poţi gîndi, te iubeşte aşa păcătoasă cum eşti, te iubeşte tocmai pentru păcatul tău. S-a spus cîndva că mai multă bucurie va fi în cer pentru un păcătos care se pocăieşte decît pentru zece drepţi (...). Nu-ţi mai face sînge rău din pricina oamenilor şi nu ţine nimănui supărare dacă te-a obidit. Şi iartă-i toate păcatele răposatului, iartă-l în sufletul tău pentru tot ce ţi-a greşit şi împacă-te cu el pe deplin. Dacă-n inima ta sălăşluieşte căinţa, înseamnă că iubeşti cu adevărat (...). Du-te şi alungă orice teamă", îi spune stareţul (căci deşi s-a spovedit de două ori şi a primit împărtăşania, se simte împovărată de păcat şi, tuberculoasă cum e, de teamă: „mi-e frică să nu mor") făcînd de trei ori asupra ei semnul crucii şi dăruindu-i „o iconiţă"; în sfîrşit, „o femeie zdravănă cu un prunc în braţe", îndrăzneaţă la vorbă şi veselă, de fel din satul Vîşegorie, care şi-a „rupt picioarele cale de şase verste cu copilaşul în braţe" (după cum observă Zosima) numai ca să-l vadă pe stareţ; a mai fost pe la el şi auzind că e bolnav s-a gîndit: „ia să mă duc să-l văd cu ochii mei"; pretinde că impresia ei, pe care i-o comunică pe loc bătrînului, e că „numai bolnav nu se cheamă că eşti" şi îi mai dăruieşte încă „douăzeci de ani" de trăit; are totuşi „o mică rugăminte": înmînîndu-i stareţului 60 de copeici strînse cu cine ştie cîtă trudă îi cere să i le dea cui va crede el de cuviinţă, cuiva mai nevoiaş decît ea (prin ucenicul Porfiri aceşti bani vor fi trimişi unei tîrgoveţe din oraş, „o văduvă împovărată de copii, căreia îi arsese casa din temelii, aşa încît ajunsese acum să cerşească din uşă în uşă"); „inimă de aur" (cum o numeşte Zosima, binecuvîn-

Scanned with OKEN Scanner

tînd-o pe ea şi pe fetiţa ei Lizaveta), femeia „zdravănă cu un prunc în braţe" încheie cu o apariţie înveselitaore, stenică, scena tragică, de şoc cu „credincioasele" ; „Mi-ai luminat inima, taică", îi spune stareţul înainte de a binecuvînta „norodul" şi de a se retrage „cu o adîncă plecăciune" ; a doua zi seara, în ajunul morţii sale, Zosima îşi va aminti de „femeia aceea de ispravă din Vîşegorie", de copila ei Lizaveta, de cele şaizeci de copeici dăruite în scop de binefacere şi de... cei douăzeci de ani de viaţă promişi de ea lui ; statuară, puternică, voioasă, ageră, ţăranca din Vîşegorie (aprox. munte înalt) cu fetiţă la piept îndeplineşte în roman funcţia de geamănă opusă a femeii cu „copchilaşul" din visul lui Mitea Karamazov ; imagine simetrică necesară scriitorului care a voit să sugereze nu numai suferinţele — ci şi forţa poporului rus. ● Tot în ‚pauza' întrevederii cu Karamazovii, după ce stă de vorbă cu „credincioasele", Zosima se întreţine cu Hohlakova şi cu fiica ei beteagă Liza, care, împreună cu călugărul din Obdorsk, îl aşteptau pe stareţ în cerdac, „în camerele rezervate pentru vizitatoarele de neam". Mama şi fata, care mai fuseseră primite de Zosima în cursul săptămînii, nu mai departe decît joi, cu trei zile înainte, veniseră acum din nou la el ca să-i mulţumească „făcătorului de minuni" pentru însănătoşirea bolnavei, cu toate că aceasta, după cum observă cu umor, încercînd să o tempereze pe exaltata Hohlakova, însuşi autorul pretinsei vindecări, „e tot în fotoliu" (în fotoliul ei cu rotile, de infirmă). Şi această întrevedere suferă o întrerupere. În a doua ei parte doamna Hohlakova îl roagă pe stareţ s-o ‚vindece' şi pe ea ; trecînd la problemele ei personale (probleme de conştiinţă, evident !) moşierita mărturiseşte că îi „lipseşte credinţa" şi întreabă cum să facă să şi-o recapete. In ‚pauza' întrevederii cu cele două Hohlakove (cînd ele amîndouă, parcă uitînd pentru cîteva minute de Zosima, se ocupă exclusiv de Aleoşa, aflat de faţă ca însoţitor al stareţului) eroul schimbă cîteva cuvinte cu călugărul din Obdorsk pe care îl invită să treacă fără întîrziere pe la el : „Altminteri — spune Zosima, conştient de starea gravă în care se află, cine ştie dacă am să te mai pot primi, sînt bolnav şi-mi dau seama că zilele-mi sînt numărate". Într-adevăr, reîntorcîndu-se în chilia sa, unde-l aşteptau oaspeţii cei mai importanţi din acea zi (Feodor şi Ivan Karamazov, plus Miusov şi Kalganov ; Dmitri încă tot nu sosise), stareţul se simte la un moment dat „biruit de o slăbiciune bolnăvicioasă" şi devine „palid ca un mort". Cînd, după marele său „gest simbolic", pe moment de nimeni înţeles (genuflexia în faţa lui Dmitri), oaspeţii, şocaţi, părăsesc în grup chilia „atît de buimăciţi, încît uitară să-şi mai ia rămas bun de la gazde" (cu aceasta întrevederile din acea zi — în număr de patru — se încheie), Zosima se retrage „istovit de puteri" (îl conduce şi ajută Aleoşa) în iatacul lui. Unde mai face totuşi o profeţie, verbală şi clară de data aceasta, dezvăluindu-i lui Aleoşa că locul său „deocamdată nu este aici" (în mănăstire) şi binecuvîntîndu-l „pentru o însemnată chemare ce ai de împlinit în lume", şi unde Aleoşa, trimis insistent „lîngă fraţii" lui, „lîngă amîndoi", îl lasă în cele din urmă singur. Seara, cînd se întoarce din oraş, cel mai drag dintre ucenicii lui Zosima află „cu groază" că stareţul „se simţea din ce în ce mai rău". ● A doua zi dimineaţa (a doua zi a acţiunii) eroul (e primul lucru pe care-l face) îşi prevesteşte sfîrşitul : „Nu ştiu dacă o să mai apuc seara asta", îi spune el lui Aleoşa ; „era senin, aproape fericit" şi cu toate că pe chipul său „se zugrăvea o adîncă oboseală", privirea îi este „veselă, prietenoasă, îmbietoare" (Fiinţă solară, Zosima îşi concentrează principalele evenimente ale biografiei sale spirituale în lunile de vară : iunie — revelaţia, convertirea ; iulie — noaptea mirifică petrecută pe malul apei ; august — moartea jubilatoare). Îşi ia rămas bun de la fraţii săi întru credinţă : „Chilia se umplu treptat de monahi". „Pe lîngă cei de la schit veneau acum şi călugării de la mănăstire", vorbindu-le şi povăţuindu-i pentru ultima oară cu un glas slab dar limpede : „Sărea mereu de la o idee la alta", „de parcă s-ar fi străduit să dea în vileag tot ce-i mai rămăsese de spus, să mai repete o dată, în pragul morţii, tot ce nu apucase să spună în viaţă pînă la sfîrşit, şi nu numai din dorinţa de a-i lumina, ci ca şi cum ar fi fost însetat să împărtăşească tuturora bucuria şi exaltarea ce puseseră stăpînire pe sufletul lui, să-şi deschidă pentru ultima oară inima faţă de toţi...". Îi îndeamnă pe monahi să nu se teamă de păcat (dacă remuşcarea e sinceră şi căinţa cinstită), să nu se semeţească, să nu se lase ispitiţi de aur, să iubească „norodul ce urmează căile Domnului" şi să se roage şi pentru materialişti („căci mulţi dintre ei sînt oameni de omenie, mai ales în zilele noastre") ; „păstraţi în suflet credinţa şi ţineţi sus flamura ei. Cît mai sus...". Îl trimite apoi din nou pe Aleoşa acasă, la ai săi, făgăduindu-i să nu închidă ochii pînă nu-i va spune anume lui, căruia îi este „hărăzit" drept „moştenire" „ultimul cuvînt". Exortaţia de dimineaţă este reluată în după-amiaza spre seara aceleiaşi zile (ziua a doua) de Zosima într-un cerc mai restrîns, nu înainte însă ca stareţul să furnizeze ascultătorilor săi unele „date (auto) biografice" (după

Scanned with OKEN Scanner

care ne-am ghidat mai sus). Cînd se întoarce la mănăstire, Aleoşa îl găseşte „slab ca o umbră, dar vesel şi luminat la faţă în mijlocul oaspeţilor cu care vorbea tihnit şi senin". În număr de patru, aceştia (ieromonahii Paisie, Iosif, Mihail şi părintele Anfim) sînt „cei mai credincioşi prieteni ai săi". Lor (şi ucenicului Porfiri, „care rămăsese în picioare") li se alătură Aleoşa, care va consemna spusele stareţului (rostite în acea seară dar şi cu alte prilejuri) în nişte însemnări intitulate Din viaţa părintelui ieromonah Zosima, răposat întru Domnul, întîmplări povestite de el şi înfăţişate în scris de Alexei Feodorovici Karamazov şi Din vorbele rostite în felurite împrejurări de părintele Zosima şi din învăţăturile sale şi al căror text este reprodus în roman de cronicar. În aceeaşi seară Zosima explică sensul îngenuncherii sale înaintea lui Dmitri („Ieri m-am închinat pînă la pămînt în faţa pătimirilor ce-l aşteaptă") şi mărturiseşte pentru prima oară de ce Aleoşa i-a fost „atît de drag" (asemănarea cu Markel). Cu cinci minute înainte de moarte nimeni dintre cei de faţă „nu s-ar fi gîndit c-o să se prăpădească. Bătrînul a simţit deodată o săgetătură în piept, s-a făcut alb ca varul şi şi-a apăsat cu putere mîinile pe inimă. Într-o clipă au sărit cu toţii în picioare şi s-au repezit să-l ajute ; aşa suferind cum era, stareţul le-a zîmbit şi, lăsîndu-se să lunece cu încetul din jilţ pe podea, cu faţa la pămînt şi braţele desfăcute, luminat de o fericire extatică, a sărutat pămîntul, precum el însuşi îi învăţase mai înainte, apoi, şoptind o rugăciune, şi-a dat sufletul în tihnă şi bucurie". Eroul se săvîrşeşte din viaţă în seara celei de a doua zile sau mai probabil în noaptea ce face trecerea între a doua şi a treia zi a acţiunii. În orice caz, în zorii zilei, „înainte chiar de a se fi luminat afară" (a treia zi), „dichisit", răposatul e aşezat în sicriu şi depus la el în chilie („în odaia cea mare, unde îşi primea de obicei oaspeţii, fie călugări, fie mireni"). Se poate spune că abia după moarte stareţul participă la intriga romanului, îi influenţează subiectul. Mai activ (din acest punct de vedere) decît Zosima se dovedeşte cadavrul lui. Comportîndu-se surprinzător (venerabilul mort „se pripise peste fire"), acesta din urmă declanşează în după-amiaza celei de a treia zile, cu puţin înainte de ora trei, scandalul de la mănăstire culminînd cu intrarea în scenă a lui Ferapont, care apare „năprasnic", şi îl urgiseşte pe defunct („Răzvrătirea ce mocnise pînă atunci în mănăstire scotea acum capul") şi provoacă criza de conştiinţă religioasă a lui Aleoşa. În locul minunilor aşteptate de toată lumea să se producă după moartea stareţului Zosima, „sfîntul" nu le oferă discipolilor şi duşmanilor săi decît imaginea unui trup incredibil de uşor biruit de „duhul putreziciunii". Zosima apare pentru ultima oară în visul despre Cana Galileii al lui Aleoşa reîntors, pocăit, la mănăstire după ora nouă seara (a treia zi a acţiunii) : „«Cum, şi el e aci ?... Dar adineauri zăcea în sicriu... Nu, e aici... s-a sculat, m-a văzut, vine spre mine... Doamne !» Da, într-adevăr, spre el venea unchiaşul cel uscăţiv, cu obrazul brăzdat de o mulţime de cute subţiri ; se îndrepta spre el fericit, rîzînd cu blîndeţe... Coşciugul a dispărut ca prin farmec, iar dînsul e îmbrăcat aşa cum l-a văzut în ajun, cînd fuseseră cu toţii oaspeţii lui... Faţa îi era descoperită şi ochii îi străluceau...". Ipostaza gloriei cereşti dobîndite în visul lui Aleoşa de Zosima, poftit la nunta din Cana Galileii, estompează prin strălucirea ei accidentul nemeritat suportat de rămăşiţele pămînteşti ale vestitului stareţ. Prin calamitatea ce îl loveşte în chip nedrept după moarte Zosima e un Iov postum.

● „Călugărul rus" întruchipat de Zosima nu este unul tradiţional. Ca şi noua instituţie a sătreţiei (introdusă sau reintrodusă în Rusia abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea), stareţul mănăstirii de lîngă Scotoprigonievsk este şi el un om nou, modern. Care surprinde mai întîi prin felul său de a fi, paradoxal laic, de om de lume şi de om al vremii sale, prin slăbiciunile lui copilăreşti : „schimnicului" îi plac bomboanele şi — ca şi lui Aleoşa — dulceaţa de vişine, sau printr-o mentalitate liniştit prozaică, ‚vulgară'. Unui călugăr care începuse „a fi bîntuit de vedenii ; mereu i se arăta, fie în vis, fie aievea, necuratul" (ca lui Ivan !), Zosima, văzînd că numai rugăciunile şi postul nu ajută, nu se sfieşte să-i dea „curăţenii" („un leac pe care-l ştia el"). Absurdităţile debitate „la un păhărel de coniac" de Feodor Pavlovici pe seama stareţului (care nici n-ar crede în Dumnezeu, după cum i-ar fi mărturisit odată „scurt şi cuprinzător" guvernatorului Schultze : „credo, dar nu ştiu în ce", care ar fi „un libidinos" şi care l-ar fi „pungăşit pe negustorul Demidov cu şaizeci de mii de ruble" : „Acum vreo doi ani — minte fără ruşine înşirînd „moşi pe groşi" Feodor Pavlovici adresîndu-se lui Ivan — ne-a chemat la el la un ceişor cu un păhăruţ de lichior (ştii, cuconiţele îi trimit lichioruri), şi unde a început să ne povestească despre vremile de altădată, ei, ce să-ţi spun, ne ţineam cu mîinile de burtă de atîta rîs... Mai ales avea una bună cu o slăbănoagă pe care a lecuit-o. «Dacă nu m-ar durea picioarele, zicea, v-aş juca ceva»") au în roman tocmai rolul de a accentua latura lumească a personajului prin exagerarea ei caricaturală, aberantă (În acelaşi timp pretinsa demistifi-

Scanned with OKEN Scanner

care operată de Feodor Pavlovici precede și pregătește aparenta demitizare a eroului după moarte ; obrăznicia „bătrînului măscărici" anticipează ‚tupeul' legilor firii, grăbite din cale afară a lua în primire cadavrul „sfîntului"). Lui Feodor Pavlovici — pe care memoria sa de cititor nu-l servește tocmai exact — i se pare că Zosima are „ceva din Arbenin, parcă așa îl cheamă, știi care (îi spune el lui Ivan, n.n.), cel din romanul Un erou al timpului nostru". Ca un erou al timpului său, strîns legat de epoca în care trăiește și exprimînd-o în unele din tendințele ei este conceput și Zosima. Pater Seraphicus (cum îl numește Ivan) e un martor deosebit de atent al realităților contemporane ; el denunță lățirea corupției de sus în jos : „Doamne, cine-i acela ce spune că poporul e fără prihană ? Văpaia ticăloșiei îl încinge ceas cu ceas, numai că scînteia ce-a odrăslit-o a sărit din tagma celor bogați" și exploatarea chiar și a unor „copii de zece ani" („plăpînzi, pipernicîți, gîrbovi și dedați la rele") în fabrici : „Asemenea lucruri nu se cade a mai dăinui pe fața pămîntului, trebuie curmate în sfîrșit suferințele bieților copilași", cere cu un accent energic Zosima, a cărui smerenie se identifică aici cu revolta lui Ivan ; în aspre cuvinte îi evocă el pe neguțătorul „tot mai ahtiat după onoruri" care „își dă ifose de om luminat, deși abia dacă slomnește buchile" și mai ales pe „lipitorile satului", chiaburii „cei groși la pungă", „stricați și putregăiți mai toți pînă-n măduva oaselor". Caracterul original, netradițional al personalității starețului înfățișat în Frații Karamazov rezultă și din rolul minor rezervat minunilor în biografia (hagiografia) sa : „nu atît prin minunile pe care le-ar fi săvîrșit își cîștigase atîtea simpatii, cît mai ales prin puterea iubirii sale", e de părere cronicarul romanului. Cu excepția însănătoșirii infirmei Liza (însănătoșire proclamată doar de o agitată și o exagerată ca doamna Hohlakova), toate ‚miracolele' lui Zosima reprezintă niște profeții. Care pot fi atribuite unei inteligențe sfredelitoare, native, dezvoltată și antrenată printr-un exercițiu zilnic de confruntare cu și de asumare a unor nenumărate experiențe străine : adunînd de-a lungul stăreției sale „atîtea mărturisiri, atîta zbucium sufletesc și atîtea spovedanii", „spiritul lui devenise extraordinar de pătrunzător". Zosima e un psiholog profund (un „psiholog blestemat", ca Tihon din Demonii), căruia „nu-i scapă nimic" (o recunoaște însuși Rakitin), căruia îi sînt cunoscute „toate cutele sufletului omenesc". Inteligența excepțională a lui Zosima este sugerată în roman și de fizionomia sa voltairiană ; privirea „ageră și scînteietoare", buzele „subțiri ca un fir de ață" și nasul „ascuțit ca un cioc de pasăre" amintesc în mod frapant de masca de demon al rîsului critic a marelui filozof iluminist francez. Observația noastră este susținută în textul romanului de Feodor Pavlovici care, de data aceasta fără să mai bată cîmpii, găsește că starețul are „ceva mefistofelic" și că „este un iezuit, un iezuit rus" (ultima acuzație sugerînd și calitatea de om de lume a stareților : un procedeu tipic dostoievskian e de a sublinia trăsăturile reale ale unui personaj prin exagerări și calomnii). Perspicacitatea paralizantă a eroului : „era destul să arunce o privire asupra unui necunoscut, ca să ghicească imediat ce păs îl adusese la el, ce dorea și ce suferință îl apasă, spre marea uimire și descumpănirea noului-venit, ba uneori spre spaima bietului om, care vedea că taina lui era cunoscută înainte chiar de a fi apucat să deschidă gura", explică la rîndul ei, pe lîngă cauza bolii, de ce figura lui putea să pară (nu numai lui Miusov) „dezagreabilă" : ácele analitice care țîșneau din ochii lui pentru a se înfige în interlocutor nu puteau avea pentru acesta nimic plăcut. Cele mai revelatoare priviri aruncă Zosima asupra fraților Karamazov. El ghicește că Ivan nu crede (nici în nemurirea sufletului, nici în ceea ce a scris despre biserică și problema ecleziastică), că pe Mitea, căruia i-a citit „în ochi toată ursita", „soarta (...) pe care și-o pregătea singur" („Numai o dată sau de două ori în viață mi-a fost dat să citesc asemenea lucruri în ochii oamenilor... ca și cînd tot ce le-a fost scris s-ar fi oglindit într-o clipă în privirea lor, și vai, din păcate, ursita li s-a împlinit întocmai !", va mărturisi stareț în ajunul morții sale), îl așteaptă Siberia și că locul lui Aleoșa, omul de legătură și de alergătură al romanului, nu este deocamdată la mănăstire, ci „în lume". Ar fi greșit însă să se deducă din cele spuse că Zosima, „stareț minune", așa cum l-a conceput și creat Dostoievski, nu e în stare să înfăptuiască minuni și că darul premoniției ar fi la el în întregime condiționat de însușiri excepționale dar firești. Personajul Zosima nu vrea să facă minuni pentru a nu impieta asupra libertății omului care trebuie să ajungă la credință în chip autonom, prin propria lui conștiință, fără nici o constrîngere din partea miracolului ca evidență zdrobitoare. Modelul modernului „călugăr rus" este Hristos din legenda Marelui inchizitor, căruia nimic nu i-a fost „mai scump pe lume decît libertatea credinței". Nu întîmplător, în visul lui Aleoșa despre nunta din Cana Galileii Zosima strălucește printre nuntași lîngă „soarele nostru". În convorbirea sa nocturnă de coșmar cu Ivan diavolul își asumă printr-o aluzie responsabilitatea accidentului postum suferit de

Zosima. Se poate spune însă că mai degrabă stareţul putrezeşte de bunăvoie pentru a asigura celui mai drag dintre discipolii săi libertatea deplină. Miracolul pe care cu toţii îl aşteptau de la defunctul Zosima ar fi consolidat într-un chip forţat sentimentele religioase ale lui Aleoşa. Criza declanşată de cadavrul nedemn de un sfînt al stareţului cimentează în schimb „temeinic", „pentru veşnicie", tocmai pentru că această cimentare se produce după un moment de îndoială ce confirmă prin însăşi posibilitatea lui libertatea totală a conştiinţei, credinţa tînărului. Stareţul ‚se sacrifică' pentru ucenicul său, suspendînd de dragul lui spectacolul splendid al unei morţi producătoare de miracole. ● Prin felul său general de a fi şi prin ideile-repere, Zosima se îndepărtează şi de monahul auster (ca tip) şi de religia fricii (ca mod de gîndire) : „mai totdeauna era vesel cînd venea lumea să-l vadă" şi se apropia „cu tot sufletul tocmai de cei mai păcătoşi dintre oaspeţii săi", spune cronicarul. Consideră că „Oamenii au fost făcuţi ca să fie fericiţi" şi că „viaţa (...) e o bucurie fără seamăn, nu o vale a plîngerii şi a umilinţei" : raiul este posibil în această existenţă, pe pămînt, imediat, cu condiţia ca oamenii să înţeleagă adevărul (iubirea aproapelui), să accepte că „fiecare în parte este vinovat pentru toţi (...) şi pentru fiecare dintre ei în parte" (în acest punct Zosima reia nu numai ideile fratelui Markel şi cele asemănătoare şi anterioare ale unui alt ‚frate' al său mai mare, „omul ridicol" din nuvela apărută în 1877, ci se face după părerea noastră şi ecoul celor exprimate încă în secolul al XVII-lea de vestitul protopop eretic Avvacum care — după cum a arătat D. Lihaciov —, demitizîndu-i pe ţar, pe patriarh şi pe episcopi, „proclamă responsabilitatea tuturor faţă de toţi", „a celui din urmă om şi faţă de cei din urmă oameni"). Sursa acestui luminos optimism religios (ce a impus apropierea de sf. Francisc d'Assisi cu a cărui biografie aceea a stareţului dostoievskian prezintă de altfel unele asemănări : „C'était en chevalier que François d'Assise avait passé sa jeunesse", afirmă Georges Duby, adăugînd că în tinereţea sa viitorul ascet ce va predica în acelaşi timp cu penitenţa „la beauté du monde" şi se va declara nu numai „Frère de Jésus" ci şi „frère des oiseaux du ciel, du soleil, du vent et de la mort", „c'était livré aux joies de la courtoisie. Il composait des chansons d'amour ; il s'engagea dans l'aventure chevaleresque") este Dumnezeu, conceput de Zosima-Dostoievski (sub influenţa învăţăturilor lui Isaac Sirianul) ca o divinitate a milei neţărmurite, nerăzbunătoare („un fir de ceapă" fiindu-i uneori de ajuns ca să ierte) : „nu există şi nici nu poate să existe pe lumea asta păcat pe care Atotputernicul să nu-l ierte cînd omul se căieşte cu adevărat. Nici un păcat omenesc nu poate fi atît de cumplit încît să istovească neţărmurita iubire a Celui-de-Sus. Cum poate, oare, un păcat să întreacă puterea iubirii cereşti ?", i se adresează stareţul uneia din „credincioase" ; „Dacă eu, un biet păcătos ca şi tine, m-am înduioşat de soarta ta, dacă mie mi s-a făcut milă, cu atît mai vîrtos se va milostivi Dumnezeu". „Nu există vină impardonabilă, în afara aceleia ce nu se căieşte", proclamase în secolul VI Isaac Sirianul, unul din părinţii bisericii. Bunul Dumnezeu al lui Isaac, Zosima şi Dostoievski pretinde deci — pentru a ierta — doar căinţa sinceră, adevărată (în ultimul său roman, atitudinea scriitorului faţă de Dumnezeu-Tatăl cel atît de nedrept cu Iov, a cărui istorie i-a răscolit pînă la lacrimi copilăria, este dublă : răzvrătindu-se încă o dată, mai dîrz ca oricînd, împreună cu Ivan împotriva lui din pricina răului de nejustificat existent în lume, Dostoievski se împacă împreună cu Zosima cu el identificîndu-l într-o mare măsură cu Hristos şi atribuindu-i o toleranţă nemărginită — aceea în care îşi punea speranţa Isaac Sirianul, ce obişnuia să se roage nu numai pentru oameni ci şi pentru tigri, crocodili şi demoni. În această ipostază a ei, de nesfîrşită, inepuizabilă îndurare, divinitatea însăşi pare că se căieşte ; ea nu mai vrea acum să înece păcatele oamenilor într-un diluviu pedepsitor, ci să le spele în oceanul milei neţărmurite, potopitoare). Cu un asemenea milostiv, de treabă stăpîn ceresc infernul ‚clasic' devine inutil. Zosima (după cum va fi acuzat după moarte) „nu credea în draci" şi mărturisea (tot după Isaac Sirianul : „E nebunie să socotească cineva că păcătoşii se lipsesc în gheenă de dragostea lui Dumnezeu" ; numai că pentru ei aceasta devine acolo „biciul iubirii") că iadul nu e altceva decît „suferinţa de a nu mai putea să iubeşti" : „Sfinţiile-voastre, monahi şi învăţători, stau uneori şi mă întreb : «Ce este iadul ?» Şi cuget în sinea mea : «E suferinţa de a nu mai putea să iubeşti». O singură dată în vecia cea fără de început şi sfîrşit, pe care n-o poţi cuprinde cu gîndul nici în timp, nici în întindere, i-e dat unui suflet, prin întruparea lui pe pămînt, putinţa să spună : «Sînt şi iubesc». O dată, numai o singură dată, îi e hărăzită o clipă de iubire sîrguincioasă, vie (s.a.) ; de aceea tocmai i-a şi fost sorocit să sălăşluiască pe pămînt, pînă va să i se împlinească «ziua şi ceasul». Şi totuşi, sufletul cel fericit a lepădat de la sine neasemuitul dar pe care n-a ştiut a-l preţui cum se cuvine, luîndu-l în rîs, şi nu s-a învrednicit pe nimeni a iubi, ci a rămas

Scanned with OKEN Scanner

nesimțitor. Părăsind lumea aceasta, sufletul ajunge în sînul lui Avraam și grăiește cu el ca în parabola lui Lazăr și a bogătașului ; se bucură de priveliștea raiului și poate să urce chiar pînă la Dumnezeu, dar tocmai aici începe suferința lui cea mare, căci, neiubind pe nimeni, i-a fost dat să se înalțe în slava lui Dumnezeu, și el, care a nesocotit dragostea, are parte să șadă alături de cei ce s-au învrednicit a iubi. Și cunoscînd acestea toate cu limpezime, sufletul își aduce sieși mustrări : «Azi știu tot, cugetă el, și aș vrea să iubesc, dar iubirea mea nu mai poate fi o faptă scrisă în cartea vieții, și nici o jertfă nu mai poate fi, căci petrecerea mea printre muritori și-a împlinit sorocul, și Avraam nu va veni să răcorească măcar cu un strop de apă vie (care era răsplata unei vieți sîrguincioase pe pămînt) văpaia dragostei întru duhul ce mă mistuie, a dragostei pe care am nesocotit-o cît am fost pe pămînt ; împlinitu-s-au vremurile și ceasul meu a trecut ! Oricît aș fi de fericit să-mi jertfesc viața pentru alții, acum nu se mai poate, căci viața pe care o puteam aduce prinos dragostei s-a istovit, și o adîncă genune o desparte de veșnicia în care acum sălășluiesc !»". Iadul e deci veșnicul regret al sufletului sterp în timpul existenței terestre dar care, avînd după moartea trupului, în cer, revelația deplină a iubirii, rodește îmbelșugat, însă într-un fel prea tîrziu, amarul regret de a fi pierdut ocazia de a fi fericit prin iubire pe pămînt. Zosima substituie camerei de tortură medievală un elegant salon de subtile remușcări. Creștinismul trandafiriu al stareților dostoievskian (și al lui Dostoievski însuși) a fost criticat cu asprime de teologul conservator K. N. Leontiev, care vedea în el o abatere de la dogma bisericii ortodoxe și pe care îl nemulțumea mai ales ideea raiului pe pămînt. În viziunea sumbră a lui Leontiev lumea „stă (e așezată) pe greșeală" („лежит во грехе"), astfel că mîntuirea nu e posibilă în această existență. Beatitudinea, extazul sînt cu putință doar în viața de apoi, de dincolo de mormînt. „În pătimașa, entuziasta propovăduire de către Dostoievski a frăției universale, a împăcării și unirii popoarelor în cadrul unei armonii generale Leontiev vedea indiciile primejdioase ale secretei fidelități a scriitorului față de umanismul democrat de tip european, opus bazelor ascetice ale pravoslaviei și ale religiei îndeobște" (ed. acad., vol. 15, p. 496). Într-o scrisoare către V. V. Rozanov, inflexibilul teolog făcea corespondentului său această semnificativă urare : „mă rog cu rîvnă lui Dumnezeu ca să-l depășiți mai repede pe Dostoievski cu «armoniile» lui, care nu se vor realiza niciodată, și nici nu e nevoie să se realizeze" (op. cit., p. 498). În conformitate cu concepția sa generală și parcă în replică -ecou la Versilov (care pretindea că oamenii nu pot fi iubiți așa cum sînt ei în realitate și „totuși este o datorie" — să-i iubești), Zosima e de părere că semenii noștri trebuie iubiți chiar așa cum sînt („iubiți-i așa ticăloși cum sînt") și recomandă (doamnei Hohlakova) „experiența unei iubiri active", „dragostea vie", concretă, individuală. Acesteia îi este opusă „iubirea contemplativă", abstractă, de cabinet, care te poate eventual îndemna să-ți jertfești și viața dar „ca pe scenă, sub privirile tuturor, pentru a primi aplauze" și care e admirabil disecată de medicul cunoscut „cîndva" de Zosima („Era un om în vîrstă și fără doar și poate inteligent") și citat în convorbirea cu Hohlakova : „Mie, zicea el, mi-e dragă umanitatea și totuși mă surprinde un lucru : cu cît mi-e mai dragă umanitatea în general, cu atît îi iubesc mai puțin pe oameni, adică pe indivizii izolați. În visurile pe care le urzesc, mi se destăinuia el, deseori simt o dorință pătimașă de a sluji umanitatea, și poate că într-adevăr aș primi chiar să port crucea pentru alții, dacă așa ar cere împrejurările, și cu toate astea nu mă simt în stare să stau două zile la rînd în aceeași odaie cu altcineva, o știu din experiență. Faptul că mai e cineva lîngă mine, prezența unui alt om mă scoate din fire, îmi zgîndărește amorul propriu, îmi stinghерește libertatea. Ajunge-o singură zi ca să ajung să-l urăsc, oricît ar fi el de cumsecade : pe unul pentru că mănîncă prea încet, pe altul pentru că are guturai și-și suflă mereu nasul. Eu, îmi mărturisea dînsul, din clipa în care vin în contact cu oamenii ajung să le fiu dușman. În schimb, nu știu cum se face, dar am constatat că cu cît urăsc mai mult indivizii luați în parte, cu atît dragostea mea pentru umanitate în general e mai fierbinte". Starețul pledează de asemenea pentru consolidarea și lărgirea libertății omului, a celei interioare în primul rînd. În acest sens el evocă pe „un luptător pentru o idee" care i-a mărturisit că „la închisoare, nemaiavînd nici un fir de tutun, atîta s-a canonit din pricina acestei opreliști, încît ar fi fost gata să se lepede chiar și de «ideea» pe care o slujea în schimbul unei țigări. Și totuși — comentează sarcastic Zosima — l-am auzit spunînd : «Mă duc să lupt pentru binele omenirii». Unde să se ducă și de ce putea fi în stare un om ca ăsta ? De o vitejie de o clipă doar, pentru că nu văd cum ar fi putut să îndure multă vreme suferința". O profundă idee dostoievskiană exprimă Zosima cînd spune (îndemnîndu-l pe Feodor Pavlovici să lase la o parte orice jenă !) că „numai din pricina

Scanned with OKEN Scanner

ruşinii se întîmplă toate cîte se-ntîmplă", aluzie la paralizantul sentiment de a te simţi ridicol (din care rezultă uneori tragedii, tragedii subterane) carcteristic omului modern dislocat lăuntric şi desfăcut din legăturile sale exterioare de susţinere, trăind în contradicţie cu sine în mijlocul unei societăţi fărîmiţate, de tranziţie (Umilindu-se în faţa rivalului său pe care l-a provocat la duel şi a ordonanţei, Zinovie-Zosima — arată Jacques Madaule — s-a eliberat pentru totdeauna „de ce poids insupportable qui pèse sur Stavroguine et sur presque toutes les autres créatures de Dostoievsky, et qui est le sentiment de la honte, qu'un rien suffit à éveiller"). Ca şi alte personaje dostoievskiene, stareţul, care moare într-o ciudată poziţie, de îmbrăţişare-răstignire, culcîndu-se cu faţa în jos şi braţele larg desfăcute pe podeaua chiliei sale, încurajează cultul mistic al pămîntului răbdător şi fertil, loc de suferinţă şi de bucurie stropit cu o ploaie de lacrimi amestecate: „Dacă toţi se vor îndepărta de tine şi te vor alunga cu silnicie dintre ei, şi de va fi să rămîi singur, aşterne-te cu faţa la pămînt şi, sărutîndu-l, stropeşte-l cu lacrimile tale (...). Cu dragă inimă să te aşterni la pămînt şi să-l săruţi. Sărută-l şi iubeşte-l cu neţărmurită dragoste şi fără istov, iubeşte pe toţi şi pe toate, şi inima ta să fie răpită în slavă prin rugăciune. Scaldă pămîntul cu lacrimile bucuriei tale şi scumpe să fie lacrimile acestea pentru tine". Manuscrisul lui Alexei Feodorovici Karamazov cuprinzînd „învăţăturile" stareţului defunct se încheie totuşi cu o ameninţare la adresa celor „ce s-au lăsat ispitiţi de păcatul trufiei deşarte", „ce s-au legat cu tot sufletul de satana, însuşindu-şi trufia lui". Cel vizat în acest ultim paragraf al manuscrisului de Zosima-Aleoşa nu poate fi în roman decît Ivan, împotriva căruia, în planul bătăliei de idei, stareţul şi ucenicul lui îşi unesc forţele. Îndepărtîndu-se de la ‚puritatea' ortodoxismului tradiţional, Zosima, un eretic în felul său, este un eclectic luminat care nu se sfieşte să împrumute ce i se pare bun la alţii şi să recunoască meritul oricui. Mulţi dintre materialiştii contemporani „sînt oameni de omenie", spune stareţul, care pe de altă parte atacă mai puţin virulent decît alţi reprezentanţi ai credinţei din Fraţii Karamazov sau din alte romane ale lui Dostoievski catolicismul. Eclectismul eroului este materializat, ilustrat de felurimea „icoanelor" din chilia în care erau primiţi de obicei oaspeţii şi în care o Născătoare de dinainte de schismă (raskol), „gravuri străine, reproduceri după operele marilor maeştri italieni din secolele trecute", „naive litografii ruseşti populare, înfăţişînd o seamă de sfinţi mucenici şi prea cuvioşi părinţi", „portretele litografiate ale unor arhierei ruşi în viaţă sau de mult răposaţi", „nişte heruvimi de ceară", „cîteva bibelouri de porţelan în formă de ouşoare" şi chiar „un crucifix catolic de fildeş, cu o Mater Dolorosa zăcînd la picioarele lui Hristos" (Mater Dolorosa ce o anunţă pe Nastasiuşka din capitolul următor, Credincioasele) etc. alcătuiesc o expoziţie pestriţă. • Alături de Tihon Zadonski, 1724—1783 (care a servit ca model şi pentru personajul Tihon din Demonii), ca prototipi ai lui Zosima mai sînt citaţi stareţul Amvrozie (1812—1891) de la celebra Optina Pustîni (sihăstria Optina) pe care scriitorul a vizitat-o în iunie 1878 şi Zosima Tobolski (1767—1835). Unele din „învăţăturile" personajului Zosima — după cum indică însuşi Dostoievski, în scrisoarea din 7 (19) august 1879 către N. A. Liubimov — au fost împrumutate din opera lui Tihon Zadonski iar „naivitatea expunerii" imitată după cărţile de călătorie ale călugărului Parfenie. Un opus al lui Zosima ni s-a părut că poate fi găsit într-o Zapisca despre ultimele zile ale egumenului Pafnutie de la mănăstirea Borovski, scrisă de slujitorul său Innokenti (sec. XV; v. Ist. lit. ruse, sec. X—XVII, p. 262). Spre deosebire de Zosima, Pafnutie refuză să se mai ocupe de treburile altora, supărîndu-se pe Innokenti care intervine pentru diverse audienţe. Ca prototip literar al lui Zosima, M. S. Altman l-a propus pe Pimen din Boris Godunov de Puşkin. Ca şi Mîşkin, ca şi Aleoşa Karamazov, Zosima este în exegeza dostoievskiană o victimă a disputelor ideologice. El a fost atacat şi dintr-o parte şi din alta, de atei şi teologi, de laici şi clerici, şi acuzat fie că reprezintă în roman biserica pravoslavnică şi reacţiunea politică, fie că nu le reprezintă îndeajuns. L. Grossman citează din corespondenţa lui Pobedonoştev pretenţia ober-procurorului potrivit căreia Zosima ar fi fost conceput de Dostoievski „după indicaţiile mele". Comparîndu-l cu Amvrozie, conservatorul K. N. Leontiev găseşte că stareţul din Fraţii Karamazov este inferior modelului său în primul rînd deoarece la personajul literar mistica e „foarte slabă": „La părintele Amvrozie se remarcă înainte de toate o mistică bisericească severă, şi abia pe urmă — morala aplicată, susţine Leontiev. La părintele Zosima (prin gura căruia vorbeşte însuşi Feodor Mihailovici!) pe primul plan se află morala, iubirea şi aşa mai departe, mistica în schimb fiind foarte slabă". Cum se întîmplă aproape întotdeauna, şi în acest caz obiecţiile de conţinut tind să se justifice şi prin obiecţii referitoare la ‚formă'. G. M. Fridlender de pildă apreciază drept neconvingător tipul stareţului din Fraţii Karamazov. Nemulţumit din acest punct de vedere se declarase însă cu

mult înainte și N. Berdiaev afirmînd că Zosima și Aleoșa „nu pot fi considerați prea reușiți artisticește". Valoarea estetică, ponderea lui Zosima nu pot fi însă determinate corect decît ținîndu-se seama de faptul că el, ca și Ivan, participă destul de puțin la acțiunea romanului și că, spre deosebire de data aceasta de antipodul său, ne este rareori și pentru scurtă vreme înfățișat ‚în direct', în prezentul și pe ‚scena' narațiunii. Apoi, starețul e un personaj care dispare repede, a doua zi după ce își face apariția (sfîrșitul lui august, în care demarează acțiunea romanului intercalînd și decesul lui Zosima). Paloarea relativă a personajului rezultă într-o măsură chiar din rolul de mică durată și prea puțin important ce i-a fost încredințat în raport cu intriga narațiunii. În schimb, Zosima îi dă autorului posibilitatea de a ne face nemijlocit cunoștință (scena din chilie) cu un mare număr de importante personaje (cu toți cei patru Karamazovi în primul rînd), o puzderie de alte personaje, secundare sau mărunte, din perimetrul mănăstirii, rotindu-se ca un roi în jurul lui. De stareț se leagă apoi, ca turma de păstor, grupul „credincioaselor". Amintirile și evocările sale — retrospectivele eroului, mai puternice decît prezența lui, sînt în orice caz extraordinare — introduc în roman multe personaje memorabile (Medicul care iubea umanitatea dar nu putea împărți o odaie cu altcineva, „luptătorul pentru o idee" suferind atroce pentru că nu poate să fumeze, tînărul edecar de pe malul unei „ape mari", fratele Markel, ordonanța Afanasie, „oaspetele de taină" Mihail — ultimul, deși o apariție episodică, fără nici o îndoială un colos). Pasivitatea în acțiune Zosima și-o răscumpără prin marea lui contribuție la creșterea populației romanului. Starețul este un personaj purtător de personaje. Din paginile consacrate lui își iau zborul nenumărate personaje. Nu știm dacă Zosima este ca prezență romanescă o stea de primă mărime ; el reprezintă însă în mod sigur o constelație de remarcabile personaje-satelit și de personaje evocate. ● Mănăstirea de lîngă orășelul Scotoprigonievsk care îi adăpostește pe Zosima și pe alți monahi și schimnici mai mult sau mai puțin importanți (Ferapont, Paisie, Iosif, Anfim, Porfiri etc.) constituie în roman un adevărat mușuroi de personaje anonime, efemere. În prima zi a acțiunii, care începe în incinta mănăstirii, am spune în primele minute după punerea în funcțiune a ornicului ce măsoară timpul narațiunii, Miusov, Kalganov, Feodor Pavlovici și Ivan, sosiți pentru întrevederea cu starețul-arbitru (ce „trebuia să aibă loc îndată după liturghie, adică pe la unsprezece și jumătate"), au posibilitatea să-i observe pe ultimii credincioși părăsind cu pălăriile în mînă biserica mănăstirească unde slujba de (probabil) duminică tocmai se terminase : „Ici-colo, printre oamenii de rînd, se zăreau și cîteva persoane din elită, două-trei doamne, ba chiar și un general prăpădit de bătrîn, care trăseseră cu toții la arhondaric. Cît ai clipi din ochi, noii-veniți fură asaltați de cerșetori...". O „privire distrată" aruncată de Miusov asupra mormintelor din jurul bisericii introduce pentru o clipă în raza obiectivului romanesc „pe răposații care ținuseră să-și asigure odihna de veci (în schimbul unor „bani grei", n.n.) într-un loc «sfințit»" (ghilimelele aparțin „ironiei liberale" a lui Miusov). Un „călugăr tinerel" („Era un monah de statură mijlocie, cu o camilafcă în cap, tras la față și palid") îi interceptează după un timp pe oaspeții deja nu numai dezorientați în niște locuri lor prea puțin familiare ci și descumpăniți și aproape jigniți : „se așteptau, așa cum era și firesc, să fie primiți de cineva, și chiar cu oarecare considerație, de vreme ce unul dintre ei făcuse de curînd o danie de o mie de ruble mănăstirii, iar celălalt se număra printre cei mai de seamă moșieri din județ atît ca avere, cît și în privința culturii...". Călugărul „tinerel" îi poftește din partea părintelui egumen să ia masa împreună cu acesta din urmă la arhondaric la ora unu („după ce vă duceți la schit") și și îi conduce la chilia starețului Zosima. El este în același timp mesager și ghid, înlocuindu-l în această din urmă calitate pe ghidul improvizat Maximov, care se alăturase grupului de vizitatori. Pe drum, luat ca martor de un Miusov excedat de necuviințele lui Feodor Pavlovici, nu catadicsește să spună ceva, „lăsînd să se vadă lămurit că tăcea dintr-un sentiment de demnitate" : „un surîs fin, înmuiat într-o undă de șiretenie, se înfiripă pe buzele subțiri și palide ale călugărului". Felul superior și totodată rezervat politicos în care acesta evită să se angajeze în disputa dintre cei doi laici îl indispune pe Miusov, ce reflectează că aici „totul e numai spoială" : „de atîtea veacuri au învățat să păstreze aparențele, cînd, în fond, nu-i decît șarlatanie și ipocrizie curată". Prin abilitatea lui vicleană călugărul cu „surîs fin" are, deși „tinerel", în mod vădit educația relațiilor cu oamenii ; el este dublul iezuit al celui la care îi conduce pe oaspeți și care în textul romanului e gratulat cu titlul de „iezuit rus" (ca și Zosima, călugărul-ghid are buzele „subțiri" ; nu numai trăsăturile reale ale protagoniștilor dostoievskieni, ci și trăsăturile lor incerte, ipotetice și chiar cele ce le sînt atribuite în mod calomnios — cum se întîmplă în acest caz — se întrupează în personaje-satelit de întărire, în personaje-aluzii). Ajunși la chilia lui Zosima, însoțitorul grupului de vizitatori,

Scanned with OKEN Scanner

într-o ultimă replică, separă adevărul de legendă în privinţa predecesorului actualului stareţ, Varsonofie, căruia, deşi „avea momente cînd o cam lua razna", „i se pun în seamă şi multe năzbîtii" : „N-am auzit, ce să spun, să fi bătut pe cineva vreodată cu cîrja", precizează călugărul răspunzîndu-i lui Feodor Pavlovici care pretinsese că la mînie Varsonofie nu se purta prea frumos cu „dreptcredincioasele" (Bastonadele atribuite lui Varsonofie contrastează cu şi subliniază bunăvoinţa manifestată de Zosima faţă de „credincioasele"). Călugărul „tinerel", orientat parcă permanent în cadrul ierarhiei din care face parte spre cei mari, îi conduce pe oaspeţi (şi pe cititori) la actualul, ca şi la fostul stareţ. Cînd, după întrevederea cu Zosima, Karamazovii, Miusov şi Kalganov ies tulburaţi din chilie, „călugărul acela", adică monahul cel tinerel care-i poftise mai înainte la masă din partea egumenului, nu întîrzie să li se înfăţişeze din nou oaspeţilor, „ca şi cum i-ar fi aşteptat acolo tot timpul". Mesager şi ghid, personajul pare a avea în sarcină şi supravegherea vizitatorilor. Pe care, tot scump la vorbă, îi conduce acum la arhondaric, unde — după cum consideră necesar să remarce laconic — „întîrziaseră cel puţin o jumătate de oră". Muşuroiul personajelor anonime, sumar definite sau aproape nedefinite, reduse de multe ori la o replică ori la o afirmaţie, începe să se agite imediat după ce stareţul Zosima închide pentru vecie ochii. Marea veste provoacă o migraţie dinspre oraş spre mănăstire (dimineaţa zilei a treia) : „Abia se luminase de ziuă şi dinspre oraş — ca şi cum abia ar fi aşteptat să închidă ochii preacuviosul — începuseră să curgă credincioşii veniţi cu fel de fel de bolnavi, mai cu seamă copii, pasămite în nădejdea că trupul neînsufleţit va dobîndi fără zăbavă harul de a tămădui beteşugurile, har ce, după credinţa lor, avea să iasă îndată în vileag". În aşteptarea a ceea ce urma să se producă, cum „era o zi senină, scăldată în soare", cei deja sosiţi „se preumblau grupuri-grupuri printre mormintele ce se înşirau unul lîngă altul în preajma bisericii, sau stăteau risipite ici şi colo prin curtea mănăstirii". „Cu cît trecea timpul, printre călugării de la schit şi în mulţimea mirenilor ce soseau mereu, cu grămada (...) se manifesta din ce în ce mai vădit o stare de spirit cît se poate de curioasă, o agitaţie neobişnuită, aş zice (îşi dă cu părerea cronicarul romanului, n.n.) chiar «necuviincioasă», o aşteptare înfrigurată. Stareţul schitului şi părintele Paisie se străduiau pe cît le stătea în putinţă să potolească lumea care, cu toată osteneala lor, se frămînta parcă şi mai avan". Paisie mai ales încearcă să-i readucă la ordine cel puţin pe monahi : „Dînd ochi cu unul sau altul dintre călugării mai neliniştiţi, cuviosul căuta să-l lumineze : «Nu şade bine, fiule, unui monah să se pripească nădăjduind fără de socoteală într-o arătare peste fire, aşa ceva nu poate fi iertat decît unui mirean». Cucernicii însă îl ascultau şi nu prea, ceea ce sporea îngrijorarea părintelui Paisie, cu toate că el însuşi (dacă ar fi să ne amintim cum s-au desfăşurat lucrurile — spune cronicarul), deşi indignat de înfrigurarea mulţimii, osîndind-o ca pe o necumpătată deşertăciune, în adîncul sufletului său nutrea într-ascuns aceleaşi speranţe şi era tot atît de nerăbdător, fapt pe care nu se putea să nu-l recunoască în sinea lui". În locul miracolelor unanim aşteptate, de la uşuratica doamnă Hohlakova la seriosul Paisie, trupul stareţului Zosima se grăbeşte însă „să intre în putrefacţie, viciind aerul". Senzaţionala întorsătură fusese anticipată de o gafă, ocazionată de aşezarea răposatului în sicriu în zori şi comisă de „cineva" care „întrebase dacă trebuie sau nu să deschidă ferestrele" („Pusă în treacăt şi mai mult într-o doară, întrebarea trecuse aproape neobservată, fără să primească vreun răspuns. Cel mult dacă vreunii dintre cei de faţă se vor fi gîndit cum poate fi cineva atît de absurd (dacă nu chiar ridicol), încît să-i treacă prin minte că trupul părintelui Zosima ar putea să intre în putrefacţie, viciind aerul ! Merită într-adevăr să-i plîngi de milă că-i atît de zevzec şi lipsit de credinţă cînd sumedenie de oameni aşteaptă să se întîmple tocmai pe dos"). Către orele trei după amiază devine evident „că duhul putreziciunii" biruise cu incredibilă uşurinţă rămăşiţele pămînteşti ale „sfîntului" : „într-o clipă ştirea trecu din gură în gură printre credincioşii ce împînzeau schitul, iar de acolo se răspîndi în mănăstire, spre consternarea tuturor, ca pînă la sfîrşit, în foarte scurt timp, să ajungă în oraş, făcînd mare vîlvă nu numai în rîndurile dreptcredincioşilor, dar şi printre necredincioşi. Aceştia din urmă nu-şi ascundeau satisfacţia, dar mai încîntaţi decît ei se arătau unii credincioşi, adeverind cuvintele rostite cîndva de răposatul stareţ : «Mult se mai bucură muritorii de ruşinea omului drept ce a căzut în păcat !»". În istoria cel puţin biseculară a mănăstirii (în care monahul Iov răposase în vîrstă de 105 ani în primul deceniu al veacului al XVIII-lea) „nu se ştia să se fi iscat vreodată asemenea zarvă deşănţată (...) cum se stîrni de astă dată în chip atît de năprasnic în rîndurile călugărilor, făcîndu-i pe cei mai mulţi dintre ei să cadă în ispită. Amintindu-şi mai apoi, după ani şi ani, de atîtea şi atîtea întîmplări din ziua aceea, unii călugări mai cu scaun la cap se mai minunau în sinea lor, gîndindu-se cu groază cît de departe ajunseseră

Scanned with OKEN Scanner

lucrurile. Atîţia alţii dintre ei doar, oameni cucernici şi cu frica lui Dumnezeu, monahi smeriţi în sufletul lor, care duseseră o viaţă sfîntă şi fără prihană, răposaseră întru Domnul şi trupurile lor neînsufleţite răspîndiseră tot aşa, de la o vreme, un miros greu, ca orice mort ce începe să se strice. Şi totuşi nimeni nu se tulburase din pricina asta, nici nu se lăsase dus în ispită" (Nu e mai puţin adevărat în acelaşi timp că tradiţia hagiografică recomandă — a se vedea în acest sens de pildă Житие Феодосия Печерского sec. XI — ca trupurile sfinţilor răposaţi să nu se descompună. Folosind elemente de jitie în compoziţia personajului Zosima, scriitorul realist Dostoievski se ‚răzbună' în cele din urmă introducînd o brutală notă naturalistă.). Nenumăraţi călugări mai întîi, apoi şi vizitatori mireni, „în majoritate din pătura cultă" (căci „oamenii simpli rar dacă se încumetau să intre în incinta mănăstirii, deşi la poarta schitului aştepta o gloată întreagă"), vin la faţa locului să constate dezastrul: „era destul să priveşti mutra călugărilor ce intrau în chilie ca să-ţi dai seama pentru ce veniseră. Dacă intra cîte cineva înăuntru, n-avea răbdare să stea mai mult de două-trei clipe, şi făcea numaidecît calea întoarsă, ca să confirme zvonul celor ce aşteptau afară. Unii clătinau trist din cap, alţii nici măcar nu căutau să-şi ascundă bucuria ce scăpăra în privirile lor duşmănoase. Nimeni însă nu-i ţinea de rău, nimeni nu încerca să ia apărarea răposatului, lucru cu atît mai curios cu cît adepţii acestuia erau în număr precumpănitor în mănăstire. Se vede că însăşi pronia cerească îngăduise de astă dată celor puţini să dobîndească o vremelnică biruinţă asupra celor mulţi". Afluenţa „curioşilor" sporeşte pe măsură „ce se răspîndea printre mireni ştirea senzaţională": „Unii, care poate nici nu se gîndeau să vină în ziua aceea, sau cărora nici nu le era aminte să vină, făcuseră special drumul pînă acolo, şi printre ei se aflau destule persoane simandicoase din societatea oraşului. Totuşi, lumea se purta cuviincios încă şi părintele Paisie, cu aerul lui auster, citea mai departe cu glas tare şi răspicat, stîlpii, ca şi cum n-ar fi observat nimic, deşi simţise de mult că se întîmplă ceva neobişnuit". O observaţie cu tîlc a unui mirean („un funcţionar de la oraş, un bărbat între două vîrste, pe care toată lumea îl ştia drept om bisericos") ce „se mulţumise doar să repete în gura mare ceea ce îşi şuşoteau la ureche unii călugări": „Se vede că judecata lui Dumnezeu nu se potriveşte cu cea omenească" are însă darul de a dezlega dintr-odată limbile („limbile ascuţite", desigur, în primul rînd): „«Cum e cu putinţă una ca asta? se minunau unii dintre monahi cu o ipocrită consternare. Firav cum era şi uscăţiv, o mînă de om, numai piele şi oase, cum se poate să miroasă aşa?» «E semn de la Dumnezeu», se grăbeau să adauge alţii, şi părerea acestora găsi credit numaidecît, fiind acceptată fără discuţie". Încercarea părintelui ieromonah Iosif, eruditul bibliotecar al mănăstirii, de a demonstra că „nici o dogmă a bisericii ortodoxe nu pretinde ca rămăşiţele pămînteşti ale preacucernicilor să nu putrezească" nu reuşeşte să convingă pe nimeni, fiind luată chiar „în răspăr": „«Palavre cărturăreşti! Ce vă uitaţi la gura lui, e din aceia cu idei noi», se împotriveau unii călugări. «Noi ţinem de credinţa veche, ce-ar fi să ne luăm după toate scornirile astea noi cîte au ieşit acum pe lume» adăugau alţii". Copleşit, părintele Iosif renunţă să mai argumenteze, „cu atît mai mult cu cît simţea că vorbise fără prea multă convingere, ca şi cum nici el n-ar fi pus temei pe cuvintele sale (...). Treptat-treptat, urmîndu-i pilda, tăcură şi alte glasuri cumpătate. Nu ştiu cum se făcuse (se mai miră peste ani cronicarul romanului, n.n.), că toţi cei ce-l înconjuraseră cu dragoste pe părintele Zosima — şi care primiseră cu dragă inimă şi cu smerenie autoritatea stăreţiei — se pierduseră deodată cu firea, fără să-şi dea seama cum, aşa încît de se întîmpla să-şi încrucişeze paşii, abia mai cutezau să se uite cu sfială unul la altul. Adversarii acestei aşa-zise inovaţii, în schimb, înălţau cu trufie fruntea". Duşmanii, declaraţi şi ascunşi, ai lui Zosima îşi unesc acum glasurile într-un nemilos cor al acuzării: „«Învăţătura lui era eretică; viaţa, zicea el, bunăoară, e o bucurie fără seamăn, nu o vale a plîngerii şi a umilinţei», îl judecau unii mai mărginiţi. «Se dăduse după moda nouă, nu voia să creadă că focul gheenei e foc adevărat», întăreau alţii şi mai reduşi la minte. «Nu ţinea post, îi plăceau cofeturile, la ceai nu-i lipsea niciodată dulceaţa de vişine, că-l îndopa cu dulceaţă cuconetul de la oraş. Se cade, oare, ca un schimnic să se desfete cu ceai?» îl acuzau invidioşii. «I se urcase la cap, îşi aminteau neînduplecaţi cei aprigi din fire; pasămite se credea sfînt, toată lumea îi cădea la picioare, şi el socotea că aşa se şi cuvine.» «Prea lua în deşert taina spovedaniei», şuşoteau duşmanii neîmpăcaţi ai stăreţiei. Şi erau printre ei oameni bătrîni, neclintiţi în credinţa lor, care păzeau cu cea mai mare străşnicie postul şi legămîntul tăcerii; niciodată pînă atunci, cît trăise stareţul, nu li se auzise glasul, şi acum iată că prinseseră grai, din păcate, căci vorbele lor lăsau urme adînci în cugetul călugărilor mai tineri, care încă nu ştiau prea bine ce să creadă". Intervenţia lui Ferapont, care îşi părăseşte bîrlogul ca să-l urgisească pe ră-

posat (urgisire ce constituie punctul culminant al scandalului de la mănăstire) pune pentru o clipă în lumină un alt contingent de personaje anonime, gregare: „Se vedeau desluşit din chilie oamenii ce se ţineau cîrd după el, îmbulzindu-se jos, lîngă treptele de la intrare, în majoritate călugări, printre care se amestecaseră şi destui mireni". După izgonirea lui Ferapont de către Paisie, „mulţimea (...) şovăi o clipă: unii se luară după el, alţii însă nu se clintiră din loc, pentru că uşa rămăsese întredeschisă şi părintele Paisie ieşise în cerdac şi se oprise acolo, în picioare, să-i privească". Cel mai neliniştit dintre toţi cei ce se agită în incinta mănăstirii în zilele premergătoare şi în cea care urmează morţii lui Zosima se dovedeşte a fi călugărul din Obdorsk (azi Salehard, pe vremuri cea mai nordică aşezare din judeţul Berezovsk, gubernia Tobolsk). Alunecos şi mobil, personajul e picătura de argint viu care măsoară creşterea temperaturii atmosferei mănăstireşti. Aparţinînd unui schit îndepărtat şi obscur, cu numele de Sf. Silvestru, „o mănăstire săracă, unde erau nouă călugări cu totul" şi unde postul era ţinut în mare cinste după cum rezultă şi din minuţioasa descriere, pe zile, a bucatelor îngăduite în postul mare, străinul din Obdorsk, care îşi părăsise „pustietăţile nordice" ca să colinde călugăreşte ţara sau poate trimis de ai săi cu o misiune undeva, se opreşte şi la mănăstirea de lîngă Scotoprigonievsk. Îşi face repede, chiar în prima zi a acţiunii, apariţia în roman, aşteptînd în cerdac împreună cu doamnele Hohlakova să fie primit de faimosul stareţ: „Părea un om simplu, adică din pătura cea mai de jos, cu o concepţie rudimentară şi nestrămutată asupra lumii, dar credincios şi dîrz în felul lui". Nu se sfieşte să-l întrebe pe Zosima, „arătînd grav şi solemn spre Liza", cum de se „încumetă" să săvîrşească „asemenea lucruri" (aluzie la „tămăduirea" fetei). Pare să reprobe pretenţia de a face minuni, în care probabil că vede o pildă de deşertăciune şi înfumurare lumească. În aceeaşi zi e ‚primit' de cealaltă celebritate a mănăstirii, schimnicul Ferapont, de la care se întoarce „buimac şi răscolit pînă în adîncul sufletului". Între Zosima şi Ferapont pare să încline spre ultimul; nu este favorabil stăreţiei şi observă că „unii dintre fraţii monahi" cîrtesc în ascuns împotriva acestei instituţii. A doua zi însă vestea despre ‚minunea' cu Prohorovna (veste ce făcuse „înconjurul mănăstirii ajungînd şi la urechile mirenilor veniţi la liturghie") îl tulbură profund şi îl descumpăneşte pe călugărul de la Obdorsk, care „nu ştia ce să mai creadă"; „om descurcăreţ şi ager la minte, dornic să ştie şi să afle cît mai multe", monahul „de la Sîn Silvestru", „bătrîn" (Cartea a doua, III) şi nu prea (Cartea a şaptea, I), găzduit în chilia unui „frate", scoate mereu capul în prim plan, se află parcă în acelaşi timp pretutindeni, în toate locurile şi colţurile mănăstirii în cele două zile premergătoare şi posterioare morţii lui Zosima: „Mai tîrziu, Aleoşa avea să-şi aducă aminte că, printre cei ce se îmbulzeau să intre în chilia stareţului sau se învîrteau prin preajma ei, zărise în repetate rînduri mutrişoara curioasă a oaspetelui din Obdorsk, care rătăcea din grup în grup, trăgînd cu urechea şi iscodind pe unul sau pe altul"; „nu-şi găsea locul o clipă; oriîncotro te-ai fi dus, dădeai peste el — spune cronicarul romanului; ba descosîndu-i în fel şi chip pe unii, ba trăgînd cu urechea la vorbele schimbate de alţii, ba şuşotind misterios cu cîte cineva". Nerăbdător dimineaţa (a treia zi) să asiste la minunea pe care toată lumea o aştepta după moartea lui Zosima, oftează şi dă din cap după amiaza (cînd „duhul putreziciunii" ia în stăpînire cadavrul) gîndind în sinea lui că „Avea pesemne dreptate ieri (alaltăieri, n.n.) părintele Ferapont". Cu „ochişorii ageri şi mutra iscoditoare", „călugăraşul" din îndepărtatele ţinuturi nordice îndeplineşte în ce priveşte naraţiunea rolul de spion al cronicarului în mănăstire. Ca şi cronicarul, are spirit critic, căci deşi îl venerează pe Ferapont „o umbră de neîncredere" i se poate citi în ochi după întrevederea cu sălbaticul schimnic. Iscodind, el vrea însă, în ce-l priveşte, să se dumirească. Ezitînd totuşi între cele două centre de autoritate ale mănăstirii (Zosima şi Ferapont), „uluit" de miracolele stareţului şi „buimăcit" de viziunile sihastrului, personajul este „cetăţeanul turmentat" al romanului, care vrea şi el să ştie de partea cui trebuie să fie, cu cine „să voteze". Călugărul din Obdorsk este însă nu numai martorul ci şi un agent al psihozei, al cărei moment culminant îl determină informîndu-l pe duşmanul lui Zosima, Ferapont, că mortul „se pripise peste fire". Pentru ultima oară apare „la subsuoara" lui Ferapont care-şi ridicase braţele spre cer ca să-l urgisească pe stareţul defunct. După alungarea schivnicului de către Paisie e greu de crezut însă că agerul şi în acelaşi timp naivul călugăr din Obdorsk, personaj în zigzag, mişcîndu-se sub impulsul ultimei impresii mai puternice, se va fi aflat printre cei — „prea puţini" — care îl urmează pe Ferapont. ● La 18 iunie 1878 (la o lună şi două zile după fulgerătoarea dispariţie, la trei ani neîmpliniţi, a ultimului său născut, Aleoşa) Dostoievski a plecat împreună cu Vl. Soloviev din Petersburg la Moscova şi de acolo la Optina Pustîni. Călătoria a durat o săptămînă şi a avut importante consecinţe pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru munca la Fraţii Karamazov, din care primele două Cărţi au apărut în ianuarie următor (1879). Cu toată această documentare la faţa locului, K.N. Leontiev a rămas profund nemulţumit de felul în care scriitorul a evocat în roman mănăstirea şi i-a descris pe reprezentanţii ei. În timpul vieţii lui Dostoievski, ca şi după moartea romancierului, Leontiev a declarat că viaţa mănăstirească din Fraţii Karamazov nu e decît „o scornire superficială şi sentimentală", că monahismul scriitorului e „născocit", că învăţătura lui Zosima e „mincinoasă" şi întreg stilul convorbirilor sale — „fals". Teologul a reproşat scriitorului că în roman nu a înfăţişat nici o slujbă bisericească şi nici măcar o rugăciune ; că l-a zugrăvit pe Ferapont într-un mod „defavorabil şi zeflemitor", că a înjosit rămăşiţele pămînteşti ale stareţului ; „şi în acest roman — mai spune Leontiev — sentimentele propriu-zis mistice sînt redate palid, în vreme ce simţămintele idealizării umanitariste sînt exprimate chiar în vorbirea călugărilor foarte înflăcărat şi pe larg". În sfîrşit, în amintirile sale K.N. Leontiev a ţinut să mai precizeze : „A considera Fraţii Karamazov drept un roman pravoslavnic sînt în stare s-o facă doar cei prea puţin familiarizaţi cu adevărata ortodoxie, cu creştinismul sfinţilor părinţi şi al stareţilor de la mănăstirile din Athos şi Optina" (ed. acad., vol. 15, p. 498). Venind din partea unei asemenea indiscutabile autorităţi în materie, categorica aserţiune de mai sus trebuie reţinută în vederea unei evaluări cît mai exacte şi mai obiective a concepţiei despre lume proprie cu adevărat lui Dostoievski.

ZOSIMOV, Crimă şi pedeapsă. Medic, are grijă de Raskolnikov în timpul bolii acestuia. Şi-a vizitat de două ori pacientul în cele trei zile ‚albe' pentru naraţiune în care eroul rămîne fără cunoştinţă (criza se consumă între capitolele II şi III ale Părţii a doua şi intervalul nu reprezintă din punct de vedere epic decît o clipă, ca şi cum romanul s-ar scrie la persoana I aşa cum a intenţionat dealtfel la început autorul) şi apare în scenă tot cu ocazia unei vizite medicale, în seara zilei în care Raskolnikov redevine lucid (a şaptea sau a opta de la debutul acţiunii). Bun profesionist („Halal băiat, Zosimov ! Se pricepe la meserie" — îşi recomandă prietenul Razumihin), bănuieşte imediat că pe pacientul său îl „apasă ceva", că suferă de o „idee fixă". Observă şi interesul ciudat al bolnavului faţă de tot ce are legătură cu asasinarea bătrînei cămătărese. Se înşeală însă atunci cînd, în sensul preocupărilor sale de specialitate din ultima vreme („s-a scrîntit cu bolile nervoase", ne informează acelaşi Razumihin), presupune că Raskolnikov este nebun. Zosimov introduce în roman una din explicaţiile false ale crimei eroului, explicaţie pe care chiar acesta din urmă o respinsese cu hotărîre în Caiete. La procesul criminalului doctorul se va limita însă să vorbească doar de ipohondria fostului său pacient (Ca să explice starea lui Raskolnikov el citează într-o discuţie cu Razumihin cazul fantastic al unui „bărbat de vreo patruzeci de ani care, nefiind în stare să îndure ironiile cotidiene cu care-l necăjea la masă un băieţel de opt ani, l-a ucis înjunghiindu-l !" Se poate spune că Zosimov este în roman doar purtătorul acestui uluitor personaj dostoievskian de două rînduri, terifiant şi bicisnic : prin amestecul de orgoliu nemăsurat, susceptibilitate morbidă, neputinţă jalnică şi aprigă dorinţă de răzbunare, ca şi prin vîrstă dealtfel, el aminteşte de omul din subterană). ● De 27 de ani, „înalt şi trupeş", cu „obrazul buged şi palid", întotdeauna „bine ras", poartă ochelari şi se îmbracă elegant şi comod ; „voluptuos şi slab de înger", îi place traiul bun şi răsfăţul (care-l lenevesc şi-l îngraşă). Nu întîmplător Razumihin consideră că prietenul său se potriveşte cu Zarniţîna, gazda lui Raskolnikov, după „principiul saltelelor de puf" şi îi recomandă insistent doctorului paradisul domestic toropitor al văduvei cvadragenare. Zosimov ascultă în aparenţă doar amuzat propunerea lui Razumihin pe care nici n-o acceptă dar nici n-o respinge şi ceva ne spune că viitorul acestui tînăr încă activ (dar în care zace deja un Oblomov) se va desfăşura în atmosfera călduţă, sentimentală şi de deplină tihnă a apartamentului Praskoviei Pavlovna Zarniţîna (unde o dată, ca să fie aproape de Raskolnikov, încă bolnav, chiar înnoptează, ca să spunem astfel, experimental). Zosimov mai are o slăbiciune (care-l împinge în chip ciudat spre Svidrigailov) : e afemeiat. O remarcă şi el pe Dunea, căreia se străduieşte să-i facă o impresie cît mai bună atunci cînd o vizitează în calitate de medic pe ea şi pe mama ei ca să le prezinte un buletin al stării lui Raskolnikov (Doar ameninţările prompte şi furioase ale lui Razumihin, îndrăgostit deja lulea de Avdotia Romanovna, îl determină pe doctor să-şi ia gîndul de la ea). Veştile despre asasinarea bătrînei cămătărese şi a surorii acesteia Lizaveta par să-l tulbure şi pe medic (nu numai pe pacientul lui) : „cazul mă interesează... într-o anumită măsură... fiindcă ... în sfîrşit, am citit în ziare !", se explică, vizibil încurcat, Zosimov. Această bîlbîială a personajului constituie în roman singura aluzie la legătura lui cu Lizaveta, legătură rămasă discret în Caiete, unde doctorul se numea Bakavin şi unde se mai precizează că

Scanned with OKEN Scanner

îi făcuse şi un copil femeii cu care trăia. O ultimă referinţă clară la această ‚aventură' destul de josnică a medicului (căci Lizaveta era aproape tîmpă) se păstrează în textul tipărit în revistă, unde servitoarea Nastasia atribuie copilul (nenăscut) al Lizavetei lui Zosimov. Trecutul de laborator al personajului influenţează s-ar zice părerea celorlalţi despre el : „Toţi cei care îl cunoşteau găseau că era un om greu de mistuit...". Cu toate că e „cinstit", în alte privinţe cumpătat (nu bea deloc), are idei progresiste şi-şi „cunoaşte meseria" (de care face însă cam prea mult caz, vorbind de obicei afectat, ca un ‚adevărat' profesionist). ● Ca personaj literar, Zosimov aparţine sferei lui Razumihin, care-i condiţionează apariţia. Din felul în care discută cei doi prieteni se poate deduce că se cunoşteau de mult. Prin Razumihin (rudă cu anchetatorul), Zosimov l-a cunoscut şi pe Porfiri Petrovici, cu care s-a „certat într-o zi" (după cum îi aminteşte Razumihin). În textul definitiv al romanului nu se spune nimic despre motivul certei. Din caietele la Crimă şi pedeapsă rezultă însă că doctorul (numit acolo, după cum am mai spus, Bakavin) şi anchetatorul (al cărui nume scriitorul încă îl dibuia, folosind varianta Porfiri Ivanovici) fuseseră rivali la mîna fiicei unui anume Poroşin. O ceartă din care nici unul din pretendenţi nu s-a ales cu nimic, căci în roman Zosimov şi Porfiri Petrovici sînt amîndoi burlaci. Zosimov îl ştie şi pe Zametov, secretar la secţia de poliţie, o altă cunoştinţă a lui Razumihin. La început nu pare să-l sufere, acuzîndu-l că ia mită, apoi recunoaşte că e „băiat simpatic". E de faţă împreună cu Razumihin cînd Lujin îl vizitează pe Raskolnikov şi e singurul care se poartă cît de cît politicos cu antipaticul musafir.

ZUBKOVA, MARIA PETROVNA, Idiotul, v. la Toţki.

ZUBKOVA, VERA ALEXEEVNA, Idiotul, v. la Pavlişcev.

ZVERIEV, EFIM, Adolescentul. Fost coleg de liceu cu Arkadi Dolgoruki. La Petersburg, acesta din urmă îl vizitează (stătea la o mătuşă) în două rînduri, o dată pentru a se pune în legătură cu Kraft (de la care Adolescentul aştepta importante dezvăluiri cu privire la familia sa), altă dată ca să-l solicite să-i fie secundant (căci intenţiona să se dueleze cu tînărul prinţ Serghei Petrovici Sokolski). Cu toate că textual i se neagă calitatea de prieten, fusese desigur destul de apropiat de Arkadi din moment ce era la curent „pînă în cele mai mici amănunte" cu situaţia lui familială. Zveriev este în roman unul din martorii trecutului, însă un martor mut (scriitorul renunţă la mărturia lui). Întruchipare a „mediocrităţii de aur şi a prozei", Efim, cu care „Nu prea aveai ce vorbi", îndeplineşte în naraţiune un rol de legătură — între Adolescent şi reprezentanţii noii generaţii. El îi comunică lui Arkadi data sosirii lui Kraft, îl introduce în cercul lui Dergaciov şi i-l arată pe Vasin. Un realist „mărginit", Zveriev avea „intenţia să fugă în America" (să părăsească adică Rusia, ca şi sinucigaşul Kraft, dar într-un chip mai puţin spectaculos, mai prozaic). Deocamdată practică la el în curte un fel de gimnastică (fusese cel mai puternic băiat din liceu) a desprinderii de sol (de pămînt, de glie — почва). Nu întîmplător, Arkadi îl surprinde (exerciţiu simbolic) umblînd „pe picioroange".

W

WRUBLEWSKI, Fraţii Karamazov. Un fel de „gardă personală" a lui Mussjalowicz (seducătorul Gruşenkăi), împreună cu care se întoarce din Siberia în Rusia şi formează un cuplu fizic contrastant ; „grozav de înalt", mai tînăr decît prietenul său (în vîrstă, acesta, de vreo 40 de ani), este „liber-profesionist, în speţă dentist". În ca-

Scanned with OKEN Scanner

drul scenei de grup de la hanul din Mokroe (seara zilei a treia) ascultă tăcut, cu un aer dispreţuitor, cu „o privire insolentă şi sfidătoare“, discuţiile sau se plimbă prin odaie cu mîinile la spate, vrînd să arate că n-are nimic de a face cu cei de faţă. Pare mai arogant şi mai arţăgos decît însuşi Mussjalowicz şi cu incidentul provocat de el se încheie în roman episodul cu polonezii, de la Mokroe. Acuzat de hangiul Trifon Borisîci (care face pe loc dovada afirmaţiei sale) că a măsluit cărţile, Wrublewski, scos din fire, o insultă pe Gruşenka, ceea ce duce la imediata lui evacuare, pe sus, strîns în cleştele braţelor de fier ale lui Mitea Karamazov, din camera „albastră“, de oaspeţi, într-o încăpere alăturată, unde după o scurtă luptă, este „pus jos pe podele“. Înfrîngerea fizică a Anteului polonez dezrădăcinat de către Herculele rus reprezintă exteriorizarea înfrîngerii morale, în aceeaşi scenă, a lui Mussjalowicz de către Gruşenka, biruitoare asupra trecutului ei zvîrcolitor, de care acum se eliberează definitiv. Pentru alte amănunte a se vedea la Mussjalowicz.

Scanned with OKEN Scanner

Lector : GEORGETA NAIDIN
Tehnoredactor : CONSTANȚA VULCĂNESCU

Apărut 1983. Bun de tipar 6.VII.1983. Format 16/70 × 100. Coli tipo 31,5

Tiparul executat sub comanda nr. 101 la Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918" Str. Grigore Alexandrescu 89—97, București, Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner